لەسەر ئەرکی کۆسرەت رەسول عەلی
جێگری سەرۆکی هەرێمی کوردستان چاپکراوە

ئینسکلۆپیدیای هەولێر
(ئەربیل)

چاپی یەکەم ٢٠٠٩

فۆلكلۆر

کورتەیەک لە مێژووی فۆلکلۆری کورد

دکتۆر مەولود ئیبراهیم حەسەن
کۆلێجی زمان - زانکۆی سەلاحەددین

لە سەرەتاوە کە (زمان) پەیدابوو، بەرە بەرە لەگەڵ زمان (فۆلکلۆر)یش دروست بووە، لەدوای داهێنانی ئەلف و بێی نووسین وردە وردە (ئەدەب)ی نووسراویش سەری هەڵدا، ئەمانە هەمووی بەرهەمی کۆمەڵ و گۆڕانکارییەکانی کۆمەڵی مرۆڤایەتین. ئەگەر ئەم سەرەتایە گشتییە و بۆ هەموو کۆمەڵگایەک وەک یەکە، ئەوا زمان و فۆلکلۆر و ئەدەبی کوردیش لەم یاسایە بەدەر نییە! ئەمانە هەمووی بەرهەمی مرۆڤ و کۆمەڵگای مرۆڤایەتین. (مرۆڤ) و (کۆمەڵگا)یەکەشی بەرهەمی (زەمەن) و (گۆڕانکارییە)کانن. زاناکان بەپێی تیۆر گەشەکردن و خوێندنەوەی مێژووی مرۆڤ زەمەن و رۆژگارێکی دوور و درێژ بۆ گۆڕانکارییەکان دادەنێن، ئێمە لێرە تەنیا پێویستمان بە مێژووی پەیدابوونی زمان هەیە، کە لەدواو لەنێو پەیدابوونی (زمان) ئەوانەی تریش مێژووی خۆیان دەدەنە دەست.

زاناکان زۆربەیان لەسەر ئەوە کۆکن کە سەرەتاو ماوەی پەیدابوونی زمان لە نێوان (١٥٠,٠٠٠) سەد و پەنجا هەزار ساڵ تا (٣٠,٠٠٠) سی هەزار ساڵ پێش زایین دروست بووە، ئەم زەمەنەش زەمەنی مرۆڤی (نیاندەرتاڵ)ە، لەو زەمەنەشدا مرۆڤ لە ئەشکەوتی (شانەدەر) ژیاوە و پاشماوەی بەجێ ماوە، کەواتە زمان بەرهەمی سەردەمی ژیانی نێو ئەشکەوتە و هەر ئەو زەمەن و شوێنەش واتە نێوان (١٥٠,٠٠٠-٣٠,٠٠٠) ساڵ پێش زایین و ئەشکەوتی شانەدەر زەمەن و شوێنی سەرهەڵدانی فۆلکلۆر و هەموو بەشەکانی فۆلکلۆرە، هەروەها چۆن زەمەن و شوێنی زمان و فۆلکلۆرە، ئاواش زەمەن و شوێنی سەرەتاو سەرهەڵدانی ئایین و فەلسەفە و زانستیشە! چونکە ئەمانە هەمووی بەرهەمی کارکردنی جەستەو بەکارهێنانی هێزی دەماغە. ئەگەر زەمەنی (مێژوو) لەگەڵ داهێنانی نووسین دەست پێدەکات و زەمەنی (ئەدەب) دوای داهێنانی نووسین! ئەوا زەمەنی فۆلکلۆر بەدەیان هەزار ساڵ پێش داهێنانی نووسین و داهێنانی ئەدەبی نووسراوە.

زاناکان بەکنەکردن لەنێو (ئەشکەوتی شانەدەر) بەسەر خەزێنەیەک و ئەرشیفێکی کۆن و دەوڵەمەند و گرنگی مرۆڤایەتیدا کەوتن. ئێستا ئەم ئەشکەوتە، تەنیا ئەشکەوتێکی کوردستانی نییە! بەڵکە ئەشکەوتێکی جیهانییە و بنەما و کەرەستەی زۆر بۆچوون تیۆری زانستییە. ئەگەر زاناکانی جیهان، شانەدەر بە ئەشکەوتێکی بەنرخ و کۆن و دەوڵەمەند بزانن، ئەوا پێویستە لێکۆڵەرانی کوردیش بتوانن خوێندنەوەی تایبەتی خۆیان هەبێ، بۆ زانیارییەکانی نێو ئەم ئەشکەوتە، گرنگییەکی ئەم ئەشکەوتە لەوەدایە، ئەگەر پێش ١٥٠,٠٠٠ هەزار ساڵ شوێن و ماڵی کۆبوونەوەی مرۆڤ بووە، هەر ئێستاش، چ ئێستای

سالانی پشکنین و هەڵکۆڵین واتە ساڵی (١٩٥١- ١٩٦٠) لەسەر دەستی زانایانی وەک (رالف سۆلێکی) و (رۆز) ج ئێستای نووسینی ئەم بابەتە، ئەم ئەشکەوتە هێشتا هەر ئاوەدانە و جێگای ژیانی مرۆڤە، ئەو مرۆڤانەی لە سەرەتاوە تا ئێستا ئەم ناوچەیان چۆڵ نەکردووە و بەردەوامیان بەژیان و بەگۆڕانەکانی ژیان داوە. ئەم ئەشکەوتە وەک کورەیەکی گەرمی بەرهەم هێنی ژیان، بەردەوام کاری کردووە و ژیان و بەرهەمەکانی ژیانی بەرهەم هێناوە، لە نێو ئەو بەرهەمانەش زمان بەرهەم هاتووە، کە دەتوانین بە (زمانی شانەدەرییەکان) ناوزەدی بکەین. ئەگەر دەقێکی ئەو زمانەمان بۆ بەجێ نەمابێ، ئەوا بێشک بۆن و بەرامەی ئەو زمانە هاتووەتە نێو زمانەکانی دوای خۆی، کە لە قۆناغی دووەمدا دەتوانین بە زمانی زاگرۆسییەکان ناودێری بکەین. تا ئێستا ناوی زمانەکان بەناوی (شوێن)ی گرووپەکانەوە ناودەنرێ. دواجار کە (هۆز) و (نەتەوە)ی جیا جیا پەیدا دەبن، کە ئەم ناولێنانەش لەسەر دەستی سۆمەرییەکان پەیدابووە، چونکە زاناکان دەڵێن: سۆمەرییەکان یەکەمین کەس بوون ناویان بۆ گروپەکان دانا. لەگەڵ ناوی هۆز و نەتەوەی خۆیان زمانەکەشیان هەر بەم ناوانە ناودەنرێن، فۆلکلۆر کە بەرهەمی بیرکردنەوە و زمان بەکارهێنان و کارکردنی سەردەمەکانی خۆیەتی، دەربڕی جۆری ژیان و بیرکردنەوە و کارکردن و بەکارهێنانی کەرەستە و ئاوێتەکراوی خەیاڵە. هەر بۆیە لەنێو ئەم پێکهاتەیەی فۆلکلۆردا وێنە و مانای زەمەن و شوێنی ژیان دەدۆزرێتەوە، بۆ نموونە ئەگەر بەوردی لێکۆڵینەوە لە فۆلکلۆری تەواو کۆکراوەی خۆماندا بکەین، دەتوانین بەرهەمی سەردەمی ژیانی (راو) و (ئەشکەوت) و (گوند) و (شار)، (بەرهەمی دارستان) و (مەڕداری) و (جووتیاری) و (پیشەسازی) زەمەنە جیا جیاکان لەنێو فۆلکلۆری کوردیدا لێک جیا بکەینەوە. ئەمەو لە کاتێکدا نابێ ئەوە لەبیر بکەین کە ئەشکەوتی شانەدەر و زنجیرە چیاکانی زاگرۆس و وڵاتی کوردستان کۆزی سەرهەڵدان و پێگەیشتنی میللەتی کوردن. میللەتی کورد ئەگەر بەشێوەیەکی گشتی بەرهەمی بەردەوامی ژیانی ئەو مرۆڤانەیە کە لە شانەدەردوە کۆمەڵیان پێکهێناوە، ئەوا ئەم بەرهەمە هەمەجۆر و هەمەڕەنگی تێکەوتووە و هۆز و نەتەوەکان زمانی تایبەت بەخۆیان و فۆلکلۆری تایبەت بەخۆیان بەرهەمهێناوە، بەڵام ئەم زمان و فۆلکلۆرە تایبەتە لێک دوور و لێک دابڕاو نەبوونە، هەر ئێستا زاناکانی زمان پەیوەندی جۆراو جۆر و زۆر و کەم لەنێو ئەم زمانانەدا دەدۆزنەوە، ئەو زمانانەی کە هێندەیان بەخت هەبووە بەر رۆژگاری داهاتنی نووسین بکەون و دەقی جۆراو جۆریان لێ تۆمار بکرێت. ئێمە لێرە مەبەستمان ئەو زمانانەیە، کە دواجار دێنەوە نێو زنجیرەی مێژووی زمانی کوردی و هەر زمانە و وێنەی ئەڵقەیەک ئەو زنجیرە دوور و درێژە پێکدەبەستێتەوە! ئەگەر ئەڵقەکانی پێش زایین بەزمانی مردوو دەناسرێن و زانستی زمانناسی زمانە کۆنەکان بەمردوویان ناودەبات، ئەوا لە ئەڵقەکانی دوای زایین بە(زار) لەهجە ناودەبردرێن. هەر بۆیە زمانی ئێستای کوردی بەرهەمی ئەو زمانە مردووانە و ئەم زارە زیندووانەیە کە ئێستا لەناوچەی شانەدەر و زنجیرە چیاکانی زاگرۆس و تەواوی وڵاتی کوردستان قسەی پێ دەکرێ و بەزمانێکی گرنگ و زیندووی هەموو مرۆڤایەتی دەناسرێ.

ئەم زمانە تەمەن درێژە، واتە زمانی کوردی زمانێکی یەکجار دەوڵەمەندە بە فۆلکلۆر و بەرهەمە جیاجیاکانی فۆلکلۆر، ئەگەر لەو دەوڵەمەندییە تەنیا مەبەست فۆلکلۆری کۆکراوەی چەند سەد ساڵێکی ئەم دواییانەی ئەم میللەتەیە، ئەوا زۆر لەوە دەوڵەمەندتر دەبێ، ئەگەر فۆلکلۆری زمانە مردووەکانی بێنێتە سەر! ئەو زمانە مردووانەی ئەڵقەی گرنگی زنجیرەی ئەم زمانە زیندووەن!

کەواتە دواجار ئەگەر لەڕووی تیۆرییەوەش بێت دەگەینە ئەو قەناعەتە، کە فۆلکلۆری ئێمە لەسەردەمی زمانی شانەدەرییەکانەوە دەست پێدەکات و لەسەردەمی زمانی زاگرۆسییەکان بەردەوام دەبێت و دواجار دێتە نێو و زمانی هۆز و نەتەوەکانی وەکو سۆمەرییەکان و خورییەکان و سوبارییەکان و لولوییەکان و گوتییەکان و کاشییەکان و میتانییەکان و نا

ئیرییەکان و نوراتییەکان و میدییەکان و کاردۆخییەکان و ساسانییەکان دواجار لەگەڵ هاتنی ئیسلام قۆناغێکی تری زمانی کوردی دەست پێدەکات و لەم قۆناغەشدا فۆلکلۆر لەزار و بنزارە جیا جیاکانی زمانی کوردی بەردەوام بەپێی جۆری ژیانی ناوچەکان و ئایین و کلتوورەکان بەرهەم دێت.

نابێ ئەم تەمەنە درێژ و قۆناغە جیا جیایانەی فۆلکلۆری کوردی بە شتێکی خەیاڵی بزانین، ئەگەر لێکۆڵینەوەی زۆر ورد لەنێو دەقە کۆن و جۆراو جۆرەکانی فۆلکلۆری خۆماندا بکەین و شارەزای ژیانی سەردەمەکان بین، کەم و زۆر بەرهەمی سەردەمە جیا جیاکانمان بۆ روون دەبێتەوە. ئەگەر ناسینەوەی بەرهەمی (مەڕداری و جووتیاری و پیشەسازی) ئاسان بێت، ئەوا ناسینی بەرهەمی سەردەمی (راو و ئەشکەوت و گوند و شار)یش زەحمەت نییە! هەروەها لەنێو فۆلکلۆردا، بەرهەمی تام و بۆگرتووەکانی ئاینە جیاجیاکان، ئەوانیش لەنێو دەقە فۆلکلۆرییەکان دەست دەکەون.

ئێستاکە دەرکەوت مێژووی فۆلکلۆر لەگەڵ مێژووی دروست بوونی زمانە، ئەوا فۆلکلۆری کوردیش هەر ئەو مێژووەی هەیە. فۆلکلۆری بەرهەمی بیرکردنەوە و کارکردنی مرۆڤە. کە مرۆڤیش بەردەوام ژیانی لە (گۆڕان)دا بووە، فۆلکلۆریش بەگشتی بەر گۆڕان کەوتووە، بۆ نموونە: ئەو (گۆتە) و (پەند)ەی مرۆڤ لەسەردەمی (راو)دایهێناوە، پاشتر لە (نێو ئەشکەوت) بە شێوەیەکی تر دەری بڕیوە، هەر ئەو پەندە لەسەردەمی (گوند)دا بەر گۆڕانێکی تر کەوتوو و کە هاتۆتە (شار)یش خۆی لەگەڵ شاردا گونجاندووە، ئەم یاسایە کەم و زۆر هەموو بەشەکانی فۆلکلۆری گرتۆتەوە. ئەوە هەیە فۆلکلۆر لەگەڵ ئەم گۆڕانکارییە بەردەوامەدا بەگشتی دەستی لە هەندێ بنەماو پێکهاتە کۆنەکانی خۆی بەرنەداوە. ئەگەر گۆتەی (دەڵێی: پیرێژنی دۆ لێرژایە) بۆ کەسێک بەکاربێنین کە زۆر بلێ و بەگۆتە گۆت بێ ئەو گۆتەیە هی سەردەمی مەڕداری بێت، ئەوا دواتر لەشار و دوای پێشکەوتنی زانست و تەکنەلۆجیا هەر ئەو گۆتەیە بەرگێکی تر لەبەر خۆی دەکات و هەمان ماناو مەبەست بە شێوەیەکی تازەتر دەردەبڕێ، ئەویش ئەوەیە کە لە شار کەسێک زۆر قسەبکات و زۆر بلێ بێت، پێی دەڵێن: (تەسجیلی قووت داوە) یان ئەوەتە دەڵێن: (دکتۆر بۆی نووسیوە) سەیر دەکەین ئەو گۆتەیە لەسەردەمی مەڕداری بە کەرەستە و ئاوهەوای ژیانی مەڕداری دەربڕاوە، ئەویش رژان و خەساربوون (دۆ)یە، دۆش بەرهەمێکی گرنگ و ماندووبوونێکی زۆری کەسانی مەڕدارە، لەنێو مەڕدارانیش پیرەژن لە هەمووان پتر پێیەوە ماندوو بووە و بەرپرسی پاراستن و بەدەست هێنانییەتی، بۆیە لەکاتی رژانیدا ئەو لە هەمووان پتر سوویەتی ئەو سووەش بەزۆر گوتن دەردەبڕێ و هەر لەو سەردەمەش کورد گوتوویەتی: "زۆر گۆتن، لە زگ سۆتن".

بۆیە ئەگەر کەسێ زۆری گوتبێ، ئەوا بەو پیرەژنە دۆڵی رژاوەیان چواندووە، بەڵام سەیر دەکەین لەشار ئەو زۆر بلێیە بە کەسێکی تر دەچوێنن، ئەویش ئەوەیە کە وێنەیەکی کۆمیدیان داوەتێ و دەڵێن: تەسجیلی قووت داوە. واتە تەسجیلێکی بەکارخراوی قووت داوە و بەدەست خۆی نییە بۆی ناکوژێتەوە و هەر قسە دەکات، لە دەربڕینەکەی تردا، بەشێوەیەکی ترە ئەویش بەو نەخۆشە چوێندراوە، کە دەچێتە لای پزیشک بۆ چارەسەری نەخۆشییەک و پزیشک و چارەسەری بۆ دەنووسێ و ئەویش زۆر بەتەواوی ئامۆژگارییەکانی پزیشک جێبەجێ دەکات و گوێ بەهیچ کەسی دیکە نادا. واتە بووە بە ئەرکێک و ئەو نەخۆشە دەبێ جێبەجێ بکات. هەر بۆیە زۆر بلێییش لەزۆر گوتنەکەیدا بەو نەخۆشە دەچوێنن کە پزیشک چارەسەری بۆ نووسیوە. سەیر دەکەین لەنێوان زەمەنی مەڕداری و زەمەنی شار چەندین هەزار ساڵ هەیە، کەچی ئەو مەبەستە خۆی پاراستووە و لەهەر سەردەمێکدا بە کەرەستەی ئەو سەردەمە خۆی دەرخستووە. ئەم خۆگۆڕینە لە دەرخستنی مەبەستدا تەنیا ئەم گۆتەیەو فۆلکلۆر بەگشتی ناگرێتەوە، بەڵکە هەموو لایەنەکانی ژیانی گرتووتەوە، بۆ نموونە: ئەگەر مرۆڤ لەسەرەتا پەناو کەلەنە شاخ و ئەشکەوتی کردووتە ماڵ، ئەمرۆ لەماڵ و خانوو

دروستكردندا گەیشتووەتە هونەری سەر سوڕهێنەر.

مرۆڤ هەر خۆی عەقڵی داهێنەر و كاركەری دەستڕەنگینی ئەم هەموو داهێنانەیە. فۆلكلۆریش سەرەتایترین و تەمەندرێژترین و دەوڵەمەندترین بەرهەمی مرۆڤە! كە سەیری مێژووی دوور و درێژی ژیانی مرۆڤ دەكەین لە كوردستان و لە فۆلكلۆر ورد دەبینەوە خۆمان لە بەرامبەر دەریایەكی بێ بن و بێسنووردا دەبینین، ئەمەش دەمانخاتە ژێر بەرپرسیارییەتیكی گران و پیرۆز. ئەگەر تا ئێستا شتێكی كەم بۆ ئەم بەرپرسیارەتییە كراوە، ئەوا دەبێ بۆ داهاتوو بەزانایی و دڵسۆزی و گرنگییەكی زۆرتر مل لەبەر ئەم كارە پێویستە بنێین.

ئێمە ئەگەر لەم نووسینەدا (ئەشكەوتی شانەدەر)مان كرد بە جوگرافیای سەرهەڵدانی فۆلكلۆر بۆ كورد، ئەوا لەبەر ئەوەیە كە مێژووی ئاوەدانی ئەم ئەشكەوتە دوور و درێژە و لێكۆڵینەوەی وردیش لە پاشماوەكانی مرۆڤ نیشتەجێی ئەم ئەشكەوتە كراوە زانایەكی شوێنەوارناسیش لەمێژە گوتوویەتی: ئەشكەوتی شانەدەر كۆنترین و دەوڵەمەندترین ئەرشیفی مرۆڤایەتییە، هەر ئەم ئەرشیفە دەوڵەمەندەش بۆ ئێمەی كورد لەپێش هەمووانە و دەتوانین بۆ زۆر بابەت سوود لەم دەوڵەمەندییەی ئەشكەوتی شانەدەر وەربگرین.

لێرەش قسە لەسەر فۆلكلۆری شاری هەولێرە لەنێو (ئینسكلۆپیدیا)ی هەولێر، دەنا ئەوە بەو مانایە نییە! كە ئەشكەوتەكانی تری كوردستان و ئەشكەوتەكانی جیهان ئەوانەی هەر لە زووەوە مەڵبەندی ژیانی مرۆڤ بوون رۆڵیان نەبووە لەو بەرهەم هێنانە، بەرهەمەكانی ژیان.

ئەم مێژووە درێژەی فۆلكلۆر و ئەم دەوڵەمەندییەی فۆلكلۆر هێشتا بە لێكۆڵینەوەی زانستی بەوردی پۆلین نەكراوە و بەشە جیاجیاكانی مەرج و تایبەمەندییەكانیان دەستنیشان نەكراوە و پێناسەی دروستیان بۆ دانەندراوە، هەر چەندە دڵسۆزان بەپشت بەستن بەكاری میللەتانی تر خانەگیرییەكیان بۆ كردوون و هەندێك لەو بەش و بابەتانەیان جیاكردۆتەوە، ئێمەش لێرە هەر لەسەر ئەم پۆلین كردنە هەندێك لە فۆلكلۆری هەولێرمان خستووتە نێو ئەم كارە، كە بریتین لە: پەند و گۆتە و قسەی نەستەق و بەستە و بەند و حەیران و لاوك و حەكایەت و حەكایەتی گیانداران و ئەفسانە و خەرافو وڕێنە و گۆرانی.

ئێستا چەند نموونەیەك لە پەند و گۆتەی نێو كوردەواری دێنینەوە، كە هەریەكەیان بۆ زەمەنێكی دیاری كراوی كۆنی مێژووی كوردستان دەگەڕێتەوە. ئەم نموونە هێنانەوە دەكرێ بۆ هەموو بەشەكانی تری فۆلكلۆر بكرێ، حەكایەت و ئەفسانەو لاوك و حەیران و بەند و گۆرانی و...تاد.

نموونەكان:

- لە ناوەندان دەخواو لە رۆخان پاڵ دەداتەوە: بە جۆرێكی تریش گوتراوە:

- لە سەوزاییان دەلەوەڕێ و لە وشكاتیان پاڵ دەداتەوە

هەرچەندە یەكێ لە مەبەستەكانی ئەم گۆتەیە، ئەوەیە كە باس لە كەسانی خۆپەرست و مەسڵەحەتخواز دەكات، بەڵام لە بنەڕەتدا وێنەیەكی كۆنی كۆتاییەكانی سەردەمی (بەرهەمخۆر)یان دێنێتەوە یاد، كە باس لە كەسێك دەكات، كار ناكات و بەرهەمی ئامادە دەخوات، كە تێریشی خوارد دەچێ لە جێگای وشك و لە رۆخان پاڵدەداتەوە. واتە لە وێنەی پشت مەبەست و ناوەڕۆك، وێنەی سەردەمی بەرهەمخۆریمان دێنێتەوە بیرو باسی كەسێك دەكات كە خۆ لە كاركردن دەدزێتەوە. كە زەمەنەكەی بۆ زیاتر لە دەهەزار ساڵ پێش زایین دەگەڕێتەوە.

- كابرا وجاغی رۆشنە! لە كوردەواری ئەم گۆتەیە بە كەسێك دەگوترێ كە منداڵ بە تایبەت كوڕی لێهاتوو و لێوەشاوەی هەبێ و كوڕە بە كار و ناو و ناوبانگی خۆی ناوی باوكی بەردەوام بە زیندوویی بهێڵێتەوە.

ئەگەر بە وردی سەیری وێنەكانی پشتی وشە مەبەستدارەكە بكەین، ئەوا بۆمان دەردەكەوێ، كە ئەم وێنەیە لەو داب و نەریتە ئایینییەوە هاتووە، كە لە سەردەمی ئایینی زەردەشتیدا، وەك ئەرك و فەرمانێكی ئایینی دەبوایە پەرستگا، واتە ئاتەشگەدە، بەردەوام بیست و چوار سەعاتەی شەو و رۆژ و سی رۆژەی مانگ و

دوازده مانگەی ساڵ و بەردەوام ئاگر لە پەرستگای زەردەشتیدا بسووتێ و نەکوژێتەوە و بە رووناکی ئاگر وەک هێمای خێر لەدژی تاریکی وەک هێمای شەڕ و ئەم دووانەش هێمای ئاهورامەزدای خوداوەند و ئەهریمەنی شەر بوون، هەر بۆ ئەم بەردەوامی ئاگر سووتان و رووناکییە، پەرستگا کەسی تایبەتی بۆ دانابوو، کە بەردەوام ئاگرەکە بە گەشییەوە رابگرن و بۆ ئەم کەسانەش پێویستییەکانی ئاگر دەوڵەت و دەسەڵات ئامادەی دەکرد. هەر بۆیە پەرستگای زەردەشتی بە "ئاتەشگەوە" کە دەتوانین بڵێین: دەکاتە "ئاگردار" واتە جێگای بەردەوامی ئاگر ناودەبرا، ئەمەش مانای ئەوەبوو کە هەتا ئەم ئاگرە لەم پەرستگایە بسووتێ، واتە ئایینی زەردەشت بەردەوامە و پایەدارەو زیندووە و نامرێ! هەر ئەم وێنەیەش بووەتە هێمای ئەو باوکەی کە خاوەنی کوڕی ناودار و لێوەشاوەیە، کە بە ناوداری خۆی ناوی باوکی، ناوی بنەماڵەکەی، ناوی ئاگردانەکەیان کە دەکاتە بنەماڵەکەیان زیندوو رادەگرێ، هەروەک چۆن لە پەرستگا ئاگری زەردەشتی پە. بەڕاسە اغ- اطاغ- ژوور رۆشۆتەرایانەی . ـاواش کوڕ وەک ئاگر ـشتاغ)ی باوکی بە ناوداری خۆی ـرۆشنی ناوی- رووناک دەکاتەوە و گوتوویانە "فلانی وجاغی رۆشنە"!

– کەوتوومەتە گێژی ئەسکەندەر: هونەرمەندی گەورەی کورد "حەسەن زیرەک" لە گۆرانییەکیدا دەڵێ: کەوتوومە گێژی ئەسکەندەر! زانراوە کە لە ساڵی ٣٣١ پ.ز "ئەسکەندەری مەقدۆنی" لەگەڵ پاشای ئێران "دارا" لە نزیک شاری هەولێر- ئەربیل بەشەڕ هاتن لە جێگایەک کە بە "گۆگەمیلا" ناسراوە و شەڕەکەش لە مێژوودا بە "شەڕی ئەربیللا" بەناوبانگە، ئەم شەڕە کە لەنێوان پاشای ئێران و ئەسکەندەری مەقدۆنی روویدا، شەڕێکی گەورەو مەزنی جیهانی بوو! کە مێژوونووسان باس لە ژمارەیەکی یەکجار زۆری شەڕکەری هەردوولا دەکەن، بە تایبەت لەشکری دارا بە زیاتر لە ملیۆن شەڕکەر دەخەملێنن! هەر چۆنێ بێ ژمارەی شەڕکەرەکان یەکجار زۆر بووە، ئەوەی بۆ ئێمەو لێرە گرنگە، شەڕەکە لەسەر خاکی کورد و لە شارێکی یەکجار کۆنی کوردستان روویدا، ئەوە جگە لەوەی کە لەنێو لەشکری دارا کوردێک زۆر هەبوون، کە مێژوو باسی شەڕکەرە میدی و بەختیاری و ئیلامییەکان و زۆری تر دەکات، کە دیارە جگە لە شەڕکەر ئەوە خەڵکی ناوچەکەش واتە دانیشتوانی هەولێر و دەوروبەری ئەوانیش بێ خواستی خۆیان بوونەتە سووتەمەنی شەڕەکەو خەڵکێکی زۆر لە کورد، چ سڤیل و چ شەڕکەر لەو شەڕەدا زەرەرمەند بووینە! بە تایبەت کە قەڵاتی هەولێر جێگاو بارەگای دارا بووە، ئەوەش زانراوە کە شکاوە و هەڵاتووە! ئەوەی لە زێڕ و پارەکە بۆی دەرباز نەکراوە، لە قەڵاتی هەولێر شاردوویەتییەوە! مێژوو باسی ئەوەش دەکات، کە ئەسکەندەر دێتە نێوشاری هەولێر و قەڵا داگیر دەکات و دەست بەسەر ماڵ و موڵکی دارادا دەگرێ.

هەموو لایەک ئەوە دەزانن! ئەوەی کە باسی دەکەین، شەڕە، شەڕی پاشایەکی شکاو و سەرکردەیەکی سەرکەوتوو لەسەر خاکی کورد و لەنێو شاری هەولێر "ئەربیل" بۆیە لای هەمووان روونە کە چ دانیشتوانی شاری هەولێر و چ کوردەکانی نێو لەشکری دارا، پاش شکان و هەڵاتنی دارا زەرەر و زیانێکی زۆریان لێ کەوتووە! شاریان داگیر کراوە، ماڵیان رووخاوە و بردراوە، پیاویان لێ کوژراوە و بریندار بووە، ژن و منداڵ سەرگەردان بووە، هەر بۆیە "کەوتوومە گێژی ئەسکەندەر" بێ شک دەبێ گۆتەی کوردێکی سەرگەردان و لێ قەوماوی نێو لەشکری ئەسکەندەر ئەمەی گوتبێ، ئەو کەسەی ئەم گۆتەیەی گوتووە، کوردێکی زیندوو بووە، بەڵام لەنێو لەشکری زۆر و سەرکەوتووی ئەسکەندەردا، لە بارێکی ناخۆشی دەروونی و لە حاڵەتی شکاوە بێ هێزی خۆیدا ئەمەی گوتووە! کە لە ترسان و لەبێ کەسیدا لەنێو لەشکرێکی زۆر و بێ سەروبن سەرشێواو ترساو نەیزانیوە روو لەکوێ بکات و چۆن دەرباز بێت، ئەم حاڵەتە ناخۆش بێ و چارەسەرییەی نێو گێژی ئەسکەندەر، دواجار بووە بە گۆتە و پەند و هەر کەسێک، حاڵەتێکی ناخۆشی تووش هاتبێ و چارەسەری نەبووبێ. ئەوا گوتوویەتی: (کەوتوومە گێژی ئەسکەندەر) ئەمەش ئەوەمان بۆ

دەسەلمێنێ کە ئەم گۆتەیە، لە گەرمەی شەڕی ئەسکەندەر و داراوە کەوتووتە سەر زاران و کورد گوتوویانە و لە شاری هەولێر گوتراوە و بە هەموو کوردستاندا بڵاوبووەتەوە. واتە ئەم گۆتەیە لە ساڵی ٣٣١ پ.زایین گوتراوە و ساڵی دروستبوونەکەش دیارە و ئێستاکە "٢٠٠٩" زایینییە، واتە تەمەنی ئەم گۆتەیە دەکاتە "٣٣١+ ٢٠٠٩= ٢٣٤٠" دوو هەزار و سێ سەد و چل ساڵ!

کە ئەمەش مێژوویێکی زۆر راست و دروستبوونی ئەم گۆتە کوردییەیە و هیچ گومانێک هەڵناگرێ.

هەر لەگەڵ هاتنی "ئەسکەندەر" بە سەرکردایەتی لەشکرێکی گەورەو سەرکەوتنی لە شەڕەکە و مانەوەی لەشکرەکەی ماوەیەکی زۆر لە رۆژهەڵات و ئێران و کوردستاندا. ناوی "ئەسکەندەر"یش وەک ناوی کەسێکی ناودار و جیهانی و سەرکردەیەکی گەنج و سەرکەوتوو، بووە ناوێکی خۆشەویست و دیار، کە بووەتە هۆی ئەوەی خەڵک منداڵی خۆیان بەم ناوەوە ناو بنێن، هەر لەو رۆژگارەوە و تا ئێستاش ناوی "ئەسکەندەر" لە نێو کورد بە تایبەت و لە رۆژهەڵات بە گشتی ناوێکی دیار و باوە! ئەم ناوە هێندە دووبارە بووەتەوە و ناسراوە! ئێستا لە کوردستان خەڵکەکە "ئەسکەندەر" بە ناوێکی رەسەنی کوردی دەزانن، دیسان ئەم ناوەش واتە "ئەسکەندەر"یش تەمەنی هاتنی بۆ ناو میللەتی کورد، لەگەڵ تەمەنی دروستبوونی گۆتەکەیە، کە زەمەنەکەی بۆ ساڵی هاتنی ئەسکەندەر دەگەڕێتەوە.

ئێستاش هەندێک گۆتە و پەند شیدەکەینەوە، کە لە سەرەتاوە لە پیشەکانی ژیانەوە هاتوون، وەک "مەڕداری" و "جووتیار" و "پیشەسازی" و زۆری تر، هەر ئەوەندەش نموونە دێنینەوە کە بابەتەکە بسەلمێنی، دەنا ئەگەر پەند و گۆتە کوردییەکان، بە هەموو شێوەزارەکان بەسەر بکەینەوە، دەتوانین بۆ هەموو زەمەن و هەموو پیشەکان نموونە بهێنینەوە.

– بزن بۆ شەوێک جێگای خۆی خۆش دەکات: یەکێ لە تایبەتمەندییەکانی گۆتە و پەندی کوردی ئەوەیە، لە هەر زەمەن و بۆ هەر بابەتێک کەرەستەی ئەو زەمەن و ئەو بابەتە بەکاردێنی، بزن بۆ شەوێک جێگای خۆی خۆش دەکات. ئەمە بەرچاوە کە ئەم گۆتەیە گۆتەی ژیانی مەڕدارییە. لەرووی دەرەوەی ئەم گۆتەیە، ئەوە دێتە بەرچاو، کە هاندانی مرۆڤە بۆ کارکردن، هەتا ئەگەر کارەکە بۆ ماوەیەکی کەمیش بێ، بەڵام بە وردبوونەوە لە ریشەو زەمەنی گوتنی گۆتەکە، ئەوەمان دێتە دەست کە گۆتەکە باسی سەرەتای مەڕداری و هەوار و ماڵ و گوند دروستکردنە. چونکە گۆتەکە بە ئاشکرا رووی لەو کەسانەیە کە هێشتا لە خەمی خانوو دروستکردن نین و گەڕان و هەوارگۆڕی بە شێوەی سروشتی و رەمەکی و وەک رابردوو چاو لێ دەکەن، بەڵام خاوەن گۆتەکە پێی دەڵێ: ژیان گۆڕاوە و ناکرێ هەر بەم شێوەیە بژی و پێویستت بە گۆڕانە و گۆڕانەکەش دەخوازێ خانوو ماڵ دروست بکەی و کار بکەی، تۆ کە ماوەیەکی زۆر بە مانگ و بە ساڵ لە هەوارەکانت دەمێنیتەوە، پێویستە خانوو ماڵت هەبێ، ژیان بەبێ خانوو و ماڵ چی تر بەرێوەناچێ، نابینی ئەوەتا "بزن" کە ئاژەڵێکی بەستەزمانە، شەوێک کە لە جێگایەک دەمێنێتەوە، شەو جێگای خۆی بۆ مانەوەی ئەم تەنیا یەک شەوە خۆش دەکات و دەیەوێ جێگای مانەوەی ئەم شەوەی جێگایەک بێ بتوانی بە ئاسوودەیی تێیدا بحەوێتەوە! باشە بزن بۆ یەک شەو ئەمە دەکات، ئەی تۆ کە مرۆڤی و لەهەر هەوارێک بە چەندان مانگ و بە ساڵ تێیدا دەمێنیتەوە، ئەی تۆ بۆچی جێگای خۆت بۆ مانەوەی ئەو ماوەیەت کە زۆر لە مانەوەی شەوێکی بزنەکە درێژترە، جێگای خۆت خۆش ناکەیت و چاو لەم بزنە ناکەیت؟!

لە گۆتەکەدا دیارە، ئەو کەسەی کە خاوەنی گۆتەی "بزن بۆ شەوێک جێگای خۆی خۆش دەکات"ە رووی قسەکەی لە وردی سەیر لە سروشتی رابردووی خەمەبەستدارەکە ... و بێ دەسکاری دەکەوێ، کە نەبڕاوە و نەهاتووەتە سەر ئەو رایەی، کە پێویستە بگۆڕێ و کاربکات و خانووماڵ دروست بکات و زۆر پابەندی ئەو رابردووەی خۆیەتی. کەچی بە پێچەوانەی ئەو خاوەنی "گۆتە"کە زۆر گۆڕاوە و گۆڕان زۆر بە

پێویست دەزانێ. وەک ئەوەی پێشتر زۆری لەگەڵ هەوڵدابێ و نەیتوانیبێ بیگۆڕێ. دواجار وەک تووڕەیی و جۆرێک بێزاری بە حیکمەتەکەیەوە دیارە! پەنا بۆ "بزن" دەبات و دەیکات بە نموونەیەکی گونجاو و بەرچاو کە ئەوەتا ئەم بزنە بە هەموو بزنییەتی خۆی و بە هەموو بەستەزمانییەتێکەوە بۆ شەوێک جێگای خۆی خۆش دەکات. کەچی تۆ مرۆڤی و خاوەنی ئەم هەموو هێز و ئاوەزەی کە زۆر لە هی بزن زیاترە! کەچی ناتەوێ جێگای ژیانی خۆت خۆش بکەیت، کە مانەوەی تۆ لە جێگایەکانی مانەوەت زۆر درێژترە لە مانەوەی کورتی مانەوەی شەوێکی بزنێک.

ئەم گۆتەیە، جگە لە مانا بەرچاو و راستەوخۆیەکەی، لە پشتی وشەکان وێنەی رۆژانی سەرەتای گۆڕانی مرۆڤ و هاتنە دەرەوەی لە ئەشکەوت و لە پەنا سروشتە دەست لێنەدراوەکان دەخاتە بەرچاو، کە ئەو رۆژانە مرۆڤەکان هەندێکیان چ بە زەحمەت تێکەڵی گۆڕان دەبن و چ توند دەستیان بە سروشتی رابردوویانەوە گرتووە و کار ناکەن. : بەراس

ئەم گۆترایانەی ... پێکهاتەکەی لە ژیانی ... شت وەرگیراوە و تەواو لەم ژیانەوە هاتۆتە بەرهەم، بەڵام لە پشتی وشەکان چەندین وێنەی ترمان دەخاتە بەرچاو کە نەگوتراون.

ئەم گۆتەیە، هەموو پێکهاتەکەی لە ژیانی "مەڕداری"یەوە وەرگیراوە و تەواو لەم ژیانەوە هاتۆتە بەرهەم، بەڵام لە پشتی وشەکان چەندین وێنەی ترمان دەخاتە بەرچاو کە نەگوتراون.

ئێستاش گۆتەیەک بە نموونە دێنینەوە، کە ئەویش لە ژیانی جووتیارییەوە وەرگیراوە، ئەویش پێ لەسەر کارکردنی بەردەوام و کەم کەم دادەگرێ و دژی کارنەکردن و دانیشتنە بەبێ ئیشی.

– رۆژی لاتەک، ساڵێ ولاتەک:
لەم گۆتەیەدا کە لە دوو نیوە رستەی کورت پێکهاتووە، بە وشەی "رۆژ" کە مانای زەمەن دەدات و لەگەڵ وشەی ساڵ، بەرامبەر بە وشەی "لاتەک" و "ولاتەک" رادەوەستێ، کە مانای شوێن و جوگرافیا دەدەن.

جووتکردن، لە رابردوو بە کەرەستە و شێوەو کارکردنی پێشان کارێکی زۆر پڕ زەحمەت و گران بوو، ورەو عەشقێکی کارکردنی زۆری دەویست تا جووتیار بەردەوام کاربکات. لێرە بەدەردەکەوێ، کە جووتیار لە زۆری و گرانی کارکردنی جووت بێزار بووە، بەڵام خاوەن گۆتە زۆر بە حەکیمانە کارەکەی بۆ ئاسان دەکات و پێی دەڵێ: ئەگەر تۆ بەردەوام کاربکەیت و رۆژانە کارێکی کەم بکەیت، هەر هێندەی "لاتێک!!" ئەوا لە ئەنجامی ئەو بەردەوامییە، ئەنجامی کارکردنەکەت لە ماوەی ساڵێکدا هێندەی "ولاتەک" زۆر دەبێ، واتە بە جووتیار دەڵێ: دەتوانی کاربکەیت و خۆشت ماندوو نەکەیت و لە ئەنجامیشدا کارێکی زۆر بکەیت. کە ئەم گۆتەیە زۆر لەگەڵ گۆتەی کەمخۆری دایمخۆر"دا یەک دەگرێتەوە.

رۆژی لاتەک، ساڵێ ولاتەک:
واتە ئەگەر تۆ کە جووتیاری رۆژێ یەک لات جووتی بکەیت، ئەوا پاش ماوەیەکی زۆر وەک ئەوە وایە، کە ولاتێکت کێلابێ.

لێرە بە شێوەی کورتبێژی و کورتبڕی، خاوەنی گۆتەکە مەبەستەکەی خۆی گەیاندووە، بەبێ ئەوەی هەندێ وشەی پێویست هەیە گوتبێتی: کە ئەویش وشەی "جووتیار" و "جووتکردن" و "کەم" و "بەردەوام" و "زۆر"ی بەکارهێنابێ. کە ئەمانەش لەنێو کرۆکی مەبەستەکەدا هەن. وەک دیارە هەموو وشەکان، ئەوانەی کە گوتوویەتی، ئەوانەی کە نەیگوتووە: لە ژیانی "جووتیاری" وەرگرتوون و بۆ مەبەستی "جووتکاری" بەکاری هێناون. واتە گۆتەکە تەواو لە ژیانی جووتیاری و جووتکارییەوە وەرگیراوە.

ئەم دوو گۆتەیە، هەر یەکەی باسی ژیانی "مەڕداری" و "جووتیاری"یان دەکرد، ئێستاش گۆتەیەک بە نموونە دەهێنینەوە، کە باسی ژیانی مەڕداری و جووتیاری پێکەوە دەکات:

لە کوردەواری دەڵێن: "ئەگەر مەڕمان نەدیبێ لە پەرێزێ، کشپلمان دیوە لە هەوێزێ" ئەم گۆتەیە لە کاتێکدا دەگوترێ، ئەگەر یەکێک خەڵک لە کارێکدا بە نەشارەزایی بزانن و ئەویش خۆی پێ شارەزا بێ، ئەوا لە وەڵامیاندا دەڵێ: ئەگەر

مەڕمان نەدیبێ لە پەرێزێ، کشپلمان دیوە لە هەوێزێ" لەم گــــۆتەیەدا وشـەکــان باسی ژیانی مــەڕداری و جـووتیـاری دەکـەن، کـە "مـەڕ" و "کشپل" و "هەوێز" تایبەتن بە ژیانی مەڕداری، وشەی "پەرێز"یش تایبەتە بە ژیانی جـووتیــاری، هەرچەندە بە ژمارە وشەکـانی مـەڕداری زۆرترن! بەڵام وشـەی "پەرێز" مـانایەکی زۆر هەڵدەگرێ، کـە زۆربەی کـارەکـانی جـووتیـاری دەگـرێتـەوە. کـە دەڵێ: پەرێز، واتە ئەو شــوێنەی دروونەی لێکراوە، کە دروونەش کرابێ، دیارە پێشـتـر تۆدراوە و جـووتیـار جـووتی تێدا کـردووە. جگە لەوەی کـاتێ کـە دروونە دەکـرێ، واتە سـەپان دروونە دەکـات و گـیـشـەکـەر سـوارەکـان کۆدەکاتەوە و گیشەکەر گیشە دەکات و لە پەرێزەوە بۆ سەر جۆخینان. کە هەموو ئەم وشانەی وەکو "دروونەکەر و گـیـشـەکـەر و سـوارەو گـیـشـکە و کێشەو جۆخین و جووتیار و تۆدان و جــووتکردن" تایبـــەتن بە ژیانی جووتیاری.

دیســان لێــرەش لە گــۆتەیەکی کورتبێژ و سەرواداردا مانایەکی زۆری لە ژیانی جـووتیــاری باس کـردووە. هەروەهاش لە ژیانی مـەڕداری. کــە ئەم گــۆتەیە دەربڕی ئەو مــانایەیەو دەرخـەری وێنەی ئەو زەمـەنەیە، کـە هەردوو پیــــشـــەی "مــــەڕداری و جــووتیــاری" پێکەوە هاوشــان و هاوژ؟مەن بوونە، یان لای کەم باسی کەسانێک دەکات، کە لەنێو هەردوو پیـشــەدا ژیاوە و شــارەزای کـار و کەرەستەکانییەتی.

ژیان بەردەوامــە و پیــشــەکــان پیشەی تر رادەکێشن. لەم گۆتەیەی خوارەوە باسی سەرەتای "پیشەسازی" مەڕداریان بۆ دەکات.

– گۆتەکە دەڵێ: ژنم دەوێ ژنانە پێستەکەی بکاتە هەمبانە

لە کوردەواری و ژیانی مەڕداری و جـووتیـاری، ژن و پیـاو پێکە کـاریان کــــردووە، چۆن هەندێ کـــار زیاتر تایبـەت بوون بە پیـاو، ئاواش هەندێ کـار تایبـەت بوونە بە ژن. ژنیش لای مەڕدار ئەو ژنەیە، کە لە پێستـەیەکی توکن و تەڕو چەورو نەرم و ئەسـتوور و گران هەمبـانەیەکی تەنک و وشک و ســــــووک دروسـت بـکات. دیـارە گۆڕینی ئەم پێستەیە بەم شێوەیە، بۆ شێوەی هەمبـانە، هەم زانایی و هەم پشـوو درێژی و هەم دەسـتـڕەنگینی دەوێ، کە ئەمەش کاری هەموو ژنێـک نییـە. هەربۆیە خـاوەنی پەند ژنێکی دەوێ کارابێ و دەرچوویێ و پسپۆڕبێ لە پیـــشـــەســـازی دەســـتی بۆ دروسـتکردنی هەمبــانە و دواجــار بەکــارهێنانی. ئەگــەرچی لەبەرچاو گۆتەکە باسی ژنێکی کارا دەکـات، بەڵام دیارە کــە کـارایییــەکــەی لە پیشەسازی دروستکردنی هەمبانەیە، کە ئەمەشیـان کارێکی ئاسـان نییـە و کاری هەموو ژنێک نییـە، واتە لێرە لەنێـو ژیانی مـەڕداریدا، کـە وشـەی "پێـســتـــە" بەدەر دەکـەوێ داوای پیشـەسـازی دروسـتکردنی هەمـبـانە دەکات، چونکە هەمبانە بەرهەمێکی پیشـەسازی دەسـتـیـیـە و جگە لە کــارکــردن و زانایی پێـویـسـتی بە شــــارەزایی بەکـــارهێـنانی چەند ماددەیەکی تریشە، کە بۆ خۆشکردنی پێستـەکە پێویستە بەکاربهێندرێ، هەرچەندە کەرەستەکان زیاتر گیایی و رووەکی و سروشتین، بەڵام سیفەتی کـیـمـیـایی وەردەگـرن، کـە ئەمـەش شارەزایی و زانایی لە هاوکێشەکەدا پێویستـە بۆ ئەوەی لە ئەنجامی کـار هەمـبــانەکـە جـوان و قـایم و باش دەرچێ و بێ ترس بەکـــــاربێ و لەبەکارهێناندا بێ زیان بێت.

ئەگەر بە وردی سـەیر بکەین و لەم گـۆتە کـوردیـیـانە وردبینەوە، ئەوا بۆمـان دەردەکەوێ، لەگـەڵ ئەوەی کە گۆتەکان جیان و لە شوێنی جیا جیاو لە سەردەمی جیا جیاو بۆ مەبەستی جیا جیا گوتراون، بەڵام یەک خاڵ لە هەمــوویاندا کـۆدەبێـتــەوە، ئەویش خاڵی پێداگرتنە لەسەر "کـارکردن". کارکردن بە زانایی و بە بەردەوامی و لە وەختی خۆیدا، چونکە کارکردن بە پێی گـــۆتەیەکی تری کــوردەواری "مـەرهەمی لەشـە" ئەوا زاناکـانیش کــارکــردن بە جــەوهەری "ژیان" و "گــۆڕان" دەزانن و بە باوکی هەمــوو داهێنانێکی تێدەگەن.

له کــۆتایی ا جــارێکی تر سەیر لە دەیلێـیـمەوە، ژ ـەر قسـەی ستدارەکی زانایەکی شـ ەوی رناس ئەش ەوتی شـانەدەر لە ک ستـان ئەرشـیـفێکی کۆن و دەوڵەمەندی مرۆڤایەتییە! ئەوا فۆلکلۆری کوردەواریش خەزنەیەکی کـــۆن و دەوڵەمـــەند و دەست بۆ نەبردراوی مـیللەتی کـورد و هەمـوو مرۆڤایەتییە.

فۆلکلۆری دەشتی هەولێر

دکتۆر هیمدادی حوسێن
کۆلیژی پەروەردە - زانکۆی سەلاحەددین

بەرایی

جیهانی زانستی فۆلکلۆر جیهانێکی فرە گەورەو بەربلاوە. لێکۆڵینەوەو توێژینەوە لە بەش و لایەنەکانی فۆلکلۆری کوردی لەلایەن پشکنەرانی خۆمان و رۆژهەڵاتناسان تووشی کێشەو زەحمەتییەکی زۆردەبێت، چونکە وەدەستکەوتن و گەڕان بە دوای کەرەستەی سادە، لێکۆڵینەوەکەیان لەبەردەم ئەنجامێکی ناتەواو و پڕ کەم و کورتیاندا دەهێڵێتەوە. بۆچی؟ چونکە تا ئێستا ئەو گەنجینەو سامانە بەنرخەی فۆلکلۆری کوردی لەسەر زارو لە قووڵایی دڵی پیرەمێرد و پیرێژن و شایەرەکانی کوردستان دایە. جا بۆ ئامادەکردنی کەرەستەی پێویست بۆ لێکۆڵەرەوەکانی خۆمان و بیانییەکان لەلایەک و پاراستن و رزگارکردنی ئەو سامانە لە فەوتان و لەناوچوون بە پێویستم زانی و بەخزمەتی دەزانم گەر ئەو چەند لاپەڕە کەمە بەڕاستی و چۆنم لە دەمی کەسەکانەوە بیستووەو ئەوان چۆن گۆیان کردووە، بەو شێوەیەی خۆی بۆ ئێوە بخەمەڕوو، بۆیەش دەڵێم: بەڕاستی و بەپاکی دەیخەمە ڕوو، چونکە هەندێ لەو برایانەی خەریکی کۆکردنەوەی بەرهەمی فۆلکلۆرین یان پێشتر خەریکی بوونە، بەپێی ئاستی زانیاری و شارەزایی و پسپۆڕی خۆیان دەسکاری بەرهەمەکانیان دەکەن یان کردوویانە.

بۆ نموونە: لە فۆلکلۆری دەشتی هەولێری، کە گوێی لێبووە گوتوویانە (مار) لە جیاتی (ماڵ) ئەم یەکسەر هاتووە بە (ماڵ) نووسیوویە، بێ گومان ئەمەش هەڵەیەکی گەورەیە و پێویستە هەرناوچەیەک فۆلکلۆرەکەی بەشێوەی کۆکردنەوەکەیەوە بنووسرێتەوە، کۆکردنەوەی بەرهەمی فۆلکلۆری تا ئێستا لە نێوکورددا باوە، بەڵام لێکۆڵەر لە وڵاتە پێشکەوتووەکاندا هەرگیز تووشی کێشەیەکی وا نابێت و ئەو ماندووبوونە نابینێ لە گەڕان بە دوای کەرەستەی پشکنینەکەی، چونکە زۆر دەمێکە ئەوان لەلایەن کەسانی پسپۆڕو تایبەت بەم کارەوە بەرهەمی فۆلکلۆری خۆیان بەشێوەیەکی رێک و پێک و لەشێوەی کتێب و نووسراودا بە چاپ گەیاندووەو ئەرکی سەرشانی لێکۆڵەرەوەکانی خۆیان ئاسان کردووە.

بێگومان فۆلکلۆر دەورێکی گرنگ دەگێڕێ لە پێشکەوتنی رەوتی کۆمەڵایەتی و رامیاری و بوارەکانی دی ژیان و پەیوەندییەکی تەواوی بە زانست و زانیارییەکانی دی هەیە، بەتایبەتی مێژوو زۆر یارمەتی یەکتر دەدەن لە ڕوونکردنەوەی هەندێ دیاردەو رووداوی ڕابردوو، هەروا ئاوێنەیەکی پرشنگداری رابردوو و ئێستای میللەتە، کە تێیدا پەند و گۆرانی و قسەی نەستەق و داستان و ئەفسانە و قارەمانیەتی و ئازایەتی و سوارچاکی و میوانپەروەری بە ئاشکرا دیارە.

هێندێ کەس لەو باوەڕەدان بە پێشکەوتنی زانست و بوارەکانی تەکنەلۆژیا و گۆڕان و پێشکەوتنی بیری مرۆڤ خۆی و کۆچکردنی لادێ نشینەکان بە بەردەوامی بۆ شارەکان هەموو ئەمانە دەبنە هۆی کزی و لەناوچوونی فۆلکلۆر، بەڵام لە راستیدا ئەم بیرکردنەوەیان زۆر هەڵەیە، چونکە فۆلکلۆر لەگەڵ مرۆڤ و سەردەم دەڕوا و کزی بۆ نییە، بەڵام شتێکی دی هەیە، بە گۆڕانی بوارەکانی ژیان

بابەت و کەرەستەی فۆلکلۆرەکەش دەگۆڕێ، بۆ وێنە: جاران شایەری فۆلکلۆری ئەندامەکانی لەشی یارەکەی چ لە جوانی و چ لە ناشیرینی بەو کەرەستە سادەو ساکارانەی ژیانی رۆژانەی لادێ چواندووە، وەک چاوی بە چاوی مارو بۆق بالای بە بەرزی داربی چواندووە، بۆ نموونە:

چاوت وەکی چاوی ماری
خۆم تی هەردا سەر دیواری
ماچت دەکەم پڕ بە زاری

یا لە ناشیرینی کچێکدا شاعیر بە پلارو تیرو توانج تێگرتن گوتوویە:

مەمکت دۆدانە دۆی تیا ترشاوە
سینەت ساجەکەل جۆی تیابرژاوە

ئەمڕۆ بە چاویلکەی یارەکەی و جۆرو مۆدیلی کراس و پانتۆڵ و شێوەی پێڵاوەکەی و نامێر و کەرەستەی تازە داهێنراودا هەڵدەدات، بۆ نموونە:

ئەوا هاتە خوار لە جادەی (کاوە)
شارلستۆن لەپێ عەینەک لە چاوە

***

بەقوربانت بم گوڵەکەی عەشایەر
سەعاتی (ریکۆ) تۆ کردت زایەر

بەستەی شایی

هی برام سەری من دێشی

هی برام سەری من دێشی
غەم لە دری من گەلەکە
دەچمە دەشتی قەراجی
لە من بەملەکە ملەکە
راوکردن لەکی خۆشە
رووارە و غەرابە لەکە
ئەشقێ سێ کیژان لێدام
عەیشێ و فاتێ و گورەکە
بە پێش ماریاندا رابردم
بەچاوی گازم دەکا
لۆ ماڕێی دەبردمەوە
چاورەش بەنام لێدەکا
من تەعەجوویم لە خۆمە
ئەو کچە لۆچی وە دەکا
دەیگۆت عالەم دیارە
هەتیو پڕ کێشم مەکە
لە ماری دادەنیشتێ
چەند جوان نەسحەتم دەکا
نەسحەتی منت لە گێ بێ
قەی خۆت لۆکەس مەکە
بابم گەلەک عینادە
داکم لۆ تۆ حەزدەکا
ماری دنیایم نەما
خودا رۆحمم پێ بکا
چاو رەش سەرێ من دێشی
دەردێ لە درم دەرنایێ
دوو پێختیاران دەنێرم
پاشی مەلای عیشایێ
هێ برام سەرێ من دێشی
دەردێ لە درم دەناری
دەبڕێن کیژەی داخوازکەن
دەدەم پێنج سەد دیناری
بەپێنج سەدی نەیدەدا
دەعوای دەکرد هەزاری
چەند مەلام بەگژ وەنا
ئیختیار لەگەر موختاری
قەدری مەلای نەدەگرت
قەهرم هەستا یەکجاری
گۆتی هەستە با بڕۆین
بابێتە دوژمن کاری
زۆر زۆر حوکمەت حەپسم کا
با بگرێ دوو ساری
چاو رەش هەستە با بڕۆین
رێگامان دوورو قۆرە
لە دەستم جامبێزارە
لەنێکم چارە خۆرە
بابت کەلەبچە دەکەم
دەیهێنمە ئەو مەغموورە

بە ئامێران لێی دەدەم
دسەڵێنی مەجبوورە
ئەوجا هەیەنی دەیدەمێ
سی دینارو قسوورە
هەتیم ویژدانت هەبێ
بابم مەکە مەغدوورە
چاو ڕەش بباشم بدوێنە
درم کەلەک مەشغوورە
ئەورۆ کەلەک نەخۆشم
تایی گەرمم گرتییە
کەتیمە ناو نووینێ
چ ئاگام لەخۆم نییە
گریان و ڕۆڕۆی ژنان
دنیای خرا کردییە
دەنگی یاسینی دەهات
مەلام لەسەر سەرییە
کاتەک سەرم برند کرد
ژنان شینەک بەستییە
چەندی چاوم دەگێڕا
یاری من لەگەر نییە
یەکجار دەردم گران بوو
کەتم بەبێ دەنگییە
برادەر گازیان دەکردم
کاکە دەردی تووچییە
ئاویان بەلۆکەی دامێ
لە قورگم دا مەییە
چیتکە عەزیەتم مەدەن
چاو ڕەش ئەمنی کوشتییە
هەندەک لۆم بڕۆنە بەردان
من هەجەلم هاتییە
یێکەک بڕۆنە دویارێ
برێن کورە مردییە
بە عەجەلەم بکاتێ
شیفام لەبۆ هاتییە
ئەگەر دەردە یارت بێ
بەسیتە ڕێ دوور نییە

گریانەک لە دوور دەهات
هەستی خۆم ڕاگرتییە
وەکی چاوم برند کرد
یارم لە پشت سەرییە
پەرچەم دەرێی ئارمووشە
لە دەستی ئاراندی یە
کراسی مەلەزکتان
یێقەی خۆی دادڕییە
سینگ و مەمکی لەو گۆڕەی
دەبنی کیژە حۆرییە
ڕوومەتی تۆیە گوورە
لە خێنی سۆرکردییە
دەیگۆت لۆ نامدوێنی
کەلکی قسانم نییە
گۆتی لۆ نامدوێنی
هەتیم درم تەقییە
ناتانم دابنیشم
شنکی قسانم نییە
سنکی دامە بەر پشتی
ئۆخەی دەرێی کورسییە
تازە ئەگەر بشمرم
خۆ ئیمانم بردییە

* * *

هێ برام سەرێ من دێشی
دیاربوو درم دەلەرزی
چاوم کەت بە نازدارێ
دسووتی وەک لۆکزی
بڕۆنە تاقەی ئەو بووکێ
کۆترۆکەو لەگەر دەرزی
گۆتم لە کێندەر بنووم
لەسەر سینگی قاقەزی
بە خرایە لۆ تو نابم
دەبتە ڕوو ڕەش و حیزی
بە چاکە لۆ تودەبم
لەو دنیایەش حێفزی
چاو ڕەش سەرم زۆر دێشی

غەمان لێ کرد هەڵڵایە
لێم گەڕێ بڕەک بنووم
چاوم هەردووک شێوایە
چ مەلای پێ نازانم
لەو قەراجەی لەو لایە
بابچین لۆ گرد گراوی
دەرێن مەلای تێدایە
بە پێش مارانیاندا دەچووم
عالەم لە تەماشایە
لە برادەرەکم پرسی
مارێ مەلای کێهایە
ئەو دەرکەی بەقەمتەرە
بەری لە ڕۆژ ئاوایە
لە مارێیان دابەزیم
لێینا دوو پارە چایە
دوو جفارەم پێ دەکرد
کردمان بەعسی دنیایە
دەیگۆ ڕەفیقت کێیە
حەتیم لە گەرت نایە
قسەی درێ خۆم لۆ کرد
مەلا نیشم ئەوهایە
مەلا سوندێ دەخواتن
لۆ منی نەدا فتوایە
هەڕوگیفم لێ دەکرد
مەلا ڕەنگی گۆڕایە
تووشی چ قەترم مەکە
دەتکوژم بەو خودایە
هەرچەندی من زۆرم گۆت
مەلا نوتقی نەدایە
گێی پێنج پاویم دەرینا
مەلام دەکرد ڕەزایە
خیلافی حەقمان حەلکرد
خێندی قولووەڵڵایە
هەردووکمان پێکرا نووستین
گۆتم چاورەش جێم کەوە
چ هەنجەتت نەمایە

پارم بە سینگی داوە
وەک پەمۆی پەڕە کرایە
مەعبەینی سینگ و مەمکان
بە گوراوی ڕشایە
لە خۆشیان خەوم نەهات
لەو جەننەتەی خودایە
سەعات لە حەفتی شەوێ
عەزرایلم هاتە لایە
چۆکی لەسەر سینگی دام
دەفتەرەکیان هێنایە
مەلائیکەت فەرموویتیان
نەڕۆژەک نە سەعاتەک
یەک دەقیقەت نەمایە
تۆزەک مساعەدەکەن
لە خوای دەکەم ڕجایە
خوایە ئەمن جوانکەمە
تازە ژنم هێنایە
خودای گەورە نەمری کرد
لێی گەڕێن زۆری مایە
یارێ گازی دەکرد
لاوە لۆ مشەوشی
دەنی ڕەنگت گۆڕایە
سەری منی برند کرد
لەسەر رانی دانایە
بە دستی پاوشینە
دەیگۆت گەلە گەرمایە
دستی کرد بە دوعایان
لێم نەستێنی خودایە
نۆ مەڕان دەکەمە خێر
لەگەر دە عەرەبە گەغان
لەگەر فەردەک شەکری
لەگەر سندوقەک چایە
هەمووی سەدەقەی یارم
لە راهی تو بێ خوایە
تاو و لەرز و سێبەرۆ
یێقەی منیان بەردایە

دانیشتێ لە کێ خۆشە
لەگەر چاوی لەیلایە
لەسەر هەردوو مەمکی
ئەو دیو ئەو دیو کوترایە
حاجیلە وکوڕێک و بەیبوون
تازە خزیان لێک دایە

* * *

بەرام سەرێ من دێشی
دەردێ لە درم وەی وەیە
سەبەینەکی سەحەری
فکرم چەغەمیرەیە
لەچیای ئاوا دەبوورم
گەیە خدر جیجەیە
شایەک ئەوا دەگەڕێ
لەکنم وایبی گەمەیە
توورە تووری شمشاران
تور تووڕەی دێوەرەیە
برادەر دەهاتنە پێشم
ئەوە کاکی شایەرە
کاکە فەرموو دابەزە
دەمەکی لادە ئێرە
دوو رۆژە شایی دەکەین
چەند دەکەین نابێ تێرە
بە منت دەگۆ خدرە
هەر شایەک تۆ نەیکەی
لە کنمان وابێ غەدرە
دوونی بەبێ من هاتن
ئەمن و کردییە مەغدوورە

* * *

هێ بەرام سەرێ من دێشی
دەردی لە درم گرانە
ئەی وەی لە خدرجیجەیە
جێێ کیژۆ کارانە
ئەو خەفەتە دەمکوژێ
بێ شاهێر و شوهرانە
ئەمن وا بەندی دەرێم

شاهێر وا راوستانە
تەسبێحەکم وەردەگرت
دستم کرد بەو بەندانە
شایەکم دادەبەستا
سۆر دەکرا لە کیژانە
ئارەقەی کیژۆ کوڕان
گەیشتە بن پێ یانە
بۆنی قەنەفران دەڕوا
چ بکەم کوڕان کوڕانە
پیرێژن هاتنە دەرێ
یێک یێکە لە مارانە
خۆشکینە بابکەینێ
ئەو داوەت و دیلانە
ئەو شایرە سەربەستە
لە کی هات بەو نیورانە
ئەو شایە لۆێ خۆشە
خزمی سێ چار گوندانە
دیمەکار و خدرجە
ئازی کەند لە گەردانە

* * *

چاو رەش سەری من دێشێ
دەردی لە درم وەی وەیە
دووعا بوونم وەردەگرت
لە بۆ چەغە میرەیە
تاقمە کیژەکم دەدیت
لەسەر گۆمە خڕەیە
هەتیم وەرە دانیشە
ئیشەکمان بەتور هەیە
لەگەر یارێ دانیشتێ
کردمان مشاوەرەیە
دستیان کرد بە گریانێ
تێکرا دەمنی تازەیە
گۆتم لۆچی دەگرێن
هەرێن لەناومان تازەیە
ناومان بە مردی زانی
کو نیجاد بووی لێرەیە

پێکو بەندمان لۆ بری
وە بزانە سەدەقەیە
پێکو ماچم بدەنی
جێژنانە و عالفەیە
بزانە کەس دیار نییە
جێمان کەندو سووکەیە
سەفەرێە و رادەبرم
دەچمە کەندیناوەیە
کێندەر گوندەکی خۆشە
ئێ کچێ لە کەندیناوێ
مادام توو بەمن برێی
دەتنێرمە سەروچاوی
لە گوندان کێندەر خۆشە
عالڵا لەناو ئاقاری
پێی دەرێن لەسەرختەتی
هێ برام سووتام و برژام
کۆترۆکەی سەر گومەتی
لە گوندان کێندەر خۆشە
گوندی کانەبیم خۆشە
خزمینە لە نەرمانی
وە کچێ بێنە ماچت کەم
چاو رەش چەندە جوانی
هەروا دەرواو غەرمەی دێ
لەبەر زرو پۆلیانی
سۆفی سمایلم لەرێیە
لامەدەدا دیمەکاری
چاوم کەت بە کیژەکی
شیرینە حەوشەی دەماری
بە کراسی مەلەزکتان
ناوقەد وەکی شمشاری
گۆتم بێنە ماچت کەم
لە عالەمێ دیاری
لە گوندان کێندەر خۆشە
خزمینە سۆفی سمایل
یارێ بە ماچەک و دوو
چاو رەش لێت نابم قایل

سۆفی سمایلم زۆر خۆشە
گوندی ئاغە کەللەیە
دستم کردە گۆتنی
دستم لە کەلەمچەیە
سواری جێبەکی دەبووم
هاتم لۆ دیبەگەیە
داکی کیژان ئیخبار کرد
ئەمنیان برد لۆ قشرەیە
حاکم ئیفادەی پرسیم
دەرێ کورم مەحکومی
ماددەت سەت و سێزدەیە
بێ خەتاو بێ هووچەیە
کتابەکم دەنووسی
لۆ عامی دیبەگەیە
کیژ ئیزرابیان لۆ کردم
گرتیان دەرکی قشرەیە
ئەگەر لۆمان بەرنەدەن
دەکەین موزاهەرێە
عافەریم لەبۆ کیژان
ئەمنیان کرد تەبریەیە
تیلاکێ خۆم خوارد دەکرد
هاتم لۆ چایخانەیە
لەگەر کیژان دانیشتم
گۆتیان بڕۆ لێرەیە
ئەمە تاقیمان کردییە
ئیخباریت لە دوو هەیە
سەفەرێە و رادەبرم
دەچمە کۆزەپانکەیە
ئەنگۆ ئاگادارم بن
دەچمە کۆزەپانکەیە
حەیفم لۆ شێخ شێروانی
گوندەکی بەقەوغەیە
لە گوندان کێندەر خۆشە
دەچم لۆ گردی گۆمی
چاوم بە دوو قورنگان کەت
دانیشتبوون لەسەر گۆمی

لەو کاتیدا تێنیم بوو
ئەمنیش چووم لۆ سەر کۆمی
هەند لە یاریٚ رادەمام
لە رکان خلیسکەکم برد
دەوا و دەو کەتە کۆمی
بەمستان لەخۆی دەدا
دەیگۆت هاوار لە خۆمی
لە گوندان کێندەر خۆشە
حەسەن بەگ لەسەر گردی
لامەدا ماری کیژەی
خزمینە بەشەو وردی
دەیگۆت کو هاتییە ئێرە
عەسری چاوم بەتووکەت
لۆ سەر بیریٚ رابردی
بەقۆندەرەی بن عانە
بەکراسی روحلەفەندی
گۆتم دەبمە مێوانت
ئەو شۆکە بەشەو وردی
دەیگۆت لاوە بەخێرێی
تو عارەبی یان کوردی
چاو رەش من کوڕە کوردم
دەرێن ئەتۆ رەوەندی
سنگم لۆ تو پێشکەش بی
مەمکم وەک شەکرە قەندی
هەرچەند قومی لێم دەدا
دەیگۆت لۆ تارو توندی
سەفەریە و رادەبرم
با نەزانن لە گوندی
چاو رەش لێرانە بڕۆم
پێشم مەلا قەرەیە
تاقمە کیژەک ئەوا دێ
مەعلوم یەکیان سەلەیە
ماریان وا لە لاپەڕێ
دەرکەی بەقەمتەرەیە
دەستی خۆم لێ هەروشاند
شۆڕ بووە لۆ عاویەیە

لەناو زەویی دامەزراند
خستیان دارو پووشکەیە
دەستەکم لە ملی دەکرد
گۆتی تالعت گەورەیە
گۆتم بێنە ماچت کەم
سەر پەنجەت بە خەنەیە
جوتیارەک جۆتی دەکا
دەری ئەوە گولەیە
زانیستی بابزانی
لەکنم گولە گەمەیە
دەچم لۆ سەید عوبێدی
گوندی برایماغەیە
ئەو گوندی قادراغەی
پێی دەرێن شۆڕەزەرتکەیە
دوو یارم لەوێندەرێن
زینەب و ئامینەیە
یێکیان لەمنی دەپرسی
هەتیو خەرکی کێندەری
ئەسلم چەغەمیرەیە
یاری من کارمامزە
لە زوورگی سی چارەیە
بام داوە لۆ ماجیدی
بە غەرابەو عاویەیە
ناچم لۆ زەمزەمۆکی
لە بۆ من بی فایدەیە
چونکە عارەب زمان نیم
لێی ناکەم ئیدارەیە
دەچم لۆ بەرزەواری
گوندی ئاغە کەللەیە
دوو یارم لەوێندەرێن
مێرەم و حەنیفەیە
مێوانی کوژەی دەبم
ماریان وا لەپەرگەیە
دەرکەیان دوو دەرییە
بە کلیل و شمشێرەیە
بەپێش ماریاندا دەچووم

یار دەماری حەوشەیە
خۆی بەباوشی دا دەدام
دەبنی پەرەسێلکەیە
لۆ ماری دەگەڕاوە
دایە لەبادی دانێن
مێوانمان هات خدرەیە
جاری لە یارێم پرسی
گۆتم کێتان لێرەیە
هەتیم وەرە دانیشە
لۆ ئیشت بەتارووکەیە
نابی چاو ڕەش وانابی
لە عالالای ڕا هاتیمە
خۆ ئەوشۆ گەییمە مرادی
ئەگەر توو مەیل بکەی
خۆ ئەوشۆ کەلەن نابی
گۆتی وەرە دانیشە
لەو دەم ودەستەی نابی
بابم گەلەک مەکرۆیە
بە قسان ئیخفال نابی
ئەدی تەگبیری چنیە
چ مەلا لە گوندی نییە
جێگەی شەوێی تەرتیب کرد
خانەخوێی بەراستییە
سینگی کردە قەنەفە
خەوم لەسەر کردییە
تازە ئەگەر بشمرم
من ئیمانم بردییە

* * *

بەستەی بابی کوردان

شێخ مەحمود

بڕام سەری من دێشی
چ بکەم در برینداره
بابی کوردان باری کرد
ماری خۆی کرد ئەوجارە
بابی کوردان شێخ مەحمود
دنیایێ تو ویەتارە

ئەو قەومی سولەیمانی
قسمەکی زۆر غەدارە
چونکە خوا مەیلی لێ بوو
نیوەی برد بە فەتارە
فەیزانی ئاوی لێهیدا
تێکی دەدا ئەو شارە
بابی کوردان باری کرد
دنیا لە من بوو تارە

* * *

هێ بڕام سەرێ من دێشی
قەسری بابی کوردانە
دەزگای لە داری کەلی
لە عالەمی دیارە
عافەریم لۆ ڕەسمچی
کوی دەرکرد ئەو ئەشکارە
. لۆێن گریانم لۆی دی
عالەم دەدا بە پارە

* * *

هێ بڕام سەرێ من دێشی
جەرگم بووتنە کەسیرە
بابی کوردان باری کرد
عالەم هەمووی یەخسیرە
هەرچی پیاوی ڕەشید با
خۆ لەکنە وی نەدەگیرا
پێکو چەکی دەدانی
خەرجی و نان و زەخیرە
بابی کوردان باری کرد
فیراران هەمووی گیرا

* * *

هێ بڕام سەرێ من دێشی
غەمان لێکرد هەللایە
شەو بابی کوردانم دیت
لە خەونێم دیت ئەوهایە
لەناو باغی جەننەتی
حۆریان دەوریان لێدایە
مەجلیسیان گەلەک خۆش بوو

دنیا لۆ وا رۆنایە
جێگەی بابی کوردەکان
مەعلومە فەرەحنایە
گوتم مێوانی خۆمە
گوتیان ئەمری خودایە
ئەگەر خوا ئەمر بکا
خۆ جێگەی تو نەگیرایە
ئەمە لەو قسانەدا بووین
دەهات دەنگی سەدایە
دوو مەلایکەت هاتن
دەفتەریان لە مست دایە
گوتیانە من بپرۆنێ
خێرو شەرت نووسرایە
عیلمەکی زۆر تەواو بوو
هووردم کرد تەمەشایە
دووبارە سەحیم لێ کرد
چۆکم لەوی شکایە
نێرانە جەهەندەمە
جێگەی جەزاو جەفایە
گریان و رۆرۆ و هاوار
کەس لۆت ناکا شوکایە
هانام بە بەر خوای گەورە
پاشای کوللی ئەشیایە
خوا ئەمریدا پێغەمبەر
بەسی بدەن جەفایە
ئۆمەتی محەمەدییە
لە نووری خوای خەڵقایە
ئەمنیان بردە جەننەتی
ئەوش رەحمی خودایە
خزمینە گێرلە من بێ
چۆنی دەرێم ئەوهایە
جەننەت لۆ ئەو کەسەیە
عالەمی لێپەزایە
هەرچی برای دینی بێ
ناکا فەرق و جودایە
داک و بابی هەموومان
باب ئادەم داک حەوایە

* * *

هاتم لەلای مەنداوی
بە (ماجیدی) هەردەرێم
وا لەسەر کەندێناوی
کیژیان زۆر جوانن
بەجۆت دێنە سراوی
سەرو پەرچەمیان سوورە
تەردەکاتن خوناوی
سەفەرم گیشە کەرە
رەش بوو لەبەر هەتاوی
روبعە دینارەکم نارد
لۆ شوشەکی گوراوی
دینارەکم رەوان کرد
لۆ سۆراو و سپیاوی
تاقمەی شایی لە خۆدا
دەرچووە ماری پێناوی
ئەگەر ئەمن و یار یەک بین
چ پێناومان پێ ناوی

* * *

لە رەو رەوی وەردەکان

لە رەو رەوی وەردەکان
فرین چوونە سەر دارێ
ئاوی زستانان ساردن
دەگوزێن هەنارێ
خەوی نیوشەوێم خۆشدێت
لەگەر ناسک و نازدارێ
لە رەو رەوی وەردەکان
فرین چوونە سەربانی
قوورینگ رەویان تێ کەتن
لەبەر چاوی پەیانی
برام لەبەر چاوی جوانی
لە رەو رەوی وەردەکان
دەفرن نابەن رەوی
بەلای مارياندا دەچووم
سەعات لەچاری شەوی

بە دەستەکی مومبارک
یارم هەستاند لە خەوی
بەزارەکی پڕ شەکر
هەتیم ئەتوو چت دەوی
ئەوی ژوانی گرتیمان
کچێ بابچینە ئەوی

* * *

هاتم لەلای مەدینە
بە چارۆگی رەنگینە
سەرهەڕەرە بمبینە
لەسەربالای ئەو کچەی
دەست دەدەمە
هاتم لەلای لهێبان
سینگ سندوقێ کتێبان
قازی و مەلا بابیکەن
ا دەبییەوە

* * *

هاتییە تەیری گەرمێنی

هاتییە تەیری گەرمێنی
بەوان دەرێن باشووکە
خۆی لە چیای سوورمێدا
فەرخەی بە چرووکە

* * *

هاتییە تەیری گەرمێنی
بەوان دەرێن قەتێبە
هات گەییە جۆگەی ئاکرێ
هێلانەی لە وەردێیە

* * *

هاتییە تەیری گەرمێنی
بەوان دەرێن کۆللارە
بەخۆی بەبار دەفڕێ
فەرخەی لە دوای باڵدارە

* * *

چوومە سەر قەرەچووغی [1]

چوومە سەر قەرەچووغی
سەر بەرزی ئاشی بایە
پێرێژنان دەورە لێدام
ئەی کاکی لەبەرپایە
مەکانت لەکی لایە
وەک ماری بێ مەکانم
دەگەرێم لەو دنیایە
ناوی عەسکەریم هاتییە
جێبەک وا راوەستایە
خدرۆکی عەولا خەجێ
ئەویشیان لەگەر دایە

* * *

کچ و کوڕ

کچ: مارێ بابم دوورە رێیە
لانکی ساوام پێیە
قەد ناگەمە جێیە
کوڕ: دەڕۆم و دەنارم
کۆتری پێ بە خارم
لە دور توو عەبدارم
کوڕ: دەڕۆم و دەزیزم
کۆتری پێ بەزریزم
لە دوای تو عەزیزم

* * *

هانایێت وە بەر دەبەم
دوورەمێن بە بەر فەلەکی
لە کیستانان دێتە خرار
خێل و رەوەندی هەرکی
دونێم چاو بە یارێ کەت
لەسەر کۆشێ کورەکی
لەموایە یارێ منی
نەمزانی دۆستی خەرکی
ماچی کچانم هەرزان کرد
دوازدەم هینا عانەکی
حەیفە ئەوها هەرزانی
ئەتوو لە بۆ کورێ خەرکی

* * *

هانایێت وەبەر دەبەم
دوورەمێن وەبەر پێغەمبەر

هەناسەکەم هەرکێشا
لەدەرم دەرچوو دوکەر
لەبەر ئاهو نزای من
دەسووتا مەرگەو پژدەر
یاری تیرەکی لێدام
چاو رەش و ئەبرۆ سەقەر
لەلای راستە دەدام و
لەلای چۆیەم دەچووە دەر
هەرچی ئەمنی خۆش دەوی
بەتالوکەم بێتە سەر
هەرچی ئەمن و تووی لێککرد
رەببی حەفت کۆسی کەوی
چی لە ماری نەمینی
کیژەکەی بە دوو کەوی
دایکت بە دوو کەوی
چاوت وەک چاوی بازی
روومەتت دەنگی کەوی
قۆڵم بۆ بکە بەسەرین
بە جووت خەومان لی بکەوی

* * *

هانایێت وەبەر دەبەم
دووەمین بە بەر سوبحانی
حەزم لە کیژەکی کرد
ئەوشۆ دەبمە میوانی
بەژنی یاری دەڕۆیی
بڕژنە دەعبە و عینوانی
عەبا و پێچەی لەخۆی دا
دەستووری شارستانی
کەیفی گۆتنێم هەرستا
وەک عەلی بەردشانی
دەستم کرد بە گۆتنی
لۆتکەم مەحتی زولفانی
زولف و پەرچەمی زەردن
دەنگی داوە گۆرانی
بڕژنە کراوی رەواندزی
تێی ئاراندیە کاشانی

دوو هەوری لەملیە
دەستە سەر لە گیرفانی
سەرداریەکی لەبەردا
کراسی پەلک رەیحانی
ئاوێنەی لە بەرکیە
شەوقی دایتە کلدانی
زۆر پۆلیەی لەخۆی دا
خۆی هەرێخست کیژانی
زولفی شۆری هاتە خوار
کەتە سەر رانەکانی
چاوی قەترانی رەشە
هەروەک چاوی جەیرانی
چاوی خۆی پڕ دەرمان کرد
نەیکردە بارگرانی
شێت و شەیدا و سەحرامە
جەرگم بوویتە بریانی
گۆشتم لەخۆم حەرام کرد
هەروەک گورگی کەنعانی
خواردنم گیا و گۆزە
لە میسالی حەیوانی

* * *

هی برام سەری من دێشی[1]

هێ برام سەرێ من دێشێ
دەردێ لە دەرم هەڵلایە
دەچمە سەر کۆشک و باران
دەگەرێم لەو دنیایە
دەچمە کاولە عەرێنەی
دوو پۆلیس لێ کوژرایە
خەبەریان برد لۆ گورێری
چ بووە و چ قەومایە
شەش پۆلیس و سێ معاوین
قۆمیسەر لەگەر دایە
لا بدەینە شێخ شەروانی
هێ برام بکەین رجایە
کاکە رجامان بکرن
ساحێبمان لێ کوژرایە

چوونە لۆ سەر پۆلیسان
یەک مەردیبە و یەک مایە
حەمەدۆکی قادری
دوو لەبزی لە زگی دایە
دوو قامچیان لەوی دەدا
ئەویان لە تورمبێلی نایە
کێ ئەو پۆلیسانەی کوشت
رشید کوڕێ عەولایە
دەورەی دیوەخانێم گرت
پاکەت لە تفەنگێ دایە
مار و مندار و یەخسیر
لە ترۆمبێلیان نایە

* * *

هەرچی دوو سێوی بۆن کا
بەهەشتی سەر دنیایە
دوونێم دانی هێواری
کورتەک بە کوردن دایە
شاگرد وا لە هەولێری
وستا وا لە بەغدایە
حەفت دەرزیلەی پۆرابن
لە کورتەکەدا پسایە
چاوت کۆڕەبی وستا
بەکەیفم نەدوورایە
خۆ من کورتەکم دەوی
سەد لیفکەی لێ درایە
لەگەڵ گورینگی هەزاری
رێی کانی سواری تیایە
سەد ئاغەو بەگلەر لۆی دێن
هێشتا بابی نەیدایە
ئەگەر یارم ناناسن
سەر چەنەگەی کوترایە
بەو قەرەمی نەخشایە
پێم دەگۆ لۆ ماچەکی
رووین خۆی کورد لەولایە
هەتیم هێروەتر گۆڕایە
گەردن جێمێ خەناوکان
سنگ بە گوراوی رشایە
مەمکی دوو سێوی لاسور
لە قەراتێ گیرایە
ئەوشۆی دەچمە ژوانی
دونێی قەولی پێم دایە

* * *

لە کێم دیت و لە کێم دیت
هێ برام لە وراتی کۆین
دەمەرزنین دووربینی
دەستم دەدا برنۆین
مەمکی ئەو زالم بابەی
زەردە وەکی لیمۆین

* * *

مەحتی یارێ

دەی دەی دەی دەی
لۆو دەکەم مەحتی یارێ
مەحتەبشی هەر ئەوهایە
دەنگۆ برۆننە حەیرانی
قوللابی لە کێ دایە
سەر کۆترۆکەی بە قاران
هەمووی بە گور لێدایە
لەبەینی هەردوو مەمکان
مامزەکی لی نووسرایە
کورتەک دەرێی بلەورە
لە زێری دا رێژرایە
داکی لە ماری نەبوو
دەرکەمان پێوە دایە
دستەوانەک لە دەستی
قل قلی کارەبایە
دوو جۆت بازنی لە دەستی
ناوی خۆی تێ نووسرایە
تاسەکی زێڕ لەسەری
شەوقی وەک رۆژێ دایە
جۆت شەمامەی سەر سینگی
بەجۆتە هەریان دایە

لە کەنم دیت و لە کەنم دیت
هێ برام لە زوورگەزراوی
هەسپم لە بۆ دەربێنن
دەستان دەنە لغاوی
گۆزتم بێنە ماچت کەم
ئەسڵ کیژە خۆشناوی

* * *

لاوژۆ

(بۆ شین دەگوترێ)

لاوژەی لەسەر شۆرێ
لاوژەکەم لاوە
دێ دەنگی تەمبووری
لاوژەکەم لاوە
ئەشقە لە کچە پووری
لاوژەکەم لاوە
لاوژەی لە قەراتێ
لاوژەکەم لاوە
دوورەو دەسم نایگاتێ
لاوژەکەم لاوە

* * *

ناربەند

(بۆ شین دەگوترێ)

هەی ناربەندە هەی ناربەندە
ئەو ناربەندەم کوڕە جووە
کیژ دەڕواتن کوڕ لە دووە

* * *

ئەو ناربەندەم لە قەراتێ
ناران لێدەن ڕۆژهەراتێ
کیژ دەڕواتن کوڕ نایگاتێ

* * *

ئەو ناربەندەم کوڕە دیانە
ناران لێدەن سەرخەمخانە

* * *

تێکستێکی ئایینی

لە کوڕە ئەسحابان لاوێ چەختی
لە هەسپاندا زین و ڕەختی
هەسپیان حدود مامز گرن
وەکی تەیرێ لە عاسمانێ
هاتن گەیشتنە گەروێ دارێ
شیریان لە پۆزای کرمانێ
وەک ئاوێ دەبڕن زیندانێ
کافر زۆرن بنیان نایە
ئەو کافری بێ ئیمانە
دووربینی دا بەر چاوانە
دیتی خیوەت لە مێرگانە
قاسیدەکی کرد ڕەوانە
بزانی کێ سەرکردەی وانە
بزانە کێ یان سەر عەسکەرە
چیان لازمە لۆیان بەرە
لۆ ئەسحابەی پێغەمبەرە
زێڕیان دەکرد کۆمەرە
هەر قوبەکی ئەوان دەگووت
وە قولە زەنگیان هەروەک بزووت
قامەت درێژیان بەدەن رووت
لەسەر دانیشتێ بە سکووت
قەهاریان کا خوای لایموت
قەهاریان کا خوای مەناف
کافری لە حێ نایەنە ژمار
ئەو کافری بێ ئیمانە
گێبێ کورکنی ناو یەکانە
لە کوڕە ئەسحابان لاوێ مەتێ
بەعەجەلە کەوتنە ڕێێ

* * *

٤ : تەحسین حەسەن حەمەد.
- لە سالی ١٩٥٧ لە گوندی "قەپلان" لە دەشتی کەندیناوە لە هەولێر لە دایک بوود. نیستا (معاون طبی) یە لە هەولێر و تەمەنی ٥١سالە.هۆنراوەکانی: (چوومە سەر قەرەچووغی، دە هەریەرە)م لی وەرگرتووە.
٥ : ئەنوەر عومەر وسوو.
(*) لە گوندی "شێخ شەروان" ی سەر بە پارێزگای هەولێر لە دایک بوود و هۆنراوەکانی لە پێشەوە یادداشتمان کردن، جگە لەوانە ئەوانی دی لەم برایە وەرگیراون و لە زاری ئەوەوە تۆمارکراون.

حەیران!!

دکتور مەولود ئیبراهیم حەسەن

فۆلکلۆری کوردی لە چەندین بەش و بابەت پێکهاتووە، لەنێو ئەو بەشانەشدا (حەیران) شوێنی تایبەت بەخۆی هەیە، حەیران بریتییە لە (ئەدەب) و (هونەر) واتە (شیعر) و (ئاواز) کە جۆرێکی تایبەتە و لەو تایبەتیەشدا، تایبەتە بە دەشتی هەولێر و لەسەرەتاشدا هەر بە شێوەزاری هەولێر سەریهەڵداوە و گەشەی کردووە، هەرچەندە ریشەیەکی یەکجار کۆنی هەیە و لەگەڵ ژیانی مەڕداری و گەرمیان و کوێستان کردن پێگەیشتووە. ئەگەر ئاوازەکەی بریتییە لە (مەجلیسی) و (سەرچیایی) ئەوا ناوەرۆکەکەشی بریتییە لەباسی ژیانی کۆچ و کۆچباری مەڕداران و لێکدابڕان و پێکگەیشتنی دڵداران، حەیران لە بنەڕەتدا (کوڕ) بەکچیدا هەردەڵێ، بە پێچەوانەی لاوک، کە لەبنەڕەتدا (کچ) بە کوڕیدا هەردەڵێ، هەرچەندە لەگەڵ گۆڕانی رۆژگار (لاوکبێژ) و (حەیرانبێژ) لە هەردوولا پەیدابووە، واتە کچ و کوڕ و ژن و پیاو ئێستا هەڵکەوتووی هەردوو هونەرن.

ئەگەر شاری هەولێر لە بیناسازیدا (قەڵا)کەی کۆن و بەناوبانگە، ئەوا لە هونەریشدا (حەیران)دکەشی کۆن و ناودارە.

لێرەدا بەشێک لە هەوڵی لێکۆڵەرانی حەیران و هەندێک لە حەیرانبێژ و دەقی حەیران دەخەینە بەردەستی خوێنەرانی ئینسکلۆپیدیای هەولێر، بەو هیوایەی کە ببێتە هۆی ناسینی حەیران.

دەقێکی حەیران

گوتنی: سەعدی عەلی

کیژ دەرێ: هەولێر هەولێرد،
له سەری قەراتە لەبنی باژێڕە،
سینگ و مەمکێ خۆت لۆ دەکەمە ئەوان دوکان و قەیسەرییان وەرە،
سەبر سەبر هێدی هێدی دەستانی تێ بگێڕە.
کوڕ دەرێ: هەولێر هەولێرە،
هەولێر بلاوە لەسەری قەراتە لەبنی ئێکاوە،
یاری خۆشم دەشوبهاند بە قاز و قورینگەکانی گەردەن کێلی شاپەڕ بەخوناوە
دونێ هێوارێ گەیمە بەژنێ باریک لە زارێ کۆرانێ
دەمگۆ بینە ماچکەم خەت و خارێ گەردەنێ چکو داکی پەسند بوو چەندە جوان زولفی هەرداوە.
* لە کتێبی سەربردەی کۆمەڵە حەیران بێژێکی کورد

حەیران و هەولێر

خالید جوتیار

سەرەتا

دەشتی هەولێر دەشتی تێکەلاو بوون و بەیەکدی ئاشنا بوون و غەریب بەخۆگر و پەنای لایی دانە، دەشتی چەندان عەشیرەت و تیرە و بەرە و بنەماڵە، دەشتی پیاوچاک و سوارچاک و پیاوەتی و جوانی کێشە و گێچەلیش، دەشتی ژیان بەمانا فراوانەکەی، دەشتی پێکەوە گونجاندن و لە مەنجەڵ نانی چەندان سەر و توانەوەی هەزاران رەنگ و دەنگ و کۆراڵی - چەندان دەنگی لاوک و گاز و حەیران، دەشتی ئیمان و تەقوا و سەلاواتی دەروێشان و رافزی و لادەرانیش، دەنگی بەجورئەتی حەیران لە کۆڕ و دانیشتنی شێخ و مەلا و دەروێش و مورید و ئاشقان، حەیرانی سەر بەگۆیەندی هەولێر، حەیرانی ماچ و موچ و ژوان و راموسان، حەیرانی بەر ڕێ و پشت ڕێ، حەیرانی سەنیە و مرکیە و کەندێناوە و قەراج.

هەولێر و حەیران

شاری هەولێر وەک مێژوونووسان و شوێنەوارناسان باس دەکەن لە بەڵگەنامەکانی سۆمەرییەکان ساڵی ٢٠٩٥ - ٢٠٤٨ لەسەردەمی (شۆلکی) ناوی هاتووە، دیارە تا ئێستا مێژووی دروستکردنی قەڵای هەولێر دیار نییە، کە زۆر پێش سۆمەرییەکان هەبووە و ئەوان هاتوون داگیریان کردووە، هەمیشە میللەتانی زاگرۆس و ئەو تیرە و هۆزانەی دوایی ئێستای نەتەوەی کوردیان دروستکرد، لێرە ژیاون و بەپێی باری سەردەمیان ژیان و تایبەتمەندی ناوچەییان هەبووە، وابوو شا "سەنحاریب" لەسەردەمی پاشایەتیدا ئاوی لە بەستۆرەوە بۆ شاری هەولێر هێنا و لەسەر یەک لە بەردەکانی دەربەندی ئاوەکە لە نزیک گوندی (قەلامورتکیان) ئەو پرۆژەی تۆمار کردووە، لە سەردەمی کۆندا لە ڕێگای ئایین و باوەڕی میتولۆژیای ئەوکات، کە دەسەلاتێکی زۆر باڵای هەبووە لەسەر بیرکردنەوەی خەڵک توانراوە ئەو شوێن و ناوچە دوورانە بپارێزن کە داگیریان دەکرد، شوێنی دیاری هەولێر لەو هەرێمە کاریگەرییەکی زۆری هەبوو لە ئاڵوگۆڕی بازرگانی و ئالقەی پەیوەندی بوو لە بەینی ئاشوور و بابل و کەرکوک، لەگەڵ هاتنی سوپای ئەو نەتەوانە لە هەولێر و دەوروبەری داب و نەریت و باوەڕی تازە بلاو دەبووەوە و هەندێکی لەگەڵ لێکدانەوەی خەڵکی ناوچەکە دەمایەوە، ئەگەر بەوردی زەین بدەینە مێژوو دەبینین لە سەردەمی سۆمەرییەکان، کە دوور و نزیک پەیوەندییەکیان لەگەڵ کوردی ئەمڕۆ هەبووە، یەکێک لە داب و نەریتە هەرە گرنگ و دیارەکانیان (زەماوەندی پیرۆز) بووە، کاریگەرییەکی راستەوخۆی هەبووە لەسەر پەرەپێدانی هۆشیاری و حەزەکانی مرۆڤ بۆ جووت بوون و پیت و بەرەکەتی زەوی، کە لەم ڕێگەوە دوعای پیرۆزیان دەکرد بۆ بەروبوومی زۆر و بەپیت و بەرەکەتی، ئەو سەروەتە پەرییەوە بۆ هەموو ئەو شوێنانەی بن دەسەلاتی سۆمەرییەکان و بەگۆرانی دەوترا و دیالۆگی نێر و مێ بوو بۆ گازکردن و یەکدی وروژاندن بۆ سێکس، زەماوەندی پیرۆز لە نهێنییەکانیدا کاری کردە سەر گوتن و لە حەیرانی دەشتی هەولێر شوێنەوارێکی گیانی بەرز و دیاری جێهێشتووە، دەتوانین رەگە هاوبەشەکانی نیشان بدەین.

ژیانی مرۆڤایەتی بەپێی شوێن دەگۆڕێ، خەڵکی ژینگەی دەشتایی لەگەڵ خەڵکی چیایی لە زۆر لێکدانەوە و روانین جیاوازن، کاریگەری سروشت لەسەر مرۆڤ و پەروەردە بوونی هەندێ جار بیرکردنەوەش دەگۆڕێ، بۆیە

هەر شوێنە و ئەدگارێک هەڵدەگرێ و دەشێ بەرهەمی جیاواز، تەنانەت لەڕووی گوتن و بیرکردنەوەش ساز بکات، بۆیە دەبینین فۆرمی گوتنی چیایی لەگەڵ گوتنی دەشت لە ڕووی لەرینەوەی قورگ و جولان و بەرزی و نزمی دەنگ دەگۆڕێ، هەولێر بەو شوێنە جوگرافیایەی هەیەتی لە بەرایی مێژوو تایبەتمەندی دیاری بۆ سنووری چێژی دانیشتووانی شیرازە کردووە، کە دەڵێین هەولێر واتا حەیران، ئەو فۆرمەی گوتن کە هیچ ناوچە و شارێکی دیکەی کوردستان وەک هەولێر ناوبانگی پێ دەرنەکردووە، ئەگەرچی لە هەندێ ناوچە حەیران گوتن لە هونەرە دیارەکانە.

لەسنووری پارێزگای هەولێر بەگشتی حەیران هەیە، بەڵام بەپێی دەق و چێژ سەیر دەکەین، "کەندیناوە" و"قەراج" ناوجەرگەی ئەم جۆرە گوتنەیە کە حەیرانی ئەم دوو شوێنە لە هەموو شوێنەکانی دیکە بەتامتر و ڕەسەنترە.

حەیران چییە؟

پارچە پەخشانێکی شیعر ئامێزە لەجوانی و عیشق دەدوێ، دیالۆگی گازکردنی نێر و مێیە بۆ ژوان، بێ مورادی و بێ بەش بوونە لە جووت بوون، سۆزی ئەڤینە بۆ خاک و شوێنە پیرۆزەکان، لە داڕشتنیدا پێویستە سەربەند و دوابەند یەک بگرنەوە، کە لە حەیراندا تەسلیم بوونەوەی پێ دەڵێن، لە بنچینەدا پێویستە سێ بەند کەمتر نەبێ. ئەو پێناسەیە چڕکردنەوەی ناوەڕۆکە، بەڵام ئەگەر بێت و سەرنجی دیکەی بدەینێ دەبێ بچینەوە هەوای گوتن، کە دەنگ و ناوەڕۆکی حەیران دەگرێتەوە، لە ڕووی گوتنەوە بەرایی کە حەیرانبێژ هەستانێک دەکاتە پێشەکی حەیرانەکە، ئەوە بانگ کردنی بەرامبەرە، گازی دەکا، ئاگاداری دەکاتەوە کە یەکێک هەیە بەدوایدا دەگەڕێ، دەیەوێ رازێکی پێ بڵێ، رازەکە هی ئەوەیە سۆز و جورئەتی لەگەڵ بەکاربێت، بۆیە ئەو هەڵدانە بە (ئای... ئای...) یان (حەیران ئەمن دەرێم) یان هەر دەربڕینێکی سەرنجڕاکێش، کە پێش دەقەکە بکەوێ لەکاتی گوتندا حەیرانبێژ دەستی دەخاتە بنا گوێی تا هەست بەسەدای دەنگی خۆی بکات و لەوەوە دەزانێ گوتنەکەی سۆزدارە یان نا! بەمجۆرە وەک ئەوە وایە چۆن خۆی بکاتە چاودێری جۆری گوتنەکەی.

بەرزی و نزمی دەنگ یان خێرایی دەربڕین و هێوربوونەوە لەگەڵ ناوەڕۆکەکە هاوڕاز دەبن، ئەمانە هەمووی پەیوەندی بەباری دەروونی و تێکەڵ بوونی حەیران بێژ هەیە لەگەڵ دەق و چێژی گوتن، دەنگ هەڵدان چەندان مەبەستی هەیە: بۆ گەیاندنی راز و ژانی دووری و ژوان بەستان، دوایی کە هێور دەبێتەوە جۆرێکە لە کپ بوونەوە یان خاوبوونەوەی سێکس، ئەوکاتە حەیرانبێژ هەموو ئەو دەرد و دوورییە لەخۆی نزیک دەکاتەوە و دەیهێنێتەوە ناو خەیاڵاتی خۆی تا دواجار لەگەڵ ژانەکانیدا پێکەوە ئارام ببنەوە. حەیرانبێژ دوای هەڵدانی بەرایی چەند دێڕێکی جوان و شایستە بۆ وەسفەکەی دەردەبڕێ و لەسەر بەندێکدا رایدەگرێ، دوایی سەربەست دەبێ لە دەربڕین و هەڵبژاردنی وشەی جوان و پێکچواندن، هەناسەیەکی قووڵ دەدات، خەیاڵاتی بەسەر هەندێ لایەنی دەروونی دەگەڕێ تا لە کۆتاییدا نزم دەبێتەوە هەتا دەگاتەوە خاڵی مەبەست و ئەوجا بەهەمان قافیە لەدوابەنددا تەسلیم دەبێتەوە، حەیرانبێژ هەیە لەگەڵ کۆتایی دوابەند ناڵەیەک یان ئاخێک لەگەڵ دوا وشە تێکەڵ دەکاتەوە، لە دوابەندا حەیرانبێژ زۆر شارەزا و هونەرمەند نەبێ تووشی هەڵە دەبێت، چونکە نابێ دوا وشە بە تەواوی دەربڕی و ئەوجا حەیرانەکە تەسلیم بکەیتەوە، دەبێ دوا وشە لەگەڵ گوتندا تێکەڵ بکەیتەوە و لەگەڵ شەپۆلی دەنگ و هەناسەدا پێکەوە ئاوێتە بێت، بۆیە شارەزایانی حەیران لە هەڵدان و دوابەندا حەیرانی باش و خراپ لێکدەکەنەوە.

لە ناوەڕۆکدا دەقی حەیران بەرزکردنەوەی چێژە بۆ باڵا بوون و گونجاندنی لەگەڵ باری دەروونی خۆی، راهێنان و دەستەمۆکردنی کەسی بەرامبەرە بۆ ئاوێزان و ئەڤین، بۆیە هەولدەدا بیباتە پلەی پیرۆزی و لە شێوە گشتییەکەی خەڵکی بترازێنێ و تایبەتمەندی خۆی بداتێ و ڕوانینی خۆی ئاراستە بکات، ئەم ختۆکەدانە بۆ هەست بەخۆ کردن و زیاتر هەڵچوون و وروووژاندن لە بارە ئاساییەکەی رۆژانەی لادەدا و دەیخاتە کونجی تەنهایی و خۆ دواندن تا رازی بکات بەو وشە جوانانە قایل بێ و رێگەی نەگرێ ئەگەر بە دەربڕینی جوان یان بەو دەقە شیعر ئامێزە لە باوەشی بگرێ و هەندێ دەستبازی لەگەڵدا بکات، ئەگەر بە قسە و گوتنیش بێ. بۆیە حەیرانبێژ خەیاڵێکی زۆر فراوان بۆ جوان کردنی دەقەکە بەکار دێنێ و لە گەرمەی ئەو هەڵچوونەدا

ناسکترین شێوەی دەربڕین بۆ گەیشتنە مەبەست دێنێتە ڕوو.

ئەگەر سەرنج بدەینە ناوەڕۆکی حەیران هەست دەکەین، کە تەونی دارشتنەکە و دەربڕینەکانی زۆر سێکسین و تەنیا لە حەیرانبێژان قەبوڵ دەکرێ بەو شێوەیە باس لە بەژن و باڵای ژن بکات، گوێگری حەیران لە بەرامبەریدا ئارام و کپ دەبێ، کە لە هەندێ لای کۆمەڵایەتییەوە ئەو دەربڕینانە ناپەسەندە، کەچی لە کوردەواریدا بەتایبەتی دەشتی هەولێر نەک هەر پیاوان، ژنانیش گوێدەگرن و لەگەڵ گوتنیدا ئارام دەبن، بێ ئەوەی کەسێک دژایەتییان بکات، ئەوە ڕەگ و ریشەیەکی زۆر کۆنی لەگەڵ ئەقیدە و پەرستن و متیولۆژیاوە هەیە، ئەمڕۆ تەنها هێماکانی ماوەتەوە، بەتایبەتی لەدوای هاتنی ئیسلامەتی، کە سنوورێکی لە بەینی حەڵاڵ و حەرام داناوە، ئەو فۆرمەی گوتنی حەیران لەو فراوانییەی نەچۆتە بن باری کپکردن و لەناوبردن، بگرە هەمیشە وەک پێویستییەکی گیانی سەیری کراوە، لە کۆڕ و دانیشتنان بە عیشقەوە داوا لە حەیرانبێژان دەکرێ حەیران بڵێن و بەوپەڕی تاسەوە گوێیان لێ دەگرن و پێشەکیش دەزانن حەیرانبێژ چی دەڵێ، ئەوە ئەو حاڵەیە کە لە دەروونی مرۆڤ شوێنێکی پیرۆزی هەیە، هەموو حەیرانەکان یەک ناوەڕۆکیان هەیە، ئەویش حیرمانە لە خۆشەویستی و ژوان، بەڵام شێوازی جیا هەیە بۆ ئەم مەبەستە. واتا هەرجارەی جۆرێک لە جوانکاری و بەتام کردن و بەرزکردنەوەی ژێژ هەیە بۆ دەقەکان، بەڵام هەندێ حەیران هەیە ناوی شوێنی تێدا نییە لە زەمەن و شوێنێکی بزر دەدوێ، ئەوە خەیاڵی مرۆڤە کە چۆن لە نهێنییەکانی دەدوێ، بۆیە کە بەرامبەر مەرگ دەبێتەوە زۆر جوان، لەو حاڵەتە دەروونییە دەدوێ و شاعیرانە ئەو تەنگژە دەروونییە دەخاتە ڕوو..

حەیران..... ئەگەر ئەمن مردم
ئەنگۆ قەت مەڕێن درەنگە
قەبرەکی لۆ من لێدەنەوە لەسەر سینگ و مەمکی نازدار حەیرانێ
لێ مەدەن بە کورینگ و بێران بیرازەی تەنگە
گەلی برادەرینە.... ئەوجا لۆ من برێنە
دوو چاوی ڕەشکۆکە کابانی گەورە مارێ
دەبا هەموو ڕۆژێ چار شەموان
لەگەر گەلی دەستە خوشکان بێتەوە
سەر قەبری کوڕەیەتیم حەیرانێ
ئەمان بەهاوار و دەنگە.....

ئەو دەقە لەڕووی پێکهاتەیەوە باسی هیچ شوێن و ناوچەیەکی دیاریکراو ناکات، بەڵکە حاڵەتی ترس و نیگەرانییە بەرامبەر بوون و حەزی حەیرانبێژە، کە خۆشەویستەکەی بێتە سەر گۆڕەکەی ئەوکاتەی دەمرێ، کە لە ژیاندا ئەو حەزەی بۆ نەهاتۆتە دی. لێکدانەوەیەک دەداتە ئایندە، دڵی بە دەربڕینێک ئارام دەکاتەوە، کە سەر گۆڕەکەی بە چرپە و دەنگ و ئاواز ئاوەدان بێتەوە، بۆیە دەکرێ ئەو حەیرانە لە هەموو شوێنێک بگوترێ، سنوورێک نییە بۆ بیر کردنەوەی مەرگ و لە هەموو کەلەبەرێکی دنیادا هەیە، ئەوە پەیوەندی تەنها بەمەرگی حەیرانبێژێکی هەولێری نییە، بەڵکە لەهەر شوێنێک ئەو مرازە هەبێ یان ئەو غەمە دەروونییە هەبێ لەوێ ئەو حەیرانە هاوڕازمانە بۆ دنیای فانی، کە هەمیشە حەز و ئارەزووەکانی وامان لێدەکات بیر لە جوانی بکەینەوە یان بیر لەو ئاواتانە بکەینەوە، کە ڕۆژگارێک لێی بێبەش بووین.

لە هەولێر بەپێی باری جوگرافی دەشتایی و شاخە، بۆیە ئەم لایەنە کاری لە جۆری گوتنی حەیرانیش کردووە و لەڕووی دەنگەوە حەیرانی کردووە بەدوو بەشەوە:

حەیرانی کۆڕ و دانیشتنان، کە "مەجلیسی" پێدەڵێن، حەیرانی سەر "چیایی" واتا هەڵدان و بەرزکردنەوەی دەنگ بۆ گەیشتنە بەرزایی، کە مەرامی خۆیان هەبووە بۆ بەئاگا هێنانی جوانان لە قەدی چیا و هۆشیار کردنەوەیان کە لەخوارەوە بۆ سەرێ بەدەنگێکی بەرزتر لە دەنگی ئاسایی، کاتی گوتنی حەیرانی سەرچیایی هەمیشە لە دەرەوەی ژوور و دیوەخانەکان بووە، ئەو کاتە بووە حەیرانبێژ چەند کچێکی لە چیا بینیوە، ئەویش بۆ گەیاندنی دەنگ و حەزەکانی بەو دەنگە لە چینێکی باڵاتر هەڵدەدا بۆیان، ناچارە وا بکات، چونکە یان ئەو ڕێچکەیە بدۆزێتەوە دەنا مەرامەکانی ناگاتە ئەوان، دڵنیام هەموو حەیرانبێژێک ئەم جۆرەی پێ ناگوترێ ئەگەر لە خودی قورگی حەیرانبێژدا تایبەتمەندی بەرزی دەنگ نەبێت، حەیرانبێژان قەت لە گوتندا لە ناوەڕۆکی حەیرانەکانیان شەرمیان نەکردووە و لەبەر خاتری هەندێک سانسۆریان نەخستۆتە سەر جۆری دەربڕین و

دەقەکە، ئەوپەڕی ئازادی بووە، کاتێ بە جۆرێکەوە تەنانەت ناوی هەندێ کەسیشی هێناوە، لە نموونەی کیژە جوانەکانی وەک (جەواهیری ئەحمەدی بادینان، خەزارە شۆڕی مەلا نەبیان، ئەسمەرێ کابایزی... تاد) ئەوە نیشانەی ئەوەیە حەیران و حەیرانبێژان شوێنێکی دیار و پیرۆزیان هەبووە لە کوردەواریدا و هونەرمەندی بەتوانا بوون، بۆیە کیژە و کەس و کاریشیان شانازیان کردووە، کە ناویان لە حەیراندا هاتووە، بێگومان جارێکی دیکە ئەو لایەنە دەمانباتەوە سەر ڕەگ و ڕیشەی مێژینەی حەیران و دابی زەماوەندی پیرۆز، کە تەنها شایستەی نموونەی زۆر جوان و دەرەوشاوەی سەردەمیان بوون.

لە زەماوەندی پیرۆزدا هەمان ئەو دیالۆگە هەیە، کە لەبەینی کوڕ و کچی دەشتی هەولێر هەیە واتا بەینی نێرینە و مێینە گازکردنی یەکترییە بۆ خۆشەویستی و هەریەک لەم دوو لایەنە بەجوانییەکانی ئەوی دیکەیان هەڵدەڵێ، چێژی لەش و جوانییەکانی بەرز دەکاتەوە، داوا کردنە بۆ لەباوەشنان بۆ جووت بوون، بۆیە لە سروودی زەماوەندی پیرۆزی سۆمەرییان "دوموزی" لەگەڵ "ئینانا" - کە دوایی دەبێتە ئەشتار زۆر ڕاشکاوانە باسی ئەندامەکانی نێرینە و مێینەی خۆیان دەکەن و بە سینگ و مەمک و باوەشی یەکتریدا هەڵدەڵێن، واتا یەکدی دەجۆشێنن یان دەورووژێنن بۆ ئەوەی لە پەرستگایەکی تایبەت دوای بۆن خۆشکردنی شوێن و لەش و ڕازاندنەوەی جێگا و کەژاوەی هێنان و پێشوازیی لە چەند ڕۆژ و شەوێکدا ئەو کارە ئەنجام دەدرێ و دەبێتە بەختیاری و دڵشادی دانیشتووان، چونکە بەو بارەی بەروبووم زیاد دەکات و زەوی بەپیت دەبێت، ئەو دیالۆگە ئەگەرچی لە هەموو سەرچاوەکانی زمانی عەرەبی بڵاوکراوەتەوە، بەڵام لەبەر زۆر ڕاستەوخۆیی باسکردنی ئەندامی نێرینە و مێینەی ژن و پیاو و ئەنجامدانی سێکسی، ناکرێ من لێرە وەرگێڕانی دەقەکانیان بڵاوبکەمەوە، خوێنەر خۆی دەتوانێ بگەڕێتەوە سەر کتێبی (کرایەر) بەناوی "زەماوەندی پیرۆز" لە سەردەمی سۆمەرییەکان، بەپێی خوێندنەوەی سەرچاوە و هەمیشە سۆراغکردن و خۆشەویستی زۆرمان بۆ حەیران لە هەولێر وامان کرد سەرچاوەکان بخوێنینەوە و بێ ئەوەی بیروڕای کەسێکی دیکە بکەمە ڕێ نیشاندەر، چونکە من لە ساڵی ١٩٧٤ لە ڕۆژنامەی هاوکاری کە وتووێژێکم لەگەڵ (سیودین)ی حەیرانبێژ ئەنجامدا بوو نووسیوومە، کە هەولێر کانگەی حەیرانە، بەڵام ساڵی ١٩٧٨ کە بۆ یەکەمجار لێکۆڵینەوەیەکم ئەنجامدا بە هەندێ بەڵگەی ئەوکات و پشت بەستن و بەبیروڕای مامۆستا د. مارف خەزنەدار، لە ئەنجامی لێکۆڵینەوەکەدا گوتوومە: لانکی سەرهەڵدانی حەیران لای (مەهاباد)ە، لە پێش من هیچ نووسەرێک لەناو کورد بەو جۆرەی باسی حەیرانی نەکردبوو، لەبەرئەوە خۆم سەرەتایەکم دەستپێکرد و لەوکاتەوە بەردەوام سەرنج و خوێندنەوەی تایبەتم هەیە بۆ حەیران، من زۆر پێش خەڵکی دیکە دەزانم حەیران لە هەولێر هەیە و زۆریش جوان و سەرکەوتووە، ئەوکات زانیارییەکان بەردەست نەبوون، بەڵام من گرفتێکم لەگەڵ مێژووی -کەندێناوە و قەراج- هەبوو کە بەمەڵبەندی سەرەکی حەیران دادەنرێت، من کە زەین دەدەم هەموو ئەو عەشیرەت و تیرانەی لەم دوو ناوچەیە دەژین لە بنەچەدا هی ئەو دوو شوێنە نین، بەڵکو بەشی هەرە زۆریان لە ڕۆژهەڵاتی کوردستانەوە هاتوون، تەنانەت زۆربەی حەیرانبێژەکان و ئەوانەی دەڵێن: حەیران لە قەراج و کەندێناوە سەریهەڵداوە هی ئەو ناوچەیە نین و چەند پشتێک پێش ئێستا لە شوێنی دیکەوە هاتوون، من دەمەوێ بە لێکۆڵینەوە بگەینە ڕاستییەکان، دوای گەڕانەوە بۆ مێژووی کۆن و خەریک بوون بەمێژووی سۆمەرییەکان، کە کاتی خۆی دووجار هەولێریان داگیر کردووە و لێی ژیاون و پەرستگای ئەشتاری خواوەندیان هێناوەتە قەڵا، بێگومان هەمان دابی زەماوەندی پیرۆزیان لێ ئەنجامداوە، جارێکی دیکە لەگەڵ زانیارییەکانی خۆمدا دەبم، کە حەیران لە سەردەمی سۆمەرییەکان هەبووە و لەبەر ئەو پێکچوونە زۆر ڕاستەوخۆیەی بەینی دەقەکانی حەیران و دەقی دیالۆگەکانی زەماوەندی پیرۆز، کەواتە چوار هەزار ساڵ زیاترە ئەو حەیرانە لە هەولێر هەیە، لەگەڵ ئەوەشدا بەردەوام لەگەڵ گومانەکانی مێژووی دەشتی هەولێر دەبم تا شوێنەوارناسان سەرەتایەکی دیکەمان پێ دەبەخشن.

لە بەینی مەهاباد و هەولێردا

زۆربەی عەشیرەتەکانی مرکیە و کەندێناوە و قەراج چەند پشتێک پێش ئێستا لە ڕۆژهەڵاتی کوردستانەوە هاتوونەتە ئەم ناوچانە، بۆیە دەگوترێ حەیرانیش لەگەڵ

ئەوان هاتووە، سەرەڕای ئەمەش لەودیو، حەیران بەشێکی زۆر کاریگەر و زیندوو گۆرانی کوردییە لە گوند و شار و شارۆچکەکان. حەیرانبێژ هەیە دەقی حەیرانەکانیان یان تایبەتە بەشوێنی خۆیان یان باسی شوێنەکانی هەولێر دەکات، بەڵام گوتن و رەزم و تام و چێژی حەیرانی دەشتی هەولێر زۆر جوانتر و شایستەترە، ئەوە لە جۆری گوتن و قورگ و ژان و ژوری حەیرانبێژی هەولێری، دیارە ئەو بابەتە هەوەڵجار لەلایەن د. مارف خەزنەدار ورووژاوە – خالد جوتیار– لە گۆڤاری رۆشنبیری نوێ – ساڵی ١٩٧٨ دوای لێکۆڵینەوە و پێداچوونەوەیەک ئەو بیروڕایەی دووپات کردەوە، جاری ماویەتی ئەو لایەنە بەپێی هەڵسەنگاندنی مێژوو یەکلابکەینەوە، بۆیە ئێمە پێویستیمان بە لێکۆڵینەوەی زانستییە نەک سۆز و شوێنی نیشتەجێ بوونمان، لەلایەکی دیکەوە لە ناوچەی بادینان فۆرمێکی گوتن هەیە (حەیرانۆک)ی پێ دەڵێن دەشێ چەند لێکۆڵینەوەیەکی هاوبەش -هەولێر - مەهاباد - دهۆک- ساز بکەین بۆ گەیشتن بە ئەنجامی زانستیانە و ورد لە جۆری حەیران و دەقی مێژوو لەگەڵ پەرەسەندنی جوگرافی، کە کاتی خۆی فینلەندییەکانی داستانی -کالیڤالا-یان لێ دیراسە کرد، ئەوکاتە حەیران وەک هونەرێکی کوردستانی بڵاو دەکەینەوە، نەک چەقبەستووی سنوورێکی دیاریکراو.

-١-

حەیران.... ئەورۆ رەندۆڵێ زەرزایان لەمن بەتاقە
لەسەر کێلە شینی سامرەندان قەندیلی مامەکۆیان
سپی ریزی غەیلانیان رمۆلی بەرانان قوچێ قەزەنێ
لەمن شێن دەبن هەڵاڵە و بەیبون و سوێسنە
نابە خولێی لە باغانم شێن دەبن گوڵۆکە مێلاقە
ئەوە حەز لێکردنی خەڵکی دەگەڵ کیژۆڵا چاردەساڵ و
مەمک نەهاتوو
ئەوەک من دڵ بەگەردێ دەگەڵ ژنی بەمارە تەڵاقە
دەبا دەست بەمە تفەنگێ بەحوکمی جامبێزارێ
بەگولێکی دە سەگبابان فڕێ دەمەوە هەرسێک تەڵاقە

* * *

-٢-

غوونەی هەولێر
حەیران ئەوسار بەوێ فەسرێ پیرە سارێ
نازانم لۆ دایمن شارەکەی هەولێرێ
لەمن خانە وێرانێ هەر لە تەمێ
کیژە حەیرانی من کارمامزەکی داوین بەخوناوە
دەگەڕێ سەرگەردان و غەریب لە کاولە ئاقاران
بەخۆ راوچیمە هەوەل فەسڵا وەرە بوارێ
هەرچەندی دەکەم و دەکرێنم
سەرێ چەند بوارانە مەنزڵی هەند دوورە
هاوارتە لەمن هەتا رۆژێ قیامەتێ
هەر نایکەمێ.

حەیران و زمان:

هەموو جۆرە گوتنێک بەشێوەزاری ناوچەی خۆی شیرین و مۆسیقیترە لەوەی دەقەکە بە شێوەزارێکی دیکە بگوترێ، ناکرێ و نالەباریشە ئەو جێگۆڕکێیە بکرێت، چونکە دەربڕین و رەزمی هەر شێوەزارێک خۆی لەخۆیدا جۆرە مۆزیکێک دەبەخشێ لەوەختی دەربڕیندا، بۆیە حەیرانیش تەنیاً بەشێوەزاری موکری و دەشتی هەولێر جوانتر دەگوترێ، زەبری دەسەڵاتی شێوەزاری موکری و دەشتی هەولێر باڵادەست و کاریگەر بووە، بۆیە تەواوی دەشتی هەولێری داگیر کردووە و هەر عەشیرەتێک و بنەماڵەیەکیش لە هەر شێوە زارێکی دیکە هاتبێتە ئەم دەشتە کەوتۆتەبەر، دەسەڵاتی ئەم شێوەزارە و هەمووانی لە بوونی خۆیدا تواندۆتەوە، کەواتە ئەم دەسەڵاتە هی سەردەمێکی لە مێژە و دەسەڵاتی ناوچەکەشی لەگەڵدابووە و شێوەزاری ئاخافتن و راوێژ و باری کۆمەڵایەتی بووە، بۆیە حەیرانەکانیش بەو شێوەیە داڕێژراوە و قالبی ئەو دەربڕینەی وەرگرتووە، ئەو تایبەتمەندییە لە ئەدەبیاتی میللی ئەو ناوچەیە رەنگی داوەتەوە، ئەو ناوچەیە لە ڕووی فۆلکلۆرەوە زۆر دەوڵەمەندە و چەندان حکایەت و بەیت و باڵۆرە و شیعر و گوتنی لێ پەیدا بووە، بەڵام هەمووی بەشێوەزاری شیرینی دەشتی هەولێرە.

نموونە:

(حەیران.... خۆزێ بەخۆزێ داران!
کوریکەک باماییَ لە کوریکێ کەس نەناسێ
شێن بیامایەوە هەموو فەسڵا دارە بواران
لەسەر گردەکەی کاولە پیرداودی بەرامبەر قوچە برپاسێ

کیژ دەرێ کورەتیم حەیران دەتو وەرە دەرم بینەوە لە مارە بابان
ئەمن سەرێ چەند سارانە جۆتە شەمامە، شەمامەکانی بەندی باغەرێم پیر کردن سەبارەت بەتو لەبن کەوێ و کراسێ...)

شوێن لە حەیراندا:

شوێن لە مێژووی یاد و بیرەوەرییەکانی هەر نەتەوەیەک رۆڵێکی گرینگ دەگێرێ، ئەو شوێنەی پیرۆزی پێ دەبەخشرێ لەهەر رێگەیەک بێ بەشێک لە نەمریشی پێ دەبرێ، بەڵام هەمیشە شوێنەکان لەگەڵ باری روانینی کەسەکان دەگۆڕێ، جۆری رووداو لە لێکدانەوەی مرۆڤدا پەیوەندییەکی هەستەکی دروست دەکات و لە زۆر بۆنەدا دێتەوە خەیاڵان.

لە حەیران ناوهێنانی شوێن بۆ مەبەستی ئەڤین و خۆشەویستی دێ یان شوێن دەکاتە هۆیەک بۆ ژوان و راموسان، تەنانەت شوێنە پیرۆزەکانیش هەر لەو روانگەوە سەیر دەکات، جارێ هەر حەیرانبێژێک هونەرمەند بێ ناوهێنانی شوێنەکان بە زنجیرە و نزیکیان و پەیوەندییان باس دەکات نەک هەر ناوهێنان، واتا ئەگەر حەیرانبێژ سەرەتای حەیرانەکەی بەقەراج دەستپێکرد نابێ یەکسەر دوای ئەوە باسی رواندز بکات یان پیرمام، چونکە ئەو بازدانە گواستنەوەی چێژە لە شوێنێک پەیوەندی بە شوێنی دووەم نییە، شوێنە ئایینییەکان وەکو چاک و پیر و مەرقەد بۆ ئەوەیە لە هەندێ وەرزدا دەبنە جێگای ژوان لەوێ خۆشەویستان پێکدەگەن و ئیدی چاوبازی بەینی عاشقان دەورووژێ، ئەوکاتە مەبەست ئەوە نییە حەیرانبێژێک باسی چاکێک بکات، بەڵکو بۆ ئەوەیەتی دوعا بکات مرازی بێتەدی و چاوی بە خۆشەویستەکەی خۆی بکەوێ، لە حەیران ئەو شوێنانە لە چەمکە دینییەکە رووت دەبنەوە و لێکدانەوەی دنیایی دەگرن.

ئەو شوێنانەی لە حەیرانان ناویان دێ، ئەمانەن (سوڵتان عەولا، مەرقەدی شێخ جامی، شێخ سالحی کاریتان، خەندەکی خەلیفەی، چیای شەرەفان، پیرداود، قوج، قەپران، لهێبان، کانە وەکازە، کانی داودە رەش، گورگە، سەرگەران، قەراج، کەندێناوە، بیری مەحمودی سەنان، رێی کۆچان).

ئەگەر لەسەر نەخشەی جوگرافی دەشتی هەولێر زەینی بزووتنەوەی حەیران بکەین، دەبینین رێگای کۆچ و کۆچبار و وەرزی بەهار لایەکی دیاری حەیرانەکان دەگرێ، ناوهێنانی ئەو شوێنانە بەزۆری و بەو بارەی چەندان جار دووبارە دەبنەوە واتایەکی دیکەش دەبەخشێ، ئەویش پەیوەندی گیانی حەیرانبێژ و زێدی خەڵکەکەیە، بەلایەکی دیکە ئەو پەیوەندییە پیشان دەدات، کە دەقی حەیران لەگەڵ شوێندا هاوبوون بن، بێگومان هیچ شوێنێک لە حەیران بەبێ هۆ ناوی نایە، دەبێ یاد و بیرەوەری و دەورێکی هەبێ بۆ ئەوەی گوێگر هەست بکات ئەو شوێنە لەگەڵ ناوەرۆکی حەیرانەکە نزیکی دەکاتەوە، گرنگی مانەوەی شوێن لە دەقەکان نەمر کردنی شوێنەکانیشە، مێژوویەک دەبەخشێتە شوێن، کە لە فۆرمی گوتندا جوانتر و پڕ یادەوەری تر دەبێ، هەندێ حەیرانبێژ دنیادیدە و شارەزان، دەزانن کام شوێن بە چ جوانییەک ناودارە، بۆیە دەڵێ (سەربەتاسی خۆشناو، باغەر شۆڕێ دەزەییان، شل و ملی هەولێرییان... تاد)، ئەوەها جووتکردنی جوانەکانە لەگەڵ شوێن، کەواتە کیژە جوانەکانی ئەو شوێنانە بەقەد گەورەیی ناوچە دیار و دردوشاوەن، ئەوە هونەری جوانکاری کردنی دەربڕینە لەو دەقانەی بەدوای فەنتازیا و چێژی پڕ بەها دەگەڕێن، لە "حەیرانی دڵداری"دا هەموو شوێنەکان لە خزمەت زەوق و جوانی دنیایین، تەنانەت شوێنە ئایینییەکانیش، چونکە بزوێنەری گوتنەکە باری دەروونی مرۆڤە لە حەزە سێکسییەکان، بۆیە بێباکانە سنووری هەموو لێکدانەوەکان دەبەزێنێ و ئەو رەگانە دەوروژێنێ، کە راستەوخۆ لە ژوان و جووت بوونی نزیک بکاتەوە، بۆیە بەلایەوە ئاساییە گوێ نەداتە بەربەستەکان و لە حەوشی سوڵتان عەولای عارەبی کە خەڵکی دیکە بۆ دۆعا و چاکبوونەوە و پاڕانەوە دەچن، حەیرانبێژ لەوێ چاوبازی دەکا و چاو لە دۆستەکەی دەگێرێ، ئەوە ئەوپەڕی لادانە لە پەیوەندی باوی کۆمەڵ.

حەیرانی دەروێشان

لە ئەدەبیاتی زۆر نەتەوە دوو جۆر ئەدەبیات هەیە، ئەدەبیاتی دنیایی و ئەدەبیاتی ئایینی، نازانرێ دڵداری یان دینداری پێش یەکترین، ئەوەندە هەیە دەروێشانی هەولێر لە تەکیە و خانەقاکان لەکاتی سەرگەرمی و زیکر و

سەرمەستی دەرویشیاندا بۆ نزیک بوونەوە لە شێخ و مەشایخ و ترسی مەرگ و قیامەت یان بۆ زیاتر جۆشدانی زیکر و بەرزکردنەوەی پلەی بالابوونی جیابوونەوەی جەستە و روح، دەرویشێکی دەنگ خۆش لەگەڵ پرمەی گریان و هات و هاواری دەرویشان حەیران دەڵێت، بەهەمان ئاواز و رەنینی حەیرانی دلداری، بەلام دەقەکەی تەواو دەگۆڕن یان دەقی نوێ دادەنێن بۆ باسی مەکە و مەدینە و کێوی عەرەفات، تەکیەی شێخ و مووریدان و پیاو چاکان و هاوار کردنی پیری ولیانی و گەیلانی و شێخ نورەدینی بریفکانی و شێخ و چاکەکانی ناوچەی هەولێر و لەو گەرمەی حاڵ و شیر لەخۆدان و هات و هاواردا بەو حەیرانەی بەرەو گریانیان دەبا، سۆزیان جۆشدەدەن و هەموو پێکەوە لەگەڵ دوابەندی حەیرانەکە لە پرمەی گریانێ دەدەن، لەو جۆرە حەیرانەش هەمان دەستووری سەربەند و دوابەند هەیە، واتا نابێ دەستووری حەیران تێکبچێ، زۆربەی تەکیەکان دەنگ خۆش و حەیرانبێژی بەتوانیان هەیە، شەوانی زیکر ئامادە دەبن و ئەوانەش بەزۆری تەرکی دنیا دەکەن و حەیرانی دلداری نالێن وەکو (دەرویش برایەری سەرگەران) کە پیاوێکی خواپەرست و چاک و خۆشەویستە لای خەلکی هەولێر بەگشتی و بەدەنگە بەسۆزەکەی چەندان کۆڕی دەرویشانی جۆشاندووە، لێزان و کارامەیە لە حەیران گوتن و دانان. فۆرمی گوتنی حەیرانی دەرویشان هەمان گوتنی دلدارییەکەیە، لەکاتی ئامادە بوونی شێخ لە تەکیە یان کۆبوونەوەی دەرویشان بەر لەوەی بچنە خزمەت تەکیەی شێخ زیکری فراوان دەکرێ، جۆرەها جموجۆڵی لەخۆدان و ئاگر خواردن و سەلاوات و حەیران دەگوترێ، لەوێ بەهرەی گوتنی حەیران بەدیار دەکەوێت و چەند حەیرانبێژێک دەکەونە بەرامبەر یەکتری و لێک وەردەگرنەوە تا کۆڕی زیکرەکە گەرمتر و بەجۆشتر بکەن، کەوابێ حەیران گوتن لە دەشتی هەولێر پێویستییەکی روحییە لە دلداری و دینداریدا هانای بۆ دەبەن و ئارامی و دلنیایی دەبەخشێتە دڵ و دەروونیان، بۆیە دەکرێ بلێین: ئەو دینداری پێکردنەی حەیران رەگەکان دەباتەوە سەر ئەو سەرەتایەی گوتمان پەیوەندی بەدابی زەماوەندی پیرۆزی سۆمەرییەکان هەیە، چونکە ئەو زەماوەندە رەگێکی ئایینی هەبوو، لە روانگەی دینەوە چەکەرەی کردبوو، بۆیە دەگونجێ ئەو پەیوەندییە بەرایی سەرهەڵدان و شوێنزاری حەیران توکمەتر و بەلگەدارتر بکات.

نموونەی حەیرانی دەرویشان

(حەیران خۆزێ بەخۆزێ داران!

کوریکەک بامایە لە کوریکێ نەوڕۆزێ

شێن بیام رۆژێ عالفەی لەسەر کێوی عەرەفات وەکی خیوەتێ

حاجیان هەردەدا لەو مەقامی موبارەک لەناو غوبار و تۆزێ

گەلی موسلمانان دەیاللا.. یاللا بەعام بچینەوە خزمەت

شاهی مەدینەی ئەحمەدی موختاری لەوێ لەگەر

عەزیز و خۆشەویستان بکەین جێژنە پیرۆزێ)

حەیران و نیرۆتیک

رۆژگارەکانی بەرایی ژیانی بنیادەم سادە و ساکار و بێ گرفت نەبوو، بیرکردنەوە لە خۆ گونجاندن و تەبایی بوون لەگەڵ سرووشت و دیاردەکانی مرۆڤ خۆی لەگەڵ هاورەگەزی خۆی یان لەگەڵ درندە و گیاندارانیش تەنگژەیەکی ئالۆز بوو، بۆیە بیری کردەوە چوار وەرزەکەی ساڵ بەناخۆش و کێشەکانی لەگەڵ خودی خۆی رابێنێ و ساتە ناشیرینەکانی جوان بکات ئەو جوانی کردنە ئاسۆی بیر کردنەوەی فراوانتر کرد.

ناوچە جیاجیاکانی کوردستان بەپێی شێوەزار و جوگرافیا و هەستی جوانبینینی فۆرمی جیاوازی گوتنی سازاندووە، ئەگەرچی هەندێ جار ئەو فۆرمانە سنووری خۆی بەزاندووە و بلاوتر بۆتەوە.

مرۆڤ بە زۆر شێوە لە حاڵەتە دەروونییەکانی خۆی دەدوێ یان دەیەوێ سروودە نێهێنییەکانی لەو گەردوونە شیرازە بکات، ئەمەش هەوڵێکە بۆ بەنەمر کردنی هەستە ناوەکییەکانی مرۆڤ.

خود لەحەیران هەموو پەیوەندییەکانە ئەو مرۆڤەیە بەدوای تێکشکاندنی پەیوەندییەکان دەگەرێ، گاز کردنێکە بۆ یەکلاکردنەوەی کێشەی دەروون بەرهەلاکردنی حەزە داپۆشراوەکانی ژیانە بەکاری جوان و پر چێژو هەستی ناسک و خۆ دواندن و تەکاندنی ژەنگ و پێوەند فرێدان بۆ ئازادی تاک لە کوردەواریدا عەقڵی کۆ لەگەڵ فۆلکلۆری ژوان و راموسانداییە. لە راستیدا ئەو هاوارەیان گاز کردنە

لە حەیراندا بۆ رەهایی بوونە لە فەزای ئازادی تاک، کە هەمیشە مرۆڤ لە کوردەواریدا بەشایستەی زانیوە، لە فۆرمی گوتنی حەیراندا حەیرانبێژ و گوێگرەکانی غەرقی سەرمەستی و بەمراز گەیشتن، کە لەکات و ساتی ئاساییدا ناکرێ مرۆڤ بیگاتێ، بۆیە لە سایەی ئازادی و دەسەڵاتی هونەری حەیرانبێژدا جلەو بۆ خەیاڵ بەرەڵڵا دەکەن بگەنە ئەو مەبەستە.

فۆلکلۆری کوردی میراتی هەزاران ساڵ بەر لەئێستایە، ئەڤین و حەز و سێکس شوێنی شیاوی پڕ لە نەفس و جوانی خۆی هەبووە، لە ئاستێدا مرۆڤ گەلێ ئاکاری پەسندی لێ شیرازە کردووە و تەونی خەیاڵاتی بۆ هەڵچنیوە ئەوەی بیەوێ ئەویندار بێ، دەبێ لە هەمان کاتیشدا توانا روحییەکانی ئەوینی خۆی پەرەپێبدا، چونکە بەبێ ئەوە ناتوانێ ئارەزووەکانی دابمرکێنێ.

لە کوردەواریدا سێکس سەرجەلەی بەر لەکەوت و پێوەندییەکان دەگێرێتەوە، کە هیچ داب و نەریتێکی لاییدە سەرپۆشی نەکردبوو، یان نەیتوانی بوو حەزە جوانەکانی مرۆڤی کورد بخاتە بەر رکێفی دینداری توند و بەئاکار و روانینێک لە سەرووی مەبەستەکانی دەربڕین دێ، بۆیە ژیانی پڕ گرێ و کێشە و مەینەتییەکانی کردۆتە هێلانەیەکی جوانی و پوشی نەرم و نیانی بۆ راخستووە و ئەوجا لەبانیا سەرنجێکی دوور و قووڵی داوەتەوە ژیان و بەگورانی گوتن و لەخۆ دواندن حەکایەتی ژوان و پێک گەیشتنی گێڕاوەتەوە، بۆیە خود لە کوردەواریدا بەرز و بڵندە هەر هەندەش دنیای دەوێ بێتە پێگەی ژوان و دەست لەملانێ، دەنا بۆ دواڕۆژێکی بزر، کە ئازانێ کەی دێ، لە کوێدا پەیدا دەبێ لەوپەری جورئەتەوە کوردەواری دەڵێن:

سی رۆژەی رەمەزانێ فەرزە لەسەر ئۆمەتێ
لەدونیا بێتم لۆنەبووی چت لێبکەم لە قیامەتێ

ئەوە رەچەشکاندن و پێوەند هەڵدانەبەر و رەهایی بیرکردنەوەی زاتە، بەهای جوانی و چێژ دەگاتە ئاستی توانەوە لە بوونی خۆی لەگەرمەی لێکدانەوەیەکی سێکسی، بۆیە تەما دادەنێ و ناتوانێ لە چاوەڕوانیدا خۆی تووشی گێژەی گفتەکانی دیکە بکات، گوێ لە حەیرانبێژ بگری چۆن لە رووتکردنەوەی دۆستەکەی دەدوێ، کەچی لە کوردەواریدا بەرێزەوە گوێی لێدەگرن و زۆریش تەبا دەبن و چێژ لە بیستنی وەردەگرن.

زەبین بدەنە ئەو چەند تابلۆیەی لە هەندێ حەیران وەریانگرتووە:

– کیژ دەرێ کورەتیم حەیران ئەتو خەمان هەرمەگرە،
– ئەمن لەماڕە بابان بم یان لەماڕێ گولەکەی مێردان ئەتو شەو لەسەر راموسانێ خۆت بە
– کیژ دەرێ... کورەتیم حەیران دەومرە دەستێ خۆ باوێوە سەر شاملی بەکەزی بەدەستی دی دەرینەوە جۆتە شەمامە شەمامەکانی بەندی باغەرێ.

– گۆرانی گوتن لە کوردەواریدا مێژوویەکی پیرۆزی هەیە لە تەقسە ئایینییەکانی پێشان و ناو پەرستگا و کونجی تەنیایی و ئەندێشەی پڕ ئەفسوونی مرۆڤ، بۆیە گوتن کە ئاواز مرازەکان دەداتەوە مرۆڤ کاریگەری لەسەر هەموو لایەنەکانی مرۆڤ هەبووە و توانیویەتی بەرامبەری لە گوتندا غەرق بکات و بەجوانی ناپۆشێ و رازی بکات کە مەبەستەکانی گوتن هێندە فراوان و بەدەسەڵاتن، دەکرێ گرێکان بکاتەوە و تەسلیمی خاو بوونەوەی بکات، کە ئەو تەسلیم بوونە گیانی ئەمری بەخشیوەتە نهێنییەکانی گوتن، لاواندنەوە و لە ئازار دووان بە رەزمێکی تایبەت بە فۆرمی گوتنەکان پەیوەندییەکی روحی پڕ لە سیحر و فەنتازیای داوەتە ماڵی کردنی سەر کێشەکانی مرۆڤ و هێورکردنەوەی، ئەگەرچی مرۆڤ خۆی هەمیشە لەگەڵ حەزە سەرکێش و پڕ ئاشووبەکانی لە چەمکی ژیان و پیرۆزی نزیک بۆتەوە، با ئەو دوو نموونەیە سەیر بکەین و بزانین حەزەکانی حەیرانبێژ لە کوێیە....

حەیران.... هورە گۆتیە شەماری
وەرە مارێ خۆ بارکەین بچینە بەینی هەور و ساماری
کور دەرێ لەبۆ من بڕێنە مەلایان فەقێیان
دەبا بڕۆننەوە قورئانێ قەدیم بزانن
بەهەشت خۆشترە یان شەوێ لە سێباری نیوە شەوێ
خەو لەسەر سینگی نازک و نازداری

*** * * ***

خۆزێ بەخۆزێ داران دوو ماچم کردبا
لە بەژنێ باریک و دوو چاوی رەشکۆکە
زەندەیێ بەبازن یەکیان بەدەستەکی بەخەنە
لەسەر دارێ تەونێ لەبن گورینگی هێزاری

ئەوی دییان سبەینان لەبەر نانی
وەکی رووەمەتی سۆر دەبن
لەبەر هەرمێ ئاگری

لەوەتەی مرۆڤایەتی دەقی داهێنان و مەزنی خولقاندووە، زمانی داهێنان لای هەموو نەتەوەکان و لە هەموو سەردەمەکان یەک زمان بووە، سەیری دەقی نەمری وەک داستانی گلکامێش بکە، دەبینین ئەوین کۆڵەگەی سەوداسەرییەکەی مرۆڤە بەرەو نەمری، کە هزری مرۆڤی والاتر و شکۆمەندتر کردووە، ئەوکاتە هەست دەکەین پەرستگە و مەیخانە و ئەوین سێینەی مەزنی پیرۆزی سۆمەرییەکان بووە، فۆرمی گوتنی حەیران بەجورئەتترین فۆرمەکانی گوتنە لەبارەی سێکس و پەیوەندییە نهێنییەکانی کیژ و کوڕی دەشتی هەولێر و سەربردەی حەز و ئەڤینی دەست لەملانێ و رووت بوونەوە و جووت بوون و پێوەند بەردڵلا کردن و هەڵدانەوەی شتە داپۆشراوەکانی سێکسە لە مێینەدا و شادبوونی جنسی نێرینەیە و بەپێچەوانەشەوە، حەزەکان هی خەیاڵاتی سەرکێش و باو شکاندنە، بەڵام بەهێمنی و رازی بوون و دڵنیایی خستنە بەر بەرامبەر و قایل کردنی دەوروبەریش بەپێوەندە کۆمەڵایەتییە دواکەوتووەکانیش، بەگوێ گرتن و لەزەت وەرگرتن لەناوەڕۆکی گوتنەکە و وروژاندنی لایەنە بزرەکانی حەزە بەرەو بەرز کردنەوەی چێژ و دامرکاندنەوە وروژاوەکان، ئەمانە هەمووی گاز کردنی حەیرانە بۆ کیژان و دیالۆگی تێکەڵی نێر و مێ، جارێکی دیکەش دووپاتی دەکەمەوە، کە دیالۆگی هۆنینەوەی حەیران لەناوەڕۆکدا قسەی نێر و مێیە، بۆیە ئەگەر دەقێکی حەیران کیژ و کوڕێکی هونەرمەند هەریەکیان بەشە دیالۆگی خۆی بچڕێ ئەوە ئەوپەڕی جوانی دەبەخشینە حەیران و تازە کردنەوە، کە لێرەوە دەست پێدەکات و دەبێتە فۆرمێکی پێویستی گەنجان.

فۆلکلۆریستەکان چۆن حەیران پێناسە دەکەن ؟....

لە مێژووی لێکۆڵینەوەی فۆلکلۆردا تاک و تەرا باسی پێناسەی حەیران کراوە، تەنها لەو چەند ساڵە نەبێ فۆلکلۆریستانی هەولێری جوان هاتنە مەیدان و بەردەوام دەربارەی حەیران دەنووسن، دوای گەڕان لە سەرچاوەکان دەڵێن:-

١- (د. مارف خەزنەدار): (وشەی حەیران بۆ ئەو بابەتە شیعرە بەکاردێت، کە بەشێوەی کرمانجی خواروو و سۆرانی هەڵدەبەسترێ و زیاتر ناوچەی هەولێر و کۆیە و رەواندز و مەهاباد و سنە...).

٢- خالید جوتیار: (حەیران پارچە پەخشانێکی پاراو و ناسکە بەزمانێکی سادەی خۆمانە نووسراوە دەشێ پەخشانە شیعری پێ بگوترێ، دەستوور و ئاکاری تایبەتی خۆی هەیە ئەگەر سەربەند و دوابەند یەک نەگرنەوە بەحەیران دانانرێت.

٣- رزگار خۆشناو: (حەیران تایبەتە بەناوچەی سۆران، بەتایبەتی لەم هەرێمانە بنجی خۆی داکوتاوە و بووە بەزمانحاڵی خەڵکی دەشتی هەولێر و بەشێک لە خۆشناوەتی و بەشێک لە هەرێمی پشدەر...).

٤- ئەحمەد حەیران: (حەیران پارچە پەخشانێکی کورتە پڕیەتی لە ناسکی و بەسۆز بەزمانێکی پاراو دەردەبڕێ، کە نزیکە لە ژیانی رۆژانەی کوردەواری).

٥- ئەسعەد عەدۆ: (حەیران جۆرە مەقام و ئاوازێکی تایبەتە، ئاوازی شمشاڵی شوانەکانی دەشت و دۆڵ و پاڵ شاخەکانی کوردستانە، ئەو دەنگە زوڵاڵەی رەسەنی کوردە، ئەو پەخشانە رازاوەی سەر و بن گرێدراوەیە، ئەو دەنگەی کە مرۆڤی کورد دەگەڕێنێتەوە جیهانی بەرفراوان و رەسەنی نەتەوەی کورد).

٦- سەعدوڵلا شێخانی: (لەنێوان دەریای هونەری گۆرانی کوردی، حەیران شەقلێکی تایبەتی هەیە لە پاڵ مۆرکێکی رەسەنانەی کورد، هەردەم گۆشکراوی خەم و پەژارەیە).

٧- غەفور مەخمووری: (حەیران ئەو ئاوازە بەسۆزەیە، کەوا لە گەرووی شمشاڵی شوانەکانی کوردستان دێتە دەرەوە و بە رۆژگارێکی دیکەیان ئاشنا دەکات، ئەویش رۆژگاری رابردووی، باسی ژیانی سادە و ساکاری کۆمەڵی کوردەواریمان بۆ دەکات... حەیران جۆرە مەقامێکی کوردییە لەسەر شێوەی بەیات دەگوترێت).

٨- نامیق هاوکار: (حەیران ئەو وشە ناسک و پاراوانەیە، ئەم وشە پڕ جۆش و خرۆشانەیە، ئەم وشە دەروون تەزێنانەیە، کە حەیرانبێژ لەسەربەند و دوابەند لێکیدەداتەوە بەسەروایەکی وەکو یەک دەستی پێدەکا و

کۆتایی پێدێنێت).
٩- پیرداود مەخمووری: حەیران لە گوتندا مەودایەکی فراوانی هەیە، لە هەردوو لایەنی روخسار و ناوەڕۆکدا، دەشێت حەیران لە شێوەی دەرەوەیدا وەکو هەوا و گوتن و لەناوەڕۆکیشدا شتی گرنگ لەخۆ بگرێت، حەیران دەربڕینی هەستێکی پڕ سۆزی خۆشەویستییە، چ حەیرانی خۆشەویستی و دڵداری بێت یاخود حەیرانی قارەمانی و ئایینی رووت بێت، هەندێ جار لە حەیراندا گیانی سەربردە و چیرۆک بەدی دەکرێت و زۆریش درێژ نییە و بۆ کۆنیش هونەرێکی یەکجار کۆنە و لە مەعبەدی زەردەشتییەکان و شوێنەکانی دیکەی خواپەرستی سرووتەکانی پێ ئەنجامدراوە.

شیعری حەیران پتر دێرەکانی کورتن و بەکێشی پەنجەی پەرتەوە دەگوترێت و هەندێ جار حەیرانبێژ بۆ پتر سۆزدانە حەیران دێرەکان لێکدی رادەکێشێ بەپێی هەوا و گوتنەکە لێکدەکشێت، حەیران پتر لە لاوک نزیکە و رەنگە یەک ئاگردان بن، بەلام بەپێی زار و بن زاری شێوەزارەکان لێکدی دوورکەوتینەوە.

حەیران بەزۆری بەهەوایەکی سۆزدار و غەریبی دەگوترێت، وەکو هەر ژانێکی دیکە وەسفی ژیانی و ژیاری کوردەواری دەکات و حەیرانبێژ بەپێی سەلیقە و جۆری هەوای حەیرانەکە مامەڵەت لەگەڵ پەیڤ و قسەی ساکاردا دەکات.

دەتوانین بڵێین: حەیران هی سەردەمی بەر لە ئەدەبیات نووسینەوەیە و مۆرکی نەتەوەیی پێوە دیارە و لەناو هونەرەکانی دیکە و میللەتانی دیکەش دەناسرێتەوە و مۆدە و تایبەتمەندی پێوە دیارە.

تا ئێستا لە رووی مۆزیکەوە، پسپۆران ئەوەندە گرنگیان بەو فۆرمەی گوتن نەداوە، وەک - مەقام- و پەیژە و چینی دەنگ و بەنوتەکردنی بکەنە بابەتی سەرەکی، ئەگەرچی مامۆستا ئامانج غازی لە کتێبی "حەیران و مەرگی غەریبان" سەرەتایەکی جوانی وروژاند، کاتی وەلامی هەندێ لەو مۆزیک زانانەی دایەوە، کە دەیانگوت: حەیران بەنۆتە نانووسرێتەوە، بەلام ناوبراو توانی وێنەیەک بلاوبکاتەوە و سەرەتایەکی جوانی لەرووی زانستی میوزیکەوە لەسەر حەیران نووسی. من وای دەبینم کە میوزیکزانە هەولێرییەکان وردتر و جوانتر دەتوانن ئەم ئەرکە ئەنجام بدەن، لەبەر پەیوەندی روحی بەینی حەیران و خەڵکی هەولێر.

ناودارانی حەیران

ئەو مێژووە پڕ جوانییەی حەیران لە هەولێر بەو ساڵانەی باسمان کرد، بێگومان نەک سەدان بگرە هەزاران حەیرانبێژ لە هەولێر و دەوروبەری خولقاندووە، مخابن لەبەر نەبوونی خوێندەواری و هۆیەکانی راگەیاندن ئەو دەنگ خۆشانە ناویان بزر بوو، هەوڵدەدەین چەند ناوێکی دیاری بواری حەیران تۆمار بکەین:

- حوسێن عەلیاغا
- جەمیل عەلیاغا
- قوشەی فەقێ عەزیزی
- حەمەد بەگی
- حەسەن حەیران
- عوسمان حەیران
- خدر حەیران
- مستەفا کوری خۆشاوێ
- سەعید باداوەیی
- محەمەد ئۆمەراوە
- رۆستەم سەیداوەیی
- دەروێش برایم
- حاجی عەباس
- فارس حەیران
- حەمەد عەلی
- شێروان شەیدا
- شێروان بێرکۆتی
- تەنیا ئیدریس
- چۆپی فەتاح

سەرچاوەکان:
- گۆڤاری هەولێر ژمارە (١).
- کێش و قافیە لە شیعری کوردیدا، د. مارف خەزنەدار.
- گۆڤاری رۆشنبیری نوێ ژمارە ١٩٧٧/٦٣، خالید جوتیار.
- لاوک و حەیران لە فۆلکلۆردا، ئەسعەد عەدۆ.

حەیران

هۆمەری دزەیی

ئەم لێکۆڵینەوەی هونەرمەند (هۆمەر دزەیی) لەژێر ناوی (هەوڵێک بۆ تێگەیشتنی حەیران)دا بە شێوەیەکی هونەری جوان سەنتەری راگەیاندن و بڵاوکردنەوەی خاک بۆیان چاپکردووە. لە بنەڕەتدا ئەم لێکۆڵینەوەیە، لێکۆڵینەوەیەکی رادیۆییە کە هونەرمەند خۆی لە ساڵانی نەوەدەکانی سەدەی رابردوو لە رادیۆی دەنگی ئەمریکا بەشی کوردی پێشکەشی دەکرد، هونەرمەند هەر ئەو بەرنامە رادیۆییانەی بەهەمان شێوەو بە هەمان زمانی بەرنامەیی چاپ و بڵاوکردووەتەوە، کە نەدەکرا ئێمەش لە ئینسکلۆپیدیای هەولێر، ئەمە دووبارە بکەینەوە، بۆیە بە ناچاری هەوڵماندا زمانی بەرنامە بکەین بە زمانی وتار و لێکۆڵینەوە و کورتیشی بکەینەوە، هەڵبەت ئەمە لەگەڵ کارێکی سەر لەبەر بەرنامەیی و رادیۆیی زۆر رێک نایەت، بۆیە داوای لێبووردن لە مامۆستای هونەرمەند و خوێنەرانی ئینسکلۆپیدیای هەولێر دەکەین، ئەگەر ئەم (هەوڵێک بۆ تێگەیشتنی حەیران) وەک خۆی نەماوە و دەسکاری کراوە.

د. مەولود

بەرایی

خوێنەرانی بەرێز، چونکە خۆم لادێییم، هەر لە منداڵییەوە بە ئاوازی حەیران و لاوک و بەکرەیی و گۆرانی تایبەت بە ساوار کوتانەوە و هەموو جۆرە هەڵپەرکێ و گەمەی رەسەنی کوردەواری فرچکم گرتووە.

سەر لە بەیانییان، دەگەڵ مەلا بانگدانێ، بە دەنگی پڕ ئاهەنگی سەپانی دوورە پەرێزان وەئاگا دەهاتم. ئێوارانی پاییزان، لەگەڵ کوڕ و کیژوکاران بە دەوری ساوار کوتانەوە تێک دەقڕاین و بەندەکانمان بۆ دەگێڕانەوە. نیوە شەوانیش کە مێگەل رادەدرا بۆ شەوینێ، زرینگەی زەنگۆڵی ملی نێرییان تێکەڵی لەرەی سەدای شمشاڵ و بلوێری شوانان دەبوو.

مانگەشەوانی هاوینان، پاڵەو رەنجبەری ماندووی رۆژگار، لەسەر گازی پشتی سەرخەرمان، روو لە ئاسمانی شینی بێ پایان، بە دەنگی بە سۆز و زوڵاڵیانەوە جەستەی شەکەتیان بە حەیران دەحەساندەوە.

شنەی شەماڵ ئەو ئاوازە تەلیسماوییەی دەپرژاندە سەر چاو لە خەوی سەربانان. ئای کە خۆش بوو، پیاو بە دەنگی ئەو ئاوازە هۆشیار دەبۆوە و موچرکێکی ئەویندار لە تەوقی سەرییەوە تا پەنجەی پێی دایدەگرت تێکڕای هەست و خوێن و گیانی دەهێنایە هەژان.

زۆر کەرەت کە دۆڵ و زوڕنا دەست نەدەکەوت (یان گران دەودەستا) بۆ شاییەک، لە بریتی دەنگخۆشێکی ئاوایی یان گۆێندەیەکی دۆم (ئەگەر بەرێکەوت لە گوند با) بە دیلانێ و هەڵبەست شایی و گۆڤەندەکەی گەرم دەکرد و دەیگێڕا.

کە هەراش بووم ستڕانی فۆلکلۆری کوردی و ئەو دەوروبەرەی کە تێیدا گەورە ببووم، جێگایەکی تایبەتییان لەناو دڵ و بیروهۆش و هەناومدا کردبۆوە. خۆشبەختانە یەکەم قۆناغم لە دەرەوەی وڵات ئاموشۆکردنم دەگەڵ کوردەکانی تورکیا بوو. جا ئەوەبوو سەر لەنوێ دەروونم زاخ درایەوە و بە فۆلکلۆری کوردی مشتومال کرایەوە. لەو ماوە دوور و درێژەی لە دەرەوەی کوردستانم بردۆتە سەر بە سەدان تیپی فۆلکلۆری و گۆرانی و

گۆڤەندی زۆربەی میللەتانی ئەوروپای رۆژهەلاَت و رۆژئاوا و ئەمریكای باكوور و لاتینی و ئاسیا و ئافریكام دیتن و گوێم لیَ بوون. ئەو تاقیكردنەوانە لە دلَیاندا چەسپاندم كە گۆرانی و هەلَپەرِكێی كوردی، ئەگەر خزمەت و خاوەنیان هەبیَ، لە هی میللەتانی دیكەی جیهان بەرز و خۆشتریش نەبن، كەمتر نین.

هەروەها لەو ماوەیەی كە خۆم سەرپەرشتی كاروباری هونەری كۆمەلَەی خوێندكارانی كوردم دەكرد لە ئەوروپا (لە ١٩٧٥وە تا ناوەراستی شەستەكان)، ئەم راستییەم بۆ ساغ بۆوە، چونكە سەرەرای دەستكورتی و توانای سنووردارمان وەک هەموو خوێندكارێک ئەوروپاییەكان بایەخێكی تەواویان بە چالاكییە هونەرییەكانمان دەدا. لە سالَی ١٩٦٠دا پرۆفیسۆرێكی دانیشگەی بەرلین، كە ناوی دكتۆر كریستنس بوو، تكا لە برادەرێكی دێرین و خۆشەویستی خۆم دكتۆر كەمال فوئاد دەكا، كە ئەوساكە لە بەرلین خوێندكار دەبیَ یارمەتی بدا بۆ پەیداكردنی كۆمەلَێک گۆرانی فۆلكلۆری كوردی بۆ ئەوەی لێكۆلَینەوەیەكی زانستییانەی لەسەر بكا. ئەوەبوو كە كەمال تەلەفۆنی بۆ كردم هەنگینیَ منیش لە شاری میونیخدا دەژیام بۆ ئەو مەبەستە چووم بۆ بەرلین و كاسێتبەندێكی تەواوم لە فۆلكلۆری كوردی بۆ كریستنس پر كردەوە كە ئێستاكیَ بۆتە سەرچاوەیەكی باش بۆ میوزیک و هونەری فۆلكلۆری كوردی.

لەو هەموو سالاَنەی ژیانی ئەوروپای پر لە بریقەوباق و درەوشانەوە كە دەروازەی جیهانی كلاسیک و ئۆپەراشیان بۆ كردمەوە، حەیرانەكانی نیوەشەوی سەر خەرمانان یان ناو سەوزەگیای بەهارانی دەشتەكەی پیرە هەولێریَ. نایەكەی حەمە سووری پەنجە زێرین و شمشالَەكەی وسوە كوێری دوگردكان، بووكانە بووكانەی كیژوكاران، لای لایەی

كوێرەداران و سەردوولكە و لاواندنەوەی زگ سووتاو و تازیەداران، ئێستاكەش وەک دوێنیَ بووبیَ لە گوێمدا دەزرنگێنەوە و وەک تەیرێكی ئەفسانەیی دەمهاوێتە سەر شاپەری بالَی خۆی، هێندەی چاو تروكاندنێک، دەمباتەوە بۆ كاولە ولاَت، دەمگێریَ بەسەر ئەو هەموو دەشت و هەرد و تەلان و چیاو دۆلَ و یالاَنە، نۆستالجیایەكی ئاوا دامدەگریَ و كارێكی ئەوتۆم تیَ دەكا، كە هەزار براهمز، شوبێرت، لیست و چایكۆڤسی بەسەر یەكەوە ئەو كارەیان تیَ نەكردووم و ناخی دەروونیان بەم شێوەیە رانەهەژاندووم.

خۆی لە چەرخی پێشكەوتنی پیشەسازی و تەكنەلۆژیدا فۆلكلۆر بە گشتی و حەیران بە تایبەتی هەتیمێكی بیَ دایک و بابە. بۆیە دەلَێم (حەیران بە تایبەتی) چونكە ئەو دەوروبەر و شوێنەوارانەی كە حەیرانیان لێوە سەر هەلَدەدا ئێستاكە بە تەواوی كەوتوونەتە بەر شالاَوی مەكینە. شوانی ئەمرۆكە لەباتی شمشالَەكەی بەر پشتێنی رادیۆیەكی ترانسیستەری بەمل خۆیەوە كردووە، شرِە پالَتۆیەكی (مێد ئین هۆنگ كۆنگ) جێگای كۆلَەبالَ و كەرِک و كەپەنكە خۆردییەكەی جارانیشی گرتۆتەوە، تراكتەر كارێكی وای بە جووتیار كردووە مەگەر هەوجارِ و گاسن و دێمكەكەی لە مۆزەخانەی شاردا بەدی بكرێن. كۆمباین، مەكینەی درەو، نە پالَەو پەرێز، نە شەغرەو شەغرەكێش، نە خەرمان و جەنجەرِوان و گێرەوان، نە شەنەباو كا و كاكێشانی هێشتووە. ئەم مەكینانە بە تایبەتی لە ناوچە دەشتاوییەكاندا كاریگەرن، بۆیەكا دەلَێم

حەیران مەترسی لەناوچوونی پترە تا لە بەشەکانی تری فۆلکلۆر.

ئەو کارەی کە مەکینە بە حەیرانی کردووە، مەگەر هەر گورگ بە مێگەلە مەرێکی بێ شوانی بکا. خوا نەخواستە من بابایەکی کۆنە پەرست نیم و بەرهەڵستی خولانەوەی ڕەوڕەوەی پێشکەوتن ناکەم و ناشتوانم بیکەم. مەبەستی من هەر ئەوەیە کە ئەگەر بێتو فریانەکەون و دەست بە لێکۆڵینەوە و لێکدانەوەی ورد و زانستانەی ئەم هونەرە ڕەسەنە نەکەن، ئەوا نەک هەر ئاوازێکی بەسۆزی کوردی لە دەست دەچێ بەڵکو ئاوێنەیەکی زۆر ڕوونی فەرهەنگی کۆنینە و مێژووی کوردیش وا خەریکە بشکێ. جا لێرەدا وا هەوڵێک دەدەم ئەو ئاگایی و زانیارییەی کە لەسەر فۆلکلۆری کوردیم هەیە پێشکەشی خوێنەری بەڕێزی بکەم. ئەگەر چ کەم و کوڕییەکیشتان لەم نووسینە بەرچاوکەوت، ئەوا سێ و دووی لێ مەکەن بۆم ڕاست بکەنەوە هێندەی یەک دنیا سوپاسبارتان دەبم و کورد واتەنی جارێ دەستم بە هەویرە و هەر هەندەم لە بیرە.

حەیران: حەمەد عەلی

یاڕەبی هەزار ڕەحمەت لە گۆڕت بێ حەمەد عەلی!! خوێنەرانی بەڕێز، ئەمە دەنگی کوڕە لاوێکی جوانە مەرگ بوو کە یەکێک بوو لە حەیرانبێژە هەرە دەنگخۆش و هەرە لێهاتووەکانی دەشتی هەولێرێ.

خوێنەرانی بەڕێز:

وەک لە سەرانسەری جیهانیشدا هەر وایە، لە کوردستانیش هەر ناوچە و هەرێمێک فۆلکلۆری تایبەت بە خۆیەوەی هەیە و ئاواز و گۆرانی و هەڵپەڕکێ و داب و نەریتی کۆمەڵایەتی لە ناوچە بۆ ناوچە دەگۆڕێن. حەیرانیش یەکێکە لەو ئاواز و بەندە بە سۆز و خرۆشانەی کوردی کە تایبەتە بە ناوچەیەکی کوردستان و تا ڕاددەیەکیش تەنیوەتەوە بۆ هەرێمەکانی دەر و دراوسێشی، بەڵام با جارێ بە دیاریکردنی سنووری جوگرافی حەیران دەست پێ نەکەین، ئەمەیان لە پاشاندا دەگەڕێینەوە سەری. با جارێ بزانین حەیران چییە و ئەم وشەیە لە کوێوە هاتووە!

کورد بە دوو شت تێکدەچێ: دووری لە یار، دووری لە هەوار. حەیران جۆرە ئاوازێکی سەنتیمەنتالی نۆستالیژیکی کوردییە کە هەم بە دەنگێکی پڕ لە سۆز و خرۆشانەوە هەم بە هەڵبەستێکی سەربەستی سادە و ساکارەوە هەست و نەستی گوندییەکی کوردەواری بەرامبەر بە یار و هەوار دەردەبڕێ. چاکم لە بیرە، پێموایەساڵی (٤٨) بوو، ئێمەش ماڵمان لە دوگردکان بوو، ئەو گوندەی کە لێی لەدایک بیووم و ساڵانی منداڵی و مێرد منداڵیم لەوێ بەسەر بردووە، بەڵام زستانان دەبووایە لەگەڵ براکانم خانوویێک لە هەولێر بە کرێ بگرین بۆ ئەوەی لەوێ بچینە خوێندنخانە. ماڵەکەی ئەو ساڵەمان کەوتبووە پشت سەرای هەولێر کە بەندینخانەیەکیشی لێ بوو. هەموو ئێواران پاش ڕۆژئاوا کە دنیا کش و مات دەبوو تاریکی باڵی بەسەر شاردا دەکشاند، لە کولانەی هەرە سەرەوەی بەندینخانەکەوە دەنگو ئاوازێکی زۆر بە سۆز و غەریبی حەیرانبێژێکم دەهاتە بەر گوێ کە کابرای داماو بەسەر یار و گوندەکەی خۆیدا هەڵیدەگوت. کە لێ دەبۆوە ئیتر بۆ ماوەیەک بێدەنگ دەبوو. کە هەستی خۆم رادەگرت دیار بوو لەبەر خۆیەوە دەکوڕکایەوە. منیش بەو منداڵییەی خۆم کە تێی ڕادەمام لەناخەوە هەستم دەکرد ئەمنیش لەگەڵ ئەودا هاودەردم: بە حەیرانەکانی ئەو کابرا گیراوە هەموو کەند و کەندەڵان، کونده و کوندەڵان، کووچە و کۆڵان، خانووە قوڕەکان، هەوێز و پەرێز، باعەی مەڕ، زەڕەی نێرەکەر، سەگڕەوی شەوان، بانگی کەڵەبابی دوورە ماڵان و کیژ و کار و کوڕ و گەل و دۆست و یارانی گوندەکەمانم وەک فیلمێکی سینەما دەهاتەوە بەرچاو و ئەمنیش پڕی چاوم فرمێسک دەبوو، گریان لە قوڕگما گیری دەخوارد، دیواری ڕەشی بڵند و سامناکی حەوشەی تەنگ و تاریک و کۆڵانی پڕ لە چڵکاو و بۆنی شیوی پڕ لە قوڕە شینی بەردەمی خانووەکانی هەولێرم لێ دەبوون بە دوژمنی باب کوشتە، ئەمە لەکوێ و ئەو ئازادییە لەکوێ کە بەپای پەتی لەگەڵ کوڕگەل و کیژوکاران بەدوای هێلانە قەتییاندا ئەم هەموو دەشت و گرد و پەرێزانەمان دەکرد.

حەیران: جەمیلی عەلیاغا

خوێنەرانی خۆشەویست، حوسێنی عەلیاغای نەک هەر دەنگێکی زوڵاڵ و بەسۆزی لە حەیران گوتنا هەبوو، بەڵکو وەستای حەیرانان و

سوارچاك و راوكەر و نیشان شكێن و شاییكەرێكی زۆر لێهاتووش بوو. حوسێنی عەلیاغای سەت هەزار مخابن تەمەنی هێشتا لە (٥٢-٥٣) سالاندا بوو، كە لە سالی (١٩٧٢) سەری نایەوە.

وشەی حەیران

خوێنەرانی بەرێز با بزانین وشەی حەیران لە چییەوە هاتووە، وشەی حەیران لە زمانی كوردیدا چوار واتای هەیە. راستییەكەی هەر چوار واتاش دەگەرێتەوە بۆ یەك سەرچاوە و خزمایەتییەكی نزیكیان لە نێواندا هەیە.

واتای یەكەم بە قوربان بوون و بەفیدابوون دەگەیەنێ. زۆر كەرەت دەگوترێ هەی بە حەیرانت بم! واتا هەی بە قوربانت بم، هەی بە فیدات بم. یان كە دەڵێن ئەز حەیرانێ تەمە! مەبەستی لەمە، ئەز قوربانێ تەمە. واتای دووەم سەرسوڕمان و سەرسامی دەگەیەنێ. پیاو كە شتێكی زۆر بەدڵ دەبێ و زۆر بە گەرمییەوە باسی جوانییەكەی یان خۆشییەكەی دەكا، دەڵێ ئەوەندە جوان و خۆش بوو پیاو حەیرانی دەبوو! واتای سێیەم كە ئەمەیان بە زۆری لە ناوچەی هەولێر و كۆیە و موكریاندا بەكاردێ مانای یار، دۆست و گراو دەدا، جا چ كوڕ بێ چ كچ، كوڕ بە یارەكەی خۆی دەڵێ كچەتیم حەیران یان نازدار حەیران و كچیش دەڵێ كوڕەتیم حەیران. واتای چوارەمیش ئەو ئاواز و بەندە خۆشەیە كەوا لێرەدا بابەتی ئەم توێژینەوەمانە.

ئینجا با سەرنجێكی ورد بدەینە هەر چوار واتاكان و كەمێك تێی رابمێنین دەبینین كە لە بنەڕەتدا هەریەكن. بە قوربان بوون، سەرسوڕمان لەبەر جوانی، دۆست و یار، ئاوازی حەیرانیش كە تایبەتە بە ئەوینداری و حەزلێكردن هەر چواریان زادەی یەك وشەن. هەوڵ و تەقەلایەكی زۆرم دا بۆ ئەوەی بگەمە سەرچاوەیەكی كوردی وشەی حەیران بە داخەوە نەیگەیشتمێ. ناچار هاتمە سەر ئەو قەناعەتە كە حەیران هەر لە وشەی عەرەبی (حیران، احتار، یحتار، حیره)تەوە هاتووە، كە ئەمەش هەمان واتا كوردییەكە دەداتەوە یانی سەرسوڕمان. نەبوونی دەنگی (ح)ش لە زمانی كوردی هەرچەندە كە لەدوای ئیسلامبوونی كورد وا پەڕیوەتە ناو زمانەكەمانەوە هەر ئەوەمان بۆ ساغ دەكاتەوە، كە وشەكە دەبێ عەرەبی بێ.

ئەوەی كە لێرەدا مەبەستی ئێمەبێ، تەنیا دوو واتاكەی دواییانە.

١- حەیران وەك دەنگ و ئاواز

٢- حەیران وەك دۆست و گراو

خولاسە كە دەڵێن چەند حەیرانێكمان بۆ بڵێ ئەوە دیارە مەبەستی لە چەند بەندە حەیرانێكی بەكاردێ، جا لەوێدا مەبەستی یان كوڕە یان كچە. هەر چۆنێكی بێ لەوانەیە حەیران لە سەردەمێكی زۆر زووتردا ناوێكی كوردی هەبووبێ لەباتی ئەم ناوە عەرەبییە، بەلام تا ئێستا هیچ بەلگەیەكی مێژوویی بەدەستەوە نییە، كە ناوێكی دیكەی هەبووە. لێرەدا بۆ دلدانەوەی گوێگر و هی خۆیشم حەزدەكەم ئەوەشی بخەمە سەر كە حەیران تاكە ئاوازی كوردی نییە لێقەوما بێ و ناوی خۆی لەبیر چووبێتەوە. لەبیرمە جاران وشەی گۆرانی هێشتا ئەوەندە باو نەبوو باب و باپیرانمان لەباتی گۆرانی وشەی شرقی و مقامیان بەكاردەهێنا كە هەردووكیان عەرەبین، بەلام یەكەمیان زیاتر لە زەمانی عوسمانلی بەكاردەهات. لەپاشان وشەی شیعر و شاعیر، تا ئەم دواییە كە وشەی كوردی هۆنراوە و هەلبەست پەیدابوون خۆ پێشترێ هەر شیعر و شاعیر بەكاردەهاتن. راستە وشەی هەلبەست لە كۆندا هەر هەبووە وەك كە دەڵێن بەندێكت بۆ هەلدەبەستم، بەلام هۆنراوەكە لە هۆناندنەوە هاتووە ئەمەیان جاران تەنیا بۆ پرچی ژنان و هۆناندنەوەی موو و بەن و شتی وا بەكار دەهات نەك بۆ شیعر. بەلام نەبوونی وشەیەكی رەسەنی كوردی كۆن بۆ شیعر. یان بۆ گۆرانی یان حەیران ئەوە ناگەیەنێك د شیعر و گۆرانی و حەیران لە كۆنەوە لە كوردیدا نەبوون. بەڵێ هەبوون بەلام دیارە ناوە كوردییەكانیان گوم بوون. ئەمەش هەر بەسەر كورددا نەهاتووە بگرە فارس كە جوانترین شیعری كۆنیان هەیە كەچی وشە فارسییەكەیان بۆ شیعر و شاعیر نەماوە و هەر عەرەبییەكەی بەكاردێنن. بەهەرحاڵ، كە ناوی حەیرانی كوردی رەسەنیش نەبێ خۆ ناوەڕۆكەكەی سەت جار كوردییە.

دارشتنی فۆرمی ئەدەبی
لە حەیراندا

خوێنەرانی خۆشەویست، هەوڵێک دەدەم، دارشتن و فۆرمی ئەدەبی حەیرانتان بۆ شی بکەمەوە بزانین لادێییەکی نەخوێندەواری کورد ئەم هەڵبەستە سەربەستەی چۆن داناوە و چ هونەرێکی شیعری بەکارهێناوە بۆ پێکگرێدانی بەندەکانی و گونجاندنی لەگەڵ ئاواز و نزمی حەیران.

لەرووی فۆرمی ئەدەبییەوە هەر حەیرانێک بریتییە لە ٣ بەند. بە زمانی ئینگلیزی ئەگەر هەڵبەستێک بریتی بوو لە چەند بەشێک بەو بەندانە دەڵێن ستانزا. دەشێ و زۆرجاریش دەکرێ کە حەیران بێژێک جۆش دەیگرێ و وێ دەچێ کوڵی دڵ بە سێ بەندەکە دانەمرکابێتەوە هەڵدەسێ یەکسەر بەندێکی چوارەمیشی دەخاتە پاڵ، بەڵام هەیکەلی سەرەکی هەر حەیرانێک لە ٣ بەندەوە پێکهاتووە ئەم سێ بەندانە کۆڵەگەی سەرەکی و بڕبڕەی پشتی هەر حەیرانێکن و ناشێ و ناکرێ و نابێ حەیران لەو سێ بەندە کەمتر بێت. حەیرانبێژی رەسەن و کۆن ئەم راستییە دەزانن، بەڵام گەنجەکانی ئەمڕۆکە دەنگێکی زۆر خۆش و زوڵاڵیان بۆ حەیران گوتن هەیە و حەزدەکەن ئەم هونەرە رەسەنەی کوردەواری بە زیندوویی بهێڵنەوە و لە فەوتان و نەمان بیپارێزن، بە داخەوە ئەم راستییانە نازانن و دەست بە حەیران گوتن دەکەن، بەڵام بەناو دەکەون هەر وەک کە لەم چەند ساڵانەی دوایی ئامۆزای خۆشەویست و نامرادم عوسمانی حەسەن ئاغای دزەیی کە بە (عوسمان سەرسۆر) ناسرابوو چەند تێبینییەکی زۆر لەجێی خۆی لە رۆژنامەیەکی کوردیدا نووسیبوو تێیدا دەڵێ (هەیرۆ

... حەیرانم رۆ!) لە تێبینییەکاندا عوسمانی جوانەمەرگ سەرزەنشتی ئەو حەیرانبێژە لاوانە دەکا کە حەیران دەڵێن، بەڵام تێکیان داوە و بەناو دەکەون. هەزار رەحمەت لە گۆڕت بێ عوسمان گیان.

ئینجا با بێینە سەر دارشتنی ئەدەبی ئەو ٣ بەندە کە حەیرانێیان پێ تەواو دەبێ. لێرەشدا دەبێ ٢ شت رەچاو بکەین. یەک، کێش کە بە عەرەبی (وەزن) و بە ئینگلیزی (میتەر)ی پێ دەڵێن، دوو، دوادەنگ یان (سەروا) یان (قافیە)ی عەرەبی کە بە ئینگلیزیش پێی دەڵێن (Rhyme).

بەندەکان کێشیان نییە، واتا نە لەسەر شیعری عەرووزی عەرەبی و نە لەسەر وەزنی پەنجەی کوردی تێک هەڵکێشراون. زیاتر وەک پەخشان دێنە بەرگوێ و هەتا حەیرانبێژ لە هەرسێ بەندەکان نەبێتەوە گوێگر هەستی پێ ناکا کە ئەمە شیعرە، بۆچی؟ چونکە راستە کێشیان نییە، بەڵام دوا دەنگ واتا قافیەیان هەیە و هەر بەندێک بە هەموو دێرەکانییەوە یەک تاکە دوادەنگی هەیە کە ئاخیرین وشەی بەندەکەیە. ئەو دوا دەنگەش واتا ئەم سەروایە، یان قافیەیە، لە کۆتایی هەر سێ بەندان دەبێ یەک بێ، بۆیەکا کە هەرسێ بەندت پێکەوە گوێ لێ دەبێ ئینجا بۆت دەردەکەوێ کە حەیران پەخشانە شیعرە یان هەڵبەستێکی سەربەستە. لێرەدا نامەوێ باسی کورتی و درێژی بەندەکان بکەم چونکە دواترێ کە دێمە سەر ناوەڕۆکی حەیران باسی ئەوە دەکەم، بەڵام بەگشتی بەندی یەکەم زۆر کورتە بەندی دووەم کەمێک لەو درێژترە بەندی سێیەمیش لەوان درێژترە، بەڵام دیسان ئەمە قاعیدە نییە، چونکە حەیران هەیە بەندی دووەمی لە هی سێیەمی درێژترە. بەپێی ئوسووڵی هەڵبەستی رۆژاوایی دەتوانین بەندەکانی حەیران لەڕووی کێش و دوا دەنگەوە واتا لە رووی فۆرمەوە بەم جۆرە حیساب بکەین.

واتا درێژی بەندەکان یەک نییە، بەڵام دوا دەنگی هەرسێکیان یەکە. دەبا زەینی خۆمان بدەینە ئەم حەیرانە وەک نموونە بۆ ئەوەی ژمارەی دێرەکان و دوا دەنگی هەر یەکێک لەو سێ بەندانەتان باشتر بۆ روون بکەمەوە.

بەندی یەکەم: چیبکەم کوریکەک بوومایێ لە کوریکێ کەسی نەناسی.

بەندی دووەم: شێن ببوومایێ لەسەر گومەتی پیرداودی گۆچان کەسک بەرێ خۆم بدابایە شێراوە و قووچە برباسی.

بەندی سێیەم: کیژ جواب و سوابانم بۆ دەنێرێ بە پلکە پێناوێ سەلام لە کوڕەتیم حەیرانێ سەرێ چەند سارانە جۆتە شەمامە بەندێ باغەرێم هەرگرتینە لەبۆ خاترێ کوڕەتیم

حەیرانێ چاوەکەم لەبن کەوێ و کراسی.

زەینێ خۆ بدەنێ هەر سێ وشەی دوایی لە هەرسێ بەندان یەک دوا دەنگیان هەیە. نەناسی، برباسی، کراسی، بەڵام درێژی بەندەکان جودان دەبا ئینجا بە دەنگ گوێ لەم حەیرانە رابگرین.

حەیران: سمایلی حاجی کەریم

ئەمە دەنگی سمایلی حاجی کەریمی دوگردکانە و کە هاتمە سەر سەربردەی حەیرانبێژان بە درێژی باسی ئەمیش دەکەم.

لێرەدا جێی خۆیەتی هەندێ لایەنی وێکچوون لەنێوان دارشتنی فۆرمی ئەدەبی لە حەیران و فۆرمی ئەدەبیاتی رۆژئاوادا بەراورد بکەم.

ئەوەی کەمێک ئاگای لە ئەدەبیاتی کلاسیکی گریکی هەبێ، دەزانێ کە شاعیری گەورەی یۆنانی ئەو سەردەمە، پیندار، فۆرمێکی بۆ هەڵبەستەکانی خۆی بەکاردەهێنا کە پێی دەڵێن تریادیان تراید واتا سێیینە. ئیتر ژمارەیەکی زۆر لەو سێیینانە بەسەر یەکەوە بەندە بەناوبانگەکانی پینداریان پێک دێنا (پێنداریک ئۆدز). ئەو سێیینانەش بریتی بوون لە سێ بەشەوە بەشی یەکەم بەناوی (ستروۆف) بەشی دووەم بەناوی (ئەنتی ستروۆف) بەشی دواییش (ئیپۆد). ژمارەی دێری واتا پێوان یان میتەری هەر بەشێکیان جیا بوو لەوەی تریان. ئەوە لە ئەدەبیاتی کلاسیک. بەڵام ئەمڕۆش لە وڵاتانی رۆژاوا، کە لەسەر بابەتێک دەنووسن و بە نووسینەکە دەگوترێ (ئێسەی) یان (دیسەرتەیشن) یان (تیسیس) بە کوردیش گوتار و بە عەرەبیش (ئینشا) یان (مەقالە) یان (ئەتروحە)، ئەو گوتارە دەکەن بە سێ بەشەوە، (ئینترۆدەکشن) واتا بەرایی، (دیسکەشن) واتا ناوەرۆک و لێدوان، (کونکلوژن) واتا دەرئەنجام کە بە عەرەبی پێی دەڵێن خولاسە و ئیستنتاج.

من لە ئەنجامی ساڵەهای تێرامان و وردبوونەوەم لە حەیران، هاتوومەتە سەر ئەو باوەڕە کە لادێییەکی نەخوێندەواری کورد بە سەدان ساڵ لەمەوبەر پەی بەم جۆرە شێوازی بیرکردنەوەیە بردووە و ئەو هونەرەی بۆ دارشتنی حەیران هەڵبژاردووە، کە ئەمڕۆکە بۆ نووسینی ئینشایەکی چاک و سەرکەوتوو لە لایەن نووسەرانەوە بەکار دەهێنرێ.

*** وەزیفەی بەندەکان:**

بەندی یەکەم: ئەمەیان زۆر کورتە و زۆرجار لە یەک دوو وشە پێکهاتووە. وەزیفەی ئەم بەندە رێخۆشکردنە یان سەرەتایەکە یان ئافراندن واتا خولقاندنی ئەو دەوروبەرەیە کە

اسماعیلی حاجی کەریمی ۱۹۳۲

حەیرانبێژەکە بۆ بابەتەکەی خۆی هەڵیبژاردووە. نموونەیەک بۆ بەندی یەکەمی حەیران:

(دارکەرێ لە داران...) کەواتا وێ دەچێ لێرەدا حەیرانبێژ دڵی چووبێتە کیژۆڵەیەکی دارکەر کە بزانە داخوا لە جوتی، بەشوانی یان بە رێبواری چاوی پێ کەوتووە و ئیتر ئەمە وەک سەرایییەکە کە بە ئینگلیزی پێی دەڵێن (introduction) بە عەرەبیش (مدخل) بۆ بەندەکانی دیکەی حەیرانەکە. مایکل چایەت لە تێزە بەهادارەکەی دکتۆرای کە لەسەر مەم و زینی زارەکی نووسیوە و (۱۹) دەقی جۆراوی بەیتی مەم و زینی زارەکی بەکارهێناوە، باسی دێری یەکەمی بەشەکانی دەکا و دەڵێ: بەیتبێژ ئەو چەند وشەیەی لە دێرێکی کورتدا هەر بۆ ئەوە داناوە وەک ئامێرێک کە بڕیاری دوا دەنگی هەموو دێرەکانی دیکەی ئەو بەشەی بەیتەکەی پێ بدا. بۆ نموونە کە رەحمان بەکر لە مەم و زینەکەی خۆیدا لە سەرەتای هەر بەشێکی کە بیەوێ بەیەک دوادەنگ یان قافیە کۆتاییان پێ بێنێ، ئەم ئامێرەی بەکارهێناوە کە دەڵێ:

کێ بوو لەو جووتە ئاشقەی نەوجەوانە؟
هەڵدەگرن فەنەرێ، فانۆسی دەگەڵ چرانە.
هەرچەندی کۆشک و پەنجەران دەگەڕانە.
کۆشکی کاکە مەمی بوو... خاتوونێ نەیبوو چ نیشانە!!
سەرنجی خۆ بدەنێ جوانە، چرانە، گەڕانە، نیشانە!

یان کە دەڵێ:

کێ بوو لە بەنگینی گوڵباوە؟
بانگ لەسەر بانگی لێداوە.
چووە دیوانی برایم پاشای راوەستاوە.

سەرنجی بدەنێ گوڵباوە، لێداوە، راوەستاوە! جا لێرەدا مایکل چایەت دەڵێ بەیت بێژ دێری یەکەمی هەر بۆ ئەوە

داناوە کە هەموو دوا دەنگەکانی دواترێی لە بەشێکدا پێ بکاتە یەک بەر لەوەی بیگۆڕێ و بچێتە ناو بەشێکی دیکەوە بە دوا دەنگێکی دیکە. هەڵبەتە مایکل ئەم بۆچوونەی بۆ بەیتی کوردییە، منیش چۆتە ئەقڵم. جا لێرەدا ئەم بۆچوونەی مایکل چایەت بۆ بەیت و ئەوەی خۆشم بۆ حەیران هەردووکی بە باڵای حەیرانیش دا ددکەم و بەمجۆرە دەتوانم بڵێم کە حەیرانبێژ بەندە کورتەکەی یەکەمی بۆ دوو مەبەستە، یەک ئافراندنی دەوروبەر و ڕێ خۆشکردن بۆ ناو بابەتی سەردکی حەیرانەکەوەو دوو، بڕیاردانی دوا دەنگی هەر سێ بەندی حەیرانەکە واتا دیاریکردنی سەروا یان قافیە. بەهەرحاڵ حەیرانبێژ کە بەندی یەکەم دڵێ ئازادی دەداتە خۆی تام و چێژی تایبەتی خۆی پێوەر بکات و وشەی دیکەی جوانی بخاتە سەر. ئەم بەهارات پێودر کردنە هەر بۆ ڕازاندنەوە و تام و بۆنخۆشی نییە، بەڵکو بۆ ئەوەو بۆ خێواندنی بەندەکەشە لەگەڵ ئەو نزم و ئاوازەی کە تایبەتمەندی ئەو حەیرانبێژدیە. کە هاتمە سەر نزم و ئاواز پتر لەمە ددەوێم. بۆ نموونە، بەندی یەکەم:

دارکەرێ لە دارێ...

ئەم دوو سێ وشەیە جەوهەری بەندی یەکەمە لەم حەیرانە و دوا دەنگەکەشی لێرددا بڕایەوە دەبێ هەر ئەوە بێ واتا لە دارێ .. ێ!

بەڵام حەیران بێژ دەتوانێ ئەمانەشی بخاتە سەر وەکو:

چیبکەم ئەمن. ئەورۆ هێواریێ، دەمەڕۆ مەڕۆ ناتگەمێ گەردەن کێل، دارکەرێ لە دارێ..." سەرنجی خۆتی بدێ دارکەرێ لە دارێ هەر وەکو خۆی ماوە، بەڵام شتی دیکەی خستە سەر ئیتر بەمجۆرە هەر حەیرانبێژێک بژارێکی زۆری لە پێشە چەند وشەیەک بخاتە سەر بەندی یەکەم، بەڵام

حەیرانبێژیش هەیە کە هیچی ناخاتە سەر، ئەویش هەر تەواوە، دەبا ئەوجا با باسی حەیرانەکانی حەمەدبەگ بکەم.

حەیران: حەمەد بەگی

پێشتر باسی ئەرکی بەندی یەکەمی حەیرانم بۆ کردن کە گوتم ئەو بەندە هەم ڕێخۆشکردنە بۆ ناو حەیرانەکە، هەم بڕیاردەری دوا دەنگی واتا سەروای هەر سێ بەندەکانی حەیرانێکە. ئێستاش ددمەوێ ئەرک و وەزیفەی بەندی دووەمی حەیران شی بکەمەوە. پاش ڕێخۆشکردن بۆ دەوروبەر و بۆ ناو جەوی حەیرانەکە لە لایەن بەندی یەکەمەوە، بەندی دوودم پتر بە دوور و درێژی دەچێتە ناواخنی ئەو دەوروبەردو ڕاستییەکەی ئەگەر بەندی یەکەم لە حەیرانێکدا تەنها بە مەبەستی سەروا نەبێ، ئەوا پەیوەندییەکی گیانی بە گیانی لەنێوان بەندی یەکەم و بەندی دووەمدا هەیە. حەیرانبێژ زۆر بە وەستایی هەڵستاوە ئەو دوو بەندەی تێک هەڵکێشاوە جا ئەگەر ئەم تێکهەڵکێشانە بە زەقیش دەرنەکەوێ ئەوا لە خەیاڵ و دڵی حەیرانبێژدا بە چاکی دیارە. نموونەیەک لەو تێکهەڵکێشانەی کە بە زەقی دیارە ئەمەیە:

بەندی یەکەم: حەیران لە پەرێزە جۆیێ...

کەواتە سەحنەی یان شانۆی خۆشەویستی و حەزلێکردنەکە دیارە لەسەر پەرێزە جۆیێدا بووە:

بەندی دووەم:

ئەمن نازانم مەمکێ یارێم گۆواینە لەبەر دەسکێ قەرانگییە، نە لەبەر هەرمی مەرۆیێ... (هەندە حەیرانبێژ دەڵێن قونکی مەرۆیێ).

ئەوجا خوێنەری بەڕێز سەرنجی خۆتی بدەیێ دەبینی کە کوردتیم حەیران لەوانەیە سەپان بێ یان سەرپاڵە بێ و لەسەر پەرێزە جۆیێ دڵی چووبێتە نازدار حەیرانەکەی خۆی کە دەبێ ئەمەشیان گیشەکەر یان تێلەکێش بێ، چونکە کاری کیژۆڵان لەسەر پەرێزێ هەر ئەوەیە ئیتر حەیرانبێژ هەر جارەکی کە چاوی بە دەست و قەرانگی یارەکەی دەکەوێ (قەرانگ ئامێرێکی وشی کردنەو وەک داس وایە، بەڵام دەمەکەی وەک داس تیژ و پانۆکی نییە، بەڵکو خڕۆکییە و تەنها نووکی تیژە) جا لێرەدا حەیرانبێژ بەغیلی بە دەسکی قەرانگێ و مەلۆیەکە دەبا، چونکە یارەکەی هەر جارەکی مەلۆکە بە قەرانگ هەڵدەگرێتەوە دەسکی قەرانگەکە بە مەمکی دەکەوێ لە پاشانیش مەلۆکان هەمووی بە سنگی خۆیەوە دەنێ و لەسەر گیشە یان گەلاوێژی بەرێکوپێکی دادەنێ. ئیتر لە ئەنجامی دووپات بوونەوەی ئەم کارە بە درێژایی ڕۆژگار مەمکی یارێ هەم بە دەسکی قەرانگەکە و هەم بە

هەڵمی گەرمایی مەڵۆکە کەمێک خاو و شل دەبێتەوە و دەگۆڕێ. حەیرانبێژ لە خەیاڵی خۆیدا حەزی دەکرد ئەو مەمک گۆوانە بە دەست و پەنجەکانی خۆی وەنەنجام بدرایە، نەک بەرێگای قەرانگ و مەڵۆی. لێکدانەوەیەکی دیکەش بۆ ئەم بەندە هەیە. کاتێ کە دۆست و گراو لە جێیێ ژوانێ پێک دەگەن، کوڕەکە کە مەمکی دەگرێ و هەست دەکا گۆواوە بیری هەر بۆ کاری رۆژانەی کچەکە دەچێ کە گیتەکەریە نەک بۆ شتێکی دیکە، کە گوایا کچەکە دۆستێکی دیکەی هەیە و ئەو دەسبازی لەگەڵدا کردووە، بۆیە مەمکی وا گۆوایە. ئیتر خوێنەری خۆشەویست دەبینێ کە حەیرانبێژ چەند بە پسپۆڕی بەندی یەکەم و دووەمی حەیرانەکەی تێک گرێ داون کە وێنەیەکی شیعری پڕ لە وردەکاری و جوانکاری خستۆتە نێو چوارچێوەیەکی وا رەنگینەوە. دەبا نموونەیەکیش لەم چەشنە تێک هەڵکێشانەی بەندی یەکەم و دووەمی حەیران بێنینەوە. ئەمجارەیان دانەری حەیرانەکە کچە، بەڵام جاری واش هەیە کوڕ بە زمانی نازدار حەیرانەکەی قسە دەکا.

بەندی یەکەم:

حەیران گەلە بێ مرادە.. (بێ مرادە واتا نەگەییوە بە مرادی، مرازی حاسڵ نەبووە، دیارە کە باوکی کچە بڕیاری داوە نەیداتێ).

بەندی دووەم: توخودا وەرە مارێ مە، دەمەکێ دانیشە، مێوان بە. یەک جغارەی تێکە، لەبۆ خاتری کەیفێ درێ من لە دنیایێ سیێرت بادە...

سەیرکە کچەکە کە دەزانێ بابی نایداتە یارەکەی، بەڵام بەخۆی بڕیاری داوە ئەگەر پێشی نەبڕێ ئەوا دەست تێکەڵ کردن و حەز حەزۆکێی لەگەڵدا هەر دەمێنێ، بەڵام دەشزانێ کە کوڕەتیم حەیرانەکەی لەوانەیە ئەم راستییە نەزانێ و بکەوێتە ژێر باری خەم و خەفەتان بۆیە بانگی دەکا دەڵێ: چ دڵ لە دڵی مـەدە، وەرە لام و هیچ خەمەت نەبێ، بەڵکو جغارەی خۆت تێکە و سمێڵی لێ بادە، چونکە بە شەرعی و ناشەرعی ئەمن هەر هی تۆم.

خوێنەری خۆشەویست لەم حەیران و لەوەی پێشووش نەمویستووە باسی بەندی سێهەم بکەم، چونکە ئەوەیان بەجێ دێڵم و با جاری گوێ لەم حەیرانە راگرین بە دەنگی خوالێخۆشبوو ساڵح ئاغای مام زێندینی.

حەیران: ساڵح ئاغای مام زێندینی

دەبا گوێ لەم حەیرانەش راگرین کە بە تەواوی نازانم، بەڵام پێمـوایە دەنگی تایەرە کە خەڵکی پەرکانەی لای پردێیە.

حەیران: تایەر

یاخوا ئەو دەنگە غەریبەت هەر بمێنێ تایەر!

حەیرانبێژی کورد پاش ئەوەی بەندی یەکەمی حەیرانەکەی وەک پێشەکییەک، وەک رێخۆشکردنێک بۆ حەیرانەکەی هەڵدەبژێرێ لە بەندی دووەمیشدا بە دوور و درێژی کەشی واتا دەوروبەری شانۆی حەیرانەکە روون دەکاتەوە ئینجا دێ خولاسەی کەلامی لە بەندی سێیەمدا دەخاتەڕوو. ئەم بەندە بە گشتی لە هەر سێکیان درێژترە، بەڵام جاری واش هەیە هێندەی بەندی دووەم دەبێ. بابەتی بەندی سێیەم بەزۆری بریتییە لە خۆزیداری و ئاواتە خوازی کە بە عەرەبی پێی دەڵێن (تەمەنی و تەرەجی) یان پێدا هەڵگوتنە بە جوانی و شۆخ و شەنگی نازدار حەیرانەکە، یان کوڕەتیم حەیرانەکە، یان خەمو خەفەت هەڵگرتنە چونکە پێک نابڕێن، یان قەول و قەرار تازەکردنەوەیە کە هەتا هەتایە بۆ یەک بن، یان بڕیار دان و رێگاو شوێن دانان و تەگبیر کردنە بۆ ژوان و پێک گەیشتن، خۆ ئەگەر چ رێگایەکی کەشیان نەبوو، ئەوا گفتی هەڵگرتن و رەدوو کەوتن بەیەک دەدەن. ئیتر بەمجۆرە هەر سێ بەندی حەیرانێک دەبن بە یەک پارچەی پتەو و تەواوکەری یەکتری. دەوجا با بزانین چۆن هەرسێ بەند بەسەر یەکەوە بابەتی حەیرانەکە تەواو دەکەن و دەیکەن بە مەوزوعێکی پتەوو یەکگرتوو. گوێ بدەنە ئەم حەیرانە:

بەندی یەکەم:

حەیران لە پەرێزە جۆیێ...

کەواتە سەحنەی یان شانۆی خۆشەویستی و حەزلێکردنەکە دیارە لەسەر پەرێزە جۆیێ بووە.

بەندی دووەم: ئەمن نازانم مەمکێ یارێم گۆواینە نە لەبەر

دەسکێ قەرانگێیە نە لەبەر هەرمی مەرۆیێ. (ئەمەشم پێشتر شی کردەوە).

بەندی سێیەم:

ئەمن سوندەکم خواردیە دەست لە بەژنێ باریک هەرنەگرم هەتا ئەوێ رۆژێ حەزرەتی عیزرائیل چۆکم لەسەر سینگی دادەنێ، بەروحم دەبا نسکۆیێ... (سەرنجی خۆتانی بدەنێ حەیرانبێژ لێرەدا سوێند دەخواو قەول و قەراری خۆی بۆ یارەکەی تازە دەکاتەوە کە هەتا ئەوێ رۆژێ حەزرەتی عزرائیل رۆحی دەکێشێ ئەو دەست لە یارەکەی هەڵنەگرێ).

ئەمەیان بەڵێن و ئادو پەیمان تازەکردنەوە بوو کە لە بەندی سێیەمی حەیراندا بەدەردەکەوێ.

دەبا نموونەیەکیش بێنینەوە کە بابەتی سێیەمی تێیدا بۆ ژوان و پێکگەیشتن تەرخانە.

دیسان هەر حەیرانەکەی پێشتر (ئەمجارەیان ئەم حەیرانە کچ دەیڵێ).

بەندی یەکەم:

حەیران گەلە بێ مرادە.....

بەندی دووەم:

توخوا دەوەرە مارێ مە، دەمەکێ دانیشە، میوان بە، یەک جغارەی تێکە، لەبۆ خاتری کەیفی درێ من سمێرت بادە...

بەندی سێیەم:

ناوقەدم بگرە، گەلە جوانی لۆیێ لۆت نمایە لەوێ دنیایێ، بە زەندەکی بەبازن بە ئەستێرکم دادە.

خوێنەری خۆشەویست لێرەدا بەروونی دیارە کە کچەکە پلان و تەگبیر و رێ و شوێن بۆ کورەتیم حەیرانەکەی دادەنێ، کە بچێتە ماڵی و پاش حەسانەوەیەک و جغارە کێشانێک ئینجا کچەکە خۆی وای لەخەیاڵ داناوە کە کورەکە ناوقەدی بگرێ و بە ئەستێرکی دادا!! (ئەستێرک لە ماڵە لادێییان ئەو شوێنەیە یان ئەو سندوقانەن کە بەرۆژ نوێنی لەناو جاجم و چارشەو بەرەی رەنگاو رەنگدا دەپێچنەوە لە بنەبانی ژووری دانیشتن لەسەری دادەنێن کە هەم بۆ پاراستنی لە تۆز و گەردو هەم بۆ رازاندنەوە و دیکۆری ناو ماڵەکەشە. بەمە دەڵێن ئەستێرک.) جا هەڵبەتە ئەمە نەرمترین شوێنی ناوماڵە کە پشتی کچەکە ئەزیەت نەدا بۆیە کە کوڕ و کچ لە شوێنێکی وا پێک دەگەن و دەست بە دەست لەملانە و ماچ و مووچ دەکەن، بەزۆری کوڕەکە ناوقەدی کچەکە دەگرێ و بە ئەستێرکێی دادەدا کچەکەش هەر خۆشی چاوەڕێی ئەوە لە یارەکەی دەکاو پێی خۆشە بە ئەستێرکێی دابدا. دووبارە لەگەڵ ساڵح ئاغا و ئەم حەیرانە:

حەیران: ساڵح ئاغا

خۆشە لە هەرەتی لاوی بیت و ناسکە کیژۆلان بە ئەستێرکێ دادەیت!!

دەبا ئەوجا گوێ لە دەنگی غەریب و زوڵاڵ و بە سۆزی کاک محەمەد حەسەن عومەر راگرین لەم حەیرانە تەڕ و بەتام و بۆیەی کە بەهاری لێ دەتکێتەوە. هەستی خۆتانی بدەنێ حەیرانەکە بەندێکی چوارەمیشی بەدواوەیە.

حەیران: محەمەد حەسەن عومەر

هەر خۆش بی کاک محەمەد!

گەلی دۆست و یاران

گوتم کە هەیکەلی بنچینەیی حەیران لە ٣ بەندانەوە پێکهاتووە، بەڵام جاری واش هەیە حەیرانبێژ دەتوانێ بەندێکی چوارەمی یان با بڵێین پاشکۆیەکی بخاتەپاڵ. هەر چۆنێکی بێ دارشتنی ئەدەبی ئەم بەندی چوارەمە وەک ٣ بەندەکەی پێشوو نییە. ئەمەیان زیاتر لە شیعرێکی بەکێش و سەروا دەکا و بریتییە لە (٦/٥/٤) دێر بەپێی وەستایی و زەوقی حەیرانبێژەکە. بەهەرحاڵ وەک پێشتریش گوتم بەندی چوارەم جایزە، بەڵام مەرج نییە، ئەوەی کە حەفت و هەشتی لەسەر ناکرێ هەر سێ بەندەکەی هەوەڵییە.

دەبا وەک نموونە ئەم حەیرانە چوار بەندیەتان بەقسە بۆ بڵێم ئینجا لەپاشان بەدەنگ گوێی لێ رادەگرین.

بەندی یەکەم:

دەمەرۆ شل و مل و چاو بەکل واللە خانەوێران دەنا گەلە بەنازو عینوانی لە بستێ گۆگەمان..

دەمەرۆ مەرۆ بتگەمێ چاوەکەی راستەم....
بەندی دووەم:
دەوجـا دەرێم باسکی برند نابێ لەبەر بەربازنان چاوی هەرنایێ خانەوێران لەبەر هووردە پەرچەمان....
بەندی سێیەم:
ئەمن سـوندخـۆرم لەگـەر بابان وێرانێ هەتا ئەوێ رۆژێ دەمێنێن لە قەبری سەدجار، سەد جاران بەخارتێ گەردەنێ، بە پانێی جۆت بـسکان، بەرووەمەتێ سۆری گورگوری هەتا ئەتو کیژ بی لەماڵێ بابان ئەمن لەدوو چاوی کارمامزێ هەر ئەگرم خەمان...

زەینێ خۆتانی بدەنێ سێ بەندەکە کۆتاییان بەم جۆرە دێ: گۆگمـان، پەرچەمـان، خەمـان، واتا هەرسێکیـان هاودەنگن سـەروایان وەک یەکن؟

ئینجا لێرەدا حەیرانبێژ هەر یەکسەر پاش هەناسەی، لێی ناگەڕێتەوە و بەندێکی چوارەمی دەخاتە پاڵ وەک ئەمە:

- دەوجا حەیران حەیرانە..
- بەژنی دارتێلە مەمک فنجانە..
- چاوی چەند رەشە مەعدەنی کل و دەرمانە...
- دەمەرۆ ناتگەمێ چاو کاڵێ، دەبا سەد جار سەد جاران چاوەکەی راستەم ئەوشۆکە پێکەوە بنووین دنیا ئاخر زەمانە..

ئەم بەندی چوارەمـە بە جـۆرێکی دیکەش دەگـوترێ وەک ئەمە:

- حەیران حەیرانە...
- فرمێسک چاوی کاروان کاروانە..
- دەرمانی دەردان مەمک گوشینە، شەوراموسانە
- حـەزلێـک کـردن گـەلە گـەلە خـۆشە بەران دەست لێک بەردان

دەردەکی گەلە گەلە گرانە.

ئیتر هەر حەیرانبێژێک بە ئارەزوو وەستایی خۆی دەتوانێ قسەی جوانی بخاتە سەر یان بەپێی ئەزمەکەی خۆی هێندێکی لێ کەم کاتەوە هەتاکو بیخێوێنێتە نزمی حەیرانەکەی خۆی. دواترێ زیاتر باسی ئەم هاوێشتنە سەرە و لێ گرتنەوەیە دەکەم. با ئەوەشتان پێ بڵێم کە بەندی چوارەم پەیوەندییەکی بابەتی بە ٣ بەندەکەی حەیرانەکەوە نییە و حەیرانبێژ دەتوانێ ئەو بەندی چوارەمە بخاتە سەر هەر حەیرانێکی کە بیەوێ، مەبەستم ئەوەیە بەندی چوارەم تایبەت بە هیچ حەیرانێک نییە. دەبا ئینجا گوێمان لە یەکێک لە حەیرانبێژە هەرە لێهاتووەکانی دەشتی کەندێناوەی دزەییاتی بێ، دەنگی قوشەی فەقێ عەزیزی خەڵکی لهێبان، هەزار رەحمەت لە گۆڕی. بەداخەوە ئەویش بەپێی ئەم کاسێتەی بۆ تۆمار کراوە و لەوانەیە ئەوەندە سافیش نەبێ.

حەیران: قوشەی فەقێ عەزیزی
(ئەمەی دواییان بەندی چوارەم بوو).
ئێستاکە دیسان گوێمان لە حەیرانێکی مام قوشە دەبێ کە چوار بەندی بەکارهێناوە.

حەیران: قوشەی فەقێ عەزیزی
خوێنەرانی ئازیز و خۆشەویست...
باسی هەرسێ بەندە بنەڕەتییەکەو بەندە چوارەمەکەشی حـەیرانم بۆ کـردن. بەوەش لە شـیکردنەوەی فـۆرمی واتا داڕشتنی ئەدەبی حەیران دەبەوە.

پێشبەند و دوابەند

ئینجا دێمە سەر لایەنێکی دیکەی حەیران کە نزم و واتا ئاوازەکـەیەتی و جـارێ بە دوو بەشی ئەو نزمـە دەست پێ دەکەم کە رۆڵی سەرەکییان لە سۆز و خرۆشی هەر حەیرانێکدا هەیە: پێشبەند و دوابەند. بەندی یەکەمی هەر حەیرانێک بە گشتی بە دەنگ هەڵدانێک دەست پێ دەکات کە پێی دەڵێن: پێشبەند.

بەندی سـێیەمیش بە دەنگ دابەزین کۆتایی پێ دێ کە پێی دەگوترێ دوابەند یان پاش بەند بەم جۆرە ئەو حەیرانە ئیتر تەواو دەبێ.

کـەواتە حـەیرانی چاک دەنگێی بۆ هەڵدەدەیت و بەندی یەکەم و دووەم ئەگەر کرا هەردووکی بەیەک هەناسە دەڵێیت ئینجا پشـووێکی کورتی بۆ دەخۆیتەوە و بەندی سێیەم کە لەهەر دووەکەی تر درێژترە ئەویشیان بەیەک هەناسە دەیڵێیت و وردە وردە ئیتر ئەو دەنگ هەڵدانەی کە لە سەرەتادا بیوود پێش بەندی حەیرانەکەت لێرەدا بە وەستایی دادەبەزێنی و نەرمۆکە نەرمۆکە دەنگت بەرەو کزی دەڕواو دوور دەکەوێتەوە تا لە گـوێیـان بزر دەبێ. ئەم دەنگ دابەزینەی کـۆتایی هەر حەیرانێک کە پێی دەگوترێ دوابەند لە راستیدا تەواوکەری دەنگ هەڵدانەکەی واتا پێش بەندەکەی سەرەتای حەیرانەکەیە. تۆ کـە دەنگت هەڵدەدەی خۆ نابێ هەروا بە مۆڵەقی بێنیتەوە.... دەبێ داشیبەزێنی. ئەم جۆرە ئیتر کە لە هەرسێ بەندی حەیرانەکە بوویتەوە، ئینجا دەنگت بە دوابەند دێنیتە خوارەوە و کە تەواو بوو دەتوانی ئیتر پشـووێکی باشی درێژتر لەوەی پاش بەندی یەکەم و دووەمی درێژتر بۆ بخۆیتەوە و خۆت بۆ حەیرانێکی دیکە ئیتر ئامادە بکەیت. دوابەند بەشێکە لە بەشە هەرە گرنگ و سەختەکانی هەر حەیرانێک. هەموو حەیرانبێژێک دوابەندی چاکی بۆ

نایێ. دوابەند هەناسەیەکی زۆر درێژی پێ دەوێ و تا ئەو هەناسەیە نووزەی تیا مابێ، حەیرانبێژ هەر دەنگی لێوە دێ و بەرە بەرە لەگەڵ هەناسەکە بەرەو کزی و دووری دەڕوات تا بە چەشنێکی زۆر غەریب و بە سۆز و دڵڕفێن دوایی دێ و نامێنێ. جا لێرەدا ئەگەر هەر کەسێک لە کۆڕی مەجلیسی حەیرانبێژدکە دانیشتبێ یان لەسەر پەرێز یان لەسەر جۆخینان لەگەڵی بێ، ئەوا ئەو کابرایەش بەر لە تەواوبوونی دوابەندەکە کە دەنگی حەیرانبێژ بەرەو دابەزین دەچێ ئەویش لەجێی خۆیەوە تواهوویەکی بۆ هەڵدەدا و دەڵێ (تواو هو هو..!!!).

جا ئا ئەلێرەدا هونەری هارمۆنی مۆزیک بەوپەڕی جوانییەوە خۆی دەنوێنێ، چونکە شەپۆلی دەنگی حەیرانبێژ و هی کابرای دیش لە حەوادا یەکدی دەگرنەوە و لەیەک نۆتەی موزیکادا تێکەڵ بەیەک دەبن جا (دۆ) بێ (ڕێ) بێ (می) بێ... هەر چییەکی بێ، دەبن بە یەک و ئاوازێکی زۆر ڕۆمانتیک و سەنتیمەنتاڵی دڵتوێنەرەوە لەوێوە ئیتر لێی دەردەچێ.

جاری واش هەیە ئەگەر حەیرانبێژ خۆی لەبەر خۆیەوە و بە تەنیا حەیرانەکانی بڵێ ئەوا دیسان لەگەڵ کۆتایی دوابەندەکەی هەر بەخۆی تواهوویەک بۆ خۆی لێ دەدا بۆ ئەوەی درێژە بە دوابەندەکەی بدا. دەست لەبناگوێ نانیش ڕێگایەکی دیکەیە بۆ گەورەکردن و لەراندنەوەی دەنگ کە لادێییەکی کورد بە سەدان ساڵ لەمەوبەر پەی پێ بردووە و ئەمڕۆ هەر گۆرانی بێژێک کە گۆرانییەکانی لە ستۆدیۆ بۆ تۆمار دەکەن گوێچکە فۆنێک کە بە ئینگلیزی (headphone) یان (Earphone)ی پێ دەڵێن دەخەنە سەر هەردوو گوێی بۆ ئەوەی دەنگی خۆی لە گوێچکەدا بزرنگێتەوە و دەنگ بداتەوە، ئەمەش پتر هانی دەدا، چونکە دەنگەکەی لا خۆشتر دەکا. حەیرانبێژی کورد هەر بە سەلیقە هەردوو دەستی لەبناگوێ دەنێ ئینجا بۆی هەڵدەدا، ناوە ناوەش هەردوو ناولەپی دەبزوێنێ و شل و پەیتی دەداتێ بەمجۆرە ئیتر دەنگی پێ دەلەرێنێتەوە. لەوانەیە ئێستا گوێگر بپرسێ تواهوو یەعنی چی؟ من پێم وایە ئەمە لە وشەی تاوەوە هاتووە واتا تاودان، تاوسەندن، تاو وەرگرتن، خەڵکەکە لێرەدا هانی حەیرانبێژەکە دەدەن کە لە تاودانەکەی خۆی نەگرێتەوە و بەردەوام بێ. لە کرمانجی باکووریش لەدوای هەر گۆرانییەک یان لاوکێک یان سترانێک دەنگبێژەکە تەشجیع دەکەن و دەڵێن (تاو تاووو) لێرەدا با قسەیەکی خۆشتان بۆ بگێڕمەوە کە بەسەر خۆم هاتووە. ساڵی (٥٥) یان (٥٦) بوو لە بەغدا لە ماڵی چەند برادەرێکی ورد دانیشتبووین و منیش حەیرانم بۆ دەگوتن. کاک حەبیب محەمەد کەریمی فەیلیشمان لە گەڵا بوو، یادی بەخێر، کە کوردی ئێمەی باش نەدەزانی و حەیرانیشی هەر نەبیستبوو. لە پاش هەر دوابەندێکی کە لێی دەبوومەوە برادەرەکان دەیانگوت تواهوو لە ئاخیری کاک حەبیب خۆی پێ ڕانەگیراو وایزانی گاڵتەم پێ دەکەن. بە عەرەبی پێی گوتن (ما تخلوا الولد يغنى شنو كل ساع واحد ديخربت عليه!!) واتا (دە لێی گەڕێن کوڕەکە با گۆرانییەکەی بڵێ، ئەوە چییە هەر لێی تێک دەدەن!!) وەڵڵا کردمان بە پێکەنین و تێمان گەیاند کە ئەمە گاڵتە پێکردن نییە، بەڵکو بەشێکی حەیرانەکەیە. دەبا ئەوجا گوێمان لەم حەیرانە بێ کە لە دوابەندا تووهووی بۆ لێ دەدەنەوە. میوانیشمان دۆستێکی دێرینی زۆر خۆشەویستی خۆمە کە هەر لە منداڵییەوە عومرێکی درێژمان پێکەوە ڕابردووە. حاجی فەقێ عەولا یادی بەخێر!! جا فەرموون لەگەڵ حاجی لەم چەند بەندە حەیرانە:

حەیران: حاجی فەقێ عەولا

یارەبی هەر خۆشبی حاجی! بەهەرحاڵ گوێگری خۆشەویست، تواهوو لێدانیش هونەری خۆی هەیە. نابێ لە دوای هەر دوابەندێکا دووبارە بکرێتەوە، بەڵکو ئەوها ناوە ناوەو زۆر کەسیش پێکەوە لێی نەدەن دەنا دەبێتە گەڕەلاوژە. پێش بەند و دوابەند لە ئوسوولی مقاماتدا زۆر گرنگە کە بە عەرەبی بە دەنگ هەڵبڕینەکەی هەوەلی دەڵێن مقام واتا ئەو شوێنەی کە دەنگتی لێوە هەڵدەستێ و لە قام و یقومەوە هاتووە واتا هەڵستانەوە دوابەندەکەش لە ئوسوولی مقاماتدا پێی دەڵێن قرار کە واتا ئەو شوێنەی کە دەنگتی تێیدا قەرار دەگرێتەوە و استقرار دەکاتەوە. هەڵبەت ئاوازی حەیرانی کوردی بێ ئەوەی حەیرانبێژەکەی خۆی ئاگای لێ بێ لەسەر ئوسوولی مقاماتدا دانراوە و نزمەکەشی بەیاتە. حەزدەکەم لێرەدا ڕوونی بکەمەوە کە وشەی نزم لە حەیراندا لە (نەزم)ی عەرەبییەوە واتا (ئاواز) وەرگیراوە و چ پەیوەندی بە وشەی کوردی (نزم)ەوە نییە، کە پێچەوانەی وشەی (بەرز)ە. پێشبەند و دوابەند لەگەڵ ناوەڕۆکی حەیرانەکە

گرنگترین بەشی هەر حەیرانێکن. حەیرانبێژ هەن کە حەیرانەکانیان تەڕ و چڕ و پڕن لە سۆزی بەجۆشی خۆشەویستی بەڵام نزمی حەیرانەکەیان یان با بڵێین پێشبەند و بە تایبەتیش دوا بەندەکەیان ئەوەندە کاریگەر و بەسۆز نییە کە تەئسیر لە ناخی دەروونی گوێگر بکا. جاری واهەیە حەیرانبێژ دوابەندی حەیرانەکەی هەم لە کۆتایی بەندی دووەم و هەم لە کۆتایی بەندی سێیەمیشدا دەهێنێتەوە. من هەستی خۆم داوەتێ کە زۆر لە حەیرانبێژە چاکەکانیش هەندێ جار بەم جۆرە حەیران دەڵێن: لەوانەیە ئەمەش لەڕووی ئوسوولی حەیرانەوە راست بێ بەڵام من خۆم گومان لەوە دەکەم، من وای بۆ دەچم کە یان ئەوەتا حەیرانبێژ بەپیری حەیرانەکەی گوتووە و هەناسەی کورت بووە و ناتوانێ تا بەندی سێیەم خۆی پێ رابگرێ لەبەر ئەمە هەڵدانەکەی دەنگی لە پێشبەندا یەکسەر لە بەندی دووەم دادەبەزێنێ و نەفەسێکی باشی بۆ دەکێشێ ئینجا بەندی سێیەم تەواو دەکات. تۆ ئەگەر هەستی خۆت بدەیتە حەیرانەکانی قوشەی فەقێ عەزیزی و حەمەد بەگی و جەمیلی عەلیاغای کە هەرسێکیان لە حەیرانبێژە هەرە شارەزایەکان بووین، دەبینی جاروبار بەندی دووەمیش بە دوابەند تەواو دەکەن، بەڵام لە بیرت نەچێ کە هەر سێکیشیان ئەو کاسێتانەیان کە بۆیان تۆمار کراون بەپیری گوتوویانە. رەمڵم بۆ هۆیەکی دیکەش دەچێ، لە بەراییدا گوتم کە حەیرانی چاک دەبێ لە ٣ بەندی کورتەوە پێکهاتبێ. جا ئەگەر بێتوو بەندی حەیرانەکە درێژ بوون ئەوا هەڵبەتا حەیرانبێژ (تحمل) ناکا تا کۆتایی حەیرانەکە هەناسەی خۆی رابگرێ، جا لەوانەیە لەبەر ئەمەبێ کە لە کۆتایی بەندی دووەم ئیتر دەنگی دادەبەزێنێ و پشوویەکی باشی بۆ دەخواتەوە ئینجا بەندی سێیەم تەواو دەکا.

هەروەکو گوتم ئەمە هەر گومانە و بۆچوونی خۆمە لەوانەیە بەهەڵەدا چووبم و دوورنییە ئەمە هەر پەیوەندی بە نزمی تایبەتی هەر حەیرانبێژەکەوە هەبێ چونکە هەر حەیرانبێژێک نزمی خۆی هەیە و دەبێ وشەکان و پێش بەند و دوابەند و نزمی حەیرانەکە هەموو لەگەڵ یەکدا بگونجێنێ.

نزمی حەیران و چۆنیەتی هەڵدانی پێش بەند و هێنانە خواردوەی دوابەندەکەش زۆر جۆرن و چ قاعیدەیەکی بۆ نییە کە ئەگەر ئەوهابێ راستە ئەوها نەبێ چەوتە، نەخێر! ئەمە هەمووی دەمێنێتەوە سەر وەستایی و راهاتن و زەوقی حەیرانبێژەکە خۆی. هەروەکو گوتم هەر حەیرانبێژێک نزم و پێش بەند و دوابەندی خۆی هەیە و زۆر حەیران بێژیش هەن کە نزمی حەیرانبێژێکی ناوداری پێش خۆیان هەڵگرتووە و بەو نزمە حەیرانەکەیان دەڵێن.

خوێنەری خۆشەویست، شەوێکی مانگی رەشەمێ ساڵی (١٩٧٥) بەفر تا چۆکان کەوتبوو لەگەڵ چەند دۆستێکی دێرین و خۆشەویستی خۆم کە پسپۆڕ و شارەزای حەیران بوون لە کۆنە خانووێکی دێی ئازادی نزیک حاجی ئۆمەران باسی حەیران و حەیرانبێژامان دەکرد. منیش قسەکانم بە کاسێت تۆمار ددکرد، ئەوەی کە ئێستا بۆتانی لێدەدەم بەشێکی ئەو لێدوانانەمانە لەگەڵ محەمەدی مەولود هەولێری خوا لێی خۆش بێ و حاجی فەقێ عەولا یادی بەخێر، کاسێتەکە ئەوەندە ساف نییە، بەڵام بۆ مێژوو بایەخی خۆی هەیە.

دارشتنی فۆرمی هونەری حەیران و فۆرمی سۆناتا

تۆ بڵێی بێتهۆڤن حەیرانبێژ بووبێ؟ دەبێ جووتیارێکی کورد ئاگای لە سمفۆنییەکانی مۆزارت نەبووبێ؟

خوێنەری ئازیز بە شێتم دامەنێ! راوەستە با جارێ لە قسەکانم بیمەوە ئینجا لە پاشان حەزدەکەم تۆش قسەیەکی لێ بکەی. ئەوەی کە شارەزای میوزیکی کلاسیک بێ دەزانێ کە جۆرە فۆرمێک هەیە بە ناوی سۆناتا فۆرم.

(Sonata form). سۆناتا فۆرم شێوەی دارشتنی یان هەیکەلی دانانێکی موزیکاڵییە. دانەر چیرۆکە موزیکاڵییەکەی خۆی بە چەند بەشێک دەگێڕێتەوە کە پێی دەڵێن **movement**. واتە بزووتنەوە. ئەوەی کە باوە بزووتنەوەکان سێ یان چوار یان کەمتریشن. بەلانی کەم بزووتنەوەی یەکەمی هەر پارچە موزیکایەک لە بەرە بەری سەردەمی کلاسیکەوە بگرە تا ناوەڕاستی سەدەی بیستەمیش جا سۆناتا، سیمفۆنی، کونچەرتۆ، موزیکی ژوور، سترینگ کوارتێت، پیانۆ تریۆ یان هەچ فۆرمێکی دیکەبێ، لە شێوەی سۆناتا فۆرم داندراون. سۆناتا فۆرمیش بریتییە لە سێ بەش: بەشی یەکەم پێی دەگوترێ **Exposition** واتا نمایشکردن و پیشاندان. بەشی دووەم پێی دەڵێن **Development** واتا رسکان، پەرەسەندن، بەشی سێیەمیش پێی دەڵێن **Recapitulation** واتا گەڕانەوە بۆ بەشی یەکەم. جاری وا هەیە کە موزیککار پارچە میوزیکەکەی تەنها بە یەک بزووتنەوە دادەنێ وەک کردنەوەکان واتا **Overtures** ئا لێرەشدا ئەو تاکە بزووتنەوەیەی لە شێوەی سۆناتا فۆرم دادەڕێژێ واتا بەشی یەکەم و دووەم و سێیەمی تێدایە.

لە بەشی نمایش کردندا، دانەر بیرۆکە سەرەکییەکەی چیرۆکەکەی خۆی دەخاتەڕوو. لە بەشی پەرەسەندن دانەر بەدوور و درێژی دەچێتە ناو وردەکارییەکانی بابەتەکەی و بەشی سێیەمیش ئامارژەو نیمچە گەڕانەوەیەکە بۆ بەشی یەکەم، شایانی باسە ئەرکی بەشی یەکەم تەنها نمایشکردنی

بیرۆکەی پارچە میوزیکالییەکە نییە، ئەوەشەو دەستنیشان کردنی کلیلی میوزیکالی پارچەکەیە کە پێی دەگوترێ (Home key) واتا ماڵ کلیل یان تۆنێک (Tonic) بۆ نموونە ئەگەر بزووتنەوەکە بە (major –A) دەست پێ بکا واتا کلیلی ماڵەوە (a-major) و بەمجۆرە کۆتایی بە پارچەکە دێنێ. بەڵام سۆناتا فۆرم هەمیشە هەر ئەو سێ بەشە نییە. زۆربەی دانەرانی سەردەمی کلاسیک وەک هایدون و مۆزارت و بیتهۆڤن دووبەشی چکۆلانەی تریشیان دەخستە سەر ئەم فۆرمە. یەکێکیان لە بەراییدا بوو واتا لەپێش بەشی یەکەم کە پێی دەگوترێ پێشەکی واتا (introduction) ئەوی تریان لەپاش بەشی سێیەم کە پێی دەگوترێ (coda) واتا کلک یان پاشکۆ. ئەم دووانە مەرج نییە لە هەموو پارچە میوزیکایەکدا هەبن، بەڵکو دەمێنێتەوە بۆ وەستایی و ئارەزووی هونەرمەند خۆی.

جا پاش نمایشکردنی سۆناتا فۆرم با بگەڕێینەوە بۆ حەیرانەکەی خۆمان. تۆ ئێستا ئەگەر بێتو بەوردی سەرنج بدیتە داڕشتنی فۆرمی هونەری حەیران، تێدەگەی بۆچی من پێشتر پرسیارم کرد تۆ بڵێی بیتهۆڤن حەیرانبێژ بووبێ، یان دەبێ جووتیاری کورد ئاگای لە سیمفۆنییەکانی مۆزارت نەبووبێ؟ دە فەرموو با بتگێڕم بەناو فۆرمی هونەری حەیران.

وەک پێشتریش بە دوور و درێژی باسم کرد حەیران بریتییە لە ٣ بەندی کورت. لە بەندی یەکەمدا حەیرانبێژ کتومت وەک سۆناتا فۆرم لە لایەکەوە بیرۆکەی چیرۆکە گۆرانییەکەی خۆی دەخاتەڕوو، لە لایەکی کەوە دوادەنگ واتا قافیە بۆ هەرسێ بەندەکانی حەیرانەکەی دەستنیشان دەکات و لەلایەکی تریشەوە کلیلی دەسپێک و کۆتایی نۆتەکەی دادەنێ. بۆ نموونە ئەگەر بەندی یەکەمی حەیرانێک ئەمە بوو "... حەیران لە پەرێزە جۆیێ.." ئەوا هەم شوێنی ڕووداوەکە کە پەرێزە جۆیە دەردەکەوێ و هەم دوادەنگ...یێ" دەستنیشان دەکا و هەم بڕیاردەدا بە چ (tonic) دەست پێ بکا. لە بەندی دووەم حەیرانبێژ دەچێتە ناواخنی چیرۆکەکەی و لە وردەکارییەکان دەدوێ. لە بەندی سێیەم ئیتر بە ئاواتە خوازی بێ بەبڕیار بێ، بەهەر جۆرێکی بێ کە گرێدانی بە بەشەکانی پێشترەوە هەیە دوایی بە حەیرانەکەی دێنێ. حەیرانبێژیش وەک میوزیکارە کلاسیکییەکان بەندی یەکەمی لە چ کلیلێک دەست پێ کردبێ، دەبێ دوابەندەکەی بەو کلیلە بەدوایی بێنێ بێجگە لەوە وەک (introduction) واتا پێشەکییەکەی سۆناتا حەیرانبێژیش بەپێش بەندێک دەست پێ دەکات، کە هەڵدانی دەنگیەتی و دوا وشەکانی بەندی سێیەمیش دەکا بە دوابەند کە ئەمەیان بە سۆزترین و هەست بزوێنترین بەشی حەیرانەکەیە ئەگەر حەیرانبێژەکە حەیرانبێژی چاک بێ. دیسان وەک سۆناتا و سیمفۆنیا و کۆنچەرتۆ، جاری وا هەیە، هەرچەندە کە ئەمەیان مەرج نییە، کە حەیرانبێژ کوڵی دڵی بە سێ بەندەکە دانامرکێتەوە، لەپاش دوابەندەکەی ئیتر کۆدا واتا کلک یان پاشکۆیەکی دەخاتە سەر پاشکۆکەش هەندێ جار بریتی دەبێ لە ستانزایەکی سەربەخۆ و دوادەنگ و مەترۆی لەگەڵ حەیرانەکە جیادەبێ. حەیرانبێژ ئەم هەیکەلە زۆر بە وەستایی داڕێژراوە و پڕ لە تێک هەڵکێشانی ئاڵۆزی هونەری بەسێ بەندی زۆر کورتی حەیران دەخاتەڕوو کە لە (١.٥ - ٣) دەقیقەیە. جا لێرەدا ئەم لایەنەی حەیران دیسان ڕاماندەکێشێ و دەمانبەستێتەوە بە جۆرە فۆرمێکی دیکەی میوزیکی کلاسیک کە پێی دەڵێن (song cycle) سۆنگ سایکل.

حەیران وەک (song cycle): لە سەدەی نۆزدەمی سەردەمی ڕۆمانتیزم جۆرە گۆرانییەک پەیدابوو کە بریتی بوو لە چەندین کورتە گۆرانی کە لەڕووی داڕشتنی فۆرمی ئەدەبی و هونەرییەوە هاوبەش بوون و لەیەک خانەی هەڵبەست و ئاوازدا دادەندران، بەمجۆرە گۆرانییانە دەگوترا (song cycle) واتا زنجیرەیەک یان بازنەیەک لە گۆرانی. گۆرانیبێژەکە ژمارەیەکی لە کورتە گۆرانی ڕۆمانتیکی وەک (لید)ی ئاڵمانی یەک بەدوای یەکدا دەگوت و هەمووی بەسەریەکەوە دەبوو بە زنجیرەیەکی بازنە بازنە کە لەیەک بابەت دەدوان و ئاوازەکانیشیان لەیەک دەزگای میوزیکی دابوون و زۆر لێک نزیک بوون. زۆربەی دانەرە گەورەکانی سەردەمی ڕۆمانتیک ئاوازیان بۆ (song cycle) داناوە لە سەرووی هەموویان بیتهۆڤن و شوبێرت و شومان.

من کە تێی ڕادەمێنم دەبینم حەیران دەکەوێتە ناو ئەم خانەی سۆنگ سایکلیشەوە. تۆ کە داوا لە حەیرانبێژێک دەکەی حەیرانت بۆ بڵێ، ناکرێ یەک تاکە حەیران بڵێ کە بریتییە لە ٣ بەندی کورت و ماوەی گوتنەکەی لەنێوان دەقیقەیەک و ٣ دەقیقە پتر ناخایەنێ. بۆیە حەیرانبێژ کە دەست بە حەیران دەکا، تا ژمارەیەک حەیران نەڵێ ڕاناوەستێ. واتا زنجیرەیەک لە حەیرانان دەڵێ کە وەک سۆنگ سایکل لەڕووی بابەتی و هونەری ئەدەبی و گۆرانییەوە هاوبەشن.

خانمینە، خانمۆڵەینە، کاکی برایان:

هەڵبەت پاش ئەم بەراوردکارییەی حەیران لەگەڵ هەندێ فۆرمی هونەری ئاواز و گۆرانی کلاسیکی ڕۆژاواییەکان، پرسیارێک دەبێ سەری قوت بکاتەوە و پیاو لەبەرخۆیەوە پرسیار لەخۆی بکا ئەمە چۆن وایە جووتیاری کورد و بیتهۆڤن

چۆن گەیشتوونەتە یەک!

من لێرەدا هیچ بەڵگەیەکی ئەکادیمی و زانستیم بەدەستەوە نییە، گەر بتوانم خزمایەتی نێوان هەندێ فۆرمی میوزیکی کلاسیکی ئەوروپاییەکان و هەندێ فۆرمی میوزیکی کلاسیکی کوردی پێ ساغ بکەمەوە، بەڵام یەک راستی دەزانم و وەک تروسکەی ئومێدی و سەرە تاڵێک پشتی پێ دەبەستم کە تروسکە ئومێدێکی زۆر کزیشە، چونکە تەنها هزر و بۆچوونە و، با کەس وەک بەڵگەیەکی ساغکراوە لەمنی وەرنەگرێ، بەڵام پرسیارەکە دەرفەت بۆ هەموو شارەزایەک دەڕەخسێنێ تێ رامێنێ و بەڵکو بە هەموومان دەگەینە ئاکامێک. راستییەکە ئەمەیە و هەموو زانایانی میوزیکی ئەوروپایی پێی لێ دەنێن. یەکێک لەوانە خانم ئان لیڤەر مۆرە کە لە کتێبی مێژووی میوزیکی ئیسپانی (a short history of Spanish music ann Livermore) دەڵێ "... شاری تۆلێدۆ (Toledo) بوو بەو ناوەندەی کە بەوێدا کلتووری موسڵمان و جووی ئەندەلوس بەناو هەرێمەکانی دیکەی ئیسپانیادا بڵاوبۆوە و لەوێشەوە بۆ ناو ئەورووپا. لەژێر دەسەڵاتی گەورە مەترانی ئەوێ، دۆن رایمۆندۆ، بە یارمەتی زۆر توێژەرەوەی دیکەش دەست بە تەرجومەی کلتوور و هونەری کلاسیکی گریکی کراو نووسەرە عەرەبە ناودارەکانیش تێبینی خۆیان لەسەر زیاد کرد.

بەمجۆرە شێوەی بیرکردنەوەی ئەوروپاییەکان لەزۆر رووەوە بە تەواوی گۆڕا لەوانە بیروبۆچوونیان سەبارەت بە میوزیکیش." قسەکانی خانم ئان لیڤەرمۆر تەواو بوو.

خوێنەری ئازیز، جا تۆ ئەگەر سەرنجێکی ورد بدەیتە دوا رستە کە دەڵێ بەرێگای ئەندەلووسەوە بیری ئەوروپاییەکان دەرهەق بە میوزیکیش گۆڕا یەکسەر خەیاڵت بۆ زریاب دەچێ. راستییەکی مێژوویشە میوزیکی رۆژهەڵاتی لەلایەن زریابەوە لە سەردەمی عەباسییەکانی بەغدا گەیشتە ئەندەلووس. پێکەوە لەگەڵ ئیبراهیم و ئیسحاق موسڵی، زریاب هونەرمەندێکی لێهاتووی سەردەمی خۆی بووە و ئێرانی بووە. جا فارس دەڵێ فارس بووە و کورد دەڵێ کورد بوو ئەمە ساغ نەکراوەتەوە، بەڵام بێ گومان زریاب وەستای ئوسووڵی دەزگاکانی واتا مقاماتی رۆژهەڵاتی بووە و ئەو ئسووڵەی لەگەڵ خۆیدا بردۆتە ئەندەلوس. جا وەک کە ئەوروپییەکان خۆیان دانی پیادەنێن. ئەگەر میوزیکی ئەندەلوس کاری لە میوزیکی ئەوروپا بەگشتی کردبێ و بیروبۆچوونی ئەوروپاییەکانی دەرهەق بە ئوسوڵی میوزیک بە تەواوی گۆڕاندبێ، پیاو بۆی هەیە بگاتە ئەو دەرئەنجامە کە خزمایەتی نێوان میوزیکی کلاسیکی ئەوروپا و ئسوڵی مقاماتی شەرقی، کە حەیرانیش بەشێکە لەو، لەو شۆڕشە کلتوورییەی کە زریاب بەرپای کرد، سەرچاوە دەگرێ.

هەر چۆنێکی بێ، لەسەرم حسێب مەکەن، ئەمە تەنیا تێرامان و لێکدانەوەی خۆمە و تا ئێستا لەوە زیاتر هیچ شتێکی وام بە دەستەوە نییە کە پشتی پێ ببەستم. ئێوەش بە تایبەتی ئەوانەی پسپۆڕ و شارەزای میوزیکن هەریەکە لای خۆیەوە با بەدوایدا بچێ بەشکو شتێکمان بۆ دەردەکەوێ.

*** ئایا حەیران بە نۆتەی میوزیکم دەنووسرێتەوە ئەگەرنا بۆچی نا؟**

خۆی حەیران لەسەر مەقامی بەیات دەگوترێ و ئەو مەقامەش پێشەکی تایبەت بە خۆیەوەی هەیە و لەدوای هەر بەندێک یان هەر بڕگەیەکی ئەو مەقامەش ئامێری میوزیک دەتوانێ دەوری خۆی بنوێنێ و ئەو ئاوازەت بۆ لێبدا کە لەگەڵ مەقامی بەیات بگونجێ جا چ حەیران بێ چ شەرقی و غەزەلێکی دیکە کەواتە میوزیکی باکگراوند هەمیشە دەتوانێ لە دوورەوە بیسرێ، بەڵام ئامێری میوزیک ناتوانێ تەواوی ئەو ئاوازە لێ بداتەوە کە حەیرانبێژەکە حەیرانەکەی خۆی پێ دەڵێ. ئەمەش بۆیە وایە چونکە تەواوی ئاواز و نزمی حەیرانەکە بە نۆتە نەنووسراوەتەوە. راستە ئەگەر میوزیکارێکی لێهاتوو بێنی دەتوانێ گوێ لە حەیرانێک راگرێ و هەمووی بەنۆتە بنووسێتەوە. بەڵێ ئەمە دەکرێ، بەڵام ئەگەر واتکرد ئەوا دەستوپەلی حەیرانبێژەکە خۆی و هی ئەوانەی لەپاش ئەویشدا دێن دەبەستێتەوە. چونکە حەیرانبێژ ئەو ئازادییەی نامێنێ کە بتوانێ بە هەوەسی خۆی و بەجۆش و خرۆشی خۆی هەسپی خۆی پڕتاو بکات و دەستکار و وەستایی خۆی لە نزم و ئاوازی حەیرانەکەدا پیشان بدا. حەیرانبێژ دەبێ ئەوساکە لەگەڵ نۆتەکە بڕوا چی نووسرابوو ئەوە بڵێتەوە بەم جۆرە حەیرانەکە ئەو بایەخ و نرخ و تام و چێژەی نامێنێ کە هەیەتی بەبێ نۆتە هەیەتی. ئەمە لایەنەکی با بڵێین نێگەتیڤانەی نۆتەیە بۆ حەیران. بەڵام لایەنی پۆزەتیڤ واتا باشیشی هەیە: لە سەردەمێکدا کە هێشتا ئامێری دەنگبەند واتا کاسێت پەیدا نەبیوو یان هەبوو، بەڵام نەگەیشتبووە کوردەواری، ئەوساکە زۆر باشتر دەبوو ئەگەر میوزیکارێکی نۆتەزان نزمی با بڵێین زایەری بەنۆتە بنووسیبایەوە کە لە چلەکاندا کۆچی دوایی کردووە و دەنگونزمی واخۆش لە حەیرانا کەم هەبووە ئەوا هەرنەبێ ئێستاکە دەمانزانی زایەر حەیرانی چۆن دەگوت و حەیرانبێژی نۆتەزانیش ئەگەر ئەمڕۆش نەبا لە دوارۆژا دەیتوانی نزمی زایەر هەڵگرنەوە با تۆزێ دەسکاریشیان بکردایە، بەڵام خۆ

نزمی زایەر بزر نەدەبوو. جا لە وەرامی پرسیارەکە ئایا حەیران بە نۆتەی میوزیک دەنووسرێتەوە؟ دەتوانین بڵێین بەڵێ شت نییە نەنووسرێتەوە، بەڵام لە پاشاندا ئەگەر نۆتەکەت لە بەردەم حەرانبێژێکی خوێندەواری نۆتەزان دانا ئەوا ئازادی گەڕان بەدوای جوانکاری لە نزمەکەدا پێ نامێنێ و ناتوانێ تام و چێژی خۆی پێوەر بکا تەنها مەگەر نزمەکە هەڵگرێ، بەڵام لە پاشان لە نۆتەکە لابداو خۆی دەسکری نزمەکە بکا.

خوێنەری خۆشەویست، شتێک ماوە کە ئەویش هەر پەیوەندی بە کێش و ئاوازەوە هەیە: وشەی هەردوایی بەندی هەر حەیرانێک ئەمەش باشترە وشەیەکی ٣ بڕگەیی بێ بۆ ئەوەی لەگەڵ نزمی دوابەندی حەیرانەکە رێککەوێ، بۆ نموونە با گوێ لەم حەیرانەی جەمیلی عەلیاغای دزەیی راگرین کە وشەی دوایی تێیدا وشەیەکی ٣ بڕگەییە، هەستی خۆتان باش بدەنێ وشەی هەرە دوایی کە دەڵێ (یەخ/ سی/ رە) واتا یەک، دوو، سێ (سێ بڕگە).

شوێنی جوگرافی حەیران

ئەمجارە دێمە سەر باسی شوێنی جوگرافی حەیران. بۆ ئەم مەبەستەش لەکاتی خۆیدا پرسیارم لە حەیرانبێژە کۆنەکان کردووە، رای نووسەرانی دیکەی کوردم وەرگرتووە و سەرنج و تێبینی خۆشم لەم بوارەدا گەڵاڵە کردووە، بەڵام بەرلەوەی دەست پێبکەم دەمەوێ بە گوێگری خۆشەویستی رابگەیەنم کە حەیران هەیە و حەیرانۆک هەیە. حەیران ئەوەیە کە ئێمە وا لێرەدا خەریکین، حەیرانۆکیش تایبەتە بە ناوچەی بادینانی کوردستانی عێراق و بە زاراوەی کرمانجی باکوورە. دواتر کە گەیشتمە سەر بەراوردکاری بە کورتی باسی حەیرانۆکیش دەکەم. بەڵام با بێینەوە سەر حەیران و شوێنی جوگرافی.

بە قسەی شارەزایان مەڵبەندی رەسەنی حەیران دەشتی هەولێرە. بۆیەش دەڵێم دەشتی هەولێر و ناڵێم هەولێر یان ستانی هەولێر، چونکە مەبەستم خودی شاری هەولێرە نەک ناوچە شاخاوییەکانی ستانی هەولێریش. خۆی ستانی هەولێر یان با بڵێین ستانی سۆرانی دێرین لە ٢ سروشتی تۆپۆگرافیکەوە پێکهاتووە: دەشت و کێو. حەیران زادەی دەشتەکەیە، بەڵام وردە وردە تەنیوەتەوە بۆ ناوچە شاخاوییەکانیش و تەواوی ئەو ئێڵ و عەشیرەتانەشی گرتۆتەوە کە بەیەکێک لە بن شێوەزارەکانی سۆرانی قسە دەکەن وەک خۆشناوەتی، سوورچی، باڵەکایەتی و ناوچەی رەواندز تا موکریانیش رۆیشتووە، لەلای رۆژهەڵاتیش وڵاتی کۆیە تا دەگاتە پشدەر.

لێرەدا حەزدەکەم بیروڕای هەندێ حەیرانبێژی کورد بخەمە روو کە لە کتێبی دیوانی حەیرانبێژانی ئەحمەد حەیران و کتێبی سەربردەی کۆمەڵە حەیرانبێژێکی کوردی سەعدوڵلا ئیسماعیل شێخانیم وەرگرتوون، خدر حەیران دەڵێ: لە بنەڕەتدا حەیران هی ناوچەی دزەییاتی بووە ئینجا پەڕیوەتەوە شوێنەکانی تر...

سەعدی عەلی لەبارەی جۆرەکانی حەیران دەڵێ: سێ جۆر حەیران هەیە کە ئەمانەن: حەیرانی ناوچەی دزەیی و خۆشناوەتی و پشدەری...

مەحمودی عیسمەتێ دەڵێ: حەیران بەسەر سێ ناوچە دابەش دەکرێ: دەشتی دزەیی، ناوچەی خۆشناوەتی، هەرێمداریێتی کۆیە و پشدەر، رەسول گەردیش حەیران بەسەر ٣ ناوچە دابەش دەکا: دزەییاتی، خۆشناوەتی، پشدەری.

عوسمان هەمەوەندی لەو باوەڕەدایە کە حەیران لەدەشتدا پەیدابووە، مەبەستی دەشتی سۆرانە، بەڵام بەتایبەتی لەدەشتی دزەیی و خۆشناوەتی و پشدەری پەرەی سەندووە.

محەمەد ئۆمەراوەیی دەڵێ: تەنیا دەشتی هەولێر کانگای حەیرانە و دارشتنی حەیرانەکانی ئەوێ بەهێزترن لە ناوچەکانی دیکە.

دەروێش عومەری شێخ شەروانیش پێی وایە حەیرانی دەشتی دزەیی لەڕووی ناوەرۆک و دارشتن و تام و چێژ و گەلێ شتی تر بەهێزتر و خۆشترە لە حەیرانی ناوچەکانی دیکەی کوردستان.

کاک ئەسعەد عەدۆ کە شارەزا و پسپۆڕێکی کەلەپوور و فۆلکلۆری کوردییە لە کتێبی لیرەیەک لە گەنجینەی نەتەوەی کورددا پاش ئەوەی کە دەڵێ ئەمجۆرە گۆرانییە تایبەتە بە خۆشناوەتی و دەشتی هەولێر ئینجا لەسەرایی لاپەڕە (١٥)دا ئەمە دەڵێ: بەڕای من لەوکاتەی ئەو گۆرانییە لە کانگا بەدوور دەکەوێ کەمێک لە تام و چێژی تایبەتی خۆی بزر دەکات و حەیرانبێژەکانیش سەرکەوتنیان لەو مەیدانەدا کەمە... قسەکانی کاک ئەسعەد تەواو بوو. بەهەرحاڵ من بە تەلەفۆن قسەم لەگەڵ کاک ئەسعەددا کرد کە ئێستا لە هۆڵەندایە و ئەو باسەم لەگەڵیدا کردووە و گوتی راستە من لەکاتی خۆیدا خۆشناوەتیشم بە مەڵبەندی بنەڕەتی حەیران داناوە، بەڵام ئێستاکە هاتوومەتە سەر ئەو قەناعەتەی کە: (دەشتی دزەییاتی منداڵدانی حەیرانە و تام و چێژی ئەم هونەرە بەرێگای هاتوچۆکردنی مەڕدارەکان پەڕیوەتەوە ناوچە شاخاوییەکانیش..

مامۆستا حەمەی حەمەباقی لە گوتارێکی زۆر بەهادا بەناوی سەرەتایەک بۆ مێژووی مۆسیقای کوردی کە لە گۆڤاری ئاوێنە ژمارە (٢١،٢٢) گەلاوێژ خەرمانانی ساڵی

١٣٧٤دا بڵاوی کردۆتەوە دەڵێ: جێی خۆیەتی جوگرافیای شێوەگەلی مۆسیقا و گۆرانی کوردی دەستنیشان بکەین... جا کە دێتە سەر ناوچەکانیان کاک حەمە باقی بۆ حەیران ئەم شوێنانە ناودەبا: قەرەچووغ، بێژنگ بەسەر، کەندێناوە، زوورگەزراو، شەمامک، هەولێر، سەفین، هەیبەتسوڵتان، رایات، زینوێ شێخی، رەواندز، هەندرێن، زۆزگ، گەلی عەلی بەگ، داری شەکرانێ، خۆشناوەتی، پشدەر، قسەکانی کاک حەمەی حەمەباقی تەواو بوو.

لێرەدا حەزدەکەم ئەوە بڵێم کە زۆر لەو شوێنانەی کە نووسەر ناوی هێناون یان گوندن یان شاخ و لووتکە شاخن یان دارن کە راستە لەناو حەیرانان ناویان دێ، بەڵام ناو هاتنەکەیان بەشێکی بابەتی حەیرانەکەیە نەک مانای ئەوەبێ کە حەیران لەوێ واتا لەو دێیە یان لەسەر ئەو لووتکە شاخە یان لەسەر ئەو دارە سەری هەڵداوە. بۆ نموونە بێژنگ بەسەر بەرزترین لووتکەی چیای قەرەچووغە لەنێوان کەندێناوە و قەراج، رایات و زینۆی شێخی دوو دێن لە ناوچەی باڵەکایەتی و لەهەندێ حەیرانان ناویان دێ، داری شەکرانێ تاقە دارێکە لەناوچەی زراری. بەڵام وەک گوتم ناوهاتن لە حەیران مانای ئەوە نییە کە ئەو شوێنە مەڵبەندی حەیران بووە. خۆی لەزۆر حەیرانان ناوی حەمامی عەلمۆدە یان حەمامی حاجی قادریش دێ لە هەولێرێ چونکە حەمامی مەنشوور بوون و جەحێڵی ئەو زەمانە لەبەر دەرگاکانیان پیاسەیان دەکرد تا چاویان بە ژن و کچی جوان بکەوێ. بەڵام خۆ حەیران لەناو حەمامی عەلمۆدە یان لەناو حەمامی حاجی قادری سەری هەڵنەداوە!! کە پردی رەواندزیش لەزۆر حەیرانان ناوی دێ ئەوە هەر لەبەر ئەوەیە کە پردەکە سەررێی کۆچ و کۆچباران بووە و ژنی جوانی جوانی پێداچوون نەک مانای ئەوەیە کە حەیران دەبێ لەسەر پردی رەواندزێ سەری هەڵدابێ و پەیدابووبێ. حەیرانبێژ ئاواتەخوازی ئەوەیە کە رۆژێک لەرۆژان باجگر و خەرجەستێنی ماچان بێ لەو شوێنانەی کە لە حەیرانەکەیدا ناویان دێنێ، چونکە کیژۆڵەی جوان جوان و تەڕو ناسکی پێدا دەچوون. جەمیلی عەلیاغای دزەیی کە یەکێک لە وەستا لێهاتووەکانی حەیران بووە لە چاوپێکەوتنێکدا پێی گوتم وڵاتی رەسەنی حەیران دزەییاتی و گەردیاتییە. ئیتر لەوێوە پەڕیوەتەوە بۆ ناوچە شاخاوییەکانی ستانی سۆران و ستانی موکریانیش کە ئەوێ زیاتر مەڵبەند و سەرچاوەی بەیتی کوردین نەک هی حەیران.

حەیران: حەسەن حەیران

راستکردنەوەیەک بۆ خوێنەری خۆشەویست.

راستییەکەی خۆشم پێشتر هەروای بۆ دەچووم کە حەیران

دەبێ زادەی دەشتی هەولێر و دزەییاتی و گەردیاتی بێ، بەڵام لە ئەنجامی پتر لێکۆڵینەوە و ئاڵوگۆڕکردنی بیروبۆچوون لەگەڵ پسپۆڕ و شارەزایانی کوردستانی ئێران بۆم دەرکەوت کە نەخێر حەیران زادەی دەشتی هەولێر نییە بەڵکو لە هەندێ ناوچەی سۆران زاردکانی دیکەی کوردستانیش هەر هەبووە و لە بادینان و بۆتانیش حەیرانۆک هەر هەبووە. جا وەک زۆر لە حەیرانبێژ و پسپۆڕ و خۆیشم بۆی چووبووین، ئەوە حەیرانی دەشتی هەولێر و دزەیی نییە کە پەڕیبێتەوە ناو هەرێمەکانی خۆشناوەتی و باڵەکایەتی و پشدەر و موکریان. مەبەستم ئەوەیە کە مەڵبەندی رەسەنی حەیران تەنها دەشتی هەولێر و دزەیی نییە، بەڵام بەلای منەوە چۆن ماست کە لەهەموو شوێنێکی کوردستاندا هەیە کەچی ماستی دەشتی دزەیی لە هەموویان خۆشترە، ئیتر بەم پێوانەیە ئێمەی خەڵکی دەشتی هەولێر و بەتایبەتیش دەشتی دزەیی حەیرانی لای خۆمانمان وەک ماستەکەی خۆمان زۆر لە هی ناوچەکانی دیکەی سۆران زاری کوردستان پێ خۆشتر و راستترە. ئەوەی ئەوان زیاتر ئاوازی سەردوولکە و لاواندنەوەی هەیە، زۆر بەلای بەیتدا دەشکێتەوە و ئەوان ٣ بەندی حەیرانەکە و ئاوازەکەیان بەوەستایی و بەڕاست و دروستی لێک نەدووریوە. هەروەکو بیستوومە دەڵێن چارەنووسی هۆرەش وایە. هۆرە لە کرماشانەوە بگرە تا دەگاتە گەرمیانی کوردستانی عێراق و خانەقین هەیە. بەڵام دەڵێن هۆرەکانی کرماشان لە هەموو ئەوانەی ناوچەکانی دیکەی کوردستان رەسەنتر و راستترن. دەڵێن تا بەرەو رۆژئاوا دەڕوا، ئەو تام و بۆیە رەسەنەی خۆی لێ کەم دەبێتەوە. حەیران بە پێچەوانەوە لە دەشتی دزەییەوە بگرە تا بەرەو رۆژهەڵات دەڕوا رەسەنایەتی و روخساری حەیرانی لێ هەڵدەوەرێ. بۆ زیاتر رۆشنایی خستنەسەر ناوچەی جوگرافی حەیران، ئەم مێزگردەم لەگەڵ دوو شارەزای ئەم هونەرە سازکرد. ئەسعەد عەدۆ، نووسەرێکی بەبڕشتی بواری فۆلکلۆری کوردیە کە لە هۆڵەندا دادەنیشێ و سەلاحی پایانیانی کە نازناوی سیامەندە و کوڕە لاوێکی زۆر لێهاتووی دانیشتووی مەهابادە کە ساڵەهای ساڵە خەریکی کۆکردنەوەی فۆلکلۆری کوردییە و ژمارەیەکی زۆر لە هەموو

بوارەکانی فەرهەنگ و کەلەپووری کوردی لەدوو توێی کتێبێکدا بەچاپ گەیاندووە. خۆشم لە واشنتۆنەوە بە تەلەفۆن ئەم مێژگردەم لەگەڵدا سازکردن.

پۆلاندنی حەیران

ئێستاکەش دێمە سەر بابەتێک کە هەرگیز نەمدەویست باسی بکەم و راستییەکەی هەر بیریشم لێ نەکردبۆوە، ئەمەش وەنەبێ لەبەرئەوە بێ کە بیرم لەم بوارەدا کورتی هێنابێ و بڕی نەکردبێ ئەگەرچی کورتی هێنان و بڕنەکردنی بیر خەسیەتەکی زۆر ئاسایی و سروشتی توخمی ئینسانە، بەڵام نەکا، لێرەدا لەبەر ئەوەم نەبووە بەڵکو لەبەر ئەوەیە کە من یەک بە بەشی خۆم پێموایە ئەم شتە هەر هەبوون و وجودیشی لەحەیراندا نییە. هەر چۆنێکی بێ چون زۆربەی ئەو سەرچاوە کەمانەی لەسەر حەیراندا هەن ئەو باسەیان هێناوەتە ئاراو چون هەندێ لە نووسەرانی حەیران لە زمانی حەیرانبێژەکانیش دەیگێڕنەوە کە گوتبیان شتی واهەیە، بۆیەکا منیش چارم نەماو بەپێویستم زانی دوو قسەی لێ بکەم. پۆلاندنی حەیران واتا دابەشکردنی حەیران بۆ پۆڵ پۆڵ کە بەعەرەبی پێی دەڵێن تەسنیف و بە ئینگلیزیش (classification) بەکورتی یانی چەند جۆر یان چەند چەشن حەیران هەیە. لێرەدا بەرلەوەی تێبینییەکانی خۆم بخەمە ڕوو با بزانین ئەو سەرچاوانەی کە لەسەر حەیراندا هەن دەڵێن چی:

سەعدوڵلا ئیسماعیل شێخانی لەکتێبی سەربردەی کۆمەڵە حەیرانبێژێکی کورد لە دامەنی لاپەڕە (٥)دا دەڵێ: جۆری حەیران هەروەک لەدەمی چەند حەیرانبێژێکمان بیستووە دەڵێن: حەیران دوو جۆرە:

١- حەیرانی کۆشک و دیوانان و مەجلیس، ئەمە شێوەیەکی هێمنە و نە بڵندە و نە نزمە تەنیا ئەو کەسانەی کە لە مەجلیسەکە دانیشتوون گوێیان لێیە و دەنگەکە ناپەنگێتەوە و داڕشتن و گوتن و ناوەڕۆکەکەی لەدنیای لەخۆگەڕاوەکان دەوەشێتەوە.. کاک سەعدوڵلا پێدا دەچێ و دەڵێ: ئەمجۆرە حەیرانە تەنیا بۆ ئەوەیە کەسانی مەجلیسەکە گوێیان لێ بێت خەڵکانی دراوسێ هەراسان ناکات...

بەڕێز سەعدوڵلا شێخانی ئینجا دێتە سەر جۆری دووەمی حەیران و دەنووسێ: " دوو- حەیرانی هەوایی، سەرچیایی، هەڵدانی یان سورای: ئەمجۆرە حەیرانە شێوەی گوتنی جیاوازە لەگەڵ جۆری یەکەم، هەواو دەنگەکەی درێژە دەدا لە گوتندا ئەویش هەردەم شوان یان جووتیار یان ڕاوکەر کە لە بەهاران چاوی بەدارکەر و قەسەرکەر و کەنگر و کاردیکار دەکەوێت، لێیان دوورە ناچار دەست بە حەیران گوتن دەکات و دەنگی بۆ بەرز دەکاتەوە و هەڵدەدا و تاوەکو ئەوانیش گوێیان لێ بێت و بەلای دەنگ و سەدای بێنە ژوانێ و وەختی پێککگەیشتن دیاری بکەن.." قسەکانی کاک سەعدوڵلا ئیسماعیل شێخانی تەواو بوو. ئەحمەد حەیران لەکتێبی دیوانی حەیرانبێژان لە دامەنی لاپەڕە (٦)دا دەنووسێ: " ئەم قسانەمان لەگیرفانی خۆمان دەرنەهێناوە، بەڵکو پەیوەندیمان بەخدر حەیران و مستەفا کۆر کرد هەردووکیان هەمان باوەڕیان هەبوو دەربارەی ئەم لایەنە و وتیان حەیرانێک بە دەنگێکی بەرز بوترێ ئەمە سەرچیاییە، بەڵام ئەگەر حەیرانێک لەکۆڕ و مەجلیس بووترێ پێویستی بە دەنگ بەرزکردنەوە نییە، بەڵکو پێویستە لەسەرخۆو بەهێمنی بگوترێ..." کاک ئەحمەد حەیران هەروەها دنووسێ کە "…. حەیرانبێژ خدر گردگراویش رای وایە جۆرەکانی حەیران دوو جۆرە، مەجلیسی و سەرچیایی..." هەروەها لە زاری حەیرانبێژ سەعید باداوەییشەوە دەگێڕێتەوە کە گوتوویە حەیران چوار جۆری هەیە: هەڵدان و مەجلیسی و ئیختیاری و غەریبی، قسەکانی ئەحمەد حەیران تەواو بوون.

حەیرانبێژ و لاوکبێژ کاک ئەحمەد سابیر عەلی کەلوڕی لە گفتوگۆیەکی لەگەڵ مامۆستا هەردەوێڵ کاکەیی کە لە گۆڤاری رەنگین ژمارەی (٨٢) مانگی هەشتی ساڵی (١٩٩٥)دا بلاوکراوەتەوە، هەندێ تێبینی زۆر جوانی لەم بارەیەوە داوە کە بڕێکی لێ وەردەگرین. کاتێ کە کاک هەردەوێڵ پرسیاری لێ دەکا بۆچی ئەو ناوانە واتا سەرچیایی و مەجلیسییان لە حەیران ناوە بەڕێز ئەحمەد کەلوڕی کە وادیارە لەناو خەڵکیدا بەحاجی ئەحمەد سەعاتچی ناسرابێ دەڵێ: "... ئەوەی من لە حەیرانبێژە دیدەساڵەکان بیستبێتم سەرچیایی لە دەشتودەر یان چۆڵەوانی بە دەنگێکی بەرز دەوترێ، دووەمیشیان بە دەنگێی نزم لەناو مەجلیس واتا دانیشتواندا دەوترێ، بۆیە ئەم ناوانەیان بۆ هەڵبژاردووە. ئەوەی من بیزانم هەردوو جۆرەکەی لەبناغەوە هەریەکن، چونکە هیچ جیاوازییەک لەرووی ئاواز و شیعرەکانیانەوە نییە، تەنها یەکەمیان بەرزە و دووەمیشیان نزم، جا زۆر حەیرانبێژ هەیە تەبەقاتی دەنگی بەرزە بەهیچ جۆرێک ناتوانێ نزمەکەی بلێ یان تەبەقاتی دەنگی نزمە بەرزەکەی بۆ ناوترێ، هەشە ژێیەکانی دەنگی یارمەتی دەدا و هەردوو شێوەکەی بە ئاسانی دەڵێت.

حەیران: خدر شایەر

زۆربەی ئەو نووسەرانەی لەسەر حەیرانیان نووسیوە و هەروەها لەزمانی هەندێ حەیرانبێژانیشیان گێڕاوەتەوە

حەیران دەکەن بەدوو جۆری لێک جیا: مەجلیس و سەرچیایی. بەڵام داخەکەم وێ دەچێ ئەو نووسەرانە ئەوەندە شارەزاییان لەپلەی یان نەهۆمی یان تەبەقەی دەنگی ئینسان نەبێ. زانایانی دەنگ دەنگی ئادەمیزادیان بەپێی بەرزی و نزمی ژێیە دەنگییەکانی ناو گەرووی ئینسان پۆلاندووە. هی ژن بەجیا، هی پیاویش بەجیا. هی ژن هەرە بەرزەکەی پێی دەڵێن سۆپرانۆ لەوە نزمتر پێی دەڵێن میسۆ سۆپرانۆ، هەرە نزمەکەی ئالتۆ یان کۆنترالتۆ. لەنێوان ئەو نهۆمانەش پلەی دیکە هەن و هەریەکە ناوی تایبەتی خۆی هەیە. هەرچی دەنگی پیاوە، ئەمەیش سەرەکییەکانیان کردووە بە ۳ پلە، هەرە بەرزەکەی پێی دەڵێن: تینۆر، لەوە خوارتر پێی دەڵێن باریتۆن لەهەمووشیان نزم و قەبەتر پێی دەڵێن باس. جا ئەو جیاوازییانەی کە برایانی نووسەر سەعدوڵڵا ئیسماعیل شێخانی و ئەحمەد حەیران و هەروەها چەند حەیرانبێژێک پێیان وایە لەنێوان حەیراندا هەیە ڕاستییەکەی جیاوازی نێوان دەنگی حەیرانبێژانە واتا دەنگی هەندێکیان بەرزە و هی ئەوانی تر نزمتر، بەڵام بەهیچ جۆر پەیوەندی بەخودی حەیرانەکەوە نییە. ڕاستە تەعبیری حەیرانی سەرچیایی زۆر باوە هەم لەناو حەیرانبێژان و هەم لای گوێگرانیش بەڵام ئەمە نابێ وا لێک بدرێتەوە کە گوایا ئەم حەیرانە بەتایبەتی بۆ ئەوە دانراوە کە وەک سەعدوڵڵا شێخانی دەڵێ شوان و ڕاوکەر لە دەشت و چۆڵەواریی و لە قەدپاڵ چیاکان دەیڵێن کە کەڵکی مەجلیسی پیاوانی نییە و خەڵکەکانی دراوسێش هەراسان دەکا..!!

کاک سەعدوڵڵا حەیفت نەکرد دەڵێی حەیران خەڵکی هەراسان دەکا!!! من وا ڕیشم سپی کرد قەتم نەبیستووە حەیرانبێژی چاک بەڵام دەڵێم هی چاک ها!! هەر جارەکی دەستی لەبناگوێی نابێ و هەڵیدابێ چ لەسەر جۆخین بە مانگەشەوی هاوین چ پایزان لەسەربان چ زستانان لەگوێی ئاگردان، چ بەهاران لەناو گوڵ و گیاو حاجیلە و بەیبوون و کنێران بەرامبەری ناسک و نازداران کەس نەبووە خۆی پێ ڕاگیرابێ و هەموو هەستی خۆی نەدابێتێ چ ئاغا چ کرمانج چ ژن و پیاو و منداڵ!! ئەگەر لێکدانەوەکەی ئەو نووسەرانە ڕاست بێ و هەندێ حەیران تەنیا بۆ دەشت و دەر و سەرچیایان دانرابێ چونکە بەرزن، هێندێکیش تەنیا بۆ مەجلیسان دانرابن، چونکە نزمن ئەوا دەبێ حەیرانبێژی دەنگبەرز، ئەوەی کە حەیرانی سەرچیایی دەڵێ دەبێ کە لە ئاوایی بوو ئیتر قورقەپی لێ بکا و حەیرانبێژی دەنگ نزمیش کە حەیرانی وەک دەڵێن مەجلیسی دەڵێ ئەویش نابێ

کاتی مەشق و ڕاهێنان بۆ سروودەکانی ئاهەنگی نەورۆزی ئەو ساڵە دیە و کورسەکەشی لە پشتەوەیەتی،

قەت ڕوو لە چۆڵەواری بکات و ئەو خۆشییە هەرگیز نابینێ کە لە دەشت و چۆڵ حەیرانێک بۆ کیژۆڵە بەرخەوانێک یان دارکەرێکی لەداران بڵێ!!! ئەگەر وابێ دەبوایە زایەر و حەمەدبەگ قەت لە مەجلیسان حەیرانیان نەگوتایە چونکە حەیرانەکانی ئەوان تەنها سەرچیایی بوون و قەت بە دەنگی نزم حەیرانیان بۆ نەدەگوترا. ئەمن ئەم گفتوگۆیەم لەگەڵ کۆچکردوو محەمەدی مەولود هەولێریدا بووە کە باسی چوار کەڵە حەیرانبێژی ئەو سەردەمە دەکا: پیرداودی حاجی خەلیل ئاغای، زایەری ئامۆزای، جوامێر، حەمەد بەگ.

*** دەوروبەری حەیران و حەیرانبێژان:**

لایەنێکی دیکەی حەیران کەناوم ناوە دەوروبەری حەیران و حەیرانبێژان.

جێی کاروکاسبی و جێی پەیداکردنی پاروی نان لەو دەشتی هەولێرە بە گشتی ئەمانە بوون: پەرێز، وەردوشۆ، جووت کردن، دروێنەکردن، سەر جۆخینان واتا سەر خەرمانان، شەغرەو کاکێشان، ناو زەوی و ناو دەغڵان، جۆگە و جۆوانی و گۆم و کەند و کەندەڵان، شوانی و شوانکارەیی، بن ڕەشماڵ و تاوڵان و بەدەیان شوێنی دیکە کە ڕەنجبەری کورد بۆ گوزەرانی ژیانی خۆیان و خێزانەکانیان تێیدا خەریک دەبن. لەو تەرزە جێگایانە شوان و گاوان و جووتیار و سەپان و ڕێبوار لە پیاوان دارکەر و کوڵکەر و گیشەکەر و تۆلکە و کاردی و کەنگرکەریش لەژنان چاویان پێک دەکەوێ و دڵیان دەچێتە یەکدی و هەست و نەستی ناو دڵ و دەروونی خۆیانیان بەحەیران یان بە باڵۆرە بۆ یەکتری دەردەبڕن. باڵۆرەش، یان بەڵۆری، ئەویش جۆرێکە لە دیالۆگ واتا دەمەتەقێیەکی نێوان کور و کچی دوور لە ئاوەدانی کە بەنۆرە قسەی پڕ لە مانا بەڵام بە شێوازێکی هەڵبەستی سادە و

جوانەوە بە یەکدی دەڵێن، زۆرجار وشەی بەتەوسەوە و تەنانەت جنێوی سەیر سەیریشی تێدایە کە کچەو کوڕە پێکدی دەڵێن، بەڵام هەمووی بریتییە لە پلار و خۆشەویستی. جاری وابووە کە کۆمەڵە کیژێک لە پەرۆشان یان لە قەسەران بوون تووشی کوڕگەلێ هاتوون، یەکێک لە کوڕەکان دەستی لەبناگوێی ناوە و چەند بەندە حەیرانێکی لەم بابەتەی بەسەر کیژۆرەکاندا هەڵگوتووە" ... دارکەرێ لە داران... چاوم شل بووینە لەڕێ و بواران... ئەمن نازانم بە مەزەبی جاحێران بەهەشت خۆشترە یان خەوی سبەینان لەگەر ناسک و نازداران..." پیاح! کیژەکانیش هەر رۆیشتوون و گوێیان نەداونەتێ لەپاشان کە کوڕەی حەیرانبێژ هەر وازی لێ نەهێناون ئیتر یەکێکیش لە کیژەکان پشتیە قەسەرەکەی خۆی داناوە و رووی لە کوڕە لاوەکان کردووە و ئەوەی گوتوویەتی نەیگۆتۆتەوە. حەیرانبێژ پیشەی حەیرانبێژی نییە: شوانە، جووتیارە، سەپانە، گاوانە، یان کوڕە ئاغایە، گرنگ ئەوەیە لە دەوروبەرێکی لادێییانە ژیابێ و پەروەردە و نوقمی ژیانی سادە و ساکار و روستیکاڵ یان پاستۆراڵی ئەو دەشتە کاکی بەکاکییە بووبێ. حەیرانبێژ دڵدارێکی دەنگخۆشە، بەڵام کاروکاسبی خۆی هەیە و بەحەیران گوتن خۆی بەڕێوە نابا بە پێچەوانەی لاوکبێژان کە پیشەیان لاوک دانانە و هەریەکە سەر بە ئاغایەک یان میرێکە. لاوکبێژ بە قارەمانەتی و ئازایی و شەڕوشۆڕی نێوان ئێڵ و عەشیرەتی کوردان یان شەڕی کوردان دژی بێگانەدا هەڵدەڵێ یان چیرۆکێکی دڵداری لە کۆشک و دیوەخانی ئاغا و میران دەگێڕێتەوە و بۆ ئەوە پاداشت و خەڵات دەکرێ و مووچانەی تایبەتی خۆی هەیە. کەچی حەیرانبێژ قەت لەلای ئاغایەک رانەگیراوە. حەیرانبێژ حەیرانەکەی بۆ دیوەخان و مەجلیسی ئاغایان دانانێ. ئەو تەنها بۆ یارەکەی خۆی، بۆ نازدار حەیرانەکەی خۆی لە چۆڵەوارییان حەیران دەڵێ واتا هونەری حەیران بەهیچ جۆرێک هونەرێکی بازرگانی و بە مەبەستێکی تیجاری نییە، بەڵکو وەک دەڵێن هونەر بۆ هونەرە. هیچ حەیرانبێژێک پارەو پووڵی لەبەرامبەر حەیرانەکانی خۆی وەرنەگرتووە، کەسیش پارەی پێشکەش نەدەکرد، چونکە ئەمە زۆر عەیب دەبوو. هەر لەبەر ئەوەشە کە حەیرانبێژە هەرە رەسەن و باشەکان دەچوونە سەر ئێزگەی رادیۆ چونکە بەلای ئەوانەوە حەیران گوتن لە رادیۆ کارێکی بازرگانییە.

وەک گوتم: حەیران زادەی چۆڵەوارییە. مامۆستا حەمەی حەمە باقی لە گوتارێکی بەنێوی سەرەتایەک بۆ مێژووی مۆسیقای کوردی گۆڤاری ئاوێنە ژمارە ٢١و ٢٢ گەلاوێژ - خەرمانانی ساڵی ١٣٧٤ لە زاری پرۆفیسۆرێکی ئەمریکایی، رالف سۆلێکییەوە دەگێڕێتەوە کە گوتوویە: "...گۆرانی فۆلکلۆری کوردی لە باوەشی سروشت و لە هێمنایەتیدا زۆر خۆش دەبیسترێ.." قسەکانی پرۆفیسۆر سۆلێکی تەواو بوو. ئەم قسانە کتومت لەگەڵ دەوروبەری حەیراندا یەکدی گردەبنەوە کە چۆڵەواری و کشی و ماتی و بێ دەنگییە، ئەو دەوروبەرەی حەیرانیش کتومت لەگەڵ جۆرە ئاوازێکی کۆنی رۆژئاوایی یەکدی دەگرنەوە کە پێی دەڵێن سێرێنادا. سێرێنادا ئاوازێکی زۆر رۆمانتیک و سەنتیمەنتاڵە و لە وشەی سێرێنوسی لاتینییەوە وەرگیراوە کە بە مانای چۆڵەواری و کپ و بێدەنگی دێ. کەوابوو حەیران لە بنەڕەتدا وەک لاوک بۆ مەجلیسی کۆشک و دیوان و دیوەخانان دانەنراوە. حەیران تەنیا بۆ یار و هەوارە، خۆشەویستی و غەریبییە هەم بۆ یار و هەم بۆ هەوار. بۆیەکا من لێرەشدا لەگەڵ بیروبۆچوونی هەندێ نووسەری کورد نیم کە دەڵێن: بابەتی حەیران یان دڵدارییە یان مێژووییە یان ئایینییە یان پیاهەڵدانی منداڵانە و زۆری دیکەش. کە هاتمە سەر بابەت و ناوەرۆکی حەیران ئەوسا باسی ئەمە بەدوور و درێژتر دەکەم. بەکورتی حەیران و حەیرانبێژی چاک دەبێ لەناو جەرگەی ژیانی لادێی دەشتەکەی پیرە هەولێرێ سەری هەڵدابێ. هەر بۆیەشە کە زمانی حەیرانی رەسەن دەبێ زاراوەی دەشتی هەولێرێ بێ و کارتێکردنی شێوەی زمانی شارستان و هەرێمەکانی دیکەی کوردستانی پێوە نەبێ ئەگینا ئەو تام و چێژە رەسەنەی پێوە نامێنێ وەک سیمفۆنیایەکی بێتهۆڤنی لێ دێ کە بەجاز لێ بدرێ. کاوێس ئاغا کە هەر لاوکی دەگوت و لاوکیش هەموومان دەزانین بەشێوەزاری کرمانجی باکوورە، یەک تاکە حەیرانی گوتووە و لەو حەیرانەش شێوەی ئاخافتنی خۆی بە تەواوی گۆڕیوەتە سەر شێوەی زمانی دەشتی هەولێرێ. هونەرمەندێکی گەورەی وەک کاوێس ئاغا ئەمەی لەخۆخۆڕایی نەکردووە، ئەو دەیزانی حەیران دەبێ بەزمانی دەشتی هەولێرێ بگوترێ.

حەیران: کاوێس ئاغا

خوێنەرانی خۆشەویست ئەگەر لەبیرتان مابێ لە بەرایی ئەم توێژینەوەم لەسەر حەیران گوتم جارێکیان لە ساڵی ١٩٤٨ یان ٤٩ دابوو کە ماڵمان کەوتبووە پشت بەندینخانەی شاری هەولێر لە کوردستانی عێراق. گوتیشم کە شەو رادەکشا و دنیا کشومات دەبوو کابرایەکی گوندیی گیراو هەتا شل و شەکەت دەبوو حەیرانی بەسەر یار و

هەوارەکەی خۆیدا هەڵدەگوت. دەمەوێ ئەوەشی بخەمە سەر جاری واش هەبووە کە لادێیی دەچوونە هەولێر هەڵبەتە ئەوسا بە سواری کەر و هێستران هاتوچۆیان دەکرد جا ئەگەر شەو لە شار بمابانایەوە ئەوا بەخۆو بە دەوارەکانیان لە خانێکی شاردا میوان دەبوون چون لادێیی فێری ئوتێل و میوانسەرایی و شتی وا نەبوون. ئەوجا لەو خانەشدا کە شەو دادەهات ئەوەی کە حەیرانزان بووایە کوڵی دڵی خۆی لەو غەریباتیەی شاری هەولێرا دوور لە یار و هەوارەکەی خۆی بە حەیران دادەڕشت.

لەو سەردەمە ئەمن بەبیرم نایە لە بەندیخانە و خانی کەران نەبێ، لەهیچ شوێنێکی دیکەی شاری هەولێردا بیستبێ!! ئەلعانەکینێ ڕەنگە ئێوە بڵێن باشە بۆچی؟!

کەواتە با بێمە سەر باسی حەیران و شارستان. ئەهلی شار واتا ئەوانەی کە بابەلباب دانیشتووی شار بوون، سەبارەت بە دووریان لەو دەوروبەرە لادێییەی کە حەیرانی لێوە هەڵدەقوڵا نەک هەر تام و چێژیان لە حەیران وەرنەدەگرت بەڵکو بە هونەرێکی دواکەوتوو بێ بایەخی ژیانی لادێشیان دادەنا. کۆمەڵگای کوردیش وەک زۆربەی کۆمەڵگاکانی جیهان، ئەوسا و ئێستاش، بریتیبوو لە ٢ فەرهەنگی لێک لالووتی جیا جیا، شارستان و گوندی. دانیشتووی شار بە تایبەتی چینی بورژوازی هەموو لایەنەکانی ژیانی لادێی پێ دواکەوتوو بوو: بەرگی کوردی، شایی و هەڵپەڕکێ و دەهۆڵ و زوڕنا و شلە ساوار و نیسکێنە و دۆینە و دۆغەوا و داندۆک، زمانی کوردی گوندان و هەڵبەتە حەیرانیش. چوون ئەمانە گشتی تایبەتن بەژیانی جووتیار و ڕەنجبەران، شارستان حەزی نەدەکرد خۆی دابەزێنێ بۆ ڕێزی ئەوانەوە. چۆن لادێیەکی ڕۆژگارانی پێشووی ئەورووپا وەک شارستانییەک لە هونەری میوزیکی کلاسیک و ئۆپەرا نەدەگەیشت چونکە زادەی کۆمەڵگایەکی بورژوازی بوو لە کۆشک و دیوانی میر و مارکیز و کۆنت و دووک و خانەدانانەدا لێ دەدرا و ڕاستییەکەشی هەر بۆ ئەوانیش دانرابوون، بەهەمان رادە شارستانی ئەورووپایی ئەوساکەش ئەوەندە ڕووی خۆی نەدەدایە ئاواز و گۆرانی سادەی لادێیەکانی خۆیان. هەڵوێستی شارستانی کوردیش بەرامبەر بەحەیران ئەوها بووە. چاکم لەبیرە تەنانەت لە زەماوەندی ژن گواستنەوەش نە هەڵپەڕکێی ڕەشبەڵەک لە هەولێردا دەکرا نە دەهۆڵ و زوڕناش دەیکوتا. بەڵام بە هەمان رادەی کە ئەم لایەنانەی ژیانی لادێ لەشار نامۆ بوون، ژیانی شاریش لای گوندییان زۆر ناپەسەند و ناخۆش بوو. دەگێڕنەوە دەڵێن لە سەرەتای ئەم سەدەیە دوو گەورە پیاوی ناوداری ئێڵی دزەیی برایم ئاغا و ئەحمەد پاشا کە ئامۆزای یەکتری بوون نێوانیان بوو بەحەوت و هەشت، چونکە ئەحمەد پاشا ماڵی لە گوندەکەی خۆی، قشاغلو، بارکردو چوو لە هەولێر دانیشت. برایم ئاغا بەوە زۆر پەست بوو پێی گوت "... ئەحمەد شەرمێ ناکەی دەچی لە شاری هەولێر دادەنیشی!! ئابڕوومان دەبەی! عەشرەت و شاریان گوتووە!؟.

وەڵڵا ئەحمەد پاشا ناچار دەبێ هەڵدەستێ بارگەی تێک دەنێ و ماڵی دەباتەوە گوندەکەی خۆی.

ئەم قسانە ڕاستییەک ڕوون دەکەنەوە کە شار و لادێی کوردەواری لە کۆنەوە دوورین لە فەرهەنگی یەکتری و لێک لالووت بوون.

حەیران وەک کە دەبینین دیاردەیەکی ژیانی کۆمەڵایەتی لادێی دەشتی هەولێر بووە و لە شاریش، چوون جۆری ڕابواردن و کەیف و سەفا لەلای چینی بورژوازی زیاتر کۆڕ و مەجلیسی کارمەندانی دەوڵەت بووە و لەو کۆڕ و مەجلیسانەش زۆر جاران ئارەق دەخورایەوە و دەبوویە چەقەنەلێدان و لەو دانیشتنانە یان بەستەی کوردی یان قۆریاتی تورکمانی دەگوتران، ئەم دوو جۆرە گۆرانیەش هەردووکیان لەلادێ نامۆ بوون. لە قۆریات نەدەگەیشتن، چونکە بەزمانی تورکمانی بوو بەستەشیان پێ عەیب بوو، چونکە هی مەجلیسی پیاوی گران و سەنگین نەبوو. لەلادێی دەشتی هەولێر بە دەگمەن بەستە دەگوترا ئەگەر بشگوترایە ئەوا تایبەت بوو بە گۆیندەی گەڕۆک یان بە تایفەی دۆم کە بۆ گوزەران دێ بەدێ، ناوچە بە ناوچە دەگەڕان و ئەو بەستانەیان لە کوردەواریدا بڵاودەکردەوە. لە لادێی دەشتی هەولێردا بێجگە لە حەیران هەموو ئاوازەکانی دیکە بریتی بوون لە ئاواز و بەندی بۆنە واتا موناسەبات و کارکردن وەک بەکرەیی و بەندی ساوار کوتانەوەو شایی و ڕاو و ئەم جۆرە بابەتانە کە ڕێز و حورمەتێکی تایبەتیان لای خەڵکەکە هەبووە، چونکە ئەوەی کە دایدەنان شایەرێکی میللی بووە و شایەریش بەقەدر بوو، چونکە ئەویش وەک حەیرانبێژ بەڵام بە پێچەوانەی لاوکبێژ و دۆمان بۆ پووڵ نەیدەگوت. هەڵبەت کە ئەم قسانە دەکەم مەبەستم لە هەولێری کۆنە کە هێشتا دێهات وێران نەکرابوون و لادێیی ڕوویان لە شار نەکردبوو، بەڵام بێگومان ئێستاکێ ژیان گۆڕاوە و دانیشتوانی دەشتی

هەولێریێ بە کرمانج و ئاغاوە وا لە شارن ئەگەرچی باوەڕناکەم ژیانێکی ئاسوودە و بەختەوەریان لە شارا هەبێ، چونکە وەک دەڵێن کەوتوونەتە بەینی دوو بەرداشان و سەریان لێ شێواوە لەنێوان فەرهەنگ و دەستووری دەشتێ و فەرهەنگ و دەستووری شار. ئەوانە ئێستاکە کە شاییەکیان لە شارا دەبێ هەم رەشبەڵەکی بۆ دادەبەستێ و دەهۆڵ و زوڕنای بۆ دەگێڕن هەم بووک و زاواش بە جل و بەرگی ئەوروپایی و کراسی بووکێنی سپی یەکسەر لە رۆژی گواستنەوە دەچنە مانگی هەنگوین. گۆرانییەکانی ئەو شاییانەش بە پێچەوانەی شایی لادێ بە زۆری بەستەن. حەیرانیش لەو ئاهەنگ و زەماوەندانەدا دەگوترێ، بەڵام زۆربەی حەیرانبێژەکان جەوانی بەرەچەڵەک لادێیین و لە شار گەورە بووینە، بۆیە حەیرانەکانیان زۆر بێ سەروبەرن و پاردش لە موقابیلی وەردەگرن. ئەگەر حەیرانبێژێکی رەسەن بەرێکەوت دۆستی ماڵەبابی زاواکە بێ و بانگهێشت کرابێ لەوانەیە ئەویش چەند بەندە حەیرانێ بڵێ وەک عادەت و رەوشتی کۆنی خۆی بەبێ بەرامبەر. خولاسە، شار ئەو دەوروبەرەی لێ نییە کە حەیرانی تێدا بگوترێ و دیهاتیش بەهۆی بەکارهێنانی مەکینە و تەکنەلۆژیای نۆژەن ئەویش ئەو دەوروبەرە رەسەنەی لێ نەماوە کە حەیرانی لێوە هەڵدەقوڵێ. کە هاتمە سەر باسی ئەوە ئایا حەیران دوارۆژی هەیە یان وا لە ئاوزنگداندایە ئەوسا بەوردیتر لەمە دەدوێم.

لێرەدا حەزدەکەم ئەوەش بزانن کە بە حەیران ناگوترێ گۆرانی و بە حەیرانبێژیش ناگوترێ گۆرانی بێژ. راستە بەپێناسەی گشتی، هەر شتێک بەدەنگ بگوترێ دەکەوێتە ناو خانەی گۆرانییەوە. ئەمە لای میللەتانی دیکەش هەروایە. بەڵام وەک لای میللەتانی دیکە، لای کوردیش هەندێ جۆری تایبەتی، لەو گوایا "گۆرانیانە"، هەن کە ناوی تایبەتی خۆیان هەیە. جاران لە ئیتاڵیای سەردەمی رێنسانس جۆرە ئاوازێک هەبوو پێیان دەگوت (مادریگال)، دواتریش لە ئینگلتەرە ئاوازێک پەیدابوو پێیان دەگوت (ayre) یان (ئەیر)ە وە لە سەدەی نۆزدەهەمی رۆمانتیکیش (lied) و (فۆلکس ڤایزن) لە ئەڵمانیا پەیدابوون. ئەمانە ئەوسا و ئێستاش کە ناویان دەهات یان دێ هەرگیز وشەی گۆرانی واتا (سۆنگ) یان (شلاگەر)یان بۆ بەکارنایە بەڵکو هەر بەناوە رەسەنەکەی خۆیان ماونەتەوە. ئەمرۆکەش کە بە زمانێکی بێگانەی هی لە ئیتاڵی و ئەڵمانی و ئینگلیزیش ناویان بێ، ناوە بنەڕەتییەکەی خۆیان هەرگیز تەرجەمە ناکرێ. ئێستا لەهەر چ زمانێکا بێ، بە (لید)ی ئەڵمانی هەر دەگوترێ (لید). کوردیش وا. کورد هەرگیز ناشێ بە لاوک و حەیران و بەیت بڵێ گۆرانی و بەدەنگبێژەکەی بڵێ گۆرانیبێژ. ئەمە وەک کە پێشتر باسم کرد هەم لە پایەی هونەرەکە و هەم پایەی هونەرمەندەکە کەم دەکاتەوە. لەڕووی بابەت و ناوەڕۆکەوە گۆرانی و بەستە سووکن و جدی نین و لای خەڵکی لادێ ئەمانە ئاوازی تایبەت بە کۆڕی بادەنۆشانی شارستان بوون و هی مەجلیسی پیاوی گران و سەنگین نەبوون. هەر خۆی وشەی گۆرانیش لە گۆڕانەوە وەرگیراوە. هەروەک پێشتریش باسم کرد جاران و، تا رادەیەک ئێستاش، دوو کلتووری لێک جیای کۆمەڵی کورددواری هەبوون، دوو چینی کۆمەڵایەتی لادێ و شارستان. لەزۆر ناوچەی کوردستاندا بەم دوو کلتوورە لێکجیایە دەگوترا کورد و گۆڕان. لای ئەوان کوردەکە خەڵکی لادێ بوو، گۆڕانەکەش خەڵکی شار، هەردوو کۆمەڵیش بە چاوێکی سووک سەیری یەکتریان دەکرد، گۆڕانەکان کە گۆیا خۆیان بە گەورەتر دەزانی و گۆیا وشەی گۆرانیش هەر لە گەورەوە هاتووە، کوردەکان واتا لادێییەکانیان بەدواکەوتوو دادەنا و کوردەکانیش پێیان وابوو گۆڕانەکان، واتا ئەهلی شار، سیفەتی پیاوەتی و مەردایەتی و ئازایەتی گوندییەکانیان تێدا نییە و ترسنۆکن. ئەمە لای عەرەبیش وایە. ئێستاش خەڵکی شارە گەورەکانی عێراق بە خەڵکی (بەدوو) و رەشماڵنشین و وشترداڕەکان دەڵێن عەرەب.

گوتنێکی کۆنی زۆر باو هەیە لای هەموو کورد کە دەڵێ "مانگەشەوە، تەقەوتەوە، گۆرانە حیزە چاو لەخەوە" دەڵێن گۆیا لادێیەکان شەڕیان کردووەو هەرای تەقە و تفەنگ بووە، کەچی گۆڕانەکانی ناو شار لە پرخەی خەوی خۆش دابوون و خۆیان تێکەڵی ئەم شەڕ و شۆڕانە نەدەکرد. بۆ پتر زانیاری لەسەر ئەم بابەتی کورد و گۆڕانە بڕوانە نووسینەکانی مامۆستا سدیق بۆرەکەیی. جا لەوە دەچێ کە ئەم ناکۆکییە کۆمەڵایەتییەی نێوان کورد و گۆران، نێوان کولتوور بن-کلتوور بووبێ کە کوردەکانی لادێ وشەی گۆرانییان بۆ ئەهلی شار دروست کردبێ کە بەلای ئەوانەوە بەستەو ئاوازی سووک و هەرزانن و دوورن لەو سوارچاکی و ئازایەتییەی کە لەناو لاوک و بەیتدا باسی لێوە دەکرێ، یان ئەو خۆشەویستییە رۆمانتیکەی کە بابەتی حەیرانە. دیارە لای دانیشتوانی

گوند، هەر بابەتەو ناوی تایبەتی خۆی هەبووە. حەیرانبێژ و لاوکبێژ و بەیتبێژی بەڕاستی و جدیش هەرگیز بەستەو گۆرانی نالێن.

*** حەیران وەک پارێزەری کەلەپووری کورد**

کەلی براو برادەرینە ئێستاکەش دێمە سەر لایەنێکی دیکەی حەیران کە پاراستنی گەنجینە و سامانێکی زۆر بە نرخی رۆژگارانی باب و باپیرانە.

حەیران جگە لە ئاوازە پڕ لە خرۆشان و توێنەرەوەکەی، ئاوێنەیەکی زۆر روونی بێ گەردی کەلەپووری کۆنینەی کوردە، بارکێشی خەزینە گەوهەری کلتوور و دەستووری جارانی کوردە، زۆر بە ئەمانەتەوە بەبار سامانی بەنرخی ژیانی کۆمەلایەتی جارانی کوردمان بۆ دەگوازێتەوە و لەبەردەمی ژیانی ئێستەمانی هەڵدەبژێرێ.

حەیران ناوی جۆرە خشڵ و چەک و زێڕ و زیوی وا، جل و بەرگ و پێلاوی وا دێنێ کە کیژۆڵە و ژنی جارانی کورد خۆیان پێ دەڕازاندەوە، کە لەوانەیە کیژۆڵەکانی ئەم سەردەمە نەک هەر نەیاندیتبێ بەڵکو هەر نەشیان بیستبێ.

بۆ نموونە، تۆق، تەلەسم، مەرجان، مۆری، حەمایل، گۆیەرە، بەربەنە، تاس، قۆیتاس، گوارە و خەزێمی دەستووری هەوەڵێ، پاشەسەرە، لاسەرە، بسکۆکە، کەمبەرە، خەناوکە، سنجاق، دەرزیلە، کۆترۆکە. ئینجا باسی جل و بەرگی وەک هەوری، هیزار، چارۆگ، گوفەک و گورینگ، داوو دەلینگ، کراسی بەباغەر، کەوێ، بن کەوێ، سەرکەوێ، بەرامپیل، ئینجا قۆندەرەی زرۆقی و قۆندەرەی حەفت رەنگ ئیتر هەزار شتی دیکەش کە بەخوا منیش نایانزانم. بێجگە لەمە، ناوی جۆرەها ئامێری ژیانی جووتیاران کە ئەورۆکە مەگەر هەر لە مۆزەخانەی شاردا بەدی بکرێن، ئەگەر مۆزەخانەیەکیش هەبێ!! حەیران هەروەها باسی گوند و گۆم و سەراو و گرد و بستی و دوڕیان و کەند و لەند و کەندەلان و کاولە ئاش و هۆبە رەشماڵ و مەڕوماڵات و حەوشە و حەسار و لەودەو کادین و خەندەک و بەکورتی: بە سەدان هەوارگە و جێژوانی جارانی کوردمان بۆ دەگێڕێتەوە کە زۆریان ئێستاکێ هەر ئاتاریشیان لەسەر پاتاریاندا نەماوە. ئەمڕۆکە زۆر لەو گوندانە رەنگە وێرانە بن، کانیاو و گۆم و بیر چکیان کردبێ، کەند و لەند و کەندەلان پڕ بوونەتەوە و کێڵدرابن، هۆبە رەشماڵی دزەییان مەگەر هەر یەختیارەکان بە بیریاندا بێ.

هەروەها حەیران چونکە لە بنەڕەتدا لەناو جەرگەی ژیانی کۆمەلایەتی هەرە کۆنی کوردەوە هەڵقوڵاوە، تێگەیشتنێکی تەواوی ناوەڕۆکەکەی لایەکی ژیان و داب و نەریتی کۆمەلایەتی باب و باپیرانمان بۆ روون دەکاتەوە وەک حەزلێکردن و جێژوان و رەدووکەوتن و ژن هەڵگرتن. بێجگە لەوە بە وردەکاری و جوانکارییەوە باسی هەست و نەستی حەزلێککردن و دەست لێکبەردانی کچ و کوڕمان بۆ دەکا. کەوابوو حەیران هەرچەندە کە وەک لاوک رووداوی مێژوویی کوردمان بۆ ناگێڕێتەوە، بەڵام ئەویش بۆنی مێژووی لێ دێ، بۆنی کۆنینەی لێ دێ، بۆنی ئەنتیکەخانەیەکی ئیتنۆگرافیکی لێ دێ و بۆنی جوگرافیای بەشەری و ژیانی کۆمەلایەتی کۆنی کوردی لێ دێ. کەوابوو حەیرانیش وەک لاوک بەواتایەک مێژووی نەنووسراوەی کوردە. بەڵام گەلی یاران بەخۆڕایی نەگوتراوە: حەیران پیر نابێ. حەیران هەرچەندە کۆن بێ ئەوەندەش تەڕو تازەو سەوزە، حەیران هەمیشە بەهارە. هەر بۆیەشە کە یەختیارەکان دەڵێن: حەیران پیر نابێ. جا با لێرەدا هەڵوەستەیەکی بۆ بکەم و کەمێک لەسەر ئەو ئیستیلاحە بڕۆم.

*** حەیران پیر نابێ**

یەختیارەکانی دەشتی هەولێرێ هەر کە گوێیان لە حەیرانێک دەبێ بە هەناسەیەکی سارد و ئاخێکی پڕ لە کەسەرەوە دەڵێن: حەیران پیر نابێ! مەبەستیان لێرەدا ئەوەیە کە لە ناوەڕۆکی حەیراندا هەموو ئەو کەلەپوور و دەستووری جاران و گوند و کەند و لەند و بیر و کانی و جێژوانیان وەک فیلمێکی سینەمایی دێتەوە بەرچاو کە بە ئینگلیزی پێی دەڵێن (days old good the) واتا رۆژگارانی خۆشی جاران) کە خۆیان تێیدا کوڕ بوون و ئەو هەموو سەراوو دەراوەی کە لە حەیرانەکاندا گوێیان لێ دەبێ بە خۆیان هەموویان لە هەرەتی لاویدا کردووە. ئەو رۆژگارە خۆشەی تۆغیانی جحێڵیان ئێستاکێ کە دێتەوە بەرچاو کزەیان لە دڵی ماندوو و شەکەتی زەمانەوە دێنێ، چاوی پووت و کزیان پڕ دەکاتەوە لە فرمێسکی ئەوینداری و حەز لێکردنی سەردەمی لاوی، ئاگریان لە هەناوا بەردەدا بەجۆرێ کە هەموو هەستەکانیان وەئاگا دێنێ و جۆش و خرۆشیان دەدا. ئەورۆکە هەر پیاوێک یان ژنێکی کەمێک بەناو ساڵاچوویی کە گوێی لە حەیرانێک دەبێ ئێستای ژیانی خۆی بە تەواوی لەبیر

دەچێتەوە و بۆ ماوەی حەیرانەکە نۆستالجیاو غەریبی دەیگەڕێنێتەوە بۆ دواوە، بۆ ناو رابردووی جوانی و جەحێڵی. جا لەبەر ئەوەیە کە ئەو پیرانە دەڵێن حەیران قەت پیر نابێ.

بۆ پشتگرتنی ئەم قسانەش با گوێمان لەکۆچکردوو حاجی محەممەدی مەولود هەولێری بێ کە چۆن لە شەوێکی زستانا لەخەو هەڵساوە و دەستی بە حەیرانان کردووە و چۆن پیرەژنێکی ئاوایش کە گوێی لێ بووە هەتا بەیانی بەدەنگی ئەو حەیرانانەوە گریاوە.

*** وێچوواندن لە حەیراندا**

هێشتا هەر خەریکی چیرۆکی حەیرانم و ئێستاکە دێمە سەر خەسیەتێکی زۆر زەق و دیاری حەیران کە وێچواندنە و بە عەرەبی پێی دەڵێن تشبیە.

هەروەکو پێشتریش گوتوومە، ئێستەش دووپاتی دەکەمەوە حەیران وەک لاوک و بەیت رووداوی عەگیدی مێژوویی یان سەرگوزەشتەی دوور و درێژی دڵداری ناگێڕێتەوە. حەیران بە ۳ بەندی کورت کە لەوانەیە هەریەک تاکە دەقیقە بخایەنێ هەست و نەستی دڵ و دەروونی کچ و کوڕ بۆ یەکتری هەڵدەبژێرێ. بەڵام لەناو چوارچێوەی ئەو چەند بەندە کورتەی خۆشەویستیدا پیاو بۆنی مێژوو و جوگرافیا و ژیانی کۆمەڵایەتی کۆنی کورد و دەستووری جارانی کوردەواریش دەکا. یەک لە ئاکارە هەرە زەقەکانی خۆشەویستی و حەزلێککردن لە حەیرانا وێچواندنە، وێچواندنی یار بە هەر شتێکی جوانی سروشتی کە لەو دەشتی هەولێرە پان و بەرین و کاکی بە کاکییە بەدی دەکرا. لادێییەکی جارانی دەشتی هەولێر، ئەگەر سەبارەت بە گەرمیان و کوێستان کردنی سەردەمی شوانکارەیی نەبا کە کۆچ و کۆچباری لێ دەنا و ئەم هەوار و ئەو پاوانی دەکرد یان کە ساڵی جارێکی دەچووە شار بۆ کڕینی پێویستییەکانی ماڵ و خێزانی، ئەگینا بەدەگمەن لە گوندەکەی یان لە دەوروبەرەکەی خۆی دوور دەکەوتەوە.

هەڵبەتە تا ئێستا وا نەماوە، بەڵام هەتا سییەکانیش کە هێشتا ئۆتۆمبێل تاک و تەرا لە دێهاتی دەشتی هەولێرا بەدی دەکرا، رەوە مامزی ئەو دەشتەو بە تایبەتی هی دەشتی قەراجی دەگێڕنەوە دەڵێن بە هەزاران بووە، مامزی دەشت و بەرپاییش لە هەموو رووێکەوە یەکێکە لە حەیوانە هەرە جوانکیلە و ئێسک سووکەکانی کوردستان بە تایبەتیش کارمامز، مامز واتا ئاسک و هەڵبەتە کارمامزیش واتا کارئاسک، زۆرجار کار غەزالیشی پێ دەڵێن.

جا حەیرانبێژی هونەرمەند زۆر بە وەستاییی هەڵستاوە نازدار حەیرانەکەی خۆی بەو کارمامزە چواندووە. هەموومان دەزانین مامز دوو چاوی زۆر رەش و گەورە و جوانی هەیە. حەیرانبێژ چاوی یارەکەی خۆی بەو چاوانەی مامز شوبهاندووە، کە حەیرانبێژ باسی کارمامزی دوو مانگی دەکا و نازدار حەیرانەکەی بەکارێک دەشوبهێنێ. ئەوە بۆمان ساغ دەبێتەوە، کە یاری حەیرانبێژیش کیژۆڵەیەکی تازە پێگەیشتووی لە سونعی چواردە ساڵان بووە. هەمووشمان دەزانین کە مامز گەردەنێکی درێژ و ئابڵێیی جوانی هەیە، لێرەشدا حەیرانبێژ گەردنی یارەکەی بەمل و گەردنی مامزەکە دەچوێنێ. کە دەڵێ: کارمامزێکی سۆرغەڕی چارپەل بەخەنە، مەبەستی لێرەشدا رەنگی سروشتی یاردکەیەتی کە سوورێکی تێری شەرابی لەبەر هەتاوا هەڵکرووزاوە. هەڵبەتە کچە لادێیی لەبەر کاروکاسبی هەمیشە لەبەر هەتاون و تینی خۆر هەم سووری هەڵگەڕاندوون و هەم ئەسمەریشی کردوون، جا ئەو دوو رەنگە کە تێکەڵ دەبن رەنگێکی شەرابی یان هەناری تاریکی زۆر دڵکێشی لێ پەیدا دەبێ کە پێی دەڵێن سۆرەسمەر و حەیرانبێژ لەکار مامزەکەو نازدار حەیرانەکەی خۆیدا دەیبینێ. کە حەیرانبێژ دەڵێ کارمامزێکی سۆرغەڕی دوومانگی چارپەل بەخەنە مەبەستی لە چوارپەل بەخەنەش ئەوەیە کە قاچەکانی کارمامزیش لەدووردوە سوور دەچنەوە و بەجۆرە دەست و پێیە بەخەنە نەخشاوەکەی یارەکەی خۆی دێتەوە بەرچاو. خولاسە، حەیرانبێژ نییە کە بەجۆرێک یا بەجۆرێکی تر نازدار حەیرانەکەی خۆی لەهەموو رووێکەوە بە کارمامزان نەچوێنێ.

*** حەیران: تایەری پەرکانەیی**

هەروەکو کە باسم کرد یەکێک لە ئاکارە سەرەکییەکانی وەسفکردن لە حەیرانا وێکچوواندن واتا تەشبیهە. گوتمان کارمامز لەهەموو حەیوانێکی دیکە زیاتر لای هەموو حەیرانبێژەکان خۆشەویستە کە نازدار حەیرانەکەیانی لە هەموو رووێکەوە پێ بچوێنن. بەڵام بۆ مل و گەردەنی درێژ و رەوت رۆینی بەلەنجەولار، حەیرانبێژ پەنای بردۆتە لای هەندێ تەیروتواڵیش کە لەدەشتی هەولێرا باون و چ لەگوێ ئاوان چ لەتاقی ئاسمانێ بەجوانی و خانومانی بەنێوبانگن. ئەو مەلانەش قاز و قولنگ و سۆنە و مراوین. جاران کە

هێشتا لوولەی ئاوی سازگار بۆ ناو ماڵە لادێیان رانەكێشرابوون ژن و كچانی ئاوایی بۆ كۆڵكردن یان دەچوونە سەر رووبارێك یان ئەگەر رووبار لەو ناوە نەبووایە بەهاران دەچوونە سەر كەند و لەند و جۆم و گۆمان كە لەپاش بارانێكی زۆر پڕدەبوون لەئاو و لە پاشانا چكیان دەكرد. هەر ئەو دەوناوانە پڕیش دەبوون لە قاز و قولنگ و مراوی و سۆنە و كۆترە كێویلكە و تیتروایسك و جۆرەها مەلی دیكەش. جا ئەگەر بەهاران سەیری ئەو ناوەت بكردایە دیمەنێكی یەكجار دلڕفێنت دەهاتە بەرچاو: لەلایەكەوە كۆڵكەری ناسك بەدەن مەلەیان دەكرد و جلەكانیشیان لەسەر پنچك و دار و دەوەنان هەڵدەخست تا بۆ ئێوارە وشك ببنەوە، لەلایەكی دیكەش تەیر و توالی رەنگاوڕەنگی جوان خۆیان دەئاوێ هەڵدیناو كە دەهاتنە دەرەوە بەباڵەفرکێ خۆیان دادەوەشاند. حەیرانبێژی وردبینیش سەرنجی خۆی دەدایە ئەو دیمەنە دڵكێشە و زۆر هونەرمەندانە تێكی هەڵدەكێشان ئەگەر حەیرانبێژ دڵی لە گوندی مووریتكە و سەرچاوەی گوندی گردمەلا بەجێ بێنێ كە كارێز و جۆگەی لێ بوو، ئەوا گلەیی لێ ناكرێ چونكە كە دەڵێ: "مووریتكە لەمن بەگرازە گرازە.. ئەمن دەچمەوە سەرچاوەكەی گردمەلای لەمن بێ چاوكار نابی دایەن بەدایم بە قورینگ و قازە..." لێرەدا قورینگ و قاز هەر خودی ئەو تەیرە ناگرێتەوە بەڵكو مەجازەن كیژۆڵە ناسك بەدەنەكانیش دەگرێتەوە كە بەگەردەنی درێژی بە خەناوكەیان وەك قاز و قولنگ و مراوی خۆیان دەئاوێ وەردێن. لەبیرتان نەچێ كە مراویش ئاڵقەیەكی جوانی بەدەوری گەردەنیدا هەیە وەك خەناوكەی گەردەنی كیژۆڵە لادێیی.

*** رێی كۆچان**

ئەوجارەیان دێمە سەر بابەتێكی حەیران كە پێی دەڵێن رێی كۆچان. رێی كۆچان ئەو رێگایەیە كە كۆچەری كورد لەكاتی گەرمیان و كوێستان كردنیاندا پێیدا دەچوون. كەم حەیران هەیە ناوی كۆڵێك دێهات و گرد و كەند و شوێنەواری تێدانەبێ كە حەیرانبێژی چاك بەرێز پێیدا دەچێ هەتا دەگاتە هەواری نازدار حەیرانەكەی.

وەك زۆربەی ئێڵ و خێلاتی كوردەواری رۆژگارانی كۆچەری و شوانكارەیی، دزەییش نیمچە كۆچەر بووین و گەرمیان و كوێستانیان دەكرد. دیارە كۆچەر و شوانكارەش سەبارەت بەو مەڕ و ماڵاتەی كە سەرچاوەیەكی سەرەكی ژیانی ئابووریان بووە باشترین و گونجاوترین رێیان هەڵدەبژارد بۆ ئەوەی هەتا دەگەیشتنە دوا قۆناغی خۆیان ئاو و لەوەڕیان لە رێگادا لێ نەبڕێ. جا ئەو رێیەی كە كۆچەر پێیا دەچوون ئەوە رێی كۆچان بوو سا ئەگەر حەیرانبێژ خۆی لەگەڵ ئەو كۆچ و كۆچبارە با یان نا، ئەوا هەست و نەستی خۆی بە حەیران دەردەبڕی و ناوی ئەو دێهات و سەرچاوانەی یەكە یەكە دەخستە نێو حەیرانەكەیەوە، چونكە نازدار حەیرانەكەی بەوێدا چووە. رێی كۆچانیش یەك و دووان و سیان نەبوون، زۆر رێ هەبوون تا مەڕدارەكان دەگەیشتنە دوا قۆناغ و لەوێ رەشماڵی خۆیان لێ هەڵدەدا و هەواریان لێ دادەكوتا. بەو هەوارگەیەش دەگوترا بنەگە. هەروەها بە كۆمەڵێك رەشماڵی عەشرەتی جۆراو جۆریشیان دەگوت هۆبە بۆ نموونە دەگوترا ئەوە هۆبەی دزەییانە، ئەوەشیان مامەسەنیانە، ئەوی تریان هۆبەی عارەبانە و ئیتر بەم جۆرە. هۆبەش لە زمانە ئەوروپاییەكاندا كامپ یان كامپینگ دەگرێتەوە. عەشرەتەكانی دەشتی دزەیی كە بەهاران بۆ لەوەڕ و پاوان كۆچیان دەكرد یان بەرەو ژوور یان بەرەو ژێر دەبوونەوە. ئەگەر بەرەو ژێر باریان بكردایە ئەوا دەچوونە دەشتی قەراجی كە دەشتێكی پان و بەرین و كاكی بەكاكییە و گەر بارانی تەواوی هەبێ خاكێكی زۆر بەپیت و فەڕی هەیە. دەگێڕنەوە دەڵێن جاران رەوەی مامز لەو دەشتی قەراجە بەهەزاران بووە.

ئەگەر ئەو عەشیرەتانە بەرەو ژووریش باریان بكردایە، ئەوا دەچوونە هەڵەت و هەرد و تەلانەكانی هەڵەجە و بیستانە و وڵاتی كۆیە، یان هێشتا هەورازتریش بۆ ناوچە شاخاوییەكانی خۆشناوەتی و سورچی و باڵەكایەتی و رواندزێ. بەپێی حەیرانان، رێی كۆچان بۆ دەشتێ قەراجی ئەگەر من بەهەڵەدا نەچووبم بەمجۆرە بووە: گردی باقرتەی، زوورگەزراو، كەندی كەندێناوەی، سۆفی سمایل و گردی گۆمێ، گاوەرەو كەندار، بیری مەحمودی سەنان، كانیێ داودە رەشی، چیای قەرەچووغی، جالێرەدا یان بە بازاڕگەی دادەچوون یان بەكەركێ حوسێنی غازی كلكەی دارە بزمارەی یانیش بە كلكەی كانی وەكازەی، گومەتی برایاغەی، ئاوێ بن بەردی، قەراتی مەغمووری، خەندەكی غەلیفەی، كەندێ تۆماری، گوندی معێجیلە و كاولە مشاری، گەرعەوفارە، گومەتی سوڵتان عەولای عارەبی، یان مەحمەر ئۆمەران هەتا لە بنەبنەی شەرگاتی تەواو دەبوو كە لەوێ ئیتر سنووری

عەرەبستانی عێراق دەستی پێدەکرد. ڕێیەکی دیکەی کۆچانیش هەبوو کە هەر لە مرکیەی بەرەو قەراجی دەچوو، ئەویش بەمێرغوزارێ گردوانان و گردەسۆری سیانان و ئازی کەندی بن دیاناندا دەچووە گوندی دەربەند و جاستان و قووچ قەرانیشی دەگرتەوە و بەزۆر گوندی دیکەشا تێدەپەڕی کە لەبیرم نەماون. کەم حەیرانبێژ هەبوون لووتکەکانی چیای قەرەچووغی نەخەنە ناو حەیرانەکانیان کە بریتین لە ٣ لووتکەی ناسراو (سەرێ بێژینگ بەسەری، قەرەبێتک، قەردبۆتک). پێشترێ گوتمان کۆچ و کۆچباری دزەییان یان بەرەو خوار بۆ دەشتی قەراجی دەچوون یان بەرەو ژوور بۆ ناوچە شاخاوییەکانی دەرەوەی دزەییاتی. لێرەشدا ڕێی کۆچانی خۆیان هەبووە، بەبن شاری هەولێرێدا بۆ ناو گەردیاتی و زرارییان. لێرەدا پێموایە بەم گوند و شوێنانەدا دەچوون: گردجۆتیار، گرد ئارەق، بەحرکە، خاروان و ڕەشوان، بەستۆرە، گردی تەیوسەکی، داری شەکرانێ، ئینجا بۆ چیای پیرمەمێ و بەگوندی سەربەنێدا دەچوونە خوارێ کە ئێستاکە بۆتە هاوینەهەواری سەلاحەددین، شەقلاوە، دەشتی هەریرێ، سیساوە، گوندەکانی عەشیرەتی سورچی و خەیلانی وەک گولەک باویان و خرواتان و لە گوندی سەرچیا سپیلکیان دەبڕی و شۆڕ دەبوونەوە بۆ ناوچەی باڵەکایەتی و گەلی عەلی بەگ و ڕواندزێ، هێڵێکی دیکەش هەبوو دەچووە لای هەڵەجە و بێستانە و داری دێدەوانێ، نێرەگێن و بانەموردو بایزاغا، ئەشکەفت سەقاو ناو عەشرەتی کورد و مەنتک و هەڵدەکشا بۆ وڵاتی کۆیە و لە هەیبەت سوڵتانێ ئاودیو دەبوو بۆ چنارانێ و خدرانێ و بۆ دەشتی بیتوێن و ناوچەی مەرگە و پشدەرێ. حەیرانبێژ ئەو هەموو گوند و ئاوو شوێنانەی کە کۆچ و کۆچباری پێدا دەچوون، وەک ملوانکەیەکی زۆر ورد و جوان و لەسەریەک لەناو حەیرانەکەیدا دەهۆناندنەوە و بە ئاواز و نزمێکی زۆر بەسۆز و مێلانکۆلێک دەیچڕی.

حەیران: عوسمان حەیران

لێرەدا حەزدەکەم ئەوەش بڵێم کە هەر گوندێکی لەناو حەیراندا ناوی هاتبێ مەرج نییە لەسەر ڕێی کۆچان بووبێ. زۆرجاری وابوود کە حەیرانبێژ حەزی کردووە گوندەکەی خۆی بخاتە ناو حەیرانەکەی یان لە دەشتێ چاوی بەدارکەرێک، کۆڵکەرێک، کیژۆڵە بەرخەوانێک کەوتوود و دڵی چوەتێ. ئیتر سۆراخ بە سۆراخ زانیویەتی کچەکە خەڵکی چ گوندێکە هەڵدەستا ئەو گوندە و گوندەکانی سەر ڕێشی کە کیژەکە کارەکەی خۆی لە ئاقاری ئەوانا ئەنجام دەدا، هەمووی دەخستە ناو حەیرانەکەیەوە. جاری واش هەبووە کە حەیرانبێژ تەماشایەکی ئاسمانی کردووە و دیویەتی هەورێکی ڕەشی چڵکن بەری ئاسمانی گرتووە و خەریکە دایدەڕێژێ. لێرەشدا نازدار حەیرانەکەی خۆی هاتۆتەوە خەیاڵ کە ڕەنگە یان لەداران یان لە کولێ بێ و ئەو تاوە بارانە بیگرێتەوە. سەیری ئەم دیمەنە کە حەیرانبێژ لە حاڵەتێکی وەهادا زۆر هونەرمەندانە نیگارێکی ورد و جوانی لە خەیاڵی خۆیدا بۆ ڕاکێشاود.

بەندی یەکەم:

گەوارەکی دادەینا چەند ڕەشی تاری...

بەندی دووەم:

دەیداوە لە سەریێ بێژینگ بەسەری، کلکەی قەرێتک و قەردبۆتکان، لە من تەڕدەکا دارکەرێ لهێبان، کۆرکەرێ قەپرانی، ئابەخوای شۆڕی دەکاتەوە ناو کەندێ تۆماری...

بەندی سێیەم:

ئەوجا ئەمن دەرێم نازدار حەیرانەکەی خۆم بە چ دەشوبهاند بەوان کار و کار غەزالەکانی سۆرغەڕی دوو مانی چارپەل بەخەنە، کەوەتانی لەبەر حەوت حەوەتێ سواران، نووسە نووسکێ تاژییان. فرمە فرمێ کەحێلان چەندە شیرن لەدوو دایکەی دەناری...

مەبەستی حەیرانبێژ لێرەدا ئەوەیە چۆن لەکاتی ڕاوکردنا کارمامز سەری لێ دەشێوێ و بەدوای دایکی خۆی ڕادەکا و دەبۆڕێنێ و ناشێگاتێ، ئەوهاش کە گەواڵە دایدەڕێژێ کیژۆڵە ناسک بەدەنەکان لەکاتی کۆڵکردنا کەند و جۆم و کوڵەکەیان بەجێ دێڵن و بەهەڵەداوان بەدوای دایکیانا بەرەو ئاوایی دەبەزن. تەشبیهێکی چەند جوانە!!

بەهەرحاڵ ئەم قسانەی کە دەیکەم بەداخەوە زۆربەی بۆتە ڕابردوو گوزەشتە. ئێستاکێ نە کۆچ ماوە نە کۆچبار، نە ئەو هەموو گوند و سەرچاوە و هەوار. بەڵام وەک پێشتریش باسم کرد حەیران زۆر بە ئەمانەتەوە ئەو ژیانەی سەردەمی جارانی باب و باپیران و ئەو گوند و کەند و لەندانەی هەمووی بۆ تۆمار کردووین و وەک خەزێنەیەکی پڕ لە گەوهەر و شەوچراو مرواری لەبەردەمی وەچەی ئەمڕۆی کوردی هەڵڕشتووە.

*** حەیرانبێژی ژن**

خوێنەری خۆشەویست، ئێستا دێمە سەر حەیرانبێژی ژن.

بەداخەوە لێرە لە ئەمریکا هیچ حەیرانێکی بەدەنگی ژنانم لەبەردەستا نییە و راستە لە کوردستانیشا سەبارەت بە لەبەرچاوگرتنی داب و نەریتی کۆمەلایەتی دەنگی ژنان تۆمارنەکراوە، بەلام ئەمە ئەوە ناگەیەنێ کە ژنی حەیرانبێژ کەم بوون. جارێ بەر لەوەی دەست پێبکەم حەزدەکەم تێبینییەکی زۆر گرنگ لە حەیرانا بخەمە ڕوو ئەویش ئەوەیە کە لە زۆربەی هەرە زۆری حەیرانان دیالۆگێکی ناوخۆیی لەنێوان کوڕ و کچا هەیە واتا ئەگەر حەیرانبێژەکە کوڕ بێ ئەوا جاری واهەیە بەناوی خۆی و هەم بەناوی نازدار حەیرانەکەشی هەستی خۆشەویستی هەردوولا دەردەبڕێ وەک ئەم حەیرانە: هەستی خۆتانی بدەنێ بەندی یەکەم و دووەم هی کوڕەکەیە، بەلام لە هی سێیەمدا کوڕەکە دەوری کچەکە دەبینێ و بەزاری ئەو هەست و ئەستی کچەکە بۆ کوڕەکە هەڵدەڕێژێ. یانی کوڕەکە دەچێتە ناو دڵی کچەکە و بە تەواوی دەزانێ چی تێدایە:

بەندی یەکەم: لە چیایان لە چیایێ هەر گۆزێ

بەندی دووەم: مارەبابی نازدار حەیرانێ لێ دەنا، ئاوادەبوو لە زوورگەزراوی رەنگین، دەپەرپەوە لە کەندێناوە، شۆڕ دەبۆوە لۆ دەشتەکەی کاولە قەراجی هێوارە گەلە دەرەنگە بزر دەبوو لە غوبار و تۆزێ...

بەندی سێیەم: کیژ دەرێ هەتیمە لاوە ئەتوو وەرد ماچکە قەفیێ بڕۆیێ، بۆن کە خەتوخارێ گەردەنێ، بترازێنە سنجاق و زیبان، دەستەکی باوێ سەر ملیا بەکەزی، بەدەستەکەی دیش بگرە جۆتە شەمامە و شەمامەی باغەرێ هەر لەباتی جێژنە پیرۆزێ... (بەه بەه بەه بەه!!!).

ئیتر حەیرانی ئا لەو بابەتە یەکجار زۆرن، هەروەها کە ژنیش حەیران دەڵێ زۆرجاران دەوری خۆی و دەوری کوڕەتیم حەیرانەکەش دەبینێ.

بەلام ئایا چ جیاوازییەک لەنێوان حەیرانی پیاوان و حەیرانی ژناندا هەیە؟ من لەکاتی خۆیدا ئەم پرسیارەم لە جەمیلی عەلیاغای دزەیی کرد کە گوتی: نەخێر هیچ جیاوازییەک نییە، بەلام کە حەیران لە تازیاندا وەک سەردوولکە یان لاواندنەوە دەگوترێ، ئەوە بەزۆری لەلایەن ژنانەوە دەگوترێ، چونکە دەنگی ژنان زیاتر کاردەکاتە سەر هەست و خرۆشانی تازیەداران و زیاتر دەیانبزوێنێ.

پسپۆری حەیران و فۆلکلۆری کوردی خالید جووتیاریش چاکی بۆ چووە کە لە گۆڤاری بەیان ژمارە (٤٨)ی ئادار و نیسانی (١٩٧٨)دا دەڵێ ".... ژن بێ یان پیاو... مەسەلەی خەم دەربڕین و هەستی بنیادەمانە وەک یەکن... حەیران لای ژنان هەر هەمان ئاوازە فۆلکلۆرییەکەیە و سەربەند و دوابەندەکە هەر لەگۆڕێدان.. بەلام دانانەکە بەرەو هەستێکی غەریبی دەچێتەوە...." قسەکانی کاک خالید جووتیار تەواو بوون.

با ڕووداوێکی بەڕاستی قەوماوتان بۆ بگێڕمەوە: لە بەرە بەری سەدەی بیستەم شەڕ دەقەومێ لەنێوان دوو بەرەبابی ئێلی دزەیی: پاشاو بایز، کە هەردووکیشیان بن ئامۆزای یەک دەبن. مەولودی هیدایەتاغای هەولێری پیاوێکی زۆر ئازاو رەشیدی لای ماڵە بایزی دەبێ. لە شەڕێکیان ٩ گوللەی پێ دەکەوێ، لە ئەسپەکەی دەگلێ و ماڵە پاشای بەدیل دەیبەن بۆ گوندی قشاغلو لەوێ بە برینداری لەناو تەویلەی ولاغان فڕێی دەدەن. هەمینەی مەولود هەولێری خێزانی مەولود ئاغا کە ئەسپی مێردەکەی دەبینێ بەسەر زین و رکێفی خوێناوی دەگەڕێتەوە بۆ گوندی دوگردکان، ئایکاتە نامەردی، ئایەڵێ هەسپەکە بحەسێتەوە خۆی داوێتە سەر پشتی و لە رکێفێی دەدا. پڕتاو قشاغلو خۆت بگرە!! هەمینەخان کە شیری دابووە زۆربەی برایەکانی من هەموومان پێماندەگوت دایە هەمە، دەنگێکی یەکجار خۆش و بەخرۆشی هەبوو لە حەیرانا. کە دەگاتە دیوەخانی ئەحمەد پاشای خزمەتکار بەپێی داب و نەریتی خێڵەکی ئەوساکە جڵەوی ولاغەکەی لێ وەردەگرن و ئەویش یەکسەر تاو دەداتە دیوەخانێ دەبینێ ئەحمەد پاشا و خەڵکێکی زۆر وا دانیشتوون و مشووری شەڕیانە ئەویش بێ سەلامون عەلەیکوم دەچێتە تەنیشت ئەحمەد پاشای و دادەنیشێ و هەردوو دەستی لەبناگوێی دەنێ، دەست بە حەیرانان دەکا بەسەر مەولودی مێردی ئەوەی دەیلێ نایلێتەوە!!

وەڵلا ئەحمەد پاشا پڕی چاوی فرمێسک دەبێ دەڵێ هەمینە بەسە! ئاگرت تێ بەردام!! کوڕە بڕۆن زەلام مەولودی لە تەویلەی دەربێنن، چاک تیماری بکەن و برینەکانی بپێچنەوە. وەڵلا مەولود ئاغایان هێنا دیوەخانێ و برینەکانیان تیمار کرد. لەپاش حەسانەوەیەک ئینجا ئەحمەد پاشا گوتی: کوڕە بڕۆن ئەسپەکی لۆ مەولودیش بێنن و با زەلامەک لە تەنیشتی بڕوا بیگرێ هەتا دەیگەیەنێتەوە دوگردکان.

سەیرکەن، لێی ورد بینەوە، بزانن نزمی حەیران دەبێ

چەندە بەسۆز بێ بە تایبەتی ئەگەر بەرِەدەنگی ژنان بێ. هەمینەخان بە چەند بەندە حەیرانێک مێردەکەی خۆی لە مردنێکی مسۆگەر رزگار کرد، مەولود ئاغا و هەمینەخانیش هەتا ئەو چەند ساڵانەی دوایش مابوون و تەمەنیان نزیکی سەتی کردبوو، هەزار رەحمەت لە گۆریان، ئەو قسانەش دایە هەمین خۆی بۆی گێراومەتەوە. ژنی دەنگخۆش و حەیرانبێژ زۆرجاران لە تازیانان حەیرانیان بەسەر مردووەکانا هەڵدەگوت بە تایبەتی ئەگەر جوانەمەرگ بان. مەرجیش نەبوو هەر حەیرانی لاواندنەوە و سەردوولکە بڵێن بەڵکو زۆر جار هەر حەیرانی خۆشەویستی و حەزلێکردنیان دەگوت، چونکە مەبەست لێرەدا خۆشەویستی بۆ مردووەکە بوو، بەڵام ئەگەر کوڕەکە بکوژرابایە ئەوا بە کورتی ئاماژەیان بۆ کوشتنەکە دەکرد، بەڵام لە پاشانا دیسان هەر دەگەرِانەوە سەر خۆشەویستی نازدار حەیرانەکەی کە لەپاش کوڕە لاوەکە بەجێ ماوە. وەک لە چەند حەیرانێک دەردەکەوێ، حەیرانەکان ئاماژە بۆ رووداوی مێژوویی دەکەن، بەڵام لاوک بەتووڵ و تەفسیلی رووداوەکان ناگێرنەوە، چونکە بە سێ بەندی کورتی حەیران مێژوو ناگێردرێتەوە.

هەڤپرسین: محەممەد حەسەن عومەر

لە حەیرانبێژی ژنی ناودار بێجگە لەوانەی کە لە کتێبەکەی ئەحمەد حەیران و گوتارەکەی خالید جووتیار هاتووە، منیش ئەوانەم دەست کەوتووە و هەندێکیان هەر خۆم دەیانناسم:

حەلیمێ بادینی: گوندی قەپران
مریەمێ تاژدینێ: گوندی دەربەند
مامزێ قوڵتەپەی: گوندی قوڵتەپە
زێرینێ ژنی حەسەن لاوکی: گوندی عەوێنە
حاجی جەمرە: گوندی قزرپتان
هەمینەی مەولود هەولێری: گوندی دوگردکان
هەمینەی ژنی رەحمانی عەولا رەشی: گوندی دوگردکان
ئامینەی ژنێ وسوی: گوندی دوگردکان
خوجێی خوشکێ زایەری: گوندی دوگردکان.

دەگێرنەوە دەڵێن ئەو خوجێیە حەزی لە ئامۆزایەکی خۆی دەکرد شەوان لە سەربانی کە خەوی لێ دەکەوت ئەو حەیرانی دەیگوت بەدەم خەوەوە نەیدەگوتەوە هەمووی بەسەر کوڕە لاوەکەیدا هەڵدەگوت. کە بۆ بەیانی لێیان دەپرسی: کچێ بابان وێران ئەتۆ ئەوشۆ چت کرد!! قەت بڵێی خوجێ هیچی لەبیر نەمابوو.

خوێنەرانی خۆشەویست، دوو تێبینیم لەسەر کتێبی سەربردەی کۆمەڵە حەیرانبێژێکی کوردی کاک سەعدوڵلا ئیسماعیل شێخانی هەیە وا کۆی هاتووە بیانخەمە روو، کاک سەعدوڵلا لە بەرایی لاپەرە (١١)دا دەڵێ:

"... راستییەکی دیکەیش هەیە سەرنجتانی بۆ رادەکێشم ئەویش ئەوەیە کە حەیرانبێژەکان لە کۆتایی حەیرانەکانیاندا.. بەستە دەچرِن.." قسەکانی کاک سەعدوڵلا لێرەدا تەواو بوو.

ئەوەی من لێی بزانم بەستە گوتنی دوای حەیرانان مۆدەیەکە رادیۆ دایناوە و بڵاوی کردۆتەوە. پیاو کە توێژینەوەیەک لەسەر حەیرانا دەکا نابێ خۆی ئەوەندە بە ئێزگە و رادیۆ و کۆڕ و مەجلیس و تیپی میوزیک ببەستێتەوە، بەڵکو دەبێ بگەرِێتەوە بۆ لادێ، بۆ سەر جۆخینان، بۆ سەر پەرێزان، بۆ ناو زەوی و لای جووتیار و شوان و دارکەر و کوڵکەر و تێلەکێش و رێبواران. ئەگەر ئەمەت کرد، باوەرِناکەم، گوێت لە حەیرانبێژێک ببێ کە دەنگ و ئاوازی بەسۆز و خرۆشی حەیرانەکەی هەستی خۆشەویستی خۆی بۆ گراوەکەی هەڵدەرِێژێ، باوەرِناکەم کە لە حەیرانەکەی بۆوە یەکسەر بە بەستە و گۆرانی سووک کۆتایی پێ بێنێ. چونکە ئاواز و نزمی حەیران کەش و جەوێکی ئەوەندە رۆمانتیک و شاعیرانەی ئافراندووە کە قەت ناشێ حەیرانبێژ بەگۆرانی سووک و بەستە تێکی بدا!! یانی مەبەستم ئەوەیە قابیلە کوڕەتیم حەیران بە دوورەوە چاوی بە کچەتیم حەیرانەکەی دەکەوێ هەڵستێ حەیرانێکی بۆ بڵێ و لە پاشانا بیکا بە بەستە و بڵێ: دەی دەی دەی دەی ... وەی وەی وەی وەی؟! نەخێر و ... سەد جار نەخێر!! شتی وا قەت نەبووە. وەڵلاهی ئەگەر ئەمەی بکردایە کچەکە بەهەردوو دەستانی گەشکەیەکی پێ دەگرت و دەیگوت "..... ئە... خۆرە چەرەت لێدا.. بێ تام!!" حەیرانبێژ بەوە سووک دەبوو. باڵۆرە هەیە بەڵام ئەمەیان جۆرێکە لە دیالۆگێکی پر لەقسەی سەیر سەیر و پلار و ... تەنانەت جنێویشی تێدایە کە کوڕ و کچ بەیەکدی دەڵێن. بەهەرحاڵ، کاربەدەستانی رادیۆ خۆیان داوایان لە حەیرانبێژی داماو دەکرد کە دەچووە سەر ئێزگە داوایان لێ دەکرد پاش چەند حەیرانێک بەستەیەکی گونجاو واتا لە هەمان مەقام بێ بڵێ هەروەک کە لە مقاماتی عێراقیدا دیکەن. ئەگینا بەخودای لەشان و شەوکەتی

حەیرانبێژ ناوەشێتەوە دەست بە بەستان بكا هەروەك كە لە شان و شەوكەتی لاوكبێژێكی گەورەی وەك كاوێس ئاغا ناوەشێتەوە هەندێ لە لاوكەكانی بە بەیتی وەك: مامر مامر مـامـر یان هات گەورانە گەورانە!!! كـۆتایی پێ بێنێ. حەیرانبێژ و لاوكبێژ، بە تایبەتی كە لاوكە درێژەكانی عەگیدی و دڵداری دەگێڕنەوە، رەنگبێ بۆ خۆیان بەستەش بزانن، بەڵام قەت حەیران و لاوكەكانیان بە بەیتە نابڕنەوە چونكە دەوروبەر و جەوی حەیران و لاوك شتێكە، هی بەستەش شتێكی دیكەیە كە پێشتریێ باسم لەوە كردووە. بەهەرحاڵ كاك سەعدوڵلا ئەگەر مەبەستی هەر لە رادیۆ و مەجلیسی ئەورۆكە بێ ئەوا راست دەكا چونكە شتەكە ئەورۆ وا ئەمـاوە وەك من باسی دەكەم دەزانم لەم زەمانە زۆربەی حەیرانبێژەكان چ لە رادیۆی لە كۆڕی برادەران، حەیرانەكانیان بە بەستە تەواو دەكەن. بەڵام حەیرانی رەسەن نە بۆ رادیۆ دانراوە نە بۆ مەجلیسان، حەیرانی رەسەن بۆ شەخسی یار دانراوە و لە دەشت و چۆڵ و گوند و سەر خەرمانان لەژێر ئاسمانی پان و بەرین و شینی بێ پایان دەچڕێ و ناشێ بەستەی لەگەڵابێ.

تێبینی دووەمم لەسەر كتێبەكەی كاك سەعدوڵلا ئیسماعیل شێخانی دابەشكردنی حەیرانە لە رووی ناوەڕۆكەوە. كاك سەعدوڵلا لە دامەنی لاپەڕە (٦)دا ئەمە دەڵێ "... حەیران لە رووی ناوەڕۆكەوە ئەم بابەتانەی خوارەوە دەگێڕێتەوە:

١- دڵداری، ٢- غەریباتی و دابڕان، ٣- ئایینی، ٤- بەختیاری یان پیری، ٥- مێژوویی، ٦- دڵدانەوە و یادكردنەوە، ٧- پێداهەڵدانی منداڵان..." قسەكانی كاك سەعدوڵلا تەواو بوو.

بەبیرو تێگەیشتنی من ناوەڕۆكی حەیران بریتییە لەیەك بابەت ئەویش دڵداری و خۆشەویستییە. ئەو حەوت بابەتەی كە كاك سەعدوڵلا باسیان دەكات لە راستیدا هەمووی هەر خۆشەویستییە: غەریباتی و لێكدابڕان هەر لەدووری یار و هەوارەوە هەڵدەقوڵێ، حەیرانی بەختیاری واتا پیری هەر نۆستالجیای واتا غەریبی سەردەمی تۆغیانی لاوییە، هی منداڵانیش هەروەها. حەیرانی مێژووییش هەروەكو چەندین جار دووپاتم كردۆتەوە حەیران وەك لاوك نییە چیرۆكی مێژوویی بگێڕێتەوە، كاری حەیران دەربڕینی هەستی خۆشەویستییە نەك گێڕانەوەی سەربردەی مێژوویی. بەڵام هەندێ حەیران هەیە كە ئەویش هەر لەبەر خۆشەویستی ئاماژە بۆ رووداوێكی مێژوویی دەكا بە تایبەتی ئەگەر كوشتنی كوڕە لاوێكی تێدابوو كە یارەكەی لە پاشی بەجێماوە وەك كوشتنی حەبیبی برایماغای دزەیی و كوشتنی مەولودی حەسەناغای گەردی. سەربردەی خۆشەویستی ئەسمەرێ كابایز و مامەراغای زراریش هەرچەندە كە لە حەیرانان ئاماژەی بۆ دەكرێ، راستییەكەی ئەمن پێموایە زیاتر بابەتی بەند و بەیتە نەك هی حەیران بە تایبەتی ئەگەر حەیرانەكە لەبەر خاتری ئەوەی كە چیرۆكەكەی لێ جێ بمێنێتەوە، چیرەی خۆی درێژ بكاو ئیتر لەشێوەی حەیران دەردەچێ، لێرەدا حەزدەكەم ئەوەشی بخەمەسەر كە بابەتی حەیران دەبێ بەیەك تاكە حەیران تەواوبێ، ناكرێ بەشێكی قسەكانت لەم حەیرانە بێ و بەشی دووەم لە حەیرانێكی دیكە. شتی وا لە حەیران نییە و هەر حەیرانێك، واتا ٣ یا ٤ بەند، سەربەخۆیە و هیچ پەیوەندییەكی بە حەیرانەكەی پاش خۆیەوە نییە. هەرچی حەیرانی ئایینییە ئەمەشیان بەلای منەوە لەبنەڕەتدا شتی وا نەبووە. هەر ئەو حەیرانبێژانەی كە ئێستا تۆبەیان كردووە و بوونەتە دەروێش یان سۆفی شێخێك، لەكاتی خۆیدا ئەگەر حەیرانیان گوتبێ ئەوانیش وەك هەموو حەیرانبێژێكی دیكە هەر بەنازدار حەیرانەكەی خۆیاندا هەڵگوتووە، بەڵام كە لە پاشانا تۆبەیان كردووە ئیتر شێخی ئێستایان شوێنی نازدار حەیرانەكەی جارانی گرتۆتەوە و لێرەشدا باس هەر باسی خۆشەویستییە، بەڵام ئەمجارەیان بەرگێكی سەودای عیرفانی واتا تەسەوفی لەبەرخۆ كردووە. وەك ئەم حەیرانەی دەروێش برایمی كە دەروێشی شێخ عەبدولكەریمی دارەخورمای بوو هەزار رەحمەتیان لێ بێ.

*** باشە چۆن حەیران بپارێزین**

خۆی حەیران زادەی دەوروبەرێكی پاستۆراڵی روستیكاڵە. واتە دەوروبەرێكی شوانكارەیی و لادێ و ژیانی گوندی.

حەیران لەسەر زەوی سەوزدگیای دەغڵی بەهاران، لەناو هۆبەی رەشماڵی شوانكاران، لەبەر مەڕی، بە رێبواری لەسەر پەرێزێ، لەسەر رەوسە و جۆخینان، لەسەر جووت، لە داران، لە كۆڵێ، یان لە غەریباتی دوور لە یار و هەواری خۆت، ئا لە دەوروبەرێكی ئەوهادا حەیران سەری هەڵداوە.

بەڵام ئەورۆ نە مەڕ و مەڕداری، نە جووت و جووتكاری،

نە هاتوچۆی ڕێبواران، نە كیژوكار لە داران، ئەمانە هیچی نەماون و تەكنەلۆژیای مۆدێرن جێگاكەی گرتۆتەوە و سەرباری ئەوەش، ڕەشبگیرییەكەی ئەنفالی ساڵی ١٩٨٨یش هاتە سەر ئیتر بۆ دەرمان یەك دانە دێ چییە لەو كوردستانی عێراقە چنگ نەدەكەوت. جووتیارێكت نەدەدی، شوان و مێگەلە مەڕێكت تووش نەدەبوو. ئەگەر ئێستاكە تاك و تەرا هەندێ دێهات ئاوەدان كرابنەوەش هەرگیز ئەو دەوروبەرەی جاران و ئەو دیمەنە دڵرفێنەی گوندی بەخشت و قوڕ دروستكراوی پێشان پەیدا نابێتەوە، كورد وتەنی نە ئەو بوار و ئەو هەوار، ئەمڕۆ ئەلەكتریك و بوتڵی گاز كەوتوونەتە هەموو ماڵێكەوە و ژنە لادێیی ئیتر پێویستی بە پووشكە و قەسەر و پەرۆشە و قشپل و ریخ و سەرگین و تەپاڵە نەماوە. زەلامێك نابینی ئەوڕۆكە بە سواری وڵاخ یان بە پیادەیی لەم گوند بچێتە گوندێكی دی و بەڕێوە چاوی بە كیژۆڵە داركەرێ یان كوڵكەرێ بكەوێ و دوو بەندە حەیرانی بۆ هەڵداو، ئەویش هەر بە حەیران جوابی بداتەوە. ئەوڕۆكە قەمەرە هەیە، ئۆتۆبۆس هەیە، جیب و ماتۆڕ هەن، كە ئەو دولبەر و دڵدارانەی لێك كردووە. حەیران لەسەر تراكتەر و پیكەب و كۆمباین داناندرێ. هەر هیچ نەبێ گرەگری ئەو مەكینانە ژنگەكە تێك دەدات و ئەو كەشە ڕۆمانتیكە دەشێوێنێ. ئەوڕۆكە كوانێ گۆبەرە، كوانێ كەمبەرە، كوا لاسەرەو پاشەسەرە، كوا گێلگێلە، كوا قۆبتاسە، كوا پلپلە و كوا هەیاسە! كوا بەربەنە، كوا گەردانە! كوا زرەی پۆلیە و پاوانە!

حەیرانبێژی داماو چ ماوە حەیرانی پێدا هەڵبڵێ و بەهرە و ئیلهامی لەكوێوە بۆ بێ؟!

ئەمانە هەمووی بەسەریەكەوە جاران ئەو دەوروبەرەیان دەئافراند كە حەیرانی لێوە هەڵدەقولا.

لە پاشان حەیران بەزۆری لەلایەن خەڵكی لادێیی سادەو نەخوێندەوارەوە دادەندرا. ئەمڕۆ زۆربەی خەڵكەكە خوێندەوارن. جەوان و جەحێڵی ئەمڕۆ ئەگەر لادێیش بێ، خوێندەوارە و دانانیشی حەیران بنووسێتەوە بەڵكو نامەیەك بۆ دولبەرەكەی دەنێرێ. خۆ ئەگەر دولبەر و دڵدارەكە دەستی شیعریان هەبێ، ئەوا هەڵبەست بۆ یەكتری دەنێرن. كەس بیری بۆ حەیران دانان ناچێ. لەبەر ئەو هۆیانە، بەبیروبۆچوونی من، حەیرانی نوێ تازە دەستی لێ بشۆ. كە دەوروبەری حەیران بەسەرچوو، حەیرانیش لە ئاوزینگاندا دەبێ وەك گۆمێك كە وشك بكات ئیتر ماسییەكان بێ ئومێد خەریكی دوا هەناسەن.

حەیران كە دەكەوێتە ناو خانەی (SONG ART) واتا گۆرانی هونەرییەوە وەك (لید)ی ئەڵمانی، وەك ئەدەبیات و هونەری كلاسیك لە هەموو كۆمەڵگایەكی جیهاندا عاشق و هەواداری تایبەتی خۆی هەیە، هەموو توێژێكی كۆمەڵگا چێژ لە كلاسیك وەرناگرێ. لە ئەوروپای جاران هەموو كەس نەدەچوونە ئۆپەرا یان كۆنسێرتی مۆزارت، تەنها چینێكی تایبەت هەبوو كە حەزی لەم جۆرە هونەرە دەكرد. حەیرانیش وا. ئەمڕۆ لاوانی جیهان، بە كوردیشەوە، حەز لە شتی تازە بابەت دەكەن. ئەمە شتێكی ئاساییە و بە تایبەتی لە سەردەمی گلۆبالیزاسیۆن، واتا جیهانگیری كە شەپۆلێكی بە گوڕە، هیچ كۆمەڵگایەك خۆی لەبەر پێ ڕاناگیرێ. لەبیرشمان نەچێ كە لە هەر دەورو زەمانێكدا چێژو زەوقی خەڵكەكەش دەگۆڕێ.

بەڵام ئەگەر حەیرانی تازە داندرێ خۆشبەختانە گەنجینەیەكی دەوڵەمەندمان لەم هونەرە ڕەسەنە بۆ ماوەتەوە. جا پاراستنی ئەم گەنجینەیە لە فەوتان ئەركی سەرشانی شارەزایان و فۆلكلۆر دۆستانی كورد و گۆرانی بێژی لاوی كوردی ئەمڕۆیە. بە تایبەتی ئەوانەی دەشتی هەولێر، كە لەتەك گۆرانییە نوێژەنەكانیان حەیرانیش فێربن و لە ئاهەنگ و كۆنسێرتان، جار جار حەیرانێكیش بڵێن. بەڵام ئاگادارین سەرو گوێلاكی نەشكێنن بەڵكو لەسەر ئسوڵ و دەستووری كۆنی خۆی بڕۆن ئەگینا لەوانەیە ئەوەی دوارۆژمان بەچەوتی فێری حەیران بكەن و ڕەسەنایەتییەكەی خۆی پێوە نەمێنێ. مەبەستم ئەوەیە با حەیرانی نوێ چیدی پەیداش نەبێ بەڵام ئەوانەی كە نووسراونەتەوە بەدروستی بیڵێن.

بەلای منەوە، بۆ خۆشەویستكردنی حەیران لای لاوان بۆ ئەوەی ئەم هونەرە كلاسیكە ڕەسەنەی كوردەواری بپارێزرێ و بمێنێ وەكو كلاسیكی ئەوروپاییەكان ڕێزی تایبەتی لێ بگیرێ، پێویستە بەر لە هەموو شتێك حەیران بە لاوان بناسێنرێ. پێویستە لەسەر شارەزایانی ئەم بوارە حەیران شی بكەنەوەو لەهەموو ڕووێكدا هەموو لایەنەكانی وشە بەوشە ڕوون بكەنەوە جا چ بەڕێگای كۆڕ و پانێلی (TV) و ڕادیۆ، چ بە نووسین. هەڵبەت باشتریش دەبێ لە پەیمانگاكانی هونەرە جوانەكاندا وانەی هونەری كلاسیكی كوردیش وەك لاوك و بەیت و حەیران و قەتار و ئەڵلاوەیسی و هۆرەو نی تریش هەمووی فێری خوێندكاران بكرێ و لە سنووری تەسكی

جوگرافی خۆیاندا تێبپەڕێندرێن بۆ ئەوەی بەڕاستی ببن بە سامانی میللی نەک ناوچەیی و دانیشتوانی هەموو کوردستان تێ بگەن و چێژی لێ وەرگرن.

ئەمن پێموایە لاوانی ئەمڕۆ ئەگەر بەچاکی لە ناوەرۆکی حەیران بگەن. لە رووی فۆرمی شیعری و فۆرمی هونەرییەوە و لە رووی سێمانتیکەوە واتا لە رووی مەعناوە هیچ گومانم نامێنێ کە شەیدای حەیران دەبن.

لاوانی ئەمڕۆ وا لەحەیران گەیشتوون کە هی پیرانە. بەڵام پێچەوانەکەی راستە.

خۆی لە کۆنەوە گوتراوە حەیران پیر نابێ. حەیران سەربردەی ئەڤینی و دڵداری واتا (STORY LOVE) کچ و کوڕی نەوجەوانە. کە ئەمڕۆ پیرەمێردێک یان پیرەژنێک گوێی لە حەیرانێک دەبێ و دڵۆپ دڵۆپ فرمێسک بە قوولینچکی چاویدا دێتە خوارێ، ئەوە مانای ئەوە نییە کە ئەم جۆرە هونەرە ئاراستەی ئەو کراوە... نا بەڵکو بۆیە دەگری چونکە جەحێڵی و سەردەمی نەوجەوانی خۆی دێتەوە بیر. تۆ ئەگەر بێتو سەیری ناوەرۆکی حەیرانان بکەیت دەبینی هەمووی هی نەوجەوانانە. بۆ نموونە زەینی خۆتان بدەنە ناوەرۆکی ئەم چەند بەندە حەیرانە:

بەندی یەکەم:

دووگردکان لە من سێ لکە.

بەندی دووەم:

ئەمن ئەوسارەکە بەوێ دەرەبوارێ گورم دەچاند نازانم نەتالحێ من بوو، نە تالحێ بەژنی باریک بوو ردشە رحان لێی دەکرد پەلکە...

بەندی سێیەم:

ئەوجا دەرێم خۆزگەم بە هەینێکە وەکی لەجێیی ژوانێ دەگەیشتینە یەک، ئەمن تازە دام نابوو خەتی سمێرێ ئەتوو تازە داتنا بنێ مەمکە...

دەبا ئەوجا کۆتایی ئەم توێژینەوەیە بەم چەند دێرە هەڵبەستەی عەبدوڵڵا گۆرانی نەک هەر شاعیر بەڵکو هونەرمەندیش بێنین کە دەڵێ:

ئەوەندەم بیست لە مۆسیقا خرۆشی رۆحی بێگانە
میزاجی کوردەواریم تێکچووە دەروێش عەبدوڵڵا
دەخیلت بم دەسا بەو لاوک و ئای ئای و حەیرانە
شەپۆلی زەوقی میللی پڕ دەروونی مات و چۆڵم کە
لە بێتهۆڤن گەلێ زیاتر بەرۆحم ئاشنای وەڵڵا!

دە ئەی دەروێش سکالایەک لەگەڵ رۆحی کڵۆڵم کە.

*** ئەو سەرچاوانەی سوودم لێی وەرگرتوون بۆ ئەم توێژینەوەیە:**

١- محەممەدی مەلا کەریم: کۆمەڵێک لاوک و حەیران.
٢- حەمەی حەمە باقی: کورتەیەکی مێژوویی مۆسیقای کوردی.
٣- عوسمان شارباژێڕی: گەنجینەی گۆرانی کوردی.
٤- سەعدوڵڵا ئیسماعیل شێخانی: سەربردەی کۆمەڵە حەیرانبێژێکی کورد.
٥- ئەحمەد حەیران، دیوانی حەیرانبێژان.
٦- ئاوازی ئەحمەد حەمەدەمینی دزەیی: فۆلکلۆری کوردی لە ناوچەی دزەییاندا.
٧- ئەحمەد عەبدوڵڵا زەرۆ: سترانا لیریکی حەیرانۆک.
٨- عەبدولکەریمە فەندی: زاراڤێت فۆلکلۆری، گۆڤارا پەیڤ، هەژمار ٣/١٩٩٦
٩- بەشیر بۆتانی: حەیرانۆک.
١٠- خالید جووتیار: گوتار ێک لەسەر حەیران لە گۆڤاری بەیان ژمارەیەکی کۆن لەبیرم نەماوە هی چ ساڵێکە.
١١- چاوپێکەوتنێک لەگەڵ حاجی ئەحمەد سەعاتچی، گۆڤاری رەنگین، ئۆگەستی ١٩٩٥.
١٢- پرسیار و وەرام بەنووسین لەگەڵ یەکێک لە حەیرانبێژە هەرە بە تواناکانی دەشتی دزەیی، کۆچکردوو جەمیلی عەلیاغای دزەیی.
١٣- ئەوانە و کۆڵێک کاسێتی حەیرانبێژە ناسراو و نەناسراوەکانی کورد. هەروەها ژمارەیەکی زۆر لە کتێب و سەرچاوەی ئەوروپایی و ئەمریکایی کە لەسەر میوزیکی کلاسیک سوودم لێ وەرگرتوون.

سەرچاوە:

- هەوڵێک بۆ تێگەیشتنی حەیران، هۆمەر دزەیی، لە بلاوکاوەکانی سەنتەری راگەیاندن و بلاوکردنەوەی خاک.

- وێنە دەستکردەکان،کاری هونەرمەند رۆستەم رەسول ئاغالەیە

هەولێر لە کۆڕ و مەجلیسی حەیرانبێژیدا

پیرداود مەخمووری

رەنگە قسە کردن لەبارەی فۆلکلۆر و کەلەپووری نەتەوەییمان زۆر لەوە ئاسانتر بێت کە ئەمرۆ لەم مەیدانەدا کاربکات. مرۆڤی کورد هەر لەو رۆژەی کە پێی ناوەتە ئەو هەسارە زەبەللاحە و لەو کوردستانە هەزار بە هەزارەدا جێگیربووە، هەر ماشەڵلای پێ دەوێ، کە چۆن خۆی پاراستووە و کەلەپوورەکەی زیندوو راگرتووە. لەگەڵ ئەوەی کە زمانەکەی پاراستووە هەر بەمشێوەیەش توانیویەتی هونەری گۆرانی بپارێزێ، لە پێش هەمووشیاندا هونەری حەیران، کە رەنگدانەوەی ژیانی کوردەواری تێدا بەدی دەکرێ.

گومانی تێدا نییە کە خەسڵەت و تایبەتمەندی حەیران لەوەدا بەدیار دەکەوێت کە سۆزێکی لە رادە بەدەری ناخە و مرۆڤ لە گوێگرتنیدا هەست بەجۆرە یەکانیەتێک و سەربەخۆییەک دەکات.

کورد دەڵێ: (حەیران و ساوار پیرنابن)، دیارە رەسەنایەتی هونەری گۆرانی و مۆسیقای کوردی بۆ سەردەمانێکی یەکجار درێژ پێش ئێستامان دەگەڕێتەوە، هەر لەو کاتەی کە مرۆڤی کورد ئەرکە پیرۆزەکانی ئەنجام دەدا و لەدەخمەو شوێنەکانی خواپەرستی (گاتای) زەردەشتیان دەخوێند، هەر بەبەردەوامی مایەوە تا ئەو کاتەی (یارسا)ی ئەهلی هەق هاتە وجود و ئەم جۆرە گۆرانی و سۆزە بە پێی سەردەم گۆڕانی بەسەردا هات.

ئەگەر بەروانینێکی زانستیانە سەیری هونەری حەیران بکەین و سەر هەڵدان و بابەتە دەروونیی و دەرهاویشتەکانی شی بکەینەوە، ئەوەمان بۆ روون دەبێتەوە، کە حەیران جۆرە هەڵدان و موناجاتێکە حەیرانبێژ بە جۆرە سۆزێک دەیخوێنێ، هەندێ جار وەک دەڵێن: بەرد بە قسە دێنێ، کە لەگەڵ بارودۆخ و گۆزەگۆزی کورداندا گۆڕانی بە سەردا هاتووە.

من لەم بابەتەمدا کە تایبەتە بە حەیران و حەیرانبێژانی هەولێر، نامەوێ باسی پەیدابوونی حەیران بکەم و لەسەربردەی حەیران بدوێم، ئەوەیان بۆ باسێکی دیکەی سەربەخۆ هەڵدەگرم کە چۆن حەیران لەو پیرە هەولێرەو لەو دەشتە کاکی بە کاکییەی پەیدا بووە و پەرەی سەندووە و لە تخوبی هەولێر تێپەڕی ناوی یەک حەیرانبێژت بەرگوێ ناکەوێ، بۆیە بەدڵنیاییەوە دەڵێم (حەیران تاپۆی هەولێرە) و وەک دوو جمکە لێکدی جودا نابنەوە. با بێینە سەر کرۆکی باسەکەمان، کە بەسەر کردنەوەی چەند حەیرانبێژێکی جارانی دەشتی هەولێرە، کە هەندێکیان ئەگەرچی چوونەتە بەر دلۆڤانیەتی خودێ، وەلێ هێشتا دەنگ و سەدایان زیندوو ماوە و لە کۆڕی حەیرانبێژیدا ناویان بە زێڕ نووسراوە و لە گەرمکردنی کۆڕ و مەجلیسی پیاوماقولان و دیوەخانەی خانەدانان، لە کۆڕ و بەزمی گەڕەلاوژەی جاران، حەیران دەوری سەرەکی هەبوو،

ئەمەش سەرەڕای ئەوەی لە هەموو خۆشی و ناخۆشیشدا هەمان دەوری گێڕاوە.

جاران لە كوردەواریدا هەر كەسێک دەستڕۆیشتوو بوایە، یان هەر یارم كوێخوایەک بوایە، دیوەخانە و نان بدەری دەكرد، دیارە گوێندەبێژ و حەیرانبێژی خۆی هەبووە.

شتێكی دیكەش هەیە نابێ لەیاد بكرێ، ئەویش ئەوەیە، كە ئەو كەسەی لە نزیكەوە هاموشۆی كۆڕ و مەجلیسی حەیرانبێژان و حەڵقە و زیكری دەرویشانەی هەبێ، ئەوا زۆر كەرەت گوێبیستی سۆزی حەیرانێک دەبوو كە لەكاتی حاڵگرتندا یەكێک لە دەرویشەكان دەستی لە بناگوێی دەنا و بەهەمموو ڕوحەوە باڵی دەگرت و ڕووی لە ئەسلی مەقسەد دەكرد، پاڕانەوە و موناجاتی خوی بۆ ئاسمانەكان بەرز دەكردەوە، حەیرانەی دەرویشانە بە جۆرە سۆزێک دەگوترێ، كە یارم جیاوازیی هەیە لە گەڵ هەڵدانی جۆرەكانی دیكەی حەیران، دەرویش "برایمی لهێبان" لە حەیرانێكدا دەڵێ:

«حەیران خۆزی بە خۆزی داران!
گورەک بام لە گورێ نەورۆزێ،
شێن بیام لە سەر كێوی عەرەفات ڕۆژی عارفەی،
وەكی خیوەتێ حاجیان هەردەدا لەو مقامێ عەرەفاتێ لە ناو غوبارو تۆزێ،
ئەی گەلی موسلمانان دەیاللا بە عام بچینە خزمەتی شاهی مەدینەی ئەحمەدی موختار،
لەوێ لەگەر عەزیز و خۆشەویستان بكەین جەژنە و پیرۆزێ».

جاران لە كوردەواری خۆماندا هونەر بەگشتی، حەیران و لاوک و گۆرانی بە كارێكی ئەنگ و شوورەیی دەژمێردرا، بەڵام دەتوانین بڵێین ئەو شتە حەیرانبێژی ڕەسەنی نەدەگرتەوە، زۆر جار حەیران و حەیرانبێژیان بە گوڵی مەجلیسان دادەنا، هەر ئەوەش بووە هۆی تۆمار نەكردنی دەنگی زۆربەی حەیرانبێژە ڕەسەنەكان و ئەگەر دەماودەم حەیرانەكانییان گوترابێتەوە، ئەگینا حەیرانەكانیش بە دەردی ئەوان دەچوون، هەر وەک دەنگی وەستای حەیرانبێژان (سەیدە كوڕە و حەمەد مەندۆ) تازەش كار لە كار ترازاوە ئەو بابەتەی لێرەدا دەكەینەوە بیبلۆگرافیایەكی حەیرانبێژانی دەشتی هەولێرە، تەنها ئەوانەی ناو و دەنگیان باوە و جێ پەنجەیان لە مەیدانەكەدا دیارە و توانراوە لە هونەر و ئەدەبی سەر زارەكی بگوازرێتەوە سەر ئەدەبی نووسراو.

دەگێڕنەوە زۆر لە حەیرانبێژەكان جگە لە كۆڕ و دیوەخانەی پیاوماقوڵان لە چایخانە و قاوەخانەی ئەو سەردەم كۆڕ و مەجلیسیان گەرم دەكرد بە حەیرانە خۆشەكانیان سەرنجی خەڵكیان ڕادەكێشا.

(ئەحمەد حەیران) لە كتێبی (دیوانی حەیرانبێژان) جگە لەو سێ حەیرانبێژەی لە سەری نووسیون، ناوی چەندین حەیرانبێژی دیكەی ڕیز كردوون، لەوانەش چەند حەیرانبێژێكی ئافرەتیان لە گەڵدایە.

حەمەد بەگی، محەمەد حوسێن پیركی، حەمەدەمین سمایل فەلاح، عوسمان حەیران، كەریم عەولارەسوڵ ناوبانگ بە (كەریمە ڕەش)، خدر قادر ڕۆژبەیانی، حەمەدەمین مەلاقەرە، خدرۆكی هەمینە سوری، عەبدوڵلا حەمەدەمین، مستەفا كوڕی خۆشاوێ، سەعدی حوسێن، شەریف قادر، عوسمان حەسەن باپیر، كەریم ئەسعەد فەتاح، عومەر كارەسور لە گوندی سێقوچان، مستەفا عەولا كاڕەش لە گوندی كەندارەقەل، حوسێن عەلیاغا لە گوندی قەپران، جەمیلی عەلۆی لە گوندی پەركانە، مەجید جبرایل لە گوندی تربەسپیان، قوشەی فەقێ عەزیز لە گوندی شەنەغەی، خدر عەلی لە گوندی خەرابەدراو، محەمەد عوسمان، عەلی پیرەش لە گوندی پیرەش، عومەر گاوەرەیی بناری قەرەچووغ، مەحمود سەید بەسێ لە گوندی باشتەپە، خدر حەیران لە گوندی گردگراوی قەراج، عوسمان پاقلاوە لە هەولێر، حاجی نەجیم حەمەدەمین لە گوندی تربە سپیان، خدرە كوێر لە گوندی باقرت، دەرویش قادر لە گوندی مەلا قەرە، عوسمان هەمەوەندی لە گوندی گردەسۆر، هەروەها كاک ئەحمەد حەیران چەند ئافرەتێكی حەیرانبێژی ناونووس كردوون، كە بەڕاستی حەیرانبێژ و سەردولكەزانی بە توانا بوون، بەڵام لە بەر هەندێ باری كۆمەڵایەتی دەنگیان نەماوە و تۆمارنەكراوە، كە ئەم حەیرانبێژانەن:-

(عەیشێ عەبدوڵلا سنجاوی لە گوندی عاللا، حەلیە بادینی لە گوندی قەپران، ئامینە كولندە لە گوندی باقرتی قەراج، زولێخا محەمەد ساڵح لە گوندی خەزنەی

کەندێناوە، عەیشێ رەحمان میکائیل لە هەولێر خێزانی عوسمان حەیران، زبێدە عەباس لە گوندی شۆڕە زەرتکە، شەمام مەحمود لە گوندی مەلا کاغە، سۆتە بندیان دێمەکار، فاتە سوری حەمەد عەلی لە گوندی خۆشاو).

هەروەها برای فۆلکلۆریست سەعدوڵلا شێخانی لەکتێبی (سەربردەی کۆمەڵە حەیرانبێژێکی کورد) سی (٣٠) حەیرانبێژی رەسەنی کوردی ناونووس کردووە و لە ژیانیانی کۆڵیتەوە، کە بەراستی ماندووبوونێکی زۆری تێدا کێشاوە.

(جەمیلی عەلیاغای دزەیی، حەمەدەمین حەیران نانەکەلی، خدر خەرابە دراوی، حوسێن کێشکی، سەعدی عەلی، خورشیدی فەقێ عەزیز شەنەغەیی، مەحمود سەید بەسێ، خدر گردگراوی، حەمەد بەگی، جوامێر قەشقەیی، حوسێن عەلیاغای دزەیی، مەحمودی عیسمەتێ، رەسول گەردی، حاجی تەها بانی مارانی، عوسمان هەمەوەندی، دەروێش برایمی لهێبان، گردەشینەیی، سمایل گردە سوری، درویش قادر خەرابەیی، سمایلە سوری بانی مارانی، بەدیعە حەمەد مەغی، دەروێش حەسەن حەریری، مەلا ئەحمەدی کۆری کۆیی، جەوهەر جەمیل گردەسوری، سەعید باداوەیی، عومەر گاوەرەیی حەسەن حەیران تەلەرخێمی، مستەفا حەسەن خەزنەیی، محەممەد ئومەراوەیی، دەروێش عومەر شێخ شەروانی) هەروەها کاک خالید جوتیار لە کتێبی (حەیران و مەرگی غەریبان) ناوی چەند حەیرانبێژو دەقی حەیرانی نووسیوە، کە ئەمانەن:

(حەسەن حەیران، حەمەد بەگی، عوسمان حەیران، خدر حەیران، رەسول گەردی، حەمەدەمین حەیران، عوسمان هەمەوەندی، عومەر گاودەیی، مستەفا حەسەن خەزنەیی، سەعدی عەلی، حاجی نەجیم تریەسپیانی، دێوانە محەممەد تریەسپیانی، سەلام حەمەدەمین پەرێ، مەغدید حەمەدەمین پەرێ، قادر حەمەدەمین پەرێ، مەحمودی سەید بەسێ، مەحمودی عیسمەتێ، خدر خەرابەدراوی، جەمیلی عەلیاغای دزەیی، حوسێن عەلیاغای دزەیی، فارس عەلیاغای، حەمەد عەلی، ئیسماعیل حاجی، دەروێش عومەر شێخ شەروانی، سەعید باداوەیی، قوشەی فەقێ عەزیز شەنەغەیی، سمایل گردەسوری، قادر دوکەرەیی، حاجی جوامێر..)

هەروەها ناوی چەند ئافرەتێکی دیکەی نووسیوە، کە ئەوانیش لە گۆری حەیرانبێژیدا رۆژێک لە رۆژان دەنگ بوونە، کە ئەمانەن:

(بەدیعە حەمەد کەردزی، خەجێ سەروەرێ، فاتمێ سەروەرێ، عەیشێ حەمەدۆکی، ئامەی زێخە، عەیشێ سلێمانی، بەدیعە برایم سەرگەڕانی، عەیشانێ عەزیزی کەنداری، دۆتمامێ عەولا چار بەردەیی، نایلەی ئەحمەد ئاغای مێهدی، زرێخ عەولا قادر درکەیی و چەندانی دیکە).

هەروەها مامۆستا عومەر شێخەڵلا دەشتەکی لە کتێبی (داستان و گۆرانی لە فۆلکلۆری کوردیدا)، ناوی چەند حەیرانبێژێکی نووسیون، کە ئەمانەن:

(شای حەیرانبێژان سەیدە کۆر، دادە ئامینە، حوسێنی سمایل لاکێشی، ئەحمەدی تاژدینی، حەمەد بەگی، سمایلە کاکەی چیغلۆکی، خدرۆکی عاللای، جەلالی هۆرێ، شێمحەمەد عەزیز، کاکەرەزای بندیان، حەمەدەمین پیرداود خارەک، عەلی حەسەن خۆخێ، عوسمان حەیران، خدر حەیران، مستەفا حامید و ئەحمەد خدر)

حەیرانبێژ: حەسەن حەیران تەلەرخێمی:

ناوی تەواوی (حەسەن قادر خەلیل برایم) گەورەیە، لە گوندی تەلەرخێمی گەورەی سەر بە ناحیەی (گوێر) لە ساڵی (١٩٣٧) لەدایک بووە.

چەندی بلێی دەنگ و سەدایەکی دلڕفێنی هەبوو، لاوک و حەیرانی وەستایانە زانیوە، لە (نای و دووزدلە و شمشاڵ) ژەنیدا بێ هاوتا بووە.

لە کاتی حەیران گوتندا خۆی نای دەژنی، لەبەرئەوەی گەنجێکی زۆر دڵتەڕ بووە، زۆری حەز بە سەیران و گەشت کردووە.

یەکێکە لە حەیرانبێژە هەرە بەناوبانگەکانی کورد بوو، بەڵام حەیف و مەخابن مەرگ مەودای نەدا لە هونەرەکەی بەردەوام بێ، ئەوە بوو لە گەشتێکدا لە نێوان شاری نەغەدە و ورمێ، لە رۆژی (٢٢/٦/١٩٨٤) بەهۆی کارەساتی ئۆتۆمبیل وەرگەڕان گیانی پاکی لە دەستدا.

لە پاش مردنی چەندین کاسێتی تۆمارکردووی بەجێهێشتووە.

«چەندی گازدەکەم و گازدەکەم دەرێم: خۆزی بە خۆزی داران!
دەبا ئەمن کوریکەک بامایە لەکوریکێ لەبلایێ،
ئەوەل فەسلێ دەرە بواران شێێ بیاما لەسەر قەراتی پیرە هەولێرێ،
هەمـوو دانی سـبەینان دەبا بەرێ خـۆم دابایە هەردوو دەرکەی سەرایێ،
ئەمن دونێ لە مـەرکـەزی ژوانێ کـەیە دوو چاوێ بەرەک،
لە من وابێ خەبەرەکیان دەدامێ،
لەمن وابێ دەگەمە مراز و مەخسودێ،
ئەمن نەمدەزانی لە پێیانم دەکەنەوە سندانێ،
لە دەستانم دەکەنەوە کەلەمچێ،
گەلە بەدرەکی غەمبار دەمنێرنە حەفت قۆناغ لە خوار بەغدایێ».

حەیرانبێژ عومەر گاوەری

ناوی تەواوی (عومەر حوسێن مەحموود)ە، لە ساڵی (١٩٠٧) لە گوندی سێبیرانی گەورەی ناوچەی بەڕانەتی لە دایک بووە.

لە تەمەنی (١٥) ساڵیدا هەستی بەخۆی کردووە کە حەزی لە حەیرانە، جگە لە حەیران، لاوک و مەقامیشی دەزانی، سوودی لە (حەمەد بەگی و مەحموودی سەید بەسێ) وەرگرتووە، لە (رەسوڵ ئاسکی) خاڵی فێری حەیران گوتن بووە، دەنگی حەسەن حەیرانی بە دڵ بووە، عومەر گاوەرەیی دەڵێ: لە کۆڕی حەیرانبێژیدا ئەوانە وەستان (حەمەد بۆشناغ، حەمەد بەگی، خدر حەیران، عوسمان حەیران، حەسەن حەیران)ن.

هەروەها دەڵێ:
ئەوکەسەی ئاشق نەبێ نازانێ حەیران بڵێ.

لە مردنی حەسەن حەیرانی جوانە مەرگ، بە حەیرانێکی لاوانەوە بەشداری دەکات و دەڵێ:

«حەیران گۆتە درێ خۆ لۆ وەها کەسادی،
بوارە باپچینە بێژینگ بە سەری
تێکەر بە کوریکێ نیسانی لەگەر کوریکێ فەرهادی،
گەلە حەیف و مخابنێ دنیایێم دەمینێ لە بۆ چاوی
(حەسەن حەیرانی) کەتە بن خاکی گۆڕ بەبێ مرادی».

حەیرانبێژ جەمیل عەلیاغای دزەیی

ناوی تەواوی (جەمیل عەلی خورشید بایز ئاغا)یە، لە ساڵی (١٩١٠) لە گوندی قەپرانی سەر بە کەندیناوە لە دایک بووە، لە هۆزی دزەییە، لە حەیرانبێژاندا دەنگی (حاجی جوامێری) لەلا پەسند بووە، هەروەها حەزی لە دەنگی (زایەر مام زێندین و حوسێن عەلیاغای برای و حەسەن حەیرانی) کردووە.

هەتاکو دوا ساڵەکانی ژیانی لە حەیران گوتندا بەردەوام بووە، ئەمە یەکێکە لە حەیرانەکانی:

«حەیران لە گردی گۆمێ، بەژن بڕندێ بەیداغی رۆمێ،
لە بۆ من برێنە داکی حەیرانێ
گـەلـەکی چەکـان بەنازدار حـەیرانێ وەنەکـا، ئاسکە ئەوەک بەژنی بچۆمێ»

حەیرانبێژ حەمەدەمین حەیران ئانەکەلی

ناوی تەواوی (حەمەدەمین ئیسماعیل نادر)ە، لە ساڵی (١٩١٤) لە گوندی گەرەسۆری نزیک شارۆچکەی مەخموور لە دایک بووە.

یەکێک لە خاسیەتەکانی ئەو حەیرانبێژە ئەوەیە، هەموو حەیرانەکانی لە جۆری سەر چیایین، دەنگی ئەم حەیرانبێژانەی بەدڵ بووە و لەزۆربەی کۆڕ و مەجلیسان بەشداری کردوون لە حەیرانبێژیدا،

(حاجی جوامێر، مەحموودی سەید بەسێ، خدر عەباس سنجاوی، حەمەد بەگی، خورشید فەقێ عەزیزی، حەسەن حەیران، عومەر گاوەرەیی، عوسمان حەیران، خدر خەرابە دراوی) کاسێتی تۆمارکراوی هەیە، ئەمەش نموونەیەکە لە حەیرانێک:

«حەیران لە تۆمەراوێ،
چەند شلک و ئاسک و نازداری، چاوت رەشە گەردەنت زەردە، پەرچەمت خەنەی پێ ناوێ،
کیژەرێ: هێتیمە لاوە، وەرە ئەوسار زەندەیێ
بە بازن بگرە بەکێلێ کوێستانێ
هاوینان دەشتی هەولێری گەلەکە گەرمایە ئەوەک رووەمەتی سۆری گورگوری سیس بێ لەبەر هەتاوێ».

حەیرانبێژ حەمەد بەگی

ناوی تەواوی (حەمەد ئیسماعیل ئەحمەد دیوانە)یە، لە نێو خەڵکی بە حەمەد بەگی ناسراو بووە، لە ساڵی (١٩١٢) لە شارۆچکەی مەخموور لە دایک بووە، لە ساڵی (١٩٣٠) دەستی بە حەیران گوتن کردووە، حەمەد بەگی لە ساڵی چلەکان چەند کاسێتێکی لە چاپخانەی (مەچکۆ) تۆمار کردووە. لە (١٩٥٤) لە چاپخانەی (ئەحمەد ئاغا) لە کەرکووک کاسێتێکی تۆمار کردووە. ئیسماعیل ئەحمەد دیوانەی باوکی حەیرانبێژ بووە،

حەمەد بەگی دۆستایەتییەکی باشی لەگەڵ حەیران بێژان هەبووە: (ڕەسول گەردی، خدر حەیران) هەروەها لەگەڵ مامۆستا تایەر تۆفیقیش بەینیان خۆشبووە.

لە (١٩٧٦/٧/٢١) دڵە پڕ حەیرانەکەی لە لێدان دەکەوێ لە گۆڕستانی شێخ محەمەد لە مەخموور دەنێژرێ، ئەوەی دەنگی حەمەد بەگی لە دەنگی حەیرابێژەکانی دیکە جیا دەکاتەوە ئەوەیە، کە تۆنی دەنگی یەکجار بەرز بووە، جارێکیان لە دەرکی بازاڕگەی مەخموور حەیران دەڵێ، لە مەخموور گوێیان لە دەنگ و سەدای دەبێ کە ئەو مابەینەش (٢-٣)کم دوور دەبێ.

حەمەد بەگی خاوەن ڕێچکەیەکی تایبەتی بووە لە حەیرانبێژیدا.

ئەمەش نموونەیەکە لە حەیرانەکانی:

«کاکە، خزمینە، ئەمن دەڕێم ئەستێرەکم لێ هەڵات لە تاقی عاسمانێ،

مەڕۆ ناتگەمێ گەردەن کێل، شەوقی خۆی دەداتەوە لە سەرێ حەسەن موتریب و دار دیدەوانێ،

خزمینە دەڕێم لە کاکینگۆ سۆردەکاتەوە چەولنگی پردێ،

لەگە دار شیلانێ، ئەوجا ئەمن شەدەکی لۆ بەژنی باریک و قەدو قامەتەکی شلک دەکڕم لەخمێ کارخانێ،

ماینەکی دەدەم لۆ گورینگ لێنانی، هەسپەکی دەدەم لۆسیم پێچانێ

ئەوڕۆ سەرێ چەند ڕۆژانە، کاکە، خزمینە، حەیرانەکەی من لێم زیزە لەسەرێ تانێ...»

حەیرانبێژ خدر خەرابەدراوی

ناوی تەواوی (خدر عەلی قادر)ە، لە هۆزی بڵباسە، ساڵی (١٩١٤) لە دایک بووە، جگە لە حەیران، بەستەو مەقامی دروونەو ساوار کوتانەوەی زانیوە، چەند بەیتێکی فۆلکلۆری زانیوە وەک، (زەمبیل فرۆش، ئایشە گوڵ.. هتد)، دەنگی حەیرانبێژان (حەسەن حەیران و سەعید عەولای قەڵانچۆغانی) لەلاخۆشبووە.

خدری حەیرانبێژ دەڵێ: سەرەتای دەست پێکردنم بە حەیران لە میری حەیرانبێژان سەیدە کوێر فێربووم، سێ کاسێتی تۆمارکراوی هەیە، ئەمەش نموونەیەکە لە حەیرانەکانی.

«لە بانی بانیان لە بانی کۆیێ،

کیژ دەبا بەژنت لەبۆ من بمێنێ بە شەترە ئەمامەکانی شێن دەبی لە وراتێ خالیس و مەندەلی، لەسەران دەگرن نارنجە لەبنان دەگرن زەردە لیمۆیێ،

وەڵڵاهی ئەگەر سێ ماچان وەرگرم لەگەردنێ زەرد خۆم نادەم، سەد جاران بەخوای قەسەم، بە حاکمی زاخۆیێ»

حەیرانبێژ عومەر شێخ شەروانی

ناوی تەواوی (عومەر ڕەسول مام شێخ)ە. لە ساڵی (١٩١٨) لە گوندی شێخ شەروان لە دایکبووە، کەس نییە بەیتی (تورگە تورگە)ی عومەر شێخ شەروانی گوێ لێنەبووبێ، دیارە ئەو بەیتەش سەربردەیەکی دوورو درێژی هەیە.

جگە لە حەیران، شاعیرێکی میللی بەتوانا بووە. حەیرانەکانی کورت و پڕ واتان. لە کۆڕی حەیرانبێژیدا دەنگی (حەسەن حەیران و سەعید باداوەیی و سەعید سەلیم دۆڵەبەکرەیی و عوسمان حەیرانی) بەدڵ بووە، ئەمەش نموونەیەکە لە حەیرانەکانی:

«حەیران لاجان بە چەرخە،

لەسەری مەڕەو لەبنی بەرخە،

حەزلێکردنێ من و کچەتیم حەیرانێ، حەزلێکردنی خاتوون ئەستی و شێخ فەرخە».

حەیرانبێژ محەمەد تۆمەراوەیی

ناوی تەواوی (محەمەد عەبدوڵڵا باپیر ئیسماعیل)ە،

لە هۆزی باڵەكە، لە ساڵی (١٩٤٠) لە گوندی ڕێزان لە دایكبووە،

محەمەد ئۆمەراوەیی لە كۆڕی حەیرانبێژیدا، حەسەن حەیران و عوسمان حەیرانی بە دڵە، دەڵێ ئەو دووە سەر دەستەی حەیرانبێژانن.

چەندین حەیران و لاوك و بەستە و مەقامی لە كاسێت تۆمار كردووە، پتر لە (٥٠) پەنجا كاسێتی لە بۆنە و جەژنەكان تۆمار كردووە.

«حەیران بریندارم، برینی كەون و نوم پێكەوە كولاوە،
سەبارەت بەبەژنەكی باریك، بوویە ماسییەكانی دەرمان خواردی كەتیمە لە دەو ڕووبار و ئاوە،
ئەگەر مردم نەڕێن درەنگە،
قەبرێ من لێدەن لەمابەینی سینگ و مەمكی حەیرانی، لێمەدەن بە كورینگ وبێرە، بیرازی گەلەك تەنگە،
خەبەرەكی لەبۆمن بدەنە حەیرانێ، با لەبۆم بگرێ گەلەك بەئاوازو دەنگە».

حەیرانبێژ مستەفا كۆری خۆشاوێ

ناوی تەواوی (مستەفا خدر شێروانی)یە، لەساڵی (١٩٣٩) لە گوندی خۆشاوێ لە بناری قەرەچووغ لە دایك بووە، بە هۆی نەخۆشی لە دنیا بینین بێبەش دەبێ.

مستەفا كۆر جگە لە حەیران، شایەرێكی میللی بەتوانا بووە، چەندین هۆنراوەو بەستەی بۆشایی هەیە.

لەساڵی (١٩٦٤) سێ كاسێت بۆ تۆمارگای عەبدوللەتیف تۆمار دەكات، حەیرانەكانی هەمووی لەدانانی خۆیەتی، لەزۆربەی حەیرانەكانیدا ڕەوانبێژی و هونەری شیعری تێدایە، لەكۆڕی حەیرانبێژیدا دەنگی (حەمەد بەگی و عوسمان حەیرانی) بەدڵ بووە.

ئەمەش دەقێكی حەیرانەكانیەتی، كە دەڵێ:

«ئەرێ براینە، چەندم گاز دەكرد، نەمدەگۆ قەراتی پیرە هەولێرێ لە من دێمە،
ئەو سارەكە بەویێ دەرە بوارێ، حەیرانەكەم لە كێلانی گوارەدا، چاوەكەم دەرێم لە كەپوانی خەزێمە،
ئەو سارەكە سەرێ حەفت سارە، سەبارەت بە حەیرانێ بەرمەنی لێمە،
كیژدەرێ: كورەتیمە حەیران، لەگەر كۆمەرەكێ براو برادەران وەرە كن بابم ماریژگەت وێران بێ،
دەوجە دەرێ، ئەگەر ئەمنی نەدایێ،
بەقەبری شێ عەلی، بەدوانزدە ئیمامان شەو لە سێ بارێ نیوە شەوێ، بەگرێێ چارۆكێ لەگەرت دێمە»

ئەمەش پارچە هۆنراودیەكی میللی ئەم شایەردیە:

لەرەو ڕەوێێ وەردەكان   هەردەفڕن نابەن ڕەوێ
لۆلای ماریان وادەچووم   لە مەحەلی نیوە شەوێ
یارم شیرن نووستبوو   كورتێ چاو بارەكەوێ

حەیرانبێژ حوسێن كێشكێ

ناوی تەواوی (حوسێن حەمەدەمین ئیسماعیل خۆشناو)ە، لەساڵی (١٩١٨) لەگوندی كێشكێ خۆشناوەتی لەدایك بووە، لەتەمەنی (هەرزەكاریدا) هەوڵی فێربوونی حەیرانی داوە، لە گەڵ حەیراندا لاوك و بەستەو مەقامیش دەڵێ:

مام حوسێن كێشكێ دەڵێ لە حەیرانبێژیدا سوودم لە سەیدە كۆرە وەرگرتووە، بەڵام لەلاوك بێژیدا لاسایی (كاویس ئاغا و عەزیز ئاغا) دەكەمەوە.

مام حوسێن كێشكێ خوا تەمەنی درێژكا، ئێستاش لەژیاندا ماوە، دەنگ و سەدایەكی بەتوانای هەیە، چەندین كاسێتی بۆ ئێزگەو تەلەفزیۆنەكان تۆمار كردووە، لەگەڵ تیپە مۆسیقییەكان بەردەوام بەشداری دەكات لە بۆنەو جەژنە نەتەوەییەكان..

ئەمەش نموونەیەكە لە حەیرانەكانی:

«ئەستێرەكم لێ هەرات وەختی عیشایێ،
شەوقی خۆی دەدا لەگومبەتی شێخەڵلای هەولێرێ، لەحەمامی حاجی قادری، زۆر جوان دەداتن لە حەوشی سەرایێ،
ئەسمەرێ عەلی كابایزی دەیگۆت گەلە حەیفم دەمینێ
لەبۆ بابێ جەمیل و مەجیدی، كەتیتە بەندیخانێ لەبۆم نایەتە دەرێ بەماری دنیایێ».

حەیرانبێژ سەعدی عەلی

ناوی تەواوی (سەعدی عەلی ئیسماعیل)ە لەساڵی (١٩٢٥) لەشاری هەولێری دێرین لەدایکبووە، دەنگێکی بەسۆزی هەیە، کە ناوی سەعدی عەلی دێتە کۆڕی حەیرانبێژان، دەبێ ئەستێرەکەم لێ هەرات لەلای یەمەنێ» بێتەوە. یاد سەعدی عەلی دەڵێ: لەحەیرانبێژی سوودم لە (حوسێن رەشید سەر بەشاخی و شەریف گەزۆی مەخمووری و شێخە کۆری بیتوێنێ) وەرگرتووە، چەند کاسێتی تۆمار کراوی هەیە، لە رادیۆ و تەلەفزیۆن گۆرانی تۆمار کردووە. سەعدی عەلی ئێستاش لە ژیاندا ماوە.

ئەمەش غوونەیەکە لە حەیرانەکانی:

«حەیران گەوارەکی داهێنا چەند رەشی تاری،
دەگەڵ بەژنی باریک دەچوومە دەرێ لەکاولە مەفتەنێ
هەردووکمان دوعامان دەکرد خوایە خۆشی کەی نەکو بباری،
لەمنی تەردەکردەوە هەرەتی قەرەبێتک و قەرەبۆتکان
کلکەبێ دارە بزماران، مەخلەت و مەخلەتان،
زورگێ مەخسوودان گەرێ شاسواری،
تازیکەندێ بندیانان، قەپەکێ مام خاران،
گردە سۆری سپانان، باغەرشۆری دزەییان،
لفکە شۆری گەردیان قۆندەرە زرۆقی هەولێریان،
لەمن تەر دەکا سەرو پەرچەمێ پیرەش و کەسنەزانی».

حەیرانبێژ عوسمان حەیران سنجاوی

ناوی تەواوی (عوسمان خدر جەرجیس)ە، لە ساڵی (١٩١٧) لە گوندی چەغەمیرەی کەندێناوە، لە دایک بووە، لە ساڵی(١٩٦٨) کۆچی دوایی کردووە، باوکی هونەرمەندی حەیرانبێژ (عارەب عوسمان)ە، عوسمان حەیران چەندی بلێی حەیرانبێژێکی بە توانا و بەسەلیقە بووە، بەلام بەبێ (تەسبێح) نەیتوانیوە حەیران بلێ، چەند کاسێتێکی تۆمارکراوی هەیە، دەنگی (حەسەن لاوک) کاری تێکردووە، دۆستایەتی لەگەڵ (حەسەن حەیران) زۆر خۆشبووە.

جارێکیان (حەسەن حەیران) لە نەخۆشخانەی نەساغ دەبێ، کە عوسمان حەیران سەردانی دەکات، حەسەن حەیرانی بۆ دەڵێ، ئەویش دەڵێ:

حەسەن ئەتو نەخۆشی ئەوەندە دەنگت خۆشە، ئەدی ئەگەر نەخۆش نەبوای دەبێ چۆن بێ.

ئەمەش غوونەیەکە لە حەیرانەکانی:

«دەرێم براینە برادەرینە، ئەوڕۆکە بەوێ سپانێ
گاز دەکەم دەرێم لە قەراتان بابە لە قەراتی کاولە دوینێ،
ئەوا دەنگۆ جوابەکی بدەنە شێحەمەداغەیی گەردی،
دەبا لەسە کانیەکەی بەحرکە جاران ئاوا لێ بدا لەغەمە لەگە نۆیینێ،
ئەمانە ئەنگۆ زەینێ خۆ بدەنێ،
دەرێم: رەوشە سۆری خەیلانی ئەسمەرێ زراری،
جەواهێرێ ئەحمەد بادینان دێتەوە لە زیارەتی داری دارشەکرانێ
ئەوا دەرێم: پەنجەیێ نەرمۆکە گەلەشیرنە شل بووینە لەبە رەوتارو رۆیینێ».

حەیرانبێژ خورشید فەقێ عەزیز شەنەغەیی

لە ساڵی (١٨٧٥)لە گوندی (لهێبان)ی کەندێناوەی لەدایک بووە، زۆربەی ژیانی بە راو وشکار بەسەر بردووە، لەیارییە فۆلکلۆرییەکاندا دەستێکی بالای هەبووە، دەنگێکی بەسۆزو ناسکی هەبووە، ئەگەر لاوک و حەیرانی بگوتبایە ئەوەندە بەسۆزو لاواندنەوەی دەگووت ئەوەی گوێی لێ بایە دەستی بەگریان دەکرد.

کاسێتی تۆمار کراوی هەیە، لە ساڵی (١٩٨٥) کۆچی دوایی کردووە.

«ئەورۆ هێوارێ دەرێم:
ناوەدانیی قەرەچووغ لەمن بەزوورگ و تەلانە،
دەوجا بڕۆنێ مانگی نیسانێ کۆمەرێ تەیران، پۆرو خەرتەلان، لێیان دانا هێلانە،
ئەمن ئەوسا بەمردنی خۆم دەهاتمە بەرێ
چبکەم لەگەر ئەو بابان وێرانەی چ ناکرێ
دوێنێ کچە تیمە حەیران گۆتێ بینە هێتیمە لاو دەست لێک بەردانە».

حەیرانبێژ مەحموودی سەید بەسێ

ناوی تەواوی (مەحموود قادر لاسە)،

لەساڵی(١٩٠٧) لە گوندی باشتەپەی سەربە قوشتەپە لەدایک بووە، لەتافی لاوێتیدا هەستی حەیران گوتنی لەلا دروست دەبێ.

لەگەڵ دەروێش سمایل گردە سۆری بەدوو قۆڵی حەیران و بەستەی گوتووە، مرۆڤێکی نان بدەرو سەخی تەبیعات بووە، زۆربەی حەیرانەکانی لە دانانی خۆیەتی، دەنگی(حەسەن حەیران و حەمەد بەگی و عوسمان حەیران)ی زۆر لەلا خۆش بووە.

ئەمەش نموونەیەکە لەیەکێک لە حەیرانەکانی:

«کیژدەرێ: کورە حەیران هەردوو چاوەکەم،

ئەمن نێچیری تورمە لەناو خەرک و عالەمێ گوندێ خۆمان پەلارم ماوێ،

ئەمن هەردەگرم جەرەبێ خۆم، دەچمەوە سەرکانی بەرمارێ

کورە حەیران هەردوو چاوەکەم دەومرە هەر لەبۆ خۆتم بگرە بەتۆرو داوێ».

حەیرانبێژ خدر گردگراوی

ناوی تەواوی (خدر ئەحمەد برایم)ە، لەساڵی (١٩١٤) لەگوندی دارەخورمای کەندێناوە لەدایک بووە، چونکە لەگوندی گردگراوی قەراج جێوار بووە، بۆیە پێی دەڵێن خدرگردگراوی.

سەرەتای دەستپێکردنی بە حەیرانبێژی لاسایی (حەمەد بەگی و عەباس ئەحمەد)ی کردۆتەوە، لەهەمووان پتر داخباری حەمەد بەگی حەیرانبێژ بووە، لەساڵی(١٩٤٠) سەردانی شێخ مەحموودی کردووە، حەیرانی لەمەجلیسی نەگوتووە.

ئەمەش پارچەیەکە لە حەیرانەکانی:

«حەیران قەراج بەنوارە نوارە،

جێی کارو کارغەزالان گردی باقرتەی، رەبی کۆربیتەوە کاولەروارە،

ئەمن بواران دەچمە سەر بێژینگ بەسەرێ خۆمان،

رنگی شیرینە عالەم دەزانێ غەردارەی تارە، بەژنێ باریک توخوا بەچاوان بڕێنە زێدە جوانێ،

وەڵلا لەناو عالەمێ دیارە سۆری چاو کارە».

حەیرانبێژ حوسێنی عەلیاغای دزەیی

ناوی تەواوی (حوسێنی عەلی خورشید بایز ئاغا) یە، ساڵی(١٩١٩) لەگوندی(قەپران)ی دیبەگەی لەدایکبووە، لەساڵی(١٩٧٤) کۆچی دوایی کردووە، لە حەیرانبێژان دەنگی (زایەری مام زێندین و جەمیلی عەلیاغا و حەسەن حەیران و خورشیدی فەقێ عەزیز)ی بەدڵ بووە.

ئەمەش پارچەیەکە لە حەیرانێکی:

«حەیران کیژۆرە ئەسمەرێ،

گەردەنێ خۆت برند کە لۆمن دەبا خار بێنە دەرێ،

ماچکەم جێی خەنارکان دنیا مەرگ و مردنە سەتی وەکی من و تو چوویتە بن خاکی گری بەوی کەسەرێ».

حەیرانبێژ خدر حەیران

ناوی تەواوی (خدر عەباس یەعقوب)ە، لە ساڵی(١٩٢٦) لە گوندی شۆڕەزەتکەی نزیک دیبەگە لە دایک بووە، زۆربەی ژیانی لە گوندی ئازیکەندی بندیانان بەسەربردووە.

خدر حەیران دەڵێ: لە ساڵی(١٩٦٠) لەگەڵ (رەسول گەردی) دۆستایەتیم هەبوو، هەوڵی لە گەڵدام بچم بۆ رادیۆی کوردی حەیران تۆماربکەم، پاشان مامۆستا (عەلی مەردان) لە دوای ناردم، زۆرم کەیفم پێهات، بەڵام لەبەر هەندێ داب و نەریتی کوردەواری بۆم رێکنەکەوت بچم.

لە حەیرانبێژان دەنگی (حەمەد بەگی و حەسەن حەیران) لەلا خۆشبووە. خدر حەیران دۆستایەتی لەگەڵ زۆربەی حەیرانبێژان هەبووە، سێ کاسێتی تۆمار کراوی هەیە، جگە لە حەیران هۆنراوە و بەستەی شایی کردنیشی هەیە.

خدر حەیران دەڵێ: لاسایی کەسم نەکردۆتەوە، حەیرانەکانیش هەموویان لە دانانی خۆمن، بە جۆرێک حەیرانم گوتووە کەس نەیتوانیوە لاساییم بکاتەوە.

ئەمەش پارچەیەکە لە دەقێکی حەیرانەکانیدا:

«خۆزی بەخۆزی داران! برام، ئەمن کوریکەک بام لە کوریکێ بێجانێ،

هەموو فەسڵی دەرە بواران، شێن بومایە لەسەر قەراتەکەی پیرە هەولێرێ

سبەینان هەموو سبەینان لەگەر گەزەنگی رۆژی رووبێ خۆم بدای هەردوو دەرکەبێ سەرایێ،

دوێنێ لە مەرکەزی ژوانێ گەیە دوو چاوێ بەرەک بەتەمابووم بگەمە مرازوو مەخسودی دنیایێ،
لەگەڵ دووچاوی بەرەک، نەمزانی لە پێیانم دەکەن زنجیرێ،
لە دەستانم دەکەن کەلەمچێ
هەرم دەدەن حەفت قۆناغ لە خوار شارەکەی کاولە بەغدایێ».

حەیرانبێژ جوامێری قەشقەیی

ناوی تەواوی (جوامێر حەسەن جوامێر محەممەد)ە، لە گوندی قەشقەی سەر بە قوشتەپە لە دایکبوود، لەسەردەتای ژیانی حەیرانبێژیدا دۆستایەتی حەیرانبێژ جەمیلی عەلیاغای کردووە، خەڵکێکی زۆری فێرە حەیران کردووە، پیاوێکی خواناس بووە، بەڵام بە داخەوە کاسێتی تۆمار کراوی نییە، لە ساڵی (١٩٧٣) کۆچی دوایی کردووە.

ئەمەش نموونەیەکە لە حەیرانەکانی:

«حەیران لە بۆ درێ خۆم بە کێندەردا هەر برێم، دەرێم:
هەولێر لە من هەولێرە،
لەسەری قەراتە لەبنی باژێرە،
دونێ هێواری لەگەر کۆمەرەکی دەستە خوشکان دەهاتەوە لە حەمامێ مۆدە، سەروو پەرچەمی نازدار حەیرانێ گەلە خاوە پەرت بووە لەسەر ملانی،زێدە لە کیژان ئەو زالم بابە خەزێمی زێرە».

حەیرانبێژ مەحموودی عیسمەتێ

ناوی تەواوی (مەحموودی رەسوڵ مەلاک)ە، لە ساڵی (١٩٢٦) لە گوندی ئیلنجاغی گەورە لە دایکبووە، شارەزاییەکی باشی لە حەیران و لاوکدا دەبێ.

لە کۆڕ و مەجلیسی حەیرانبێژاندا دەنگی (حەسەن حەیران و عوسمان حەیران و مەلا عەلی عەزیزە کەلی باشتەپەی) پێ پەسند بووە.

ئەمەش نموونەیەکە لە حەیرانێکی:

«حەیران ئیلنجاغ و تارەبان لە من ئەوبەر ئەوبەرە،
سێوەکیان هەردا ئەوسەر ئەوسەرە،
کیژ جوانان دەنێرێ کورە حەیران وەرە
لەبۆخۆ دەمەکی دانیشین بکەینەوە گازاندەو گلەییە،

چونکە گەلەکی وەکی من و تۆو چوێتەوە بن خاکی گڕی بەو ناخ و کەسەرە».

حەیرانبێژ رەسول بێزار گەردی

ناوی تەواوی (رەسوڵ محەممەد عەبدوڵلایە)، ساڵی (١٩٢٨) لە گوندی قەلادگەی بەرانەتی چاوی بە ژیان هەڵهێناوە، هەر لەسەرەتای لاوێتیدا خولیا و هەوای حەیران لەسەری دا، خاوەن رێچکەیەکی تایبەتە بەخۆی، لەسەیدە کۆری حەیرانبێژ فێرە حەیران بووە.

جگە لە حەیران لەبەستەو مەقامی کوردیدا دەستی باشی هەبووە، خوێندەوار بووە، بۆیە شیعری شاعیرانیشی کردۆتە بەستە و گۆرانی، نزیکەی (٧٠٠) حەیران و گۆرانی و مەقامی لەرادیۆ و کاسێتەکان تۆمار کردووە، ئەو کتێبانەی بەچاپ گەیاندووە:

کتێبی بژار، گوڵە مێلاقەی کوردستان، شیلان و شلێر، پەنگر، دارە شەکران، کیژۆرە ئەسمەرێ، بەناوبانگترین حەیرانەکانی رەسول گردیین.

ئەمەش پارچەیەکە لە حەیرانەکانی:

«حەیران قەراتێ شارەکەی پیرە هەولێرێ گەلەک قەدیە،
دەرکەی دوو دەری، گەلی برادەرینە،
ئەمن ئەورۆ هێواری زەینێ خۆم دەداوە ئەو ناسک و ناسک بەدەنەی، دێتەوە لەسەر جۆگەی شێخەڵلای لەبن کراسەکەی کتان جۆتە شەمامە و شەمامەی باغەران بایەکەی شەماری لێ دەدا دەرواو دەلەری، دەمگۆتە حەیرانەکەی خۆم دە تو بینە ماچکەم چەرخێ رووەمەتێ خارێ گەردەنێ دیاریم هێنایە بسکۆکەی بەسەری».

حەیرانبێژ حاجی تەها بانی مارانی

ناوی تەواوی (تەها محەممەد مستەفا)یە، لەساڵی (١٩٢٨) لەگوندی بانی مارانی کۆیە چاوی گەشی بەدنیا هەڵهێناوە، لە حەیرانبێژیدا سوودی لە (سمایلە سۆری بانی مارانی و عەزیز خەرابە دراوی) وەرگرتووە.

ئەمەش نموونەیەکە لەحەیرانێکی:

«حەیران دەشتی کاولە قەراجی لەکاکی نکۆ قەدیم بە یارە،

ئەورۆ سبیانێ دەبا بچینەوە سەر کەرکێ حوسێنێ غازی،
زەینی خۆ بدەینە بناری کاولە دیبەگەی،
سەر لە سبیانان چەندە بەتۆز و غوبارە،
ئەوجا براینە ئەنگۆ هەمووداني هێواران زەینێ خۆ نادەنە کانیێ داودە رەشی ئەوا دێنەوە کۆمەرەکی شەدە شل و شل وەل وەل بە خەناوکان، بەرام ئەسمەرێ حەسەنی زێدە لە خەرک و عالەمێ گوندی مە تەریکە تیلاکەی خوارە».

حەیرانبێژ عوسمان هەمەوەندی

ناوی تەواوی (عوسمان مەولود عەبدوڵلا)یە، سالی (١٩٢٩) لە گوندی گردە سۆرێ سیانان لە دەشتی قوشتەپە هاتۆتە دنیاوە.

حەیرانبێژ لە حوجرەدا خوێندوویەتی و پاشان پۆلی پێنجەمی سەرەتایی خوێندووە، هەر لەسەرەتای هەستکردنی خولیای کۆکردنەوەی فۆلکلۆرە، سەبارەت بە فێربوونی حەیران سوودی لەم حەیرانبێژانە وەرگرتووە: (ئیسماعیل گردەسۆری، مەحموودی سەید بەسێ، قورشیدی فەقێ عەزیزی شەنەغەیی، حوسێنی عەلیاغا، عوسمان حەیران و حاجی جوامێر).

«حەیران سەفێ برندە سەر لە بەفرێدا،
سینگێ نازدار حەیرانێ دەشوبهێنم بەوان کاغەزەکانی سەمەرقەندی هەموو دانی سبیانان بەخۆم سەرمەشق لێ دا،
دەمگوتە بەژنێ نازدار حەیرانێ خۆ تو لەمن نەبویە عاسمە خانێ خوشکێ عەلی بەگی داسنی، سەرێ حەفت سارانە لەمن عاسێ بووی نایە خوارێ لەقۆنگرەی قەسرێ دا»

حەیرانبێژ دەروێش برایمی لهێبانی

ناوی تەواوی (ئیبراهیم مستەفا مامەند حەمەد)ە. سالی (١٩٣٠) لە گوندی لهێبانی کەندیناوە لەدایکبووە، سەرەتای دەستپێکردنی، حەیرانی دڵداری دەگوت، بەڵام پاش ئەوەی دەبێتە دەروێشی تەریقەتی شێخ عەبدولکەریمی دارەخورمایێ، واز لەم جۆرە حەیرانانە دێنێ و روو لە حەیرانی ئایینی دەکا، هەرچەندە نەخوێندەوار بووە، بەڵام شیعری شاعیران (سافی هیرانی و تاهیر بەگ و مەلای جزیری و سەعدی شیرازی) ئەزبەر بووە، دەروێش برایم لەدەف ژەنیندا وەستاو کارامە و لێزان بووە، لەکۆڕ و زیکر و ئەڵقەی دەروێشان بە حەیرانە بەسۆزەکانی بەشدار بووە، سەرتاپا حەیرانەکانی لە مەدحی ئایین و باوەرداری بووە.

ئەمەش بەشێکە لەحەیرانێکی ئایینی:

«ئاکرێ و ئامێدی لەمن بەدارو ئاوە،
گەلی ئیسلامان با خۆ رێک بێخین بکەین تەدارەکێ مەکەو مەدینان بچینە خزمەت ئەو پێغەمبەرەی کە خوا دنیاو قیامەتی لەبەر خاتری وی داناوە،
دەبا دەستەو دوعا رابوەستێن لەقاپی خوای بەعام رجای لێ بکەین لەبۆ ئەو دینە پاکەی لۆ خاتری محەممەدی و دینمان مەحفوز بکەی گەلی ئیسلامان دەنا کارمان کراوە».

حەیرانبێژ عەلی گردەشینەیی

ناوی تەواوی (عەلی رەسوڵ حوسێنە) لەسالی (١٩٣٠) لە گوندی گردەشینەی قوشتەپە لەدایکبووە، لەتەمەنی بیست سالیدا دەستی بە حەیران گۆتن کردووە، لەکۆڕی حەیرانبێژیدا مەحموودی سەید بەسێ و دەروێش سمایلی گردەسووری و خورشیدی فەقێ عەزیزی شەنەغەیی) لەلا پەسەند بووە، جگە لە حەیران بەستەو مەقامی زانیوە، لە هەموو کەرەلاوژە و بەزمی ئەو گوندانەی دەوروپشتی بەشدار بووە.

ئەمەش بەشێکە لەحەیرانێکی:

«حەیران لە بنەی خۆشاوێ،
رۆژی موبارەکم لێ هەرات گەزەنگان داوێ،
حەیران لەداران بەخۆم لە راوێ».

دەروێش قادر غەرابەیی

ناوی تەواوی (قادر خدر ئیسماعیل)ە، لەسالی(١٩١٣) لەگوندی غەرابەی سەر بەدیبەگە لەدایکبووە. لەحەیرانبێژیدا سوودی لەسەیدە کۆر وەرگرتووە.

ئەمەش پارچەیەکە لە حەیرانەکانی:

«حەیران لە لێری لە لێرەواری لە هۆزی مەرزان لەغەرەبێ شاسواری،

کیژ دەڵێ:
جۆتە سوارم چەند شەڕن دەدیت لەبەرایین کۆچ و کۆچباری،
یەکیان حەسەناغەی دزەیی، ئەویدیش مامەراغەی زراری،
ئەوجا کوڕ دەڵێ:
حەز لێکردنێ کیژ و کوڕان
کەنگینێ خۆش بوو فەسڵێ دەرەبواران.
لە دەشتی کاولە قەراجی
لەناو حاجیلە و قنجیلە و لاو لاوەی هەر لە دوازدە هەواری»

حەیرانبێژ سمایل گردەسۆری

ناوی تەواوی (ئیسماعیل حەسەن ئیبراهیم)ە، لە ساڵی ١٩١٧ لە گوندی گراوی سەر بە شاری مەخموور لە دایکبووە.

هەر هەرزەکار دەبێ خولیای حەیران دەکەوێتە دڵییەوە، دەستی داوەتە بەزم و ڕەزم و بەستە و مەقام و لاوک و حەیران و گۆرانی بۆ شایی و دروێنە گوتووە، لە دەستەی حەیرانبێژان سەدای (حەسەن حەیران و عوسمان حەیران و مەحموودی سەید بەسێ) لەلای پەسند بووە. هەتا گیان لە بەدەنیدا مابوو لە بەزم و رابواردن و کۆڕی حەیرانبێژان وازی نەهێنا.

ئەمەش پارچەیەکە لە حەیرانێکی:

«حەیران لەخۆم غەمگیرێ،
لە بەندێ بەربووم کەتمە زنجیرێ،
ماشوقەکەی خۆم دەشبێنم بەکارمامزەکانی دوو مانگی شاخ رەشی چاو بەدەرمان، دەڵەوەڕێ لەسەری هەرسێ گومەتان لە بانیێ ئەسمەرێ،
چێشتاوی دەکا لە گردی گەیپاشی لەبەر ئەوەت ئەوەتی سواران، توورندی بوو پەڕپەوە لەزێی بادینان لە بەختێ من کەتە وراتێ کاولە جزیرێ» .

حەیرانبێژ دەروێش حەسەن حەریری

ناوی تەواوی (حەسەن حەمەدەمین عەبدوڵلا)یە لە ساڵی ١٩٣٣ لە ناحیەی حەریر لە دایک بووە، حەیرانبێژێکی بەسەلیقە و خۆش مەشرەف بووە، تا ئێستا ١٥ کاسێتی تۆمارکراوی هەیە، سەرجەمیان حەیران و لاوک و بەستەن.

ئەمەش بەشێکە لە حەیرانێکی ئەو حەیرانبێژە:

«حەیران سەرێ من دێشی دەردێ لە درم بەژانە،
هێواران و سبەینان کیژ و کارێ گوندێ مە دێنە خوارێ لۆ سەر کانی و کانیاوێ گوندی لۆ باغی بەر گوندی، دەردێ لە درم گرانە» .

حەیرانبێژ بەدیعە حەمەد مەغی

ناوی تەواوی (بەدیعە حەمە قادر)ە، لە ساڵی ١٩٣٠ لە گوندی کەردزی سەر بەناحیەی قوشتەپە لە دایک بووە.

هەتا بڵێی ئافرەتێکی بەسەلیقە و حەیرانبێژێکی بەتوانا و لەکۆڕ و کۆمەڵی ئافرەتاندا حەیرانبێژ و شینگێڕ بوو.

حەیرانبێژ دایکی هونەرمەند جەلال پەرێشانە، ئێستاش لە ژیاندا ماوە، لەبەر هەندێ داب و نەریتی کۆمەڵ نەیتوانیوە وەک حەیرانبێژێک خۆی دەربخا، لە حەیرانبێژانی بەتوانا (حەسەن حەیران و خدر حەیران و خورشیدی فەقێ عەزیزی و ڕەسول گەردی و مستەفا کۆری خۆشاوێ)ی بە دڵە.

حەیرانبێژ دەڵێ: لە ئافرەتان حەیرانبێژی بەتوانامان هەیە، وەکو: (خەجێی سەوەرێ و فاتمی سەوەرێ لە گوندی سەرگەڕان و عەیشێ حەمەدۆکی و عەیشانی عەزیزی و...هتد)

ئەمەش دەقێکی حەیرانی ئەو ئافرەتەیە:

«حەیران گۆڕ قەرەج بە دار و بارە،
قەوە هەر کێشا گرتی چار نکارە، ئەمن دانیشبووم لە کەندێناوەی گوتیان: بابان کوڕ وەرە دەڕێ نازانم بابی فەیسەری نەکوژرایە نەبرینداره» .

حەیرانبێژ جەوهەر جەمیل گردەسۆری

ناوی تەواوی (جەوهەر جەمیل ئەمین)ە، لە ساڵی ١٩٣٩ لە گوندی گردەسۆری سیانان لە دەشتی قوشتەپە لە دایک بووە.

لە حەیرانبێژان دەنگی (حەسەن حەیران و عوسمان

حەیران)ی بە دڵە، ئەمەش دەقی حەیرانێکی حەیرانبێژە:

«برایینە، برادەرینە، قەشقە و گردسۆر ئاقاریان پێکە،
رەشە رەحانم دەچاند سۆرە گوڕ شەو ئاویان تێکە،
بەزاریّ خۆم نەگەیشتمە حەیرانێ، لە بۆم برێنە پلکە
پێناوێ لە زاری من گەلە سەلامی لێکە».

حەیرانبێژ مەلا ئەحمەدە کۆزی کۆیی

ناوی تەواوی (ئەحمەد حەسەن نەبی)یە، لە ساڵی ١٩٣٤ لە گوندی سماقەی کۆیە لە دایک بووە، هەر لە منداڵییەوە خولیای حەیرانبێژی دەبێ، سوودی لە حەیرانبێژ (سمایلە سۆری بانی مارانی) وەرگرتووە، جگە لە حەیران زۆرجار لاسایی گۆرانیبێژی گەورەی کورد (حەسەن زیرەک) دەکاتەوە، لە مەقامە کوردییەکان زۆربەیانی خوێندووە، سوودی لە مەلا ئەسعەد وەرگرتووە.

ئەمەش پارچە حەیرانێکی ئەو حەیرانبێژەیە:

«حەیران، ئەگەر ئەمن مردم قەبرم لا رێ بێ،
راستی هەر دوو چاوم کولانکەی لێ بێ،
وەکی بەژنێ باریک دەڕوا لۆ تازیانی بەرکەم چاوەکم لێ بێ،
وەکی دێتەوە لەگەڵ کۆمەڵەکی شل و مل و ناسک بەدەنان، دەڕێ ئەنگۆ: نازانن ئەوە کورەتیمە حەیرانەکەی منە بەعام برێن هەزار رەحمەتی لێ بێ».

حەیرانبێژ سەعید باداوەیی

ناوی تەواوی (سەعید حوسێن حەسەن)ە، لە ساڵی ١٩٣٢ لە باداوەی هەولێر لە دایک بووە. لە حەیرانبێژان (سەید کۆرە و حەسەن حەیران و ئەحمەد بۆشناخ و عوسمان حەیران)ی پێ پەسندە، سەرجەم حەیرانەکانی لە دانانی خۆیەتی.

ئەمەش نموونەیەکی حەیرانی ئەو حەیرانبێژەیە:

«حەیران حەیرانە لە زوران لە زورگی زەرگەتەنی،
هێتیمە لاوە لاوێ رەشتارە بەدرێ خۆم ئەتو بێخەبەری هەموو عالەم بە یاری خۆی بوو خەنی، جوابەکیان دەدامێ گۆتیان، یارت گەلەک نەخۆشە سەبارەت بە هەردوو چاوێ نازدار حەیرانێ خەبەرەکی بدەنە موختاری حەفت گوندان بکەنە تازیانە هەتا حەفت ساران نابی کەس پێبکەنی».

حەیرانبێژ حەسەن خەزنەیی

ناوی تەواوی (مستەفا حەسەن عەباس)ە لە ساڵی ١٩٣٧ لە گوندی خەزنەی گوێر لە دایک بووە، لە بابەت حەیران سوودی لە حەیرانبێژان (عوسمان حەیران و رەسول گەردی) وەرگرتووە، کاسێتی تۆمارکراوی زۆرە لە بەیت و لاوک و حەیران و مەقام.

ئەمەش بەشێکە لە حەیرانێکی:

«برایینە، برادەرینە، لە بانی بانیان لەبانی سەر خانێ،
پشیەکی بای لێ دایە لەگەر تاوەکی بارانێ،
رەق بووم سەرمایێ بردم لە ژوانێ کیژە جوانێ
خۆزی بە خۆزی داران! هەموو فەسڵی دەرەبواران باجگری ماچان بام لەگەڵی عەلی بەگی لە خواری خەلیفانێ».

ئەو سەرچاوانەی سوودیان لێوەرگیراوە:

* فۆلکلۆر بەشی دووەم: کۆمەڵە نووسەرێک ١٩٨٥.
* داستان و گۆرانی لە فۆلکلۆری کوردیدا: عومەر شێخەڵلا ١٩٩٨.
* بناری قەرەچووغ: غەفور مەخمووری ١٩٩٠.
* سەرەتایەک بۆ حەیران و کورتەیەک لە ژیانی حەمەد بەگی، غەفور مەخمووری ١٩٨٩.
* سەربردەی کۆمەڵە حەیرانبێژێکی کورد: سەعدوڵلا شێخانی ١٩٨٨.
* دیوانی حەیرانبێژان: ئەحمەد حەیران ١٩٨٨.
* گوڵە مێلاقەی کوردستان: رەسول گەردی ١٩٦٠.
* فۆلکلۆری کوردی لە ناوچەی دزەییاندا: ئاوازی ئەحمەد حەمەدەمین.
* گۆڤاری رامان ژمارە (٥): تاریق جامباز.
* حەیرانبێژ و مەرگی غەریبان: خالید جوتیار ١٩٩٠.
* چەندین دانیشتن لەگەڵ حەیرانبێژان و کەس و کاری حەیرانبێژان لە ساڵانی ١٩٨٨، ١٩٨٩ هەتاکو ١٩٩٤.

* ئەم بابەتە لە گۆڤاری هەولێر، ژمارە (٩) زستانی (٢٠٠١) بڵاوبۆتەوە.

حەیرانی حەبیب ئاغای سیاوی

ئەحمەد حەیران

لەرووی مێژووییەوە:

بێگومان مێژوو لە هەموو بارەکییەوە گەل دروست کەرێتی، مێژووی هەموو میللەتێکیش بریتییە لە رووداو و کارەساتەکانی سەردەم و قۆناغەکانی پێدا تێپەڕیوە، ئەمجا ئەوانە پێ بەپێ لەگەڵ رۆژگار خولاونەتەوەو چوونەتە ریزی مێژوو، هەر ئەم رووداو و کارەساتەش ئەگەر سەنگێکی وای بووبێ بخرێتە ناو تای تەرازوو، ئەوا توانیویەتی بخزێتە ناو بابەتی رۆشنبیرانی سەردەمی خۆی، جا ئەوانە چ مرۆڤە سادە و ساکارەکان بن یا کەسانی هەڵگری بیر و خاوەن تیۆر.

بۆ نموونە شەڕە بەناوبانگەکەی دەربەندی بازیان لەدژی لەشکری داگیرکەری ئینگلیز و کاسەلیسانی لەپاڵ ئەوەی مێژوونووسان باسیان کردووە و خستوویانەتە ناو قاڵبی شۆڕشی نوێی کوردەوە، کەچی (کاوێس ئاغا) بە لاوک باسی کردووە، یان شەڕی ناوچەی شارەزوور لەگەڵ تورکەکان (سالم) بە هۆنراوە دەریبڕیوە، ئەوانە و دەیان نموونەی دیکە. بۆیە زۆر رووداوی دیکەش هەیە هەرچەندە لە بۆچوونێکی گشتییەوە سەیری بکەین تامی کارەساتێکی ناوچەیی لێدێ، بەڵام لەبەر ئەوەی رەنگدانەوە و خستنە رووی باری سەردەمی خۆیەتی توانیویەتی بپەنگێتەوەو بخرێتە ناو بەستەوبەندی شایەر و گۆیندەکان.

ئەمەش شتێکی خەت پەڕ نییە لە مێژووی گەلان، بۆیە ئەگەر وانەبوایە (ئۆردیخانێ جەلیل) پەرتووکەکەی خۆی بەناوی (سترانێ زارگۆتنا کوردایە تاریقێ) نەدەخستە بەردەست، کە هەمووی لەسەر نموونەی لەم بابەتەن، حەیرانیش لەم رووەوە بێ بەش نەبووە، بەڵکو چەند رووداوو کارەسات هەنە بوونەتە هەوێنی ناوەڕۆکەکەی، بۆ وێنە (عوسمان حەیران) لە یەکێ لە حەیرانەکانیدا دەڵێ:" ئەوا دیسان ئەوڕۆکە بەوێ ئێوارێ ئەوا حەبیب ددرێ: یاڕەبی خودا لێت هەر نەگری (مستەفای خدر وسوی) وەکی ئەوێ رۆژێ، بوویە سەبەبی ئەوی شەڕێ ئەوی ددعوایێ، ددرێم شەڕەکت لەمن دامەزراند، هەر لەنوێژی نیوڕانێ، برام لەدەو شیوە سۆری، ئەوان چ بکەم کاری خودای بوو ئەوا ددرێم رێژینگەی تفەنگەکانیان کردیێ، جوتەکێ گوللانیان لێ دایە هەریان دەدام لەسەر خانە زینی، ئاورێ خۆم دەداوە دیوەخانەکەی (حەمە ساڵح رۆژبیانی) ددرێم لەبەر بۆنی نازداران لەبەر فرمەیێ مەعنەگان، ئەوجا دنیا لەتەمێ لەتەم تومانێ کەس نەبوو جوابەکی بداتە هەمینێ، ئەمن برام گەلە شەپرزەو ماروێرانم، دەرێم دوا دوایە دەست لێک بەردانە، ئەوان لەباتی یاسین و تەرقینێ دەستەکی باوێمە سەشاملیێ بەکەزی، برام بە قەفێ سمێرێ سوسنی گەڕێی خەناوکان رامارم).

لێرەدا دیارە حەیرانەکە ناوەڕۆکەکەی لە کارەساتێک وەرگیراوە بە شێوەیەکی راستەکی لەدەشتی هەولێر لەنێوان دوو بنەماڵەی ئاغایەتی روویداوە، ئەویش هەردوو بنەماڵەی (بایز ئاغا و فارس ئاغایە) کە هەردوو لایان دزەیین. ئەوانە لەزووەوە وردە ناکۆکیان لە نێواندا دەبێ، بەڵام ناگاتە راددەی خوێن رشتن لەوانەشە ئەم وردە ناکۆکییە دەستی سوڵتانی عوسمانی تیادابێ یان لەسەر زەوی و زاربێ، تاوەکو کار گەیشتۆتە ئەوەی ئافرەتێک بەناوی (فاتیمە) لە گوندی (سیاوی) بڕوا لەگەڵ پیاوێک بۆ گوندی (شێخ شەروان)، بەڵام هەردووکیان لە خێزانێکی جووتیار دەبن. وا دیاریش دەدا ئەم ئافرەتە و پیاوەکە یەکتریان خۆشویستووە، لەم کاتیش (حاجی عەلۆ) ئاغای

گوندەکە دەبێ کە خۆشی لەنەوەی فارساغایە، بەم جۆرە لای ئەم پیاوە دەمێننەوە، بۆیە بەرەی مالی حەبیباغای لەگەڵ ئەوانە قین لە یەکتری پەیدا دەکەن، بەلام لەم کاتە حەبیب خۆی لە بەندیخانەی موسل دەبێ، کە لەلایەن تورکە عوسمانییەکانەوە بەند دەکرێ. ئەمەش لەبەر ئەمە بووە، چونکە حەزی بە حوکمڕانی تورک نەکردووە بەسەر ئەم ناوچەیە، ئەمەش راستە چونکە کاک (فوئاد حەمە خورشید) لە کتێبی خێلە کوردەکان، کە لە ئینگلیزییەوە کردوویە بە کوردی لە لاپەڕە (٥٠) دەلێ: بایزاغا کە دەکاتە باپیری حەبیب ٢٥ سال پێش ئێستە هەولی داوە ناوچە لەوەڕگە سرووشتییەکانی دەشتی قەراج بکا بە کشتوکال، بەلام تێیدا سەرنەکەوت، چونکە پاش ماوەیەکی کەم دەمرێ و کوڕەکەی جێگەی دەگرێتەوە کە ناوی برایماغا دەبێ دەکاتە باوکی حەبیب، ئیتر بەرە بەرە خەلکێکی زۆر روو لەم ناوچەیە دەکات، تا وای لێ دێ ژمارەی گوندەکان دەگاتە (سەد) گوند. لەسەری دەڕواو دەلێ: بەلام سولتان عەبدلحەمیدی دووەم هیچ کارێکی دژی برایماغا نەکرد لەم کردەوەیە ئەمەشی تەنها بۆ ئەمەبوو بزانێ ئایا ئەم کارە مەیسەر دەبێ یان نا، پاش ئەمە کە دیتی خەلکێکی زۆر لەم گوندانە کۆبوونەتەوەو نیشتەجێ بوون، کشتوکال کردنیش تیایا سەرکەوتوو بووە، بۆیە بڕیار دەدا، کە خاوەنداری زەوی ئەم ناوچەیە بۆ کەس نابێت....

تەنها بۆ دەولەت نەبێ هیچ کەسێکیش بۆی نییە ئەمە بخاتە ژێر دەستی خۆی و داگیری بکات، تەنها بەچەند بەلگەو رێ ورەسمی دیاری کراوەوە نەبێ، کە برایماغا ئەمە دەبیستێ نارەزایی دەردەبڕێ و هەموو ئەم کەسانەی لەلایەن تورکەوە ناردرابوون بۆ چاوەدێری ناوچەکە دەریان دەکا، بەم جۆرە کار لەنێوان حکومەتی عوسمانی و برایماغا ناخۆش دەبێ تاوەکو دەگاتە رادەی شەڕی پچڕ پچڕ، لە ئەنجامدا برایماغا لەگەڵ هەموو ئاغاکانی دزەییاتی ناوچەکە بەجێ دەهێلن و بەرەو چۆلەوانی و جەزیرە دەڕۆن، لەپاشان داوای لێبووردن لە سولتانی عوسمانی دەکەن و ئاشت دەبنەوە... هتد. لەبەر ئەمە ئێمە بەراستی دەزانین، کە حەبیب دژی تورک بووبێ، چونکە لەپێشتر لەگەڵ برایماغەی باوکی ناکۆکیان هەبووە و هەولی ئەوەیان داوە زەوییەکانی ناوچەکەی لە دەست دەربهێنن.

لێرە دەگەڕێینەوە سەر باسەکەی خۆمان، بەم جۆرە بەهۆی رۆیشتنی ئەم ئافرەتە لە گوندی سیاوی بۆ گوندی شێخ شەروان وا دەکا براو خزم و کەس و کاری لەگەڵ چەند کەسێکی دیکە بەدوایدا بگەڕێن، لەم کاتیش (مشیر) ئاغای سیاوێ دەبێ، کە دەکاتە برای حەبیب، چونکە هەروەک گوتمان حەبیب ئەم وەختی بەند دەبێ لەلایەن تورکەکانەوە لە موسل، کار بەم جۆرە دەڕوا تاوەکو رۆژێک چەند سوارێکی مشیر ئاغا بەدوو شوێنی کابرادا دەڕۆن، کە ژمارەشیان (٥) سوار دەبێ بەم ناوانە.

١- حەمەڕەشی کارەوان.

٢- سەعیدی حاجی خدر گەزنەیی.

٣- مستەفا کارەوان.

٤- نادر کارەوان.

لەگەڵ یەکێکی دیکە کە ناوەکەی نەزانراوە، لەمانەش سێیانیان برای ئافرەتە هەلاتووەکە دەبن... لەکاتی گەڕان و سوڕانی ئەم سوارانە تووشی کابرای ژن هەلگرتوو دەبن لەنزیک گومەتی شێخ شەروان و شێخ جامی، وا دیارە ئەم وەختیش کاتی دروێنە دەبێ، بەم جۆرە دەبێتە تەقە لە ئەنجامدا کابرا دەکوژرێ و مەیتی دەکەوێتە ناو پەرێزی.

لەم حالەتە یەکێ لە سوارەکان دەیەوێ تفەنگی کابرا بێنێ، بۆیە ئاگای لە هەسپەکەی دەبڕێ و لەدەستی بەڕەلا دەبێ، ئەسپیش یەکسەر روو لە گوندی (شێخ شەروان) دەکا کە حاجی عەلۆ ئەمە دەبینێ، ئەویش خۆی دەبەستێ و رەخت و کەلوپەل لەخۆی قایم دەکا و دەچێتە دوویان تاوەکو نزیک گوندی سیاوی وازیان لێناهێنێ، لەم ساتە یەکێ لە سوارەکان لێی هەلدەگەڕێتەوە دەبێتە تەقە، لە ئەنجامدا حاجی عەلۆ ئاغا دەکوژرێ، بەم جۆرە ئیش هەندەی دیکە تیر دەبێ... بۆیە بەرەی مالی فارساغەی دەکەونە تاقیب کردنی ئەوان، واتە مالی حەبیب، لە ئەنجامدا ئەوانیش ئاغایەک لەوان دەکوژن بەناوی (ئەحمەد بەگ کە کوڕی حەوێزاغە)، لێرەوە کارەکە بەرەو ساردی دەڕوا لەبەر ئەوەی خوێن بەرخوێن دەکەوێ، بۆیە هەردوولا هەولی ئاشتبوونەوە دەدەن. لەم کەین و بەینەش حەبیب لە بەندیخانە بەردەبێ و دەگەڕێتەوە ئاوایی، بەلام کە ئەم دێتەوە چوار مانگ بەسەر تێپەڕبوونی ئەم کارەساتە رەت دەبێ، کە دێتەوەش یەکسەر گوندی (سیاو)ی بۆ مشیری

برای جێ دەهێڵێ و خۆشی دەچێتە گوندی (هێلەوە). ئیتر کار بەم جۆرە دەڕوا، تاوەکو هەردوو لایان حەز بەئاشتبوونەوە دەکەن، بۆیە بڕیار دەدەن کە فلانە ڕۆژ هەموو سەرۆکەکان لە هەردوو لایان لەماڵی (حەسەنی سالە سۆری چاوشلی) کە پیاوێکی گەورەو خاوەن مقامات دەبێ بۆ مەسرەتی لە هەولێر کۆبینەوە، بەم جۆرە هەموویان دێن لەوێ کۆدەبنەوە بۆ گەیشتن بە ئەنجام، ئەوانەی لەم کۆبوونەوەیش بەشداری دەکەن ئەوانە بوونە.

١- ئیبراهیم بایز ئاغا دزەیی.
٢- پیرداود ئاغا دزەیی.
٣- ئەحمەد پاشا دزەیی.
٤- مەحموودی کاکەخان.

لەکۆتایی کۆبوونەوەکە هەموویان بەیەکەوە بڕیار دەدەن چیتر سەر لەبەر سەری یەک نەنێن و واز لەم خوێنرشتن و شەڕ و هەڵاو هۆریایە بێنن، بەڵام عەلی بەگ کە لەبەرەی ماڵی فارساغا بووە لە هەمان کاتیشدا ئامۆزای حاجی عەلۆی ئاغای شێخ شەروان دەبێت بەم مەسردتییە ڕازی نابێ، بۆیە شەو بڕیار دەدا (٣٠) سواری چەکدار ئامادەبێ تاوەکو بچن جووت ولاغی ماڵی برایاغا لە مەخموور بە تالان بهێنن، ئەوانەی لەم سوارانەش ناویان زانراوە بەم جۆرەیە.

١- قادر سەعدوون.
٢- خەلیل عەلی.
٣- بەهرام فەتاح کێڕدش
٤- شەبیب
٥- ئەمین باپیر.

کە ماڵی برایاغا بەمە دەزانن ئەم ڕۆژی ناهێڵن جووتیار لە ئاوایی دەربچن بۆ سەر زەویی، کە ئەوکات حەوڵ جۆت و جووتیاریان لەدەشتی قەراج گەڕاوە.

سوارەکانیش کە ئەم خەبەرەیان پێدەگا یەکسەر دەگەڕێنەوە بۆ گوندی (گردعازەبان) لای عەلی بەگ، کە ئاغای وێ بووە، لەگەڕانەوەیان لە زوورگە زراوی لەنزیک (چارداغی) کە لەنزیک دێی هێلەوە دەبێ، دەست بەتەقەکردن دەکەن بەسەر ماڵی حەبیباغا هەر لەم کاتەش عەلی بەگ چەند چەکدارێکی پیادە دەنێری بۆ ئەوەی لە کەندی (شێوەسۆر) بۆسە دابنێن نەوەک حەبیباغا زەلام بنێرێتە سەر ڕێگای سوارەکانی، ماڵی حەبیباغاش ئەم تەقە کردنە بۆسەر گوندەکەیان بەشتێکی لەنگی دەزانن، بۆیە مستەفای خدر وسوی کە یەکە دەستە ڕاستی حەبیباغا دەبێ، دەست دەکاتە تفەنگێ و ڕەخت و کەلوپەل و لەخۆی دەبەستێ، بەسواری ئەسپ بەرەو شوێنی تەقەکان مل پێوەدەنێ، کە حەبیباغا ئەمە دەبینێ خۆی پێ ناگیرێ، ئەمیش لەگەڵ چەند سوارێکی دیکە بەدوایا دەڕۆن، لەڕێگا لە دەم کەندی شێوەسۆر هەموویان بەسەر بۆسەدا دەکەون و دەکوژرێن، لەپێش هەموویشیان (مستەفای خدر وسوی) دەکوژرێ، چونکە ئەم لە پێشەوە ڕۆیشتووە، ئەوانی دیکەش، کە دەکوژرێن ئەوانە دەبن.

١- عەلی خەیار.
٢- فەقێ حەسەن.
٣- حەبیباغا.

پاش ئەم ڕووداوە کارەکە ئەوەندەی دیکە شلۆق دەبێ، بەتایبەتی دوای کوشتنی حەبیباغای، بۆیە برایاغای باوکی حەبیب، مان دەگرێ و ناچێتە دیوەخان و دەڵێ تاوەکو یەکێک لە شوێنی حەبیب نەکوژنەوە من وازناهێنم، بۆیە چەند کەسێکی گەورەی بنەماڵەکەی دەچنە لای، وەک حەمەدئەمین بایزاغا، خورشید ئاغا، حوسێنی مەلای، داوای لێدەکەن بگەڕێتەوە دیوەخان، کێ دەستی لەسەر دادەنێ بەماوەی هەفتەیەک بۆی بکوژن لەتۆڵەی حەبیباغای، ئەویش دەڵێ: تەنیا خوێنی (حاجی عەزیز) نەبێ هی کەسی دیکەم ناوێ، ئەم حاجی عەزیزەش ئاغای گوندی (عەوێنە) بوود، لەهەمان کاتیشدا ئامۆزای عەلی بەگ و حاجی عەلۆی بوود، بەڵام لەم کاتی ئەم کابرایە لە ئاوایی نابێ، بەڵکو لە بەندیخانەی موسڵ لەلایەن تورکەکانەوە دەگیرێ، دیارە ئەویش حەزی بە حوکمڕانی تورک نەکردووە، بەم جۆرە هەموو ئاغاکانی دزەییان لەبەرەی ماڵی حەبیب تەگبیر دەکەن بۆ ئەوەی بەهەر شێوەیەک بێ حاجی عەزیز ئاغا لە بەندیخانەی موسڵ بگوازنەوە بۆ کەرکووک تاوەکو لەڕێگا بۆسەی بۆ دابنێنەوە و بیکوژن، بەم جۆرە حوسێنی مەلای و خورشیداغا و حەمەدئەمین ئاغا پارەو پولێکی زۆر لەگەڵ خۆیانا هەڵدەگرن بەرەو موسڵ دەکەونە ڕێ، بۆ ئەوەی حاجی عەزیز ئاغای پێ بگوازنەوە بۆ کەرکووک، کە دەگەنە موسڵ دەچنە لای هەردوو بنەماڵەی (نجیفی و سابوونچی)، کە پێوەندییەکی بەهێزیان لەگەڵیاندا دەبێ، بەم جۆرە بەهەر شێوەیەک بە بەرتیل و پارەو پولێکی زۆر حاجی عەزیز ئاغا لەموسڵ دەگوازنەوە بۆ کەرکووک، ئینجا دەگەڕێنەوە، زەلامێک دەنێرن لە (قوشتەپە) چاوەڕوانی ئەم کابرایە بکا، کەی بەوێدا ڕەت بێ ئاگاداریان

بکاتەوە. پاش ماوەیەک حاجی عەزیز ئاغا لەگەڵ چوار جەندرمەی تورک کە پاسەوانی دەبن بەقوشتەپەییدا ڕەت دەبن بۆ کەرکووک، کابرا کە ئەمە دەبینێ یەکسەر دێ خەبەری حەمەد ئەمین ئاغای دزەیی دەدات لە گوندی (دوو گورتکان)، ئەم حەمەد ئەمینەش مامی حەبیب ئاغا دەبێ لەگەڵ خورشیدئاغا و چەند سوارێکی دی دەچنە سەر ڕێگای لە (سێ کانیان) نزیک کەرکووک تووشیان دەبن، لەم کاتە حاجی عەزیز ئاغا چاوی بەوانە دەکەوێ داوا لە جەندرمەکان دەکات تفەنگی بدەنێ شەڕی پێبکات یا ئەوەتە بەرگری لێبکەن، بەڵام جەندرمەکان هیچی بۆ ناکەن، لێرەدا وادیار دەکەوێ کە جەندرمەکانیش بەرتیلیان وەرگرتبێ یان ئەوەتە ئاگاداری ئەم کەین و بەینە کرابن، ئەگینا پاکانەکیان بۆ دەکرد، بەمجۆرە حاجی عەزیز دەکوژرێ، لێرەوە کارەکە بەرەو چاکی دەڕوا، لەبەر ئەوەی خوێن بەر خوێن دەکەوێ، ئیتر بەرە بەرە ئەم ئاگری دوو بەرەکایەتییە بەرەو کوژانەوە دەڕوا، تا وای لێدێ ئەوانە بە تەواوی ئاشت دەبنەوەو مەسرەتی دەکەن ئیتر بەژنان تێکەڵاوی یەکتر دەبنەوەو منداڵیان لە یەکتری دەبێ، بەرە بەرە بەدرێژایی خولانەوەی ڕۆژگار کەس ئەمەی نایەتەوە بەرچاو، پێویستە ئەوەش بزانرێ کە ئەم دوو بەرەیە هەر لە بنەڕەتەوە ئامۆزای یەکتری بوونە، ئەوەی شایانی باسە ئەم شەڕە لەساڵی (١٩١٧ز) روویداوە و دەڵێن: لەماوەی ساڵێک بەهەردوولا (١٢٠) کەسیان بە ئاغا و کرمانجەوە لەیەکتر کوشتووە، پاش ئەمە جەنگی یەکەمی جیهانی تەواو دەبێ، عێراق دەکەوێتە ژێر دەستی ئینگلیز بە کوردستانیشەوە، ئیتر شیرازەی ئەم ناکۆکییە هەر بە تەواوی لێکدەترازێ و لەهەردوو لایان کەس باسیشی ناکات، بەڵام لێرەدا شتێک بۆ ئێمە دەردەکەوێ ئەویش ئەوەیە کە لەم دووبەرەکاتی و ئاگر خۆش کردنە، تورکە عوسمانییەکان دەوریان هەبووە، چونکە ئەگەر وانەبوایە چۆن دیلێکی سەر بە بەندیخانەی دەوڵەت لە کاتێکدا جەندرمە و پاسەوانی لەگەڵ بێ دەکوژرێ، بێ ئەوەی بەرگری لێبکەن، هەروەک لە نموونەی کاک (فوئاد حەمە خورشید) هێنامانەوە، سوڵتانی عوسمانی پاش ئەوەی بینی تاقیکردنەوەی کشتوکاڵ و نیشتەجێکردن لەم ناوچانە سەرکەوتووە، کە لەبەر دەستی ئاغاکانی ناوچەی دزەییاتین، بۆیە هەمیشە هەوڵیداوە دووبەرەکاتی بنێتەوە و نەهێڵێ ئەوانە یەکتری بگرن، تاوەکو خۆی ڕێگای بۆ خۆش بێ دەست بە سەربەرو بووم و زەوییە کشتوکاڵییەکانی ئەم ناوچەیەدا بگرێ، بۆیە زۆر لە ئاغاکانی دزەییاتی دەشتی هەولێر حەزیان بە تورکە عوسمانییەکان نەکردووە، بەڵام دەربارەی مستەفای خدر وسوی پێویستە ئەوە بگوترێ، کە ئەم پیاوە مرۆڤێکی ئازابووە لە بنەڕەتیشەوە خەڵکی ناوچەی کەرکووک بووە و لەهۆزی (شێخ بزێنی)یە، گوایە دەڵێن: ئەم پیاوە خوشکێکی زۆر کۆکی هەبووە، یەکێ لە خەڵکی گوندەکەی دەیەوێ دەستی بۆ درێژ بکا و بەزۆر بیهێنێ، بۆیە مستەفا دەیکوژێ و بەرەو لای حەبیباغا دەکەوێتە ڕێ، کە لە دوورەوە ناو و ناوبانگی دەبیستێ، لەڕێگا سێ کەس لە ئامۆزای کابرای کوژراو لەنزیک (پردێ) دێنە سەر ڕێگای مستەفا، دەبێتە شەڕ، مستەفا ئەم سێیەش دەکوژێ و تفەنگەکانیشیان لەگەڵ خۆیدا دەهێنێ بۆلای حەبیباغا، بۆیە حەبیب زۆری خۆش ویستووە و بەیەکە پیاوی دەستە ڕاستی خۆی زانیوە.

تێبینی:

لەدەمی شێرە ئیسماعیل بیستراوە لەکاتی گەڕانەوەی ٣٠ سوارەکە، کە خۆی یەکێک بووە لەوان، (مستەفا قەراسۆرانی) لەنزیک گەندی (شێوە سۆرێ) تووشیان دێ، بەتوانجەوە پێیان دەڵێ: کوڕە ئەوە ئەوانە مەسرەتیان کرد تازە ئێوە بەرەڵڵا دەکرێن، چونکە ئاغا ئیشی پێتان نامێنێ، ئەوانیش ئەمە دەبیستن هەموو دادەبەزن سوێند و تەڵاق دەخۆن تاوەکو یەکێک نەکوژن نەچنەوە ئاوایی، بۆیە هەموو قسەیان دەکەنە یەک و تەقە بەسەر گوندی حەبیب ئاغا بکەن تاوەکو ئەگەر حەبیب بەدەنگیان وەهات بیکوژن، ئیتر بەم جۆرە کار دەڕوا تاوەکو حەبیب بەدوای تەقەکاندا دێ لەدەم گەندی شێوەسۆرێ بەسەر بۆسەدا دەکەوێ و یەکسەر دەکوژرێ، ئیتر بەم جۆرە کارەکە ئەوەندەی دیکە پیس دەبێ، سوارەکانیش دەگەڕێنەوە ئاوایی لە لایەن ئاغاکەیانەوە هەریەکە لە پاداشتی ئەم کارەیان نانی ساڵێک مزاش وەردەگرن، گایەکیش لەخۆشیان دەکوژنەوە.

دەقێکی فۆلکلۆری دەشتی هەولێر

مەولود ئیبراهیم حەسەن

فۆلکلۆر بە هەموو بەشەکانییەوە، لە بنەڕەتدا کاری تاکی داهێنەرە، ئەو داهێنانەش لەنێو جەرگەی ژیان و لە گەرمەی ڕووداوەکاندا لە دایک دەبن، هەر ئەو بەرهەمە داهێنراوەش، چونکە بەرهەمی هزری تاکێکە زۆر ورد و باریک بە ژیانی خەڵکەکەوەوە نووساوە، ئەو خەڵکە لێی وەردەگرن و بڵاوی دەکەنەوە و کەم و زۆر گۆڕانی بەسەردا دێنن و ژیان و بەردەوامی پێدەبەخشن.

ئەگەرچی وا باوە کە بەرهەمە فۆلکلۆرییەکان بێ خاوەنن و هی خەڵکن، بەڵام ڕاستییەکەی ئەوەیە کە لەبەر زۆر هۆ ئەوەندی بەرهەمەکان بڵاو دەبنەوە و دەناسرێن خاوەنە ڕاستەقینەکانیان ئەوەندە بەختەوەرنین، کە بە ناوی ڕاستەقینەی خۆیان لەگەڵ بەرهەمە داهێنراوەکانیاندا بژین و ناویان بڵاوبێتەوە.

ئەگەرچی ئەم بەرهەمە فۆلکلۆریانە دێنە بەرهەم و خاوەنەکانیان لە نێو دەچن، ئەوا زۆرجار ڕووداوە ڕاستەقینەکەش، کە لە واقیعدا هۆی ڕاستەوخۆی لە دایکبوون و داهێنانی بەرهەمەکەیە، ئەویش گۆڕانی بەسەر دادێ یا ئەوەتە هەر بە یەکجاری لە بەرهەمەکە دادەبڕێ و لەبیر دەچێتەوە.

بەم پێیە هەر پەند و گوتە و بەندێک و حەیران و لاوک و چیرۆک و داستان و ئەفسانەیەک بگری، جگە لەوەی لە بنەڕەتدا داهێنەری خۆی هەیە وەکو تاک، ئەوا بێشک ئەو تاکەش بە دنیا بینی خۆی و هاوبەشکردن و وەڵامدانەوە و بیر لێکدانەوەی ڕووداوە واقیعی و مێژووییەکان، بەرهەمە داهێنراوە - فۆلکلۆر- ی یەکەی داهێناوە، واتە لە ڕاستیدا هەر بابەتێکی فۆلکلۆری کە ئەمڕۆ ماوە و لەسەر زاری خەڵکە و جارجار دەقێکی لێ بڵاودەکرێتەوە، ئەو دەقە ڕووداوێک یان چەند ڕووداوێکی مێژوویی خۆی هەیە.

هەر ئەمەشە کە وایکردووە ئێستا لێکۆڵەرەوەکان لە زۆر ڕووەوە لە بوارە جیاجیاکاندا پەنا بۆ دەقە فۆلکلۆرییەکان دەبەن و ڕەگ وریشە مێژوویی و واقیعییەکەی دەدۆزنەوە.

بۆ نموونە: ئەمڕۆ هیچ لێکۆڵەرەوەیەکی کورد و غەیرە کورد، ئەگەر بیەوێ شتێک لەسەر (قەڵای دم دم) بنووسێ، بە هیچ شێوەیەک ناتوانێ پشت لەو دەقە فۆلکلۆریانە بکات، کە لە زۆر ڕووەوە باسی داستانی دم دم دەکەن. ئەگەر لێکۆڵەرەوەیەکیش هەبێ بڕوا بە دەقە فۆلکلۆرییەکان نەکات و پشتیان پێ نەبەستێ، ئەوا بێ شک خۆی لە خێر و بێری زەخیرەیەکی زۆر بە دوور دەگرێ و کەم و کورتییەکی زۆریش دەخاتە نێو لێکۆڵینەوەکەی.

ڕووداوە مێژووییەکانی نێو کۆمەڵی کوردەواری دەقی زۆر و هەمە جۆری فۆلکلۆریان بەرهەم هێناوە، هیچ ڕووداوێک و کەسایەتییەکی ناودار نییە، کە فۆلکلۆر لە زۆر ڕووەوە بە دەقی خۆی باسی لێوە نەکردبێ، بەڵام ئەوە ئەرکی زانستیانەی لێکۆڵەرەوەیە، کە دەبێ بزانێ چۆن بۆ ڕووداوێکی واقیعی و مێژوویی سوود لە دەقە فۆلکلۆرییەکە وەردەگرێ، بۆ لێکۆڵەرەوەی کورد دەقە فۆلکلۆرییەکان دەوڵەمەندترین و نزیکترین و چاکترین زەخیرەن بۆ ئەوەی کاریان تێدا بکات، چونکە لە جیهان ژمارەی ئەو لێکۆڵەرەوانەی کە بۆ تایبەتکاری و زانستەکەیان سوودیان لە فۆلکلۆر بینیوە ژمارەیەکی یەکجار زۆرە.

لە دوای ئەم پێشەکییەوە، دەمەوێ باس لە دەقێکی کورت و گرنگی فۆلکلۆری کوردی بکەم، ئەو دەقەی کە من هەر لە منداڵییەوە لە دایکم بیستووە، دایکیشم بە نۆرەی

خۆی بە منداڵی لە خەڵكی بیستووە.

ئەم دەقەش وەك زۆر دەقی دیكەی فۆلكلۆری رۆژ و رووداو و كەسایەتی و شوێنی رووداوەكەی دیارە، بەڵام بە داخەوە ئێستا - ناوی دانەرەكەی دیار نییە و (نازانرێت هی كێیە).

ئەوەی بووە هۆی نووسینی ئەم بابەتە نووسینەكەی مامۆستایانی بەڕێز (عەباس هورمزیار و شوان سەرابی) بوو كە لە ژمارەی (٤)ی ئاسۆی فۆلكلۆردا بڵاو كرابووەوە و باسی لە ژیانی كەسایەتی ناسراو و ناوداری هەولێر (مەلا ئەفەندی)[١] دەكات، ئەو دەقەش راستەوخۆ پەیوەندی بەو بەڕێزە واتە - مەلا فەندی - یەوە هەیە و باس لەو رۆژە دەكات كە (مەلیك فەیسەڵ) لە ساڵی ١٩٢٥ بۆ یەكەمجار دێتە هەولێر. ئەو دەقەش كە من لێرە مەبەستمە باسی بكەم ئەو دەقە نییە كە لە (ل ٢٩ی ژمارە ٤ی ئاسۆی فۆلكلۆر) بڵاوكراوەتەوە، بەڵام پەیوەندییەكی زۆریان پێكەوە هەیە، چ لە رووی ناوەرۆك و رۆژی روودانی رووداوەكەوە، واتە بارە هونەرییەكانی - شیعرە - فۆلكلۆرییەكەوە، كە ئەمەش رێگەی ئەوەمان بۆ خۆش دەكات بڵێین: ئەم دەقەی (ل ٢٩ی ژمارە ٤ی ئاسۆی فۆلكلۆر) و ئەو دەقەی لای من و دەقێكی دیكە كە پێشتر بڵاوكراوەتەوە، بەداخەوە، بە شوێنی بڵاو كردنەوەكەی نەكەوتمەوە، هەرسێكیان ئەگەر لە بنەڕەتا یەك دەق نەبن و هی یەك دانەر نەبن ئەوا یەكێك لە دانەرەكان چاوی لەوەی دیكە كردووە، لەبەر ئەوەی لە نێوان ئەم سێ دەقەدا، ئەوەی كە من بە منداڵی لە دایكم بیستووە، زۆر بە تەواوتر دەزانم لە دوو دەقەكەی دیكە[٢].

ئێستاش دەقەكەی لای خۆم بڵاو دەكەمەوە، بۆ ئەوەی خوێندەواران و ئەوانەی فۆلكلۆر بە گرنگ دەزانن و بە دوای دەمارە مێژوویی و واقیعییەكانیدا دەگەڕێن بە وردی سەرنجی بدەنێ.

دەقە فۆلكلۆرییەكە:

مەلیك فەیسەڵ مەلیكە
پاشایە لە بەغدایێ
ترومبێلی ئاگردا
بەنزینی بەردەدایێ
هێروەی قەسرێ ئەفەندی
عالەم هاتە بارایێ
لێی كردەوە باو باران
كەس مەیلێ خۆی نەدایێ
پاشەو پاش دەكشاوە
چۆوە لە بۆ بەغدایێ[٣]

وەكو دیارە ئەم دەقە فۆلكلۆرییە باس لە هاتنی (مەلیك فەیسەڵ) دەكات بۆ هەولێر و باسی چۆنییەتی پێشوازی كردنەكەش دەكات لەلایەن خەڵكەوە.

من لە ساڵانی ١٩٨٦ بە سەرەوە رەشنووسی لێكۆڵینەوەیەكم لەسەر ئەم دەقە فۆلكلۆرییەوە، لێكۆڵینەوە بەڕێز (دڵشاد مەریوانی) شەهید نووسی بوو، كە ئەویش بەراوردی لە نێوان دوو بیرۆكەكەی چیرۆكنووسان خوالێخۆشبوو (محەمەد مەولود مەم) و بەڕێز (دكتۆر مارف خەزنەدار) نووسیبوو، كە هەردوو چیرۆك باس لە هاتنی (مەلیك فەیسەڵ) و پێشوازی لێكردنەكەی خەڵكی شاری هەولێر دەكەن. لەو لێكۆڵینەوەدا چەند خاڵێكی هاوبەشم لە نێوان دەقە فۆلكلۆرییەكەی كە خاوەنەكەی دیار نییە و دەقی دوو چیرۆكەكەدا دەستنیشان كردبوو، بەداخەوە ئەو رەشنووسە لە نێوچوو، ئێستاش سەر و دڵی دووبارە نووسینەوەی ئەم لێكۆڵینەوەم نییە، بەڵام لە پێناو گرنگیدان بەم دەقە فۆلكلۆرییە و هەوڵدان بۆ دەستنیشانكردنی گرنگی دەقەكە لە رووی مێژوویی و هەوڵدانێك بۆ دۆزینەوەی دانەری دەقەكە لێرەوە شەن و كەوێكی دەقەكە دەكەین.

ئەگەر بە وردی سەرنجی تەواوی شیعر - دەقە فۆلكلۆری - یەكە بدەین بۆمان دەردەكەوێ، كە دانەر بێ لایەنانە دەقەكەی داناوە (مەلیك فەیسەڵ مەلیكە) بەبێ ئەوەی وشەیەكی پێدا هەڵگوتن بە (چاك) یان بە (خراپ) بخاتە نێو دەقەكە، لە كوێندەر مەلیكە؟

(پاشایە لە بەغدایێ) ئەگەر سەرەتا ناوی (مەلیك فەیسەل)مان بۆ دێنێ دواتر كارەكەی دیاری دەكات كە (پاشایە لە بەغدایێ) بەوەش جگە لەوەی ناوی مەلیك و شوێنی پاشامان بۆ دیار دەكات، جوگرافیای سەرەتای (سەفەر)ەكەشمان بۆ دەستنیشان دەكات، دواتر دەڵێ: (ترومبێلی ئاگردا، بەنزینی بەردەدایێ) لەوەشدا ئامرازی سەفەر كردنەكەمان بۆ دیاری دەكات، كە (ترومبێل - ئۆتۆمبێل)ە، لە جۆری كاركردنەكەشدا زۆر ورد و هوشیارانە باسی چۆنییەتی كاركردنی (ترومبێل)ەكەمان دەكات، ئەگەر ئەم باسكردنە بۆ ئەمرۆ كارێكی سادەیە، بەڵام بۆ نزیك هەشتا ساڵ پێش ئەمرۆ شتێكی یەكجار نوێ بووە.

(ترومبێلی ئاگردا) ئەوە کارێکی ڕاست و زانستییە، کە لە کارکردنی ئۆتۆمۆبێل جاری یەکەم ئاگرەکە بە (سولف) دادەگیرسێ و دواتر (بەنزینی بەردەدرێتێ) لەوەشدا شاعیرە بزرەکەی دانەری دەقە فۆلکلۆرییەکە زۆر زیرەکانە چاوی کامیرا لەسەر (مەلیک) و شاری (بەغدا) و (سولف) کارکردنی ماشێنەکە دەگێڕێ. ئێمە دەزانین کە (مەلیک فەیسەڵ) خۆی ئۆتۆمۆبێل لێناخوڕێ (مەلیک فەیسەڵم بینی لە دواوەی ئۆتۆمبێلەکە سوار ببوو، تەنها شوفێری لەگەڵ بوو[٤]) وەک بەڕێز مامۆستا مەلا عەبدوڵڵای فەرهادی دەگێڕێتەوە، لێرە نابێ ئەوە لە شاعیرە فۆلکلۆرییەکە بگرین، کە باسی (شوفێر)ی مەلیکی نەکردووە، چونکە لە ڕاستیدا شوفێرەکە لە هەڵسوکەوت چاوی لە قسەی مەلیک بووە، بۆیێ شاعیری فۆلکلۆر زیاتر تەرکیز دەکاتە سەر مەلیک خۆی و لە باسی (شوفێر) خۆ دوور دەخاتەوە، وەک خۆی لە زۆر کەس و شتی دیکە دوورخستووەتەوە و دەستی بە دەماری سەرەکی ڕووداوەکەوە گرتووە و هونەری (کورت بێژی)یەکەی پاراستووە.

پاش ئەوەی کامیرای چاوی شاعیری فۆلکلۆر دواجار لەسەر (سولف) و کار کردنی ئۆتۆمۆبێلەکە ڕادەوەستێ، یەکسەر لەقتەیەکی دیکە دەمانهێنێتە شاری هەولێر و (هێرودی قەسرێ ئەفەندی) ئەو شوێنەی وەک مامۆستا مەلا عەبدوڵڵای فەرهادی دەگێڕێتەوە "مەلا ئەفەندی (٣٠ - ٤٠) مافووری لەبەر پێی مەلیک ڕاخست"[٥] وەک لەو دەقە فۆلکلۆرییەشدا هاتووە "عالەم هاتە بارانێ" ئێستا کامیرای چاوی شاعیری فۆلکلۆر لە دوورەوە - هێرودی قەسرێ ئەفەندی - مان دێنێتە بەرچاو و پیشانمان دەدا، کە خەڵک "هاتوونەتە پێشوازی" سەیرکە چەند هونەرمەندانە خۆ لە باسی ڕێگای دوور و درێژی نێوان بەغدا و هەولێر دەدزێتەوە و باسی ئەو ڕێگایە بە پێویست نازانێ و شوێن و زەمەنی لێک دوور وەستایانە لێک گرێی دەدا، بەبێ ئەوەی کە خوێنەوار - بینەر لە پەنای وشەکانەوە - یان گوێگر - هەست بە بێزاری و کەم و کورتییەک بکات، هەرچەندە بەڕێز مامۆستا مەلا عەبدوڵڵای فەرهادی دەگێڕێتەوە کە "مەلا ئەفەندی (٣٠ - ٤٠) مافووری لەبەر پێی مەلیک ڕاخست و پێشوازییەکی گەرمی فەیسەڵی کرد."(٦) بەڵام شاعیری فۆلکلۆر باس لە پێشوازی کردنێکی گەرم ناکات، بە تایبەت لە لایەن خەڵکەوە، ئەوەی مامۆستا مەلا عەبدوڵڵا بە گەرمی ناوی دەبات ئەوە پێشوازی (مەلا ئەفەندی)یە نەک خەڵک، چونکە شاعیر هەر دوای هاتنە (بارانێ)یەکە دەنووسێ: "لێی کردە باو باران کەس مەیلێ خۆی نەدایێ"[٧] ئەو مەیل - ڕوو - نەدانە بە (مەلیک فەیسەڵ) هەر تەنیا لەبەر باو باران نەبووە، بەڵکە بە هۆی ساردی مەیلی زۆربەی خەڵکەکە بووە، یان هەر هیچ نەبێ بەشێکی خەڵکەکە بووە، چونکە ئەگەرچی وەکو زانراوە کە بەڕێز (مەلا فەندی) وەک مامۆستا فەرهادی دەگێڕێتەوە: "بەیعەی بە مەلیک فەیسەڵ دا کە بیێتە شای عێراق، بەڵام دانیشتووانی کەرکووک و سلێمانی دەیانویست سەربەخۆ بن"[٨] دیارە کە ئەوەی خەڵکی کەرکووک و سلێمانی ویستوویانە، ویستی بەشێکی خەڵکی شاری هەولێریش بووە، ئەوەش لەو پێشوازییە ساردە بەدیار دەکەوێ، کە بە قسەی شاعیر خەڵکەکە لە مەلیکیان کردووە، چونکە دەرکەوتووە ئەگەر خەڵک (مەلیک)ی خۆیان بە تەواوی خۆش بووێ، هەرگیز بۆ باو باران وازی لێناهێنن، وەک دیارە ساردی مەیلی خەڵکەکە لەگەڵ ساردی باو باران لێکیداوە و بووەتە هەنجەتێک و (کەس مەیلی خۆی نەدایێ) و ئەویش ناچار "پاشەو پاش بکشێتەوە و بچێتەوە بۆ بەغدایێ" لە ڕستەی "پاشەو پاش دەکشاوە." نائومێد بوونێکی تێدایە، لەوەی کە چاوەڕێ بووە، نەیدیوە!! جارێکی دیکە شاعیری فۆلکلۆر کامیرای چاوی لە هەولێرەوە بۆ بەغدا دەگوێزێتەوە و لەوێ پەردەی سیناریۆکە دادەخات و "پاشەو پاش بکشێتەوە و بچێتەوە بۆ بەغدایێ".

وەک دەرکەوت ئەم دەقە فۆلکلۆرییە تەواو لەسەر ڕووداوێکی مێژووی گرنگی عێراق و هەولێر و چەند کەسایەتییەکی دیار و ناسراو دامەزراوە و لە ڕۆژی ڕووداوەکە گوتراوە و بەمەش دەتوانین بڵێین: یەکەمین بەڵگەی گرنگی مێژوویە، کە باس لە هاتنی (مەلیک فەیسەڵ) دەکات بۆ هەولێر بەقەد ئەوەی دەقەکە کورتە، دە هێندە چڕو پڕ بابەتە و بە وشەی کەم و شیعری ڕەوان باسی زۆر بابەتی گرنگی کردووە، کە دەتوانین

بڵێین: بابەتە گرنگ و سەرەکییەکانن.

هاتنی مەلیک بۆ هەولێر لە بەغداوە، بە سواری ئۆتۆمۆبێل، پێشوازی کردنی لە لایەن کەسایەتی ناوداری هەولێر (مەلا فەندی) و هەتا رادەیەک خەڵک و باران و مەیل ساردی خەڵک بە نائومێدی گەڕنەوەی مەلیک، کە ئەم بابەتانە هەر یەکە بۆ مێژوونووسی و لێکۆڵەرەوە بابەتی گرنگ و سەربەخۆ و پەیوەندندارن بە یەکەوە. ئەوەی تا ئێستا شیکرایەوە تەنیا ئەو دەقە بوو، کە من لە دایکم بیستووە، ئەگەر سەیری ئەو دەقەش بکەین، کە بەڕێزان (عەباس هۆزمزیار و شوان سەرابی) بڵاویان کردووەتەوە، چەند شتێکی دیکە دێتە بەرچاو، کە جیان لەگەڵ ئەو دەقەی پێشوو.

بۆ نموونە: هاتنەکەی (مەلیک بۆ ناو کوردان) وا باس دەکات کە (لە بۆ کەیف و سەفایێ) بووە، لە هاتنی مەلیکیش "خدر و مەعروف و حوسێن لەگەڵ حەسەنی یاییێ"[٩] دەچنە کن مەلیکی و ئەویش یەک و (عەبا)یان دەداتێ، بەڵام وەک دەقەکە باس دەکات (عەبای خدری پاشای) عەبایەکی خەراپ دەبێ و شاعیری فۆلکلۆر بەشێوەیەکی کاریکاتێری باسی دەکات (بنۆکی بزنە زاییێ) هەرچەندە وەکو زانراوە (عەبا) لە توکی مەرەز و توکی وشتر دروست دەکرێن، کە هەردووکیان عەبای جوان و پەسەندیان لێ بەرهەم دێت، کەچی بە تەنیا عەبای (خدری پاشای) لە (بنۆکی بزنە زارییێ) یە، ئەمەش بۆ ئەوەمان دەبات کە بڵێین: مەلیک وەک ئەوەی ڕێزی لە (مەعروف و حوسێن و حەسەنی یاییێ) گرتووە، ئەو ڕێزەی لە خدری پاشای نەناوە؟! ئایا ئەمە ڕاستە؟ یا ئەوەتە شاعیر لە پەنا ئەم ڕووداوە هەستی خۆی بەرامبەر بە خدر دەربڕیوە؟ بۆ وەڵامی ئەم پرسیارە دەبێ بگەڕێینەوە بۆ مێژووی ئەو ڕۆژگارە ئەوا واقیعەیە بە دروستی بخوێنینەوە کە هەبووە، ئەمەش کارێکە لە توانای ئەم نووسینە بەدەرە.

- چەند پرسیارێک لە بارەی شاعیری فۆلکلۆرە.

- ئەگەر ڕۆژ و شوێن و ڕووداوەکە دیارە و شاعیر باسی هەندێ کەسایەتی دیار دەکات، ئەوا بۆ خۆشی دەبێ لەو ڕۆژگارەدا ناسراو بووبێ و لەنێو خەڵکەکە، واتە لە شاری هەولێر و دەوروبەری ژیابێ.

- کەسێک دەقێکی ئاوا سەرکەوتوو بە گەرمی بۆ ڕووداوێک بهۆنێتەوە، دەبێ زۆر دەقی دیکەشی بۆ زۆر ڕووداوی دیکەو کەس و بابەتی دیکە هۆنیبێتەوە.

- لەبەر ئەم دوو هۆیەی سەرەوە دەبێ خەڵکی ناوچەکە ئەو کەسایەتییەیان ناسیبێ و سەربردەی بزانن و ئێستاش دەشێ کەسانێ لە ژیان مابن و دانەری ئەم دەقە بناسن و زۆر دەق و ڕووداوی دیکەی ئەم شاعیرە فۆلکلۆرییە بزانن.

- هەرچەندە ئەو دەقەی ئێمە بڵاومان کردۆتەوە ڕێگەی ئەوەمان بۆ خۆش دەکات، کە بڵێین: ئەو دەقە یا ئەوەتە درێژتر بووە؟ یا ئەوەتە شایەری دیکە چاویان لەو دانەرە کردووە و لەسەر کێش و قافیەی ئەو لێیان زیاد کردووە، هەرچەندە لە دەقەکە بەدەردەکەوێ کە توانای شیعریان وەکو شاعیری دەقەکەی لای من نەبووە، من خۆم هەر ئەو ڕایەی دوایی بەڕاستتر دەزانم - واتە شاعیرێکی دیکە چاوی لەو کردبێ.

تێبینی و پەراوێزەکان

١- لە دەشتی هەولێر و شاری هەولێریش لەنێو خەڵک کەس ناڵێ (مەلا ئەفەندی) بەڵکە هەر دەڵێن (مەلا فەندی)، ئەمەش یاسایەکی ڕێزمانییە.

٢- چەند ساڵێک لەوە پێش دەقێکی هەر لەم بابەتە بڵاوکرایەوە، ئەویش لە ڕووی هونەری شیعرییەوە لەوەی ژمارە (٤)ی ئاسۆی فۆلکلۆر نزیکتر بوو، بە داخەوە سەر چاوەکەم بۆ نەدۆزرایەوە.

٣- ئەم دەقە لە دایکم (بەهیە محەمەد رەشید حەویز) وەرگرتووە، کە بە منداڵی لە سییەکانی سەدەی بیستەم لە گوندەکانی (سۆربەش) و (سوریژە) و (یەدیقزلەر) ژیاوە و ئەم شیعرە فۆلکلۆرییەی لە خەڵک بیستووە.

٤- ل ٢٨، ژ ٤، ئاسۆی فۆلکلۆر.

٥- هەمان سەرچاوەی پێشوو.

٦- هەمان سەرچاوەی پێشوو.

٧- لە دەقی مامۆستایانیش ئەم دێڕە بەم شێوەیە هاتووە (لێی کردە بەفروباران عالەم ڕووی خۆی نەدایێ)، ل ٢٩، ژ ٤، ئاسۆی فۆلکلۆر.

٨- خۆزگە ئەم ڕووداوە مێژووییانە زۆرتر گرنگی پێدەدرا، ئێستاش خەڵکی وا لە ژیان ماون کە ئەم ڕووداوانەیان چاک لەبیرە.

٩- خدر و مەعروف و حوسێن، هەتا ڕادەیەک لە نووسینەدا باس کراون، بەڵام من یەکەم جارە ناوی (حەسەنی یاییێ) دەبیسم. خۆزگە ئەوەی کە شتێکی لە بارەوە دەزانی بڵاوی دەکردەوە.

*** ئەم بابەتە لە گۆڤاری ئاسۆی فۆلکلۆر، ژمارە ٧ ساڵی ٢٠٠٥ بڵاوبۆتەوە.**

شێخ مەحموود   شێخ عەبدولکەریمی دارەخوما

هەولێر و شێخ مەحموودی مەلیک لە فۆلکلۆری هەولێردا

مەحمود زامدار

شێخ مەحموود وەک پیاوێکی ئایینی و کۆمەڵایەتی و سەرکردەیەکی شۆڕشی کوردایەتی، پیاوێکی ناودار و خۆشەویست بوو، لە شاری هەولێر و دەوروبەری، شێخ زۆر بە پیرۆزییەوە سەیر دەکرا! زۆرجار لەدایکمم بیستووە کە دەیگوت: «شێخ کە دەچووە شەڕێ و دەهاتەوە، کە پژوتێنی خۆی دەکردەوە، گوللە بەردەبووەوە چونکە گوللە نەیدەبڕی» هەر ئەم خۆشەویستی و پیرۆزییەش شێخی کردووەتە هەوێنی زۆر شیعر و بەستەو حەیران و لاوک و حەکایەت و پەند... تاد. لەم ناوچەیە. ئەم چەند شیعرە فۆلکلۆرییەش کە مامۆستا مەحمود زامدار کۆی کردووتەوە، نموونەی خۆشەویستی شایەرد کە زمانحاڵی خەڵکەکەیە. (ئـ. هـ)

بابی بابم شێخ مەحمود بە مەلیک داندرایە
بەخۆی لەچیاو چۆلان عەسکەری لەسەحرایە

تانی لە عەسکەریدا، سونگی تاق راوستایە
هەموو سەیدی زەمانەی بەخۆی وا لەگەردایە
پێنجسەد فەلەی تەیاری سێ حاکمی لەگەردایە
کەریی فەتاح بەگی عەسکەری تەعلیم دایە
لەدەوری چەمچەمالی دەبووە حەرب و غەزایە
بەعام سپێران لێدەن، سێ تۆپ وا دامەزرایە
کوردان چەکو ببەستن، پشت مەدەن لە غەزایە
ژنو لێ حەرام دەبی، لەگەر ماری دنیایە

* * *

بابی بابم شێخ مەحمود، بەفکری دێ هاوینێ
حەرب و غەزا دامەزرا لەلای مەککەو مەدینێ
کافرو ئیسلام بەرامبەر، ئارەمانیان گەیینێ
شێخ مەحموود هەناردیتی، کوری قۆچاخ بچێتێ
تاویان دەنێ وەک شێران، هیچ مەترسێن لە خینێ
تەیارەکیان رەوانکرد، ناردیان لێ بیتوێنێ
لۆم برێنە ئارەمانی، رەبی عەمری نەمێنێ
قاقەزەکیان دەنووسی، ساف نووسرایە لە خینێ
عەسکەرم خەراس بووە، موفلیس مامە لەدینێ

* * *

بابی بابم شێخ مەحمود، سەرکردەی ئارەمانی
تۆپەکی دروست دەکا، بەرپەی لۆ دی دەرمانی
گوللەی قەندی شەکری، ئەو باشە لۆ نیشانی
بەسە ئینگلیزی دادا، لەگە گەردی بەیانی
کورینە تانی لەخۆ دەن، بیێن کیژی ئەجمانی

* * *

بابی بابم شێخ مەحمود، شێخم بەگفت و گۆیە
چەند سەیدو مەلا کوژرا، دەعوا لەگەر (سمکۆ)یە
حەفت ساران دەسبەسەربوو، لەشاری (پەتری پۆ)یە

* * *

بابی بابم شێخ مەحمود، چەند شێخەکی وەلییە
قاقەزەکی دەنووسی، ناردی لۆ ئینگریزیە
خەبەر بدەنە گەورەکەی، شەرمان لەسەر خینیە

* * *

بابی بابم شێخ مەحمود، شێخم چاک لێ دەزانی
چەند کوروکار کوژرا، لەچەنگ قەومی شەیتانی
چەند ساران دەسبەسەربوو، لەشاری هیندستانی

* * *

بابی بابم شێخ مەحمود، چەند شێخەکی جاحێرە
سەروقەرەمی خۆی کرد، ئیللا هێشتی سپێرە
تانی لە عەسکەری دا، لێیاندەدا سپێرە

* * *

بابی بابم شێخ مەحمود، ئەوم شێخی بەرەوە
قاقەزەکی دەنووسی، ناردی لەبۆ سەرەوە
ئینگریز دەبا دەفن بێ، دەبا هەر کورد بێتەوە

* * *

چەند سەرنجێک

١- ئەم بەندە، پارچەیێکە لەبەندەکانی شایەری ناوداری میللی دەشتی کاکی بەکاکی هەولێر (مام عەوڵای حەمەددەمینی).
٢- ئارەمان: ئارمان: جۆرە تفەنگێکە.
٣- بەندەکە لەسەر هەمان کێش و شێوازی بەندە میللییەکانی دەشتی هەولێرە.
٤- وەک لەبەندەکە دیارە، هەرچەندە شۆرشی شێخی حەفید لەپردێ بەولاوە تێپەری نەکردووە، بەڵام پشتیوانی خۆی لەنێو ئارەزوو و دڵی کۆمەڵانی خەڵکی هەولێر و دەشتەکەی چەسپاندووە، هەروەک چۆن لەلاوکەکەی (کاوێساغا)ش رەنگی داوەتەوە.
٥- لەکاتی خۆی و تائێستاش کە ئێستایە زۆر هەوڵمدا، بەندی دیکەم دەسکەوێ، بەڵام هیچ شوێنەوارێکی نەبوو...!

ئەم بابەتە لە گۆڤاری ئاسۆی فۆلکلۆر ژمارە (٦) ساڵی (٢٠٠٤) وەرگیراوە.

هەولێر لە فۆلکلۆردا

عەلی عەزیز

هەرچەندە کە فۆلکلۆری میللەتان چڕوپڕ و پوخت و هەمەلایەن بن، ئەوا بەهرەمەندی و رەسەنایەتی ئەو میللەتە دەسەلمێنن، دیارە گەلی کوردیش هەر بەو فۆلکلۆرەوە بەشێک لە تەسکەرەی نەتەوایەتی خۆی پاراستووە چ بەهۆی بەرهەمی زانایان و شاعیران و چ لە سینگی گۆیندە و شایەرە میللییەکانەوە بوویێت کە بەرهەمەکانیان بە باریکەڕێی پڕ مەینەتی و نەهامەتی رۆژگارە شەرمەزارەکانی مێژوو بەرامبەر گەلەکەمان، گەیاندە دەستی ئێمەمانان. بۆیە پێویستە ئێمەش بەدوایاندا بچینەوە بابەتیانە، زانستیانە، بژار و لێکۆڵینەوە و تاوتوویان بکەین و نەیاندەینە دەس ناحەزان و داخ لە دڵانی مشتێکی لێ بدەن و دەیکەن بە موڵکی خۆیان و بە بەرچاوی ئێمە سینگیان دەردەپەڕێنن، وەکو بەرهەمە هونەرییەکانمان زەوتی دەکەن. هەولێر وەکو شارێکی دێرین و مێژوویی خاوەنی شارستانیەت و مەزار و پشت و پەنای هەرکەسێ کە ڕووی تێبکا و شوێنی دەیان ڕووداو و کارەسات و بەرگری و ئاوەدانی و خاوەن خەڵکێکی جوان و رەسەن (دوور لە رەگەزپەرستی ئەمە واقیعێکە)و ئاو و هەوایەکی سازگار و خاکێکی بە پیت و بەرەکەت و دەیان شتی تر شایانی ئەوە بووە، کە جێی سەرنجی شاعیران و هونەرمەندان و گۆیندەبێژە میللییەکان بووبێ، ئەگەرچی هێشتا گۆتنە کۆنەکان و بەیتە فۆلکلۆرییەکان زیاتر و بگرە لەگەڵ شوێن و ناوچە جیاجیاکانیش ئاماژەیان بە هەولێر کردووە، لەوانەی کە ئەمڕۆ قەڵەم نووسن و لە بەرنامە جیاجیاکانی ئەدەب و کەلتوور و هونەر کاردەکەن. ئەوەش نیشانەی ئەوەیە هێشتا نەمانتوانیوە سوود لەو دەسکەوتانە وەربگرین، کە بۆمان رەخساوە. لەبەر هەر هۆیەک بێ، ئەوا لێرە جێی نابێتەوە، بۆیە منیش بەش بە حاڵی خۆم، لە گەڕانم بەناو بابەتە فۆلکلۆرییەکان سەیرم کرد شتێک هەیە بەزەقی دیارە، ئەویش (هەولێرە)، کە لە زۆر شوێن، پەنجەی شانازیی و زۆرداریی و وەفاداریی و ئەمەکداری... هتد بۆ درێژکراوە، بۆیە لەوەندی کە لەبەر دەستمدا بوون بۆم هەڵێنجان و دەیکەم بە باقە گوڵێکی جوان و بۆنخۆش وەبەرۆکی قەڵایێ وەدەکەم.

هەولێر

ڕێگای هەولێر بە تۆز و خۆرە
کراسەکەی نەسرین گور گورە

سۆرەپیاهەڵدان (١)

* * *

خۆم لەسەر گردێ شام لەبەر بێرێ
دوو مەمکی شامێم پەنیرێ چێرێ
شامێ هەردەگرم دەچمە هەولێرێ

پەنا و داڵدەی لێ قەوماوان (٢)

* * *

هەرات ئەستێرەک لەلای بەیانی
هاتە هەولێری قومی شەیتانی
ماینێ حەسەنی شینکێ بە جوانی
حاکم رایکێشا عالەم پێیزانی
گیرکردن (٣)

* * *

رێی هەولێری بەروە وارایە
ئەوا پێی دادێ مەجید پاشایە
مەیتێ هەر چاران لە ترومبێلێ دایە
لە دەرکێ قشرەی فرێیاندایە
زۆرداری (٤)

* * *

لانک لانک لانکۆرێ، وەستا هات لە هەولێرێ
لانکێ دروست کا لەبۆ بێرێ
ئامارەی لانکێ کورتە   ناگاتە مەمکی بێرێ
نەتەودیی لە فۆلکلۆردا (٥)

* * *

یەک لە ماران هاتەدەر   چاورەش ناسکە بێرییە
بە دستی عیشارگەیدا   کەسمان لە مارێ نییە
بابم چویتە هەولێرێ   برام وا لە ئاشییە
سەگ مان سەرەوی ئاوا   پیرە داک چاوی نییە
ئەوینداری (٦)

* * *

مەحبوبەک دانیشتبوو   بەپێی لانکی دەژینی
لای لایەی لۆ برای دەگۆ   ناوی منیش لەگەر دینی
هەولێر و کۆیە و کەرکوک   هەمووم دا لە مزگینی
ئەوینداری حاتەمی بێ مەسرەف (٧)

* * *

لە مابەینی هەولێر و کۆ   سعات لێیدا لە هەشت و نۆ
عەبدی خودام یەخسیری تۆ
لە مابەینی هەولێر و پرد   یەکێ لە ناکاو بانگمی کرد
قورت بەسەر لەیلێیان برد
هانا (٨)

* * *

دەچمە شاری هەولێرێ   بە قەیسەری و دوکانە
ئەگەر باوەرم پێ ناکەن   چاوکاری زۆر تێدانە
شارستانیەت (٩)

* * *

بێ دینۆ چەنۆچەمی هەولێرێ
کچێ گوندێ مەرزێێ لۆ بێرێ
کێ وەز حەلاندەبوونا کنێرێ
پلە و پایەی هەولێر لە دەڤەردکانی تر (١٠)

* * *

چەندم گۆ حەسەن وەنیە وەمەکە
لە شاری هەولێر خانان کون مەکە
هێستری قەتارچیان لە خان دەرمەکە
لە شاری موسڕێ هەراجیان مەکە...
ئەمەکداری بەرامبەر هەولێر (١١)

* * *

خوا نەکەرۆ نۆ شوت کردەبۆ
تەشریف و خێرت هەولێر بەردەبۆ
گلەیی لەبەر دوورکەوتنەوەی یار (١٢)

* * *

ئامێنێ و ئامێ مەر لەبەر بێرێ
شەدەت یەکەم شەدەی هەولێرێ
یار لەسەرینێ وەعدەکەی هەولێرێ
ماچ کردن خۆشە وەعدەی کنێرێ
هیوا خوازێکی پێمەڕەبلاو (١٣)

* * *

بێرەوە سەرتا کێش وەدولانە
هەولێر چۆل دەکەی دەچیەوە بانە؟
.... (١٤)

* * *

ئەگەر دەچیە شایێ   مەرۆ هەتا دەتبینم
دەچمە شاری هەولێرێ   کەمەرەکت لۆ دینم
لەناو گەرێێ دیلانێ   لە نێکت دەشەتێنم
ئەوی دۆستە بێتە دیار   بەدکاران پێ دەبەستێنم
ئامۆژگاری (١٥)

* * *

چاوت ئەستێرەی سەحەری   هەڵدێ لە بێژینگ بەسەری
کوڕی بێ دۆست قوڕ بەسەری   چارۆگە هەولێرییە
بۆ خۆم دەچمە سەر ڕێی مەڕی   یارم نۆبە بێرییە
... (١٦)

* * *

هەتیم دەبا هەڕیەڕێن   لۆ من و تۆو بێ قەیدییە
بابم چوویتە هەولێرێ   کاکم وا لە جۆتییە
ئەوڕۆ ڕکی بوویتەوە   نان و ئاوی بردییە
کارمامزێ لە خرەبەردێ   دەخوا گوفکی هەرمییە
پیلان و فیداکاری (١٧)

* * *

سینەمێ کۆچە کۆچە   بەرەو دەشتی هەولێرێ
دانیشت لانکێ خۆی چاکرد   لەناو گوور و کنێرێ
یاخوا سینەمێ جوانێ   کۆچە و بارت بەخێرێ
پێشوازی (١٨)

* * *

چاوی ڕەش و بەرەک بوو   پڕ لە کلێ سبحانی
ئەو کراوێ ڕواندزێ   لێی ئاراندییە کاشانی
لە بۆێن خۆشم دەوێ   دەستووری هەولێریانی
شانازی (١٩)

* * *

کەسم نما هەولێریانە   کەسم نما تەمتوومانە
کەسم نما خۆر بارانە   کەسم نما شێر قرانە
کەسم نما هەولێر گردە   کەسم نما ئەسپێ غوردە
کەسم نما نسکۆ بردە   کەسم نما سواری مەردە
شینی هەولێریان بۆ مەرگی ئازیزان (٢٠)

* * *

دیوەخان چاکرا پێرێ
هەراش گووری کنێرێ
خەبەر گەییە هەولێرێ
سوارۆ یادت بەخێرێ
پێشوازی کردنی تەرمی قارەمانان (٢١)

* * *

چوومە شاری هەولێرێ   هەولێرۆک سەر سەحەرە
چوومە دوکانێ جووان   بە دەلاقە و پەنجەرە

* * *

سێ گەوهەر دانیشتینە   فاتم و لەعلی و ئەسمەرە
در عێبدزیان مەکەن   سەر و ماچم لەسەرە
ئەمەکداری کیژان بەرامبەر کوڕەتیمێ هەولێریان (٢٢)

فەرهەنگۆک و پەراوێز و سەرچاوەکان:

(.) ژمارەکانی لەژێر هەر بابەتێک هاتووە دیارە نیشانەی سەرچاوەکەیەتی، بەڵام لە ژێرەوەیان (توانج)، تەعلیقی خۆم لەسەر پێناسەکە و بەڕای خۆم نووسیومە بەڵکە واش نەبێ.

(١) فۆلکلۆری کوردی/ سەعدوڵڵا شێخانی.

(٢) فۆلکلۆر و هۆنراوەکانی کوردەواری/ مەحەمەد کەریم شەریف.

(٣) هەمان سەرچاوەی پێشوو.

(٤) لە حاجی حوسێن مەیاس (خ. ل) مورتکەییم وەرگرتبوو، پێدەچێ داستانەکەی (حەسەن و مریەم) بێ.

(٥) گۆرانییەکی فۆلکلۆرە، بەڵام گرنگییەکەی لەوەدایە کە مامۆستای گەورە و بەڕێز مەزهەری خالقی گیانی نەتەوەیی بەکارهێناوە و جارێکیان برادەرێکی بەڕێزم خاوەنی تۆمارگا بوو لە سالەکانی دوای ١٩٧٥ لە بازاڕ بانگی کردم، وتی: گوێ بگرە ئەوەیە کوردایەتی، مەزهەری خالقی شەقی لە وەستایی تارانێ و ئەسفەهانێ داوە، پەنای هێناوەتە بەر وەستای هەولێرێ بۆ لانکێک...

حەیران دەیانگرت دەرکی قەراتێ

ئەحمەد حەیران

حەیران وەک تەرزێک لەستران یاخود گۆرانی، رووبەرێکی گەورەو بەرفراوانی لەبەرهەمی زارەکی میللی داگرتووە، توانیویەتی دەربڕی زمانی سەردەمی خۆی بێ. ئەدگار و رووخسار و سیمای گوزەرانی کۆمەڵگەی کوردەواری لە قۆناغێکی مێژوویی لەخۆگرتووە و پاراستوویەتی، دەق و ئاواز و هەوای حەیران لەگەڵ رۆژگاری خۆی ساز و گونجاو بووە، حەیران سترانی بۆنەو پیشە و کاری وەرزی نەبووە، بەڵکو لەهەر چوار کەژەکانی ساڵ بواری گوتن و بیستنی رەخساوە، خەڵک بەتاسە و حەزەوە (متوا)ی گوێگرتنی بووە، دەقەکانی حەیران وەک فۆرم لەرووی بنیاتی گشتییەوە بەرجەستەیەکی تەواوی دنیای ئەڤینی و خۆشەویستی و جوانییە، ناوەڕۆکی حەیران تامەزرۆی مرۆڤی کورد پیشان دەدات کە تاج ئەندازەیەک تینووی جوانی و سەرسامی رەگەزی مێیە، سەرلەبەری دەقی حەیران گوزارشتە لەو دنیا خەیاڵییەی دڵداری و حەز و ئاواتی شادبوون و توانەوە لەناو رۆح و جەستەی یەکتر، حەیران دنیایەک ژیان و ئاوات و خۆزگە و خواستی هەمەچەشن لەخۆ دەگرێ، دەیان خەونی ئەرخەوانی لەچوار چێوەی حەیران دارێژراوەو لەوپەڕی وردەکاری و وردبینییەوە هۆندراوەتەوە، ئەوەی لە حەیران دا گوتراوەو دەربڕاوە لەگەڵ بارودۆخی رۆژگاری خۆی گونجاوە، حەیران لەرووی ئاواز و دەنگ و داڕشتنەوە لەگەڵ دەم و جەمی ژینگەی کۆمەڵایەتی لەباربووە، بۆیە حەز و خولیا و ئارەزووی خەڵک لەگەڵی راهاتووە، حەیران مۆرکی سەردەمێکی هەڵگرتووە ئەویش سەردەمی کشتوکاڵی ئاژەڵدارییە، کۆمەڵگەی کوردەواری لەو سەردەمانەدا کۆمەڵگەیەکی ئاسایی سرووشتی بووە، بەژیانی شار و شارستانی کاریگەر نەبووە و رواڵەتە پێشکەوتووەکانی بواردن کاریان لەبیر و هزری کۆمەڵ نەکردبوو بۆیە زمان و هەڵسوکەوت و گوزەران و ژیانی خەڵک سادە و پاراو بووە تەکنەلۆژیای نوێ پێی نەگەیشتووە و تێکی نەداوە، لەناو ئەو چوار چێوەیەدا حەیران وەک جۆرێک لە گۆرانی بووەتە پشووی هەناسەدانەوەی شەکەتی و بەهۆیەوە بەسەر بێزاری و خاکەساری زاڵبوونە وحەیرانیان کردووە بە دڵدانەوەی ناخ و لەڕێگایەوە حەز و ئارەزووە خەفەکراوەکانیان دەربڕیوەو خواستە زایندەییەکانیان ئاوەڵا کردووە، ئەدەبی فۆلکلۆری، ئەدەبی نەریتە، هەڵگری پەیامی کۆمەڵێک بەهاو رەوشتە، بەهۆیەوە ئەدگاری سەردەمی خۆی داڕشتووە و مۆرک خاسیەت و تایبەتمەندیەکانی بەرجەستە بووە، حەیران وەک لایەنێک بۆ گوزارشت کردن لەو ئەدەبە میللییە فۆلکلۆرییە سەر زارییە بەشێک لەو نەریت و داب و بەها کۆمەڵایەتیانەی لەگەڵ خۆیدا هەڵگرتووە، شۆڕبۆتەوە بۆ ناو سیما و خەسڵەتە سایکۆلۆژییەکانی تاک و کۆمەڵگە و کەسایەتی کورد، پێکهاتە دەروونییەکانی کۆمەڵگەی کوردستان بەشێکە لەناوەڕۆکی گۆرانییە میللییەکانی، لەرێگای سترانە فۆلکلۆرییەکان ناخی

کەسایەتی کورد و توانا و لێکدانەوەی هێزی هزر و هۆش دەخوێندرێتەوە، حەیران دەربڕی لایەنێکی ئەو دیاردانەیە، ئامـاژە بە گـەلێک بوار دەکـات، کـە بەهۆیەوە دەتوانین توێژینەوە لەزۆر رووی کۆمەڵگە بکەین، دەتوانرێ چەندین چەمک و بۆچوون دابڕێژرێ بەهۆی گـەڕانەوە بۆ سـەر دەقەکانی حەیران، لە قۆناغێکدا واتە لەکات و ساتێکی دیرۆکی دیاریکراودا گۆرانی میللی شەقڵ و مۆرکی خۆی نووساندوە کاریگەری خۆی جێ هێلاوە خولیا و هەوەسی خەڵکی تێرکردووە و لەگەڵ میزاج و خواستی ناخیان سازاوە ئەو سیما و ڕێڕەوە لە سترانی میللی تا مەودایەکی دیارکـراو دەڕوا دوواتر بەرە بەرە دەتوێتـەوە و کـز دەبێ ئێسـتا، ئەو جۆرە گۆرانیە میللیانە بوونەتە کلاسیک، بەگۆرانی گوند و کۆمەڵگە دێهاتییەکان دەدرێنە قەڵەم، شوێن و ژینگەیان گۆڕاوە کۆمەڵ پێی ناوەتە قۆناغێکی دیکە و ژیانی بەرەو پێش چووە و ئەدگار و سیمای نوێ و هاوچەرخ بە گـوزەرانیـان نووسـاوە، لەڕووی کـات و سـاتەوەش گـۆڕانکاری تێکەوتووە و ڕووەو بەسـەرچوون دەچن. چونکە ناوەڕۆکی ئەو سترانە میللییانە وەکو حەیران و ئەوانی دیکە دەگەڕێتەوە بۆ ڕۆژگارێک کە بەرەو نەمان و تێپـەڕین چوونە یاخود دەچن، سـەردەمی دەوارنشـینی و رەشـمال گـەری و کۆچباری ناوەڕۆکی ئەو گۆرانیانەیان دروست دەکرد، ئەوەیەک پێگەییوە بەوکەش و هەوا و ژیان و گوزەرانەی ئاماژەمان پێکرد نامۆیە و بەو جۆرە سترانە میللی و فۆلکلۆریانە دەروونی سارد نابێتـەوە و دڵی ئاو ناخـواتەوە، لەڕووی فـۆرم (شکل) وەک ئاواز هەست و ئارەزوو دەبزوێـنن دەتوانرێ بەناوەڕۆکـــێکی تازە دابڕێژێنێتەوە، ئەوەی لەگەڵ وەرزەکانی ساڵ دەگوتران وەکو بەندی گـۆرانی (دروێنە) ئەوانە تازە دروست نابنەوە و بەرەو توانەوە و نەمـانی یەکجـاری دەڕۆن، چونکە کەس ئێسـتا دروێنە ناکـات، زۆر گـۆرانی دیکەش کە لەبۆنە و پیشـەی تایبەتی گوتراون، بەهۆی نەمان و بەسەرچوونی سەردەمی بەکاربردنیان ئێسـتا نەماون خەڵک پەیڕەوی گـوتنیـان ناکـات، بەشـێک لەدیرۆک و بەسـەرهاتی کۆمەڵگای کوردستان بەهۆی گۆرانی فۆلکلۆری پارێزراون حـەیران وەک جـۆرێک لە گـۆرانی فـۆلکلۆری ئامـاژە بە هەندێک بەسـەرهات و رووداوی کـۆمـەڵایەتی دەکـات. حەیران لەگێڕانەوەی رووداو یاخود بەسەرهات وەکو لاوک نییـە، لاوک زیاتر لایەنی قارەمـانیـەتی و ئازایەتی لەخۆ دەگرێ، باس لە داستان و بەسەرهاتی دڵداری و مێژوویی دەکـات، لاوک لە رووداو وەردەگـیـرێ، بەڵام حـەیران دادەنرێ، دەهۆندرێتـەوە، شـایەر بەپێی زەوق و ئارەزووی دڵی خـۆی دەیڕازێنێتـەوە، ئەڤـینی و کـۆڤـانی دەروونی دەخاتە ناو دەقەکانی حەیران و باس لەتامەزرۆیی، حەز و ئارەزووی خۆی دەکات بۆ جوانی و نەرم و ناسکی ئافرەت، شەیداو سەودا سـەر بوون بەدوای لار و لەنجەی ئافـرەت ناوەڕۆکی زۆربەی دەقـەکانی حەیران پێکدەهێنێ، هەروەها هەندێک رووداو یاخود بەسەرهات کە لە رۆژگـاری خۆی بەتایبەت لەو رۆژگارانەی کە حەیران زمانی دەربڕینی حەز و ئارەزووی کـۆمەڵ بووە باس دەکرێت و ئامـاژە بەروودانی دەکرێت، لێرەدا باس لە رووداوێک دەکەین کە لەزۆر دەقی حەیرانبێژان ئاماژەی پێدراوە، دەقی حەیرانەکە لای زۆربەی حەیرانبێژەکان یەک ناوەڕۆکی هەیە، بەڵام هەریەکە بەپێی توانا و شارەزایی و لێهاتووی خۆی دایڕشتووە، عوسمان حەیران باوکی تەنیا عارەب دەڵێ:

دەرێم ئەورۆکە بەوێ سبیانێ
زەینێ خۆتان بدەنە بەستۆرە
دەرێم: بەستۆرەێ گۆرانان گەلە گەلە شیرینە
بابە لەبەر بیانێ
ئەوا ئەسمەر گاز دەکا دەرێ دایە
ئەتو زەینێ خۆیدە بەحرکەێ جاران
دەرێن شێ دەکرێ لەبەر دوکەرێ پیرە کارخانێ

ئەوجا دەرێ:

خـوا بکا بە خورامی کـورە کورەێ (گەردیان) وەکی دەسـتێ خـۆیان دەداوە دارەکـەێ جـامـبـێـزارێ دەیانگرت قەراتەکەی پیرە هەولێرێ.
وەکی دەیانکوشت (رەشیدی باش چاوەش).
دەریان دینا (کاکلی) بابێ (جەمیلی)
لەگەر کۆمەرەکی قاتیلان.
بە زەبری خەنجەرێ لەبەندیخانێ.

لە دەقی حـەیرانێکی تر لەسـەر هەمـان رووداو حـەیران

بێژی کۆچکردوو (مستەفا حەسەن خەزنەیی) دەڵێ:

دەرێم براینە برادەرینە ئەگەر دەرێم بەستۆرە
بەستۆرە لەبەر بیانێ
ئەگەر بەحرکەی رەنگین دیار نییە
زەینێ خۆ بدەنێ بابە لەتەمێ لە تومانێ
وەکی وسمەر گاس دەکا
خوام بە خورامی کورە کوری (گەردیان) کا
یاخوا لەروحێ داکێ منیان کەوی
ئەوسار بەوێ دەرە بوارێ
وەکی (دەشکێنێ) دەرکێ (سەرایێ)
دەوەتانە (کاکلاغە)ی گەردی
بابێ (جەمیل) و (مەجید)ی
دەردێننەوە لە بەندی خانێ هەولێری
بەخودای دەوەتانە بەزەبری لولەی کارخانێ.

لێرەدا بەهۆی دەقەکان دەردەکەوێ کە حەیرانەکە باس لە رووداوێک دەکات، بەسەرهاتێک ئاماژە پێدەکات کەوا گەردییەکان، هێرشیان بردۆتە سەر (قشلە، سەرا)ی حکومەت لە قەڵای هەولێر، بەندیخانەیان شکاندووە و پاسەوانی بەندیخانەکە بەناوی (رەشید باش چاوەش) کوژراوە، کاکلاغەی گەردی لەبەندیخانە دەرهێندراوە و بەزەبری لوولەی تفەنگ و خەنجەر گرتووخانەکەیان شکاندووە، ئەم رووداوە لەسەردەمی خۆی زۆر دەنگی داوەتەوە سەر بردیەکە بۆنی یاخی بوون و راپەرین و وەستان لەدژی دەسەڵات و حکومەتی لێدێت، رووداوەکە دەگەرێتەوە بۆ دوا رۆژگاری عوسمانییەکان و لە هەندێ سەرچاوە ئاماژەی پێکراوە لەوانە (العشائر الكرديه) فوئاد حەمە خورشید لە ئینگلیزی کردوویەتی بە عەرەبی لەگەڵ (تراب اربيل التاريخي) هادی چاوشلی، بەڵام ئەدەبی فۆلکلۆری وەکو حەیران و لاوک و بەیتی دیکە گوزارشیان لەم رووداوە کردووە و لەمیانی دەقەکان هەست دەکەین کە باس لە روداوێک دەکرێ، بۆزیاتر روونکردنەوەی ئەم بەسەرهاتە و چۆنیەتی رەنگدانەوەی لە ئەدەبی میللی واچاکە پێشینەیەک لە مێژووی ئاوەدانکردنەوەی بەحرکە و هاتنی گەردییەکان و چۆنیەتی رووداوەکە بخەینە روو.

شەمدینان قەزایەکە سەر بە پارێزگای هەکاری لە کوردستانی باکوور واتە تورکیا، دەڵێن گەردییەکان پێش زیاتر لە (٢٥٠) ساڵ لەوێوە هاتوون، سەرەتا روویان لەناوچەی پشدەر کردووە، دواتر هاتوونە خوارووی رۆژئاوای کۆیە و لەگوندی (ئەشکەفت سەقا) نیشتەجێ بوون، بەحرکە دەکەوێتە باکووری رۆژئاوای هەولێر ناوچەیەکی چۆڵ و بەئاو بووە، (عەباس ئاغای یەکەم) کەبە عەباسە (شەل) ناسراوە لەگەڵ هەندێ لە خزمەکانی دێت لەبەحرکە ئاکنجی دەبێ و ئاوەدانی دەکاتەوە، دەڵێن مێژووی نیشتەجێ بوونی گەردییەکان لەبەحرکە دەگەرێتەوە بۆ زیاتر لە (٢٥٠) ساڵ بەر لە ئەمرۆ، نەخۆشی رشانەوە لەناوچەکە بڵاودەبێتەوە، بۆیە لەسەرانی بنەماڵەکە تەنیا دووکەسیان دەرباز دەبن، ئەوانیش (شێخ محەمەد ئاغا و قادر ئاغا)ی برای بوون، شێخ محەمەد ئاغا پیاوێکی چاپوک و ئازا بووە، پاشای کۆرەی میرنشینی سۆران لەشەرەکانیدا پشتی پێبەستووە و لەشەرێکدا لەدژی رووسەکان دەستەجلێکی پاشایانەی خەڵاتکردووە. ئەو دەستە جلە لەلایەن جەمیل ئاغا پێشکەش بە قونسوڵی بەریتانی کراوە و ئێستا لەمۆزەخانەی لەندەن پارێزراوە، بەهۆی دەسەڵات خوازی و ناکۆکی لەسەر زەوی و زار زۆربەی هۆز و خێڵەکانی کوردستان ناکۆکیان لەنێوان دا هەبووە، بۆیە شێخ محەمەد ئاغای گەردی لەناکۆکییەکی زۆر بووە لەگەڵ هۆزە گەورەکانی دەشتی هەولێر و دەوروبەری، وەکو دزەیی و خۆشناو زراری و بلباس.

دەڵێن جارێکیان (١٢) شێخی عارەبانی لە (دیبەگە) بەبارمتە گرتووە، داوای لێکردوون تاوەکو رۆژە رێیەک لەناوچەکە دوور نەکەونەوە بەریان نادا، لە هەندێک دەقی حەیران ئاماژە بەم ناکۆکی و شەرانە کراوە بۆ نموونە:

دەرێم براینە برادەرینە زەینێ خۆ دەدەمە
بەینی بەحرکە و براغی
دەوەتانە سبەینان لەمن بەدووکەرێ شینە
دەرێم براینە برادەرینە
بەینی بەحرکە و براغی
زەینێ خۆ دەدەمێ
سبەینان لەمن بەدووکەرێ شینە
دەوەتانە وەکی ئسمەر گاس دەکاتە مامەری

مارت گەلەک وێران بی هەستە لەخەوێ
زەینێ خۆ بدێ
برەکێ سوارێ دزەییان
ئەوە لە سەنگەران دانیشتینە
چاوەکەم چەند شیرین
دەکەنەوە مشاوەرە لەگەر تەگبیرە
دەوجە وەکی وەسمەر گاس دەکاتە هەمینێ
یارەبی هۆردوو چاوت کوێربی
کەست لەمارێ باپان نەمینێ
دەتۆ بەسە کۆشکان و پارەخانان بکەوە
زەینێ خۆ بدێ
مایینێ مەولودی حەسەنی
ئەوە دێتەوە لەسەرێ مەیدانێ
ئەوجە ئەی هاوار دەوەتانە بەخودای
سەر زینی کەوتیە
قالتاغی بەخینە

دیارە زۆربەی ئەو ناکۆکییەی نێوان خێڵ و تیرە و هۆزەکان لەسەر زەوی و زار و شوێنی کشتوکاڵی بووە، هەرکەسە ویستوبیەتی سنووری دەسەڵاتی فراوانتر بکات و زۆرترین شوێن و زەوی بەپیت و فەڕ بگرتە دەست، برێکی تر لەناکۆکییەکان حەزی ڕەمەکی بووە، کەسانێکی زۆر لە ئادەمیزاد لەسرووشتەوە نایەوێ کەس لەخۆی بەهێزتر و گەورەتر ببینێ یاخود ناوبانگی لەوچاکتر بێ، لەوانەشە بەشێکی زۆر لەو شەڕ و ناکۆکییانە لەژێرەوە دەستی میری و ڕژێمی ئەو کاتی عوسمانییەکانی تێدا هەبێ. دەسەڵاتدارانی ئەوکات هەوڵیانداوە خێڵ و هۆزەکان لەناکۆکیدا بن تاوەکو بەئاسانی دەسەڵاتیان بەسەر ناوچەکەدا بڕواو نەبنە هێزێکی دیار لەئاست فەرمان و داواکاریەکانیان بوەستێ، بەڵکو گەرەکیان بووە بێ هێز و ناکۆک بن تاوەکو بۆ یارمەتی و بەتەنگەوە هاتن ڕوو لەوان بکەن گوێڕایەڵیان بن، بەهەر شێوەیەک بێ (شێخ محەممەد ئاغا) پیاوێکی ئایینپەروەری دیار بووە لەگەڵ دانیشتووانی ناوچەکانی خۆی ساز و کۆک بووە، خاوەن تەلار و دیوەخانێکی گەورە بووە دیوەخانەکە شوێنی گردبوونەوەی خەڵک و داڵدەدانی لێقەوماوان بووە! دەڵێن (١٣) کوڕی هەبووە، یەکێک لەوانە ناوی (کاکل) بووە: واتە کاکل شێخ محەممەد ئاغا، کاکلاغا هەر چەندە کوڕە گەورە نەبووە و برای لەخۆ گەورەتری هەبووە، بەڵام بەهۆی بوێری و لێهاتوویی دوای باوکی دەسەڵات و سەرۆکایەتی عەشیرەت دەگرێتە دەست. لەیەکێ لەشەڕەکان لەگەڵ بلباسان[٣] براو وەک دەڵێن (٨٠) پیاوی لێکوژراوە، دواتر حکومەت نێوانیان دەکا و هەردوو لایان هەریەکە بە (٦٠٠) قران سزا دەدا، کاکلاغەی شێخمحەمەداغای گەردی لەساڵی ١٨٣٠ هاتۆتە دنیاو ساڵی (١٩١٠) لەتەمەنی (٨٠) ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە، چەند کوڕێکی هەبووە لەوانە (حەمید، مەجید، جەمیل)، لەدوای کاکلاغا (جەمیل)ی کوڕی دەبێتە ڕاوێژکار و زمان زانی عەشیرەت، لەسەر ڕێوڕەسمی پێش خۆی دەڕوا، دەڵێن: لە بەڕێوەبردنی کاروباری خێڵەکەیدا ڕاوێژکاری هەبووە، سێیەم سەرۆکی گەردیان بووە لە بەحرکە، جەمیلاغا لەگەڵ فەتاح ئاغای هەرکی، خدری پاشای دزەیی، تەحسین بەگی ئێزیدی، فارس ئاغای زێباری، حوسێنی مەلا، دارا بەگی داودی، میرانی قادر بەگ، هەموو بەیەکەوە ئەندامی ئەنجومەنی نوێنەرانی عێراق بوونە لەسەردەمی مەلەکیدا.

لەدەقی دوو حەیرانەکەدا وەک ئاماژەمان پێدا کە دەڵێ:

وەکی دەشکێنن دەرکێ سەرایێ
دەوەتانە (کاکلاغە)ی گەردی
بابێ جەمیل و مەجیدی
دەردێننەوە لە بەندیخانێ هەولێرێ.
یان دەڵێ:
دەیانگرت قەراتەکەی پیرە هەولێرێ
وەکی دەیانکوشت ڕەشیدی باش چاوش
دەریان دینا کاکلی بابێ جەمیلی
لەگەر کۆمەرەکی قاتیلان
بەزەبری خەنجەرێ لەبەندیخانێ.

لەناوەڕۆکی حەیرانەکان وەک دەرمانبڕی ناوی کاکلاغا و جەمیل و مەجیدی کوڕی هاتووە، وەکو دەست نیشانمان کرد، ئەو خێڵ و تیرە و هۆزانە ناکۆکی لەنێوانیان هەبووە، کاکلاغا لەگەڵ دزەییان نێوانیان ناکۆکی تێدەکەوێ، شەڕ لەنێوانیان ڕوودەدا، بەهۆی ئەو ناکۆکیانە عوسمانییەکان

کاکلاغای گەردی و مەحمود ئاغای دزەیی دەگرن لەقەلای هەولێر بەندیان دەکەن.

هەندێک هۆی گرتن و بەندکردنی ئەوانە دەگەڕێنەوە بۆ یاخی بوون و راوەستانیان لەدژی دەسەلاتی عوسمانیەکان لەوانەیە وابێ، ئەوانە باج و سەرانەیان نەدابێتە عوسمانییەکان ئەوانیش لەبری ئەوە ئاگری ناکۆکیان خۆش کردبێ و وەک نیشان دانی هێز و دەسەلاتیش جارویار بەندیان کردبێ، بەهەر جۆرێ کاکلاغەی گەردی و مەحمود ئاغای دزەیی لەبەندیخانەی عوسمانییەکان لەقەلای هەولێر دەگیرێن، دزەییەکان هێز و توانا و دەسەلاتیان دەبێ و زەبر لەمست بوون، بۆیە گەورەی خۆیان مەحمود ئاغا رزگار دەکەن، کاکلاغا دەمێنێ، دوای ئەم رووداوە لەترسی پاشەڕۆژی خۆی داوا لەخزم و کەس و کاری دەکات لەبەحرکە بێن هێرش بکەنە سەر بەندیخانە و سەرای حکومەت و ئازادی بکەن، ئەوانیش هەردوو کوڕەکەی جەمیل و مەجید ئاغا لەگەڵ خورشید ئاغای مامیان چەندین کەسی دیکە لەخزمانیان بە لەشکرێک کۆدەکەنەوە بەشەو هەڵدەکوتنە سەر بەندیخانە و دەرگا دەشکێنن کاکلاغا رزگار دەکەن، ئەم شێوە هەڵکوتانە بۆ سەر دەزگا و دامەزراوی دەوڵەتی عوسمانی، وەکو راپەرین و یاخی بوون دەکەوێتە بەرچاو، حکومەت بەراوەستان لەدژی دەسەلات لەقەڵەمی دەدات، رووداوەکەش بەشێوەیەکی بەرفراوان لەناو خەڵک بلاودەبێتەوەو کار لەناوو ناوبانگی دەسەلاتی عوسمانی دەکات، بۆیە حکومەت بەمە تەنگاو دەبێ، دوو لەشکر لەمووسڵ و کەرکووک کۆدەکاتەوە بەسەرۆکایەتی (قەلا ئاغاسی و دەوڵەت یار)، دەڵێن: دزەییەکانیش هاوکارییان کردوون، لەشکری عوسمانی بەحرکە دەگرێ دیوەخان و ماڵی کاکلاغا ئاگر تێبەر دەدەن، لەشەڕێکی بەرگری خێرادا کاکلاغە و پیاوەکانی بەگوندی (دێرە) پاشەکشە دەکەن دەچن لای هەمەوەندەکان دەگیرسێنەوە، پاشان لەوێ ئاکنجی نابن دەچنەوە ناو خاکی ئێران و لەوێوە ئاودیو دەبن بۆ (شەمدینان) لای شێخ محەمەدی سەدیقی کوڕی شێخ عوبێدوڵلای نەهری رێبەری شۆڕشی ١٨٨٠ لە کوردستانی باکوور دادەمەزرێن. شێخ محەمەد سەدیق لای سوڵتان عەبدولحەمید بڕیاری لێبوردنیان بۆ دەردەکات، بەمجۆرە دوای (٦) مانگ وەک دەڵێن: لە ئاوارەیی و دەربەدەری کاکلاغا دەگەڕێتەوە بەحرکە بەم بۆنەیەوە خەڵک چاویان پاکژ دەکەنەوە ئەمەش نەرێتێکی کۆنە بۆ دووورخستنەوەی لە ئاشووب و شەڕ ئەنجام دەدرێت، ئەمە سەربردەی ئەو رووداوە بوو کە لە میانی شیتەڵکردنی دوو دەقی حەیران لێکمان دایەوە و خستمانە روو، دیارە ئەدەبی میللی و فۆلکلۆری وەک ئاوێنەیەک بۆ رەنگدانەوەی ژیانی کۆمەڵگە، بەشێکی زۆر لەبەسەرهات و رووداوی لەم جۆرەی لەخۆ گرتووە، لەمیانی دەقە فۆلکلۆریەکان ئاماژە بە رووداوەکان دەکرێ، کەواتە ئەدەبی میللی ئامرازی گوزاش کردن بووە بۆ دەربڕینی قسەی ناودەوەی دەروونی کۆمەڵ، بەهۆیەوە پەنجە درێژ کراوە بۆ ئەو پێشهات و گۆڕان و بارودۆخەی هەبووە، رووداوە گرنگەکان، بەسەرهاتە گەورەکان، ئەوانەی کە ناوەندی کۆمەڵ و خەڵکیان هەژاندووە، چوونەتە ناو بەیت و لاوک و حەیران و جۆرەکانی دیکەی گۆرانی و دارشتن و هۆنینەوەی ناوەرۆکیان رەنگیان داوەتەوە و تۆمار بوونە، مانەوەو پێزانینی ئەو بەسەرهاتە دیرۆکیانە لەرێگەی ئەدەبی میللی، نیشانە و هێمای ئەوە بەدەستەوە دەدات کەوا ئەدەبی فۆلکلۆری لە قۆناغێک لەسەردەم و رۆژگاری کۆن رۆڵی سەرەکی هەبووە لەناو خەڵک. ئامرازی دەستی کۆمەڵ بووە بۆ پاراستنی خەسڵەت و داب و ئاکاری ئەوکات.

سەرچاوەکان:
١- ئەحمەد حەیران، دیوانی حەیران بێژان، ١٩٨٨.
٢- نوری یاسین هرزانی- عەبدوڵلا خورشید، دابینکاری رێکخستنی کۆمەلایەتی لە کۆمەڵگەی گوندنشینی کوردەواری - توێژینەوەیەکی ئەنترۆپۆلۆژییە دەربارەی گوندی بەحرکە- گۆڤاری هەولێر، ژمارە (١)، ١٩٩٨.
٣- ئەحمەد حەیران، قەفتێک لە حەیرانەکانی بەندبێژی میللی مستەفا حەسەن گەزنەیی، گۆڤاری هەولێر، ژمارە (١١)، ٢٠٠١.

حەیرانی سەید حەسەنی ڕەشوانی

ئەحمەد حەیران

حەیران ئەو جۆرە هونەرە میللییە ڕەسەنەیە، کە لەگەڵ پێکهاتنی کۆمەڵگەی کوردەواریدا سەریهەڵداوە، دیرۆک و سەرچەڵەی حەیران زۆر کۆنە، ڕەنگە بەشی هەرە زۆری دەقە زۆر کۆن و لەمێژینەکانی فەوتابن و نەکەوتبنە بەر دەست، مێژووی حەیران لەڕێگای دەقە پارێزراوەکانییەوە و بە هۆی پێکهاتەی وشە و ڕستە توند وتۆڵ و گرێدراوەکانییەوە دەتوانرێ دیاری بکرێ و بخەمڵێنرێ، کە ئەمەش زۆر شۆڕنابێتەوە بۆ قۆناغە کۆنەکان، بەڵکو ئەوپەڕی تاسەردەمی عوسمانییەکان دەچێ، بەڵام ئەگەر هەواو دەنگی حەیران بکرێتە بەڵگە بۆ مێژووی ئەم جۆرە مەقامە میللییە ڕەسەنە، ئەوا ڕۆژگارێکی زۆر کۆن کە بەناخی مێژوودا دەچێتە خوارەوە بەباڵای حەیران دەبڕێ، ئەمەش دیاریکردنی ئاستەنگە، دەنگ لەگەڵ مرۆڤدا هەبووە، حەیران هەڵبڕینی دەنگە، کەواتە حەیران و مرۆڤ ناوێتەی یەکترین، هاوکات لەگەڵ ئەم تێکەڵاوبوونەدا، سەربردە و ڕووداوەکان بوونەتە کرۆک و ناوەڕۆکی هەندێک دەقی حەیران، کە لەڕاستیدا ئەمە پیشەی حەیران نییە، بەڵکو ئەرکی پاراستنی بەسەرهاتەکان، لاوک دەیانگرێتە خۆ، حەیران زۆر بەکەمی ڕووداو لەخۆ دەگرێ، مەگەر لەڕۆژگاری خۆی ئەو بەسەرهاتە کە زۆر گەورە و کاریگەر بوایە، ئەگینا ناوەڕۆکی حەیران ئاماژەی بۆ نەدەکرد، حەیران بەرهەمی گوندە، دابونەریتەکانی قۆناغی خێڵەکی و ژیانی دەوارنشینی و ئاژەڵداری و کشتوکاڵی لەگەڵ خۆیدا پاراستووە، ڕەوشت و نەریتی دیوەخان و بەهاو دابی گشتیی کۆمەڵایەتی لەخۆ گرتووە، ئەم چەمکانە تاڕادەیەکی زۆر پێکهاتەی ناوەڕۆکی حەیران دەگرنە باوەش، لێرە ئاماژە بەناوەڕۆکی حەیرانێک دەکەین، کە ڕووداوێکی کۆمەڵایەتی گرتووەتە خۆ، ئەویش خۆشەویستی نێوان کچ و کوڕێکە، بۆ نزیکەی (١٦٠) ساڵ بەر لەئەمڕۆ دەگەڕێتەوە و لەگوندی (ڕەشوان) ڕوویداوە، ئەم سەربردە کۆمەڵایەتییە ترسناکە، بەشێوەی تراژیدیا و مەرگەسات کۆتایی نەهاتووە، بەڵکو بەشێنەیی و لەسەرخۆ چارەسەر کراوە، بۆیە بووەتە ڕووداوی ڕۆژگاری خۆی و لەئەدەب و هونەری میللیدا ڕەنگی داوەتەوە، ڕووداوەکە دەگەڕێتەوە بۆ گوندی (ڕەشوان)، گوندی ڕەشوان گوندێکە لەسەر ڕووباری بەستۆرە، نزیکەی (٢٠) کیلۆمەتر لە شارۆچکەی عەینکاوە دوورە، سەید حەسەن سەید ئەحمەد سەید محەمەد لەو گوندە هاتووەتە دنیاوە، (سەید حەسەن) بەهۆی (سەید ئەحمەدی دەربەند)ییەوە، جارێکیان دەچێتە لای پاشای گەورە لەڕەواندز، پاشای گەورە لەساڵانی (١٨٢٠) تا (١٨٦٣)دا فەرمانداریی میرنشینی سۆرانی لەڕەواندز کردووە، لەو سەردانەدا سەید حەسەن لای پاشای گەورە دەمێنێتەوە، لای ئەو پێدەگا و پەروەردە دەبێ، بۆیە ئازا و چاپووک و چاونەترس دەردەچێ، پاشا پێی دەڵێ: «سەید دەتەوێ لەکوێ بتکەمە

سەرکردەو کارگێڕ؟»

ئەویش دەڵێ: «جەنابی پاشا (ڕەشوان)م لەهەموو جێگایەک پێ خۆشترە.»

بەم پێیە دەکرێ بە فەرماندار و گەورەی گوندی ڕەشوان، لەوێوە فەرمانڕەوایی ناوچەی خۆشناوەتی دەکات، تا دەگاتە زێی پردێ و زێی بادینان و دەشتی قەراج، دەقی ئەم حەیرانەی پێوەندیی بە ڕووداوەکە هەیە، بەمجۆرەیە:

حەیران سپیانە، سپیانەکی گەلە
سارە
زەینێ خۆم دەدایێ.
لەسەری حەیرانەکەی من کەتیە
بارەکی هوردە خوسارە
کوڕ دەرێ:
لەپێش گێیانم گەلە خۆش دێ
عەومت عەوەتی سواران
نوسکەیێ تاژییان
بۆنی بارووتێ.
دەنگی هەرامە جامبێزاران
بەژنێ باریک ئەوا سواریان کرد
بەنوێژەکەی نیوڕانێ
ئاگرم بەربووە هەناوی
ئەوە سەبر سەبر دەگرییێ لەبن
ئارایێ فرمێسکان بەردەداتەوە
کەس نایبینی، ئیللا لەپێش
چاوێ من گەلە جوان دیارە
جەمیلاغە دەستم ناتگاتێ
سەید حەسەنی ڕەشوانێ
سەد جاران بەتوو هاوارە.

دەڵێن (١٦٠) ساڵ لەمەوبەر لە گوندێکی نزیک گوندی ڕەشوان ماڵێکی دەوڵەمەندی خاوەن جووت و مەڕوماڵات، ئەو ماڵە منداڵێکی هەتیووی بێ دایک و باوک بەخێو دەکەن، ئەم منداڵە تا گەورە دەبێ لایان دەمێنێتەوە، بۆیە دەیکەنە ناوماڵی خۆیان و لەماڵەوە خزمەتی خۆیانی پێدەکەن، ڕۆژگار دێت و دەڕوا کوڕە گەورە دەبێ و لەخۆی دەخەفتی، ئیتر بەرە بەرە ئاوای لێدێت لەگەڵ کچی ماڵەکەدا دەست تێکەڵاو دەکەن و دڵیان لەگەڵ یەکتردا دەگۆڕنەوە. بەمجۆرە خۆشەویستییەکی لەڕادەبەدەر، لەنێوانیاندا دەست پێدەکات، بۆیە هەردووکیان سوێند دەخۆن و دەڵێن:

سوێند بێ بە ئاگری نەورۆز
سوێند بێ بەهەموو شتێکی پیرۆز
یان بۆ یەکێن یان بۆ گڵ و هۆز

بەکورتی دەڵێن (یان بۆیەکێن یان بۆ گڵێن) ساڵان دێت و دەڕوا ئەم خۆشەویستییە پەرە دەستێنێ، بەڵام زۆر نهێنی دەبێت، نەکەس پێی دەزانێ، نەکەس درکی پێ دەکات، چونکە جیاوازییەکی زۆر لەنێوانیاندا هەبووە، کوڕە هەژار و فەقیر و خزمەتکار، کچەکەش دەوڵەمەند و ناودار و خاوەن پایە، ئیتر کار بەمجۆرە دەڕوا تا ڕۆژێک هەر لە گوندەکانی دەوروبەری ڕەشوان، پیاوێکی دەوڵەمەندی خاوەن ماڵ کچەکە بۆ کوڕەکەی داخوازی دەکات، ئەوانیش ڕەزامەندی دەردەبڕن و دەیدەنێ. بەپێی نەریتی ئەوسا کابرا نزیکەی سەد سوارێک بۆ بووک گواستنەوە ئامادە دەکات. بەم پێیە بووک سواری ئەسپێکی ڕازاوە دەکەن و دەڵێنە کوڕەی خزمەتکاری ناوماڵ، تۆ وەرە سەری ئەسپی بووکێ ڕاکێشە، ئەویش بۆ ئەوەی ڕازو نهێنییەکان ئاشکرا نەبێ، بەناچاری مل بۆ داواکەیان شۆڕدەکات و سەری ئەسپی بووکێ ڕادەکێشێ و دەکەونە ڕێگا، ئیتر بەرە بەرە کوڕە برینی دەکولێتەوەو گڕی دڵداری پشتی لێ دەستێنێ و هەراسانی دەکات، بۆیە هەوڵدەدا خۆی بکوژێ، بەڵام هیچی پێ ناکرێ، کۆچ و کۆچباریش دەڕواو سوارەکانیش لە کەیف و بەزم و ڕەزمی خۆیان، ئەم ئاوە دەهێننە هەژان، دەست بەتەڕدانێ و تەقوهۆڕ و جیلتبازی دەکەن. دەڕۆن، کاتێ (چێشتان) دەگەنە نزیک گوندی ڕەشوان و لەنزیک قەڵای گوندا تێدەپەڕن، کوڕەکە هەست دەکات ئەمە گوندی سەید حەسەنی ڕەشوانە، هیچی پێ نامێنێ، لەداخان، بە گریانەکی زۆر بەکوڵ ئەو حەیرانە دەڵێ، کە دەقەکەیان نووسیوە. سەید حەسەنیش لەگەڵ جوامێر و ردێن سپیانی ئاواییدا، لە دیوەخانی قەڵا دادەنیشێ و خەریکی قاوە خواردنەوە دەبن، کاتێک هەست بەدەنگە دەنگی سواران دەکات و گوێی لە دەنگی حەیرانەکە دەبێ، ڕوو لەدانیشتووانی دیوەخان دەکات و دەڵێ: «دەنگی حەیرانێکی زۆر غەریب دێتە گوێم، بڕۆن بزانن ئەوە چییە؟.» ئەوانیش دەچن - کاتێ دەبینن ئەوا کاروانی سواران بەبن قەڵاتی ڕەشوان-دا

دەڕوا، کوڕێکیش سەری (ئەسپ)ی بووک رادەکێشێ و لەبەرەخۆی هەر دەگریێ و حەیرانێک دەڵێ، دوا کۆپلەی حەیرانەکەش وەکو لە دەقەکەدا نووسیومانە: (جەمیلاغە دەستم ناتگاتێ، سەید حەسەنی رەشوانێ، سەد جاران بەتوو هاوارە» دەگەڕێنەوە و دەڵێن: «ئەوا کۆچ و کۆچباری بووکێک رەتدەبێ، بەڵام کوڕێک زۆر بە غەریبی دەگریێ و ئەوەندەی تێگەیشتین، کەوا کوڕەکە خۆی دەخالەتی تۆ دەکا، بۆ ئەوەی فریای بکەوی» ئەویش دەڵێ: «کەواتە ئێستا چێشتانە و کاتی نان خواردنە، بڕۆن پێشیان لێبگرن، با لادەنە گوند و نان بخۆن». ئەوانیش دەچن بەرایی سواران بۆناو گوندی رەشوان دەگێڕنەوە، ئیتر سوار هەمووی لەگوندی رەشوان دادەبەزن و لەوێ نان دەخۆن، ئینجا سەید حەسەن دەڵێ: «کێ بوو ئەو کوڕەی حەیرانەکەی دەگوت؟ بۆم بانگی بکەن.» ئەوانیش بانگی دەکەن و دەیبەنە لای سەید حەسەن. ئەویش دەیباتە دیوەخان و لای خۆی دایدەنێ و دەڵێ: «کوڕم سەربردەی تۆ چییە؟ پێم بڵێ ئەم گریان و حەیران گوتنەت لەچییە؟» کوڕەکەش وردو درشتی سەربردەی خۆی بۆ دەگێڕێتەوە، دەڵێ: « ئەمەیە سەربردەی من، بۆیە هیچ چارم نەما، ناچار بووم هاوار بۆتۆ بێنم.» ئەویش پێی دەڵێ: «"کوڕم ئەتوو لەکچەت وییە؟" دەڵێ:"بەڵێ، حەز دەکەن بانگی کەن". بەم پێیە بووکەش بانگ دەکەن. پێی دەڵێ:" راستە کچم تۆ لەگەڵ ئەم کوڕەدا دڵتان بەیەکەوەیە.» بووکەکەش دەڵێ: ...گەورەم ئێمە ماوەیەکی زۆرە شەیدای یەکترین، بەڵام لەبەر ئابڕووی خۆمان لای کەس باسمان نەکردووە و نەمان درکاندووە، ئێستا وادەزانم بۆناو ئاگری دۆزەخم دەبەن، بەڵام چی بکەم چارم ناچارەو هیچ دەسەڵاتم نییە؟» دوای ئەم قسانە سەید حەسەن، خاوەن بووک بانگ دەکاتە لای خۆی و بەدوای زاواشدا دەنێرن، دێت، سەید حەسەن زاوا لەدیوەخانێ بەرانبەر خۆی دادەنێ. پێی دەڵێ: "کوڕم تۆ خێر لەم ئافرەتە نابینی، چونکە دەبێتە سەبەبکاری دوو دڵان، دووکەس لەیەکتری دەکەی، ئەوە بە کەڵکی تۆ نایێ، وەرە دەستی لێ بکەوە.» زاواش دەڵێ: «باشە چی بووە بزانم، ئاخر لەسەر چی دەستی لێ بکەمەوە؟" سەید حەسەن- یش سەبردەکەی بەتەواوی تێدەگەیەنێ، بەم قسانە زاوا بڕوا دێنێ و بێ کێشە و دۆخە دەستی لێهەڵدەگرێ، ئینجا سەید لەبری ئەم پیاوەتییەی زاوا، پێی دەڵێ: «ئەوە گوندی رەشوان لەپێشتە، زیاتر لە (٣٠٠) ماڵ دەبێ، بە ئافرەتی جوان ناوبانگی دەرکردووە، هەموو ئافرەتانی گوند بە کچ و ژنەوە ئێستا لەدەرەوەی ماڵن، لەحەوشەکاندا نان دەکەن و مەشکە دەژەنن، بڕۆ لە ئاوایی بگەڕێ، کامەت بەدڵە دەستی لەسەردانێ تا بۆتی بخوازم و لێتی مارە بکەم و بیکەمە حەڵاڵی تۆ، مەسرووفات و پێداویستیش، هەمووی لەسەرخۆم، بەخۆم بۆت دەژمێرم». کابرا دەڵێ: «فەرمایشتە گەورەم، دەست لە بووکە دەکاتەوە، کامە ئافرەت گەردەن کێل و گران و سەنگینە، پەنجەی لەسەر دادەنێ، کچێکی شۆخ و شەنگ، لە بنەماڵەیەکی ناسراو و دەوڵەمەند، دیاری دەکات.سەید حەسەن- یش زۆر پوختە لێی مارە دەکا و زۆر بەرێو جێ بەرێیان دەکا، ئەوانی تریش کوڕە هەژارەکە و بووکە، لەیەکتری مارەدەکات و لای خۆی لەگوندی رەشوان دەیانهێڵێتەوە، ماڵ و خێزان پێکدەهێنن، دوای چەند ساڵێک، خاو و خێزانێکی جوانیان لێدەکەوێتەوە و ماڵ و حاڵێکی باش دروست دەکەن، ئیدی ئەم بەسەرهاتە لەناوچەکە دەنگ دەداتەوەو خەڵک باسی دەکەن و دەبێتە رووداوی رۆژگاری خۆی، بۆیە لەئەدەبی میللیدا رەنگ دەداتەوە و دەچێتە ناو حەیران و بەستە و لاوک، تەنانەت دەبێتە چیرۆکی بەرئاگردان و خەڵک شەوانی دوور و درێژیان پێ بەڕێ کردووە و کۆڕ و دیوەخانیان پێ رازاندووەتەوە...

سەرچاوە:

سەربردەی کۆمەڵە حەیرانبێژێکی کورد، سەعدوڵڵا شێخانی - ١٩٨٨.

* ئەم بابەتە لەگۆڤاری (رامان) ژمارە (٤٨) حوزەیرانی ٢٠٠٠ وەرگیراوە.

سەعدی عەلی

تاهیر کرمانج

سەعدی عەلی یەکێکە لە حەیرانبێژ و هونەرمەندەکانی پیرە هەولێرێ، کە سەدا و دەنگ و ئاوازێکی خۆشی هەیە و پڕ سەلیقە و خاوەن رێچکە و دەنگی خۆیەتی و بەرهەم و حەیران و گۆرانییەکانی دەناسرێتەوە، زیاتر لە نیو سەدەش خزمەتی هونەر و ئاوازی کوردی کردووە.

ناوی (سەعدی عەلی کوڕی حاجی ئیسماعیل کوڕی عەلی ئاغا)ی زرارییە.

ساڵی ١٩٢٥ لە هەولێر لە گەڕەکی کوران لە دایک بووە، لە منداڵییەوە لە (مەحموود ڕەشید) فێری حەیرانی "ئەستێرەکم لێ هەرات" بووە، لە باوکی فێری چەند لاوکێک بووە.

لە (خدۆ و بابەکر) فێری چەند گۆرانییەک بووە، هونەرمەند هێشتا منداڵ دەبێ سەروبەند لەگەڵ گۆرانی و ئاواز پەیدا دەکات و شەیدای حەیران و گۆرانی گوتن دەبێت. لە ساڵی ١٩٤٠ دەستی بە گۆرانی گوتن کردووە و لە ساڵی ١٩٥٠ یەکەم حەیرانی لە ئێستگەی کوردی بەغداد بە ناوی (ئەستێرەکەم لێ هەرات لەلای ئێمەنێ) لەگەڵ گۆرانی (یارەکەم مەلا زادەیە) لەگەڵ (لەمنێ لەمنێ بەژنت داری سووسنێ) تۆمارکرد، بێگومان دۆستایەتی و ئاشنایەتی لەگەڵ زۆر لە هونەرمەندانی کورد هەبووە و چەندین جار بە دووقۆڵی و سێ قۆڵی لە بۆنە و ئاهەنگ و دەرفەتان گۆرانیان بۆ شەیدایانی ئاواز و گۆرانی کوردی چڕیوە. بۆ نموونە لەگەڵ ئەم هونەرمەندانە گۆرانی گوتووە:

(حەسەن زیرەک، سەید عەلی سەردەشتی و ئەحمەد شاباز و ڕەسوڵ نادری و مەولوود شەیتان و ئەحمەد شایەر، کە بە ئەحمەد مل سووتاو ناوی دەرکردبوو).

بە یارمەتی کاک (محەممەد دەرباز)ی هونەردۆستی چۆتە ئێستگەی بەغداد، تا ئێستا نزیکەی (٧٢) حەیران و لاوک و گۆرانی لە ئێستگەی کوردی بەغداد تۆمار کردووە، ئەوە وێڕای (٢١) لاوک و حەیران و گۆرانی لە تەلەفزیۆنی کەرکووک تۆمار کردووە.

"لە کێم دیت و لە کێم دیت"

کاکە سەرێ من دێشی دەردێ لە دڵم بەژانە
دەچمە کەندێ شاقازی ئەوبەر ئەوبەر پاوانە
کیژی سەرگەڕی دێنێ بە عام کۆریان لێدانا.
یەکیان خاتوون تەورێزە یەکیان ئامینە خانە
چاوی مێوژی ڕەشمیری ئەبرۆی ماڵی کەوانە
سینگ ئاقاری هەولێرێ لێم هەرگرت خەت و بانە
گەلاوێژی دادەنێن سوندێ دەخۆی دوکانە
لەبنی وەکی غەدەنگی لەسەری بنەوانە
ئەگەر مێردەکەت بمرێ خۆم دێمە تازیانە
لەکێم دیت و لەکێم دیت لە شینکەی نۆغەرانی
گەوارەکی داهینا چی کرد با و بارانی
سارد و سەرمایی بردم لە ژوانی کیژە جوانێ
بابی کیژەم کردە جوو دامنا لەبەر خماخانێ

رۆژی سەد دارم لێدە کابرای بینە سەیرانێ
جۆتە کۆترەی تەقرەباز دەفڕی دەچووە ئاسمانێ
کەیفم هینا کەوی کەم لۆ خاتری تێرامانێ
لەسەر دەستم هەرفڕی چووە تاقی ئاسمانێ....

یار گەلۆ

کاکە سەرێ من دێشی دڵم دەکا ژانە ژانێ
دەچوومە سەر شینکە شینکەی کەلازێ
قـەرە رەشـمـارەکـیـان هەردابوو چل و شـەش ئەستوندەیان وەبەردابوو
چیـفی خـەت رێژەی سـەر بە گـورینگەیان لە دەورە دابوو
سێ زەری لەبن دانیـشـتـبـوو سێ زەری لەسـەریان راوەستابوو
لەوان زەریان دەپرسی چاوت بۆ وا رەش و جوانە؟
دەیگۆت لەبەر کل و کلدانێ
سەری کولمەت بۆ وا جوانە؟
دەیگۆت لەبەر شەو رامۆسانێ
پەنجەی دەستت بۆ وا نەرم و عەلیمە؟
دەیگۆت لەبەر شەو گەرە دیلانێ،
دەمگۆت ئەی زەری ماڵ وێران؟ نازانی مەلەوانی
شەتان و گۆمان چۆمان چنە، دەیگۆت شەهێنن،
سەقەرن. شەنقارن. مراوینە. دەمگۆت فەسرەک
دادێ لە فەسری بەهارێ لەمن شێن دەبن هەلاێ و
سوسێن و بەیبوون لەگـەڵ گـوڕە بەڕۆنە کـیـهـەیان جوانن
کیهەیان مەحبووبن لەسەر ئەوی کاولە دونیایێ؟
دەیانگۆت بچنە خزمەت شەماری. شەمار پیاوەکی گەڕیدەیە
گـەلەک گـەردوون و گـەردۆشی کـردیە لەسـەر ئەوی کاولە دونیایێ.
شـەمـار دەیگۆت هەمـووتان جـوانن. مـەحـبـووبن هەمووتان لایەقن
بەلام چبکەم عومرتان زۆر کەمە هەندەکتـان دەچنە رەندۆلێ
زەرزایە قەندیلی مامە کۆییان کۆسرەتی شالەبەگیان سەری
کوێستـانـان بن کەوێ بەفران بەوی بانگی هاوینێ دەچنە باجی
فـەنایێ. بەس ئەمن گـورەکم هەیە لە گـوری لقـایێ ئەگەر وەکی
ئەو گورەبانە باش بوو. نەکو هەمووتان نابن بە تاقە ماچەکی
ئەمن دەکەم لەسەر کورمەی شیرین لەیلایێ.
جـوابەکم لەبۆ بنێـرن لەبۆ سـەلەفـەکی سـواری ئاکۆییان، جوابەکی
دیم لەبۆ بنێرن لەبۆ سـەلەفەکی سواری مـەنگوڕان، جوابەکی
دیم لەبۆ بنێرن لەبۆ سەلەفەکی سواری پیران، لەگەر سەلەفە
سوارەکی مـیراوە دەلیـان دەچوونە سەر گـردی خەم رەوێن
لەبۆ کەیف و سوحبەت و لاقرتیان هەرمان دەسـتوان پەل کورتی
گوێ مەقەستی گوێ نیشـان تێمان بەردا سەک مانی
تاژیان دەبووە هەرات هەراتی سواران.
رەنگێنی ئاوزەنگان بەوی نگی مـەعزیبێ لە تۆزەکی گەردووغمان
وەردەدا لە هەسپی خۆم دەهاتمە خوارێ هەڵم دەکێشا
سی کاردەکی چار پولەکە زەرد لەسـەری پەل کورتی گوێ مەقەستی
گوێ نیشان دەدا بەری خۆمان دەدا دیوەخانێ
حەماغەی دەقناوێ هەزار سلاوەتمان لە دیداری
پاکی پێغەمبەر لێدەدا..

* ئەم بابەتە لە کـتـێـبی (ژیان و هونەر)ی تایەر کرمانج، بەرگی یەکەم، ساڵی ۱۹۹۰ وەرگیراوە.

"فەقێ سمایل"ی حەیرانبێژ
١٨٧٦-١٩٤٣

جەلال خدر

حەیرانبێژ و غەزەل خوان و مەولوود خوێنی بەناوبانگ، فەقێ سمایلی کوڕی فەقێ ئەحمەدی پەلکانە، لە ساڵی ١٨٧٦ لە گوندی پەلکانەی سەر بە شاری هەولێر چاوی بە دنیای گەورە رووناک کردۆتەوە... لە هەندێ کەسی ترم بیستووە دەڵێن فەقێ ئەحمەدی باوکی بە ئەسڵ خەڵکی رۆژهەڵاتی کوردستان بووە، لە پاشان بۆ خوێندن رووی لە شاری هەولێری قەڵا و منارە کردووە و چۆتە خزمەتی مامۆستا مەلا عومەر ئەفەندی لە مزگەوتی گەورەی قەڵاتێ، کە دەکاتە (باوکی مەلا فەندی) لای ئەو خوێندوویەتی، لە پاشان ئیجازەی مەلایەتی وەرگرتووە، لەسەر فەرمانی ئەویش چووەتە گوندی پەلکانەو لە دێ ئیمامەتی و پێشنوێژی کردووە، لە پاشان ژنی هێناوە و ئەو تاقە کوڕەی هەبووە.

فەقێ سمایل لە تەمەنی (٧)ساڵان دەخرێتە بەر خوێندن، سەرەتا لای باوکی دەست بە خوێندنی (جزء عەمەو تەبارەکە و کتێبی ئەحمەدی) و چەندین کتێبی بچووک دەخوێنێ، لە پاشان واز لە خوێندن دەهێنێ و دەست بە کاسبی کردن دەکات. لە تەمەنی (١٨) ساڵان بۆ کاسبی روو لە شاری هەولێر دەکات. لەبەر ئەوەی دەنگی زۆر خۆش بووە لە دیوەخانەکانی پیاو ماقووڵانی ئەو شارەدا لاوک و حەیرانی چڕیوە.

لە ساڵی ١٩١٤ کاتێک یەکەم جەنگی جیهانی دەستی پێکرد لەو ماوەیەدا لە شاری هەولێر و دەوروبەری رەشبگیر دەگیرێ، ئەوەی دەستگیر کرابوایە. ئەوا رەوانەی ناو ئاگری شەڕی سەفەربەلگ دەکرا... فەقێ سمایلیش خۆی دەرباز دەکات و روو لە رۆژهەڵاتی کوردستان دەکات و بۆ ماوەی سێ ساڵ لە شاری سابلاغ دەمێنێتەوە. لە ساڵی ١٩١٧ کاتێک سوپای روسیای قەیسەری هێرشێکی بەربلاو بۆ سەر رۆژهەڵاتی کوردستان و عێراق دەکات هەر لە رەواندز تاوەکو ناوچەی خانەقین و دەوروبەری دەگرێتەوە. ئەویش ناچار دەبێ بگەڕێتەوە باشووری کوردستان و بە رێگای شاری سولەیمانی و کەرکووک روو لە شاری بەغدای پایتەخت دەکات.

ماوەیێک لە شاری بەغدا کاسبی دەکات و لە پاشان گرانی دادێت و برسیەتی و قات و قڕی سەرتاسەری وڵات دەگرێتەوە، ئەویش ناچار دەبێت روو لە شاری نەجەف بکات... لەبەر ئەوەی دەنگی زۆر خۆش بووە، خەڵکی ئەو شارەش وا دەزانن لە دەنگخۆشەکانی شیعەی ئێرانە، چونکە فەقێ سمایل زۆر بە جوانی مەقامی دەشتی فارس و مەسنەوی و حیجازی خوێندووە.

خەڵکی شاری نەجەف زۆر رێزی لێ دەگرن و بۆ ماوەی چەند ساڵێک لەوێ دەگیرسێتەوە... لە پاشان لە ساڵی ١٩٢٤ بە یەکجاری دەگەڕێتەوە شاری هەولێر و لە گوندی پەلکانەی مەنزڵگەی زێدی باب و باپیرانی نیشتەجێ دەبێ... لەو ماوەیەشدا بە بەردەوامی هاتوچۆی شاری هەولێری دەکرد بە تایبەتی، لە دیوەخانی مەلا ئەفەندی و محەمەد ئەفەندی موفتی و عەلی پاشای دۆغرەمەچی و ئەدیب ئاغای ئەسعەدی و تەکیەی شێخ شەریف و شوێنەکانی دیکە میوان دەبوو، بەو دەنگە خۆشەی قەسیدەی لە ستایشی پێغەمبەری مەزن (د.خ) دەخوێند.

مام نورەدین موختار بۆی گێڕامەوە گوتی: من زۆرجار ئەو فەقێ سمایلەم دیوە کورتەک و شەڕواڵی لەبەر دەکرد و مەندیلێکی سپی لەسەری دەناو عەبایەکی رەشی سورمەداری دەخستە سەرشانی و دەهاتە تەکیەی شێخ

شەریفی خالم، كە ئەو كاتە لە قەلاتێ بوو. بەشداری لە حەلەقەی زكر دەكرد و بەو دەنگە خۆشەی شیعر و قەسیدەی لە ستایشی پێغەمبەری مەزن دەخوێند و زۆرجاریش شان بە شانی دەنگخۆشەكانی ئەو شارە وەک (سەید مەردان) و (عەلی كۆر) و (حاجی عەبدوللای دەفژەن) دەنگی هەلهێناوە... بۆ ماوەی چەند رۆژێكیش لە مالی خالم دەمایەوە لەپاشان لە شار و گوندەكانی كوردستان دەگەڕا... دواجاریش پاش شۆڕشی رەشید عالی گەیلانی لە سالی ١٩٤١ ئەو فەقێ سمایلەم دیت هاتە مزگەوتی قەلاتێ و لە حوجرەی محەمەد ئەفەندی موفتی (كە دەكاتە باوكی رەشاد ئەفەندی) میوان بوو، بەلام لە پاشان چاوم پێنەكەوتەوە.

لە لایەكی دیكەشەوە مامۆستای خوالێخۆشبوو جابر پیرداودی هونەرمەند (١٩٢٥-٢٠٠٢) بۆی گێڕامەوە گوتی: فەقێ سمایل دەنگی زۆر خۆش بوو، بە بەردەوامی هاتوچۆی تەكیەی شێخ عەبدولكەریمی داردخورمای دەكرد، بەو دەنگە خۆشەی مەولوودی لە ستایشی پێغەمبەری مەزن دەخوێند، گەلێک شیعری شاعیرانی كوردی لەبەر كردبوو، منیش هەموو جارێک دەچوومە تەكیەو گوێم بۆ ئەو دەنگە خۆش و زولالەی رادەگرت... فەقێ سمایل عادەتی وابوو بە تاقی تەنیا دەگەڕا و كە هەرجارێک دەهاتە تەكیەی دەفەكەی بە دەستەوە بوو.

سەید ئیبراهیمی بەرزنجی (١٩١٢-٢٠٠٣) مەولوودخوێن و دەنگخۆشی شاری هەولێر بۆی گێڕامەوە گوتی: لە كاتی خۆیدا گەنج بووم لەگەڵ دەروێش رەمەزانی سولەیمانی (زڕ باوكم) بەشداریم لە مەولوودی پێغەمبەری مەزن دەكرد لەو شارەدا، زۆرجاریش لە دیوەخانی پیاو ماقوولان دەعوەت دەكراین و شانبەشانی (شەهابە و سەید مەردان و حاجی وەلی چایەچی و عەلی كۆر مەقاماتمان دەچڕی، زۆرجاریش ئەو فەقێ سمایلەش بە گەلمان دەكەوت، شیعر و قەسیدەی دەخوێند، دەنگی زۆر خۆش بوو... فەقێ سمایل جگە لە خوێندنی مەولوود و قەسیدە دەستێكی بالای هەبوو لە لاوک و حەیران خوێندن، لەبەر ئەوەی گەڕۆک بوو بە بەردەوامی هاتوچۆی (كاكی هیرانی) دەكرد و زۆرجاریش دەچووە شاری كەركووک و لە تەكیەی تالەبانی بەشداری لە حەلەقەی زیكر و تەهلیلەی تەریقەتی قادری دەكرد لەلای شێخ عەلی تالەبانی میوان دەبوو. زۆرجاریش دەچووە شاری سلێمانی دۆستایەتی لەگەل دەنگخۆشەكانی ئەو شارە وەک: (حەمەدی ئەفەندی چایەچی و عەلی كاكە و مەلا كەریمی ساحێب قەوان و دەروێش عەبدوللادا هەبووە، هاتوچۆی رۆژهەلاتی كوردستانی دەكرد، دۆستی نزیكی سەید عەلی ئەسغەری كوردستانی بوو.

فەقێ سمایل خەسلەتی وابوو لە كاتی مەولوود خوێندنەوە یان قەسیدەدا دەستی بە سەلاوات لێدان دەكرد، بەدەم خوێندنی مەقامات و دەف لێداندا دەیگوت:

خودا یەكە بە دوو نابێ
بەحری عیلمەو شێلوو نابێ
كەس لە رەنگی ئەو نابێ
سەیدی عالەم سەلەوات

***

ئەی حەبیبی حەبیبوللا
ئامینە درا بە عەبدوللا
لێی ئیجاد بوو رەسولوللا
سەیدی عالەم سەلەوات

***

لە عاسمانان تۆم ئەحمەدی
لە رووی زەمین محەممەدی
ساف لە نووری ئەحمەدی
سەیدی عالەم سەلەوات

***

ئەو دنیایە سەران سەرە
كێوی لێ كرد بە لەنگەرە
محەممەد و سەر عەسكەرە
سەیدی عالەم سەلەوات

***

سەبارەت بە لێهاتوویی لە لاوک و حەیراندا فەقێ سمایل باسی داگیركردنی بەندیخانەی عوسمانییەكان لە قەلاتێ لەلایەن عەشیرەتی گەردییەكانەوە كردووە، كەوا چۆن توانییان (كاكل ئاغای گەردی) لەو بەندیخانە گەورەیەدا رزگار بكەن، لە هەمان كاتیشدا بتوانن (رەشید باشچاوش) بكوژن و بۆ مێژوو لێرەدا پێمان خۆش بوو ئەوە بلێین، كە نابێ ئەوەشمان لەیاد بچێ كەوا چەندین كەسایەتی ناسراو و بەرچاوی ئەو شارە وەكو (حاجی عەبۆ ئاغای عوزێری و حاجی عەبدولرەزاق ئاغا و وەهاب ئاغا و كەسانی تر یارمەتی گەردییەكانیان داوە تاوەكو بتوانن بە

سەر قەلاتێ بکەون و کاکل ئاغا رزگار بکەن، بۆ ئەو مەبەستە فەقێ سمایل ئەم داستانە بە شانازییەوە بە بەندێک حەیران دەگێڕێتەوە و ڕوونی دەکاتەوە کە دەڵێ:

دەرێم ئەوڕۆکە بەوێ سبیانێ
زەینێ خۆتان بدەنە بەستۆرە
دەرێم بەستۆرەی گۆرانان گەلە شیرنە
بابە لەبەر بیانێ
ئەوا ئەسمەر گاز دەکا دەرێ دایە
ئەتوو زەینی خۆ بدە بەحرکەی جاران
دەرێن شێێ دەگەرێ لەبەر دوکەرێ پیرە کارخانێ
ئەوجا دەرێ خوام بکا بە خورامی کورە کوردێ گەردییان
وەکی دەستی خۆیان دەداوە دارەکەی جامبێزارێ
دەیان گرت قەراتەکەی پیرە هەولێرێ
وەکی دەیان کوشت (رەشیدی باش چاوش)
دەریان دەینا (کاکل)ی بابێ (جەمیلی)
لەگەڵ کۆمەرەکی قاتیلان... بە زەبری خەنجەرێ
لە بەندیخانێ

* * *

تێبینی:

هەرچەندە ئەو بەندە حەیرانە لەلایەن هونەرمەندی خوالێخۆشبوو عوسمان حەیران (١٩٢٢-١٩٦٧)، کە دەکاتە باوکی هونەرمەند تەنیا عارەب عوسمان، لە کاتی خۆی لەسەر کاسێت تۆمار کراوە، بەڵام لە ڕاستیدا هی فەقێ سمایلە، چونکە ئەوکاتەی ئەم ڕووداوە ڕووی داوە فەقێ سمایل لە ژیاندا بووە و ئاگای لە ڕووداو و باسەکە هەبووە، نەک عوسمان حەیران... ئەم ڕووداوەش هەندێک دەڵێن ساڵی ١٨٩٥ هەندێکی تریش دەڵێن لە ساڵی ١٨٩٨ ڕووی داوە.

* * *

فەقێ سمایل زۆرجار هاتوچۆی هیران و نازەنینی کردووە و غەزەلەکانی کاکی هیرانی زۆر بە جوانی خوێندووە، بە تایبەتی ئەو غەزەلە فارسییانە کە لەسەر ئەغمەی مەقامی (دەشتی فارسی) خوێندوویەتی کە دەڵێ:

رهنمایان شریعت جمله درفرمان غوث
شهریاران حقیقت والهو حیران غوث
مسند گیتی نه یارای کمال شاهیش
عرش اعظم تختگاه و مرکز سلطان غوث
جمله ارباب طریقت کی بمنزل میر سند
تا نیاو یزند جان بر گوشه دامان غوث
قدسیان عالم بالا به ذکر نام او
فیج جویند از شعاع جلوه تابان غوث
سالکان کعبهو فیچش هزاران بایزید
دیدەی اقطاب هردم بردرحسان غوث
نان و اب مطبخ او صیقل قالب عصا است
محرم اسرار گردد چون طفیل خوان غوث
درمیان بند طانش صافی کمتر است
حمد الله سرفطنده بر سر میدان غوث

فەقێ سمایل لە دوا ساتەکانی ژیانیدا تووشی نەخۆشی ڕشانەوە هاتووە و مەرگ مەودای نەداوە و لە ڕۆژی ٩ی مانگی حوزەیرانی ساڵی ١٩٤٣ لە تەمەنی (٧٦) ساڵی کۆچی دوایی کردووە، بە دەف و عەلەم بەرەو گۆڕستانی گەورەی هەولێر دەیبەن و لەوێ بە خاک سپێردراوە. ئەو هونەرمەندە بلیمەتە چرای ژیانی بە تەواوی دەکوژێتەوە، بەبێ ئەوەی هیچ شتێکی تۆمارکراوی لە دوای خۆی بەجێ هێشتبێ، بە وجاغ کوێری سەری ناوەتەوە.

* * *

سەرچاوەکان:

* مەقام شوناس و دەنگخۆشەکانی شاری هەولێر، بەرگی یەکەم، دەستنووس.
* گۆڤاری هەولێر، ژمارە ٨ی پاییزی ٢٠٠٠، بابەتی، دزەیی و ناوچەی دزەییاتی دەشتی هەولێر، وشیار عەبدوڵلا، لاپەڕە ١٢٦.
* گۆڤاری هەولێر، ژمارە ١٥ هاوینی ٢٠٠٢، بابەتی فەقێ سمایل پەلکانە، لاپەڕە (١٧٧-١٨١)، جەلال خدر.

چاوپێکەوتن لەگەڵ ئەو بەڕێزانەی خوارەوە:

١. خوالێخۆشبوو سەید ئیبراهیمی بەرزنجی
٢. خوالێخۆشبوو حاجی جەمیلی قابقابچی.
٣. خوالێخۆشبوو مامۆستا جابر پیرداود.
٤. سەید ئیسماعیل/ مەولوود خوێن.
٥. مام نورەددین موختار.

ئەم بابەتە لە گۆڤاری ئاسۆی فۆلکلۆر، ژمارە (١١)ی، ٢٠٠٥ بلاوبۆتەوە.

چەند حەیرانێک لە دەقەری خۆشناوەتیدا

هونەر ئیبراهیم

گومان لەوەدانییە، کە دەشتی هەولێر سەرچاوەی حەیرانی رەسەن و کانگەی پێگەیاندنی حەیرانبێژی شارەزا و دەنگخۆش و نەمرە، خۆشناوەتیش بە حوکمی نزیکی لەم دەڤەرە و تێکەڵبوونی دانیشتووانەکەی بەهۆی کاروان و ئاڵوگۆڕی بەرهەمە کشتوکاڵییەکانەوە، بۆتە هۆی ئەوەی کە حەیران پەلبهاوێ و بگاتە خۆشناوەتی. ئەمە و سرووشتی جوان و دڵڕفێنی ناوچەکە کە چیاییە، تایبەتمەندییەکی دیکەی بە حەیران داوە و هەوا و ئاوازی بڵندی چیایی پێبەخشیوە.

منیش ئەم چەند حەیرانەم لە باپیرم (ئەحمەد بەگ) بیستووە و لە هیچ کاسێت و حەیرانبێژێکم نەبیستووە، جا لەبەر بەهاو گرنگی حەیران و بەو نیازەی ون نەبێت و تۆماربکرێت دەیخەمە سەر گەنجینەی بەنرخ و پڕ بەهای فۆلکلۆری کوردیمان.

دەقی حەیرانەکان:

میرێ کیژۆران دەیان گۆ راوو تەگبیرە دەبا بەعام بچینە داران

دارێ خۆ بکەین لەگەری گەریان لە گەری پیرە سەنگەران

لەبەر خاتری کوڕ و کارێ گوندێ خۆ چێشتاوێ خۆ دێخینە گەرگەرێ بەرواران

* * *

ئەوجا دەرێم لەبەر خودای گەورە و لۆمەیێ عەبدان نەوێرم هەرینم دەنگێ

ئەنگۆ جوابەکێ بدەنە بەژنێ باریک و زەندەیێ بەبازن و سەرەکێ

بەلاسەر لەبۆ من بنێرێ بازن و گوارە و خەزێمان هەتا بیکەمە تەنگێ میراتە تفەنگێ

ئەمن بە خۆم لە کیستانەکێ فەراشمنم بەژنێ باریکم بەجێهێشتیە

لە گەرمێن و گەرمەسێرێ گەلەک مەترسیان دەکەم جۆتە شەمامە و شەمامەی باغەرێ لەبەر گەرمایێ هەرێن تۆزۆکە و ژەنگێ

* * *

قاسیدەکی لەژێر راهاتی دەبا لەبۆی نەمینێم سەد جاران حەیران قاسیدەی لەژێر راهاتی

وەرە تا لەبۆخۆت لێ بپرسم سەر و سۆراغێ کاولە وراتی

ئەوجا ئەگەر ئەتو قاسیدێ بەژنێ باریک و زەندەیێ بە بازنی سەد جاران سەر هەردوو چاوێ من هاتی

ئەوجا حەیران هەرێمە

لە دەستی بازنە لە کەپوی خەزێمە

ئەگەر رۆژێ سێ جاران ئەو غەدارەی غەدار داک نەبینم
لە من وایی لە چۆلی کاو لە قورفێمە
* * *
هەولێر مەعمورە دەبا لەبۆی نەمینێم سەد جاران
حەیران هەولێر مەعمورە
ئەمن خـــورامی ئەوان هوردە پەرچەمـــان دەبم وەکی عەسکەرەکەی
بابە رەشادی لەسەر تاقی برۆیێ داهاتینە خوارێ تابور تابورە
بەژنێ باریک دەرێ وەتیـمە حـەیران ئەتو پێـیـانم لە کۆشێ دەرمەینە
سمێرانم لەسەر ناسکەیێ روومەتان هەرمەگرە هێشتا ئەستێرەکەی
بەیانی سێ گەزان لە رۆژێ دوورە.
* * *

ئەرێ بابە مـردم هەندێ لە بۆ ئائەســلان و ئاعـەدلان دەرینم بەردی بناغێ
مەمکی نازدار حەیرانەکەی من سێوەکی لاسۆربوو لەبۆ کاکێ تو هاتبوو بە دیاری لەوراتی شنۆ و کاولە ساپراغێ.
ئەوجا کورە تیمە حەیران دەرێ بەژنێ باریک ئەمن سەد جاران قوربانی تووبم وەکی شەوێ لە سێ باری نیوە شەوێ
لەسـەر گـولەکەی نەمـێـردان لێدەدەی دەعـیـەی لەگـەر دەماغێ
ئەوجا نە ناری حەیران هەتا کەینێ لە بۆت بناری
ئەمن نائێم مـەیلێ کـیـژان و هەویێ برادەران هەتا بە کـومـەرەکی براو برادەران لەسـەر سنگێ من دانەنێن بەردێ وەلحەدێ پارێ خۆ نەدەمە کەنداری.
* * *

هێوارەیە رۆژ گەییە زەردی
گەردەنێ بەژنێ باریکم سوسنی بن بەردی
ئەگەر رۆژێ سێ جاران نازدار حەیرانێ خۆ نەبینم
نە چاوم دەبینی نە پێم دەگری عاردی
* * *

حەیران لە دەربەندی کۆرێ

بوهارە لە گوێیان خۆشدێ دەنگێ سی و قورینگان، کەو و کەوباران لەگەر ئەوێ میراتە بۆرێ
بەژنێ باریکە لانە ئەمن ئەوە دەچمـــە دەرێ لەکــاولە مەفتەنێ
هەتا دێمـــەوە گـــەلەک مـــەترســـیـــان دەکـــەم نازدار حەیرانەکەی من مەیلان بگۆرێ.
* * *
بەغدا بەغدایە بەغدا زەمیرە
دەرکێ مارێ کچەتیمە حەیرانەکەی من دوو دەریکە بە کلیلە و زنجیرە
بەژنێ باریک وەرە لەبۆ خـــۆت هەرگـــرم بەوێ بوارێ بچینە
مەملەکەتی غەریبان ئەوسارەکە ئەحمەدە فەندی حاکمە
سەعیدە سۆر وەزیرە
* * *
بابە خەمان پیرکردم خەمان چلێ بکەم
بەژنێ باریک وەرە بچینە سەر زێیەکەی پیرە بادینان
هەتا هەمانت تاق و جۆت جۆت لۆ داوێکەم
ئەوجا ئەمن لە پاشی بەژنەکی برند و ناوقـەدەکی زراو نازان و گلەییان لەسەری کێ بکەم
* * *

بوهارە بۆنی گوران دێ
چارۆگەی سپییە شیرین لە ملان دێ
دوونێ هێوارێ لە رێی سەراوێ گەیشتمە پلکە پێناوێ
گۆتم بینە ماچت کەم بۆنی بەژنێ باریکەلانەت لێدێ

* ئەم بابەتە لە گـۆڤـاری ناسـۆی فـۆلکلۆر، ژمـارە (١٠)ی سالی ٢٠٠٥ بلاوبۆتەوە.

شوناسی ناو لە فۆلكلۆردا (بیری مەحموودی سەنان)

ئەحمەد حەیران

فۆلكلۆر و ئەدەبی فۆلكلۆری كوردی سەرچاوەیەكی گرنگ و بەهادارە بۆ دیاركەوتنی ناوی شوێن و جێگا و بوارە جۆربەجۆرەكانی دیكەی ژیانی كۆمەڵگەی كوردەواری، لەوانە ناوی ژمارەیەكی زۆر لە كانیاو و گۆم و بیر و سەرچاوە سرووشتییەكانی دیكە لە ناو جۆرەكانی گۆرانی فۆلكلۆری و ئەدەبی میللی رەنگیان داوەتەوە، ئەگەر چاوێك بە بەرهەمە فۆلكلۆرییە كۆكراوەكاندا بگێڕین ناونیشانی دەیان و سەدان بابەتی لەو جۆرانەمان دەكەوێتە بەرچاو، ئەم دیاردەیەش لە فۆلكلۆردا رەسەنایەتی و تایبەتمەندی فۆلكلۆری كوردەواری دەردەخات، لەهەمان كاتیش پەیوەندیی لایەنی دەروونی ئەدەبی میللی و گۆرانییە دێرینەكانی كورد دەردەخا، كەوا چۆن تێكەڵ و ئاوێتەی ژیانی كۆمەلایەتی دانیشتوان و خەڵك و كۆمەڵی كوردەواری بوون، بوونی ئەم جۆرە دیاردانە لە ئەدەبی فۆلكلۆری هەر نەتەوە و كۆمەڵێك خاڵێكی بەهێزە بۆ نزیكی نێوان ئەدەب و مرۆڤ و خاك و ئاخی وڵات، (بیری مەحموودی سەنان) یەكێكە لەو دیاردانە و شوێنێكی دیار و ناوێكی گەشاوەیە لەناو ئەدەبی فۆلكلۆری دەشتی هەولێر، لە زۆربەی جۆرەكانی گۆرانی رەنگی داوەتەوە و تێكەڵ بەحەیران و بەستە و گۆرانییەكانی كار و پیشە میللی و وەرزییەكان بووە، مەحموودی سەنان ناوی (مەحموود حسێن سەنا) بوود، لە هۆزی سورچی بوود، كەوا هۆزێكی كوردن لەمبەر و ئەوبەری زێی گەورە - زێی بادینان ئاكنجین، ئەم هۆزە رۆژگارێك مەڕدار بوون كوێستان و گەرمێنیان كردووە و بەدوای لەوەڕ و بەخێوكردنی مەڕومالات كۆچەر و گەڕیدە بوون، مەحموودی سەنان، كە خەڵكی گوندی (هەرەشێ) بووە لە دەشتی هەریر، خاوەن مەڕومالات بووە، ساڵێكیان لە كوێستانەوە بەرەو دەشتی هەولێر دێت و ناگەڕێتەوە ناوچەی سورچیاتی، ئەوكاتیش دەشتی هەولێر زۆر قەوغە و ئاوەدان نەبووە، دەشتەكە بۆ مەڕداری و كشتوكاڵ و ئاژەڵداری دەستیداوە، بەم پێیە مەحموودی سەنان بەخۆ و مەڕومالاتەوە روو لە ناوچەی كەندێناوە دەكات لەبناری چیای قەرەچووغ بنەگە و باری لێدەخات و لەگوندی گاوەرە دەگیرسێتەوە، دیارە بە پێی مەزەندەی تەمەندارەكان مێژووی ئاوەدانی و نیشتەجێبوون لە دەشتی هەولێر هەر (٢٠٠) ساڵێك دەبێ، مەحموودی سەنان، كە لە تیرەی (مارا باسە) كە یەكێكە لە چوار تیرە سەرەكییەكەی هۆزی سورچی، كە تیرەكانی (مارا باس، یوسف كاسكی، مام سار، مام سام) دەگرێتەوە، مەحموودی سەنان، كە بنەگە و بێریان لە گوندی گاوەرە دەخەن، لەوێ سەرچاوگە ئاوێكی لێدەبێت (بیرەكی لێدەدات) بیرەكە نازناوی ئەو وەردەگرێ و دەبێتە بیری (مەحموودی سەنان) لە رۆژگاری خۆی شوێنەكە كاروان سەرا و شوێنی تێپەڕبوونی خێر و كۆچەری و مەڕدار و دەوارانیشیان بووە، بەهۆی ئەم بیرەوە كاروانچیان لایانداوە لەسەر ئەم بیرە پشوویان داوە، بەم پێیە بیرەكە ناوبانگی دەردەكات و دەچێتە ناو ئەدەبی فۆلكلۆری و لەناو حەیران و بەستە و سترانی شایی و گۆڤەند رەنگدەداتەوە، بیرەكە ئێستاش ماوە، كەوتۆتە نێوان هەردوو گوندی گاوەرە و كەندار لەبناری چیای قەرچووغ لە دەركی بازارگەی نزیكە، بیرەكە زۆر قووڵ نییە هەر یەك دوو بەژن قوڵە و ئاوی بۆ خواردنەوە دەست

دەدات ئێستا جادەی سەرەکی مەخموور هەولێری بەسەردا دەڕوا وەک نیمچە پردێک، بیرەکە جێگەی بۆ کراوە و ئێستاش سەرچاوەی ئاوە بۆ ئەو گوندە.

بەسەرهاتی مەحموودی سەنان

مەحموودی سەنان پیاوێکی ئازا و چاونەترس بووە، مەڕومالاَتی زۆری هەبووە، کوێستان و گەرمیانی کردووە، زستانان هەواریان لە دەشتی کەندێناوە لە بناری قەرچووغ بووە. سالَێکیان پایزێکی درەنگ ڕەشمالَ و بنەگە و باریان لە بناری قەرچووغ هەلَدەدەن، ڕۆژێکیان مەحموودی سەنان ئارەزووی ڕاو و شکاری دەبێت ڕەخت و فیشەکی لەخۆی دەبەستێ، سواری هەسپە بۆرەی دەبێ بەرەو گەلی دۆلَەکانی قەرچووغ دەکەوێتە ڕێ، لەپاش گەڕان و سوڕان لە یەکێ لە گەلییەکانی قەرچووغ لە ئەشکەوتێکدا چاوی بە چەند فەرخە گورکێک دەکەوێ. بیر لەوە دەکاتەوە، کە ئەو فەرخە گورگانە گەوردبن و مەڕومالاَت دەخۆن، بۆیە یەکەیەکە چاویان دەردێنێت و لە شوێنی خۆی بەجێیان دێلَێت بەرەو هۆبە و ڕەشمالاَن دەگەڕێتەوە، سالَ دەسوڕێتەوە زستان تێدەپەڕێ، هەوا خۆش دەبێ بەرەو زۆزان و کوێستان بەڕێدەکەون، دوای بەسەرچوونی وەرزی کوێستان بەرەو دەشتی هەولێر دێتەوە و لەبناری قەرچووغ لە کۆنە هەواری خۆیان بنەگە و بارگە لێدەخەن، فەرخە گورگەگانیش لە شوێنی خۆیان دەمێنن، ڕۆژێکیان مەحموودی سەنان لەبن ڕەشمالَی (٦) ئەستووند دادەنیشێ و لاقی داوێتە سەر لاقی جغارەی بۆندار دەخوا توتنی (بیشمە) و (ئێنێ)، لەناو ئەم دۆخەدا بیر دەکاتەوە و فکری دەچێتەوە سەر فەرخە گورگەکان، بۆیە ڕەخت و فیشەکدانی لە خۆی دەدات و سواری ئەسپە بۆرە دەبێت بەرەو ئەشکەوت و گەلی، ئەو شوێنەی فەرخە گورگەگانی لێدەبێ، دەکەوتە ڕێ، فەرخە گورگەکان کە گێیان لە تەپەتەپی ولاَخەکەی دەبێ لەوان وابێ ئەوە دایکیانە خواردنی بۆ هێناون، بۆیە هەموویان بەتاو لەئەشکەوت دێنە دەرێ، مەحموودیش بەهۆی ڕەوینەوەی ئەسپەکەی لەسەر پشتی ولاَخەکە دەکەوێتە خوارەوە، گورگەکان دەوری لێدەدەن و ماوەی ئەوەی نادەن خۆی ڕزگار بکات، هەنجن هەنجنی دەکەن و دەیخۆن، هەسپە بۆرە بەرەو هۆبە و ڕەشمالاَن دەگەڕێتەوە، خزم و کەس تەنگاو دەبن، ئێوارە دادێ مەحموود هەر ناگەڕێتەوە، ئەوانیش بەدوایدا دەگەڕێن و بەوناوەدا بلاَوی لێدەکەن. لەناکاو یەکێ لە خزمەکانی لەبەر دەرکی ئەشکەوتەکە چاوی بە هەوری و خەنجەر و تفەنگ و جلوبەرگی خویناوی دەکەوێت، بەمە دەزانن کەوا مەحموودی سەنان گورگ خواردوویەتی، ئەوەی مابۆوە خڕیدەکەنەوە و دێنن لە گردی پیرداود دەینێژن، چونکە لە گوندی پیرداود و گوندی مزەحمەدی خزمی هەبووە، بۆیە لەوێیان ناشتووە، ئەمە سەربردە و ڕووداوی بیری مەحموودی سەنان بوو، کە لەو ڕۆژگار و سەردەمە بنەگە و شوێنگەی کاروانچیانی سەردەمی خۆی بووە، بەردەوام کاروان و کۆچەری و مەڕدار بەم ناوەدا تێپەڕیون، شوێنەکە بۆتە جێگای دیداری خۆشەویست و دلَخوازان. ئەوانەی لە شوێن و جێگای ئاوەها دڕەتان و دەرفەتی یەکتر دیتنیان هەبووە، کاروان و کۆچ و کۆچەری ئەوانە لە ڕۆژانی مەڕداری و بنەگە و بیردا بە جوانترین دیمەن کەوتۆتە بەر دیدە و بەرچاوی گۆیندە بێژان، بۆیە بەندبێژ و حەیرانبێژ و سترانگۆی ئەوکات، بەهۆی پێگە و شوێنگەی ئەو بیرە، کە بنکە و کردبوونەوەی ئافرەتان و پیاوان و ڕەشمالَنشینان بووە، ناوی ئەم بیرەیان تێکەلَ بە بەندەکانیان کردووە و لەناو ئەمەشدا نیاز و مەبەست و حەز و هیوا و ئاوات و ئارەزووی خۆیان دەربڕیوە و تێخستووە، بۆیە لەناو بەرهەمی سترانگۆیە میللەکانی دەشتی هەولێر بەڕەوانی دەربڕاوە و بەتاو و شەوق و زەوقەوە، بە خولیا و پەرێشانییەکی زۆرەوە لەناو بەند و بەیت و حەیران و گۆرانییەکانی میللی ڕەنگی داوەتەوە، وەک لەم نمونانەدا دیار دەکەوێت:

کاکە سەرێ من دێشێ، دەردێ لە درم گرانە
دەچمە سەر قەرەچووغی ئەوبەر ئەوبەر پاوانە
دەچمە دەشتی قەراجی بەهۆبە و بە عوربانە
جۆتە قورینگەک وا ڕۆیی لۆ گۆمی ماروانشانە
کەرکێ دارە بزماران جێمێ ئاسک بڕیانە
ئەو گەرەکی بامەندان مورکی مامە سێنیانە
بیرێ (مەحموودی سەنان) لەسەر ڕێیێ کۆچانە

* * * *

کاکە سەرێ من دێشێ دەردێ لە درم دەناری
دەچمە چیای قەرچووغی بە دار و لێرەواری
دوو رەشماری رەشکۆکە هەریاندا لە بناری
دوو کیژی گوارە زێرین بە جۆت حەوشەی دەماری
دەستم لەبۆ زێی برد سنجاقەی رادەماری
دوو گۆی زێرم چاوپێکەوت لەسەر گۆشەی مەتاری
وەز بازگرێ ماچان بام لەسەر (بیرێ کەنداری)
لە کیژۆڵەی دزەییان لەدوای کۆچ و کۆچباری
کاکە سەرێ من دێشی دەردێ لە درم دەناری
کۆچ و کۆچباریان لێنا ئاوابوون لە تیماری
دەچمە سەر هەردوو کەرکان دەرۆغە قاتێ خاری
چیغ و رەشمار و چادر هەریاندا لەبناری
دوو کیژی گوارە زێرین بە جووت حەوشیان دەماری
گۆتمێ بینە ماچت کەم شازولفی هەردەماری
حەیفم لۆ کەندێناوەی چۆڵ بوو بەوێ بواری
دەغر و دانیان لۆ نەهات مەڕ و بەرخیان بەردانێ
کۆچ و کۆچباریان لێنا بەر لە داری شەکرانێ
بەرخ و مەڕ بە پێی خۆ بزن بەخۆ و بەکاری
خۆزگە بازگری ماچان بام لەسەر (بیرێ کەنداری)
لە کیژۆڵەی دزەییان لەوانەی دوگمەداری

بیر و کانیاو سەرچاوەی ژیان و بەردەوامی گوزەرانە لەهەر شوێنێ ئاو هەبێ ئاوەدانیش دەبێت، گیرسانەوە و نیشتەجێبوون وا دەکات مرۆڤ بیرلەبواردکانی دیکەی ژیان بکاتەوە، لەوانە بوارە رۆحی و دەروونییەکان، وەک گۆرانی و شێوازەکانی دیکەی خۆشی و گەشت و زەماوەند و بۆنە شادی و بەختەوەرییەکان، بۆیە کانیاو و سەرچاوە ئاوییەکان وەک چۆن سەرچاوەی ژیان بوون، ئاواش شوێنگەی گەشتیاری و سەیرانکاری و گەڕانی کۆچەریان و کاروانسەرای مەڕدار و رەوەندان بووە.

کاکە سەرێ من دێشێ دەردێ لە درم دەناری
ماری بابی تووم لێنا مەڕ گەییە ناو ئاقاری
چارۆگ واوێر تێکەربوون لەسەر (بیرێ کەنداری)
کیژێ جوانم لەکێ دیت لە پرینگە و مێرغوزاری

ئاو یاخود کانیاو یان جۆگە و جۆبار لە ژیانی کۆمەڵگەی گوندیەتی و دەوارنشینی و مەڕدارەکان رۆڵی کاریگەری هەبووە، چونکە بووەتە سەرچاوەی گردبوونەوە و کۆبوونەوەی ماڵە شوانکارە و بنەگەچیان، رۆژگارێک کە کشتوکاڵ و ئاژەڵداری پیشەیەکی سەرەکی بووە لە ژیان و گوزەرانی کۆمەڵی کوردەواری، ئەم جۆرە جێگایانە واتە بیر و کانیاو نەک هەر بۆ ئاودان و لە بیردانی مەڕوماڵات و شێودر و دەوار بەسوود بوون، بەڵکو شوێنگەی کۆڕ و خاوێن بوونەوە و خۆشۆردن بووە، وشەی (کۆڕوکانی) قسە و دەربڕینێکی سەرزارەکی ئەو رۆژگار و سەردەمەیە، کە ماناکەی لە خۆیەوە دیار دەکەوێ، واتە کۆڕ و گەرماو خستن لەسەر کانی و کانیاو، ئافرەتان بۆ گەرماو خستن بە کۆمەڵ و دەستە و تاقم روویان لەسەر شۆری دەشت و دەردەکرد، دانانی سێکوچکە و مەنجەڵ و تەشت و لەنگەری، لەگەڵ تاو سەندنی ئاگر و بەرزبوونەوەی چڕە دووکەڵی بنەخرنوک و قەسەڵ و قاڵ و پنچک و پووش و پەلاش، دیمەنێکی میللی سادەی لە جلوبەرگ شۆردن و هەڵخستن و خۆدانە بەرهەتاو و هەڵمەدووکی مەنجەڵی رەوە کۆرکەران رەخساندووە.

هاتم لۆ دیبەگەیە رێم دەکەتە کەنداری
مەحبوبەکم شیرن دیت داینا کۆز و قەسەری
دەیکۆ جلکت فرێدە لەبۆت بشۆم شەرواری
بە کراسی مەلەس کەتان راوەستام لەقەت پاری
کورم دەگرم جۆتیاری هەر بە قەولی حەفت ساری
بەران لە رەنگ منداری لە بەژندا بە ساری
کیژەکی جوانم هەیە دەتدەمێ بە یەکجاری
بە رۆژ جۆتت پێدەکەم بەشەو دەتنێرمە پاری
دەستم دەدا دار جۆتی لێخوڕە جاشکی سێ ساری

کاروانی ژنان بەخۆ و بە لانک و لۆر و پاشۆل و تێلەگەی پڕ لەجل و جۆڕ و شمەک، بوخچەی ئاخنراو بە نوردی و توێشووەنان و سەلکە پیاز و تۆچا و قۆڵی و سەندوقی پیارە و شەکردان، ئەمانە سیمایەکی جوان و دانسقەیان لە ئەدگار و نەرێت و خووی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگەی کوردەواری نیشانداوە، کاتێ قەتاری کۆرکەران قافڵەی بەستووە بۆ سەر کانی و بیر و دەراوان کەشێکی قەشەنگ و دیمەنێکی ئەندێشە ئامێزیان خولقاندووە، بۆیە لەگەڵ ئەم وێنەیە و ئەدگارە جوان و نایابەدا هۆنراوەی

میللی و گۆرانی فۆلکلۆری هاتۆتە بوون، شایەران و گۆیندە بێژانی میللی لە ئاست ئەم دیمەنە بەرچاوانە خۆیان پێنەگیراوە و هۆنراوەی جوان و ئاوازی بە جۆشیان لەسەر ئەم دیاردانە دەربڕیوە، تەنانەت شایەران و دەنگبێژان لە جوانترین رووخساردا ئەم دیمەنانەیان باسکردووە:

کەرکێ دارە بزماران جێیێ ئاسک بێریانە
ئەو گەرەکی پامەندان مولکی مامە سێنیانە
(پیرێ مەحموودی سەنان) لەسەر رێیێ کۆچانە
کیژێ سەرگەران هاتن بەعام کۆریان لێدانە
گەردەنیان چەندە زەردە بسکیان رەشە رەیحانە
هێ برام سووتام و برژام لۆوان شەدە شلانە

هەرچەندە گەڕان و وردبوونەوە بەنێو ئەدەبی فۆلکلۆری کوردەواریدا بکەین، وێنە و دیمەنی جوانتر و کۆکتر لە ئەدەبی فۆلکلۆری سەرزارەکی دەدۆزینەوە، کەوا گوزارش لەمجۆرە دیاردانە دەکات، بەهۆی ئەم هۆنراوە فۆلکلۆریانە سۆزمان بۆ رۆژگاری باوک و باپیرمان دەگەڕێتەوە، کەوا بە چ شێوەیەک ژیانیان گوزەراندووە و چۆن رۆژگاریان بەرێکردووە، ئەو قۆناغەی کەوا ئەوەی رابردوو پیایدا رۆیشتوون، ژیانیان زۆر بە گەورەیی، زۆر بە دڵخۆشی، گەلێک بە سادەیی و ئاسایی بەسەربردووە، هەموو ئاوات و هەوڵیان بۆ ئەوە بووە بە حەز و ئارەزووی خۆیان رۆژگار بەرێکەن، بەدوای ماڵ و خۆ زلکردن نەگەڕاون، بۆیە لەناو ئەم جۆرە دیمانەدا بەرهەمی فۆلکلۆری لە دایکبووە، شایەرانمان بە هەستێکی پاراو بە هەستێکی کوردەوارییانە هەست و نەست و ویست و خواستی خۆیان دەربڕیوە، لەچوارچێوەی هۆنراوەی نایاب و کەم وێنەدا دیمەنەکانیان نەخشاندووە و هۆنیوەتەوە، نەک هەر بۆنەی کۆر و کانی، بەڵکو لە راو و شکاریشدا وەستایی خۆیان نواندووە، هێما ناوچەییەکانیان تێکەڵاو بە بەرهەمەکانیان کردووە:

دەچوومە دەشتی قەراج گەرام بە راوشکاری
کارمامزەکم هەردەستاند تێم بەردا لە ئاقاری
هەریاندەگرت بە سەران لە کەندێ هەوشانداری
لە کەرکێ ئاوادەبوون لۆ (گاوەرە و کەنداری)
دەچمە سەر حوسێنی غازی لۆ نەخۆشی و تاداری

کانی و کانیاو لەگەڵ بیر و بەراوەکان رۆڵی گەورەیان لەتێکەڵبوونەوەی هەستی کۆمەڵایەتی و گیانی دۆستایەتی گێڕاوە، ئاو نەک هەر سەرچاوەی ژیانە، بەڵکو بەخشراوێکی گەورەی سرووشتە بۆ نزیک بوونەوەی کۆمەڵ و ئاوێتەبوونی هەست و نەستی مرۆڤ دۆستی، لەسەر بیر و دەراوەکان خەڵک یەکیان گرتۆتەوە، کاروان و قافلە و عێل و عوربان و کۆمەڵی مەڕدار و رەوەندان بیر و سەرچاوە ئاوییەکانیان کردۆتە دەنگۆیانی میللی ئەم شێوە دیمەنانەیان دەرخستووە، لە چوارچێوەی حەز و نیاز و رووخسارە دڵگیرەکان تێکەڵ بە حەیرانەکانیان کردوون:

حەیران لە سەرێ سەفینی
لە برندا پیرە تارینی
پایێ شەمارە شێتەی دەمزێوی
دەدا لە شازولفی حەیرانێ
سەبر سەبرۆکە لە پەرێ خەزێمێ دارینی
ئەوجا ئەمن دەرێم خۆزی بە خۆزیداران
بازگر و خەرجەستێنی ماچان پام
لەسەر پردەکەیا پیرە رواندزێ
لە شل و مل و چاو بە کل و نێک بە کەمبەران
لە خەزێم شۆرێ خەیلاتیان
لە یەکە یەکەیێ گەردیان
لە پەرچەم سۆرێ خۆشناوان
ناوەڵلا فسرێ دەرەبواران
لەسەر (پیرێ مەحموودی سەنان)
لە چاو بەرەکێ دزەییان
ناوەڵلا لە حەیرانەکەی خۆم
کە دەمشبهاند بە خاتوونە پەری خوشکی یەحیا بەگی
کە سەرێ چەند ساران ئاشق بوو
لە چیایەکەی مەلا زێندینان
ناوەڵلا لە بە کەیفێ درێ خۆم و برادەران
بە جەواهێرێ ئەحمەد پارینی

درکاندنی ناوی بیر و کانیاوەکان، یاخود جۆرەها هێما و ناوی دیکە لە بەند و بەیت وحەیران و لاوک و بابەتی فۆلکلۆری، وەک رێنماییدەرێکی جوگرافی بۆ گەلێک بوار سوودی دەبێت، هەندێک لەم بیر و کانیاوانە سەرچاوەن بۆ چارەسەری نەخۆشی و باداری، بۆیە خەڵک لە دەڤەر و ناوچەی دوورەوە روویان تێدەکەن، رەنگدانەوەی سەرچاوە

ئاوییەکان لە ئەدەبی سەرزارەکی بە تایبەتی حەیران و گۆرانییە میللیەکان، وەک چۆن لە ڕۆژگاری کۆن سەرچاوەی گردبوونەوە و مۆڵدانی رەوەند و رەشماڵنشینەکان بووە، ئەمڕۆش دەکارێ وەک سەرچاوەیەکی گەشتوگوزار سوودیان لێوەربگرین، ئەگەر ئەم کانیاو و دەراوانە شوێن و جێگەی هەڵکەوتنیان بۆ گەشتیاری دەستبدات، دەتوانرێ سەر لەنوێ زیندوو بکرێنەوە و جارێکی دیکە ببنەوە رووگەی خەڵک وەک جاران شوێنی خۆیان لە دەروون و گیانی کۆمەڵ بکەنەوە:

حەیران دیبەگە لە کێچان
لە کێچی زوری
حەیرانەکەی من کارمامزەکی چاو رەشە
ئاوێ خۆی دەخواتەوە
لەسەر (کانیێ داودە رەشی)
لەبەر دەنگی پیسە راوکەران
بۆنی باروتێ
دێتە سەر بیرێ (مەحموودی سەنان)
ئاوابوو لە کەرکێ حوسێنی غازی
ئاشقە لە کاولە مەخمووری
ئەمن حەیرانەکەی خۆم شیرن دەدیت
بە زەندەکی بە بازن
بە قامکەی بە ئەنگوستیلە
بە شازولفەکی بە خەنە
لە ئەعیێتی دوو دارە بازەی تەونی
ئەرمۆکە ئەرمۆکە
دەبری گوفکەی مافوری.

گۆرانی و بەرهەمە فۆلکلۆرییەکان، پەیوەندییەکی توندوتۆڵیان بە سرووشت و ژیان و گوزەرانی کۆمەڵ هەیە، بۆیە لەگەڵ سیمای خاک و رووخساری دەشت و دۆڵ و زورگ و نیهال و کەژ و کێو تێکەڵاو بوون و دیاردە سرووشتگەرەکانیان لەخۆ گرتووە، کانیاو و بیر و چاوگە ئاوییەکان بەشێک بوون لە جوانکاری و رێکسازی هۆنراوە و دەنگ و ئاوازە فۆلکلۆرییەکان، ئەمە وایکردووە گۆرانی و سرووشت و مرۆڤ لە یەکتری دانەبڕێن و هەردەم ئاوێتە و تێکەڵاوی یەکتری بن:

دەرێم براینە برادەرینە
ئەورۆ بەوێ سبیانێ
ئەمن بە کێندەرێدا هەربرێم
دەرێم: بە بەرانیان
دەکو مارت وێرانبێ
ئەوجا بەوێ دەرە بوارێ
زالم باب وای وای لە گردجۆتیاری
ئەمن دوێنێ ئێوارێ
لە دەراوێ سێتاقان
لە سیلەیێ رەزی عەتمولای
کەیە ئەوان شل و ملی چاو بە کلی
گەردەن کێلە
کۆتمێ بێنە ماچت کەم
خەت و خارێ گەردەنێ
ئەمان بۆن بکەم چەرخەییا رومەتێ
بکرم جۆتە شەمامەی
شەمامەیێ بەندێ باغەرێ
ئەوا سبەی بچمە شاری پیرە هەولێرێ
وەکی جاران ئەینۆکت لۆ بینم
زالم باب کلدان بە دیاری
ئەمان ئەوا کورڕ دەرێ
بریا ئەمن بازگر و خەرجە شینێ ماچان بومایە
هەموو فەسلی دە رێ بواران
لە دەرکەیێ بازارگەی
لە حەوشێ سولتان عەولای عارەبی
لە کلکەیێ کانی وەکازی
ئەمان لە جۆتە مەرقەدی
شێخ شەروان و شێخ جامی
رۆژی لێبدا
لە گۆرە گۆری عەبدولعەزیزی
ئەرێ وەی ئامان و سەد ئامان
لەسەر بیرەکەیێ (مەحموودی سەنان)
لە من فەسلی دەرێ بواران
گەلە شیرینە
لە مەعیێتی گاوەرە و کاولە کەنداری

هۆنینەوەی بەند و بەیتی فۆلکلۆری بەم شێوەیە نایاب و جوانکارییە، واتای تێکەڵبوون و توانەوەیە لە نێوان مرۆڤ پیشەگەری بە هەموو ئامراز و پێکهاتەکانییەوە، پەرۆشی و خۆشەویستی ئادەمیزادە بۆ سرووشت و دەوروبەر، دەربڕین و خستنە ڕووی ناوی جێگە و شوێنە ناسراوەکان، زیندوویەتی ئەدەبی میللی دیار دەخات، کە هەردەم هاوراز و هاویاری مرۆڤ و تێکەڵ بە ئەندێشەو خەون و حەز و خەیاڵ و نیازەکانی دەبێت، زمان بە هۆی ئەم شێوازە هونەری و دەوڵەمەند دەبێت و فەرهەنگ و کولتووری نەتەوەیی و جوگرافی بەهێز و ناسراو دەبێت:

حەیران گەوارەکی داهێنا چەندە لەبنی
دەیداوە لە کەند و لەندی ئازیکەندی بندیانان
سەریا بێژینگ بەسەری
بەینی گاوەرە و کەنداری
(بیریێ مەحموودی سەنان)
بەینی گردە بۆر و سۆفی سمایلی
بەوێ هێواری لەپێش ئەوێ قەرە رەشماری
چەند شیرن لە سەرویەرچەمێ
حەیران دەخونی
کاکە براینە ئەنگۆ زەینێ خۆ بدەنە
شەدە شلی تربە سپیان
پسک سۆری پیرداودیان
چاو رەشی تۆماریان
تاج بە سەری هەولێریان
سبەینان هەردەستێ لە شیرنە خەوێ
دەست و بازنیان دەشۆن
بە قۆندەرەکی زەردی زرۆقی
بە دوو شازولفی بە خەنە
چەند شیرن دەکەونە
سەر دارەبازەی تەونی

ئەدەبی فۆلکلۆری تۆمارێکی خۆڕسکی شوێنگە گوندی و نیشینگە شارییەکانە، هێما دیارەکانی ناوچەکانی ئاشکرا کردووە، ئەمڕۆ بەرهەمی فۆلکلۆری بە تایبەتی بەیت و بەندی گۆرانی سەرچاوەیەکی بەهادارن بۆ گەڕان بەدوای ناوی دێهات و گۆم و کەند و لەند و قۆیکە و شاخ وهەوار و دەواری کۆچەریان و هۆبەگەلی رەشماڵداران و سەرچاوە ژیانییەکان، بە تایبەتی ئەوانەی گوزەرانی مرۆڤ و ئاژەڵ و زیندەوەری پێوەبەندە، وەکو کانیاو و دەراو و بیر و چاوگە ئاوییەکان، ئەمری و ناوداریان داوەتە زۆر گوند و ناوچە و گۆم و زورگ و گەلێ گرد و تەپۆڵکە و غەر و رێچکە و بازگەی جیاجیا، لە لایەنە فۆلکلۆری و گۆرانی میللی تۆمارێکی ئەپساوە و بەڵگەی رەسەن و متمانەدارن:

کاولە (کەندار) چەند بە بایە
کراسی چیتی لەبەردایە
غەمی لە درم زولەیخایە

*** * ***

کاولە (کەندار) چەند بە قورە
کراسی یارێم چیت دسترە
غەمی لە درم مەمک خرە

دیارە چەندە گەڕان و سوڕان بە ناو سەرچاوە فۆلکلۆرییەکان بکەین، زیاتر بە ناوی شوێنە جیاکان ئاشنا دەبین، چونکە ئەدەبیاتی فۆلکلۆری وێڕای سیما گشتییەکانی، تایبەتمەندی ژینگەی لەخۆگرتووە.

سەرچاوەکان:
* هوشیار عەبدوڵڵا، بیری مەحموودی سەنان، ئاسۆی فۆلکلۆر، ژمارە ١٨، ٢٠٠٦.
* عومەر شێخەڵڵا دەشتەکی، داستان و گۆرانی لە فۆلکلۆری کوردیدا، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر، ١٩٩٨.
* سەعدوڵڵا ئیسماعیل شێخانی، گوڵبژێرێک لە فۆلکلۆری کوردیدا، چاپخانەی أرشاد، بەغدا، ١٩٨٥، ل٤٨.
* سەعدوڵڵا ئیسماعیل شێخانی، سێ سەد هۆنراوەی فۆلکلۆری کوردی، بەغدا، ١٩٩٠.
* ئەحمەد حەیران، دیوانی حەیرانبێژان، بەرگی یەکەم،

قەسری عەتاوڵاغا لەئەدەبی میللی

ئەحمەد حەیران

شوێنەوار و خانووە دێرینەکانی کوردستان بەشێکی گرنگی کەلەپووری شارستانیەتی و کولتووری نەتەوایەتیمانە، لەهەمان کاتیش بەڵگەیەکی گرنگی پێشکەوتنی کۆمەڵایەتی و بلیمەتی نەخشەکار و بیناسازە کوردەکانە، بۆیە پاراستنی ئەو شوێنەوارانە ئەرکێکی نەتەوایەتییە چونکە بەشێکی گرنگی سامانی گەلەکەمانە.

تاوەکو ئێستا ئەوەی زانرابێت هەر داگیرکەران پیادەی کاولکردنی شوێنە دێرینەکانی کوردستانیان کردووە، بەڵام بەهۆی نزمی ئاستی رۆشنبیری، لەگەڵ دەرک نەکردن بەگرنگی ئەم شوێنەوارە دێرینانە. ئەوا گەلێک جاریش خۆمان ئاومان لەئاشی دوژمنان کردووە و بەدەستی خۆمان دەیان قوللە و تەلار و پرد و شواری دێرینمان رامالیوە و لەرەگ و ریشەوە خاشەبرمان کردوون و سڕیومانەتەوە، بۆ نموونە لەسالانی پەنجاکانی ئەم سەدەیە قەسرە دێرین و بەناوبانگەکەی مەلافەندی لەگەرەکی باداوەی هەولێر لەبن و بۆتکەوە هەڵتەکا و پەرەم بەپەرەم کرا، لەکاتێکا ئەم قەسرە بە گرنگترین تەلار و خانووی نەخشەداری ئەم شارە زانراوە، چونکە زۆر لایەنی هونەری تەلارکاری و نەخش سازی کوردەواری تیایدا بەکارهاتووە کەلەسەر دەستی وەستا و بیناسازە بەناوبانگەکانی سەردەمی خۆی دروست کرابوو. قەسری عەتائوڵلاغاش یەکێک بوو لەخانووە دێرین و کۆنەکانی شاری هەولێر لەمانگی (٧) ی ساڵی (١٩٩٤) نوکە شۆفەڵی گەیشتێ و بێ بەزدییانە بەسەر یەکتری دارمێندراو تەخت و بەخت کرا، بەم پێیە شاری هەولێر خانووێکی دێرینی تری لەدەست داو شوێنی لەدیرۆکی شارەکە سڕیەوە. بنەماڵەی عەتائوڵلاغا یەکێکە لەخانەوادە دیارەکانی شاری هەولێر، (رەمزی نافع)یش یەکێکە لە قوربانیە گەورەکانی ئەم بنەماڵەیە کە گیانی خۆی لەپێناوی سەربەخۆیی کوردستان بەخت کرد. (دبلیو-ار- های) لەپەرتووکی (دووساڵ لە کوردستان) بەمشێوەیە باسی بنەماڵەی عەتائوڵلاغا دەکات، دەڵێ:

کۆمەڵەیەکی نهێنی کە لەچەند لقێکی چالاک پێکهاتبوون لەهەولێر هەبوو، ئەمانە پروپاگەندەیان لەدژی بەریتانیا بڵاودەکردەوە، هەندێ لە دەولەمەندەکان یارمەتیان دەدان، لەپێشەوەی هەموشیان حاجی رەشید ئاغابوو کە پیاوێکی قەدوقامەت درێژی رێک و پێک بوو، زۆریش پابەندبوو بەداب و نەریتی رۆژهەڵاتییەوە، بەڵام رادەی بیرکردنەوەو خوێندەواری زۆر باش نەبوو، کوڕە گەورەکەشی ناوی عەتائوڵلاغا بوو، یەکێکی لاوازی لاساربوو جل و بەرگ و پۆشاکی ئەورووپی لەبەر دەکرد، هەرچەند جاری لەبازاڕی هەولێر تووشی دەبووم تەزبیحەکی قل گەورەی لەدەستی دەگێڕا، گەلێک چاپووک بوو لەبڵاوکردنەوەی پروپاگەندە لەدژی بەریتانیا.

عەتائوڵلاغا کوڕی حاجی رەشید کوری وەیسییە لەساڵی ١٨٨٢ لەقەلای هەولێر لەدایک بوود، لەیاری زۆرانبازی پاڵەوانێکی لێهاتووبووە، هەروەها لەبەرزکردنەوەی قورسایش رۆڵێکی

ئیجگار گرنگی بینیوەو گەلێک شتی سەیری لێدەگێڕنەوە زۆرجاران وابووە لایەکی ئۆتۆمبێلی بەتەنیا بەرزکردۆتەوە تاوەکو تایەکی لێ بگۆڕن، یاخود پێنج شەش کەس سەرێکی شێلمانی ئاسنیان گرتووە ئەویش بەتەنیا لایەکەی دیکەی هەڵگرتووە، گەلێ جاریش فەردەی داخ سۆری بەپری بەتەنیا بارکردۆتە سەرپشتی ولاخی بەرزە، ئەم پاڵەوانە لەساڵی (١٩٦٣) کۆچی دوایی کردووە.

ئەم قەسرە لەساڵی ١٩١٥ رەشید ئاغای باوکی عەتائوڵلاغا لەبری سەرکەوتنی عەتائوڵلاغا لەشەڕە زۆرانەیەک لەگەڵ پاڵەوانێکی ئینگلیز دروستیکردووە، وەستا (بەکری کوڕی وەستا مستۆی) هەولێری دووازدە دەرگای نەخش کراوی ئەم مرۆڤە نەخش ساز و هونەرمەندە خۆرسکەی تیادا دەردەکەوێ، ئەمە جگە لەچەند ئەستوونێکی سەیر لەداناني وەستا خەلیلی بەناو نەخشە جوانەکانی عەزیز تۆبیای سووریای نەقاش.

بەر لەراپەرین دەزگای شوێنەوار (مؤسسة الاثار) هەندێک لە خانووە کۆنەکانی قەڵای هەولێری کڕی، بڕیاری کڕینی خانووی عەتائوڵلاغاشیدا، بەڵام ئەوان واتە بنەماڵەی عەتائوڵلاغا داوای نیو ملیۆن دیناریان کرد، بۆیە نەگەیشتنە یەک و شتەکە بەهەڵواسراوی لەنێوانیان مایەوە، تا سەر ئەنجامەکەی بەم فەتارەتە گەیشت.

قەسری عەتائوڵلاغا سەردەم و رۆژگاری خۆی چوار دەوری هەمووی رەز و باخ بووە، زۆر لەخەڵکی هەولێر بەهاران بۆ سەیران و رابواردن روویان تێکردووە، بۆیە بەشێوەیەکی فرەوان چۆتە ناو حەیران و بەیت و بەندی گۆرانییە فۆلکلۆرییەکان و تێکەڵ بەئەدەبی میللی بووە، وەک لەم وێنانەی خوارەوە دەردەکەوێ:

(عوسمان حەیران) لەکۆپلە حەیرانێکدا دەڵێ:

ئەمن دوێنێ ئێوارێ
لەدەروایێ سێتاقان
لە سیلەیێ رەزی عەتەولای
گەیە ئەوان شل و ملی چاوبەکلی
گەردن کێلە... هتد.

یاخود لەبەندێکی گۆرانی (دروێنە) کە بەیەکێک لە گۆرانییەکانی کار دەژمێردرێ، هاتووە دەڵێ:

ئەستێرە وەی ئەستێرە
لۆت نەمایە ئەستێرە
چاوی تور گەلە رەشن
مەمکت کوارگە عەتێرە
شوانان مەریان لێ خوری
بێرکەران بێرە بێرە
دەچمە (باغی عەتەولای)
هەمووی گوڕ و کنێرە
دەسکە گورەک بیەستە
لۆم بەدیاری بنێرە
هەتیم بەخوای دەم هەنارد
لەبەر دایکم نەم وێرە

یان لەشوێنێکی دیکە بەم جۆرە ناوی قەسری عەتەوڵلا هاتووە و نیشانی بۆ کراوە.

کاکە سەرێ من دێشی
دەردێ لەدەرم بەژانە
دەچمە (قەسرێ عەتەولای)
سۆربوون گوڕ و ڕەیحانە
دەچمە گەرێ شاقازی
ئەوبەر ئەوبەر پاوانە

یاخود گوتراوە:

گەر دەتەوێ ببینی
فەرموو لەبۆ هەیوانێ
بەژنت دری سنەوبەر
زوڵفت رەشی رەیحانێ
ددان ریزی مرواری
لەسنعی هندستانێ
چاوت ئەستێرەی جەددی
موقیمە لەعاسمانێ
لێو هەترسی فەرەنگی
عازر بوو لێ جۆلانێ
گەردەن سوسنێ کوسرەتی
لێدا بایێ کوێستانێ
سینگت (باغی عەتاولای)
مەمکت سێوی لاجانێ

هەروەها لەهەندێ بەیت و بەندی دیکە هاتووە و دەڵێ:

دارێ کەسنەزانی
دوو تەیر لێ نیشتینە
چوومە (باغی عەتەولای)
خۆزخی لاسۆر گرتینە

بەڵێ بەمشێوەیە رەزو قەسری عەتەوڵلا لە ئەدەبی میللی کوردەواری رەنگیداوەتەوەو چۆتە ناو مێژووی کولتووری شاری هەولێری دێرین، کەچی ئەم بنەماڵە نەشارەزا و دوور لەزانست و شارستانییەتە لەپێناو چڵکی دەست کە دەکاتە ماڵی دونیا، بەدەستی خۆیان مێژووی بنەماڵە و باوک و باپیرانیان سڕیەوەو سەرجەم مێژووی خۆیان کردە قوربانی چەند پولێکی قەڵپ، رۆڵی خۆشیان لەئەنجامی ئایندەی شاری هەولێر سڕییەوە.

داریٚ شەکران لە گۆرانی فۆلکلۆریدا

ئا: ئەحمەد حەیران

ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی بەرهەمی دەروونی کەسایەتی مرۆڤی کورد و کۆمەڵگەی کوردەوارییە، ئەو بەرهەمە میللییە خۆڕسکە کەرەسەیەکی دەوڵەمەند و لەبن نەهاتووی خۆماڵییە بۆ لێکۆڵینەوە لە قۆناغی گەشەسەندن و ئاڵوگۆڕە زمانی و هزری و رەگەزدۆزییەکانی دانیشتووانی کوردستان، بەرهەمی فۆلکلۆری یاخود میللی گەڵێک بوار دەگرێتەوە. هەر لە کەرەسە و ئامرازە بەرجەستە و دەستکردەکان تا دەگاتە بەرهەمە گیانی و دەروونییەکان، کە خۆیان لە بەند و گۆرانی و بەیت و بەسەرهات و داستان و چیرۆک و هەقایەت دەبیننەوە، قۆناغەکانی لادێ نشینی و کۆچ و کۆچبەری و مەڕداری و کشتوکاڵگەری مەودایەکی درێژی لە ژیانی کۆمەڵگەی کوردەواری بڕیوە، ئەم قۆناغەش بە هەموو پێشهات و دەرهاتەکانی لەئەدەبی فۆلکلۆری و بەرهەمی میللی سەرزارەکی رەنگیداوەتەوە، ماک و هێما سرووشتی و ئەفسانەییەکان لە زۆر بواردا چوونەتە ناو بەرهەمی فۆلکلۆری و بە شێوەیەکی فراوان لەناو بەرهەمە سەرزارەکییە میللییەکاندا رەگیان داکوتاوە، بەرهەمی فۆلکلۆری کەبەرهەمی هەست و بیر و ئەندێشە و خەون و خەیاڵی تاک و تەرا و کۆمەڵ و دەستە و تاقمەکانی، پێکهاتە رەگەزییەکانی خەڵکی کوردستانە، توانیویەتی تایبەتمەندی خۆی دیاربکات و مۆرک و رەسەنایەتی خۆی بپارێزێ و شوناسنامەی خۆی هەڵگرێ، سرووشتی کوردستان بە هەموو ئەدگار و شێوە جیاوازەکانی، لە گۆڕانی کەش و هەوا و ئاڵوگۆڕە وەرزییەکانەوە بگرە تا دەگاتە رووداوەکانی و بەسەرهاتە رۆژگارییەکان هەموویان جێگە و شوێنگەی خۆیان لە بەرهەمی فۆلکلۆری و گۆرانی میللی و بەستە و بەند و لاوک و حەیران کردۆتەوە، ناوی گەلێک شاخ و لووتکەی کێو، ناوی دەیان کەند و گۆم و رووبار و جۆبار لە فۆلکلۆر هاتووە، چەندین کەسایەتی کۆمەلایەتی ناودار کە لە رۆژگاری خۆیان خاوەن جێگە و پایەی کۆمەلایەتی بەرز بوون لە فۆلکلۆردا ئاماژە بەناویان کراوە، زۆر گەلی و دۆڵ و نیهال ناویان دەربڕاوە، گەلێک گیا و گوڵ و دار و دارستان و غەرەبەرد و قوچەک و مەرقەد و جێنەزەرگە و ئارامگەی پیاوچاکان لە فۆلکلۆر و بەرهەمی میللی ناویان تۆمار کراوە و بوونەتە بەشێکی گرنگ لە کلتوور و دیرۆک و رۆشنبیری میللی کوردستان، (داریٚ شەکران) یەکێکە لەو دیاردانە، ناوێکە لەو دەربڕینانە، رووەکێکی سرووشتی دارێکی خۆڕسکی ناوچەیی هەرێمییە، ئەم دارە بە درێژایی چەند سەددیەکە بووەتە هێما و چەڤەنگی زۆر شت لە ژیانی کۆمەلایەتی خەڵکی ناوچەکە، لە کۆن و ئێستاش ناونیشانە بۆ زۆر لایەن، داریٚ شەکران پاڵپشت و کەرەسەبوو بۆ هۆنەران و گۆیندە و بەندبێژ و حەیران و لاوکبێژان، ناوی داریٚ شەکرانێ وەک گەواهیدەرێک بۆ شاردزایی و دەربڕینی حەز و وشە و خواستی دەروون لەگەڵ بەند و بەسەرهاتی فۆلکلۆری دەربڕاوە، هێما و نهێنییە شاراوەکانی ئەم دارە (داریٚ شەکرانێ) زۆرشت لەخۆ دەگرێ. بەم فراوانییە لە فۆلکلۆر و بەرهەمی میللی رەنگیداوەتەوە، سەربردە و رووداوە دێرینەکانی ئەم دارە لە وانەیە بە ئاسانی ساخ نەبێتەوە و سەردداوەکانی بە خێرایی نەکەونە دەست، بەڵام بەهەر شێوەیەک بێت نموونەی ئەم جۆرە دارانە لە کولتوور و هەست و نەریت و خووی کۆمەلایەتی گەلان و نەتەوە جیاوازەکانی سەرزەمین یەکجار زۆرە، ئەم جۆرە دارانە و نموونەی لەم شێوەیە لە وڵاتان دەپارێزرێ و لەلایەن دەزگا و دامەزراوی رەسمی گرنگی پێدەدرێ و دەکرێنە سەرچاوەی زۆر بوار، خەڵکی بۆ گەشتوگوزار و سەیران و گەشتیاران کەڵکیان لێوەردەگرن و دەکرێنە سەرچاوەی داهات و دەستکەوتی ئابووری، داریٚ

شەکرانێ جووتە دارە، واتە دوو دارن، لەوانەیە ئەم دوو دارە ئاشقە و باشقە بن، بۆی هەیە سەرەتا کە چاندراون نێرە و مێیە بووبن. دارەکان شوێن و جێگەیان کەوتۆتە دەڤەری زرارەتی، زورگی مام خالان زورگێکە لە ناوچەی زرارەتی درێژبۆتەوە، دیوێکی بەستۆڕەیە دیوەکەی دیکەی (گەرووی دەلالانە)، ئەم زورگە کەوتۆتە ناوچەیەکی رازاوە و رەنگین نزیکەی (٣٥) کیلۆمەتر لە هەولێر دوورە. گوندی مام خالان دێیەکی جوانکیلەیە، دەکەوێتە بناری ئەو زوورگەی، کە جووتە دارەکەی لەسەرە، لە عەنکاوە رێگای بۆ هەلدەکشێ بەرەو شێخ گەزنە و گردجۆتیار و گردئارەق و گردی ماوان و مام خالان و ئینجا دارێ شەکرانێ، خەلکی ئەم ناوچەیە لەرۆژگاری خۆی دلکراوە بوون بۆ دابینکردنی پێداویستی ئەو خەلکەی سەردانی ئەو جووتە دارەیان کردووە، دارێ شەکران دوو داربەرووی خۆڕسکن لەسەر زوورگی مام خالان لە ناوچەی زرارەتی، لەسەر گۆڕی پیاوچاکێک رواون. ئەو پیاوچاکە بە "ئەسحابە شاکر" بەناوبانگ بووە، بەپێی قسەی تەمەندار و بەسالاچوان ئەو دوو دارە تەمەنیان (٣٠٠) سال دەبێ، گەورەیی و ئەستووری و بەرزی و فراوانی لق و چلەکانی دارەکانیش گەواهیداری ئەم مێژووەن، کە تەمەنی زۆر کۆنە و چەند سەدەیەکە لەو شوێنە رواون، تەمەندارەکان و ردێن سپیەکانی گوندی مام خالان و دێهاتەکانی دەوروبەری دەڵێن: ئەو ئەسحابەیە کاتی خۆی کۆچی دوایی کردووە، لەوێندەر نێژراوە و شوێنەکەی بووەتە نەزەرگا و ئارامگە، جووتە دارەکەش نازناوی ئەویان هەلگرتووە، لێکدانەوە و مەزەندەی دیکەش هەیە دەڵێن: ئەو جووتە داربەڕووە بەرەکانیان واتە بەڕووەکانیان شیرینە، هەر لەبەر شیرینی بەرەکەیان بوونەتە داری شەکرانێ و نازناوی شیرینی و شەکریان پێوەنووساوە، ئەو جووتە دارە بە پێی درێژی تەمەنیان رەگیان بەناخی زەویدا چۆتە خوارەوە بەرامبەر کارەسات و گەردەلوولی رۆژگار توانیویانە خۆیان رابگرن، بەلام کتوپڕ یەکێکیان وشک هەلدەگەڕێ و مالئاوایی لە ئەویتریان دەکات، هۆکاری وشکبوونەکەشی رووننەکراوەتەوە و تیشکی نەخراوەتە سەر، ئەوەی مایەی سەرنج و چاوتێبڕینە بە درێژی ئەو زوورگەی کە لە گوندی پەرپیتانەوە دەستپێدەکات تا دەگاتە رێگای گۆیال و سەرلێوار زێی بادینان تەنیا ئەو جووتە داربەڕووەی لێیە، هەردوو دارەکەش تاوەکو بلێی سیما و رووخسارێکی رێک و پێکیان هەیە، هیچ لقێکیان لە ئەویتریان زیاد نییە، تەنانەت ئەو کەسەی بۆ یەکەمین جار ئەم جووتە دارە دەبینێت، زۆر بە ئاستەنگ دان بەوە دەنێت، کە دارەکان دەستیان لێنەدرابن، جووتە دارەکە بە درێژایی سال گەلاکانیان سەوز بوون، تەنیا لە وەرزی زستان نەبێت، گشت ئەم دەربڕین و خاسیەتانەی باسمانکرد وێنەی جوان و دیەنی شیرین و روخساری پیرۆز و شێوە و ناوبانگی گەورەیان بەو جووتە دارە بەخشیوە، بۆیە خەلک بۆ زۆر مەبەست روو لەم جووتە دارە دەکەن، هەر لە سەیران و گەشت و گەڕان و سووڕانەوە بگرە تاوەکو نیازگرتنەوە و بە مەبەست و ئاوات گەیشتن، ئەگەر مرۆڤ رێگای بکەوێتە ئەو شوێنە و لەژێر ئەو جووتە دارە سەیری ناوچەکە بکات و سەرنج لە دەوروبەری بدات، بێگومان ئەدگار و وێنەی قەشەنگترین تابلۆی دەستکردی بەناوبانگترین هونەرمەندی دەکەوێتە بەرچاو وێڕای دیەنە دلڕفێن و سەرنجبەرەکانی، دەتوانرێ دوورترین دێهات و وێنە و هێما و دیارەکانی ناوچەکە لەو شوێنەوە بەدی بکرێ، سالانێکی زوو تەنانەت ئێستاش خەلک زۆر رووی دەکردە ئەو شوێنە لە پال سەیران و گەشت و کات بەسەربردن بۆ مراز و مەخسودیش خەلک رووی تێکردووە، ئەگەر یەکێک گەرەکی بایە مراز و حەز و ئارەزووی تاقی بکاتەوە روویاندەکردە بناری ئەو جووتە دارە، لەوێ جۆلانەیەکی بچووکیان لە پەڕۆوپال دروست دەکرد بە لقێکی دارێ شەکرانێیان هەلدەواسی بەردێکی بچووکیشیان دەخستە ناو، ئەگەر جۆلانەکە لە خۆیەوە بکەوتایەتە هەژان و هاتووچۆ، ئەوە هێمای ئەوەبوو کەوا مراز و مەبەستەکە هاتۆتەدی و کەسەکە بە ئامانج دەگات، ئەگەر جۆلانەکە نەکەوتایەتە جوولە ئەوە مانای وایە مرازەکە بەدی نەهاتووە، کەسەکە بە مەبەست نەگەیشتووە، هەروەها خەلک بۆ راز و نیازی دیکەش سەردانی ئەم ناوچەیان کردووە، بۆ چارەسەری نەخۆشی (باداری) چوونەتە ناوچەی دارێ شەکرانێ و لە کەناری زورگی و لە دیوەکەی دیکەی مام خالان لە ئاقاری (زەرواوێ) کانیاوێک هەلدەقولێ پێی دەلێن: (دەرماناوا)، کە بۆ چارەسەری نەخۆشی باداری خەلک رووی تێدەکەن، بۆ ئەم نیاز و مەبەستەش خەلکی خۆیان ئامادە دەکرد و خواردن و خواردنەوەیان لەگەل خۆ دەبرد، رۆژگارێک کە هێشتا ژیان دیەنی دەوارنشینی و کۆچباری و مەڕداری بنەگە و بێری پێوە دیاربوو خەلک بە گوێدرێژ و دەوار و ولاغ و کەر و بار و هەگبە و تێر و تێرکە روویان لەم شوێنانە کردووە، بە

کاروان و قۆناغ رۆیشتوون، لە وێندەر لەژێر ئەو جووتە دارەدا گیرساونەتەوە، هەموو ئەو خاسیەتانە وایانکردووە داری شەکرانێ لە ئەدەبی فۆلکلۆری بەتایبەتی لە بەند و دانانی هۆنراوەی میللی و گۆرانی و بەسەرهاتی کۆمەلایەتی رەنگبداتەوە، زۆربەی گۆیندەبێژانی ناوچەکە لە دانانەکانیان ئاماژەیان بەم جووتە دارە کردووە، هۆنەر و بەندگۆیانی دەڤەری هەولێر زۆربەیان جووتە داری شەکرانێیان تێکەلاو بە حەیران و بەند و گۆرانی و ئاوازەکانیان کردووە، هونەرمەندی میللی گەورە (کاوێس ئاغا) لە حەیرانێکدا دەلێ:

ئەمن دەرێم
سەردەمەکێ ئەمن راوچی بووم مار وێران
دەگەرام لە راوێ
لە بنە بنەی مام خاران
ئەمن چم نەدەدی
رۆژەکی ئەمن دەچوومە (داری شەکرانێ)
مار وێران
ئەمن دەرێم: ئەمن دەچوومە داری شەکرانێ
دۆستی خۆم دەدی مامزە
دەچێری لەسەر کونە مێروستانێ
پارێزەکم دەبردێ، پارێزەکم لێدەستاند
دلم نەدەهێنا بەشینکەکە چەکماغساز
حەیران گوللاتی ئەمن بکرمێ.
لەبەر کاکێ تو دەرۆی مار وێران
ئەمن چ بکەمێ شەو لەوەرێ خۆی داوێتە زورگی مامەریان
سبیانان چێشتاوێ خۆی دەهێنا کاولێ قەفەریان
ئەمن چ بکەم بە رۆژ دەستێ بەژنێ باریکم دەگرت
بە بنە بنەی رەشوانێم دادەبردە خوارێ
بە رۆژ دەم بردە ناو دەغلێ و دانێ خاروانێ
ئەمن چ بکەمێ شل و ملێ ناسک بە دراوێ
پاش پانی خڕی داو و دەلینگا توو حوسێنی
عەمرێ داکێت نەمێنێ تە وەز کوژی
چەند جوان نێواران دێیەوە
لەسەر ئاوێ بە خان و مانی.

داری شەکرانێ وەکو هێما و نیشانەیەکی دیاری ناوچەی زرارەتی تێکەل و ئاوێتەگەر بوو بە هێما و سیمبولە دیارەکانی ناوچە و دەڤەرە جیاکانی دیکە، هەر ناوچە و شوێنێک نیشانە و هێمایەکی دیار و بەرچاوی خۆی هەبووە، هەموو ئەم نیشانە و چەڤەنگانە ئاوێتەی کلتووری میللی و بەرهەمی سەرزاری گۆیندەبێژان بوون و بەهۆیانەوە چەندین شاکار و بەندی جوان هۆندراونەتەوە، لە هەموو بەشە جۆراوجۆرەکانی فۆلکلۆر ئەم نەدگار و سیما و نیشانە دیارانە دەربڕاون، زۆربەی گۆیندەبێژان لە بەرهەمەکانیان ئاماژەیان پێداوە،

(مستەفا کۆری خۆشاوێ) کە حەیرانبێژێکی بناری چیای قەرەچووغ و دەشتی هەولێرە هەموو ئەو نیشانەی لەگەل هۆنینەوەکانی ئاوێتە کردووە و لە حەیرانێکیدا دەلێ:

ئەرێ براینە چەندم گاز دەکرد
ئەمن نەمدەگۆ بەخۆم پیربوویە
کاکیلە دەرێم حەیران سۆنان ناگری
مامزێ قەفەری
سۆنەی کاولە غازری
خۆ من نەبوویە بارانێ پەرێ
عەریجەی عارەبان
زار کەرکێ حوسێنێ غازی
خری عەلی بەگی
سەر پردی رواندزێ
(داری پیرە شەکرانێ)
قەپەکی مام خاران
قەراتێ پیرە هەولێرێ
ئەرێ براینە نەمدەگۆ
حەمامێ حاجی قادری
حەمامێ سێ گومەت
کۆرانی خوار زێرینگران
مورتکەی عەلی مەحموودی
بیستانەی گەورە
هەموو کێشتانان کاکیلە
سەبارەتێ بە کیژۆرە دزەییان
بە عام دەگری.

دەربڕین و ئاماژەکردن بە ناوی ئەم هەموو جێگە و شوێنە جیاوازانە (کەرکێ حوسێنێ غازی، خڕی عەلی بەگی، پردی رواندزێ، داری شەکرانێ، قەلاتی هەولێر، حەمامی حاجی قادر و حەمامی سێ گومەت، کۆلانی زێڕینگران، مورتکەی عەلی مەحموودی، بیستانەی گەورد) هەریەکەیان هێمایە بۆ بەسەرهات و رووداوی تایبەتمەند، یان ئاماژەیە بۆ چیرۆک و مانا و مەبەستی کۆمەلایەتی یا

مێژوویی، کە ئەم جێگانە لەخۆیان گرتووە... دارە شەکران وەک چۆن لە هەستی کۆمەڵایەتی خەڵکی دەڤەرەکە ئارامگە و مەزارگەیەکی گیانی بووە خەڵک بۆ نیاز و مەبەستی تایبەت و گشتی رووبان تێکردووە، بە هەمان شێوە شوێنگەی زیارەت و گەشتیاری و سەیران و سۆبەت و سات بەسەربردن بووە، هەر ئەم هۆکارانەش وایانکردووە جووتە دارەکە لە میانی دەرخستنیان لەناو گۆرانی و بەندی گۆیندەبێژان، مانای دیاریکراو و مەبەستی ئاشکرا لەخۆبگرن. (عوسمان حەیران) لە حەیرانێکدا ئاماژە بەم دیاردانە دەکات و دەڵێ:

دەرێم براینە برادەرینە
ئەورۆکە بەوێ سبهانێ گاز دەکەم
دەرێم: لە قەراتان
بابە لە قەراتی کاولە دیوینێ
ئەوا دەنگۆ جوابەکی بدەنە
شێمحەمەداغەیێ گەردی
دەبا لەسە کانیەکەیێ بەحرکەیێ جاران
ئەوا لێبدا لە غەمە لەگە نۆینێ
ئەمان ئەنگۆ زەینێ خۆ بدەنێ
دەرێم: رەوشە سۆری خەیلانی
ئەسمەرێ زراری
جەواهێرێ ئەحمەد بادینان
دێنەوە لە زیارەتی داری دارشەکرانێ
ئەوا دەرێم: پەنجەیێ نەرمۆکە نەرمۆکە
گەلە شیرینە، شل بووینە
لەبە رەوتار و رۆینێ

داری شەکرانێ لەناو زۆربەی جۆرەکانی گۆرانی و بەندی میللی رەنگیداوەتەوە، چونکە نیشانە بووە بۆ دەربڕینی مەبەست و نیاز لە هەمان کاتیش وەک کاروان سەرا و قۆناغ وابووە، گۆیندەبێژان ئەم جووتە دارەیان بە قۆناغ زانیوە، وەک چۆن بێژینگ بەسەر و زورگەزراو و قەڵای هەولێرێ و پردی رواندز قۆناغ بەندی ناو بەندەوارییەکانی حەیران و گۆیندەبێژان بوون، ئاواش جووتە داری شەکرانی هاویار و هاوقۆناغی شوێنانی دیکە بووە لەگەڵیان ئاوێتەی وێژە و کلتوور و ئەدەبی میللی بووە.

دارێ شەکرانێ بەر لە سێبەرە
رۆژان دەگرم قەردم لەسەرە
دارێ شەکرانێ بەر لە گوڵەرێ
کەمبەری زێرە نێکان دەگێرێ

داری شەکرانێ بەر لە دەهۆکێ
هێ کراست چیتە لەسەر نینۆکێ
داری شەکرانێ بەر لە مەخمووری
دوو کیژێ چاوکار لەبەر مافووری

هەرچەندە بەناو بەند و بەسەرهات و گۆرانی و بابەتی فۆلکلۆری و میللی شۆڕبینەوە ئەوەندەی دیکە ئەم جۆرە دیاردانە بەدیدەکەین و ناوی جووتە داری شەکرانێ پتر و تۆکمەتر بەناو ردگ و ریشاڵی بەرهەمی فۆلکلۆری دەچێتە خوارەوە بە ئەدگار و دیمەن و شێوەی هەمەجۆر خۆی دەردەخات.

کاکە سەرێ من دێشێ دەردێ لە درم دەناری
کۆچ و کۆچباریان لێنا ئاوابوون لە تیماری
دەچمە سەر هەردوو کەرکان دەڕۆغە فاتمێ خاری
چیغ و رەشمار و چادر هەریاندا لە بناری
دوو کیژێ گوارە زێڕین بە جووت حەوشیان دەماری
گۆتمێ بێنە ماچێکەم شازولفی هەردەماری
حەیفم لۆ کەندێناوەی چۆڵ بوو بەوێ بوارێ
دەغر و دانیان لۆ نەهات مەڕ و بەرخیان بەردانێ
کۆچ و کۆچباریان لێنا بەر لە (داری شەکرانێ)
مەڕ و بەرخ بەپێی خۆ بزن بە خۆ و بە کاری
خۆزگە بازگری ماچان بام لەسەر بیرێ کەنداری
لە کەژۆرە دزەییان لەوانی دوگمە داری.

سەرچاوەکان:
* نووسینێکی مامۆستا مەولود قادر بێخاڵی.
* عومەر شێخەڵلا دەشتەکی، داستان و گۆرانی لە فۆلکلۆری کوردیدا، هەولێر.
* ئەحمەد حەیران، دیوانی حەیران بێژان، بەرگی یەکەم، ١٩٨٨، چاپخانەی ئەسعەد، بەغدا.
* جەلال مەلا حەسەن خۆشناو. کاوێس ئاغا، بڵاوکراوەکانی رۆژنامەی میدیا، زنجیرەی کەلەپوری نەتەوەیی، لاوک، ژمارە (٢)، ٢٠٠٢.
* محیەدین قادر، ئاسۆی فۆلکلۆر، ژمارە (٥)، چیغ و رەشمار لە حەیراندا، ٢٠٠١.
* حاجی فاتیح دارەبەنی، دارە شەکران، ئاسۆی فۆلکلۆر، ژمارە (١١)، ٢٠٠٥.

ئەم بابەتە لە گۆڤاری (ئاسۆی فۆلکلۆر) ژمارە (٢٠)ی ساڵی ٢٠٠٦ وەرگیراوە.

حەسەن حەیران تەلەرخێمی

سەعدوڵلا ئیسماعیل

١- چەندی گاز دەکەم و ناکەم سێتاقان لەمن ئەوبەر ئەوبەرە،
ئەوە دەرێم: جادەکەی کۆیێ لەمن ئەوسەر ئەوسەرە،
کۆشکی ماریێ بابی نازدار حەیرانەکەی من بەتاق و پەنجەرە،
ئەوی غەداری غەدار داک جۆتەکی تیرانییان لە جەرگی دایە،
یەکیان ناوی خەجیجە ئەوی دی ناوی ئەسمەرە،
ئەمن دونێ گەلە بە درەنگەوە گەیشتمە بەژنێ باریک حەیرانێ،
دەیگۆ: وەرە بترازینە کلیلێ سنجاقان
بەدەستی من دەربینە جۆتە شەمامە شەمامان
ئەورۆ لە کاولە گوندەکەی مە شایی و گۆوەندە نازانی!
لەمن خڕ بوویتەوە ئاخە لەگەر کەسەرە.
٢- ئەوە دیسان غەمێ لە دنیایێ،
ئەورۆ هێواریێ لەدری کاکێ تو دەیانکرد تەگبیرە لەگەر هەڵلایە،
سەد حەیف و دوازدە مخابنی دنیایێ لەبۆ کۆریە کیژۆرەکانی پەرچەم
سێ شەو لە سێباری شەوێ هوردە فرمێسکان بەردەداتەوە بەسەر رووومەتی سۆری گور گوری،
گەلە بە درەکی غەمبەبار کەلەکان دەگۆڕی هەر بە تەنیایە،
دونێ گەلە بە درەنگەوە لەزاریێ کۆرانێ گەیە نازدار حەیرانێ
دەیگۆ: وەرە لاوی نەرمۆکە بترازێنە کلیلی سنجاقان
بەدەستی من دەربینە جۆتە شەمامان
هەروەکو گولەکەی مێران بەخوا بویتە کندری حەلەبێ لە ملم شەتایە.
٣- ئەنگۆ بە چاوی من برۆنێ
دیسان برام گەوارەکی دەهینا چەند دوور دەباری،
ئەوە سۆر دەکاتەوە دەشتی کاولە عارەبان دەگریتەوە
دەشتی کاولە قەراجی، سەری قەرەبۆتک و قەرەبێتکان
دەراوێ قورینگان، گۆمێ ماروراشان، دەوزێیەکا بادینان،
گۆمەتەکەی سولتان عەبدوڵلای عاردبی، سەری قەراتی پیرە مەخمووری،
شۆڕ دەبیتەوە لە دەرکی بازارگەی خۆمان
گەلە گەلە بەنازی تەڕ دەکاتەوە سەر و پەرچەمێ شەنگەبێری گاوەرە و کەنداری.
٤- دەرێم خۆزیا بە خۆزی داران
باجگری ماچان بام لەسەر پردەکەی کاولە رواندوزێ،
ئەوەلەن لە کیژۆرە بارەکیان، لە گەردەن کێلی رواندزیان
لە سەر بەتاسی خۆشناوان، یەقە بە سنجاقی کۆییان
سەر بە پۆشی سولەیمانییان، لە عەبا رەشی هەولێرییان،
لە بسک قوتی سارەییان لە کیژە خێرەکی و رەوەندی و

ئاکۆیی و خەیلانییان
لە شل و مل و چاو بەکل و باغەر شۆری دزەییان
وەکی فەسلی دەرە بواران دێنەوە لەسەر چاکەکەی سولتان عەوڵڵای عارەبی،
لە گۆڕی معێجیلەی، لە گۆمی سێقولینچکی، ناوەڵڵا دەڕێم لە کەند و لەندی مشاری.
٥- دەڕێم لە زوری لە بۆت بێنم پەرچەم شێ لە زوری مازوری،
دەبا چاوی تو لەبۆ من بێنێ بە چاوی کار و کارغەزالەکانی سورخونی
چاوڕەش وەکی دەلەوەڕێتەوە لە دەشتی کاولە قەراجی
هەموو دانی سبەینان گەلە بەنازی کێشتاوی خۆی دەکردەوە لە جۆگەی مەغمووری،
ئەوجا خۆزیا بەخۆزی داران!
دوو راموسانم قەردبایە لەوی غەداری غەدار داک،
یەکەکیان وەکی سبەینان سوور دەبی لەبەر هەرمی ئاگری،
ئەوی کە وەکی دانی هێواران دادەنیشی لەبەر تەونی
دەست دەگەیێنتە مقەسەکی ئینگلیزی گەلە گەلە بەنازی
بەدرەکی غەم بەبار فرمێسکان بەردەداتەوە بەسەر روومەتا سوری گور گوری
گەلە بەدرەکی غەمبەبار دەبڕی گورینگەی مافووری.
٦- دەڕێم: بابە ئەورۆ هێواری چەندی گاز دەکەم زێی بادینان،
لەمن دێ و دەسافێ، شەپۆلی خۆی دەداتەوە لە جسری کەلەکی،
لە عاوی مەلا ئۆمەر و چەمە دوبزان گوێڕ و زمارە و زماران،
هەموو دانی هێواران گەلە بەنازی پاری خۆی دەدا لە گردەکەی کوشافێ،
دەبا سینگ و مەمکی ئەوی غەداری غەدار داک لەبۆ من بێنێ بە گۆمبەتەکەی سولتان عەولای عارەبی،
وەکی هەموو فەسلی دەرە بواران جاحێرەکانی در بەخەم
لە بۆ خۆ گەلە بە درەکی غەم بەبار لێ دەکەنەوە زیارەتە لەگەر توافێ.
٧- دەڕێم بابە لەبەر گەلی دۆست و برادەران،
ئەمن نازانم بەکێندەرێدا هەربڕێم چاوەکەم،
دەڕێم لە سیلان لە سیلەی مزگەوتێ،
ئەمن لەبۆ خۆ بە تەمای بووم بەوێ فەسلی دەرەبوارێ
بە مرازو مەقسودی خۆم بکەم لەگەر دوو چاوی بەرەک
ئەمن نەمدەزانی پیرە کوردستان کۆسپەی دەیەختێ
ئەوە ماری بابی حەیرانێ لێی دەناوە
ئاوا دەبوو لە زورگەزراوی خۆمان
دەپەڕییەوە لە کەندی کەندیناوێ
شۆڕ دەبوونەوە لە کلکەیێ قەرەبۆتێک و قەرەبۆتکان
وەکی دەکێشی سەری شیوەرێ دەرێی قورینگە گەردنی خۆی هەردەکێشا
دەزانم هەواریان گەلە دوورە هەریاندەدا لە دەو کاولە شەتی
دەوجا کیژ دەرێ: عەزیزێ بەدری خۆم
دەتو وەرە دەستەکی لە بۆ خۆ باوێ سەر ملی بە کەزی
بەدەستی دی بترازێنە کلیلی سنجاقان دەربینە جۆتە شەمامە شەمامان
هەرمژە خاری گەردەنان بۆنکە گەڕی خەناوکان بەینی مۆری و مەرجانان
گەلە ئاشق سەری خۆیان نایەوە بن گری
گەلە مەترسیم هەیە لەسەر درمان بیتە (کۆلە لەگە ئاخرەتێ).
١٧- چەندی گاز دەکەم و گاز دەکەم
دەرێم: خۆزیا بە خۆزی داران! دەبا من کوریکەک بامایا لە کوریکی لەیلایێ،
ئەوەل فەسلی دەرەبواران شێن ببامبا لەسەر قەراتی پیرە هەولێرێ
هەموو دانی سبەینان دەبا بەری خۆم دابایە هەردوو دەرکەی سەرایێ،
ئەمن دونێ لە مەرکەزی ژوانێ گەیە دوو چاوێ بەرەک
لەمن وابی خەبەرەکییان دەدامێ
لەمن وابی دەگەمە مراز و مەخسودی، ئەمن نەمدەزانی لە پێیانم دەکەنەوە سندمێ
لە دەستانم دەکەنەوە کەلەمچێ گەلە بەدرەکی غەم بەبار دەمنێرنە حەفت قۆناغ لەخوار بەغدایێ.

* لە کتێبی سەربردەی کۆمەڵە حەیرانبێژێکی کورد وەرگیراوە.

بەیتی حەسەنە شەل

ئەحمەد حەیران

ئەم بەیتە لەچەند سەرچاوەیەکی فۆلکلۆری ناوی هاتووە و باسی پیاوێک دەکات بەناوی (حەسەن)، بەپێی پێکهاتنی وشەکان و بیرۆکەی ناو بەیتەکان، بابەتەکە باسی بەسەرهاتێک دەکات کە دەگەڕێتەوە بۆ رۆژگاری فەرمانڕەوایی ئینگلیز لە کوردستاندا. هۆنینەوەی بەیتەکە ئازایەتی و جوامێری حەسەنی تێدا دەردەکەوێ. بەسەرهاتەکە سەرەتا و کۆتایی نییە، تەنیا ئاماژەکردنێکە بۆ مرۆڤێک کە لەسەردەمی ئینگلیزەکاندا گیراوە و لەسێدارە دراوە، حەسەن قارەمانی هۆنینەوەی سەر لەبەری بەیتەکەیە، بەڵام چ بەسەرهات و رووداوێک ئەم پیاوەی کردووە بە قارەمانی بەیتەکە؟ ئەمانە لەناو بەیتەکە نادۆزێتەوە، چونکە تەنیا لە سێدارەدانی حەسەن هاوسۆزییەکی میللی جەماوەری بۆ دروست کردووە و وایکردووە ئەم مرۆڤە بچێتە ناو ئەدەبی میللی و لە فۆلکلۆری گەلەکەیدا رەنگبداتەوە، ئەگینا رووداوەکانی رۆژگاری فەرمانڕەوایی کردنی ئینگلیزەکان لە کوردستان باسی هیچ قارەمانییەکی ئەم حەسەنە ناکەن ئەنجامی دابێ تا بەم شێوەیە چووبێتە ناو بەیت و بەندی میللییەوە. تەنانەت لەیاداشتنامەی بەرپرسە ئینگلیزەکان و رۆشنبیرە کوردەکانیشەوە ئاماژە بەم ناوە نەکراوە. هەرچەندە بەیتەکە خاسیەتی ناوچەیی پێوە دیارە و تایبەتە بە هەرێمداریەتی هەولێر. بۆچوونی واهەیە دەڵێن: ئەو حەسەنە دز بووە، بەڵام دارشتنی بەیتەکە لەو بۆچوونە بەدوورە، چونکە پیاوی دز هەردەم لەناو کۆمەڵدا سەرزەنشت کراوە نەک ستایش، کەچی لێرەدا حەسەن بووە بەمرۆڤێکی داستان خولقێن. لەگەڵ ئەمەشدا کردە داستان ئامێزەکەی دیار نییە. نازانرێ ئەو ئازایەتییە چییە کەوا حەسەن ئەنجامی دابێ بۆ ئەوەی بەم رادەیە بخزێتە ناو ئەدەبی میللییەوە. شێوەی سەربردەکە لەوێنەی بەسەرهاتی (خولە پیزە) دەکات. پێدەچێ حەسەن مرۆڤێکی یاخی و ئەشقیابێ. لەوانەیە مرۆڤێک بێ لەدژی دام و دەزگاکانی سەردەمی ئینگلیز جووڵابێتەوە بۆیە خاسیەتی دزیان داوەتە پاڵ و لەسێدارەیان داوە. هەندێک دەڵێن: حەسەن پیاوی (عەلی پاشا) بووە لە هەولێر نۆ خوێزەی هەبووە. لەمیری حاسێ دەبێ واتە یاخی دەبێ لەگەڵ دووکەسی دیکە بەناوی (مەولود) و (کەریم)، دەگیرێن و لەقەنارە دەدرێن. بەپێی قسەی تر گوایە ئەو حەسەنە لەهۆزی (مامەش) بووە، هاتۆتە ناوچەی هەولێر و لەگوندی ئەشکەو سەقا لای (شێمە حەمە داغەی گەردی) گیرساوەتەوە، لەوێ ناوبانگی عەلی پاشای دەزانێ و دێتە لای دەبێتە پیاوی ئەو، عەلی پاشا کابرایەکی تورک بووە، لەگوندی حەسارۆکان دانیشتووە. گوندەکانی کانی گەنی و عەزە و قونیان و کەسنەزان هی ئەو بووە. لەناو هەولێریش مولکی

هەبووە، ئەو عەردی لای سینەما حەمرا هی ئەوان بووە. کوڕێکی بەناوی تەحسین هەبووە، پاشان ئەو زەویانەیان فرۆشتووە و چوونەوە تورکیا، دیارە ئەمە سەردەمی عوسمانییەکان بووە. ئینجا دەڵێن: حەسەن لەگەڵ دوو کەسی دیکە بەناوی (کەریم) یەکێکی دیکەش بەناوی (ئەحمەد عەتار) دەبنە نۆدەوانی عەلی پاشای. واتە خەبەردار یا پاسەوان، ئەوانە دەسەڵاتداری ناوچەکە بوون. ئەوەی ویستوویانە کردوویانە، پاش ئەوەی دەسەڵاتی تورکە عوسمانییەکان لەم وڵاتە نەماوە، ئینگلیز هاتووە لەسەردەمی ئینگلیزەکانیش ویستویانە وەکوو رۆژگاری تورکەکان بکەن، بۆیە دەچن لە (رەشکین)ی لەرێگای موسل- هەولێر، قافلەی رووتدەکەن، لە ئەنجامدا دەگیرێن، (حاکمی خێڵە) کۆنە حاکمێکی سەردەمی عوسمانییەکان دەبێ، فەرمانی خنکانیان دەردەکا و هەرسێکیان لای (قشرەی سواری) لەقەنارە دەدرێن و تەرمەکانیان لای ئۆردی، تەیارەخانەی فڕێ دەدەن، خەڵک چووەتە تەماشایان. (مام رەسول خدر) بڵباسە خەڵکی گوندی پیر رەشییە، تەمەنی (٨٠) ساڵ دەبێ دەڵێ: چومە سەریان پەتکیان هەر لەملی بوو زمانیان بستەک دەرهاتبوو. هەروەها (حاجی محەمەدە سوور) تەمەنی نزیکەی (١١٠) ساڵ بووە لەساڵی ١٩٩١ کۆچی کردووە ئەویش دیویەتی، دەڵێن: پاش ئەم کارە هەولێر هەموو تاسا بۆیە کەس نەدەوێرا دەنگێ بکاو شتی لەم جۆرە کارانە بکات، رووداوێکی دیکە هەیە بەناوی (حەسەن و مریەم) ئەمە باسی چۆنیەتی بەسەرهاتی ئەو دووکەسە دەکات، لە کتێبی (داستان و گۆرانی لەفۆلکلۆری کوردی) دا کۆکردنەوەی مامۆستا (عومەر شێخەڵلا دەشتەکی) بەدوور و درێژی باسی بەسەرهاتەکە کراوە دەڵێن:

حەسەنە شەل، ئامۆزای یاخود خزمێکی نزیکی ئەو حەسەن و مریەمەیە، بەم بۆچوونە بێ، دەبێت حەسەنە شەل خەڵکی قەشقە بێت، بەهەر پێوەدانگێک بێت، بەیتی (حەسەنە شەل) یاخود (چەندم گۆ کوڕە حەسەن) پێویستی بە دواداچوونی زۆر هەیە بۆ ئەوەی بگەینە بنج و بنەوانی سەربردەکە، ساڵی رووداوەکە، کردەوەکانی حەسەن، ئایا یاخی و ئەشقیا بووە یاخود چەتە و رێگر؟ ئەمانە هەموو وردەکاری دیکەی دەوێ، ئەگەر ئەم بابەتەش دەروازەیەک بێت بۆ ساغکردنەوەی بەیتی (حەسەنە شەل) با ئەم کەسەی زانیاری لەم بارەیەوە شک دەبات بیخاتە بەردەست لەپەرتووکی (فۆلکلۆری هۆنراوەکانی کوردەواری) لە کۆکردنەوەی بەڕێز (محەمەد کەریم شەریف) لەژێر ناوی (چەندم گۆ کوڕە حەسەن) دەڵێ:

چەندم گۆ کوڕە حەسەن
مەکە خزمەتی دایێ
شا کەزیانت لۆ دەبڕم
بیکە گورینگەی عەبایێ
چەندم گۆ کوڕە حەسەن
مەکە خزمەتی دایێ
سەرێ خۆمان هەر بگرین
بچینە دەر لە دنیایێ
ئەو سارە ژن گرانە
لێرانە بەکرێن نایێ
چەندم گۆ کوڕە حەسەن
مەکە خزمەتی خاری
سەرێ خۆمان هەربگرین
بچینە وراتی زێباری
چ غیرەت بوو لەبۆ توو
یاریان برد بە عەبداری
چەندم گۆ کوڕە حەسەن
مەکە خزمەتی میری
سەرێ خۆمان هەر بگرین
بچینە وراتێ جزیری
شاکە زیانت لۆ ببڕم
بیکە بەندۆکی شیری
چ غیرەت بوو لەبۆ توو
یاریان برد بە یەخسیری
لەوراتی غەریبیان
تامنت بێتەوە بیری
چەندم گۆ کوڕە حەسەن
دەرکێ قشرەی بە (بی) یە
شەش خانان مەترۆقینە
تابوور عەسکەر هاتییە
ئەو سار غەزا غەزایە
بەجێما سینگ (سپی) یە
چەندم گۆ کوڕە حەسەن
دەرکێ قشرەی بەبەردە
شەشە خانان مەترۆقینە
تابوور عەسکەر لەگەردە
ئەو سار بوویتە نەهاتی
بەجێما گەردەن زەردە

چەندم گۆ کورە حەسەن
دەرکێ قشرەی بەناوە
شەش خانان مەترۆقینە
تابوور عەسکەر لەناوە
ئەوسار غەزا غەزایە
بەجێما بەرەک چاوە
چەندم گۆ کورە حەسەن
دەرگەی قشرەم بەناوە
حاکم بەخۆی دەگەڕێ
جەلاد خانەی داناوە
لەسەری حەسانیاندا
بەجێما بەرەک چاوە
چەندم گۆ کورە حەسەن
دەرکەی قشرەم بەقورە
حاکم بەخۆی دەگەڕێ
جەلاد خانەی لەگرە
لەسەرێ حەسەنیان دا
بەجێما مەمک خرە
چەندم گۆ کورە حەسەن
دەرکەی قشرەم هەورازە
حاکم بەخۆی دەگەڕێ
جەلاد خانەی لەترازە
لەسەرێ حەسەنیاندا
بەجێما گەردەن قازە
چەندەم گۆ کورە حەسەن
دەرکەی قشرەم بە (بی)یە
حاکم بەخۆی دەگەڕێ
جەلادخانەی لەتیپە
لەسەرێ حەسەنیاندا
جێما مل بە (هەوری)یە
چەندم گۆ کورە حەسەن
مەکە خزمەتی خاری
کەزێ خۆمت لۆ دەبڕم
بیکە قوپەی مەتاری
لەوراتی غەریبیان
ئارەقەی بێ راماری

هەروەها لەکتێبی (فۆلکلۆری کوردی) کە لە کۆکردنەوەی (سەعدوڵلا ئیسماعیل شێخانی)ە. لەساڵی ١٩٨٥ چاپکراوە لەژێر ناوی (حەسەنە شەل) لەبەیتێکدا دەڵێ:

هەی دێ هەی نایە حەسەنم نایە
تیلەکی لێدەن لەبۆ بەغدایە
حەسەن حاسێیە نایەتە رایە
* * *
هەدیارە دیارە هەولێرۆک دیارە
ئەورۆ سێ رۆژە داندرا سێدارە
سێ کەسیان دەبرد لەبۆ قنارە
یەکیان مەولوودە لاوی رەشتارە
یەکیان کەریە بابی عەتارە
ئەوی دی حەسەنە بەخۆی موختارە
* * *
هەرێ ئەستێرەک لەلای بەیانی
هەر لەکن قشرەی هەتا مەیدانی
پۆلیس دادەکشا لۆ چایەخانی
حەسەنیان دەبرد لۆ سەر لێدانی
هی برایان دەبرد مەردی مەیدانێ
* * *
چەندم گۆت حەسەن وەرە قەمتەرێ
هەرکێشە قەمەی لەگەر خەنجەرێ
حاکم ئینگلیزە گەیشتە سەرێ
* * *
هەردێ ئەستێرەک لەلای عیشایێ
حەسەنیان دەبرد لۆلای سەرایێ
چەند سەید و مەلا چوونە رجایێ
ئەو کافر بابە ناگری تکایێ
* * *
چەند دەمگۆت حەسەن وەنیە وەمەکە
مەچووە سەر رێیان رێگرین مەکە
مەچووەوە سەر رێیان قافلەی رووت
مەکە
تۆ مارت زۆرە تەماعیان مەکە
پیرۆز جوانە بێ مرادی مەکە
لەعلی گچکەیە بێ بابی مەکە
* * *
هەرات ئەستێرەک لەلای بەیانی
هاتە هەولێرێ قەومی شەیتانی
ماینی حەسەنی شینکی بەجوانی
حاکم رایکێشا عالەم پێی زانی
چەندم گۆت حەسەن هەستە لەخەوێ
لەبەرت بکەم فەرمان و کەوێ
حاکمی سیاسی هەر ئەتۆی دەوێ
* * *
چەندم گۆت حەسەن وەرە قەمتەرێ
هەر کێشە قەمەی لەگەر خەنجەرێ
حاکم ئینگلیزە گەیشتە سەرێ

لەکۆتاییدا پێویستە ئەوە دەربڕین، ئایا خاوەنی ئەم بەیتە میللیانە کێن؟ ئەم هونەر و شایەرە بەتواناییانە کێن کەوا ئەم بەیتانەیان هۆنیوەتەوە؟ لە پەرتووکەکەی مامۆستا (محەمەد کەریم شەریف) بەهیچ کلۆجێک ئاماژە بەناوی خاوەنی بەیتەکە نەکراوە، لەکاتێکا پێویستە خاوەنی ئەم جۆرە بەیتانە دیار بن. کاک (محمد) کە خاوەنی بەرهەمە کۆکراوەکەیە ئەسەر بردەی بەیتەکە نەخاوەنی بەیتەکە نازانێ و ناناسێ. لەبەرهەمە کۆکراوەکەی شێخانیش هەمان دەرەنجام هەیە، بەڵام لەکۆتایی کتێبەکە ناوەکانی دیاری کردووە، کەچی دیاری نەداوە کێیە خاوەنی بەیتی حەسەنە شەل.

* کاروان ژمارە ١٢٦-١٩٩٨

گۆرانیی کار
لە دەشتی هەولێر

هەنگاو ئەنوەر شێخانی

بەرایی

گۆرانیی کوردی، گەنجینەیەکی پڕ بەهایە. مێژوویەکی دێرینی هەیە، هەوێنەکەی لە سرووشتی کوردستانەوە وەرگیراوە. دەماودەم لە نەوەیەکەوە بە نەوەیەکی دیکە گەیشتووە و گواستراوەتەوە و ڕەنگدانەوەی ژیانی کۆمەڵایەتی و ئابووریی و سیاسی نەتەوەی کوردە.

فەرامۆشکردنی گۆرانی کەلەپووری کوردی، ڕێگەدانە بە لەناوچوونی بناغەیەکی گەورەی کەلەپوور و ناسنامەی کورد بە گشتی.

گیروگرفتی گەورەی ئەم قوناغەی گۆرانی کەلەپووری کوردی دەکرێ لەم هۆیانەی خوارەوەدا تاو توێ بکرێ: بەهۆی بەرەو پێشچوونی ڕێرەوی ژیان و گۆڕانی گوزەرانی ژیان لە زەمەنێکەوە بو زەمەنێکی دیکە، پێشکەوتنی تەکنەلۆژیاو بڵاوبوونەوەی شەپولی جیهانگیری، کەرەستەکانی جێبەجێکردنی ژیانی ڕۆژانەو پەیوەست بوونی شوێن و سروشتی ئەم گۆرانییانە بە شێوەی هەڵسوکەوت و ژیانی مرۆڤی کونی کورد و کارلێکی کاریگەی کولتووری نەتەوەکانی دەوروبەر بەسەر یەکترییەوە و هەروەها کاریگەریی گەلانی هاوسێی کورد بەهۆی دەسەڵات و بارودوخی تایبەتی سیاسییەوە، هەمووی کاریگەری خراپ و ناهەمواری کردووەتە سەر گۆرانی کوردی بەگشتی و گۆرانیی کەلەپووری کوردی بە تایبەتی.

بۆیە کۆکردنەوە و پاراستنی گۆرانی کەلەپووری کوردی، ئەرکێکی مرۆیی و نەتەوەیی و گرنگی ئەم قۆناغەی مێژووی گەلەکەمانە، چونکە بەشێکی زۆری گۆرانییەکانی کەلەپووری کوردی، لە گیان و هۆشی ئەو مرۆڤە کوردانە پارێزراون کە تەمەنیان زۆرەو هێشتا لە ژیاندا ماون. لەگەڵ تێپەڕبوونی کات، ژیانی ئەو بە ساڵاچووانەش بەرەو کۆتایی دەچێت و یەک لە دوای یەک ئەم گەنجینە دەوڵەمەندو بەهادارە لەگەڵ خۆیان دەبەنە ژێر گڵ.

دەشێ ئێمە سوود لە تاقیکردنەوەی گەلانی پێشکەوتووی جیهان وەربگرین و ئەنجامە زانستییەکانیان لە بواری کەلەپوورناسیی موزیکناسیدا بۆ خزمەتکردنی کەلەپووری کوردی بەکاربهێنین.

گەلانی ئەورووپا، پاش بڕینی چەندین قوناغی گرنگ لە پێشکەوتن و داهێنان، هێشتا گرنگییەکی زۆر بە کەلەپووری خۆیان دەدەن، بەردەوام لە کۆکردنەوەیدان، زانستانە شیدەکەنەوە و سەرلە نوێ بە دارشتنی نوێوە پێشکەشی دەکەنەوە. زۆربەی سەما کەلەپووری و میللییەکانی گەلانی ئەورووپا ئێستا بەشێکن لە موزیکی جیهانی.

کەواتە بۆچی ئێمەش، بایەخ بە کەلەپووری گەلەکەمان نەدەین و هەوڵی زیندوو کردنەوەی نەدەین؟

گۆرانی کەلەپووری کوردی بناغەی موزیکی کوردییە بە گشتی و بەشێکی گرنگی پێناسەی نەتەوەیی گەلی کوردە. بێگومان گۆرانی کەلەپووری کوردی، جۆری زۆرە و دەشێ لە گەلێک ڕووەوە پولین بکرێ.

گۆرانی کار، جۆرێکی گرنگی گۆرانی کەلەپووری کوردییە و دەشتی هەولێریش کە ناوچەیەکی مێژوویی گرنگی کوردستانە، بەم جۆرە گۆرانییە بەناوبانگە. بەو پێیەی کە ناوچەیەکی کشتوکاڵییە و کشتوکاڵ بەشێکی گرنگی ئەم ناوچەیە بووە.

بنەچەی وشەی هەولێر

شاری هەولێر یەکێکە لە شارە دێرینەکانی جیهان و هەتا ئەمڕۆش ژیانی تێدا بەردەوامە. هەندێک لە مێژوونووسان لەو باوەڕەدان، کە (٥٠٠٠) ساڵ پێش زایین، هەولێر شارێکی ئاوەدان بووە(١)، بەڵام هەندێک مێژووناسانی دی بۆ نزیکەی (٤٠٠٠) ساڵ پێش زایینی دەگەڕێننەوە[٢].

بەپێی ئەو ئەنجامانەی توێژەر حوزنی موکریانی لە چەند توێژینەوەیەکدا پێی گەیشتووە، بنەچەی وشەی هەولێر لە وشەی (هۆرلێر) یان خۆرلێر) ەوە هاتووە کە واتای پەرسگەی خۆری بەخشیوە.

هەتا ئەمڕۆش لە زاری هەورامیدا کە زارێکی کۆنی کوردییە، پیتی (ھ) وەک پیتی (خ) دەردەبڕدرێ[٣]. ئەم گریمانەیە لەگەڵ بیروباوەڕی ئایینی زەردەشتیدا کە ئایینێکی کۆنی کوردە یەکدەگرێتەوە، لەبەر ئەوەی ئاگر لەم ئایینەدا هێمایەکی زۆر پیرۆز بووە.

سۆمەرییەکان ماوەیەک حوکمڕانیی شاری هەولێریان کردووە و بە ئوربیل ناویان بردووە[٤]. بەڵام بابلی و ئاشوورییەکان پێیان گوتووە: ئەربیل، یان ئەربیلۆ، یان ئەربائیلۆ، کە واتای چوار خواوەند دەبەخشن و لە نووسینە مێخییەکانیاندا یاداشتیان کردووە.

لە نووسینە فارسییە کۆنەکاندا، شاری هەولێر بە (ئەربیرە) ناوبراوە[٥].

لە سەدەی دووەمی زایینیدا پێیانوتووە: حەدیاب[٦]. دوای بڵاوبوونەوەی ئایینی ئیسلام لە کوردستاندا، نووسەرە عەرەبەکان بە (ئەربیل)ناویان بردووە، بەڵام لە زمانی کوردیدا هەر لە دێر زەمانەوە پێی دەگوترێ: هەولێر، ئەمڕۆ هەولێر شارێکی گەورە و بەناوبانگی کوردستانە و پایتەختی هەرێمی کوردستانی عێراقە.

جوگرافیای دەشتی هەولێر

هەرێمی هەولێر لە هەرێمی کوردستانی عێراق، ناوچەیەکی گەورە و فراوانە، دەکەوێتە خۆرهەڵاتی شاری موسڵ بە دووریی (٨٧) کیلۆمەتر و سەرووی شاری کەرکوک بەدووری (٩٦) کیلۆمەتر[٧].

دەشتی هەولێر بەشێکی بچووکە لە هەرێمی هەولێر، لە خۆرئاوای باشوورەوە زنجیرە گردی زورگەزراو، لە خۆرئاواوە زێی گەورە، لە باشوورەوە زێی بچووک، لە باکوورەوە بۆ رۆژهەڵات دۆڵی بەستۆرە و چیای دەردەوانە هەیە. رووبەری گشتیی هەرێمی هەولێر نزیکەی (٦٤٠٠) کیلۆمەتری چوارگۆشەیە[٨]، بەڵام رووبەری گشتیی دەشتی هەولێر نزیکەی (٢٥٥٠) کیلۆمەتری چوارگۆشەیە[٩].

بەرزایی دەشتی هەولێر لەسەر ئاستی دەریا لە خۆرهەڵاتەوە نزیکەی ٤٦٠مەترە و لە هەندێک شوێندا دەگاتە نزیکەی ٥٥٠ مەتر، بەڵام لە خۆرئاواوە نزیکەی ٣٠٠مەترە[١٠].

گۆرانیی کار

گۆرانی کار ئەو جۆرە گۆرانییەیە کە لەگەڵ کارکردندا دەبێژرێ و پەیوەندی بە هیچ بۆنەیەکی دیکەوە نییە.

هەر کارێک لە دەشتی هەولێر جۆرە گۆرانییەکی خۆی هەیە و هەر گۆرانییەک شێوەیەک لە ئاوازو رەزم و تیژڕەوی خۆی هەیە کە پەیوەستە بە جوولەی مروڤ و شێوەی کارەکە. گۆرانییەکان یاریدەدەر و پاڵنەرن بۆ بەردەوام بوونی مروڤ لە کارکردن و لەبیرچوونی ئازار و ماندوویەتی.

هەندێک لە کەلەپوورناسان لەو باوەڕەدان، کە گۆرانیی کار کۆنترین جۆری گۆرانییە، بەڵام هەندێکی دی دەڵێن گۆرانیی ئایینی کۆنترە[١١].

هەروەها هەندێکی دی لە کەلەپوورناسان، گۆرانیی شوانی بە کۆنترین جۆری گۆرانی دادەنێن و کاری ئاژەڵداری لە کاری کشتوکاڵی بە کۆنتر دەزانن[١٢].

ئەگەر لەسەرەتای دروست بوونی کۆمەڵگەوە دەست پێبکەین. هەر لەو ساتەوەی مرۆڤەکان لەگەڵ یەکدیدا دەژین و بە شێوەی جیا جیا کۆمەڵگەیان پێکهێناوە، بەپێی پێویستییەکانی سەردەمێکی دیاریکراو، لەناو ئەو

کۆمەڵگەیەدا لە ڕێگەی زمانەوە لەگەڵ یەکدی پەیوەندی دەگرن و هەروەها لەڕێگەی کارکردنەوە بۆ ئاتاجەکانی ژیانی خۆیان لە هەمان کاتدا کولتووریان بەرهەم هێناوە...... هتد[١٣].

هەروەها بنەمای وشەی کولتوور Culture لە زمانی یونانی کۆن و پاشان لە ڕۆمانەکانەوە وەرگیراوە و(ئەم وشەیەش لە وشەی Colere لاتینییەوە وەرگیراوە کە مانای چاندن دەگەیەنێت، واتە چاندنی زەوی و کێڵگەکان، لەمیشەوە وشەی Cultuo سەری هەڵداوە، کە بە مانای پەرستنی خواوەند دێت[١٤].

گۆرانیش بەشێکە لە کولتووری کۆمەڵگە. لە گۆرانیی کاریش، وشەو بیر زادەی ئیشکردن و لەش جولانەوەیە[١٥].

گۆرانی کار لە دەشتی هەولێر رابردوویەکی کۆنیان هەیە، بەو پێیەی ناوچەیەکی کشتوکاڵییە و هەر لە کۆنەوە مرۆڤی کورد لەم ناوچەیەدا خەریکی کشتوکاڵی بووە. دەشتی هەولێر زیاتر بە کشتوکاڵی بەناوبانگە، ئینجا شوانکاری و مەڕ و ماڵات بەخێوکردن.

جۆرەکانی گۆرانیی کار لە دەشتی هەولێر ژمارەیان زۆرن، بەڵام بەهۆی ناهەمواریی باری سیاسی ناوچەکە و بەهۆی سیاسەتی تەعریب کردن و بە زۆر ڕاگواستنی خەڵکی گوندەکان بۆ جێگەی دی و کۆمەڵگە زۆرەملێکان و گەلێک هۆی دیکەش، گۆرانی کەلەپووری و بەتایبەتی گۆرانییەکانی کار گۆڕانکاری زۆریان بەسەرداهاتووە و بەشێکی زۆریان لەناو چوون.

پاش هەوڵدان و گەڕانێکی زۆر، ئەوەندەی لە تواناداو بوو، نموونەی ئەم جۆرانەی خوارەوەم لە گۆرانیی کاری دەشتی هەولێر کۆکردەوە.

١- گۆرانیی مەشکەژەنین.
٢- گۆرانیی دروێنە.
٣- گۆرانیی شەنەبا یان تارمە هەڵبەستان.
٤- گۆرانیی ساوار کوتان.
٥- گۆرانیی دەستاڕ یان گەنم هاڕین.

گۆرانیی مەشکەژەنین

مەشکە ژەنین جۆرێکی دیکەی کاری ژنانەی دەشتی هەولێرە، ژنێک یان دووان پێکەوە مەشکەی دەژێنن. ئامێری مەشکەکە لە سێ دار و بەشێوەیەکی هەرەمی سێگۆشەیی دروستدەکرێ. دارەکان لە زەوی دەچەقێنرێن و مەشکەکەی پێوە هەڵدەواسرێ، مەشکەکەش لە پێستی گیانلەبەرێکی ماڵیی دروستدەکرێ و لە دوو سەرەکەیەوە دارێکی تایبەتی پێوە دەکرێ پێی دەوترێ: لۆلەپکە بەهۆیەوە مەشکەکە دەگیرێ.

کاتێک ژنان ئەم کارە دەکەن چەندین گۆرانی هەمەجۆرە دەڵێن، هەندێکیان تایبەتن بە مەشکە ژەنینەوە و هەندێکی دیکەیان باسی بابەتی دیکە دەکەن.

گۆرانیی یەکەم

ناوی گۆرانیبێژ: بۆسکان ئەحمەد حەمەد ڕۆستەم ·
گوندی: برایمەلەک.
ساڵی لەدایکبوون: ١٩١٢
ڕۆژی تۆمارکردن: ٢٠-١٢/٢١/١٩٩٨،
کاتی ئاوازی سەرەکیی گۆرانییەکە: ٠٠: ٦: ٠٠
کاتی تەواوی گۆرانییەکە: ٤٥: ١٢: ٠

مەشکە

مەشکە مەشکەی چێرێ سۆرە
کابان لێدا نۆر بە نۆرە
* * *
مەشکە مەشکەی گاوسی و
کابان لێدا دەڕۆیی
* * *

دەنگەواری ئەم گۆرانییە لە دوو دەنگ پێکدێ و سنوورەکەی میانەیەکی دووانی گەورەیە:

ئەم گۆرانییە لە چواریلەی عەجەم پێکدێ، بەڵام دوو دەنگی ناتەواوە:

میانەکانی گۆرانییەکە:

شێوەی ریتمی ئاواز:

گۆرانیی دووەم

ناوی گۆرانیبێژ: یاسین تەها ئیسماعیل
گوندی: پیرداود
ساڵی لەدایک بوون: ١٩٣٩

ڕۆژی تۆمارکردن: ۱۹۹۸/۱۱/۲۷
کاتی ئاوازی سەرەکی گۆرانییەکە: ۱۰: ۰۸: ۰
کاتی تەواوی گۆرانییەکە: ۰۰: ٥٦: ۱

مەشکە

هەی مەشکە مەشکە مەشکە
مەشکە مەشکەی حوشتری
لۆلەپ لە داریَ گوریَ
شەقەی گەییە موسریَ
هەی مەشکە مەشکە مەشکە
مەشکە مەشکەی بەرانی
دەیژێنم لە تەلانی
نان و کەرەی شوانی
هەی مەشکە مەشکە مەشکە
مەشکە مەشکەی تاویسی
لۆلەپ لە داریَ گوری
دەست بە مەشکەی وە نەگری
غەمیَ خوی زیاتر بگری
* * *
دەنگەواری ئەم گـۆرانیــــیە لە پێنج دەنگ پێکدیَ،
سنوورەکەی میانەیەکی پێنجی کەمە:
ئەم گۆرانییە لە تەنیا چواریلەی کورد پێکدیَ:
میانەکانی گۆرانییەکە:
شێوەی ریتمی ئاواز:

گۆرانیی دروێنە

لە سەرەتای مانگی شەشەوە، کاتی دروێنەی گەنم و جۆ لە دەشتی هەولێر دەسپێدەکات، خەڵکی گوندەکان دەچنە سەر زەوییەکانیان و گشتیان پێکەوە و بەهەرەوەزیی هەر جارەی بۆ ماڵێک دروێنە دەکەن.

لەم ناوچانە بەم کـــارە هەرەوەزییـــە دەڵێن: زبارە. کەرەسەکانی دروێنە لە داس و قەیناغن. قەیناغیش دوو جۆرە، یەکـەمیـان لە پێـست و دووەمیـان لە تەنەکە دروستدەکریَ.

ژنان و پیاوان پێکەوە کاری دروێنە دەکەن و وەک یەک ماندوودەبن. لە سەرەتادا پیاوان دەست بە دروێنەکە دەکەن، پاشان ژنان گوڵەگەنمەکان کۆدەکەنەوە، بە گوڵەگەنمە کۆکراوەکان دەڵێن: سوارە، سوارە کۆ دەکرێتەوە دەبێتە گیشە و بەو ژنانەش کە ئەو کارە دەکەن دەڵێن: گیشەکار. لە کاتی ئەم کارکردنەدا، یەک کەس گۆرانی دەڵێ و ئەوانی دی بۆی دەسەننەوە. تیـژڕەوی گـۆرانییـەکان لەم جـۆرە کارانەدا جێگیرنییە. لە سەرەتای کارکردندا خێراترە و لەگەڵ ماندوو بوونیان، تیژڕەوەکەش وردە وردە خاو دەبێتەوە.

گۆرانیی سێیەم

قاسیدم

ناوی گۆرانیبێژ: خدر قادر رەسوڵ
ساڵی لەدایکبوون: ١٩٤٤
گوندی: برایمە لەک
ڕۆژی تۆمارکردن: ١٩٩٨/١٢/٢١-٢٠
کاتی ئاوازی سەرەکیی گۆرانییەکە: ٦٠: ٠٨: ٠
کاتی تەواوی گۆرانییەکە: ٣٠: ٣٢: ١

قاسیدم

قاسیدم هۆی قاسیدم
سبەی دەڕۆم بەیانی
قاسیدم گوریَ باغانم
سبەی دەڕۆم بەیانی
کارک و گوریەم لەپێکرد
هەریان دەکێشمە رانی
زێی بادینان خێن بکا
لێیدا بە مەلەوانی
قاقەزی زێرینم پێیە
دەچمە دەرکەی سوڵتانی
ئەگەر سوڵتان نەیپرسی
هاوار غەوسی گەیلانی
قاسیدم هۆی قاسیدەم
سبەی دەڕۆم گەلەکە
* * *
دەنگەواری ئەم گـۆرانیـــیە لە پێنج دەنگ پێکدیَ و سنوورەکەی میانەیەکی پێنجیی تەواوە:

ئەم گۆرانییە لە تەنیا چواریلەی بەیات پێکدێ:
میانەکانی گۆرانییەکە
شێوەی ریتمی ئاواز:

گۆرانیی چوارەم

بابە سەرم چەند دێشێ

ناوی گۆرانیبێژ: محەمەد عەلی
ساڵی لەدایکبوون: ١٩٤٤
رۆژی تۆمارکردن: ٧-٨/١٢/١٩٩٨
کاتی ئاوازی سەرەکیی گۆرانییەکە: A ٣ ٤٣: ١٨: ٠ B ٣٨: ١٨: ٠

بابە سەرم چەند دێشێ

بابە سەرم چەند دێشێ
حەیفم لۆ کەندێناوێ
* * * *
دەغرو دانیان لۆ نەهات
مەرو بەرخیان بەردانێ
* * * *
هێسترو بارگینیان بارکرد
لە بۆ کێلێ کیستانێ
* * * *
گەیشتنە راستی باداوان
ئیسراحەتیان دەدانێ
* * * *
دەستمان لە ملێ یەکدی کرد
دەستمان کرد بە گریانێ
* * * *
ئەوێندەر بووە خورە پوک
لەبەر گەوز گەوزانێ
* * * *
نیشانەی کوڕ و کیژان
نەینوک لەگەر کلدانێ
* * * *

دەنگەواری ئەم گـۆرانییـە لە چوار دەنگ پێکدێ و سنوورەکەی میانەیەکی چواریی تەواوە:

ئەم گۆرانییە لە تەنیا چواریلەی بەیات پێکدێ:
میانەگانی گۆرانییەکە:
شێوەی ریتمی ئاواز:

گۆرانیی شەنەبا

شەنەبا جۆرێکی دیکەی کارکردنی دەشتی هەولێرە، لە وەرزی هاوین لە پاش دروێنە و کـۆکـردنەوەی دەغـڵـودان دەسپێدەکات. خەڵکەکە چاوەڕێی شنەبایەک (شەماڵێک) دەکەن، بۆ ئەوەی بە هۆیەوە کایەکە و دانەکەی لە یەکدی جیابکەنەوە. ئەم کارە زیاتر پیاوان دەیکەن و ژمارەیان سێ هەتا چوار پیـاو دەبێ. ئەم گـۆرانیـیـانەی لەم جـۆرە کـارکـردنەدا دەبێـژرێن زۆر هاوشـێـوەی گـۆرانیـیـەکـانی دروێنەن، بەڵام کەمێک خاوترن. بەهەمان شێوەی گۆرانی دروێنەش، یەکـێـکیـان دەیبـێـژێ و ئەوانی دی بۆی دەسەننەوە.

گۆرانیی پێنجەم

لەو بادینان هات خەبەر

ناوی گۆرانیبێژ: تەها محەمەد ئەمین تەها
گوندی: نۆغەران
ساڵی لەدایکبوون: ١٩٤٧.
رۆژی تۆمارکردن: ٢٠-٢١/١٢/١٩٩٨
کاتی ئاوازی سەرەکیی گۆرانییەکە: A ٨٠: ١٩: ٠ B ٥٧: ١٩: ٠ C ٥٠: ١٩: ٠ کاتی تەواوی گۆرانییەکە: ٣: ٣٥: ٨٠

تارمە هەربەستان

لـــەو بادینان هـــات خـەبەر	**هۆی ئەڵلا نەمری کـانەبی**
لــەو بادینان هات خــەبەر	**هێ ســراو لە داکت رابی**
دووسـەد سـوارن بەدەفـتـەر	**هۆی ئەڵلا نەمری کـانەبی**
دوو سـەد سوارن بە دەفـتـەر	**هـــێ سراو لە داکت رابی**
لێکیـان دەدا سـەربە سـەر	**هۆی ئەڵلا نەمـری کـانەبی**
لێکیان دەدا سەر بـە سـەر	**هـــێ سراو لە داکت رابی**
کـــانەبیم شەروار شـینە	**هۆی ئەڵلا نەمـری کـانەبی**
کـانەبیم شــەروار شـینە	**هـێ ســراو لە داکت رابی**
مــــەرۆ دەسـتـان هەرینە	**هۆی ئەڵلا نەمری کـانەبی**

مــــەرێ دەســتــان هەرینە   هــێ ســراو/ لە داكت رابی
لــــەو بادینان هات دەنگە   هۆی ئەللا نەمـری كـانەبی
لــــەو بادینان هات دەنگە   هێ ســــراو لە داكت رابی
یەک بەرانەو یەک شـەکـە   هۆی ئەللا نەمـری كـانەبی
یەک بەرانە و یەک شـەکـە   هــێ سـراو لە داكت رابی
سـەر بـە سـەر لێكیـان دەدا   هۆی ئەللا نەمـری كـانەبی
سـەر بە سـەر لێكیـان دەدا   هــێ سـراو لە داكت رابی
كانەبیم فــــەقێ وەیسی   هۆی ئەللا نەمـری كـانەبی
كــانەبیم فــەقێ وەیسی   هێ ســراو لە داكت رابی
ســمـێـر جـوقـەی تاوسی   هۆی ئەللا نەمـری كـانەبی
ســمـێـر جـوقـەی تاوسی   هــێ سـراو لە داكت رابی
بۆچ لە نەعـمـان دەپرسی   هۆی ئەللا نەمـری كـانەبی
بۆچ لە نەعـمـان دەپرسی   هــێ سـراو لە داكت رابی

دەنگەواری ئەم گـۆرانیـــە لە شـەش دەنگ پێكدێ و سنووردكەی میانەیەكی شەشی گەورەیە:

ئەم گۆرانیـیە لە تەنیا چوارپلەی بەیات پێكدێ:

میانەكانی گۆرانییەكە:

شێوەی ریتمی ئاواز:

گۆرانیی شەشەم

هاتیە تەیرێ گەرمێنێ

ناوی گۆرنیبێژ: تەها محەمەد ئەمین تەها

رۆژی تۆماركردن: ٢٠-١٩٩٨/١٢/٢١:

كاتی ئاوازی سەرەكیی گۆرانییەكە: ٨٨: ١٨: ٠ A :

كاتی تەواوی گۆرانیــیەكە: ٨٧: ١٨: ٠B:

هاتیە تەیرێ گەرمێنێ

هاتیە تەیری گەرمێنێ
كورِ پێی دەرێن كۆلارە
فەرخەی لە دوو خۆ رێزكرد
دەرِوا بە گارە گارە
هاتیە تەیرێ گەرمێنێ
كورِ پێی دەرێن قەتێیە
فەرخەی لە دوو خۆ رێزكرد
دەرِوا لۆ ناو وەردێیە
خوام بە خورامی تەیرێكە
خەبەرێ یار و دێی پێیە
مەمكانی سێوی لاسۆرن
وا لە باغێ ورمێیە
هاتیە تەیرێ گەرمێنێ
كورِ پێی دەرێن سۆفیلكە
فەرخەی لەدوو خۆ رێزكرد
دەرِوا چریكە چریكە

دەنگەواری ئەم گـۆرانیـــە لە پێنج دەنگ پێكدێ و سنوورەكەی پێنجییەكی تەواوە:

ئەم گۆرانییە لە چوارپلەی عەجەم پێكدێ:

میانەكانی گۆرانییەكە:

شێوەی ریتمی ئاواز:

گۆرانیی ساوار كوتان

لە وەرزی پایزدا، لە پاش كـولاندن و وشكبـوونەوەی گـەنمی ســاوار، دەست بە كـوتانی گـەنمەكـە دەكـرێ. لە سەرەتادا گەنمەكە دەكرێتە چاڵێكی تایبەت یان مەنجەڵێكی گەورەوە و پاشان هەتا توێكڵی گەنمەكە لە ناوكەكەی جیا دەبێـتەوە دەكـوترێ، هەمیـشـە چوار پیـاو پێكەوە ئەم كارە دەكـەن، دوو دوو بەرامــبــەر یەک دەوەسـتن و بە نۆرە بە كـوتەكـەكـە (كـوتكەكـە) گـەنمەكـە دەكـوتن. لە كـاتی كاركردنەكەدا گۆرانی دەڵێن و لێدانەكانی كوتەكەكەش ردزمــێكی گــونجــاویان بۆ پێكدێنێ. تیــژرِەوی ئەم گـۆرانیـیـانەی ســاوار كـوتان جـێگیـر نین و بە پێی وزە و توانای كەسەكان دەگۆرِێ.

گۆرانیی حەوتەم

ساوار كوتان

ناوی گۆرانیبێژ: عەلی حەمەد خدر

گوندی: قورشاغلو

سـالی لەدایكبوون: ١٩٤٣

رۆژی تۆماركردن: ١٩٩٨/١١/٢٩

كاتی ئاوازی سەرەكیی گۆرانیـیەكە: ٢٠: ٢٢: ٠

كاتی تەواوی گۆرانییەكە: ٠٠: ١٢: ١

ساوار كوتان

یا ئەڵڵا
حەی ئەڵڵا
هێتیمەک بووم
لە کاروانی
دیتم مارەک
لە تەلآنی
لامدا ماریان
لە بۆ نانی
یا ئەڵڵا
حەی ئەڵڵا
هێتیمەک بووم
هەروام دەکرد
گازی کیژی
گوندیم دەکرد
ئەوەی جوان بوو
ماچم دەکرد
ئەوەی پیس بوو
هەیدێم لێکرد
یا ئەڵڵا
حەی ئەڵڵا
هەروا دەڕوا
شورا و شورە
کزەی جەرگم
وەک تەندوورە
خەمێ مەخۆ
خوا غەفورە
یا ئەڵڵا
حەی ئەڵڵا
دانیشتبوو
لەسەر جۆنی
ئەو قەیتانەی
رەش دەهۆنی
شەو تاریکە
دەیکا رۆنی
یا ئەڵڵا
حەی ئەڵڵا

* * * *

دەنگەواری ئەم گـۆرانیـیـە لەچوار دەنگ پێکدێ و دەنگەوارەکەی میانەیەکی چواریی تەواوە:
ئەم گـۆرانیـیـە لە تەنیـا یەک چواریلەی بەیات پێکدێ بەڵام، یەک دەنگی ناتەواوە:
میانەکانی گۆرانییەکە:
شێوەی ریتمی ئاواز:

گۆرانیی هەشتەم

ساوارکوتان

ناوی گۆرنیبێژ: یاسین تەها ئیسماعیل
گوندی: پیرداود
ساڵی لە دایکبوون: ۱۹۳۹
رۆژی تۆمارکردن: ۲۰/۱۱/۱۹۹۸
کاتی ئاوازی سەرەکیی گۆرانییەکە: ۹۷: ۰۳: ۰
کاتی تەواوی گۆرانییەکە: ۷۵: ۱۳: ۲

ساوار كوتان

هەتیمەک بووم هەروام دەکرد
خۆم لەو کۆرانان مات دەکرد
هەرچی جوان با ماچم دەکرد
هەرچی کیژ با هەیدێم دەکرد
هەتیمەک بووم نانی نانی
غەریبەک بووم نانی نانی
نانم لێبرا لەو کاروانی
دیتم زەریەک لەبەر نانی
کل و کلدان لەسەر رانی
دەیگۆ کەچەر بگرە نانی
دەیگوت هەتیم بگرە نانی
وەڵڵا جوانی ناگرم نانی
هەتا نەیکەم راموسانی
دەیگۆ هەتیم تۆ بڕۆ لێرە
دوو برام هەیە هەروەک شێرە
گازیان بکەم بێنە ئێرە
بەخەنجەران دەتکەن گێرە

دەرێ یارێ نارۆم لێرە
هەتا ماچت نەکەم تێرە
هەتا بۆنت نەکەم تێرە

دەنگەواری ئەم گۆرانییە لە سێ دەنگ پێکدێ و سنوورەکەی میانەیەکی سیانی تەواوە:

ئەم گۆرانییە لە چواریلەی نەهاوەند پێکدێ، بەڵام دوو دەنگی ناتەواوە:

میانەکانی گۆرانییەکە:

شێوەی ریتمی ئاواز:

گۆرانیی گەنم هاڕین یان دەستاڕ

تەنیا ژنان کاری گەنم هاڕین دەکەن و دەستاڕ بەکاردێنن. هەندێک جار تەنیا یەک ژن کارەکە دەکات و گەلێک جاریش دوو ژن پێکەوە دەیکەن، هەر یەک لە ژنەکان دەستێکی بە دەسکی دەستاڕەکەوە دەگرێ و پێکەوە دەیسوڕێنن، بۆ ئەوەی لە کاتی کارکردنەکەدا زوو ماندوو نەبن و بەخۆشی بڕوا، چەند گۆرانییەک دەبێژن، بەڵام هەندێک جار ئاوازەکانی ئەم گۆرانییانە، هەمان ئەوانەی گۆرانییەکانی دروێنەن.

گۆرانی نۆیەم

دەترسم بمرم

ناوی گۆرانیبێژ: بۆسکان ئەحمەد حەمەد رۆستەم
گوندی: برایمەلەک.
ساڵی لەدایکبوون: ١٩١٢
رۆژی تۆمارکردن: ٢٠-٢١/١٢/١٩٩٨
کاتی ئاوازی سەرەکی گۆرانییەکە: ٣٧: ٠٦: ٠
کاتی تەواوی گۆرانییەکە: ٤٧: ٥٩: ٠

دەترسم بمرم

دەترسم بمرم
خۆ بەوێ هاوینێ
مەیتم هەر بگرن
بەرنە جۆخینێ
لە رێی رواندوز
لە ژوان هەمینێ
دەترسم بمرم
بەوێ بوارێ
مەیتم هەر بگرن
بەرنە بن دارێ
لەرێی رواندوز
لەژوان نازدارێ
دەترسم بمرم
بەوێ پایزێ
مەیتم هەربگرن
بەرنە بن گیزێ
لە رێی رواندوز
لە ژوان مامزێ

دەنگەواری ئەم گۆرانییە لە سێ دەنگ پێکدێ و سنوورەکەی میانەیەکی سیانی گەورەیە:

ئەم گۆرانییە لە چواریلەی عەجەم پێکدێ:

میانەکانی گۆرانییەکە:

شێوەی ریتمی ئاواز:

.

گۆرانیی دەیەم

دەستاڕ

ناوی گۆرانیبێژ: یاسین تەها ئیسماعیل
گوندی: پیرداود
ساڵی لەدایکبوون: ١٩٣٩.
رۆژی تۆمارکردن: ٢٧/١١/١٩٩٨
کاتی ئاوازی سەرەکیی گۆرانییەکە: ٦٥: ٠٨: ٠
کاتی تەواوی گۆرانییەکە: ٥٠: ٢١: ٢

دەستاڕ

دەستاڕ لە مارێ کێم و کێ
دەستار لە مارێ داو دۆکی
چەند شیرینە یار بە کەوێ
سەد هەندەش بەو چارۆگێ
دەستاڕ لە مارێ کێم و کێ
دەستاڕ لە مارێ عەلیاسی
چەند شیرینە یار بە کەوێ
سەد هەندەش بەو کراسی

دەستار لە مارێ کێم و کێ
دەستار لە مارێ کیژ جوانان
چەند شیرینە یار بەکەوێ
سەد هەندەش بە چەفیە و خەمان
دەستار لە مارێ کێم و کێ
دەستار لە مارێ خەرکییە
چەند شیرینە یار بە کەوێ
سەد هەندەش بە هەوربییە

دەنگەواری ئەم گـۆرانییـە لە چوار دەنگ پێکدێ و سنوورەکەی میانەیەکی چواریی تەواوە:

ئەم گۆرانییە لە چواریلەی نەهاوەند پێکدێ، بەلام یەک نۆتەی ناتەواوە:

میانەکانی گۆرانییەکە:

شێوەی ریتمی ئاواز:

ئەنجامەکانی توێژینەوەکە

لە پاش شـیکردنەوەی ۳۹ گـۆرانی کـاری دەشـتی هەولێر، ئەم ئەنجامانەی خوارەوە روونبوونەوە:

۱- ئەم چواریلانەی خـوارەوە بە رێژەی جـیـاواز لە گۆرانییەکانی دەشتی هەولێردا بەکاردەهێنرێن.

أ- چواریلەی بەیات بە رێژەی ٤٠ ٪
ب- چواریلەی عەجەم بە رێژەی ۳۰ ٪
پ- چواریلەی نەهاوەند بە رێژەی ۲۰ ٪
ت- چواریلەی کورد بە رێژەی ۱۰ ٪

۲- دەنگەوارەکـانی گـۆرانییـەکـانی کـاری دەشـتی هەولێـر، چەند جـۆرێک بوون و بەم رێژانەی خـوارەوە دەرکەوتن.

أ- دەنگەواری دوو نۆتەیی بە رێژەی ۱۰ ٪
ب- دەنگەواری سێ نۆتەیی بە رێژەی ۲۰ ٪
ت- دەنگەواری چوار نۆتەیی بە رێژەی ۳۰ ٪
پ- دەنگەواری پێنج نۆتەیی بە رێژەی ۳۰ ٪
ج- دەنگەواری شەش نۆتەیی بە رێژەی ۱۰ ٪

۳- نو جـۆر مـیـانە بە شـێـوە و رێژانەی خـوارەوە دەرکەوتن.

کۆی میانەکان: ٥١٤
کۆی میانە هەنگاوەکان: بەرێژەی ٤٥٤
کۆی میانە بازەکان: بەرێژەی ٦٠

٤- دە جور لە شێوەی ریتمی بەم شێوەیەی خوارەوە بە دیار کەوتن:

دەرئەنجامەکانی توێژینەوەکە

پاش بەدەسـتـهـێنانی ئەنجـامـەکـانی توێژینەوەکـە و تێروانین لێیان، گەیشتینە ئەم دەرئەنجامانەی خوارەوە:

۱- دەرکـەوتنی چواریلەی یادگـار بە بەرزترین رێژە، واتای وایە ئەم چواریلەیە چواریلەیەکی سەرەکیی و گرنگە لە موزیکی دەشتی هەولێردا.

۲- دەرکـەوتنی دەنگەواری چواریی و پێنجی بە بەرزترین رێژە، دەیسـەلمێنێ، کـە بناغـەی گـۆرانی کـەلەپووری دەشـتی هەولێـر چواریلەکـانە و مـێـژوویـیـەکی دێرینیـان هەیە.

۳- دەرکـەوتنی مـیـانە هەنگاوەکان بەرێژەیەکی زۆر زیاتر لە میانەی بازەکان، بەڵگەیە بۆ ئەوەی کە لە گۆرانییەکانی دەشـتی هەولێردا مـیـانە هەنگاوەکان لە مـیـانە بازەکـان گرنگترن.

٤- زۆربەی ئەنجــامــەکــانی ئەم توێژینەوەیە لەگــەڵ ئەنجـامـەکـانی هەر دوو توێژینەوەکـەی توێژەران وریا ئەحمەد و سەگرمەدا یەکدەگرنەوە. بە نموونە:

دەنگەواری ئاوازی گـۆرانیـیـەکـانی ئەم توێژینەوەیە بە رێژەی ٦٠ ٪ چوار نۆتەیی و پێنج نۆتەیین، ئەم رێژەیە لە توێژینەوەی توێژەر (سەگرمەدا) ٦٥ ٪ و لە توێژینەوەکەی توێژەر (وریا ئەحـمـەد) دا، ٨،٦٤ ٪ ئەمـەش بەڵگەیە بۆ ئەوەی مـوزیکی کـوردیی لە بنەچەوە یەک بناغـەی هەیە، بەلام بەپێی دووریی و نزیکـیی ناوچەکـــان هەندێک گــۆرانکاری کـەوتۆتە نێـوان شـێـوازەکـان و مـوزیکی ناوچەکانەوە.

٥- دەرکـەوتنی کـێـشی سادەی وە٤/٢ و ٤/٤ و ٦/٤ بە زورترین رێژە، بە تایبـەتی کـێـشی ٦/٤ بەرێژەی ٥٠ ٪ بەڵگەیە بو گرنگی ئەم کێشە لە گـۆرانی کـاری دەشتی هەولێر.

٦- شـێـوەی ریتمی ئاوازەکـان جوراوجورن، بەپێی جوری کارەکان دەگورێن.

پێشنیازەکان

- ئەنجامدانی توێژینەوەی هاوشێوە لەسەر جۆرەکانی دیکەی گۆرانیی دەشتی هەولێر.
- توێژینەوەی فراوانتر لەسەر موزیکی گشت ناوچەکانی کوردستان بکرێ.
- دارشتنەوە و تۆمارکردنی نوێ بۆ ئاواز و گۆرانییەکانی نێو ئەم توێژینەوەیە ساز بکرێ.

ناسنامەی ئەو کەسانەی گۆرانییە کەلەپوورییە کوردییەکانیان لێ وەرگیراون.

ناوی تەواو: بۆسکان ئەحمەد حەمە رۆستەم (دایکی مام خدر)
نازناو: حاجی بۆسکان
رەگەز: ئافرەت
سالی لەدایکبوون: ١٩١٢
گوند: برایەلەک
لە کوێ فێربووە: بنەمالەی ئێمە زۆربەیان دەنگیان خۆش بووە، منیش یەکێک بووم لەوانە، گیشەکەر بووم و دروێنەشم کردووە.
چ ئامێرێکی موزیکی دەژەنێ: نەخێر
پلەی خوێندەواری: خوێندەواری نییە.
رۆژی تۆمارکردن: ٢٠-١٩٩٨/١١/٢١
شوێنی تۆمارکردن: مالی مام خدر لە گوندی برایەلەک.

* * *

ناوی تەواو: یاسین تەها ئیسماعیل
نازناو: مام یاسین
تەمەن: سالی ١٩٣٩ لە گوندی پیرداود لە دایک بووە.
گوند: پیرداود
لە کوێ فێربووە: لە زاری خەلکەوە لە کاتی کارکردندا فێر بووە.
چ ئامێرێکی موزیکی دەژەنێ: نەخێر
پلەی خوێندەواری: خوێندەواری نییە.
رۆژی تۆمارکردن: ١٩٩٨/١١/٢٧ هەینی
شوێنی تۆمارکردن: مالی حاجی محەمەد لە گوندی پیرداود.

* * *

ناوی تەواو: خدر قادر رەسول
نازناو: مام خدر
تەمەن: سالی١٩٤٤ لە گوندی برایەلەک لە دایک بووە.
گوند: برایەلەک
لە کوێ فێربووە: لە کاتی کارکردندا لە دایکی فێری بووە.
چ ئامێرێکی موزیکی دەژەنێ: نەخێر
پلەی خوێندەواری: نەمخوێندووە، بەلام خوێندەواریم هەیە.
رۆژی تۆمارکردن: شەوی شەممە لەسەر یەکشەممە ٢٠-١٩٩٨/١١/٢١
شوێنی تۆمارکردن: مالی مام خدر لە گوندی برایەلەک.

* * *

ناوی تەواو: محەمەد عەلی
نازناو: محەمەد حەیران
تەمەن: سالی١٩٤٤ لە گوندی بن بێرز لە دایک بووە.
لە کوێ فێربووە: لە کاتی دروێنەدا لە باوکم، گوندی بن بێرز
چ ئامێرێکی موزیکی دەژەنێ: نەخێر
پلەی خوێندەواری: تاکو پۆلی چوارەمی سەرەتاییم خوێندووە.
رۆژی تۆمارکردن: شەوی دووشەممە لەسەر سێشەممە ٧-١٩٩٨/١٢/٨
شوێنی تۆمارکردن: مالی ئیسماعیل شەریف لە گەرەکی کوران لە هەولێر.

* * *

ناوی تەواو: تەها حەمەد ئەمین تەها
نازناو: مام حاجی
تەمەن: سالی ١٩٤٧ لە گوندی نۆغەران لە دایک بووە.
گوند: نۆغەران.
لە کوێ فێربووە: لە کاتی دروێنەدا لە زاری خەلکەوە.

چ ئامێرێکی موزیکی دەژەنێ: نەخێر
پلەی خوێندەواری: لە مزگەوت قورئانی پیرۆزم خوێندووە، بۆیە خوێندن و نووسین دەزانم.
ڕۆژی تۆمارکردن: ١٣-١٤/١٢/١٩٩٩
شوێنی تۆمارکردن: ماڵی مام حاجی لە کۆمەڵگای (جەدیدە).

* * *

ناوی تەواو: عەلی حەمە خدر
نازناو: حاجی عەلی
تەمەن: ١٩٤٣ لەگوندی قورشاغلو لە دایک بووە.
گوند: قورشاغلو
لە کوێ فێربووە: لە باو و باپیرمەوە لە کاتی کاردا فێربومە.
چ ئامێرێکی موزیکی دەژەنێ: نەخێر
پلەی خوێندەواری: خوێندەواری نییە.
ڕۆژی تۆمارکردن: ٢٩/١١/١٩٩٨
شوێنی تۆمارکردن: ماڵی حاجی عەلی لە گەڕەکی نەورۆز لە هەولێر.

پەراوێزەکان:
* بە سەرپەرشتی: ع. ج. سەگرمە، پێداچوونەوەی: پ. د.شوکریە ڕەسول
١- بڕوانە لاپەری (١٨) لە: الجاوشلي، هادي رشيد، تراث اربيل التاريخي، مطبوعات العامة لادارة الثقافة والشباب، ١٩٨٥
٢- بڕوانە لاپەڕەی ١٠٧ لە: حداد، عبدالله محمد احمد، مدخل لدراسة تطور مدينة اربيل للفترة (١٧٧٠ - ١٨٢٠)، مجلة كاروان الاكاديمي، اربيل، ١٩٩٧
٣- بڕوانە لاپەڕە ٨ لە: اربيل في اربعه اعوام (١٩٦٧ - ١٩٦٦ - ٢٩٦٥ - ١٩٦٤)
٤- بڕوانە لاپەڕەی ١٩ لە: اربيل في اعوام (١٩٦٧ - ١٩٦٦ - ١٩٦٥ - ١٩٦٤).
٥- بڕوانە لاپەڕەی (٢٣٧) لە: الحسني، سيد عبدلرزاق، العراق قديما و حديثا، مطبعة دار الكتب. بيروت، لبنان، ١٩٧٣.
٦- بڕوانە لاپەڕەی (٦٠- ٥٨) لە: الجاوشلي، هادي رشيد، تراث اربيل التاريخي، مطبوعات الامانة العامة لادارة الثقافة والشباب، ١٩٨٥).
٧- بڕوانە لاپەڕەی (١٤) لە کتێبی دەرگەڵەیی، یوسف ئەحمەد، مێژووی شاری هەولێر لە کۆنەوە تا ساڵانی شەست، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٢.
٨- هەمان سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە ١٤٩.
٩- بڕوانە لاپەڕەی ٥٦ لە: عەبدوڵا عامر عومەر، جوگرافیای هەرێمی کوردستانی عێراق، سەنتەری برایەتی، چاپی دووەم، هەولێر ١٩٩٩.
١٠- عەبدوڵڵا غەفوور، جوگرافیای کوردستان، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی موکریان، چاپی دووەم، هەولێر، ٢٠٠٠.
١١- بڕوانە لاپەرە ٥٩ لە کتێبی: ڕەسول، عزەدین مستەفا ،ڕەسول، ئەدەبی فولکلوری کوردی،بەغدا، ١٩٧٠.
١٢- بڕوانە لاپەرە ٥٩، هەمان سەرچاوەی پێشوو.
١٣- بڕوانە لاپەرە ٢٠٠ لە گۆڤاری ڕامان ژمارە ٧٣: کاکە سوور، نادیە عومەر، کولتوورو کومەڵگە، هەولێر، تەمموزی ٢٠٠٢
١٤- بڕوانە لاپەرە ١٩٩، هەمان سەرچاوەی پێشوو.
١٥- بڕوانە لاپەڕە ٦١، د.عزەدین مستەفا ڕەسول، هەمان سەرچاوەی پێشوو.

سەرچاوە کوردییەکان:
١- سەگرمە، ع، ج، لاپەڕەیەک لە بنەماکانی موزیکی کوردیی، بەرگی یەکەم، سلێمانی، ٢٠٠٢.
٢- دەرگەڵەیی، یوسف ئەحمەد، مێژووی شاری هەولێر لە کۆنەوە تا ساڵانی شەست، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، ژمارە (١٦٠)، چاپی یەکەم، سلێمانی، ٢٠٠٢.
٣- دەشتەکی، عومەر شێخەڵلا، داستان و گۆرانی لە فۆلکلۆری کوردیدا، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر، ١٩٩٨.
٤- شەریف، محەمەد کەریم، فۆلکلۆری هۆنراوەکانی کوردەواریی، لە چاپدانەوەو زیادکردنی سەعدوڵڵا

ئیسماعیل شێخانی، چاپخانەی ئەلحەوادس، بەغدا ١٩٨٦.
٥- رەسول، د.عیزەدین مستەفا، ئەدەبی فۆلکلۆری کوردیی، چاپخانەی دار ئەلجاحز، بەغدا ١٩٧٠.
٦- شێخانی، سەعدوڵڵا ئیسماعیل، فۆلکلۆری کوردیی، چاپخانەی عەلا، بەغدا، ١٩٨٥.
٧- دەشتەکی، عومەر شێخەڵڵا، داستان و گۆرانی لە فۆلکلۆری کوردیدا، چاپ و بەرگی یەکەم، چاپخانەی سەلاحەدین، هەولێر، ١٩٧٨.
٨- غەفوور، د.عەبدوڵلا، جوگرافیای کوردستان، ژمارە (١)، چاپی دووەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٢.
٩- شێخانی، سەعدوڵڵا ئیسماعیل، گولبژێرێک لە فۆلکلۆری کوردیدا، چاپخانەی ئیرشاد، بەغدا، ١٩٨٥.
١٠- کۆمەڵێک مامۆستای زانکۆ، جیۆگرافیای هەرێمی کوردستان عێراق، وەرگێرانی سەنتەری برایەتی، پیاچوونەوەی، ئاسۆ کەریم، ژمارە (٣)، چاپی دووەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردەی هەرێمی کوردستانی عێراق، هەولێر، ١٩٩٩.
١١- عەبدوڵلا، سلێمان، بنەما جوگرافییە کاریگەرەکان بەسەر خەسلەتی باران لە هەرێمدا، سەنتەری برایەتی ژمارە، (١٦)، هەولێر، ٢٠٠٠.
١٢- سنجاوی، جەلال، بەجوگرافیابوونی فۆلکلۆر، گۆڤاری کاروان، ژمارە (١٢٦)، هەولێر ١٩٩٨.
١٣- زامدار، مەحمود، دەروازەیەک بۆ ئاوازو گۆرانی کوردیی، دەزگای رۆشنبیریی بلاوکردنەوەی کوردیی، چاپخانەی ئەلحورییە، بەغدا ١٩٨٠.
١٤- دزەیی، ئاوازی ئەحمەد حەمە ئەمین، فۆلکلۆری کوردیی لە ناوچەی دزەییاندا، ئەمینداریتی گشتیی رۆشنبیریی و لاوان، چاپخانەی ئەلئەدیب، بەغدا، ١٩٨٤.
١٥- بلینکیس کیتی، مارکیز گۆرانی بێژیشە، وەرگێرانی، دلشاد خۆشناو، گۆڤاری مهاباد، ژمارە (١٢)، کوردستانی ئێران، ١٣٨٠.

سەرچاوە عەرەبییەکان:

١- الحسني، السيد عبدالرزاق، العراق قديما و حديثا، بنفقة الوجيه المحسن الحاج - عبدوالهادي آل الجلبي، في طبعته الخامسة (بالارنست)، مطبعة دار الكتب، بيروت-لبنان، ١٩٧٣.
٢- جمعها و نظمها جماعة من شباب أربيل، أربيل في أربعة أعوام- ١٩٦٤-١٩٦٥-١٩٦٦--١٩٦٧- ناوی چاپخانەو سالی دەرچوون وشوێنی پەخشی تێدا نەبوو.
٣- الجاوشلي، هادي رشيد، تراث اربيل التأريخي، مطبوعات الامانة العامة لادارة الثقافة والشباب، طبع بمطابع جامعة الموصل، ١٩٨٥.
٤- الجوهري، الدكتور محمد، علم الفولكلور دراسة في الا نثروبولوجيا، الجزء الاول، من المدخل الي الفولكلور المصري، الطبعة الاولى، مطابع دار المصارف بمصر ١٩٧٥.
٥- اربيل - هەولير - بين الماضي والحاضر، مديرية دار الكتب للطباعة والنشر جامعة الموصل.
٦- هي، دبليو، ار، حاكم أربيل السياسي ايام الاحتلال البريطاني الدابر، سنتان في كردستان ١٩١٨-١٩٢٠، ترجمة - فؤاد جميل، الجزء الاول - مطابع الجاحظ، الطبعة الاولى بغداد ١٩٧٣.
٧- حداد، د.عبدالله محمد أحمد، مدخل لدراسة تطور مدينة اربيل للفترة (١٧٧٠- ١٨٢٠) مستل من المجلد الاول - العدد ألاول - كانون الثاني-١٩٩٧، من مجلة كاروان الاكاديمي، اربيل ١٩٩٧.
٨- رشيد، د.صبحي انور، الموسيقي في العراق القديم، طباعة والنشر دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد ١٩٨٨.
٩- هي، دبليو. ار (حاكم اربيل السياسي ايام الاحتلال البريطاني الدابر)، سنتان في كردستان ١٩١٨-١٩٢٠، ترجمة فؤاد جميل، الجزء الثاني، مطابع (دار الجاحظ)، بغداد ١٩٧٣.
١٠- فايد، رجائي، اربيل ٨٨ هەولێر ٩٩ حتي لا تضيع كردستان، مؤسسة موكرياني للطباعة والنشر، مطبعة وزارة التربية، الطبعة الاولى، اربيل ٢٠٠٠.

لاوک

دکتور مەولود ئیبراهیم حەسەن

لاوک، ئەم بابەتەش لەنێو فۆلکلۆری کوردیدا بابەتێکی گرنگ و تایبەتە! لاوک، کە - مێرانی-شی پێدەگوترێ، هونەرێکە لە شێلەی (داستان) و (ئەفسانە) بەهرەمەندە و ئەمەشیان بریتییە لە (ئاواز) و (شیعر). لاوک بەهۆی درێژییەکەی، هونەری گوتنی چ لەباری گێرانەوەیدا، چ بە ئاوازی گوتن، رەنگاورەنگە، لاوکبێژ بە پەخشان و بەشیعر، بە ئاواز و دەنگ و بەشێوەی حەکایەتبێژی، ئەگەر پێویست بکات، هونەر دەنوێنێ، وا دەردەکەوێ کە (لاوک) چیرۆکی خۆشەویستی کچ و کوری دلداری پێکنەگەیشتوو و سەر بە کێشە و گۆبەندە، کە زۆرجار کارەسات و پاڵەوانیەتی و زوڵم و زۆری تێدەکەوێ و زۆرتر چیرۆکەکە لە منداڵییەوە دەست پێدەکات و لەگەنجی و پیری کۆتایی دێت. زۆربەی کۆتاییەکانیش تراژیدین. لاوک بەرهەمی ژیانی نێوان عەشیرەت و هۆزەکانە و هەندێجاریش لەنێوان چین و ئایین و نەتەوەی جیاجیاش روودەدات.

لاوک لە بنەڕەتدا (کچ) بە کوریدا هەردەڵێ و خواست و ئارەزووی خۆی و دڵدارەکەی دەردەبڕی و بەشێوەزاری کرمانجی سەرووە، ئەگەر لە دەشتی هەولێریش لاوک بگوترێ، شێوە کرمانجییەکەی خۆی دەپارێزێ.

وشەی لاوک.

لاوک، لە (لاو) و (ک) پێکهاتووە، لاو واتە (گەنج) و (تۆلاز)، (ک) پاشگرە بۆ خۆشەویستکردنی لاوەکەیە، کە کچە بە کورەی دەڵێ: کە هەندێجار (لاوۆ) و (کوڕۆ) و (کوڕکۆ)ش بەکاردەهێنن بۆ کورەکە نەک بۆ (لاوک)ەکە.

لاوک هەمیشە لەژیانی راستەقینە و رووداوی مێژوویی دەدوێ و (شوێن) و (کەسەکان) دەستنیشان دەکات و بە (بەهار و پاییز و زستان و هاوین)یش باسی زەمەن دەکات، لاوکبێژ لەکاتی گوتندا هەمیشە تەمبوور وەک ئامێرێکی مۆسیقای گرنگ و تایبەت بەلاوک دەژەنێ، هەربۆیە لاوکبێژەکانی سەرکەوتوو، زۆربەشیان تەمبورژەنی باشیشن.

*

کاوێس ئاغا و لاوکی سارییایێ

جبرائیل میکائیل هەرکی

کـــاوێس ئاغـــای هەرکی، لەدانان و چڕینی لاوک و حەیران هۆشمەندێکی لێهاتوو بووە. ئەو لاوکانەی کاوێس ئاغـا داینـاون لەژمـارە نایەن، بەڵام بەداخـەوە هەمـوویان لەسـەر قـەوان تۆمار نەکراون. لاوکبێژی خوالێخۆشبوو حاجی پیرۆی هەرکی، هەمـوو لاوکەکانی کـاوێس ئاغـای دەزانی و لەبەری بوون. ڕێکەوتی ١٩٩٧/٨/١ لەهاوینە هەواری پیـرمـام چاوم پێی کـەوت، یادی بەخـێـر بۆی گـێڕامـەوە، وتی ئەو لاوکـانەی من دەیانزانم نیـوەیان هی کاوێس ئاغای ڕەحمەتین. یادگارییەکانی کاوێس ئاغای دەهاتەوە یاد، لەناخی دڵەوە ئاخی بۆ هەڵدەکـێشـا. وتی: من هەمـوو لاوکەکانی کاوێس ئاغا دەزانم، هەر هەمووشیان خۆشن، بەتایبەتی لاوکی "شێخ مەحمودی نەمر" لاوکی دەوایێ و لاوکی سارییایێ"، بەڵام بەداخەوە لاوکی سارییایێ لەسـەر قەوان تۆمـار نەکراوە، ئەم لاوکە لەمێـشـکی حاجی پیرۆی هەرکی تۆمارکراوە و لەسەر کاسێت تۆماری کردووە. لە لای بەڕێز "مام یەحـیـا، خاوەنی تۆمارگەی سـەفین"، لەهاوینە هەواری پیـرمـام دەستم کـەوت، لاوکی سـارییایێ کاوێس ئاغـا دوو کۆپلەی داناوە، بەڵام حاجی پیرۆ چەند کـۆپلـەیەکی بۆ زیاد کـردووە. لاوکی سـارییایێ باسی خۆشەویستی نێوان کچێک و کوڕێکی دڵسۆز دەکات. بزانین کـوڕە چۆن وەسفی بەژن و باڵای خۆشـەویسـتـەکـەی دەکات.

ئەمەش دەقی لاوکی «سارییایێ یە»:

لێلێ سارییایێ، کولێ کول ماڵ بابێ جیا
دانێ ل هێواردا...قۆپچا کراسێ مەلەسی
کتان ب قەتینە.. جۆتێ زەرمەمکا ل سەرێ
سیپانا ڕەنگین ل بایێ ساردا.. سارییایێ لۆیلۆ
دێ تو وەرە. جۆتەکی راموسانا ل سینگێ سپیێ
سەمەرقەندی ل ئەنیەکا کال و کەوەر سەرگیانێ
م را کەرەم بکە ئەزێ کەوتیمە ولاتێ غەریبیێ
دنیایە مەرگ و مرنە ئەز دمرم دا چ کولک و
کەسەر نەمینن ل دلێ ژاردا. سارییایێ لۆیلۆ
دەلالێ لۆیلۆ. سارییایێ لۆیلۆ. ئای چبکەم سارییایێ
چەتۆنیە غەریبایێ دەردێ ئەم کەتینێ یویویوخ
لێلێ سارییایێ ئای باکێ گریداغا شەوتی ل منرا گرەگرە..
خزێما سارییایا مەمەدەغا چل و چار مسقالە
ب سەر لێوێ تەنک را. دزورە..سارییایێ لۆیلۆ...
هەرچیێ نەساخێ حەوت سالایێ تاوێ سێ
مهایێ. ئەما جوتەکی راموسانا ب قەتینە سارییایا
مەمەدەغا عەجێبە ل جیێ بلند باڵ ناهێنە ئەو
نافرە. سارییایێ لۆیلۆ دەلالێ لۆیلۆ سارییایێ لۆیلۆ
ئایێ چبکەم سارییایێ چەتۆنیە غەریبایێ
دەردێ ئەم کەتینێ یویویو یوخ

سـەرچاوە:
١- حاجی پیرۆی هەرکی دیمانە ١٩٩٧/٨/١.
٢- کاسێتی تۆمارکراوی لاوکبێژ حاجی پیرۆ.

* ئەم بابەتە لە گـۆڤـاری ئاسـۆی فـۆلکلۆر، ژمـارە ٦، ٢٠٠٤ بڵاوبۆتەوە.

محەمەد عارەب
١٩٣٦- ٢٠٠٦

حاجی فاتیح دارەبەنی

ناوچەی بەڕانەتی لاوکبێژی زۆر بلیمەت و لێوەشاوەی لێ هەڵکەوتووە، بەڵام بەداخەوە زۆربەیان دەنگیان تۆمار نەکراوە، با زۆر نەچمە قووڵی ئەو دەریایە، جەوهەری باسەکەم لەسەر لاوکبێژ (محەمەد عارەب)ە، ئەم لاوکبێژە کاتی خۆی لە گوندی (هەوێرە)ی سەر بە شارۆچکەی گوێڕ جێوار بووە، پاشان لەبەر هەر هۆیەک بووبێ باردەکا و روو لە گوندی شێخەشەل دەکات، کە ئێستا سەر بە شارۆچکەی بەحرکەیە و لەوێ دەبێتە رەنجبەر... سەپانی و جووتیاری دەکات، محەمەد عارەب لە رەنجبەریدا زۆر ماندوو دەبێ، دیارە یەک گوێدرێژی هەبووە، پاشان لە ئەنجامی زاوزێ کردنی کەرەکەی بووەتە خاوەنی جووتە کەر، دەچێتە لای عوسماناغای بەحرکە، دەڵێ ئاغە چیدی رە نجبەری ناکەم خاوەنی جووتە کەرێکی باشم، جێگای چوار عەلبە گەنم بدەیێ دەبمە فەلاحی گوندی، ئەویش داوایەکەی پێکدەینی و زیاتریش خاتر و رێزی دەگرێ، چونکە لاوکبێژێکی سەرکەوتوو بووە، هەردەم لاوکبێژ لەلای ئاغا و خاوەن دیوەخانەکان رێزیان لێ گیراوە، ئینجا محەمەد عارەب دەبێتە فەلاح، دەست بە جوت و کێڵان دەکا، لەناو فەلاحان زستانان ئەگەر رۆژەکی جۆت نەگەڕێ دەچنە ئاشی، چونکە رۆژانی تر کەرەکان بێ ئیش نین، رۆژەکی سەخت و سەرما دەبی ئایا جۆت دەگەڕێ یان ناگەڕێ، ژنەکەی محەمەد عارەبی دەڵێ: " چەند رۆژە لە مارە جیرانان ئاردی قەرد دەکەم، دەبی بچییە ئاشی...". ناچاری دەکا بچێ، لە رێگا کە بۆ گوندی گەزنەی دەچی، کە ئاش لەوێندەر هەبووە، کەرەکەی لەبن باری دەکەوی هەتا ملی لەبن باراشەکەی دەردەینی قەدەر وەها بووە کەرەکەی دەتۆپی!! محەمەد عارەب ئەو لاوکێکی بە کەرەکەیدا هەڵگۆتووە، ئەو لاوکە بە لاوکی "کەرێ دێزە" ناوی دەرکردووە، مام سابیر خدر بەحرکەیی کە لەدایکبووی (١٩٣٦)ە و لە ساڵی ١٩٥٥ بوودتە سەرباز، ئەوکات کاسێتی تۆمارکراوی هەبووە، یەکەمین جار کە لەگەڵ مام سابیر یەکترمان ناسی لە ساڵی ١٩٧١ بوو، زۆر حەزم دەکرد بەدڵی خۆم لاوک و بەستەکانی مام سابیر بە دەستی خۆم تۆماربکەم، ریکۆردەرێکم برد ئەو کات هاوین بوو، مام سابیر بە گالیسکە قرشەی دەکێشاوە، پێختەکی خاڵ خاڵی سپی هەبوو، هەر بەستەی بە ولاغەکەی هەر دەگوت، سەرەنجام گوتی: دەبی بمبووری هەند ماندیە ناتوانم تەنها نیو کاسێتت بۆ تۆمار بکەم، دەبی پاش جەنجەڕ و شەنەبا بێیەوە، قەدەر وەها بوو هەتا ئێستا رێکنەکەوت، لە رۆژی ٢٠٠٦/٨/٣ مام سابیر بۆ ئەنجامدانی پرسەیەک رێگای کەوتە پێش دوکانەکەی من و لایدا چاکو چۆنیمان کرد، گوتی: دەزانی هەتا ئێستا هەر خۆم بە شەرمەزار دەزانم کاتی خۆی لەبیرتە، کە نەمتوانی داوایەکەت بەجێبێنم، هەر دەتبینم ئەوەم دێتەوە یاد، ئەمنیش گوتم:" مام سابیر لەجیاتی هەنگی بەندی "کەرێ دێزەم" لۆ برێ هی محەمەد عارەبی، چیدیم ناوێ." مام سابیر گوتی: بەسەرچاو قەلەم و کاغەزەکەت حازرکە بنووسە، دەستمان پێکرد بە نیو کاتژمێر تەواومان کرد، هیواداریین بە دڵتان بێت.

بەندێ دێزە

دانانی لاوکبێژ/ خوالێی خۆشبێ محەمەد عارەب،
گۆتنەوە و لاسایی کردنەوەی/ مام سابیر بەحرکەیی

سبیانەکی سەحەرییە
محەمەدێ رەحمەتییە
گازی کابانێ کردییە
نانی بکە، بڕۆم لۆ جۆتییە
کابان چووە زگ کەندوێ ئاردییە
قەت چەنگەکی تێدانییە
گۆتی: محەمەد خیرەت نییە
دوو رۆژە دەچمە مارە جیرانان لۆ ئاردییە
چکاوێک کابانێ وەگۆتییە
محەمەد قەهری گرت خەمی خواردییە
کەرێ دێزە جل کردییە
رێگای گەزنەشی گرتییە
هەتا گەیی بن گوندییە
دێزە ساتمەکی کردییە
سەری بەبن قەلبی کەتییە
هەتا باریان لابردییە
کەرێ دێزەم لێ تۆپییە

*** * ***

هەوار، هەوار، مەقەدەرە
گوتم: ناچمە ئەو سەفەرە
لۆم گازکەنە برادەرە
دێزەم تۆپی مام بێ کەرە

*** * ***

چوومە شێخەشلێ وێران گچکە دێیە
دوو رۆژە محەمەد دەرناچی لە مارێیە
هەر لەبەر حادزی کەرێیە
رۆژەکی نوێژی عەسرێیە
گرتم رێگەی بەحرکێیە
هەتا گەیە دیوانێیە
عوسماناغا بەرێ و جێیە
دستی محەمەدی گرت، رایکێشا سەر چارێیە
دوو قەزناغ جۆزی دایێ
ئەویش باروێزی کەرێیە

*** * ***

سەد ئافەرین شێخ محەمەدی پیرباریە
خوشکە عەنبەر خێزانییە
چووە زگ کەندووی ئاردییە
دوو سێ ربەی تێکردییە
باروبووەکی چاکی کردییە

*** * ***

یەکێدی هەبوو لە گوندییە
لە دەورمەندی تاکی نییە
سوندی خواردییە بە رەبییە
ژنم لۆ کورێ خۆ خواستییە
نانی نەلەڵلامان لە مارێدا نییە
چ باروبووشی نەکردییە

*** * ***

هەوار، هەوار، مەقەدەرە
گۆتم ناچمە ئەو سەفەرە
لۆم گازکەنە برادەرە
·دێزەم تۆپی مام بێ کەرە

کەندوو: لە قوڕ دروست دەکرا لە شێوەی بەفرگردی ئێستا وابوو دەرخوونەی لەسەرەوە هەبوو، لە خوارەوەش کونێکی تایبەت بۆ بەتاڵکردنی ئارد هەبوو.
دێزە: هەر گوێدرێژەک رەنگی خۆڵەمێشی بێت پێی دەڵێن دێزە.
یێختە: ئەسپ، ئەگەر لە جۆرێکی نارەسەن بوو، دەیخەسێنن، بۆ ئیش بەکاری دێنن، ئەگەر رەسەن بوو تەنها بۆ سواربوونە.
چەنگ: ئەگەر یەک دەست پڕ بکرێ چەنگە، ئەگەر هەردووک بێ گۆلە.
باروبوو: یارمەتیدان-دەستگرۆیی.
باراش: باری ئاشی، ئەو گەنمەی ئامادەکراوە بۆ هاڕین.
قەزناغ: چوار ربەیە، هەر ربەک نۆ کیلۆیە.

* ئەم بابەتە لە گۆڤاری ئاسۆی فۆلکلۆر، ژمارە (٢٣)ی ساڵی ٢٠٠٦ بڵاوبۆتەوە.

لاوکی چەتۆ*

(گوتنی لاوکبێژ نادر مستەفا هیرانی)

سبەیە سبە زووە، سبەیە سبە زووە
چەتۆیێ ئاغایێ گران لە خەوێ شیرین رابووە
بسێ بانگا گازی شیرنێ دەلالێ خۆ کردییە
کچکێ دینێ دەلالێ شیرنێ مال خراپێ، ئەمان چما ئەتوو نزانی ئەمن
ئەوشۆکە خەونەکی گەلە گەلە گەورەو قەبیعاتم دیتییە
ئەمان لخەونێ مندا وەبییە
تۆزەکێ قالبێ من تێک چووە
نارە نارەک و نرکە نرکەک لە سینگێ من دەربەرییە
کەتیتەوە ناو چەمییە
چەند کێروشکێ لە لانانە
چەند شێرێ لە بیشانە
چەند کەوێ سەر هێلکانە
چەند ریویێ لەجۆمانە
چەند حەیوانێ لە دەحلان و لەبەرپیان و لە بەحرانە
فەرخێ خۆو هێلکێ خۆو کلکێ خۆیان وە دەوێ خۆ گرتینە
کچکێ دەلالێ مال خراپ و لعارێ بێدەرێ دەشتێ مەلیک سینۆیێ کەتینە
ئەمان تەیرو تاری بە گۆشتی وان دەعبایان و بەرازان هەموو خەنی بووینە
لێ لاوۆ لێ لاوۆ لێ لاوۆ لێ لاوۆ لێ لاوۆ چەتۆ
لاوۆ[1]
عەگیدێ سەرێ مەیدانێ بابێ مستێ لۆ رم زراوۆ
* * *
هەنگینێکە شیرنێ دگۆ ئاغایێ گران یێ ئەفەندییە
رۆژێ سێ جاران سەرێ وێ شیرنێ دەلالێ خۆ بیتەوە بە قوربانی سەرییە
ئەمان تەعبیرێ خەونێ توو لەکن فەرحۆیێ پیرە بابێ توو نەبێ لە کن چ کەسێکە نییە
ئەوجە چەتۆ دگۆ شیرنێ دەلالێ مال خراپێ، لە بۆ من چێ بکە قاوەکا سەحەرییە
هەتا ئەمن بچمەوە دیوەخانێ بابێ خۆ سەری حەفت مانگانە دیوەخانێ بابێ خۆم بچاوێ خۆ نەدیتییە
ئەمان داخوە بزانم تەعبیرێ خەونێ من مال خراپۆ لەوێندەرێکە چیەو یان چ نییە
* * *
ئەوجە هەنگینێکە چما ئەنگۆ نزانن لۆ چەتۆ تێکردییە قاوەکا سەحەرییە
چەتۆ بەسەر هەناوێ خورینی دا کردییە
چەکمە سۆری عامودی بسەر پێ یێ خۆ وەکردییە
ئەوجە چەتۆ بسێ بانگا گاز دکا کچکێ شیرنێ دینێ مال خراپێ دەلالێ ئەتوو ئەورۆکە مل بکەزییە
خۆ بکۆلیتی تێرکێ حەلەبێ رابگەینە

ئەتوو تێلی عەیشانێ لە بۆ بەژنێ چەتۆیێ ئاغایێ گران دەربینە

زینێ زەردی شابازی بسە پشتێ دا بینە
ئەتوو تەنگ و بارەخانێ وا لێ بشەتینە
رکێبێ حەیدەری بەولاو بەولا پێدا بەردایینە
کچکێ دەلالێ مال خراپێ دەستەکێ دۆشەکا بینە
لسە خانێ زینی بپێچینە
ئەتوو دەسکەکی گولان و رێحانان بقرتینە بینە
لەبەر قەرپۆزێ زینی را بچەقینە
کچکێ دەلالێ مال خراپ تێلی عەیشانێ وەکی رۆژێ دەعوایێ لێقەومانێ بووکان و عەردفاتان بخەملینە

* * *

ئەوجە ئەورۆکە شیرنێ رابووە لسەر فەرمانێ چەتۆیێ ئاغایێ گران تێلی عەیشانی هینا دەرێ بتەمامییە

هەنگینێکە شیرنێ ئەمان تێلی عەیشانی راکێشا دەرێ لە تەویلەخانێ بتەمامییە

زینێ زەردی شابازی لسەر پشتێ قەیم کردییە
رمێ قوتێ گورگانی لسەر پشتێدا چەقاندییە
رکێبێ حەیدەری بەولاو بەولادا پێدا بەردایاندییە
دەسکەکی گولان و رێحانانی قرتاندییە
لەبەر قەرپۆزێ زینی را کردییە
ئەمان دەستەکێ دۆشەکانی هینایە لسەر خانێ زینی پێچاندییە

ئەوجا ئەورۆکە شیرنێ تێلی عەیشانی لۆ بەژنێ ئاغایێ گران وەکی رۆژێ لێ قەومانێ بووک هینانێ خەملاندییە

ئەوجە شیرنێ لەگلەگی گرت و دەیگۆ فەرموو سواربە ئاغایێ گرانی ئەفەندییە

یاخوە رۆژێ سێ جاران سەرێ شیرنێ دەلالێ خۆت ببیتەوە بە قوربانی سەرییە

* * *

ئەوجە ئەورۆکە برا لمترا سبەیە گەلەکا زووە
چەتۆیێ ئاغایێ گران لەتێلی عەیشانێ را سوار بووە
ئەوجە ئەورۆکە چەتۆ هاتەوە دیوەخانێ بابێ خۆ سەلامەکی لەدیوەخانێ بابێ خۆو گەلی مەجریسێ کردییە
ئەوجە وانی لە مەجریسێ بابێ وی دا بوون دەیانە گۆ: عەلیکومە سەلام چەتۆ بەخێر بێی سەد جاران بتەمامییە
ئەوجە پاشی مەجریسێ فەرحۆیێ پیرە بابێ وی سەرێ خۆ بلند کردییە

دەیگۆ وە عەلیکومەسەلام کورێ من چەتۆ یاخوە سەد جاران بەخێر بێ ی لسەر چاوێ پیرە بابییە

ئەمان کورێ من چەتۆ سەرێ حەفت مانگانە دیوەخانێ بابێ خۆت بچاوێ خۆ نەدیتییە

کورێ من ئەورۆکە ئەمان کێ ترش و تارانێ توو بزەبرێ دارێ قوتە رمان بردییە

ئەمان کورێ من نزانم کێ سەرێ توو شکاندییە
کێ غەدوور لە توو کردییە
ئەورۆکە هێدی هانات لۆ پیرە بابێ هانییە
ئەوجە ئەورۆکە چەتۆ دگۆ: بابۆ چما ئەتوو نزانی سەرێ تو خۆشبێ دەگە سەرێ مەجریسێ بتەمامییە
کەس حەد و وجود نیە غەدوور غدوور بکاتن لە چەتۆیێ ئاغایێ کورێ توو بعەینییە
ئەمان بابۆ کەسیش پێ ناکرێ بێتن ترش و تارانێ چەتۆیێ ئاغایێ گران بباتن لۆ بتەمامییە
ئەمانە بابۆ چما ئەتو نزانی راستە سەری حەفت مانگانە دیوەخانێ تووم بچاوێ خۆ نەدیتیە
ئەمن ئەو شۆکە خەونەکی گەلە گەورەو قەبیحاتم دیتییە
ئەمانە بابۆ تەعبیرێ خەونێم لەگە تووە، ئیشێ خەونێ نەبی لۆ قەت ئیشیتکەم نییە

* * *

ئەوجە ئەورۆکە چما ئەنگۆ نزانن فەرحۆ دگۆ: کورێ من چەتۆ خەونێ خۆ لۆ بابێ خۆ بگێرەوە بتەمامییە
کاخۆ بزانم خەونێ توو کووەو یان کوو نییە
ئەوجە چەتۆ دگۆ: بابۆ چما ئەتوو نزانی دوونێ شەوێ کە وەختی من خەوم لێ کەتییە
تۆزەکێ قالبێ من تێک چووە، ئەمان قرچە قرچەک و نارە نارەک و نرکە نرکەک لە سینگێ من دەردەپەرییە
کەتیتەوە ناو دەشتییەو ناو چۆمییە
چەند کێروشکێ لە لانە
چەند کەوێ سەر هێلکانە
چەند شێرێ لە بیشانە
چەند پلنگێ لو جۆمانە
چەند ریوێ لە شیوانە
چەند حەیوانێ لە دەحلان و لە بەریان و لە بەحران و لە چۆل و چیایانە

ئەمانە فەرخێ خۆو هێلكی خۆیان وە دەوێ خۆ گرتینە
ئای مال خراپێ وە عاردێ بێدەرێ دەشتێ مەلیک سینۆیێ کەتینە
ودلا بابۆ تەیرو تار بە گۆشتێ وان دەعبایان و بەرازان هەمووی خەنی بووینە
ئەمان بابۆ خەونێ من هەر ئەوەندەیەو ئاغاوۆ قەت چیتکە نینە

* * *

ئەوجە هەنگینێکە فەرحۆ فکرێ خۆ لە خەونێ چەتۆیێ کورێ خۆ راگرتییە
زانی هەجەلێ کورێ وی چەتۆ لە دەشتێ مەلیک سینۆیێ عەردێ بێدەرێ هاتییە
ئەوجە فەرحۆ گۆتی وە چاکە تەعبیرێ خەونێ کورێخۆ بەس بکەم لۆ
تیرێ بنێ بەرێێ ئەنێرمە دەشتێ مەلیک سینۆیێ بەلکەم خوایێ گەورە ئەوێ بەلایێ دەفع کاتن ئەوجارە لسەر بەژنێ ئاغایێ گران براستییە
ئەوجە فەرحۆ دگۆ: کورێ من چەتۆ بە سەهو چووی بە غەلەت چووی کورێ من لە وێ خەونێدا توو بە غەلەتی دیتییە
کورێ من خەونێ توو لە دەشتێ مەلیک سینۆیێ لە عاردی بێدەرێ نییە
کورێ من خەونێ توو لە تیرێ بنێ بەریێ ولاتێ ژێری ولاتێ کۆچەکێ ئێزیدییە
لە کن شێخ گەویێ و شێخ بەدۆیێ و شێخ گورگۆیێ و شێخ میرزۆیێ ئێزیدی ییە
کورێ من هەشتێ و یێک رەشبۆزی بەیازی دامەنتاری ان دابەستییە
ئەمان دەمەوێتن بچی لۆ بابێ خۆ بینی کورێ من یاخود لۆ بابێ خۆ بێیەوە مالّی بسەلامەتییە

* * *

ئەوجە هەنگینێکە برا چما ئەنگۆ نزانن چەتۆیێ ئاغایێ گران دگۆ: بابۆ
من شارەزایی مەملەکەتێ ئێزیدی یان نیمە لۆ بتەمامییە
لۆ تیرێ بنێرەبەریێ وولاتێ ژێرییە
ئەمان بابۆ توو بینە لەگە من بنێرە خولامەکێ یا پیاوەکێ لۆ شارەزاییە
ئەوجە فەرحۆ یێ دگۆ: کورێ من چەتۆ یاخود عەمرت نەمینێ دیارە توو لەمن نی کورێ من داخوە داکێ توو فالی لە چ گاوان و شوانان خواردییە
کورێ من ئەتووی وەسەر دنیایێ بێخستییە
ئەوجە هەنگینێکە چەتۆ لە بابێ خۆ تورە ببوو دوعا بوونی لە بابێ خۆ نەخواستییە
روێ خۆی لەتیرێ بنێ بەریێ وولاتێ ژێری ناو چار کۆچەکێ ئێزیدی یان کردییە
ئەوجەفەرحۆ بسێ بانگا گاز دکاتن کورێ من چەتۆ توو برۆ کن شێخ حوسێنی بەدەوییە
سەلامەکێ بکە لەوییە
بائەو بەتوو بلێتن تەعریفێ شەران و حەربان کووەو یان کوو نییە
ئەوجە چەتۆیێ ئاغایێ گران هەنگینێکە رۆیشتییە
.روێ خۆی لە کۆنێ شێخ حوسێنێ بەدەوی کردییە
شێخ حوسێنێ بەدەوی لەسەر کۆشکو قەلاتێ دارێ دووربینێ لە بەرێ چاوێ خۆ راگرتییە
زەینێ خۆی دریێ ئەوزە سوارەک دێتن لۆ بتەمامییە
شێخ حوسێنێ بەدەوی زەینێ خۆی لێ دایێ باش فکرێ لەو سواری کردییە
زەینێ خۆی دایێ ولاغی لە بنەوی عەیشانێ فەرحۆیێ ئەوێ عەلی عوزێراغەیە
بەلان سوارێ سە پشتی وی ئەناسییە
ئەوجە شێخ حوسێنی بەدەوی دەیگۆتە وان خولامان و خزمەتکاران ئەوە
سوارەک دێ لۆ مالّی مە ئەگەر سەلامی کرد سەلامی لێ وەرنەگرنەوە بتەمامییە
ئەو دەبی خولامەکی گەلەک حیزو دز بیتن
یان دەبی پیاوەکی گەلەک رەشید بیتن
فەرحۆی لۆخۆ کوشتبیتن
تێلی عەیشانی لێستاندبیتن
ئەوجە کە چەتۆ گەیشتە دیوەخانێ شێخ حوسێنی بەدەوییە
سەلامەکی لە شێخ حوسێنی بەدەوی کردییە
کەس جوابێ سەلامێ چەتۆیێ ئاغایێ گران وەرنەگرتەوە بتەمامییە

ئەوجە چەتۆ دگر: شێخ حوسێنی بەدەوییە

ئەتوو لۆ سەلامێ وەرناگرییەوە لەمن براستییە

ئەوجە شێخ حوسێنی بەدەوی دەیگۆ کوڕۆ کەرسوارێ حوسێنییە

چما ئەتوو نزانی ماڵ خراپۆ دەبی ئەتوو خولامەکی گەلەک حیز و دز بی عەیشانت لەفەرحۆی دزییە

ئەمان یان دەبی سوارەکی گەلەک رەشید و ئازابی فەرحۆت لەسەرێ مەیدانێ کوشتییە

عەیشانت بە زەبری دارێ قوتە رمان لێستاندییە

***

ئەوجە هەنگینێکە چەتۆ دگۆ شێخ حوسێنی بەدەوییە

ئەمن خولامەکی حیز و دز نیمە عەیشانم بەدزی لەفەرحۆی نەستاندییە

ئەمن فەرحۆم لەسەرێ مەیدانێ کوشتییە

عەیشانم بە زەبرێ دارێ قوتە رمان لۆخۆ هینایە لێستاندییە

ئەمن هاتیمە دەگەرەتووش بکەم سەر بەسەرانەکێ بتەمامییە.

ئەمان لێرانە لەتووش بستینم (کار بزمت خرێ بن بەحری)یە

ئەوجە شێخ حوسێنی بەدەوی دەیگۆ کورە شۆڕە سوارێ حوسێنییە

قەسەم بەخودێ ژورێ سەرییە

لەتوو سوار بکەم پەنجا عەگیدی بتەمامییە

ئەلعانەکە خینێت دەکەنەوە تۆزو تەمێ لۆ عاردییە

ئەوجە چەتۆ دگۆ ئەمن چ منەتم بە توو نییەو بە پەنجا عەگیدێ توو نییە

هەنگینێکە شێخ حوسێنی بەدەوی پەنجا عەگیدی لەسەرێ مەیدانێ لە چەتۆ سوار کردییە

ئەمان چەتۆ دوو، سێ سەران هات و چۆ کردییە

هەنگینێکە پەنجا عەگیدی بەزەبرێ دارێ قوتە رمان هەلدەدا لەسەر ولاغییە

ئەوجە چەتۆ هوجومێ سەر دیوەخانێ شێخ حوسێنی بەدەوی کردییە

دەیگۆ کوڕو شێخ حوسێنی بەدەوییە

شەرێ من دەگە گاوان و شوانێ گوندی نییە

ئەمان شەرێ من دەگەرەتووەو دەگە چ کەسیدیکە نییە

***

شێخ حوسێنی بەدەوی هەنگینێکە دگۆ: بخۆ لێ سواربم ئەلعانەکە لە (کار بزمت خرێ بنێ بەحری)یە

ماقولۆ شۆڕە سوارێ حوسینییە

خینێ توو دەکەمە تۆزو تەمێ عەردییە

ئەوجە هەنگینێکە شێخ حوسێنی بەدەووی سوار دەبوو لە (کار بزمت خرێ بنێ بەحری)یە

چەتۆ دوو سەران خۆ لۆ شێخ حوسێنی بەدەوی لسەرێ مەیدانێ را شل کردییە

ئەوجە چەتۆ جارێ سێیەم لە شێخ حوسێنی بەدەوی گەراوە بتەمامییە

قونکە رمەکی لە بن قوونێ شێخ حوسێنی بەدەوی هەلدا لەسەر ولاغی فرێدا عەردییە

ئەوجە چەتۆ بەتیلی عەیشانێ هوجومێ سەرێ شێخ حوسێنی بەدەوی کردییە

ئەوجە چەتۆ خرژنی لەشیرێ خۆ وەهینا دەیگۆ شێخ حوسێنی بەدەوی خاترێ خودێ ژۆری سەری خاترێ فەرخۆیێ عەلی عوزێراغەیە

ئەوجارە کە من توو عەفو کردییە

***

ئەوجە شێخ حوسێنی بەدەوییە

دەیگۆ کوڕ و شۆڕە سوارێ حوسێنییە.

خاترێ خودێ خاترێ خودێ ژۆری سەرییە

بەلان هاترێ فەرحۆیێ تەوێ عەلی عوزێراغە چییە

ئەوجە چەتۆ دەیگۆ مامۆ شێخ حوسێنی بەدەوییە

چما ئەتوو نزانی ئەمن چەتۆمە کورێ فەرحۆمە.

ئەوێ عەلی عوزێراغە بەخۆمە

ئەمن هاتیمە تەعریفێ وێ وولاتێ ژێری تیرێ بنێ بەرێی لۆمن بکە بتەمامییە

ئەورۆکە ئەوا لسەرێ مەیدانێ پەنجا عەگیدت لەمن سوار کردییە

سەلامت لەمن وەرنەگرتەوە بتەمامییە

ئەتوو دەعوایێ حەربان و رۆژێ دەعوایێت لەمن کردییە

***

ئەوجە هەنگینێکە وەکی ئەو قسەی بەشێخ حوسێنی بەدەوی گۆ، شێخ حوسێنی بەدەوی گوتی: کورم ئەمن ئەتوو نەناسی، وەکی چاویشم بە وراغەکەی کەت وراغێ بابێ

توو بوو وەختبو چاوم کۆرەبی لەخەفەتا بابێ توو، کوڕم مادام کوڕێ فەرحۆی بی مەعنای وەیە کوڕێ برایێ منی، فەرحۆ برایێ من بووە، ئەمە دەگەر بابت حەفت رۆژان پێکدیان هیناو بردییە، چتاقمان چتاقمان پێ وە عاردی نەکەتییە، ئەتوو پشتێ منت لە عاردی دا بەران ئەمن بەتووم شەرمنییە، ئەتوو برازا یێ منی، ئەلعانەکەش بزانم لۆ چ هاتی بەخێر بێ ی سەر چاوێ مامی خۆ هەتا پێت بریم؟ گۆتی: وەلا مامە ئەمن خەونم دیتییە خەونەکەشم کەتنە تیرێ بنێ بەرێی ولاتێ ژێری، ئەلعانیش بابم ناردمییە ئێرانە، گۆتی برۆ کن شێخ حوسێنی بەدەوی ئەو تەعریفێت لەوێندەرێکە لۆ بکاتن هەنگینێکە هەرو، ئەمنیش شارەزای مەملەکەتەکە نیمە لۆیێ هاتیمە. ئێ گۆتی: کوڕم هاتی بەخێر بێی، گۆتی: ئەلعانەکە برۆ هەرو لێرە تێپەڕبە ئەگەیە کانی ێ جەم چنارێ، بەس لەوێندەرێکە لامەدە لەسەر ئاوێ چەم چنارێ، ئاوەکی گەلە ساردە ئەگەر تێنیشت بوو لامەدە ئاوێ بخۆیەوە، دائمە پیاوێ ئێزنی یان عەگیدەکان پالەوانەکان لەوێندەرێکە بەجلکێ ژنان دانیشتینە لەسەر کانیێ، کە ئیسلامەک بەوێندەرێکە دا بچی ئەوان بەرایی لێ بگرن بیکوژن لە خافرەتی بەژنی تێبگاتن، کوڕم زۆرت ئاگا لێ بی لەسەرخۆبی بەسە. ئێ گۆتی: باشە مامە ئەمن دەڕۆم بەران شارەزا نیمە حەزدەکەم هەتا لەوێندەرێکە تێپەڕ دەبم پیاوەکی یان خولامەکی ددگەرد من بنێری لۆ خاترێ شارەزایێ بەپێشم کەوێتن. گۆتی: کوڕم بریابا لە فەرحۆی نەبای، دیارە ئەتوو لە فەرحۆی نی داخوە داکێ توو فاری لە چ گاوان و شوانان خواردیە ئەتوو وەسەر دنیایێ کەتی، ئەگەر ئەتوو لەفەرحۆی بی ئی هەندێی ئەتوو دەحوایێ پیاوەکی کەی کە دەگەرتدابێتن، بەتەنێ نەوێری برۆی، ئەوجە چەتۆ تووڕە بوو لەوێندەرێکە دوعا بوونی لەوێش نەخواست رۆیی.

* * *

وەرە لێ لاوۆ لێ لاوۆ لێ لاوۆ لێ لاوۆ لێ لاوۆ
لێ لاوۆ لێ لاوۆ چەتۆ لاوۆ
عەگیدێ سەرێ مەیدانێ بابێ مستی رم زراوۆ
ئەوجە ئەوڕۆکە چەتۆ رۆیشتییە
دوعا بوونی لەشێخ حەسێنی بەدەوی نەخواستییە
ئەوجە شێخ حوسێنی بەدەوی بسێ بانگا گاز دکاتن
کوڕێ من چەتۆ شەرتبی لەوێ سەفەرێ بگەڕێیەوە بتەمامییە
منیشچ مسلی خانێت دەمێ بعەینییە
ئەوجە چەتۆ هەنگینێکە رۆیشتییە
ئەمان چەتۆ زەینێ خۆی دایێ لەسەر ئاوی چەم چنارێ را تێپەڕ بووە وا زەینێ خۆی دایێ پیرە ژنەکی ئێزیدی سەکنییە
لەگەر کیژەکی عومر چاردە سالییە
سەلامی لەوان نەکردییە
لانەدا سەر ئاوێ چەم چنارێ لۆ بتەمامییە
ئەوجە چەتۆ لەوێندەرێکە را تێپەڕییە
ئەمان هەنگینێکە چما ئەنگۆ نزانن پیرە ژنی ئێزیدی بسێ بانگا گاز دەکاتن کوڕۆ شۆڕە سوارێ حوسێنییە
بگەڕێوە سەر ئاوێ باتمانێ بخۆوە قومە ئاوەکی گەلەک سارد و تەزییە
ئەوجە چەتۆ گێی خۆی لە قسێ پیرەژنێ ئێزیدی رانەگرتییە
رکێبەکی لەبن چەنگێ تێلی عەیشانێدا تەقاندییە
چەتۆ هەنگینێکە داخیلی تیرێ بنێ بەرێێ ولاتێ ژێری بووە ئەمان چەتۆ زەینێ خۆی دایێ چل کچێ ئێزیدی یان دەستێ خۆیان دە ئێکدی گرتییە
شایی یەک و داوەت و دیلانەکیان دامەزراندییە

* * *

ئەوجە چەتۆ سەلامەکی لەوان چل کچێ ئێزیدی یان کردییە
چل کچێ ئێزیدی یان دەیانەگۆ وە عەلێکومەسەلام بەخێر بێی شۆڕە سوارێ حوسێنییە
سەرچاوێ مە هەر چل کچێ ئێزیدیان بەراستییە
چل کچێ ئێزیدیان دەیانەگۆ کوڕۆ و شۆڕە سوارێ حوسێنییە
بزانم ئەوڕۆکە سەفەرێ توو لۆ کێندەرێکەیە هاتییە ولاتێ ژێری لیرێ بنێ بەرێێ بتەمامییە
ئەوجە ئەوڕۆکە چەتۆ دگۆ چل کچێ ئێزیدیان چما ئەنگۆ نزانن ئەمن هاتیمە لۆ تیرێ بنێ بەرێێ ولاتێ ژێرییە
لۆکن شێخ گەۆیێ و شێخ بەدۆیێ و شێخ گورگۆیێ و شێخ میرزۆیێ ئێزیدییە
هەشتێ و پێک رەشیۆزی بەیازی دامەنتاری دابەستییە

ئەمان نزانم دەبێ ڕەوێ ئەو ئێزیدی یانە لەکێندەرێکە ڕا
مۆڵ کردییە
چل کچێ ئێزیدی یان دەیانەگۆ شۆڕە سوارێ حوسێنییە
وز لە ترش و تارانێ مەملەکەتێمە بینە بتەمامییە
ئەمان ماخرا چما ئەتوو نزانی توتک بابەک گاوانەکیان
لەکن دانایە ناوی ئۆغـزە بەهەشتێ و یێک عـەگـیـدیان
داخیل کردییە
ئەمان بخودێ کەمە بچی لەوێ کە لە توو قیت بیتەوە
ئەمان تۆبدەکت لێداتن بەتۆبزێ ڕەشێ قەرێ حەلەبییە
خـیـنێت دەکـاتەوە تۆز و تەمێ بن دەست و پێـیـێ
سەگلاوییە

* * *

ئەمان دیسان چل کچێ ئێزدی یان دەیانەگۆ کورۆ شۆڕە
سوارێ حوسێنییە
ئەتوو وەرە دابەزە برەکێ داوەتێ بکە دەگـەرەمـە لەبۆ
کەیفێ دربیە
ئەمان شایی و ڕەشبەلەک لەبۆ کچکان و کورکان خەم
ڕەوینێ دنیایێ یە ئاغاۆ براستییە
ئەوجە چەتۆ دگۆ چل کـچێ ئێـزیدی یانە ئەنگۆ چلن
ئەگەر چلیدیکەشو
دەگەدابێ هێشتا ناوکەمەوە خولام و کێلکەرێ شیرنێ
دەلالێ خۆم گوارە زێری حەیدەرییە
ئەمن نەهاتیمە بکەمەوە داوەتێ و دیلانێ لاتیری بنێ
بەریێ ولاتێ ژێری، هاتیـمـە ببـەمـەوە ترش و تارانێ
مەملەکەتییە
ئەمـان ئەنگۆ بەمن بلێن: بزانم دانگێ گـارانێ وی
گاوانی لە کێندەرێکە مۆڵ کردییە
ئەوجـە هەنگینێکە برا چمـا ئەنگۆ نزانن چل کـچێ
ئێزیدی یان دەیانگۆ گورۆ شۆڕە سوارێ حوسێنییە
سەرێمەت هەر چلی ببیتەوە بە خولام و خزمەتکاری
سەرییە
ئەتوو ئەمە مەبە ترش و تارانێ مەملەکەتییە
ئەتوو وەرە لە باتێ ترش و تارانی مەملەکەتییە
ئەمە چلێن یێکەکێ لۆخۆ بگرە ببەوە مەملەکەتێ خۆ لۆ
خەم ڕەوینێ دنیایێ لەبۆ کەیفێ دربیە
ئەوجە چەتۆ دگۆ منێ نەهاتیمە ئەلحانەکە ئەنگۆ چان
یێکەکی لەنگو ببەم بەراستییە

تا بلێن: چەتۆ کـورێ فـەرحۆ کـیـژە قـەرەجـەکی لەبن
پرچکان ڕفاندییە
ئەمـان ئەنگۆ بەمن بلێن ئاخـۆ بزانم ئۆغـزێ گـاوان لە
کێندەرێکە مۆڵی کردییە
ئەوجـە چل کـچێ ئێـزیدی یان دەیانەگـۆ کـۆڕو شـۆڕە
سوارێ حوسـێنییە
ئۆغزی سەباب لەو دیوێ گرێ باقانێ ڕا مۆڵ کردییە
دانگێ گارانێ ی لەوێندەرێکە مۆڵ کردییە
ئەمـان هەشتێ و یێک ڕەشـبـۆزی بەیازی دامـەنتـاری
بەچار دەوری ڕەشمالێدا پەرت کردییە
بەخـۆی لەوێندەرێکە ڕمی لەپشت سـەرێ خـۆ کـوتایە
لەوێندەرێکە خەوی لێ کەتییە
ئەتوو برۆ خۆت دە ڕمێ ئۆغزێ فەلە بکە ڕمێ وی بینە
دەرێ لە عاردییە
ئەگەر ڕمێ ئۆغزت هەڵقەراند لەعاردییە
هەنگینێکە دەگـەرەوەی بکە سـەریەسـەرانێ یەقـینی
دربیە
ئەگەر ڕمێ ویت پێ هەڵنەقەنا لەعاردییە
وازی لێ بینە مـێلە لەتوو واگـا بیێن کـافـرێ لۆ
بتەمامییە

* * *

ئەوجە چەتۆ هەنگینێکە لەوێندەرێکە دوعابوونی لەچل
کچێ ئێزیدی یان خواستییە
ڕکێبەکی لەبن چەنگێ تێلی عەیشانێ تەقاندییە
ئەمان ڕێ یێ دوازدە سەعاتانی لۆ بچار سەعاتان برییە
ئەوجە چەتۆ زەینێ خۆی دایێ ئەوە پیرەمێردەکی عەمی
حەفتێ سالی ڕوێ خۆی لە قیبلەی کردییە
ردێنی وی سپی بووە، چەتۆ سەلامەکی لێ کردییە
دەیگۆ وەعـەلەیکومـەسـەلام کـورێ من بەخـێـر بێ ی
شۆڕەسوارێ حوسـێنییە
ئەوجە چەتۆ دگۆ مام ئەختیارێ حوسێنییە
عومرێ توو حەفتێ سالی زیاتر بیە
مەملەکەتێ ئێزیدی یان لەتیرێ بنێ بەریێ ولاتێ ژێری
ناو چار کۆچەکێ ئێزیدی یانە
ئەمان کاخۆ بزانم ئەتوو چاکەی لێرانە
ئەوجە مـام ئەختـیـارێ حـوسێنی دەیگۆ: کـورێ من
شۆڕەسوارێ حوسێنییە

چما ئەتوو نزانی ئەمن هاتیمە لۆ ئاشییە لۆ باراشییە
ڕێ یێ ئاشیم غەلەت کردییە
تووشم بەکاولە ئاشێ ئێزیدی یان هاتییە
ئەوە سەرێ حەفت ڕۆژانە نۆ هێستریان لەمن ستاندییە
باراشێ من لە ئاشی کەتینە.
مشکان خەلاس کردینە.

* * *

ئەوجە چەتۆ دگۆ مام ئەختیارێ حوسێنییە
دوعایێ بکە یەقینی درییە
ئیشاللە دەدەمەوە توو نۆ هێسترێ توو بتەمامییە
ئەوجە هەنگینێکە چەتۆ دوعا بوونی لەمام ئیختیارێ حوسێنی خواستییە
لەوێندەرێکەڕا وەسەکەت لەگرێ باتمانێ شۆڕ بۆوە ئەو دیوی بتەمامییە
ئەمان چەتۆ هەنگینێکە زەینێ خۆی دایێ ئۆغزی فەلە لەبەر ڕەشمالێدا خەوی لێ کەتییە
هەشتێ و یێک ڕەشبۆزی بەیازی دامەنتاری لەچار دەورەی ڕەشمالێدا
مۆل بووە، ئەمان ئۆغزێ فەلە ڕمێ خۆی لەپشت سەرێ خۆی چەقاند بوو بەخۆی خەولێ کەتییە
ئەوجە چەتۆ هەنگینێکە دوو، سێ سەران هات و چۆ کردییە
ئۆغز لەخەوێ واگا نەهاتییە
ئەمان چەتۆ هاتە خوارێ لەسەر تێلی عەیشانێ بتەمامییە
خۆی لەرمێ ئۆغز کرد و ڕمێ ئۆغزێ لە عاردی هەلنەقەنا بینتە درێ بچاکییە
ئەوجە چەتۆ سوار دەبوو لە تێلی عەیشانێ بتەمامییە
دوو، سێ سەرانی هات و چۆ کردییە
ئۆغز لخەوێ واگا نەهاتییە
دیسان لە ئتێلی عەیشانێ دابەزییە
سەرەسمەکەکی لە تەنیشتێ گاوانی کوتییە
دوو پەراسووی لەپەراسووێ ئۆغزی شکاندییە
کاوانێ سەباب لەخەوێ ڕاپەڕییە
ئەوجە ئۆغزێ فەلە دەیگۆ کوڕ و شۆڕە سوارێ حوسێنییە
ئەمن سێ سەددقەم لەخۆ گرتییە
یێکەکی بتکوژم لۆ دووی دێ ناوو ناوبانگێ منت نەزانییە
ئەلعانەکە تۆ بزەکت لێدەم بە تۆیزێ ڕەشێ قەرێ حەلەبییە
خێنێت دەکەمەوە تۆز و تەمێ بن دەست و پێ یێ سەگلاوییە
ئەمان چما ئەتوو ناوبانگی منت نەزانییە
بەعەشتێ و یێک عەگیدیان داخیل کردیە و هەشتێ و یێک ڕەشبۆزی بەیازی دامەنتاری یان تەسلیمی من کردییە
ئەمان ئەلعانەکە لێرانە بتکوژم دەلێن عەگیدەکێ ئێزیدی یان مندالەکی حوسێنی یانی ڕێ و بار کوشتییە

* * *

ئەوجە چەتۆ دگۆ بەلێ ئۆغزێ قسێ توو ڕاستە چ درۆنییە
ئەگەر ئەتوو ئەلعانەکە ئەمن لێرانە بکوژی دەلێن: عەگیدەکی ئێزیدی یان
مندالەکی حوسێنی یانی ڕێ و بار کوشتییە
ئەمنیش ئەگەر ئەتوو ئەلعانەکە لێرانە بکوژم، دەلێن عەگیدەکی حوسێنی یان چوو گاوانەکی لەبەر دانگێ گاڕانێ لە ئێزیدی یان کوشتییە
ئەمان چەتۆ دگۆ گاوانۆ گوندییە
سەگێ سەباب زگێ توو عەمبارێ نانی خەلکییە
شەڕی من دەگە گاوان و شوانێ گوندی نییە
ئەمن هەشتێ و یێک ڕەشبۆزی بەیازی دامەنتاریم خڕ کردتەوە بەتەقێ قەرەبینایێ بزەبرێ دارێ قوتە ڕمان بتەمامییە
لەگرێ گرباتمانێم ئالاندییە
ئەتوو برۆ هاوارێ ببە لۆ ناو چارکۆچەکێ ئێزیدی یان، لۆ کن شێخ گەۆیێ و شێخ بەدۆیێ و شێخ گورگۆیێ و شێخ میرۆیێ ئێزیدییە
هەتا سێ سەعاتی د دیکە لێرانە دادەنیشم ئەگەر دێنە ڕوو ڕەوێ ڕەشبۆزان بابێن لۆخۆ بگێڕنەوە بڕاستییە
ئەگەر نایێن هەتا سێ سەعاتیدکە ئەمن دەڕۆم دەبەمەوە لۆ مەملەکەتێ خۆ لەباتی ترش و تالانێ بتەمامییە

* * *

ئەوجە هەنگینێکە ئۆغزێ دەیگۆ چەتۆ دچمەوە گوندی هاوارێ دەبەم لۆچار کۆچەکێ ئێزیدی یانە
ئەگەر لەو سەری گەڕاینەوە لۆ مەیدانێ شەڕانە

پێشی هەمووان دەگەرە من بکەی سەریەسەرانەکێ لە مەیدانێ بتەمامییە هەلاتییە

روێ خۆی لەناو چار کۆچەکێ ئیزیدی یان ئۆغزی فەلە دەیگۆ:

هەوارە هەوارە کورۆ هەوارە شێخ گەۆیی، کورۆ هەوارە.

شێخ گەوۆ هەوارە، شێخ بەدۆ هەوارە، شێخ گورگۆ هەوارە، شێخ میرزۆ هەوارە.

چما ئەنگۆ نزانن شۆرە سوارەکی حوسێنی هاتییە

ئەورۆکە رەوێ شەهتێ و یێک رەشبۆزی بەیازی دامەنتاری لەمن ساندییە

ئەوجە چەتۆ شەرتێ خۆی دەگەر گاوانێ گوندی کرد و گاوانێ سەباب

ئەوجە ئەورۆکە شێخ میرزۆیێ ئیزیدییە دەیگۆ: کاخۆ بزانن ئۆغزێ گاوان چ لێ هاتییە

نان لەتێرکێ وی خەلاس بووە، کێ سەرێ وی شکاندییە

کێ قالبی وی کوتییە

هێدی هێدی هەراو هۆریای لۆ چارکۆچەکێ مە هینایە بتەمامییە

ئەمان دیسان ئەورۆکە چما ئەنگۆ نزانن ئەوجە هەنگینێکە ئۆغزی فەلێ سەبابی دەیگۆ: گورۆ شێخ گەوۆ شێخ بەدۆ شێخ گورگۆ شێخ میرزۆ چما ئەنگۆ نزانن ئەوە شۆرە سوارەکی حوسێنییە

سەرە سمکەکی لە تەنیشتێ من کوتییە

ئەمان واهاتییە رەوێ رەشبۆزانی لەمن ساندییە

دەلێ شەرێ من دەگەر گاوان شوانان نییە

برۆ خەبەرێ بدە چارکۆ چەکێ ئیزیدی یانە

باوان بێنە دوو رەوێ رەشبۆزێ خۆ بگێرنەوە بتەمامییە

* * *

ئەوجە هەنگینێکە شێخ گەوۆ شێخ گورگۆ شێخ بەدۆ شێخ میرزۆ بسێ بانگا گاز دەکەن گاوانۆ گاوانێ گوندییە

مادامە پێلەقەکی لە توو دابی و سەرەسمکەکی لە توو دابی دوو پەراسووی لە پەراسووێ توو شکاندییە

ئەمان راستە لبەر ئێش و ئەزیەتێ پەسووێ خۆت چ ئاگات لە خۆ نییە.

وەرە تەعریقێ وێ سوارێ لۆمە بکە کاخۆ بزانم ئەو سوارە کوونەو یان دوو پەراسووی لە پەراسووێ من شکاندییە

ئەوجە ئەورۆکە ئۆغزێ فەلێ گاوان دەچوو دەیگۆ شێخ گەوۆ شێخ بەدۆ چما ئەنگۆ نزانن ئەوە شۆرەسوارەکا حوسێنییە

لەسەرێ خۆی بەستیە چەفیەو عەگالەکی حەلەبییە

ئەمان رمێ دەستێ وی قوتێ گورگانییە

سم خرێ قوتکانییە

کورە سینگ بەرینی زورنایانییە

ئەمان بازەکی ولاغی وی هەرداتن بە شەش بازی ولاغی تەرحەل غەزالێ دکێویيە

ئەمان گێ یێ ولاغی وی کێروشکانییە

ناوقەدێ ولاغێ وی تاژیانییە

هەر بازەکی ولاغی وی هەرەداتن بە شەش بازی ولاغی مە غەزالێ لە کێوییە

* * *

ئەوجەدەرێ گۆتیان: گاوان لێی گەرێ قەیدی ناکە ئەوە خوارزایێ مەیە، کاخۆ ژنی هەرگرتییە، زەلامی کوشتییە، ئەوە لۆ هەندێیتی ئەو مارەی بباتن لۆخۆ ئەفرۆشێتن لەوێندەرێکە بداتە هەقێ ژنی، یان بداتە هەقی، زەلامەکە کوشتیتی، لێی گەرێ خوارزایێ خۆیێ ئەوندەی وبەرەکەوێ لێی گەرێ ((ئەوێرن بچنە دووی ئەوجە ئەوەندە قسەیان کرد)). ئەوجە دەرێ گاوان لە کنەوان هەرستا هاتە دەرێ گاوانیش گۆتی: دەنا ئەمنیش لێ دەگەرێم مادام چ هەقم هەیە، هاتە دەرێ، عالەمەکە گۆتیان: گاوان عەمرت ئەمینێ هەزار جا ئەتوو بەهەشتێ و یێک حەگیدی داخیل کرابووی هەر سەریەسەرانە کت دەگە کردبایە لەوێندەرێکە ئەتوو کوو هەندە ترسای هاتییەوە مارێ خۆ.

ئەوجە دەرێ وەکی ئەو قسەیان گۆتی ئۆغزێ دەماری جۆت بوون هەرست گەراوە کن شێخەکان، گۆتی: باشە ئەمن ئەچم ئەگەر ئەو حوسێنییەم کوشت ئەنگۆ ئەو هەشتێ و یێک رەشبۆزەی ئەدەنە من؟. دەرێ گۆتی: دەددەینێ، برۆ بیکوژە گەردەنێ بابێشت ئازابێتێ، هەمووشی لۆتۆ بیتێ. ئەوجە دەرێ گاوان چۆوە مارێ ووراغی هەبوو لەوێندەرێکە، وراغەکەی زین کرد و رمی دەدورِ دەستێ خۆ گرت و ئەسلەحەی حەربێ ی لەخۆ بەست سواری ووراغەکەی بوو هات، هێدی لۆ کن چەتۆی گەراوە.

هەتا ئەو هاتەوە دەرێ چەتۆش لەووراغی هاتبووە

خوارێ رمەکەی داکوتابوو جەلەوێ تێلی عەیشانێی بەرمەکەی وەکردبوو، ئەگەر قاوەی سەفەری بوو، ئەگە تشتەک بوو لۆخۆی لێینابوو دەیخوارد.

ئەرێ وەکی زەینێ دایێ یێک تاقە سوار هێدی هێدی هەوراز دێ، چەتۆ چاوی پێ کەت زۆری لێ ترسا گۆتی دەبی ئەوە لەمن عەگیدتر بی لۆیێ بەتاقی تەنێ وا هەوراز دێ لۆیێ کەسی دەگەدانییە، بەبێ لەشکر هاتییە. دوور و نێزیک لێ ی وەنزیک کەت زەینی دایێ گاوانێ جاران بوو، چەتۆ گۆتی: کورە گاوان ئەتوو چاکەی لەچاگەرێی؟! گۆتی: وەللەهی چەتۆ هاتیمە خێرتە گاتێ ئەگەر نە بمکوژی نە بتکوژم رەوەکەم وێ بدەیەوەو واز لێکدی بینین، ئەگەر نەخۆ هەتا نەمکوژی نایلێم رەوەی ببەی. چەتۆش گۆتی: بابم لۆ ئەوان نەهاتێ لۆخۆ چار شێخن، لۆ ئێک نەهات، لۆ کوڕەکی خۆیان نەنارد، کوڕە لۆخۆ بەکوشتێ ئەچی پیاوی چابە بڕۆ خۆت بەکوشتێ مەدە، کاکی خۆم بڕۆ بگەڕێوە ناو مارو منداڕێ خۆ ناشت کوژم هەشتێ و یێک رەشبۆزەکەش ئەبەم هەقت نەبێ. گۆتی: وەلا نایێلم ببەی، ئەگەر نەمکوژی نایێلم ببەی. ئێ چەتۆی گۆتی: نایێلی ئەوە مەیدان.

دەرێ مەیدانە کیان دیار کرد، لەوێندەرێکە سەرێ مەیدانیان دانا لەوسەر و لەوسەر، داکشانە خوارێ لەبن گردی لۆ ناو مەیدانێ چوون. ئەرێ چەتۆ لۆ گاوانی هەرات، گاوان کەتە دووی رمەکی راوەشاند چەتۆی چەتۆ لەلای چەپەی خۆی لەبن زینی وراغی کوتا لەلای راستەی وەسەرکەتەوە رمەکەی لەقۆیکێ زینی دا هەریگرت لاگێ یێ تێلی عەیشانێشی دەگەسی. ئەوجارەی وەکی چەتۆ گەیشتە سەری، گەڕاوە جەلەوی وراغەکەی سووڕاندەوە هاتەوە. ئەو سەرەی گاوان دەبوایە لۆی هەرێ، گاوان لۆی هەرات لەناوەندێ مەیدانێ چەتۆش رمەکی راوەشاندێ لە برپرێ پشتێ ی دا بستەکیش لە سینگی هاتە دەرێ، لەسەر وراغی دەکەلی هینا لەوێندەرێ کەتە عاردی وەکی کەتە عاردی لەوێندەرێکە چەتۆ هەر هەریکێشا شیری و غاری دایە سەری، گاوانیش دەستی بەگریانێ کرد گۆتی: چەتۆ مەمکوژە خێرتەگاتێ بچووکم گەلەک هوردن مەمکوژە، تۆبە هەتا ئەمن مایە چابەوە جارەکیدکە وەناکەم. چەتۆش زگی پێ سووتا گۆتی: رۆژەک عەگیدەکیش لەمن عەگیدتر ئەبی ئەمنەکوژیتێ ئەبەو تەرزە ئەکەومە بەر دەستی، وەلاهی نایکوژم ئەگەر دینیش دووژمنم بی نایکوژم، ئەوجارە حافییەکەم، بابستەوە ناو مار و منداڕێ خۆ بتۆیی، دەرێ چەتۆ لەتێلی حەیشانێ هاتە خوارێ، لەسەر ووراغەکەی قایمی کرد و شاپەکی لە وراغەکەی داو رەوانی مارێی کردەوە.

رەوە ئەوەندەی هەبوو نەبوو دەگە رەشبۆزەکان لێکیداو هینای. مام ئەختیار هاتە سر رێی گۆتی: کاهێسترێ من؟. گۆتی: لۆخۆ نۆ هێستران لێ بگرەو ببە، بەس وراغە باشەکان مەبە، ئەویش نۆ هێستری لێ گرتن، بردی باراشێ خۆی بار کرد خۆیی گەغەکەی بردەود.

ئەوجە چەتۆ هەتا لەولای هاتەوە لۆ مارێ (قیرۆیێ قەچێ)ش وەختی خۆی بابێ قیرۆی شێخی ئێزیدی یان بوو، ئەو فەرحۆیەی بابێ چەتۆی بابێ ئەو قیرۆیەی لە غەزایێ تۆیاند بوو، ئەو قیرۆیە مندار بوو هێتیمچە بوو کەتبووە مارێ فەرحۆی. فەرحۆی دەگەر چەتۆی قیرۆی بەخێو کرد، قیرۆی بەخێوکرد قیرۆ گەورە بووەی لێ هات ئێزیدی یان خەبەریان هەنارد گۆتیان وەرە لەجێ یێ بابت دەتکەینەوە شێخ و هەقت چییە لۆ نابییە شێخ و لۆ لە کنەوانەبی دین دوژمنێ مەن مار خراپ، ئێ گۆتی باشە دێمەوە.

ئەوجە قیرۆ زانی لەمارێ نییە فرسەتی دیت، هەزار و حەفسەت سواری دەگەرە خۆ هینا هات بەسە مارێ چەتۆی دادا، وەکی بەسە مارێ چەتۆی دادا، دەرێ کەپوو لوتێ شوان و خورام و گاوانانی بڕی، دوو، سێ جا لەپێش مارێ هات و چوو، دوو، سێ رمی لەسەردەرێ خانی دا سەردەرێ خانییەکەی تێکدا، دوو، سێ خشت و مشتی لەبەر هینایە دەرێ، دەیگۆ: کا چەتۆ؟ لۆخۆی دەژورێ نایە لۆمن نایێتە دەرێ مەیدانەکم دەگە بکاتن، چەلەگەی چیغ و رستەی ردشمارەکی بڕیوەو رەشماری پارچە پارچە کرد بە شیران و رەوەی لێکداو ترش و تارانی تێکەر ئێکدی کرد و کەزی یەکیشی لە سەرێ شیرنێ بڕی راست رۆیی.

ئەوجە دەرێ وەکی رۆیی دەرێ چەتۆش گەیشتەوە گوندی، هێشتا چەتۆ لەو بەری ماران بوو، داکی چاوی وێ کەت چەتۆ هاتەوە، بەگریان بە پیرییەوە چوو، ئەرێ گۆتی عەلەللاقەت داکێ من بە پیرەمنەوە نەهاتییە، ئەوە چەند شەڕ بکەم، داکێ من ئەوجارەی لۆ بەپیری من وەهات دەبی چ قەومابی لە مارێ من، دەرێ داکیشی چوو گۆتی: کوڕم

چەتۆ یاخوە بەخێر بێیەوە، بەران کورم هەتا ئەتوو هاتییەوە بەراستیت پێ برێم گۆتی: ئەوە چ ئیش وە نییە!. گۆتی: دایە چ بووە؟ گۆتی: وەلا کورم پیاوەکی وەکی قیرۆێ قەچێ قەت ئەمن بە پیاویشی حسێب ناکەم، گۆتی: هات ترش و تارانێ تووی هەمووی لێکدا بردی.ئێ گۆتی: دایە لەمنت نەکەوا، گۆتی: دێم ئیسرەحاتەکییەکەم و دوو رۆژان لەمارێ ئەبم، چەندی بردییە ئەچم هەندەیدیکەش ئێخۆش دینمەوە چ قیمەتی هەیە ئەود لەکن کورێ توو. گۆتی: کورم قەزییە ترش و تاران نییە، گۆتی: رەشماری پارچە پارچە کرد بەشیران، گۆتی: چیفێ رەشمارێی بڕییەوە، گۆتی: دوو، سێ رمیشی لەسەردەرێ خانی دا، گۆتی کاچەقۆ لەمارێ نییە لۆم بینە دەرێ لۆ نایێتە دەرێ، ئێ گۆتی: دایە چقەیدی زانیتی ئەمن لەمارێ نیمە لۆێ وەی کردییە ئەگە بشی سووتاندبا چ چارە هەبوو - گۆتی: کورم خەمێ هەندێشم نییە، ئەمان خەمێ ئەو شتەیتم کەپوو لۆتی شوان و خورام و گاوانانیشی بڕییە. ئێ گۆتی: دایە ئەوانە بەرخێ ئێرن لۆ سەربڕینێ چاکن، ئەوە یەخسیر بوون لەبەدەستێ وی بوون ئەگە بیکوشتبان چما چاکرا لێی ناترسا خۆ ئەگە بشی کوشتبان تێکرا دەیانکوشتێ ئەوا ئەیان کوشتینە لەپیاوەتیێ خۆ. کورم ئەوە هەمووو بەلایێ خۆ قەت چ خەمێ وەم نییە.گۆتی: ئەدی دایە چ بووە!؟.

گۆتی: کەزی یەکی لەسەرێ شیرنێ بڕی بردی. وەکی وەی گو چەتۆ تەزی یەکی لەبنی پێی وەهات لەتۆقی سەری چووە دەرێ.

چەتۆ تێلی عەیشانی بڕەکید کە هاژۆت و گەیشتەوە مارێ، شیرین هاتە دەرێ ماندی بوونی لێ کرد چەتۆ پێی گۆ: -

***

لێ لاوۆ چەتۆ لاوۆ
وەرە لێ لاوۆ لێ لاوۆ لێ لاوۆ لێ لاوۆ لێ لاوۆ
عەگیدێ سەرێ مەیدانێ بابێ مستێ رم زاروۆ

ئەوجە ئەورۆکە چەتۆ دگۆ: کچکێ شیرنێ دەلالێ مال خراپێ دەوەرە دەرێ لەمالێ کاخۆ بزانم قیرۆێ قەچێ ئێزیدی بەخۆ بە هەزار و حەفسەت سوارێ کریفان و ئێزیدی یان چ لە مالێ من کردییە.

***

ئەوجە شیرنێ دگۆ: کورۆ ئاغایێ گرانی ئەفەندییە
سەرێ شیرنێ دەلالێ خۆت بێتەوە بەقوربانی سەرییە
ئەمان قیرۆێ قەچێ کەپوو و لوتێ شوان و خولام و گاوانی لە مالێ دا بڕییە.
چما ئەتوو نزانی ئاغایێ گرانی ئەفەندییە
بەرخێ نێرن لۆ سەر بڕینێ ئەبێ لۆ چیدکەیان فایدە نییە.
دەیگۆ: کچکێ دەلالێ مال خراپ چیتکەشی لەمالێ من کردییە
دەیگۆ: ترش و تالانێ تووشی هەموو بردییە
بەلان وەرە دانیشە دوو رۆژان ئیسرەحاتێ بکە براستییە
هەنگینێکە برۆ دوو ترش و تالانێ مەملەکەتێ ئێزیدی یان بتەمامییە
دەیگۆ: کچکێ دەلالێ مال خراپ ئەدی چیتکەشی لەمالی من کردییە
دەیگۆ: کورۆ ئاغایێ گرانی ئەفەندییە.
سەرێ منت بی بە قوربانی سەرییە
ئەمان چما ئەتوو نزانی ستونەکی رەشمالێشی بڕیتەوە
رەشمالی پارچە پارچە کردییە بەشیران دوو، سێ رمی لەسەر دەرێ خانی داینە لایەکی خانی رووخاندییە.
ئەمان دەیگۆ کانی چەتۆ لۆمن بێتە دەرێ سەر بە سەرانەکی بکەین لە سەرێ مەیدانێ بە یەقینی دلییە.
ئەمان ئاغایێ گران دەیزانی ئەتوو لەمالێ نی لۆێ تەلەبێ مەیدانێ ی را لەتوو کردییە.
دەیگۆ: کچکێ دەلالێ مال خراپێ چ لەمالێ من کردییە.
دەیگۆ: ئاغایێ گرانی ئەفەندییە.
قەت چیتکەی لەمالێ توو نەکردینە هەر ئەوەندانەی کردییە
ئەویش زانی ئەتوو لەمالێ نی لۆێ وەکردییە
ئەمان وەرە دانیشە دوو رۆژان بکە ئیسرەحاتەکێ ئەمان سەرێ شیرنێ (پسمامی)[1] خۆت بێتەوە بە قوربانی سەرییە.

***

ئەوجە چەتۆ دگۆ: شیرنێ دەلاێ مال خراپی لۆ قسان ناکەی وێ ئێزیدی ئەدی کەزی لەسەرێ توو نەبڕییە.
ئەوجە شیرنێ دگۆ: رەببی خوا بتگریتێ یاخوە ئەورۆکە داکی چەتۆی یتەمامییە.

کێرا خەبەرێ وێ نەخۆشی بەچەتۆی راگەیاندییە.
ئەوجە هەنگینێکە چەتۆ دەیگۆ لۆ کیلای رۆیشتییە کاخۆ بزانم ئەنگۆ بەمن بلێن بتەمامییە.
ئەوجە گۆتیان: بەو رێ یەیدا رۆیشتییە لۆ قیرۆیێ قەچێ سەبابێ ئێزیدییە.

* * *

ئەوجە چەتۆ هەنگینێکە روێ خۆی دایە دەشتێ مەلیک سینۆیێ عاردێ بێدەرێ بتەمامییە.
ئەو جێی ئەوەلێ خەونی پێوە دیتییە.
ئەمام چەتۆ رکێبەکی لەبن چەنگێ تێلی عەیشانێ دا تەقاندییە.
ئەمان رێ یێ دووازدە سەعاتی بەچار سەعاتان بڕییە.
دیسان چەتۆ لەوێندەرێکە رکێبەکیدی لەبن چەنگێ تێلی عەیشانیدا تەقاندییە.
ئەمان رێ یێ هەشت سەعاتانی بەسێ سەعاتان بڕییە.

* * *

ئەوجە دەرێ چەتۆ زەینی دایێ رێ، یەکە بووە دوو رێ نەیزانی نە لۆ ئەو رێیەی بچی نە لۆ رێی دکە بچی، چ شونیشی دیار نەبوو تیپەڕیبن، چەتۆ گۆتی پەککوو یان دەبی زۆر لەمێژەبیئەوانە رۆیشتبن شونەکە پڕ بوویتەوە لۆیێ ئەمن وێ ناکەوم، یان دەبی ئەمن دەپێشەوانم کردبی، ئەمن هاتبم بەرایێم لەوان گرتبێتەوە، دەرێ چەتۆ گۆتی وەلاهی وەچاکە ئەوشۆ کە لەناو ئەو مێرخوزارەی ئیسرەحاتەکەی بکەم ئەوشۆکە، لەمێژە لە شەڕی بویە تازە هاتیمەوە، ئیسرەحاتەکی بکەم ئەوشۆکە هەتا سبەینێ بەدەنگ و بەحسەکی هەر دەکەوم، ئەگەر ئەمن دەپێشەوانم کردبی ئەلعان ئەوان بەسەرەمن دا دێن ئەگەر ئەوانیش دەپێشەمنیان کردبی رۆیشتبن پسیارەکی دەکەم چووبنە کیهان رێ بە دوویاندا دەچم.
ئەوجە دەرێ چەتۆ لەوێندەرێکە تێلی عەیشانی بەرەلا کرد لەناو باخچەکەی و دەرێ چەتۆ بەخۆی لەوێندەرێکە دانیشت نێرگەلەیەکی تێکرد قەلونەکی خوارد و وەکی قەلونەکەی خوارد حەبای کێشا سەر چاوێ خۆ، چەتۆ واگاهات تێر خەو ببوو حەباشی هێشتا لەسەر چاوێ خۆ هەرنەدابۆوە زەینێ دایێ غەرەبەغەرەبەک دەهات، وەکی هەستێ خۆی لێ راگرت ئێزیدی بوون، چەتۆ زانی دەپێشی کردییە.

چەتۆ هەرستا تێلی عەیشانی هینا زینی لێ کرد و زەریف رکێبەکانی قەیم کردنەوەو حازری کردو، چەتۆ سواری وراغی بوو چوو لەسەر رێی راوەستا، ئەو ئێزیدیانەش لە لەشکرێ قیرۆیێ قەچی ئێزیدی یەکی لەو ئێزیدی یانە خەونی دیتبوو لەسەر وراغیش بەر نەبیۆوە هەر بۆرژا بوو وراغیش هەر ئەڕۆیی.
لەو خەونەیدا لەیوابی گورگەک لەدەشتێ مەلیک سینۆیێ لەعاردێ بێدەرێ وەناو هەزار و حەفسەت سەر مەڕی کەت قەت گدی گدی یەکی لێ نەهیشت، ئیللا بەرانەکی هێشتەوە، بەرانەکەشی هێشتەوە بیباتەوە مارێ بیکوشتەوە، بەرانەکەش قۆچەکی لێدا لە گورگی، گورگی بریندار کرد گورگ بە برینداری کەتە دوو بەرانی بەرانەکەشی کوشت.
ئەوجە دەرێ گەڕاوە ئێزیدی یەکە گۆتی: کوڕە خزمینە ئەمن خەونەکم دیت تازە! گۆتیان: خەونی چت دیت؟.
گۆتی: وەلا لەخەونێ من وابیتێ تازە یێک گورگ بەناو هەزار و حەفسەت سەری کەن ئەلەو حاردەی مەلیک سینۆیێ دەشتێ بیدەرێ ئێرانەیە قەت گدی گدی یەکی لێ نەهێشت ئێکەکی قوتار نەکرد، تەنها بەرانەکی هێشت یێک بەران ئەو بەرانەش بردییەوە مارێ کە لەمارێ بیکوشتەوە. نەی گەیاندەوە مارێ هێشتانەکە هەر لەدەشتێ مەلیک سینۆیێ، بەرانەکەش قۆچەکی لە گوردی دا گورگی بریندار کرد، گورگ بە برینداری گەڕاوە بەرانەکەشی لەوێندەرێکە کوشت.
هەندەکان گۆتیان ئەگەر هەبی ئەلێرانە چەتۆیە لێن راست بێتێ ئێکن نایێلی، هەندەکانیش گۆتیان بابە خەون درۆیە ئەو قسە راست نییە، هەندەکانیش گۆتیان ئەدی ئەو شێر و رمە چییە وێیتێ با چەتۆ پیاوبی بێتە سەر رێ یێ مە هەتاکو هەریزرێنێن. لەو قسانەدابوون، دەرێ چتۆ لەسەرێ مەیدانێ راوەستابوو، پێشی گەیشتە چەتۆی.
دەرێ چەتۆ ناوێ خواو پێغەمبەرانی هینا لە پێشڕا لێیدا بەسەر باشیدا وەرگێڕاوە خوارێ. هەتا رۆژ هات گەزەنگی هاوێشت دەرێ چەتۆ قەت ئێکەکی نەهێشت، ئەوەکەی هەربشاتبایە لایەکی دوو بازی هەرەدا بەتێلی عەیشانێ ئەیگەیشتێ و دەیهیناوە ناو وێندەرێکەو شیرەکی لێدەداو دەیکوشت، ئاخیری بەس قیرۆیێ قەچێ ما کە شێخیان بوو، قیرۆی قەچێشی کرت. قیرۆ گۆتی:

چەتۆ مەمکوژە بابێ تور منی کوشت ئەمنی بەخێو کرد بە منداری، ئەمن بکوژی حەفت مندارم هەیە دەبی هەر حەفتانم لۆ بەخێوکەی، مەمکوژە گوناحتەگاتێ، شەرتبی لەسەر چ دینەکی دێمەوە سەر ئەو دینی - گۆتی: وەلاهی کافر ئیسلام بی ئەمن هەر ناتکوژم بەخۆم، ئێزیدی بی هەبەخۆ ناتکوژم، دیان بی هەبەخۆ ناتکوژم، بەران دەتبەمەوە کن شیرنێ ژنێ خۆم چونکە هەتکت بەوی کردییە ئەگەر ئەو بتکوژێتن شەرتبی دەبەدەستێ وێت دەنێم ئەگەر نەشیکوشتی با قەت نەتکوژێتن.

دەرێ قیرۆ وەکی گێی لەو قسەیە بوو خەنی بوو، گۆتی هەر لێرە هەتا ئەگەینە باخسمانێ و مەمەدانێ قابیلە فێرەکم پێ لە چەتۆی ئەکرێتن. ئێ گۆتی: فەرموو ئاغە با بچین رەوەکەی خرکەینەوە ئەوجە ببەینەوە ترش و تارانەکەی. چەتۆ گوتی باشە تێلی عەیشانی هینا رایگرت رکێفی لۆگرت قیرۆی، چەتۆش گۆتی: رکێفی لۆمن مەگرە بەردە بەخۆت سواربە برۆ رەوەی خۆ ئەوانی ئێ خۆت و وراغەکانی خۆ بینە تێکەر حەیوانەکانی مەی کە لێگدە لەگەر گاڕانێ مە هەتا ببەینەوە. گۆتی: ئاغە ئەتوو سواربە ئەوجا ئەمنیش دەچم.

ئەوجە دەرێ قیرۆی لەوێندەرێکە رکێفەکەی بەر ئەدا هەتا چەتۆ وەسەرکەت، وەکی وەسەرکەت، ئەویش لەدووی سواری وراغێ خۆ بوو، چەتۆ لەپێشدا بوو قیرۆش لەدووی بوو رەوەیان گێڕاوە دەرێ یان کردن و راستەرێ بوون لۆ باخسمانێ و مەمەدانێ بگەرێنەوە قیرۆی لە پشترا قەرەبینای وێ بوو (ئەو شێخە ئێزیدی یانەش ئەوانی کە پیاوەکی گەورە بیتن، دەبانچە پێ یانە گۆت قەرەبینا لەبن جلكان دەبەپشتێ خۆی راکردبوو، پیاوەکی گەورە نەبا وێی نەبوو)، هەر هەریکێشا قەرەبیناکە دوو قەرەبینای لە پشتێ چەتۆی دا، وەکی لێی دا چەتۆی بریندار کرد، چەتۆ هەر ئاوڕەکی داوە زەینی دایێ قیرۆ هەردێتن چەتۆش بە برینداری کەتە دووێ رمەکی راوەشاندێ لە بڕبڕێ پشتێی دا یێک بستی لە سینگی هاتەدەرێ، لەسە وراغی دەکەلی هینا لەوێندەرێکە بەرێوە، هەریکوتا سەرێ و شیردکیشی لەملی دا ملی پەلدا ئەویشی لەوێندەرێکە تۆیاند.

ئەوجە چەۆ دەرێ لەوێندەرێکە کەمەر بەند و مەمەر بەندی خۆی لەپشتێ کردنەوەو لە برینەکەی پێچا کە خینەکەی رابوەستێتن، حەگار و مەگارێ خۆی لەسەری کردووەو لێی پێچا کە خینی رابوەستی، چەتۆ هەر چەندی عەوری داخینەکە رانەوەستا، ئاخیری خینەکەش راوەستا چەتۆ بڕەکی لە مەیتان وەدوورکەت چەتۆش بەر بۆوە لەوێندەرێکە، هەر پێنج دەقیقە رێ یان ئەگەر وەدوورکەت لەناو مەیتان، ئەگەر وەدوور نەکەت، چەتۆ لەوێندەرێکە بەر بۆوە خۆی لەسەر وراغی رانەگرت، وەکی بەربۆوە چەتۆ، تیلی عەیشان بێ سوارما.

تێلی عەیشانیش (بار بە ملێ ئەو مامۆستای ئەمن گێم لێ بووە) دەرێ سەری لموزی خۆی دەگەر هەر چار پەلی خۆی بەخێن کرد و راست چۆوە لۆ باخسمانێ و مەمەدانێ لۆکن فەرحۆی، چۆوە بڕەکی پێکۆرە کرد لەوێندەرێکە خۆی پیشانی مارێ داو تێلی عەیشان، دەرێ لەحیلی داو گەڕاوە لۆسەر جێی چەتۆی لێ بوو، ئەوجە دەرێ چەتۆ لەو گۆڕی کەت.

وەختی خۆی فەرحۆ ئەو ئامۆزایەی لەسەر تەماحێ دنیایێ بوو ئەگە لەسە هەرچی هەبوو فەرحۆ ئەوی دەستەژۆرتر بوو ئامۆزایەکەی خۆی دەرکردبوو، ئامۆزایەکەی لە باخسمانێ و مەمەدانێ نما بوو چووبووە ئێرانێ، ژنەکی لەوێندەر هینابوو ژنەکیشی لە ئیرانی هینا، دوو ژنی هەبووە دوازدە کوڕی هەبووینە، ئەو دووازدە کوڕانە هەموو رۆژێ ناوو ناوبانگێ چەتۆیان زانییە و عەگیدێ چەتۆی کە چ دەرد دەداتە ئێزیدی یان و قاندرێ ئێزیدی یانە.

دەری ئەوانە زۆریان کەیف بەچەتوی هات گۆتیا: واچاکە بچین سەردانەکی ئامۆزایێ خۆ بکەین، ئەوجە دەرێ ئەوانە لە ئیرانێ راهاتبوون سودفەن ئەو رۆژی ئەو شەڕە لەدەشتێ مەلیک سینۆیێ و عاردی بێدەدێ قەوما ئەو رۆژی ئەو دوازدە کەسە گەیشتە ئەوێندەرێکە، وەکی هاتن گەیشتنە ئەوێندەرێکە لەناو مەیتان گەڕان و سوڕان زەینیان دایێ هەندەکان خێن لەبەر ئەڕواو هەندەک تەواو بووینە و هەندەک هەتا بەخۆ دینۆ قسەیان پێ ناکرێن و کەسی وەیان نەدیت کە قسەکی لێ بپرسن وێ بکەون بلێن: ئەوە چ قەومەییە، دەرێ ئەو دوازدە کەسانە لەناو مەیتان گەڕان و سوڕان کەسی وەیان نەدیت هەتا قسەکی لێ بپرسن، ئاخیری ئێک بەسە چەتۆی دا هەر بوو وەکی زەینی دایێ ئەوە ئێک لەوێندەرێکە کەتییە بریندارە چاوی زەقن قەلنەی وەدەستە وا هێدی هێدی قومان لەقەلنەیەدات و حەباشی کێشایتە سەرەخۆ هەتا پشبێندی و لەبن حەبای

چاوی زەقەکرێ.

دەرێ گۆتی: برام وەرنێرە ئەوەتە ئەوە مایە لێرە لەوەی بپرسین کاخۆ بزانین چ قەومەیە، هەر دووازدە کەس هاتن دەورەیان لەچەتۆی دا وەکی دەورەیان لەچەتۆی دا فکری دانێ زەینی لێکردن ئەگەر ئەو سوارانە لەرەسەنێ وان لەبن لەچ رەسەنان هەرنەکەتینە، دەرێ ئەوانیش بەینەکی لەکن چەتۆی دانیشتن دوایی گۆتیان: برام یێک قسەت لێ ئەپرسین راستێ پێبرێ، ئەتوو ئەو خوایە ئەگە راستێ پێ نەرێ ی، ئەوە چ بووە بەو سبەینەی چ قەومەیە ئەوە کێ ئەو فەتحەی لێرە کردییەو کێ ئەوەندە کەسەی لێرە کوشتینە کەسیش لێرە دیار نییە قسەکی لێ بپرسین، ئەتوو مای قسەکەن پێ برێ! گۆتی: وەلاهی کاکە (چەتۆش ترسا گۆتی ئەگەر ئیسلامیش بن نەخۆ بە بەرتیل بەماریێ تەواومکەن بکوژن چم پێ ناکرێ نەخۆ ئێزیدیش بن تاقیبێ خینێ خۆ بکەن)، چەتۆ گۆتی: وەلاهی کاکە ئەمنیش وەکینگۆ رێ و بارم بێرەدا هاتم گەیشتمە ئێرە تشتەکم تێ ئاراو ئەمنیش لێرە بەربووەمەوە جیدکەشم ئاگا لێ نییە.

دەرێ چەتۆش هەر فکری لەوان کرد گۆتی: ئەرێ برام ئەمنیش قسەکی لەنگۆ بپرسم مادام ئەمگۆش بەمن برێن. گۆتیان قسەی کوو؟ گۆتی: ئەنگۆ لەکێندەرڕا هاتینە لۆ کێندەرێ ئەچن، ئەچنە کێندەرێ؟. دەرێ ئەوانیش خۆیان کڕ کرد، برایەکەی گچکە گۆتی: برام خۆ ئەگەر ئەوە ببیتە گورگ ئەمە هەموو ببینە مەڕ هێشتا بەمە نوێری ئەوە، وەلاهی پێی دەرێم با نەخۆ بمریێ لە دری ببیتە مەردق، گۆتی: وەلاهی کاکە ئەمە دەگە چەتۆی بابن ئامۆزانە، بابێ چەتۆی بابێ مەی دەرکردییە مام فەرحۆ، بابێ مە ژنەکی لە باخسانێ و مەمەدانێ هەبووە ژنەکیشی لە ئیرانێ هینایە، ئەمە هەر دووازدە کورێ وینە ئەوە سەردانێ چەتۆی ئەکەین لۆکن چەتۆی ئەچین.

ئەرێ چەتۆش فکری لێ کرد قسەکەی چووە ئاقری، گۆتی: وەلاهی کاکە ئەگەر قبورم کەن ئەمن چەتۆمە کورێ فەرحۆیمە. ئەو جەدەرێ زۆر کەیف خۆش بوون زۆریش گەش بوونەوە وەک گورێ کە چەتۆیان دیت، بەران زۆریش پەرۆش حار بوون کە بەو نەوحەیان دیت بریندار بوو بە ساغیان نەدیت، لەو قسانەدابوون دیتیان تێلی عەیشان وەدەرکەوت، گێ یێ خۆی مووچ کردنەوە کلکی لە ناوەندێ پشتی دانا کە هجومیان کاتە سەرێ بە چەپەرۆکان لێیاندا لەو زەلامانە، دەرێ چەتۆ لێی قیراند لە تێلی عەیشانی، تێلی عەیشان لە جێ یێ خۆ راوەستا گێی بە خۆدا بەردانەوە.

ئەوجە دەرێ گۆتیان: برام فایدەی نییە با ئەمە هەستین ئەو مەیتەی لێرە ببەینەوە چی لێکەین، دەرێ ئەوجە هەر لەوان هەرستان سەری گوریس و هەوسارێ وراغانیان برین، زۆریان برین ئەوجە ئەگە پازدە ئەگە بیست چەندی بری یان تێکیان هێخست کردیانە گوریس بن بارەکیان هەر بەستا دارێ دار رمان لە پشتێ تێلی عەیشانێ یان بار کرد، ئەو دۆشەکۆکە دەبن قونێ چەتۆشدا بوو لەسە زینی، دەگە ئەوەکەی دەبن قیرۆیێ قەچێ دابوو ئەوانیشیان هینا دەرێ لەناو دار رمەکانیان دانان مەیتێ چەتۆیان لەناو درێژ کرد، وەکی لەناویان درێژ کرد هەندەک هەوساری دیکەشیان برین قەیمیان کرد حەیشانیان لە پێشەخۆ یێخست و بەخۆش هەر دوازدە کەس کتنە دوو حەیشانێ هێدی هێدی لۆ باخسانێ و مەمەدانێ چوونەوە.

ئەوجو دەرێ فەرحۆش زانی کەحەیشان هاتەوە مارێ هاواری هینایەوەو بێ سوار هاتەوە مارێ و بەخینە زانی شتەک قەومەیە ئەمان دەشتێ مەلیک سینۆیێ دەشتەک بووە وەکی دەشتێ مەسەلەن برێین بەرانەتی یان چسوانێ کاخۆ لە کێندەرێکە ئەو فەتحە قەومەیە، لە کێندەر ئەو شەرە بووە چسوانی لە کێندەرێکەیە ئەیزانی، ئەوجە فەرحۆش هەر ئینتیزارێ ئەوەی دەکرد دەیگۆ بەر کەم ئێکەک بێتێ لێی بپرسم کە بریم شەر لەکێندەرێ قەومە یەبەرکەم سۆراغەکی بکەم برۆم. هەر کاروانەک دەهات ئەچووە بەرایی دەیگۆ چم نەزانیە.

ئاخیری فەرحۆ دووربینی لە پێش چاوێ خۆی راگرت زەینی دایێ تۆزەک دەهات ئەشی ئەناسین کێ بوون، بانگی شیرنێی کرد گۆتی: کیژم شیرین کاخۆ وەرە بزانە ئەوانە کێنە ئەوە دێن دەرێ لۆم بناسەوە.

* * *

لێ لاوۆ لێ لاوۆ لێ لاوۆ لێ لاوۆ لێ لاوۆ لێ لاوۆ
چەتۆ لاوۆ
عەگیدێ سەرێ مەیدانێ بابێ مستێ رم زراوۆ
ئەوجە هەنگینێکە چما ئەنگۆ نزانن برا وا فەرحۆ دگۆ:
کچێ من دێ
رابە لجێ یێ خۆ وەرە ئەلحانەکە دارێ دووربینێ لدەستێ

مامێ خۆ دەربینە

ئەمان کیژێ من چاوێ خۆ سەرا بحەلیینە
کاخۆ بزانە ئەوانە تۆزو تارمایی یەکە سەحیان بکە بزانە دۆستێ مەنە یان دووژمنە

ئەوجە شیرنێ دارێ دووربینێ لە مامێ خۆ فەرحۆ وەرگرتییە

شیرنێ باش زەینێ خۆی دایێ فکرێ خۆی لێ کردیە
سێزدە ولاغن دووازدە سوارن دەرێ دانە
نەئێزیدی نەنە ئێرمەنینە
ئەگەر لە رەسەنێ مالێ فەرحۆیێ نەوێ عەلی عوزێراغە نەبن ئای لە چ رەسەنیدیکە هەلنەکەتینە

ئەوجە شیرنێ دەیگۆ مامۆ چما ئەتوو نزانی شێزدە ولێغن دوازدە سوارن دەرێ دانە

ئەوانە نە ئێزیدی نە نە ئێرمەنی نە
ئەگەر لە ئەسل و نەسەبێ مە نەبن مامۆ لە چ ئەسل و مەسەبیدکە بەباش نەکەتینە
ئەمان مامۆ چما ئەتوو نزانی ولاغەک دەپێشەواندایە بە فکرێ من وابی تێلی عەیشانە بتەمامیە
ئەمان ئەوە بن باریان بدارێ رمان هەلبەستییە
ئەمان گوریسیان لەهەوسارێ سەرێ وولاغیان بڕییە
لەسەر یێکدیان پێخستییە
بن بارێ بەدارێ بە دارێ رمانیان هەلبەستییە
لەسەر پشتێ تێلی عەیشانیان بار کردییە
ئەمان مامۆ چما ئەتوو نزانی وەلا مەیتێ بابێ مستێ لۆ چەتۆیێ ئاغایێ گرانیان لەناو درێژ کردییە
ئەمان مامۆ لەمن مەعلوم نییە
کاخۆ چەتۆ مایە یان مردییە

* * *

ئەوجە دەرێ شیرنێ کووی چاو دابوێ حەین تەواو بوو قسەکانی، وەکی هاتن زەینی دایێ دووازدە سوار و سێزدە وراغ بوون، کوی ئەمن تازە گۆتم: کە بەبەند لۆنگۆی گۆ حەین قسەی شیرین تەواوو راست دەرچوو، ئەوجە دەرێ مەیتێ چەتۆیان هینا خوارێ لەدیوەخانێ یان دانا.

شیرین گۆتی: مامە هەرو دختۆرەکی لەناو کوردستانێ بینە برینێ چەتۆی پێ دەرمان کە لەمست میرۆی مەنێ ئەوەش هەر وەختی خۆی مندارێ ئێزیدی یان بووە ترسێکەم بیکوژێتن بە فێر، گۆتی: کیژم ئەگەر حالەم برینداربی هەرچی نەخۆشی هەبی دێ دختۆرێ لەمارێ مە ئەباتن، ئەمن بچم دختۆرێ لەجێ یان بینم! گۆتی: مامۆ دەمست میرۆی مەنێ، میرۆ بەفێر دەیکوژێتن ئەگەر هەر نەبی دین دوژمنە.

ئەو میرۆیە چبوو لەمارێ وان بوو ئەو میرۆیەش وەکی قیرۆیێ قەچێ فەرحۆی بابێ ئەو میرۆیەی کوشتبوو، ئەو میرۆیەش هێتیمۆکە بوو لەمارێ وان بوو کردبوویە دختۆر لەمارێ خۆ.

ئەوجە دەرێ بەگیی شیرنیی ئەکرد برینێ چەتۆی دەمست میرۆی نا، میرۆش جوانی دەرمان کرد برینەکەی سەررێژ کرد و قەپاتی کرد.

ئێزیدی یان لەبنڕا خەبەریان دایێ گۆتیان ئەگەر بێت و چەتۆی چا نەکاتەوە وەبکا بیکوژێ ئەوجارەی ئەمە کیژێ کیهانی دەیهەوێتن دەیدەینێ لە شێخە ئێزیدییەکان لە جێ یێ قیرۆیێ قەچێش دەیکەینە شێخێ ئێزیدی یان بێنە کنەمە با چەتۆی بکوژێ ئەو جارەی چاکی نەکاتەوە.

دەرێ کابرا ئەگەر چشیان نەدابایێ بەرکەم دین دووژمن بوو دەیکرد، هەندەک دەرێن مەرحەمێ سلێمانی و هەندەک دەرێن مازییە شێت، لەسە برینێ چەتۆی دانا (وەکی تیزابێ تەیارە) بەسەدا چۆوە خوارێ وەک جاران هەمووی هەرودشاندەوە. ئەوجە هەرستا سواری وراغی بوو گۆتی ئەڕۆم، فەرحۆش بەخۆ بەردێنێ سپی چوو لەسەرێی راوەستا گۆتی: میرۆ کەڕۆ هێشتا چەتۆ بریندارە هەتا زەریف چاکەبێتەوە مەڕۆ هەنگێ دەڕۆی بڕۆ، هەر بەگیی نەکرد. گۆتی: ئێللا ئەمن دەڕۆم قابیل نییە ئەمن لێرە نابم ئەوە چەتۆ چابۆوە خوا رەحمی کرد و چیدکەش لێرە نابم و ئەڕۆم لۆخۆ دەچمە مەملەکەتەکیدکە. گۆتی: ئاخر نایێلم بڕۆی هەتا چەتۆ چانەبێتەوە.

دەرێ چەتۆش فکری لێکرد زانی کوشتی چارەی نما چەتۆش دەبنچەی سوار کرد دەبن دۆشەکیی دانا، گۆتی: میرۆ، میرۆ. گۆتی: بەرێ ئاغە.گۆتی: دەوەرەوە مار خراپ دوو، سێ وەسیەتانت لەکن بکەم ئەتوو گەردەنم ئازاکە ئەمن ئەمرم کاخۆ بزانم چت دەوێ هەتا ئەمن ئەلعان بەخۆمایە بتدمێ نەخۆ دووایێ بابم نەتداتێ یان کوڕی من نەتداتێ وەرە ئەمن بتدەمێ. گۆتی: ئاغە چاکەبی ئیشاللە کودمری. هات دەستەکی لەو بەری دەرکەی دانا یێکیشی لەو بەری دانا سەری بەسەر ژۆرێ داگرت و بەسە چەتۆی،

دەیگۆ ئاغە چاكەبییەوە ئیشالاّ ئەتوو نامری بریدنەكانت زەریف چابووینە، بەران ئەمن بەخۆ ئەرۆم و لێرە نابم، چونكە ئەحامولم نییە لێرەبم. گۆتی: میرۆ ئاغە ئەمن ئەمرم وەچت دەوێ لەماری من بتدەمێ پێم برێ ئاخر حەزت لە چییە ئەمن دەتدەمێ ئەخۆ دوایێ كوڕێ من نەتداتێ یان بابێ من نەتدانێ سبەینێ، ئەمن بەخۆ دەتدەمێ ئەلعانێ هەتا مایە. گۆتی: ئاغە چاكەبییەوە ئیشالله نامری.

دەرێ چەتۆ چەندی فكری لێ كردەوە ناهاتە ژۆرێ، هەر هەریكێشا دەبانچەكەی لەبن رۆخی دۆشەكێ هینایە دەرێ و دوو گوللەی لەتەختی نێوچەوانی دا.

لەگە تەقڤەی دەبانچان فەرحۆ غاریدا گۆتی: ئەگەر هەبی یان چەتۆی لەیێكەكی دا، یان یێكەكی لەچەتۆی دا، وەكی هات میرۆی پەلیەكوتان، دەركەو مەركە هەموو بەخینێ سۆر ببوون، دەركەی دیوەخانێ. گۆتی: كوڕم چەتۆ ئیشەكی خراپت كرد دیوەخانێ بابێ خۆت لۆ پیسكرد بە خینتدا: بابە ئەتوو نزانی ئەمن دەمرم ئەمان پاشی من هەتا دنیامایە و خرایە بی دێ و دەچیتێ هەر چی ئەو بەحسێ ئێ من و میرۆی بگێڕتەوە حەموو كەس پیاوەتیی من ئەرێ نا پیاوتیێ ئەو ئەرێ، كە توو دەزانی چی لەمن كردییە، ئەوە مەرحەمێ رەشی هینایە لەسە برینێ منی دانا، برینێ منی وەكی تیزابێ هەموو تاواندەوە. گۆتی: بابە خەبەرەكم لۆ بدە مارێ بێنە كنم. فەرحۆی گۆتی: ئەگە هاواركەم ئەلحانەكە برێم چەتۆ مرد وەرن هەموو لەخۆ چن ئەوانیش ئەمرن.

فەرحۆی گۆتی: شیرن كیژم هەندەك ئاوێ بینە لۆ چەتۆی بخواتەوە تێنیتی، ئەوجە دەرێ شیرین هەندەك ئاوی هینا لۆ چەتۆی كە بخوانەوە. دەرێ چەتۆش ئاوەكەی لێ وەرگرت خواردییەوە. گۆتی: شیرین بانگی مستێ ی كوڕم كە بینێ لەسەر پشتێ تێلی عەیشانێ سواری كەن كاخۆ بزانم ئەگەر بمرم جێم چۆلە یان جێم چۆل نییە.

دەرێ مستێ یان هینا مستێ مندارۆكە بوو هێشتا بارق نەببوو، مستێ سواری وراغی بوو ئەسلەحەی حەریێشی لەخۆ بەست وەك برِكی لەسەپشتێ وراغی خۆی چەقاند، داكی پێی گۆت: كوڕم لەبەر خاترێ بابت خۆبگرەو ئاگات لەخۆبی توندبەو گورج بە. وەك بروسكی لەسەر پشتێ وراغی دەهات و دەچوو هیچ دەلاش نەهات، دوو، سێ سەران هات و چوو گەڕاو سوڕا، چەتۆ گۆتی: ئەگەر بشمرم ئەمن سوم لەخۆ نابیتەوە جێم چۆل نییە، ئەوجە دەرێ مستێ یان دابەزاندە خواری لەسە وراغی چەتۆش ئەمری هەقی تەسمیل كرد.

* * *

بەرێ مەنار مەنار مەنار باب خولام مەنار دە مەنار مەنار مەنار توو مەناریتە

ئاخ مەنار مەنار مەنار هاب خولام مەنارینە

ئەوجە شیرنێ دگۆ: دەگەلی خانمان و خوشكان و خاتونان ئەنگۆ وەرن دانێن كەت كەتێ ناز بالیفان خۆش دەنە پارە

ئەما چما ئەنگۆ نزانن چەتۆیێ گران بابێ مستێ ئای بە جۆتە گوللەكێ قیرۆیێ قەچی سەباب لۆ بریندارە

ئەما مەنار مەنار باب خولام چەتۆ مەنارینە

لۆ مەنار مەنار باب خولام چەتۆ مانارینە

ئەمە سێ زەریێ تاقێن لەپشت سەرێ توو دانیشتینە

ئەمان یێكەكیان لۆ خوبییە

یێكەكیان لۆ میسلی خانە، یێكەكیان شیرنێ وێ پسامێ [٢] خۆتە بتەمامییە

ئەوجە ئەوڕۆكە توو مەنار باب خولام مەنارینە

ئەوە چەتۆ دەعوایێ تاسەكێ ئاوێ سۆزانێ سارد و زولال كردینە

دە هەتا تاسێ ئاوێ هاتن ئاغایێ گران روحێ شیرین تەسمیل كردینە

ئەما مەنار مەنار مەنار باب خولام مەنارینە

ولاە ئەوڕۆكە سێ خانمی سێ زەری یان بێ خودان لە قەسری دانیشتینە

* * *

ئەم لاوكەی چەتۆ لاوك بێژ قادر مستەفا هیرانی لای كاك عبدولەتیف خاوەنی كۆگای عبدولەتیف لە هەولێر تۆماری كردووەو لاوك بێژەكەی خەلكی خۆشناوەتییە و شیوەی بەندەكانی زۆر بەلای شێوەی خۆشناوەتی دا گۆڕیوە، دەنا لاوك شێوەی تایبەتی خۆی هەیە كە شێوەی بادینییە. رووداوی لاوكەكەش شتی كەم و زیادی تێدا هەیە كە لەگەلّ لاوكەكانی دیكەی چەتۆ یەك ناگرێتەوە. بەلاّم لەبەر ئەوە نووسیومەتەوە چونكە زۆر گرنكی بەسوار چاكییەكەی داوەو بەدرێژی باسی كردووە.

ئەگینا لەبۆ شێوەو ئاوازی لاوك چەند بەندێكم لەلاوكی

چەتۆ لەمام یوسف ئاغای شێخ بزینی بیستووە کە بەتەواوی دەقی بەندەکانی لەسەر شێوەی لاوکی رەسەن و ئاوازی لاوکی بەتەواوی تێدایە کە غوونەی سەرکەوتووی لاوکن. لەبەر ئەوەی دیوەخانەکەیان لەمێژە جێگای لاوک گوتن و رابواردنی شەوانی درێژی زستان بوو بەگوێ گرتن لە لاوک و باسی رابردووی کوردەواری و گەورە پیاوانی و زۆر لەلاوکبێژە بەناوبانگەکان لەدیوەخانی کەوروگوسک لاوکیان گوتووە وەکو: حەسۆ، حەمۆ سەیدۆ، عەبدوللا وەسمان، جەمیلە کوێر،... هتد. و مام یوسف ئاغا زۆر ئارەزووی لەم جۆرە دانیشتن و شەورابواردنە بەم باس و گێرانەوەی رابووردووی کوردەواری هەبوو، توانایێکی زۆریشی هەبوو بۆ لەبەر کردنی لاوک و ئاوازەکانی، کە کەم کەس هەیە ئێستا بتوانی ئاوازی لاوکەکانی ئەو بلێتەوە - کەلەم چەند بەندەی خوارەوە لەلاوکی چەتۆ دەردەکەوێ:-

سوارە لمالا بابێ منرا سواربوو سوارەکا تەرلان و تەری

من گۆت بەرێ وی سوارێ هەرتە سەر داودتان و کێف و خۆشی یان، من نزانی قەزای بەرێ باوێ مستێ کشاندە سەر قەوغان و شەری

لەیدانێ عەولی بشارێ شەیباغانە سەریشتێ مەعنەگا هەلانی.

چەرخێ دوماکێ دا قیرۆی کورێ مامێ قەنکێ دا دفەتلی.

مامک دگۆ لاوۆ چەتۆ منێ حەفت سالان قاوێ بابێ تو کەلاندییە.

منی توێ بیازێ خۆرا مەزن کرییە

ژنێ دمن جوانن و بچوۆکێ من زارونن، گەر تو بێ و من بکوژی لەو دنیاو لەو دنیایێ پێ ببنە عادوێ سەرێ تو بعەینییە.

باوری یا بابێ مستێ پێ هات پشتێ خۆلێ کرد بەرێ خۆ لێ گهۆری.

بلا مامکێ قیرۆیێ خێرێ نەبینی لپاشرا بێناموسی دست هاوێتە کەتەکێ قەرەبینایێ بدەرمانێ ئەستەمبولێ داگرتی، بێناموسی دپاشرا لکافکا حەیاسێ بابێ مستێ بکار کرد، دەرمان برساسەوە بردە کزەب و جگەرێ پێکەوە دورخان کری.

چەرخێ دوماکێ قیرۆیێ مامکێ قەنکێ دادفەتلی.

گۆ بلا بسەرێ تو بێ قوران و هەری

حەفت تەبەتا بچییە عەرد حەفتا بچییە عاسمانان، لبە نسێری یا حەربێ دەرناچی و نابی هەری

ئادێ خودێ ئەوبی تو بکوژم، بسەلامەتی جارتر دەرنەکەوی لوێ شەری

نسێریا حەربێ دقۆلنجا مامکی قیرۆیێ بکار کرد، سێ قەد قایشا کۆسەرا مێردین لبن زگێ هەسپا هەلدبری.

وێلی ئای وێلی وێلی وێلی.

هەی وێلی هەی وێلی هەی وێلی.

بریندارۆ.

* * *

دلێ من دسوتێ مینا بوونا ئاگرا کولا وێ هێتونی

هنگێ دبێژن چەتۆ مرییە، قنج ئەوە بچین لکاولا فەرحۆ دابەستینە دوو باری شوونێ.

ئاوەلا هنگێ دبێژن ببرینە، قنج ئەوە جارەکێ بچینە سەرینێ.

فەرحۆی دگۆ: رەسولاغە [٣] مێوان گەلەکا مەکروم و عەزیزن، ئاگرا جگەرێش ئاگرەکا قەوی گەرمە، قنجە ئیزنێ من بدەن بدیاری چادرا بابێ مستێ بکەوم بزانم حالێ کورێ خۆ ببینم.

کەفیکا شوغلێ حەلەبێ لدەستێ فەرحۆی بوو، بدیاری چادرا بابێ مستێ دا کەتییە، دێنا خۆ دکا باوێ مستێ دەستەکا خۆی داناتێنا یێدی حش دکا فەرحۆی دگۆ: لاوۆ چەتۆ برینێ تو چەهودنە.

گۆ: یابە دلێ من گەلە سەغلەتە لەبەر وەجعا وێ برینێ، قەلونکێ ژمنرا داگرە مژغولیا قەلبێ خۆ بدمە سەر دارا وێ قەلونێ.

فەرحۆ بدلەکا کول و بریندار و بتلییەکا زەری زەیتونی قەلونی لبابێ مستێ را هانینە.

قەلون بچ نیشانە.

باسکی یاسەمانە.

مودمی ئەستەمبۆلی زێر نیشانە.

توتنێ جەبەلی تێدانە.

پولکێ دارێ داربەروێ بەمشارێ براندی.

بکێرێ قورساندی.

بگازێ هەلگرت و لسەر دانا مۆدمێ کەهرەب دخیتنە بەر سمبێلا زەری سوسنی، بابێ مستێ قورپچما ژقەلونا دداو قەلون دادکشینە.

فەرحۆ رابووە بدیاری عێلێ سناندا کەتییە، گۆ: گەلی پیرەکا بلەیزین، شەتاوێ دارێ رمان لبن کەزیێ فیزان و ژناندا بشدینن.

هەنگین دارێ رمان هەلینن.

هەتا حەفت رمسان لبن کەزیێ قیزان و ژنان دا دەشکەنینن.

شریتێ کۆنا ببرن روێ گۆنا لعەردێ کەمن.

گەلی پیرەکا ما هنگ نزانن تازیانا باوێ مستێیە.

گەرەم پیرێ سینان دهاتن گۆتن فارۆ خێر بێژە بلا خێر بێتە رێ یێ تە، نوینا باوێ مستێ نوینا خێرێیە.

دکەم و سەر خاترا دلێ تە نابڕا یابۆ.

گۆ: گەلی پیرەکا من بچاوێ سەرێ خۆ دیت ژ برینا باوێ مستێ دا دەردەکەوا دوخانا وێ قەلونێ

وێلی و ئای دوێلی وێلی ویلی.

هەی وێلی هەی وێلی هەی وێلی.

بریندارۆ.

* * *

دگۆ لۆ وەی لۆلۆ وەی لۆلۆ.

هاتی تاوەکی بارانێ نیسانێ برشێنی

گرتە سەرێ سێمدێت رەنگین و حامۆدی دقۆریان، بڕەک مالێ ئاغە لەێتمە بەکرانیان وا لپێشی.

فەرحۆ بجەلەوا هێستری میرۆیێ حەکیم دادچوو دگۆ: حەکیم لبەختێتە دانم حەقێ توو نەبدلێ تووە چاوا توو بسە برینا باوێ مستێ دامەڕی.

گۆ: ئاوەلا فارۆ بدینا من بدیناتە، بدینا عیسایێ نوورانی، بدینا نەبی محەممەد، حەقێ من بدلێ منە، هەر چەندی دەرمانا داوێیە برینا باوێ مستێ دبێ حەکیم برینا من بدەرمانێ توو قەنابێیشی.

وێلی وۆ ئای دوێلی وێلی وێلی.

هەی وێلی هەی وێلی هەی وێلی.

بریندارۆ.

* * *

فەرحۆی عوزێراغە داد هات گۆ:

هەمێ سەد جارا بمرا هەمێ

هاتمە بەر وێ کولێ بەر وێ دەردێ هاوار بابۆ کوو هاتمە بەر وێ سەدەمێ

بەشێ مەندوحا تلۆیێ لکوشتنێ میرا ئیدی من تۆبەکر، چەتۆ کوو بناخیری عومری دەستێ باوێ خۆ بمیارا خەلکی جارتر شداندنە سەر دارێ کورتە رمێ.

مەنالینە.

میر چاکۆ مەنالینە.

کولی مالۆ مەنالینە.

بەسە رۆنتکا بەسەر روکێ زەری و ئەسمەرێ سیناندا مەبارینە.

بەینێ مەو بەشارێ ئاغایێ شێخ دۆدا، ئای لێ لاوۆ لێ لاوۆ ئای لێ لاوۆ لێ لاوۆ، ئای برا رەببێ مەکەریمە.

* * *

دگۆ لێ لاوۆ، ئای لێ لاوۆ لێ لاوۆ، ئای لێ لاوۆ لێ لاوۆ، لێ لاوۆ چەتۆ لاوۆ.

شیرنێ مالادا دهات دگۆ: چەتۆ، کەوەک باما لکەوێ پرێ وێ رەباتێ.

. من دی داربەستێ باوی مستێ لپرێ باتمانێ دەرباز بوو، گرێدانا وی داربەستێ دۆخ هەوسارێ هەسپا بوو، پێدادانا وی داربەستێ عەورانیێ سوارا بوو بەرەو مال تێ.

ئافەرحۆیێ عوزێراغە حەفت کوڕ هەنە، ناچن خینێ بابێ مستێ هەلینن، هەر هەندە دزانن هنگێ دبێژن شیرنێ دێرانێی رابە دەرکەوە سەر میراتێ.

مەنالینە.

میرچاکۆ مەنالینە.

کولی مالۆ مەنالینە.

بەسە رۆنتکا بەسەر روکێ زەری و ئەسمەرێ سیناندا مەبارینە.

بەینێ مەو بەشارێ شەیباناغە ئاغایێ شێخ دۆدا، ئای لێ لاوۆ لێ لاوۆ، ئای لێ لاوۆ لێ لاوۆ، ئای برا رەەببێ مە کەریمە.

* * *

ئای لێ لاوۆ، شینێ مالادا دهات دگۆ: چەتۆ، ئەز کەوەک باما لکەوێ پرێ وێ باتمانێ.

ئاوەلا گولەک باما لگولێ زۆقێ فەتاح بەک لرانی محەمەدی، بکۆچەرێ سیناندا بچووباینا سەرە دێ وێ زۆزانێ.

ئاوەلا لگەرپێ دیلانێ.

لحاویا گۆوەندێ بکەتباما بەر سەرێ گەژێ بابێ مستێ، ئای لێ لاوۆ لێ لاوۆ، ئای لێ لاوۆ لێ لاوۆ،

ناوەلا بەر فترانا شعرا گرێدانێ.
ئای مەنال.
عەزیزۆ مەنال.
لحێفا بینێ بالگیها بدەن بەرپال.
داخوازیکا بابێ مستێ ترارەک ئاو لئاوێ کانییێ سینوییێ، لسەرە دێ زۆزانا ژێری دلێ لاوێ لئاوییێ سار.
ئەمن لژێرڕا هانی عەیلا لمن رەبەنێ کوو تیرژێ نەخوار.
ما نە بابێ مستێ نەخۆشە لناو نوینانە، ئای لێ لاوۆ لێ لاوۆ، ئای کولێ جەمیانە هۆکر و هەوال.

* * *

ئای دگـۆ لێ لاوۆ، ئای لێ لاوۆ لێ لاوۆ، لێ لاوۆ لێ لاوۆ.
وێ فەلەکێ وێ قۆلەسزێ سالی ئەوسال کوو دمەی یان دای.
ئەمن دیبوو سەحەرێ سبێدێ داربەستا بابێ مستێ لپرێ باقمانێ دەرباز بووی.
پێدادانا وی داربەستێ عەورانی ێ سوارا بووی.
گرێدانا وی داربەستێ دۆخ هەوسارێ هەسپا بووی.
هاوار بابۆ کوو دمە دیار دای
برینێ بابێ مستێ بەر بخێر بووی.
بلا لهەردووک چاوا کۆرەبم، ئای لێ لاوۆ لێ لاوۆ، ئای لێ لاوۆ لێ لاوۆ کوو بفنجانەکا قاوێ ژاندای
ئێ دەمەنال مەنالینە.
بەسە رۆنتکێ بسە روکێ زەری و ئەسمەرێ سیناندا مەبارینە.
بەینێ مەو بەشارێ شەیباناغە، لێ لاوۆ لێ لاوۆ، ئای برا رەببێ مە کەریە.

* * *

دگـۆ لێ لاوۆ، ئای لێ لاوۆ لێ لاوۆ، ئای لێ لاوۆ لێ لاوۆ لێ لاوۆ چەتۆ لاوۆ.
زەرێ سینان دادهاتن دگـۆتن: چەتۆ، گـوتیا باوی مستێ چل و سێ نە.
لگەرێن دیلانێ و دوحاوی یا گـۆوەندێ بسەر ئەنی و خالا گەردەنێدا دچن و دێنە.
ئای لێ لاوۆ، ئای لێ لاوۆ لێ لاوۆ، حەیفێ من دەمینێ پاشمێرێتە خولامن، ئای رۆژا تول و تەنگاوێ ی خولام لتەڕا کورێ دخەلکینە.

مەنال، میرچاکۆ مەنال، چەلەنگۆ مەنال.
لحێفا بینێ بالگیها بدن بەر پال.
داخوازیکا بابێ مستێ ترارەک ئاو لئاوێ کانی ێ سینۆیێ، ئلسەرەدێ زۆزانا ژێری دلێلاوێ لئاوێ سار.
ئەمن ژێرڕا هانی عەیلا من رەبەنێ کوو تێر ژی نەخوار

* * *

ئای لێ لاوۆ لێ لاوۆ، ئای لێ لاوۆ لێ لاوۆ
لێ لاوۆ چەتۆ لاوۆ
چل و چارە بزاوێ سەحەرێ سبێ لحاویا گۆوەندێ بسەر ئەنیاندا دێنە خوارە.
ئەمن گـۆ حەیفە هاتە کوشتێ بابێ مستێ ئلوەرتێ مەیدانێ، ئۆف پاشمێرێتە خولامن، ئای لێ لاوۆ لێ لاوۆ، برا رۆژا تۆل و تەنگاوێ خولام لتەڕا هەر نەیارە.
مەنالینە، میرچاکۆ مەنالینە.
بەسە رۆنتکا بسە روکێ زەری و ئەسمەرێ سیناندا ببارینە.
بەینێ مەو بەشارێ شەیباغانە، ئای لێ لاوۆ لێ لاوۆ، برا[1] رەببێ مە کەریە.

(١) پسمام: راست نییە، چونکە، کور پسمامە، دەبوا بلێ دۆتمام.
(١) ئەم دوو دێرە دوا بەندن، لە کـۆتایی هەر بەندێکدا دووبارە دەکرێنەوە و لەهەموو بەندەکاندا هەیە بەڵێم من تەنیا لەم بەنددا نووسیومەتەوە.
(٢) پسمام هەڵەیە. راستەکەی دۆتمامە.
(١) بەراستی کاک عبدولەتیف هاوبەشی یەکی باشی کردووە لە ژیاندنەوەی کەلەپووری کوردەواری، کە گۆرانی و بەستە و لاوک و حەیران و بەیت و مقامی زۆر لەشایەر و لاوک بێژ و حەیران بێژو مقام بێژو گۆرانی بێژەکانی کوردی تۆمار کردووەو زۆر بەدوایاندا گەڕاوەو ماندوو بووە. لەم پێنج لاوکەی کە من نووسیومەتەوە لەم کتێبەدا تەنیا ئەو چەند بەندەی لاوکی چەتۆ کە بۆ نموونە لەدوای لاوکی چەتۆدا نووسراوەتەوە لای ئەو تۆمار نەکراون، چونکە لاوک بێژەکە رێگای ئەوەی نەداوە دەنگی تۆمار بکرێ و خەلکی دیکە لەسەری تۆمار بکاتەوە.
(٣) رەسولاغەی بانۆکان: خەزوری چەتۆیە، باوکی شیرینی هاوسەری چەتۆیە.
* لەکتێبی (سوار چاکی لە لاوکی کوردەواری دا)
(شێوازێکی تێکەڵە لە نێوان شێوەی بۆتانی و شێوەزاری هەولێریدا)
– کۆ کردنەوەی: محەممەد کەریم شەریف

لاوكی لاس و خەزاڵ*

گوتنی: قادر خۆخێ
بەشێوازی دەشتی هەولێر

رەبی ئەوی ئەمن دیتم لە دنیـایێـدا قـەت نەبینی بە چاوییە
دەرێ عومری بابی تۆ دەرۆیی لۆ حەڤدە هەژدە سارییە
رۆژەکی لە رۆژان دەرم دەکێشا بۆرەی خار خارییە
دوو تاژیم لەرستێ کردییە
ئەمن راوێ خۆم دادەبەخشی لە کەندی بەر ماران
کێروشکەکی مارویران گەرمەلانی لەبابی تو گرتییە
بەرامبەری کێروشکی مارویران هەرودستەم کردییە
ودکی زدینم دەدایێ سوارەکی ردشی عەبەنوسییە
هەموو ئەسلەحەی لە رەشی
ئەوجا لەپشترا سەلامی لە بابێ تۆ کردی
دەیگۆ ردبی مارت ویران بی ئەحمەد بەگی شارەزوورییە
قەت شەرمت بەخۆ نییە
راوێ خۆت بەسەر کێروشکێ عەمر نەمای لەدنیایێدا بەخشییە
کێروشکی عەمر نەمای لەبۆ عەگیدان چییە
ئەگەر ئەتوو کەیفت راووشکارێ دەینی
رووی خۆت بدە دەشتێ سروتێ
راوی خو دابەخشە بەسەر کاران و کار غەزالان
چەندە شیرین وا دەقۆرن لەدو داکێ
دەرێ رۆرە لاسە وەکی ئاورم دەداوە
چل سوار لەپشت بابێ تودانی
ئەمن هەر لەویرا راوی کێـروشکێ عـەمـر نەمـام تەرک کردییە
جرەوی مارویرانم شرکاندییە
سەبر سەبر شلم دەکرد دەرۆییمە خوارێ
بەناو عارەب و عروبێ بەسەر دەشتێ سروتیم دا رۆنییە
چەند شەوو رۆژان لەچۆل و بەرپاو بیابانێ
رۆژەکی لەرۆژان تازە گــــەزەنگی رۆژێ لە بابێ تو هەراتییە
وەکی زەینم دەدایێ تۆزو غوبار و گەردەلوولە
بەری عاسمانێ لە دەشتێ سروتێ گرتی
وەکی لەوان نێزیک دەبووم زەینم دەدایێ
پێنجسەد عەگیدی عارەبی
هەموو جلەی داودێ لەسەر شانییە
هەموو شیر و روتەی گورگانی بەدەست وەرگرتییە
هەموو رمی لە تەنکێشی وراغی
بەو پێنجــــەد عـەگـیـدەی دەوردی کـەرە غـەزالەکی مارویرانیان گرتییە
لەبەینی خۆ تەگبیریان کردییە
ئەو کــەرە غــەزالە لەبەینی کێ دەرچیتێ لەناوەندی مەیدانێ
ئەوجا مارویران دەبی بستە دوێ
تا کـەرە غـەزالی دەگـری دەینیـتەوە لە بۆ شـێـخی بە سەلامەتییە
دەرێ وەکی کەرە غەزالی مارویران لەناوەندی عەگیدێ عارەبی
ردبی مارت ویران بی رۆرە لاسە

چاوی بەتاقە سوار و بەمن کەتییە
دەرێ لەناوەندی سـواران دەردەپەڕی رووی خـۆی لەمن کردییە
ئەمن جۆتە تاژیم بەردەدا دو کەرە غەزالی ماروێران
لەدەشتێ سروتێ پێنجسەد عەگیدێ عارەبی
هۆسەی لێدەدا لەدو بابێ تو ڕێزەیان کردییە
ئەوجا دەرێ مدەی یەک سەعاتی
وەکی ئاورم دەداوە تۆزی بابی تویان نەشکاندییە
ئەوجا دەرێ جۆتە تاژی وەکی کەرە غەزالیان لەعەردی گیر کردییە
هاتمە خوارێ لەسەر پشتی بۆرەی ماروێران
سەرێ غەزالێم بڕی
وەکی واورم دەداوە قەرە ڕەشمارەکی گەلە گەلە گەورە
لەبابێ تولەسە بستێ بەدەرکەتییە
ئەوجا دەرێ رەبی مارت وێران بی
دەرێ چارپەلی کەرە غەزالێم بەدەست وەگرت
بەدەستێ راستەم هەرگرتییە
بەدەستێ چۆپە جرەوی بۆردم رادەکێشا
سەبر سەبر لەبۆ قەرە رەشمارێ سەگردییە
کە نێزیک دەبووم لە قەرە رەشمارێ وەکی زەینم دەدایێ
کـیژەکێ عارەبی لەبەر دەرکـەی رەشـمارێ هەروەسـتەی کردییە
کراسەکی رەشی عەبەنووسی لەبەر خۆکردییە
کەمەرەکی زێڕی ئەونێک ئەونێک کردییە
رەبی ماری ئەو کیژەی وێران بی
هەر بەوێ دەمێ
ئەمن چاوی ئەو کـەرە غـەزالە مـاروێرانەم بەو کـیژەی شپاندییە
ئەوجا دەرێ رۆژە لاسە
وەکی کەرە غەزالی مروێرانم لەکن کیژێ بابە شێخی
لەعەردی گیر کردییە
ئەمن سەلامم لەکیژەی کردییە
دەرێ سـەلامی لەمن وەردەگرتەوە بەعارەبی
بەران زمانم نەدەزانی بەراستی
ئەوجا دەرێ کیژێ ماروێران
بەدەستی ئیشارەتی دیوانێ بابی خۆی لەبۆ من کردییە
ئەمن کە دەگەیشتمە دەرکێ دیوانێ
سەلامم لەدیوانێ کردی
چەند ئەفەرێ شێخی عارەبان دانیشتییە
ئەوجا دەرێ بابەشێخی عارەبان
وەکی لەبنەبانێ چاوی بەمن کەت و لەجێوە برند دەبوو هاواری کردییە
دەرێ رەبی بەخێر بێی شۆرەسواری کوردییە
قەت مێوانی وەکی تۆم خۆشەویست لەدنیایێدا نەدیتی
دادەنیشتم لە بنەبانێ دیوانێ عارەبی
ئەوجا دەرێ مارت وێران بی
بابە شێخ بەخۆی فنجانێ قاوەی لەبۆمن راگرتی
بەران لە باووباپیرێ خۆم زانییە
ئەگەر عاردب زەفەر بەپیاوی نەبەن لە مەیدانێ
بـە زەبـری دارە رمـی دەیـگـرن لـە نـاوەنـدێ دیـوانـێ بـە بەخسیری
ئەگەر بڕوا دەکەی رۆژە لاسە
بەو خالیقەی لە ژۆری سەرییە
ئەمن دەسـتی راسـتـەم لەسـەر قـەفـزەی شـیـری مـاروێران هەرنەگرتی
دەرێ رۆژە لاسە
بەرێ رەبی ئەوی ئەمن دیتیتم لە دنیایێدا قەت نەبینی بەچاوی
دادەنیشم لە دیوانێ بابەشێخی
ئەوجا دەرێ هەندەی پێ نەدەچوو
ئەو پێنجسەت عەگیدەی لە دەشتێ سروتێ
کەرە غەزالم لەوان رفاندییە
هەر پێنجسەتی دەورەی عوربانێ بابەشێخی گرتی
دوو سوار رووی خۆیان لەمارێ بابەشێخی کردییە
تیرەگەی راستییان بەسەر چۆپێدا هێنا خوارێ
تێکیان دەدا بە یەکجاری
ئەوجا دەرێ حوربانێ بابەشێخی
دەکەوتە زەقزەقەو هۆشی لەبەدا نییە
دەرێ وەکی دەهاتن دوو سوار لەبۆ دەرکەی دیوانێ
لەباتی سەلام و کەلامیان لەبابەشێخی نەکردییە
لێی بەجواب هاتییە
ئەرێ دەرێ کورە مارت وێران بی کەنگێت وەلێ هاتییە
ئەتو کەرە غەزالێت لە دەشتی سروتێ لەمە رفاندییە
لەناو پێنجسـەد عـەگـیـد و شـەمـەڕان بە زەبرێ دارێ

رمییە
ئەگەر کەرە غەزالمان نەدەیەوە لە دنیایێدا بەسەلامەتییە
ئەلعان مار و مندارت دەبەین بە زەبرێ دارێ رمی هەر
بە یەخسیرییە
سەرێ تو دەکەینە تۆزێ عەردییە
ئەرێ دەرێ رۆژە لاسە رەبی مارت وێران بی
رەبی ئەوی ئەمن دیتیتم لە دنیاییدا قەت نەبینی بە
چاوییە
ئەمنیش وا دانیشتیمە لە دیوانێ بابەشێخییە
بەران بەگێیان گێم لێم راگرتییە
بەچاوان چاوم لێ کردییە
ئەوجا دەرێ رۆژە لاسە وەکی زەینم دەدایێ
کیژێ بابەشێخی سەبر سەبر لەبۆ دەرگەی دیوانی بابی
هات و
هاواری کرد و فرمێسکی لەچاوی دەهاتە خوارێ
بەسەر روومەتی سۆری گور گورییە
دنیا لەبابی تو وێران بی و چاوم عەردی نەدیت و
لەمن وابی دنیا کەسی تێدا نییە
ئەرێ دەرێ کیژێ بابەشێخی هاواری کردییە
ئەرێ دەرێ کورە بابە
مادام غیرەتی میران و لەبەدەنێدا نەبوو
ئەو قاوە خواردنەوەو لە دیوانێ لەبۆ چییە
ئەوە تیرگەی رەشماری لایێ راستیان هینا خوارێ
بەسەر چۆیی
وا مار و مندارن دەبەن بە زەبرێ دارێ رمی هەر بە
یەخسیرییە
ئەتو دانیشتی لە ناوەندێ دیوانێ لۆ خۆت وەلێکردییە؟
ئەوجا دەرێ رۆژە لاسە
بابە شێخی مارویران لەکیژێ بەجواب هاتییە
ئەوجا دەرێ رۆژە ئەگەر بروا دەکەی بەو خالیقەی لە
رۆژی سەرییە
ئەمن چم پێ ناکرێ لەگەر پێنجسەد عەگیدێ عارەبی
حەمو زرێ داودی لەسەر شانییە
حەمو شیر و روتەی گورگانی بەدەست وەگرتییە
حەمو رمێ لە تەنکێشی وراغی
ئەگەر مار و منداریشم ببەن بە زەبری دارێ رمییە
ئەگەر سەرێ منیش لەناوەندێ دیوانێ ببڕن بەرووەو
کافرستانییە
ئەوجا دەرێ رۆژە لاسە رەبی مارت وێران بی
رەبی ئەوی ئەمن دیتیتم لە دنیاییدا قەت نەبینی
بەچاوییە
ئەوجا ئەوێ دەمێ کیژێ بابەشێخی
فرمێسکی بەچاویدا دەهاتە خوارێ دەگەراوە لۆ قەرە
رەشمارێ سەر گردییە
بەوێ دەمێ فکرم لەخۆ کردییە
دەمگۆ رەبی عەمرت نەمینێ ئەحمەد بەگی شارەزوورییە
لەبۆ کەنگینێ چاوی خۆت لە دیوانێ بابە شێخی مات
کردییە
ئەو گێچەرە ئەتو بەسەر بابەشێخی مارویرانت وەکردییە
بابەشێخ ئاگای لێ نییە
دەرێ رۆژە لاسە
رەبی ئەوی ئەمن دیتیتم لە دنیاییدا قەت نەبینی بە
چاوییە
ئەوجا بەوێ دەمێ فکرم لەبەر خۆ کردییە
دەمگۆ رەبی مارت وێران بی ئەحمەد بەگی
شارەزوورییە
ئێران و تورانت کاول کردییە
بە زەبری دارێ رمی لەتەمامی دنیایێ چیدیت لەبۆ
نییە
لەبۆ کەنگینێ خۆ راگرتییە
دەرێ بەوی دەمێ تەلەبی بۆرەی مارویرانم لە بابە
شێخی کردییە
بابەشێخ برند دەبوو سێ جاران نێوچەوانی توی ماچ
کردییە
لەناوەندێ دیوانێ عارەبییە
ئەرێ دەرێ شۆرشەسواری کوردییە
رەبی سەری بابەشێخت ببی بە قوربانی سەرییە
ئەتو سوار مەبە لە بۆرەی
چت پێناکرێ لەگە پێنجسەد عەگیدێ عارەبییە
حەمو زرێ داودی لەسەر شانییە
حەمو شێرەو روتەی گۆرگانی بەدەست وەرگرتییە
حەموی رمێ لە تەنکێشی وراغییە
با مار و مندارێ من ببەن بە زەبرێ داری رمی هەر بە
یێکجاری و

بە یەخسیرییە
با سەرێ من ببڕنلە ناوەندێ دیوانێ
بەرانەکونێ مارویران ئەتو میوانی
لەبۆ میوانێ لەدنیایدا چ نییە
ئەوجا دەرێ مارویران لە بابەشیخم قبور نەکردییە
کە بۆریەیان لەبۆ بابی تو لەبەر دەرکەی دیوانێ عارەبی راگرت و
پیم لە رکیبی بۆرەی مارویران گیر کردییە
ئەگەر بڕوادەکەی رۆرە لاسە بەو خالیقەی لەژۆری سەری
ئەمن سێ سەران لە پیش قەرە رەشماری سەگردێ بابەشیخیدا
هات و چۆم کردییە
لۆیەم بوو چاوەکم بکەوێ بە چاوێ کیژێ بابەشیخی
ئەگەر بشکوژریم تازە دنیا لەبۆ من چی تیدا نییە
ئەرێ دەرێ رۆرە لاسە
بەران رەبی ئەوی ئەمن دیتیتم لە دنیاییدا قەت نەبینی بەچاوییە
ئەوجا بەوێ دەمێ کیژێ بابەشیخی مارویران
دەهاتە دەرێ لەبەر دەرکێ تاولیی مارویران
بەران کراسەکی رەشی عەبەنووسی لەبەرەخۆ کردییە
کەمەرەکی زیڕی ئەونیک ئەونیک کردییە
دەتگۆ رۆژە لە برسان هەراتییە
ردبی ماری کیژی بابەشیخی ویران بی
بەندی درێ بابێ تو پسا لە ناوەندێ مەیدانێ هەر بە یەکجارییە
وەکی چاوم بەوەندەی کەتییە
ئەوجا کیژێ بابەشیخی مارویران
چاوی چۆیەی لەمن قوچاند و چاوی راستەی برند کردییە
لەمن وابی دنیا نیری تیدا نییە
ئەرێ دەرێ رۆرە لاسە
تاوەکو ئەورۆ لەسەر جێ و بالینگانان لەداکێ خۆت نەزانی
ئەگەر بڕوا دەکەی بەو خالیقەی لە ژۆری سەرییە
وەکی بەناو حوربانێ عارەبی دەکەتم و
بەناو پینجسەد عەگیدێ عارەبییە
بەمدەی دوو سەعاتان مارت ویران بی
پینجسەد عەگیدێ عارەبیم پەرتان پییختییە
ئەوی دەمکرت بە ییخسیری ئەوی فرێم دەدا لەسەر خانەی زینییە
ئەوجا ئەوی دەشمگرت دەمهینا
لەپیش دەرگەی دیوانێ بابەشیخی هەر رامگرتییە بە ییخسیرییە
دەمگوت بابە شیخ وەرگرە ئەمانەتێ
لەشۆڕەسوارێ کوردییە
دەرێ بابەشیخ لەناوەندێ دیوانێ بە پیرم وەهاتییە
جرەوی بۆرەی بەخۆ گرتییە
دەیهینا خوارێ لەسەر پشتی وراغییە
سێ جاران نیوچەوانی بابی توی لە ناوەندی دیوانێ ماچ کردییە
دایدەنام لە بنەبانێ دیوانێ
دەرێ رەبی بەخیریێ شۆڕەسواری کوردییە
ئەوجا دەرێ رۆرە لاسە
بەران تیرێ واشقێ جەرگێ بابی توی بڕییە
هۆشم لەبەددنێ خۆدا نییە
ئەوجا دەرێ پاش نویژی نیوڕوانێ داهاتییە
ئەگەر بڕوا دەکەی رۆرە لاسە
دەمگۆ بابەشیخ ماینەکەم گەلە گەلە ماندییە گەلەکیشی تینییە
رەبی ماری بابەشیخی ویران بی
لە وەلەکە عارەبانی قیراندییە
پازدە پازدە جرەوی بۆردیان گرتییە
بیبەن لەبۆ سە کانییە
خۆ ئەمن لۆ ماین ئاودانیم نەبووە بیبەن لەبۆ سە کانییە
لۆیەم بوو بە خۆم بەشکو دەچوومە دەرێ
چاوەکم دەکەوی بە چاوی کیژێ بابەشیخی
ئەوجا لەسەر وانم رادەبارد
دەمگۆ بابەشیخ ئەوانە گەلەک ماینەکەم ماندی یەکەن
نازانن عادەتی ماینی من ئاو خواردنەوەی چییە
لەبۆ عەگیدان عەیبی تیدا نییە
ئەمن بەخۆ ماینی خۆم دەبەم لە بۆ سە کانییە
بابەشیخ دەرێ فەرموو شۆڕەسواری جافییە
ئەوجا دەرێ رۆرە لاسە
وەکی جرەوی بۆرەی مارویرانم رادەکیشا

بەرووتی لەبۆ سەكانی
ئەمن دەگەیشتمە سەكانی عارەبییە
وەكی زەینم دەدایێ چاوەكەم هەر لە قەرە رەشماری سەر گردییە
وەكی زەینم دەدایێ كیژێ بابەشێخی ماروێران
دەستی دەدا مەسینە و گوم گومەكی عارەبییە
سەبر سەبر شۆڕ دەبۆوە لەبۆ سە كانی
ئەوجا دەگەیشتە سەكانییە
دەمگۆ كیژێ بابەشێخی گەلە گەلە ماندیە گەلەكیشم تێنییە
دەرێ كیژێ بابەشێخی ماروێران
لە ناوەندێ ئاوی كانییێ پڕ كردییە
جامەكی ئاوێی بە دەست و پەنجەی بە خەنان لە بۆ من راگرتییە
دەرێ فەرمووو شۆڕەسواری كوردی
ئەگەر ئاو قابیل بەتو نەبی لە دنیاییێدا
قابیل بە كەس نییە
ئەوجا دەرێ رۆرە لاسە رەبی مارت وێرانت بی
رەبی ئەوی ئەمن دیتیتم لەدنیاییێدا قەت نەبینی بەچاوی
بەران تەقدیری لەكن خوای بێ
بەتار بوونی لەدنیاییێدا قەت لەبۆ نییە
ئەمن قومم لەبۆ ئاوێ بردییە
وەكی زەینم دەدایێ كیژێ بابەشێخی پشتی لە بابی تو كردییە
تەحریكی مێردان گەلە گەلە گرانە
بەران تەقدیری لەكن خودای بێ لە دنیاییێ بەتار بوونی لۆ نییە
لەمن وابی ئەهمیەتی منی لەكن نییە
ئەمن لەدرێ خۆم فكرم كردییە
دەمگۆ پێنجسەد عەگیدێ عارەبیم
لەناوەندی مەیدانێ بەدوو سەعاتان فرێدا لەسە خانەی زینێ
بەزەبری داری رمی
ئەلعانیش كیژێ بابەشێخی
قومە ئاوەكی دایتە دەستەمن پشتی لەمن كردییە
دیارە ئەمنی بە چ تێنەگەییە

ئەوجا دەرێ وەی كیژێ بابە شێخییە
بەتوكەمە بەو خالیقی لەژۆر سەرییە
ئەگە بابی نەمداتێ بە پیاوەتی
شەرت بی رایكێشم بە زەبری داری رمی
بیبەمەوە ناو حوربانێ جافییە
بەران لەسەر جێو بالینگانان نێزیكی نەبم بە ژن و بەمێردایەتی
هەتا دۆخینی شەروار و دەرپێم نەكاتەوە
لە تۆرەی پشتی لە كانیێ لەمن كردییە
دەرێ رۆرە لاسە
رەبی ئەوی ئەمن دیتیتم لە دنیاییێدا قەت نەبینی بە چاویە
ئەمن دەگەرامەوە لەبۆ حوربانێ بابەشێخییە
دادەنیشتم لە ناوەندێ دیوانێ
بەرانەكونێ بڕوا دەكەی بەو خالیقی لەژۆر سەرییە
فنجانێ قاوەی بابەشێخ بەدەستی خۆی لە بۆ من راگرتییە
ئەجا سێ شەوو سێ رۆژان
دادەنیشتم لەناو دیوانێ بابەشێخی بە مێواندارییە
چونكە عادەت لەناو عارەبان
سێ شەو و سێ رۆژان سوئال و جەواب نییە
ئەوجا رۆژی سێیەمینێ
دەمگۆ بابەشێخ بەو قودرەتی كەمە بەو خالیقێ لەژۆر سەرییە
ئەمن دوازدە هەزار ماری جافیم
بەبێ ئاغا و عەگید و جەبار بەجێ هێشتی
ئەوجا دەگەرێمەوە لەبۆ ناو قەومی كوردی
دەرێ بابەشێخ دەچووە دەرێ گازی دیوانەی كردییە
ئەوجا راو تەگبیری لە عارەبێ قەومێ خۆ وەرگرتییە
چ قابیل بەو سوارەی دەبینێ لە دنیایێ
چاكەكی گەلە گەورەی لەگەمە كردی
ئەوجا دەیانگۆ بابە شێخ دیارە ئەو سوارە عەوجە بەماری دنیایێ نییە
ئەوجا بە زێڕ و زەبەن نییە
مادام لەتۆرەی ئەو چاكەی
ئەتو سەری چەند سارانە گوردكت هەیە لە باغێت راگرتییە

ئەو سوارەی قابیل بەو گورەیە قابیل بەکەسی دی نییە
ئەوجا دەرێ رۆرە لاسە رەبی مارت وێران بی
ئەگەر بروا دەکەی بەو خالیقەی لە ژۆری سەرییە
وەکی بابەشێخ دەهاتەوە لۆ ژۆرێ
زەینم دەدایێ مەلای لەگەرەخۆ دەست گرتییە
ئەوجا دەستی منی لەناو دەستی خۆ گیر کرد و
مەلا کیژەی لەمن مارە کردییە
ئەمن دەمگۆ وەی بابەشێخی حوریانییە
بەتوکەمە بەو خالیقەی لەژۆر سەرییە
ئەمن ئەلعان کیژێ تو نابەمەوە
لەبۆ ناو دوازدە هەزار ماری جافییە
کەس پێم بروا ناکا برێم کیژی بابەشێخییە
دەرێن داخوە کیژی کی حوشترەوانەکییە لە ناقارێی
رفاندییە
هێنایتییەوە دەرێ کیژێ بابەشێخییە
ئەمن لەدوی دەنێرم پێنجسەد عەگیدێ جافییە
حەمو زرێی داودی لەسەر شانی بی
حەمو شیر و روتەی گورگانی لە تەنکێشی وراغی
وەکردی
ئەمن لەدو وان بار دەکەم
پێنجسەد هێستری بارە باخەران لەبۆ حوریانێ
بابەشێخییە
ئەوجا دەیبەمەوە ناو دوازدە هەزار ماری جافییە
ئەوجا دەرێ رۆرە لاسە
بەران رەبی ئەوی ئەمن دیتیتم لەدنیایێدا قەت نەبینی
بەچاوییە
وەکی وام بە باشی گوتییە ئەوجا بابەشێخ برند دەبوو
سێ جاران نیوچەوانی بابێ توی لەناوەندێ دیوانێ ماچ
کردییە
گەلە گەلە کەیفی پێوە هاتییە
دەرێ رۆرە لاسە
بەران بروا دەکەی بەو خالیقەی لە ژۆری سەرییە
وەکی بەسە پشتی بۆرەی کەتم دو تاژیم لەرستێ کردییە
سەبر سەبر دەگەرامەوە لەبۆناو قەومی جافی
کە گەیشتمەوە ناو قەومی جافی
ئەگەر بروا دەکەی بەو خالیقەی لەژۆر سەری
رۆرە لاسە تیرێ واشقێ جەرگێ بابێ تۆی بری

هۆشم لە بەدەنێ خۆدا نییە
بەران عەکسی مێردان گەلە گەلە گرانە
تەقدیری لەکن خودای بی قەت بەتار بوونی لەبۆنییە
مدەی دوو ساران ئەمن وازم لە کیژێ بابەشێخی هێنا
ئەقاقەزو نە قاسیدم لەبۆ نەناردییە

ئەوجا دەرێ رۆرە لاسە لێی گەرام سەری دوو ساران بەتەمامییە، وەکی دوو سارە بەتەمام بوو بەتەمامییە بە ئاشق لەبابی توکاری کردییە، دەرێ هەرستام دیسان جردوی بۆرەم دەرکێشا، بەسە پشتی بۆرەی کەتم، دوو تاژیم لە رستێ کردییە، سەبر سەبر بەتاقە سواری بەرێکەتم گەرامەوە لۆناو حوریانێ عارەبی. دەرێ بەسەر دەشتێ سروتێ هاتمەوە لەبۆکن بابەشێخییە، دەرێ وەکی هاتمەوە لەبۆ کن بابەشێخییە، لەئاقاری چاویان بەمن کەتییە، دەرێ خەبەریان لۆ بابەشێخی بردییە، دەرێ کە گەیشتمە دەرکێ دیوانێ بابەشێخ لەبەرم برند بوو، دەرێ گوتی دەک مارت وێران بی شۆرە سواری جافییە، لەبۆ عەگیدان عینادی لەدنیایێ گەلەک باش نییە، سەری دوو سارە گەرایەوە ناو قەومی جافییە، قەت جارەکی قاسیدەک جوابەکی خۆت لە بۆ من نەناردییە، لەمن وابی داخوە چت بەسەر هاتییە لە دنیایێ. گوتی لێمگەرێ بابەشێخ ئیشی من هەر ئەوهایە لەدنیایێ چیدی نییە، دەرێ زۆرە دانیشتم لەدیوانێ بابەشێخییە، مدەی سێ رۆژان بەمێواندرییە:

((ئارێ... دەرێ وەکی سێ رۆژە تەمام بوو بە
تەمامییە
ئەوجا دەرێ رۆرە لاسە
رەبی ئەوەی ئەمن دیتیتم لە دنیایێدا قەت نەبینی
بەچاوییە
ئەوجا دەرێ رۆرە لاسە
دەگەرامەوە لەبۆناو حوریانێ جافییە
دەرێ وەکی بەسەر پشتی بۆرەی ماروێران کەتم
زەینم دەدایێ کیژێ بابەشێخیان
سواری کە وێتەکی قاپ رەشی بێ نیشان کردییە
ئەرێ دەرێ رۆرە لاسە
بەرانەکونێ لەدو منیان ناردییە
دەرێ وەکی دەچوینە دەرێ لەناو حوریانێ عارەبییە
ئەوجا دەرێ کیژێ بابەشێخی لەمن بەجواب دەهاتییە
دەرێ رەبی مارت وێران بی شۆرەسواری کوردییە

رەبی سەری ئافرەتانت بی بە قوربانی سەری
ئەتو سەری دوو سارانە گەڕایەوە لەبۆ ناو قەومی جافییە
قەت جارەکی لەجاران جوابەکت لەبۆمن نەناردییە
بەرانی عینادی لەبۆ پیاوان لە دنیاییدا گەلەک باش نییە
رەبی مارت وێران بی
ئەگەر دنیابوو قاسیدێ بابم لەدومە هاتی
تازە مەگەڕێوە لەبۆناو حوربانی عارەبییە
ئەوجە دەرێ لاسە
ئەوجە کیژێ بابەشێخیم دەیناوە لەبۆناو حوربانی جافییە
دەرێ یێکە و دوازدە جار ماری جافی
بەنۆبەت تەماشای کیژێ بابەشێخیان کردی
بەران دەتگۆ رۆژە لەبرستان هەراتییە
دەتگۆ مانگی چاردەیە لەبەری ئاسمانێ
ئەستێرە دەورەی لێ گرتییە
دەرێ رەبی ماری بابی وێران بی
ئەوجا دەرێ حەفت شەوو حەفت رۆژان
لێمدا لە دۆر و زوڕناو شایی و گۆوەند و
بەزم و سەیرانم لەناو دوازدە هەزار ماری جافی گێڕایتەوە
بەران وەکی کیژێ بابەشێخیان لەبۆمن دەبردە ژۆرێ
لەژۆرێیان کردییە دەچوومە کن کیژێ بابەشێخی
ئەگەر بڕوا دەکەی رۆرە لاسە
بەو خالیقەی لەژۆری سەری
ئەمن ئێوارێ پشتم لە کیژی بابەشێخی دەکرد و
کەلەکەم نەدەگۆڕی هەتا سبەینێ هەردەستام لەبۆ نوێژی،
چ جاران دەستەکم بەژن و مێرداتی درێژ نەکردییە)
سەری دوو ساران لەسە جێ و بالینگانەکی لەگەمن رابارد، ئەو ژنە جارەکی لەجاران ئاوڕەکم لێنەداوە، دوو گفتوگۆم لەگەر نەکردییە، دەرێ وەکی دوو سارە تەماو بوو بەتەمامییە، چی لەبابی تو چاو پێنەکەتییە. ژنە فکری کرد گۆتی دیارە بەنان و بەرگ ئەمنی هینایتە ناو قەومی جافییە، شەوەکی لە شەوان وەکی هەرستامەوە کیژێ بابەشێخی هینایتە ناو قەومی جافییە، شەوەکی لە شەوان وەکی هەرستامەوە کیژێ بابەشێخی نەمابوو، وەکی زەینم دایێ، دەرێ کیژێ بابەشێخی گەڕاوە لەبۆ ناو حوربانی بابی خۆی رۆییە، بەچۆل و بەرپاو بیابانێ بەتاقی تەنێ هەتا دەگاتەوە ناو حوربانی بابییە.
(ئەوجا دەرێ
وەکی کیژێ بابەشێخی مارویران
شەوێ لەسێ باری شەوێدا
لەناو دوازدە هەزار مارە جافی رووی لە چۆل و بەرپاو بیابانێ کردییە
دەگەڕاوە لەبۆناو حوربانێ عاردبییە
ئاوجە دەرێ رۆرە لاسە
کە کیژێ بابەشێخی دەگەیشتەوە ناو حوربانێ عارەبی
عارەب بە پیلی وەهاتن و بابی لەدووڕا هاواری کردییە
دەیگۆ رۆرە دیارە ئەحمەد بەگی شارەزووری
نمایە لەدنیایێ لۆیە بەتاقی تەنێ رووی خۆت
لەچۆل و بەرپاو بیابانێ کرد و هاتییەوە ناو حوربانێ عاردبییە.
ئەوجا کیژە دەستی بەگریان و فیغانێ کردی
ئەرێ دەرێ رەبی مارت وێران بی بابە
خۆتو ئەمنت نەدا ئەحمەد بەگی بەنان و بەشیوو بەرگییە
ئەگەر بڕوا دەکەی بابە بەو خالیقەی لە ژۆرێ سەرییە
سەری دوو سارانە لەگەمن لەسەرجێ و بالینگانەکی رایباردییە
کەهێواری داهات لە بۆ نوستنێ
کەلەکەی خۆی نەدەگۆڕی هەتاکو سبەینێ هەردەستا لەبۆ نوێژێ
چ جاران گفتوگۆی لەگەر من نەکردی
چ جاران دەستەکی لەبۆمن درێژ نەکردی بەژن و مێردایەتییە
ئەوجا ددرێ بابە
سەرێ خۆم هەرگرت و هاتمەوە ناو حوربانێ عارەبییە
ئەرێ دەرێ رۆرە دانیشە عیلاجم نییە
دەرێ سەری دوو ساران ماوە کیژێ بابەشێخی
لە حوربانی عاردبی مارویران بە یاندییە
ئەوجا دەرێ رۆرە لاسە
بەران رەبی ئەوی ئەمن دیتیتم لەدنیایێ دا قەت نەبینی بە چاوییە

تیریّ واشقیّ جەرگی بابیّ توی بڕی
بەران قسەی پیاوان پێکەو لە دنیایێ
ئەگەر بەدوو بوو تامی لەبۆ نییە
سوندەکی گەلە گەورەم بە بەردریّ خۆدا واو هاتییە
ئەوجا دەریّ رۆژە لاسە
وەکی دوو سارە تەمام دەبوو بە تەمامی
ئەمن دەگەڕامەوە دیسان سوار دەبووم
لەبۆرەی خارخاریّ دوو تاژیم لەرستەی کردییە
بەتاقە سواری سەبر سەبر دەهاتمە خواریّ بەسەر دەشتیّ سروتیّ
لە بۆ ناو حوریانیّ عارەبییە)

کە کیژە دەگاتە ناو حوریانیّ دەمینێتەوە، سارەک دوو ساران هەردستیّ دەرێن بابە ئەحمەد بەگ پیاوەکی شەیتانە پیاوەکی شەڕکەرە، هەموو رۆژیّ لەمەملەکەتانە خوا دەزانی کوژرایە: تازە وازی لە کیژی بابەشێخی هێنایە، هەرستا ئامۆزایەکی خۆی هەبوو لێی مارە کرد، شەویّ بووە دۆرو زورناو بەزم و سەیران. دەریّ هەرستا کیژیّ بابەشێخییان لە ئامۆزای گۆزتەوە، دەریّ لێیدا لە شوقەیان کرد، شەویّ پاشی نوێژی عیشایێ ئامۆزا لێیدا لۆکن بووکیّ چوو، شیری لەقەدی خۆ بەستییە، دەریّ وەکی گەیشتە دەرکەی رەشماریّ کردەوە، وەهای کردیّ جورجەک لەو کونەی هاتە دەریّ، لو ئەو کونەی دەڕۆیی، دەریّ هەریکێشا شیری گوتی: ئامۆزا تەماشاکە هەر دەرتیی ئەحمەد بەگ عەگیدە، کابرایەکی کورد و هیچی کردییە؟. ئەمن بەو شەوەی نایەمە کنەتوو هەتا ئەو عەگیدی لەبن عەردی دەرنەینم لە بۆتۆ بەدیاری رانەگرم. دەریّ ئەگەر جورجی هات و چۆی دەکرد، هەر دڕەعەردی بینەو ببەو هەتا پێشی بەیانیان، دەریّ پێشی بەیانیان جورجی کوشت، بەسەری رمی وەکرد، هینای لەپێش کیژی بابەشێخی لەعەردی گیر کردو وەرگرە ئەو ئەماناتەی لە ئامۆزای خۆت ئەوجا بزانە ئامۆزای خۆت بناسە چتۆ عەگیدە، بنووسە بە عەگید، دەریّ ئەو دانیشت لەتەنیشتی کیژیّ بابەشێخی دەستی دا مەسینەی هاتە دەریّ، دەریّ راست لۆ ماریّ چۆوە ددریّ بابی گۆتی ها کیژم ئەوەش هەر نێر نەبوو؟ ئەوە چبوو؟ گۆتی بابە لێم گەڕیّ لەپاشی ئەحمەد بەگی شارەزووری شەرتبی لەشەرتیّ خودای مێرد لەمن حەرام بی لە دنیایێ، ئەو مار وێرانە لە نوێژی مەغریبێوە هاتییە، ئەوە بەیانی دا، لەگەڵ جورجەکی کەتە سەری مەیدانی، هەتا جورجی کوشتییە بەسەری رمی وەکردییە، هینایتی لەپێشەمن رایگرتییە، دەریّ وەرگرە ئەو ئەمانەتەی لە ئامۆزای، ئەمن ئەو مێردەی چ لیّ بکەم، گۆتی دانیشە کیژم عیلاجم نییە. دەریّ دانیشت کیژە دەریّ رۆژە لاسە ئەوجا دوو سارە پێچوو بەتەمامییە، سواری بۆرەی خار خار بووم هاتمە خواریّ بەسەر دەشتیّ سروتیّ، سەبر سەبر دوو تاژیم لەرستیّ کردییە، هاتمە خواریّ لە بۆ حوریانی بابەشێخییە، دەریّ وەکی نێزیک بووم لە حوریانیّ بابەشێخی. شوان و گاوان هەرچی چاوی بەمن دەکەن، پشتی لەپاش دەکرد و دیار بوو دەمزانی تووڕە بووینە بەتەمامییە. دەریّ عیلاجم نەبوو لێمدا لۆ دەرکیّ رەشماریّ رۆیشتم.

(ئای.... وەواو... واو... واو... واو... وای
رەبی ئەوەی ئەمن دیتیتم لە دنیایێدا قەت نەبینی بەچاوییە
کە گەیشتمە دەرکیّ دیوانیّ عارەبییە
ئەمن بەدەستی نیشارەتیّ سەلامێم کردییە
کەس لەجێیی خۆ برند نەبوو سەلامی لەبابی تو وەرگرتەوە بەراستیە
کەس جرەوی بۆرەیێ بابی تو لە بەردەرکەی دیوانیّ نەگرتییە
بابەشێخ لەجێی خۆ خۆی نەجولاندی
ئەوجا دەریّ وەکی وامزانی
ئەگەر بڕوا دەکەی بەو خالیقی لە ژۆریّ سەرییە
دونیا لەپێش چاوی بابی تو تاریک داهات و هۆشم لەبەدەنیّ خۆدانی
ئەمن هەردەمدەکێشا شیری رووتەی گورگانییە
رستەکەی رەشماری دیوانێم هەردەبری
جرەوی بۆرەی ماروێرانم بێکادەدا
دەچوومە سەرسەری بابە شێخییە
ئەمن هاوارم کردییە
دەمگۆ رەبی مارت وێران بی بابەشێخ
دیارە ئەمیەتی پیاوانت لە دنیایێدا لە کن نییە
لۆیە ئەمن سەلامم لەمن وەرنەگرتییە
ئەگەر نەرتیی بابە شێخی حوریانی
بەو خالیقەی لە ژۆریّ سەری لە ناوەندی دیوانیّ

تەواوت دەکەم هەر بەیەکجارییە
ئەوجا بابەشێخ برند دەبوو لە ناوەندی دیوانێ
جرەوی بۆرەی گرتییە
دەرێ کورە مارت وێران بێ شۆڕەسواری کوردییە
رەبی سەری بابەشێختت ببێ بەقوربانی سەرییە
ئەتو نازانی سەری چەند سارانە لەگەمن چ هات و چۆت
کردییە
عەیاو ناموسێ منت لە دنیایێدا بردییە
ئەوجا دەرێ رۆرە لاسە
دەهاتە خوارێ لەسەر پشتێ بۆرەی خار خارییە
دادەنیشتم لەناوەندێ دیوانێ لەگە بابەشێخی
ئەمن سێ رۆژان بە مێوانداریيە
رۆژی چارەمینێ دەمگۆ هەرەستم بابەشێخ
دەگەڕێمەوە لەبۆناو حوربانێ جافی
ئەمن بەسەر پشتی بۆرەی مارویران دەکەتم
کە ئاورم دەداوە کیژێ بابە شێخیان
بەسە پشتی کەوێتەکی بێ نیشان پێخستییە
بە دوو بابی تویان پێخستییە
ئەوجاکە دەهاتینە دەرێ لەناو حوربانێ عارەبی
کیژێ بابەشێخی هاواری کرد و قیراندی
ئەرێ دەرێ کورە مارت وێران بێ ئەحمەد بەگی
شارەزووری
رەبی سەرێ منت ببێ بە قوربانی سەری
عینادی لە بۆ پیاوان و لەبۆ عەگیدان
لەدنیایێدا گەلەک باش نییە
ئەو عینادیە چییە لە دنیایێدا لەگە منت رابادی
سەری شەش سارانە لەمارە بابان و لەناو قەومی جافی
لەناو کوردەواری ئەمنت وا راگرتی
لۆوەت لەمن کردییە
ئەمن عەیبم لەدنیایێدا چییە
ئەوجا دەرێ رۆرە لاسە
کە کیژێ بابەشێخی ئەوەندەی گۆتییە
بەران گاسی دەکرد و هاواری کردی
ئەرێ دەرێ کورە مارت وێران بێ ئەحمەد بەگی
شارەزووری
ئەگەر دنیا بوو قاسیدی بابم لەدومە هات
تازە مەگەڕێوە لەبۆ ناو حوربانی عارەبی
ئەوە فێرە لەدنیایێدا لەبۆ تویان دامەزراندییە
دەتفەوتێنێ لەناو حوربانی بابی من هەر بەیەکجارییە
دەرێ رۆرە لاسە
لەسەر ئەو حارەی کیژە بە غەک بوو لە دنیایێ
ئەو نسحەتەی بابێ توی لەناوەندی رێیێ کردییە
وەکی واورم دەداوە
دەمدی تۆزە لەدوو بابی تو هاتییە
دەرێ لەجێوە هەرودستەم دەکرد و بەبۆرەی ماروێران رام
گرتییە
ئەوجا کیژێ بابەشێخی هاواری کرد
دەرێ کورە مارت وێران بێ لەوەتی لەحوربانی هاتینە
دەرێ
ئەمن نسحەتی توم کردییە
نارێم ئەوە قاسیدێ بابە لەدومە هاتی
ئەوجا دەرێ کچێ مارت وێران بێ
ئەوێ دەمێ بەجواب هاتم لەکیژی بابەشێخییە
ئەرێ دەرێ کچێ مارت وێران بێ
خۆ دونیا عیزرائیل نییە
دەبا بێ با بزانم ئەو سوارە مەخسەدی
لەگەرە من چییە
ئەوجا دەرێ کە سوار دەهات و هاواری دەکرد و
لەدوورا سەلامی لێ کردییە
ئەرێ دەرێ کورە مارت وێران بێ شۆڕەسواری کوردی
بەران وەکی چویە دەرێ لە حوربانێ عارەبی
بابەشێخ قسەکی گەلە گەورەی لەدری خۆی گرتبوو
لەبیر چوو پێت برێ بەراستی
بەران گۆتی بابگەڕێتەوە ناو حوربانێ عارەبییە
هەندەی پێ دەرێم ئەوجا ئەمن بەیێکجارییە))

جا کە وەی پێدەگۆتم قاسیدی بابەشێخی، جرەوی بۆرەم باداوە لەبۆ ناو حوربانی بابەشێخییە، ئەوەندەی کیژێ بابەشێخی بە نوقورچان و بەچاوان لەگە منی کردییە، لەمن وابی لەگەمنی نییە، گەرامەوە لەبۆ ناو حوربانی گەیشتمە دەرکێ دیوانێ، سەلامم لەدیوانێ کرد، تەماشام کرد دیوان چۆلە بەس بابە شێخ بەتاقی تەنێ دانیشتییە، ئەویش فرمێسکی بەچاوی دێنە خوارێ دەگرێی وا ئاگای لەخۆ نییە، دەرێ سەلامم لێکرد سەلامی وەرگرتەوە، دانیشتم لە

تەنیشتی نەهاتمە خوارێ، گوتم چییە بابە شێخ لۆ لەدوومنت ناردییە؟ گوتی رۆژە شۆڕە سواری کوردی رەبی سەری بابەشێخیت بە قوربانی سەرییە، لەپاشەویش عارەب دەورەی لەبابەشێخی دەدەن، دەرێن ئەتو ئەو کیژەت سەری چەند سارانە لەگەر ئەو کابرایە کوردەی یەخسیر کردییە، کەس نازانی ئەو کابرایە نێرە مێیە! بەراستییە، لەدووی بنێرە با بگەڕێتەوە بینێرە لۆ ناو چەمی شێرەک سەری چەند سارە لەمە غەزرییە، ئەو ئاوەی لەمە مەنع کردییە، بینێرە لۆ سەر شێری، ئەگەر شێری پێ کوژرا، ئەوە هەر لەبۆ ویبی کیژە، شێریش ناکوژرێ، شێر دەیفەتێنی کیژەش دەمێنێتەوە لە حوربانی لەبۆ خۆمان، چییە ئەو گێچەلەت لۆمە لێرە پەیا کردییە، بابەشێخ لەولایە پێی خۆش نییە، بەران لەبەر حوربانی عیلاجی نییە، دەرێ هات دانیشت گوتی وەللاهی کوڕم ئیشەکی گەلە گەوردم بەتو کەتییە، نازانم پێشت برێم یان پێشت نەرێمن ئیشەکە زۆر زەحمەت و خراپە.

(ئاری دەرێ هەرمکێشا شیرێ میسرییە
ئەوجا لەسەر تۆقی سەری بابەشێخیم راگرتییە
دەمگۆ پێم برێ بەراستییە
بزانم مەخسەدێ درت لەدنیایێدا چییە
ئەوجا بابەشێخ ماروێران
فرمێسکی لەچاوی دەباراندن هاواری کردییە
دەرێ رۆژە بەتۆ دەرێم ماروێران
ئەحمەد بەگی شارەزووری
ساحێبی نۆزدە هەزار ماری جافی
ئەتو ئەوێ رۆژێ پێنجسەد عەگیدت
لەبەر دەرکەی دیوانێ من فرێ دا
لەسەخانە زینی بەمدەی دوو سەعاتان
بە زەبری دارێ رمی لەتو وابی نێری تێدا نی
ئەگەر بروا دەکەی بەو خالیقەی لە ژۆری سەرییە
سەری حەفت سارانە
شێرەک لەناو چەمی لەمە غەزرییە
ئەو ئاوەی لەمە مەنع کردییە
مەرو ماری مە حەمو لەتینان قڕ بووە ئاگامان لێنی
ئەگەر عیلاجەکمان لۆ بکەی ئەو شێرەی بفەوتێنی
ئەوجا بگەڕێیەوە لە بۆ ناوی قەومی جافی هەر بە یێکجارییە)

شەڕێ شێریم نەکردییە، دەرێ بابێ تو تەزیەک لەبنی پێم هات لەتۆقی سەر دەری کردییە، ئەگەر بروا دەکەی بەو خالیقی لەژۆری سەرییە، رۆژە لاسە شێر لەدەستم دابوو دەلەرزی شێر بەربۆوە سەر عەردی، هۆشم لەبەدەنی دانییە چونکو شەڕی شێریم نەکردییە شێرم نەدیتییە، دەرێ بەران لەبەر بابەشێخیان عیلاجم نییە، هەرستام دەرێ گوتم بابەشێخ ئەمن دەچم لۆ سەر شێرییە دەرێ جرەوی بۆرەم راکێشا بە بەر دەرکەی دیوانێ بابەشێخی، بەبەر قەرە رەشماری سەر گردییە، وەکی زەینم داین کیژێ بابەشێخی زێدە لە حوربانی هاتە دەرێ هاواری کردییە، مشکی بەسەر خۆی دا کردییە.

(ئارێ دەرێ رەبی مارت ویران بی شۆڕە سواری جافییە
رەبی سەرێ کیژێ بابەشێخیت ببی بە قوربانی سەرییە
ئەمن نەمگۆ مەگەڕێوە لەبۆناو حوربانێ عارەبی
فێرە لەبۆ تویان دامەزراندنییە
بنیادەم زەفەر بیا لە دنیایێدا بەشێری
ئەوە لۆیە ئەتویان دا وی شێری
تا بفەوتێنی هەر بەیێکجارییە
ئەمنیش بمێنمەوە لەبۆحوربانی عارەبییە
ئەوجا دەرێ وەکی کیژێ بابەشێخی
ئەوەندەی لەدیار قەرە رەشمارێ سەرگردی بەمن گوتییە
ئەوێ دەمێ گەلە گەلە فکرم لەبەدەنێ خۆ کردی
زۆر زۆر خۆم بە غەریبی زانییە
فرمێسکەک لەچاوی من دەهاتە خوارێ هەر بەیێکجاری
ئەوجا عیلاجم نەبوو هەر دەچم لەبۆ سەرسەری شێری
بەران دەمگۆ بەکیژێ بابە شێخییە
مادام دەزانی نایێمەوە لەسەر کوشتنی شێرییە
ئەوجا مارت ویران بی وەرە لەدیار حوربانێ عارەبی و
لەدیار بابت با دەستەکی باوێمە شاملەکی بەکەزی
بەران بادوو راموسانان بکەم لە روومەتی کیژێ بابەشێخی
ئەگەر بەدەوی شێریش بچم لەدنیایێ وەمزانی ئەمن
دنیام سەرێ حەفتێ سارە بەچاوی خۆ نەدیتییە
ئەوجا دەرێ رۆژە لاسە
بەران رەبی ئەوی ئەمن دیتیتم لەدنیایێ دا قەت نەبینی

بەچاوییە
رەبی مـاریٚ کـیـژیٚ بابەشـێـخی وێران بی هەر بە یێکجاری
ئەوجا شەرمی لەباب و لەناو حوربانی عارەبی نەکردی
سەبر سەبر شانی چەپەی لەبۆمن داوێشتیی
ئەمن دەستەکم دەهاویشتە سەملی کیژیٚ بابەشێخی
دوو راموسانم لێکردییە لەدیار حوربانیٚ عارەبییە
ئەویٚ دەمیٚ کیژیٚ بابەشێخی هاواری کردییە
دەریٚ رەبی مارت وێران بی ئەحمەد بەگی شارەزووریـیە
ئەویٚ رۆژێت بەبیر نی وەکی چاوی چۆیەم لەتو قوچاندو
چاوی راستەم لیٚ برند کردی
پێنجسەد عەگیدیٚ عارەبیت بەمدەی دوو سەعاتان
فرێدا لەسەر خانەی زینی
هەمووت لەبەر دەرکەی دیوانیٚ بابەشێخی بابی من
سەبارەت بەمن لەبۆ راگرتییە
ئەورۆ لەدیار حوربانی عارەبی و لەدیار بابی من
دوو راموسانت لەمن کردییە
دەستت هاویشتیتە شاملیٚ بەکەزی
نازانی ئەو ماچانە مارویٚران بەبیٚ قەرد نییە
ئەگەر بروا دەکەی بەسەری شێری
عەمری شێری نەمینیٚ شێر لەدنیایێدا چییە
خۆشێری مارویٚران رم و ئەسلەحەی لەبەر نی
چ شێری لەدەسـتیدا نییە
ئەتو دەچی لۆسەر شێرییە میییە لە شێر بتکاتیٚ
دەستی برندکا باوێتە سەرشانت بتشکێننە سەر عەردی
ئەویٚ دەمیٚ هاوارکە خواو پێغەمبەری و لێیدە لەچار پەلیٚ
شێری و شێر دەکەوتە سەر عەردی و هەر بەیێکجاری
سەری شێری ببرە وەکی کارە کۆریەی بەرداکی
ئەوجا دەریٚ رۆرە لاسە
کە ئەودندەی لەناو حوربانیٚ عارەبی بەمن گۆتیە
لەمن وابی قسەی کیژیٚ بابەشێخی راستە
هیچ درۆی تێدا نییە
لەمن وابی شێری عەمر نەمای لەمەیدانیٚ لەدیار بابی تو چ نییە
ئەوجا دوعا بوونم لەکیژیٚ بابەشێخی سازاندییە
جرەوی بۆزەم رادەکێشا لە بۆ دەرکەی چەمی

دەرۆییمە خواریٚ لەبۆناو حوربانی عارەبی
بەران وەکی واورم دەداوە زەینم دەدایێ
چەن هەزار مـاری عـارەبی هەمـووی لێدەدا لەشـایی و گۆوەندی
بەزم و سەیرانیان دامەزراندییە لەناو حروبی
تازە رۆیی لۆ ناو چەمی ناگەرێتەوە هەر لە دنیایێدا بە سەلامەتییە)

کـە رۆیشـتم لە بۆ دەرکـەی چەمـیـیـە، ئەو خـوربـانە هەمـووی لەهەلهەلەو حـروبیـیە، لەوان وابی شـۆرەسـواری کـوردی رۆیی ناگـەرێتـەوە بەسـەلامـەتـیـیـە، ئەوجـا دەریٚ گەیشـتـمە دەرکـەی چەمی زەینم دایێ شێـر لەسـەر کـانییٚ غەزریە، ئەو سەگباب خێوە لەدوورا کە چاوی بەمن کەت. دەوی لێک کـردەوە دەتگۆ ئەشکەلکی عـارەبانە، بنیـادەم بەتەمـامی بەدەوی دەرۆییـەوە خواریٚ بەیێکجارییـە، دەریٚ وەکی چاوم بەشـێـری کـەت دەسـتم بە لەرزینیٚ کـرد، دەریٚ تەزیەک هات لەبنی پێم و لەتۆقی سـەرم رۆییـە، شـێـر لە دەسـتی راسـتـەمدا بوو، شـێـر بەربۆوە سـەر عـەردییـە، چ عیلاجم نییە، دەستم بەلەرزینیٚ کردییە، ئەوجا دەریٚ ئەویٚ دەمی بەبیـرم هاتەوە قـسـەی کـیـژیٚ بابەشـێـخی، کـە دوو راموسـانم لیٚ سـتاندییە بەسـەری شێرییە لەدیار حوربانیٚ تانی لـەمن گـیـر کـردییـە، ئەوجا بەبیـرم هاتەوە گـۆتم خـۆ شێری عەمر نەمای زرێی داودی لەسەر شانی نییە، شێر و رووتەی گـورگانی بەدەست وەنەگرتییە، رمی لەتەنکێشی وراغی نییە، شـێـر چییە!، دەریٚ شـێرم هەرگـرتەوە لەپێش نێـوچەوانی خـۆم راگـرتیـیـە، ئەگـەر بروا دەکـەی دەمـاری کـەللەی سـەری بابی خـۆت هەمـوو لەناو ژمـاردییـە، ئەوجـا زانیم فەتحم بەجێیە قەت بەجیٚ نییە، ئەمن شێرم بەرووتی گرت بە دەسـتی راسـتە لۆشـێـری چووم، شێر لەوێرا نەراندی و لەبۆ بابی توهات، دەریٚ کە نێزیک بووم لەشێری، دەریٚ شـێر لە تو وابی کـیـژیٚ بابەشـێـخی لەحەیاتی خـۆی شەڕی لەگە شێری کردییە دەریٚ هۆردوو دەسـتی پێشەوەی برند کرد باوێتـە سـەر شـانم بمشکێننە سـەر عـەردییـە، دەریٚ هاواری خـوا و پێـغـەمـبـەرم کرد و شـێرم راوەشـاندییە، لەهەر چار پەلی شێرم دا. شێر بەربۆوە سەر عەردییە، دەریٚ پێم لەسەر ملی شـێـری گـیـر کـرد و سـەریٚ شـێـریم بریوو وەکی کـارە کۆریەی بەر داکییە. دەریٚ هەرستام شێرم کەور کرد، هەر

پشكە گۆشتەكی شێریم لەبن بنە دارەكی شاردەوە، جلك و بەرگی خۆشم هەموو رەق كرد لە خێنێ شێریدا وەردا، زرێ و هەراو هەراو داوو دەرێ هەموو شیرەكەشم لەخێنێ وەردا، دەرێ پیستەی شێرم راكێشا بن دارە لاسی سەكانێی، دەرێ لەسەر پیستەی شێری درێژبووم، گوتم زێدە لە حوربانەی ئەگەر دنیابوو كیژێ بابەشێخیش نەهات بزانم چم بەسەر هاتییە، شەرتبێ ئەویشم نەوێ بگەڕێمەوە لۆ ناو حوربانێ كوردییە، تازە عاشای بكە عارەبی سەگباب غەكیان نییە، ئەگەر كیژەش هات ولەسە پشتێ شێری و لێرە ئەمن مەخسەدم نەدا نەبی قەت نابی، دەرێ رۆرە لاسە ئەمن درێژبوو بووم خۆم كردە مەیت، لەتو وابی حەفت سارە روح لەبەدەنی بابی تودا نییە.

(ئای... ئەوجە دەرێ مەدەی دووسەعاتێ پێچوو بەتەمامییە

ئەمن خۆم لەسەر پیستەی شێری لەبن دارە لاسی
لەسەر كانی و كانیاوێ درێژ كردییە
كیژێ بابەشێخیش دەیزانی ئەحمەد بەگ نەگەراوە هاواری كردییە
ئەرێ دەرێ بابە مارت وێران بی
مادام گەردەنت ئازا ناكەم لەدنیایێ و قیامەتان
ئەوێ رۆژێت بەبیر نییە وەكی مارومنداری تویان
تیرەگەی رەشماری لایێ راستەیان
دەینا خوارێ بەسەر چۆیی
بیبەن بەزەبرێ دارێ رمی بەبیرت نییە
بەقسەی حوربانێ عارەبی
كو ئەحمەد بەگی ماروێرانت نارد لە بۆ سە شێری
مادام ئەوهاشت بەدەوی شێری بەكوشتێ دا لەناو چەمییە
لێمگەرێ دچم ئەگە هێسكیشی مابی
لەبە دەوی شێری دەهێنمەوە لەدیارە خۆم لەناو قەبری دەنێم
ماروێران لەبۆخۆ دەگرییم هەر بەیێكجارییە
ئەوجا بابە شێخ كیژەی نیزن دەدا
كیژە هۆشی لەبەدەنێ خۆدا نییە
چاوی عەردی نەدیتیە شەری شێری نەكردییە
بەران شێری هەر بەبیر نییە
سەبر سەبر لەبۆناو چەمی رۆییە
تا تووشی سەكانیو كانیاوی كەلەشی ئەحمەد بەگی بوو
لەبن دارە لاسی دەتگۆ تەراشە درێژ بووە
هۆشی لەبەدەنی دا نییە
رەبی ماری ئەحمەد بەگی وێران بی
وەكی چاوی بەكیژێ بابەشێخی كەتییە
لەتو وابی حەفت سارە روح لەبەدەنی ئەحمەد بەگی دانییە
دەرێ رۆرە لاسە
رەبی ئەوی ئەمن دیتیتم لە دنیایێدا قەت نەبینی بەچاوییە
ئەوجا كیژێ بابەشێخی دەرێ برندی دەكردم
ئەودیو ئەودیوی دەكردم
ئەمن روحم لەبەدەنە خۆ نەهێشتییە
ئەوجا كیژێ بابەشێخی ماروێران
دادەنیشت لەسەرینگانم دەستی بەدادو فیغانێ كردییە
رەبی ماری كیژێ بابەشێخی وێران بی
دەرێ رەبی مارت وێران بی ئەحمەد بەگی شارەزووری
دریە منی چەندە دێشی دری منی گەلە بەمەگری مەگری
بم بە قوربانی جۆتە تاژییەكانی گێ بەری شۆڕی
قەرە زێڕی وا دەخولێنەوە لەناو حوربانی عارەبی
دەنووسكێنێ و روویان لەعاسمانێ كردییە
بەران فرمێسكیان بەچاوی وە دێتە خوارێ
دەزانن ساحێبان لەدنیایێدا نییە
ئەرێ دەرێ رەبی مارت وێران بی ئەحمەد بەگی شارەزووری
سەرییە منی چەندە دێشی دریە منی گەلە بەگازە گازە
بم بە قوربانی بۆرەكەی خارخاری ناو قەد تاژیانییە
وا بەستراینەوە لەبەر دەركی دیوانی حوربانی عارەبییە
چەندی بۆرە دەحیلێنی و سەری برند دەكا لەبۆ عاسمانێ
فرمێسكی لەچاوی دێنە خوارێ چ ساحێبی دیارنی
ئەرێ دەرێ رەبی مارت وێران بی ئەحمەد بەگی شارەزووری
كەهاتی لەبۆ ناوچەمی دوو راموسانت
بەقەرد بەسەری شێری لەمن وەرگرتییە
كە ئەو راموسانەت نەدا من لەدنیایێ هەر بەراستی

بەران گەردەنت ئازا ناکەم لەدنیا و قیامەتان هەر بەیێک جارییە

خۆم مراندییە کیژە چی پێنەما، دەرێ گۆتی، کیژە فکری کرد لەدری خۆی گۆتی یارەبی خوایە، شەش سارم دەگەر حەمەد بەگی رابارد نەمزانی ئەحمەد بەگ نێرە مێیە، خۆ لەوهەی فرسەت تر نییە، تازە مردییە ئاگای لەچدانییە با پێبکەوم بزانم نێرە یان مێیە! دەرێ کیژە... وەکی تەرایشی ئەمن خۆم درێژ کردبوو، پشتاو پشت درێژی کردم، دەرێ دۆخینی شەرواری کردمەوە، دۆخینی دەرپێی دەست لێ بردم، رۆرە لاسە سوندەکەم جێبەجێ بوو، تەمامو توند زەنگەی دەستیم گرت، گۆتم: ئەوی ئەورۆت دەکرد شەش سار لەوەی پێشتر بکردبایە شەش ئەولادت دەبوو، گۆتی لۆ؟ گۆتم ئەدی لەبیرت چوو وەکی لەسەکانیێ قومە ئاوەکت دامێ پشتت لەپاش کرد؟ ئەهمیەتی منت نەزانی؟ کورە گۆتی: مارت وێران بی لەشەرمان، شەرمم لەتوکرد، چما لەبەر بێ ئەهمیەتی بوو، ئاوم لەتو لامە کرد؟ ئەوجا دەرێ رۆرە لاسە، لەسە پشتی شێری لەبن دارە لاسی لەسە کانی و کانیاوێ لەگە کیژێ بابەشێخی بەزاوا بووم، دەرێ حوربانیش واشایی و گۆوەند و بەزم و سەیرانەکە کەس ئاگای لەکەس نییە، گۆتیان ئەحمەد بەگ رۆیی فەوتا، دەرێ هەرستام دەستی کیژێ بابەشێخیم دەناو دەستی خۆنا سەبر سەبر بەجۆتە گەراینەوە لەبۆناو حوربانی، پیستەی شێریشم لەدوو خۆ راکێشا دەرێ وەکی حوربان چاویان بەپیستەی شێری کەت و چاویان بەکیژەی کەت وا دەستی لەناو دەستمە! هەر بابا بوو چووە ژۆری دەرگەی چیغێشی قەیم کرد، بووە شەوە رەش، بەشەرێ خوای لەوێ نەما، دەرێ لێمدا لۆکن بابەشێخی چووم، بابەشێخ وەکی چاوی پێکەت، گۆتی کورم حەقتە، دەرێ هەر لەوێندەرێ نەچووین دابنیشین یا بچینە ژۆرێ، دەرێ هینامە دەرێ، کەوێتەکی خارخاری ناوقەد تا ژیانی لەبۆ کیژێ بابەشێخیم بەدەستی خۆ راگرتییە، ئەوجا برندم دەکرد لەسەر پشتی کەوێتیم گیرکردییە، بەخۆم بەسە پشتی بردی کەتم، بەجۆتە سوارە دوعابووغمان لەبابەشێخیش نەخواستییە، لێمدا گەرامەوە هاتمەوە لەبۆناو حوربانێ جافییە، ئەوجا دەرێ رۆرە لاسە، ئەتو لەو دایکە و لەو بابەی کو جارەکی لەدایکی خۆت نەزانییە کەبابی تو چی لەدنیایێ بەسەر هاتییە، ئەورۆش چەندی زەین دەدەمە نیوچەوانی لاسی چ جەوهەری پیاوانی تێدا نییە، جارەکی لەجاران نەمبیست لە شوان و گاوانان لە ئاقاری بێنەوە برێن ئەورۆ لاسمان لەبنەی چیای دیتیە رەوەکی شینبۆزانی بەپێشەخۆی هێخستییە هینایەوە لۆ ناو حوربانی بابی وییە، هەر دەبینم لەدیوانێ دانیشتییە، کەیف و سەیرانێ دەکەی لەراوو شکارێ ئاگات لەدنیایێدا نییە. رۆرە لاسە لەوێندەرێ لەبن دارە لاسی لەسەر پیستەکەی شێری لەسەر کانیو کانیاوێن عەهدم دەگە خوای کرد گۆتم: خوایە ئەولادەکەم بدەیێ ناوی لێبنێم لاسی ئەحمەد بەگی شارەزووری بەرکو جێی بابی خۆی دەگری لەدنیایێ رادەبێری بە عەگیدیە، ئەورۆش ئەتو چ غیرەتێ پیاوانت لەبەدەنی دا نییە.

(ئای.. هۆ هۆ... ئەوجە دەرێ رۆژەکی لەرۆژان وەکی خەزارە شۆری مەلا نەبییانم هەر دەستا لەخەوێ لەجێ و بالینگانێ

دەستی دەکرد بەشین و بەگریانێ
فرمێسکی چاوی دەهاتنە خوارێ، دەستی دەکرد بە گریانێ
ئەوجا گازی دەکردە کارەکەرو نۆکەران
هاواری کردییە
ئەرێ دەرێ کچێ ئەستی و خوبی و رابییە
دەنگۆ برۆن لەبۆمن گازکەنە مامە دەروێشی عەبدی
بەران وەکی مامە دەروێشی عەبدی هاتییە
لەدوورا بەپیری وەرێبییە
دەروێشی ماروێران لەدورا هاواری کرد و سەلامی لێ کردییە
ئەرێ دەرێ وەی خەزارە شۆری مەلا نەبی
لەوەتی ئەوێ رۆژێ لەناو هۆبەی مەلا نەبییانم راباردییە
قەت جارەکی لەجاران ئەتو لەدوو منت نەناردییە
دیارە ئیشەکی گەلە گەورەت بەمن کەتییە
لۆبە بەو بەیانییەی لەدوو منت ناردییە
ئەرێ دەرێ کورە مارت وێران بی مامە دەروێشی عەبدییە
بەتوو کەمە بەو خالیقەی لەژۆری سەرییە
ئەمن ئەوشۆکە خەونەکی گەلە گەلە ناخۆشم بەدرێ خۆوە دیتی

بەرانەکونێ بەرکو دەگەڕێی لەدنیایێ
جوابی ئەو خەونەم لۆ دەینییەوە بەسەلامەتییە
ئەوجا دەرێ دەروێشی مارویران هاواری کردییە
ئەرێ دەرێ وەی خەزارە شۆڕی مەلا نەبییان
ئیشی تو بەسەر سەر و چاوم
چ منەتی لەدنیایێ لەبۆتو تێدا نییە
ئەرێ دەرێ کورە مارت ویران بی مامە دەروێشی
عەبدی
هەر چار ئەقلیمێ دنیایێت دیتییە
بەران ئەمن ئەوشۆ لەسەر جێ و بالینگانان
چاوم بە بەژنی لاسەکی کەتییە
بەژنی ئەو لاسەی دەمنی شترە نەمامەکانی لەباغان
روومەتی ئەو لاسەم هەر دەڕێی تۆپی گوری
سمێری ئەوی لاسەم دەمنی جۆقەی بەری تاوسی
کوڕە هەتا ئەورۆ جارەکی لە جاران
جوابی ئەو لاست لەدنیایێ لەبۆمن نەزانییە
ئەوجا دەرێ رەببی ماری دەروێشی ویران بی
هاواری کردییە دەرێ وەی خەزارە شۆڕی مەلا نەبییان
بەتو کەمە بەو خالیقی لەژۆری سەری
ئەگەر بروا دەکەی ئەمن هەر چار ئیقلیمی دنیایێم
بەحوکمی دارووەکازو کەشکۆری کردییە
ناوبانگی ئەو لاسەی لەتۆ نەبی لەدنیایێدا تا ئەورۆ
لەکەسم نەزانییە
ئەوجا دەرێ خەزاری مارویران کەشکۆری لە دەروێشی
وەرگرتییە
پڕ بە کەشکۆری زێڕی مەلانەبییان
لە بۆ مامە دەروێشی داگرتییە
کە دەروێشی مارویران چاوی بەو زێڕەی کەتییە
دەرێ وەی خەزارە شۆڕی مەلا نەبی
شەرتبی لەشەرتێ خوای لە خۆم حەرام کەم
مار و منداڵێ خۆ لە دنیایێدا هەر بەیەکجارییە
ئەمن بگەڕێم هەر چار ئیقلیمی دنیایێ
هەتا لەبۆ تو دەینمەوە ناوبانگی لاسی ئەحمەد بەگییە
ئاوجا دەرێ دەروێشی مارویران
دەگەڕاوە لەبۆ مارێ هاتییە
گەردنی خۆی بەمارێ ئازا کردییە
کەشکۆری دەهاویشتە ملێ دارووەکازی بەدەست
وەگرتییە
سەبر سەبر هۆبە بەهۆبە دێ بەدێ شار بەشار
پێدا رۆیی دەپیرسی لە شارەزووری
هەتا نێزیک دەبوو لە شارەزووری
رۆژەکی لەرۆژان زەینی دەدایێ حوریانەکی لێ
بەدەرکەتییە
هۆبە گەلە زۆرە ئەسەری دیارە نە بنی
ئەوجا لەدووڕا سوارەکی چاوپێکەت و
لەبۆکنی دەرۆیی لەدووڕا هاواری کردییە دەرێ شوانە
شوانە مەرییە
رەبی لەتوم مومبارەک بی ئەو بەرانە گەورەی ناو
مەرییە
توخوا ئەگەر پێم نەڕێی
ئەو هۆبە گەورە و گرانە هی کێیە و بەراستییە
ئەوجا دەرێ شوان لێی بەجواب هاتییە
دەرێ رەبی مارت ویران بی مامە دەروێش
• دیارە دنیات نەزانی
ئەوە هۆبەی لاسی ئەحمەد بەگی شارەزوورییە
حوکمی دەکا لەسەر دوازدە هەزار ماری جافییە
لەوی وابی نێر لەدنیایێدا نییە
ئەوجا دەرێ دەروێش لەکەیف خۆشیان
رووی خۆی لەدیوانێ لاسی کردییە
دەرێ دەگەیشتە بەردەرکەی دیوانی لاسی
ئەوێ رۆژێ لاسی مارویران سوار دەبوو
لەبۆ راوی حەفت شەوو حەفت رۆژەی رۆیییە
کەلەبەر دەرکەی دیوانێ چاوی بەسی کەت
لەسەر پشتی شێخ غەزالی
شێخ غەزال لەهەورانی رۆنییە
رەبی ماری لاسی ویران بی
دەتگۆ شێرە لە چەمێدا غەزرییە
ئەوجا لەلای راستی سوار دەبوو پێنجەد عەگیدی
جافی
حەمو زرێی داودی لەسەر شانییە
حەمو شیر و روتەی گورگانی بەدەست وەگرتییە
حەمو رمی لەتەنکێشی وراغی
بەران لەلای چۆیی لاسی سوار دەبوو
پێنجەدی دیبە

حەمو باز و شەهێن و سەقەری لەسە دەستیە
لەدو لاسی باردەکرا پێنجسەد هێستری بارەبان
لەرون و لەگۆشت و لە برنجیە
حەموی لەبۆ راوی حەفت شەوو حەفت رۆژەی گەر لاسییە
وەکو دەرویشی ماروێران چاوی بەو عارەی کەت
سەری برند دەکرد و رووی لە عاسمانێ کردییە
دەرێ یارەبی خوایە
بەمن دەرێن مامە دەروێشی عەبدی
هەر چار ئەقلیمێ دنیاییم بەدەروێشی کردی
ئەمن ئەو دەستوورەم هەتا ئەورۆ
نە لە چ پاشایان و نەلەچ گەداو نە لەچ عەگیدان دیتییە
ئاوجە دەرێ رەبی ماری دەروێشی وێران بی
کە لاس دەرۆیی لۆ راوی حەفت شەوو حەفت رۆژەی
رووی خۆی لەدیوانی لاسی کردی
بەران دادەنیشت لەدیوانی لاسییە
دەرێ کەنیودرۆ لەبۆ دیوانی لاسی هاتییە
هەر بەدوو پیاوان سێنییەک دادەنرا لەدیوانی لاسی
رەبی ماری دەروێشی وێران بی
هەر پاری لێدەداو ئاوای کردییە نەیدەجوی بەراستییە
دەیگۆ یا رەبی خوایە ئەو تەعامانە چییە)

لە دیوانی لاسی پاری داوە، دیتی تەعام زۆرەو شیوو نان پوختەیە، گۆتی یارەبی خوایە ئەمن هەر هاتم جوابی لاسی ببەمەوە، لەدنیایێ بزانم لاس هەیە یان نییە لەبۆ خەزارێ، ئەگەر ئەمن جوابی لاسی ببەمەوە با پێبکەوم ئەو حەفت شەو و حەفت رۆژەی لێرە پار دەدەمەوە ئیسراحەتەکی دەکەم، پێبکەوم بزانم لاس ژنی هێنایە یان نەیهێنایە، ئەگەر ببەمەوەش ئەو جوابەی لە بۆ خەزارێ ئەو جارە دو کەشکۆر زێڕی مەلا نەبییانم دەداتێ، دەرێ دەروێش لێی پارداوە، هەتا حەفت شەوو حەفت رۆژە تەواو بوو، رۆژی حەفتەمینی گۆتیان ئەورۆ لاس دەگەڕێتەوە، دەرێ دیوان هەموو عالەم راوەستاینە ئینتیزاری لاسی دەکەن، دەرێ دەروێش گۆتی یارەبی خوایە ئەو لاسە بێ و بگاتە جێی خۆ لەناوەندێ مەیدانێ، لەناو ئەو هەموو عەگیدەی کوو لێدەگەڕێن بگەمە کن لاسی، هەر نەبی دەرێن دەروێشە فەقیرە و بڕۆن چشتەکی بدەنێ بەرێی کەن، ناوەللا گۆتی چاک ئەوەیە خۆم لەپەنا دەرکەی دیوانی مات کەم هەر دەمێ گەیشتە دەرکەی دیوانێ بێمە دەرێ توند جرەوی وراغی بگرم، ئەگەر ئەسل و ئەسەبی هەبی، پاشازادە بی و عەگید بی، سوئال و جوابم لێ دەکاتن، دەرێ مام دەروێش لۆ جرەوی شێخ غەزالی منت گرتییە، ئەگەر سوئال و جوابیشی لێ نەکردم دیارە ئەو سەگبابە شوان و گاوانە چ نییە و ئەقری نییە، دەگەڕێمەوە دەچمەوە کن خەزارێ دەرێم خەزار لاس هەیە وا لە شارەزوورییە.

(های... ههای... های...
ئەوجا دەرێ رەبی ماری دەروێشی وێران بی
رۆژێ حەفتەمینی لەگە نوێژی بەیانیان
خۆی لەپەنا دەرکەی دیوانێ مات کردییە
کەچێشتان گەرم بوو بەتەمامییە
خەبەر لەبۆ دیوانی هات
لاس گەڕاوە حەفت شەو و حەفت رۆژەی
رەبی ماری لاسی وێران بی
دەمنی تاوسی مەستە و هۆشی لەبەدەنێدا نییە
دەرێ جرەوێ شێخ غەزالیی
لەبۆ دەرکەی دیوانێ شل کردییە
دەگەیشتە بەر دەرکەی دیوانێ
سەلامی لە دیوانێ کردییە
چەن هەزار نەفەر لە دیوانی لاسی دانیشتییە
هەمووی برند دەبوو لە پێوە هەر وەستەی کردییە
کەس تاقەتی دانیشتنی نی
هەتا لاس دانەبەزیوو دانەنیشی لەدیوانێ بەتەمامییە
دەرێ رەبی ماری دەروێشی وێران بی
خوا غەزەبی لەدەروێشی ماروێران گرتی
ئەوجا دەهاتە دەرێ لە پەنا دەرکەی دیوانێ
بە هۆردو دەستان جرەوی شێخ غەزالی لاسی گرتییە
ئەوجا لاسی ماروێران دانەدەبەزی لەسە پشتی غەزالی هاواری کردییە
ئەرێ دەرێ کورە مارت وێران بی دەروێش
شەرمەزارت کردم لەناو هۆبەی جافی
بەران پێم برێ لەنیایێ کێ غەدری لێ کردی
غەدرت لەکێ کردییە
ئەرێ کورە مامە دەروێشە بەتووکەمە

بەو خالیقەی لەژۆری سەری
ئەگەر هەزار سواری جافیت بەدەستی خۆت سەربڕییە
مادام گەیشتیە دیوانی لاسی
تازە تانی شەترت لەدنیایێ لەبۆ تو نییە!
ئەوجا دەرێ رەبی ماری دەرویشی ویران بی
لێ بەجواب هاتییە
ئەرێ دەرێ کورە مارت ویران بی بەتو دەرێن پاشازادەی جافی
ئەگەر بڕوا دەکەی بەو خالیقی لەژۆری سەرییە
نە غەدرم لەدنیایێدا لەکەس کردییە
نەکەس غەدری لێ کردیە بە راستی
بەران سەری حەفت رۆژە دانیشتیمە لەدیوانێ لاسییە
کەس بەمن نارێ مامە دەرویش ئەتو ئیشت لێرانەدا چییە
ئەرێ دەرێ کورە مارت ویران بی مامە دەرویشی عەبدی
ئەگەر حەفت رۆژە دانەنیشی حەڤدە ساردانیشی
لەدیوانی لاسی
هەر لەبۆ خۆ بخۆ برنج و گۆشتی
کەس تاقەتی ئەوەی نییە بەتو برێ مامە دەرویش
ئیشت لێرانە چی
ئەگەر وە بەتو برێن داخوە برێن لەبە نانەکی
وەیان بەمن گۆتییە
ئەویش نا پیاوەتییەکە لە بۆ لاسی ئەحمەد بەگی شارەزوورییە).

لاس هاتە خوارێ دابەزی، قسەی مامە دەرویشی لەدری کار کرد، دەرێ دابەزی، دەرێ نانیان لەدیوانێ لەبۆ لاسی حازر کرد دەرویش لەدیوانێ دانیشتییە، لاس فکری کردو گۆتی ئەو دەرویشە بێ ئەسەل نییە، جرەوی وراغی منی گرتییە، دەرێ سەری حەفت رۆژە دانیشتیمە لەدیوانێ دەنگی برند کرد و هاواری کردییە، ئەرێ دەرێ کورە مامە دەرویشی عەبدییە، مادام غەریبی لەناو دوازدە هەزار ماری جافییە، هەستە وەرە نانی بخۆ لەگەر بەگزادەی جافییە، ئەوجا دەرێ دەرویش لێی بەجواب هات، گۆتی: بەتوو کەمە بەو خالیقی لەژۆری سەرییە، نان خواردنی دەرویشان لەگە بەگزادان لەدیوانێدا نییە، گۆتی مامە دەرویش ئەو قسانەی تۆ لەدری من کاری کردییە، نانی بێ ناخورێ بە راستییە، هەستە وەرە، بزانم مەخسەدت چییە.

(ئەوجا دەرێ دەرویشی ماروێران لەناوەندی دیوانێ لێی قیراندییە
ئەرێ دەرێ کورە مارت وێران بی بەگزادەی جافییە
بەو شەرتەی نانت لەگە دەخۆم لەدیوانێ بە راستییە
ئەمن یێک قسەم لەدری خۆ گرتییە
ئەگەر جوابی ئەو قسەیەم دەدەیەوە لەناوەندی دیوانێ بە راستییە
دەرێ کورە مارت وێران بی مامە دەرویش
قسەی تو بەسەر سەر و سەرچاوم
لەبۆ تو چ منەتی تێدا نییە
مادام ئەتو غەریبی لەناو دوازدە هەزار ماری جافییە
بەران لە حەژمەتان دنیام لێ وێک هاتییە
ئەوجا دەرویش لە ناوەندێ دیوانێ
چەند هەزار نەفەر دانیشتییە
برند دەبوو لەبۆ کن لاسی سەلامی کردییە
لەبەری برند دەبوو بەگزادەی دوازدە هەزار ماری جافییە
دەرویشی دادەنا لەلای راستی خۆی
دەرێ مامە دەرویش نانت لەمن حەرام کردییە
بەتو کەمە بەو خالیقەی لەژۆری سەرییە
تا نانمان نەخواردییە پێم برێ مەخسەدی تو
لەدنیایێ لەگە لاسی چییە
ئەوجا دەرێ دەرویشی ماروێران خوا غەزەبی لێگرت و بەجواب هاتییە
ئەرێ دەرێ کورە مارت وێران بی لاسی ئەحمەد بەگی شارەزوورییە
لەهەر چار ئیقلیمێ دنیایێ ناوبانگی تو رۆییە
بەران بەتوکەمە بەو خالیقەی لەژۆری سەرییە
ئەگەر پێم نەرێی بەراستییە
ئەتو مەخسەدێ ئەو قسانەت لەگە من چییە
ئەرێ دەرێ کورە مارت وێران بی لاسی ئەحمەد بەگی شارەزوورییە
بەتوکەمە بەو خالیقی لەژۆری سەرییە
ئەتو ماری خۆت بەچاوی خۆت دیتیە یا نەدیتیە
ئەوجا دەرێ وەکی وەی بەلاسی گۆتییە

لاس لەرکا هەردوو چاوی دەچووە تۆقی سەرییە
مووی لێ دەردەپەڕی وەکی نەشتەر و دەرزی
بەران لەبە مامە دەروێشی لەناوەندی دیوانێ
دەستی بەپێکەنینێ کردییە
دەرێ رەبی مارت وێران بی دەروێش
لەگە سوئال و جەوابی لەو دنیایە لەمنت کردییە
چ مەخسەدت لەگە لاسی
ئەگەر بروا دەکەی بەو خالیقەی لەژۆری سەرییە
ئەمن هێشتا ماری خۆم لەدنیایێ دا
بەچاوی خۆ نەدیتی
بەران سێ گراوم لەناو حوریانێ خۆ هەربژاردییە
پێکیان هەمینی ئامۆزایە
سەری حەفت سارانە رستەکەی رەشماریێ لە پارڕا
لەگەر رستەکەی رەشماریێ تێکەر کردییە
هێـــشـــتـــان جـــارەکی ئاورەکم لێ نەدایتـــەوە بە دەزگیرانەتییە
ئەویدیان کیژێ عەباس بەگی
ئەویدیان خاتوونەکە دەمنی رۆژی لەبرسان هەراتی
دەمنی مانگی چاردەیە لەبەری ئاسمانێ
وەستێرە دەوری لێگرتییە
ئەمن بەوانەشم قەناعات نییە
چەند دەروێشم بە دنیایێ پێخستییە
ببیننەوە لایەقەک قابیل بەلاسی
ئەو دەروێشە چتـاقی نەگـەرایتـەوە لەبۆ ناو هۆبەی جافییە
ئەوجا دەرێ رەبی مارت وێران بی مامە دەروێش
بەتو کەمە بەو خالیقەی لەژۆری سەرییە
ئەگەر پێم نەرێی بەراستییە
ئەوەندە عومری هەتا ئەوڕۆت لە دنیایێ رابواردی
وەبزانە هەمووی بە زایع رۆییە
دنیات بەچاوی خۆت نەدیتییە
ئەمنم مامە دەروێشی عەبدییە
هەر چار ئیقلیمی دنیایێم
بە حوکمی دارووەکازو کەشکۆری کردی
بەران لەپیاوانم لەعەگیدان لەتوم رەشیدتر و عەگیدتر
لەدنیاییدا چاو پێنەکەتی
بەران لە ئافرەتانیش لە دنیاییدا
لەبۆ توم پێک شاس کردییە
ئەویش ماری بابی کیـستان و گەرمێنی دەکەن خێرەکی
رەبی ماری ئافرەتێ وێران بی
ناوی خەزارە شۆڕی مەلا نەبی)د.

دەرێ لاس دنیـای لێ وێکهات، چاوی عـەردی نەدیت، هاواری کرد، گۆتی مامە دەروێشی عـەبدییە، خوا بـتگری لەگە مـسیبەتی بەسە منت وەرکردییە، مادام وەتگۆتییە ئەتو سەری حەفت رۆژانت بەبێ عەگید لەدیوانێ رابواردییە بە مـێـوانداربیـە، ئەوشـۆش مـێـوانی من بە تا نوێژی بەیانییە، نوێژی بەیانیا کەشکۆری باوێ ملی، دارووەکازی بەدەست وەبگرە، بگەرێ لەناو دوازدە هەزار ماری جافییە، ئەو سێ گراوی بە توم گۆ بەچاوی خۆت ببینە،.بزانە لاس لایەقەتی وانە کوە لەگە خەزارە شۆڕی مەلا نەبییە، بەران دینی خۆت مەبە لەسەر ژنان لە دنیایێ چی لەبۆ تو تێدا نییە، دەرێ ئەوێ شەوێ گۆتی لەبۆ خاتری تو ناگەڕێمەوە دەنا ئیشم نییە لێرانە ئەمن دابنیشم دەرێ ئەرێ شەوێ لەگە لاسی دانیشت هەر بەحسی سەرمێرگان و خەزارێی لەبۆ کردی هەتا بابی لاسی بەگاندا، هەتا نوێژی بەیانیان لاسی وەلێکرد هۆشی لەدنیـایێ نەما هەر گـۆتی خەزارە شۆڕی مەلا نەبی، دەرێ نوێژی بەیانی دەروێش کەشکۆری هاویشتە ملی دارووەکازی بەدەست وەگرت بەناو هۆبەی جافی دا رۆیی هەتا نوێژی مەغریبی هەر سێ گراوی لاسی بەچاوی خۆی دیت و هاتەوە لۆ دیوانێ، دەرێ لاس ئینتیزاری دەکا چاوی پێکەوت، دەروێش لەدووڕا هاتەوە، لاس لەدیوانێ هەرستا بەپیر دەروێشیەوە چوو.

(ئای.. ئەوجا دەرێ لاسی مارویران
هەردەستا لەدیوانێ بە پیر دەروێشیەوە رۆییە
لەدووڕا دەستی بەپێکەنینێ کرد و هاواری کردییە
دەرێ کورە مارت وێران بی مامە دەروێشی عەبدییە
بەتو کەمە بەو خالیقیی لەژۆری سەرییە
ئەتو دینی خۆت مەبە لەسەر ژنێ لەدنیاییدا چی لەبۆ تو تێدا نییە
بزانم لایەقەتی وانە کوبوە
ئەو سێ گراوی ئەورۆ دیتت لەناو هۆبەی جافی
لەگە خەزارە شۆڕی مەلا نەبییە

ئەوجا دەرێ رەبی ماری دەرویشی ویران بی
دەنگی برند دەکـــرد و هاواری دەکـــرد و دەســـــتی بەپێکەنینێ کردییە
ئەرێ دەرێ کورە مارت ویران بی
بەتو دەرێن لاسی ئەحمەد بەگی شارەزووری
ساحێبی دوازدە هەزار ماری جافی
ئەمن دونێ هێواریێ خەبەرم بەتو گەیاندی
ئەمگۆ ئەوەندە عومری لەسە ئەو گراوانەت راباردیە
هەمــووی بەزایەع رۆییــە وەبزانە دنیـات بەچاوی خۆت نەدیتییە
بەران ئەگەر بروا دەکەی بەو خالیقەی لەژۆری سەرییە
بەمن دەرێن مامە دەرویشی عەبدی
بەران خەزارە شۆری مەلا نەبییان سێ کارەکەری هەیە
ئەستێ و خوبی و رابییە
ئەگەر بروا دەکەی مارت ویران بی
ئەو سێ گراوەی تۆم هەر بەو سێ کارەکەران شپاندییە
ئەوجا دەرێ رەبی ماری لاسی ویران بی
کە گێتی لەدەرویشی دەبوو وەی پێگۆتییە
دنیا نەلاسی ویران بوو چاوی عـەردی نەدیت و هاواری کردییە
ئەرێ دەرێ کـــورە مـــارت ویران بی مـــامـــە دەرویشی عەبدییە
خوا غەزەبی لەتو گرتی
مادام وەتگۆتییە ئەمن لەبۆت دەپێچمەوە
باقە گوڵ و رەیحان و سوسن هەرارو بەیبوونی
لەبەر دەرکەی دیوانی جافی باوێ بنێ باغەرێ
ئەگەر دنیا بوو چوویەوە هۆبەی مەلا نەبی
بەدەستی خۆیدە خەزار شۆری مەلا نەبییان
برێ ئەوە لاسی ئەحمەد بەگی شارەزووری
ساحێبی دوازدە هەزار ماری جافی
لەبۆتوی لەوێرا بەدیاری ناردییە
ئەوجا دەرویش خۆی گران کردییە
دەرێ مارت ویران بی
بەرکو دەمرم ناگەمەوە هۆبەی مەلا نەبییان
بەران لەبەر دری توش داوێمە بنی باغەرێ
رەبی ماری لاسی ویران بی
کەشکۆری لەدەرویشی وەرگرتیـە
دوکەشکۆر زێری بەسەر ماریێ داگرتییە
ئەوجا دەرێ مارت ویران بی دەرویش
عیلاجی من لەدنیایێ دا چییە و کو دەگەمە وێ
ئەرێ دەرێ کورە مارت ویران بی
لاسی ئەحـمەد بەگی شـارەزووری ئەگەر بەمنیـشت بروا نییە
ئەگەر بروا دەکەی هێشتا لایەقەتی خەزاریم
لەبۆتو تەمام نەکردی
ئەتو وەرە بەچاوی خۆت خەزاریێ ببینە
بزانە ئەوعی خەزاریێ لەدنیاییێدا چییە
ئەرێ دەرێ کورە مارت ویران بی دەرویش
کو دەگەمە خەزارە شۆری مەلا نەبییە
دەرێ رەبی مارت ویران بی
لەتو وابی ئەو پاشازادەیە لەدنیایێ
هەر لەبۆ تۆوە لەبۆ کەسی دی نییە
مادام وابی لەبەر خۆکە بەرگەکی دەرویشی
کەشکۆرەکی باوێ ملێ
داروەکازەکی بەدەست وەبگرە بگەرێ لەدنیایێ
بپرسە لەهۆبەی مەلا نەبی
دایمەن بەدایم ماریێ مەلا نەبییان
رەشماریان لەسەر هەژدە تیرەگان هەردرابە
خەزارە شۆر لەبەر دەرگەی تاوریێ تاوریێ هەر وەسـتەی کردی
ئەوجا بە چاوی خۆت خەزاریێ ببینە
ئەگەر بروا دەکەی بەوخالیقەی لەژۆری سەری
ئەمن هێشتا مەتحی خەزاریم لۆ نەکردی)).

دوعـا بوونی لە لاسی خـواسـت و لێـیـدا بەرەو خـوار گـەراوە، دەرویش دوو کـەشکۆری زێری وەرگـرتیـیـە، لە هەورازان هاواری چاک و پیران دەکا، لە نشێوان کەسی بە بیرنییە، دێتە خواریێ لۆ هۆبەی مەلا نەبییە، دەرێ لەوەتی ئەوێ رۆژێ هۆبەی مـەلا نەبیـیـانیش، دەرویش رۆییـە، هەموو رۆژێ خەزار دێتە دەرێ دەست بە گریان دەکا.

دەرێ مـامـە دەرویشـمـان لە حوربانێ مـە، سـەری چەند سـارەت رابواردیە، ئەویش بزر بوو بی ئەسـەر رۆییـە، دەرن لۆ دەگـرتیی کـارکـەرو نۆکـەر، دەرێ لەبۆ مـامـە دەرویشی عەبدییە، مـارومنداری بێ سـاحێب ماوەی کەس ناگای لێ نییە.

دەرێ لە نکاوەکی شوان و گاوان چاویان بە دەرویشی کەت، خەبەریان لەبۆ خەزارێ بردو هەراتن چوونەوە گۆتیان لە تۆمان مزگێنییە خەزارە شۆڕی مەلا نەبییە، مامە دەرویشی عەبدی هاتەوە لەبۆ هۆبەی مەلا نەبییە، ئەوجا گۆتی بگرن دەودەمێ بەخشیشی مامە دەرویشیە، دەرێ بە پیل دەرویشی وەهات، لە دوورا هاواری کردییە.

((ئای..

ئەوجا دەرێ خەزار بە پیر دەرویشی وەهاتییە
لە باتی سەلام و کەلامی لە دەرویشی نەکردییە
دەرێ ئەرێ کورە مارت ویران دەرویش
لە بۆ منت هێنایە جوابی لاسی ئەحمەد بەگی شارەزوورییە
یانە نییە
ئەوجا دەرویشی مار ویران لێی قیراندی
دەرێ رەبی مارت ویران بی لەگە خەونی دیتیتت
لەسە جێ و بالینگانانم دەبیست هەندەش باوێمە سەرێ

لەبۆ لایەقەتی لاسە شۆڕی لە دونیایێدا قەت درۆی تێدا نییە
ئەوجا دەرێ رەبی مارت ویران بی
ئەوێ رۆژێ گەیشتمە بەردەکەی دیوانێ لاسی
ئەوی رۆژێ لاس سوار دەبوو راوی حەفت شەوو حەفت رۆژ رۆیی
بەران لەسەر پشتی شێخ غەزالی دەتگۆ شێرە
لە چەمیدا غەزریە
رەبی ماری ئەو لاسە ویران بی
پێنجسەد عەگید لە لای راستی سوار دەبوو
هەموو زرێی داودی لەسە شانی
حەمو شیرو رووتەی گورگانی بەدەست وەرگرتییە
هەموو رمی لە تەنکێشی وراغییە
ئەوجا لە لای چەپی لاسی سوار دەبوو پێنجسەد عەگیدی دییە
ئەویش هەموو بازو شەهێن و سەقەری لەسەر دەستییە
بەران لە دوو لاس بار دەکرا چەن چەند هێستری بارەبان

لە گۆشت و لەبرنج و رۆنییە
لە بۆ راوی حەفت شەوو حەفت رۆژەی گەر لاسییە
ئەگەر بروا دەکەی ئەمن لە دیوانی لاسی
پام دایتەوە وەکی تەداتی
بەران کە خواردن لەبۆ دیوانی لاسی دەهات
هەر بەدوو پیاوان سێنییەکیان دادەنا
کەس نەیدەزانی ئەو تەماعە چییە
رەبی مارت ویران بی
ئەگەر بروا دەکەی بەو خالیقەی لەژۆری سەری
ئەو باقە گورو رەحان و سوسن و هەرارو بەیبوونەی
بەدەستی خۆی پێچا لەبەر دەرکی دیوانێ جای
لەوێرا بۆ توی بەدیاری ناردی
ئەوجا دەرێ مارت ویران بی خەزارە شۆڕی مەلا نەبییە
بەران ئاگات لەخۆبی لەدنیایێدا
چیدی ئەو رەزیلیەی کە لەمارێ بابت لەدنیا دی
ئەکو لاس گەلە بەفکرو ئاقرە بگەرێ لە دنیایێدا بە دەرویشی
بێ سەعت کاتەوە بزانی پیاوەتی خەزارێ چییە
. ئەگەر بتبینێ بە رەزیلی دەگەرێتەوە خۆت نیشان نادا هەر بە یێکجارییە))

ئەوجا دەرێ کەوەی بەخەزارێ گۆ، خەزار هەرستا کەشکۆری لەدەرویشی وەرگرت، کەشکۆرە زێرەکی لۆداگرت، دەرێ دەرویش چۆوە دوو سێ دەرویشی تێگەیاند، گۆتی سبەینێ لەگە نوێژی بەیانیان برۆنە بەردەرکەی مارێ مەلا نەبییان، هەق و هوی بکەن، کورە گۆتی: ئەمە بە نیورانان ناوێرین کەوچکە رۆنەکمان نادەنێ دەکەونە دومان، گۆتی: برۆن ئەمن شەریکتانم، دەرێ سبەینێ لەگە نوێژی بەیانیان، دوو سێ دەرویش گەیشتنە بەردەرکەی مارێ مەلا نەبییان، هەق و هۆیان کردن، دەرێ تاریک بوو هێشتان، دەرێ کارەکەر و نۆکەر لێیان هاتنە دەرێ، گۆتی قەحپەباب دەرویش بەو بەیانییەی بەردەرکەو لەمە گرتییە، ئەو هەق و هوەو لەبۆ چییە، چییە چتان دەوێ بەو نوێژی بەیانییە، دەرێ خەزار لەخەوێ دا راپەری، کچێ گۆتی: ئەستی و خوبی و رابیە، بدەنە مام دەرویشی مەنجەرێ زنجیردار بەیێکجارییە، دەرێ کە مەنجەرێ زنجیرداریان راکێشا، دەرێ بەسێ چوار کارەکەران دایانە دەرویشی، دەرویش هات گەیشتنێ لەگەرێ راکێشا روونی شی برد، دەرێ هەر دەرویش فێربوون هەق و هویان دەکرد، دەرێ روونی دەدانێ، ئەوێ ساڵێ مارێ مەلا نەبی

رونیشیان دەخرِی هێواریّ شیو نەدەما لێنێن، هەر دەیدا دەروێشان، دەروێش فێر بوون وازیان لەخەزاریّ نەینا.

لاس فکری کردەوە، گۆتی یا رەبی بەمن دەرێن لاسی ئەحمەد بەگی شارەزووری سایێی دوازدە هەزار ماری جافییە، عالەم لەشایی و گۆوەندە لە بەزمە لەسەیرانە، لەژن هێنانە لەشایی و بەرخ تێبەردانە، ئەمنیش دانشتیمە لەدیوانێ بەتاقی تەنێ، لاسە... ساحێبی دوازدە هەزار ماری جافییە، چی لۆمن تێدایە ئەوە؟ دەریّ شەویّ نیوەشەویّ هەرستا زرێی داودی هاویشتە سەرشانی، شیری راستەوچۆیەی لەخۆدان، بەرگەکی دەروێشی دیتەوە لەبەرەخۆێ کردن، کەشکۆرەکی هاویشتە ملی دار وەکازەکی درێژی پەیدا کرد، دەریّ نیوەشەویّ لەناو هۆبەی جافی هاتە دەریّ، گۆتی خوایە بەتەمای توو، نەیدەزانی کێوە دەرِوا، ملی رێی گرت.

(ئای...ئەوجا دەریّ لاس دەگەرِیّ بە دەروێشییە
لەبۆی دەیێ چیلکە نانییە
نەوەردەگریّ نانییە نە وەردەگریّ رۆنییە
هەندەکان کیژوکاران دەکەنە پیرێژنەکی حیز و دزییە
گەرِی خۆیان بەپیرێژنێ گرتییە
بە وەختێ خۆی بیست و چار مێردی کردییە
ئەریّ دەریّ لاسی دەروێشە
نە وەردەگری نانی وەردەگری رۆنی
دەریّ رۆرە رەبی چاوی داکی دەروێشی کۆرەبی
بەژنی دەروێشی منی شترە ئەمامەکانی لەباغاندا
روومەتی دەروێشی دمنی تۆیە گوری
سمێری دەروێشی دەمنی پەرِی تاوسییە
ئەو دەروێشی دەگەرِیّ لە دنیایێدا
نە حەوجەی بەنانییە، نە حەوجە بە رۆنییە
ئەوجە سەری چەند مانگ و ساران دەگەرِیّ لە دنیایێ
عەبداری دودرییە).

ئەوجا دەریّ دەروێشی لێیدا هاتە خواریّ، هۆبە بەهۆبە شار بەشار دەپرسی، هەتا نێزیک بۆوە لە هۆبەی ئالی داودیان لەبەر دەرکەی دیوانی پرسیاری لێکرا وەکی گەیشت، گۆتی مامە دەروێش لۆ تەنگاوی؟ نەفەسی برِیە، ئافرەت لە بەددنێدا هاتییە؟ مارم خرابی لۆ لە هۆبەی مەلا نەبییان دەپرسی؟ دەریّ لێرە تێرنان بخۆ ئیسراحەتەکی بکە، دەزانی ئەوسارە خەزارە شۆرِی مەلا نەبییان رونی لەدر لەخۆ گرتییە، لۆیە تەنگاوی بگەیە هۆبەی مەلا نەبییان مەنجەرە رونەکی وەربگری؟ بە دەروێشیە، گۆتی بەینی مەو بەینی هۆبەی مەلا نەبییان دوو گەروو مایە و نیو سەعاتە رێ چیدی نییە، دەریّ کە وەیگۆ لەلاسی وابی تازە لەدایکی بەوەلەد بووە، دەریّ کەشکۆری هاویشتە ملی دار وەکازی بەدەستەوە گرت، هاتە خواریّ لۆ هۆبەی مەلا نەبییە، دەریّ کە نێزیک بوو لە هۆبەی مەلا نەبییان لە دوورِا ژماردی رەشماریّ ماریّ مەلا نەبییان بەقسەی مامە دەروێشییە، تەماشای کرد خەزارە شۆرِ لەبەر دەرکەی راوەستایە هەروەستەی کردییە، دەستی لەسەر ئەستوندەی گرتییە، دەریّ وەکی چاوی بە دۆرِواویّ خەزاریّ کەت، گۆتی دەک مارت وێران بی مامە دەروێشی عەبدییە، چ مەحتی خەزارێی لۆمن نەکردییە لایەقەتی خەزاریّ، ئەگەر ئەمن دەروێش بم بیست هەندەش باوێمە سەریّ، چم لەبۆ لایەقەتێ خەزاریّ تێدا نییە، ئەوجا دەریّ سەبر سەبر چووە پێش خەزاریّ کەشکۆری لە عەردی گیر کرد و هەق و هوی کردییە.

(ئای... ئەوجا دەریّ دەروێش کەشکۆری لەعەردی گیر کردییە
رەبی ماری خەزاریّ وێران بی هاواری کردییە
لەکارەکەر نۆکەرانی راخورِیە
ئەوجە دەریّ کچێ ئەستێ و خوبی و رابی
دەنگۆ لەبۆ مامە دەروێشی بیێ رۆنی رۆژییە
ئەریّ دەریّ کورە مارت وێران بی مامە دەروێش
بەتوکەمە بەو خالیقی لەژۆری سەری
لەو مەنجەرە زنجیردارەی ئەوەشم بەدرەنگەوە
دونێ هێواریّ بەخۆم گەرم کردییە
ئەوجا دەریّ رەبی ماری لاسی وێران بی
لێی بەجواب هاتییە
ئەریّ دەریّ کورە مارت وێران بی
خەزارە شۆرِی مەلا نەبییان
ئەگەر برِوا دەکەی بەو خالیقەی لەژۆری سەری
ئەمن نەددەگەرِێم لە رۆنییە نەدەگەرِێم لەنانییە
هاتم بزانم پیاوەتی و کەرامەتی خەزارە شۆرِی

لەدنیاییدا چی
ئەمن ئەوشۆ لێردمە لەهۆبەی مەلا نەبییان
بەمێوانداریبیە
بەران سبیانێ لەگەر نوێژی بەیانیان
هەر دەگەڕێمەوە لەبۆ شارەزووریبە).

لێیدا لاس بۆ دیوانی مەلا نەبییان رۆیی، لەوی وابی دیوانی نییە، هەنکوە بچی برێن بەخێر هاتی، دەرێ گەیشتە دەرکەی دیوانی سەلامی کرد. کەس سەلامی لێ وەرنەگرتەوە، مەلا نەبی چاوی بەدەروێشی کەت. گوتی هەک قیامەتت لێ هەستی بەزاتی خوای لێناگەرێن شیوەکی بەروونەکەی بخۆین هەوسار دەروێش لێمان بوینە ئەوە، دەرێ کەس نەیگۆ بەخێر هاتی لەلای پێراوان دانیشت، هەتا هێوارێ، دەرێ هێوارێش جوامێر لەدیوانێ خڕ بوونەوە، سەد دوو سەد زەلامی هۆبەی هاتن، مارێ مەلا نەبی شیویان کردییە، دەرێ لاس لەدری خۆی گۆتی یارەبی خوایە ئەگەر مەخسەدت بی شتەک ئەدا بی، ئەوهایە، ئەو شیوە کە لێندرایە خەزار ئەگەر بە خۆشی لێی نەنابی، هەروەستەی لەدیار کردییە، بۆنی خەزارێی لێدێ، ئەورۆ لێرە تێر دەخۆم چەند رۆژە ئەمن دەگەڕێم بەدەروێشی چم نەخواردییە، دەرێ ئەوێ رۆژێ ماری مەلا نەبییان ئەوەل دۆینەی بەزڕەی پونگیان لێنایە، هۆبەیان دەعوەت کردییە، دەرێ هێوارێ گۆتی برۆن شیوی بێنن، وەکی هاتە دەرێ تەماشای کردێ تەشتەکی لەسە سەرییە، تەشت شەش حەفت مراکی داری لەناو داندرایە، دەرێ زڕە پونگی کوێستانێ لەناو دۆی راکیشایە دەمنی کاریتەیە لەئاوێت راکردییە، دەرێ دایان نا لەمەجریسێ دەستیان بەخواردنێ کرد، کەس نەیگۆتە دەروێشی وەرە پارەکی بخۆ، دەرێ ئەوێ دەمێ لاس فکری لەبەرەخۆ کرد فرمێسکی لەچاوی هات، دەک گوتی: عەمرت نەمینێ بەمن دەرێن لاسی ئەحمەد بەگی شارەزووری ساحێبی دوازدە هەزار مارە جافییە، رۆژێ دوو هەزار کەس لەدیوانێ من برنج و گۆشتی لەبەر دەمینێتەوە، لەبەر تاژی و توولە و سەیان روو دەکرێ، چ بەحسی نییە، لێرە نازانم شیوەکەش چییە، خۆ نارێنە مێوانی وەرە پارەکی باوێ سەر دەویە، زۆریشی برسیبوو دەرێ دانیشت هەتا ئەوان خواردیان، چرکاوی دۆینەی چ بمینێتەوە، مەلا نەبی گوتی: دەبزانن دەروێش دوو سێ مراکان ناخوا؟ گۆتی ناوەڵلا مەلا نەبی لەهۆبەی حاجی داودیان نیوڕوانێ هەندەم نان و رون و کەرە خواردیە لەنیوڕوانێوە لەبەر زگم چ عەجمانم نییە، قەت چم پێ ناخورێ، دەرێ هەتا سەعات بووە دوو و سێی شەوێ، مەجریسی ئیختیاران هەرستا، مەلا نەبی هەرستا چوو لۆ مارێ بچێتەوە، بووە مەجریسی جاحێران، شوان، گاوان و جاحێر دەرێ بووە بەزم و سەیران ئەو گۆتی مام دەروێش چشتەکمان لۆ برێ، ئەمن هێلکەت لۆ دەینم، ئەو گۆتی ساواری دەینم، ئەو گۆتی رونی دەینم، وەڵلاهی گۆتی کاکە چی ئەوها نازانم لەرێیێ دووسی کەلیمان فێربووییە، دەترسێم ئەو دووسێ کەلیمەش و لۆ برێم یان لێم بدەن یان غەدرم لێبکەن، دەرم بکەن، دەرێ ئەوی خەنجەری پێ بوو خەنجەری هەرکێشا، کێ حەدی هەیە دەنگێ بکا، ئەوی شوان بوو قووتە گۆپاری هەردەوەشاند دەیگۆ کەس هەیە برێ مەرێ، برێ وەڵلاهی گۆتی لۆتان دەرێم دەشزانم تووشی رەزالەتیشم دەکەن.

(نای... ئەوجا دەرێ لاسی مارویران
بەدەروێشی لەبۆشوان و گاوان و جاحێری هۆبەی مەلا
نەبییان
دەستی بەگۆتنی کردییە
بەران ئەو گۆتنەی لەبۆ وان نەگۆتییە
ئەرێ دەرێ کورە مارویران بی
بریا دارەک بامە لەبن داری سێوی
ئەمان شێن باما لە ئەترافی سولەیمانییە
لەبن لکەکەم دابنیشتبایە گۆمی کوانەکانی کۆییە
ئەمان گەورەو عەیانەکی کەرکووکییە
لەبن لکی دیم دابنیشتبوایێ
ئەمان گەورەو عەیانەکی کەرکووکییە
بەران لەبن لکی دیم دابنیشتبایێ
بەتاقی تەنێ خەزارە شۆڕی مەلا نەبییە
ئەرێ دەرێ بریا دارەک بوومایێ لەداری رۆرەکییە
ئەمن کەتبامایە دەست دۆمان بیاندامایە لە قەراتییە
ئەمنیان بکردبامە بە تیرۆگەکی خاسەرەنگییە
بیانگێڕابوومایە لەناو هۆبەی مام سار و رەوەند و
خەیلانی و بارەکی
بەشکو تیرۆگی مارویران

خەزارە شۆڕی مەلا نەبییان کیژ بوو لەمارە بابان
لەبۆ خۆی کڕییە
بەران سبەینان هەموو سبەینان
لەهەنگوتک بڕینەوەی دری نەهاتبا
تیرۆگێ دابنێ لەکن ئاگری قشپلییە
سەرەکی هەر دادەنێ لەسەر هەرامە شلکەیێ دەڕانییە
ئەرێ دەرێ وەی مارو وێران بی
بریا دارەک بوومایە لەداری شەنگەبی
بەران لەبن لکەکم دابنیشتبووانە
کۆزو کوارەکانی کۆیی
سەر بەهیزارو لیفکە شۆڕی دزەیی
بەران لەبن لکەکی دیم دابنیشتایە بەتاقی تەنێ
بەس خەزارد شۆڕی مەلا نەبییە
ئەوجا دەرێ رەبی ماری وێران بی ئەوەندەی گۆتییە
شوان و گاوان و جاحێر دەوردیان لە دەروێشی گرتی
ئەوی دەستی نەدەگەیشتە سەرە داری
لۆ هورگی رەوان کردییە
ئەرێ دەرێن سەبابی دەروێش
ئەتو ئەو بەندەت بەکیژە ئاغای مەدا هەرگۆتییە
بەو شەوەی نەچییە دەرێ دەناو هۆبەی مەلا نەبییان
ئەلعـــان ســــەرت دەبڕین لەناوەندی دیوانێ هەر
بەیێکجارییە
ئەرێ دەرێ کورە مارو‌ێران بی
شوان و گاوان و جاحێر هێواری خەبەرم بەنگۆ گەیاندی
پێم گـۆتن سێ کەلیمـان فێربووڕە لەشوان و گاوانی
گوندی
ئەوەندشو لۆ دەرێم بەیێکجارییە
مادام وەشو لێکردم
ئەوشۆ لێم گەڕێن بەشەو دنیام نەدیتییە
شارەزای ئەو مەملەکەتەی نیمە
بەران سبیانێ لەگەر نوێژی بەیانیان
هەر دەچمە دەرێ لەهۆبەی مەلا نەبییە
ئەوجا دەرێ شوان و گاوان و جاحێر لەهۆبەی مەلا
نەبییان
لەحەژمەتان چونکە بەندیان بەکیژە ئاغەی دا هەرگۆتی
هەر بابا بوو هەردەستا لەدیوانێ
ئەوی جاحێری دێهاتی بوو

هۆشی لە بەدەنێ خۆ نەدەما نەدەگەیشتە سەرجێ و
بالینگانان
لەبەر دەرکی هەمووی لەسەر چاوان درێژ دەبوو
دەستیان بەنارەنارێ کردی
ئەوی شوان بوو دەستی دەدا گۆپاری
بەو شەوەی مەڕی لۆ ئاقاری بردی
ئەوجا دەرێ مارو‌ێران بی
خەزارە شۆڕی مەلا نەبییان لەسەر جێ و بالینگانێ خۆ
خەوی لێ نەکەت و گۆتی ئەو سەبابە دیارە دەروێش نی
ئەگەر دەروێش بایە دوونێ مەنجەرە روونەکم داپێ
پارەکی بخوا بەمارو مندارەوە خلاس دەبی
رونی لەمن وەرنەگرتییە
دەبا بچمە دەرێ بەندەکی بەو دەروێشەی دا هەر برێم
ئەگەر دەروێش بی بەراستی
سبەینێ دەچێتەوە بەشکە دەرێ
کیژی مەلا نەبی قەحپەیەو بەکاروانێ رەوی
· ئەگەر دەروێش نەبی بالێم ئاشکرا بی
تەقم کرد سەری لەمن گۆڕی لەسە جێ و بالینگانان
چ ئاگام لەخۆنییە
ئارێ دەرێ لەدیوانێ خەزاری دەهاتە دەرێ
لەسەجێ و بالینگانان لەبۆ دەرکی دیوانێ بابی هاتی
ئەوجا دەرێ لاسی گەلە بەعێجزی
لەسە جێو بالینگانان پاری دایتەوە
هۆشی لەبەدەنێ خۆدا نییە
لەبەر دەرکەی هاواری کردییە
ئەرێ دەرێ کـورە مـارت وێران بی مـامـە دەروێشی
عەبدییە
بەتوکەمە بەو خالیقەی لەژۆری سەری
هەستە وەرە دەرێ
بزانم مەخسەدی ئەو سێ بەندەت
لەکن شوان و گاوانان لۆ بەمندا هەر گۆتیە
ئەرێ دەرێ لاسی مارو‌ێران لێ بەجواب هاتی
دەرێ رەبی مارت وێران بی
وەی خەزارە شۆڕی مەلا نەبییان
بەتوو کەمە بەو خالیقەی لەژۆری سەری
ئەگەر بڕوا دەکەی هێوارێ لەهۆبەی مەلا نەبییان
گەلەکم دۆینەی بەزرە پونگی مارو‌ێران خواردییە

دۆینە لەزگی من نەکەتییە
لەئێوارێوە عەجمانم نی
ناتوانم لەجێ یێ خۆم برندبم بێمە دەرێ بە سەلامەتییە
ئەمما بەتووکەمە بەو خالیقەی لەژۆری سەری
ئەوجێ لەدەروێشی تا هەتا ناوەندی دیوانێ
بەرتەنکی دەروێشی هەر بەیێکجاریە
ئەوجا دەرێ رەبی ماری لاسی وێران بی
کەوەی گۆتیە، دەرێ خەزارە شۆری مەلا نەبییان وەخۆی نەگرتییە
سەبر سەبر بەپەنجەکەی بەخەنە دەرکەی دیوانێی ترازاندو
لەبۆکن لاسی رۆیشت سەلامی لێکردییە
لەبەری برند دەبوو بەگزادەی جافی
ئەرێ دەرێ کورە مارت وێران بی شەوت لەمن گۆڕییە
دنیات تاریک کردییە
توخوا ئەگەر پێم نەرێی ناوو رەسەنی بابی خۆ بەتەمامییە
ئەوجا دەرێ وەی خەزارە شۆری مەلا نەبییان
ئەگەر بروا دەکەی ئەمنم لاسی ئەحمەد بەگی شارەزوورییە
ساحێبی دوازدە هەزار ماری جافی
ئەمن سەباردت بەخەزارە شۆری مەلا نەبییان
بەرگی دەروێشیم لەبەرە خۆ کردییە
کەشکۆرم هاویشتە ملی داروەکازم بەدەست وەگرتییە
لەهەر چار ئیقلیمی دنیایێ
گەرام و پرسیارم کرد هەتا گەیشتمە هۆبەی مەلا نەبییە
ئەرێ دەرێ رەبی مارت وێران بی
وەکی دەرێن لاسی ئەحمەد بەگی شارەزوورییە
ئەگەر بروا دەکەی ئەمنم خەزارە شۆری مەلانەبییان
لەوەتی ئەوێ شەوێ لەسەر جی و بالینگانان
خەونم بەدرێ خۆ دیتییە، چاوم بەتو کەتییە
لەمن وابی لەپاشی لاسی مێر لە دنیاییدا نییە
ئەوجا خەزار دەگەڕاوە لەبۆماری رۆییە بەشەرتی پانی
بەران ئەوێ شەوێ کاشیر لەمارێ نی
دەگەڕاوە لەبۆ مارێ رۆییە
چەند کەچە کورتانی پیرە بارگینی
رەوەند و خەیلانی و بارەکیان هەبوو
هەمووی لەسەر پشتی بانی مەلا نەبییان کەرەک کردییە
ئەگەر دنیاش خرابی نەتوانی راست بیستەوە بە سەلامەتی
ئەوجا مەلا نەبی دەستی بەهاوارێ کردییە
دەیگۆ کیژم مارت وێران بی زێدە لەشەوان
ئەو بارگرانییەت وەسە نەخستم
هەرما هۆشم لەبەدەنێدانی
ئەرێ دەرێ مارت وێران بی بابە
بروا دەکەی هێوارێ لەبەرخ گرتنەوەی گەلە گەلەکن نارەقە کردییە
ئەوشۆش پایزی لادەدەن لە کوێستانی وان دەستەی بەنەرمییە
نەکو بتهەنگێوی بەئیختیاری
لۆیێ ئەمن نەتوم گەرم داپۆشتییە
ئەوجا دەگەڕاوە لەبۆکن لاسی
-دەرێ لاس لەبەرەخۆی دەکردەوە بەرگی دەروێشییە
رەبی ماری لاسی وێران بی
دەتگۆ شێرە لە چەمیدا غەزرییە
ئەوجا دەهاتە بەری پاشازادەی جافی
زرێی داودییەی لەسە شانییە
شێری راستەو چۆیەی لەبەدەنی
بەران لەگەر خەزارە شۆری مەلا نەبییان
دەستیان بەگفتوگۆ و گەمەو سوعبەت و سەیرانی کردییە
ئەگەر بروا دەکەی لەبەر هات و چۆیێ یێکدیان هێنایەو بردییە
تیرەگەی رەشماری ماری مەلا نەبییان لەگە لەرییە
ئەگەر بروا دەکەن
لەبەر درۆ داوار و یاقوتی بەر خەزارێ
ئەوێ شەوێ مەرێ مارێ مەلا نەبییان
چتاقی هەوێزی نەگرتی
بەران شونەکیان هەبوو ناوی (کەرکان) بوو
(کەرکانی) سەباب کەیفی خەزارە شۆری مەلا نەبییانی دەینا بە راستی
وەکی چاوی بەو عارەی کەتی
دینای لێ وێک هاتییە
هەمووی بەچاوی خۆی دیتیە
دەرێ کە نوێژی بەیانیان داهاتییە

خەزار گاسی دەكرد لاسی ئەحمەد بەگی شارەزوور
مارت وێران بی هۆشت لە بەدەنێدا نییە
ئەتو ئاگات لە خۆ نییە
وا بەیانی بەردا بە یێكجارییە
بزانم راوو تەگبیرت لەسە چییە
ئەوجا دەرێ لاسی ماروێران لێی بەجواب هاتییە
دەرێ ودی خەزارە شۆڕی مەلا نەبییان
خۆ من لە شارزووری نیمە حوكمێ بكەم
لەسەر دوازدە هەزار ماری جافی
ئەمن لێردمە لە هۆبەی مەلا نەبییان بە دەروێشی
ئەورۆ راو و تەگبیر لە دەستە توە لە دەستە من نییە
ئەرێردەرێ كورە مارت وێران بی بەگزادەی جافی
مادام هەندە بە عەجەلە دەگەڕێیەوە لەبۆ شارەزووری
ئەتو لێرەبە سبیانێ لەكن بابم مەلا نەبی
داتدەمەزرێنم چ بە بەرخەوانی چ بە قاوەچییە
رەبی مارت وێران بی).

ئیزنی لە لاسی خواست و هاتەوە دەرێ چووە سەرجێ و بالینگانێ خۆی، هاواری كرد گۆتی شوانە شوانی (كەركانە)، ئەوشۆ زێدە لە شەوان لۆ مەڕت شەوێن نەكردییە، ئەوا بەیانی بەردا بە یێكجارییە، تا بابم هەرنەستایە لە خەویە، ئای گۆتی مارت وێران بی خەزارە شۆڕی مەلا نەبییان، چمان ئەتۆ نانی گەرمت لۆمن عازر نەكردییە؟ ئەی گۆتی مارت خرابی كەنگی ئەتو وێرای لەبۆ نانەكی سارد برێیە خەزارە شۆڕی مەلا نەبییان، هەنجەتی نانی گەرمت بەمن گرتییە، هەستە مەڕی باژۆ نایێلم رۆژ هەرێ نانت دوو بەدوو ددنێرم بە سوارییە، ددرێ (كەركانی) ماروێران قوتە گۆپاری گرت و فڕێدا، هاواری كرد گۆتی خەزارە شۆڕی مەلا نەبییە، بەتوكەمە بەو خالیقەی لمژۆری سەرییە، ئەوشۆ لەخەوێدا چاوم پێكەتییە، دوو لایەق پێكدی گەیینە، چەند جارێ یێكدیان هێنایە و بردییە، هەژدە تیرەگەی رەشماری مەلا نەبییان لەگە لەریە، لەبەر دوڕو دەوارو یاقووتی چ تاقە مەڕێ مەلا نەبییان هەوشۆ هەوێزی نەگرتییە، تازە ئەو شوانییە لە دنیایێ لەبۆ من چییە، قوتە گۆپاری گرت فڕێی دا گۆتی تازە ئەو شوانییەی ناكەم، دەرێ لێیدا (كەركان) مەڕی بەجێ هێشت دەرێ مەڕ لە هەوێزی ماوەو سبەینێ مەلا نەبی لەخەوێ هەرستا گۆتی كیژم خەزارە كاكت لەمارێ نییە عیلاجەكی كە، بەرخەوانیان ناردە بەری مەڕی، بەرخ لە هەوێزی ماوە، گۆتی بابە بچم بزانم نابینمەوە كەسەكی؟ دەرێ چوو لەبن رەشمارێ بڕەك خۆی خافراند، هاتەوە گۆتی وەڵلاهی بابە منداری ناو لانكانیش بێ نیش نییە، ئەورۆ رۆژی بەرخ بەردانێیە؟ عالەم مەشغولە و ئەوەیەو بەران ئەمە دەروێشەكمان مێوانە و لۆ ئەو دەروێشەی نەگرین یەكجاری بە بەرخەوانی؟ با حەقی خۆی لەناو مەڕی حسێب كا بە زیاد، گۆتی كیژم بكە لەراهی خوای ردێنم لەگە ردێنی دەروێشی تێكەر مەكە، دەروێش فێرە چینكە چینكەی نانی و كەوچكە كەوچكەی رۆنی، بەنان و ژاژی لۆمە كو دەشتە ئەقاری؟ گۆتی: بابە ئەو دەروێشە نیوچەوانی زۆر نورانی و خاوێنی هەیە، دەزانم دەكا، گۆتی: ددگازی كە، گازی كرد دەروێش، گۆتی ها گۆتی ئەوەلی عومریتە خانەخرا، عومرت بیست ساری تەمامییە كەشكۆرت لەملی كردییە داروەكازت بەددستەود گرتییەن شەرمت بەخۆ نییە، تازەت تۆبە كردییە، وەرە ببە بەرخەوانی مە تا بەرخ لەمەڕی دەكرێتەوە، حەقی خۆت لەناو مەڕی بەزیادی حسێب كە، هەنگینێ ئەو تۆبەی فڕێ دە، دەرێ دەروێشیش گۆتی وەڵلاهی دەنا مادام وابێ ئەمن تازە ئەو تۆبەی ناكەم، دەرێ كەشكۆری گرت فڕێی داو لەبەر دەركیدا كردییە هەزار پارچە و گۆتی یا شێخ بگرە وەختی تۆبە كردنیم نییە، دەرێ هەستا قوتە گۆپارەكی لۆ هینا، بەرخی لەهەوێزی راقەناند، دەرێ خەزار گەڕاوە گۆتی بابە گۆتی ها گۆتی ئەو فەقیرە دەروێشە شارەزایی بە پووش و پاوان و ئاقاری مە نییە، هەنكوە دەچی تێ بەرللا دەكا لەوی وابێ دەرێ هەموو هی مارێ مەلا نەبییە، عالەمیش دێنە سەروگوێی مە، گۆتی كیژم وەڵلاهی دەنا عیلاج نییە.

دەبێ هەورۆكە ئەتو بچی فێری بكە، برێ ئێرە نەخورایە و ئێرد پاوانە و ئێرە ئی مەیەو، گۆتی وەڵلاهی بابە ئەورۆ زۆر نەخۆشم، بەران لە مەلاشم زانییە، دەرێ ئەگە ئەولاد قەی باب و داكی شكاند بەحەشتێ بەچاوی خۆی نابینی، عیلاج نییە دەچم، دەرێ لاسی بەپێش بەرخان یێخست بەخۆ بەلەچكە چارۆگان كەتە دوو بەرخان هەتا دوو سێ گەرووی لەماران ئاوا بوون، چوو لەباتی پووش و پاوانێ بابی پووش و پاوانێ خۆی هینا مەیدانێ، دەرێ

نەیانزانی بەرخ لۆ کێیها مەملەکەتی رۆیی، هەتا ئێوارێ دەرێ ئێوارێ گەرانەوە.

دەرێ بێینە سەر بەحسی (کەرکانی)، دەرێ (کەرکانی) ماروێرانیش خوا غەزەبی لێگرتییە، چونکوو چاوی پێکەت خەزاری وەلێکردییە، دەرێ خەزاریش لەباتی نۆخینان لە (مەمەندی ئاری وەیسیان) مارە کرایە، مامەندی ئاری وەیسیان لە لاسی زەبر بەدەست ترو هیلاکترە، دەرێ لێیدا لەبۆ کن (مەمەندی) خەبەر بداتە (مەمەندی).

(ئای... ئەوجا دەرێ کەرکان
وەکی دەگەیشتە دیوانی مەمەندی ئاری وەیسییە
هەر لە دەرکەی دیوانێ دەستی برند دەکرد و
بەدەستی عیشارەتی بنەبانی دیوانێی
لەبۆ(مەمەندی ئاری وەیسیان)سەلامی کردی
ئەوجاقاوەچی لێی برنددەبووهاواری کردییە
شەقەکی لەبنی گێی گیرکردییە
دەرێ مارت وێران بێ شوان وگاوان
ئەوسەلامەت لەبۆ(مەمەندی ئاری وەیسیان) لە بۆچی
وەرەدانیشە لەناو پێراوان
ئەگەر بەبەرت قاوەکێ باوێ سەردەویە
نەکو ملت بشکێنە لەبۆچۆل وبەریە
ئەو جادەرێ رەبی ماری (کەرکانی) وێران بی
دەیقیراندو سەلامی کردییە
دەرێ مەمەندی ئاری وەیسیان چاوی پێکەت و
گازی کەرکانی کردییە
بەران کەرکانی مار وێران لەسەر شەرمانی بردی
دەرێ هاواری کردو سەلامی لێ کردییە
دەرێ بەتو دەرێن مەمەندی ئالی وەیسی
رەبی مارت وێران بی
لە هەر چار ئیقلیمی دنیایێ ناوبانگی خۆت دەرکردییە
دەرێن شێرەکی وەکی مەمەندی ئالی وەیسی لە دنیاییدا نی
ئەگەر بروا دەی بەو خالیقەی لە ژۆری سەرییە
ئەوشۆ دەروێشەکی ماروێران هاتییە
چەند جارێ بەژنی خەزارە شۆڕی مەلا نەبییان لەگەلەرییە
لەبەر دورو دەوارو یاقوتی بەر خەزارێ
چتاقی مەری مەلا نەبییان هەوێزی نەگرتی
ئەمن شوانێ وان بووم
چاوم بەو عارەی کەت و غیرەتم قبوری نەکردو
لۆیە مەرم بە جێهێشتییە
ئەوجا دەرێ کە لە دیوانێ وەیگۆ
مەمەند لە دنیایێ چاوی عەردی نەدیتیە
سەری بەسە عەردی دادەگرت و
مووی دەردە پەرین وەکی سەری دەرزی
بەران دەستە راست و دیوانی دەورەیان لە مەمەندی گرتییە
دەرێن حەیف لۆ شێرەکی وەکی مەمەندی ئاری وەیسییە

لە هەر چار ئیقلیمێ دنایێ ناوبانگی خۆی دەرکردی
کەس نییە لە دنیایێ
دەستی لە بە دەستی تو هەر دابی بە راستییە
رەوسەی شوان و گاوانان خۆ لە دیوانێ هیشک کردییە
نوتقیان لەبەرە خۆ بریە
مادام وابی هەرستەو سەر رووی
ماروێران قاقەزەکی بنوسە لەبۆ مەلا نەبی
دەبا بوکی حازرکا
دەیگۆزینەوە بەسێ رۆژی دی هەر بە یێکجارییە)

دەرێ کە وەیان بە مەمەندی گۆ، مەمەندی سەری راست کردەوە قاقەزو قەرەمی هینا، قاقەزەکی نووسی دوو سواری سوارکرد لۆکن مەلا نەبییانی نارد، دەرێ کە ناردی قاقەز گەیشتە کن مەلا نەبی، مەلا نەبی هەرستا بەخۆی جرەوی وراغی قاسیدی مەمەندی ئاری وەیسییانی گرتییە، قاقەزی لێوەرگرت و گۆتی: برێنە مەمەندی ئاری وەیسییە چ ئەورۆ بێ چ سبەینێ بووک حازرە، وا لەبەر دەرکەی رامگرتییە، لەبۆ مەمەندی نەبی لەبۆ کێیە ؟، دەرێ نیوەرۆژی لەبۆ سوارەکان کرد، دەرێ پاشی نیورانێ خەزار کە ئەو خەبەرەی زانی، چارۆگەکەی هاویشتە سە سەری لێیدا لۆ کن لاسی رۆیشت، لاسیش وا لەبە بەرخانە، دەرێ لە دوورا لاس چاوی پێکەت، ها گۆتی خەزار چ قەومایە پێم برێ بە راستییە لەناو هۆبەی مەلا نەبییە، لۆ وەها رووت لە چۆل و بەرپاو بیابان و کنە من کردییە، چارۆگەت هاویشتیتە سە سەرییە، گۆتی مارت وێران بی لە دنیایێ لەتو وابی هەر ئەتو نێری چ نێری دی نییە، نازانی ئەمن بە

منداری مارە کرایە لە مەمەندی ئاری وەیسییە، لە بەدەل نۆ خینییە، ئەلحانیش وا قاسیدی ناردییە، بەسێ رۆژێکە دەمبەن لەبۆ ئاری وەیسیانە، بە یێکجارییە، بزانم راوو تەگبیرت لەسە چییە، وەڵلاهی گۆتی: ئەمن بەر خەوانەکەم لە کن مەلا نەبییە، راو تەگبیرم لەسەر چییە، دەرێ بەوەی دەمێ جۆتە سوار هاتنە دەرێ لە هۆبەی مەلا نەبی دەگەڕنەوە، لە بۆ کن مەمەندی ئاری وەیسییە، دەرێ لە ناوەندی رێیێ لەسەر بەردەکی دانیشتن هەتاسوارەکان گەیشتنەکنی، دەرێ هاتن گەیشتنە کنی سەلامیان لە بەرخەوان مەلانەبییە کردییە، دەرێ برند بوو لە جێوە جرەوی هۆردوو وراغانی گرت هۆردووکی هینایە خوارێ لەبن چۆکی خۆی گیر کردن، دەرێ کەپووی یێکیانی بڕی لە بنڕا بە تەمامیە، گێی یێکیشی لێکردەوە بە یێکجارییە، ئەوجا سواری وراغی کردن گۆتی بڕۆن گوو بە ریشی بابی مەمەندی ئاری وەیسیان بیێن، کە ئەنگۆی لەدووخەزارێ ناردییەدەرێ سوارەکان مدەی سەعاتەرێیەکی هەر ئاوڕیان نەدەداوەولەوان وابی بەرخەوانیان بەقوتەگۆیاری بەدووکتیە، هەراتن دەرێ گەڕاوە لۆمارێ ئەویش رۆیی

دەرێ وەکی قاسید گەیشتەوە هۆبەی مەمەندی ئاری وەیسییە، وەکی مەمەندی ئاری وەیسیان چاوی بەقاسیدان کەت گێ وکەپوویان لێکرایتەوەو سەرزنیان لەخینی سۆرکردییە، دەرێ لەرێیی تەگبیریان کرد گۆتی برێشوانەک وبەرخەوانەک یان سوارەک وەی لەمەکرد لەرێیی، ئەگەر بە وئەجەلەش نەبی مەمەندی ئاری وەیسیان تەواومان دی کا، ناوەڵلا چاک وەیەبرێین مەلا نەبی ئەوهای لێکردین، لەناوەندێ دیوانێ منداری لەسەر کەرەک کردین. گێ وکەپووی بڕین ئەمەی رەوان کردەوە، گۆتی: گوو بە ریشی بابی مەمەندی ئاری وەیسیان بی، کیژی من قابیل بەو نییە.

(ئای...ئەوجەدەرێ
وەکی مەمەندی ئاری وەیسیان چاوی بە قاسیدان کەتن

سەر زنیان لە خێنێدا سۆر کردییە
کە پویان لە خێنێدا نی
ئەوجا دەرێ لاوی لە قەمەندی وێرایی راوەستی
شێرەکی لە چەمی عەزری
هۆشی لە بەدەنێدا نی و هاواری کردییە

ئەرێ دەرێ کورە سەباب پێم برێن بە راستی
چ عەشیرەتەک وەی لەنگۆ کردییە
تا لە بن و بۆتکەوەی بینم
منداری ناو لانکانی بنێرم هەر بە یێکجاری
ئەوجا دەرێ یێکەک لەوان بە جواب هاتییە
دەرێ مەمەندی ئاری وەیسیان
مادام ئەتو دۆستایەتیت نەبوو لەگە مەلا نەبی
لۆ ئەمەت بە قاسیدی ناردی
کە قاقەزی تومان لە ناوەندی دیوانێ دەدا دەست مەلا نەبی
ئەگەر بڕوا دەکەن
چەند منداری رەوەندو خەیلانی و بارەکیان هەبوو
هەموو لە پشتی مەکەرەک پێکردییە
بەخۆی دەستی دەدا قەرەمبڕێ
گێی هۆردوکمانی لێکردەوە لە بنڕا بەیێکجاری
بەران دەیگۆ بڕۆن گوو بە ریشی بابی مەمەندی ئاری وەیسیان بی
کیژی من قابیل بەوی نییە
ئەوجا دەرێ رەبی ماری مەمەندی وێران بی
کە ئەو خەبەرەی وەرگرتی
دنیای لێ وێک هات و چاوی عەردی نەدیتی
لە ئامۆزای قیڕاندییە
هەر بەوی دەمێ تەلەبی ئامۆزای کردییە
دەرێ ئامۆزا دەمەوێ سوار بی لەگەر پێنجسەد عەگیدی

بچییە هۆبەی مەلا نەبیا
کەسی تێدا نەیێلی لە دنایێدا بە سەلامەتی
بەران منداری ناو لانکانیان زگ بدڕە
بە زەبری داری دارێ رمییە
بەس خەزارە شۆڕی بهێلە لە دنیایێدا بە سەلامەتی
ئەویش بە پەرچەمان
بە قەد وراغی وەکە رایکێشە هەر بە یێکجارییە
ئەوجا دەرێ ئامۆزای مەمەندی ئاری وەیسیان
دەرێ بەسەر سەرو بەسەر چاوم
چ منەتی لە دنیایێ لە بۆ تو تێدا نی
رەبی ماری ئامۆزای مەمەندی ئاری وەیسیان وێران بی
پێنجسەد عەگیدی وەدو خۆی یێخستییە

غەرەب نیو چەوانی وان سوارانی گرت و
دەهاتنە خوارێ لە بۆ هۆبەی مەلا نەبی
بەران لە وێندەرێ مارە مەلاش وێران بی
لەسەر بێرو بەر بێران هەر وەستەی کردییە
ئەوجا گازی دەکرد وەی خەزارە شۆڕی مەلا نەبییان
بە تو کەمە بەو خالیقەی لە ژۆری سەرییە
ئەگەر پێم نەرێی بە راستی
ئەو بڕە سوارەی وا دێتە خوارێ لە بۆ هۆبەی مەلا نەبی
سوارەی خێرێیە یا سوارەی شەڕییە
ئەوجا دەرێ رەبی ماری خەزاری وێران بی
هاواری کردو دەستی بە گریانێ کردییە
ئەرێ دەرێ کورەمارت وێران بی
بەتو دەرێن لاسی ئەحمەد بەگی شارەزووری
ساحێبی دوازدە هەزار ماری جافی
ئەتو جارەکی لە جاران لە پیرو پێشینان
لە بابی خۆت لە دیوانێ نەزانی
رەبی مارت وێران بی
ئەگەر بڕوا دەکەن بەو خالیقەی لە ژۆری سەری
ئەگە ئەوە سوارەی خێرێ بایێ
بەران ئەوان سواران نێو چەوانیان غەزەبیان لێکەتییە
دێنە خوارێ لەبۆ هۆبەی مەلا نەبییان لەبۆ شەڕی
ئەوجا دەرێ رەبی مارت وێران بی خەزار
قسەی تو راست بوو هیچ درۆی تێدا نییە
لۆیە لە تۆم پرسیار کردییە
بزانم ئاقرێ تو کوە لەگەر ئافرەتان چی
رەبی ماری خەزاری وێران بی
دەرێ ئەوجە وەی پێگۆتی
دەرێ لە شکری مەمەندی ئاری وەیسیان
هەر چار دەوردەی ماری مەلا نەبییانی گرتییە).

ئەوجا دەرێ ئامۆزای مەمەندی ئاری وەیسیان لەشکری پڕ کرد، هەرچار دەورەی ماری مەلا نەبییانی گرت، دەرێ مەلا نەبیش ئاگای لەچ نییە و دەرێ کە چاویان بە لەشکری مەمەندی ئاری وەیسیان کەت، ژن بەپەلە کەتن، لەبۆ کفتە لێنانی، دەرێ بووکیان گاز کردەوە، بیڕازێننەوە، کە لۆ مەمەندی ئاری وەیسیان دەچی، نەیزانی حسێب لەولایە، وەکی خەبەریان دا مەلا نەبی، مەلا نەبی لچکە کەوتی بەددانی گرت، غارە لۆکن ئامۆزای مەمەندی ئاری وەیسیان، گۆتی بابە سەبەب چییە، گۆتی: مەلا نەبی نازانی قاسیدی مەمەندی ئاری وەیسیانت لە ناوەندی دیوانێ بێ گێ و کەپو رەوان کردتەوە، گۆتیتت گو بەریشی بابی مەمەندی ئاری وەیسیان بی، کیژی من قابیل بەوی نییە، دەرێ مەلا نەبی گۆتی: بەو قورعانەی بەخۆم لێم خیندیە، ئەمن ئاگام لەو حسێبەی نییە، ئەمن واشیوم حازر کردییە، بووکم لەبەر دەرکەی دیوانێ راگرتییە لە بۆ مەمەندی ئاری وەیسییە، ئەوجا دەرێ ئامۆزای مەمەندی ئاری وەیسی گۆتی: دیارە ئەو سەگبابانە داخوە لەکێندەرێ ئەوهایان لێکرایە ئەو بوختانەیان بە مەلا نەبی وەکردییە، دێیەلم دابەزن بکەنە شایی و گۆوەند و بەزم و سەیران، بووکێ دەبەینەوە، هەنگینێ مەمەندیش ئیقناع دەکەم، دەرێ هاتن پێنجسەد سواری مەمەندی ئاری وەیسیان لەدیوانێ دابەزین بووە شایی و گۆوەند و بەزم و سەیران و رەشبەرەک، کەس ئاگای لەکەس نییە، دەرێ ئەوێ دەمێ خەزار هەرستا لەناو ژنان دەرپەڕی لێیدا لۆ ئاقاری لۆکن لاسی رۆیی، لاس چاوی پێکەت، دەرێ خەزار دەگریا، فرمێسکی چاوی دەهاتە خوارێ بەسەر روومەتی سۆری گور گوریە، ئەوجا دەرێ لاس بەخۆو بەقوتە گۆپارەوە بەپیلی وەهاتییە، گۆتی: خەزارە شۆڕی مەلا نەبییان لۆ دەگرێیی فرمێسکت دێتە خوارێ بەسەر روومەتی سۆری گور گورییە؟ گۆتی: مارت وێران بی وا دەمبەن لەبۆ مەمەندی ئاری وەیسییە، هەر بە یێکجارییە، بزانم راو و تەگبیرت لەسەر چییە؟ گۆتی خەزارە شۆڕی مەلا نەبییان، ئەمن یێک قوتە گۆپارم بەدەستەخۆ گرتییە، واسەری چەند مانگانە بەرخی مەلا نەبییان دەچەلێنم لە ئاقارییە، چم پێدەکرێ ئەگەر پێنجسەد عەگیدی مەمەندی ئاری وەیسیان، ئەگەر بتبەن و نەتبەن چ عیلاجم نییە، دەرێ خەزار دەستی بەگریانێ کرد، بەروە پاش گەڕاوە، لەبۆمارێ، دەرێ لاس لەدوو خەزارێ دەستی بەگۆتنێ کرد.

(ئای.. ئەوجا دەرێ
لاسی مارویران دەنگی برند دەکرد و هاواری کردییە
ئەرێ دەرێ یا رەبی خوایە
ئەمن چبکەم لە بۆ شێخ غەزالی
ئەوا بەستاریتەوە لەناو تەویلەخانەی
ئەحمەد بەگی شارەزوورییە

ئەمن لێرە کەس نامناسی
کەس نامداتێ پیرە بارگینەکی
ئەمن سوار بم لەدوو بووکێ
دەمەکێ لۆ خۆم پێبکەم جریت و رمبازیە
ئەوجا دەرێ کە وەی پێکۆتییە
رەبی ماری خەزارێ وێران بی
دەگەڕاوە لەبۆکن لاسی و هاتییە
ئەرێ دەرێ کورە مارت وێران بی
بەگزادەی جافی خەمێ مەخۆ
خەم لەبۆ پیاوان لە دنیایێدا چانی
ئەلعان لەبۆت دەرکێشم بۆرەی بابی
کە بە حەفت رۆژان جارەک هەتاوی نەدیتییە
لێدەم زینەکی موعتەبەری
ئەتو سواریە لەدوو بووکێ لەبۆ عێجزی درێ خۆ
دەمەکی پێبکە جریت و رمبازییە
کەوەی بە لاسی گۆ
لەلاسی وابی تازە لەداکی بەوەلەد دەبوو
دنیای بەچاوان نەدیت و هاواری کردییە
ئەرێ دەرێ وەی خەزارە شۆڕی مەلا نەبییان
ئەگەر ئەو قسەی کردت راست بی چ درۆی تێدانی
ئەتو لەبۆ من بینی بۆرەی بابی
لێیدەی زینەکی موعتەبەری
بەتوو کەمە بەو خالیقی لەژۆری سەرییە
ئەگەر بەسە پشتی بۆرەی کەوم
لەدنیایێدا بە سەلامەتی
ئەگەر پێنجسەد نەبن هەزار بن
نایەڵم بچنە دەرێ لەهۆبەی مەلا نەبییان هەر بە
سەلامەتییە
ئەوجا دەرێ رەبی ماری خەزاری وێران بی
کە ئەو خەبەرەی وەرگرتییە
بەروە پاش دەگەڕاوە بە کەندانیش هەروەستەی دەکرد و
هەتا دەری دەکێشا بۆرەی بابی و
لێیدەدا زینەکی موعتەبەری
بەران لەبۆ لاسی ناردییە
لاس رایدەکێشا دۆرەکی لەبەرەخۆی دەکردەوە
بەرگی دەرپێشی
دەهاتە سەر بەرگی پاشازادەی جافی

رەبی ماری لاسی وێران بی
دەتگۆ شێرە لەچەمێدا غەزرییە
زرێی داودیەی لەسە شانییە
شیری راست و چۆیەی لەخۆی گیر کردی
ئەوجا بەسە پشتی بۆرەی کەت و
سێ سەران بۆرەی لەکەندێ هینایە و بردییە
بۆرەی لە ئارەقەیدا رەش کردییە
لۆ وەی کرد نەیناسن بۆرەی مەلا نەبییە
ئەرێ دەرێ رەبی ماری لاسی وێران بی
جرەوی بۆرەی لە بۆ ناوەندی
دیوانی مەلا نەبییان و لەشکری مەمەندی ئاری
وەیسیان
شل کردییە
کە دەگەیشتە بەر دەرگەی دیوانێ
سەلامی بەدەستی عیشارەتی دیوانێ کردی
پازدە پازدە برند دەبوون
جرەوی بۆرەیان گرت
رەبی ماری لاسی وێران بی
بەجواب هات و هاواری کردییە
ئەرێ دەرێ کورە قەومی مەلا نەبییان
مەگرن جرەوی بۆرەی
نەهاتیمە دابەزم لەبۆ کفتەی مەلا نەبی
ئەمن چاوم لە کفتەکی مەلا نەبییان نییە
رێی من گەلە دوورە وەختی دابەزینێم نییە
بەران حەیف لە بۆ شێرەکی وەکی مەمەندی ئاری
وەیسیان
پێنجسەد عەگیدی لەدوو بووکێ ناردییە
هەموو لەوان وابی لەتازییەی دانیشتی
هەموو چاویان لەکفتەکی مەلا نەبییان لەدیوانێ داگرتی
رەبی مارو وێران بی
نەبەزم و سەیران و عەگیدیان نی
ئەمن دەمەوێ دوو عەگید لەبۆ من بێنە مەیدانێ
دەمەکی بکەن جریت و رمبازییە
چونکە، رێی من گەلە دوورەو وەختی دابەزینێم نییە
ئەوجا دەرێ ئامۆزای مەمەندی ئاری وەیسیان
لەبنەبانێ تیلاکی لێ خوار کردییە
شیری راست و چۆیەی لەخۆ گیر کردییە

زرێی داودیەی لەسە شانی
بەدزی گازی دوو عەگیدانی کردییە
دەیگۆ دەمەوێ دوو سەران بهێنن و بیبەن
لەمەیدانێ بیێخنە سەر عەردییە
بەران ماینەکەی گەلە ماینەکی باشە
بەشکو لەپێش بووکێ دەبەمەوە
لەبۆ مەمەندی ئاری وەیسیان بەدیارییە
لەبەر دەرکێ دیوانێ مەلا نەبییان
دەرێ چەند حوربانێ عالەمێ ماری ویران بی
تەماشای وان سوارانیان کردییە
ئەوجا دەرێ لاس دوو سەران
لەگەوان سواران هات و چۆی کردییە
چەندی پشتی دەداتە وان سواران
دەبینی چ نەفەر لە مەیدانێ لەوان سواران نییە
رەبی ماری لاسی ویران بی
یێکی بەلای راستی بەرداوە سە عەردی
ئەوی دیکەی بەبن دەست و پێی بۆرەی پێخستییە
چونکو گەلە جاران لەدیوانێ بابیی پێی گۆتیە
پێنجسەد سوار بەیێک و دوو لە مەیدانێ بنی لەبۆ نییە
گۆتی چار دەوری بەناویان کەووە خۆسەبابە چ نێتریان تێدا نی
رەبی ماری لاسی ویران بی
دەرێ جرەوی بۆرەی مارویرانی
لەناوەندی دیوانی مەلا نەبییان
بەسە سەری پێنجسەد سواری مەمەندی ئاری وەیسیان کڕ کردییە
دەرێ بەمدەی دوو سەعاتان
هەر پێنجسەدی فەوتاند و هەراتییە
ئەوی دەیگرت بەیێخسیرییە و ئەوی هەراتییە
ئەوی خۆی لەبن کەچە کورتانی پیرە بارگینی
رەوەند و خەیلانی و بارەکیان مات کردییە
ئەوجا دەگەڕاوە لەگەرویە
لەپێش دیوانی مەلا نەبییان
لەپێش مەلا نەبی رمی لە عەردی گیر کردی
ئەرێ دەرێ کورە مەلا نەبی مارت ویران بی
ئەوجا وەرە بزانە
کیژی تو قابیل بەمنە لە دنیایێ یان قابیل بەمن نییە
رەبی ماری مەلا نەبی ویران بی
چی حازر با لەدنیایێ
دەیگۆ کیژی من قابیل بەتوەو قابیل بەکەسی دی نی
ئەوجا دەرێ کورە مارت ویران بی
بەتو دەرێن لاسی ئەحمەد بەگی شارەزووری
ساحێبی دوازدە هەزار ماری جافی
ئەدیکو بەجێم دێلی لەناو هۆبەی مەلا نەبییان،
جواب چۆوە لەبۆ مەمەندی ئاری وەیسییە
دیارە چەند هەزار نەفەری سوار دەکاو
دێتە خوارێ لە بۆ هۆبەی مەلا نەبی
ئەمن رادەکێشی بەزەبری دارێ رمی
دەمبا لە بۆ خۆی هەر بە یێکجاری
خۆ کەس نییە دەستی لە بەر راست بکاتەوە بەراستی
ئەوجا دەرێ وەی خەزارە شۆڕی مەلا نەبییان
بەتوو کەمە بەو خالیقەی لەژۆری سەری
ئەمن بەو نەینەی ناتبەمەوە ناو دوازدە هەزار ماری جافی
کەس بە من بڕوا ناکا بڕێم ئەوە خەزارە شۆڕە مەلا نەبییانە
بەزەبرێ دارێ رمیم هێنایتە دەرێ
لەناو چەند هەزار مارییە
دەرێ داخوا کیژی چ شوان گاوانییەکییە
لەئاقارێی رفاندیە
لاس دەرێ خەزارە شۆڕی مەلا نەبی
ئەمن دەچم ئەوڕۆ سەری مانگێ تا یێکی مانگی نوو
سەرو لێدەمەوە بەراستی
چ بێمەوە بەتاقە سواری
چ بینمەوە لەشکری جافستانێ بە یێکجارییە
ئەوجا دەرێ رەبی ماری لاسی ویران بی
دوعا بوونی خواست و لێیدا
جرەوی بۆرەی شل کرد و دەگەڕاوە لەبۆ شارەزووری
لەولایە جواب لەبۆ مەمەندی ئاری وەیسیان چۆوە
پێنجسەد عەگیدی وای لێهاتییە
دەرێ مەمەندی ئاری وەیسیان لەحوربانێی قیراندییە
چەند هەزار سواری سوار دەکرد و
لەشکری بارەگای هەرگرتییە
دەرێ خیوەت و بارەگای لەگەروان ناردییە

بەخۆی بەپێش کەت و هاتە خوارێ لەبۆ هۆبەی مەلا نەبییە).

دەرێ لێیدا هاتە خوارێ لەبۆ هۆبەی مەلا نەبییان، لاسیش گەڕاوە لەبۆ شارەزووری بەتاقە سوارییە، دەرێ کە دەورەی هۆبەی مەلا نەبییانی گرت، مەلا نەبی غاری دا کنی، گۆتی: بابە هەرچی دێ غەدر لەمن دەکا، خۆ ئەمن کیژم لەتو زەفت نەکردییە، سوارەک لەغەیبێڕا نازانم لەکێڕا هات بەناو لەشکرت کەت، ئەوی کوشتی ئەوی هەرات، هەندەکیش وا لەبن کەچە کورتانی ڕەوەند و خەیلاتیان نایێتە دەرێ، دەرێن ڕۆییە، پێێ بڕوا ناکا، دەرێ نا بە کوشتنمان دەدەی خۆ ئەمن وەم نەکرد، کیژێ منیش ئەوە مایە لۆتوە لۆ کەسی دی نییە، ئێ گۆتیان: چەهەقت لەسە مەلا نەبی نییە، دەرێ خیوەت و بارەگای هەردا، چەند هەزار سوار دەرێ لێیدا، لەشایی وگۆوەند و بەزم وسەیرانێ، لەعا لەمیی گێراوە، دەرێ دینا لەوێ قڕ قڕا، بوەبەزم ورەشبەرەک کەس ئاگای لەکەس نییە، دەرێ ئەوێ شەوێ کە سبەینێ بووکێ ببا، لۆشەوێ خەزار فکری کرد گۆتی: یارەبی خوایە بێو مەمەندی ئاری وەیسیان ئەمن بباو لاس سەری مانگێ لەمن بپێچێتەوەو چاوی لاسی بەچاوی من بکەوی، چ ژینەکە لەدنیایێ لە بۆ من، سەبارەت بەمن پێنجسەد عەگیدی مەمەندی ئاری وەیسیان بەمەدەی دوو سەعاتان لەبەر دەرکەی دیوانێ بابێ من فریدە، دەرێ نیوەی شەوێ هەرستا، کارک وگۆڕیەکی هەرکێشا چەفیەو عەگالەکی عارەبی، شیرەکی لەقەدی خۆبەست، بەسەرپشتی وراغەکی کەت لێیدا ڕۆیی لەهۆی چوەدەرێ، دەرێ لەگەر بەیانیان چووە ئەوهەریرو هەریر بەگیان، هەنگێن حوکم حوکمێ خانزادەخاتونێ خوشکی میرسرێمان بەگی بوو، دەرێ کە لەدەرکەیدا خزمەتکار و نۆکەر جرەوی وراغیان گرت، گۆتیان: دابەزە ئەی سوار، گۆتی دانەبەزم لۆم گازی خانزادێ بکەن، گۆتیان: بابەکێ دەوێری هەرستێنی لەخەوێ هەتا بەخۆی هەرنەستێ، گۆتی: بۆنگاسی کەن برێن سوارەک لەوعارەی لەورەنگەی تەلەبی توی کردییە، دانەبەزی، دەرێ کەخانزادیان هەرستاند، خانزاد هات وەهای کردێ لایدا چاوی پێکەت، دەک گۆتی: مارم وێران بی ئەوچەفییەو عەگالە چییە ئەو کارک و گۆڕیە چییە، ئەو شیرە چییە، لەقەدی چ قەومایە، پێم برێ، گۆتی: خانزادە خاتونێ خوشکی میر سرێمان بەگییە، بەو خالیقی لەژۆری سەرییە، دانەبەزم لەدیوانی میرسرێمان بەگییە، ئەگەر نامەدێ بابم لەشکری مەمەندی ئاری وەیسیان تا لاس لێم دەپێچێتەوە سەری مانگێ ئەوە دادەبەزم، ئەگە دەشمەدەیەوان، گۆتی: پێ لەرکێبی نایێمە دەرێ هەتا ئەچمە ئەفسی شارەزووریان، ئەوجا خانزاد گۆتی: بەسەری میرسرێمان بەگییە، بەخاکی هەریر و باتاسێم، هەموو دابی هەمووبەیێکجارییە، لەشکری ئێزیدیانیشم کردییە هەمووم دابی لەسەردتوو، بەراستییە، ناتدەمەوە ئەبابت نە بە مەمەندی ئاری وەیسییە، هەتا لاس سەری مانگی لێت دەپێچێتەوە بەیێکجاریە، دابەزە، گۆتی: ئەوجا دەرێ دابەزی، خەزار لە خانزادێ جوانتر، خانزاد لەخەزارێ جوانتر، دەرێ سبەینێ چوونە سەرکانیێ دانیشتن، دەری سبەینێش مەلانەبی زانی کیژی نەمایە، مەمەندی ئاری وەیسیان لەسەر مەلانەبی کردیان هەقی نۆخینان یان کیژم دەوێ، مەلانەبی ئەگەر بەهەق لێێ بستاندبا هەقی هەژدەخینی دەدایێ لەباتی نۆ خینان، بەران هەمووی دەبرد هێشتا دەیگۆ دووخینت لەسەرمایە، گۆتی با بەژنەبێ ئەقرە خۆی هاویشتە جێکی دووسێ ڕۆژ مۆرەتم بدێ ئەگەر دیتمەوە هێنامەوە...هێنامەوە ئەگە نەمهێناوە ئەمن دەرەقەتی توو نایێم، چم لێدەکەی بەحوربان وهۆبەوە چم لێدەکەی بکە، گۆتی باشە، دەرێ مەلانەبی پرسیاری کرد ئەگە لەهەریرییە، هەرستا سواری پیرە بارگینەکی کورتان خوار بوو لێیدا لۆ هەریرو هەریر بەگیان.

ئەوێ ڕۆژێ مەلا نەبی، ئەوێ ڕۆژێ خانزاد و خەزار لەناو چارباغی لەسە کانیێ دانیشتبوون، سەریان لێ کۆت کردبوو، هەتا گۆزینگان لە ئاوێ ڕاکردبوو، شەوقیان لەئاوی بڕیبوو، لەبەرخۆش فکریان دەکرد دەیانگۆ یا ڕەبی خودایە دەبی لەمە لایقتر و جوانتر هەبی، لە دنیایێ، دەرێ لەو ئەسنای سەری برند کرد خەزار چاوی پێکەت، دەروێشەک بەبن شورەی ڕەزیدا دەڕۆیی، دەروێش بە غاردانە دەڕۆیی، دەرێ هەرچی بەسە خەزارێش هاتییە بە قسەی دەروێشی هاتییە.

(ئای.... ئەوجە دەرێ

وەکی خەزار سەری برند کرد و چاوی بە دەروێشی کەتییە

لەبن شورەی ڕەزی بەغار ڕۆییە

هەرچی بەسەر خەزارێ هاتییە
دەرێ بەقسەی مامە دەروێشییە
دەرێ بەخۆی نەکردو لەسەر روا گازی دەروێشی کردییە
ئەرێ دەرێ کورە مارت وێران بی مامە دەروێش
مامە دەروێشی عەبدییە
بەتو کەمە بەو خالیقەی لەژۆری سەرییە
ئەگەر نێی بزانم ئەو غاردانەت لەسەر چییە
ئەوجا دەروێشی مارویران کە سەری برند کردییە
چاوی بەوان کەت و بە هۆردوو دەستان چاوی خۆی گرتییە
دەرێ یارەبی دایکم خوا کارو راست نەینی
سەری حەفت ساران تۆبەم کردی
ئەوەندە تۆبەشم لەدنیایی بەلاش رۆیی
ئەنگۆ سەر و لێ کۆت کردییە
پێ و پێخواس کردییە لەئاوی راکردییە
شەوق و لەئاوێ بڕییە
ئەمن نەکەس غەدری لێ کردیەوە نە غەدرم لەکەس کردییە
ئەرێ دەرێ کورە مارت وێران بی مامە ددروێش
ئەو غاردانەی تووبێ ئەسەل نییە
توخوا ئەگەر نێی بزانم لەسەر چی
دەرێ سەری برند دەکرد و ئاوا دەبوو لەشوورەی رەزی
لەبۆ کنەوان هاتییە
دەرێ سەلامی دەکرد لەوان حۆرییە
ئەوجا لەبەری برند دەبوو خەزارە شۆڕی مەلا نەبییان
دایدەنا لە تەنیشت خانزادە خاتوونێ
خوشکی میر سرێمان بەگی،
ئەرێ دەرێ کورە مامە دەروێش ئەگەر بڕوا دەکەی
مەردەقەکی گەلە گەورەت بەدری من بێخستی
توخوا ئەگەر پێم نەرتی ئەو غاردانەت لەسە چییە
ئەرێ دەرێ دایکم چت لێ بشێرمەوە
لە دارەتی دنیایێ شکم دەبرد یێک پیرە بارگینی
لە بۆخۆ لە دنیایێ پێدەگەڕام سوالم پێکردی
ئەو پیرە بارگینەشیان ئەورۆ سەری چەند رۆژە لەمن دزییە
لەعالەمێم پرسیار کردییە
دەرێن لاسەک دەگەڕێ لە دنیایێ بە دەروێشییە
ئەوجا دەرێن لاس پیرە بارگینی منی دزی
بردیتیەوە لەبۆ شارەزووورییە
بەرکو دەیگەمێ هەتاکو نەیفەوتاندییە
رەبی ماری وێران بی کە دەروێش ئەوەی گۆتییە
خانزاد و خەزار لە تریقەی پێکەنینیان دایە
ئەو پێکەنینێ چ تاقە بنیادەم بەچاوانی نەدیتییە
دەروێش لە دیارەوان دەستی بەردێنی دادەیناو
رووی لە عاسمانێ کردییە
ئەرێ دەرێ یارەبی خوایە
خۆ ئەمن چ خیلافم نەگۆتییە
ئەو ئافرەتانە لۆ وایان لەخۆ کردییە
هەتا مدەی یێک سەعاتی دەستیان بە پێکەنینی کردییە
ئەوجا سەری برند دەکرد خەزارە شۆڕی مەلا نەبی
ئەرێ دەرێ کورە مارت وێران بی مامە ددروێش
ئەورۆ سەری چەند رۆژە پیرە بارگینت رۆییە
دەرێ دایکم ئەورۆ سەری سێ رۆژە
دەرێ رەبی مارت وێران بی قسەی عالەمێ راستەو هیچ درۆی تێدا نی
ئەگەر بڕوا دەکەی ئەو لاسە
چ بارگینی بابی منیش هەیە لە ئاقاری
هەمووی دزییە و بردی لەبۆ شارەزووری
ئەرێ دەرێ کورە مارت وێران بی مامە دەروێش
بڕۆ بیگەیێ هەتا نەیفەوتاندییە
ئەوجا دەرێ یارەبی مارت وێران بی مامە دەروێش
مادام هەر دەچی لە بۆ شارەزووری
ئەمن ئەو قاقەزەت لەبۆ دەنووسم بە فرمێسکی چاوییە
بدەمە دەستت لاسی ئەحمەد بەگی شارەزووری
وە دەکەم لێ دەنووسم ئەگەر چ پیرە بارگینی توشی تێدا نەیی
لەوێ بداتێ ماینەک بەخۆ بە دیارییە).

خانزاد و خەزارێ قاقەزەکیان نووسی بە فرمێسکی چاوی هەردووکان تەواویان کرد، دایانە دەست دەروێشی، دەرێ دەروێش لە هەورازان هاواری چاک و پیرانی دەکرد لەنشێوان شۆڕ دەبۆوە دەڕۆیی لەبۆ شارەزووری. دەرێ پاش وان مەلا نەبی، بەخۆو بەپیرە بارگینی رەوەندی کورتان

خوار بەژۆریێ دەکەت، سەلامو عەلیکوم، وە عەلەیکومە سەلام، دابەزی هەتا نیو رۆژی خوارد، گۆتی: کیژم بکە لە راهی خوای ئەو مارویرانە غەزەبە، هۆیەکەی من چ نایێلی، وەڵڵاهی لەباتی نۆ خینان هەژدە خینی دەدەمێ، هەموو لیرەی زەردی عوسمانلییە، بەران فایدەی نییە، هەستە بچینەوە خوا قبور ناکا، وەم لێ مەکە، گۆتی: بابە زۆر گۆتن لۆ قورعانێ خۆشە، فایدەی نییە، ئەمن ژوانم لەگە ئەو سوارەی گرتییە کە لەگە پێنجسەد سواری لەبەر دەرکەی تۆ بە مودەی دوو سەعاتان فڕی دا لەسە خانەی زینییە، هەتا یێکی مانگی نو ئەگە لەسەر دەستی خانزادێ نامدەیە مەمەندی ئاری وەیسیان، هەتا دەرێن ئەورۆ یێکی مانگی نوە، ئەوە دێمەوە، ئەگە دەشمدەیێ وەڵڵاهی نایێمەوە، گۆتی هەستە کیژم لەسە دەستی خانزادە خاتوونێ خوشکی میر سلێمان بەگییە، شەرت بی نەتدەمەوە مەمەندی ئاری ویسیان هەتا وەکو دەرێن ئەورۆ یێکی مانگی نوە، ئەوجا بە تەمامی دەتدەمە مەمەندی ئاری وەیسییە، ئەگە هەتا یێکی نو هاتیش ئەوە کەیفی خۆتیان، دەرێ لێیدا بەگەری کەت هێنایەوە، دەیگۆتە مەمەندی ئاری وەیسیان ئەورۆ کەوتی لەسە خەیاتییە، ئەورۆ فران دەستە خوشکی هاتییە، دەرێ بەو فێرەی هەر مەڕە ئەستەویری لۆ لەشکری کوشتەوەو شایی و گۆوەند و بەزم و سەیرانە، کەس ئاگای لەکەس نییە.

بێینە سەر بەحسێ دەروێشی، دەروێش کە گەیشتە شارەزووری، لەلای هێروە گەیشتە پیاوەکی سەلامی لێکرد، سەلامی لێوەرگرتەوە ئەرێ گۆتی کاکە دیوانێ لاسی لەکێیە؟ گۆتی لۆ بابە وەها خۆت تەنگە نەفەس کردییە، ئارەقەت لەنێوچەوانی هاتییە ئەگەر برسیتە وەرە تێر نانت کەم، ئەگەرشتەکت پێ دەوێ ئەمن لەباتی لاسی بتدەمێ، گۆتی بابە ئەمن بۆ سوال وەدەرۆزەی نەهاتیمە ئەمن لەدیوانی لاسیم پرسیارکردییە، گۆتی مارت وێران بی لاس ئەورۆ سەری سێ رۆژە بابی مردییە، هەشریق ومەشریق لەدیوانی لاسی دانیشە، خوابەخۆی بزانی نەسەری دیوانێ دیارە نەبنی دیوانێ دیارە، ئەتو چت بەلاسی گۆتی ئەمنیش زانیم ئەحمەد بەگ مردییە، هاتیمە فاتیحایەکی لێبدەم لەدووراش بی قەیدی ناکا، دەرێ لێیدا لۆ دیوانی رۆیی، وەکی تەماشای کردێ، هەمووی دەمنی بەگزادەیە، کراوقوچی جافی دانیشتیە، نەسەری دیوانێ دیارەنەبنی دیوانێ، دەرێ دانیشت کە نیورۆژ لە بۆ دیوانێ هات، لەفکری دەکرد برسی بووە فکری لەبەدەنی خۆ دەکرد دەیگۆ ئاشەعازری ئەو مارویرانە دزەکی زۆر نەقۆرایە، عالەم لێی دەترسێ، لۆیە پیرەبابەکی سەد ساری هەیە مردییە، ئەو عالەمە هەموو لەتازییەی دانیشتیە، وەڵلێهی بابی بمری و نەمری ئەمن لە پیرە بارگینی خۆم خۆش نابم، پیرە بارگینم هەر دەوێتەوە، دەرێ هەتا وەکو نیوەڕۆژ لە بۆ دیوانێ هات زۆری برسی بوو، دەرێ کە نیوەڕۆژ هات هەر بەدوو پیاوان سێنییەک داندرا، دەروێش پارووی لێدا گۆتی خوایە بەتەمای توو، تێر و پڕی خوارد، شادەو ئیمانەکی بەهەقی هێنا، گۆتی یارەبی خودایە گەردەنی بابی ئازابی، دەپیرە بارگینی، شەرتبی ئەوی بەپشتی پیرە بارگینیشم پەیا کردییە هەوسار ئەو ساوار و رونی لەمارێمدا هەیە، شەرتبێ بیهێنم لەبۆ لاسییە، ئەمە لۆ چمانە، گۆتی ئەو سارە دوازدەی مانگێ هێوارێ دەچمەوە، ژنەکە دەرێ یا خێمان نەبوو، یا رۆغان نەبوو، یا شیوەکیش لێنانی، ئەمن ئەو مارەم لە بۆ چییە، دەرێ دانیشت لە دیوانێ لاسی ئەوی شەوێ فکری کرد، هاواری کرد، گۆتی: خوایە ئەوە ئەمن ئیشی خۆم ئەوە گەردنم ئازا کرد، لە پیرە بارگینی ئەدی ئەو قاقەزەی کوو دەگەمە لاسی بیدەمێ؟ خوایە ئەتو چشتەکی ئەوها بکەی ئەو قاقەزەی بدەمە لاسی، دەرێ ئەوێ شەوێ هاواری چاک و پیرانی کرد، دەرێ لۆ ئەوێ شەوێ لاس خەزاری وەبیر نەهاتەوە؟ خەونی بەخەزارێوە دیت، سبەینێ لەگە نوێژی بەیانیان لاس هەرستا لەخەوێ لەبۆ دیوانێ هات، عالەم دانیشتیە کەبێ و دابنیشی و فاتیحە لێبدرێ، دەرێ لاس دانەنیشت دەستی بەگۆتنی کرد لەناوەندی دیوانێ.

(ئای... ئەوجا دەرێ
لەگە نوێژی بەیانیان رۆژی سێیەمینێ
لەتازییەی ئەحمەد بەگی دانیشتییە
لاس خەونی بە خەزارێوە دیتییە
لەخەوێدا چاوی پێکەتییە
لەوی وابی خەزارە شۆڕی مەلا نەبییان
بەپەرچەمان بە قەرێوزی وراغێ وەکردو
رایانکێشا لە بۆ مەمەندی ئاری وەیسیان برد بە زۆرییە
ئەوجا دەرێ لەگە نوێژی بەیانیان لە بۆ دیوانێ هات و

سەلامی لە دیوانێ کردییە
دیوان برند بوو هەموو لەپێوە هەروەستەی کردییە
کەس تاقەتی دانیشتنێی لەدیوانێ نییە
تا لاس دانەنیشی بەتەمامی رەبی ماری لاسی وێران بی
دانەنیشت لە دیوانێ دەستی برند دەکرد و هاواری کردییە
ئەرێ دەرێ وەی قەومی جافی
لۆمەم مەکەن لۆمەم لە بۆ نییە
مەرێن ئەورۆ سەری سێ رۆژە ئەحمەد بەگی مردییە
لاس لەتازییەی دانیشت و دەستی بەگۆتنی کردییە
ئەمن لەدنیایێ خوا نەیدامێ برای لەداک و بابییە
ئەمن چ لێبکەم مار و دەورەتێ
ئەحمەد بەگی شارەزووری بەتاقی تەنێ و
ئەمن هەیتم لەدنیایێ
یەک خوشک لەدایک و بابییە
یەک پیرە داکی رزییە
بەران ئەی قەومی جافی
لۆمەم مەکەن لۆمەم لەبۆ نییە
ئەمن ئەوشۆ خەونەکی گەلە گەلە ناخۆشم بەدرێ خۆوە دیتییە
لەخەوێدا چاوم پێکەتێ
خەزارە شۆڕی مەلا نەبییان
بەپەرچەمان بە قەرپۆزی وراغی وەکرد و
رایانکێشا لەبۆ مەمەندی ئاری وەیسیان بە زۆرییە
ئەوجا دەرێ وەی قەومی جافی
لۆمەم مەکەن لۆمەم لەبۆ نییە
ئەوا بێتێ ئەلعان لە دیوانێ جوابەکم بداتێ
جوابی خەزارە شۆڕی مەلا نەبییان لە دنیایێدا بەسەلامەتییە
کە نەیانبرد و لە بۆ مەمەندی ئاری وەیسی
ئەمن شک دەبەم لەدارەتێ دنیایێ
یەک خوشک لە دایک و بابی
شەرتبی ئەویشی بدەمێ هەر بە یێکجارییە
ئەرێ دەرێ کێ بی لە دیوانێ جوابەکم بداتێ
جوابی خەزارە شۆڕی مەلا نەبییان
لەدنیایێدا بە سەلامەتی

ئەمن دەیدەمێ مار و دەورەتی ئەحمەد بەگی شارەزووری هەر بە یێکجاری
بەس دەبەمە دەرێ شێخ غەزالی بەتاقی تەنی
ئەرێ دەرێ کێ بی لەو دیوانەی جوابەکم بداتێ
جوابی خەزارە شۆڕی مەلا نەبییان لە دنیایێدا بەسەلامەتی
ئەمن شک دەبەم لە دارەتی دنیایێ یەک پیرە داکی رزی
شەرتبێ لەشەرتی خوای
ئەویشی هەر بدەمێ هەر بەنان و شیوییە
ئەوجا دەرێ رەبی ماری دەرویشی وێران بی
گێی لە لاسی بوو کە وەی گۆتییە
چونکو خوا بە دەرویشی مارویرانی بەخشاندی
ئەوجا دەرویشە لە جێوە برند دەبوو
قاقەزی بەدەستەوە گرت و لەبۆ کنی رۆیییە
ئەرێ دەرێ کورە مارت وێران بی بەگزادەی جافی
ئەمن دەتدەمێ جوابی خەزارە شۆڕی مەلا نەبییان بەسەلامەتییە
دەرێ دەرویش بەتوم بروا نییە
بەدانێ ناونیشانەی خەزاری بزانم چییە
ئەوجا دەرێ رەبی مارت وێران بی
گێت لێ بی ناونیشانەی خەزاری چییە
ئەگەر بروا دەکەی بەو خالیقەی لەژۆری سەری
ئەوێ رۆژێ هاتم لەلای ژۆری دۆری بەگیان
لەگەر خانزادە خاتوونێ خوشکی میر سرتمان بەگی
لەسە کانیێ دانیشتبوون
سەریان لێ کۆت کردبوو
پێیان پێخواس کردبوو لە ئاوێیان راکردی
بەجۆتە شەوقیان لەئاوێ بریە
ئەو قاقەزەشیان بە فرمێسکی چاوی هۆردووکان لەبۆ تۆ تەواو کردی
ئەگەر برواشت بەوەی نییە
گێت لێ بی لە ناونیشانەی خەزاری چییە
بەران رەبی مارت وێران بی
کە سبەینان هەردەستی خەزارە شۆڕی مەلا نەبییان لەخەوێ
لەعالەمێ وابی ئەو رۆژە لە برندان هەراتی

ئەگەر بڕوا دەکەی لەبەر دەواریّ و یاقوتیّ بەر خەزاریّ
مارت وێران بی دنیا شەوقی لێبردی
ئەگەر بەوەشت بڕوا نییە
لەبۆ خۆت شەرمە و چ عارەت نییە
ئەوجا بەبیرە خۆت بینەوە بەراستییە
چەن ڕۆژان بەرخەوان بووی لەکن مەلا نەبییە
کە وای بەلاسی گۆتییە
لاس دەوی دەروێشی گرتییە
دەریّ مارت وێران بی مامە دەروێش
بەتوم بڕوا کرد بە کەسی دی نییە
ئەوجا دەریّ بەویّ دەمیّ گازی مەلای کردو
خوشکی خۆی لیّ مارە کردییە
دەریّ شەرتبی پیرە داکیش هەر لۆتۆیی هەر بەنان و شیوی
بەران لەدیار چەن هەزار ماری جافی لەناوەندی دیوانی
تانجی لەسەر سەریّ خۆ دەینا خواریّ
لەسەری دەروێشی کردییە
ئەریّ دەریّ وەی قەومی جافی
لۆمەم مەکەن لۆمەم لە بۆنییە
وەبزانن ئەحمەد بەگ نەمردییە و
ئەوە لەجێی ئەحمەد بەگی دانیشتییە
ئەوجا دەروێشی لەجێی خۆی دادەنا
لەناوەندیّ دیوانیّ بە ئاغایەتییە
کەس ئاگای لەکەس نییە
ئەوجا لەناوەندیّ ژنان لەدوورا بەدەستی
ئیشارەتی سەلامی داکی کردییە
ڕەبی ماری ئەو دایکەی وێران بی
دەریّ وەکی چاوی پێکەت و دنیای لیّ وێک هات و
ئەحمەد بەگ ئەوڕۆ سەری سێ ڕۆژە مردییە
لاس بەسە پشتی شێخ غەزای کەتی
لەدوورا هاواری دەکرد
دەیگۆ حەیف لۆ شێرەکی وەکی ئەحمەد بەگی شارەزووری
ئەوڕۆ سەری سێ ڕۆژە مردییە
ڕۆژە شەرمت نەکردییە
بەسە پشتی غەزای کەتی
رووی خۆت لەراو و شکاریّ بەزم و سەیرانیّ کردی

ئەوجا لاسی ماروێران
فرمێسکی بەسە چاوێدا باراند و هاواری کردییە
ئەریّ دەریّ مارت وێران بی دایە
ئاگات لەدەردی من نییە
ئەمن جوابەکم لەبۆ هاتییە
ئەگە بەسێ ڕۆژی کە نەگەمە خەزارە شۆڕی مەلا نەبییان
دەیبەن لەبۆ مامەندی ئاری وەیسی
چ غیرەت و ناموس تازە لە دنیایە لەبۆ من تێدا نییە
ئەمن هاتم پرسەکەت پێ بکەم بە داک و کوڕاتی
تازە نازانم نەبیەم لەشکری جافستانیّ هەر بە یێکجاری
نە بچم بەتاقە سواری
ئەریّ دەریّ ڕۆرە ڕەبی مارت وێران بی
هەتا بابت مابوو هەموو شەویّ لەسەر جیّ و بالینگانان
سەری لەبن سەریّ من دەدا
دەیگۆ لاس لەتوە لەمن نییە
ئەگەر لەمن با ئەویش ناوەکی دەردەکرد لەوراتی
ئەگەر ئەلحان بە لەشکری جافستانیّ بیهێنیتە دەریّ
لەناو هۆبەی مەلا نەبییان و لەشکری مەمەندی ئاری وەیسی
خۆ چ پیاوەتی لەدنیایێ لەبۆ تو نییە
مارت وێران بی ئەگە وەکی بابی خۆت
کە ئەمنی هینا دەریّ لەناو چەند هەزار ماری عارەبی
بەزەبری داریّ ڕمی بەتاقە سوارییە
ئەوجا بینییەوە ناو قەومی جافییە
ئەو دوازدە هەزار مارە سار وەرناسوڕیّ
دەبیتە بیست هەزار مار
ئەریّ دەریّ مارت وێران بی دایە
مادام وەتگۆتیە توخوا گەردەنم ئازاکە
لەو چۆرشە شیرەی لەکنە توم خواردی
ئەوجا دەریّ ڕۆرە
ڕەبی گەردەنت خۆش و ئازابی
ئیشاڵلا دەگەڕێیتەوە کن داکی خۆ بە سەلامەتییە
ڕەبی ماری ئەو دایکەی وێران بی
لە تو وابی جەرگ لە بەدەنی ئەو داکەی نی
ڕەبی ماری لاسیش وێران بی
جرەوی شێخ غەزالی لەچۆل و بەریایانی کردییە

بە بیست و چار سەعاتان لەهەریر و هەریر بەگیان رەت
دەبوو
هۆشی لە یادەنێدا نییە).

ئەوجا دەرێ هات، کەلە شاری کۆیێ رەتبوو، دەرێ وەهای کردێ، تەماشای کردێ هەر چار پەلی وراغەکەی ناری پێوە نمایە، گۆتی دیارە نیگبەت شانی منی گرتییە، لۆیە بە بیست و چار سەعاتان شێ غەزال ناری بە بنی پێوە نمایە، دەرێ گەڕاوە لۆشاری کۆیێ پرسیاری ناربەندی کرد لەکن ناربەندی دانیشت، دەرێ هەر نارەکی لۆی لێنا، وەهای دەکرد هوردی دەکرد بەپشتی ملی ناربەندی دادەدا، دەیگۆ ماروێران ئەو تەنەکانە چییە؟ دەرێ ناربەند گەڕا لەشاری کۆیێ، یەک جۆتە نار ما لۆی هینا، گۆتی ئەوی پاشازادەی جافی، لەو جۆتە نارەی پێوەتر دانییە، ئەگەر دەرێی لۆت لێدەم، ئەگەر دەشرێی لۆت لێنادەم، هەموو پشملت گۆواندم بە پەرکە ناران، گۆتی لۆم لێدە عیلاجم نییە، بەران بزماری پێشەوەی برەک درێژ بێ، لەبەر هۆدانەوەی شەریە، دەرێ کە لۆی لێدا دەستی لەبەرکی راکرد چەنگەکی رووپییە و مەجیدی لۆ ناربەندی فرێدا سەر عەردییە، دەرێ نارەبندیش هەندی لەگە وراغان هاتووچۆ کردبوو، قوەتی هەبوو، دەرێ ودهای کردێ نینۆکی لە دوو روپیەی گیر کرد روپیەی قەرپ دەکرد رنگ رایدەوەشاند لەپشتی ملی لاسی گیر دەکرد، دەیگۆ مارت وێران بێ لەمن وابێ ئەتوی عەگیدی لەناو قەومی جافییە، هاتی دەرۆی لەبۆ چ مەملەکەتەکییە، نەمزانی چاوەش لەبۆ بوکێ رۆیشتی ئەو بەخشیشەیان بەتو بەخشاندیە، ئەو روپییە قەرپانەیان دایتە تو، لەباتی شاباشییە، گۆتی: وسبە سەباب خەنیت دەکەم بەزێرییە، دەرێ هەگبە زێری لێک دەکردەوە لەپشتی ملی نارەبندی دا، لەتوو وابێ حەفت سارە روح لەبەدەنێ نارەبندیدا نییە، دەرێ لێیدا لۆ سەپشتی شێ غەزالێ هات لە هەریر و بەگیان کەت، چونکە قاقەز لە هەریرێ هاتییە لەهەریر و هەریرەگێن فکری دەکرد، گۆتی: ئەمن روو بدەمە دیوانی میر سرێمان بەگییە، ئافرەتەک حوکمی لەسە کردییە، توخوا ئەو مێواندارییە لەبۆمن چییە، هەندەم نەمایە ئەورۆ سبەینێ ئەگەمە خەزارە شۆری مەلا نەبییان دەیبەن، لەبۆ مەمەندی ئاری وەیسییە، گۆتی: چاک ئەوەیە دوو سێ جاران گاسی خانزادی کەم ئەگەر خەزار لەوێ بێ خۆ ناگری دێتە دەرێ، وەکی چاوم بە خەزارێ کەت، ئەوجا لادەدەم مەسەلەکی دەکا دەرێ هەم زیارەت هەم توجارەت، یەکجاری لادەدەم، ئەگە خەزاریش لەوێ نەبێ، ئەمن دەرۆم سبەینێ بگەمە دیوانێ مەلا نەبییە، ئەکو ئیشەکە دەفەوتێ.

(ئای... ئەوجا دەرێ
لاسی ماروێران دەنگی برند دەکرد و
بەبن شۆرەی رەزێدا رۆیی
ئەوجا دەنگی برند دەکرد و هاواری کردییە
ئەرێ دەرێ وەی خانزادە خاتوونێ
خوشکی میر سرێمان بەگییە
بەتو کەمە بەو خالیقەی لەژۆری سەری
ئەو ئەمانەتی لێرە بوو لێرەمایە یان رۆییە
ئەوجا دەرێ خانزاد لێی بەسە دەکەتە
سەر کۆشک و قاوەخانەی میر سرێمان بەگییە
هاواری کردییە
ئەرێ دەرێ کورە مارت وێران بێ
بەتو دەرێن لاسی ئەحمەد بەگی شارەزووری
ساحێبی دوازدە هەزار ماری جافی
ئەتو لەدنیایێ را ئەو ئەمانەتەت لە بۆ چییە
وەکی سبەینان سارەوانی گرتبوو
لەگەر ئەحمە ئاغای سۆرکان هەموو رۆژێ لەسە کانی و کانیاوێ
بیست و چار راموسانانی لەو ئەمانەتەی توو کردییە
لۆیە ئەمن دەرم کردی
دەرێ وەی خانزادە خاتوونی خوشکی میر سرێمان بەگییە
توخوا ئەگەر پێم ئەرێی
ئەو ئەمانەتەی لێرەبوو لۆ کی لای رۆییە
ئەرێ دەرێ کورە مارت وێران بێ
ئەتو ئەو ئەمانەت لە دنیایێدا لەبۆ چییە
وەکی سبەینان هەردەستا لەخەوێ
سەری پڕ دەبوو لە رشک و ئەسپێی
چەند منداری رەوەند و خەیلانی و بارەکیان هەبوو
بەدووم پێخستوو دەرم کردی
دەرێ وەی خانزادە

خانزادە خاتوونێ خوشکی میر سرێمان بەگی
بەخوای ئەگە پێم ئەرێی بەراستییە
ئەو ئەمانەتە لەبۆ کێ رۆیییە
ئەرێ دەرێ کورە مارت وێران بی
ئەتوو ئەو ئەمانەتەت لەدنیایێدا لەبۆ چییە
چەند منداری رەوەند و خەیلانی و بارەکیان
هەمووی لەئاقاری بەو ئەمانەتەی تویان
ساری دوازدە مانگی رابوردییە
ئەتو ئەو ئەمانەتیەت لەبۆ چییە
وەرە ئەمن مارەکە دانیشە لەجێی میر سرێمان بەگی
ئەوجا حوکمی بکە لە برێی گۆیاری
هەتا چیایێ داسینان
هەر لەبۆ خۆ مارویێران بە راستییە).

دەرێ وەکی وای پێگۆ، گۆتی نا دیارە خەزار لێرە نییە، ئەو بۆرە بۆرەی لەبۆ چییە، ئەوە چێ لۆ دەرێ، دەرێ جرەوی شێ غەزالێ شل کرد، لێیدا رۆیی بەبن شورەی، خانزاد چی پێنەما گۆتی ئەی لاسی ئەحمەد بەگی شارەزووریە، بەتوو کەمە بەو خالیقی لەژۆری سەرییە، ئەگە دنیا بوو لەو سەری گەڕایەوە لەناو هۆبەی مەلا نەبییان و لەشکری مەمەندی ئاری وەیسییە، بە سەلامەتییە، لادە دیوانی یەخسیران بەچاوی خۆ رۆنانێم شەوەکی بە میواندارییە، دەرێ لێیدا رۆییە خوارێ، ئەوی جرەوی شێ غەزالی شل کرد، لەبۆ هۆبەی مەلا نەبییان نێزیک بووە، دەرێ ئەوی شەوێ خەزارە شۆڕی مەلا نەبییان خەونی بە لاسییەوە دیتییە، دەرێ لەگە نوێژی بەیانیان هەرستا لە خەوێ سێ کارەکەری هەبوو ئەستێ وخوبی و رابی، گۆتی کچێ ئەو سێ گۆیەم لەبۆ بینن، کێ بەشەر خەبەری ئەو سواردم بداتێ دەیدەمێ مزگێنی ئەو سنجاقە سەر بە زێڕەی بە راستییە، دەرێ هەر کارەکەر بوو دوعای دەکرد خوایە لەو رێیەی بێ دەرێ ئەوێ رۆژیش مارێ هۆبەی مەلا نەبییان، دەرێ لەشکری مەمەندی ئاری وەیسیان دەرێ ئاخیر رۆژە، گۆوەندە بەزمە، دەرێ چێشتان داهات مەڕ هاتە بەر بێرێ، دەرێ لێیدا لۆ بەر بێرێ هات بچی رابوەستی بێری بکا بدۆشی، دەرێ کارەکەرەکیان بە گاگۆڕەو قونەخشکە خۆی گەیاندە بن رەشمارێ، گۆتی: خەزارە شۆڕی مەلا نەبیان، لە توم مزگێنییە، ئەو تاقە سواری دەرێی واهاتەوە، خوارێ لۆ هۆبەی مەلا نەبییە، تۆزی بەری عاسمانێی گرتییە، دێتە خوارێ لەوی وابی نێر لە مەملەکەتی دانییە، گۆتی ماکەر مەکە مەدحی ئەو سوارەی گەلەکم بە چاوی خۆ دیتیە، بگرە سنجاقی سەر بە زێر مزگێنییە، دەرێ لێیدا دەستی دا مەنجەرێ لۆ بەر بێری چوو، گۆتی: ئەگەر عەزیز بی و پاشازادە بی نایێ لە رەشماری چۆل و هۆل دابەزی، هەتا ئەمن ئەو هەزار مەڕەی دەدۆشم، ئەگەر عەگیدیش نەبی و ئەسل زادە نەبی، با لە رەشمارێ دانیشی هەتا ئەمن مەڕێ دەدۆشم، دەرێ لێیدا بەر بێری بردە سەر بستێی دانا، دەرێ بابی و برای مەڕی هەر دەکەن، بەخۆ دەستی بە مەڕدۆشینێ کرد، دەرێ لەشکری مەمەندی ئاری وەیسیانیش بەرامبەری واشایی و گۆوەند ئاخر زەمانە، دەرێ لاس رووی لە رەشمارێ کرد، دیتی رەشمار چۆلە کەسی تێدانییە، دەرێ جرەوی شێ غەزالی باداوە لۆ بەر بێرێ، دەرێ شوان لەپشت مەڕییە، مەڕی هەردەکرد لۆ بەر بێری، گۆتی شوانە شوانی پەزییە، لەتوم مبارەک بی ئەو بەرانە گەورە چار قۆچییە، توخوا پێم برێ خەزار مایە ئانە رۆییە، دەرێ ئەو وەیگۆ خەزار لەبەر بێرێ لە دیار بابی و برای شەرمی نەکردییە، بەرامبەری لەشکری مەمەندی ئاری وەیسییە هەرستاوە دەرێ جرەوی شێ غەزالی گرت، سێ جاران نێوچەوانی شێ غەزالی ماچ کرد، گۆتی لاست لەوێرا لۆمن هینا، مەملەکەتی بەسەلامەتییە، ئەوجا دەرێ رکێبی گرت هینایە خوارێ دەستی لەراست دەست لاسی گیر کرد و لێیاندا لۆ رەشمارێ هەژدە تیرەگە چوونە خوارێ، گۆتییە بابی شیرەکەی پاسکە مێشی نەکەوتی، بەلچکە کەوێی مەلا نەبی ما شیری پاس کا، دەرێ لێیدا چوونە بن رەشمارێ گۆتی خەزار باس خواس، گۆتی ئەی مارت وێران بی ئاگات لێ نییە، دۆرو زورنا و شایی و ئەورۆم مایە بەخوای ئەگیشت بایێی سبەینی لەگە نوێژی بەیانیان سواریان دەکردم، گۆتی شیخ غەزالم، گۆتی ئەی مارم وێران بی شیخ غەزالم بە سێ شەو و سێ رۆژان لەشارەزوورێ راهینایتە هۆبەی مەلا نەبییە، ئەو بەستەزمانە لێی گەڕێ نیسراحەت کا، ئەورۆ خۆ رۆژی شەڕی نییە، گۆتی لۆ ئەقری ژنان لەگەر نی پیاوان هەر ئەقوستانە، ئەورۆ ئەمن دەچم دوو قسە لەگەر مەمەندی ئاری وەیسیان دەکەم، بزانم جەوهەری پیاوانی لە نێوچەوانیدا چییە، ئەوجا دەگەڕێمەوە ئەمن ئەوشۆ لەکنە توو، مێوانم هەتا نوێژی بەیانییانە،

ئەوجـا نویژی بەیانیـان دەکـەوینە سـەری مـەیدانێ و لەگـە مـەمـەندی ئاری وەیـسـیـیـە، ئەوی لەشکر بوو گـوتیـان ئەوە هەبی و نەبی دەرێن قرانی سواران دەینی ئەوە هات، دەرێ لەشکر پەرتاو پەرتانی پێکەت، شایی چ و عاری چ.

(ئای... ئەوجە دەرێ
لاسی مارویران بەدەستی ئیشارەتێ
سەلامی لەشکری کردییە
هەر بابا بوو لەجێوە هەروەستەی دەکرد و
بەرامبەری لاسی
دەرێ تەماشای کردییە
لەبەینی خۆ دەرێ هەر بابا بوو
گێی لەبن گێی یێک کردییە
دەرێ هەبی و نەبی ئەوەیە لاسی ئەحـــمـــەد بەگی شارەزووری
دەرێن قرانان لەبۆ سواری دەینی لە مەیدانێ
بە زەبری دارێ رمی
لەوی وابی نێری تێدا نییە
ئەوجا لە لەشکری مەمەندی ئاری وەیسیان
دەبووە پشێوویە
ئەوجا لاس دەنگی برند دەکرد و هاواری کردییە
دەیگۆ کێیە مەمەندی ئاری وەیسی
کە خەبەریان بە مەمەندی گەیاندو
بەسە پشتی وراغی کەت و هاتنە مەیدانێ
بەرامبەری لاسی هەروەستەی کردییە
رەبی ماری مەمەندی وێران بی
لەلاسی گەلە عینادتر و عەگیدترە
لە دنیایێدا چی کەم نییە
ئەوجا دەرێ لاسی مارویران هاواری کردییە
ئەرێ دەرێ کورە مەمەندی ئاری وەیسیان
ئەتوو لە پیرو پێشینانت نەزانییەو
لەباو و باپیرێ خۆت نەبیستییە
توخوا ئەگەر ژنەک بە پیاوی قایل نەبی
لە دنیایێ پیاو ئەو ژنەی بە پوولەکی لەبۆ چییە
ئەرێ دەرێ کورە مەمەندی ئاری وەیسی
ئەوە درایتە تو لەباتی نۆ خینە
تەراقی دە وەکی برایەکی چاو لە مەیدانێ
دەتدەمێ هەموو لیرەی زەردی عوسمانلی
ئەگەر بەو حارەش تەراقی نادەی دەیکەمە عینادی
ئیشاللا سبەینێ لە ناوەندی مەیدانێ
هەر لێت دەستێنم بە زەبرێ دارێ رمییە
ئەوجا دەرێ رەبی ماری لاسی وێران بی
کە ئەوەندەی بە مەمەندی ئاری وەیسیان گۆتو
جرەوی شێ غەزالێی بادەداوە
لەبۆکن خەزاری هاتییە
ئەوێ شەوێ لەبن رەشمارێ هەژدە تیرەگەی
مەلا نەبییان لەگە خەزارێ
گەمەو سوعبەت و سەیرانی کردییە
ئەمان نوێژی بەیانی بەسە پشتی شێ غەزالی کەتو
لەبۆ مەیدانێ هاتییە
ئاوری دەداوە دەیگۆ وەی خەزارە شۆڕی مەلا نەبی
ئەمن لە باو و باپیر و پێشینانم زانی
دەرێ ئەگەر
لەکن پیاوی چ نێری تێدا نییە
رەبی ماری خەزاریش وێران بی
وا تێدەگەیی بێتە مەیدانێ
لەوی وابی گۆتیتی چاوت دەبینی
مەمەندی ئاری وەیسی
ئەوجا دەرێ لاس رووی خۆی لە مەیدانێ کردییە
لەگە نوێژی بەیانیان
لەگە مەمەندی ئاری وەیسیان دەکەتنە سەری مەیدانێ
لەسە پشتی شێ غەزالێ
ئەوجا دەرێ بەشیر و تیر و
یێکدیان هینایە و بردییە
هەتا نوێژی نیوەڕوانێ
چتاق زەفەری بەچتاقی نەبردییە.

* نووسینەوەی: پیرداوود مەخموری
- لەکتێبی (لاس و خەزاڵ) هەولێر - ٢٠٠٢

ئەفەندی

ئەفەندی چینێکی دەوڵەمەند و دەسەڵاتدار و شارستانی و رۆشنبیر بوو، لە سەردەمی عوسمانلی و سەرەتای دامەزراندنی دەوڵەتی عێراق. لە کوردستانیش وەک توێژێکی تایبەت لەنێو کۆمەڵدا دیاربوون، زۆرتریش لە دەسەڵات نزیک بوون. ئەگەر کەسانی رۆشنبیر و پیاوچاکیان لێهەڵکەوتووە، ئەوا ئەفەندی واش هەبووە کە ردشە خەڵکەکە خۆشیان نەویستووە و ئەم خۆشنەویستنەش لە فۆلکلۆر بەگشتی رەنگی داوەتەوە، سەیرکە لەم بەیتە شایەر چی بە ئەفەندی کردووە. (ئـ. هـ).

هاتمەوە لە هەولێری
رێم دەکەتە دۆغانێ
لە پیرێژنەکم پرسی
پیری ئاخری زەمانێ
رێی دیوەخانێ کانێ
دەچوومە دیوەخانێ
ئەفەندییەک دانیشتبوو
پیری ئاخری زەمانێ
جەفارەکی دەدامێ

قونک دارێ خەڵتانێ
ئەفەندی لۆ عەیدزی
دەیگۆ لەبێ سەپانی
ئەگەر تەماعی بدەی
ئەمن دەکەم سەپانی
مەعەلەکی با بکەین
مەعەلەمان با دیار بی
عەرەبە گەنمەکم دەوێ
هەر نانانەی سەپانی
جۆتە کراشەکم دەوێ
بن کەویم لۆ خێزانی
عەسیرە خورماشم دەوێ
لۆ چێشتێ سبەینانی
سێ گرۆز پاکەتم دەوێ
لە بۆ سەعەتی گبانی
هۆقە رونەکم دەوێ
لە بۆ دست و هەسانی
فەلاح چت لۆ نەماوە
دەوجە دەستی لە گونانی

ئەفسانە

دکتۆر هیمدادی حوسێن
کۆلێژی پەروەردە- زانکۆی سەلاحەددین

• کابرایەکی گێل و نەزان و بێ بەخت

حەکایەتبێژ/ وەستایەکی بەننا، گوایە لە چایخانەی بەننایان لە بنەوانی رەمەزان گوێی لێبووە، نەخوێندەوارە

کۆکردنەوەی: عەبدولباقی ئەکرەم ئەحمەد

دەڵێن کابرایەک هەبووە، زۆر بێ بەخت و نەزان و گێل بووە، وای لی هاتبیە لە قەلبی خۆی بێزار بووە.

رۆژەک کابرایەک لێی دەپرسی ئەوە لۆ غەمگینی؟ ئەویش جوابی دەداتەوە: لە هیچ شتەکی بەختم نییە، نازانم چ بکەم. کابرا پێی دەرێ برۆ بە دووی بەختت، وا لە فلانکە بیربیە. بێ بەخت خۆی رێک دەخات بەرەو فلانکە بیر دەروات بۆ هێنانی بەختی خۆی.

لە رێیێ شێرێک تووشی دەبێ، دەڵێ: لۆ کێندەر دەچی؟

ئەویش دەڵێ: بە دووی بەختم.

باشە ئەتوو هەر دەرۆی، بزانە ناپرسی لۆ وابێ تاقەت و لاوازم وەکی شێران نیم.

بێ بەخت هەر ئەوەندە باشم، بە جێ دەهێڵێ دەروات دەگاتە سەر ئاوێک، لە جێی پەرینەوە ماسییەکی گەورە عاسێ بووە، بوویتە پرد عالەم بەسەرایدا تێدەپەرێ. کە بێ بەخت دەپەرێتەوە ماسی دەڵێ: لۆ کێندەر کابرا؟

بە دووی بەختم!

- باشە هەر دەرۆی بزانە ناپرسی لۆ لێرە عاسێ بووم؟

بێ بەخت: هەر ئەوەندە باشە. دەپەرێتەوە ماسی بەجێ دەهێڵێ. دەست دەکا بە رۆیشتن. دەگاتە باخچەیەک.

- لە باخچەی کابرایەک گازی دەکات هۆ کابرا لۆ وەها عەجەلەی، خێرە؟

کابرای بێ بەخت: بە دووی بەختمدا دەرۆم.

- باخچەچی دەڵێ بەخوای نازانم لۆ ئەو دارە بەری نییە زۆریش خزمەتی دەکەم، بزانە ناپرسی لۆ وەهایە.

- بێ بەخت: هەر ئەوەندە؟ باشە.

- کابرای باخچەچی بەجێ دێڵی لۆ ئەوەی بگاتە فلانکە بیر. دەستدەکا بە رۆیشتن، لە رێیێ دەبینێ کۆمەرەک پاسەوان راوەستاینە یەکەکیش لەسەر ئەسپەکییە، کە کچە میرە.

کچە میر پاسەوانێکی گاز دەکات، دەرێ:

ئەو کابرایە گاز بکە

وەڵڵا کابرای گاز دەکەن و دێتە پێش، کچە میر لێی دەپرسێ:

- لۆ وەها تەنگاوی، کێوە دەچی؟

کابرای بێ بەخت: بە دووی بەختمدا دەچم.

بزانە هەر دەرۆی لۆم بپرسە بزانە لۆ وەها دڵم توند دەبێ و لە قەلبی خۆم بێزار دەبم.

کابرای بێ بەخت و گێل:

هەر ئەوەندە.؟! سەرچاو.

کچە میر: بەران لە فکرم نەکەی جوابم لۆ بێنەوە باشە.

کابرای بێ بەخت لێدەدا دەروات، دەگاتە بیرەکەو هاوار دەکا بەختم، دەنگ دەداتەودو برۆ، واهات. پێش ئەوەی برۆم چەند سوئالەکم هەیە.

کچە میرەک پێی گۆتم لۆم بپرسە بزانە لۆ وەها دڵم توند دەبێ، لە قەلبی خۆم بێزار دەبم، گوتی: پێی بڵێ با مێردەکی بکات دەکەوێتە خۆشی و دڵی فراوان دەبێ.

باشە ئەدی باخچەچییەکە دەڵێ داری باخچەی بەر ناگرێ؟ دەڵێ پێی بڵێ لەبن دارەکەی حەفت کوپە زێڕ هەیە، دەریان بینی، ئەوا دارەکە بەردەگری.

سوئالێکی دی، باشە ئەو ماسییە چی بکات، کە لەو جێیە عاسێ بووە، بوویتە پرد، عالەم بەسەریدا دەڕوا.

دەڵێ، پێ برێ: گەوهەرەک لە قورگی عاسێ بووە، با فڕێی دا ئەویش وەکی ماسییەکانی دی دەگەڕێ و قوتار دەبێ.

ئەدی ئەو شێرە بێ تاقەت و لاوازە چ بکات.

دەڵێ با گێلەک یا نەزانەک یا بێ بەختەک بخوات چاک دەبێ و دەگەڕێتەوە سەر تاقەتی خۆی.

ئەوجا کابرای بێ بەخت دەگەڕێتەوە لۆ جێی خۆی کە دەگاتە کچە میر جەوابەکەی پێ دەرێ، کچە میریش دەڵێ: وەرە مەچوو لێرەبە ئەمنیش مێردت پێدەکەم، دەڵێ برۆ ئەمن بەختم هاتییە، لێدەدا دەڕوا.

کە دەگاتە باخچەچی پێی دەڵێ: لە بن دارەکە حەفت کوپەرە زێڕ هەیە ددرهێنەو دارەکەت بەری دەبێ.

باخچەچی، کوڕم ئەمن پیرم وەرە بەیەکەوە دەری بێنین، بەشی بکەین، کابرای گێل و نەزان دەڵێ ناتانم دەبێ برۆم بەختم هاتییە، لێدەدا دەڕوات.

دەگاتە ماسی لەسەر پشتی پێی دەڵێ: ها کابرا، جەوابی دەدات و دەڵێ: گەوهەرەک لە قورگت عاسێ بووە فڕێ دە چا دەبییەوە، وەکی ماسییەکانی دی لۆ خۆت دەگەڕێی. ئەویش دەڵێ: هەر فڕێی دەدەم وەرە لۆ خۆت هەڵیگرەوە.

– چ؟ ئەمن بەختم هاتییە، گەوهەرم لۆ چییە.

کە دەگاتە شێری لاواز و بێ تاقەت مەسەلەکەی لۆ دەگێڕێتەوە، دەڵێ ئەتوش گێلەک یا نەزانەک بخۆ چا دەبییەوە، دەگەڕێتەوە سەر تاقەتی خۆت و بە قووەت دەبی.

شێر گوێی لەو قسانە دەبێ، دەرێ وەڵڵاهی لەو کابرایە گێل و نەزان و بێبەختتر نابینمەوە. دەرێ: کابرا گوێم لێ نییە وەرە پێش هەتا باش گوێم لێبێ. کابراش دێتە پێش، شێر پری دەداتێ و دەیخوا.

ئەمنیش لەو سەر هاتمەوە.... هیچم لۆ نەبرایەوە.

* * *

• فاتمەی تاقە خوشکی حەفت برا

تەمەنی خاوەن ئەم ئەفسانەیە (٧٠) ساڵەو نەخوێندەوارە. شوێنی دانیشتنی گوندی تەتەراوەیە.

کۆکردنەوەی: روشدیە شەریف.

فاتمە تاقە خوشکی حەفت برایان بوو، ئەو برایانە بێجگە لەو خوشکە خۆشەویستە، کەسی دیکەیان نەبوو، فاتمەش هەموو وەخت و خۆشی خۆی لۆ برایەکانی سەرف دەکردو بەخێویانی ددکرد، فاتمۆکەش (فاتمە) پشیلەکی هەبوو هەموو رۆژگاریان پێکەوە دەبردە سەر، رۆژەک فاتمۆک هەندەک مێوژی ددکڕی و لەگەر پشیلەکەی دەخۆن، پاشی دوو سێ رۆژان پشیلەکە لە فاتمۆکەی داوای مێوژی دەکات، ئەویش دەرێ وەڵڵا نەمایە. پشیلەش دەرێ هەر دەمەوێ، ئەگەر نا ئەو ئاگردانەت لێدەکوژێنمەوە، کە فاتمۆکە غەیری ئەو ئاگرە هیچ ئاگرەکی دیکەی نەبوو، لۆ ئەوەی لە ماڕێ کاروباری پێ جێبەجێ بکات لە شیولێنان یان ئاو گەرم کردن.... هتد.

فاتمۆکە زۆر لێی پاڕاوە، کە واز لەو کارەبێنی، بەڵام پشیلەکە هەر لە سەر قسەی خۆی بوو، ئیدی ئاگرەکەی لە فاتمۆکەی کوژاندەوە و هەرات. فاتمۆکە زۆر داماو و بێ هێز بوو، نەیدەزانی چ بکات هەتا ئاگردانەکەی دابگیرسێنێتەوە، ناچار بەرێیاندا دەرۆیشت لە دوو ئاگری دەگەڕا، لە دوورەوە رووناکییەکی دیت و دری بەو رووناکییە خۆش بوو، وردە وردە لێی نزیک دەبۆوەو دیتی سێ ژن لە پێش ئاگردانێک دانیشتینە و دێوەک سەری بە کۆشی هەر سێ ژنەکەی کردییە، فاتمۆکە داوای لە ژنەکان کرد، کە لە دارێکی بە ئاگری بدەنێ لۆ ئەوەی ئاگردانی خۆی پێ داگیرسێنێتەوە، ژنەکان گۆتیان کچێ ئاگری مەبە، دێوە ئەگەر بەو حارە بزانێ دوایی ددمانخوا، فاتمۆکەش گێی نەدایە ئەوان داهاتەوە لۆ ئەوەی کەلە داردکی بە ئاگر ببات، بەس لە کاتی بردنی ئاگرەکە سەرکە بەنێک لە گیرفانی فاتمۆکە دەکەوتە خوارێ، کەسەرەکەی هەر لە گیرفانی فاتمۆکەیەو وا بەرەو ماڕێ دەڕوات. ئەو سەرکەبەنەکەش هەروا خل دەبتەوە (واتە لەلای سێ ژنەکەم دێودکە سەر کەبەنەکە خلۆل دەبتەوە) هەتا فاتمۆکە دەگاتە ماڕێ داوەکە خلاس ددبی و سەرەکەی تری داوەکە ئەوەی، کە لە گیرفانی

فاتمۆکە دەبێ ئەویش دەکەوتە سەر عەردی. دێوەکە لە خەوێ هەردەستێ و دڵێ: "بۆن دێ بۆنی بێگانان دێ ... لە هەرسێ ژنەکە دەپرسێ، دەرێ کێ هاتبووە ئێرانە، ئێستا ئەگەر پێم نەرێن هەرسێکتان دەخۆم، بەران کە دێوە چاوی بە داوە بەنەکی دەکەوێ، یەکسەر بە دوای داوەکەدا دەڕوات، دەڕوات هەتا داوەکە لە پێش ماری فاتمۆکەی خڵاس دەبێ، ئەوجا دێوە لە دەرکەی دەدات و فاتمۆکەش کە دەرکەی دەکاتەوە دەبینێ دێوەیە، زۆر لێی دەترسێ و لێی دەپاڕێتەوە، دێوەش دەرێ مادام ئەوا دەترسێی قەیدی ناکا ناتخوم، بەران داوایەکم هەیە، دەبی جێیبەجێی بکەی، ئەگەر لۆشم جێی بەجێی نەکەی، ئەوا هەر حەفت برات بەیەک جار دەخۆم، داوایەکەش ئەوەیە، دەرێ هەموو رۆژێ ئەنگوستی گچکەت دەمژم، فاتمۆکەش بەوەی رازی دەبێ، بەران دێوە پێی دەرێ نابێ براکانت بزانن.

نیدی دێوە هەموو رۆژێ دەهات و تا بەینەکی ئەنگوستی دەمژت، وای لێهات رۆژ لە دوو رۆژ، فاتمۆک بێ هێزو رەنگ زەرد و سیس دەبوو. رۆژەکیان براکانی فاتمۆک تەمەشایەکیان کردو گۆتیان: ئەوە لۆ ئەوها رەنگت زەردە؟ جاری یەکەم گۆتی: هیچ نییە، پاشان دیسان لێیان پرسیەوە، ئەوجارە ناچاربوو، هەموو بەسەرهاتەکەی خۆی لۆ برایەکانی گێڕاوەو گۆتی: دێوە هەموو رۆژێ لە فلانە کات و شوێن دیت، براکانی گۆتیان: ئەو جارەیان فێرەکی لە دێوەی دەکەین، چارەکی لۆ لێ دەدەین و بەخۆر پڕی دەکەینەوەو دەیکوژین، سبەینێ ئەگەر بەیانیان براکانی فاتمۆک چارەکەیان هەرکەناندو سەرەکەیان داپۆشت، دێوەش لە کات و شوێنی خۆی هەروەکو هەموو رۆژەکانی دیکە هاتە لای فاتمۆک بۆ ئەوەی پەنجەی بمژێ، لەگەر کە هاتە ژۆرێ و کەتە ناو چارەکە، ئەوجا براکانی ویستیان بەخۆر سەرەکەی پڕبکەنەوە هەر لە ناکاوەکی دێوە هاواری فاتمۆکی کرد و گۆتی (هۆ فاتمۆکە، ئەگەر سەرمتان بەخۆر قەپات کرد، ئەوا هەموو رۆژێ بە هەویراو سەرەکەم ئاوبدە) ئەوجا سەرەکەیان پڕکردەوە دریان داکەت، نیدی فاتمۆکە قسەکەی دێوەکەی لە فکر نەکرد هەموو رۆژێ بە هەویراو سەری ئاوددا تا رۆژەکیان چەند قیچکە پیازەک لە سەر دێوە شین بوون، رۆژێکیان فاتمۆکە شیوی لێدەنا پێویستی بە پیاز بوو هەستا پیازی سەر دێوەکەی لەسەر زەوی بچڕاندن و هاوێشتییە ناو شیوەکەی، شیوەکەی لەپێش برایەکانی داناو نانیان خوارد، پاشان هەر حەفت برایەکەی فاتمۆکە بوونە بەراز، فاتمۆکە زۆری لە خۆی داو هەرچەندی کردو هات و چوو سەری لێ شێواو زۆر بێچار بوو هەردەگریاو نەیدەزانی چ بکات، رۆژەکیان فاتمۆکە زۆر بەمات و مەلووری و رەنگ زەردییەوە دانیشتبوو، شوانەکی پیریش بەوێ داهات، لێی پرسی: (ئەرێ لۆ ئەوها خەمباری؟) فاتمۆکەش گۆتی چت لۆ باس بکەم (حارو حیکایەت ئەوهایە).

شوانەکە گۆتی: ئەمن هەر حەفت برات بە مەرجەکی لۆ چاک دەکەمەوە، فاتمۆکەش گۆتی: چییە؟

گۆتی: " دەبی مێردم پێ بکەی. "

فاتمۆکە گۆتی: رازیم، ئەگەر براکانم لۆ چاک بکەیەوە.

بەو حارەی لەگەر یەک پێکهاتن، شوانە گۆتی: ئەمن لە هەر حەفتیان دەدەم، بەران ئەگەر براکانت هاواری تۆیان کرد جواب نەدەیەوە: گۆتی: باشە. لە هەر هەموویانی دا فاتمۆکە هیچ دەنگی نەکرد، هەرچەندە ئەوان هاواریان لۆ دەبرد، بەران لە حەفتەم برای، کە براکەی گۆتی: (وەی فاتمۆکە) فاتمۆکەش گۆتی: وەی گیان، لەبەرئەوە برای حەفتەمی نیوەی چابۆوەو نیوەکەی دیکە بە بەرازی ماوە. شوانەکە فاتمۆکەی لۆ خۆی بردەوە مارێ، ئەو شوانە بەخۆی ژنەکی هەبوو بەناوی (سۆرێ چاوشین). ئەو ژنە کە بەهاتنی فاتمۆکەی زانی، زۆر رکی لێ بۆوە، فکری لە کوشتنی فاتمۆکە کردەوە، رۆژەکیان فاتمۆکەی هاوێشتە ناو چارەکی و کووشتی، روحی فاتمۆکە بووە دوو کۆتر، ماری سۆرەی چاوشین چووە ناو دارستانی (باری کرد)، دوو کۆترەکەش چوونە سەردارەکانی ناو دارستانەکە، رۆژەکیان (سۆرێ چاوشین) زۆر نەخۆش دەبێ، حەکیمیان دێنە سەری دەرێن هەر بە گۆشتی کۆتری چاک دەبێ، خەرکی ناوچەکەش دەچن دوو کۆترەکەی دەگرن و لەسەر رووباری سەریان دەبڕن و دەیبن، حەکیمەکان دەرێن دەبی بە مەرجەکی سەری، کۆترەکان ببڕن، کەخین نەکەتە سەر عەردی، بەران دووپشکە خین لە کاتی سەربڕینی کۆترەکاندا کەوتە ئەوبەرو ئەوبەری رووبارەکەو ئەو دوو پشکە خینە بووە باغ و باغاتێکی زۆر گەورە. پاش ماوەیەک سۆرێ چاوشین کوڕەکی دەبی، داوای لانکەکی

دەکا لۆ کوڕەکەی، کە لە داری ئەو باغاتە دروست بکرێ، لانکیان لۆدروست کرد، کوڕەکەیان هاویشتە ناو لانکەکە، ئەگەر دایکەکەی مندارەکەی راهەژاندبایە ئەو مندارە کە دەستی بە قیژاندن دەکرد، ئەگەر بابی مندارەکەی لانکەکەی راهەژاندبایە ئەوا مندارەکە نەیدەقیژاند، لەبەرئەوە ژنە کە گوتی: ئەو لانکەی دەبێ بشکێنم و بسووتێنم، لانکیان سووتان دوو کزە کزەی دەهات، پاشان فڕێیان دایە ئەو بەروە لە شکلی کۆلکە داردکی سووتای بوو، ژنە گاوانەک کۆلکەداردکەی دەباتەوە مارێ لە حەوشی خۆیان دایدەنێ، ئەو کلکە دارە لە جێی خۆی دەبێتەوە فاتمۆکەی جاران، رۆژەکیان خەرکی ئاوایی قاشوانێ دەکەن و داری یاری کردنەکەیان دەکەوتە حەوشی ماری گاوان، کوڕە ئاغای گوندیش یاری لەگەڵیان دەکرد، لە حەوشەکە چاوی بە فاتمۆکەی دەکەوێ و لەبەرجوانی فاتمۆکە کوڕە ئاغا لەخۆ دەچی، پاشان بەپەلە دەگەڕێتەوە و داوای لێدەکات کە کچەکەی بدەنێ، پێی دەرێ چت دەوێ:

- گاوان و ژنەکەش سەریان سوڕدەمێنێ، بەران پاش ئەوەی تەماشا دەکەن، کە بەڕاستی کیژەکیان لە حەوشەدایە، دەرێن: ...کیژەکەمان سەرەکی بە زێڕو سەردکی بە پەتە دەکێشینۆ.ئاخیری فاتمۆکە دەبێتە ژنی کوڕی ئاغای، کراسم دڕا چیم پێ نەبڕا.

* * *

• سێ سێوی زێڕ

ئەم ئەفسانەیەک لە دایکم وەرگرتووە، کە ناوی (سەبریە محەمەد) د و تەمەنی (٤٨) ساڵە. دانیشتووی گەڕدکی (شۆڕش) - هەولێرە.

کۆکردنەوەی: ناهیدە تەها نادر.

هەبوو نەبوو پاشایەک هەبوو، سێ کچی هەبوو، ئەو سێ کچەش یەک لەیەک جوانتر و خانەدانتر بوون، پاشایەکەش تا بڵێی دەسەڵاتدارو دەوڵەمەند بوو.

رۆژێکیان پاشا بیری کردەوە گوتی: با پلەی زیرەکی کچەکانم دیاری بکەم، ناردی لە دوو هەر سێ کچەکان، لە کچی گەورەی پرسی گوتی: (ئەگەر بێت و داخوازیت هات مێرد بە کێ دەکەی) کچەکەش لە وەڵامدا گوتی (پیاوێکی دەوڵەمەندو پایەبەرز و دەسەڵاتدار بێت مشکلە نییە پلەی عەقڵی هەرچەند بێت)... بابەکە ئەوەی پێ باش بوو.

ئینجا لە کچە ناوەنجییەکەی پرسی؟ ئەویش بە هەمان شێوە وەڵامی دایەوە واتە مێرد بە پیاوی دەوڵەمەند دەکات. ئینجا لە کچی بچووکی پرسی، کچەکەش وەڵامی دایەوە گوتی (بەس عاقڵ بێت و بەڕێز بێت ئەگەر دەوڵەمەندیش نەبێت موشکلە نییە) بابەکەش وتەی ئەم کچەی زۆر پێ ناخۆش بوو، قراری دا کە بیداتە پیاوێکی عاقڵ و فەقیر.

پیاوە فەقیرەکە هیچ ماڵ و شوێن و جێگای نەبوو ئەم کچەی تیادابنێت، لە ئەشکەوتێکی دانا، کچەکەش زۆر عاقڵ و زیرەک بوو، بیری کردەوە لەگەڵ ئەم پیاوە چۆن ژیان بەسەر بەرێ. بە پیاوەکەی گووت، بڕۆ بۆ شار کارێک بدۆزەوە بۆ خۆت بۆ ئەوەی مەعیشەتمان بسووڕێ. پیاوەکەش رۆیی بەرەو شار، لە رێگادا بینی چەند سوارێک بە وڵاخەوە لە دیار بیرێک راوەستاون. کە ئەویش نزیک بووەوە، پرسی بۆچی وا راوەستاون؟ ئەوانیش گوتیان: ئەوا هەندێک شت و مەکمان لێکەوتۆتە ناو بیرەکە، بەڵام سوارەکان دڵیان نەهات یەکێک لە پیاوەکانی خۆیان بخەنە ناو بیرەکە. ئینجا پیاوە فەقیرەکەیان خستە ناو بیرەکە بۆ ئەوەی شت و مەکەکانیان بۆ بهێنێتەوە.

پیاوە فەقیرەکەش لەناو بیرەکەدا بیری کردەوە، کەوا بزانێ چ رێگای دیکە هەیە بۆ ئەوەی لەو بیرە دەربچێ. دیتی لەناو بیرەکە کونێک هەیە، ئەویش بە دوای ئەو کونە رۆیی رۆیی. هەتا گەیشتە دەرگایەک، لە دەرگاکەی دا دەرگاکەیان بۆ کردەوە، دیتی غورفەیەک پڕەتی لە کچی جوان جوان. ئەویش پرسی ئێوە چین؟

ئەوانیش وتیان: ئێمەی خادمەی پاشاین، وتی ئەی کوا پاشا؟ ئەوانیش وتیان: وا لە ژوورەکەی دیکە دانیشتووە.

ئینجا چووە ژووری پاشا، دیتی ژنێک لەتەک پاشا دانیشتووە، ئیجگار ناشیرین و رەزاگرانە و ددانێکی درێژی هەیەو ژنێکی جوان و جاحێریش، کە وەک مانگە لەبەردەستیان دێت و دەچێ. پاشا لە پیاوەکەی پرسی کامیان جوانترە ئەو ژنە جاحێرە یان ئەوەی لە تەکم دانیشتووە. پیاوەکەش بیری کردەوە وتی: دیارە ئەو

پرســیــاره شــتــێکی تێـدایه. وتی: ئەو ژنەی لە تەکت دانیشتووه. پاشایەکەش وتی: دەبێ (سێ سێوی زێڕ)ت خەڵات بکەم، لەبەر ئەوەی ئەو ژنەت پێ جوانە، وتی: چەندین کەس وتیان ژنە جاحێرەکە جوانە منیش ئیعدامم کردوون.

پاشا، کە هەستا چوو سێ سێوەکە بهێنێ، پیاوەکەش پرسی لە ژنەکە ئەو مەسەلەیە چییە؟ ئەویش وتی: بەختی ئەم کچە جوانە شاردراوەتەوە، بەڵام بەختی من وەکو زەنگورە هەرچەندی بای لێ بدات دەزرنگێتەوە. ئینجا پیاوەکە سێ سێوەکەی وەرگرت و بەڵایەکی دیکەی بیرەکە چووە دەرەوە، کە گەڕایەوە ماڵەوە ئەوەی بەسەرهاتبوو بۆ ژنەکەی خۆی گێڕایەوە. ژنەکەشی زۆر دڵخۆش بوو. کەوا ئەم سەروەتە و سامانیان بە دەست کەوت.

ئینجا بە ژیانی پڕ لە خۆشی و ئاسوودەیی دەژیان. هەردوو خوشکەکەی ژنەکە مێردەکانیان پارەیان نەمابوو، فەقیر ببوون، بۆیە مێردی کچە بچووکەکە یارمەتی هەردوو خوشکی ژنەکەی خۆی دەدا.

* * *

• سوڵتان مەحموود و حەسەنی مەمەندی

ئەم چیرۆکە لە (عەبدولڕەزاق سدیق) وەرگیراوە، کە لەدایکبووی ساڵی (١٩٣٦) و لە شارۆچکەی (تەق تەق) نیشتەجێیە و خوێندەوارە.

کۆکردنەوەی: مەسعوود عەبدولڕەزاق سدیق

ڕۆژێک لە ڕۆژان سوڵتان مەحموود، کە پاشای شارێک بوو، داوای لە (حەسەنی مەمەندی) کرد، کە جل و بەرگی پاشـایی دابکەنن و جلی دەرۆێشی لەبەر بکەن و بەناو کوچەو کۆڵانەکانی شاردا بسووڕێنەوە، لۆ ئەوەی دەنگ و باسی ناو شار بزانن. لە یەکێک لە کۆڵانەکان دەڕۆیشت، لەو کاتە گوێیان لە ژنێک بوو، کە بە پیاوێکی دەگوت: پیاوەکەم لە مارێ نییە و داوای لێکرد کە ئەو بچێتە کنی، پیاوەکەش گوتی: بەو شەرتەی دێمە کنت ئەگەر مێردەکەت لەمار نییە سەری بیرێ و سەرەکەی بینی بێخمە بن پێم، لۆ ئەوەی لە جۆگاکە پێی بپەڕیمەوە.

سـوڵتـان کـە گـوێی لەو قسـەیە بوو بە (حەسـەن مەمەندی) گۆت: بڕۆ ختمی سوڵتان لە قاپی ئەو مارە بدە لۆ ئەوەی سبەینێ بیناسینەوە. دەڵێ (حەسەن) چوو ختمی لە مارەکەدا. کە پاش چەند وەختی ژنەکە هاتە دەرێ و پێ ختمی سوڵتانی چل مار لەولاو چل مار لەم لای ماری خۆیانی ختم کرد. لۆ بەیانی کە پاشا هاتە کۆشکی پاشایەتی جلک و بەرگی سوری لەبەرکردبوو (ئەو جلکە سووردش نیشانەی توڕەیی پاشابوو، واتە پاشا لەو ڕۆژە یەکێک ئیعدام دەکات). دەرێ پاشا بە حەسەنی گۆت: بڕۆ لەو مارەی کە ختمی لێدرا، ژنەکەم لۆ بێنە، دەرێ حەسەن ڕۆیی و گەڕایەوە گۆتی: جەناب نەمناسییەوە، چونکە چەند ماری دیکەش ختم کرایەو نازانم کامەیان هەوە. دەرێ سوڵتان لەو کاتەدا ئەمری کرد گۆتی: من دەڕۆم لۆ سەفەرێکی چەند ڕۆژێ، بەڵام هەتا دێمەوە نابی لەو شارە یەک ژن بمێنێ و هەموویان ئیعدام دەکەی، لە پێش هەموویان ژنەکەی من ئیعدام دەکەی، دەرێ: حەسەن دوایێ، کە پاشا دەڕوا دەچێتەوە مارێ. حەسەن باوکێکی ئەختیاری دەبی و لەبەر ئەختیاری لە ناو قەفەسی دانایە، هەموو ڕۆژێ حەسەن نان و خواردنی دەداتێ، بەڵام حەسەن ئەو ڕۆژە لەبەر قسەکەی پاشا لە بیری دەچی بیداتێ. باوکی پێی دەرێ حەسەن لۆ وا عادزی و منت لەبیرکردییە، خواردن و خواردنەوەم نادەیتێ، حەسەنیش هەردەستی خواردن و خواردنەوە لۆ باوکی دەباو دەیداتێ. پاشان سەرگوزشتەکەی لۆ دەگێڕێتەوە، باوکی پێی دەرێ: کوڕم ئەم کارە ئەنجام مەدە ئەگەر سوڵتان گەڕایەوە ئەوا من بیە کنی و چەند قسەیەکی لەگەڵ دەکەم.

پاش چەند ڕۆژێ سوڵتان دەگەڕێتەوە لۆ شارەکەی و ئەهالی شار بە ژن و پیاوەوە بەرەو پیری دەچن. کە سوڵتان چاوی بە خەڵکەکە دەکەوێ دەبینێ، کە ژن زیاد بووە کەم نەبووە. دەرێ سوڵتان یەکسەر دەچێتە شوێنی خۆی و دەنێرێ بە دوای حەسەنی مەمەندی و بڕیار دەدات، کە ئیعدامی بکەن. کاتێ، کە حەسەن دێ دەرێ جەنابی سوڵتان من ناپاڕێمەوە لۆ ئەوەی ئیعدامم نەکەی، بەڵام باوکێکم هەیە، کە زۆر ئەختیارە و دەیەوێ چەند قسەیەکت لەگەڵ بکا، دەرێ: پاشا بە حەسەنی گوت باشە بڕۆ باوکت بێنە. حەسەنیش باوکی دەینێ، کە لەناو قەفەس دایەو لەسەر مێزێک بەرامبەر بە سوڵتان دایدەنێ. (مەمەند)

یش، کە باوکی حەسەنە لەگەڵ سوڵتان دەکەوێتە گفتوگۆ و دەڵێ: پاشا سەرت سەلامەت بێ: من وەختێک لە گوندێک دادەنیشم، هەموو شەوێک لەو گوندەی ئێمە زەلامێک دەکوژرا، کەس نەیدەزانی کێ دەیکوژێ. شەوێک لە شەوان گریان و هاوار لە ماڵی یەکێک لە جیرانەکانمان پەیدابوو، کە چووم دیتم زەلامەکەیان کوژرابوو. دەڵێ لۆ شەوێ دوایی زانیم، کەوا سرە دێتە سەر من. من ماینێکی زۆر چاکم هەبوو، شیرو چەک و تفاقی خۆم ئامادەکردو بڕیارم دا، ئەو کەسە بکوژم، کەوا خەڵکی ئەو دێیەی هەموو خەلاس کرد. لەو کاتەدا من ئامادەبووم. لەقاپییەکەمان درا، کە چوومە دەرەوە سوارماینێک بوو کە منی دیت گۆتی: بابڕۆین، منیش سواری ماینەکەم بووم و چوومە دەرێ و ڕۆیشتین. کاتێ لە گوندەکە چووینە دەرێ ئەو لە پێش منەوە دەڕۆیشت. لەو کاتەدا چەند جارێک ویستم بیکوژم لە دواوە، بەلام غیرەتم قبوولی نەکرد و گۆتم بزانم نەتیجەکەی چییە و بۆ کوێ دەچین. هەر ڕۆیشتین هەتا گەیشتینە ئەشکەوتێک کە لە دووری گوندەکەمان بوو. سوار ماینەکە دابەزی و گۆتی: تۆش دابەزە. لەو کاتەدا کە هەردووکمان دابەزین و ئەو دەستی دایە شیرەکەیی و چووە ناو ئەشکەوتەکەوە. گۆتی ئەگەر پاش نیو سەعاتی دیکە نەهاتمەوە ئەوا ماینەکەم بەرەو نیشانەی ئەوە من کوژراوم و نەماوم.

پاش نیو سەعاتەکە وەختێک دیتم هاتەوە لای من و پێمی گوت: سواری ماینەکەت بەو بابڕۆین لۆ ماڵی خۆت. دەڵێ: کە گەڕاینەوە گوندەکەو چووینەوە ماڵێ خۆمان بەژن و مندارەکانم گوت، ئاگرمان لۆ بکەنەوە و خواردنمان بۆ دروست بکەن.

پاش نان خواردن و ئیسراحەت کردن. پێی گوتم: لە گوندەکەتان مەلا هەیە؟ ئەمنیش گوتم: بەڵێ. ئەویش گۆتی بنێرە لە دوی مەلا با بێ لۆ ئێرە. منیش ناردم بە دوای مەلا، کاتێ مەلا هات. سوارەکە دەم و چاوی کردەوە و خۆی ئاشکرا کرد کەوا ئافرەتە. گۆتی: من قابیل بە هیچ کەس نیم ئیلا تۆ نەبێ. منیش لێم پرسی:

باشە سەرگوزشتەی تۆ چییە و بۆچی چووینە ناو ئەو ئەشکەوتە؟ ئەویش گوتی: برایەکم هەبوو دێو بردبوویان و کوشتیان. منیش هاتمە ئەو گوندە لۆ ئەوەی زەلامێکی حازر و ئازا بیینمەوە و لەگەڵ خۆم بیبەم تا دێوەکان بکوژم، دەڵێ لە هەر قاپییەکم دەدا دەمدیت کابرا بە (نەعل) ێکەوەو بە جل و بەرگی خەوەوە دەهاتە دەرێ، منیش یەکسەر شیرەکەم لەسەری دەداو دەمکوشت، تا ئەوە بوو هاتمە ماڵی تۆ، کە دیتم کەوا تۆ زۆر مەزبووت و حازر بەدەستبووی، بڕیارم دا لەگەڵ خۆم بتبەم. ئەوەبوو چووین و دێوەکەی لەناو ئەشکەوتەکەم کوشت. پریسکەیەکی دەرهێناو گوتی ئەوە لچ و لێوی دێوەکەیە کە کوشتوومە. ئینجا مەمەندی بە پاشا دەڵێ: پاشام من کە ئەو سەرگوزشتەیەم لۆ تۆ نەقل کرد، مەبەستم ئەوەیە کەوا لە دنیادا ژنیش هەیە و ژنۆکەش هەیە، بڕوا بکە پاشا، حەسەن کە کوڕی منە لەو ژنەیە کەوا لۆتم باس کرد. لێرەدا ناپاڕێمەوە، کە حەسەنی ئیعدام نەکەی، دەڵێ پاشان پاشا بڕیاریدا کەوا حەسەن عەفوی بکات و ئیعدام نەکرێ.

* * *

• بەسەرهاتی جوولەکە

ئەم ئەفسانەیەم لە دایکم وەرگرتووە کە ناوی (فەهیمە سابر وەیسی) یەو دانیشتووی گەڕەکی کورانە: تەمەنی ٤٠ ساڵە.

کۆکردنەوەی: سەحەر سلێمان

هەبوو نەبوو کەس لە خوای گەورەتر نەبوو، جارێکیان پیاوێکی جوولەکە هەبوو، زۆر زۆر دەوڵەمەند بوو، گەلەکی (لیرە) هەبوو، هەموو ڕۆژێ ئەو پیاوە جوولەکەیە دەچووە بازاڕی پیاوێکی موسڵمانی کرێکاری دەبرد، دەیگۆتە پیاوە کرێکارەکە هەندێ ئیشم هەیە بۆمی دەکەی؟ پیاوە کرێکارە موسڵمانەکەش لەگەڵی دەچوو، لەبەر فەقیری و دەست کورتی، بەلام پیاوە جوولەکە کە مەبەستی خۆی هەبوو، ئەویش ئەوەبوو، کە موسڵمان نەهێڵێ و لەناویان بیبات.

ئەو شوێنەی، کە کرێکارەکانی دەبرد شوێنێکی زۆر ناخۆش بوو، شاخێک بوو هەر چوار دەوری ئاو بوو شاخەکەش زۆر ڕاست بوو، کەس نەیدەتوانی بەسەریکەوێ لەبن شاخەکەش ئەشکەوتێک هەبوو ناو ئەشکەوتەکەش پڕی (لیرە) بوو.

ئینجا جوولەكە بەخۆی و پیاوە موسڵمانەكە بە بەلەم دەچوونە ناو ئەشكەوتەكــە، لە گــەڕانەوەدا دەیگووت: پێــڵاوەكــانم لەبیــركــردووە، بڕۆ بۆم بهــێنەوە، لەناو ئەشكەوتەكە، پیاوە موسڵمانەكەش دەچوو لە گەڕانەوەدا تەماشا دەكا پیاوە جوولەكەكە بەجێی هێشتووە بەتەنها لەوێ بێ نان و خواردن دەمایەوە، شوێنەكەش كەسی بەسەر نەدەچوو، ئینجا لەوێ دەمرد. چەندین پیاوی بەم شێوە بردن و كوشتنی.

ڕۆژێكیان دیسان چوو بۆ بازاڕ، پیاوێكی لەگەڵ خۆی برد، بەڵام پیــاوەكــە زۆر زۆر بە دین و مــوسڵــمــان بوو بەهەمان شێوە پیاوەكەی بەجێهێشت.

پیاوە موسڵمانەكە دانیشت، زۆر بیری كردەوە، گوتی: بابەسەر ئەم شاخە بكەوم، ئەگەر دەربازبووم باشترە، ئەگەر دەربازیش نەبووم ئەوا دەكــەومــە ناو ئاوەكــەو دەمــرم: (بەتەمای خوای).

ئینجا بەسەر شاخەكە كەوت بە هەزار(قول هو الله) دەربازی بوو، گەلێك ڕۆیی تا گەیشتە گوندێك، كەوا كەسی لێ نەدەناسین، عادات و دەستووریان لەگەڵ هی پیاوەكە زۆر جیاواز بوو، بەڵام بەهەرجۆرێك بێت خۆی لەگەڵیان گونجاند. چەند ساڵێك لەوێ مایەوە تا حەزی لە كچێكی گوندەكە كرد، بەڵام ئاغای گوندی پێی وت: بۆ تۆ زەحمەتە، چونكە ئەگەر پیاو مرد، دەبێ ژنەكەی ئەو لەناو بیرێك شۆڕی بكەنەوە خوارەوە، نان و خواردنی تەنها سێ ڕۆژی لەگەڵ دەنێرنە خوارەوە ئەگەر ژنەكەی بمرێ ئەوا پیاوەكەش بەم شێوەیە تاكو دەمرێ. پیاوەكەش وتی: مشكلە نییە خوا كەریمە هەتا من یا ژنەكەم دەمرین. ئینجا ژنەكەی هێنا پاش چەند ساڵێك ژیانیان بەسەربرد و منداڵێكیان بوو ڕۆژێكیان ژنەكەی نەخۆش كەوت هەر لەسەرمردن بوو، پیاوەكەش وتی: با هەڵێم، لە دڵی خۆیدا وتی: بۆچی بەبەڵاش من بمرم، ئینجا هەڵات ڕۆیی. لە ڕێگادا بیری كردەوە، وتی: بەشكم ژنەكەم نامرێ چاك دەبێتەوە، من بۆچی بەجێمهێشت!! یەكسەر گەڕایەوە، كە گەڕایەوە دیتی ژنەكەی مردووە، ئەویش هیچی لە دەست نەما، تازە چی پێ ناكرێ ! خەڵكی گوندی پیاوەكەیان لەگەڵ ژنەكە نانی سێ ڕۆژیان داێ ڕەوانەی خوارەوەی بیرەكەیان كرد.

دوای دوو ڕۆژ لەوێ مــایەوە لە كــاتێكدا دەبینێ لە سەرەوەی بیرەكە گارە گار و دەنگە دەنگێ دێت، سەیری كرد وا مەیتی پاشایان لەگەڵ ژنەكەی خۆی، واتە (ژنی پاشا) ڕەوان كردە خوارەوە.

كە ژنەكە هاتە خوارەوە پیاوەكەش پێی وت: مەترسە هیــچت لێناكــەم بەس ئەو خــواردنەی پێتــە بەیەكــەوە دەیخۆین. هەندەی پێنەچوو، گوێیــان لە خشپەخشپەیەك بوو دیتیــان عــەزیایەك وا ئێسكی مــەیتــەكــان دەخــوات. پیاوەكە بیری كردەوە، گوتی: با بە دوای ئەو عەزیایەدا بچم بەشكو، دەگەمــە ســەر زەوی. ژنەكــەش (ژنی پاشــا) چەندی لەبەری پاڕایەوە وتی: بەجێم مەهێڵە ئەویش پێی وت وەڵڵا - ئەگــەر ڕێگام دیتـــەوە بۆ دەرچوون، ئەوا دەگەڕێمەوە دوات دەتبەم لەگەڵ خۆم، ئینجا هەر ڕۆیی ڕۆیی تا چەند ڕۆژێكی پێچوو. هەر بە دوای عەزیایەكە تاكو گەیشتە روناكییەك، دیتی كونێك هەیە لەسەر زەوی دەردەچێ ئینجــا گــەڕایەوە زۆر دڵی خــۆش بوو، ژنەكەی لەگەڵ خۆی برد و چوونە سەر زەوی، بەڵام ئەو زەوییەی لێی دەرچوون گوندی خۆیان نەبوو، بەڵكو سەحرایەك بوو چۆڵ و هۆڵ.

چەند ڕۆژێك بە ڕێگاوە بوون، پیاوەكە بە ژنەكەی وت: بۆچی مێردم پێناكەی تازە ئێمە هەر ناگەڕێینەوە گوندەكەی خۆمان؟ ژنەكەش ڕازی بوو مێردی پێكرد.

پاش ئەو هەمــوو بەسەرداچوونی مــاوەو ڕۆیشــتنی ڕۆژگــار، ئەو هەمــوو ســاڵەی پڕ لە خۆشی و ناخۆشی و كارەساتە، بیری كردەوە، كە بچێتە شارە ڕەسەنەكەی خۆی و ژنەكەش لەگەڵ خۆی بەبات. كە گەڕایەوە جێ و شوێنێكی بۆ خۆی و ژنەكەی خۆی پەیا كرد.

ڕۆژێكیــان دیســان چوو بۆ بازاڕ بۆ ئەوەی بزانێ جوولەكەكە ماوە تاكو تۆڵەی خۆی و هەموو ئەو موسڵمانە بێ تاوانانەی لێبكاتەوە.

كە چوو بۆ بازار بازار زۆر گۆڕابوو، دیتی وا جوولەكەكە پیر بووە بە هەمان شێوەی زەمانی قەدیم دەیەوێ كرێكاران ببات بۆ ئەشكەوت، پێی دەگوتن: من توانای ئیشم نییە پیرم كێ دێ ئیشم بۆ بكات؟ من چەندی پارەو پولی بوێت دەیدەمێ.

پیاوەكەش خۆی لە گێلی داو پێی وت: من لەگەڵت

دێم. پیاوەکە جوولەکەکەی دەناسییەوە، بەڵام جوولەکەکە پیاوەکەی نەدەناسییەوە، ئینجا بە هەمان شێوە لەگەڵی چوو بە بەلەم. لە گەڕانەوەدا دیسان جوولەکەکە بەقەستی پێڵاوەکانی لە ئەشکەوتەکە بە جێیهێشت، بە پیاوە موسڵمانەکەی وت برۆ بۆم بهێنەوە پیاوەکەش وتی تاقەتم نییە پێڵاوەکانت بۆ ناهێنمەوە. جوولەکەش وتی ئەی من تۆم بۆچ هێناوە غێر ئیشم لەگەڵ بکەی؟

بۆچی پێڵاوەکانم بۆ نایینییەوە؟ موسڵمانەکەش وتی خۆمن خادیمەی تۆ نیمە.

پیاوە جوولەکە چی لە دەست نەما هەستا بە خۆی پێڵاوەکانی خۆی بێنێتەوە، لە گەڕانەوەدا دیتی پیاوە موسڵمانەکە بەجێی هێشتووە لە دوور راوەستایە. پێی پێدەکەنی، هەرچەندی هاواری کرد کوڕە بەجێم مێڵە هیچ گوێی نەدایێ و پێی وت من فلانم، کە فلان رۆژ و فلان ساڵ ئەمنت بەجێ هێشت بەم شێوەیە.

هێشتا پیاوە موسڵمانەکە نەرۆیشتبوو پیاوە جوولەکەکە بەسەر شاخەکە کەوت تەپەی لێوە هات و کەوتە ناو ئاوەکە و خنکا. بەم شێوەیە توانی تۆڵەی ئەو هەموو بێ تاوانانەی لێبکاتەوە، ئەو لیرەی لەناو ئەشکەوتەکە دابوو لەگەڵ خۆی گەڕاندەوە و دابەشی کرد بەسەر ماڵە فەقیرەکان و بەخۆو بە ژنەکەی ژیانێکی خۆشیان دەبردە سەر، هەموو شتێکی هەبوو بگرە لە پارەو پوول و ماڵ ومنداڵان.

چونکە پیاوە جوولەکەکە هیچی لێی نەدەخوارد، ئەوەیە پێشینیان وتویانە (ماڵی نەخۆری لۆ چەکمە سۆرێ).

* * *

– ئەم دەقە دەقێکی هوڕێنە (خەرافە)یە و جیایە لە ئەفسانە و جۆرەکانی تری حەکایەتە فۆلکلۆریەکان (ک. هـ).

• مەندی مەندان

لە (جەمیل عەبدوڵڵا ئەحمەد) وەرگیراوە، خوێندەواری نییە تەمەنی (٧٠) ساڵە، لە گەڕەکی موفتی – هەولێر دادەنیشێ. کۆکردنەوەی: سەروین محەممەد جەمیل

هەبوو نەبوو مەندی مەندان
دایکەکی هەبوو لەناو کەندان
تیرەکەی هەبوو بەبێ کەوان
بای دەدا کەروێشکی پێ نەدەکەت
دەی کوشتەوە...

مەنجەڵێکی کۆنی هەبوو.... گۆشتەکە دەڕژا ئاوەکە دەما، توولەکی هەبوو دەی لێستەوە، مستەکی لێ دا حەفت گەز قوماشی پێ بڕی...

گوتی نازانم ئەو قوماشە بکەم و بەرانک و چۆغەڵێکیان بیدەم بە کەڵەبابی زێڕ، کاروانی پێ بکەن لە بەینی ئێران و هەولێر.

رۆژێک بارەک هەرزنی هێنابوو، بەستۆرە ئەو مل ئەو مل هاتبوو، هەموو دنکە هەرزنەکان بە بەردەکانی پەڕانەدەوە..

کە چووە ئەوبەری هەموو دنکە هەرزنەکانی خڕ کردەوە هاویشتییە لاتیرەکان، دنکێک هەرزنی لێ بزر بوو، هەرچەند بەردی بەستۆرە هەیە خستییە لا تیرەکەی دی، بارەکە راست نەبوودوە، هەرزنەکەی هیناوە پشتی کەڵەباب کول ببوو، بردییە لای دکتۆر، گوتی گوێزەکە بسووتێنە وردی بکە لە پشتی چاک دەبێتەوە، گوێزەکە بوو بە بنە دارەکی یەکجار گەورە لەسەر پشتی کەڵەبابەکە، رۆژێک کەستەکێکی هاویشت لۆ کەڵەبابەکە بە پشتی کەت بوە زەوییەکی گەورە، حەفت گوندی لێ دەحەواوە، حەفت جووتیار جۆتی لێدەکرد، حەفت عەربە گەنمیان لێ چاندبوو، رۆژەک چێڵی ماڵی حەمەد کوتکی، چووە ناو دەغڵەکە، گەڕان نەیاندیتەوە، گەنمەکەیان دوورییەوە.... کێشایانەوە...

کوتایانەوە.... نەیاندیتەوە
بەبایان کرد.... نەیاندیتەوە
بردیانە ئاشی.... نەیاندیتەوە
کردیانە هەویر... نەیاندیتەوە
کردیانە ئەنگوتک... نەیاندیتەوە

خستیانە سەر سێری پۆقژەکی کرد، لەناو پۆقژەکەی چێڵ هاتە دەرێ بە خۆو بە گوێلکەوە قامکە گیایان بە دەمەوە بوو...

پاشا سوڵتان موزەفەر

ئەم دوو حەکایەتە فۆلکۆرییە، (پاشا سوڵتان موزەفەر) و (جۆگەی عاشقان) هەریەکەیان باسی پادشایەکی دیار و مێژوویەکی کۆن و زانراو دەکات کە هەریەکەیان لەم شاری هەولێرە حوکمیان کردووە. سەنحاریب کە لە حەکایەتی جۆگەی عاشقان ناوی هاتووە لە سەدەی حەوتەمی پێش زایین و سوڵتان موزەفەرەدین گوگبەری لەسەدەی حەوتەمی کۆچی حاکمی هەولێر بووە. هەردووکیان پاڵەوانی حەکایەتە فۆلکلۆرییەکانن، ئەوەی سەیرە تایبەتمەندی ئەفسانەی پاراستووە، حەکایەتی جۆگەی عاشقانە، کە باسی ئاوهێنانی سەنحاریب دەکات بۆ شاری هەولێر، بەڵام بەشێوە مێژوویەکەی نا! بەڵکە بەشێوەی حەکایەت، لەوێشدا شاری هەولێر وەکو جوگرافیای رووداو و سەنحاریب وەکو پاشای ئاوهێنەر و ئاوهێنان وەکو کاری پاشا وەک خۆی پارێزراوە، بەڵام شێوەی ئاوهێنەر و ئاوهێنان وەکو کاری پاشا وەک خۆی پارێزراوە، بەڵام شێوەی حەکایەت نەوەیە. سەنحاریب، بە ئەندازیار و وەستا و کرێکار ئاو ناهێنی، بەڵکە وەک حەکایەت باس دەکات بە مەرجی کچە جوانەکەی، کە هەرکەسێ ئاو بۆ هەولێر بێنێ دەیداتێ، لەوەش سەیرتر دوو وەستا یەک مەسیحی و یەک موسڵمان. حەکایەتخوان تێکەڵ رووداویان دەکات، لە کاتێکدا، ئەو وەختە نە ئایینی مەسیح و نە ئایینی موسڵمان هیچیان پەیدا نەببوون، ئەوەش یەکێکە لە تایبەتمەندی حەکایەت و فۆلکلۆر کە بەپێی زەمەن دەگۆڕێ.

لە حەکایەتی سوڵتان موزەفەر، بەسەرهاتێک دەگێڕێتەوە، کە دوورنییە روویدابێ، کە پێکهاتە و شوێن و کارەکتەر و مەبەستەکان زۆر گونجاون لەگەڵ شوێن و زەمەنەکە. لە هەردوو حەکایەتیش (شوێن) جوگرافیای رووداو شاری هەولێرە. (ئـ. هـ).

هەبوو نەبوو، کەس لە خوای گەورەتر نەبوو. دەڵێن پاشایەک هەبوو لە شاری هەولێرێ ناوی سوڵتان موزەفەر بوو. دەڵێ ساڵێکیان بەهار هات وەزیرێکی لەجێی خۆی دانا و بۆ کوێستان چوو وتی: دەگۆڕم. دەڵێ بار و بارخانەی عەسکەری تەباخ و هەموو شتی خۆیان برد و هەروەها وەزیر و پیاوی ئیختیار (پیاو ماقوڵ) لە کوێستان لەو دۆڵ بۆ ئەو دۆڵ رۆیشتن گەیشتنە سەر حدود تەماشای کرد رەشماڵێک هەڵیداوە. رەشماڵەکە حەوت ئەستوند بڵند بوو و دیتی پەنجا سوار دەهات، پەنجا سوار دەڕۆیشتن. سەرۆکی عوربانەکە کە پیاوێکی باش بوو ناوی مام خواجە بوو، پاشا وەزیری نارد وتی: بڕۆ بزانە ئەو پیاوە خانەدانە کێیە؟ تا بچین میوانی بین تا بزانین چ جۆرە پیاوێکە! دەڵێن چوون چاویان دایە عوربانەکە، پاشا چووە ناو عوربانەکە و کەس نەیزانی پاشایە. دوایی بە گەرمی بەخێرهاتنیان کرد و رێزیان لێنا. پاشا بە پیاوەکانی گوت: کەس بانگم نەکات بە پاشا، پیاوێک هات لە سەرووی دیوەخان دانیشتبوو، ئەمری کرد، کە خواردن بێت، یەک جۆر خواردن لەپێش هەموان دانرا بەبێ جیاوازی، کە نانیان خوارد خواحافیزیان کرد.

(شێخ)یش بە پاشای گوت: چ خزمەتێکت نییە بۆت جێبەجێ بکەین؟ گوتی: ناوەڵڵا.

وەزیر بە پاشای گوت: ئەو شێخە شێخە، بۆیە وا دەوڵەمەند بوو، قەت نانی بە کەمی نەخواردوە و یارمەتی خەڵکی داوە لە رێگای خودا. بواری خۆیان کرد و گەڕانەوە شاری هەولێرێ، پاش ئەوەی دە ساڵی بەسەر چوو ساڵێکیان بەفر و باران گەلێک زۆر بوو، زستانێکی سەخت بوو. ئەوەی مەڕوماڵات بوو، هەموو مرد و رۆیی. ئەوەی ماوە و نەماوە تەنها (شتێکی کەم) ماوە لەگەڵ ماڵ و منداڵ بۆ ئەشکەوت رۆیشتن، وایلێهات ئەوان سواڵ بکەن.... مام خواجە، ویستی بێتە شاری هەولێرێ بۆ سواڵکردن بۆ ئەوەی شتێک پەیدا بکات بۆ ماڵ و منداڵی بباتەوە، لە شاری هەولێرێ قاوەخانە بە قاوەخانە گەڕەک بە گەڕەک دەگەڕا. ئەو رۆژە پاشای شاری لەگەڵ وەزیرەکانی دەگەڕا عەینی پیاویان دیت (واتەشێخەکە). پاشا بە وەزیرەکانی گوت: ئەی ئەوە پیاوە دەوڵەمەندەکە نەبوو، میوانی بووین؟ وتیان: بەرێ وەڵڵا.

پاشا ئەمری کرد پاسەوانەکان بڕۆن بیهێنن بۆ جێیەکی پاک و خاوێن. نانەکی گەرمی بدەنێ بزانن مەسەلەی چییە، ئەگەر نەهات ئەوا بە تۆبزی بیهێنن، دوایی بیبەنە سەرتاشخانە سەری بتراشن و دوایی پێی بڵێن: بچین بۆلای پاشا، هێنایانە میوانخانەی نان و هەموو شتی خوارد و سەریان تاشی و قاتێکی نوێیان بۆ دانا، کابرای شێخ گوتی: من ئەو قاتە لەبەر ناکەم ئەگەر لەبەری بکەم کەس خێرم پێناکات، وتیان ئەوە ئەمری پاشایە. پاشا دێتە

دیدەنیت، کابرای شێخ گوتی: هەبێ و نەبێ ئەو پاشایە ئیلا منی بە دەوڵەمەندی دیوە، ئەوجا خەبەری پاشایان داو گوتیان: ئەوە سەرمان تاشیوە و پاک و خاوێنە. پاشا گوتی: ئەوەک بەو حاڵەی کە پیس و پەڵۆخ بوو بیبینم زگی بەخۆی بسووتێ.

پاشا چوو بۆلای تۆقەی لەگەڵ کرد، پاش گفتوگۆ قسەکردنێکی زۆر، پاشا لێی پرسی: ئەوەی من تۆم دیتبێ تۆ پیاوێکی دەوڵەمەند بووی. بۆ وات لێ هاتووە؟ سەر و سەربردەکەی خۆی بۆ گێڕایەوە. مام خواجە گوتی: دەبێ سبەی زوو بگەڕێمەوە شتەکیان بۆ ببەم تا لەبرسان نەمردوون. پاشا گوتی: سبەی ناچییەوە بەڵکو لێرە دەمێنیەوە تاکو حەفتەیەکی ئینجا شتت بۆ حازر دەکەم و پێکەوە دەڕۆین. پاشا ئەمری لەسەر پیاوی خۆی کرد، کە سێ سەد هێستری بکڕن و زەخیرەی لێ باربکەن، پاشی سێ ڕۆژان گوتی: یەڵلا مام خواجە خۆت حازر کەو بڕۆین، دەڵێ ڕۆیشتن هەموو شتیان برد، قۆناغ بە قۆناغ، ڕۆیشتن تا گەیشتنە کوێستانێ، دەڵێ دیتیان ڕەشماڵەکی حەوت ستوون هەڵدراوە. عەینەن وەکی جاران، پەنجا سوار دێ و پەنجا سوار دەڕوات، پاشا گوتی: مام خواجە ئەوە هەروەک جارانە. مام خواجە وتی: چ بڵێم ئەوە کاری خودایە، کە من بەجێم هێشت ئەوها نەبوو. دەڵێ چوونە ناو عوربانێ بە گەرم و گوڕی بەخێرهاتنی مام خواجەیان کرد و ناسیانەوە بە کەیف و خۆشی و دڵگەرمی، پاش نان خواردن و حەسانەوە ژنی مام خواجە خەبەری نارد، کە دوایی بێن بۆ ماڵی مام خواجە. دەڵێن چوون بۆ ماڵی مام خواجە ژنەکەی ئەمری کردە دوو پیاوان، کە (کوپەزێڕ)ی هێنا لەناو دانیشتوان لەپێش پاشایان دانا و خەڕەی لێوەهات، ژنەکە گوتی: پاشا لەوانەیە ئێستا تۆ بڵێی مام خواجە درۆی بکات، کە بەتۆی وتود: من لێم قەوماوە، لەوانەیە بپرسی چۆن ئەو ماڵە ئەوهای لێهاتووە. پاش ئەوەی مام خواجە چوو بۆ شار بۆ سواڵکردن و ئێمەی بەجێهێشت، لەناو ئەشکەوت، من لەدوای ئەو هەستام دەسم کرد بە قوڕ شێلان بۆ ئەوەی تەندوورەکی دروست بکەم نانی بکەم تاکو لە برسان نەمرین. هەر کە دەستم دایە خاکەناسی لە ئەرزم چەقاند خاکەناس لە شتێک گیر بوو، منیش سەرم هەڵدایەوە دیتم کوپەڵەیەکی گەورەی لێبوو، پڕ بوو لە زێڕ، منیش هەستام پیاوم نارد و دەستم کرد بە شت کڕین مەڕ و ماڵاتم کڕی و عوربانمان دامەزراندەوە، ئەوەیە بەسەرهاتی ئێمە پاشا، پاش ئەوەی ماوەیەک لەلایان مایەوە دوایی هاتەوە بۆ شاری هەولێر.

* ئەم بابەتە لە کتێبی (هێلکەی نامێ) بەرگی یەکەم - بەشی دووەم، مەولوود ئیبراهیم حەسەن، وەرگیراوە.

هەقایەت:

جۆگەی عاشقان

کۆکردنەوەی: نیهایەت یوسف ئەحمەد.

گێڕانەوەی: عەلی عومەر حەمەد.

دەگێڕنەوە لە زەمانی پاشا (سەنحاریب)دا. ئەو پاشایە خەڵکی هەولێر بوو، کچێکی زۆر جوانی هەبوو، ئەو پاشایە شەرتێکی کرد کە ئەوەی ئاو لە زێی بادینان بۆ بگەیەنێتە هەولێر، ئەوا کچەکەی خۆمی پێشکەش دەکەم، ئینجا دوو پاڵەوان هاتن یەکیان موسڵمان بوو ئەوی تریان مەسیحی بوو بۆ ئەو کارە دەست بەکار بوون. هەر یەکەیان لەلایەکەوە دەستیپێکرد، بەڵام هەردووکیان دژایەتی یەکتریان دەکرد. بۆ ئەوەی زووتر کارەکەیان تەواو بکەن. موسڵمانەکە لە (قولیلان) لە نزیک بەستۆڕە ئاوی بە ژێر زەویدا هێنا تا گەیاندییە نزیک هەولێر. ئەوی دیکەیان لە زێی بادینانەوە دەستی پێکرد، بەڵام کە زانی پیاوە موسڵمانەکە زۆری نەماوە کارەکە تەواو بکا، پیاوە مەسیحییەکە ویستی فێڵێک بکا. بۆ ئەمەش پیاوێکیان لە نێوان بوو تا بزانێ کامەیان زووتر کارەکەیان تەواو دەکەن. پیاوە مەسیحییەکە هەندێ پارچە قوماشی تولی هێنا هەر لە زێی بادینانەوە رایخست تا بە دەوری قەڵای سوڕاندەوە، ئینجا هەندێک پارە و زێڕی دا بە پیاوەکەی نێوانیان تا بچێت بە پیاوە موسڵمانەکە رابگەیەنێ کە پیاوە مەسیحییەکە ئاوی گەیاندۆتە قەڵا. ئینجا پیاوەکە چووە لای و پێی گوت، کە پیاوە موسڵمانەکە ئەمەی بیست هاتە دەرەوە تەماشای کرد، کەوا تولەکە سپی دەچۆوە، وایزانی کە ئاوە، بۆیە یەکسەر ئەو قازمەی کە جۆگەی پێ هەڵدەکەند لە سەری خۆیدا و خۆی کوشت. تا ئێستاش شوێنەواری ئەم ڕووداوە ماوە لە ئاقاری بەحرکەیە.

عەلی مەڕێ

محەممەد کەریم شەریف

هەبوو نەبوو پاشایەک هەبوو، سێ ژنی هەبوو چ منداڵی نەدەبوو. ڕۆژەک دەروێشێک هاتە دیوەخانێ پاشا.

گوتی: پاشا ئەو سێ سێوە بدە ژنەکانت یێک و منداڵیان دەبێ. سێ سێوی دایە دەست پاشا و لێیدا ڕۆیی.

پاشا چۆوە ماڵێ هەر سێ سێوەکانی دایە هەر سێ ژنەکانی، ژنێ گچکەی لەبەر نانی بوو، سێوەکەی خۆی نەخوارد لەسەر ڕۆخی (فەرشە)[1] کەی دانا. لەپڕ پیرە مەڕەکی (لەغەر)[2] هات سێوەکەی خوارد. ژنە لە (خەفەت)[3] ی سێوەکە بەزگی داو مرد. دوو ژنەکەی دیش هەردووک سێوەکانی خۆیان خوارد.

ژنە گەورەکە منداڵەکی بوو، بەخۆ بەمنداڵەوە مردن، ژنەکەی ناوەندیش منداڵەکەی مرد.

(ئۆباڵ بە ملێ ئەو مامۆستای ئەمن گێم لێی بووە)[4] دەڵێ پیرە مەڕەکەی سێوەکەی خواردبوو، هەتا دەهات زگی گەورە دەبوو، ڕۆژەک کۆخی، لەگەر کۆخینێ (پۆرگ)[5] ەکی لە دەوی دەرپەڕی، وەکی پۆرگەکەیان تەقاند منداڵەکی تێدا بوو.

پاشا ناردی کوڕەکەیان هێنا دیوەخانێ.

گۆتی: حاڵا و مەسەلەی ئەو کوڕە ئەوهایە ! ئەوجە چ ناوی لێ بنێین؟

وەزیری دەستە ڕاست گۆتی: چونکە لەمەڕ بووە دەبا ناوی لێ بنێین (عەلی مەڕێ). ئەوانی لە دیوەخانێ پاشا دانیشتبوون هەموویان قسەکەی وەزیری دەستە ڕاستیان پەسند کرد.

عەلی مەڕێ هەر لە منداڵی ڕا بەزاخ بوو، ئەگەر بچوویایە ناو منداڵان گێی هەر منداڵێکی بگرتبا لەبنڕا دەریدەهێنا، یان لە قاشوانێ نقی لە گۆ بدابایە بەلاقێ هەر کەسی بکەوتبایە قاپی دەشکاند.

ماڵێ پاشا لەناو (ڕەوە)[6] پیرە ماینەکی بەحری یان هەبوو، ئەو ماینە هەموو ساڵێ دەچۆوە ناو بەحرێ (کەلی دەخوارد)[7] و دەگەڕاوە ناو ڕەوەی هەتا وەختی دەهات کە بزێ، دیسان دەچۆوە ناو بەحرێ زگەکەی دادەنا ئەوجە دەهاتەوە.

دەڵێ ساڵەک کە ماینەکە چۆوە دەو بەحرێ هەر کە (زگەکەی)[8] دابنێ، عەلی مەڕێ بەدووی دا چوو، لەدەو بەحرێ کە ماینەکە زا جوانییەکەی گرتەوە.

ئۆباڵ بە ملێ ئەو مامۆستای ئەمن گێم لێی بووە، دەڵێ: جوانییەکە گوتی: عەلی عەلی مەڕێ مەمگرەوە، ئەمن بەتوو بەخێو ناکرێم!؟ عەلی مەڕێ بەری نەدا. سێ جاران جوانییەکە گوتی: عەلی مەڕێ بەرەڵام کە ئەمن بەتوو بەخێو ناکرێم، ئەمن خواردنم برنجە و خواردنەوەم شەکراوە. عەلی مەڕێ هەر بەری نەدا، هێنایەوە ماڵێ بەتەنێ لە هۆدەی کرد، بەخۆشی شەو و ڕۆژ هەر لەدیاری بوو، هەموو جەمێ برنج و شەکراوی دەدایێ. هەتا وەختی هات (پشتی بکرێ)[9].

ژنێ پاشا زۆر ڕکی لە عەلی مەڕێ دەبۆوە چونکە منداڵەکەی وی مرد و عەلی مەڕێ ما، لەبەر هەندێ لەدوو ئەوە دەگەڕا (بە فەتارەتی بدا)[10]، ڕۆژەک چوو هەندە بزماری (ژەحراوی)[11] ی لەپێش کۆسپەی (هۆدە)[12] کەی عەلی مەڕێ و جوانییەکە چەقاند، نووکێ هەموویانی هێخستبووە سەرەوە هەتا ئەگەر عەلی مەڕێ هاتەدەرێ لەپێی (ڕابچی)[13] و بیکوژێ. عەلی مەڕێ بەتەما بوو بێتە دەرێ دەست بە ئاو بگەیێنی.

ئۆباڵ بەملی ئەو مامۆستای ئەمن گێم لێی بووە، دەڵێ وەکی عەلی مەڕێ دەستی گەیاندە مەسینەکە بچێتە دەرێ

جوانییەکە گوتی: ئەوە چ دەکەی؟

گوتی: دەچمە سەر (دەستاو)[١٤] ێ.

گوتی: برۆ (توورەگە)[١٥] ک لەگە خۆت ببە، چەند بزمار لەپێش دەرکە چەقاندرایە هەمووی بەزانایی دەرینە، دەستت بریندار نەکاتن. بیانهاوێ ناو توورەگەکەو لەدوور لەبن عەردیان بنێ. دەڵێ ئەویش چوو وەی کرد.

دەڵێ عەلی مەڕێ ورما (متوی)[١٦] جوانییەکە ببوو شەو و ڕۆژ لێی (دانەدەبڕا)[١٧] ژنێ پاشاش هەند لێی بە تەنگاو بوو بیکوژێ.

ژنە گۆتیە پاشای: ئەتوو لۆ ناچی ئەو کوڕە بینییەوە نانەکی لێرە بخوا، لەژۆرێ هیشک بۆوە لەگەر ئەو جوانییە.

دەڵێ پاشا چووە دوو عەلی مەڕێ (کووی هەبوو)[١٨] رازی کرد کە لەگەڵی بچیتەوە ماڵێ.

ئۆباڵ بەملێ ئەو مامۆستای ئەمن گێم لێی بووە، دەڵێ عەلی مەڕێ خۆی ڕێک ێێخست بچێتە دەرێ. جوانییەکە گۆتی:

کێوە دەچی؟

گۆتی: دەچمە ماڵێ بابم.

گۆتی: ئاگات لەخۆبی، هەر خواردنەکی لۆ توویان هێنا، پێشان هەندەکی باوێ بەر پشیلەک یان سەیەک، ئەوجە بەخۆت بیخۆ؟

گۆتی: ئێ.نی پاشاش (شیو)ی[١٩] لێنابوو، لەبۆ عەلی مەڕێ زەهری تێکردبوو، هەر کەشیوی لۆیان دانا، عەلی مەڕێ چاوەڕێی کرد هەتا پشیلەیەک بەوێ دا رابرد، پشکە گۆشتەکی لۆ تێهەڵدا، پشیلەکە هەر خواردی و (جێ بەجێ)[٢٠] (فەراقی لەبە برا)[٢١] عەلی مەڕێ راست هەستاو لێیدا گەڕاوە کن جوانییەکە و بەسەرهاتەکەی لۆ گێڕاوە.

جوانییەکە گۆتی: جارەکیدی بەبێ پرسی من (داری لەسە بەردی دادەنێی) (٢٢)؟

ژنێ پاشا زانی هەتا ئەو جوانییە بمێنێ هەرچی بکا کەلکی نییە. لەبەر هەندێ دەستی بەناز و فیز کرد.

گۆتی: ئەز زگم هەیە (مەگیرانی)[٢٣] بەگۆشتی جوانی دەکەم:

هەژارانە ژانە ژانە.

ژانم ژانی کوڕانە

گۆشتی جوانیم دەرمانە.

دەڵێ: هەر چەندیان لەگەڵ عەلی مەڕێ گۆت هەی داکت چا، هەی بابت چا، (خۆی لەگوورە نەبرد)[٢٤] هەر کە جوانییەکە بکوژێتەوە، دوایێ پرڕو پیرژن (بە بەری داکەتن)[٢٥] گۆتیان بەڵکو برایەکت دەبێ و دەبیتە پشتیوانت، جوانی چیە هەندە چاوت لە دووە، ئەودنا ێێکی دی، کووی هەبوو پێیان سەلماند و ئیخفالیان کرد کە بچی جوانییەکەی بینی بیکوژێتەوە.

ئۆباڵ بەملێ ئەو مامۆستای ئەمن گێم لێی بووە وەکی جوانی گۆتی: هەر دەمکوژییەوە؟.

گۆتی: ئا.

دەڵێ جوانێ گۆتی: دە وەرە زین و لغاوم (بشدینە)[٢٦]، دوو سێ سەرانم هات و چوو پێ بکە ئەوجە بمکوژەوە؟

گۆتی: ئێ.

وەڵڵا دەڵێ وەی کردو لەپشتێ جوانی سوار بوو هات لە پێش خەڵکەکەی دوو سێ سەران (رمبازی)[٢٧] کرد ئەوجە جوانییەکە گۆتی: عەلێ مەڕێ چاوت بقوچێنە. (عەلێ مەڕێ چاوی قوچاند)، بڕەکی پێ چوو گۆتی: چاوت هەڵێنە (وەکی چاوی هەڵێناوە نە لە مەملەکەتێ خۆی مابوو، نە کەسیش دیار بوو).

گۆتی: تەمەشام بکە چ جێم تەڕ بووە!؟

گۆتی: ئا سمەکت تەڕ بووە.

گۆتی: (لە حەفت بەحرم دایە)[٢٨] هەتا گەیشتیمە ئێرە.

دەڵێ جوانییەکە گۆتی: ئەتوو جلک و بەرگێ خۆت لەسەر زینەکەم (قایم کە)[٢٩] (کەچە)[٣٠] جلکەکی دی لەبەرکە، هەڕوو لۆ خۆت لەو شارێهێ (بقەتێنە)[٣١]، هەر دەمی کەیفیشت هێنای و هەوەستی رمبازیت هەڵستا، ها ئەوە دوو کەلەمووی خۆمت بدەمێ، وەرە لێرە مووەکان لێکدە ئەمن دێمەوە ئێرە تێر تەڕادانی بکە، دیسان هەڕۆوە ناو شاری و ئەمنیش دەچمەوە ناو بەحرێ. چونکە ئەوها نەبی ئەمن لۆ توو نابم، پاشای ئەو شارە ئەمنت لێ (زەفت)[٣٢] دەکا.

عەلی مەڕێ جلک و بەرگێ خۆی لەسەر زینێ جوانی پێچاو، جوانی چۆوە ناو بەحرێ. عەلی مەڕێش کەچە بەرگەکی کەونی لەبەر کرد و هێدی هێدی چووە کن

شوانەک، مەڕەکی کڕی و پیستەکەی لەسەری خۆی پێچاو بەری خۆی دا شارەکە.

خۆی لەماڵێ پیرەژنەکی کوتا. پیرەژن جێی نەکردەوە.

گۆتی: کوڕم ئەمن وا جێی خۆم نییە جێی تووم لەکێ بوو، پیرەژن دەستی بە پۆرەپۆر کرد. عەلی مەڕێ چەنگە لیرەکی لە دوڕ دەستێ پیرەژن نا، پیرەژن لە خۆشیان دیزەی بە گۆزەی دادا و گۆزەی بەدیزەی دادا، جێی لۆ کوڕە کەچەڵ کردەوە.

عەلی مەڕێ گۆتی: پلکێ ئەتوو چ ئیش دەکەی؟.

گۆتی: وەڵڵا کوڕم ئەمن سەر شۆڕی کیژێ پاشامە.

ئێ گۆتی: پلکێ ئەمن دەبمە کوڕی توو.

گۆتی: ئەرێوەڵڵا کوڕم ئەمنیش چ کوڕم نییە.

لۆ سبەینێ کوڕە کەچەڵ بە پیرەژنی گۆ: ئەگەر ماڵێ پاشا ئیشەکم پێ بکەن؟

پیرەژن چوو بەکیژێ پاشای گۆت: خانم ئەمن کوڕەکم هەبوو چەند ساڵە بزر بووە دوونێ هاتیتەوە، ئەگەر ئیشەکی پێ بکەن.

کیژەکەش گۆتی: پوورێ مادەم کوڕێ توو بێت قازەوانمان نییە دەبا بێ بچیتە بەر قازان.

گۆتی: باشە.

سبەینێ وەکی پیرەژن کوڕە کەچەڵی بردە کن کیژێ پاشا. مێش دەورەیان لەسەرێ کوڕە کەچەڵ دابوو، کیژە (هەر بابای بوو)[٣٣] کوڕە کەچەڵ دوور بکەویتەوە.

گۆتی: ئێ ئێ پووری، لایە با بچیتە بەر قازان.

دەڵێ کوڕە کەچەڵ قازەکانی بردە دەو بەحرێ. کیژە چووە سەر کۆشکێ گۆتی: بزانم ئەو کوڕە کەچەڵە چی لە قازەکان کرد. وەکی بە دووربین تەماشای کرد (هۆیەکی لەخۆ زانی)[٣٤] چاوی بە چ بکەوی: ئەوە کوڕە کەچەڵ سواری ماینەکی بەحرێ بووە وا لەدەو بەحرێ ئەوسەرو ئەوسەر دەکا، هەر چەندی بلێی کوڕەکی قۆزە. کیژە سەری سوڕما، لەسەر کۆشکێ دڵی لەخۆ بۆوە (سەرانگر)[٣٥]ی خوارێ بوو کارەکەر گەیشتێ، خوشکەکانی هاتن پاک و پوکیان بوو.

گۆتیان: خوشکم ئەوە چیبوو لۆ وەت لێهات!؟

گۆتی: وەڵڵا چوومە سەر کۆشکێ برۆغە قازەکان داخوە کوڕە کەچەڵ کێوەی بردیە، سەرم سوڕا ئەوهام لێهات.

کوڕە کەچەڵ هێوارێ هاتەوە، لەرێ پەڵلارە دارەکی هاوێشت پێی قازەکی شکاند، قازەکەی بەدەست گرت هێنایەوە کن پیرەژن.

پیرەژن لە (حەمزەمەتان)[٣٦] ماڵە سەرێ خۆی بداو (مشکی)[٣٧] بەسەرە خۆیدا بکا و سەرکۆنەی کوڕە کەچەڵ بکا کە ئەو کەتنەی کردییە.

بەگریان و قوڕپیوان قازەکەی لۆ کیژێ پاشا بردەوە، گۆتی: ئەو کەچەڵە بەلاگیرم بی، ئەورۆ پێی ئەو قازەی شکاندیە:

کیژەکە گۆتی: داپیرە قەیدی ناکا قازەکە بەلاگیری ئەنگۆبی. ها ئەو هۆقە روونەش ببەوە لۆ خۆتان قازەکەی پێ لێنێن بیخۆن.

دەڵێ ڕۆژێ پاشترێ کوڕە کەچەڵ کە هێواری قازەکانی هیناوە، ئەوجارە پێی دوو قازی شکاندبوو. پیرەژن ئەوجارە یێکجاری (زەندەقی چوو)[٣٨] تاسا.

گۆتی: ئەوە دوونێ لێمان خۆش بوو، ئەورۆ دووە! ئەوجارە قوڕێ کێندەرێ بەسەری خۆم بکەم. بەهەر ترس و لەرزی هەبوو خۆی گەیاندە کن کیژێ پاشای.

گۆتی: بەلاگیرت بم ئەو کوڕە کەچەڵە ئەورۆکە قوڕی بەسەرم کردییە، پێی دوو قازی شکاندیە، نازانم قوڕێ کێلا بەسەرێ خۆم بکەم!؟

کیژە گۆتی: داپیرە گێ مەدێ. ها ئەوە دوو هۆقە روونیش لەگە خۆت ببە لۆ خۆتان لەناو روونیان سۆرکەنەوە بیانخۆن.

لۆ سبەینێ کیژێ پاشا دوو خوشکی لەخۆی گەورەتری هەبوو پێی گۆتن: خوشکینە ئەمە هەتا کەنگی ئەوها دانیشین، خۆ هەر دەبی مێرد بکەین!؟...

گۆتیان: ئاخر ئەمە چاو و روومان نایێنی بە بابمان بلێین، شەرمێ دەکەین:

کیژێ گچکە گۆتی: ئەمن خەبەری دەدەمێ.

گۆتیان: دەباشە.

کیژە سێ گندۆرەی هێنا لەسەر سینییەکی دانا پەشتەماڵەکی بەسەردادا، یێکەیەکیان زەرد بوو، دووەمیان (ماتەی دابوو)[٣٩] سێیەمیان (کارک)[٤٠] بوو. بەکارەکەرەکی گۆت: ئەو سینییە لۆ دیوەخان بنێرە.

هەرکە سینییەکە چووە پێش پاشا، پاشا پەشتەماڵەکەی لەسەر هەڵداوە گندۆرە بوو. قەلەمبڕی دەرینا هەتا سپی بکات، قازی گۆتی: ئەوە چ دەکەی

گەوردم؟ ئەو گندۆرانە لە بۆ خواردن نەهاتینە.

پاشا گۆتی: ئەدی لۆ چیە!؟

گۆتی: پاشام خۆشبێ، گندۆرە زەردەکە کیژێ گەوردیە.

دەڵێ: ئەمن لەمێژا وەختێ مێردکردنم هاتییە. ئەوەی دووەم کیژێ ناوەنجییە. دەڵێ: هەرِدتی مێرد کردغە. گندۆرەی سێیەمیش کیژێ گچکەتە. دەڵێ: ئەمنیش مێردم دەوێ.

پاشا (جارچی)ی[٤١] بەناو بازار هێخست بانگی راهێشت کە دەبێ هەموو خەلکی شار بێن لە مەیدانێ کۆشکی پاشا (خرِبنەوە)[٤٢] بەشەلەو کەچەڵ و کۆرەو (نەقوستان)ەوە[٤٣] لۆ هەڵبژاردنی زاوا لە بۆ کیژەکانی پاشا. کەس نەچتە سەر ئیش و کاری خۆی.

لۆ سبەینێ هەموو خەلکی شاری خۆیان رازاندبۆوە، چوونە مەیدانێ کۆشکی پاشا لەوێ خرِبوونەوە (هەرسێ کیژێ پاشا یێک و سێویان لە مستدا بوو، سێوی خۆیان لەکێ بدابایە ئەو کیژە لۆ وی دەبوو).

کیژێ گەورە سێوێ هاوێشت لەکورِێ قازی دا، کیژێ ناوەنجیش سێوی خۆی راوەشاند لە کورِێ موفتیدا، کیژێ گچکە سێوی خۆی هەر بەدەست گرتبوو نەیدەهاوێشت، هەندی چاودرِێیان کرد کەلکی نەبوو.

گۆتیان: کا دە بزانن کێ مایە نەهاتیتە ئێرە؟!

گۆتیان: کەس ڤایە ئیللا کورِە کەچەڵ نەبی، ئەویش وا لەبەر قازانە.

گۆتیان: دە هەرِوون بیهێننەوە.

پیاوەکی ماڵێ پاشا چووە دوو کورِە کەچەڵ. وەکی دەچی وا مێش دەورەیان لێدایە، گورزە گورزە مێش لەسە سەری بلند دەبی. کابرا قەمچیەکی خێواندە ناو شانێ کورِە کەچەڵ.

گۆتی: ودرە بەپێشم کەوە. کورِە کەچەڵ بەپێشی کەت.

(ئێ ئاخر ماڵێ پاشا چ ئیشیان بەمنە)؟ کابرا قەمچیەکی دی راوەشاندێ گورزە مێشەکی لەسەر سەری بلند کرد. بەو چەشنەی گەیاندیە مەیدانێ کۆشکی پاشا.

ئۆباڵ بە ملێ ئەو مامۆستای ئەمن گێم لێی بووە. دەڵێ هەر کە کورِە کەچەڵ گەیشتە وێندەرێ. کیژێ گچکە سێوی راوەشاندێ لە (تریقەی پشتی) دت[٤٤]، بە باران مێشی لێ بلند بۆوە. کورِە کەچەڵ دەستی بەهاوار هاوار و بابەرِۆ کرد. ئێ گۆتی: ئەمن چم کردییە لێم دەدەن؟!

ئەوی تەنیشتێ راستەی گۆتی: سەگباب ئەوە لۆمنی هاوێشت بە توو کەت. ئەوی تەنیشتێ چۆیەی گۆتی: قەحپەباب لۆ منی هاوێشت بەتوو کەت. ئەوی پێشی و ئەوی پشتی لێیان قیرِاند، لێی بووە هەرا، هە یێکە دەیگۆ: لۆمنی هاوێشتیە بەتوو کەتیە (کەرِەسیە) یان[٤٥] لەسەر کرد.

کورِە کەچەڵ گوتی: ئێ دەبا لۆنگۆبی خۆ ئەمن نەمگۆتیە پێم بکەوی، دەبا بەنگۆ کەتبی! ئەوانی وێندەرێ هەموو (سوویان دەبۆوە)[٤٦] ئەو کیژە نازدارە لۆ ئەو کەچەلە بیت.

لەبەر هەندێ گوتیان: با ئەوجارە باوێتەوە ئەکوو نیشانەی خوار چووبی. ئەوجارە کورِە کەچەڵیان لەوێ گۆستەوە. دیسان کیژە سێوەکی خێواندێ و مێشی لێ بلند کرد. ئەوانی لەدەورو پشتی بوون دیسا دەستیان بەجوندان کرد لێیان کردە هەرِوگیف کە سێوەکە لۆ وان هاویشترایە نەک لۆ کورِە کەچەڵ.

ئێ گۆتی: خۆ ئەمن چم نەگۆتیە، دەبا لەنگۆی دابا!

دەڵێ دیسان کورِە کەچەڵیان لەوێ گۆستەوە. کیژە هەر بۆ وی هاوێشتەوە.

دەڵێ ئەوجە پاشا گۆتی: دەک پیرۆزی بی، مادەم بەخۆی ئەو کەچەلەی بووێ با وبێ. (بەڵام پاشا چەند توورِە بوو پێت لێ بدابایە دەتەقی).

کیژێ گەورەو ناوەنجی درانە کورِێ قازی و موفتی. بەدڵخۆشی حەفت شەو و حەفت رۆژ شاییان لۆ گەرِا. کیژێ گچکەشیان دا کورِە کەچەڵ و (هەیدێیان کرد)[٤٧]. کەوتە ئاشەک لەدووری شاری هەبوو لۆیان چۆل کرد و ناردیانە وێندەرێ.

پاشا گۆتی: مادەم ئەو مێردەی لۆخۆی بژارد با لەبەر چاوم نەمینێ، هەر ئەو کەونە ئاشەی لێ دەودشێتەوە.

دەڵێ کیژە خۆی خۆش کرد بوو هەر کە کورِە کەچەڵ شەوی بە زاوابوونی ئەو جلک و بەرگەی لەبەر بکا کە پێی سواری جوانە ماینێ بەحری ببوو، بەڵام کورِە کەچەڵ هەر بە کچە جلک و بەرگێ کەچەلی چووە کنی. دەڵێ کیژە هەرچەندی خۆی لەدار و دیواردا و هێقەی کورِە کەچەلی گرت کە تەنیا ئەوشۆ ئەو جلک و بەرگەی لەبەر بکاتن کە پێی سواری جوانە ماینێ بەحری ببوو.

کورِە کەچەڵ گۆتی: نەخێر ئەمن هەر ئەوها بوویە، کێ

گۆتی ئەمن لۆخۆت هەڵبژێرە. هەر چەندی كیژە بە بەری دا كەت: هەی داكت چا، هەی بابت چا، كورە ئەمن ئەتووم ئەوها ئەوها لەكەلێ شەیتانی وەرە خوارێ (لەگەری چی پێ بەچ نەكرا).

لەو كاولە ئاشی مانەوە، كورە كەچەڵ دەچوو لە (ئاقار)[٤٨] فاقی دادەناوە رەشۆلە و قەل و كۆتر و مۆتری دەگرت هەتا خۆراكی خۆیانی پێ پەیا دەكرد. بەو دەردە سەربەیان رادەبوارد.

هەندەی پێ نەچوو پاشا (گوری)[٤٩] بوو، هەر چەند دختۆریان هینا سەرێ كەلكی نەبوو. ماوەكی پێ چوو دختۆرەكی هاتە سەرێ گۆتی: ئەو گوری بوونە یێك دەرمانی هەیە ئەگەر لۆی پەیا نەكەن چانابی، ئەویش:

شیری شێری
لەمەشكەی شێری
شێر بینی
شێر بژینی

هەموو كەتنە باردكی خەمان، ئێ ئاخر ئەو ئیشە بەكێ دەكرێ، دەی دەی، ئەولاو ئەملا، لەكورێ قازی و كورێ موفتی لێوەشاوەتر نابیننەوە كە بەدوو ئەو دەرمانەدا بچن. خەلكی شاریش ئەوەی لەخۆی رادەدیت خۆیان رێكهێخست و سواری ولاغێ خۆیان بوون.

كورە كەچەڵیش ژنێ خۆی هەناردە ماڵێ پاشا، بچی شیرەك و ولاغەكەی لۆ بینی، ئەویش بە دوو سوارەكاندا بچی.

كیژە هەر (قەتتەرە)ی[٥٠] حەوشەی ماڵێ پاشا چووە ژۆرێ رایان گرتە بەر جوونان قوونەدر، قەحپە، وها وها لێ كرای، لەگە جوونان شوشتیانەوە. ئەگەر مێردت بەو كەچەڵە سەگبابە نەكردبایە هەنكوە مێردێ تووش لەگەر كورێ قازی و موفتی بەهانای پاشا دەهات و دەچوو دەرمانی لۆ دەهێنا. كیژەیان وەلێكرد (لەبەر سەیان رووكرد)[٥١] كیژە دەستی بەگریان كرد و بەشەرمەزاری لەوێ چاوی(نز)[٥٢] كربۆوە بەلكو شیرەك و ولولاغەكەی دەدەنێ لۆ كەچەلێ ببات.

پاشا گۆتی: (لاكەوە)[٥٣] لەبەر چاوم نززە. ئەوانی وێندەرێ بەقازی و موفتی بەبەر پاشای داكەتن گۆتیان: (گوناحە)[٥٤] ئەویش كیژێ تووە، بەخۆی دا مەشكێنەوە گوناحت دەگاتێ.

ئەجە پاشا گۆتی: كەچە شیرەك وا لەكن كۆلیتێ مریشكان كەتیە لۆی بینێ، لەگە پیرە هێستردكەی ناو تەویلە. كیژە كەچە شیر و پیرە هێستری لەبۆ كەچەڵ هینا.

كەچەڵ شیری بەملێ خۆ وەكرد و پیرە هێستریشی لەدوو خۆی راكێشا (پیرە هێستر هەموو سەر شان و ملی بریندار بوو). برە لەشاری دوور كەتەوە، پیرە هێستری لە (جۆم)ەك[٥٥] (راتەولاند)[٥٦] وفاقەكی لەسە پشتی داناوە، هەردوو مووەكەی دەریناو لێكدا جوانە ماینێ بەحری لێ پەیدا بوو، پیستە و جلكە پیسەكانی لەبەرە خۆی دارنی لەسە پشتی پیرە هێستری قایم كرد، جلك و بەرگێ خۆی لەسە پشتێ جوانە ماینێ بەحری هینا خوارێ و لەبەری كرد، رمی بەدەست گرت و سواری پشتێ جوانە ماینێ بەحری بوو (سوار چ سوار، بكەی نە بخۆی هەر تەممەشای بە ژن و بالای بكەی).

عەلی مەرێ ماینێ بەحری تاودا، لەرێ گەیشتە كورێ قازی و موفتی. وا لەدەور و پشتی هەندە بنە تووتركان دەگەرێن و دەسوورێن، لایدا كنەوان دیتی برەک دەچنە ناو تووتركەكان رمێ خۆیان رەوان دەكەنە ناو تووتركەكان، دەعبایەک ویقەی دێ هەندە لەخۆیان هەلدەدەن دەكشێنەوە.

عەلی مەرێ سەلامی لێیان كرد و پرسی: كووە لێرە راوتان دابەستایە؟

گۆتیان: پاشای شارەكەمان دەردەكی وەی گرتیە. دختۆر دەرمانەكی لۆ دانایە هاتینە لۆی پایەكەین.

گۆتی: ئەوە چ دەرمانە؟!
گۆتیان: شیری شێری
لە مەشكەی شێری
شێر بینی
شێر بژینی

ئێ گۆتی: ئەوجە ئەوە ئەنگۆ خەریكی چنە؟!

گۆتیان: ئەوە شێرەک لەناو ئەو تووتركانەیە خەریكین بیگرین. ئێ گۆتیان: كاكە ئەدی ئەتوو هێ كێندەرێی؟

گۆتی: ئەمن كورێ پاشای رۆژهەلاتم، لۆ رۆژ ئاوا دەچم. خاترێ خۆی لەوان خواست و ئەوانی لەوێ بەجێهێشت.

ئۆبالێ بەملێ ئەو مامۆستای ئەمن گێم لێی بوو، دەلێ گەیشتە ناو دارستانەک دیتی وا داكە شێرەک لەناو بێشەدایە، لەسەر تەنیشت كەتیە، نركە نركیتی، ئەو

دارستانەی پڕ کردییە، لۆی چوو.

جوانە ماینێ بەحری گوتی: ئەکەی ئەوها (تخوون)ی[٥٧] بکەوی ئەوە (قوتیر)ەکی[٥٨] لەبن پێی هاتییە گەلەکی دێشی، ئەو نالە نالّ و نرکە نرکە ئێ هەندییە. کەلە قەمیشەک بینە سەرەکی تیژ بکە بە (پەنادزە)[٥٩] لۆی هەڕوو، قوتیرەکەی وا زەرد بووە لۆی (دەربکە)[٦٠] ئەوجە هەرچی بلێی لۆت دەکا. بەلام زوو خۆتی پێ پیشان نەدەی هەتا ئێشەکەی دادەکەوی نەکوو تێکت دەشکێنی.

دەلێ عەلی مەرێ چوو لکە قەمیشەکی درێژی هینا سەرەکی تیژ کرد، وەکی زەرگی لێ کرد، (لاونیو)[٦١] لۆ شێرەکە چوو، هەتا لێی نیزیک بۆوە،خۆی خێواندێ، هەتا (تێن)ی تێدابوو، قەمیشەکەی لەقوتێرەکەی راکرد و زووخۆی شاردەوە. شێرەکە هەتا تێیدا بوو نەڕاندی و پڕی دەدا هارچی دەورەی خۆی، ئەوێندەرێی کردە خۆلە پۆک، چاوی سوور ببوو چەندی گەڕا چی بەبەر چەنگی نەکەت بشکێنی و کۆلی خۆی پێ دابرکێنی.

هەتا ژانەکەی داکەتەوە، ئەوجە کە ژانی پێی شکا دلّی داکەت.

ئۆبالّ بەملێ ئەو مامۆستای ئەمن گێم لێی بوو، دەلێ شێرەکە گازی کرد گۆتی: ئەوە کێ بوو ئەو چاکەیەی لەگەرە من کرد، بخوازی مالّی دنیایێ؟. (عەلی مەرێ دەنگی نەکرد) جارەکی دی گۆتی: ئەوە کێ بوو ئەو چاکەیەی لەگە من کرد بخوازی مالّی دنیایێ؟ (دیسان هەر خۆی کڕ کرد). جاری سێیەم عەلی مەرێ گۆتی: ئەمن بووم.

گۆتی: بخوازە مالّی دنیایێ؟

گۆتی: خۆشیەکی تووم دەوێ.

دیسان گۆتی: بخوازە مالّی دنیایێ؟

گۆتی: خۆشیەکی توو.

جاری سێیەم گۆتی: بخوازە مالّی دنیایێ؟.

گۆتی: چت لێ بشارمەوە، پاشای شارەکەمان گۆڕی بووە. دختۆریش دەرمانەکی وەی لۆ دانایە هەندی دلّم نایێ پێت بلێم.

گۆتی: دەرمانە چیە؟

گۆتی: شیری شێری
لەمەشکەی شێری
شێر بینی
شێر بژێنی

گۆتی: ئەوسالّ حەفت سالە لەو ئێش و ئازارەدا بووم، خۆزیا حەفت سالیدیش ئەوها بامایە، بەلام ئەوەت لەمن نەخواستبایە، بەلام، چونکە ئەو چاکەیەت لەگە من کردییە.

هەروو بلێ فەرخەکانم داکتان مردییە، (کێهانیان)[٦٢] پێکەنی، زوو سەری ببڕەو کەولی کەو پیستەکەی بینە ئێرە.

دەلێ عەلی مەرێ چووە کن فەرخەکان گۆتی: داکتان مردیە! هەموو دەستییان بەگریان کرد یێکەکیان نەبی پێکەنی، عەلی مەرێ ئەوی گرت و کوشتیەوەو کەولی کرد. سەرو پێچکەکەی لەناو هەگبەی کرد و پیستەکەی هیناوە کن داکە شێرەکە.

شێرەکە پیستەکەی لۆ پڕی شیر کرد، (عەلی مەرێ گۆتی: وەبکە دەرمانی دەردەکە بێتە سەر و پێچکەکە) گازی دوو بەچکەی خۆی کرد، پیستە شێرەکەی لە یێکەکیان بارکرد و ئەویدیشی بەدوویدا.

عەلی مەرێ هۆردوو بەچکە شێری بەدوو خۆی دا و سواری جوانە ماینێ بەحری بوو لێیدا گەڕاوە. وەکی هات لەڕێ گەیشتەوە کوڕێ قازی و موفتی، هەر وا خەریکی بنە تووترکەکانن، لێیان چووە پێش و سەلامی کرد.

گۆتی: ئەوە ئەنگۆ لە بەیانییەوە هەر خەریکی ئەو بنە تووترکانەنە؟!

گۆتییان: ئەرێ وەلّلا ئەوە شێرێکی لەناو (غەنزریە)[٦٣] هەر چەندی دەکەین پێمان ناگیرێ. ئەویش رمەکەی لۆ ناو تووترکان رەوان کرد و رێویەکی بەسەرێ رمەکەوە کرد و گۆتی: هەی داوەشێن، ئەوە لە بەیانیانەوە خەریکن، هێشتا ئەو رێویەتان پێ نەگیرایە ئەدی کوو شێرتان پێ دەگیرێ؟! دەستی بۆ شێرەکان رەوان کرد گۆتی: ئەوانە شێرن.

کوڕێ قازی و موفتی واقیان ورما، دەویان بەش بۆوە گۆتیان: قوربانە ئەوە کووت پەیاکردا؟

گۆتی: ئەوە (لە سەرێ دی)[٦٤] وەکی بێرەدا هاتم دیاربوو ئەنگۆ لەدوو ئەو دەرمانە دەگەڕان، گۆتم بالەگەرە خۆم لۆیان بیەم.

ئێ گۆتیان: ئەوجە کوومان دەدەیێ؟!

گۆتی: بە خۆتان دەزانن ئەمن پێویستم بەپارەو بەمالّی دنیا نییە.

ئەدی گۆتیان: بە چ دەدەی؟

گۆتی: ئەو ئەنگوستیلەی دەستم داغ دەکەم بە قوونێ هۆردووکتانەوە دەنێم.

دەلێ کورێ قازی و موفتی کردیانە پسە پس، کوو دەبی، ئەوها ناکەین و ئەولاو ئەملا، ئێ گۆتیان: خۆ ئەو کابرایە رێبوارە، هێ ئەولایە نییە، خوا دەزانی داخوە جارەکی دی رێی دەکەوێتە شارێ مە یان نا، دەبا شێرەکانی لێ وەرگرین. دلێ خۆیان بەوە دەداوە، هاتنە سەر ئەوەی کە هۆردووکیان قوونێ خۆیان رووت کرد، عەلی مەرێ یێک و مۆری بە ئەنگوستیلەکەی دەستی لە لاقوونیان دا، لەسەر مۆرەکە نووسرابوو عەلی مەرێ.

عەلی مەرێ لێیدا رۆیی، ئەوانی بەجێهێشت هاتەوە کن پیرە هێسترەکەی کە پاشا دابویە ژنەکەی. جلک و بەرگە جوانەکەی لەسەر پشتێ جوانە ماینێ بەحری پێچاوەو جوانییەکە لێیدا رۆیی چۆوە ناو بەحری. عەلی مەرێ کەونە جلکەکانی لەبەر کرد و پیستەکەی لەسەرێ خۆی پێچاوە. فاقەکەی سەر پشتێ پیرە هێستریش دوو قەلی پێوە ببوو، ئەوانی لێکردەوەو بە دەستی گرتن، سەر و پێچکێ شێرەکەشی کردە ناو توورەگەو پیرە هێستری لەدوو خۆی راکێشا (یاغر یاغر)[٦٥] بەرەو شار بۆوە.

لەرێ کورێ قازی و موفتی گەیشتنە کورە کەچەڵ، ئەوە ئەرە ئەرێ شێرانە، گۆتیان: خۆت لادە سەگباب، بەبن دەست و پێی شێران نەکەوێ، ژنەکت زەفت کردییە رووحێ باب و باپیرت دینی، لاکەوە لەسە رێ. ئەگەر ئەتووش پیاو بای لەگەرەمە دەهاتی لۆ ئەو دەرمانە.

دەلێ کورێ قازی و موفتی بەخۆ بەشێرەکانەوە هەلّیانکرد تا لۆ کۆشکێ پاشا چوون. خەلکی شاری بە پیلیانەوە چوون بووە دەنگ لەناو شاری کە کورێ قازی و موفتی (ئەو دکرەیان کردییە)[٦٦]، بووە شایی و خۆشی لەمالێ پاشا. شیریان لۆ پاشا کولاند و لە پێشیان دانا، بەلام هەر چەندی شیرەکەی دەخواردەوە دەردەکەی پێ گرانتر دەبوو.

کورە کەچەلیش کە گەیشتەوە مالێ گۆتیە ژنەکەی: ئەو سەر و پێچکەی لێنێ؟ وەکی سەر و پێیک کولا.

گۆتی: ها قاپەکی لۆ بابت ببە، با بخوا.

کیژە قاپەکی لەسەر و پێچکەکە لۆ بابی برد، بەلام چ بردن، پاشـــا هەر چاوی پێکەت (تیی بەربوو)[٦٧] بەجوندان، گوتی: ئەخۆت کاو ئەسەرو پێچکت، هەمووممانت شەرمەزار کردییە بەو کەچەلە پیسە، برۆ لێرە ئەمینێ (بەدێوم)[٦٨] لەپێش چاوم بزربە.

قازی و موفتی لەپاشا پاڕانەوە گۆتیان: کیژێ خۆتە هەر کوی هەبی لەبەر خاترێ مە، دلی مەشکێنە، قاپەکەی لێ وەرگرەو هەندەکی لێبخۆ. پاشا وەریگرت هەندەکی لێخوارد، هەستی پێکرد دەردەکەی سووکتر بوو، هەندەکی دیشی خوارد، پێ چاتر بوو، ئەوی لەناو قاپەکەدا بوو هەمووی خوارد، تەواوەک پێی چاتر بوو، پاشا تەواو باوشکی خۆش بوو. گۆتی: کیژم چیدیتان لەمالێ نمایە لۆم بینی!؟

گۆتی: وەللا بابە هەندە چرکاو مایە بەرماوەی پێش کورە کەچەلە.

گۆتی: هەرووو ئەویشم لۆ بینە - کیژە چوو ئەوی لەمالی مابوو هینای، پاشا ئەویشی خوارد بە یەکجاری دەردەکەی لەسەر لاچوو.

حەفت شەوو حەفت رۆژان لەشاری بووە خۆشی و شایی، بەلام خۆشی و شایی لۆ کەس هەتا سەری نییە.

قەدەرەکی پێ چوو پاشایەکی دی کە پاشای شارەکی دی بوو، پێشتری هاتبووە داخوازی ئەو کیژەی کە درابووە کورە کەچەل، پاشا کیژە گچکەکەی نەدابووە کورێ ئەو پاشای. کە زانییەوە ئەو کیژەی دایتە کەچەلەکی شارەکەی خۆی، زۆر پێ توورە بوو. گۆتی: دیارە ئەمنی بە چ نەزانییە، لەشکری خڕ کردەوەو هات بەسەر شارێ پاشای بابێ سێ کیژەکە دابدات، قاقەزی بە (قاسید)ە[٦٩] لۆ هەنارد گۆتی: خۆی رێک بێخی ئەمن هاتیمە تۆلەی خۆمی لێدەکەمەوە. دیارە کەچەلەکی پێ لەکورێ من لێوەشاوەترە کە کیژێ خۆی بداتێ. بزانین خو بە کێهامان دەدا.

دەلێ پاشا هیچ چارەی نەبوو، لەشکری رێک هێخست و هۆردوو لەشکر خیودتیان بەرامبەر یێک هەلدا، ژنەکانیش لەسەر کۆشکی مالێ پاشا دانیشتبوون تەماشای لەشکریان دەکرد. هۆردوو کیژی پاشاش بەچەپۆلۆکان لەسەر و کێلاکێ خوشکە گچکەکەیان دەداو دەیانگۆت! ئەو شەڕە هەموو لەنیو چەوانێ تووە، ئەگەر مێردت بەو سەگبابە نەکردبایە، ئەو شەڕەمان بەمل دا نەدەهات. خوشکێ گچکەش لە گریان پتر چی لە دەست نەدەهات، چونکە دەیزانی شەڕەکە (سەبارەت بەویە)

(٧٠).

کەچەڵ کەچە شیر و پیرە هێستری لە کاولە ئاشی دەرینا و لەشاری چووە دەرێ، لەوێ هۆردوو کەلە مووێ جوانە ماینێ بەحری دەرێناو لێکیدا، جوانێ لەوێ حازر بوو، جلک و بەرگێ خۆی گۆڕی و لەجوانە ماینێ بەحری سوار بوو، بەڵام چێتۆ سوار، لەدەورا پشتی ئەو شاری کەس سوار ئەوها قۆزو لێوەشاوەی نەدیتبوو. دوو سێ سەران لە مەیدانێ هات و چوو، لەناوەندێ مەیدانێ راوەستا.

هەردوو لەشکر لەخوای دەپاڕانەوە کە ئەو شۆڕە سوارە بەهانای وانەوە هاتبێ، هۆردوولا هەستێ خۆیان راگرتبوو داخوە شەڕ دابکەوێ ئەو سوار چاکە خۆی بەکێیهان لادا دادەگری و شەڕ لەگەڵ کێلا دەکاتن.

کیژێ پاشا کە چاوی بەو سوارەکەت دڵی داخرپا، ناسیبیەوە، زانی ئەوە سوارەکەی دەو بەحرێیە، لە خۆشیان پێی عەردی نەدەگرت دەستی بە هورینە کرد دەیگۆ: بەخوای ئەوە هەوە، بەخۆیتی.

خوشکەکانی دیسان سەر و گێلاکیان کوتیەوە.

گۆتیان: ئەوە چ دەڵێی هەی قووفڕێ، ئەو کەتنە هەمووی لەسەردەتووە هێشتا چاو و رووت هەیە ئەوها بکەی؟!

کیژە وێک هاتەوەو لەدڵی خۆی دەیگۆت ئەمن ئەوها دەکەم ئەگەر هەو نەبێ ئەمن چیان پێ بڵێم - کیژە دەمەک پێدەکەنی و دەمەک دەگریا، نەیدەزانی کوو بە خوشکەکانی بلێ کە ئەو سوارە بوو ئەمن لۆ خۆم هەڵبژاردیەو مێردم پێی کردییە.

ئۆباڵ بەملێ ئەو مامۆستای ئەم گێم لێی بووە، دەڵێ هەموو دڵیان لەسە دەستیان بوو هەتا شەڕ داکەت و سوارەش دەکەتە مەیدانێ، داخوە ئەو سوارە لایێ کێیهان لەشکرە!؟ مەیدان گەرم بوو، سوارەکە بەناو دوژمنەکانی بابێ سێ کیژەکە کەت (تووڕکان)ی[٧١] هەر لایەک دەبوو تەرت و فەرتی دەدان و پەڕەی دەکردن، هەتا لەشکرەکەی شکاندو بەشکەستەیی و مل شۆڕی ملێ رێیان گرت و گەڕانەوە شارەکەی خۆیان. ژنێ کەچەڵیش لەگەڵ خوشکەکانی لەسەر کۆشکێ تەمەشایی شەڕەکەیان دەکرد. دەمەک پێدەکەنی و دەمەکیش دەگریا، نەیدەزانی لەکن خوشکەکانی بلێ ئەوە مێردێ منە یان نا. خوشکەکانیشی کوزرو بەربایان لێ گرتبوو، هەر دەم نا دەم (کوزر کرتی)[٧٢] وەردە گەڕانە سەر و گێلاکی بەچەپەلۆکان.

عەلی مەرێ وەکی لەشکرەکەی شکاند چاوێ خۆی دا رەشماڵێ پاشای خەزووری، هەموو بە پیلیەوە چوون، ماڵەبەری بێن و بچن، پاشا ناوچەوانی ماچ کرد و بە رێزەوە هێنای لە تەنیشتە خۆی دانا.

عەلی مەرێ گۆتی: ئەوە ئەو شەڕ و هەرایەتان لەسەر چیە؟

پاشا گۆتی: ئەوە کچەتیمەکم هەیە پێشتری ئەو پاشایەی کە بەسەرەمەی دادا هاتە داخوازیی لۆ کوڕەکەی خۆی، ئەمن نەمدایێ گۆتم: دوو خوشکی لەخۆی گەورەتری هەیە، هێشتا ئەو وەختی مێرد کردنی نەهاتیە، پاش هەنگی لەگەر خوشکەکانی دیار بوو هەوەستی مێرد کردنیان هەبوو، ئەی مێردی بە کەچەڵەکی پیس کرد. سەبارەت بە هەندێ ئەو شەرەمان بەمل داهات. خوشکەکانیشی یێکیان مێردی بە کوڕێ قازی کردو ئەویدیش مێردی بە کوڕی موفتی کرد. ئەوان لە وەختی ناخۆشی و تەنگانەیی گەلەک بەکەڵکم هاتینە. دەردەکی گەلە گرانم لێ بوو، دختۆر دەرمانەکی وەی لۆم دانابوو ئەبایە بە کەسیدی پەیا نەدەبوو.

گۆتی: ئەو دەرمانە چ بوو؟

گۆتی: شیری شێری
لەمەشکەی شێری
شێر بینی
شێر بژینی

ئەویش ئەو دوو زاوایەم پەیایان کرد (کوڕێ قازی و کوڕێ موفتی خۆیان لەپەنایی خەڵکەکە شاردبۆوە، هەر پاشەکشەیان دەکرد و خۆیان کورژ کردبۆوە نەکوو عەلی مەرێ بیانبینێ و بەسەریان بگرتەوە).

پاشا لە عەلی مەرێی پرسی: ئەدی کووە ئەتوو رێت کەوتیتە ئەولایە؟.

گۆتی: ئەمن دوو پیاوم لەو شارەیە هاتیمە بیانبەمەوە کوڕێ قازی و کوڕێ موفتی لە ترسان (حەجمانیان نەبوو)و[٧٣] پێیان عەردی نەدەگرت).

پاشا گۆتی: چەند پیاوت دەوێ، لێرەو لەناو شاری بیژێرە، شاری خۆتە.

گۆتی: نا ئەمن لەو دوو پیاوەی خۆم پترم ناوێ، فلان و فیسکە.

پاشا گوتی: کوڕە کوو دەبی؟!، دەبی باشیان نەناسی، ئەوانەی ئەتوو دەڵێی، یێکیان کوڕێ قازییە، ئەویدیش کوڕێ موفتییە (هۆردوو زاوایێ پاشا یێکجاری (چۆکیان شکا)[74].

ئەوجە گوتی: پاشا ئەمن لەخۆڕا وەناڵێم، نیشانەی خۆم بە قوونێ ئەو پیاوانەوە نایە، ئەگەر ئەو نیشانانەیان پێوە نەبوو ئەوە هەر کەس لەماڵێ خۆی. خۆ ئەمن لەختو خۆڕایی (بەرینگار)[75] یان نابم.

قازی و موفتیش هەندە پشتیان بە کوڕەکانیان قایم بوو بە (بێ باک)[76]ی و بە توورەیی گوتیان: دەبێن بڕۆنە نیشانەکانیان، ئەگەر ودبی با چیان لێدەکا وەیان لێکا (نەیاندەزانی کەر لەکێ کەتیە و کوندە لەکێ دڕایە، وا کوڕە کانیا داغ کراینە). هۆردوو زاوای پاشایان پەلەکێش کرد، هەرچەندی خۆیان راتەکاند و پەلە پەلیان کرد کەڵکی نەبوو. (لەخرتۆلیان وەردان)و[77] دەرپێیان لە قوونیان کردەوە، لاقوونی هۆردووکیان داغ کرابوو مۆرێ عەلی مەڕێی لەسەر بوو.

عەلی مەڕێ گوتی: تەمەشایی مۆرێ ئەو ئەنگوستیلەی دەستم بکەن، چی لەسەر نووسرایە؟.

قازی و موفتی گوتیان: لەسەری نووسرایە عەلی مەڕێ.

ئێ گوتی: دەبڕۆنە داغەکەی سەر قوونێ وانیش؟

ئەوشیان خیندەوە گوتیان: ئەویش نووسرایە عەلی مەڕێ.

ئەوجە عەلی مەڕێ سەر و سەربردەکەی خۆی لۆ پاشا گێڕاوە گوتی: ئەمن ئەو کوڕە کەچەڵە بووم کە کیژێ گچکەت ئەمنی هەڵبژارد و مێردی بەمن کرد، ئەوها (سووک و هەرزان) تان کرد لەسەر هەندێ، پاشا عەلی مەڕێی لەجێی خۆی دانا کردییە پاشاو قەسرەکیشی لە تەنیشت قەسرێ خۆی لۆ دروست کرد.

گوتی: کوڕم ئەمن پیر بوویمە توانای پاشەیەتیم نمایە، لەتووش لێوەشاوەتر نابینمەوە لەجێی خۆی دانێم، پاشاش چ کوڕی نەبوو هۆردوو زاوایەکەشی کردە پیاوێ عەلی مەڕێ، ژنەکانیشیان بوونە کارەکەری (ژنەکەی عەلی مەڕێ).

ئەمنیش هاتمەوە کڵاشم دڕاو چم پێ نەبرا.

*****

(١) فەرشە: پنە.

(٢) لەغەر: نەخۆش و لاواز، لەروو ناساغ.

(٣) خەفەت: داخ.

(٤) (ئۆبال بەملێ ئەو مامۆستای ئەمن گێم لێی بووە) هەقایەت بێژ ئەگەر لەگێڕانەوەی رووداوێک هەستی کرد گوێگرەکان گومان لەراستی رووداوەکە دەکەن. ئەم رستەیە دەڵێت: بۆ ئەوەی لەسەر خۆی لابدات و بیخاتە سەر ئەو کەسەی لەکاتی خۆی ئەم هەقایەتەی لێی بیستووە و لێی فێربووە.

(٥) پۆرگ: وەکو میزڵدانە پڕبێ لە ئاو و خوێن و گۆشت.

(٦) رەوە: کۆمەڵ.

(٧) کەلی دەخوارد: بەفاڵ دەهات، فاڵی دەخوارد، بەتەڵەب دەهات.

(٨) زگەکەی: بێچوەکەی ناو سکی.

(٩) پشتی بکرێ: بگاتە ئەو تەمەنەی کە توانای سوار یا بار هەڵگرتنی بێ واتە بۆ سواربوون و بار هەڵگرتن ئامادە بکرێ.

(١٠) بەفەتارەتی بدا: بەکوشتنی بدا.

(١١) هۆدە: ژوور، وەتاغ.

(١٢) رابچی: بچەقێ، بچێتە ناوییەوە.

(١٣) ژەحراوی: ژەهراوی

(١٤) دەستاو: ئاودەست.

(١٥) توورگە: کیسە.

(١٦) متوو: مەراق، ئارەزوو.

(١٧) دانەدەبڕا: جیانەدەبۆوە.

(١٨) کووی هەبوو: هەر چۆنێک بوو.

(١٩) شیو: چێشت.

(٢٠) جێبەجێ: دەست بەجێ، یەکسەر.

(٢١) فەراقی لەبە برا: مرد، گیانی دەرچوو، روحی دا، عەمری خوای کرد.

(٢٢) داری لەسە بەردی دانەنێی: هیچ کارێک نەکەی.

(٢٣) مەگیرانی: ژنی سک پڕ (ئاووس) کە تامەزرۆی خواردنێک بێ. بێزوو.

(٢٤) خۆی لە گوورە نەبرد: خۆی شێلو نەکرد، گوێی نەدایێ، خۆی تێک نەدا.

(٢٥) بەبەری داکەتن: یاخەگیری بوون.

(٢٦) بشدینە: توند ببەستە، شەتەکی بدە.

(٢٧) رمبازی: تەڕادانێ، سوار سوارانێ، هاتوچۆی بەتاو بە سواری ولاخ.

(٢٨) لە حەفت بەحرم دایە: لەحەوت دەریا پەڕیومەتەوە.

(٢٩) قایم کە: ببەستە.

(٣٠) کەچە: کۆنە.

(٣١) بقەتێنە: رابوێرە.

(٣٢) زەفت: بەزۆرداری لێستاندن.

(٣٣) هەر بابای بوو: بەپەلە بوو، ئاواتەخواز بوو، تەنگاو بوو.
(٣٤) هۆیەکی لەخۆ زانی: لەخۆی کەوتە گومانەوە.
(٣٥) سەرانگر: سەراوسەر، سەرەوژێر.
(٣٦) لەحەژمەتان: لەتاوان، لەداخا، لەشروان.
(٣٧) مشکی: خۆلەمێش.
(٣٨) زەندەقی چوو: زراوی رژا، زارەترەک بوو.
(٣٩) ماتەی دابوو: تازە پێگەیشتبوو. مێوەی تازە پێگەییو.
(٤٠) کاڕک: کاڵ، مێوەی پێ نەگەیشتوو.
(٤١) جارچی: دەلال: ئەو کەسەی لەکۆلانان و بازاڕدا بانگ رادێلی.
(٤٢) خڕینەوە: کۆبنەوە.
(٤٣) نەقوستان: ناتەواو، کەسیرە.
(٤٤) تریقەی پشتی: بڕبڕەی پشتی.
(٤٥) گەڕەسیسە: پاڵەپەستۆو ۆبوونەوەی زۆر کەس.
(٤٦) سوویان دەبۆوە: بەزەییان بەکچەکەدا دەهاتەوە.
(٤٧) هەیدێ یان کرد: تۆڕی یان کرد، شاربەدەریان کرد.
(٤٨) ئاقار: هەقار، چۆلەوانی، دوورە ئاوایی.
(٤٩) گوڕی: کڕوو، گەڕ، گولی.
(٥٠) قەنتەرە: دەرگای حەوشەی گەورەی دوو دەری بێ.
(٥١) لەبەرسەیان رووکرد: ئابڕوویان برد، شرت و شۆیان شکاند.
(٥٢) نز: مۆن.
(٥٣) لاکەوە: خۆت لادە، ڕێگا بەردە.
(٥٤) گوناحە: بێ چارەیە، بەستەزمانە.
(٥٥) جۆم: شیو.
(٥٦) راتەولاند: بەستانەوەی ولاخ لەناو گیا بە پەتێکی درێژ بۆ ئەوەی لە چواردەوری خۆی بلەوەڕێت.
(٥٧) قونێر: دومەڵ.
(٥٨) پەنادزە: بەجۆرێکی وا بچی کە نەبیندرێ.
(٥٩) دەربکە: کونێکی تێ بکە تا خوێن و کێمەکەی لێ بێتە دەردوە.
(٦٠) لاونیو: بەلای تەنیشیکیەوە بۆی چوو تا نەبیندرێ.
(٦١) تین: هێز، توانا.
(٦٢) کیهانیان: کامیان.
(٦٣) غەنزریە: یاخی بووە.
(٦٤) لەسەرێ دی: جاری پێشوو. گاوێ دی، چاخێ دی.
(٦٥) یاغر یاغر: لەسەرەخۆ، هێدی، بەکاوە خۆ.
(٦٦) ئەو دکرەیان کردیە: کارێکی وایان کردیە کە بۆ دووا رۆژ هەر بیگێڕنەوە.
(٦٧) تێی بەربوو: بەریسگاری بوو، یاخەگیری بوو.
(٦٨) بەدێوم: بەد فەسال، شووم.

(٦٩) قاسید: ئەو کەسەیە کە نامە یا قسە لە یەکێکەوە بۆ یەکێکی تر بیات.
(٧٠) سەبارەت بەوی یە: بەهۆی ویەوەیە، لەسەرویە.
(٧١) تووڕکان: هێرش بردن، تاودانە شت، بۆ شت چوون بەغار.
(٧٢) کوزر کوتی: لێدان و کوتانی بێ بەزەییانە.
(٧٣) حەجمانیان نەبوو: ئۆقرەیان نەدەگرت. ئارامیان لێ هەڵگیرا بوو.
(٧٤) چۆکیان شکا: ئەژنۆیان شکا، قەدەمیان شکا.
(٧٥) بەرینگار: یاخەگیر، هێقەگرتن، بەگژداچوون. گەڕ کردن.
(٧٦) بێ باک: سەرمەست، خورت.
(٧٧) لەخرتۆلیان وەردان: لەناو خۆلیان گەوزاند، لەخۆلیان وەردان.

* ئەم هەقاتانەی خۆشناوەتی زۆر لەوشەکانیان لەگەڵ یەک بەستراوەتەوەو ئێجگار کورت کراونەتەوە وەکو:-

کێلکەر = کارەکەر
لەمە = لەئێمە
تێکرامان = سەیری یەکتریان کرد
چاکەی = چی دەکەیت
لێکیاندا = لە یەکتریان دا
. هەنێکەکی = هەر یەکێکیان
چن = هیچمان
چنیە = هیچ نییە
ماخرا = ماڵ خراپ
تۆیاند = سەگ تۆیی کرد
چم ناوێ = هیچ شتێکم ناوێ
کێواچی = بۆکوێ دەچی
هەستێن = هەڵبستێن
ئێکو = هەر یەکەیان
شە = شانە
چیدین = هیچی ترمان

جارێ کە دەڵێ: لۆ خۆ، واتە لۆ خۆم،لۆ خۆت،لۆ خۆمان،لۆخۆتان،لۆ خۆیان. بۆ هەموو جۆرە راناوەکان بەکاردێت، تەنیا جارو بار لە باتی لۆ خۆتان دەڵێ: لۆ خۆو، یا لەباتی لۆ خۆمان دەڵێ لۆخۆن.

یان ئەو (ن) ەی دووایی دەخاتە دووایی وشەکەی پێشتر وەکو هەموون بەخۆ خوارد، شەکرەکەی لۆ خۆ برد، چان لۆ خۆ خواردۆ....هتد.

بۆ (و) دکەی لۆ خۆویش دەڵێن: هەموو بەخۆ خوارد، شەکرەکەو لۆ خۆبرد چاو لۆ خۆ خواردۆ.

لەکتێبی (هەقایەتی کوردەواری) ١٩٨٥.

ئەحمەدێ کوڕێ هەسپی

کۆکردنەوەی:محەمەد کەریم شەریف
بە شێوەزاری خۆشناوەتی

پاشایەک سێ کیژی هەبوو دەگە سێ کوڕان، **گۆتی:** کوڕم ئەمن ئەوە دەمرم بەرێ وەکی مردم سێ دەروێش دێن هەر سێ کیژەکانیان بدەنێ.

گۆتیان: ئێ.

گۆتی دەروێشەک هات کیژێ گەورەیان داێ، دەروێشەکی دی هات کیژێ ناوەنجییان داێ، دەروێشی دیکە هات کیژی گچکەیان داێ.

گۆتی داکە کە دەستی بە گریانێ کرد گۆتی: کوڕم ئەوە ئەوسار چەند سارە ئەو خوشکۆرانەو بزربوونە، ئەنگۆ هەندە بێ ویژدانن لۆ وە دوویان راناچن!

گۆتی وە دوویان راچوون، هەر ئێکی دەچوو دێوەکە دەیگرت دەیهاویشتە ژێر زەمینێ، هەر سێ برایەکانیان هاویشتە ژێر زەمینێ.

گۆتی داکەکە بەخۆ وە دنیایێ کەت، سواری هەسپی بوو رۆیی. هەند ماندی بوو، هەند گەڕاو سووڕا، هە لە تێنان هیلاک بوو، هەسپ میزی کرد دەوێ خۆی بە میزێ هەسپێ گرتەوە میزێ هەسپی خواردەوە.

هاتەوە مارێ زگی بوو (پیرەژن) کوڕەکی بوو، کوڕەکەیان ناو لێنا ئەحمەدێ کوڕی هەسپی.

ئەحمەد وەی لێهات پارەوانەکی بە (قووەت)[1] بوو لەناو منداڕۆکان دەچوو قاشویانێ یە کرد، گۆیەکی لە (لاق)ێ[2] کوڕێ پیرەژنەکی دابوو لاقی شکاند، پیرەژنەکەش هات **گۆتی:** هەتیمی کوڕێ کەس نا، کوڕێ هەسپی، **گۆتی:** ئەتوو لۆ سێ براو سێ خوشکت دێوان بردینە (مادام[3] هەندە پارەوانەکی بەقوودتی ناچی خوشک و برای خۆ بینییەوە، لۆ لاقێ کوڕێ منەشکێنی).

چوو گۆتی: دایە!

گۆتی: ها.

گۆتی: ئەمن سێ براو سێ خوشکم هەنە دێوان بردینە؟!

گۆتی: نا کوڕم درۆیەکەن.

گۆتی: بەرێوەڵلا، وەڵلا (ئەلحان)[4] دەتکوژم پێم ئەرێی.

گۆتی: ئەرێوەڵلا کوڕم حار و مەسەلەکی ئەوهەیە.

گۆتی: دەنا وەکی وەبی هەڕوو هەسپەکەم لۆ بینە.

وەڵلا گۆتی هەسپەکەی هینا گوزرو کەمەندەکەی هینا، تەمەشای کرد گۆتی: هاڕ هوو ئەو گوزرە سووکە، گوتی هەندیکی دیکەی لەکن وەستای گرانتر کرد و هاوێشتیە سەرێ و رۆی.

چوو (داخیل)[5] بە باغ و باغاتێ دێوێ گەورە بوو. چوو لەوێ لایدا سەکانی نوێژی کرد و وراغێ خۆی بەستەوەو ئالیکی بەسەری وەکرد و دەستی بە نوێژ کردنێ کرد.

کیلکەڕێ خوشکەکەی هاتن چاویان داێ دەبینن پیاوەکی ئەوەندە جوان وا لەسە کانیێ نوێژێ دەکاتن کەس دری نایێ چاوی داتێ، هەستان مەسینەکانیان پڕ کردن و چوونەوە.

گۆتی: ئەنگۆ لۆ هەندە گیر بوون هەی قەحپەینە، قووندەرینە، ئەنگۆ لۆ هەندە گیر بوون؟!

گۆتیان: ئاغەژن پیاوەکی حوسێنی ئەوە لەسە ئاوێیە نوێژێ دەکا وکی تووە (حەینی)[6] سەرێ توو برایە بەسەرێ وی وەندرایە، هەندی توو جوانە، ئەمە (لەشروان)[7] دزن لەخۆبیۆوە لەوێ هە تەمەشانەکردن(خۆن)[8] لە بیر کردبوو.

گۆتی: دەهەڕوون، هەڕوون گازی کەنێ برێن وەرە ئێرە. (گۆتی خوایە خۆ ئەمن چ برام نمانە)، دەبی ئەوە چبی؟! (دەبی داکێ من میردی کردبی برایەکیدکەم ببی).

چوون (بەرایی)[9] یان لێ گرتەوە **گۆتیان:** ئەوە خانم دەرێ بێتە ئێرە.

گۆتی: داکم خانمی (چیش)[10] بەمنە؟!

گۆتیان: بەدی دەرێ دەبی ئیللا بێ.

گۆتی: هەستا چوو، گۆتی چوو، وەڵڵا بەخێری هیناو، هەستان شاردیانەوە.

گۆتی: هێواری دێوە هاتەوە لە لرمە لرمی داو **گۆتی:** ئەحمەدێ کوڕێ هەسپێ، لە حاسمانانم دەویستی لە حەردانم وەدەست کەتی.

گۆتی: کافر ئەوجە ئەو لرمەی لەچاکەی، ئەتوو لۆ گرمە گرمێ کەی، ئەمن مێوانێ توومە، ئەوشۆکە رادەبێرین و سبەینێکە ئەوجە لێک برن دەبین خوا بەکێهانی دا.

سبەینێ لێک برندبوون لێکاندا (جەمێ وی حوشترەک بوو، جەمێ ویش ئەهەندۆکۆکە بوو).

گۆتی: ئەتوو هەندی دەبن کلۆرایی ددانێ خۆت نیم، ئەمن حوشترەکیە خۆم، ئەتوویێک لەگەنە شیوت خواردیە!

گۆتی: کافر ئەتوو کافری ئەمن ئیسلام. وەڵڵا لێک برند بوون دێوەکەی تۆپاند. چوو برایەکەی لە ژێرزەمینێ دەرینا، دوو رۆژان ئیسرحاتی بوون.

رۆیی چووە کن دێوی ناوەنجیێ، دیسان نوێژی کرد هەتا کێلکەرەکان هاتن و گازیان کردێ چووە مارێیان، چوو وێ، دێوەکە هاتەوە **گۆتی:** ئای ئەحمەدێ کوڕێ هەسپی، **گۆتی:** لەحاردانم وەبەدەستی کەتی. **گۆتی:** دوونێ برایەکی منیشت کوشتیە!

گۆتی: کافر کارە کارێ مەکە وەرە دانیشە مێوانی توومە و ئیسراحاتەکی بکەین.

وەڵڵا گۆتی سبەینێ نوێژی سبەینێی کردو لێک برندبوون.

گۆتی: یارەبی خوایە نوێژی نیوڕانیم نەچێتێ بەدەستێ ئەو کافرەی ئەگە بمکوژی شەهیدم بکا، ئەگەنا بیکوژم نوێژی نیوڕانیم نەچێتێ.

وەڵڵا گۆتی ئەویشی تۆپاند، چوو ئەو براشی لە ژێرزەمینێ هینا دەرێ، ئەو برایێ دیشی هەر وەکی وان ئەوهانە هەرسێکی رزگار کردن هەرسێ دێوەکەی کوشتێ و **گۆتی:** (هەتا دوو سێ رۆژان برایەکان وەخۆ هاتنەوە رۆیشتنیان پێ کرا.)

گۆتیان: ئەوجە برام ئەمە هەستین برۆین. هەئێکەکی سێ کێلکەر یان هەبوو، هەموو ئێکو وراغەکیان لەزێڕی بار کرد، هەمووش ئێکو هەگبەکیان پڕی زێڕ دەبنەخۆ دائینا.

گۆتیان: ئەحمەد ئەتوو لۆ لۆخۆ نایینی!

گۆتی: برام ئەمن لۆچمە؟ مارێ دنیاییم لۆچییە؟ ئەمن مارێ دنیاییم ناوێ، ئەمن بەخۆ پیاوم مارێ دنیاییم لۆچییە؟! ئەنگۆ لۆخۆ دینێ بینێ کەیفی خۆیتو، ئەمن مارێ دوژمنم ناوێ.

گۆتی: ئەویش چەنگە زێڕەکی دە(هەگبە)ی[11] کرد لۆخۆ. رۆیشتێ لەڕێ میزی هات، بڕەکی خۆداپاش، لەڕێ برایەکان **گۆتیان:** وەرن ئەمە بیکوژین، ئەوەچی لۆخۆ نەهینایە، ئەوە لەمە (زەبر بە دەست)[12] ترە، بچین لەشاری کلێکەرەکانێ لێ دەستێنی، خوشکەکانیشێ لێ دەستێنی. وەرن بیکوژین (گۆتی ئەویش گێی لێ بوو).

گۆتی: وەڵڵاهی برام ئەمن ئەنگۆم رزگار کردییە، بڕۆن ئەمن دەگەنگۆ نایێم.

گۆتیان: (کوڕە بابەکەم لۆ نایێی).

گۆتی: نایێم بڕۆن ئەودتە شار وەنێزیک کەتینە ئەمن وا ئەگەڕێمەوە. گۆتی وەڵڵا هەستا لێیان دابڕا و گەڕاوە، (ئەوانی رەوانی شاری کردن). ئەوان چوون لەوێ زێڕەکەشیان نما چیان نما، هەموو بوونە کەناس و کەس نزانی چیان بەسەرهات.

ئەویش هەستاوە چیای هەگەڕا، وکی دەبینی دێوەک واسەرێ خۆی دەکونە دیوارۆکەکی نایە، واگێی خۆی لێ راگرتییە.

گۆتی: کوڕە کافر ئەتوو ئەوە چاکەی.

گۆتی: (وەڵڵاهی ئەحمەدێ کوڕێ هەسپی، ئەوە ئەو سارە حەفت سار شوژنەکم بزر کردییە وا هەر زرینگەی دێ، و حەردی دا دەستە خوارێ، ئەمنیش هەوا گێێ خۆ دەدەمێ پێم نابیندرێتەوە.

گۆتی: (وەرە، وەرە، نارەکی دەگوێی کرد کردییە دیلێ خۆ.

دەبینی ئەوە ئێکەکیش تیروکەوانەکی دەگرتە کیتانان، مێرگەکە لەناو مێرگەکەی غلۆرەبتەوە و پێدەکەنی، غلۆرەبتەوە بنێ گەری.

گۆتی: (کافر ئەتوو ئەوە چاکەی؟!).

گۆتی: (وەڵڵا ئەحمەدێ کوڕێ هەسپی، یارەکم گرتییە وا لە سەکەویان راوەستایە تەشیە ریسی، تیر و کەوانەکی دەگرمێ لەداوێ تەشیەدەم، داوێ تەشیێی لێدەپسێنم)،

دەرێ(حەکە)[١٣] دەستت شکێیاخوە. ئەمیش لەکەیفان پێیەکەنم).

گۆتی: وەرە وەرە ولا گۆتی نارەکیشی دەگوێی وی کرد، ئەویشی دەگەخۆ برد. هەستان چوونە ئەشکەفتەکێ.

گۆتی: لە ئەشکەفتەکەی شیویان لێنا. رۆژەکی دێوەک گەڕاوە شیوی لێنا، تەیرەکی سپی هات خۆی لێدا شیوەکەی لێ ڕێشت، ئەویش بەخۆرو مۆردوە خڕی کردەوە و دە مەنجەرێی کرد (چیدکە نەبوو). ئەحمەد هاتەوە هەندەکی خوارد چ دەنگی نەکرد. رۆژێ پاشترێ ئەو دێوێدکە گەڕاوە. تەیرە سپییەکە هات خۆی لێدا شیوەکەی ڕێشت دیسان، دەستی بەگریانێ کرد **گۆتی:** (هەنکوە ئەحمەد بێتەوە دەمکوژی، بەخۆرو و مۆردوەی دەناو مەنجەرێ کردەوە). ئەحمەد هاتەوە ئەویشی خوارد چ دەنگی نەکرد.

گۆتی رۆژێدکە بەخۆ گەڕاوە، تەیرەکە هات خۆی لێدا، کلکێ تەیرەکەی گرت، بەدەستەکیش مەنجەرە شیوەکەی گرت، تەیرەکە هەند بەقووەت بوو پێی ڕانەوەستا، مەنجەرەکەی نەهێشت بڕێژی.

تەیرەکە چوو هە (لەدوڕ)[١٤] ئەشکەفتێ وێدا چووە خوارێ کونی تێدابوو. وەڵلا گۆتی شیوەکەی هێناریێ خواردیان دێوەکان (تێکڕامان)[١٥]، (تام)[١٦] خۆری لێ نایێ.

گۆتی: ئەنگۆ ئەوە لۆ تێکرامینێن، ئەوی شیوی لەنگۆ ڕێشت هات لەمنیش بڕێژی بەرێ ئەمن لێنەگەڕام ئەمن لەنگۆ پیاوتر بووم.

سبەینێ **گۆتی:** (ئەوڕۆ ڕاو بەتارە. وەرن ئەمن ئێکو شۆڕکەمەوە دوڕ ئێرە، داخوا چی تێدایە؟). ئێکیان شۆڕ کردەوە **گۆتی:** (کوڕە سووتام، لەڕێ خوای سووتام هەرمکێشنەوە؟!) هەریان کێشاوە. ئەویدکەیان شۆڕ کردەوە. کوڕە **گۆتی:** (لەڕێ خوای سووتام، لە رێ خوای سووتام؟!). ئەویشیان هەر کێشاوە.

گۆتی: (ئەحمەدیان شۆڕ کردەوە (دێوەکان کافر بوون و روحمیان پێدا نەبرد). کوڕە **گۆتی:** (بابم هەرمکێشنەوە سووتام. گۆتی ڕاست شۆڕیان کردەوە کەتە بنی).

کەتە بنی وکی دەبینی وا لەمێرگ ومێرغوزار کانی و کانیاوەکە قەسرەکی لەناو کرایە گەلە خۆشە. بەقەسرەکەی هەر گەڕا وکی تەماشا دەکا دەبینی دێوەک وادرێژ بووە بەسێ ژنان وا دەیشێلن.

ژنەکان گۆتیان: کوڕە (هێروە)[١٧] نێی.

گۆتی (کولکەکی لە بنی پێی هاتبوو، لەبەر کولکەکەی خەوی لێ ناکەت، کولکەکی ئەوەندەی لەبنی پێی هاتبوو، دێوەکە، لەبەر کولکەکەی خەوی لێ ناکەت).

گۆتی: ئەویش نشتەرەکی کرد، تیژی کرد) نشتەرەکەی دەبنی پێی دا **گۆتی:** (ئۆزۆی ئەوە مێش بوو چبوو کیژێ بەپێی وەدام گۆتییە ژنەکان).

گۆتیان: (ناوەڵلا ئەوە پێت دەربوو پێ.)

گۆتی: (وکی وهای کردێ دەبینی ئەوە پێی دەربوود، لەبە ژانەکان چەند رۆژبوو خەوی لێ ناکەت، لەو دەقەی ژانەکەی لەقەلبی خەلاس بوو خەوی لێ کەت.)

ژنەکان گۆتیان: کوڕە ئەوە رۆحی خۆی دەکودێ کردییە ئەوەتە بێردی وەکردییە.

گۆتی وەڵلا چووە سەر پشتێ ژنەکی هێنایە خوارێ و ڕاست هووردی کرد، کوشتی.

ژنەکان گۆتیان: (کوڕە ئەحمەد ئەو دێوانە لەسەرۆ با ئەتوو پێشان هەرکێشن، ئەگە ئەمە هەرکێشن لەدوای ئەوان ئەتوو هەرناکێشن لەبەمە.

گۆتی: ناوەڵلا ئەمن ئەنگۆ لێرە بەجێ نایێلم دەبێ ئیللا ئەنگۆ پێشی من هەرکێشن.

ئێکەکیان هەرکێشا.

ئەوی گۆ: (لۆ من بی.)

ئەوی گۆ: (لۆمن بی)

لێکیاندا.

ئەویدیشیان هەرکێشا.

ئەوی گۆ: (نەڕ ئەمن ئەوە دەوێ).

ئەوی گۆ (ئەمن دەوێ)

ئەوی دوایێ لەهەمووان جوانتر بوو.

ئەوی گۆ: (دەبی ئەوە لۆمن بی).

ئەوی گۆ: (دەبی لۆ من بی).

ئەوجارە لۆ ئەحمەدیان شۆڕکردەوە، سەرێ ئەحمەدیان دیت زانیان ئەحمەدە ڕاست کندرەکەیان بڕی - کەتەوە بنی.

دێوەکان لەوێ (وەرگەڕانە ئێکدی)[١٨]

ئەوەیەگۆ: (دەبی ئەوە لۆمن بی.)

ئەویش دەگۆ: (نەڕ)، دەبی ئیللا (ئەوی جوانەکە) لۆ من بی. ئەحمەدیش ژنەکە پێ گۆ **گۆتی:** (کوڕە ئەحمەد ئەگە ئەتوویان هەرنەکێشا، دوو بەران دێنە سەر ئەو ئاوەی،

نێک رەشە نێکیش سپیە، ئەگە بکەونە سە پشتێ ئەوی سپی سێ رمان لەسە دنیایێ برند دەبی، ئەگە بکەویە سەپشتی ئەوی رەش حەفت تەبەقان دەبن دنیاییت دەباتە خوارێ.)

بەرانەکان هاتن، خۆی لێ دانووساندن، بەرانەکان بەجۆت هاتن، دەوێ خۆیان دەئاوێ نا. ئەوی خۆ هەردا سەر پشتێ بەرانێ سپی، کەتە سە پشتێ بەرانێ رەش، حەفت تەبەقان دەبن دنیایێ چووە خوارێ.

گۆتی: (چووە گوندەکی لە گوندەکە چووە ماری پیرەژنەکێ. چەنگە زێرەکی دا پیرەژنەکەی، پیرەژنەکە جێی کردەوە).

گۆتی: (داپیرۆکە گەلەکم تێنییە، پیرەژن چووە ناو کەندوێ (چرچرچر) میزی لۆ کرد، میزی بداتێ!).

گۆتی: (داپیرە ئەوە چم دەدەیێ، میزێ خۆمە دەیێ؟!)

گۆتی: (لۆ داپیرە).

گۆتی: (کورم بەخوای چ (پشک)[١٩] ئاوەک نییە، بخۆیەوە.

گۆتی: (حەزبا[٢٠] یەک واخۆی دەئاوێ وەرینایە، ئاوێ ئیزن نادا ئاو بێتە خوارێ. هەنکۆ کاێ کیژی پاشای ئەو گوندەی، حەیوانەکی دەکوژنەوە شێوی لێ دەنێن لەسە (سنی)[٢١] یەکی دادەنێن (حەمووی)[٢٢] دەبەن لۆ ئەو حەزبایەی، هەتا حەزبایەکە کیژەکەی دەخواو شیوێ دەخوا ئاو دێتە خوارێ، ئەمەش لۆخۆ ئاوەکەی دینێن، ئەوجە ئاوەکەن لێ (خەلاسەبی)[٢٣].

گۆتی: (ئەوها؟)

گۆتی: ئا.

هەستا چوو هەوراز چوو، کەوتە (رەز)ەکی[٢٤] لێ بوو چوو تیر و کەوانی لێ دروست کردن، خۆی دەپەنێ بەردی نا. کیژەکە بەگریان دەهات لۆ کن ئاوەکەی.

گۆتی (وەرە وەرەداکم مەگریێ).

گۆتی: (بابەکەم لەرێ خوای ئەو شیوەی لۆ حەزبای دەبەم، شیوێ مەخۆ.).

گۆتی (نا نا ئەتوو وەرە شیوەکەی بینە. لەسە شیوەکەی دانیشت تێری شیو خوارد و کیژەکەی دەپەنەی خۆنا).

هەریکێشا شیری (شەق و پیری کرد)[٢٥].

گۆتی ئاو چوو گەڕەکێ ماریێ جوولەکانی برد. وەڵڵا حەزبایەکەی کوشت، کیژەکەش ئاقر بوو (چەنگ)ی[٢٦] خۆی لە خوینەکەی دا (پەستەکەکی دەبەدابوو) (لەپ)ێ[٢٧] خۆی دەخوێنی دا لە بن پەستەکی لەپشتێی دا، نیشانەی پێودنا.

پاشا بانگی راهێشت **گۆتی:** (کورە کێ ئەو نیشەی کردییە بێ بخوازی ماری دنیایێ؟)

ئەوی گۆ: (ئەمن بووم.)[٢٨]

ئەوی گۆ: (ئەمن بووم.)

کیژەکەی گۆ: (بابە ئەمن دەیناسم، (ئەویش چ نەیدەگو ئەمن بووم، دەنگی ناکرد) کیژەکە هەستا چوو چۆتی: (بابە ئەوانە ئێک نینە. ئەوەتە ئەودیە).

پاشا گۆتی: (بابم، کیژت دەوێ، ماریێ دنیایێ چیت دەوێ بتدەمێ؟)

گۆتی: (چم ناوێ پاشام خۆشبی، ئەمن ئێ سەدنیاییمە، ئەگە پێت بکرێ بچمەوە سە دنیایێ، ئەگە نا ئەمن چم ناوێ.).

گۆتی: (سیمرخ لە فرانکە جێی هەیە، هەروو (هەنکود)[٢٩] لەو رۆژانە سیمرخ فەرخەی هەردینی. هەروو ئەگەر کونێ سیمرخی، ئەگە (حیلاج)ەکی[٣٠] بەسیمرخی بکەی، ئەگەنا چم پێ ناکرێ.

گۆتی: (هەستا چوو دوو سێ رۆژان خۆی دەپەنێ نا. سیمرخ فەرخەی هەرینا، سیمرخ رۆی چوو کەرتکە شاخەکی لەسەر پشتێ خۆ دانا، بینی بەسە حەزبای دابدا. حەزبا وەسە دارێ هەرگەڕا بچی فەرخان بخوا، ئەویش چوو بە تیروکەوانی حەزبایەکەی کوشت و حەزبایەکەی شاردەوە. فەرخەکان گازیان کرد.)

گۆتیان: (وەرە خۆ دەبن بارێ مەبنێ ئەخۆ داکێ مە کەرتکە شاخت پێدادا.)

بەسەدارێ دا (هەرگەڕا)[٣١] چوو خۆی دەبن بارێ فەرخۆکەکان نا، خۆیان بەسە داهینا.

وەڵڵا سیمرخ هات کەرتکە شاخەکی لەسە پشتێ یە.

بارە فرکەیان لۆبرد **گۆتیان:** (ئەمە (ماینە)[٣٢] دایە، ئەتوو شاخێ فرەدە.

وەڵڵا گۆتی شاخەکەی فرەدا، گرمەی هات وەکی تۆپێ شاخی فرەدا هات لەسە بەردی هەرنیشت.)

١. حەزبایەکە سێ سەری پێوە بوو سێ تیروکەوانی لێدا هەرسێ سەری کون کردن، حەزبایەکەی کوشت.

گۆتی: (ئەوی ئەو ئیشەی کردییە بخوازی ماری دنیایێ، هرچی دەوێ دا لۆی بکەم، سێ جاری گازکرد. جارێ سێیەی **گۆتی:** بابە ئەمنم وەم کردییە، چم ناوێ مارێ دنیایێ، دەمهەوی ئەمن ئێ سە دنیاییمە بمبەیەوە سە دنیایێ.)

ئەی گۆتی: (ئەو سار حەفت سارە فەرخەمخورێ، ئیللا (ئەوچینە) [٣٣] فەرخۆکەم مابوو، ئەو چینە فەرخۆکەشم حەزیا بیخواردبا بەرێ ئەو قسەت نەکردبا. پیر بوومە (تاقەت)م [٣٤] نمایە (زگسووتان)م [٣٥] دیتیە.).

گۆتی: (وەڵڵا ئەوهەیە.)

گۆتی: (هەڕوو کوندە ناوان، حەفت کەلەشە حەیوان حەفت نوردییە نانان، حەفت قەندە شەکران بینە دەسە پشتم (قەیم)کە [٣٦]).

وەڵڵا گۆتی چوو **گۆتی:** پاشا بینە حازرکە. وەڵڵا حازریان کرد. دەسە پشتیان قەیم کرد و بەسەکەتن. هەددیگۆ: برسیمە و تشتەکی وەدوڕ دەوی دەهێخست، کەلەشە حەیوان و قەندە شەکر و کوندە ئاوو هەرچی بیگۆتبا وەدوڕ دەوی دەهێخست.)

گۆتی: (دنیات چەند لێ دیارە؟)

گۆتی: (هەندی هێرگەکی.)

گۆتی (دنیات چەند لێ دیارە؟)

گۆتی: (هەندی بێژینگەکی.)

گۆتی: (دنیات چەند لێ دیارە؟)

گۆتی (هەندی چارۆگەکی.

دەی دەی وەسەکەتن.

گۆتی: (برسیمە!).

رانێ خۆی لێکردەوە و دوڕ دەوی هێخست.

ئەویش وەهای کردێ شیرین بوو گۆتی: (وەڵڵاهی گۆشتی خۆیتی، (زانی چی وێ نمایە. **گۆتی:** (داخوان چتۆ پیاوە ئەو پیاوە) وەڵڵا گۆتی دەبن ددانی خۆی نا، ددانی ژانی شکا.)

گۆتی: (برۆ!.)

گۆتی: (ناوەڵڵا نارۆم!).

گۆتی: (دەبرۆ؟)

گۆتی (نارۆم.)

گۆتی: (ئاخە هەتا ئەتوو نەڕۆی ئەمن نارۆم (سیمرخ وەگۆ)

هەستا رۆیی پێی ناکرا بروا دەشلی.

گۆتی: (ئەوە لۆ دەشلی؟)

گۆتی وەڵڵا لەسە پشتێ توو (بڕکۆکەک)ی [٣٧] ماندی بوومە.

گۆتی: نا نا بینە. وەڵڵا گۆتی هەستا چوو (نقووم بوو) [٣٨]

دەرمانەکی هینا، هینای لێیداو پێی وەناوە، رانەکەی بەستەوەو، برینەکەی پێ چاببۆوە، بەدەرمانەکەی - **گۆتی:** (ئەوجە سیمرخ رۆیی).

ئەویش بەردو چەرخی لێدا هەسپەکەی هات، سواری هەسپەکەی بوو.

وەکی دەچیتن لەئەشکەفتەکەی وا دێوەکان هەروا لێکەدەن لەسە ژنە جوانەکەی. (مەندیل)ەکی [٣٩] لەسەرێ خۆنا.

گۆتی: (ژنەکان گۆتیان): ئەهە ها گازی ئەو مەلایە کەن، ئەو مەلایە بێ شرحێن لۆبکا (ژنەکان ناسیان) گازیان کردێ و گۆتیان وەرە شرحێن لۆبکە (دێوەکان نەیانناسیەوە).

گۆتی: (ئەمن تیر و کەوانی داوێم، کێیهان پێشان تیرەکەی هیناوە، ئەو ژنە جوانە لۆوی بێ.)

گۆتی: (تیر و کەوانەکی لۆ ولای هاوێشت، ئێکیشی لۆ ولای هاوێشت. دێوەک لۆ ولای چوو، ئێکیش لۆولای چوو. ئەویش ژنەکانی لەگە خۆ سوار کرد.

وەکی هاتەوە دەبینی برایەکانی ئێکەک وا بوویتە کەناس و ئێکەک وا لە بەدەستێ قەسابان خوون و پیسی پێوە، ئێکەک وە لەشاری گو ڕێژە. خوشکەکانیشیان هەموو بەمێرد دابوون و کێلکەرەکانیان بەمێرد دابوون، زێڕەکانیان هەموو فەوتاند بوو. (چکو [٤٠] چ نەبوون پیاو نەبوون مارەکەیان هەموو فەوتاند بوو.

وەڵڵا گۆتی هەستا هینای ئێکی کردە قاوەچی و ئێکی کردە نزانم چ و ژنی لۆ هەرسێکان هیناو.)

گۆتی: (ئەنگۆ ئەمنە ناسن؟)

گۆتیان: نا.

چۆوە سەر پاشایەتیێ خۆو جێی بابێ خۆ

کراشم درا چم پێ نەبرا.

* ئەم هەقایەتانەی خۆشناوەتی زۆر لەوشەکانیان لەگەڵ یەک بەستراوەتەوەو ئێجگار کورت کراونەتەوە وەکو :___

کێلکەر = کارەکەر
لەمە = لەئێمە
تێکرامان = سەیری یەکتریان کرد
چاکەی = چی دەکەیت
لێکیاندا = لە یەکتریان دا
هەئێکەکی = هەر یەکێکیان
چن = هیچمان
چنیە = هیچ نییە
ماخرا = ماڵ خراپ
تۆیاند = سەگ تۆیی کرد
چم ناوێ = هیچ شتێکم ناوێ
کێواچی = بۆکوێ دەچی
هەستێن = هەڵبستێن
ئێکو = هەر یەکەیان
شە = شانە
چیدین = هیچی ترمان

جارێ کە دەڵێ : لۆ خۆ، واتە لۆ خۆم، لۆ خۆت، لۆ خۆمان، لۆخۆتان، لۆ خۆیان. بۆ هەموو جۆرە راناوەکان بەکاردێت، تەنیا جار و بار لە باتی لۆ خۆتان دەڵێ: لۆ خۆو، یا لەباتی لۆ خۆمان دەڵێ لۆخۆن.

یان ئەو (ن) ەی دووایی دەخاتە دوایی وشەکەی پێشتر وەکو هەموون بەخۆ خوارد، شەکرەکەی لۆ خۆ برد، چان لۆ خۆ خواردۆ....هتد.

بۆ (و) ەکەی لۆ خۆویش دەڵێن : هەموو بەخۆ خوارد، شەکرەکەو لۆ خۆبرد چاو لۆ خۆ خواردۆ.

١. قووەت : هێز.
٢. لاق : پێ.
٣. مادام : کەواتە.
٤. ئەلحان : ئێستا، ئەلعان، هەنووکە
٥. داخیل : چووە ناو، گەیشتە ناو.
٦. حەینی : عەینی، کت و مت، دەقا و دەق.
٧. لەشروان : لە حەژمەتان، لەعەزرەتان، لەمەرەقان.
٨. خۆن : خۆمان.
٩. بەرایی : پێشەوە.
١٠. چیش : چ ئیش، چ کار.
١١. هەگبە : تێرکەیەکی بچووکە لەسەر پشتی ولاخ باردەکرێت.
١٢. زەبر بەدەست : بەتوانا، دەست رۆیشتوو.
١٣. حەککە : کاشکی، بریا، خۆزگە، یاخوە.
١٤. لەدور : لەناو.
١٥. تێکرامان : سەیری یەکتریان کرد.
١٦. تام : چێژ.
١٧. هێورە : هێروە، بۆ ئێرە، بەرەو ئێرە.
١٨. وەرگەرانە ئێکدی : بەربوونە گیانی یەکتر، تێکبەربوون.
١٩. پشک : دلۆپ.
٢٠. حەزیا : ئەژدیها.
٢١. سینی : خوانچە.
٢٢. حەمووی : گشتی.
٢٣. خەلاسەی : دەبرێ، نامینێ.
٢٤. رەز : باغ، باخچە، مەزرا.
٢٥. شەق و پیری کرد : پارچە پارچەی کرد، لەت لەتی کرد، لەت و پەتی کرد.
٢٦. چەنگ : لەپ، مست، گۆلم، بەرێ دەست، مشت، چەنگ.
٢٧. لەپ:چنگ
٢٨.
٢٩. هەنکود : هەنووکە، ئێستا.
٣٠. حیلاج : عیلاج، چارە.
٣١. هەر گەرا : هەڵگەرا، سەرکەوت.
٣٢. ماینە : ماوین، نەمردووین.
٣٣. ئەو چینە : ئەوجارە.
٣٤. تاقەت : توانا، هێز.
٣٥. زگسووتان : مردنی منداڵ بۆ دایک و باوک دەبێتە زگ سووتان.
٣٦. قەیم : توند.
٣٧.نقووم بوو : بزر بوو، وون بو، کەوتە ژێر ئاو.
٣٨.بڕکۆکەک : نەختێ، هەندەک، پیچەک، قیچەک.
٣٩. مەندیل : شاشک تەنیا حاجی و مەلا لەسەریان دەبەستن.
٤٠. چکو : چونکە.

فاڵ و جادوو لە هەولێر

ستار محەمەد ئەمین

رەنگە مێژووی جادوو بۆ پێش چەند هەزارساڵێک بگەڕێتەوە، چونکە مرۆڤ لە کۆنەوە ویستوویەتی لایەنە شاراوەکانی ژیان بزانێت وکاریگەری بەسەریانەوە هەبێت، بۆیە پەنای بردۆتە بەر ئەو کەسانەی پێیان دەگوترێت (جادووکەر) بەو هیوایەی ئەوان لە کردنەوەی گرێ کوێرەی ئاواتەکانیان هاوکارییان بکەن.

لە سەردەمانی زووی ئاشوورییەکاندا قەڵای هەولێر جێگای پەرستگەی خوداوەندەکانی عەشتار بوو، لەو سەردەمەدا پاشاکانی ئاشوور لەکاتی لەسەرنانی تاجی پاشایەتی و چوونیان بۆ بەرەکانی شەڕ، لەپێشدا سەردانی ئەم پەرستگەیانەیان دەکرد و بۆ پیرۆزی وگەیشتن بە مرازەکانیان، گیاندارێکی باشیان لەگەڵ خۆیاندا دەبرد بۆ پەرستگە.لەوێدا دوای (تەعویزە) و (بخوور) سووتاندن، گیاندارەکەیان بەشێوەیەک سەردەبڕی کە خوێنەکەی نەکەوێتە سەر زەوی، ئەوان دڵی گیاندارەکەیان دەردەهێناو بەشەکانی تری گۆشتەکەیان بەسەر (کاهین)ەکاندا دابەش دەکرد.

کاهینەکان لە بەرامبەر خواوەندەکانیان دەیانگوت (ئەی خواوەند.. پاشا ئەو گیانلەبەرەی بۆ تۆ سەربڕیوە سەری گیانلەبەرەکە لە جیاتی سەری خۆی، دەست وقاچەکانی لە جیاتی دەست وقاچەکانی خۆی و کەلەشەکەشی لە جیاتی کەلەشەکەی خۆی لێوەرگرە)

پاشان بەگوێرەی هێڵی خوێنی دڵی گیانلەبەرەکە فاڵیان بۆ پاشا دەگرتەوە.

بابلیەکانیش لەسەردەمی خۆیاندا مانگ وڕۆژو تەنها (٥) ئەستێرەیان ناسیوە و بۆ هەریەک لەم ئەستێرانە ڕۆژێکیان دیاری کردووە وەک نیشانەی باشی وخراپی بەخت.

راستە مێژووی فاڵگرتنەوەو جادوو بۆ سەردەمانێکی کۆن دەگەڕێتەوەو ئاشووری وبابلیەکان پەنایان بردۆتە بەر، بەڵام تاکو ئەمڕۆ لە زۆربەی کۆمەڵگا جیاوازەکاندا بوونی هەیە، کە کۆمەڵگای کوردەواریش بەشێکە لەوانە.

ئەمڕۆ لە کوردستانیش زۆربەی ئەوانەی پەنا دەبەنە بەر فاڵ وجادوو ژنانن، تەنانەت بەشێکی زۆری فاڵگرەوەکانیش (ژنن)و پرۆسەی بەخت خوێندنەوە وفاڵگرتنەوە لە ماڵەکانی خۆیاندا ئەنجام دەدەن.

کەواتە بەزۆری ئەو هاوسەرانەن کە کێشەی خێزانی وکۆمەڵایەتیان هەیە، یاخود ئەو کورو کچەعاشقانەن کە هەستدەکەن بەربەستێکی گەورە لە نێوان ئەوان وخۆشەویستییەکەیاندا هەیەو

دەیانەوێ چارەسەرێکی بەپەلەی بۆ بدۆزنەوە.

سالانێک لەمەوبەر فالچییەکان خۆیان وەک خەلکانی ئایینپەروەر نیشان دەدا، بۆیە خۆیان دەکرد بە سەید وشێخ وقوماشی سەوزیان لەپشتی خۆیان دەبەست، چەند کتێبێکیشیان بەدەستەوەدەگرت وبە کۆلاناندا دەگەڕان.

ئینجا ژنان وکچانی گەڕەک دەوریان دەدان وئەوانیش کتێبیان بۆ دەگرتەوەو بەختیان بۆ دەخوێندنەوە، ئەگەر بشیانویستبا جادوویان بۆ دەکردن.

سەردانی یەکێک لەجادووگەرانی ناوشاری هەولێرم کرد، بەبێ ئەوەی بزانێ کە من کاری رۆژنامەنووسی دەکەم، پێمگوت (کێشەیەکم هەیە پاش ئەوەی هەردوولا رێک کەوتین کەبە بری ٤٥٠٠٠٠ چوارسەدو پەنجا هەزار جادووەکم بۆ بکات بە مەرجی ئەوەی کێشەکەم بۆ چارەسەر بکات وبگەیەنێت بە ترۆپکی ئاواتەکانم........ من لەسەرەتا گوتم (لەدەرەوە هاتووم کاتی کەمم ماوە)گوتی: هیچ کێشە نی یە ئیمەیلەکەتم بدێ من جادووەکەت بە ئیمەیل بۆ رەوان دەکەم. گوتم: ئەوە چۆن دەبێ. گوتی: من لەم جۆرە کارانەم زۆر کردووە سەد لە سەد سەرکەوتوو بووە.

واپێدەچوو بەهەر رێگایەک بێ قەناعەتم پێ بێنێ، بەلام ئەوەی گوت: کە بە ئیمەیل گرانتر رادەوەستێ. منیش پێمگوت: ئەگەر ئەوەت کرد ئەوامن لەسەر رووپەڕی رۆژنامەکان "ریکلام"ت بۆ دەکەم، یەکسەر زانی بۆ کاری رۆژنامەنووسیمەو گوتی: کاکە ئەوەی تۆ ناکرێ و تکایە کامێراکەت هەلگرە با تووشی کێشەی زیاتر نەبم.

دوابەدوای ئەوە لەگەل برادەرێک چووین بۆ شارۆچکەی عەینکاوە بۆ مالی ژنێک بەناوی (ر)کە فالمان بۆ بگرێتەوە، بەلام (ر)رێگەی نەداین بچینە ژوورەوە هەر لەبەر دەرگا گوتی: کێشەکەت چییە؟ بۆم لەسەر پارچە کاغەزێک بنووسە ئێمەش بە زار پێمانگوت، گوتی: باشە ناوی خۆت ودایکتم بۆ بنووسەوە ٥٠٠٠٠ پەنجا هەزار دیناریشم بدەنێ تاکو کارەکەت بەباشی بەرێوە بچێت کە هاتیەوەش دەبێ ١٥٠٠٠٠سەد و پەنجا هەزار دینارم بدەیتێ.

ئەوەندەی گوتم: با دانیشین و قسە بکەین پارە مشکیلە نییە، بەلام! ئەو گوتی: ئێستا پیاوەکەم قبوول ناکات من ئەو نیشە بکەم.

بەلام لەبەر خاتری (س) کە ئەو رەوانی ئێرەی کردی. گوتم: با ئەوەندە رێگایە ماندووبوونی بە فیرۆ نەچێت. هاورێکەم گوتی: ئەوە رۆژنامەنووسەو دەیەوێ چاوپێکەوتنت لەگەل بکات.

هەر کە ئەوەی زانی دەرگای لەسەرمان پێوەدایەوە وگوتی: خواحافیزتان بێت.

بەراستی سەیرە دەبێ ئەوانە کە هەموو شتێکیان پێ بکرێ بۆ لە رۆژنامەنووسان و زوومی کامێراکان بترسن؟

یەکێک لە قوربانیانی دەستی جادووگەران

من کێشەیەکم لەگەل کوڕەکەم هەبوو، ئەو شکاتی لێکردم و بردمیە بەردەم دادگا کە دەکرا لە رێگای دیکە چارەسەر بکرێ، بەلام کوڕەکەم وازی لێ نەهێنام و لەلای زۆر کەس و ناسیاو باسم کرد، کە چۆن کوڕەکەم وازم لێدینێت، تاوەکو ناسیاوێک بەناوی (ئـ خەیات) پێ گوتم: کە کەسێک هەیە دەتوانێت تۆ لەم کێشەیە رزگار بکات، بەلام ئەوە پارەی تێدەچێت، منیش گوتم کێشەبێ و لەگەل کوڕەکەم بەپارە چارەسەی بکرێ من ئامادەم. ئەویش گوتی: کوڕێک هەیە بەناوی شێخ (م) نووشتەیەکت بۆ دەکات تا لە رۆژی دادگا کوڕەکەت تەنازوولت بۆ بکات.

رێککەوتین لەسەر پارەکە بە مەرجێک نووشتەکە ئیشی خۆی

بکات، ئەگەر نا پارەکەم بۆ بگێڕێتەوە، چەندین جار چووینە بەردەم حاکم لە دادگا بێ سوود بوو، بۆیە کە لەوادەی خۆی دەرچوو، ئێمە داوای پارەکەمان لە شێخ کردەوە، بەڵام وەڵامی نەداینەوەو تەلەفۆنیشی لەسەر داخستین.

براکەم ئەمە هەمووی قەشمەریاتە، ئەمانە قەشمەری بەخەڵک دەکەن من بە ناچاری پەنام بۆیان برد، کورد دەڵێ: ئەگەر لە تەنگانە کەوتیتە ئاو، دەست بەپەلی رزیو دەگریت، بۆ ئەوەی نەخنکێی، بەڕاستی ئەوانە نەدین ونە ئیمانیان هەیە تەنیا قۆڵی خەڵک دەبڕن و پارە کۆدەکەنەوە.

دکتۆر مەلا محەمەد گەزنەیی: فاڵ وجادو و راست نییە، ئەمانە هەمووی تەزیفە کابرای جادووکەر قسەی خۆشت بۆ دەکاو دەڵێت: بڕۆن ئەوە دڵی کابرامان بۆ نەرم کردووی وکچەکەت دەداتێ، کە ئەو هات پێی دەڵێی: زۆر وریا دەبی و قسەت بۆ دێ و مناقەشە دەکەی و لەوکاتەدا کابرا بڕوات پێدەکات، لەبەرئەوە نییە کەوا جادووەکە کاریگەری هەبووە بەسەر کابرا بەڵکو کاریگەری هەبووە لەسەر خودی خۆت و وردت بەرز بۆتەوە توانای قسە کردنت باشتربووە، لایەنی دەروونی زۆر کاردەکاتە سەرت، بەهیچ جۆرێک جادوو کاریگەری نییەو حەرامە نیمچە شەریک پەیداکردنێکە بۆ خودا، لەبەرئەوەی ئەگەر بڕوات پێی هەبوو تۆ هەندێ سیفاتی خودا دەدەی بەکەسێک بۆیە کوفرە.

قەشە لویس بنیامین جادوو نووشتە لەعەقیدەی مەسیحی نییە ومەحرومە لە کتێبی موقەدەس واتە ئینجیل ئەو شتە نییەو حەرامە لەبەرئەوەی دژی ئیرادەی خودایەو فرتوفێڵە و تەنیا بۆ کۆکردنەوەی پارەیە.

لەوانەیە خەڵکانێک هەبن بە ناوی قەشە یاخود ئاینی مەسیح ئەم کارانە بکات، بەڵام بە ئاشکرا نییە.

ئەوەی ئەو کارەش بکات ئەوا مەحروم دەبێت لە هەموو کاری کەنیسە، بەڵام ئەمڕۆ ئیشکردنی فاڵگرەوەو جادووکەران گۆڕانی بەسەر داهاتووەو زۆر بەیان لەماڵەکانی خۆیان یان لە هەندێ شوێنی تایبەت دادەنیشن وخەڵک روویان تێ دەکەن.

یەکێک لە رێگاکانی جادوو ئەوەیە، کە جادووکەر جامە ئاوێک دادەنێت و بەرماڵێکی بەسەردا دەداو لەسەری دەخوێنێ.بۆ ئەوەی قسە لەگەڵ جنۆکەکان بکات و بزانێ، کێشەی ئەو کەسەی کە رووی تێکردووە چییە؟ پاشان هۆی کێشەکە بۆ سەردانکەرەکەی روون دەکاتەوەو هۆکارەکەی بۆ باس دەکات، بۆ نموونە دەڵێ: دوعات لێکراوە یان چاوو نەفەس کاری تێکردووی.

خۆ ئەگەر کەسەکە بڕوای بە قسەکانی کرد ئەوە دەبێ لەبەرامبەر بڕێک پارەدا، جادووکەرەکە سیحرێکی بۆ بکات بۆ ئەوەی ئەو دوعایەی کە لێی کراوە بەتاڵ بێتەوە.

زۆربەی جادووکەرو فاڵگرەوەکان دەڵێن: ئەو پارەیەی کە وەری دەگرین بۆ ئێمە نییە، بەڵکو ئێمە ئاژەڵی پێدەکڕین وبۆ جنۆکەکانی سەردەبڕین، بۆ ئەوەی زووتر مرازەکانتان حاسل بێت.

جادوو زۆر جۆرو ناوی جیاوازی هەیە، لەوانە: باڵا بەژن - ئەبودووجانە -رووقیە، کە لەسەر کاغەزێک دەنووسرێنەوە درێژییەکەیان دەگاتە چەند مەترێک، بەڵام ئەو وشەو دێرانەی کە لەسەر کاغەزەکاندا نووسراون، زۆر بەزەحمەت لەلایەن خەڵکی ئاسایی دەخوێنرێنەوە.

نرخی جادوو بە گوێرەی گەورەیی وبچووکی کێشەکەتەوە زیاد و کەم دەکات، کە نرخی هەندێکیان ٢٠دۆلارە، بەڵام جاری وا هەیە تەنها بۆ یەک جادوو نزیکەی ٢٠٠دۆلار وەردەگرێت، هەندێ لە جادووکەرانیش لەگەڵ سەردانکەرانیان رێکدەکەون، کە ئەگەر جادووەکەیان سەری نەگرت،

ئەوە پارەکەیان بۆ دەگێڕنەوە.

ئەو ژمارە زۆرەی خەڵکی کە رووله جادووکەران دەکەن، نیشانەی ئەوەیە کە تاکو ئێستاش توێژێکی فراوان باوەڕیان پێی هەیە، بەڵام لە پاڵ ئەمەشدا خەڵکانێکی تر بڕوا بەفاڵ وجادوو ناکەن پێیانوایە تەنها خەیاڵەو هیچ بنەمایەکی نییە.

وەنەبێ ئەمڕۆ جادوو تەنها لەناو کۆمەڵگای کوردەواریدا یان لە وڵاتی موسڵمان نشیندا مابێتەوە، بەڵکو لە زۆر وڵاتانی پێشکەوتووی ئەوروپاو ئەمریکاشدا بوونی هەیەو خەڵکانێکیش باوەڕ بە قسەکانی جادووکەر دەکەن، هەروەک لە ئاینەکانی مەسیحی وجوولەکەو بووزی وتەنانەت لای هیندییەکانیش جادوو دەکرێت.

جادووکەران بە گشتی شێوازی مامەڵەکردنێکی تایبەتیان هەیە لەگەڵ ئەوانەی سەردانیان دەکەن، تاکو زیاتر بڕوایان پێ بهێنن، ئەویش لە رێگای دروستکردنی هێڵکاری وسووتاندنی کاغەز و سەیرکردن و قسەکردن وهەندێ جاریش ئاماژەکردنیان بەدەست بۆ شتێکی دیاریکراو، زۆر جاریش ئەم هەڵسوکەوتە سەیرانەی جادووکەران دەبێتە هۆی ترساندنی سەردانکەر و تووشی نەخۆشی دەروونی دەکات، یاخود کێشەی کۆمەڵایەتی وجیابوونەوەی ژن ومێردی لێدەکەوێتەوە.

هەندێک هەن پێیانوایە جادوو ژیانی لێتێکداون، چونکە جادوو وایکردووە لەبەر چاوی کەس وکاریان خۆشەویستەکەیان رەش بن، بەڵام هەندێکی دیکە ئاماژە بۆ ئەوە دەکەن کە جادوو لەکردنەوەی هەندێ گرێ کوێرەی گەورەدا هاوکاریان بووەو بە مرازی خۆیان گەیشتوون، بەڵام ئایینەکان بە تایبەتی ئایینی ئیسلام ومەسیح بە هەموو شێوەیەک فاڵ وجادوو رەتدەکەنەوەو بە کارێکی شەیتانی لەقەڵەم دەدەن.

شێخ ئاریان بەرزنجی سەبارەت بەم مەسەلەیە دەڵێ: هەرچەندە زۆربەی خەڵک پێیان وایە نووشتەو جادوو پەیوەندیان بە پاراسایکۆلۆژییەوە هەیە، بەڵام شێخ ئاریان پسپۆڕ لە بواری سایکۆلۆژی دەڵێ: نووشتەو جادوو بە هیچ جۆرێک پەیوەندیان بە پاراسایکۆلۆژی نییە، تەنیا ئەوە نەبێت ئەرکی پاراسایکۆلۆژییەوە راڤەکردنی هەموو دیاردەیەکی سەرسوڕهێنەرو سەرنجڕاکێشە کە لە بوونەوەر داهەیە، یان لای مرۆڤ هەیە، ئاستی نزمی رۆشنبیری خەڵک لە پاراسایکۆلۆژی وایکردووە کە فاڵ وجادوو یاخود نووشتە بدرێتە پاڵ ئەم زانستە بۆ نموونە گفت خوازی رۆڵێکی زۆر گرنگ دەبینێت لە جادوو.

کاتێک کابرای جادووکەر باس لە ٤٠دۆلار یان ٦٠دۆلار دەکات، قەناعەتێک لای کەسەکە دروست دەبێت کەوا جادوو بە شتێکی گەورە بزانێ وبڕوای پێبکەن.

لایەنی دەروونی وسایکۆلۆژی رۆڵێکی سەرەکی دەبینێت لەسەر ئەم بابەتە، ئەگەر هاتو تۆ باوەڕت بە کەسێک بوو کە چەند دێڕێکت بۆ بنووسێ، بۆ ئەوەی شتێکت بۆ بکات، پێموایە ئەگەر ئەو چەند دێرەشت بۆ نەنووسێ، تەنیا چەند وشەیەکت لەگەڵدا بدوێ، لەوانەیە تۆ لە رووی دەروونییەوە پشوو بدەی و دڵنیا بیت لەوەی کەوا کارەکەت یاخود گرفتەکەت چارەسەردەکەیت، کە تۆ دڵنیابوویت لێرەدا چی دروست دەبێت ئەو ژیریەی ناوخۆیە جۆرە فەرمانێک دەدات بە مێشکی مرۆڤ.

مێشکی مرۆڤ جۆرە بڕوایەکی پتەو بە خۆی پەیدا دەکات، لەوبوارەدا هەرکەسێکیش بڕوای بەوکارە هەبێ کە دەیکا ئەوکارە بە بڕوای ئەو سەرکەوتوو دەبێ و زاڵ دەبێ بەسەر کێشەکەی.

د. مەلا محەمەد گەزنەیی: جادوو لە کوردەواری خۆمان بەرامبەر عەرەبیەکەی بە سیحرو کەهانە دێ، هەندێ جار "سیحر"و "کەهانە" لەوەی کە یەکێک بتەوێ

شتێکی بەسەربێ یاخود خۆشت بووێ یاخود بتەوێ شتێکت بۆ بکات، تەنەزولت بۆ بکات ئەوە سیحرە، ئەوەی دیکەیان کە غەریب زانە و باس لەوە دەکات، کە شتی بزربووی بۆ بدۆزێتەوەو ئەوە پێیی دەڵێن کەهانە.

هەر لە کۆنەوە "سحر"و "کەهانە" زۆر باو بووە، ئێستاش لەناو کۆمەڵگای دواکەوتوو زۆر باوە چونکە لە قسەکانیان پێدەچێت، هەندێ کتێبیان هەبێ لەسەر عیلمی قیافەو فراسەت دیارە ئەوە دەبێتە هۆی ئەوەی بتوانن لەدەم و چاو و شکڵەوە خەڵک بخوێننەوە، ئەوەش لە دینی ئیسلام حەرامە و فەرمودەی پێغەمبەری لەسەرە کە دەفەرموێ: هەر کەسێک بچێتە لای کاهینێک وبڕوای پێبکات ئەوە لە دینی محەمەد کافرە، چونکە لە دینی ئیسلام هاتووە بۆ بەربەرەکانی ئەم خرافاتیانە کە خەڵک بەکاری دێنن بۆ کەسێکی لاواز ئەو خەڵکە لاوازانەش پێی دەڵێن (مورتەد)ئەوانەی کە غەدریان لێکراوە، ئەوانەش ئەو عەقڵەیان نامێنێ، وەک کابرایەکی مولتەزیم ئیتر ئەو کەسانەی کە تووشی گیروگرفت دەبن ئەوانە ئیستغلال دەکرێن لەلایان جادووکەرانەوە.

باشتر وایە ئەگەر یەکێک کێشەیەکی هەبوو بچێ لەرێگای قانوونەوە چارەسەری بکات، نەک جادوو.

ئەگەر نەخۆشی هەیە باپروات خۆی بەدکتۆرێک پیشان بدات، ئەگەر هەموومان پەنامان بردە بەر سیحرو جادوو کۆلیژی پزیشکی ومافمان بۆ چییە؟ دیارە ئەوانە هەموو کۆمەڵگا بەرەو نەزانی دەبات لەگەڵ دینی ئیسلام ناگونجێن.

هەر لە قسەکانی، د. گەزنەیی سەبارەت بەم مەسەلەیە دەڵێت: پێغەمبەر (د.خ) دەفەرموێ ئەگەر راستیش بکەن نابێ باوەڕیان پێبکەن، چونکە ئەو قسانەی ئەوان دەیکەن یان چەوت دەبێ یان راست دەبێ.. ئەگەر راست بوو نابێ باوەری پێبکەن).

زۆر جار فاڵ و جادوو دەرەنجامی خراپی لێکەوتۆتەوە، بووەتە هۆی تاوانکردن، بۆیە وەکو مامۆستایەکی ئایینی پێمخۆشە خەڵک لەم دیاردە خراپە دوور بکەوێتەوە، لە رێگای زانست و دادگاکانەوە کێشەکانی خۆیان چارەسەر بکەن و با چیتر پەنا نەبەنە بەر شتی خورافیات.

بۆیە زانستخوازان و ئەوانەی دەخوازن کۆمەڵگا بە ئاقارێکی باش و تەندروست بروا، هەرگیز پەنا نابەنە بەر شتی درۆو دەلەسە و جادوو و فالگرتنەوە... میللەتان بۆ خۆشی فاڵ دەگرنەوە، ئێمەش بۆ بەدبەختی.

قسەی خەڵک..

هاوولاتییەک: بەڵێ من سەردانی جادووکەرانم کردووە بۆ نزیک بوونەوە لە خۆشەویستەکەم پێی گوتومە برۆ ئەوەت بۆ دەنووسم، بیبە سەر گۆری مردوویەک لە قەبرستان، کە تازە هێنابیان بۆ سەر قەبران، بەلام ئەوەم کردووە هیچ ئەنجامی نەبوو.

کچێک: من هیچ بڕوام بە جادوو نییە، لەبەر ئەوەی ئەزموونم هەیە هەمووی درۆیە و تەنیا ئامانجیان پارە کۆکردنەوەیەو بەس، هەروەها خراپکردن وتێکدانی شیرازەی ماڵەکانن.

مامۆستایەکی زانکۆ: ئەگەر جادوو یان فاڵ راستە با واز لە زانست و تەکنەلۆژیا بهێنین وجادوو کارەکانمان بۆ جێبەجێ بکات.

نەخوێندەوارێک: من لەسەرەتا بڕوام بە فاڵ و جادوو نەبوو، تا ئەو کاتەی بە دوای خۆشەویستەکەمدا دەگەرام وبرادەرێک بردمی بۆ لای یەکێک لە وانەی جادوو دەکەن، پێی گوتم: لەم رۆژانە خۆشەویستەکەت دەبینی. ماوەیەکی کورت بەیەک شادبووینەوە، بۆیە ئێستا باوەرم بە فاڵ و جادوو هەیە.

بالە لە دەشتی هەولێر

جەلال سنجاوی

بەرایی:

هەر لەو کاتەی مرۆڤ وەک بوونەوەرێکی دەستەبژێر لەسەر زەوی چاوی بە ژیان کردۆتەوەو ئاوێزانی دیاردەکانی سرووشت بووە، ئیتر هەموو زەین و بەرنامەکانی ژیانی رۆژانەی بۆ خۆگونجاندن و نینۆک لەخاک گیرکردن و کردنەوەی گرێ کوێرە ئاڵۆزەکانی گەردوون تەرخان کردووە و لە ململانێیەکی سەخت و درێژخایەندا رووبەڕووی کارەساتە گورجگبڕو پەژموورەکان و ئاژەڵە دڕندەو نەفرەجاکان بۆتەوە و بەرامبەر ساتە وەختە تاڵەکان چۆکی دانەداوە.

زانایانی ئارکیۆلۆژی و بیرمەندانی مێژووی کۆن، لە ئەنجامی پشکنین و کنەکردن و رامان لە پەیکە قوڕینەکان و شاکارە هونەرییەکانی هەڵکۆڵین و کۆڵینگکاری لاپاڵی ئەشکەوتەکان و بەرزایی گابەردەکان لە شاخەکانی کوردستاندا، گەیشتوونەتە ئەو قەناعەتەی، کە هێڵکاری و کاری هونەری نێو ئەشکەوتەکانی (شانەدەر، هەزارمێرد، زەرزی، حەکاری، کۆسپە سپی، گوندۆک.. هتد)و پەرستگاکان و ئاتەشگاکان جا بۆ هەر مەبەستێک ئەنجام درابن، بەهەموو خرۆشێکەوە ئاوێتەی لاپەڕەکانی مێژووی کۆنی کورد دەبن و دەچنە خانەی داهێنان و ئەفراندن و تێکەڵ بە دنیای ئەفسانەی کوردی دەبن و دەشێ بۆ لێکۆڵینەوەی زانستی و ئەکادیمی و ئەنترۆپۆلۆژی سوودیان لێوەربگیرێ، بەتایبەتی بۆ مەبەستی کردنەوەی گرێ کوێرەکان و شیتەڵ کردنی هاوکێشەکانی ژیانی مرۆڤی ئەوێ سەردەم، کە تەمەنی خۆی پیرکرد لەگەڵ ململانێ و رووبەڕووبوونەوە لەگەڵ کارەساتەکانی سرووشت و ئاژەڵە دڕندەو نەفرەجاکان و شتە غەیبییەکان وەک، ئەجندە و دێو و ئەژدیهای ئەفسانەیی و بالە و شەوە و عووج و خدری زیندە و چەرخ و فەلەکی پیرەژنی مەکرباز و...هتد. ئیتر ئەو ئامرازانە بوونە هەوێنی لەدایکبوونی هەزاران حەکایەتی خورافی و ئەفسانە نەمرەکانی کوردی و تێکەڵ بە بەرنامەی ژیانی رۆژانەی بوون و ئەزمێک لە دڵەڕاوکێ و تۆقاندنیشی خوڵقاند، بەتایبەتی ترس لەمردن و پاشەڕۆژ و چرۆنەکردنی خەون و مەرامەکان و نەگەیشتن بە نەمری بەجارێک ئۆقرەی لەمرۆڤ هەڵگرت.

مادام خەون و حەزەکانی مرۆڤیش وەک پێویست نایەتەدی، بێشک ئەو بەرهەمە بەمیرات بەجێماوانەی لەگەڵ رۆژگاری خۆی دەباتە ئایندەیەکی هێشتا نەهاتوو، کە چارەنووسی نادیاری خۆیەتی لەگەڵ هێزی ناوەوە و دەرەوە، بەپێی ئەو بیروڕایانە ئەفسانە بەندی دنیای خواوەندو خوڵقان و لێکدانەوەی نهێنییەکانی گەردوونە.

یەکێک لەو ئامرازە ترسناک و بەدیومانەی ترسی لەلای خەڵکی دەشتی هەولێر و دەوروبەری پەیدا کردووە (باڵە)یە، کە وەک ئەفسانەو راستی لەناو خەڵکەکە بوونی هەیەو حەکایەتخوانیش لەشەوانی بەرئاگردان باسی دەکات و بەجاری ترس دەخاتە دڵ و دەروونی خەڵکەکە.

ئەو (باڵە) سەرابییەی لەناو کوردان وجودی هەیە، لەناو عارەبانیش بەناوی (عووج) هەیە و بەپێی رووداوەکانیش باسی دەکرێ.

لەم لێکۆڵینەوەدا بەپێویستی دەزانین تیشک بخەینە سەر ژیان و هەڵسوکەوت و کەسێتی (باڵە و عووج) لە دیدو بۆچوونی ئەفسانەیی هەردوو نەتەوەی کورد و عارەب لەگەڵ گێڕانەوەی رووداوی ئەو کەسانەی بەچاوی خۆیان (باڵە)یان دیتییە و چیان کردووەو چۆن بەسەر ترسی دڵ و دەروونی خۆیان زاڵبوونە.

کەسێتی باڵە لەئەفسانەی کوردیدا:

باڵە واتە (باڵا) کە بوونەوەرێکە لەشێوەی مرۆڤێکی چاکەخواز و خەمخۆر بەدیار دەکەوێ، بەڵام بەژن درێژ و نەفرەجا و بەدشێوە و رەنگ سپییە، وەک سەرابێکی بەرزەرۆ بۆ کەشکەڵانی فەلەک هەڵکشاوە، خەڵکی دەشتی هەولێر دەڵێن:

ئەگەر ژنێک منداڵی ببێ، لە (٤٠) رۆژەی هەوەڵی شەوانە نۆبەتی لێدەگرن، چونکە (شەوە و باڵە) هەردەمەکی بێن، دێن! بۆیێ خەڵک بۆ پێش گرتن و نەهاتنیان، قورئان و خەنجەر و شتی دیکە دەخەنە بن سەری مەلۆتکەی تازە لەدایکبوو و شەوارە دەگرن.

هەروەها دەڵێن: باڵە لەسەر گۆڕستان و لەسەر گۆڕی پیاو چاکان دەبینرێ، کە سپی و باڵا بەرزەو سەری لەعاسمانەو پێی لەسەر عەردییە، بەڵام خێرخوازەو هەر کەسێ ببینێ بەناوی خۆی بانگی دەکات، ئەگەر کابرا نەترسێ و وەڵامی بداتەوە، لەوانەیە یارمەتی بدات، ئەگەر بشترسێ لەوانەیە شێت ببێ یان لەهۆش خۆی بچێ.

لە کەندێناوەی سەر بەدەشتی هەولێر، کەندێکی قووڵ و ترسناک هەیە لەنێوان گوندی (لهێبان و قووج) بەکەندی باڵەی بەناوبانگە، گوایە هەر کەسێک لەم کەندە تێپەڕێ (باڵە) دێتە سەر رێگای، لەم کەندەش ئەگەر لەبەری لای گوندی بێ، باڵە دەنگ ناکات، بەڵام هەر پەڕییەوە ئەوبەری ئیتر باڵە پەیدا دەبێ.

من خۆشم لەنزیکەوە زۆر گوێم لە سەربردەی (باڵە) بووە، بەتایبەتی، کە لەنێوان ساڵانی ١٩٦١- ١٩٦٥ ماڵمان لەگوندی (لهێبان) بوو، لەگەڵ منداڵانی گوندیش لەدوورەوە (کەندێ باڵە)م دیوە، بەڵام نەمهوێراوە نزیکی بکەوم، چونکە لە باڵەی دەترسام، ئەگەرچی نەشمدیتبوو، بەڵام زۆر گوێم لەعەنتەرباتی ببوو. لەدەشتی هەولێر ئێستاش کەسانێکی زۆر باس لە بوونی (باڵە) دەکەن وەک گێڕانەوەیەکی راستەقینە شەوان لە دیوەخان و مەجلیساندا ترس و تۆقین دەخەنە دڵ و دەروونی گەورە و گچکان، بەتایبەتی منداڵە بەستەزمانەکان، دەگێڕنەوە گوایە کەسانێک بەچاوی خۆیان باڵەیان دیتییە و لەبەری هەڵاتوون، وەلێ کاریگەری بوونی لەوەش گەورەترە تا ئەو رادەیەی کەسایەتی (باڵە) تێکەڵ بەفۆلکلۆری دەشتی هەولێر بووە، پێشینان دەڵێن: "فڵانە کەس دایەوە کەندێ باڵەی"، ئەو پەندە بۆ ئەو کەسانە دەوترێ، کە زیانێکی زۆر گەورە بکەن یان ماوەیەکی زۆر بەبێ سەرو سۆراغ و هەواڵ بزربێ.

خەڵکی دەشتی هەولێر دەڵێن:

* باڵە پێی لەعەردییە و هەور گەیشتۆتە چۆکانی و لەهەور ئاو دەخواتەوە.
* باڵە لەچیای قەرەچووغ چۆک دەداو لەچیای سەفین ئاو دەخواتەوە.
* باڵە بەدەستێک ماسی گەورە لەناو دەریا دەردێنێ و بە دەستەکەی دی دەیداتە بەر تیشکی رۆژ، سووری دەکاتەوە و ئینجا دەیخوات.
* هەموو بەزازەکانی دنیا قوماشەکانیان لەیەکتر دووری شەروالەکیان لۆ باڵەی دروست

کرد، بەڵام هێشتا نەگەیشتە چۆکی.

بالە و سەربردەی خەڵکی دەشتی هەولێر:

لە پانتایی دنیای ئەفسانە و حەکایەتی خورافی کوردەواریدا چەندین دیمەن و شتی سەرنجڕاکێش هەن، کە حەکایەتخوان زیرەکانە پەنایان بۆ دەبات و هاوسۆز و هاوئاهەنگیان دەکات لەگەڵ دەقی ئەفسانەو حەکایەتەکان وەک: دێوی رەش و دێوی سپی و دایکە دێو، بەکارهێنانی هێلکە و ئەنگوستیلە و داوە موو بەکاری سیحری لەگەڵ پەڕینەوە لەئاوی زەرد و کەسک و شین و مۆر و رەش، یان بەکارهێنانی ژمارەکانی (سێ، حەوت، چل) کە هەریەکەو مانایەکی سیحراوی دەگەیەنێ، لەبەر ئەوەی (بالە)ش رەنگی سپیە، بۆیە خێرخوازە، بەڵام کە لەهیکڕا پەیدا دەبێ، مرۆڤ لێی دەترسێ و لەبەری رادەکات وەک چۆن (کاسپێر) لە فیلمی کارتۆنی منداڵان، خێرخوازە، بەڵام ئاژەڵان بە دیتنی رادەکەن.

ترسان لە (بالە)ش پەیوەندی بە دنیادیتەکان و حەکایەتخوانەکانە، کە بوونە هەوێنی پەیداکردنی ترس و تۆقاندن لە دڵ و دەروونی خەڵکەکە بەدرێژایی سەردەم، بەتایبەتی چۆنیەتی گێڕانەوەی بەسەرهاتەکان، کە لەواقیعدا دوورەو شتی خورافی و ئەفسانەیین، چونکە بوونی (شت) بەر لەهەموو شتێک پێویستی بە (باوەڕ)ی هەبوونە! ئەگەر باوەڕەکە پەیدا بوو، ئەوە شتەکەش لەمێشک و دڵی خاوەن باوەڕ دەبێ بەراستی و حەقیقەت. لە لێرەوار و هەڵدێر و کەندالەکانی کەندی قووچی، پیاو سەربەخۆ چۆکی شل دەبێ و ورەی دادەبەزێ و ترسێکی سامناک دەیگرێ، لەناکاو دەنگێک لەغەیبێ بانگت دەکات، مرۆڤ دێنێتە سەر ئەو باوەڕەی کە (دەنگی تواوە لە هەوادا هەیە)، رەنگە زرینگانەوەی لەناکاوی گوێی مرۆڤیش جۆرە ئاگادار کردنەوەیەکی غەیبی یان پێشبینی کردنی رووداوێک بێت چەند چرکەیەک پێش روودانی.

(قالە شوانی گوندی بوو، مەڕەکانی لەکەندی بالەی دەلەوەڕاند، لەهیکڕا دەنگێ لەغەیبێ بەناوی خۆی بانگی کرد، مووچرکی بەلەشدا هات، چۆکی شل بوو، تەزوویەک لەبنی پێی خرۆشا لەتەوقی سەری دەرچوو، مەڕەکانی ژمارد، دووانیان دیار نەبوون، زۆر ترسا، دیسان ژماردییەوە، بوون بە سێ، هاواری کردو قیژاندی، گۆپاڵی دەستی فڕێ داو بە غاردان رووی لەگوندی کرد، پێیەکانی تێکئالان، چاوەکانی لە مۆڵەق مان، تارماییەکی سپی و درێژی دیت، وەک سەرابێکی بەرزەوڕۆ بەرەو کەشکەڵانی فەلەک هەڵچوو بوو...).

هەرچەندە ئەم جۆرە رووداوانە لە رۆژگارێک قەوماون، کە ترس و تۆقین بەسەر پاڵەوانەکاندا زاڵ بووەو ناچنە ئەقڵی مرۆڤی هۆشمەند و کارامە، تەنیا پەیوەندییان بە سایکۆلۆژیەتی مرۆڤەکانەوە هەیە، بەڵام وەک ئەفسانە و حەکایەتە خورافییەکانی کوردی ململانێی مرۆڤ و دەورووبەری بەهونەرێکی بەرز و دانسقەوە دەخاتەڕوو..

(مام کەریم، لەگەڵ رۆژئاوا بوون، لەگوندی قووچ بەرەو گوندی لهێبان ملی رێگای گرتبوو، بڕنەوی لەدەست و خەنجەری دەبانیشی لەبەر پشتێن، هیچ ترسی نەبوو، لەکەندێ بالەی نزیک بووەوە، مانگە شەو بوو، زۆر دیقەتی دەورووبەری خۆی دەدا، هەستێکی لەخۆڕاگرت، ترسا، گوێی بەدەنگێکی غەیبی زرینگایەوە، لەهیکڕا تەمێکی سپی باڵابەرز کەوتە بەر نیگای چاوانی، رایکێشا باقە نەجمەی بڕنۆی، تەقەیەکی لێکرد، نەجووڵا، (فاتیحا و ئایەتول کورسی) خوێند بێ سوود بوو، لەهۆش خۆی چوو، کەچاوانی کردەوە بەیانی بوو...).

بالە ژن دێنێ

حەکایەتخوان دەڵێ: لەبەر ئەوەی خەڵکەکە لە بالە دەترسان و برادەرایەتیان نەدەکرد، بۆیە بەتەنیایی بێزار ببوو، جا هەڕەشەی لەخەڵکی ناوچەکە کرد ئەگەر بەزووترین کات ژنی بۆ نەهێنن، ئەوا دەتوانێ بەمیزکردن لافاوێک

پەیدا بکات و هەموو گوندەکان بەمرۆڤ و ئاژەڵ و کشتوکاڵەوە بخاتە ژێر ئاو.

پاش گەڕان و سووڕانێکی زۆر، ئافرەتێکیان لەولاتی (مازەندەرانێ) دیتەوە، کە بە(میز)ی ئەو ئافرەتە حەفت ئاشی ئاو دەگەڕان، ئیتر هەردوولا بەیەکتر رازی بوون و شەوی گواستنەوەش، عەیب نەبی (هەرامەکەی) بالەیان لەسەر پشتی حەڤدە کەر بارکرد، لەگەڵ پاڵدانی هەرامەکە کەری یەکەمیش لەگەڵ چووە ژورێ، ئیتر کە ئیشی خێرێ خلاس بوو، کەرەکانیان بۆ خاوەنەکان بردەوە، تەنیا کەری یەکەمین نەبێ، کە هی پیرەژنێکی منجڕو چەقاوەسوو بوو، هەرچەند ویستیان بەپارەو مەڕو بزن و گەنم و جۆ رازی بکەن، بەلام بێ سوود بوو هەر کەرەکەی خۆی دەویستەوە، بۆیە سێ پیاو دەستیان دا فانۆس و چوونە ناو هەرامەکەی ژنی بالەی، حەفت شەو و حەفت رۆژ گەڕان، بەلام کەرەکەیان نەدیتەوە.

عووجی کوڕی عەنەق

لە ئەفسانەی عارەبی باسی (عووجی بنی عەلەق) دەکرێ، کە مرۆڤێکی ئەفسانەییەو یەکجار بەژن و بالای بلند و حەپ و حۆلە و کەسانی بیابانشین دیتویانە، کە هاوشێوەی بالەی کوردەوارییە، بەلام بالە چاکەخوازەو عووجی عارەب شەڕخوازە، بۆیە لەکتێبی (تأریخ الطبري ولسان العرب) بەم جۆرە باسی عووج کراوە:

(عووج لەماڵی حەزرەتی ئادەم لەدایکبووە، دایکی ژنێکی ناشیرین و دەم و چاو بەلەپکە بووە، یەکەم ئافرەتی سەر رووی زەمینە، کە ئیشی خراپی کردووە، ئەم عووجە بیژییەی بووە، عووج هەشت سەد باڵ درێژ بوو، لەکاتی لافاوەکەی حەزرەتی (نوح)، کە ئاو پازدە باڵ لەهەموو چیاکانی دنیا بەرزتر ببوو، کەچی هێشتا لەچۆکی عووج تێنەپەڕی بوو، ئەوەندەش نەمابوو دەست لەکەشتییەکەی حەزردتی (نوح گیر بکات و وەری بگێڕی). هەروەها لەئەفسانەیەکی دیکە باسی شەڕی نێوان (حەزرەتی موسا) و عووج دەکا، گوایە عووج لەم شەڕە بەدەستی حەزرەتی (موسا) کوژراوەو کردویانەتە (پرد) لەسەر رووباری (نیل) و موساو ئیمانداران لەکاتی رۆیشتنیان لەمیسرەوە بۆ ئەریحای فەلەستین بەسەر پشتی (عووج) لە (نیل) دەپەڕینەوە.

ئەفسانەی ئەم عووجە لەکۆمەڵگای کوردەوارییشەوە لەرێگای ئایین بلاوبۆتەوە، بەتایبەتی لەدەڤەری بادینان و خەڵکی (زاخۆ) زۆر باوەڕیان بە بوونی (عووج) هەیە.

لەم بارەیەوە مەولود ئیبراهیم حەسەن لە لاپەڕە (٢٦)ی (قەددغە شکێنی) دەڵێ: (عویج یان "عویجێ لیهڤێ" چیرۆکێت وی زۆر و بلاڤن ل دەڤەرا زاخۆ، ئەڤ عویجە دناڤ چیرۆکادە بڤێ رەنگێ تێتە بەرچاڤ، زەلامەکی هندی بێژی هند مەزنەو ب گەودەیە (ب-حەجمە) سەرێ وی دەگەهیتە کوپیتکا چیا، هندی بخۆت تێر نابت، چو جلک رویساتی یا لەشی وی بەرزە ناکن، لێ د سەرڤێ چەندێ را ئەڤ عویجە بێ دویر بەلایە و نەخۆشی یێ بو کەسی چێ ناکت وێی ئامادەیە کەسپ و کاری بو خەلکی بکەت بەرامبەر ب دستڤەئینانا شیڤا شەڤێ).

سەرچاوەکان:
١- مەولود ئیبراهیم حەسەن- قەدەغەشکێنی- ساڵی ٢٠٠٠.
٢- جەلال سنجاوی- بالەی کەندێ قووچی- رامان ژمارە (٢٥).
٣- د. مصطفى جواد- من الاساطير العربية والخرافات- ١٩٧٧.
٤- هـ. فرانكفورت- الانسان في مغامراته الفكرية الاولى.
٥- ليڤي شتراوس- الاسطورة والمعنى، ت. جبرا ابراهيم جبرا.

ئەم بابەتە لە گۆڤاری (ئاسۆی فۆلکلۆر)، ژمارە (١٣) ساڵی (٢٠٠٥) بلاوبۆتەوە.

سەفەری بە ناوەخت

محەمەد کەریم نانەوا

لە دێرزەمانەوە پێشینان دەگێڕنەوە دەڵێن: لە گوندێک لەو گوندانەی دەوروبەری شاری هەولێری دێرین، کابرایەک کیژەکی هەبوو، خەڵکەکی زۆر دەچوونە داخوازی، بەڵام کیژەکە مەرجێکی هەبوو. دەیگوت: هەر کەسێک مەرجەکەم قبووڵ بکات شووی پێدەکەم. مەرجەکەش ئەوە بوو، دەیگۆت: من (خووی سەفەر)م هەیە. لەوانەیە ساڵی جارێک، مانگێ جارێک، شەو، نیوە شەو، کات و ساتی بۆ نییە، هەروەختێکی خووەکە بمگرێ، ئەگەر مردوومان لەبەردەستدابێ، چارە نییە من دەبێ بڕۆم. نابێ رێم لێبگرن، کە خەڵکەکە گوێیان لەو مەرجە دەبوو دەکشانەوە، رۆژێ لە رۆژان کوڕە جحێڵێکی دنیادیدە هاتە داخوازی کیژە، مەرجی کیژەی قبووڵ کرد، بەڵام گوتی: منیش شەرتێکم هەیە. ئەویش ئەوەیە، من (خوو)دارم، جاری وا هەیە نیوەشەوان دەمگرێ، جاری وایە دەمە و ساتی چێشتەنگاوان دەمگرێ، جاری وایە ساڵی جارێک دەمگرێ، کات و ساتی بۆ نییە کەی دەمگرێ، بەڵام کە دەمگرێ تەواو شێت و هار دەبم، کیژە بە شەرتی کوڕە رازی بوو، هەناردیان مەلا هات، لێکی ماردکردن، دوای سێ شەو و سێ رۆژ شایی و هەڵپەرکێ بووکیان گواستەوە، قەدەر عەیامەکی دوور و درێژ، نە ژنە خووی دەگرت تا بڕوات، نە پیاوە خووی دەگرت، سەریان پێکەوەنابوو دەیانگوزەراند، هەتا رۆژێکیان لە کتوپڕ خزم و کەسوکاری پیاوەکە بە سەردان هاتن بۆ ماڵی پیاوەکە، گوایە تازە ماڵە هاتوونە سەردانی، پیاوەکە لە خۆشیان چوو گیسکێکی هێنا کوشتیانەوە، کەرستەی چێشت لێنانیان ئامادەکرد، هەرمابوو دەستبکەن بە چێشتلێنان، ئافرەتەکە چوو خۆی گۆڕی جلی جوان و نایاب و رەنگاورەنگی لەبەرکرد، لەسەر یەک پێل خۆی رازاندەوە، بوخچەی بەدەستەوە گرت، خەریکبوو بڕوا، پیاوەکە لێی پرسی: خێرە ئافرەت؟ لە وەڵامدا پێی گوت: پیاوێژگە، من لەکاتی خۆی پێمگوتی: هەروەختێکی خووی سەفەر بمگرێ من سەفەری خۆم دەکەم، تۆ پێی رازیبووی، ئێستاش خووی سەفەر گرتمێتی هەردەبێ سەفەری خۆم بکەم. وابوو یان نا. ؟! ئەوەندەی پیاوەکە لەبەری پاڕاوە، کچێ، ئافرەت، داکت چا، بابت چاک، ئەو هەموو میوانە، ئەو هەموو کەرستەیە کێ بە ناوی دێنێ، ئاخر لە ساڵان لە مانگان ئەوڕۆ خزم و کەسوکار روویان تێکردووم، ئەتووش ئیللا و بیللا ئەوڕۆ دەچیە سەفەرێ، شەرمەزارم دەکەی، نەخێر، تەق تەق ترۆزی خۆشە، ژنە نەهاتە رایێ، پیاوەکە گوتی: قەیدی ناکە مادام هەر دەڕۆی. راوەستە بەدەست بەتاڵی مەڕۆ، چوو بەرچیغەکی لەبن کوندەرانی دەرکێشا، هاتەوە، چەشنی شێت دوو سێ جاران گوڕاندی، چاوی خۆی خێل و خوار کرد، وەریگەڕایێ بە خوترمان، کێندەرت نایەشێ، نەخوترمەکە و نەدوان دایپەلۆسی، ژنە هاواری کرد کوڕە پیاوێژگە، راوەستە ئەوە لۆ وادەکەی، شێت بووی؟ چییە؟ پیاوەکە لە وەڵامدا گوتی: نەخێر شێت نەبوویم، بەڵام (خوو)دکە گرتمێتی بەدەستە خۆم نییە، ژنە حاڵی بوو، ما لەبەری بپاڕێتەوە. پێی گوت: ئەمن کردم تۆ نەیکەی، دەستم دامێنت، لێرە بەدوا نەسەفەری من، نەخووی تۆ، ئەوجا پیاوەکە وازی لێهێنا. خەڵکی ئێستاش دەگێڕنەوە دەڵێن: ئەو ژن و مێردە هەتا مردن دەنگیان لێوەنەهات.

* ئەم بابەت لە گۆڤاری (ئاسۆی فۆلکلۆر) ژمارە (٢٥)ی ساڵی ٢٠٠٧ وەرگیراوە.

کولتووری خەڵکی هەولێر

(توێژینەوەیەکی سوسیۆئەنترۆپۆلۆژییە)

ستار باقی کریم

بێگومان، مرۆڤ ئەگەر نەتوانێ لەبارەی خۆی و کۆمەڵگەکەی بەگشتی شت بزانێ و زیاتر لەمەعریفەی دائمی و ناجێگیری خۆی بڕوانێ و بەکاری نەهێنێ بۆ باشتر رێکخستنی ژیانی خۆی و کۆمەڵگەکەی، ئەوا ئەم مەعریفەیە، جا هەرەمەکی یا زانستی بێت، لە ناو دەچێ. لێرەدا دەشێ بپرسین، ئایا لەو کاتە پێویستمان بەوە نییە کە سەراسیمەی مەعریفەیەکی باشترین لەوەی تێیدا دەژین؟ بەدڵنیاییەوە، بۆ نا. زۆرجار زانا کۆمەڵایەتییەکان دەڵێن کە بارودۆخی لێکۆڵینەودیەکی زانستی بریتییە لە ئامادەنەبوونی هەر ئامانجێکی خود-بەرژەوەندیخواز و پێشتر وێناکراو. بێگومان ئەمەش ئەرکی توێژەر گرانتر دەکات، وەک ئەوەی نەکارێ بەهیچ لایەک بیشکێنێتەوە وبابەتییەت پەیڕەو بکات، لێرەوە، لە خوددوە دەبێت هەنگاو هەڵبڕین بەرەو دنیایەکی گشتگر، لەڕێگەی گومان و پرسیارەکانی خۆی. هەروەها دەبێت هەوڵ بدرێت بۆ لێکۆڵینەوە لەگەشەسەندنی ئاکاری مرۆڤایەتی لەم شارە خۆڵ بەسەر داپرژاوە. لەمەش زیاتر پێویست دەکات کەکاریگەری پێشێلکردنی پێودانگە بنەڕەتییە ئاکارییەکان لەسەر تاک و لەسەر (کولتوور)یش بشکێندرێت؟ چونکە گشت مرۆڤێک یا کۆمەڵگەیەک لەمیانەی شێوازی ژیانییەوە گوزارشت لەچەندێتی و چۆنێتی کولتوور و ئاستەکەی دەکات. ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ کە سروشتی سیستمی دەوڵەت و شێوازی بەدیهێنانی بەرادەیەکی دیار و بەرچاو کارلێکراو دەبن بە

چەندێتی و چۆنیەتی ئاستی کولتووری باوی نێو کۆمەڵگە.

ئەمە سەرەڕای کەسایەتی خودی مرۆڤەکانی کۆمەڵگە خۆیان کە هەڵهێنجراوی ئەو کولتوورەن کە خۆیان تێیدا دەژین. واتە کولتوور، پرۆسەی بەرهەمهاتووی نێوان جەدوەلیەتی مرۆڤ(بکەر) و واقیعە کۆمەڵایەتییەکەیەتی. یەکێک لەزانایانی کۆمەڵناسی دەڵێ: "بڕوانە ئەو کەسانەی کە کۆمەڵگە ڕێزیان لێدەگرێت، ئەوسا دەزانی ئاڕاستەی شارستانییەت یاکولتووری ئەم کۆمەڵگەیە بەرەو کوێ و چارەنووسیان چییە"[1].

لێرەشەوە دێمە سەر قسەکردن لەسەر کۆمەڵگە یا خەڵکێکی یا تەنانەت عەینەیەکی نیمچە داخراوی کۆمەڵگەی کوردەواری، وەکو (هەولێر) کە ئەم توێژینەوەیە لەخۆیدا کارێکی ئاسان نییە.

لەگەڵ باوەڕی تەواوم، بەبوونی فاکتەرێکی وەکو کولتوور لە شکەست یا سستی و خاوی کەسایەتی مرۆڤەکانی ئەم شارە، بەرامبەر هەر کەسێکی تری شارێکی تر؟ چونکە کۆمەڵگە و کولتوور کەسێتی پەیوەندییەکی وایان لەگەڵ یەکتردا هەیە، کەوادێتە بەرچاو توێژەرەکان تووشی دوودڵی و هەڵە بکات لەو کاتەی هەوڵ دەدەن لەیەکتریان جیا بکەنەوە یاخود بەجیا شرۆڤەیان بکەن. هەر لەبەر ئەوەشە "کولتوور چەند ئەرکێکی تایبەتی هەیە، کە بە ئەخلاقیاتی مرۆڤ ناوبراون. کولتوور ئەوە دیاردەکات کە پێویستە خێزان چ پێکهاتەیەکی هەبێت، کولتوور هەندێ دیسپلین بەدی دەهێنێ لە پێناو بەکۆمەڵایەتی کردن و چاودێری کردنی منداڵان، پیاوێک دەتوانێ چەند ژن بهێنێت و ئایا پەیوەندی پێش هاوسەرگرتن قۆناغێکە بۆ خۆ ئامادەکردن بۆ پێکهێنانی خێزانی، یاخود کردەیەکی دژ بە ئاکار دادەنرێ"،[2] لەگەڵ ئەوەی من ڕێگە بەخۆم دەدەم بەشێوەیەکی جیاوازتر باسی کولتوور بکەم، لەچاو شێوە تەقلیدییە باوەکەی، لەهەمان کاتیش دەبێ ئەوە بڵێم کەتائێستا گیر و گاز و مشتومڕی زۆر لەئارادایە لەنێوان هەردوو تێرمی (کولتوور و شارستانیەت)، بەمەبەستی ساغکردنەوە و لەیەکتر جیاکردنەوەیان(تێرمی کولتوور-culture) لەلایەنی کۆمەڵناسی و زانستە پەیوەندیدارەکان پێیەوە گرنگییەکی گەورەی هەیە، زۆر بەداخەوە هەندێ نووسەری عەرەب دەبینین کە لە پاچڤەکردنی ئەم تێرمە بۆ زمانی عەرەبی لەیەک جیاوازن، هەندێ بۆ (کولتوور) و هەندێکی تر بۆ (شارستانیەت)یان پاچڤە کردووە. منیش بەلای پاچڤەکردنی بۆ (شارستانییەت) ناچم، هۆیەکەشی بەلای من لەبەرئەوەیە کە لەفزی (شارستانییەت) لەکۆندا لەزمانی عەرەبی بۆ واتای (مەدەنییەت) بەکاردەهات، تەنانەت (ئیبنی خەلدون)یش لەسەر دابەشکردنی خەڵک بۆ دوو فیئەی دژ بەیەکی (شارنشین و گوندنشین) ڕاهاتوون.

لەبەرئەوە من دەمەوێ پارێزگاری لەم تێرمە بەمانا کۆنەکەی (شارستانییەت) بکەم کە لەلای من واتای (مەدەنییەت) دەدات، بەڵام (ڕۆشنبیری) کە زۆر لە نووسەران لە میسر و وڵاتانی تر بەکاری دەهێنن، بەواتای(culture)ە کە لێرەدا من لایەنگری وان دەبم، ئەگەرچی ئەم تێرمەش لەم لایەنەبێ خەوش نییە،

بەكارهێنانیشی بە بەربڵاوی بەواتای ئەبستمۆلۆژیا و پێگەیاندنی زانستی و خۆ ئامادەكردن دێ"[٣] لەگەڵ بوونی ئەم تەم و مژە لەنێوەندی بەكارهێنان و تایبەتمەندانی ئەم بوارە، بەڵام دەشێ تێگەیشتنێك پێك بهێنین بۆ قوولكردنەوەی واتای ئەم تێرمە لەلایەنی بەكارهێنانی بەشێوەیەكی بابەتی.

چونكە دەشتوانین بۆ مەبەستی لەیەكتر جیاكردنەوە یا دانانی ئاستێك بۆ ئەم مشتومڕ و گێروگازەی نێوان ئەم دوو تێرمەی لەمەوبەر باس كرا، واتای (كولتووری كۆمەڵایەتی) بەمانای (كولتوور) بەگشتی بەكاربهێنین.

بەر لە هەموو شتێك، واتایەك هەیە كە تێیدا كولتوور كەم تا زۆر ئاوەڵ واتای (شارستانییەت)ە، و لە دارشتنێكی كۆنتر و توندڕەوانە و هاودژیەكدا پێچەوانەی (بەربەریەت)ە. ئەمە ئەو واتایەیە كە لە ئینگلیزی كارایە، لە ئاوەڵناوی (culture)دا بە (رۆشنبیر یا ئەدیب) بەكاردێ، زیاتر لەمیش هێردەر دەڵێ: "هیچ وشەیەك لەوشەی كولتوور دوورەنگتر نییە و هیچ شتێكیش لە پیادەكردنی بەسەر هەموو نەتەوە و زەمەنەكاندا چەواشەكەرتر نییە"[٤].

لێرەوە ئەو راستییەمان بۆ ئاشكرا دەبێ كە (هێردەر) پێی وایە كولتوور لەگەڵ پێكهاتە ئاڵۆزەكەشی ناشێ بەشێوەیەكی سەرەكی پشت بە زمان نەبەستێ، بە واتای سەیركردنی وەكو پرۆسەیەكی كۆمەڵایەتی ناجێگیر و بەردەوام، بۆ دەرخستنی رووی مەعریفەیەكی كۆمەڵایەتی، چونكە دەركەوتووە كە بوونی وشە و گوزارشتی گونجاو یا تەنانەت نەگونجاویش كاریگەری لەسەر یادەوەری و ئیدراكی تاكەكان بەگشتی هەیە.

لەمیانەی لێكدانەوەیەكی تر كە بۆ كولتوور (culture) كراوە، ئەو واتای "كشتوكاڵ و رواندن دەدات، لەزمانی عەرەبی و ئەوانی تریش، ئەم تێرمە واتای هەموو ئەم شتانە دەدات كە لەرێگەی ئەبستمۆلۆژیای تیۆری و پراكتیكی، لەرێگەی هزرین و هەڵوێستی جیای رێگەكانی ژیان دەستی دەكەوێت. كۆمەڵناسەكانیش پێیان وایە (كولتوور) هەموو شتە پەیوەندیدارەكانە بە تاك و كۆمەڵگە، لە لایەنی عەقیدەتی و هزری و ئاكاری و كۆمەڵایەتی"یەوە[٥].

من كاتێ قسە لەسەر خەڵكی (هەولێر) لەلایەنی (كولتوور)ەوە دەكەم، ناشێ لە كۆمەڵگەی كوردەواری بەگشتی بەدووری بگرم، بەڵام (هەولێر) عەینەیەكی ئەم كۆمەڵگەیەیە، چونكە هەولێر و خەڵكەكەی پێكهێنێكی سەرنجراكێشی پێكهاتەی ئەم كۆمەڵگەیەن. بۆیەش خودان كولتوورێكی ئاڵۆز و فرەچەشنن، سەرەڕای ئەوەی بەواتا گشتگرد كۆمەڵایەتییەكەی پڕ سەرامەت نین. چونكە ئەم كولتوورە ئەگەر هیچ نەبێ، دەبووایە رێگە نیشاندەر بێت بۆ فۆرمەلەكردنی رەگەزە سەرەكییەكانی میتۆدێكی نوێی بیكردنەوە، بۆ خەڵكی ئەم شارە خۆیان، بێگومان دیارە كە ئەم خەڵكە لەم لایەنە بێ بەشن.

"كولتوور تەنیا كۆمەڵێك كەلەپوور و داب و نەریت و شێوە جیاوازەكانی ژیان نییە، بەڵكو سیستمێكی رێكخراوە لە رەفتارەكان یان بەشێوەیەكی گشتی ژیانی گرووپێك یان چەند گرووپێكە لەخەڵك. رەگەزەكانی كولتوور و داب و نەریت و بەها و بیروباوەڕە هاوبەشەكان، مرۆڤەكان بەیەكەوە دەبەستێتەوە و ناسنامەی كۆمەڵایەتییان پێدەدات"[٦] ئەگەر بەشێوەی (كولتووری كۆمەڵایەتی) یا تەنانەت لایەنە ئایدیالییەكەی وەربگرین، ئەوا ئەم كاتە ئەم كولتوورە وەها دەردەكەوێ كە لەخۆیدا پێكهاتەیەكی لێكدراوە، نەوەكو كۆمەڵێك بەشی لەیەك دابڕاو، چونكە ئەمەیان لەخۆیدا خودان خەسڵەتێكی جیایە لەگەڵ تایبەتمەندییەكانی پێكهاتەی هەر بەشێك لەناویدا، لەكۆتاییدا بەگوێرەی ئەنسرۆپۆلۆژیكارەكان دەبێ بنووسین كە كولتوور"هەموو ئەو داب و نەریت و یاسا و رەمز و تەمسیلانەی گرووپێك دەگرێتەوە"[٧] كولتوور بەشێوەیەكی تایبەتی پەیوەندی بەهەڵس و كەوتی مرۆڤایەتی بەگشتی و مرۆڤەكانی كۆمەڵگەیەك بەتایبەتی هەیە، چونكە زۆری لێكۆڵینەوەی ئەنسرۆپۆلۆژی پەیوەندی بەخەسڵەتی سیستماتیكییەوە هەیە، ئەمانەش وەك دیسیپلینێكی زانستی

ئەنسرۆپۆلۆژیا قسەی لێوە دەکرێت. بێگومـان لەوکـاتەی قـسـە لەسـەر (هەولێـــر) دەکـــەین ئەوا وەک عەینەیەک وایە، بەڵام عەینەیەکی پڕ زۆر سـەیروسـەمـەرە، ئەمـەشـیـان عەینەیەکی تایبەتە لەنێو کۆمەڵگەی کوردەواری. جیا لەهەموو لایەنێکی فۆرمەلەکراوی کەسایەتی و دەروونی، تەنانەت جل و بەرگی تایبـەتیش. ئەمــەش لەگــەڵ بوونی چەندان بەرژەوەندی دژبەیەک کــــەلەناو کـولتـووری کـۆمـەڵگەدا خـۆیان دەردەخەن.

کێشەی خەڵکی (هەولێر) ناکرێ تەنها لەیەک رەهەندەوە بخوێنرێتەوە، لەلایەنی ملمـلانێی (دیار) ئەوەندە (مۆن) لەشتـەکان دەڕوانێ تەنانەت زات ناکـــات، ســـەیرکـــردنی بەرامبـەرەکـەشی بکات. بەمـەش بەرەنگاری و دەمـــارگـــیــری کـــە خـەسـڵـەتێکی زۆربەی کـولتـووری کۆمەڵگە رۆژهەڵاتییەکانە، لەم شارە (هەولێر) بەدی ناکرێ.

لەگەڵ ئەوەی ئەگەر واش دابنێین کـولتـووری کـورد بەگـشـتی و هەولێر بەتایبـەت سـیـسـتـماتیزەکـراوە بەم کولتووری ئایدیۆلۆژیای ئیسلامە، کە بە پرۆگرامبوونی سەپاندنی زۆرینەیە بەسـەر تاکـدا. لێرەشدا کـورد رۆڵی (کەمـینە)یەکی بەرامبەر زۆرینەیەکی کولتووری عەرەبی ئیسلامی پێدراوە و ئەویش وەک ترسـێکی شـاراوە لەناخی هەمـوو کـەسـێک بەرامبـەر غـــەیب ملکەچی ئەو ئایدیۆلۆژیا خۆسـەپێنەرە بەرۆحـانی کـراوە بووە. ئەمـە لەو سـەردەمـەی کـەدەبووایە

پرسـیاری شـوناسنامە لەنێـو (کـورد) بکرێ بەرامبەر (ئەوی تر)ی عەرەب، چونکە (ئەوی تر لەسـادەترین مـانادا واتە جیاکردنەوەی دەرەوە لەخۆمـان و لە هەمـان کـاتدا گـەورەکردنی خۆمان لەسـەر حـیـسـابی بچـووکـردنەوەی ئەوانی تر، بەئەوی تر کـــردن، واتە بوارنەدان بەئەوانی تر تاوەک ئێـمـە نەبن و لەئاست و پێگەی ئێـمـەدا نەبن، ئەمـەش پەیوەندییـەکی پتـەوی هەیە بە مـەسـەلەی دروسـتکردنی (ناسنامـە)وە، هەمـوو تاکـێک یا گـروپێک یاخـود کـۆمـەڵگەیەک ناسنامــەی خـــۆیان لەرێگەی پەراوێزکـردنی ئەوانی ترەوە بەدەست دەهێنن: من کـێم؟[٨] ئەمـە دەبووایە پرسـیـاری هەمـوو کـوردێک بەرامبـەر ئەوی ترێکی عـەرەب بووایە. ئەوانەی ئایدیۆلۆژیای ئایینییان کردە کڵاوێک و خسـتیـانە سەری کورد، لەو کاتە من مـــەبەســـتم لە (هەولێـــر) و

خـەڵکەکـەیەتی ئەوانەی لەگـەڵ زۆرینەی رێژەیان لەنێو کولتـوورێکی پڕ سەرامەتی عەقیدی و کۆمەڵایەتی شارەکەیان هەستی خۆبەکەم دیتنیش لە کـولتـوورەکـەیان، کـولتـووری (چەپاندن، شـــەرم، مـــیـــانڕەوی و...هتد) پرسیاری ناسنامەی ناکەن بەرامبـەر هەمـوو ئەوی ترێک، واتە هەسـتی هەست کـردن بە خـۆمـانمان لەرێگەی ئەوی تر نیـــیـــە. لەو دۆزینەوانەی سۆسیۆلۆژی نوێ دانیان پێدادەنێت، ئەوەیە کە (کەمینەکان) نەک زۆرینەکـان، بەگشـتی پرسـیاری ناسنامـە دەخـەنەڕوو. ئاسـاییـە کـە زۆرکـــات مـــرۆڤ نەتوانێ بوونی هەست، جـا هەست بەهەر شـتـێک بێت، دەربـــڕێ یا تێــرمـــێک بۆ پێشهاتەکان دابنابێت. وەک دەروونی گـشت (کـورد)، (هەولێـر)یەکـان بەردەوام گلەیی ئامـێـزن بێ ئەوەی هەست بەوە بکەن کـە خـۆیان (کـەم

دەبینین) و خۆیان بچووک دەکەنەوە. ناشێ ئەوە لەم ئایدیۆلۆژیا (ئایین)ەوە بەدەربگرین، کە بەردەوام خەسڵەت و کایەیەکی بچووکتری داوەتە خەڵکانی بەدەر لە (عەرەب) یا بە پلە (دوو)ی سەیر کردوون. کەسایەتی مرۆڤانی ئەم شارە لەم کولتوورە سەرچاوەی گرتووە، بۆیەش هەستی هەستکردن یا پرسیارکردن لە (من کێم؟!) یا (ناسنامە)ی لە ناخیاندا کوشتوود. چونکە کەمینەکان بەوە ناسراون کە نیگەرانن و پرسیاری ناسنامەش بۆ ئەوەیە کە پرسیارێکی چەسپاندنە، چونکە ناسنامە لە ئەنجامدا شتێکی ئەوتۆ نیە، تەنیا ئەوەنەبێت داواکردنێکی (ئینتیما) و لەنگەرگرتنی تاکەکەسەکانە لەبەندەری تێکچڕژان و بەردەوامی و سەقامگیریدا، ئەمە بەگوێرەی پێناسی ئینسکلۆپیدیای فەرەنسی لەمەڕ سایکۆلۆژیای سیاسی. جا ئەو کەمینانەی کە سۆسیۆلۆژیای نوێ قسەی لەبارەیانەوە هەیە تەنیا کەمینە ئایینی یا ئەتنیکییە ئاساییەکان نین، رەنگە لەبنەڕەتیشەوە کەمایەتی سیاسی و کۆمەلایەتی و رۆشنبیرییەکانیش بن. یا بەواتایەکی تر کۆمەڵە هەڵبژاردنە دینامیکییەکان بەجیاکردنەوەیان لەوانی تر زۆرینەی نەتەوەیی یا ئەو جەماوەرەی کە بە گشتی زۆرینەیەکی کپ و بێ دەنگ و مات پێکدێنێت وەکو (کولتووری بێ دەنگی) لەلایەن خەڵکی (هەولێر)ەوە. ئەوە لەوکاتەی لەلایەن ئەم خەڵکە گومان و پرسیار لەحەقیقەت دەشێ لەسەرەتایەوە بێت، کەئەمەش بۆ رەواندنەوەی گومان و گەیاندنی حەقیقەت سەرەتاییترین توخمی پێگەیاندنە لەهەر کۆمەڵگەیەک، واتە لەنەهاتنەدی و نەدیتنی خەون ماونەتەوە. ئەمەش پەیوەندی بەشکستی خود لەلایەنی پەیوەندی بەکولتوورەوە هەیە کە بۆیان بنیاتراوە، واتە لەسەر رابردوو وێناو بیناکردنی داهاتوو دەکێشێ بەپشت بەستن بەو مەرجەعیەتە تەقلیدییەی لەنێو کولتوور توکمە و بەندکراوە و، بواری وەئاگاهاتنەوە لەنێو دەرەوەی کولتوور بەکوفر یا لەرێ لادەر و لاسار ناودەبرێ. ئالێرەوە هەستکردن بەکەمی لەلایەن خەڵکی (هەولێر) بەکەنارخستنی ئەم شارەی لەڕووی ئیداری و سیاسی و ژیارییەوە بەگشتی دروستکردوود. ئەگەرچی هەولێرییەکان خۆیان بەخودان مێژوویەکی پڕشنگدار دەزانن، کە لەراستیدا مێژوویەکی ئەرشیفکراوی نێو مۆزەخانەکانی قەڵا و منارە و...هتد و بەس، نەوەکو مێژوویەک بۆ تێگەیشتن و کارکردن لەسەر نوێکردنەوەی بێت. ئەمەش مێژووی خەڵکێکی پاسیڤکراوە، کەوایکردووە لەم نێوەدا بێتە کەسی دووەم، (کرێکار لای وەستا)یەک کە چۆنی بوێت ئاوا بۆ خۆی کارمان پێدەکات.

کولتووری کورد، لەزۆرینەیەکی ئایدیالی داتاشراو پێک هاتووە، خەڵکەکەی (هەولێر)یش وەکو کۆمەڵە خەڵکێکی مێژوو ئەرشیف کراو، کار لەنێو ئەرشیف هێشتنەوەو دانەتاشینی نوێتر لەچاو ئێستا دەکەن. ئەمەش وەک میکانیزمێک بۆ خۆپاراستنیان، بۆیەش پیرۆزی خۆیان لەوەدا دەبینن. یەکێک لەخەسڵەتەکانی هەر (پیرۆز)یەک، کۆمەڵگە، خەڵک، شار، قسەنەکردن و رەخنەنەگرتنە لەهەر پێکهاتەیەک. ئەمە جگە لەو شکستەی دەم مێژووەی کورد کە لەساتەوەختی ونبوونی پەیوەندی رۆحیانەی نێوان کورد و خودا دەست پێدەکات و ئەویش لەساتی خاپوورکردنی پەرستگا زەردەشتی و قودسیەتی زەردەشتییەکان. ئەمانە گورزی کەمەرشکێن بوون لەچەقی داینەمۆی بیرکردنەوەی کورد.

کولتووری خەڵکی (هەولێر)یش گەر لە ئەرشیف دەری بکەین و بیخوێنینەوە، ئەوا هەستی (بێدەنگی و شەرم و ترس و...هتد) لەهەموو ئەوان بەدی دەکەین. چونکە خەسڵەتی ئەم کۆمەڵگەیە بەردەوام خەسڵەتێکی کۆمەڵگە دواکەوتووەکانەو لەم (هەولێر)ە هەست و ئەست تووشی سڕبوون بوون. یەکێک لەهۆکارەکانی درێژەدان بەهەر ململانێیەکیش کە لە (کولتووری هەولێر) لەنێو خۆی خەڵکی ئەم شارە لەبەر دەستبەرداربوونی لە پێشینەیانە بۆ ئەم پرۆسەیە، کە دەبووایە ئەگەر هیچ نەبێ لەگەڵ دەروون و کەسایەتی خۆیان بەشێوەی میانڕەو لۆژیکانە پیادەیان بکردایە. بوونی نییە. ئەوە لاوازبوونی هەستە بەرامبەر دڕکاندنی بەئەست، بۆیە ئاستی زاڵ بوونی

نەست زۆر زیاتر هەستی پێ دەكرێ، بەرامبەر هەست.

جا نابێ رۆڵی نەست لەمێشک لەیاد بکەین، چونکە نەست لەخۆیدا دەبێتە کاراو لۆژیکانە کار دەکات بۆئەوەی جێگەی میکانیزمی دینامیکی هەست بگرێتەوە. لەم شارەش نەوەکو سڕبوونی هەست و نەست بەم شێوە ئاساییە بێت، بەڵکو سەراپای خەڵک کەوتوونەتە ژێر کاریگەری (تنویمی خۆبەکەمزانی و چارەسەری قەدەری)، ئالێرەش نەست و منی باڵا بەردەوام (من و نەست)ی هەولێری دەخەنە ژێر سزایەکی قورس، کەوادەکات ئێمەی (هەولێر)ی هەست بەشەرمەزاری و گوناهبار و خۆ بەکەم زانی بکەین. (هەولێر)یەکان خۆیان بەخاوەنی دوێنێ دەزانن کە هیچی لەبارەوە تێناگەن جگە لە بینینی چەند پاشماوەیەکی کولتووری مادی کە خۆی لە (قەڵا و منارە و...هتد) دەبینێتەوە بۆیە لە ئەمڕۆ تێناگەن و بەیانییان داوەتە دەست قەدەر. ئەمەش بۆتە (کولتوور) و خۆی لەشێوەی رۆشنبیری کۆمەڵایەتی نمایش دەکات، کە ئەویش بریتییە لە و "کۆمەڵە ترادسیۆن و رێسا و هزرانەی کاروباری ژیان دەگرێتەوە وەکو (ئاسین، رەوشت، یاساو هونەر و پیشە و زمان و ئەفسانە و هی تر".[9] ئەلێرەوە کەسایەتی مرۆڤەکان پێک دەهێنرێت، چونکە کەسایەتی وێنەیەکی بچوککراوەیی کولتووری کۆمەڵایەتی پێک دێنێ. ئەمە سەرەڕای ئەوەی کە خودی کۆمەڵگەی کورددەواری بەگشتی و (هەولێر) بەتایبەتی نوێنەرایەتی کۆمەڵگەیەکی نیمچە سەربەخۆی داخراوی کورددەواری دەکات، کە دووسیستمی تەواوکەری یەکتر (خێڵ و ئایین) دەیبەن بەڕێوە، لەبەر ئەوە هەستی بوون بەکۆمەڵە یا مرۆڤیان زۆر کەم بەخۆوە بینیوە.

کەسێتی تاکەکەسیش، لەنێو کۆمەڵدا دەبنە نوێنەری کەسێتی ئەو شارستانییەتی تێیدا دەژی یا ئەو کولتوورەی دایدەتاشێ، وەک چۆن شارستانێک بەهۆی کەسێتی تاک لەنێو هەر کۆمەڵگەیەکی بەشەریدا وێنەیەکی بچووک یا جەستەیەکی بچووک نوێنەرایەتی دەکا بۆ هەموو کۆمەڵگە خۆی یا بۆ ئەو سیستمەی داونلۆدی کردوون بۆ پێکهێنانی کۆمەڵگەی (شار)ێکی گشتگر، کەئەمە لە (هەولێر) بەدی ناکەین. چونکە کەسێتی تاکەکانی ئەم شارە لەبەر زۆرهۆ کە دواتر دێمە سەر باسکردنی تەواو کامڵ نەبووە. ئەرستۆ پێی وایە کە "ئەوکەسەی هیچی لەبار نییە، دەبێتە ئەندامی کۆمەڵ، وا هەست بەخۆی دەکات خۆی بۆ خۆی بژی، پێویستی بە هیچ نەبێ، ئەوا ئەو کەسە توخمی پێکهێنەری دەوڵەتی نییە، ئەم کەسەش یا دەبێ بوونەوەرێکی ئاژەڵی یا خودایی بێت"[10] ئەمە لەو کاتەدایە کە مرۆڤ خۆی خۆرسکێکی ئەفریدیە، بەبوونی کۆمەڵایەتی خۆی چونکە مرۆڤەکان لە خۆیاندا بەشدار و پێکهێنەری مێژوون، ئەگەرچی لە (هەولێر) و لەلایەن خەڵکەکەی هیچ جۆرە ئەفراندنێک بەدی ناکرێ، ئەمەش لەبەر ئەوەیە کۆمەڵگەیەکی مشەخۆرن، پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانیشی لەسەر بنەمایەکی داخراوی نێو سۆزی خوێن و دەمارگیری عەشایەری یا ئایدیۆلۆژیای عاتیفی ئایینی بنیاتنراوە..ئەوەی زانراویشە لەزۆربەی کولتوورەکان پەیوەندییە مرۆڤەیەتییەکان بەزۆری لەلایەن دەسەڵاتی ناعەقلانییەوە دیاری دەکرێن. خەڵکی کۆمەڵگەی ئێمەش زیاتر مەبەستم (هەولێر)ە وەک خەڵکانی ناو کۆمەڵگەکانی تر کاردەکەن و بە (ئەرکەکانیان) هەڵدەستن، ئەویش بەخۆگونجاندنیان لەگەڵ رۆڵە کۆمەڵایەتییەکانیاندا لەسەر حیسابی وازهێنان لە (ئیرادە) کە ئەمەش ئیلقائییەتی خۆیانە و لەهەولێر زۆر بەزەقی هەستی پێدەکرێت. هەڵبەت ئەم کەنارگیرییە دواکەوتوویەی لایەنی مەعریفی خەڵکی هەولێر لەپێکهێنانی کەسایەتی مرۆڤەکانی ئەم شارە رەنگی داوەتەوە. بەشێوەیەک کە بێ ئاگابوون لە بەئاگاهاتنەوەی خۆیان، دیارە لێرەدا مەبەستم لە هاوبەندبوون و گونجانی کۆمەڵایەتی نییە، بەقەد ئەوەی ئەبستمێکی سیکولاری (عەقلانی) لەم شارە بۆ بەرژەوەندی گشتی خەڵکی ئەم شارە بەدی ناکەم، وا تێنەگەیشتنە لە مێژووی (ژیان) لەلایەن خەڵکی ئەم شارە، چونکە هەموو هۆشیارییەک دەبێتە سایکۆلۆژیایەکی کۆمەڵایەتی، مێژوویەک لەهۆشیاری بنیات دەنێت.

لێرەدا هۆشیاری کۆمەڵایەتی دەبێتە گرنگیدانی تاکەکان بۆ ئاشنابوون بەڕەوشتی کۆمەڵگەکەیان و بەشداریکردن بۆ وەئەستۆگرتنی لێپرسراوێتی. کە ئەمەیان بەردەوام لە (هەولێر) ترس و دوودڵی بەرهەم دەهێنێت.

وەک لەمەوبەر باسم کرد، کەسێتی تاکەکان لەنێو کۆمەڵگە دەبێتە نوێنەری کەسێتی و پێکهاتەی کولتوورەکان. بەڵام (مارگریت مید) زیاد لەمەمان پێ دەڵێ: "کەسایەتی مرۆیی، لەتەنها خودێک پێک نایەت، بەڵکو لەچەندێتی ئەو کەسانەی کەتاک پەیوەندی پێیانەوە هەیە دیاری دەکرێ، بەڵام ئەمەش رێگەی سەیرکردنمان لەتاک وەک یەکەیەکی یەکگرتوو لەنێو ئەو کۆمەڵگەی ئینتمای بۆ دەکات لە بارودۆخێکی تایبەت لێ ناگرێت"[11] کەسایەتی مرۆڤەکانی ئەم شارە بەو (تقلیدی)یەیان یەکتریان وون کردووە، چونکە هەستی نوێبوونەوەیان لە (تەقلیدی)یەتیان تێپەڕناکات و نەزعەی فەردیان تێیدا بەچەپێنراوی نەبێ ناشێ باس بکرێ، بۆیە وێڕای ئەم کولتووره کۆکتێلەی لەم شارە هەیە، زۆربەی کەسایەتییەکانی دیاریکراون لە بیرکردنەوە و داهێنان، کە ئەمەشیان خەسلەتێکی گرنگی دینامیکییەتی هەر شارستانیەت و کولتوورێکە. (تارد) لەمیانەی تیۆرە سۆسیۆلۆجییەکەی پێمان دەڵێ: "هەموو رەگەزە مۆدێرنەکانی شارستانییەت لەڕێگەی کەسانی ئەفرێنەر دادەهێنرێن، لەلایەن جەماوەریشەوە لاسایی دەکرێتەوە، بۆیەش دەرکەوتنی ئاکاری کۆمەڵایەتی پێویست بەبوونی دوو پرۆسە دەکات، ئەوانیش پرۆسەی داهێنان و ئەوی تریش لاسایی کردنەوەیەتی لەلایەنی جەماوەر".[12] لەگەڵ بوونی باوەڕی تەواوم بە کولتووری جیا لەلایەن کۆمەڵگەکەمان و بگرە تەنانەت شارەکانیش، سەرەڕای بوونی پەیوەندییەکی رێژەیی لە (کرانەوە یا داخرانەوە)ی کۆمەڵگەکان. جیاوازی کولتووری هەر کۆمەڵگەیەک لەگەڵ ئەوی تردا لەڕادەی کارایییان دایە لەبەرامبەر گۆڕانەکان کە ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەو بۆشاییە مەعریفییە کۆمەڵایەتییەی لەنێوانیاندا هەیە. هەر ئەمەشە دەبێتە پێکهێنەری یا بەرهەمهێنەری دەروونی و کۆمەڵگە جیاجیاکان. بێگومان ئاستی خواستنی یا هەرسکردنی لە تاکێکەوە بۆ یەکێکی تر دەگۆڕێ، ئەمە سەرەڕای گۆڕانی لە کۆمەڵگەیەک بۆ یەکێکی تر. لە (هەولێر)یش بەهەمان شێوە ناکرێ سەرجەم تاکەکان بخەینە یەک تای تەرازوو. دورکهایم دەڵێ: "مرۆڤ زیاتر بەرهەمی بارودۆخە کۆمەڵایەتییەکەیەتی لەوەی بەرهەمی نەسەبی یاخود بۆماوەیی سروشتی بێت"[13]. ئەم بۆچوونە رەهاییانە قسە لەسەر هەڵکەوتنی مرۆڤ وەک بەرهەمێکی کۆمەڵایەتی ناکات، چونکە نابێ ئەوەمان لەیاد بچێ کە لەلایەنی سایکۆلۆژییەوە هۆکاری بۆماوەیی رۆڵێکی کاریگەر لەدروستکردن و پێکهاتنی دەروون و کەسایەتی مرۆڤ دەبینن، ئەو تا هەڵکەوتەی (قەڵا و منارە) و قەیسەری سەرەڕای ئەو هەموو مزگەوت و تەکیە و...هتد کاردانەوەی دەروونییان لەسەر کەسایەتی مرۆڤی (هەولێر) دروست کردووە. (ئیبنی خەلدون) پێی وایە کە "مرۆڤ رۆڵەی ژینگەکەیەتی، هەر ئەویش دەیهۆنێتەوە، ئەوەکو رۆڵەی سروشت و میزاجی خۆی بێت، ئەوەی دەستیشی دەکەوێت دەبێتە رەوشت و داب و نەریت"[14]. ئەمە ئەو بارودۆخەیە کە (هەولێر)ییەک تێیدا گەورەبووە و بەردەوامە لەگەشە. لێرەوە (سەرخانی کۆمەڵایەتی) ئەم شارە و خەڵکەکەی رەنگدانەوەی ئەو جوگرافیا شێوا و فەرامۆش کراوەی دەم دەسەڵاتە کە نەیتوانیوە خەڵک ئامادەبکات، بۆ هاوکاری بەرامبەر ئەوەی دیالەکتیکی شار ودەسەڵات تەواو دوورن لەیەک، ئەمەش وەک لۆژیکێک کە دەبێتە بەشێک لەلایەنی دەروونی، واتە (هەست)ی مرۆڤەکان. لێرەشەوە (بافلۆف) هەست وەک پێشڕەوێک لەبەرامبەر (نەست)ی مرۆڤ دەبینێ. لەکاتی قسەکردن (هەولێر)ییەکان خۆیان بەکۆمەڵگەی پیرۆز دەبینن بەبێ ئەوەی توانیبێتیان خۆیان لەگەڵ ئەم پیرۆزییە پیرۆز بکەن. ئەمەش خاڵێکی لاوازە سەرەڕای ئەوەی نەیانتوانیوە خۆیان لەتەنها ملکەچی بەدوور بگرن.

دەشێ بپرسین ئایا خودی

(هەولێرییەکان) توانیویانە درک بەکالای کولتووری خۆیان بکەن؟ دەشێ هەستیان پێکردبێت، بەڵام تائێستاش کاریان بۆ قۆزتنەوەی ئەم (کولتوورە و کالا)کەی نەکردووە، بەمەبەستی گۆڕین و سوود لێ وەرگرتنی. وەک لەمەوبەر ئاماژەم پێدا کە دەشێ ئەمەیان قسەی زۆر هەڵگرێ. کۆمەڵگەی کوردەواری بەهۆی سستی و لاوازی سەرخان و ژێرخانیەوە گۆشەیەکی تەواوی بەخۆوە نەدیوە، تاوەک کۆمەڵگەیەک پێی بناسرێ.

چونکە بەهۆی زۆر هۆکاردوە کۆمەڵگەی کوردەواری بەتایبەت (هەولێر) لە کۆمەڵایەتی خۆی نامۆبووە. ئەمەش وای کردووە کە ئەم کۆمەڵگەیە لەزۆربەی هەرەزۆری لایەنە کۆمەڵایەتییەکانی پێنەگات و گەشەنەستێنێت، دەشێ بڵێم بە کۆمەڵگەیەکی سەرەتایی و چەق بەستوومێنێتەوە. بێگومان رۆڵی (چەپاندن) کاریگەرە بەسەر دروست نەبوونی (هەولێریەتی) چونکە ئەمەی دواییان رێگە نادات ئەست ببێتە (هەست).

هەر لەوکاتەی قسە لەسەر (هەولێر) و (هەولێر)یەکان دەکەم پێم، باشە ئەم بۆچوونەی (ئیبنی خەلدون) بێنمەوە یاد کە دەڵێ: "لە هەر شارێک ئەگەر هۆزی زۆری تێدابێ یا کۆمەڵی جیاجیای لەخۆگرتبێ، زەحمەتە بتوانرێ دەوڵەتێکی بەهێزی جێگیر دروست بکرێت". بێگومان دیارە دەمارگیری رۆڵێکی بەرچاو لەم نێوانەدا دەگێرێ.

هەولێر هەر لەسەرەتای دروست بوونییەوە، کە بە نزیکەی (٦٠٠٠) هەزار ساڵ دادەنرێ، یەکێک بووە لەهەرەسەیرترین شارەکانی کوردستان، لەهەموو لایەنەکانی (کۆمەڵایەتی، ئایینی، ئابووری...) هەڵبەت ئەمەش رەنگدانەوەی لەسەر پێکهاتەی کەسایەتی (هەولێر)ییەکان پەیداکردووە. لەهەولێر سەرەتا قەڵا بنیاتنراوەو ئەمە و (تورک زمانەکان)ی ئەم شارە کە بە کوردەکان دەڵێن (کرمانج)، پێیان وایە کە ئەوان دروستکەر و یەکەم نیشتەجێبووی ئەم شارە بوون و دواتر چەندین گەڕەکی تر کە سیما و کەینوونەی کۆمەڵایەتی و ئایینی و ئابووری (کار)یان پێوەدیارە، بنیاتراوە. ئەمە سەرەڕای دەمارگیریەکی تر لەلایەنی(هۆز یا ئایین یا تەنانەت نەتەوەش)، بەدی دەکەین وەکو گەڕەکەکانی (عەرەب، سورچی، مەنتک+ئاوا، مەلایان، کرێکاران، ماجید+ئاوا....) ئەمانە سەرجەمیان هزر و دەمارگیری هۆز یا خێڵ یا بنەماڵەیەکیان پێوەدیارە، لێرەدا، چۆن دەتوانرێ کەسایەتی دڵسۆز بۆ شار (هەولێر) پێک بهێنرێت، کاتێ بزانی هەر لەگەڵ وەرگرتنی (پایە، دەسەڵات) لەلای هەرکەسێک لەم هۆزانە لەدوایین ئاستیشیان بێت دەگەڕێنەوە بۆ رەسەنیەتییان و بنەچەی هۆزایەتی خۆیان و لەمەشیان خزمەتی گشتی خەڵکی شارەکە (هەولێر) ناکەن. بۆ نموونە گەڕەکێکی وەکو (کوران) کە لەم دواییانە کرا بە (رزگاری)و بەیەکێک لەهەرە کۆنترین گەڕەکەکانی هەولێر دادەنرێ. هۆکاری ناولێنانیشی بە (کوران) دەگەڕێتەوە بۆ (کار-ئابووری)؟ چونکە زۆربەی دانیشتووانەکەی لە جاران (کورەچی) بوون و (کەریووچ)یان دروست کردووە. ئەمەش لەخۆیدا دابەشبوونی کار بەرتەسک کردۆتەوە، کە بەفاکتەرێکی سەرەکی گۆڕانی کۆمەڵایەتی دەژمێردرێ، بەڵام لەحاڵی ئێستای هەولێر بەتایبەت دوای رماندنی (لادێ)کانی کوردستان لەسالانی (١٩٨٦) بەدواوە، بوو بە پاڵنەر بۆ داگەڕانی خەڵکێکی زۆری (چیانشین و دەشت نشین) بەرەو (هەولێر) نیشتەجێبوون تێیدا، کە ئەمانەش لەخۆیاندا خاوەن چەندان بۆچوون و (کولتوور)ی چیابوون لەگەڵ ئەوەی کە لە (شار-هەولێر) هەبوو، لێرەوە ململانێی شار وەدێ یا ململانێی کولتووری نێوان دوو خەڵکی یەک نەتەوە، دەستی پێکرد. دیارە هەردوو لایەنی (کۆچ پێکراو)، (دەشت و شاخ) بە کۆمەڵە خەڵکێکی کۆنسێرڤاتیزم لەڕووی کولتووری و عەقیدییەوە ناسراون. دیسانەوە دوای راپەڕین شەپۆلێکی تری دەرکردن و راگواستن لەلایەن حکومەتی بەعس و دوای شەڕی ناوخۆش لەلایەن هەردوو دەسەڵاتی کوردییەوە، دژ بە زۆرێک لە خەڵک ئەنجام درا. ئەمە دیسان کاریگەریی کردە سەر (هەولێر)، کە زیاتر بەرەو ئاراستەیەکی نێگەتیڤیان برد، چونکە ئەمانە ناشێ دووبارە لەلایەنی

كۆمەڵایەتی و سایكۆلۆژی و...هتد بنیات بكرێنەوەو بەرامبەر ئەو شاڵاوە زۆری ئەوان و (كەمینە)یەكی (هەولێر)ی (ئەوانەی خۆیان بۆ خزمەتی هەولێر دەبینن) كە تا ئەوسا لەچاویان كەمینەیەك بوون. چونكە ئەم خەڵكە راگواستراو و كۆچ پێكراوە ئینتمایان بۆ هۆز، خێڵ، بنەماڵە، شێخ، سەید...هەیە. بۆیە زەحمەتە بتوانرێ وەك ئەوەی (خوێندنگەی ململانێی) بەتایبەت رادیكاڵەكان كە پێیان وایە گۆڕانەكان دەبێ ریشەیی بن لەم كۆمەڵە خەڵك و شارە جێ بەجێبكرێت. ئەمە ناشێ بەدوورمان بگرێ لە كۆمەڵێك لەم گۆڕانانەی (ڕووكەش)ی بەسەر ئەم شارە واتە لەلایەنی (مادی-جوگرافیا)یایەكەی داهات جگە لەم لایەنە، هەولێر كرا بە (گوند)ێكی گەورە لەلایەنی عەقڵییەوە، ئەمەش وەك بەرهەمێكی كۆچ و شەڕی ناوخۆ كە فاكتەری گرنگی گۆڕانی پەیوەندی كۆمەڵایەتی و كولتووری دادەنرێن "كاتێ شەڕ یا داگیركردن لەنێوان دوو نەتەوە یا لایەن ڕوودەدات ئەوا دەبێتە هۆكارێكی گرنگ بۆ گۆڕینەوەی كولتووری و ئاوێزانبوونی نێوانیان ئەمەش دەبێتە هۆی گۆڕان"[١٥].

هەڵبەت ئەم گۆڕانانەی لە (هەولێر) كەوتەوە لەلایەنی (مادی) گرنگی و تایبەتمەندی خۆی هەیە، بەڵام كاردانەوەی خراپتری لێ كەوتەوە. ئەمە لەگەڵ بوونی هەستی بەرگری لە كۆنە پارێزی، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هیچ شتێك بێ گۆڕان نابێ "سروشتی مرۆڤەكان بە گشتی بەلایەنی بەرگری و كۆنسێرڤاتیزم دەشكێنەوە بەرامبەر ئەو گۆڕانانەی ڕووبەڕوویان دێ، ئەمەش لە زۆربەی هەرە زۆری تەنانەت كۆمەڵگە پێشكەوتووە باڵاكانیش بەرچاو دەكەون، بەمەش دەڵێن بەردەوامیەتی كولتووری"[١٦]. بەردەوامكردن و درێژكردنەوەی لایەنی پاشڤەڕۆیی كولتوور، بەتایبەت دوای ڕاپەڕین زیاتر قاڵ بوودو هاتەوە سەر پێكانی خۆی، واتە گەڕاینەوە دواوە (سفر)، ئیبن خەلدون دەڵێ: "ئەگەر دەوڵەت لاوازبوو و سێبەری دەسەڵات بەسەر زۆر لەبەشەكانی دەوڵەت نەما، ئەوا لەوكاتە لەسەر بنەمای دەمارگیری زۆر دەوڵەتی بچووك دروست دەبێ"[١٧]. ئەوەتا هەردوای ڕاپەڕین شوناسی نەتەوەیی و كەسایەتی و خودسڕینەوە، جێیان بۆ ئەسڵی پێكهاتەی سیاسی و كۆمەڵایەتی سەركردایەتی كورد دەربڕی، كاتێ گەڕانەوە سەر ئەسڵی خۆیان و شوناسنامە پراگماتیكەكەشیان بۆكاتی پێویست حەشاردا، ئەمەشیان پشتیان بە نفوز و دەسەڵاتی سەربازی و ئابووری بەست. تا كار گەیشتە ئەوەی لەدوای ناوی سەركردایەتی (سیاسی)، هەر بەرپرسێك كەنوونە یا (لەقەب)ی شار، هۆز، لادێ... پێیانەوە بلكێندرێت، ئەمەشیان ڕێك و ڕاست هەستی (هەولێر)یەتی وەكو پێكهاتەی خەڵك و شاری زۆر زۆر لاوازكرد و هزری دووڕوویی (دووفاقی) تاكی كوردی پشتڕاست كردەوە. بەتایبەت لەم شارە (هەولێر) كە شێوەیەك یاخود جۆرێك لە هەستی (ئەتنۆسەنتەریزم) لەئارادایە، ئەمە لەگەڵ ئەوەی دەبێ بزانین وەك لەمەوبەر ئاماژەم بۆ كرد (هەولێر) لە جۆرەها خەڵك و كولتوور و چەندان ئایینی جیاواز لەیەك پێك هاتووە كە ئەمەش وای كردووە ئەم هەستە لە ئێستای زۆر زیاتر قووڵ بێتەوە و هەستی پێبكرێت، بۆ نموونە هەستی (توركزمانێك) بەرامبەر (كورد)، یاخود موسڵمانێك بەرامبەر (مەسیحییەك) یا (ئیزیدییەك) یاتەنانەت (ئاشووری) بەرامبەر (كلدانیێك). جا هەستی (ئەتنۆسێنتەریزم) لە خۆیدا بریتییە لەو "بیركردنەوەیەی كە داب و نەریتی گرووپی خود باشتر دەبینرێ لەداب و نەریتی گرووپەكانی دیكە، بەم هۆیەشەوە بۆچوونی گرووپەكانی دیكە خۆ بەخۆ بەكەم دەبینرێن"[١٨]. ئەمە لەوكاتەی هەموو ئامادەباشییەكی ئەتنیكی و ئایینی و كۆمەڵایەتی لەهەولێر بوونیان هەیە، لەوانە (كورد، توركزمان، مەسیحی...).

ئەمەش بەتایبەت دوای ڕاپەڕین كە هزری خۆسەپاندنی ئەوی تر (ئیسلام) وەك لەمەوبەریش راگەیەنرابوو، ئەمجارەش دووبارەكرایەوە و بەسەر هەموو ئەتنیك و ئایینەكانی تر راگەیەنرایەوە، ئەمە سەرەڕای ململانێی شاراوەی نێوان (كورد و توركزمانەكان) لەلایەك و لەگەڵ (عەرەب) لەلایەكی تر. هەموو

ئەمانە لەو کاتە روودەدەن کە گۆڕانێکی لەسەرخۆ لەلایەنی (ماد)ی کۆمەڵگەی کوردەواری روودەدات. بێگومان ئەمانەش گۆڕانی بەناچارین و لەژێر گوشاری زۆر و بێ خواستی ئیدراکی لەپێشینەی خەڵکی هەولێر روودەدەن، چونکە خەڵکی ئەم شارە لەحاڵەتێکی نیمچە ناهۆشیاری دادەژین و بگرە تەنانەت گەیشتوونەتە ئاستێک کە زۆر کار (بەزیانی) خۆیان و بەئاگاییەوە دەکەن. لێرەشەوە دەمەوێت زیاتر بە بابەتەکە، قاڵ ببمەوە و رۆبچمە خوارێی بابەتەکە ئەویش سەرەکیترین پێکهاتەی کولتووری هەر کۆمەڵگەیەکە، بەتایبەت مەبەستم (هەولێر)ە کە دەمەوێ لێکدانەوەی لەسەر بکەم، ئەوانیش کاریگەرترین رۆڵی بەرچاویان لەسەر کەسایەتی خەڵکی ئەم شارە جێهێشتووە، ئەویش هەردوو لایەنی (جوگرافی و ئایینی) کولتوورە.

١- **ئایین:** تا ئێستا بوونی هیچ کۆمەڵگەیەک بەبێ ئایین بەدی ناکرێ، بەتایبەت لە کۆمەڵگە رۆژهەڵاتییەکان کە بەگشتی بە لانکەی ئاینەکان دادەنرێت. ئایینیش لایەنێکە لە پەیوەندی دەسەڵات لەناو مرۆڤ خۆیدا. پەیوەندییەک دەشێ مرۆڤ خۆی بکەر و دروستکەری بێت. جا بۆ هەر مەبەستێکی دەروونی، کۆمەڵایەتی بێت. ئایین بریتییە لە، "هەموو ئەو بۆچوون و هەڵس و کەوتانەی کە مرۆڤ بەهۆیانەوە ئەوگیر وگرفتانەی هەن و بەگرنگ دادەنرێن، بەڵام بەهۆی ئەو تەکنەلۆژیایەی هەیانە، هەروەها ئەو شێوە ئۆرگانیکییەی هەیە ناتوانرێت رێگە چارەیان بۆ بدۆزرێتەوە بۆ زاڵ بوون بەسەر ئەو بێ دەسەڵاتییە، بۆیە مرۆڤ هەوڵدەدات دەسەڵاتی سەروو سروشت بەکار بهێنێت و بیخاتە ژێر رکێفی خۆیەوە".[19] جەدەلی واقیع و مرۆڤ، دەبێتە مۆتیڤ و لێرەشەوە مرۆڤەکان بێ ئیرادەییان و لەرزۆکی و سستییان بەرامبەر چارەسەری دۆزەکانی خۆیان و کۆمەڵگەیان بەگشتی جۆرێک لە نڤارچی دەکەن، ئەمەش وەک رەنگدانەوەی ویست و ئارەزووەکانی نێو دەروونی تاکەکانی کۆمەڵگەیە بەرامبەر تەنویم کردنی بەشێک لەئیرادە و گۆڕینەوەیەتی بەنەوایەکی سادەتر لەوەی لە ژیانی هەنووکەیی بەرچاوی دەکەوێت، چونکە ئایین بریتییە لەو "پەیوەندییە رۆحی و سۆزدارییەی نێوان مرۆڤ و هێزە میتافیزیکییەکان، یا ئەوانەی قوربانی و سروتیان بۆ پیادە دەکرێ، وەک دروستکردنی پەیوەندی ئەمەش لەلایەن خۆیەوە دەبێتە بەردەوامیدەرێک کە لە نێو سیستەمە کۆمەڵایەتییەکان دادەپۆشرێ"[20]. مرۆڤ دەزانێت سیستەمێک هەیە سوودی بۆلایەنی دەروونی و دواتر کۆمەڵایەتی هەیە، ئەمەش زۆر زیاترە لەوەی کە لە ژیانی رۆژانەیدا دەبینێت. بەم شێوە هەوڵ دەدات کەناڵێک یا چەندان کەناڵی پەیوەندی دروست بکات بۆ خۆنەویکردن و رازی کردنی ئەوی تری نەبینراو. جا لەهەر رێگەیەکەوە بێت، لەوانە قوربانی کردن یا سازدانی سروت و مەراسیم بۆ بۆنە ئایینییەکان وەکو (نوێژ، خوێندنەوەی مەولود، زەکات، خێر....) دەشێ هەندێک لەم سروتانە گشتی و هەندێکی تریان (تاکگەرایی) بێت، لەوانە (نوێژ) کە تاک و تەنها خۆی دەیکا یا خوێندنەوەی (مەولودی) کە دەشێ چەندان کەس بەشداری تێدا بکەن، بۆیەک مەبەست. بێگومان مرۆڤ ناتوانێ بۆخۆی بەتەنها (ئایین)ێک لەنێو کۆمەڵگە پراکتیزە بکات، چونکە یەکێک لە خەسڵەتەکانی (ئایین) وەکو دیاردەیەکی کۆمەڵایەتی گشتگرد کە ئەمەش بە کۆڵەگەی ئایین دادەنرێ. زۆربەی کۆمەڵگە رۆژهەڵاتییەکان بە پەروەردەیەکی ئایینی لەسەرەتا تەڵقین دەدرێت، بەتایبەت ئەم کۆمەڵگەی ئێمە (کورد) بەگشتی و (هەولێر) بەتایبەتی، تەنانەت واچۆتە ئەقڵیانەوە کەدەبێ لەگەڵ لەدایک بوونی (کۆرپە) بانگی ئیسلامی بەگوێیدا بدەن (بخوێنن). دواتر پرۆسەی بە کۆمەڵایەتی بوون لەچوارچێوەی ئایین دەست پێ دەکات.

بەهۆی پەیوەندەی میکانیکی ئەم کۆمەڵگەیانەش، تاک ناتوانێ و ناشێ بەتەنیا و تەریک بژی، بۆیە "مرۆڤ ناچارە هاوکاری لەگەڵ کەسانی تر بکات، وەکو بوونەوەر ناتوانێ بەتەنیا بژی، بۆیە کۆمەڵگە یارمەتی دەدات و پەروەردەی دەکات بۆ دروستکردنی سروشتێکی

مرۆیی"[٢١] بۆیەش (دۆرکهایم) لە پەرتوکەکەی (الصور الاولية للحياة الدينية)دا دەڵێ: "ئایین پرسێکی کۆمەڵایەتییە، نەوەکو پرسێکی تاکگەرایی."[٢٢] بێ ئاگایی تاکەکان بەرامبەر بە (ئایین) زیاتر یا ئەودیوی ئەو، جۆرێک لە هاوبەشی ئایدیالی و بێ ئیرادەیی کۆیان دەکاتەوە، لەو کاتە ئیرادەی تاکگەرایی بەرامبەر هەموو کەسێک واتە کۆمەڵگە دەچەپێنرێت و مرۆڤەکان لەکاتی جێبەجێکردنی مەراسیم و سروتە کۆمەڵایەتییەکان ئەوانەی بەکۆمەڵن. لەوانە (حەج یا نوێژی بە کۆمەڵ) هەست بەیەکگرتوویی و رەوینەوەی ترس دەکەن؟! چونکە ئایین لەخۆیدا "دیاردەیەکە هەموو مرۆڤایەتی دەگرێتەوە. هەروەها عەقیدە هەرە کۆنەکانی مرۆڤ، یەکێک لە هەرە سەرەکیترین هۆکاری ئایینی بوون، باوەڕهێنان بە ئایین لەلایەک ترس لەمردنە و لەلایەکی تریش دۆش دامانی مرۆڤە لەبەرامبەر ئەو رووداوانەی ناتوانرێ شرۆڤە بکرێن، یاخود لێک بدرێنەوە و لە هۆکارەکەیان تێبگەن"[٢٣] هەڵبەت کۆمەڵگە تەڵقینییە سۆزدارییەکانی وەکو (کورد) سەرقافڵەی ئەو هزرەن کە کۆمەڵگەیەکن خۆیان بە بەرهەم و بەروبوومی ئایینی ئیسلامی دەزانن. یەکێک لە (کۆنترین دەقی نووسراو لەبارەی (هەولێر) دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی مەلیک (شلوک)ی سۆمەری نزیکەی (٢٠٠٠ پ.ز) کە تێیدا ناوی (هەولێر) بە (ئۆربیلم)، هەروەها (ئەربلیم) هاتووە، لەنێوان ئیمپراتۆریەتی ئوری سێیەم (٣٠٥٠-١٩٥٠ پ.ز)، هەروەها بەشێوەی (ئەربا-ئیلو) هاتووە لەسەرچاوەی ئاشووری بابلییەکان کەماناى (چوارخودا) دەگەیەنێ"[٢٤]. دیارە پیرۆزکردنی هەر شتێک تاسەرنابێ، بەڵام کتوپڕ لەدەستدانیشی یا لەڕێگەی هەر نوشوستییەکەوە بێت، ئەوا مرۆڤەکانی ئەم دەڤەرە دەخاتە واری (نامۆبوون)، (هەولێر)ییەکانیش، دەشێ لەوسای خۆیان ناوەندێکی ئایینی ئەم ئیمپراتۆریەتانە بووبن و لەوکاتەش بەم هۆیەوە دووچاری گرێی (ئەرسییەت) بووبنەوە، ئەم ئایین پەروەری و دۆستییەشیان، ئەوە بۆ ئەوە جێ هێشتبێت تا هاتنی سوپای ئیسلام، چونکە بەردەوام نزیک بوون لەپیرۆزیەتی، بەتایبەت لە کائینێکی سەراسیمەکاری وەکو (خودا)، مرۆڤەکان کۆجێک لەبیرکردنەوەی زات بەرامبەر خۆیان، وەکو مرۆڤ و ئیرادەی خۆیان بەرامبەر خودا، ناهێڵێتەوە و بگرە، دەشێ خۆیان بەهەناسە یا ئەوەی (خودا)ش بزانن وەک ئەوەی لەلای کوردە مەسیحییەکان بەدی دەکرێت. دەشێ رۆژێک لە رۆژان ئەم دەڤەرە و خەڵکەکەی تێکەڵییەکیان لەم (چوارخودا)یە پێک هێنابێ، بەڵام "دوای هاتنی ئایینی ئیسلام بۆ کوردستان لە (١٦-١٨)ک کوردستان بەسەرکردایەتی (عومەری کوڕی خەتاب) ئایینی ئیسلامی بەتەواوی تێدا بڵاوبووەوە، هەولێریش وەک هەر بەشێکی تری کوردستان لەوکاتە لەژێر دەستی فارسەکان بوو، هەروەها لەڕووی ئایینیەوە زەردەشتی بوون"[٢٥]. گرنگ لێرە بەنیسبەت (هەولێر) لەدەستدانی ئایینە کۆنەکەیان (زەردەشت)ی بوو، کەپێش ئیسلام پێی گۆش کرابوون. بەم لەدەست دانەش گەورەترین شکست بەسەر بێ ئیرادەیی کەسە (خودپارێزەکان) داهات تا ئەوکاتەی تەواو ملیان دایە دەست ئایینە نوێیەکەیان. لە "هەولێر و لە ٣٣٦ پ.ز وە لەسەردەمی مەلیکی گەورە (داریوش)، ئایینی رەسمی دەوڵەت لەهەموو ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی ئەم (میر)ە ئایینی زدردەشتی بوو."[٢٦] پێویستە ئاماژە بۆ ئەوە بکەم، "مێژوو ئەوەمان بۆ دەردەخا کە، یەکەم بڵێسەی شۆڕش لەدژی (عوسمانی عەفان) لە (کوفە) سەری هەڵدا؟ کاتێ بەرپرسی یا کاربەدەستی ئەوسای (کوفە) وتی (بن دەستەکان بە یەک و لەئەنجامدا بە (کوشتنی عوسمان) کۆتایی هات".[٢٧] بێگومان لەمەشیان (هەولێر)ییەکان نەیانتوانی وەکو (کوفە)ییەکان راپەڕن، بەڵکو وەک ئێستایان ملیان دایە ئاینە نوێیەکەیان، کە بە بەرچاویانەوە ئاتەشگە و شوێنە پیرۆزەکانیان روخێنران و سووتێنران. دەبێ ئەوەش بڵێین کە هەر "دوای ئەوەی ئایینی مەسیحی بڵاوبووەوە، زۆرێک لەسەرکردە و پاشا و میرە کوردەکان، ئایینی مەسیحیان وەرگرت، بەم شێوە هەولێر بووە مەرکەز (سەنتەری) میزاڤولێتی"(٢٨).

دوای هەمـــوو ئەمـــانە، خـــەڵكی (هەولێـر) بەبوونی تەنها ئەم (سێ) ئایینە سەرەكییە نەوەستان، بەڵكو (هەولێـر) بوو بەلانكەی سـەرەكی ئایینی (یەهودی) كـە ئەمـانەش لە زۆر گەڕەكی وەكو (تعجیل) هەروەها (لادێ)كـانی دەوروبەری هەولێـریش ژیانیـان بەسـەر دەبرد. ئێـسـتـاش پاشـمـاوەكـانیـان لەم خـەڵكانەی لەوناوە مـاون، بە (بن جـوو) ناو دەبرێن، وەك ئەوەی بە كـــوردە مەسیحییەكان ئەوانەی دواتر بوونە (مـوسـڵـمـان) دەڵێن (بن دیان). ناكرێ لە بەرامبەر ئەم بێ ئیرادەیی و نائاگـاییـەی، سـەرەڕای دووفـاقی خەڵكی (هەولێر) لەچوارچێوەی ئەم هەمـــوو وەچەرخـــان و گـــۆڕان و شكەسـتـانە خۆبپارێزین. ئەمـە ســـەرەڕای ئەوەی كـــە یەكـــێـك لەخەسڵەتەكانی هەركۆمەڵگەیەكی مرۆڤایەتی دۆڕاو دوای شەڕ، لاسایی كـردنەوەی لایەنی سـەركـەوتووە كـە بەنیسبەت (هەولێر) ئایینی ئیسلام بوو، وەكو ئیبنی خەلدون بۆی دەچێ، كاتێ دەڵێ: "ژێركەوتوو زۆربەی كات ئارەزووی لاسـایی كـردنەوەی سـەركـەوتوو دەكـات لەهەمـوو لایەنەكانی وەكو دروشم جل و بەرگ بـــارودۆخ و داهــــات"(٢٩). دیـــارە سەرەكیترین هێز كە بەردەوام ئایین و بگرە سـیـاسـەتیش كـردوویانەتە كۆڵەگـەی دروسـتـبـوونیـان، هێزی عەشایەری و هۆز و خێڵ و بنەماڵە بووە، كـوردیش وەك كـۆمـەڵگەیەكی رۆژهەلاتی گـیـرۆدەی ئەم دەردەیە. تا كـار گـەیشـتـۆتە ئەوەی هەسـتی نەتەوایەتی لە بۆتەقـەی (ئایین) بتوێـەوە بۆ مەبەستی داكۆكی كردن لە ئیـسـلام و بلاوكـردنەوەی بەسـەر ئەوانەی یاوەرانی پێـغـەمـبـەر و خەلیفەكانی پێینەگەیشتوون، ئەوەتا دكـتـۆر عـبـدلرەحمان قاسملۆ دەڵێ: "ئەو تێكۆشانە پڕ ئازایەتییەی كە سەلاحەدین ئەیوبی بەرامبەر هێرشی خاچ پەرستـەكـان كردی، نەمرترین سـەردەمە لە سـەردەمەكانی مێژووی گـەلانی رۆژهەلاتی ناوەڕاست"(٣٠). هەر چۆنێكی بێت ئەمـە جـۆرێك لەشـانـازی مـرۆڤی كـورد بەرامـبـەر (سەلاحەدین)ێكی خاچ پەرست كوژی پێـوە دیارە، ئەمـەش روونكردنەوەی خود و مێژووی گەلێكە بەرامبەر ئەوی ترێك كـە دیارە تائێـسـتـا (موسڵمانیەتی) ئەو (كورد) ناناسن

دیارە لە هێزی بەرامبەر بە (ئەوی تر) كـــــوردێـك هەر لـەســــەردەمی بلاوبوونەوەی ئیـسـلام بەرامـبـەر (كـورد) دروست بووە، كـوردیش بۆ سـەلماندنی ئەوەی كەدڵسۆزە بەرامبەر (ئەوی تری عـەرەب) كـە خـۆیان لە ئیـسـلام وێنە دەكـەن، بەردەوام سەلاحەدین وەك نموونەی پاڵەوانێكی كـوردی دەسـتی بەخـوێنی خـاچ پەرسـتـەكـان سـوورە، بە نموونە دەهێننەوە. ئەمـە سـەرەڕای چاندنی هەست و سـوز لەنێو دڵی (مـوسـڵـمـانانی تر) بەوەی كـورد بەشداربووە، شان بەشانی عـەرەب لەڕزگاركردن و شەڕی بلاوكردنەوەی ئایینی ئیـسـلام. ئەمـانە چەند تایبەتمەندییـەكی ئایینی (كـورد) بەگشتی و (هەولێر)ە بەتایبەتی كە ئاوێزانی سیستەمی خێڵەكی كراوە. چونكە سـەرەكیترین كۆڵەگەی ئایین، هێزی (هۆز، خێڵ، عەشایەر و هۆز پەرسـتـیـیـە) لەدوای راپەڕین لەگەڵ نەمـانی دەسـەلاتی حكومـەتی عێراقی، هێزی ناوچەگەری جگە لە (هەولێر)یەتی لەنێو (هەولێر) زیاتر لەچاو جاران زەقتر بووەوە و تەشەنەی كـرد، رووی راسـتی خـەڵكەكـە دەركەوت. ئیبن خەلدون دەڵێ ئەگەر "دەوڵەت لاواز بوو و دەسەلاتی نەما، ئەوا خەڵكی لەپێناو پاراستنی سەر ومـاڵ و گـیـانیـان پەنا دەبەنە بەر بەهای بەدەوی".(٣١) یەكـێـك لە هۆكارەكانی سەرهەڵدانی توندڕەوی ئیـسـلامی لە (هەولێـر) ئەمـەی سەردەوبوو، خەڵكی (هەولێر) لەنێو شارەكانی تر بە وەناسراون كە كۆمەڵە

-١	كوران (رزگاری)	١٢	میللی
-٢	كوردستان	٧	عەشایەری-میللی
-٣	شۆڕش (سورچیان)	٥	عەشایەری-میللی
-٤	تەعجیل	٧	میللی
-٥	باداوە	١٢	عەشایەری-میللی
-٦	سێتاقان (هەردووبەش)	١٦	عەشایەری-میللی
-٧	تەیراوە	١١	عەشایەری-میللی

خەڵکێکی لە (خوا) ترس و ئیماندارن. بێگومان ئەم باوەڕبوونە لەگەڵ ئەوەی زۆرێک لەهاندانی تێدایە بۆ سووربوون یا زیاتر کارکردن لەم لایەنەی لەلای خەڵکی (هەولێر) دروست کردووە، بەڵام لەهەمان کاتیش جۆرێک لەبێ ئاگایی و دووفاقی بەخشیوەتە خەڵکی (هەولێر)، ئەگەر سەرنج بدەینە (هەولێر) وەکو شار هەموو (مزگەوت)ە بەپلەی یەکەم رەنگە ئایین نەبێ بەڵکو (ئابووری)یە، چونکە دەستووری رژێمی بەعس لەبەرامبەر دروستکردنی هەر مزگەوتێک (باج)ی لەسەر دروستکەری مزگەوتەکە کەم دەکردەوە یا لێی نەدەسەند. ئێستاش هەمان یاسا لەم شارە بۆ ئەم مەبەستە پیادە دەکرێ. بێگومان یەکێک لە هۆکارەکانی بوونی مزگەوت یا نوێژکردن تێیدا ئەوەیە کە (نوێژکردن بەگروپ رۆحی تاکەکان بەهێز دەکات، باوەڕبەخۆبوون و ئاواتەکانیان زیاد دەکات لەبەرامبەر ئەو مەترسیانەی رووبەڕوویان دەبێتەوە، ئەمە سەرەڕای ئەوەی رەفتاری دەستەجەمعی لەنێوان موسڵمانان لەمزگەوت یا پەرستگە پەیوەندییان لەگەڵ یەکتر پتەوتر و بەهێزتر دەکات"[32].

دەشێ زۆر یەکترناسینی (کۆمەڵایەتی) لەرێگەی مزگەوتەوە سەر هەڵبدات، بەڵام ئەمە وادەگەیەنێ لەدەرەوەی مزگەوت جۆرێک لە (خۆپەرستی) لەئارادایە، کە بەم شێوە دەیانەوێت دەروونیان ئاودەن وێڕای ئەوەی هەولێر شاری (قەڵا ومنارە)یە لەهەمان کاتیشدا شاری (مزگەوت و گازینۆ) شە، کە ئەمانە لەخۆیان مانای بێکاری و بێزاری و بێ ئومێدی و بەرتەسکی زەوی نیشتەجێبوون دەدەن. دیارە لایەنێکی تری دەرهاویشتەکانی ئەمانە، بوونی کێشەی کۆمەڵایەتی نێو ماڵەکان یا نەبوونی شوێنی پەرستن و یاری و حەوانەوەیە. (هەولێر) لەم لایەنە پشکی شێری بەردەکەوێت، دەبێ ئەوەش بڵێین رێژەی مزگەوتەکانی ئەم شارە لەگەڕەکێک بۆیەکێکی تر جیایە. دیارە ئاستی رۆشنبیری رۆڵی بەرچاوی لەم دابەشبوونانە هەیە، کەلێرەدا تەنها بۆ نموونە هەندێ گەڕەک و رێژەی مزگەوت تێیداندا وێنە دەکێشم.

ئەمە سەرەڕای چەندین مزگەوت و گەڕەکی تر. (کە کۆی گشتی مزگەوتەکانی (هەولێر) خۆی لە (٢١٦) مزگەوت (٣) خانەقا و (٢٥) تەکیە دەدات، لەڕووی رووبەریشەوە ئەوا کۆی گشتی رووبەری مزگەوتەکانی هەولێر (٢١٠کم٢)ە هەروەهاڕووبەری گشتی تەکیەکان ٩کم٢ە"[33]. دیارە وەکو لەمەوبەر ئاماژەم پێدا کە لەدوای راپەڕین کورد بەگشتی و (هەولێر) بەتایبەتی گەڕانەوە سەر ئۆریگناڵی خۆیان و کەسایەتییە قەڵبەکەیان ئاشکراکرد. تەنها لەدوای(١٩٩١-١٩٩٩) (٤٣) مزگەوت و(٤) تەکیە لەم شارە دروست کراون لەدوای (١٩٩٩)ش بەتەنها (١٦) مزگەوت دروستکراوە، کە ئەمەش بەرزترین رێژەیە لەم شارە لەوەتەی سالی (١٩٨٠) کە ئەوکات تەنها لەم ساڵە (١٤) مزگەوت دروست کرا"[34]. بێگومان من قسەم لەسەر باشی و خراپی مزگەوت نییە، چونکە ئەمە پەیوەستە بەچەندێتی ئاودزو ئەبستمی ئەو خەڵکە ئەگەر درکیان بەبوونی ئەمە کردبێ یا ئەو ئەقڵییەتەی کار بەم شوێنانە دەکات. یەکێک لە هۆکارەکانی دروستکردنی مزگەوت لەعێراق بەگشتی و کوردستان بەتایبەتی لەبەر (چاوپۆشین یا لێخۆشبوون)ی دەوڵەت بووە لە (باج). وەکو لەمەوبەر بەدرێژی باسم کرد کە بوونی مزگەوت بێهێزکردنی باوەڕبەخۆبوون و یەکگرتوویی ئیماندارەکان (ئایینداراەکان)ە. ئەمە سەرەڕای کردنی بە دەزگایەک بۆ گەیاندنی پاکی و دڵسۆزی سەرەڕای نزاوپاڕانەوە بۆ خودا، هەروەها سەیرکردنی مزگەوت وەک قەڵایەکی پۆڵایینی سەخت بەرامبەر هەر کردە یا کارەساتێکی دەرەکی، بۆیە لەمیانەی چەندین کارەسات و شەڕ پەنا بۆ مزگەوت بردراوە، ئەمەش بەمەبەستی پاراستنی رۆحی بکەرەکان یا بە ئیمانداریەتی مردنیان. رووداوەکانی (١٩٩١ تا ١٩٩٥) ئەم راستییەیان زیاتر سەلماند.

دیارە وێناکردن و بەسیمبول کردنی مزگەوت تەنها لە دۆگما و ئەقیدە تەقلیدییە باوەکەی نەوەستا، بەڵکو کاردانەوەی دەروونی بەهێزی (ئایین)ی لەسەر تاک و گروپ و

خێزانەکانیش وێنەکرد، دواتر ئەم ڕەنگدانەوە ئایینییە هاتە واری هەڵکۆڵین و نەخشکردنی لەشێوەی زەخرەفە لەسەر خانو و بیناکان، لەوانەش (هذا من فضل ربي، ماشاء الله، الله اکبر...هتد) هەموو ئەمانەش بەمزگەوت کردنی ماڵن، بەڵام ماڵێک تەنها بۆ خاوەنەکەیەتی و بەس، دەشێ خودی ئەم خاوەن خانووەش نەپارەکەی حەلاڵ بێت نەخۆشی نوێژ بکات، تەنانەت بگرە دەشێ زەوییەکیشی بەمزگەوت دەست کەوتبێ. ئەمەش جۆرێک لەڕەنگدانەوەی ناواقیعی لەناخەوەی ئەم مرۆڤانە دروست کردووە، کاتێ لەم مزگەوتانە شت دەدزرێ (کەل و پەل یا پێلاو...) یا ڕەوتە سەلەفییەکان بوونی هەموو ئەم مزگەوتانەیان قۆزتۆتەوە و کردوویانەتە خوێندنگەیەکی ئایینی لەسەر شێوەی (حوجرە)ی کۆن کە تێیدا وانەکانی بۆ مەبەستی شەڕ دەڵێنەوە، هەڵبەت دیارە لەمەش هەست بەبوونی (پێگەیەکی ئارام بۆ یەکگرتن و یەکتر ناسینەوەی فەندەمەنتالیستەکان) بۆ بەرسڤی ئەوانی تر کراوە. ئەمەیان لە (هەولێر) زۆر زەق و بەرچاو بوو، دوای سەرهەڵدانی شەڕ و پێکدادان لەنێو مزگەوتەکان و گۆڕانەکانی ئەمڕۆی سەردەم، جۆرێک لەدوو (فاقی) لەکەسایەتی خەڵکی (هەولێر) بەتایبەت پراکتیزەکارانی ئەم میتۆدە ئایینییەی باس کرا خستەوە. دیارە ئەمەش دیاردەیەکی سەیر نیە لەم شارە، چونکە (هەولێر) سەیرترین شارە لەڕووی پێکهاتە ئایینی و ئەتنیکییەکەی، کە بێگومان دەستبەرداربوون و گۆڕان و پەیوەندی هاوسێیەتی لەنێوان مرۆڤەکانی ئەم ئایینانە بەردەوام هەبووە. ئەمەش خاڵێکی لاوازی پێداون بۆئەوەی لەداهاتوو بەئاسانی کارەکانی جێ بهێڵێت یا سازش و گۆڕانی پێبخەن. بێگومان وەک تایبەتمەندییەکی بەردەوام، مرۆڤەکان حەز بە نمایشکردنی هەموو بوویەکی خۆیان لەهەموو لایەنەکانی ژیان وەکو (ئابووری، جوانی، تەنانەت خوداپەرستیش، هەروەها لەخوداترسانیش....) بۆیە زۆرینەی خەڵکی ئەم شارە بەتایبەت دەوڵەمەندەکانی بەشێوەیەکی ڕووکەش و دنیای کار بۆ (ئایین) دەکەن و لەبۆنە و مەراسیم سرووتە ئایینییەکان دەستپێشخەری دەکەن و برا موسڵمانەکانیان کۆدەکەنەوە و (شیرینی یا گۆشت)یان بەسەردا دەبەخشنەوە. ئەمەش وەک ترسێکە لەمردن و دووپاتکردنەوەی ترس و هەستی ئیمانداریيە بەرامبەر خودا، سەرەڕای ڕاگەیاندنی ئاستی ئیمانی(خود) بەرامبەر ئەوێکی (هەژار) لەهەموو لایەنەکان کە لەئەوی تر (بەخشەر) بوونی نییە. بەهۆی بچووکی یاسای پۆزەتیڤیزم لەڕووی دەسەڵاتەوە لەبەرامبەر یاسا تەقلیدییەکانی (عورفی) ئەوا تائێستاش لەم شارە مەراسیمی ژن خوازی لەڕێی (مەلا)وە بەڕێوەدەچێ، کە ئەمەش کزی و نێگەتیڤیەتی یاسای پۆزەتیڤیزمە. چونکە ئەمە جۆرێک لەدووفاقی لەنێو خەڵکی ئەم شارە ناوەتەوە، کە ئامادەیە لەبەردەم دادوەر یا (قاضي) سوێند بخوات بەوەی کەلەمەوبەر لەڕێگەی (مەلا)وە ژنی مارەنەبڕیوە. ئەم درۆکردنەش ڕێگە خۆشکەرە بۆ بەردەوام بوون لەداهاتوو. چونکە "ئەمانە لەئایینەکەیان تەنها لایەنی عەقیدی و خوداپەرستییان گرتووە، بەڵام لایەنە کۆمەڵایەتییەکە، ئەوەی پێغەمبەر بۆی تێدەکۆشا، چی بۆ زیادناکەن و ناچنە ناویەوە، بەڵکو هەر بەتۆمارکراوەیی دەمێنێتەوە و خەڵک بێ ئەوەی کاری پێ بکات بۆی دەخوێنرێتەوە".(٣٥)

هەڵبەت دەکرێ ئایین لەگەڵ واقیع بگونجێندرێت، ئەمەش بەهۆی ئەو فرە ڕەهەندییەی دەشێ تێیدا بیدۆزیتەوە، وەلێ ئەوەی لای گوتار خوێن، و خەڵکە قەدەری و موتیعەکە باوە، تەنها بریتییە لەجێبەجێکردنی کۆڵەکە سەرەکییەکانی وەکو (نوێژ، حەج...هتد) کەچی، ئەمانە بەگشتی بەتەنگ بەرژەوەندی تاکەوەن، کەی لەمیانەی گوتارە ئایینییەکان باس لە درۆکانی بەردەوامی ڕۆژانەی ئەو خەڵکە یا تەنانەت بەرتیل و کۆششی ژنان و هەراسانکردنی هاوسێ و...چەندان بابەتی تری پەیوەست بەژیانی سەردەم کراوە. ئەم دیاردە پیادەکردنەی سەرەوە هۆکارێکی گرنگی خستنەوەی تۆوی دووفاقییە لە کەسایەتی مرۆڤەکانی ئەم شارە. "کێشەی خەڵکی شار ئەوەیە، کە ئەوان ڕێز لە گوتارە ئایینییەکان دەگرن، بەڵام لەهەمان کاتدا ناتوانن

باوەڕ و نموونە بالاکانی جێبەجێ بکەن"[٣٦]. وەک ئاماژەم پێدا، هەموو ئەمانە جۆرێک لە کاردانەوەی نێگەتیڤی لەلای خەڵکی (هەولێر) دروست کردووە، هەروەها ئەم دیاردەی دووفاقییەش لە کەسایەتییان بەئاسانی بەدی دەکرێت. دەتوانین خودی ئەم دیاردەی دووفاقییەش زۆر بەئاسانی لە مانگی (ڕەمەزان) بەدی بکەین. کاتێ هەر ئەم موسڵمانانە سوێند لەسەر فرۆشتن و کڕینی شتەکان دەخۆن. سەرەڕای ئەوەی هەر لەم مانگە نرخی کەل و پەلەکان زیاد لەپێویست بەرز دەکەنەوە. هەردوو توێژەر (ماکیفر و بیج) باس لە دیاردەی دووفاقی دەکەن و ناوی دەنێن (دوالیزمی کولتووری)، کە تێیدا دەڵێن: "کاتێ تاک ڕووبەڕووی کولتووری کۆمەڵایەتی ناچونیەک دەبێتەوە، لەقۆناغی یەکەمی گەشەی ناتوانێ کەسایەتییەکی کامڵ لەدەروونی خۆی پێک بهێنێ. تاک بێ پسانەوە هەوڵدەدات هاوسەنگییەک لەنێوان ئەم داواکارییە ناچونیەکانە دابنێ. لەبەرئەوە، کەم تازۆر کەسایەتییەکی دووفاقی لێ دەردەکەوێ"[٣٧]. "لەهەندێ کۆمەڵگەکان دووسیستمی ناچونیەکی بەهاکان بەدی دەکرێ کە یەکێکیان واقیعییە و بەپراکتیزە ڕێزی کەسەکان دەگرێت، ئەویتریشیان نموونەیی (میسالی)یە، کە خەڵک لەڕێگەی گوتار و پلەکانی وەریان دەگرێ. لەمیانەی ئەمە (دووفاقی کەسایەتی) دروست دەبێ، لەو کاتە خەڵک بەقسەی بریقەدار و نموونەی بالا دەدوێ، بەڵام بەکردەوە دژی ئەوە دەڕۆن"[٣٨].

بەردەوام مرۆڤەکانی ئێمە نوستالیژیانە ژیان دەگوزەرێنن و حەزی لێکچوونیان بەرادەیەکە بیر لەو جیاوازیانە ناکەنەوە کە بەشێوەیەکی دیفاکتۆ خۆی دەسەپێنێ، چونکە ئەمانە دەستەمۆکراوی دەم ئەم لێکچوونانەن کە ئایین داوای بەدواداچوون و پراکتیزەکاریان لێدەکات.

بێگومان هزری ئایدیالیستی لەخۆیدا نزیکە لەدنیای میتافیزیک، لێرەشدا واری جێبەجێکردن دەکەوێتە ژێر پرسیار و گومانکردن لە چەندێتی ڕاستی و دروستی ئەو پراکتیزەکردنە، ئەوەی لە ئایینە ئاسمانییەکان هاتووە، بەدڵنیاییەوە جۆرێک لە سەرامەت و وشکی و زبرکاریان تێدایە، بۆنموونە لە ئایینی (مەسیحی) چوونی (دەوڵەمەند) بۆ بەهەشت مەحاڵە؟! کەوابێ، دەبێت (مەسیحییەکان) واز لە غەریزەی موڵکییەت بهێنن، کە ئایا ئەوە دەکرێت؟ یان لەلای موسڵمانان کاتێ باس لە دادوەری و ڕاستگۆیی و یەکسانی (پێغەمبەر و یاوەرەکانی) دەکەن، ئەوا موسڵمانان ئومێدی گەیشتن و لەیەکچوون بە کەسایەتی و تایبەتمەندییەکانی ئەوان دەکەن، کە ئەمەش پێکهێنەری سەری ویستی خودایە و لەقورئان ڕەنگی داوەتەوە، بۆیە لێرەدا موسڵمانان خۆیان بێ ئیرادە و توانا دەکەن بەرامبەر ئەو داوایانەی لە ئایینەکەیان هاتووە. لێرەشدا بۆیان ناکرێ و بۆیان جێبەجێ نابێت، ناچار مل دەدەن بە بەشێک لەداوا ئایینییەکان لەمەشیان بەرژەوەندی تەنها خۆیان بێ ڕەچاوکردنی بەرامبەرەکەیان کەئەمە پێچەوانەی باوەڕە ئایینییەکەیان پیادەدەکەن. بۆیەش لێرەوە دووفاقی لە کەسایەتییان سەر هەڵدەدات. نوێژکردنیش دەبێتە عادەت و لە عیبادەت دەردەچێ. بۆیەش ئەمانە بەردەوام ئایین دەکەنە پاساو و پەرژین بۆخۆیان وەک ئەم گوتەزایەی کە لەنێو کوردان زۆر باوە کە دەڵێ: "بەقسەم بکە بەکردەم مەکە"، ئەمەش ڕاستی دووفاقی مرۆڤی کورد زیاتر دەسەلمێنێ.

گومانی ناوێ ڕێژەی مزگەوت لە(هەولێر) زۆرە، تەنانەت "یەکەم مزگەوت لەم شارە لەساڵی ١٧١٩ لەسەر قەڵا بەڕووبەری ١٢٥٠م٢ بنیاتنراوە"[٣٩]. سەرەڕای ژمارەی ئەم مزگەوتانە، بەڵام دیارە بەکۆمەڵایەتی نەکردنی پێکهاتە بەربڵاوەکەی خودی ئایین، هۆکارێکی سەرەکی دروست بوونی ئەم کەسایەتییەیە کە لە (هەولێر) بەدی دەکەین، کە بەلای منەوە دەبووایە لەبری هەندێ مزگەوت چەند نەخۆشخانەیەک بۆ ساغ کردنەوەی عەقڵ و دڵی ئەم خەڵکە دروست بکرابووایە. خەڵکی (هەولێر) زانستییانە کارناکات و ژیانی نابات بەڕێوە. دیارە ئەمەش لەبەر دەستبەردارنەبوونی میتۆدە تەقلیدی و کۆنەکانیەتی کە دەشێ ژیان پێویستی بەهەندێک لەم میتۆدانە نەمابێت.

لە"هەولێر یەکەم خوێندنگە لەساڵی ١٩٢٦ دروست کرا."[٤٠] واتە دوای (٢٠٧) ساڵ لە دەسەڵاتی مزگەوت و حوجرە و تەکیە توانرا یەکەم خوێندنگە دروست بکرێت. وەک لەمەوبەر ئاماژەم بەبوونی ئەو چەندین (تەکیە و حوجرانە)دا، ئەوا ئەوە دەردەخات کە لەم نێوانەدا خوێندن ئایینی بووە، بەڵام سەرەڕای هەموو ئەمانە، ئەوەی بەدی دەکرێت، چەند کەسێکی بەنمرە زۆرکەم نەبێت، کەس لەم حوجرە و تەکییانە نەبوون بە نووسەری ناودار یا شاعیر، یا بوێر...بەپێچەوانەی دەشتی شارەزوور کە چەندین شاعیر و نووسەری لەم رێگەیەوە لێهەڵکەوت.

لەم شارە بەهۆی بوونی چەندین گۆڕستانی گەورە کە زۆربەیان لەناو چەقی شارن، ئەوا پەرچەکرداری ترس لە مردن بۆتە پاڵنەرێکی بەهێز بۆ دەستگرتن و نمایشکردنی خود لە مرۆڤێکی ئایین پەروەر و ئایین دۆست، کە ئەمەش زۆرکات هەولێرییەکانی پێ وەسف دەکرێت. بێگومان خودی مردوو دواتر گۆڕستانیش پێویست بەسازدانی سەمفۆنیا و سرووتی گونجاو دەکات بۆ مەبەستی وەبیرهێنانەوە و خۆ بەدوور گرتن لەو بەڵایانەی کە دەشێ بەس ئەوان (کەسی مردوو) هۆکاری سەرەکی بێت بۆ ئەم گرفتانە. چونکە مردوو سەرەڕای ترس لەمردن خۆی پانتاییەکی گەورە لە یادەوەری مرۆڤەکان جێ دێڵێ. بۆ ئەم رەواندنەوەی ترس و پیشاندانی نیەت پاکی و ئایین پەروەری (هەولێر) یەکان بەزۆری رۆژانی (پێنج شەم و هەینی)یان، سەرەڕای رۆژانی بەتایبەت (یەکەم)ی جەژن سەردانی گۆڕی مردووەکان دەکەن ئەمەش جۆرێک لە (نەشازی کۆمەڵایەتی) لەنێو کردەو گوفتاری خەڵکی ئەم شارە پێک هێناوە، نەشازی کۆمەڵایەتیش بریتییە لە (دابڕان و ناچونیەکی کۆمەڵایەتی لەنێوان هۆکاری مادی و مەعنەوی لەسروشتی شێواز و رەفتار و ئامانج)[٤١]. ئەم دیاردەیە، ئەمڕۆ زیاتر بەرچاو دەکەوێ، لەبەرامبەر هەرەشەی گۆڕانی لایەنی (ئایدیالی) لەبەرامبەر گۆڕانی لایەنی (مادی)، بەتایبەت کاتێ دروستکردنی مزگەوت لەبەر مەرامێکی (سەرمایە یا مادی) بێتە بنیاتنان، ئیتر ئەو باوەڕانەی زۆر پتەو و قایمن. بەتایبەت لەنێو کۆمەڵە خەڵکێکی وا ساویلکە و نزم ئاستی رۆشنبیری، گەرنەشگۆڕین لەنێو ئەم کۆمەڵگە خۆش باوەڕەی (هەولێر) ئەوا بەدڵنیاییەوە درزی تێدەکەوێت. ئەوەتا لەم شارە بەهۆی ئامادەبوونی رۆحی مردوو لەجەستەی هەموو تاکەکانیان بەهۆی پاکانە ئایینییەی دەیکەن لەرێگەی (نوێژ و، دروستکردنی مزگەوت، نزیک ناشتنی مردووەکانیان) لەم گۆڕستانەی کە بەشێک لەهەولێر پێک دێنن، بۆتە هۆی دروستکردن و پێکهێنانی نائاگایی و مت کردنیان ئەوا گۆڕی کچێکی وەکو (ئەمیرە یەزدان دۆخت) کە لەسەردەمی (قەرەداخ)ی سەرکردەی مەسیحی ژیاوە، ئەم کچە بەئایین و رەچەڵەک (مەسیحی بووە)، بەڵام موسڵمانەکانی هەولێر پێی دەڵێن "ست ئیمامی".[٤٢] موسڵمانەکانی ئەم شارە، بەهی خۆیانی دەزانن و زۆربەی لایان پیرۆزە و زۆرکات داوای بەزەیی و رەحمەتیشی لێ دەکەن، بەتایبەت لەرۆژانی چوارشەم

و پێنج شەموان. کەبوونی ئەم چەندین مەزارگە و گۆڕستان و مزگەوتە بێ شومارانە هۆکارێکی سەرەکی پێکهێنانی ئەم شارەن لەڕووی رووخسارەوە. فیستیل دی کولا دەڵێ: "لەکۆندا ئایین فاکتەرێکی جەوهەری دروست بوون و گەشەسەندنی شاربوو"(٤٣) وێڕای هۆکاری تری ئابووری، سیاسی....ئەوا ئاییندۆستی و زۆری مزگەوت و مەزارگەی پیاوانی ئایینی وەکو (سولتان موزەفەر و شێخ محەمەد خوراسانی، ست ئیمام...) و چەندان تەریقەت و شێخی تری بەناوبانگ هۆکارێکی سەرەکی کۆچی خەڵکی (غەیرە هەولێری) بووە بۆ ئەم شارە و تێیدا نیشتەجێ بوون. بێگومان ئەمەش یەکێکە لە کوکتێل بوون و هەمەڕەگەزبوونی خەڵکی (هەولێر) و قۆستنەوەی لەلایەن کەسانی تر، بەبیانووی ئاییندۆستی ئەم شارە، کە بۆ مەبەستی قۆستنەوەی لەلایەنی ئایینییەوە لەهەموو ئان و زەمانێک لەلایەن دەسەڵاتی سیاسی و کۆمەڵایەتییەوە بۆتە خاڵێکی لاواز، بۆیەش ئیبن خەلدوون راستی گوتووە، کاتێ دەڵێ:"هەر شارێک هۆزی زۆری تێدا بێت یان کۆمەڵی جیاجیای لەخۆ گرتبێت، ئەوا زەحمەتە دەوڵەتی بەهێز و جێگیری تێدا دروست بکرێت". چۆن دەکرێ مرۆڤ واز لە غەیری مولکییەتی تایبەت بهێنێ، بەتایبەت کاتێ رادەگوازرێ یا کۆچ دەکات بەرەو شارێکی وەکو (هەولێر)، ئەم مرۆڤە دەشێ مزگەوت بەماڵی موسڵمان (خۆی) بزانێ و بیپارێزێ، ئەمە لەڕوانگەیەکی ئایینییەوە، بەڵام چۆن دەتوانی غەریزەی بەشارکردنی(هەولێر) بۆ خۆت بچێنیت، کە زەحمەتە لەلای کۆچەرێک یا راگوێزراوێک، ئەمە بەدی بکەیت. بێگومان هەموو ئەمانە لەڕێی گۆڕانەوە چی دەکرێت کە بریتییە لە داهێنان و لاسایی کردنەوە. بەڵام لە (هەولێر) بەترسێکەوە ئەم پرۆسەیە پیادە دەکرێ، خۆئەگەر بشکرێت ئەوا دەستبەرداری پاشڤەڕۆیی نابن، واتە تەنها لایەنی (مادی) دەگۆڕێت، سەرەڕای پێک نەهێنان و دروست نەبوونی هزری خۆشەویستی بۆشار و خزمەتکردنی کە ئەمەیان لەلای خەڵکی (هەولێر) بوونی نییە. چونکە وەک خەسڵەتێکی بەردەوامی خەڵکی، ئەوا بەدەم گریان لەدایک دەبن و بەدەم هات و هاواریش دەمرن. چونکە ئەمە شارێکی کۆکتێلی گازینۆ و مزگەوت و گۆڕستانە.

٢- جوگرافیا: کاتێ سەیری هەولێر دەکەین، ئەوا ناکرێ بارودۆخی جوگرافی یا بەگشتی (ئیکۆلۆجیا) لەیاد بکەین. چونکە کاریگەرییەکی پتەوی بەسەر (کولتوور) و ئەویش بەسەر کەسایەتی مرۆڤەکانی ئەم هەرێمە هەیە. لەڕووی جوگرافییەوە هەولێر لەدەشتێکی پان و بەرین هەڵکەوتووە، ئەمە وێڕای چیای سەفین کەکەوتۆتە پشتییەوە.

کاتێ سەیری (هەولێر) دەکەین، دەبینین بەشێوەیەکی بازنەیی (داخراو) هەڵکەوتووە، دیارە لەم بازنەیی هەڵکەوتنەش شێوەکارتێکردنێکی دەروونی لەسەر خەڵکی ئەم شارە جێ هێشتووە. چونکە لەهەر خاڵێکی بازنەیی دەست پێ بکەین، ئەوا لەو شوێنە کۆتایی پێدێ، واتە پرۆسەیەکی داخراوی ژیان وێنە دەکات.

بازنەیی هەڵکەوتەی (هەولێر) لە (قەڵا)وە دەست پێ دەکات، دواتر رێگەی(٣٠م) ی و دواتر (٦٠م)ی و دواتر (٤٠م)ی دواییش (١٠٠م) کە هەر هەموویان عەقڵیەتێکی داخراویان داوەتە بواری هزری و عەقڵی خەڵکی ئەم شارە، وەک بڵێی لێرەوە ژیان دەست پێبکات و هەر لێرەوەش کۆتایی پێدێت.

وەک لەمەوبەر ئاماژەم پێدا (هەولێر) لەچەندین هۆز و خێڵ و بنەماڵە و دەرکراوی جۆرەها شار و ناوچەی تر پێک هاتووە، کە هەریەکەیان جۆرێک لە کولتوور و داب و نەریت و ئەبستمۆلۆژیای عەشایەری و ئایینییان هەڵگرتووە. بێگومان فراوانبوونی هەولێر لەدوای ساڵی (١٩٨٧)ەوە دەستی پێکرد، بەتایبەت دوای ئەم شەپۆلی راگواستنەی دەشتی هەولێری گرتەوە، دواتر راگوێزانی لادێیەکانی پشت چیای (سەفین). لەئەنجامی هەموو ئەمانەدا بێگومان رووبەڕووبوونەوە پاشان بەیەکداکەوتن و نەشاز گونجانی کولتووری، لێدەکەوێتەوە. ئەگەرچی کورد بەردەوام رەسەنی خۆی دەگەڕێنێتەوە سەر (هۆز، بنەماڵە، یا

تەنانەت، دێ...) کورد بەگشتی شانازی بە هۆز یا خێڵەکەی خۆیەوە دەکات، هەر لەم بارەیەوە های Hay دەڵێ: "زۆربەی کورد، شارنشین بێ یان دێ نشین، بنەچەی خۆی دەگەڕێنێتەوە سەر هۆز. بەمەش دەیەوێت بڵێ کە پەیڕەوی عورفی عەشایەری و داب و نەریتەکان دەکات و هیوا دەخوازێ کە کەسانی تریش بەم شێوە مامەڵەی لەگەڵدا بکەن."[٤٤] ئەمەیان تایبەتمەندییەکی سەرەکی هزری وفیکری کوردانە. لازاریف دەڵێ: "بەرچاوترین خسوسیەت کە لەسیستەمی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگەی کوردی بەدی دەکرێت، هێشتا مانەوەی پەیوەندی خێڵەکییە، کەسیستەمی دەرەبەگایەتی لەژێر خۆی حەشارداوە، هەروەها ڕێ و شوێنی پەنجەکانی بە ئاشکرا لەسەر ژیانی کۆمەڵگەی کوردەواری دیارە، سەر بەعەشیرەت بوون بۆ کورد شانازییە، واتە هەستی خێڵەکی لەپێشەوە دێت، لەپێشەوەی هۆشیاری ئایینی و نەتەوەییەوە دێت". ئەمە سەرەکیترین خاڵی پێکهێنەری کەسایەتی مرۆڤی کوردە، بەگشتی و خەڵکی (هەولێر) و ئەم شارە (هەولێر) بەتایبەت. کە ئەمەشیان داخراوەیی عەقڵی کورد دەگەیەنێ.

بێگومان ئەمە ڕەنگدانەوەی بەسەر پێکهاتەی یا دروست بوونی شاری هەولێر دیارە.

ئەم ڕاگواستنە و کۆچە بەزۆرەملێ و دەرکردنانە دووفاقی کەسایەتی خەڵکی ئەم شارەی قووڵ تر کردووە. لەدوای ڕاپەڕینیش گەڕانەوە بۆ ئەسڵ و نەسەب بوو بە بەردی بناغەی سیاسەت و کۆمەڵگەی کورد. بێگومان ئەم ڕەسەنەی کە بەردەوام تاک و کۆمەڵگەی کوردەواری پێی دەناسرێتەوە، کریکەریەکی جەدەلی نێوان ئەم هزرانە و جوگرافیاکەی (هەولێر) دروستی کردووە.

لە جوگرافیای (هەولێر) چەندین گەڕەک بەم ناوە عەشایەرییانە بەدی دەکرێت، کە هەموو ئەمانەش لەمیانەی دابەشبوونی جوگرافی و ژینگەییەکانەوە دروست بوون. بۆیە لێرەدا پێویست دەکات باس لەشێوە دابەشبوونی جوگرافی هەندێ گەڕەک لەڕووی دابەشبوونی دانیشتووان و پێکهاتەی هزریان و کاریگەری بەسەر دابەشبوونیان لەڕووی گەڕەک و جوگرافیای ژینگەییان بکەین.

مەبەست لەم هێڵکارییەی سەرەوە پیشاندانی پێکهاتن و هەڵکەوتنی جوگرافی و کاریگەری دەروونی ئەم شوێنانەیە بەسەر هەندێ گەڕەکی (هەولێر)، کە تەنانەت کاری کردۆتە سەر چێژ و میزاج و هزری خێڵ و بنەماڵەی دانیشتووانی گەڕەکەکان. کە بەم شێوەی خوارەوە دابەشیان دەکەم:

١- گەڕەکەکانی ڕێگای مەخمور و ئەوانەی لێیانەوە نزیکن، وەکو گەڕەکەکانی (ڕزگاری-کوران)، ماجیداوە، کرێکاران...

گەڕەکی (کوران) یەکێکە لە گەڕەکە میللی و هەرە کۆنەکانی هەولێر و لەسەر بنەمای (کار) دامەزراوە، چونکە لەکۆندا شوێنی سوورکردنەوەی کەرپووچ بوو لە ڕێگەی ئەو (کورە) جۆراوجۆرانەی لەجێی ئەم گەڕەکە هەبوو، دواتر کرێکارەکانیشی لەم شوێنەی نزیک کارەکانیان بۆخۆیان دەستیان کرد بە دروستکردنی خانوو. ئەمە سەرەڕای گەڕەکی (کوردستان) و شەهیدان و (نەسیج)، زۆرترین ئەگەر هەمووشی نەبێت، ئەوا لەبنەچەدا دانیشتووی (دەشتی هەولێر) بوون و ئێستاش ئینتیمایان بۆ (دێ و هزری گوند) هەیە. کەسایەتی عەشایەری و ئایدیۆلۆژیای ئایینی زاڵە بەسەریان. تەنها لەهەرسێ گەڕەکی (کوران، کرێکاران، کوردستان...)[٢٢] مزگەوت و (٤) تەکیە هەیە. خەڵکی ئەم گەڕەکانە وێڕای ئەوەی بەشێوەیەکی گوندییانە دەژین. ئەوا لەهەمان کاتیشدا لەنێو (هەولێر) بەئەقڵ و کردەی تەقلیدی گوندی بچووکیان پێک هێناوە. تەنانەت ئێستاش لە نزیک ماڵەکانیان ئاژەڵ یاخود پەلەوەر بەخێودەکەن و زۆربەی زۆریان خاوەن دوو خانو و و ماڵن، یەکێکیان دێ نشین و کشتوکاڵ و بیستانی تێدادەکەن، ئەوی تریشیان لە (شار)ە کە کاری تری تێدا دەکەن. ئەمەش دووفاقی دەروونی و کۆمەڵایەتی و کولتووری پێکهاتەی کەسایەتی ئەم گەڕەکە و خەڵکەکەی دەردەخات. خەڵکی ئەم گەڕەکانە گەر بۆ مەبەستی بەخێوکردنی پەلەوەر و ئاژەڵ نەبێ حەز بەباخچە دروستکردن و پەروەردەکردنی ناکەن میزاجیان خۆڵییە، بەڵام بەهۆی زاڵ بوونی

کاری کشتوکاڵی و شوانکارەییەوە، ئەوا پەیوەندی نێو خێزانەکانیان بەهێزە و زۆربەیان لەخێزانی درێژکراوە ژیان بەسەر دەبەن. سەرەڕای زۆری ژمارەی مزگەوت لەم گەڕەکانە بەتایبەت لەگەڕەکی (کوران) کە بەتەنها (١٦) مزگەوتی تێدایە، ئەوا ڕێژەی ئەم دوکانەش گەلێک زۆرە کە بەناوی (یاریدەدەری پزیشکی)یەوە دروست کراون. هۆی ئەوەش وێڕای عەقڵ، نەخۆشی خەڵکی ئەم گەڕەکانە ئەوا بریتییە لە پیسی ژینگەیی ئەم گەڕەکانە و زۆرتری ئاستی ڕۆشنبیری زۆرینەی خەڵکەکەیەتی، بەڵام کاتێ سەیری گەڕەکی (ماجیداوە) دەکەین کە لەسەر بنەمای ئەتنیکی (بندیان) کە لەبنەچە ئەمانە (مەسیحی) بوون، دواتر بوونەتە موسڵمان و پاشان (بندیان)یان وەک عەشیرەت بەکارهێناوە زۆربەی هەرە زۆریشیان (بندیانن)، لەلادێکانی وەکو "دیمەکار و قورشاغلو"[٤٥] هاتوونەتە هەولێر و پەیوەندی کۆمەڵایەتییان بەهێزە و لەسەر بنەمای خوێن و دەمارگیرییە. ئەم خەڵکە لەڕووی روخساریشەوە وەک عەقڵیان دێ نشینن، ئەگەرچی لە کۆمەڵێ خانووی کۆنکرێت نیشتەجێن و ئامێری مۆدێرنی تەکنەلۆجی بەکاردەهێنن.

هەروەها کاتێ سەیری گەڕەکەکانی ڕێگەی (کەرکوک) دەکەین، بەتایبەت گەڕەکێکی وەکو (مەنتکاوە) کە دیارە ئەوەشیان هۆزی یا عەشیرەتی (مەنتک+ئاوا) ئاوەدانیان کردۆتەوە ئەمانەش لە "زورگەکانی قوشتەپە و تەق تەق"دوە[٤٦] هاتوون. بەهۆی زاڵ بوونی هزری خێڵەکی و عەقڵ و جوگرافیای گەڕەکەکە، حەز و ویستیان بەلای ژیانی دێ دەچێ و پەیوەندی خزمایەتییان لەڕێگەی خوێن و دەمارگیرییەوە دروست کردووە. دەبووایە دانیشتوانی ئەم گەڕەکە بەهۆی نزیکیان لەدامودەزگا رەسمییە زانکۆییەکان هۆشیارتر بوونایە لەگەڵ ژیانی مەدەنیەت، ئەمە سەرەڕای ئەوەی هاموشۆی زۆربەی شارەکانی تری لەسەرە، کاتێ دێیتە سەر باسکردنی ئەو گەڕەکانەی دەکەونە سەر ڕێگەی (عینکاوە-موسڵ)، ئەوا زۆربەی پێکهاتەی خەڵکی ئەم گەڕەکانە دانیشتووی دۆڵی (بەڕانەتی)ن، یاخود (گۆڕان و گەردی و فەقێ مەلکی) بوون. ئاستی هۆشیاری ئەمانەش پشت بە مەرجەعییەتەکەیان دەبەستێ کەخۆی لە ئینتما بۆ خێڵ و هۆز و دواتر ئایین دەبینێتەوە.

هەولێر و خەڵکەکەی بەم پێکهاتە کولتوورییە سەیر و کۆکتێلەیان هزرێک و ئەبستمۆلۆژیایەکی عەقیدی و هەمە چەشنیان پێک هێناوە.

دەکرێ ئەمانە هەموویان هۆیەک بن بۆ خودپارێزی و کۆنسێرڤاتیزمیەتی پتر لەنێوەی خەڵکی (هەولێر) کە لەدوودڵی و نیگەرانی بەردەوام بەرامبەر ئەوی تری خاوەن گۆڕان، هەنگاو دەنێت بوونەتە جۆرێک لەخەڵکانی سەیر و دووفاقی لەکەسێتی.

گومانی ناوێ لەئێستا دەگەینە ئەو باوەڕەی کە زۆربەی خەڵکی (هەولێر) دێ نشین بوون و ئێستاش بەبەردەوامی لەشێوەی (گەرمیان و کوێستان) لەنێو شار ژیان بەسەر دەبەن، ئەمەش لەخۆیدا باوەڕنەبوون و بێ متمانەیی بە (شوێن) دەبەخشێ، ئەمەش کاردانەوەی ئەوپرۆسە دیالەکتیکیەی نێوان خەڵکی (هەولێر) خۆی و پێکهاتە سەیرەکەیەتی. جالێرەدا ئەم دیاردەیە دەتوانرێ لەلای (دێ) نشینەکانی دەرەوەی (هەولێر) وەکو (دەشت نشین یا چیا نشینەکان) بەدی بکەین، بەتایبەت لەلای خەڵکە دەشت نشینەکان ئەوانەی ددتوانم بڵێم لەژێر گوشار هاتوونەتە (هەولێر) و تێیدا نیشتەجێبوون. جالێرەدا ململانێی نێوان بەها (کۆن و نوێیەکان) سەری هەڵداوە. گومانی ناوێ لەم دوایانە هەولێر و خەڵکەکەی لەڕووی (مادی)یەوە و بیناکارییەوە گۆڕانیان بەسەردا هاتووە، بەڵام دیسانەوە ململانێی کۆن و نوێ لەبەردەوامی دایە و دڵنیاشم ناپسێتەوە. ئاساییە گەر لەنێو کوردبەگشتی و (هەولێر) بەتایبەتی کەسێکت بەرچاو بکەوێ کە خودانی نوێترین مۆدێلی خانو و تەکنەلۆجیا بێت، بەڵام خاوەن ئاورێکی پاشڤەڕۆیی ڕۆژهەڵاتییە، لێرە ڕێک تیۆرەکەی (ئوگیبێرن) کە دەسەپێتە سەر ئەم جۆرە کۆمەڵگەیانە کاتێ دەڵێ: "هۆکاری دواکەوتنی کولتووری کۆمەڵگەیەک بریتییە لە پێشکەوتنی لایەنی ماددی بەرامبەر

دواکەوتوویی لایەنی ئایدیالی لەبەرامبەر پرۆسەی گۆڕان"[٤٧] ئەمە لایەنێکی دۆڕانە لەهزری تەقلیدی خەڵکی ئەم شارە کە جارانێکی پڕ لە سەرامەت و کۆنسێرڤاتیزمانە بەرگریان لە عەقیدە و کولتوورە تەڵقینییە تەقلیدییەکانیان لێ دەکرد، دیارە گۆڕانی ترسیشی دێتە شوێن. دەکرێ بڵێین ئەمانە گۆڕانی رووکەشن. بێگومان ئەم گۆڕانە بەددر لەریشەییە کاریگەری نەکردۆتە سەر پێکهاتەی شوناسی تاکی (هەولێر) یا بگرە گرووپە دەستە جەمعییە کاربەدەستەکان بۆ مەبەستی دروستکردنەوەی وەکو شار، نەوەکو شارێکی ناودڕۆک لادێیی. دیارە ئەم ئاستە هزرییەی لەم گۆڕانە دێتە ئاراوە، ئەوا هزری پێکهێنەری ئەقڵیەتی هەولێرییەکانە کە زمان و دیالەکتیکی جوگرافی و خەڵکی ساویلکەی ئەم دەڤەرەن کە لایەنی ئەقڵیەتی تەقلیدی پێوە دیارە. بێگومان ئەم ردوشە ئەقڵیەی نێو ئەم شارە بە (دێ) کراوە، رەنگدانەوەی تەواوی کۆمەڵگەی کوردە کەخۆی لەسەنتەر بوونی زۆربەی هەرە زۆری عەقڵی تاکەکان، لەلایەنی عەشایەری و هزری خێڵ و بنەماڵە و هۆز دەبینێتەوە. ئەمەش سەرەکیترین بکوژی شوناسنامەی خود و شار پێک دێنێ. هەر ئەم تایبەتمەندییەش بەسەر تەواوی هەرەسی شۆڕشەکانی کورد دیاربووە. "زۆر بزاڤی کوردی سەریان هەڵداوە لەمێژوودا، بەڵام نەیانتوانی ئامانجەکانیان بەدەست بهێنن، چونکە سەرکردایەتی ئەم بزاڤانە بەدەست سەرۆک هۆزەکان بوون"[٤٨]. بێگومان لەلایەنی جوگرافییەوە نیشتەجێبوونی ئەمانە لەخۆیاندا، هەمان ئەقڵیەتی هۆز یا عەشایەری بنیاتنەری یا هێزی زۆرەملێ و راگواستنی خەڵک و پەیوەستبوون بەسۆز یا نوستالیژیا بۆ دوێنێ و گەڕانەوە بۆ بنیاتنانی هەمان هۆزی مونتەمی بوونیان بۆی، بەڵام لەفەزا و جوگرافیایەکی جیا لەوەی جاران هەمان هۆز یاخێڵ یا دەسەڵاتی رۆحی شێخ یا سەید یا هەر یەکێکی تر، بەڵام لەگەڕەکێک لەسەنتەری شار لەنزیکترین دەوروبەری. دیارە لەمەشیان یەکێک لەسەرەکیترین پێکهێنەرەکانی هەر شارێک جیاواز نییە، جیاوازی لەهەموو پێکهێنەرەکانی وەکو (ئابووری، پیشە، سیاسەت، ئیدارە، هزر...) بەڵام لەنێو، ئەم شارە جیاوازییەکی زۆر کەم یا رێژەیی زۆر کەم هەیە. بەتایبەت لەلایەنی عەقڵی، کە لەم شارە و لەم کۆمەڵگەیە تاکە دوو مەرجەعییەتی (ئایینی و عەشایەرییە) لەئارادا هەن، کە ئەم دووانەش تەواوکەری یەکترن. تەنانەت لەحاڵی ئێستا، ئەم چونیەکەش لەپێکهاتن و دروستکردنی خانووبەرەش زۆر بەزەقی دیارە. لە هەولێر زۆربەئاسانی دەتوانین هەست بەشێوازی دروستکردنی بیناو خانووەکانی ئەم شارە بکەین، کە زۆربەی خانوو بیناکانی ئەم شارە لە جۆری (ئاسۆیین). ئەمەش مانای نەبوون یا بیرکردنەوە لە جیاوازی و پێناسەکردنێکی جیاواز بۆ خود، دیارە مەبەستیشم ئەم یەک دوو ساڵەی دوایی نییە، کە لەژێر گوشاری تەکنەلۆژیا و ئابووری خەریکە جوگرافیای تەقلیدی و ساوەکەی هەولێر دەگۆڕێت. بێگومان ئەم دیاردەیەی خانووبەرە لەهەولێر لەسەرجەم ئەم چەندین گەڕەکەی هەولێر لەمەوبەر باسم کرد، بەدی دەکرێ، بەهۆی زاڵ بوونی ئەم هزری عەشایەرییە کە بریتییە لە، ویستی یا حەزی لەیەکچوون و نمایشکردنی شوناسنامەی (ئەویتر) کە دەشێ شێخ یا سەید یا مەلا وەکو مەرجەعێکی ئایینی یا وەکو هۆز، خێڵ، بنەماڵە وەکو مەرجەعێکی عەشایەری. لێرەدا ئەم هزرە وای کردووە خەڵکی ئەم شارە بەگشتی و لەو گەڕەکانەی لەمەوبەر و بگرە زیاتریش کە باسم نەکردوون، جۆرێک لەوێکچوون پیادە بکەنەوە وەک ئەوەی لە(دێ یا گوند) زۆر زۆر بەکەمی یا هەز جیاوازیان تەنانەت لەشێوازی ژیانیشیان بەدی نەدەکرد. بۆیە ئەمانە ئێستاش شێوازی ژیانیان لەگەڵ بەکارهێنانی هەموو ئامێرە تەکنەلۆجییە نوێیەکانی سەردەم هەر تەقلیدییە و نازانن چۆن یا بۆچی، یاخود کەی هەست دەکەن دەژین؟! بۆیە لە نێو شاریش ئەمانە دووچاری یا رووبەڕووی دووفاقی زیاتر لەچاو کەسانی تر یا توێژ و چینەکانی تری کۆمەڵگە دەبنەوە. چونکە لەگەڵ ئەوەی لەشارن، بەڵام زۆربەیان پەلەوەر یاوەک لەمەوبەر وتم ئاژەڵ بەخێو دەکەن یا لە (دێ بێستان و کشتوکاڵ) دەکەن، کە لەوکاتە

خانووێک یامالێکیان لەشارە و ئەوی تریش لەدێ هەیە. کەچی بەپێچەوانەوە، دانیشتووانی ڕێگەی کۆیە زیاتر ئەم گەڕەکانەی لەم چەندان ساڵانەی دوایی دروست کران زۆربەیان دانیشتووانی دەشتەکانی (کۆیە، قەڵادزە، ڕانیە) بوون، جگە لەخەڵکی سێتاقان کە زۆربەی هەرەزۆریان (بیرێژی یا خۆشناون). دیارە ئەمانەش بەوە ناسراون کە وەلائی سەرسەختیان بۆ هۆز و خێڵەکانیان هەیە. ئاستی ڕۆشنبیری ئەم گەڕەکانە جگە لە سێتاقان تا ئاستێک باشترە لەچاو گەڕەکەکانی (کوران، کرێکاران، کوردستان...هتد)، خەڵکی گەڕەکەکانی ڕێگەی کۆیە زیاتر حەز بەبوونی باخچە و پاک و خاوێنی دەکەن، سەرەڕای گرنگی دان بەپاک و خاوێنی گەڕەکەکەیان کە دیارە ئەمەش ڕەنگدانەوەی ژیانی لەمەوبەریان بووە کە زۆربەیان خاوەنی (ڕەز یا باغ) بوون.

کاتێ دێینە سەر گەڕەکەکانی تر، بەتایبەت ئەوانەی کەوتوونەتە سەر ڕێگەی (شەقلاوە)، بێگومان هەست بەجۆرێکی تر لەعەقڵییەت و سیستمی عەشایەری کورد دەکەین، کاتێ زۆربەی خەڵکی ئەم گەڕەکانە خۆیان لە عەشایەرەکانی وەکو (سورچی، خۆشناو، باڵەکی...) دەبیننەوە. بێگومان ئەوانە لەڕووی ئایینییەوە کەمتر بەتەنگ ئەوەوەن، بەڵکو زیاتر عەشایەری و ئینجا نەتەوەیی یا بێلایەنن. بەهۆی زۆربەی ڕێگەی هاتوچۆ، هەروەها ئەم ناوچانەی ئەوانە لێوەی هاتوون وەکو (ڕواندز، چۆمان، شەقلاوە، مەسیف...) ئەوا خاوەن ڕۆشنبیری لاوەکی زیاتر و ئاستی هۆشیاریەکی کۆمەڵایەتی جیاوازن یا بەرزترن، ئەوەتا بە هەموو گەڕەکی شۆڕش تەنها (٥ مزگەوت هەیە) هەروەها زۆر بەتەنگ باخچە و جوانی و هێمنی و دیاریکردنی ڕێژەی منداڵ و پەروەردەکردنیانن، هەروەها زۆربەشیان پارەدار و موڵکدارن، سەرەڕای بوونی بڕوانامە لەلایان. هەروەها زۆربەشیان فەرمانبەری دەوڵەتن.

بەگشتی خەڵکی ئەم شارە لەناخیان ژیانی دێ یا ژینگەیی (دێ)یان لەنەستیان بیناکردووە، دیارە ئەمەش لەمیانەی ئەو پرۆسە بەردەوامەی چەپاندن بووە لەکۆمەڵگەی کوردەواری کەتاکی کوردی لە زۆربەی لایەنەکانی دووچارکردۆتەوە. ئەمەش وای کردووە نەتوانرێ نەست بکرێتە هەست. دیارە ڕاگواستن لە زێدی باب و باپیران خەیاڵێک یا وێناکردنێکی بەردەوامی گەڕانەوە بۆ شوێنی ڕەسەنایەتی جارانی ژیانیان لەدێ، یا گرتنە بەری ڕێگەی دروستکردن و پێکهێنانی ژینگەیەک کەڕێک یا نیمچە وێکچوونێک بەژیان و ژینگەی دێ پێک بهێنێ دروست کردووە. وەک لەسەرەتا ئاماژەم بۆ کرد بەهۆی هەڵکەوتەی جوگرافی (هەولێر) کە دەشتاییە، ئەوا ئەم تایبەتمەندییە زیاتر وای کردووە کە ئەم خەڵکە قەدەری و چاوەڕوانیکارانە بژین و لەنێو شار ژینگەی گوندی و لەبواری پیادەکردنیش لەدەوروبەریان پەلەوەر یا ماڵات بنیاد بکەن یا بەخێو بکەن، ئەمەش بۆتە هۆکارێکی پێکهێنانی کەسایەتی دووفاقی و بەرژەوەندچییەتی، چونکە یەکێک لەم خەسڵەتانە لەکارکردنی کشتوکاڵ دەکەوێتەوە، بریتییە لە (قەدەری بوون و ئاسمان دۆستی، هەروەها پێکهێنان و گەڕان بەشوێن بەرژەوەندی تاکەکەس یا خێزانێک بەتەنیا)، بۆیە ئیسماعیل بێشکچی ڕاستی بۆچووە کاتێ دەڵێ: "بەهۆی باری ئابووری و بەرهەمی ئاژەڵداریەوە، هەستی پێکهاتن و پێکەوە ژیان و هەستی نەتەوەیی و بیرکردنەوە لەسەربەستی گەل نەهاتۆتە ئاراوە". بێگومان هەستی بەرژەوەندچێتی بۆ بەرژەوەندی تاک خۆی، خەسڵەتێکی دەروونی و غەریزییە، بەڵام لەم شارە زۆر لە ئاستی ئاسایی تۆڵەسەندنەوەیان لەئەوی ترێک لە (خوا) داوا دەکەن بەمەیش بۆچوونەکەی لەمەوبەر دەسەلمێنن، چونکە کەمینەیەکی زۆر کەم کە نەبێ کەس بەتەنگ بەرژەوەندی گشتی و شار (هەولێر)ەوە نییە، دیارە دروستکردنی گەڕەکەکانیش بەناوی (کار و، هۆز و بنەماڵە و...) ڕاستی نزمی ئاستی هۆشیاری و نەتەوەیی دەسەلمێنێ. بێگومان دەشێ یەکێک لە هۆکارەکانی نزمی ئاستی هۆشیاری خەڵکی ئەم شارە، بوونی زۆرینەیەکی جوتیار و کشتوکاڵ کار بێ، کە بەردەوام کەمتر گرنگی بە خوێندن دەدەن و بەکارێکی لاوەکی

لەبەرامبەر کشتوکاڵ سەیری دەکەن، ئەمە سەرەڕای ئەو ئیلتیزاماتە چرووپرەی (ئایین) کە خەڵکی ئەم شارە پێی دەناسرێتەوە و دەیەوێت جێبەجێی بکات، بەڵام لێرەدا دووچاری دووفاقی دەبینەوە بەهۆی داخوازییە مادییەکانی ژیان و داوامیسالییەکانی ئایین. جا یەکێک لە پێکهێنەرەکانی دووفاقی کەسایەتی وەکو فاکتەر (درۆکردن)ە، بەڵام بۆ ئەمەشیان پاڵنەری (ترس) هەیە. بۆنموونە دکتۆر عەلی وەردی باس لەوە دەکات و دەڵێ: "سەرەکیترین و ترسناکترین کار بەلای ژیانی جوتیارانی عێراق، بریتییە لە ترسیان لەفەرمانبەران و سەرانەوەرگرانی دەوڵەت لەبەرامبەر مەرومالات و داهاتە کشتوکاڵییەکانیان بەمەبەستی دانان و سەپاندنی باج لەسەریان، ئەمانە (جوتیارەکان) هەوڵ دەدەن رابکەن لەدەستیان یا بۆئەوەی لێیان رازی بن و خۆیان بەدوور بگرن لێیان، ئەوا درۆیان لەگەڵ دەکەن"[٤٨]. لێرەوە بەرژەوەندی تاک یا خێزان گرنگتر دەبینرێ لەبەرامبەر یاسای دەوڵەت و خزمەتی گشتی، دەشێ ئەمەیان هۆکارێکی پاڵنەر بێت بە جوتیارانی هەولێر کە کەمتر گرنگی بەخوێندن بدەن، ئەمە لەگەڵ ئەوەی هەر لە ساڵی (١٩٢٦)ەوە یەکەمین قوتابخانە لەم شارە کراوەتەوە، بەڵام دیارە تێگەیشتنێکی زانستیانە بەدی نەکراوە بۆ قوتابخانە و یاسای پۆزەتیڤیزمی دەوڵەت. هەموو ئەمانەی کە باسکران، خاڵێکی تری ئەم چەندان گەرەکانەی لەسەرەتا باسکران، دێننە واری زێدەکاری، چونکە لەم گەرەکانە زۆرترین رێژەی خانووی نایاسایی بەدی دەکرێت، ئەمەش واتای کارکردن دەدات بەیاسای عورفی و نزمی ئاستی هەر هۆشیارییەکی بەدەر لە عاتیفەی ئایینی و عورفی عەشایەرگەرییە لەم شارە.

سەرچاوەکان:

١- الوردي، د. علي الوردي، دراسة في طبيعة المجتمع العراقي، ص٣٢٣.
٢- موحسینی، مەنوچێهر، دەروازەکانی کۆمەڵناسی، و-کۆمەڵێک وەرگێر ص٦٠٤.
٣- هەمان سەرچاوەی (١) ص٣٥.
٤- گۆڤاری سەردەم، ژ ٢٩، ل٣٧، ساڵی ٢٠٠٣.
٥- الناطور، د-شحادة الناطور و د-احمد عوداث و اخرون، مدخل الي تاريخ الحضارة، ص١٤.
٦- هەمان سەرچاوەی (٢) ل١٠٣.
٧- کلۆس، پیتەر، کلۆس، ئەنسرۆپۆلۆژیای کولتووری. و-خليل محمد شلماش، ل٦١.
٨- سیوەیلی، ریبوار، قەفەسی ئاسنین، ل٨٥.
9- Ruth benddict (Patterns of culture) p.42.43.
١٠- گ. مەدەنیەت، ژ٨٠، ساڵی ٢٠٠٠.
١١- الحسن، د. احسان محمد الحسن، النظريات الاجتماعية، ص٢٥٩.
١٢- هەمان سەرچاوەی (١١) ل٢٢٢.
13- Henrry Barnes (History of Soalogy). p206.
١٤- خلدون، ابن خلدون، المقدمة ص١٢٥.
١٥- هەمان سەرچاوەی (٥) ل٨٢.
16- Dawson and Caettys. (Anintroduction to Soaology) p583-585.
١٧- هەمان سەرچاوەی (١٤) ص٣٧٧-٣٧٨.
١٨- کلۆس، پیتەر کلۆس، و-خليل محمد شەڵماشی ل٨٥.
١٩- هەمان سەرچاوەی (١٨) ل١٧٤.
٢٠- سلمان، عبد علي سلمان، الانثروبولوجيا الاجتماعيه، ص٦٩.
٢١- هەمان سەرچاوەی (١) ل٣٢٧.
٢٢- هەمان سەرچاوەی (٢٠).
٢٣- هەمان سەرچاوەی (٥) ل١٣٣.
٢٤- باقر، طه باقر و فواد سفر، المرشد الي موطن الاثار و الحضارة، الرحلة الخامسة ص٣.
٢٥- یوسف ئەحمەد دەرگەڵەیی، مێژووی شاری هەولێر. ص٢٩.
٢٦- هەمان سەرچاوەی (٢٥) ل٣٠.
٢٧- هەمان سەرچاوەی (١) ل٣٦٤.
٢٨- هەمان سەرچاوەی (٢٥) ل٣٤.
٢٩- هەمان سەرچاوەی (١٤) ل١٤٧.
٣٠- شريف، عبدالقادر طاهر شريف، المجتمع الكردي، ص٣٨.
٣١- هەمان سەرچاوەی (١) ل٦١.
٣٢- الحسن، د. احسان محمد الحسن، موسوعة علم الاجتماع، ص٣٢.
٣٣- بەرزنجی، عومەر لەتیف بەرزنجی، مزگەوت و تەکیەکانی هەولێر ص٣٩٨-٤٠١.
٣٤- هەمان سەرچاوەی (٣٣) ص ٤٠١.
٣٥- هەمان سەرچاوەی (١) ل٣٢٥.
٣٦- هەمان سەرچاوەی (١) ل٢٩٤.
37- mAciever and Page (Socity) p580.
٣٨- هەمان سەرچاوەی (١) ل٢٨٦.
٣٩- هەمان سەرچاوەی (٣٣) ل١٣.
٤٠- هەمان سەرچاوەی (٢٥).
٤١- هەمان سەرچاوەی (٣٢) ل١٧١.
٤٢- هەمان سەرچاوەی (٢٥) ل٢٨.
٤٣- هەمان سەرچاوەی (٣٢) ل٤٢٣.
٤٤- هەمان سەرچاوەی (٣٠) ل٣٤.
٤٥- هەمان سەرچاوەی (٣٠) ل١٦٧.
٤٦- هەمان سەرچاوەی (٣٠) ل١٦٧.
٤٧- النوري، د. قيس النوري، د. عبدالمنعم الحسن، النظريات الاجتماعية ص ٢٣٨.
٤٨- هەمان سەرچاوەی (٣٠) ص٧٣.

بەیتی توورگ

کۆکردنەوە و ئامادەکردنی:
کەریم محەمەد شەریف

زۆر لە منداڵییەوە گوێم لەخەڵک بووە، کە ئەگەر یەکێ باسی شتێکی کردباو کۆتایی نەهاتبا دەیانگوت: (بەیتی بلەیە، بویتە بەیتی بلەی هەر نەبڕایەوە). لەم گوتەیە ئەوە دێتە دەست کە، یان کەسێک ناوی (بلە) بووە و بەیتبێژ بووە و زۆری بەیت زانیوە و بەیتەکانی هەر نەبڕاوەتەوە! یان ئەوەتا بەیتبێژ بەیتێکی داناوە بە ناوی (بلە) ئەو بەیتە زۆر دوور و درێژ بووە و خەڵک زۆر درێژ هاتووتە بەرچاویان و کردوویانە بە نموونەی بەسەرهات و چیرۆک و باسی دوور و درێژ، لەهەردوو حاڵەتدا ئەم گۆتەیە (بەیتی بلەیە) نیشانەی دەوڵەمەندی فۆلکلۆری کوردییە، بەداخەوە تا ئێستاش هیچ دەقێکم بەناوی (بلە) لە دەقەکانی بەیت نەکەوتووتە بەرچاو، بەو هیوایەی رۆژێک بێت و بەیتی بلەش کۆبکرێتەوە و چاپبکرێ.

بەیتی تورگ بەیتێکی گاڵتەئامێزە و شێوەیەکی کۆمیدی هەیە، لەم بەیتەدا (تورگ) کە گیانلەبەرێکی ناشیرین و ناحەزە و خەڵک خۆشیان ناوێ، ئەم گیانلەبەرە کراوەتە بەلایەک و بەردراوەتە گیانی (حکومەت) و (ئاغا) و (کرمانج) و (ژن) و (پیاو)ان و کەس دەرەقەتی نایێ، وەک لە بەیتەکەدا دەردەکەوێ، خەڵکەکە چەند لە تورگ دەترسێن، زیاتریش لە (بەیتبێژ)! چونکە بەیتبێژ بە وشە وێنەی ترسان و ترسنۆکییەیان دەگرێ، بۆیە (عومەراغەی شێخ شەروانی) نایەوێ (عوسمان)ی بەیتبێژ ئاگاداری ئەم رووداوە بێت، چونکە دەیکاتە بەیت و بەیتەکەش بەنێو خەڵکدا بڵاودەبێتەوە.

بەیت شێوەیەکە لە فۆلکلۆری کوردی و هەر تەنیا بریتی نییە لە بابەتی گاڵتەئامێز، بەڵکە بابەتی تراژیدی و رۆمانسی و ئایینی و پاڵەوانییەتیش دەگرێتەخۆ. لەڕووی کێش و قافیەوەش شێوەی کوردەوارییە و لەسەر کێشەکانی پەنجە دەڕوات و بەپێی پێویست و توانای بەیتبێژ کورتی و درێژی تێدەکەوێ، لەباری قافیەشەوە، بەشێوەی جووت قافیەو یەک قافیە بەیت دەهۆنرێتەوە، بەڵام لە بەیتی درێژ، بەیتبێژ یەکڕەنگی بەیت دەپارێزی، بەڵام، لەڕووی قافیەوە، قافیەگۆڕی دەکرێ، جگە لەکێش و قافیە بەیت ئاوازی تایبەتی خۆشی هەیە، کە زۆرتر لە هەندێ ئاوازی بەستەی شایی دەچێ. **سەرنووسەر.**

دەبا بەحسێ تورگی بێ
تورگ تورگی زەمانی
بابی شێتە و رەحمانی
ئەو بە تورگان دەزانی
مام رەسوورکەی لەدێیە
دوو گورجیلەی پوزەی پێیە
کارک و گۆزیەی لەپێیە
دەرێی کورە فەلێیە
دەگەڕا لە حەوشێیە
دەیگۆ تورگ لە کێیە
دەبڕۆنە ئەحمەد خانە
ردێنی نزبەست پانە
دەیگۆ تورگ شەیتانە
هاتیە حەسەنی کوڕی
خەنجەر سەرقی نابڕی
خۆی لە تورگی راخوڕی

مێری دەیگۆ وەی شێرە
دوو کەسکان بکەینە خێرە
نەوەک تورگ بێتە ئێرە
مارمان بکا بێ خێرە
سمایل دەیگۆ کانەبی
چاوێ داکت کوزەبی
قەزامان لەبۆ دەبی
لەو کانەبی حەوێزی
لە هەسپی دانابەزی
دەیگۆ تورگ دەمگەزی
هاتیە عەزیزی پاشایە
خۆی لە قەمەرەی نایە
سۆجەری لەمست دایە
ئاغای وا لەگەردایە
خەبەری گوێڕی درایە
مەعاونەک هاتبوو
رشاشی لەگەردایە
گۆزەرە و شەموشایە
دەمبوو پێکرا لێکدایە
دەیگۆ تورگ نەشقایە
ئەحمەد گازی کرد فاتم
بەبن قەرات داهاتم
تووشی نۆ تورگان هاتم
بەپێی ماینێ هەراتم
عاسیە دەیگۆ قەد کەسێ
پیاو لە تورگان ناترسێ
تورگ تورگی ئێمەیە
ددانی وەک شەلفەیە
دەیدا لە عەمەراغەیە
عەمەراغەی شێخ شەروانی
خۆی نابوو لەناو خانی
دوو کاوران بنێرن
ئەوشۆ لەبۆ عوسمانی
ئەکو بەندان بزانی
هاتیە نادر سەرکارە
ددانی وەک بزمارە
لە تورگی بردە خوارە

هێشتان لەسەر ئەو حارە
ئەو دەیگۆ تورگ هارە
هاتیە عومەر سەوەرە
تفەنگی دەستی سۆجەرە
لەگەر تورگان برادەرە
ئەحمەد گازی کرد فاتم
هاتیە برایی حاجیە
دەستیان دەدا داریە
هەتا تورگی نەدیتبوو
هەر دەیگۆ تورگ چیە
چاوی بە توورگی کەتبوو
نۆ رۆژ ناوکی کەتیە
هەی حەوە برێ هەی حەوە
لە دیوەخانێ وەرەوە
دەس بدە ئەو دوو دەوە
لە دیار کۆریت وەرکەوە
ئەوشۆ تورگ دێتەوە
حەوە گازی کرد بابە
سوندم خواردیە بە کابە
لۆ خۆت پیاوەکی چابە
تورگ مریشکێ مە نابە
لەو لای هاتیە روقیایە
بەمستان لەخۆی دایە
دایە چاوم کوزەبی
مریشکەکانمان نەمایە
سبەینە بوو گێم لێ بوو
بەندم لۆ دەرینایە
ئەحمەد گازی کرد فاتم
خدری ئەحمەد نەبیە
قاپ رشی بە تەنیە
لە قسان تورگیان گرتیە
تورگ دەیگۆ ئەوە چیە
کوشتنم لەسە نیە
ئەسلم فەقێ مەرکیە
هاتیە حوسێنە شینە
سواری ماینێ بەزینە

دەروێش ئیبراهیمی لهێبانی

سەعدوڵلا ئیسماعیل شێخانی

- چەند دەقێکی حەیرانی ئایینی.

١- خۆزی گورەک بام لە گوری نەورۆزێ،
شێن ببام لەسەر کێوی عەرەفات رۆژی عارفەی
وەکی خیوەتی حاجیان هەردەدا لەو مقامی عەرەفات لەناو غوبار و تۆزێ،
ئەی گەلی موسڵمانان دەیاڵلا بەعام بچینە خزمەتی شاهی مەدینەی،
ئەحمەدی موختار لەوێ لەگەر عەزیز و خۆشەویستان بکەین جێژنە و پیرۆزێ.
٢- بوارە گەواران دەبینی و دەبری،
گەوارەکی دادەمەزراند لە دەشتی قەراجی لە برندی سەرناجی خەندەکی
خەلیفەی تەکیەی برایم، باولی ئەو رەحمەت و بارانە لەسەر جۆتە مەرقەدی دارەخورمایێ دەگری،
دەمگۆتە: بابی کاکەی عەبدولکەریمی دەبا هەگرین دەفە و دائیران تەپری و عەلەمان
لە بەرانبەر جۆتە مەرقەدان، شەمسەدین و گور محێدینی لەسەر ئاوێ رۆخانەی خیوەتێ هەردەین لەگەر تاوری.
٣- بابێ خۆم و دەرویێشان مردم هەندێ ئاخت لۆ هەرینم،
ئەورۆ بەوێ پایزێ، نەخۆشەکی گەلە گرانم لەبۆ رەزامەندی خودای کەرەمکە دەمەکێ وەرە سەرینم،
ئەی گەلی موسلمانان با هەرگرین دەفە و عەلەمان و تەپری و بەیداغان شۆڕ ببینەوە لۆ شاری مەدینەی لەخزمەت حەزرەتی رەسولەڵلا عەزیز و خۆشەویستان ببینم.
٤- برام ئەورۆ سەرم زۆر دێشی، دەردێ من هەمووی برینە،
ئەمن دەمگۆتە بابی ئیسماعیلی لەبۆ رەزامەندی خوای دەمەکێم وەرە سەرینێ
دەردم گەلە گرانە برەک سەرم راژینە،
دەبا بەژنێ بابی سەید محەممەدی لەبۆ من بمینێ بە دارێ زینەتێ
لەسەر ئاوێ رۆخانەی بەرامبەری مەرقەدی شێخ حەسەنی لەوێ مەشهورە دەست چینە.

٥- دەریمە درێ خۆم لۆ وها بەنازی،
گەلی ئیسلامی زەمانە دەرویش و مرید و دیوانان یا هەگرین تەپری و عەلەمان لۆ قاپی عەبدولقادری بەغدایێ
لەناو مورشیدان هەر بەخۆت بازی،
دەبا شوڕ بینەوە لۆ شاری مەدینەی لەپێش رەوزەی راوەستین بەعام بکەین دوعایێ
رجا لە قاپی خودای بکەین بەرکو خودا دوعامان قبورکا مەخسود لەگەر مرازی.
٦- ئاکرێ و ئامێدی لەمن بەدار و ئاوە،
گەلی ئیسلامان با خۆ رێک بێخین بکەین تەدارەکێ مەکە و مەدینان
بچینە خزمەت ئەو پێغەمبەرەی کە خوا دنیا و قیامەتی لەبەر خاتری وی داناوە،
دەبا دەستەو دوعا رابوەستین لەقاپی خوای بەعام رجای لێ بکەین لەبۆ ئەو دینە پاکەی
لۆ خاتری موحەممەدی دینمان مەحفوز بکەی گەلی ئیسلامان دەنا کارمان کراوە.
٧- کاکە بەوێ نیوڕانێ قادر کەردم لەمن بە بەردە.
لە دەوری جێژنێ قوربانێ ئەمن دەچمە مقامی عەرەفاتێ
زەینێ خۆم دەدایێ ریز ریز و قەتار قەتار حاجی خیوەتیان لێ هەردا،
گەلی ئیسلامان چاک بزانن سەرێ چەند سارە
لە ئەسەفی ئەو دینە پاکەی حەزرەتی محەممەد کە لە بۆ موسڵمانان بەجێما
ئەورۆ زۆر کەسەردارم ئەمن لۆیێ دەستێ خۆم لەوێ دونیایێ بەردا.
٩- برام ئەورۆ سەرم زۆر دێشی درم دەکاتن ژانێ،
ئەی گەلییێ دەرویش و مریدان ئەی گەلییێ ئیسلامان با هەرگرین دەفە و دائیران
بپەڕینەوە لەزێێ دوکانێ بە شارێ کەرکووکێ
رێی باوەو تەرجیلان لە بۆ خزمەت سوڵتان حەسەنی مەشهوورە قوتبی رۆخانێ،
ئەی گەلی ئیسلامان با بکەین خزمەتی ئەو دینە پاکەی حەزرەتی موحەممەد
بۆمەی تەواو کرد لە بۆ رۆژێ قیامەتێ پێغەمبەر شافیعە خودا حاکمە لەبۆ عالەمێ دادەنێ دیوانێ.
١٠- دەچمە سەرێ قەندیلی زەینی خۆم دەدا شاری شنۆیێ،
من دەچمە سەر هەیبەت سوڵتانی سەبارەتێ بە چاوی شێخ محێدین و شێخ نەجمەدینی
دەنۆڕمە شاری کۆیێ،
ئەی گەلی ئیسلام و موسڵمانی زەمانە بادەرنەچین لە ئەمر و نەهی قورئانێ
جانفیدابین لۆ خزمەتی ئەو دینە پاکەی کە موحەممەدی بۆمەی دانا
لە بۆ رۆژی دیوانێ کە خودا حاکمە خڕدەکاتەوە جەمعی مرۆیێ.

* لە کتێبی سەربردەی کۆمەڵە حەیرانبێژێکی کورد

کەریم و ستی

کۆکردنەوەی: پیرداود مەخمووری

هێ برا سەرێ من دێشی
دەردێ لەدرم دەنناری
با بچین لۆ سەید عوبێدی
کانیە لە ڕۆخ کەنداری
ستی چاوان لێ مەشۆ
مەحبوبەکی نازداری
کەریم زەندێ ستێی گرت
ئاوای کرد لە دیواری
دوو ئاشقی جەوهەردار
دەستیان گرت بەیەکجاری
دەچن لۆ حەسارۆکان
ئەو نێزیکە لەشاری
لە بۆ ڕۆژی تەنگانەی
پۆلیسیان دێنە یاری
لەپیرە ژنەکمان پرسی
کانی ماری سەرکاری
سەرکار مەلا قادر بوو
سەگباب قەومی سەگساری
ژن و مندار و زەلام
بۆسەیان لێ داناوە
لەبرند و لەنزاری
هاشەی برنۆیان دەهات
لەدەشت و لە ئاقاری
کەریم ڕۆژێ مێردانە
دەستی دا جامبێزاری
نیشانەیەکی لێ گرتن
پێبەرت دەبوون لە کەنداری
ستی گاز دەکا کەریم
مردنم هاتە خەیاری

بابم گەلە گەوادە
پیر بوو لە خزمەتکاری
قەمەرەک بەدیار دەکەت
هاتەدەر لەناو شاری
تێیدایە برایی عەلۆی
مەولود عەفان لەپاری
هەری کێشا دەمانچەی
هەردووکی کوشت یەکجاری
کاکە سەبرم زۆر دێشی
دەردێ لەدرم بە برینە
دوو کۆتر لە هێلانێ
ئەو کەریم و ستینە
کەریم زەندێ ستێی گرت
لەسەید عوبێدی دێنە
هاتن لەبۆ هەولێرێ
مێوان بوون لە پلکینە
دەیگۆ برۆ لێرانە
بابت گەلە بێ دینە
دوو ئاشقی جەوهەردار
هەردووک دەستیان گرتینە
هاتن لۆ حەسارۆکان
هەردوک گەلەک ماندینە
چوونە مارێ قادری
نیسرەحەتیان کردینە
سەرکار مەلا قادرە
گەوادی ردێن شینە
ئەو قەومی حەسارۆکان
چ بکەم غیرەتیان نینە
گۆتیان برۆن لێرانە

دنیا گەلەک نەمینە
ژن و مندار و زەلام
لەگوندیان دەرکردینە
هەتا ئاشی حەمەرش
بەقونە شەڕ ڕۆیینە
لەشکری هەرسێ گوندان
چاردەورەیان گرتینە
ستی گاز دەکا کەریم
ئەوجا دەستان هەرینە
تازە هیچ مەفەڕ نەما
ناوی خودای لێ بێنە
دوو رەختت لەملی دایە
بێ تەخسیر بیتەقینە
کەریم گاز دەکات ستی
سەر هەرینە و ببینە
بەهەمووان نەیوێرانی
بەران کەسی خۆی نینە
چیبکەمێ هەرسێ برام
ئەوڕۆ لەپشتم نینە
قەوان لە تفەنگی پچڕا
خودا نگبەتی هینا
ترۆمبێلەک بەدیار کەت
پێم وابوو مەعاوینە
تێی دایە برایی عەلۆی
چەند کافر و بێ دینە
هەری کێشا دەمانچەی
دوو یەخسیری کوشتینە

(لەکتێبی پیرە هەولێر) - لێکۆڵینەوە
(٢٠٠٤)

پەندی پێشینان لە هەولێر

مەحمود زامدار

تێبینیەک:

* ڕێک (٢٨) ساڵ بەر لە ئەمڕۆ، خۆم لە ڕێی دۆست و خزم و برادەران خەریکی کۆکردنەوەی فۆلکلۆری دەشتی بەرهەرای هەولێر بووم، لەوانەی کە کۆشم کردبوونەوە، پتر لە (٣٠٠) تاکە (پەندی پێشینان) بوو، هەر ئەو ساڵەش برادەری دێرین و وەفادارم کاک خالید جووتیار خەریکی هەمان شت بوو، کە زانی پرۆژەکەی من بەرفراوانە، بەوپەڕی دڵاوایییەوە نزیکەی (٤٠٠) تاکە پەندی پێشینانی خستە بەردەستم، ئەوەبوو پەندەکانی لای خۆم و ئەوەی کاکی جووتیارم کرد بە یەک و پەیتا پەیتا بڕێکیانم لە ڕۆژنامەی ئەو ساڵانەی (هاوکاری) لەگەڵ چەندین بابەتی دیکەی فۆلکلۆری بڵاو کردەوە و بەشە هەرە زۆرەکەی مایەوە و کەوتە نێو ئەرشیفە پەڕپووتەکەمەوە...!

* (٢٥) ساڵیش بەر لەم ساڵە (١٠٠) تاکە پەندم کردە عەرەبی و بە پێشەکییەوە بە ناوی (أمثال من دەشتی هەولێر) لە ڕۆژنامەی (العراق) و لە لاپەڕەی (الثقافة الكردية)دا بڵاوم کردەوە...

دوای ئەو هەموو ساڵانە بە دەرفەتم زانی و لەسەر داوای بەڕێز بەرپرسی ئەم گۆڤارە بەنرخە، هەر هەمووی لێرەدا بڵاو بکەمەوە...

بەڵام بەداخەوە لە بەر ئەوەی کارەکە زۆر بە پەلە بوو، ناچار بەبێ پێشەکییەکی تێرو تەسەل خستمە بەردەست، کە دەبووایە توێژینەوەیەکی قووڵی زمانەوانی و کۆمەڵناسی و ژیاری و سێکسی و پۆلێنداری بۆ بەرو پێش بکەم و فەرهەنگۆکێکی بۆ ساز بدەم، دەبا ئەم چەپکە پەندانەش بە دیاری بۆ ئەو باب و باپیر و دایک و داپیرانە بێ کە بە ئەزموونی دوور و درێژیان ئەم دانە مروارییەیان وەک خەرمان بەرەکەتێک بۆ بەجێهێشتووین.

.

* باب مردیان خەوی لێدەکەوێ، زگ برسیان خەو لێ ناکەوێ.
* کەچە مەشکە، لە خۆی بەشیکە.
* ماری خۆت جوان تەقەت کە، سەی عالەمێ بە دز دەرمەکە.
* گەزە دەبڕی بەزە.
* ماری کودی، تاران بردی.
* کەس لە پڕەک نابتە کوڕەک.
* بە یەکی دەڕێی پێش، بە یەکی دەڕێی دۆش.
* دەڕێی بزن مشکی بە هەردوو زمانان.
* هەر ئەقڵەک لە خەسارەکی.
* یەک بەناو مەیتاندا دەڕۆیی، دەیگوت خوایە چ سارتران نەددی.
* خوا کەری باش دەداتە کەر فرۆش.
* پاشی ترێ، خەپشەی برێ.
* بە بەردەکی دوو کێلی پەڕاند.
* بە بەردەکی دوو کێشکەی کوشت.
* دەڕێی جووە، خمی لێ پەشۆکایە.

* چاو بە کلی گەورە نابێ.
* چاوەک بە خۆی جوان نەبێ، بە کلی جوان نابێ.
* بە گۆرم بڕی، دێر دەرچووە.
* بیست بەرد ببینەوە، یەک چەقوو دەسوێ.
* مردی خەرکی بە خەرکی خەو لێکەتیە.
* پێش تایێ، بەرێ بەخۆت دادە.
* دروستکەرم چاو لێکەر نیم.
* زگی من عەمباری کەس نییە.
* حیزی هەمبانەی لۆکەیە.
* مازی کەری، کون لە پاشۆڵ.
* نە مندارم لەناو مندارانە، نە سەم لەناو سەیانە.
* پووشکەی لە چاو خەرکی دەبینی کاریتەی لە چاوی خۆی نابینی.
* بەوێ شەوێ، بەوێ رەوێ، برێشکەی دەوێ.
* دەرێی گیسکە نێری، حەسەن موتربی.
* کفن بە من ببڕێ، با مردن گۆڕ بە گۆڕچی.
* زستان دابێ و بە کوندە و بێ کوندە، دەبێتە یەک.
* لە دیار دێگەرەی، بە تەمای تەقەرەی.
* پوور نەدەترێ، بە تۆبزی دەیانتڕاند.
* نازانم، رەحەتی گیانم.
* نە پێراوی تەنگ، نە خانەی بە جەنگ.
* شێلم تەنکتر، عەزابی کەمتر.
* جێی پێی خۆی نەکردیتەوە، سەری خەرکی دەینێتە ناوی.
* کەم خواردن، لە بێ دەسەڵاتییە.
* ئەوی زۆر بخوا، زۆری نازێ.
* لە قەشەیان دەدا، شەماشە لە خۆی دەڕێ.
* خزمم نییە، کەرمان لە مشکیدانی یەکتر گەوزییە.
* دۆریان لۆ کەرێ لێدەدا، گیلاکی لێک دەدا و دەیگوت: ئەو تەپە تەپە چییە.
* خەتی خوار لەبن سەری گای بنەیە.
* کەسەک کەسی بێ، هەموو کەسی کەسە، کەسەک بێکەس بێ، کەسی کەس نییە.
* پیاوی فەقیر بکۆخی، دۆخینی دەپسێ.
* کەس بەتری بن هەنگری، نابێتە پیاو.
* .... تەگەی، شاخی بزنێ.
* گا جووتی نەدەکرد، جوتیار منێی دەکرد.
* سبیلی خۆی، تووتنی خەرکێ.
* هەوجاڕ، بێ (سەرخە) ئیش ناکا.
* دەمە، چت لێکەمە.
* ئەگەر قشپلم لە پەرێزان نەدیتیە، لە هەوێزان دیتیتم.
* شتی خاس، لە خاس دەردەچی.
* رێی دوور، دەرمان نییە.
* سەری کەچەر، لەبن کراوی.
* با سەبەتی هەرنەدەمەوە، جوجکە بێتە دەرێ.
* ئاوی زۆر، ئاوی کەم دەبا.
* لە کێ شکایە، لە کێ دەنگی داوە.
* کورتێ و کەژێ، لێک دەهەژێ.
* قەرسەقول بە کەرتک بی، هەردووکیان بە نەحلەت بی.
* گریانم دێ بەنقرە، لۆ پیاوی بێ ئاقر.
* شەڕ لە بادینان، تۆز لە دەرکی مە.
* شەڕ و نیوە شەڕ، هەر یەکە.
* کراسی بەرم تێک تێکە، خۆشبی ئەو ساکوفیکە، ئەوە نایەکی دیکە.
* دایکی کەریم خانی، هەر هەندەی لێدەزانی.
* ئەشقی سەری، دایتە بەری.
* ئەگەر بەریش با، بزن سەردار دەبوو.
* پیاو بە وەسیەت نامرێ.
* تۆرە بەسەبرە، بەس بە زەبرە.
* پەنجەی دەستان، لێم هەرستان.
* سیری نەخۆی بۆنت لێ نایێ.
* کوچک لە ئاگر گەرمترە.
* نەمردیان ئاگای لێیە، نە زندیان منەت پێیە.
* دۆی بدە بێ دۆیان، لەوان وایە ماستە.
* مەرمان نەدیتبی لە هەوێزی، قشپرمان دیتیە لە پەرێزی.

* ئەگەر نەمدیبا داکت، دەمردم لە حەژمەت بابت.
* قسە فیشەکە، ئاگات لێ بێ.
* داک و دۆت بە شەڕ هاتن، کەم ئاقران لە باوەڕ هاتن.
* گا بە گارانەوە دەچوو، پیرێژن لە گوڵکە سوری دەپێچاوە.
* گایەک نێکە، دوو جلی لێکە.
* تێرکەی لە کەرێ کە، هەردوولای وەکی یێکە.
* یوومەویابە، یەک حیسابە.
* سواری کەرێ حەیبەکە، هاتنە خوارێ دوو حەیب.
* میوانیان دەردەکرد، دەیگۆت: چەکم ببەنە لای ژووری.
* شەم لەخۆی نەبوو، سەی هاریش دەیگرت.
* شەڕ لەشۆ نەک لە تێ.
* نە لە دوای چووان ئاخ بکە، نە کۆنەکای بەبا بکە.
* چ مێوژەک، چ کەوێژەک.
* شەدەم لۆ سەر پردێ نەبێ، لۆ کەینێیە.
* لەهەموو دیزان ئەسکوە، لە هەموو بووکان خەسوە.
* کەرەباب بانگ دەداو گووش دەخوا.
* چێر بە دزی کەڵێ دەخوا، بە ئاشکرا دەزێ.
* بە تەماشا، کەس نەبوویتە پاشا.
* هەر سمێرە و مەقەسەک.
* لەبن بەردی بە نرخ و سەنگ، لە حەمامی بۆ زروزەنگ.
* دوو خوشک بە مێرد دەدران، ئەوەی دی دەیگۆ: بەدرێ منە.
* برۆنە بیتۆنی و برۆنە مەرۆیان.
* کەس نەما، رەجەب سەرپارەبێ.
* لە مەملەکەتەکی مەڕ نەبوو، دەیانگۆتە بزنێ بەیرەم ئاغام.
* هەتا ئاقر، بەراوردی، شێت لێیداو بردی.
* کەو ئەو کەوەیە بەرامبەر کەو بخینێ.
* شەڕوتڕ، بە دەست پیاوی نییە.
* گۆڵکی خۆماڵی پەسەند نییە.
* ئەو ماستە مووەکی تێدایە.
* بەخۆم کۆکم و ئاگام لە عێلێ نییە.
* هێوارەت لە دەلینگان، سێ رێزەت لە کراوی.
* ئەگەر چێر بە دۆ بووا، لە دەرکەی ماخۆی دەبوو.
* چ تاس نییە نەزرنگابێ، چ کیژ نییە نەگەوزابێ.
* سە دەلووری و دەرێ: گوفەکم لەبنە، گوفەکیش دەرێ سەم لەسەرە.
* هاوینان شل و ملە، زستانان چوار لە ملە.
* هەر پیاوەک سەد پیاوی دەینێ.
* شایی لۆ دووان، گڕ لە هەمووانە.
* بیست و یەکەی ئاورەمانی، کەری بردە سەر رێی کانی، کورتانی هێناوە بە شانی.
* با مەرزان و بندیانان، هەریانکێشاوە هیشکە نانان.
* ها... پایزە برا.
* هەتا ئیشی نەبێ، کەس بەسەر ناکاتەوە.
* بەینی قەراسنجێ و خۆران، گەورەکە.
* دیسان بایداوە، سەر یاسینی گۆلکی.
* خارخاران شێت بێ، دەچێتە ئۆمەرمەندان، ئۆمەرمەندان شێت بێ، دەچێتە کێ.
* لە لایەک شاییە، لەلایەک شین.
* کابرا خزمت کێیە، بە خوای ژنم نەهێنایە.
* ئاوەدان بێ رازیانە، گوندەک و دوازدە شانە.
* کفر و کاریتەیان نەگۆتیە.
* کەری لە کن کەرێ ببەستیەوە، رەنگی هەر نەگری، سوخرەتی هەر دەگری.
* دەرێی کەرە گەورەی حەمە بلەی.
* لە ئاوەندان دەخوا، لە رۆخان پار دەداتەوە.
* کابرا، لێرە رامەوەستە دەرێی: بەکرۆکەی.
* شەیتانی بنیادەمی، بنیادەمە.
* دەرێی جاحێری بێریا تیپە.
* بارگیری خەرکی و شوری چەمێ، لێدە بازۆ.
* نە (شعیر) مارێ تو، نە (بعیر) مارێ تو.
* بێگانە، یەک مەیدانە.
* لە گۆلکی خەرکی، هەر گۆڕەسات لۆ دەمینێ.

* پیشەی لاوان، بۆق خواردنە.
* هەرچی لە دیزەی بی، دێتە ئەسکۆی.
* شەڕ بەشیر، مامرەت بە دراو.
* نەکردی نەبردی، لە سمیلان ریتی.
* کەلاک بکەوی، داراش زۆر دەبی.
* دەرێی حەسۆ و حەمۆنە.
* مەشکەی خۆی ناهەژێنێ، مەشکەی ماری میر دەهەژێنی بە زرۆپۆلییە.
* دوو کەس زۆرانێ بکەن، یەک بە عاردی هەر دەکەوێ.
* هەنگری ملی، لەبن..........
* ئەگەر کوڕ کوڕ بێ، تاریکە شەو زۆرە.
* بە حارەب مەرێ مەرعەبا، هەندەم دەخوا، هەندەک دەنێ لەبن حەبا.
* کەر باری تفەنگیش بی، گورگ هەر دەیخوا.
* گا، گروایە، کلکی مایە.
* ماران گەستی لە گوریسی رەش دەترسێ.
* مارێ بۆزێ نانیان نەبوو، داوای تەرەپیازیان دەکرد.
* لەگەر ساحێب مارشێن دەکا، لەگەر سەی سەرەو دەبا، لەگەر گورگ گۆشتی دەخوا.
* دێ دەنگی دۆرێ، پیرێژن ناگاتە کەچە سۆرێ.
* لۆمەی عەبدی، لە عەزابی قەبری گرانترە.
* عەزابی قەبری داوێمە سەرخۆم، لۆمەی عەبدی ناوێمە سەرخۆم.
* ساحێب مەڕان، دەچوونە کن ساحێب کەران، لۆ قیچەکی روونی سەران.
* پیری و سەد حەیب.
* مزگەفت رووخایە، میرابی مایە.
* دەستی وی، لەبن سەری منە.
* قسە قسان رادەکێشی.
* لەمن مەدە لە برام بدەن، لەمن وایە لە رەشکەی کای دەدەی.
* پوورم لۆمەی منی کرد، بە خۆی هیشکەڕنی کرد.
* ئاقر ئەو کەسە لەگەڵ شێت بەرێوە بچێ.
* خۆر لە دۆی خۆت مەکە.
* مار لە خۆی نەبوو، میوانی لێ حازر دەبوو.
* کەری بە کاروانی قەرەو نابێ.
* مندار گورجیلەیە، کووی بەخێو بکەی وا دەبێ.
* گورگ پیر بێ، دەبتە قەشمەر باشی سەیان.
* لە دەرکان مەدە، لە دەرکەت نادەن.
* مێشەکی کردە گامێشەک.
* بەسەد دەرزی، گاسنەکی تێ نایێ.
* نەشیری حوشتر، نە دیداری عارەب.
* لە چاو شلان پەیتە.
* مار بە ماخۆی نەچی حەرامە.
* بە کەرێ ناوێری، تاو دەداتە کورتانی.
* بە نۆیان نەدەچووە شایی یێ، بە دەیان دەرنایێ.
* لە بنەی سامارە.
* پیاوی یەکچاو، لەناو کۆران پاشایە.
* دیزە لە دەست کابانێ بشکێ، تەقەی نایێ.
* قەرد، دانەوەی دەوێ.
* حەمام بە تڕان گەرم نابێ.
* گوریسی لە بن دنیا راخستیە.
* ژنی گەرۆک، لە سەگ ناترسێ.
* ئەوەی سمێری سۆر بوو، هەمزاغا نییە.
* لە ئاوی مەنگ و پیاوی مۆن بترسێ.
* دزو درۆزن لە یەک چینن.
* دووڕوو دوژمنی خوایە.
* فێر کەران فێر مەکە، وەکی فێرت کردن لەبیریان مەکە.
* خۆ ماست نییە، بە بەرۆکتدا بێتە خوارێ.
* دەرێی گورگی باران دیتەیە.
* دەرێی کوردی دۆ نەدیتەیە.
* مریشک جیقنەش دەکا، هێلکەش دەکا.
* سێبەری هەموو کات، وەکی یەک نییە.
* شیوی زۆر، یان سورە یان بێ خێ.
* تەگبیری دووچاو، باشترە لە یەک چاو.
* گچکە لێم ناپرسی، گەورە لێم ناترسی.

* هەویری تۆ، ئەوەندە ئاوەی ناوێ.
* پیاوی تێنەگەیشتی، لە بەرای خوای خراپترە.
* هەتا ئیقناعم کرد، بەخۆم لەبیرم کرد.
* دەرێی بیسملای لێ نەکرایە.
* خۆ کوندەبۆ نی، بەخۆی لۆت بی.
* لێقەومان لەگەڵ پیاوی عاقل خۆشە.
* ناوی گەورەی، دەرکە وێران.
* تفی سەر هەوراز، بە رووی خۆت دەکەوتەوە.
* هەموو رۆژێ، گورگ بەسەر سەدەی مەحموودی بایزی دانایێ.
* ئەو هەوارە، ئەو بوارە نییە.
* بەرخ لەناو کۆز دا نایێ.
* پیاوی درۆزن، وەک گوریسی ناو هەمبانەیە.
* برووشی مێردان، بە نۆب دەکورێ.
* لەگەڵ بووکێ نەبێ، لەگەڵ بەربووکێ نابێ.
* سەری سبیلی وبنی پراوی.
* کەری نوو، هەوساری نوو، تەقرە و جریت و هاتووچوو.
* داکێ ببینە و دۆتێ بخوازە.
* کەرم تۆیی بە بارەوە، مەلا کورم فێری خیندن کە.
* جوو لەترسان، فەقێ لە برسان.
* شاباشی خۆم دەدەم، قیت هەر دەپەرم.
* ترکەن بمگری، فسکەن بەرمدا.
* نان نانی حاجی تاژدینی، رە سوولاغا مارت ئاوا.
* بووک لەسەر زینێ، یا رزق و یا نەسیب.
* گورگ مەری دەینی، ریوی دەرێ: هینامان.
* گۆتیانە هەسپێ بینە پێت نارکەین، قالۆچە لاقی برند کرد.
* شەری هێستر و بارگینان، کەر دێنە ناوێ.
* سەری دوو بەرانان، لە مەنجەرەکی ناکورێ.
* دوو گندۆرە، بە دەستەکی ناگیرێ.
* بنیشت زۆر بجورێ، تامی نامینێ.
* هەتا نەتخوارد تێرە، نەتگۆ سوێرە.
* پاروو لە دەو بەربیتەوە، بکەوێتەکۆشی باشترە.
* شین و شایی، دەستەوایی.
* دەست بکەوتە بن بەرداشی، دەری بینە بە هێواشی.
* کەرەکەی جارانە، بەس کورتانی گۆڕایە.
* هەتا گۆتم بیسمللا، گۆتی ئەلحەمدولیللا.
* قسە کەتە زارەکی، کەوتە شارەکی.
* پاش رووتکردن، تاسی زێڕ لەسەرت دانێ.
* کیشکەی ئەو سار، دەرێتە ئی پار نازانی جریوە جریوی بکەی.
* مەیدان، مشکان نەخواردییە.
* بزنی نەبێ، کاری لە کێ بوو.
* کەس نەما، بولبوولی بە برای بژێلێ لێدەدەن.
* ئاخوری دکا وماینی نییە.
* تەقە تەق، تەرۆزی خۆشە.
* هەینێ دەکەم، وەکی هەنگ بە دارێ وەبی.
* خۆ بەروونییە، لە قەپێک بچتە دەرێ.
* پیرێژن منێ منێی بوو، مارە بکرێ، پاشان دوای هەشت یەکی دەکرد.
* بەختی داکان، جەهازی کچان.
* ئەوەی بەنگۆناشێ، بیدەنە پوورە رەشێ.
* زمان بەرای سەر و قەرای سەرە.
* گوللەی خۆی پێکەوتەوە.
* شەموو بە کەم کەس.
* ئاو و ئاگر، بێ ئامانن.
* ماران باریان کرد، خلە کەپری دەکرد.
* یەک لە مردنە، یەک لە تێوەرکردنە.
* قەل لاسایی کۆتری کرد، رۆینی خۆی لەبیر کرد.
* ئەو هەویرە ئاوی زۆر دەوێ.
* مامان برازان بزرکرد، خاران خوارزان مەزن کرد.
* زۆر گۆتن لە زگ سۆتن.
* ئەدی کێ گۆر هەرکەن، هەر دەکەنی.
* مار بە قسەی خۆش لە کونێ دێتە دەرێ.
* دوژمنی خۆت، بە شەکراوی بکوژە.
* دۆشاو لە پاشای قات نییە.
* کورز، تا لێی دەی، گەنمی لێ پەیدا دەبێ.

* یان ناچتە ئاشێ، یان ئاشەوانی دەکوژێ.
* پیاوی درێژ ئاقڵی لە چۆکییە.
* عارەب مێوژی نەخوا بەس نییە.
* لەلایەک دوونیا خرا دەبوو، دووسوار لە جەردەیی دەگەڕان.
* پیاو لە ناحیلاجی، سەری بە ماری دوژمنیش دادەگری.
* چکەچکی دڕۆپەی، ببینە ونییەی قەرداری مشەمشی زڕیابی.
* بە هەموو دینەکی، هەق هەر هەقە.
* لە وەختی راوێ، گووی دێ.
* هەوێنێ مەنجەرە شیرە.
* مار هەتا سەری پان نەکەیەوە، نامرێ.
* بەراز هەتا پیر نەبێ ناکوژرێ.
* کراسەکی بە پیسی بدڕێنە و سەد بە خاوێنی، کەس پێت بڕوا ناکا.
* ئەگەر خزم نەمحەپێنی، بێگانە دەمچەغێنی.
* نانی شوانی، چ لە هۆری چ لە توری.
* کردەی پەشیمان مەبە، نە کردە پەشیمان بە.
* کێو بە لەقەی جاشەکەر، نزم نابێ.
* دۆشاو بە......، لە جێیەکی بێ ئاو.
* بارە گیزی لێ نێی، خرەی نایێ.
* سەری مەڕی، زگ گورگە.
* ئەگەر هێستر بزێ، دنیا خرا دەبێ.
* دەستی کوڕەیان لۆ خەزینە دەبرد، دەیکێشایەوە.
* برینی خەنجەران چادەبتەوە، برینی جوونان چانابتەوە.
* ئەگەر کابرایەک ساحێب بەخت بی، سەی بەردەکەی دڕ دەبی.
* هاوین لە دوای بەهارە.
* مێوانی بە دیاری، هاتیە لۆ ئیش وکاری.
* تەزبیحی ملم سەد قلە مەرجانە، سەد جوون بە جارێ لە بۆم هەرزانە.
* خوا غەزەبی لە مێروستان بگرێ باری دەداتێ.
* باراشت لە هەموو ئاشەکی هەیە.
* دەوی سەگ، بە تیکە نانەک ببەستە.
* حەشری ماری بەداری.
* دار هەڵبڕە سەی دز دیارە.
* ئەگەر پیاو هەژار بوو، قەرزی کۆن و خزمی دووری بەفیکر دێتەوە.
* دار کە لار بوو، سێبەریشی هەر لارە.
* لۆبێ پێت دەرێم کاکە، هەتا کێشکەم لۆ بگری.
* هەر پەنجەک خینی خۆی لێدێ.
* ئەگەر پشیلە باری هەبا کێشکە کۆتا دەبوو.
* رەژوو هەر دەست ناسووتێنێ، رەشیشی دەکا.
* ئاگری دزان شەوێ دەگەڕێ، چەقووی پۆرا دوو رۆژ دەبڕێ.
* سەری نەدەهێشا، پەڕۆی لێدەئاراند.
* جاشکی کورکن، گوڵکی هورگن، منداری چرمن پەسەند نییە.
* ژووژک دەرێ تری خۆم و سڕی خۆم.
* درۆزن نیو رۆژی هەبی، هێوارەی نییە.
* شەمشەمە کۆر حەزیش لە رۆژ نەکا، رۆژ هەردێ.
* هێسک لە دەوی سەگ بکەوێ، کەرکی نییە.
* ژنی بە دووکەتی دەرێ، داک و بابم خرابوون.
* هانەهان و مشەمش. زەڕو زۆری قازانج چش.
* مردنیان پێ نیشاندا، بەتایی مەمنوون بوو.
* ژنی هێنا، بە تەقەی سێرێ، بە قوڕەی چێرێ.
* لە مارێی نییە زات زەراقەت. پێشی دەرێن کێخا موراد.
* هەویری هەرات، پیشەی ورات.
* هی خۆم لۆ خۆم، هی توو دەخۆم.
* حەز لە شیوی پراو، لێ دەکاتە پەنیری ترشاو.
* لەبەر گورگی، مارداری تەرک ناکرێ.
* دادەنیشم گورگ دەمخوا، هەردەستم ئاو دەمبا.
* لە عاردی و لە عاسمانان، گاز دەکرێ هاوکووف.
* قەرداری، شەرمەزاری.
* گوتیان: سرکە لۆ ترشی، گۆتی: زەرەری خۆمە.

* ئاش لەمیزە میزیی، هەر دەمیزی.
* ناکەسان مەکە بە کەس، کۆراوان مەکە بە رەز.
* خێر دیتم لە عەولافات، مەڕ بردم کاوڕ هاوردم.
* نە پێم هەیە راکەم، نە زارم هەیە هاوارکەم، قوڕی کێندەریێ بەسەر خۆم کەم.
* نۆکی بە نۆ پاروان نەدەخوارد.
* هەردەوە کۆشی بڕۆنە کەرۆشی.
* ئەوەی لەبن بەڕێ بێتە سەر بەرێ.
* سە، بە قوەتی کلکی هێسک دەشکێنێ.
* نە جوو جۆت، نە عارەب لاوک، نە هرچ گێرە.
* هەتا لەسەر دەست نەڕۆی، قەدری پێ نازانێ.
* سەد تەشقەرە بە ساتمەکی.
* هەتا دز ماخۆری گرت، ماخۆر دزی گرت.
* کلکی سە، بە قالبیش راست نابتەوە.
* چەند سەی بشۆی هەر ئاوەگرە.
* ئێسک و سە، لە توو.
* چەکە لۆ رۆژەکی هەر دەگیرێ.
* لە زستانێ شەوەک، لە سوارێ هەوەک.
* حەفت دەردی لێبوو،.... دەرهات گوتی: یاخوا بەخێر بێی سۆرە گووری باخان.
* ئەگەر هەسپ چاک بێ، ئاوزنگی ناوێ.
* سوار ئەگەر عارەب نەبێ، بارە، شیر ئەگەر میسری نەبێ دارە، ژن ئەگەر ئامۆزا نەبێ هەر بارە.
* رەشە مانگ رەشی رەوان، بەشەڕ دەینی بووک و خەسوان.
* یان لە رێیە، یان لە جێیە، یان مزەرەتی خوای پێیە، هەموو سەددەق مالۆخی، لە سری مالۆمی.
* مار لەچار، ماخۆ لە دیار.
* گۆلک بەگجی گجی، نابینێ.
* هەر کرپیە، جلەکی تەڕ بە خۆت دادە.
* قەت تاژی، بە توولە مەدە.
* پێش بالێ بەربوون، ئاورم لە دواوەت بدەوە.
* هەرچەندی دەیکەمە ناوزک، خۆی دەکاتەوە پاروو.
* پزغشک لە ماری تورەیی، گۆرمزەی دەخوا.
* خۆ نان و پیازم لەگەڵێ نەخواردیە.
* کۆتەر گۆیە، هەر ئەورۆیە.
* ناوی نەبوو لە ناوان، گووی دەکرد لە سەروچاوان.
* ریوی بغەزری لە چیای، سوودی نییە.
* تەغدیر، تەکبیر هەر دەبڕی.
* چاوی لە دەریان، خۆری لە سەریان.
* بە ئاگر برۆ سەرێ، بە باوەشێن وەرە خوارێ.
* چیغ بێ چیغ راناوەستێ.
* کە ردێنت هەبوو، دەبێ شانەی لە هەرگری.
* هەتا جاحێر بووم نەمزانی، وەکی پیر بووم نەمتانی.
* ماری مردن، با بردی.
* بیسمیللا، رۆژەکمان گرتیە، جارێ بیست و نۆ رۆژ مایە.
* بزن بە پێی خۆی، مەڕ بە پێی خۆی.
* نیشانەی بارانێ، نیشانەی مردنی تایە.
* رێوی بنوی، خەون بە گۆشت مریشک دەبینێ.
* بە قەدەر حوشتری خۆت، هۆیە هۆیی بکە.
* دەرێی جیوەی تێکرایە، راناوەستێ.
* گا، گاگۆزی لۆ خۆی بچینی، ژانە سەری خۆیتی.
* حوشتری لە قەسابخانەدا، مردار مەکە.
* تڕ لە کێ و تەورداس لە کێ.
* سەری کەچەری، بە گۆلە ماستەکی دەشکێ.
* پیرێ، جوانییەکی خۆت، بەپیرێ.
* کەچەر شەرمت بێ، یان گەرمت بی.
* ماری میران، دەکەن دوو هەویران، یەک ئی جوانان یەک ئی پیران.
* کەنگر و دۆ، بە وەختی خۆ.
* هەق کەون دەبی، بەران ناچی.
* تفەنگی تو بەتارە، بەران دری من وەنارێ.
* دوازدە لێکیان دەژەنی، ئەوەی ئاخری دەیگۆ: خوایە لەو دەقەی رابگری.
* کەری بە کورتانی دەناسی.

* تێرکەی لە کەرێ کە، هەردوو لای وەکی یێکە.
* سەری نایێشی، سێتای لێدەنارێنی.
* خۆ لەسەر شێوە سۆرێی، پازنەدایە.
* حەیای بوویتە حەیای پیاز فرۆشێ.
* لە بەراوان راوەستایە، هەرچی بێ دەیگرتەوە.
* ئەگەر وا نەبوو، ئەو ردێنە بتراشە.
* تفەنگی خۆت، لەگەر تفەنگی من، بە دارێ وەمەکە.
* گوندەک و گندۆرەک.
* سەد گندۆرە، هۆهۆیەکی نایێنی.
* کلکی کەری قازی بڕیە.
* کەری خەساش، بە قەدەر خۆی ئیش دەکا.
* مار، بە گۆتنێ و نەدان، کەم نابی.
* لۆ بابت جاروبار بووم، لۆ عالەمیش تەبەڕا بووم.
* لە حەژمەت تووتنی، دەتری.
* خۆ هێلانەی پەڕەسلکەم تێک نەدایە.
* هەر عەبا و عەسا، چوویتە دەرێ لە مارێ.
* خۆ ئەمن سەپانی تاوێران نیم.
* سێبەری لۆ من نییە، لۆ خەرکی لەکێ بوو.
* گندۆرە هاتنە برانێ، خزم هاتنە فرانێ.
* هەر برێ، هەندەم شیرو دوازدەم پەنیر.
* دەکوژێ و نایشێرێتەوە.
* شیوی گەرم، ئاوی ساردی تێ مەکە.
* شوڕەکی وای لێدا، عارەب لە حوشتری نەدابی.
* ئەوە چیە بە چاوت: گووە یان مووە.
* بەرگ ئەگـــەر نەشکانە دوو، دەنگانە یێک دوان بێنی.
* قسەی بکە کەلک بگری، ڕەی بپیوە سەریگری.
* بووکی سارێ، بەریدە مارێ.
* دەرێی مازی ناو تەبەقێیە.
* ئاشیش بە نۆبەتە.
* خێن بەری چاوی گرتیە.
* سۆری دیت، سەمای لەبیر چوو.
* جوانی بە دەستی، کەس پێی ناوەستی.
* عومری درێژ، شەرمێ لە کەس ناکا.

* ئەگەر لە خۆت نەخەفتی، وەکی کوندە بە جەختی.
* من ئاغا و تۆ ئاغا، کێ جێگامان بۆ راخا.
* کوڕ کە منداریی، چاوی بابی دەرێنێ.
* ئەگەر باپیرم نەمردیایە، دوو کوڕی دێنی دەبوو.
* سەپانی داس رەش.
* دێزە باری ترش بوو، لەناو زینێ دەنووست.
* لە ناوەندی دوو بەردان، ئاردەکی هوردم دەوێ.
* ئەو قسەیە با لەناو دوو نانی گەرم بێ.
* بارە خێیانی لەسەر پشت بکە، دەنگێ ناکا.
* دەرێی چێرە، کەر درایە.
* هەر هەوارەک و بوارەک.
* کوو چاکرێ، لە چ جێیان رەش نابێ.
* خوا یاربی، دوژمن هەزاربی.
* نەخۆشی گردەچاری، هەر دەخوا و هەر دەناری.
* کلکی بە شاهی وەنایە، لێ بکاتەوە دەکەوێ.
* شەیتان عەجەلەی کرد، چاوەکی خۆی کۆر کرد.
* نۆین، نۆینی داکەمارانەیە.
* وەختی گاوگێران، سازم لێدەدا لۆ جوامێران.
* کردیە گێرەی ئۆمەرە خێلی.
* ئەوەل رۆیی، شەپۆری دوای بژمێرە.
* کلکی کەری وەیسی بڕییە.
* لە کەرەکی تۆیی دەگەڕێ، نارەکەی لێبکاتەوە.
* کەس نارێ، خارە پاقرەت بە چەندن.
* با دەستمان لە تیتکی یەکتر گیر نەبی.
* وەلحاسل، کەر راکێشانە.
* بەکن شەیتانی دابچی، پلەکی دەگەینیتێ.
* شەیتان یەک پەلکەیە، ئەو سێ پەلکەیە.
* نە ژنی کۆفی لار، نە ساری دوو بوار.
* مارێ بە تەنێ بحێشتی بدەنێ.
* سەری لە زێڕ بگری، هەر ئەو کوڕە دەبی.
* زۆر تەقەی لەسەر پشتی کرایە.
* دەرکی هەمبانەی درۆیانی کردیتەوە.
* ئیشی شەوێ، چشتەکی پێدەوێ.
* ژووژک دەرێتە تاوس، پێت رووتە.

* هەر ددانەکی، بە چل سار هاتیە.
* پیرە کەری، ئاقر جاشکانی.
* دەرتی ریوی، ناو پاوانییە.
* جۆتی بێ سەردەکا.
* قسەی مەندان، هەموو جۆرەکی هەیە.
* چوومە کانیێ ئەولاتر، ئەویش لەوێ خراپتر.
* ئەگەریان لە مەگەر مارە کرد، بریاری لێ پەیدا بوو.
* داری (بریاریێ) قەت بەری ناگری.
* هەند زۆرزانە، دەرتی بە حەفت وەستایان پاراو کرایە.
* چاوی هەند قایمە، شەرمێ لە شای ناکا.
* دروونە لەبەری دەستی ناکرێ.
* کۆردیان لۆ سەر خەزێنە دەبرد، دەیگۆ مەمبەن کۆزم ساوایە.
* هەندێ سەیەکی پێسووتای دەگەرێ.
* ئەو قسەیەی کردت، کەوتیەکیان لەبەر کردی.
* خۆ خمخانە نییە، بچم و بیهێنمەوە.
* بەراز دەعبایەکی درە، هێلکەی بکا دەکا.
* کەر و بارت بەخێر بێتەوە.
* کوردە، بەردی خۆی بەروونەوە.
* ئەقری منداری، تری کەنداری.
* ئیشکەرم بمرێ، تەگبیرکەرم نەمرێ.
* باری رازیا نەبوو، بەدرێشەی دەمرد.
* پیاوەک چل رۆژ رۆیشت، وەکی هاتەوە چل سواری میوان بوو.
* بە مستە ئاوەکی بە مەلە دەکەوی.
* دەشی خورێ و دەشی پێستی.
* نانت گەرم بی و ئاوت سارد.
* مرد، هەتا خۆری بە قسمەت بی.
* لەکێ فێرە ئاقر بووی؟ لە بنیادەمی بێ ئاقر.
* کورتانی، لۆ کچی دروست دەکا.
* کەس بەجەمە تێر ناخوا.
* سەری سەی بە دیاری هینایە.
* بە ماری خەرکی پیاوەتی دەکا.
* میوان چاکی، خانەخێ خراپ.
* بووە فسی ناو رانکێ.
* فران کەس نۆ پیاو و نیوە.
* تری بەنێو بیوران ناشکێ.
* هەر شەرەک، لۆ جوامێرەکی.
* خۆ قونجرکەی لە ژنە دۆمی نەدایە.
* لە تو ناترسێم، لە بەردی ناو هەمبانەی دەترسێم.
* جوان، بە نانی ناخورێ.
* زینی لە کەرێ دەکا.
* داری بگوشی، ئاوی لێدینی.
* کەس دوو برای لە قەبرەکی نەنایە.
* هەتا مرد، بە حەسرەت نانی گەرم بوو.
* نادار نەکا خەتاکار، خلە دەبری چەنگ و بار.
* وەکو پەسیو زۆربی دەڵێن: داخۆ چ بێوەژنەک مێردی کردیە.
* گوتیانە هێستری، کوری کێیی؟ گۆتی: خارم ئەسپە.
* مامناوەنجی دریان فەراحە.
* زەمانی عیسا و مووسا نییە، هەرچی درۆیان بکا، رووی رەش بی.
* گەیاندییە مریشکە رەشەی.
* خۆ سەری منت بە کاورە مێ نەکرییە.
* شەوم بە پەنجەی دەستان کردەوە.
* لە هەر کانییەک، ئاو ناخواتەوە.
* نیشەکەی پووشی بەسەر کرد.
* نانەک و گایەکی لەکن یێکە.
* سارێ دوازدەی مانگێ، لە کورتانی خۆی دەلەوەرێ.
* گۆشتی خۆم، بە کەبابیەوە دیتیە.
* جوان بە جوانی پیر بەنانی.
* دەستەکی نەفتە، دەستەکی جەفتە.
* ئەو قسەیە، قاویت و رەشەبایە.
* بووە ئاگر و پووشە سۆرە.
* سە، زمانی بگاتە برینی خۆی، چا دەبێتەوە.
* خدر و ئەلیاس، سار بوو خراس.
* فێری مەلەم کرد، هەنووکە خەریکە بمخنکێنی.

* وا مەزانە ئیسلام بوویە، دیری چاوم هەر لێتە.
* دەرێی ماری پێ لە زگە.
* سەری کەری، لەبەر بەری.
* دیزە و گۆزە نەبێ، ئەوی دی هەمووی بە لێدانی چا دەبێ.
* کابان ئەوە کابانە، پیستەی بکاتە هەمبانە.
* سەد کۆتکە گوو بخو، کەس نارێ عافیەتت بی.
* فێرە شاییم کرد، هەنووکە دەستم ناگرێ.
* دنیا نەینۆکە، کووی تەماشاکەی، ئەوهات تەماشا دەکا.
* دنیا چەمە چتک و خراپی تێدایە.
* بنیادەم جەرەبە، چاک و خراپی تێدایە.
* هەم زیارەت، هەم تیجارەت.
* خوا عەبدی خۆی باش دەناسێ.
* گۆشت قابیل بە بازە.
* لۆ خۆمان سەرەی ناکا، لۆ خەرکی بنەی دەکا.
* دنیا بەهەشتی پیاوی نوێژنەکەرە.
* پیاو بە پیری فێری پراو خواردن بێ، دەستی لۆ کەپووی دەبا.
* یێکەک ردێنی زۆربی، پێی دەڵێن: ردێنی دەرێی چەمکی ئاغۆڵانێیە.
* بە هەموو پیکەکی لێەدا.
* فران: بەنی دوو هەمبانەیە.
* یێکەک بەسەر مەیتانی پازدەدا، دەیگۆ: خوایە چەپارەمان بدەی.
* لۆ کۆتکت پر بووە.
* ئیشی کردنە، خۆشی، هەڤکردنەوە، ناخۆشی.
* سەد خۆزگە بە کفن دزی.
* جەرەی ئاوێ لە رێی ئاوێ دەشکێ.
* پیاو ئەگەر بە دۆستی داکی نەوێرێ، دەبێ پێی برێ خارە.
* گوریس بە یەکلایی نەگاتێ، کوو بە دوولایی دەگاتێ.
* پیاو کەسی نەبێ هەژار دەبێ، ژن کەسی نەبێ هار دەبێ.
* سرکە هەر چەندی بمێنێتەوە، ترشتر دەبی.
* ماری قەرپ، سەر بە ساحێبیەوەیە.
* هەندە شیرین مەبە قووتت دەم، هەندەش تار مەبە فرێت دەم.
* ختێ و فتێ رێک کەوتن.
* لەقەی لە بەختی خۆیدا.
* هەنجەتی ترێ، نانی جۆیە.
* ماسی لە ئاو مەعمەلە ناکرێ.
* چ سوحبەتەک نییە، راستی لەگەردا نەبێ.
* هەموو کابانەک ژنە، هەموو ژنەک کابان نییە.
* لە قەلانی کردم، لە کۆترانیشی کردم.
* هینی بزن هەرددم لە دەرێیە، ئەگەر هینی مەڕ جارەک بەدیار کەوی، هۆیهای لێدەکەن.
* پێی گەورە منەتە، سەری گەورە دەوڵەتە.
* چ دەخۆی قاورمەی بە لێوی، چ دەخۆی باسرمەی بە سێوی.
* فەقیری شامی تێرکە، کراس لۆ مەککەی مەکە.
* ئاوی پیسیش، ئاگر دەکوژێنێتەوە.
* ئەوەی زنجیرت لە پێ دەکا، بەخۆی داینامارێ.
* دوو حاکم نابێ لە شارێ، دوو ژنیش نابی لە مارێ.
* ئەگەر پیاوی، هەر وەسۆی.
* هەر تەواو نەبوو، بووە کراسەکەی نارێ.
* نوێژی لە وەختی، پاشای سەر تەختی.
* هەشت بی مشت بێ، نەک نۆ بی نەبێ.
* ماری نییە شیوی شەوێ، بووکمان پاقراوەی دەوێ.
* کا لە کادینێ، جۆ لە جۆخینێ.
* ئەو جاشکەش لەو کارەیە.

* ئەم بابەتە لە گۆڤاری ئاسۆی فۆلکلۆر، ژمارە (٢)ی ساڵی ٢٠٠٠ وەرگیراوە.

گاڵتەو گەپ

دکتۆر هیمدادی حوسێن
کۆلیژی ئاداب- زانکۆی سەلاحەددین

گاڵتەو گەپ، کە ئەو بەشە سەردکی و سەربەخۆ گەوردی فۆلکلۆرە، لە لای نووسەران کەمتر بایەخی پێدراوە و هەقی خۆی نەدراوەتێ، چونکە ئاوڕدانەوییەکی خێرا بە کتێبە فۆلکلۆرییە کوردییەکاندا ئەو راستییە دەسەلمێنن. ئەودیشی تائێستا نووسراوە لایەنێکی گاڵتە و گەپ یان گاڵتە جارێ گرتۆتەوە، وەک کتێبەکانی (رشتەی مرواری)[1]ی مامۆستا سەجادی و (بۆپێکەنین)[2]ی مامۆستای خوالێخۆشبوو گیوی موکریانی و (گاڵتە و گەپ)[3]ی پیرەمێردی مەزن، نوکتە و قسەی خۆشیان گێڕاوەتەوە.

هەموو ئەمانە گاڵتە و گەپ لە شێوەی نوکتەو حیکایەت و کورتە چیرۆکدان، هەر بۆیەش لەبەر رۆشنایی ئەم کتێبانە (دکتۆر عیزەدین مستەفا رەسووڵ) وتویەتی:

(گاڵتە و گەپ لە شێوەی چیرۆکێکی کورتدا دادەڕێژرێ...)[4]، بەڵام ئەگەر سەیرێکی دەقی هۆنراوە فۆلکلۆرییەکان بکەین، ئەوا هەر زوو بۆمان دەردەکەوێت، کە مەرج نییە گاڵتەوگەپ تەنها لە شێوەی حیکایەت یان کورتە چیرۆکدا یان نوکتە و قسەی خۆشدا بێت، بەڵکو لە هۆنراوەی فۆلکلۆری و مەتەڵی فۆلکلۆریی کوردیاندا بە ئاشکرا بەرچاو دەکەوێ، بۆیە ئێمەش وا لەو چەند لاپەڕە کەمەدا کۆمەڵێ هۆنراوەی فۆلکلۆری دەخەینە روو، کە بۆ گاڵتەبازی و بەزم و کات بەسەر بردن و پلار و تیر و توانج وتراون و تۆزێ لە بارەیانەوە دەدوێم و دواتر بە کورتی هاوبەشیەتی ناوەرۆکیان لە ئەدەبی کوردیشدا دەردەخەین.

تا ئێستاکە ئەو بەشەی فۆلکلۆر- گاڵتە و گەپ. لێکۆڵینەوەیەکی فراوان و لەسەر زەمینەیەکی زانستی و ئەکادیمیانەی بە خۆوە نەدیوە، کتێبی (لێکۆڵینەوەی ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی)، وەک بەشێکی سەربەخۆ زۆر لایەنی شاراوەی بە جوانی دەرخستووە و چۆتە ناخی بابەتەکەوە، بەڵام ئەویش وردە هەڵەی تێکەوتووە.

ئەگەر سەیری بەشەکانی دی فۆلکلۆری کوردی بکەین چ لە پەندی پێشینان و، چ لەداستان و، چ لە هۆنراوە و گۆرانی هەموویان نامیلکەو کتێبی سەربەخۆیان دەربارە نووسراوە و شیکردنەوەی پێویستیان تا رادایەک بۆکراوە.

بەکورتی: ئەگەر هەقی خۆیشیان نەدرابێتێ، ئەوا خۆماندوو کردنێکی زۆریان بۆ کراوە، کەچی هەرچی گاڵتەوگەپ لێیەوە بەدوورە. کاتێ کە دەڵێین: گاڵتە و گەپ، تەنها مەبەست پێکەنین و کات بەسەر بردن نییە، بەڵکو بە زۆری لە پشت پەردەی پێکەنینەکەوە لایەنێکی ناهەموار بەهۆی گاڵتەوە دەخاتە روو، کە خۆی لە خۆیدا رەخنەیەکە بەرامبەر بەو کارە.

* * *

* زۆر جار باوک و باپیرانمان لە کاتی دروونەو قەسەر و کوتانێ، لە گوێ ئاگردانان و دیوەخاندا بۆ کات بەسەر بردن یان بەدەم کارکردنەوە بۆ هاسانکردنی

کارەکەو هەست بە ماندوو بوون نەکردن و بۆ خۆشی دڵان قسەی خۆش و عەنتیکەیان گێراوەتەوە چ بە شێوەی گۆرانی و، چ بە گێرانەوەی قسە و حیکایەت، یان بەیت و هۆنراوەی گاڵتەجاڕی بوو بێ. هەوڵدەدەین تەنها لایەنی هۆنراوە بگرین و بوارەکانی دی بۆ دەرفەتێکی دی هەڵگرین.

لەم تێکستە درێژەی خوارەوەدا بە نێوی (زەمی یار)، شایەر وەسفێکی گاڵتەجاڕانەی تەواو هەموو گیانی یارەکەی دەکات. لە دەقەکەشدا زۆر ئاشکرا هۆیەکەی بەرچاو دەکەوێ، کە هەر ئەوەیە شایەر دەڵێ کە من تەماشای دەکەم ئەو رووی خۆی وەردەگێڕێ و پێی ناخۆشە، جا بۆئەوەی خەمی دەردی دڵی خۆی هەڵڕێژێ، دانیشتووە بەم شێوەیەی خوارەوە وەسفی کردووە، هەروا وای بۆ دەچم، کە ئەو کەسەی شایەر پێوەندی لەگەڵ هەبووە و بەیاری خۆی ناوبردووە «کچ» نەبووە و «ژن» بووە و شووی کردووە، ئەمەش وەکو لە کۆتایی دەقەکەدا بە دەردەکەوێ: کە دەڵێت:

وەستـــــا بــــرایم کـــــۆرەبی
حــــــەفت عـــــەلبـەی زەرەردایە

وا دیارە مـێـردی ژنە ناوی برایم بووە و پێی گوتووە، کە حەوت (عـەربە)ی زەرەردایە ئەو ژنەی خواستووە، رەنگە خوازێنی کچەی بە حەوت عـەربە گەنم یان جۆ کردبێ بە پارەی حەوت عەربە گەنمەکەبێ.

زۆر جاران لە کوردەواریدا بە ژنی خراپ و کارنەکەر و تەمبەڵیان وتووە: «بەخوا کایشی لێ خەسارە» واتا: گەر لە جیاتی خواردن «کا»یشی بدەیتێ، چونکە نرخێکی ئەوتۆی نییەو دەدرێ بە مەڕ و کەر و ئاژەڵی دیکە «کا» یەکە بە خۆڕایی و لە هەوەنتە دەروا و ئەوە ناهێنێ، ئەمەش دەقەکەیە:

کـــاکـــە یــــــارم وا رۆیی
دەڵێن پشـــــــتی شکایە
سنگی لیـــــــسی کـــۆتران
جـــیـــلنەی لەســـــەر رۆایە
خــــەیـوەتەکی لــــــەبەردا
پێنج ســــــەد پینەی تێـدایە
وەکی تـەمــاشــــای دەکـــەم

بەژنی چــــــەندە بڵـندە
هوورگ پــــــالی پێـــدایە
ســـوندەکی قـــــایم دەخـــۆم
دوو گــــوجـــیلەی تێـــدایە
پەرچـــــــەمی بنە کـــفــرە
بـــــزنان دەورەی لێـــــدایە
تـا دەگـــــاتە کــــــۆتایی:
وەســـتـــــا برایم کــــــۆرەبی
حـــەفت عـــەلبـــەی زەرەردایە[٢١]

* * * *

بێوەژن لە هۆنراوەی گاڵتەجاڕی کوردیدا:

تێکستی زۆری هۆنراوەی فۆلکلۆریمان هەیە لەسەر جوانی و لەنجەولار و فرت و فێڵی ئافرەتی بێوەژن گوتراوە، لە زۆر هۆنراوەی دیکەشدا بەشێوەیەکی گاڵتەجارانە گاڵتەیان پێ کراوە و بەشێوەیەکی ناشیرین باسیان کراوە. هەرچەندە من لێرەدا وا ئەو تێکستانە دەخەمە روو، کە بۆ گاڵتە وتراون، بەڵام ئەمە شتێکی زۆر ئاساییە کە هەموومان دەزانین مەبەستی ئەم هۆنراوانە ئافرەتی خراپە، ئەگینا چەند ئافرەتی بێوەژن مێردەکانیان لە کوڕی خەبات شەهید بوون کە جێگای شانازی و سەرفرازی ئێمەن و لەبیرناچنەوە، یان چەند ئافرەتی جوان دوای ماوەیەکی کەم مێردەکەی لە رووداوی ئۆتۆمبیل و رووداوی مرۆڤانە گوڵی ژیانی وەریوە، کۆشێ منداڵی بەسەر ئافرەتێکی بەستەزمان بەجێهێشتووە، ئەویش بەهەر دەردەسەرییەک و بەکارەکەری و بەنان کەری و بەجلێ شۆری نیشی کردووە تا پاروێ نان بۆ خۆی و منداڵەکانی دابین بکات و بتوانێ ئەو منداڵانە پێبگەیێنێت.

بێ گومان ئەم جۆرە بیرکردنەوانیش پەیوەندی بە رادەی هۆشمەندی و باری ئابووری و کۆمەڵایەتی میللەتەوە هەیە. هەر لێرەدا مەسەلەیەکی دی سەرهەڵدەدات، ئەویش ئەوەیە، داخوازی کچ پێویستی بە پارەو پولێکی قەبە هەیە و لە توانای هەموو کەسدا نییە.

لە شوێنێکی دی شاعیر روو لە خەڵک دەکات و دەڵێ ئەوتم پێداکەن و بسووتێنن (بێ گومان هەر

دەسووتێ)، لەسەر ئەوەش ئەگەر هەرنەسووتام، ئەمجا بێوەژنم دەنێ:

ئەفتم پێداکەن ئاگرم بەردەنێ
ئەگەر نەسووتام بێوەژنم دەنێ [117]

یان لە شوێنێکی دی گوتوویانە: ئەکەی خۆت لە بێوەژن بدەی و لێی نزیک بکەویەوە، دەردو بەڵان، بۆیە گوتوویانە:

دەڕوا دەروا بەنەبنە
سۆلی زەردە مەحسی چنە
خۆی لێ مەدە بێوەژنە

هەروەها لەو تێکستەی خوارەوە دا هەمدیس ناڵەو نازاری شایەر بە دەست بێوەژن دەردەکەوێت، هەرچەندە بێوەژن چاکەشی لەگەڵ کردووە، بەڵام ئەو هەر نەوێراوە لێی نزیک بێتەوە و دەڵێ:

هەی دادو هەی بێداد چیم بەسەرداهات
لە کیژ دەگەڕام بێوەژنم تووش هات
ئەو بێوەژنەی حەفت مێردان دەکات
ئەینۆک رادەگرێ بسکان لووس دەکات
ئەو بێوەژنەی رەشی بێ نیشان
کورتانی لێکەن بۆ زبڵ کێشان
باخی بەرماڵان بە گوڵە شیلانە
قسەی بێوەژن هەمووی بوختانە
مەمکی کیژۆڵان سەریان بەگۆیە
بێوەژنەک هەبوو ماڵ لە قەڵاتێ
بەفێڵ گاز دەکا خورمان دەداتێ
خورمای تۆ ناخۆم حەفت دەردم گاتێ [118]

تێکستی هاوچەرخی گاڵتەوگەپ لە فۆلکلۆردا/فۆلکلۆرو تەکنەلۆژیا:

هەندێ بیروڕاهەیە دەڵێن: وردە وردە فۆلکلۆر روو لە کزی دەکا بە پێشکەوتنی تەکنەلۆژیاو ئامێرو زانست و پیشەسازی و بەشەکانی دی، بەڵام دەتوانین بۆ بەربەرچدانەوەی ئەم رایە ئەم نموونانەی خوارەوە بێنینەوە، هەروەها ئەوەش بڵێین کە فۆلکلۆر دەگەڵ سەردەم لە گۆڕان دایە، نەک لە کزی دایە، بۆ؟ جاران شایەر بەسەر کەرەستە سەرەتاییەکانی ژیانی لادێدای هەڵدەدا، بەڵام ئەمڕۆ بەسەر شتە نوێکان، فۆلکلۆریش بەبەردەوامی دەژی و لەپەرەسەندندا دەبێت، نموونە:

لەو نموونانەی سەرەوە دا کێشەیەکی گەورەی کۆمەڵایەتی رەنگی داوەتەوە، ئەویش نەبوونی سەربەستی ئافرەتە لەهەموو بوارێکی ژیانیدا، بەتایبەتی لە هەڵبژاردنی هاوسەری ژیانی لە پێناوی ژیانێکی سەرکەوتوو و بەختەوەر، هەتا نەبوونی سەربەستی کوڕیش لە هەڵبژاردنی ئافرەتێک کە بە دڵی خۆی بێ بەڵکو چ کوڕ چ کچ (زیاتر) بەزۆری بەشوودانی کچ و ژن هێنان بۆ کوڕ لەلایەن باوکانەوە زۆر لە گوندەکانی کوردستان باوبووە. هەتا لەلای گەلانی دراوسێشمان وەکو عەرەب و فارس و کچ تا ئامۆزای هەبوو بێ شووی بەهی دی نەکردووە، دەربارەی زۆرانبازی چینایەتی و کێشەی کۆمەڵایەتی زۆر ئاشکرا لە ئەدەبی نووسراوی کوردیدا رەنگی داوەتەوە، بۆ نموونە مامۆستا (ئەحمەد هەردی) شاعیر لە قاڵبێکی شیعری ئاسکدا پەردە لە رووی ئەو نەخۆشییە کۆمەڵایەتییە هەڵدەداتەوەو دەڵێ:

باخەوان بۆ ئەو مەبەستە گوڵ ئەلاوێنێتەوە
بۆ ئەوەی گەورەی بکاو بەپارە بیگۆڕێتەوە
بیفرۆشێ بەو کەسەی خەڵقی ئەڕوتێنێتەوە
کچ لەلای ئێمە گوڵێکە بۆیە پەروەردەی ئەکەن
تا برازێنێتەوە مێزی شەرابی دەوڵەمەن [119]

یان (مستەفا ساڵح کەریم)ی چیرۆکنووس لە چیرۆکی (بریا نەهاتیتایەوە) [120] لە دەرگای هەمان باسی داوە و گەلێ نووسەری دیش زیرەکانە لە نووسینەکانیاندا ئەو لایەنەیان وەدەرخستووە جا لە هەر بوارێکی ئەدەبیدا بێت.

پەراوێزەکان:

١١٧- لەسەر زاری خەڵکیدا باوە.

١١٨- محەمەد کەریم شەریف،فۆلکلۆری هۆنراوەکانی کورددواری، ل١٦٦.

١١٩- کاکەی فەلاح، کاروانی شیعری نوێی کوردی، ل١٥٦.

١٢٠- عومەر مەعرووف بەرزنجی، لێکۆڵینەوەو....،ل٩٠.

دانە مرواریيەکانی هەولێر

عەلائەدین سەجادی

مامۆستا عەلائەدین سەجادی لە رۆژگارێکدا دەستی بە کۆکردنەوەی دانە مرواریيەکانی کوردەواری کرد نرخی بەو شتە بێ نرخ کراوانەدا و (رشتەی مرواری) لێ پێکهێنان، کە مەلا و خوێندەوارە هاوچەرخەکانی خۆی لە سەر ئەم کارە دۆعایان لێدەکرد و پێیان دەگوت: (مەلا بە مەندیلی خۆت بە خنکاندت چی!) مامۆستا گوێی بەم کوێرە دۆعایانە نەدا و رشتەی مرواری (دوڕی یەکدانە)ی خستە نێو کتێبخانە هەژارەکەی کوردەواری. مامۆستا بە لێهاتوویی خۆی زۆر مرۆڤانە و رۆشنبیرانە و کوردستانیانە ئەم کارەی کرد، لەپاڵ کارە پڕ نرخەکانی دیکەی. لەنێو ئەم رشتەی مرواريیەدا دانە مرواری ناوچە جیاجیاکانی شاری (هەولێر)یشی لەبیر نەکردووە، ئێمەش ئەمڕۆ بەوپەڕی شانازییەوە (ئینسکلۆپیدیای هەولێر)ی پێدەڕازێنینەوە و خوێندەوارانی ئینسکلۆپیدیا لەهەر کوێیەک بن و سەر بە هەر نەتەوەیەک بن بە (پێکەنین) شاد و بە (حیکمەت) دەوڵەمەندیان دەکەین.

(ئـ. هـ)

* خانزادەخانی هەریری وتوویەتی لە دەوری ئەو پیاوە ئەگەڕێم کە بەنەوخوێنەکەی درێژە و بەنی کاڵەکەی کورت!.

* پاشا کوێرەی رەواندز لە جەنگدا بوو، فەرمانی دابوو کەس چرا نەسووتێنێ. شەوێک خۆی گۆڕیبوو، بۆ تاقیکردنەوە بەناو شاردا ئەسوڕایەوە، سەیری کرد وا لە دوورەوە لەبنە بەردێکا سوسەی رووناکییەک دێت، کە چوو تەماشای کرد ئەوا مۆمێک ئەسووتێ و ژن و پیاوێک لە بەرییەوە دانیشتوون، گەمە و گاڵتە دەکەن! پیاوەکەی بانگ کرد و پێی وت: ئایا ئەمناسی؟ وتی: بەڵێ. وتی: ئەی گوێت لەو فەرمانە نەبووە کە وتوومە: یاساغە بە شەو چرا داگیرساندن؟ وتی: بەڵێ گوێم لێبووە، بەڵام ئەمە چوار ساڵە لەگەڵ ئەو کچەدا دڵمان پێکەوەیە، تا ئێستا بۆمان رێنەکەوتووە پێکەوە دابنیشین، ئیمشەو بۆمان رێکەوتووە وا پێکەوە دانیشتووین. ئێستاش پاشا سوورە کە هەستا، ئەگوێ بە پاشا کوێرە ئەدا نە بە پاشای ساغە! پاشا کوێرەکە ئەمە ئەبیسێ دەست ئەکا بە پێکەنین و ئەڵێ: بڕۆ هەموو شەو هەر لەخۆشیدا بن...

* مەلا فەتاحی خەتێ لە دیوەخانی پاشا کوێرەی رواندز ئەبێ، کابرایەک دێت، ئەڵێ: پاشا گایەکم هەبوو، یەکێ لە پیاوەکانی تۆ لێی زەوتکردم! مەلاش ئەڵێ: برا ئەگەر پاشا مەزرەعەی رۆژی دوایی خۆی بەگای هەژارێکی وەکو تۆ نەکێڵێ، چی بکا؟! پاشا ئیتر فەرمان ئەدا گاکەی پێئەدەنەوە.

* مەلا عیسای هەرتەل هەبوو، جارێک ئەیوت: خولێی گەڵێ ئیشی وا ئەکا ئەزی تیا شەرمەزار ئەبم!

* کابرایەکی کرمانج لە هەولێر بەشان و باڵی مەلا سالحی کۆزەپانکەدا دێ، ئەڵێ: مەلا کلکی پێوە برسکێ وەکو مەلا سالحی

کۆزەپانکە نابێ...!

* شاکر موجرم ڕەواندزی نوێژی خەوتنان ئەکا لەپشت مەلایەکەوە، هەر ڕاست لە پشت سەری مەلاوە لە یەکەم ریزا ڕائەوەستێ، مەلا سورەتی "والمرسلات" لە نوێژەکەدا ئەخوێنێ، ئەگاتە ئەوە ئەڵێ: الم نهلك الاولین. شاکر موجرم دەچێتە ریزی پاشاوە، مەلا ئەڵێ: ثم نتبعهم الاخرین. ئینجا خۆی ئەکوتێتە ناوڕاستەوە، مەلا ئەڵێ: كذلك نفعل بالمجرمین!، شاکر نوێژ بەرەڵلا ئەکا و بە پێڵاوەکانییەوە بۆی دەرئەچێ و ئەڵێ، کەواتە ئەم بەزمە بۆمنە!

* مەلا عەلی قوچە بلباسی هەبوو، هاتە لام، پێم وت: هەر ئەوەندە دانیشە جگەرەیەک بکێشە و لە پاشان بڕۆ. دەستم برد جگەرەیەکم دایە. جگەرەی لە تەنیشت خۆیەوە دانا و دانیشت. وتم بۆچ نایکێشی؟ وتی: هەر وەخت ئارەزووم کرد بڕۆم ئەیخۆم! ئیتر من قسەم بڕا.

* جارێک سەید ئەحمەدی خانەقا لە مەلا ساڵحی "کۆزەپانکە" ئەپرسێ و ئەڵێ: ئەرێ مەلا! تۆی مەلا ساڵحی کۆزەپانکە؟ مەلا ساڵحیش بە سەید ئەڵێ: ئەرێ سەید جەنابتی سەید ئەحمەدی عەلی عەیری؟!

کۆزەپانکە: بە واوی کراوە گوندێکە لە دەشتی دزەیی، مەلا ساڵح خەڵکی ئەوێیە.

غەیریش: دێیەکە لەدەشتی کەرکووک، هی سەید ئەحمەدی خانەقا بووە، مەلا ساڵح نوختەی عەینەکە لائەبا "ی"ێکی موتەکەلیمی پێوە ئەنووسێنێ.

* کابرایەک ئەچێتە شاری کۆیە، هەژار ئەبێ، دەست ئەکا بە تور فرۆشتن، ڕۆژێک لە کۆڵانێکا بانگ ئەکا "های تور بەنان، بە پارە، برنج، بە ساوار، بە ترخێنە، بەنۆک، بەنیسک، بەماش". وا ڕێ ئەکەوێ گەلێ لە پیاوماقوڵی شارەکە لە ماڵی پیاوێکی گەورە دانیشتبوون، گوێیان لەتور فرۆشتنی کابرا ئەبێ، بانگی ئەکەنە ژوورەوە. ئەیانەوێ سەریخەنە سەری، ئەپرسن: تورەکەت بەچی ئەدەی؟ ئەڵێ: قوربان بە هەموو شت. ئەڵێن: بەگوی ئەدەی؟ ئەڵێ: ئەگەر بەکێری خۆم دەری بێنم، بەڵێ!

یەکێکیان لێی دەپرسێ: تۆ خەڵکی کوێیت و ماڵت لەکوێیە؟ ئەڵێ سلێمانی و ماڵیشم لە گەڕەکی هۆڵییە. ئەڵێ: ئەرێ ڕاستە ئەڵێن ژنی "هۆڵی" هەموو لەبەر دەرگا بەبێ سەرپۆش دائەنیشن و تەشی ئەڕێسن و بنێشت ئەجون؟ هەر پیاوێ بە بەردەمیانا بڕوا تەماشای ئەکەن! کابرا ئەڵێ: بەخوا قوربان ڕاستە، زۆر بێشەرمن ئەڵێی لە ئاوی حەمامۆکیان خواردۆتەوە!

(حەمامۆک: کانییەکە لە کۆیە)

* پیرێژنێکی بلباسەتی لە وەختی خۆیا بووە و لێی ئەقەومێ و لەرووشی هەڵنایە داوا لەکەس بکا. ئەچێتە لای حەماغای کۆیە، ئەڵێ: ئاغا! چەند ڕۆژێکە مشک لە ماڵەکەما نابینم. ئەترسم خانووەکەم ئاگری تێبەر بێ. ئەمە قسەیەکە لە کوردەواریدا تاقی کراوەتەوە کە مشک شوێنێکی بەجێهێشت ئەوە ئەو شوێنە ئاگر ئەگرێ، بۆیە بەجێی دێڵێ. حەماغاش ئەڵێ: بچۆ ئەوە دوو بارەگەنم و بارێک برنج و هیزەیەک ڕۆن بەرە. با ئاگری تێبەر نەبێ!

*جارێکیان ئاغایەک ئەچێتە سەرکارێزی "قەتەوی"، سەیر ئەکا، "عەدەڕەش" مەلە ئەکا ئەڵێ: ها، ڕەشی بەشی قون فش چیت کردووە، کەرت گاوە؟ ئەویش ئەڵێ: نە بەسەری تۆ، ئاغا ژنم گاوە!

* لەسەر قسەکەی ئابید لە بەرزان هەندێ کەس هەڵئەپەڕین، مەلایەکیش چوو سەرچۆپییەکەی لەدەست وەرگرتن، خەڵکەکە وتیان: ئەزبەنی ئەم فەلەهێن! تۆ بۆچی داوەتێ گەڵ مە تکێ؟ مەلا وتی: هون فەلەهن ئەزێ قەشێ وە! وان گوتن: ئەزبەنی! چە د بێژی؟ تۆ پێغەمبەری مەیی، تۆ نە قەشەیێ، گوت: ئەز نشێم شەفاعەتا وا حەما بکەم، ئەز قەشەم! وتیان: ئەزبەنی کو دبێژیت ئەز پێغەمبەرم، تۆ چەڤان پێغەمبەر نی؟

ئەوا ئەویش سەرچۆپی گرتووە و بەدەم هەڵپەڕینەوە وتی: بلا حسو پێغەمبەر بت، ئەز ژکژامتاوی، ئەز ژکژامتاوی!

* کابرایەکی بلباس بەکاروان ڕێی ئەکەوێتە کۆیە، ئەچێتە دیوەخانی حەماغای کۆیە. کابرا لە وڵاتی خۆی ماینێکی بەدەستیاو هێنابوو. کە ئەچێتە ماڵی حەماغا، ماینەکەی ئەتۆپێ. لە ڕووشی هەڵنایە کە بە حەماغا بڵێ شتێکی وا رووی داوە و ئێستە منیش نیمە ماینەکە بیژێرم بۆ خاوەنی.

هەر لەوێ دائەنیشێ و خۆی ئەکا بەتول بڕ، بەیانی و ئێوارە ئەچێ

ئالیکی ماینە تۆپیوەکە وەرنەگری. ئیتر کەس لێی ناپرسێ کە کابرا تۆ ئیشت چییە لێرە ماویتەوە. ئەوەندە ئەمێنێتەوە تا لە ئالیکی ماینەکە پارەی ماینێکی دەست ئەکەوێ و ماینێکی تر ئەکڕێ. پاش ئەوە هەڵئەستێ بڕوا، ئەچێتە لای حەماغا مالآوایی لێ ئەکا و کارەساتەکەشی بۆ ئەگێڕێتەوە. حەماغا سەرباری ئەوەش فەرمان ئەدا ماینێکی تریشی بدەنێ.

* کابرایەک هەبوو لە هەولێر مستۆی وەستا چیچۆیان پێئەوت، خەنە و وەسمە و شتومەکی ئەفرۆشت لەناو گوزەرەکەدا، کابرایەکی دراوسێ دوکانی هەبوو لە بەرانبەرییەوە. لە بەیانی تا ئێوارە هیچ ئیشیان نەبوو، ئەوە نەبێ کە یەکێک بەوێدا تێنەپەڕێ دەستیان ئەکرد بەقسە پێوتن و تانوت لێدانی. کەس نەمابۆوە کە لە ددست ئەمانە دەرچێ و رزگاری بووبێ. ئینجا خەڵکەکە هەستان و چوونە لای بایزاغا (ئاغای هەولێر)، شکاتیان لێکردن. بایزاغا بانگی کردن پسوولەی سەد لیرەی لێ سەندن، کە جارێکی کە قسە بە کەس نەڵێن. کابراکان لەترسی ئەم جەریمەیە ئیتر ببڕای ببڕای ناوی کەسیان نەئەهێنا!

ڕۆژێک ئەوا قرچەی نیوەڕۆیە و دنیا زۆر گەرمە و کەس لە گەرمانا ئۆقرەی نییە، سەیریان کرد کابرایەکی کورد باوەشێ چەفتە و مشکی بەستووە بەسەریەوە، مرادخانی و شەرواڵێکی ناوداری لەبەرایە، هەر لەبەر موسڵدانییەوە تا سەر سنگی پشتێنی تێئاڵاندووە، لە سەرەوە پەستەکێکی لەبەرایە، لەسەر ئەوەوە پاڵتۆیەک قۆڵی لە عەبایەکی چۆغەی شان سوورمەی زستانیش هەڵکێشاوە.!

مستۆ کە ئەمەی چاوپێکەوت هەر لە دوکانەکەی دەرپەڕییە دەرەوە و دەستی کابرای گرت و بانگی دراوسێ دوکانەکەشی کرد وتی: وەرە. هەموو پێکەوە چوونە لای بایزاغا و کیسەیەکی لەبەر دەمدا دانا و وتی: ئاغا شەقم برد، ئەمە سەد لیرە جەریمەکە و با قسەی خۆم بکەم. ئاغا! لەم کابرایە بپرسە ئەوا عالەم لە گەرمانا ئەکوڵێ، ئەم هەموو جلە چییە لەبەری کردووە؟ ئاغایش جلوبەرگ و خۆپێچانەوەکەی کابرای لەم قرچەی هاوینەدا پەلاوە زۆر سەیر بوو، ئینجا مستۆ هاتەوە قسە، وتی: ئاغا من کە قسە ئەکەم وەنەبێ قسەکانم بێجێ و خۆڕایی بێ، قسە ئا لەشتی واوە ئەکەم. ئاخر دە پێی بڵێ سەگی سەگباب عالەم لەبەر گەرما پرۆزەی بە ئاسمانا ئەچێ، تۆ بۆچی وەکو یاپراخ خۆتت پێچاوەتەوە؟!

ئیتر ئاغا سەد لیرەکەی دایەوە بە مستۆ و وتی: بڕۆ سەربەست بە، چی قسە ئەکەن لەگەڵ هاوڕێکەتا بیکەن، بۆم دەرکەوت قسەکانتان هەموو لە شوێنی خۆیانە.

* لە گوندێکی ئەو خۆشناوە، ماڵێک لە گوندێکی تر "بووک"ێک دێنن. بووکە تا دوو سێ ڕۆژ میوان ئەبێ و هیچ ئیش ناکا. لەپاش سێ ڕۆژەکە خەسووەکەی پێی ئەڵێ: دە کچم هەڵستە ئەوە ئاوە و ئەو سوێنەیە و ئەوەش ئاردە لەو کەنووە لەودیوی کۆڵەکەکەوە بیانهێنە و هەویرەکە بکە. کچە هەڵئەستێ و ئەچێتە بەر کەنوو، ئارد دەربێنێ. وا ڕێ ئەکەوێ، ئەبێ دەستی بەملا و بەولای کۆڵەکەکەدا بەرێ تا ئاردەکە لە کەنووەکەی دەربێنێ. کە دەست ئەبا، پاشان دەستی بۆ دەرنایەتەوە و هەر لەوێ وشک ئەوەستێ! خەسووەکەی کە ئەیبینێ وا بووکە هەر دیار نەبوو، بانگ ئەکا: حایشێ، حایشێ! ئەوە چما دیار نیت؟ حایشێش ئەڵێ: مابا کەی؟ دەستانم حاسی بووینە!

خەسوو، کە ئەچێ راستە دەستی گیری خواردووە، چونکە دەستی بەم لاو بەولای کۆڵەکەکەدا بردووە و پڕمستی کردووە لە ئارد، ئیتر چار نییە! ئەیکا بەهەرا و هەموو ئاوایی کۆئەبنەوە کە چاری ئەم بەڵێ گەورە بکەن، بووک رزگار بکەن! "مامۆتک"ێک ئەڵێ: ئەبێ هەردوو دەستی ببڕێتەوە! دەست ئەبا بۆ "هەڕە- مشار" ئەیهێنێ هەردوو دەستی بووکە ببڕێتەوە! مامۆتکێکی تر ئەڵێ: نە بابە وانابێ بووکێمان بێدەستان دەبێ، با کۆڵەکەی ببڕێتەوە! هەموویان ئەڵێن: ئەی ماڵت کاول بێ لۆ زەکاوەتت؟! چما ئەم فێڵەت زانی؟! هەریەکە دەست ئەدەنە تەورێک و کۆڵەکە ببڕنەوە!

کابرایەکی کۆییش لەوێ بوو، سەیر ئەکا ئەگەر کۆڵەکەکە ببڕنەوە خانووەکە ئەڕوخێ و ئەویش سەری تیا ئەچێ. هەر خێرا پەلاماری سەری بووکە ئەدا، دەرزی بە سەرەوە ئەبێ، دەرزییەکی لێئەکاتەوە و ئەیچزێنێ بە دەستی بووکەدا. بووکە کە چزەی

دەست هەست ئەکا، هەردوو دەستی خۆی بەرەڵا ئەکا! ئینجا خەڵکەکە دەوری کابرایاندا، ئەیانوت: تۆ فریشتەی! بووکانت لە کەندوان کردۆتەوە!

* حەمەغای کۆیە رایسپاردبوو بۆ پاسەوانێکی لێهاتوو، بە تایبەتی بۆ کۆشک و گەلەخانەکەی خۆی. "مام تەیموور"ێک هەبوو چوو وتی: قوربان من ئیشم نییە و هاتوومەتە خزمەتت بۆ ئەوە پاسەوانییەکەم بدەیتێ. ئاغا وتی: رۆڵە من پاسەوانێکی چوارپەل قەوی تێک سمڕاوم ئەوێ، ئازا و نەترس بێ، شەڕە کوتەکی پێ خۆش بێ، تووشی هەرکەس ببێ بیترسێنێ، شەڕکردن و ئاوخواردنەوەی بەلاوە وەکو یەک وابێ، کە لەگەڵ شێرانی بەسەر یەکێکا، هەموو گەڕەک بەئاگا بێن و کابرای تر زراوی بچێ، ئەوەندەش مۆن بێ، پیاو کە ئەوی دی، وا بزانێ شەیتانی چاو پێکەوتووە! ئەگەر ئەمانە لەتوا هەیە وەرە و چشت ئەوێ ئەتدەمێ! مام تەیموور وتی: قوربان ئەمانەی جەنابت ئەیفەرمووی: مەگەر هەر ژنەکەی من وابێ، ئەوا ئەچم بۆت ئەنێرم. لێیدا رۆیشت!

* لەم سالانەدا لە بناری کۆیە، کابرایەک هەڵکەوتبوو، "خورشە کوێر"یان پێ ئەوت، خورشە لە پیاو خراپیدا وەکو گورگی هاری لێهاتبوو، بە جۆرێ ناوی دەرکردبوو، منداڵی ناو بێشکەیان بەناوی ئەو ئەترساند و ژێر ئەبۆوە. خورشە "چەتە" بوو، دەستەیەکی پێکەوەنابوو، راو و رووت و پیاو خراپییان ئەکرد، وڵاتی کۆیەیان هێنابووە زەلالەت. کاروانیان رووت ئەکردەوە، پیاویان ئەکوشت، سەرەڕای ئەمەش، لە شوێنێکا ئەگەر تووشی ئافرەتێک ببوونایە ئافرەت ئەگەر پەلی بە پەلی پێغەمبەرەوە بووایە، خورشە ئەبووایە لاقەی بکردایە!ئیشی خورشە وایلێهات حوکمەتیش لەدایەخی دەرنەئەهات، ناچار حکومەت فەرمانێکی دەرکردبوو کە هەرکەس خورشە بە زیندوویێتی یا بە مردوویێتی بهێنێ، پێنج سەد روپیەی ئەو دەورە بەخشیشی ئەدرێتێ، بەڵام خورشە دەست کێ ئەکەوت و کێ ئەیوێرا شان بدا لە شانی؟!

لە دێی "شەوگێر" هەر لە بناری کۆیە، کچێک هەبوو "فاتە"ی ناو بوو، ئەم کچە بە "فاتە قۆڕیتان" بەناوبانگ بوو، فاتە کەسی نەبوو، تەنها برایەک نەبێ، براکەی بەرۆژ ئەچوو بەلای کاسبی لادێیەوە و فاتەش بناوانیەکەی ئەکرد، بۆ خۆیان کولانەیەکیان پێکەوە نابوو، بە ژیانێکی خۆش و سەربەرزی و داوێنپاکی پێکەوە ئەژیان!

بەڵام فاتە گوڵێک بوو لە گوڵی جوانی، کە خوا لە گوڵستانی وڵاتی کۆیەدا بە تاقانە دروستی کردبوو، کەڵەگەتێکی باڵا بەرز، روومەتێکی پان و سوور و سپی، دوو چاوی گەورەی رەشکاری برژانگ درێژ، لوتێکی باریک بە بەینی دوو گۆنا سوورەکەیا هاتبووە خوارەوە. باسی گۆنایان بەسێوی سەردەشت ئەکرد! مەمکی تازە سێبەری کردبوو! دوو باسکەکەی سەری لەپیاو تێکدابوو، لە لایەکی ئەتبینی دوو باسکی زێوینە و بە فاتەوەیە، کەچی لە لایەکی دیکەوە ئەتبینی دوو باسکی مەردانەی پاڵەوانییە بە فاتەوەیە!

شەوێک لەپێش مەلا بانگدانا "کاکی فاتە" فاتە خەبەر ئەکاتەوە بۆ ئەوەی هەستێ، هەر سەر لەئێوارە هەویری کردووە بیکا بەنان و نان لەگەڵ خۆی بەرێ و بچێ بۆ سەر ئیش. دنیا تاریک بوو فاتە کە هەڵئەستێ سەیر ئەکا داریان نییە نانەکەی پێ بکا. ئەچێتە دەرەوە بۆ بناری ئاوایی باوەشە دارێک بێنی خێرا نانەکەی پێ بکا و فریای کاکی بکەوێ!

لەبەر ئەوە دنیا تاریک بوو لە نزیکی ئاوایی داری بەرچاو نەکەوت و تۆزێ دوورکەوتەوە، باوەشە داری کرد و لەو کاتەدا ئەیەوێ بگەڕێتەوە، خورشە بەخۆی و پیاوەکانییەوە لەسەر سەریەوە پەیدا ئەبن! لەو دەشتەدا و لەو تاریک و لێڵەدا فاتە دەنگی بەخوادا نەبێ بە کەس ناگا. خورشە دەورەی فاتە ئەدا و تەنگی پێ هەڵئەچنێ، فاتە ئەپاڕێتەوە، هیچ کەڵک ناگرێ، کەوش و پێڵاوی خورشە ماچ ئەکا، هیچ کەڵک ناگرێ. ئەڵێ: خورشە ئەوا وام لەبەر دەستتا بمکوژە و ئیشی وام لەگەڵ مەکە و نامووسی خۆم و برام مەشکێنە. هیچ کەڵک ناگرێ! لە فاتە گریان و پاڕانەوە و لەخورشە دڵڕەقی و دڵپیسی. بە کورتی خورشە لاقەی فاتە ئەکا و پەردەی کچێنی لەو دەشتەدا و لەو تاریک و لێڵەدا هەڵئەگرێ و بەجێی دێڵن.

ئەوا دنیاش بەرە بەرە رون بۆوە، فاتە دەستێکی ئەکەوێتە ئەملا و دەستێکی ئەکەوێتە ئەولا نازانێ چ

بکا، ئەگەر ئەگەڕێتەوە بۆ ماڵەوە و کارەسات بۆ برای ئەگێڕێتەوە، قورعانی کەعبە بکاتە ملی، برا بڕوای پێ ناکا و ئەیکوژێ، ئەی ناگەڕێتەوە روو بکاتە کوێ و بۆ کوێ بچێ؟! لەم دەریای فیکرەدا ئەمێنێ و دنیاش تا بێت روونتر ئەبێتەوە، چار ناچار ئاخر فیکری خۆی دێنێتە سەر ئەوە کە بگەڕێتەوە بۆ ماڵەوە و دەنگ نەکا تا بزانێ پاشەڕۆژ بەچی ئەگا.

باوەشە داری خۆی هەڵئەگرێ و دێتەوە، نان بۆ کاکی دروست ئەکا و برا ئەچێ بۆ سەر ئیشی خۆی. ئەمیش ئەو رۆژە تا ئێواری پەژارە دایئەگرێ و نازانێ چی بکا؟ لە ئاخرا فیکری دێتە سەر ئەوەی کە بەشەو بۆی دەرچێ و بچێ بە شوێن خورشەدا بگەڕێ، بەڵکو لە شوێنێک تووشی ببێ و تۆڵەی خۆی لێ بکاتەوە و نامووسی خۆی و برای وەربگرێتەوە. خورشەش ئیتر ئەوە عادەتی بوو کە ئێوارەی لێ ئەهات نزیکی ئاوەدانی ئەکەوتەوە و بەرۆژ لەگەڵ هاوڕێکانیا لەو شاخ و چیایانە خۆیان ئەشاردەوە، لە هەڵێکا راو و رووت و پیاو کوژییەکیان ئەکرد و دیسان خۆیان ون ئەکردەوە.

فاتە، ئێوارە کە برای لە کەژ دێتەوە نانی بۆ دروست ئەکا، نان ئەخۆن و ئەنوون. برا هیلاکی رۆژە، زوو خەوی لێ ئەکەوێ. فاتە، کە دڵنیا بوو وا برای خەوی لێکەوتووە بە هێواشەیەک لەناو جێگەکەی دێتە دەرەوە، تفەنگ و فیشەکدانی برای وا هەڵواسراوە، فیشەکدان لە پشت ئەبەستێ و تفەنگ ئەکاتە شانی و لەماڵ دەرئەچێ و روو ئەکاتە ئەو دەشتە. لەم شیو بۆ ئەو شیو، لەم کێو بۆ ئەو کێو، تا بەری بەیان ئەسوڕێتەوە تووشی هیچ نابێ، کە ئەزانێ وا ئیتر دەمە دەمی بەیانە ئەگەڕێتەوە بۆ ماڵەوە. تفەنگ و فیشەکدان ئەکاتەوە بە دارا و خۆی ئەکاتەوە بەژێر جێگەکەیەوە.

فاتە، بەمجۆرە دەست ئەکا بە شەو دەرچوون و بەشوێن خورشەدا گەڕان، تا نزیکەی دە پانزە شەو، بۆ ئەگبەتی ئەو، تووشی هیچ نابێ و نیشانێکی لە خورشەوە دەست ناکەوێ، بەڵام هەر واز ناهێنێ و ئەو رێگەی دەرچوونە کە گرتوویەتی بە شەو هەر ئەیگرێ.

شەوێک فاتە لەسەر رێ و شوێنی خۆی ئەڕوا، کوڕەی برای لەنیوە شەوا کتوپڕ خەبەری ئەبێتەوە، بانگی فاتە ئەکا کە ئاوی بۆ بێنێ! تەماشا ئەکا دەنگ نییە، فاتە، فاتە، هیچ دەنگ نییە. ئەڵێ، ئافرەتە و چۆتە سەر پێشاو ئێستە دێتەوە، فاتە هەر ئەهاتەوە، کوڕە دڵی کەوتە چەکەرە کردن و هەستا چووە دەرەوە و دەستیکرد بە گەڕان، سەیر ئەکا فاتە لەهیچ شوێنێ، نییە! هەر بە تەواوی کەوتە گومی پەژارەوە، کە هاتەوە ژوورەوە سەیری کرد تفەنگ و فیشەکدانەکەشی دیار نییە! ئیتر بە تەواوی سەری لێتێک چوو، زانی فاتە بردوویەتی و نازانێ چ باسیشە؟ لەم گێژاوی خەیاڵەدا بوو، کتوپڕ گوێی لە خشەیەکی بەهێمنی دەرگاکە بوو! گورج خۆی کرد بەژێر جێگەکەیەوە و خەوی لە خۆی خست. کە سەیری کرد وا فاتە بەبێ دەنگ و سەنگ و زۆر بە نەرمی هاتەوە ژوورەوە، تفەنگ و فیشەکی وەکو خۆی دانایەوە و خۆی کرد بەژێر نوێنەکەوە!

کوڕە لەم کارەساتە ئارامی لێ هەڵگیراو هات دەنگ بکا، پاشان وتی: ئەم ئیشە ئیشی تاقە شەوێک نییە، چاک وایە دەنگ نەکەم، سبەی شەوێ هەستم شوێنی کەوم بزانم چییە مەسەلە؟ ئەو شەوە رۆژیان کردەوە و بەیانی کوڕە هەستا چوو بۆ سەر ئیشوکاری خۆی و ئێوارە گەڕایەوە و نووستن، بەڵام کوڕە هەر ئەوە بوو خۆی کردە نووستوو ئەگینە نە نووستبوو.

شەوێ لەنیوەشەوا فاتە وەکو جاران کە زانی برای خەوی لێکەوتووە، هەڵسا تفەنگ و فیشەکی هەڵگرت و چووە دەرەوە، کوڕەی برایشی لەپاش تۆزێک ئەمیش هەستا و دوور و نزیک زۆر بەبێ هەستی شوێنی کەوت. سەیر ئەکا فاتە لەم کێو بۆ ئەو کێو و لەم دۆڵ بۆ ئەو دۆڵ فیشەکی خستۆتە بەر لوولەی تفەنگ و بە دەستەیەوە و ئەگەڕێ! لەپاش گەڕانێکی زۆر، کوڕە ئیتر ئارامی لێ بڕاو چوو لێی ئاشکرا کرد و وتی: فاتە چییە و چ کارەساتێکە؟ شێت بووم، تێم بگەیەنە!

فاتە، کە لەو دەشتەدا و لەو ناکاوەدا برای خۆی لەبەر دەمیا چاوپێکەوت، تەزوویەک هات هەموو لەشی تەنییەوە و وشک راوەستا! لەپاش ئەوە کە تاوێکی کش و ماتی پەردەی کێشا بە سەریانا، فاتە لە خەوی سەرسامی خەبەری بۆوە و

هۆشێکی هاتەوە بەخۆیا وتی: کاکە! دانیشە، لەم تۆی تاریکی شەوەدا و لەم دەشتی دوور لە ئاوەدانیەدا، کە تەنها خوا و تاپۆی سامناکی تاریکی شەو نەبێ، هیچی تر دیار نییە، دانیشە تا لە کارەساتی رۆژگار و لە چەواشەیی بەختی بەدکردارمت تێبگەیەنم!

برا دانیشت و خوشک لە بەردەمیا، ئەوی بەسەری هاتبوو، لەو شەوەوە کە هەستا نان بکا بۆ برای و داریان نەبوو لەپێش بەیانا رووی کردە دەشت بۆ دار و خورشە کوێر و هاورێکانی تووشی بوون و خورشە بەدەستی ستەمکاری هەرچەندە ئەم لێی پاڕایەوە کەڵکی نەبوو، پەردەی کچێنی هەڵگرت و ئەمەش چەند شەوە بەم جۆرە کە ئێستا ئەو ئەیبینێ، عەودالی شوێنی خورشەیە کە بەڵکو تۆڵەی خۆی لێبکاتەوە، تا ئێستا بەمجۆرە تووشی بوو بەبرا سەرسام و چۆگەردەکەیەوە بە شوێنیا! ئەمانەی هەمووی بۆ گێڕایەوە.

فاتە ئەم قسانەی کرد و دەستی برد تفەنگ و فیشەکدانی لەملی داماڵی و لە بەردەمی کاکیا دانا و وتی: ئێستەش ئەوا شەوە و کەس دیار نییە، ئەگەر بڕوام پێ ئەکەی بەو خوایەی کە تەنها ئەو نەبێ کەسی تر لەم کاتەدا ئاگای لە ئێمە نییە، کارەسات بەو جۆرە بووە کە بۆت ئەگێڕمەوە. ئەگەر بڕواشم پێ ناکەی ئەوا فیشەک لەبەر لوولەی تفەنگایە، تفەنگێکم پێوە بنێ و بمکوژە بۆ ئەوەی کە ئێمە تا ئێستە بە سەربەرزی و بە رووسووری ژیاوین لە ئێستە بە دواوە لە ناوچەوانی منەوە تۆ لەکەدار نەبی و گیانی من ببێ بە گاوگەردوونی تاقە سەعاتێکی شەرەف و ناوبانگی تۆ. چۆڵیشە کەس نازانێ، ئەتوانی لەپاش کوشتنەکەم بچیتەوە ماڵی خۆت و بەیانی دەنگ وا بڵاوبکەیتەوە کە خوشکم دیار نییە و لەپاش گەڕان و پرسیار دیارە تەرمەکەم ئەدۆزرێتەوە و ئەنێژرێ و تۆیش گۆیا هەر لە ئەملاو ئەولا و پرسیار ئەکەی بە شوێن ئەو کەسەدا کە خوشکتی کوشتووە، ئەمەش بۆ ئەوە با پاش منیش قسەی کوشتنی من نەدەنە پاڵ تۆ و تووشی هیچ نەبی. ئەگەر ئەمە ئەکەی بیکە، ئەگەر خۆ ناشیکەی تۆزێ پشووت ببێ بێگومان خوا ئەم نهێنییە دەرئەخا، ئەو وەختە ئەگەر خوشکت و رووسوور و بێگوناه بوو، دەرئەکەوێ ئەگەر خۆ وایش نەبوو فیشەکەکەی ئێستە هەر ئەمێنێ!

کوڕە، کە گوێی لەم قسانە بوو، لەم عالەمەوە کەوتە عالەمێکی تر و دەنگی دەنگەی سەرسامی لە مێشکیا پەیتا پەیتا تەونی ئەتەنی! هەرچەند دنیا شەو بوو، بەڵام ئەگەر رۆژیش بووایە ئەوا دنیا لەو شەوە تاریکتر ئەبوو لەبەر چاوی، کەوتە گێژاوی ئەو هەرەسەوە؟ لەپاش لاکدانەوە و سێ و دوویەکی زۆر لە دڵی خۆیا تفەنگ و فیشەکی هەڵگرت و وتی: فاتە هەستە با بچینەوە بزانین ئەم دنیایە لەبارەی ئێمەدا بە چ کارەساتێکی تر ئاوسەو چ رووبەڕەیەکی ترمان بۆ دێنێتە پێشەوە!

سا، زۆری پێ نەچوو هەروا بەدەم کش و ماتی رۆیشتنەوە فاتە سەیری کرد لە کوێرە شیوێکی دوورا تارمایی دووکەڵێکی بەرچاو کەوت! وەستا و وتی: کاکە! ئەوا لەو شێوەدا چاوم لە دووکەڵێکە، برایەتیم لەگەڵ بکە و ئیزنم بدە، با بچم بزانم چییە؟ ئێ، بەڵکو ئەمە خوایە خورشە بێت، تۆ لێرە راوەستە بە فڕکانێ ئەگەڕێمەوە لات!

کاکی کە لای کردەوە راستە دووکەڵێکی بەرچاو کەوت، بەلایە زۆر و بە لایە خواهێشت، ئیزنی داو وتی بچۆ!

فاتە کە چوو تەماشایکرد وا لە کوێرە شێوەکەدا خورشە و دوو زەلامی تر دانیشتوون، چایان لێ ناوە، چا ئەخۆنەوە! بەبێ ئەوەی ئەوان هەستی پێ بکەن خێرا گەڕایەوە بۆ لای براکەی و وتی: کاکە! خوا هاتووە بەهانای داوێنپاکی و بێگوناهی منەوە، ئەوا خورشە خۆی و دوو کەسی تر لە هاوڕێکانی لەوێ دانیشتوون چا ئەخۆنەوە. ئێستا منیش ئافرەتم و چست و چالاکیی پیاوم نییە بۆ راکردن، لێرەشەوە تا کۆیە رێگەیەکی دوورە، لە توانای منا نییە بەم دەم و دەستییە، تفەنگ و فیشەکەکە بدە بەمن، تۆ بچۆ بۆ کۆیە خەبەر بە مەفرەزە بدە با بێن، پێنجسەد رووپییەکەش وەرئەگری، تا ئێوەش ئەگەنەوە، ئەگەر من هێشتم ئەمانە دەرچن ئەو وەختە گوللەیەکم پێوە بنێ! کوڕە لە پاش لێکدانەوە تفەنگی دا بەخوشکی و خۆی رووەو کۆیە بۆوە. ماوەی کۆیە و ئەو شوێنەش سێ سەعاتە رێگەی پێیان ئەبوو.

لەولاوە کوڕە رۆیی و لەملاشەوە

فاتە تفەنگی گرت بە دەستەوە و وەکو شێری برسی کە بە شوێن نێچیرا بگەڕێ و نێچیری خۆی دەستکەوتبێ بەو جۆرە دەورەی خورشەی دا، تا گەیشتە ئەم پلەیە دنیا بەرە بەرە روون بۆوە.

ئەمیش لەسەر سەریانەوەیە و کردوویە بەسەر کڵاوەیەکدا فیشەکی لەبەر لوولەی تفەنگایە و بۆیان چووەتە پارێزەوە بەو نیازەی کە یان تنۆکە خوێنە بەناموس و پڕ لە ئازایییەکەی خۆی لەوێدا بڕێژێ، یان ئەگەر هەور پەڵێکی راکێشێ و خورشە بفرێنێ، ئەم نەیەڵێ.

لەو سەردەمەدا کە دنیا وا هەر پەردەی تاریکی ئەداتە لاوە، یەکێ لە هاورێکانی خورشە هەڵئەستێ بۆ ئەوە رێ و بان تاقیبکاتەوە و نیتر ئەو شوێنە بەجێ بێڵن و برۆن. کە هەڵئەستێ و سەیرێکی ئەملاو ئەولا ئەکا تەماشا ئەکا وا لەتۆزێ دوورەوە یەکێک بە تفەنگەوە بەسەر سەریانەوە راوەستاوە. خۆی ئەکێشێتە پەنا بەردێکەوە و ئەویش دەست ئەداتە تفەنگ و بانگی هاورێکانی ئەکا. لەم کاتەدا فاتە دەستی لە کارا نەبێ و تفەنگێکی تێ ئەگرێ، گوللە وەکو ئاگری قودرەت ئەڕوا، تا کابرا دەست بە تفەنگا دێنێ، گوللە ئەنیشێتەوە بەناو چەوانییەوە! لە نیوەی لوتی بەرەو ژوور بە مێشکیەوە ئەیپڕژێنێتەوە ئەو ناوە!

هاورێ راست ئەبنەوە و ئەبێ بە شەرە تفەنگ، بەهەر لایەکدا سەر دەردێنن، فاتە بە گوللە بەرەنگاریان ئەبێ! دیسان گوللەیەکی تر لە ناوقەی ئەو هاورێکەی تری خورشە ئەکا، ئەیدا لە شانی و بریندار ئەکا، برینداریکی وا کە کەڵکی ئەوەی ئەبڕێ دەست بداتەوە تفەنگ. مایەوە سەر خورشە و فاتە، ئەم دووە وەکو دوو شێری تووڕە بە گوولە هاویشتن و بە بەرەنگاری یەککردن بەر ئەبنە یەک! دنیا تەنگی بەنیوەڕۆ هەڵنا، ئەو دووە بەو جۆرە لە جەنگا بوون و فاتە ئەیهێشت خورشە لە شوێنەکەی دوور کەوێتەوە لەو وەختەدا برا، بەدەستە مەفرەزەی پۆلیسی حوکمەتەوە گەیشت و دەورەی خورشەیان دا! تا ئەم وەختە ئەوی لە ئەستۆیا بوو کە بەڕەڵڵا نەکردنی نێچیرەکەی بوو بەجێی هێنا!

لە راستیدا خورشەش مەردانە هاتە دەست، تا ئاخر فیشەکی پێ نەما، ئەنجا تفەنگەکەی فڕێدا و ئەو وەختە پۆلیسەکان چوون گرتیان و دایانە پێش بۆ کۆیە، هاورێکانی ئەوە بوو یەکێکیان کوژرا بوو تەرمەکەیان خستە سەر ولاغێک و ئەوی کەشیان بە برینداری لەگەڵ خۆیان برد. ئەم کارەساتە لەولاتی کۆیە دەنگێکی گەورەی دایەوە.

کە ئەمانە برانەوە کۆیە، کوژراوەکە نێژرا، بۆ خورشە و هاورێ بریندارەکەشی "مەحکەمەی کوبرا" هەر لەشاری کۆیە دانرا، یەکێک لە ئەندامەکانی مەحکەمە "مەلا سدیق"ی نازەنینی بوو، چەند رۆژ ئەو موحاکەمەیە درێژەی کێشا و باس و خواسیش ئاشکرا بوو، عالەمی کۆیە هەموو ئەچوون و تینووی بڕیاری مەحکەمە بوون، فاتەش بەبێ پسان هەموو رۆژێک لە سەرەتای موحاکەمەوە تا دوایی هاتنی، ئەچوو لە گۆشەیەکی ژووری مەحکەمەوە دائەنیشت و گوێی لە کارەسات و پرسیار و وەڵامی ئەندامی مەحکەمە و خورشە ئەگرت. لە دوایی هاتنی مەحکەمەدا ئەندامی مەحکەمە بە دەنگی بەرز بڕیاری "داد"ی بەسەر گوێگرانا بڵاو کردەوە بە پانزە ساڵ حەپس بۆ هاورێ بریندارەکەی خورشە و بەخنکاندنی خورشە تا مردن.

لەم کاتەدا فاتە راست بۆوە و رووی کردە ئەندامی مەحکەمە وتی: ئا، دەستوورم ئەدەنێ تەنها تاقە قسەیەک لەم ژووری مەحکەمەیەدا لەگەڵ خورشەدا بکەم؟ مەحکەمە لەپاش پشکنینی فاتە بۆ ئەوەی نەک چەکی پێ بێ، ئیزنیدا! ئینجا چووە بەردەمی خورشە و دوو سمێڵی زلی پێوە بوو، سمێڵەکانی گرت و دوو تفی کردە ناوچاوانی و وتی: خورشە ئەو شەوە چەندت لێپاڕامەوە کە دەستم لێ مەدە؟ چەند خواو پێغەمبەرم کردە تکاکارت؟ چەندە خۆم خست بەسەر پێڵاوەکانتا؟ کە خوا رەوای هەقی نییە تۆ والەمن ئەکەی. ئا ئەمە رۆژەکەیە کە خوا هەقی بێگوناحان ئەستێنێ و با ستەم درێژەش بکێشێ هەر ئەبێ ستەمکار بە تۆڵەی خۆی بگاتەوە. بەڕەڵڵای کرد. خورشەش هەر ئەوەندە هاتە زمان وتی: راست ئەکەی و هەقتە. مەحکەمەش لەو شوێنەدا هەڵئەستا تا بڕیارێکی رەسمی بۆ فاتە دەرکرد کە بە شەرع و قانون ئەم کچە بە کچ بناسرێ و هیچ گەردێکی لێ نەنیشتووە!

فاتە بەروویەکی لەمانگ نورانی

تر و گەشتر لەژووری مەحکەمە هاتە دەرەوە، کاکیشی پێنج سەد رووپییەی خۆی وەرگرت، هاورێی خورشەش خرایە بەندینخانەی پانزە ساڵی خۆیەوە، خورشەش نێررایە هەولێر، لەوێ سێدارەی بۆ هەڵخراو ملی کرا بە تەنافەوە و خنکێنرا، لە بەیانییەوە تا ئێواریێ بەدار قەواخەکەوە مایەوە. وڵاتیش رزگاری بوو لە جانەودرایەتی ئەو جانەوەرە بەهۆی باهووی مەردانەی فاتەی قارەمانەوە!

* محەمەد عەبدولواحید بۆی گێرامەوە گوتی:

لە گوندی "لهێبان" لەو دەشتی دزەییە دنیا شەو بوو، خێوەتێکمان هەڵدابوو، دانیشتبووین. پاش نوێژی خەوتنان بوو، پیاوێک هەبوو "سمایلە گۆج"یان پێئەوت، لەلامان دانیشتبوو، قسەی خۆش بوو و سەرگوزشتەی کۆنی بۆ ئەگێرِاینەوە. بەدەم قسەوە کەوتینە وەختی خێڵ خەوتنان، کتوپڕ کوڕێکی مێردمناڵ هاتە ژوورەوە و دانیشت و سمایل پێی وت: هەتیم ئەوە لەکوێ بووی تا ئێستە؟ کوڕەش هیچ سێ و دووی نەکرد وتی: وەڵڵا خاڵە سمایل هەنووکە لای ژنێک بووم کە لەگەڵ مێردەکەی خۆیا راکشابوو، منیش چوومە پاڵی! محەمەد وتی: هەر ئەوەندەم زانی سمایل دەستێکی هەڵهێنایەوە و شەپە زللەیەکی دا بەناوچەوانی کوڕەکەدا! شەپە زللەیەکی وا کە ئاگر لە چاوی بروسکەی سەند. وتی: هەتیم ئەمە قسەیە تۆ دەیکەی؟!

منیش وتم خاڵە سمایل بۆچ لێی ئەددەی، کەی قسەی مناڵ بایەخی هەیە؟ سمایلیش وتی: ئەفەندی دەسا من قسەیەکت لۆ دەگێرمەوە، ئەو وەختە دەزانی کە لە ژنا چ پارەوانێک هەیە؟!.. ئینجا دەستی کرد بەگێرِانەوە و گوتی:

ئەفەندی ئا ئەم سمایلە گۆجە کە لە بەردەمتا کەوتووە و پیر و کەنفت بووە، لە وەختی خۆیا کە ناوی سمایلە گۆجیان بهێنایە مناڵ لە بێشکەدا ژێر ئەبوودوە! دزێک بووم مناڵم لەبەر مەمکی دایکی ئەدزی و خۆی بەخۆی نەئەزانی! لە هەموو ئەم وڵاتانەدا هەر ناو ناوی "سمایلە گۆج" بوو! ساڵێک لەم دەشتی دزەییەدا نەهاتی و قاتوقڕی بوو. کاول بێ دەشتی دزەیی، کە بارانی نەبوو ئیتر خەڵکەکە هەموو ئەبێ بکەونە دەرۆزە کردن. سێ ساڵ کە باران نەبوو جا ئەفەندی بزانە ئەبێ کو بووبێ؟! ئەو ساڵە بەهارێکی زۆر زوو بوو، هەرچەندە هەر لە زستانەوە باران چاکی هێنابوو، بەڵام لەبەر زوویی هیچ پێنەگەیشتبوو. دەرامەتی منیش هەر دزی بوو، دزییەکەش دەست نەئەکەوت زۆر شڕ ببووم، ناچار زەلامێکم هەڵگرت و لێمدا رۆیشتم. رێگەی ئەو کوێستانەمان گرتەبەر، لە تفەنگ و فیشەکیشا زۆر بە تەدارەک بووم، چەند رۆژێک هەر رۆیشتین تا گەیشتینە ئەو کوێستانەی سەرەوە، پێی ناوێ، رەوەیەکی سی چل سەری لەوڵاغی بەرزەمان هێناو بەلارێگەدا گەڕاینەوە دواوە رووەو ماڵ. بەشەو ئەهاتین و بەرۆژ لە شیو و کەندەڵانی دوور لە ئاوەدانیدا ستارمان ئەگرت.

شەو بوو، هیچمان نەخواردبوو، بە تەواوی پەکمان کەوت، شەوێک وا بە لارەلار من لەپێش وڵاغەکانەوە بووم ئەهاتین، لە دوورەوە و لەپاڵی کێوەکەوە تارمایی رەشماڵێکم بەدی کرد. بە هەتیوەکەی هاوڕێم وت: تۆ بەر و وڵاغەکان بگرە من وا ئەچم بۆ ئەو رەشماڵە، بەڵکو نانێ شتێکم دەست کەوێ بیهێنم. ئەمەم بەو وت و تفەنگەکەشم فیشەکی تێدابوو لە ملم کردەوە و گرتمە دەستمەوە و بەبێ هەست لێمدا رۆیشتم.

وا دنیا زۆر تاریکە، بەرچاوی خۆم نابینم، وەختی وەها بوو تەپ و کوت ئەکەوتمە کەندەڵانەوە و هەڵئەستامەوە. چووم هەتا نزیکی رەشماڵەکە بوومەوە، وەستام، گوێم هەڵخست سەیر ئەکەم نە دەنگێ، نە خشەیەک، هیچ نییە، دنیا کش و ماتە، زۆر بەبێ چرپە خۆمم گەیاندە رەشماڵەکە، تەماشام کرد دەوارێکی زۆر گەورەیە، هەناسەی لێوە نایە، سەگ نییە، پشیلە نییە، لە دەری دەوارەکەدا سووڕامەوە و بەدەست دەستم ئەخشان لە دەوارەکە، هەناسەی گیانلەبەرم شک نەبرد لەناویا. جارێکی کەش گەڕام بە دەوریا و دەرگایەکم دۆزییەوە. بۆ جاری سێهەم بەبێ خشە لە دەرگاکەوە چوومە ژوورەوە!

ئۆە، ئەفەندی! هەر ئەوەندەم ئاگا لێبوو پێم خستە ژوورەوە، ئیتر بە تەوقە سەرا کەوتم و تاوێرێک لەسەر کەوتە سەر سەرم، یەکێک بوو! تەنها ئەوەم بەخۆمەوە دی زرنگەیەک لە سەرمەوە هات و هەردوو پەلم لەدواوە وەکو بە دوو گوریس بەسترابێتەوە وابوو، نە زانیم تفەنگ چی لێهات،

نە زانیم خەنجەر چی بەسەرهات؟ دەنگێکم هاتە بەر گوێ، وتی: هەی ناپیاو ئەوە بە تەمای چیت!

ئاگردانێک لەناو دەوارەکەدا بوو، ئاگرێکی کزی تیا بوو، من لە دەرەوە هەستم پێ نەکرد، دوو سێ سەرە بزووتی بەسەرەوە بوو، دەستێک بۆی کێشرا سەرە بزووتەکانی خۆش کرد و ئاگرەکە کلپەی سەند. تەماشام کرد ئەمە ئافرەتێکە وا بە سەرمەوە. بەمجۆرە پەل و پۆی بڕیوم! بەڵام ئافرەتی چی؟ هەتا دەست هەڵبڕی کەڵەگەت، بەدیمەن، هەر باسکێکی ئەڵێی توکمەی داڕژاوە، روومەتێکی پان، چاو و برۆیەکی گەش، جووتێ گۆنای خڕی سوور، جلێکی ئاڵ و واڵێی جوانی لەبەرابوو، ئەفەندی بڕوام پێ بکە تا ئەو رۆژە و لەو رۆژەشەوە تا ئیمڕۆ ئافرەتی وا جوان و نازدارم نەدیوە، تەمەنی لە دەوری حەڤدە و هەژدەدا ئەبوو، تفەنگێکی کورتی خستبووە ژێر باڵی، پەنجەی بەسەر پێکەیەوە بوون، ریزێکیش فیشەک لە پشتیا بوو! بەم جۆرە لەسەر سنگم دانیشت و دیسان وتی: هەی ناپیاو ئەوە بەتەمای چیت؟! منیش وتم: خوشکم خوا ئەیزانێ بەتەمای هیچ نیم و رێبوارم و رێم لێ تێکچووە و ئەم رەشماڵەم بەدی کرد و هاتوومەتە ئێرە!؟

وتی: تۆ رێبواری یا پیاو خراپی؟! بۆچی من ئاگام لێ نییە کە تۆ چۆن هاتیت، چۆن بە دەورەی دەوارەکەدا سێ جار سووڕایتەوە و پاشان بەبێ چرپە هاتییە ژوورەوە؟ ئەمە هی پیاوی رێبوارە یا هی پیاوی خراپ؟! لەم بەینەدا سەیرم کرد تفەنگ و خەنجەرەکەم وا لەولاوە کەوتووە، منیش هیچم پێ ناکرێ، تەنها پاڕانەوە و ئەوە نەبێ کە رێبوارم و لەبرسا هاتووم. بەهەر جۆر بوو، ژنەکە لەسەر سنگم هەستاو لەولاوە تفەنگ و خەنجەرەکەی منی هەڵگرت و بردی لە سەرووی دەوارەکەوە دایناو هەر ئەشی وت: راستە تۆ رێبواری؟ هەی عافەرم پیاوی رێبوار!

ئینجا رووی تێکردم وتی: لەو شوێنە کەلێی دانیشتووی دانیشە، هەر ببزوویتەوە ئەتکوژم. کە ئەو ئەمەی وت: خۆ من هیچم پێ نەماوە، تەنها "بەڵێ" نەبێ، ئەمجارە هێنای تفەنگەکەی خۆی لەژێر بنەنگەڵی دەرهێناو گرتی بە دەستێکییەوە. هەستا چوو لەولاوە قاوەیەکی هێنا خستییە سەر ئاگرەکە و رۆنیشی هێنا خستییە ناوی، چوو لەسەر هۆڕێک پێنج شەش هێلکەی هێنا شکاندییە ناو رۆنەکە و دروستی کرد. چوو هەر بە دەستە خاڵییەکەی دەستەبەرەیەک نانی هێنا. لەبەر دەما داینا و تاوە هێلکە و رۆنەکەی هێنایە لامەوە، چوو کاسەیە دۆیشی هێناو وتی: دە بخۆ! خۆیشی لەولای ئاگرەکەوە دانیشت و بە عاستەم لوولەی تفەنگەکەی تێکردم، دەستیشی هەر لەسەر پەلەپیتکەیەتی! من بەجارێ شپرزەی ئەوە بوو بووم کە نەوەک دەستی بترازێ و بمکوژێ. لەمە زۆر ئەترسام. ژنە هەستی بەمە کردبوو، پێی وتم: مەترسە نانی خۆت بە رەحەتی بخۆ.

زۆرم برسی بوو. دەستم کرد بە خواردن تا تەواو تێرم خوارد. لەم ماوەیەشدا هەرچەندە سەیر ئەکەم لەم ژنە زیاتر کەسێکی تر لەم دەورو بەرەدا نییە، نەژن نە پیاو، نە منداڵێک هەر هیچ. نانەکەم خوارد، بە تەواوی تێرم خوارد. هات ئاوەکەی هەڵگرت و بردی خستییەوە سەر ئاگرەکە، دیسان چوو رۆنێکی زۆری هێنا خستییەوە ناوی، ئینجا چوو بەقیاسی پانزە شانزە هێلکەی تری هێناو شکاندییە ناوی، چوو دەستە بەرەیەکی زل نانی هێنا، تاوەکەی قلپەوە کردەوە ناو نانەکان و پێچایەوە و هێنایە بەردەستم وتی: دە هەستە برۆ ئەمەش بەرە بۆ هاوڕێکانت!

وتم: هاوڕێی چی من هەر خۆمم؟ وتی: هەستە، هەستە پیاوی بێ هاوڕێ بەمشەوە و لەم وەختەدا رێی ناکەوێتە ئەم شوێنە، هەستە درێژەی مەدەرێ، تۆ رێبوارنیت! پیاو خراپیت و هاوڕێشت هەیە، هەستە برۆ خوات لەگەڵ!

وتم: ئەی تفەنگ و خەنجەرەکەم؟ سەیرێکی کردم و وتی: تفەنگ و خەنجەرەکەشت ئەوێتەوە پیاوە رێبوارەکە، چوو لەولاوە تفەنگەکەمی هەڵگرت، فیشەکی لێ دەرهێنا و بۆی هێنام. لەبەر دەستی دانام، وتی: بیکەرە ملت! تفەنگم کردە ملم و چوو خەنجەرەکەشی هەڵگرت، لە دوورەوە بۆی فڕێدام و وتی: ئەوەش خەنجەرەکەت دە هەستە خوات لەگەڵ. ئەمجا بە تەواوی لوولەی تفەنگەکەی خۆی تێکردم و وتی: خەیاڵ نەکەی، هەر دەست ببزوێنیتەوە تەنها تاقە فیشەکێکت بۆ ئەنێرم.

منیش بەهێواشی خەنجەرەکەم

هەڵگرت و کردم بە بەر پشتێنەکەمدا و نۆردووە نانەکەم هەڵگرت و هەڵسام، رووم تێکرد و وتم: شێرەژن، بەو خوایەی بان سەرە سوێندت ئەدەم، تۆ چیت لێرە و چ کەسیت، من هەرچەندە لەم بەینەدا سەیرم کرد، لەتۆ بەولاوە کەسی ترم لەم چۆڵ و بیابانەدا نەدی. ئەوا من ئەڕۆم، بەڵام تێمبگەیەنە؟ وتی: هەستە برۆ ئەوە ئیتر ئیشی تۆ نییە. وتم: دەسا شەرت بێ یا ئەمەتە ئەمکوژی یا ئەمەتە پێم ئەڵێی! زەردەخەنەیەک گرتی و وتی: زۆر حەزئەکەی بیزانی؟! من ژنی کوڕێکی ئامۆزای خۆمم، مانگێک نەبێ مێردم پێکردووە، لەو وەختەی مێردم پێکردووە، بەتاقە ماڵە هاتووین لێرە دانیشتووین، تەنها هەردووکمانین، سێ چوار رۆژ لەمەوپێشتر ماینێکمان لەگوند دز بردوویەتی، ئەو هەستا چوو بە شوێن ماینەکەدا و من تەنها خۆم لێرەدا بەدیار ئەم مەڕ و ماڵاتەوە ماومەتەوە، ئەمەیە سەمەرەی من!. منیش وتم: ژنەکە! من هەر شتێک هەم، هەم، بەڵام ئەوە بزانە بەلای خۆمەوە پیاوێکی ئازاو ناودار بووم، ئەوی تۆ بەمنت کرد و ئەوی من لەتۆوە دیم، تا ئێستە نەکەس پێی کردووم و نە لەکەسم دیوە.

هەستام و ئیتر بەڕێ کەوتم، ئەویش دوور و نزیک لوولەی تفەنگەکەی راست تێکردبووم". هەتا لەچاو ون بووم. ئەوەندەم ئەزانی هەر دەستم ببردایە بۆ تفەنگەکەم، بەبێ هێڵ و گفت ئەیکوشتم.

جا ئەفەندی هەنووکە ئەم هەتیمە دەرێ، من شتی وام کردییە! چما هەموو ژنێک وەکو یەک وایە؟ ژنی واش هەیە و ژنی واش هەیە، ئەوی من لەو حورمەیە چاوم پێکەوت، هەنووکەش هەر موچڕکە بە لەشمدا دێتە خوارێ.

* شێخ محەمەدی شەشوولەیی، پەڵە گەغێکی هەبوو لەو دەشتی دزەییە، رۆژێک ئەچێ بۆلای گەغەکەی، سەیر ئەکا وا لەنزیک گەغەکەی ئەوەوە شوانێک خەریکە "بلوێر" لێئەدا، ئەمیش بانگی ئەکا ئەڵێ: راعی راعی! ئەو سەوتە حەزینە لەو "نای"ە رەقیقەوە بە ئەنغامی شەفەتەینە؟ یا بە تەحریکی ئەصابیعانە؟ شوانەش ئەڵێ: مامۆستا بەسەری تۆ پێی مەڕی من نەچووەتە ناو دەغڵی تۆوە. مامۆستا ئەڵێ: ماشەڵڵا جەهل عەجاییە.

* هەر ئەم شێخ محەمەدە ژنێک ئەچێتە لای نووشتە بۆ کوڕێکی بکات، شێخیش نووشتەی بۆ ئەکا و پێی ئەڵێ: برۆ ئەم دوعایە بەرە موشەمەعی کە بە جلدێکی ئەخزەر، موخیتی کە بە خەیتێکی ئەبیەز، لە فەوقی رەئیسی تفلەکەی موعەلەقی بکە. ژنە ئەڵێ: مامۆستا نووشتەکەت خوێند چی لێبکەم؟!. دیسان مامۆستا ئەڵێ: ماشاڵڵا، جەهل عەجاییە!

* کابرایەکی دەورووبەری رەواندز، رۆژێک ئەچێتەوە و ئەم قسەیە ئەگێڕێتەوە و ئەڵێ: "نوکە لەو واکە واکێک لەسەر واکێک بوو، هەر واکە واکی بوو، واکم واک کردێ و واکم کرد، چە واکێ نەبوو پێی واک کەم، واک بوو"!

* شوانێکی زراری، ئێوارێ مەڕ دێنێتەوە بۆ ناو ماڵ و بانگ ئەکا: هۆ ماڵی واکێ، واکتان زایە، دوو واکی هێنایە، هەر واکە واکیتیان، بچن بیهێننەوە. ئیتر ئەو ماڵە لێی تێئەگەن کە ئەمە لەگەڵ ئەوانییەتی، ئەچن مەڕەکە ئەهێننەوە، سەیر ئەکەن دوو بەرخی بووە!

* مەلایەک هەبوو، چووە لای حاجی مەلا عەبدوڵڵای کۆیە، وتی: قوربان بەقەردیەک چووە ناو مەزرەعەیەک و تەخریبی هەموو مەزرەعەکەی کرد، مالیکی مەزرەعە مەدییەدی کرد بۆ ئەخزی حەجەرێک و حەجەرەکەی رەمی کرد بۆ عونقی بەقەرەو بەقەرەکە مەقتول بوو. ئەچمن مالیکی مەزرەعەکە بە (دیە)یبەقەرەکە ئەم لا؟! حاجی مەلاش ئەڵێ: بەسەری خۆت ئەگەر هەڵنەستی بچی ئەم دروێنەیە لە شوێنی کە بکە لا!

* مەلایەک هەبوو، لەو دەشتی دزدییە، کوڕێکی لاساری هەبوو، هەرچەند پێی ئەوت: بخوێنە. ئەو بەگوێی نەئەکرد. وایان لێهاتبوو دانیان لەیەک سپی ببۆوە. رۆژێک لەلا کۆڵانێکا کوڕەکە بەگیر دێنێ و ئەم گفت و لفتەی لەگەڵ ئەفەرمووێ: بەخۆم و بە عسای یەدم و مەخمەرەی سەرم، لەبەر من نەبووایە عەزر فوتیک ئەکلی ئەکردی. کەچی ئێستاکەش پشتت داوەتە جدارەکەوە و ئەڵێی وەڵڵا لا ئەقرەئ

* کوڕێکی "هەرتەلی" لەو خۆشناوە، ژنێکیان لەبەری "کۆیە" بۆ مارە کردبوو، رۆژێک کوڕە هەڵئەستێ دوو گوێدرێژ بار ئەکا لەمێوژ و

دۆشاو ئەچێ بۆ ماڵی دەزگیرانی، کە ئەگاتە ئەوێ خەسووەکەی لە دوورەوە چاوی پێ ئەکەوێ و دێتە پێشوازیی و گەلێ بەدەوریا دێت و ئەیباتە ژوورەوە، بەڕەیەکی پاک و خاوێنی بۆ رائەخا و پێی ئەڵێ: کوڕم لەوێ دانیشە. خۆی ئەچێ بەلای تەقەت کردنی وڵاخەکانەوە.

کە دێتەوە تەماشا ئەکا کوڕەکە بەردەکەی هەڵداوەتەوە و لەسەر زەوییەکە، بە رانکە شڕەکەیەوە دانیشتووە، پێی ئەڵێ: کوڕم ئەوە من بەڕەم بۆ تۆ راخستووە لەسەری دانەنیشتوویت؟ کوڕە ئەڵێ: بەخودای دایە، قونانم بڕە موی پێوەنە، رایەم ناکەوێ لەسەر بەڕەکی دانیشم. خەسووەکەی سەرێکی بۆ بائەدا و ئەڵێ: دەک مویارەک نەبێ بۆ خۆم و زاوام. کوڕە گەڕایەوە بۆ ماڵی خۆیان لە پاش ماوەیەکی تر برایەکی لەخۆی گەورەتری هەبوو، دایکەکەی پێی وت: دە کوڕم تۆش بچۆ سەرێک لەماڵی خزمێکمان بدە و شتێکیشیان بۆ بەرە. ئەویش هەستا بارێک دیاری دایە پێش و چوو بۆ ماڵی دەزگیرانی برای.

ئەمیش کە گەیشتە ئەوێ، ئامۆژنی هات و پێشوازیکرد و رایەخی بۆ راخست و دانیشت، پاش بەخێرهاتن و چاک و چۆنی، گلەیی براکەی لاکرد وتی: من رایەخم بۆ راخستووە و پێم وتوە دانیشە، کەچی ئەو وای جوابدامەوە، ئەمە ئەقڵە ئەو هەیەتی؟ کوڕەی براش سۆر بۆوە و تووڕە بوو وتی: دەک لە قوڕێم نا، دەسا وەڵڵا دوو جارم گایە، چ بڕ مووی بە قونانەوە نییە، وەکو کسۆکی درۆی کردینە. خەسووەکە، کە گوێی لەمە بوو وتی: بەهـ هەتەر مەتەر ئەم لەو بەدتەر.

ئەویش گەڕایەوە، بۆ ماڵەوە و پاش بەینێکی تر باوکی کوڕە بە دەستووری ئەو وڵاتە ئەویش هەستاو دوو گوێدرێژی دایە پێش و چوو بۆ سەردانی بووک. کە گەیشت، خەسوو هات بە پیرییەوە و دایناو پاش حەسانەوە شکاتی کوڕەکانی لا کرد، کابراش وتی: ئەو هەتیمە بیژییە، گچکەکەیان هیچ، بەرا داخی کوڕە گەورە لە درا منە. وتی: بۆچی؟ وتی: ئەوی رۆژی کەران دەگێم ئەو بیژییە دێ پخەی لە کەران کرد، کیرم دە دوڕ قوزی کەرێ حاسی بوو، ئەویش لۆ خۆی پێدەکەنی. ژنە ئەڵێ: گوڵمە، گوڵمە، ئیشێکی باشمان کرد کچی چاکمان دا بەشوو.

کابراش ئەگەڕێتەوە بۆ ماڵەوە پاش چەند رۆژێک ئینجا دایکی زاوا هەڵئەستێ بە بارێ دیارییەوە ئەچێ بۆ ماڵی بووکێ بۆ سەردان، دایکی بووک زیاد لە هەموویان بە دەوریا دێت و پاشان ئەکەونە راز و گلەیی و هەموو قسەکانی بۆ ئەگێڕێتەوە و ئەڵێ: شکاتم بردە بەر خاڵە مستۆی باوکیان، کەچی ئەویش ئاوای وت. دایکی زاوا وتی: تو خوا واز بێنە. داخی باوکیان زۆر گەورەن لەدڵێ من. دایکی بووکیش وتی: بۆچی؟ وتی: کچێ ئەوا کوڕ و کاڵێ دێ هەموو بەمن خەنی دەبن، کەچی ئەویش دەچێ جاشکانی دەگێ، ژنە گوتی: دەخوا پێمان رەوا بینێ ئەم خزمایەتییە تازەمان!

* کابرایەکی خۆشناو خەڵکی گوندی "کونە فلوسە" بوو، گەلێ کەسی کوشتبوو، رۆژێک لە "کۆیە" زەفتییە بەگیری دێنن ئەک بەو ناوەوە، کە خەڵکی کوشتووە، چونکە ئەو دەستەیە نەیانئەزانی ئەمە ئەوە، بەڵکو بۆیە هەڵیانپێچابوو بیبەن بۆ "سخرە" لە کابراش وایە بۆیە تێی ئاڵێون ناسیویانە، کە ئەمە ئەوە خەڵکی کوشتووە، دەستی کردبوو بە پاڕانەوە لە زەفتییەکان بۆ ئەوەی بەڕەڵڵای کەن.

حاجی رەسوڵێکی کۆییش هەبوو، لەو وەختەدا بەسەرا ئەچێ پیاوێکی بەزمان و لێهاتوو بوو، کابرای خۆشناوەی ئەناسی، چووە بن دەست زەفتییەکانەوە پێی وتن: ئێستە ئێوە ئەم کابرایەتان بۆ "سخرە" ئەوێ و ئەویش ماڵ و منداڵێکی وردی هەیە، ئەو بەڕەڵڵا ئەکەن و من لەباتی ئەو بگرن. بەهەر جۆر بوو زەفتییەکانی سازکرد و کابرایان بەڕەڵڵا کرد، کابرا هەر کە لە دەستیان دەرباز بوو، ئیتر وەکو مووی مار خۆی ون کرد. حاجی رەسوڵیش دەنگی نەکرد تا کابرا لەچاو ون بوو، ئینجا ئەویش ملی رێی گرت و رۆیشت. زەفتییەکان ویستیان بیبەن پێی وتن: مردوتان مرێ، شێت بوون، بردنی چی؟ بێنن دو بدەن لەمە! ئەویش خۆی نەدا بە دەستەوە و رۆیشت.

حاجی رەسوڵ بۆ ساڵی دوایی چوو بۆ "کونە فلوسە" بۆ دارگوێز کڕین، دارێکی کڕی و کرێکاری خستە سەر بیبڕێتەوە، ئەم دارە لق و پۆیەکەی بەسەر ماڵێکا شۆڕ ببۆوە، کە ئەیانبڕییەوە حەیشی بەماڵەکە تاڵ کردبوو، ژنی خاوەن ماڵ بانگی کرد

له مێردەکەی و وتی:ئەرێ هێزە ئەوە بۆ چاری ئەو سەگبابانە ناکەی؟ خۆ حەیشیان پێ تاڵ کردین! مێردەکەشی دەست ئەداتە تفەنگ و دەرئەپەڕێ. تومەز ئەم ماڵە ماڵی کابرای پارەکەیە "حاجی رەسوڵ" لە دەست زەفتییەکان رزگاری کردبوو! کابرا هەر کە دێتە دەرەوە و چاوی بە "حاجی رەسوڵ" ئەکەوێ، لە شوێنەکەی خۆی سارد ئەبێتەوە، ژنەکەش لە خوارەوە هەر قسەی ئەکرد و جنێوی ئەدا و بانگی پیاوەکەی ئەکرد کە چاریان بکا؟ ئینجا کابرا رووی کردە ژنەکەی و بە دەنگێکی بەرز بانگی کرد و وتی: کچێ وس بە، ئەوە حاجی رەسوڵە حاجی رەسوڵ، ئەگەر ئەو نەبا جارێکی کە ئەو جووتە گونانەت بەر قونان نەدەکەوت، دە ئیتر وس بە.

* کابرایەک لەو دەشتی دزەییە ئەچێتە لای مەلایەک ئەڵێ: مامۆستا بێ عەدەبی نەبێ، پیاو کە چووە سەر ئاودەستان، چەندە قنگی بشوا پاک دەبێتەوە؟ ئەویش ئەڵێ: برام ئەوەندە بشوا تا جیرەو زیرەی لێوە دێت.

ئەمجا کابرا، کە دەچێتە سەر ئاودەست و دەست بە ئاو ئەگەیەنێ، پاشان خۆی ئەشوا، هەر دەست بەخۆیا دێنێت و ئاوی پیا ئەکا، کوت و پڕ ترێک ئەکا!.. ئەڵێ: ئەی بەکێری مەلاوە، چاک جیرەو زیرەی لێوە هات.

* پیاوێکم لابوو لە بەغدا "مام پیرداود"مان پێئەووت، خەڵکی "دیبەگە"ی دەشتی دزەیی بوو، پیاوێک بوو بەدوو بارا هەژار بوو، ئەوی خوا عەرەبیشی دانابێ ئەو نەیئەزانی. ئەو سەردەمە بوو، کە حاجییەکانی کوردەواری ئەهاتن، ئەچوون بۆ حەج. دیارە ئەمانە بە "بەغدا" تێئەپەڕن، ئەمانەش کە دێن، خۆت ئەیزانی، بە تایبەتی کە هاوین بێ، زۆرتریان دژداشەیەک لەبەر ئەکەن، پشتێنێکی بەسەردوو ئەبەستێ و حەمایلەکەیان ئەخەنە ملیان و دیارە جامادانییەکیشیان بە سەرەوەیە، راستی پیاو ئەمانە بەحاجی نازانێ، بەڵام با حاجی بن!

مام پیرداودی لای منیش ئێوارە وەخت بوو، دژداشەیەکی سپی تازەی لەبەردا بوو، جامانە ریشووەدارەکەی بەدەور سەرەوە بوو، لە چەقی بەر دەرگای مزگەوتەکەدا لەسەر چیچکان دانیشتبوو، جگەرەیەکی قامیشی بە لالێوەوە بوو، جگەرەکەی ئەکێشا و سەیری ئەو عالەمەی ئەکرد، کە ئەهاتن و ئەچوون!. هەندێ کەسیش هەن لە بەغدا، قاوەی دەستگێر ئەگێرن، تووشی هەر کەسێ ئەبن، ئەیدەنێ و پارەی لێ ئەسێنن، بڕوات ببێ سواڵ گەلێ باشترە لەو ئیشەی ئەوان.

ئەوەندەم زانی کابرایەکی رەشی پیسی شڕی چڵکنی گرژن، جەزوویەکی قاوەی بەدەستەوەیە لە دوورەوە "مام پیرداود"ی بەدی کرد و بۆی کشا، لە باوەڕی ئەوا ئەو حاجییە و هاتووە بۆ حەج ئەچێ. هیچ نەبێ شتێکی لێ ئەبەستێتەوە!، هات و لەبەردەم "مام پیرداودا" تەقەیەکی لە فنجانەکەوە هێنا و قاوەیەکی تێکرد و لەبەردەمیدا رایگرت. مام پیرداودیش هیچ سێ و دووی لێ نەکرد وەریگرت و خواردییەوە. فنجانەکەی دایەوە دەست کابرا، جگەرەکەی نەفەسێکی مابوو، نەفەسەکەی لێداو تا ئەم ئەمەی کرد کابرا قاوەیەکی تریشی بۆ تێکرد و ئەویشی وەرگرت و خواردییەوە.

ئەم قاوەچییانە رەوشتیان وایە لەقاوەی یەکەم و دووهەمدا ئەگەر کابرا نەیوت بەسە، بۆی ئەکەن بەسێ فنجان و ئیتر بۆی تێناکەن، جا لەبەر ئەوە کە "مام پیرداود" نەیووت بەسە. کابرا قاوەی سێهەمیشی بۆ تێکرد، ئەویش وەریگرت خواردییەوە و فنجانەکەی دایەوە دەستی.

کابرا ئیتر راوەستاو چاوەڕێی ئەوە ئەکا، کە هیچ نەبێ مام پیرداود حاجییە، دەست بەرێ پەنجا فلسی بداتێ، خۆ مام پیرداودیش ئەسپێ لە گیرفانیدا فەتاح پاشا ئەکا، هەر نازانێ دنیا چ باسە. کابرا، کە سەیری کرد هیچ دیار نییە و زۆریش وەستا، رووی کردە مام پیرداود وتی:" عمی اشو ما تلعب ایدک؟" واتە: مامە وەکو ئەتبینم دەست ناخەیتە کار. مەبەستی ئەوەبوو یانی دەست ناکەی بە گیرفانتا پارە دەربێنی!

مام پیرداودیش هیچ چۆنیەتی دانیشتنەکەی تێک نەدابوو و نەشیئەزانی کابرا ئەڵێ چی. سەرێکی بۆ بەرز کردەوە وتی: چ دەرێی؟ کابراش نەیئەزانی ئەم ئەڵێ چی، هەر ئەیوت: عمی اشو ماتلعب ایدک؟!

لەو وەختەدا مام پیرداود دەستی برد کیسە توتنەکەی لە پشتێنەکەی کردەوە، پەڕیە بەرماخی دەرهێناو ئەغزە کۆنەکەی کردبوو بە پێچی

جامەدانەکەیدا، ئەویشی هێنا، لەبەر ئەوەی قاوەی خواردبۆوە ئارەزووی جگەرەی بوو، دەستی کرد بە جگەرە تێکردن! کابرای قاوەچی، کە ئەمەی چاوپێکەوت دەستێکی راوەشاند و وتی: "انی اگول هیضی تلعب بیدک" واتە ئەڵێم وا تۆ دەستت بخەیتە کار؟ ئەمیش هەر ئەیوت: چ دەرێی؟!

کابرا سەیری کرد هیچ کەڵکێک لەمە وەرناگرێ، قاوەکەی لەدەست دەرچوو، زۆریش ماتڵ بوو و سەری خۆی حیز کرد و بە بۆڵە بۆڵ لێیدا رۆیشت، لەبەر ئەوەی چاوی لە خەڵکی ترەوە بوو، نەیشیوێرا جامادانەکەی لەسەر بکاتەوە.

لێرەدا سەیرتر ئەوە بوو وەکو کابرا ئەڵێ: ئاش لە خەیاڵێک ئاشەوان لە خەیاڵێک. کابرای قاوەچی لای وابوو نێچیرێکی قەڵەوی دەست کەوتووە و ئێستە بەبێ قرە پارەیەکی باشی لێ دەست ئەکەوێ. مام پیرداودیش لای وابوو، لە دیوەخانەکەی "سلێمان ئاغا"، لە "دیەگە"یە. کابرای قاوەچی ئاغا قاوە بەسەر کرمانجەکاندا ئەگێڕێ! ئیتر هیچ ئەوەی بەدڵێ نەئەهات، کە ئەمە "بەغدا"یەو ئەبێ پارە بدات.

تەنانەت لەپاشا من پێم وت: بۆچ ئەو قاوەت وەرگرت؟ وتی: لۆ؟ وتم: ئاخر ئەبێ پارە بدەیت. وتی: کو ئەبێ پارەش بدەم؟! وتم: ئەی بۆچ سێبەری بن ئەشکەوتە؟ وتی: کو خۆ لەکن خۆمان چ پارەو مارە نینە، جا من پارەم لەکوێ بوو بیدەم! وتم: کەواتە زۆر چاکە؟!

* جاران ئەو دەشتی "دزەیی"یە مەلای زۆر کەم بوو، لە دە دوانزە گونددا بەحاڵ گوندێک مەلایەکی تیا هەبوو، "مەلا محەمەدی بەهەشت فرۆش" لە گوندی "قوشتەپە" دائەنیشت. ئەو مەلایە لە جەژنانی رەمەزانا سەری ئەهلی هەموو ئاواییەکانی چاک ئەکردەوە و سەرفیترەی هەموویانی وەرئەگرت. لەناو کرمانجایەتیشا لایان وایە، سەر هەر رۆژی جەژن چاک بکرێتەوە، ئەگینا بەرناکەوێ، مەلاش خۆی پێی نەئەکرا، هەر رۆژە بەسەر هەموو گوندەکانا بسوورێتەوە و سەریان چاک بکاتەوە، هەر ئەوەی پێئەکرا یەک دوو دێ بگەڕێ.

جا ئاواییەکانی تر پێیان ئەوت: مامۆستا خۆ سەری ئێمەت چاک نەکردیتەوە کو سەرفیترەت بدەینێ؟ ئەویش ئەیوت: بابم من هەر لە بەیانی رۆژی گێژنی و گێژنێوە بەفیترە سەری هەمووم چا کردیتەوە!

مەبەستەکەش ئەوەیە، گۆیا سەر لەبەیانی لەو دێیەدا کەلێی بووە، چووەتە قەراغ ئاواییەکە پەنجەیەکی درێژ کردەوە بە دێهاتەکانی تراو فیکەیەکی بۆ کێشاون، ئیتر بەم جۆرە ئەو سەری هەموویانی چاک کردۆتەوە!

* پیاوێک هەبوو "سەید عەبدولقادر"ی ناوبوو خەڵکی ئەو ولاتی دزەییە بوو، ساڵێک هاتبووە بەغدا، بۆ ئیمامەتی لەشکر، کوڕێکی تریش لە بەغدا هەبوو، دووکانی بۆیاغچییەتی هەبوو، ئەویش هەر "سەید عەبدولقادر"ی ناو بوو، نەخوێندەوار بوو و خەتی رەش و سپی لێک جیا نەئەکردەوە، لەگەڵ ئەو سەید عەبدولقادرەی تر، ناسراویان هەبوو. رۆژێک پۆستەچی کاغەزێک دێنێ، کە لە سەرەکەی نووسرابوو: "مەولانا سید عەبدولقادر" ئەیدا بەدەست ئەو سەید عەلقادری بۆیاغچییەوە، ئەمیش قاقەزەکە ئەدا بە یەکێ بۆی بخوێنێتەوە، پاشان سەیر ئەکا ئەوی لە قاقەزەکەدا نووسراوە پەیوەندییەکی بەوەوە نییە، زانی کە ئەمە هی سەی عەولقادرەکەی ترە، قاقەز هەڵئەگرێ و کە سەید ئەچێتە لای قاقەزەکەی ئەداتێ.

سەید، کە سەیر ئەکا قاقەزەکەی هەڵپچڕاوە، پێی ئەڵێ: لۆ ئەم قاقەزەت هەڵپچڕییە؟ ئەویش پێی ئەڵێ: تۆ خۆت ئەزانی من نەخوێندەوارم، پۆستەچییەکە هێنای بۆ من و منیش ناوم سەی عەبدولقادرە، لام وابوو هی منە، دام بە یەکێ بۆی خوێندمەوە، پاشان زانیم هی من نییە و هی تۆیە، ئیتر من چوزانم. ئەویش ئەڵێ: کو نازانیت هی تۆ نییە، مردیت مرێ؟! تۆ نابێ ئەقرت بێ، ئاخر کو لۆ تۆ دەنووسن "مەولانا"؟، تۆ کەی مەولانا بوویتە؟ تۆ خۆت و مەولانا لێک ناکەیتەوە؟!

* مەلا عیسای هەرتەل سێ قرانی بەلای ژنێکەوە ئەبێ، لە ئاواییەکەی خۆیان هەر داوای لێ ئەکاو نایداتەوە، رۆژێک مەلا لەسەر دەرسە، خەریکە دەرس بە فەقێکانی ئەڵێ: سەیر ئەکا ژنەکە وا ماڵی باری کرد و ئەوا ئەمیش هەر لە دەرسەکەدا بانگ ئەکا: ژنەکە ئافرەتی چاک بە، سێ قرانەکەم

بدەردەوە. ئەوا تۆ ئەرۆی نیتر لەکوێ لێت بسێنمەوە؟ ژنە گوێی ناداتێ و هەر ئەڕوا. خێرا مەلا عیسا هەڵئەستێ رائەکا بەشوێنیا لە دواوە سێ کوتی پێوە ئەدا و ئەڵێ: دە برۆ قەحپە، هەر کوتی لەباتی قرانێک.!

* کابرایەکی کرمانج لە هەولێر بۆ ئیشی تەلاقی ژنەکەی ئەیبەن بۆ لای "قازی". ناوبژیکەران ماوەی کابرا نادەن قسە بکا، قازیش دیارە گوێی بۆ راگرتوون، کابرا لەمە زۆر تووڕە ئەبێ کە نایەڵن ئەو قسە بکا، بە تووڕەییەکەوە ئەڵێت: دە خزمینە وازبێنن، با من و جەنابی قازیش گویەک بخۆین! قازی لەمە زۆر تووڕە ئەبێ و حوکمی کابرا ئەدا!

* شاخێک هەیە لەو خۆشناوە شاخی "تف لەدەست"ی پێ ئەڵێن: گۆیا رۆژێک هەندێ لەکوڕ و کاڵی خۆشناو ئەچن بۆ ئەوێ و ئەکەونە دەمەتەقێ کە شاخەکە بپێون. هەندێکیان ئەڵێن بە گوریسان بیپێوین. هەندێکیان ئەڵێن بەداران بیپێوین. پیاوێکی زۆر دانایان تیا ئەبێ ئەڵێ: وا نابێ بابم!. بە زەلامان بیپێوین بۆ ئەوەی بزانین چەند باڵی پیاوە! هەموو ئەڵێن قسە ئەمەیە کە حەمەدێ دەیکا.

حەمەد ئەچێتە سەر شاخەکە دەست بە لووتکە بەردێکەوە ئەگرێ خۆی شۆڕ ئەکاتەوە، یەکێکی تر ئەچێ دەست بەقاچی ئەوەوە ئەگرێ و ئەویش خۆی شۆڕ ئەکاتەوە. بەو جۆرە حەوت هەشت کەس وا ئەکەن! حەمەدێ لە سەرەوە باڵی وەختە بپچڕێ. بانگ ئەکا: رەحمەتتان لێ بێ دەستتان توند بگرن تف لەدەستی خۆ دەکەم! ئەمە ئەڵێ دەستی لە لووتکەی شاخەکە بەرەڵڵا ئەکا بۆ ئەوە تف لە دەستی خۆی بکا، کە ئەوە ئەکا هەموو زرم ئەکەونە خوارەوە هەپرووون ئەبن.

* کابرایەکی ئەو دەشتی دزەییە (پیوەن)ی ولاخی لەو دەشتی قەراجە لێ ون ببوو، ئەچوو بە شوێنیا لەناو عەرەبەکانی قەراجدا ئەگەڕا. تووشی کابرایەکی عەرەب ئەبێ، لێی ئەپرسێ و تەزبیحەکەشی ئەگرێ بە دەستەوە و رایئەوەشێنێ و ئەڵێ: یابا! تۆ نەدیتە زڕماڵ حێ حێ!. بەخەیاڵی خۆی ئەمە عەرەبییە!

* لەو ولاتی خۆشناوەتییە دوو گوند هەیە یەکێکیان ناوی "کۆڕێ" و ئەویدیکەیان "ماوەران"ە. کابرایەی کۆڕێیی، کیژێکی لە ماوەران خواست. شەوێ کە ئەچێتە لای کیژە و پاڵی پێوە ئەنێ، سەیر ئەکا هیچ نییە و بێ بنە. کابرا ئەڵێ: هوپ. کیژە پێیئەڵێ:

هۆیت بە هۆیی
چاوی چۆیت لەگەڵی بلۆیی
لە کوڕ کوڕەی کۆڕیانێ
لە بنە تەراشەی ئەرماوانێ
چانییە هەندەشت لۆ مایە..

* لەو خۆشناوە کابرایەک چاوی ژانی ئەکرد، پوورزایەکی هەبوو چووە لای وتی: پوورزا گیان چاوم زۆر ژان ئەکا نازانم چی لێ بکەم؟. پوورزاشی پێی وت: پوورزاگیان من پار ددانم ژانی ئەکرد هەڵمکەند!

* کابرایەکی دزەیی بارە گەنمێکی برد بوو بۆ هەولێر، لەناو شارا کەرەکەیان لێ دزی بوو، ئەویش چوو ملی کەری کابرایەکی خۆشناوی گرت، هێنای باری خۆی لێناو رۆیشت. کابرای خۆشناو هات وتی ئەم کەرە کەرەکەی منە، کابرای دزەیی وتی: هی خۆمە، خەڵک و خوا کەوتنە بەینەوە بە دزەییەکەیان وت: کەرەکەی تۆ نێرەکەر بوو یا ماکەر؟ وتی: نێرەکەر بوو. وتیان: دە ئەمە ماکەرە. وتی: بەڵێ کەرەکەی منیش نێرەکەرێکی تەواو نەبوو، ئەمەش ماکەرێکی تەواو نییە کەواتە هەر کەرەکەی منە!

* حاجی مەلا ساڵحی کۆزەپانکە و حاجی مەلا عومەری هۆمەر گونبەتی هاتنە لام، دنیا گەرم بوو، وتیان: ئاوی سارد ئەخۆینەوە. ئەو پیاوەی کە لام بوو مام پیرداودمان پێئەوت، پێموت: بچۆ ئاوی سارد بێنە. مام پیرداود چوو بەفری هێناو خستییە ناو سەتڵێکی گەورەوە پڕی کرد لە ئاو و هێنای تەق لەبەردەمی حاجی مەلا ساڵحا داینا! حاجی مەلا کە ئەمەی چاو پێکەوت وتی: دەک مردیت مرێ پیرداود هەر فیکەکەی مایە، دوو فیکەشمان لۆبکە! مام پیرداود هیچی بۆ نەمایەوە، وتی: قوربان هەمووجار هەروا دەکەم!

* مەلا فەتحوڵڵای هەرتەل لە گوندی "بێتواتە" ئەگەڕێتەوە بۆ گوندی "هەرتەل" لەرێگادا تووشی شوانێک ئەبێ لێی ئەپرسێ: مام شوان پەزێ تە ئەچەندن؟.. ئەڵێ: مامۆستا ئەپێنجن. ئەڵێ ئەچەند مێنە، ئەچەند نێرن؟ ئەڵێ: مامۆستا دوو ئەنێرن، سێ ئەنێرن. ئەڵێ: مانارێی هەر نێر پێنجن؟ ئەڵێ: مامۆستا ئاخر من وەکو تەسەفێخ

نیمە.. ئەڵێ لەپەکەت زمان کەوێ، ئەرێ زارت لە زیانی دانینە!

* کابرایەکی مامشی هەبوو مام وسوی ناوبوو، کیژێکی زۆر جوانی هەبوو، هەر کەس ئەهات نەیئەدایە، ئەیوت من ئەم کیژەم نە بەژنی ئەدەم و نە بەماڵی دنیای دەدەم، پرسیارێکم هەیە، هەر کەس وەڵامم بداتەوە ئەیدەم بەو کەسە، پرسیارەکەش ئەوە بوو: ناو کاتێ کە دەیخەنە مەنجەڵ و ئەیخەنە سەر ئاگر، دەست ئەکا بە قوڵتە قوڵت و کزە کز، ئەڵێ چی؟

هەر کەس کە ئەهات داوای کچەکەی ئەکرد ئەم پرسیارەی لێ ئەکرد، ئەویش نەیئەزانی وەڵامی بداتەوە بۆ خۆی ئەچووە دواوە. هەر لەو دەورە لە گوندی "سیساوێ" پیاوێکی تر هەبوو مام هۆمەری ناو بوو.

کوڕێکی هەبوو "پیرۆت"ی ناو بوو، پیرۆت زۆر لاو چاک بوو، دڵی لە کچی مام وسو سەندبوو، ئەویش دڵی بەکچەوە بوو، بەڵام نەیئەتوانی بچێ داوای بکا، چونکە وەڵامی پرسیارەکەی نەئەزانی.

رۆژێک چووە بن دەست کچەکەوە پێی وت: ئەگەر تۆ منت ئەوێ، بەڵکو ئیشێکی وابکەی ئەو وەڵامە بە باوکت دەربخەیت و بەمنی بڵێیت. کچەکە وتی: باشە. کچە دەستی کرد بە خزمەتکردنی باوکی، خزمەتێکی وا کە بەجارێ دڵی باوکی سەند و باوکی هەموو جار دوعای خێری بۆ ئەکرد. رۆژێک کچەکە وتی: بابە ئەگەر تۆ منت خۆش ئەوێ، ئەو وەڵامە چییە وا هەر کەس دێتە داوای من، تۆ پرسیارێکی لێ ئەکەیت و ئەو نازانێ وەڵام بداتەوە. باوکە وتی: کچم لەوە گەڕێ، داوای هەر شتێکی تر ئەکەی بکە داوای ئەوە مەکە. کچە ماوەیەک لێگەڕاو دیسان هەمان داوای لێکردەوە، تا لە ئەنجاما پێی دەرخست. وتی: کچم ئەوە ئەو ئاوە ئەڵێ هەر شتێ کە کردم خۆم بەخۆمم کرد، ئەگەر من نەچوومایە ناوی ئەو خەڵفەدارانەم نەدایە وا بەو جۆرە گەورە نەئەبوون، پاشان نە ئەهاتن بینە ئاگر و کسپە لە جەرگمەوە بێنن!

کچە چوو ئەم وەڵامەکەی بەپیرۆتی دەزگیرانی وت! لەپاش ماوەیەک پیرۆت بە باوکی وت: کە بچێت داوای کیژەی لە مام وسو بۆ بکا، باوکی وتی: جا رۆڵە مام وسو دیارە کیژ بەکێ ئەدا، بەو کەسەی ئەدا کە وەڵامی ئەو پرسیارەی بداتەوە. وتی: تۆ بچۆ، ئەگەر ئەو مەرجەی گرت بڵێ کوڕەکەم وەڵامت ئەداتەوە.

بە ناچاری مام هۆمەر چووە لای مام وسو و وتی: ئەبێ پیرۆتی کوڕم بکەی بە کوڕی خۆت. مام وسویش وتی: مام هۆمەر تۆ خۆت ئەزانی من تەمای دنیام نییە، کچ بەو کەسە ئەدەم کە وەڵامی پرسیارم ئەداتەوە. مام هۆمەر وتی: پیرۆت دێت پرسیاری خۆتی لێ بکە، ئەگەر وەڵامی دایەوە کیژەکەی بدەرێ، ئەگەر نەیدایەوە هیچ. مام وسو وتی: باشە. مام هۆمەر پیرۆتی کوڕی نارد، مام وسو وتی: رۆڵە تۆ کە کیژی منت ئەوێ ئەبێ وەڵامی پرسیارم بدەیتەوە، پیرۆتیش وتی مامە پرسیار بکە. مام وسو وتی: رۆڵە ئاو کاتێ کە ئەیکەنە مەنجەڵ و ئەیخەنە سەر ئاگر، دەست ئەکا بە قوڵتەقوڵت و کزەکز، ئەوە ئەڵێ چی؟

پیرۆت وتی: مامە ئەوە دەڵێ: هەر شتێ کە کردم خۆم بەخۆمم کرد، ئەگەر من نەچوومایە ناوی ئەو خەڵفەدارانەم نەدایە وا بەو جۆرە گەورە نەئەبوون و پاشان نەئەهاتن بێن بە ئاگر و کسپە لە جەرگمەوە بێنن!

مام وسو کە ئەمەی گوێ لێ بوو وتی: هەرشتێ کە کردم خۆم بەخۆمم کرد. ئەگەر من بە کیژەکەم نەوتایە و ئەو بەتۆی نەوتایە وا ئێستە کیژەکەم لەدەست نەئەبووە!. ناردی مەلایان هێناو کچەکەیان لەپیرۆت مارە کرد.

* کابرایەک لەو دەشتی دزەییە بیلامانێ هاتبوو بەسەریا مانگایەکیان هەبوو، مانگاکەی گابوو. پاش ماوەیەک مانگاکە ئاوس ببوو دیارە گای لێ پەڕیبوو، کابرا دوو سێ کوڕی هەبوو، زۆر خۆشی خۆشی ئەوەیان بوو کە مانگاکەیان ئاوسە، هەموو جار ئەیان وت: باوە! ئیشەڵلا مانگاکەمان گوێلکە مێچکەیەک دێنێت. کابراش زۆر ترسی لێ نیشتبوو ئەیوت: کوڕم هەر گوێلک بێ قەیناکا! کابرا ترسی ئەوەی هەبوو لەباتی گوێرەکە بەچکە ئینسانێک بێنێت!

*پاشا کوڕەی رەواندز لەشکری ناردبوو بۆ سەر هەولێر، کابرایەکی "سیان" لە لەشکرەکەدا بوو قەڵغانێکی پێ بوو، لەبن قەڵاتی هەولێر یەکێک لەسەر قەڵاتەکەوە بەردێک فڕێ ئەداتە خوارەوە، بەردەکە ئەکەوێ لەسەر کابرای سیان سەری ئەشکێ. جا کابرای سیان

ئەیوت: ئەرێ کابرا! چما تۆ کوێری ئەم قەڵغانە زلە نابینی وا بەردەکە ئەدەی لەسەری من و سەرم ئەشکێنی!

* کابرایەک هەبوو لە بالیسان زۆر فەقیر بوو، ئەگەر جارجار لە ئاوایی گۆشتیان بکوشتایەتەوە، هەندێ لە ریخۆڵە و ورگەکەیان بۆ ئەبرد بۆ ئەوەی بیکەن بە چێشت و بیخۆن. پشیلەیەک پێیان فێر بووبوو ئەهات لێی ئەدزین!

رۆژێک کابرا چوو بۆ هەولێر بەهەر جۆر "بیور"ێکی هێنا بۆ ئەوەی جارجار کوڵە دارێکی پێ بکا و بیدەن بەشتێک و پێوە بژین. کە بیورەکەی هێنا ژوورێکیان هەبوو لە پشتەوە بردی لەوێ دایناو توند توند دەرگاکەی پشتکۆڵ کرد لەسەری. ژنەکەی وتی: ئەوە بۆچی بیورەکەت بردە ئەوێ؟ کابرا وتی: تا پشیلە نەیدزێ! ژنە وتی: پیاوەکە پشیلە چۆن بیور ئەدزێ؟! وتی: چما تۆ ئەقڵت هەیە؟. ئەو گرتکە گۆشتێک کە چوار پول ناهێنی ئەیدزێ، هەنووکە بیورێک دە قران دێنێ کو ئەیدزێ؟!

* زەمانی شیر و تیر بوو، کابرایەکی کوردی باڵەکی کەمانێکی رووتی هەڵگرت و وتیان: لەگەڵ داسنیەکانا شەڕ ئەکرێ، چوو بۆ ئەو شەڕە. پێیان وت: کەمانی بێ تیر چی لێ ئەکەی؟ وتی تیر لەلایەن دوژمنەکانەوە دێت، هەڵیئەگرم و ئەیخەمە کەمانەکەوە شەڕی پێ ئەکەم! وتیان جا ئەگەر نەهات. وتی: ئەگەر نەهات ئەوە ئیتر شەڕ نییە!

* لە دەوروبەری هەولێر مەلا عەبدوڵڵای "دێرە بڕوشەیی" هەبوو، ئەمەش ئیشی هەر ئەوە بوو مارە بەجاشی ئەکردەوە، ئەوەش کە ئەیکرد بەجاش "مام وسو" ناوێک بوو. جا ئەم وسوە هەر وەخت تووشی مەلا عەبدوڵڵای ئەبوو ئەیوت: مامۆستا قسەیەکم هەیە بیرێم یا نەیرێم؟ ئەویش ئەیوت: برا من لە عەشیرەتی تاڵەبانیم. دەروێش واقی وڕئەمێنێ و هیچی بۆ نامێنێتەوە و ئەڵێ: بیرێ. ئەیوت: مامۆستا، راستی هەر وەخت تووشی تۆ ئەبم کێرم هەر ئەستێ. ئەویش ئەیوت: تف کەرە، جا وەرە پیاوەتی لەگەر بکە.

* لەو وڵاتی دزەییەتی بێوەژنێکی تەڕپیر هەبوو لەگەڵ مام عەوڵادا دەستیان تێکەڵاو کردبوو. مام عەوڵا برایەکی هەبوو مام عەلای ناو بوو. رۆژێک بێوەژنەکە لەگەڵ عەوڵادا ژوانی شەوێ ئەبەستێ.

مام عالا ئاگای لێیان ئەبێ، ئەم لەپێش ئەوەی مام عەوڵا بچێتە سەروەخت ژوانەوە ئەچێتە لای بێوەژنەکە، دنیاش تاریک ئەبێ لەو کاتەدا کە خەریکی ئیشی خێر ئەبن، ژنەکە هەست ئەکا کە ئەمە مام عەوڵا نییە و مام عالایە. ئەڵێ: بژەنە با مام عەوڵا نەبێ مام عالا بێ، بژەنە لەمنت نەکەوێ!

* دوو کابرای خۆشناو بۆ ترێ فرۆشتن رێگایان ئەکەوێتە ئەو دەشتی دزەییە و بەلای گوندێکا تێئەپەڕن، سەیر ئەکەن وا یەکێک لە سەربانێک هەردوو دەستی خستۆتە بناگوێ و دەنگێکی لێوە دێت، یەکێکیان لای وا ئەبێت ئەم کابرایە "هەی ترێ" ئەکا، زۆری پێ ناخۆش ئەبێت، ئەڵێ: واترێ لەم گوندەی هەنە با بچین لۆ گوندێکی دیکە. ئەویکەیان ئەڵێ: کوڕە مار وێران ئەبی ئەوە هەی ترێ نییە، ئەوە بانگی دەدرێ. ئەڵێ بانگی چنە؟ ئەڵێ کوڕە چما نازانی، بانگی حەمەدی ریسوان. ئەڵێ: چما بانگی حەمەدی ریسوان چنە؟ ئەڵێ: کوڕە چنە؟ یانی دە وەرنە نوێژان، دە وەرنە نوێژان.

* لەو سەرە پیاوێکی ئەو دەشتی دزەییە بە میوانیتی ئەچێ بۆ خۆشناوەتی و لەوێ میوانی دۆستێکی زۆر کۆنی ئەبێت، لە راستیدا خۆشناوەتییەکانیش زۆر میوان پەروەرن، رۆژێک کابرای دەشتی لەگەڵ خۆشناوی خانەخوێدا ئەچنە دەرەوە لە گوندی بۆ ناو رەزان، کابرای خۆشناو خۆی کۆئەکاتەوە، رانک و چۆغەیەکی شڕی ئەبێ لەبەری ئەکا و پەتێک ئەکا بە پشتێن، تفەنگێکی حسکەی کۆنی ئەبێ ئەیکاتە شانی، خەنجەرێکی بێ فەڕ دەسکەکەی نیوەی شکابوو و نیوەی مابوو، ئەیکاتە بەر پشتێنەکەیا، تەزبیحێکی دەنک گەورەش ئەپیچێنێ بە دەسکی خەنجەرە شکاوەکەدا.

بەم تەدارەکەوە ئەچنە دەردوە و ئەچن لەسەر تاوێرێک دائەنیشن و دەست ئەکەن بە قسەی خۆش کردن، کابرای دزەیی تۆزێ سەیری خەنجەری بەر پشتێنی خۆشناوەکە ئەکا و ئەڵێ: جا ئەم خەنجەرە چییە و چی لێ دێ وا تۆ هەڵتگرتووە؟. هەر ئەم وا ئەڵێ کابرای خۆشناو چاوی سوور هەڵئەگەڕێ و ئەڵێ: ماوادەری و بە خەنجەرەکەی پەلاماری کابرا ئەدا دوو

سێ خەنجەری بۆ دادێنێتەوە بەری ناکەوێ، کابرای دزەیی پشتاو پشت ئەکشێتەوە، بەپشتا ئەکەوێ و لە هەڵدێرەکە بەر ئەبێتەوە، ئەمجا خۆشناوەکە کە ئەزانێ وا لوزەی خەنجەر دەرچووە، دەست ئەداتە تفەنگەکەی و دوو سێ ساچمەی تێ ئەگرێ، بەرەکەتدا، ئەویشی بەرناکەوێ، ئیتر کابرای دزەیی هەر لەوێدا هەڵدێت و ئەگەڕێتەوە بۆ دەشتێ.

پاشان کابرای خۆشناو خۆی بە تەنیا ئەگەڕێتەوە بۆ گوندی، پێی ئەڵێن: میوانەکەت چی لێهات؟ ئەویش کارەساتەکەیان بۆ ئەگێڕێتەوە، ئەڵێن: ئاخر چۆن تۆ شتی وا ئەکەی؟ ئەو میوانت بوو. ئەڵێ: ئاخر چما دەبێ ئەو بە پۆزەی لەمەڕ بابی برێ، ج نینە، منیش لۆم راوەشاند و پاشان سێ بیست و نیویشم تێگرت، ئاوا دایەلی ددگیم.

* پاشا کۆزەی رواندز جوولەکەیەکی لا هەبوو، "حاتان"ی ناو بوو، خۆشی ئەویست، مەیتەرێکشی لا هەبوو "وسە"ی ناو بوو، بەڵام هەتا حەز بکەی وسە ناشرین بوو، خۆت ئەزانی ئەو سەردەمە جوولەکە لە رواندز هیچ قەدر و قیمەتێکیان نەبوو، هەرکەس هەڵنەستا قسەی پێ ئەوتن، لەبەر ئەمە وسەش بە تەواوی بەقسە پێ وتن: فێری حاتان بوو بوو.

رۆژێک وسە بە حاتان ئەڵێ: کافر! تۆ خۆت و هەموو جوولەکەکان کافرن. حاتانیش ئەڵێ: بەخوا وسە! نە من کافرم و نە جوولەکەکان کافرن، کافر ئەو کەسەیە کە لای وایە خوا تۆی بەو جوانی دروست کردووە!

* پیاوێکی بارزانی هەبوو "محەمەد ئەمین بیجانی" ناو بوو، تەمەنی تەنگی لەحەفتا ساڵێک هەڵچنیبوو، ماوەیەک بوو لە کۆڕی شەڕ و شۆڕا برابوو. رۆژێک بیستی وا ئاگری شەڕێک کراوەتەوە بۆ ئەوە دیسان بارزان تێهەڵچێتەوە. کە ئەمەی بیست لوولەی تفەنگەکەی گرت، هەڵیسوڕاند و وتی:

پیاو ئەوەیە بکوڕێنێ و بلوڕێنێ بۆ شەڕ، نەوەک وەکو ژنان لەگوێ ئاگردانا دانیشێ!

* ژن و پیاوێک هەبوون لە رەواندز هیچیان چاویان نەبوو، لە ئەنجاما بوون بە هاوسەری یەک. ژنەکە بە پیاوەکەی وت: کوم دەبینی؟ پیاوەکەشی وتی: تۆ کو من دەبینی منیش وا تۆ دەبینم!

* حاجی مەلا عەبدوڵلای جەلی زادە کچی شێخ کەریمی کۆیی مارە ئەکا، ئەم کیژە لەبارەی خوێندەواری و زیرەکی و دینداریەوە لە هەموو وڵاتی کۆیە ناوبانگی دەرکردبوو، حاجی مەلا عەبدوڵلای دێت بۆ کەرکووک بۆلای شێخ عەلی ئەفەندی تاڵەبانی. حاجی مەلا عەبدوڵلا و شێخ عەلی دەستە برادەری زەمانی فەقیایەتی ئەبن و وەکو برا وا ئەبن. شێخ عەلی ئەڵێ: کاکەوڵا بیستوومە تازە زاوایت؟ حاجی مەلا عەبدوڵلاش ئەڵێ: بەڵێ قوربان ژنێکم هێناوە شێخە بەقەدەر عەلی، مەلایە بەقەدەر جەلی.

* کابرایەکی ئەو بناری خۆشناوە ژنێکی هێنابوو، خوا وای بۆ هێنابوو کە هەرچەندە خەریک بوو نەبوو بوو بەزاوا، لەم رووەوە زۆر پەرۆش بوو. رۆژێک هەروا کز و داماو بەرێگەدا ئەرۆیشت، کەوتبووە ناو دەریایەکی داماویەوە، پیاوێک هەبوو "مستۆ"ی ناو بوو، دۆستی کابرای بناری خۆشناو بوو، سەیری کرد وا کزو داماوە لێی پرسی: ئەوە بۆچ وا حاجزی؟ وتی: برا لۆ حاجز نەبم، ژنێکم هێنایە هەر چەندە ددکەم لۆم نابێ بەژن و نابم بە زاوا. مستۆیش ئەڵێ: ئەی لەمنت نەکەوێ، لەکوێیە؟ ئەوە تۆ زوو بۆچ دەنگت نەکرد؟ جا برا بە کەڵکی رۆژێکی وا نەیە ئیتر بۆچی چاکە، ئادەی برۆ پیشانم دە ئەو واوا لێ هاتووە بزانم چۆن نایەڵێ و وا تۆی تووشی ئەم دەردەسەریە کردووە. ئادەی خێراکە با برۆین.

کابرا زۆر بەمە دڵی خۆش بوو وتی: ئەی لە حەمری منت کەوێ ئەوەتە دە با بچین. پێش مستۆ کەوت و چوون بۆ ماڵەوە، مستۆیش هەر ئەڵێ: ئەوە ئەو واوا لێ کراوە لەکوێیە؟ کە چوونە ماڵەوە، چوونە بەر ژوورەکە، کە بووکی لێیە، کابرا وتی: هۆ ئەوەتە! مستۆیش بە توڕەیی و بە گڤەگڤێکەوە لێی چووە پێشەوە و کابراش لە پشت دەرگاکەوە سەیر ئەکا.

کە هەر چووە پێشەوە دەرپێکەی داکەند و بلامانێ بووکێی کرد بەژن! لەو کاتەدا بووکێ بایەکی لێ بەربۆوە. کابرای پشت دەرگا وتی: ئەوە دەردت بێ، چما ئەویش منم، ئا بزانە کوت دەترێنێ! هەر چەندە پێم دەگۆتی لۆم راوەستە هەر گارتەت پێ دەهات، هەنووکە ئەو ئاوهات دەترێنێ دە بخۆ لۆخۆت!

* کابرایەکی کرمانج لەو بناری دزەییە سێ بەگایی ئەکا. سێ بەگایی ئەوەیە کە سێ لنگە گای هەیە، بەنۆرە هەر جارە تاکەوتاک ئەیانخاتە پاڵ یەک و جووتیان پێ ئەکا. ئەو گایە کە لە بەیانییەوە تا نیوەڕۆ جووتی پێ کردووە، لە نیوەڕۆ بەدواوە ئەوە بەرەڵا ئەکا و تاکەکەی تر دێنێت کە تا ئەو وەختە حەسابۆوە ئەو ئەخاتە پاڵ ئەم لنگە.

جا ئەم کابرایە لەباتی یەکێ لە گاکان کەرێکی هەبوو سێ بەگاییەکەی بە کەرەکە ئەکرد. لەو وەختەدا کە بەستبووی و جووتی ئەکرد، ئەمین ئاغا هەبوو لەگەڵ چەند خزمەتکارێکا بەوێدا تێئەپەڕن، کە سەیر ئەکا ئەم کابرایە بە لنگە گایەک و گوێدرێژێک جووت ئەکا پێی ئەڵێ: خاڵە بریا لنگەکەی تریشت گا بایە! کابراش ئەڵێ: ئاغەم گایە، هۆ لەوێ! خزمەتکارەکان ئەیانەوێ تووڕە بن. ئەمین ئاغا ئەڵێ: دەستی لێ مەدەن ئەگینا ئەنگۆش دەگێت!

* دێی "سێ گرتکان" هەیە لەوڵاتی کۆیە. ئەمانە زۆرتر شێوەی قسەکردنیان ئەچێتەوە سەر "هەمەوەن".

کابرایەکی خۆشناو بۆ ترێ فرۆشتن ڕێی ئەکەوێتە ئەوێ، سەیر ئەکا چەند پیاوێکی خەڵکی گوندەکە لە سەربانێک دانیشتوون و قسە ئەکەن. ئەمیش هەرچەند گوێی بۆ قوت ئەکاتەوە بەهیچ جۆر لە قسەکانیان تێ ناگا! ڕوویان تێئەکا و ئەڵێ: ئم، ئم ئەنگۆ بە شەویش لێکو دەگەن؟!

* کابرایەکی خۆشناو چوو بووە موسڵ، هیچ جارێکی تر موسڵی نەدیبوو، گەڕایەوە بۆ وڵات، خزم و کەس و کار دەوریان داو باسی موسڵیان لێ پرسی کەچۆنە و چۆن قسە ئەکەن. وتی: بەخودای بابم هەموو بە حاردبی قسانی دەکەن، تەنها نوێژەکە نەبێ بە کوردی دەیرێن، چ بڕان کوردی گوتن بەسەر زاریانا نایەت!

* دوو کابرای ئەو وڵاتی دزەییە هاوڕێی کۆن بوون و چەند ساڵێک لەیەک دوور کەوتبوونەوە. ڕۆژێک لەناکاو لە دووڕیانێکا تووشی یەک ئەبن و دەست ئەکەنە ملی یەک و چاک و چۆنی لەگەڵ یەک ئەکەن. ئەمجا ئەکەونە هەواڵ پرسیی یەک. یەکێکیان بەوی کەیان ئەڵێ: برا لەچ شتان ناتەواویم نینە، ئەمجا ئەو لەو ئەپرسێ. ئەڵێ ئەتۆ کویت؟. ئەڵێ برا لەمن مەپرسە، من زۆر خراپم! ئەڵێ: لۆ. ئەڵێ:

کوڕە! ژنێکم هەیە ناوی زەمزەمە
سەری بەتەمە و قوونی بە خەمە
من هەر لۆی دێنم، هەر دەرێ: کەمە
دەچم دەگەڕێم لەم شار بۆ ئەو شار
شتی لۆ دێنم بە کۆڕ و بە بار
من دەرێم: هانێ
ئەو دەرێ: کانێ!

* لەو خۆشناوەتییە کابرایەک وەختێ خۆی میر ژنێکی بۆ هێنابوو، کابرا ژنەکەی مردبوو، لەسەری پایزا چۆوە بۆ لای میر و پێی وتبوو: میران دەبێ ئەمجارەش خەمێکم لۆ بخۆی. مەبەستی ئەوە بوو ئەبێ ژنێکی ترم بۆ بێنی. میریش پێی ئەڵێ: خەمی چیت لۆ بخۆم؟ مەگەر گوێەکت لۆ بخۆم! کابراش ئەڵێ: بەخودای میرم ئەگەر ئێستاش لۆم ئەخۆی دەبێ بەهارێ هەر لۆم بخۆی!

* لەو وڵاتی هەولێرە چاکێک هەیە "هۆمەرمەندان"ی پێئەڵێن، ئەخۆش و شتی ئەبەنە سەری و چاک ئەبێتەوە. کچێک پیرەدایکێکی هەبوو زۆر ئەخۆش بوو، کچەش فرە حەزی لەمێرد ئەکرد، بە دایکەی وت: دایە با بتبەمە سەر هۆمەرمەندان، بەڵکو ئەخۆشییەکەت چاک ئەبێتەوە. دایکیشی وتی: ڕۆڵە ئەخۆشی من پیرییە پیری چاک بوونەوەی نییە. کچە وتی: دایە تۆ ئەڵێی چی؟ هۆمەرمەندان هەموو ئەخۆشییەک چاک ئەکاتەوە.

بەهەر جۆرێ بوو دایکی هەڵخران و بردی بۆ سەر هۆمەرمەندان، بردی لەناو مەرقەدەکەدا پاڵی خست و خۆی بە دەوری مەرقەدەکەدا دەستی کرد بە سوڕانەوە و ئەیوت: یا هۆمەرمەندان دایکە پیرێکی بێکەسی بێ دەرەتانم هەیە، زاوایەکی چاکی وەجاخزادەی بۆ بنێرە با خزمەتی بکا!

دایکە گوێی لە پاڕانەوەکەی ئەم بوو وتی: هەی وا وا لێکراو! تۆ خۆت مێردت ئەوێ و منت کردووە بە بەهانا، یائەڵلا هەڵمگرە با بچینەوە.

* ساڵی ١٩٥٩ چەبیرەی مامۆستا کوردەکان بوو لە شەقڵاوە، هەرچی مامۆستای کورد هەبوو لەوێ کۆ ببوونەوە، قسەیان لەکاروباری خوێندنی زمانی کوردییەوە ئەکرد لە قوتابخانەکانا.

شەقڵاوە هاوینەهەوارە، زۆر کەس ڕووی تێئەکرد، حەمە ڕەشید بەگی

کۆک لەگەڵ شێخ عومەری دەکە بەناوی رابووراردن لە هاوینەهەواردا ئەوانیش چووبوون بۆ ئەوێ، جێگا دەست نەئەکەوت، مام رەسو کاکۆ هەبوو، چاخانەیەکی هەبوو لە دۆڵەکەدا هەم چاخانە بوو، هەم نوێنیشی هەبوو، خەڵک لێی ئەنووستن، حەمەرەشید بەگ و ئەوان ئەچنە ئەوێ، مام رەسویش پیاوێک بوو وەزیرێک و گزرێکی بەلاوە وەکو یەک وابوو، کێ پارەی چای بە پوختی بدایە ئەوەی بەلاوە لە هەموو کەس پیاوتر بوو، لە هەمان کاتا وەکو ساویلکە بوو، تووڕەش بوو.

حەمەرەشید بەگ سەری ئەخستە سەری، بەڵام پارەی چاپیشی ئەدایە، پێی وت: مام رەسو من بەگزادەی جافم، گوندەکانم لەم سەردەمەدا بە چەپڵە داگیریان کردووە و لە دەستیان سەندووم. مام رەسوویش ئەڵێ: جا ئێستە ئەتەوێ چ بکەی؟ ئەویش ئەڵێ: وەڵڵا هەر لەهاتوچۆدام بۆ ئەوەی وەریان بگرمەوە. ئەویش ئەڵێ: کو وەریان دەگریتەوە؟! ئەمە لەسەردەمی جمهوورییە. ئەویش ئەڵێ: دەسا وەڵڵا هەزار جمهووری بێ، هەر ئەبێ وەریان بگرمەوە؟ وەریان ئەگرمەوە لەداخی جمهوری و بەکوێرایی چاوی تۆ! مام رەسو ئیتر تووڕە ئەبێ و ئەڵێ:

هەرۆ! دە هەرۆ لۆ خۆت غار غارێنێ کە، بزانم چت پێ دەکرێ؟!

* فەقێیەکی خەڵکی "سیساوا"ی خۆشناو هەبوو، هەر ئەیخوێند و هیچ فێر نەئەبوو، پێیان وت: کە وایە بۆچ واز ناهێنی. ئەویش وتی: هەر دەخینم، هەر دەخینم تا دەگەمە شەرح حەقیدان، چم زانی، زانی، چم نەزانی دەگەڕێمەوە سەر حەوامیلان. دیسان هەر دەخینم، هەر دەخینم تا دەگەمە شەرح حەقایدان، چم زانی چم نەزانی دەگەڕێمەوە سەر حەوامیلان ئەمجارەش هەر دەخینم، هەر دەخینم تا دەگەمە شەرح حەقایدان چم زانی، چم زانی، چم نەزانی بەساقی کیرمەوە!

* شێخ مستەفای قەرەداغی لە موتەسەریفی کەوتبوو، خەریکی محاکەمات بوو، رۆژێک لە بەغدا لە کۆڕێکا دەردە دڵ ئەکا لە ئیشی حوکمەت کە ناڕوا، "مەلا حەوێزاغای کۆیی"ش ئەو سەردەمە نائب بوو، لە کۆڕەکەدا بوو، روو ئەکاتە شێخ مستەفا ئەڵێ: ئاخر قوربان ئەو سەردەمە کە جەنابت (متصرف) بوویت لە هەولێر ئێمەش هەر وامان ئەوت، کەچی تۆ ئەتگرتین و لە بەندیخانەت ئەکردین.. شێخ مستەفاش ئەڵێ: ئێستە ئەزانم کە ئەو وەختە ئێوە راستتان ئەکرد!

* کابرایەکی ئەو خۆشناوە بارێ گوزەو دیزە بار ئەکاو ئەیهێنێ بۆ هەولێر، لە قەراغ شار کابرایەکی باجگری تووش ئەبێ و دارێک بە هەموو هێزی خۆی ئەدا بەلای بارەکەدا، نیوەی ئەشکێنێ و ئەڵێ: ئەم بارە چییە؟ کابرای خۆشناویش ئەڵێ: ئەگەر دارێکی تری پیاکێشی هیچ!

*(ئەحەی جاو) هەبوو لە سلێمانی، پیاوێکی فەقیرۆکە و دەنگ بارێکێک بوو، حەڵوای لەناو تەبەقا ئەگێڕاو ئەیفرۆشت، هیچ عەزیەتی خۆیشی نەئەدا، بە شێنەیی و لەسەرخۆ ئەچوو بەرێگەداو لەژێر لێوەوە بانگی ئەکرد "حەڵوای نایاب". رۆژێ پیاوێکی خەڵکی ئەو دەشتی دزەیییە رێی ئەکەوێتە سلێمانی، سواری ئەسپێک ئەبێ و بە تەنیشت ئەحەی جاوا تێئەپەڕێ، ئەحەی جاویش لەسەر کۆڵانێکا دانیشتووە، لەبەر خۆیەوە حەڵوا ئەفرۆشێ. کابرای دزەیی هەر بەسەر ئەسپەکەوە ئەبزوێتەوە و هەر خنە خن ئەکا. کابرا ئەڵێ:" کوڕە! رابە، رابە" ئەحەی جاو لەمە تووڕە ئەبێ، چونکە بەشێوەی سلێمانی "رابە" ناوە بۆ "رابعە" لای وایە ئەمە بەو ناوەوە گاڵتەی پێ ئەکا. پێی ئەڵێ: کوڕە خۆت رابە، دایکت رابە، باوکت رابە! پاشان ئەحەی جاو تێئەگەیەنن کە ئەمە مەبەستی ئەوە نییە، مەبەستی ئەوەیە کە یانی زووکە. ئەحەش لەبەر خۆیەوە ئەڵێ: جا بۆ ناڵێ خێراکە!

* کابرایەک هەبوو لە "کۆیە" کەریە گۆجیان پێ ئەوت، ئەو کەریە گۆجە، کوڕی حاجی مەلا ئەمینی کۆیی بوو، خەڵک و خوا سەریان ئەخستە سەری ئەیانووت: کەریە گۆج، دنیا کێ ئەیخوا! ئەیوت: کێ ئەیخوا؟ زمانلوسان، تالوسان، بێناموسان!

* کابرایەکی کرمانجی ئەو دەشتی هەولێرە لە خزمێکی خۆی پرسی، چ کەست لا هەیە؟ وتی: کاکە و کاک نەبێ، نەبییە پۆزو پۆز بەراوە، غەزاییە و کامراوە، مندرەکانیشم لە دەورەیان وەستاوە!

* پیاوێکی خۆشناو دنیا زستان بوو هەر باران بوو، شەوێ چووە دەرەوە هاتەوە یەکێک لێی پرسی:

هاسمان کووە؟ وتی: وەڵڵا ئەبێ پشیلان لێستبێتیانەتەوە! مەبەستی ئەوە بوو کە سامالە.

* کابرایەکی لەک هەر خۆی هەڵدەکێشا کە پیاوێکی چاکە، ئەم لەکانەش دەستەیەکن لە ئەترافی هەولێر، ئەو لەکانە نین کە کەریم خانی زەند لەوانە. جا کابرایەکی کرمانجی هەولێری پێی وت: ئەگەر چاکیت لەک نیت. ئەگەر لەکیت چاک نیت!

* حاجی مەلا عەبدوڵڵای جەلی زادەی کۆیە ئەچێت بۆ بەغدا بە ناوبانگی موفتی زەهاوی بۆ چاو پێکەوتن و زیارەتکردنی، پاش ئەم دیدەنییە ئەگەڕێتەوە بۆ کۆیە ئەمجا خەڵک لێی ئەپرسن: قوربان تۆ مەلاتری یا موفتی زەهاوی! ئەویش ئەڵێ:

هەردووکمان مەلاین، ئەوەندە هەیە من شوێن کتێب ئەکەوم، موفتی زەهاوی کتێب شوێنی ئەو ئەکەوێ.

* هەولێرییەک تووشی سولەیمانییەک ئەبێ پێی ئەڵێ: ئەوە لۆچی ئەنگۆ بەلۆچی دەرێن بۆچی؟ ئەویش ئەڵێ: ئەی ئەوە ئێوە بەبۆچی ئەڵێن لۆچی؟!

* کوڕێکی هەولێری بە کوڕێکی سلێمانی وت: ئەوە لۆچی بەرۆن دەرێن روون و بەروون دەرێن رۆن؟ کورە سولەیمانییەکەش وتی: ئەی بۆچی ئێوە بە روون ئەڵێن: رۆن و بەرۆن ئەڵێن رون؟

* شێخ رەزا لەکۆیە ئەبێ، جارێک ئافرەتێکی جوان بەناو کۆڵانێکا ئەڕوا. شێخ رەزا زۆر بەسۆز سەیری ئەکا، ئافرەتەکە ئەڵێ: بۆچ سەیرم ئەکەی؟ تۆ کێرت هەڵئەستێ و یەکێکی تر ئەو ئیشە ئەکا!

* حاجی مەلا عومەری چۆمان دووبزی گێڕایەوە وتی: ساڵی کوللەکە بوو ئەفەندییەک هاتبوو ژارەکوللەی هێنابوو بەو دەشتی هەولێرەدا ئەگەڕا وتی هاتە گوندی گردەسۆر. مامۆستا مەلا "شەریفی بەشیر" لەوێ مەلا بوو و یەکێک بوو لە مەلا چاکەکانی ئەو وڵاتە، ئەفەندی مامۆستای بەگیرهێنا پێی وت: مامۆستا چەند ئەستێرە بە ئاسمانەوە هەیە؟ ئەویش وتی: نازانم. ئەفەندی وتی: من ئەزانم. ئەم نازانمەی مامۆستا وای لە مامۆستا کرد بەجارێ هەموو شتێکی لێتێکداو ئەفەندی بە تەواوی خۆی قیت کردەوە و بەراستی لەسەردەوە بوو، هەموو جاریش دەستی بە سمێڵیا دەهێنا ئەیوت ئێوە هیچ نازانن و هەروا بەخۆڕایی هاتوونەتە ناوەوە!

لەو کاتەدا کرمانجێک هەبوو ناوی عەزیز بوو، هات بەسەراو سەیری کرد مامۆستا زۆر حاجزە بەدەست ئەفەندییەکەیەوە. وتی: مامۆستا ئەوە لۆ وا حاجزی؟ وتی وەڵڵا حەزیز ئەم ئەفەندییە شڕی کردیمە. وتی: لۆ؟ وتی پرسیارێکی وای لێ کردیمە نایزانم و ئەویش دەرێ من دەیزانم. بەوە تەواوی سوارم بووە! عەزیز وتی: مامۆستا ئەتەوێ من وەرامی بدەمەوە؟ وتی جا عەزیز لۆ کەیتە؟ عەزیز رووی کردە ئەفەندی و وتی ئەرێ ئەفەندی! ئەوە ئەو بەستۆڕەیە چەند بەردی تێدایە؟ ئەفەندی وتی: نازانم. عەزیز وتی: جا ئەفەندی تۆ لەحەردی نەزانی لە ئاسمانان کو دەزانی؟ ئەفەندی وشک بوو و ئیتر هیچ نەهاتە قسە، ئەم سەرەی کە دایخست بەرزی نەکردەوە، هەستا لێیدا رۆیشت، ئەمجا عەزیز کەوتە جنێودان پێی!

* مستەفا نەریمان گێڕایەوە وتی:

حەیدەرە لە هەولێر عەمری خوای کردبوو، من لە کەرکووک بووم، دەستەی مامۆستایانی سلێمانی هاتن بۆ کەرکووک و پێکەوە لەگەڵ مامۆستاکانی کەرکووکدا چووین بۆ هەولێر بۆ پرسە، رۆژی سێیەمی پرسەکە بوو، ئەمانویست زوو بگەین، بۆلای ئێوارە چووینە هەولێر، جێگای پرسەکەمان نەئەزانی، چووینە بارەگای پارتی بۆ ئەوەی ئەوان بمانبەن، کە چووین ساڵح شێرە لەوێ بوو، تۆزێ لۆمەی ئەومان کرد کە بۆچی تەلەفۆنێ شتێکی بۆ نەکردووین تا ئێمەش بمانزانیایە و زوو بهاتینایە؟ ئەویش وتی: برا لۆمە لەسەر خۆتانە، بۆچی زوو تەلەفۆنی شتێکتان نەکردووە بپرسن کێ ماوە؟ کێ مردووە؟ تا منیش خەبەرم پێ بدانایە.

* لە سەردەمی سوورییەکەدا هەر ئەم ساڵح شێرەیە وەکو گەلا دار جنێوی ئەدا بە سوورەکان و سەرباری ئەوەش سەرنەکەوت بۆ لینین و ستالین. سوورەکان چوونە لای پارتییەکان لە هەولێر وتیان: ئێستە ساڵح شێرە جنێوی بە ئێمەدا ئەوا لێی ناگرین، بەڵام بۆ سەر ئەکەوێ جنێو بە لینین و ستالینیش ئەدا؟ ئێمە ئەمەی لێ هەڵناگرین.

لە بارەگای پارتییەوە ساڵح شێرەیان بانگ کرد بۆ موحاکەمە و

لێیان پرسی: تۆ شتی وات وتووە؟ ئەوا سوورەكانیش دانیشتوون، ئەویش لەباتی ئەوەی بڵێ نەموتووە، وتی: بەڵێ وتوومە. وتیان جا چۆن شتی وا ئەڵێیت، كارت چییە بەسەر ئەوانەوە؟ وتی: برام ئەگەر یەكێ تووڕە ببێ لە یەكێ كە هاروهاجی بكا، پێی ئەڵێ سەگی سەگباب، ئەگەر باوكە كەرانباوگاوەكەت باش بووایە ناجسنێكی وەكو تۆی لێ نەئەكەوتەوە. منیش هەر وام وتووە خۆ هیچی ترم نەوتووە. وەڵڵا هەموو دەست ئەكەن بە پێكەنین و وازی لێدێنن!

* سێ كابرای "سیان" ئەچنە هەولێر مەناردی شێخی چۆلی ئەبینن، بەلایانەوە زۆر سەیر ئەبێ و هەر سەیری ئەكەن، یەكێكیان ئەڵێ: ئەمە چییە؟ ئەمە، بەهەقری من قاربێ، ئەرزە. یەكێكی تریان ئەڵێ وانییە. ئەمە بیرەكەی قوصە بلباسە هێناویانە لێرە هەڵیان گێراوەتەوە لۆ ئەوەی ناوەكەی وشك ببێ دیسانەوە سواغی بدەنەوە. سێیەمیان ئەڵێ: ئەوە ئێوە چ دەرێن؟ ئەمە كیری ئەرزە و ئەچێ بەقوزی خوشكی ئاسمانێدا.

* حاجی ئاوڕەحمانی كۆیی هەبوو، جارێك ئەچێ بۆ ئەو خۆشناوەتییە و ماوەیەك ئەمێنێتەوەو خۆت ئەزانی ناشوكرێ نەبێ خواردنی هەرە خۆش لە خۆشناوەتی هەر گەنمەكوتاوە! ئەویش لەو ماوەدا لە گەنمە كوتاو بەولاوە هیچی تری دەست ناكەوێ. هەر زۆر زۆر هەڵهای برنج ئەكا. ڕۆژێك سەر لەبەیانی كت و پڕ گوێی لە دەنگی "دنگ" ئەبێ، خۆی بۆ خۆش ئەكا كە ئەمە برنج ئەكوتن، ئەو ڕۆژە بەیادی برنجەوە، نیوەڕۆ نیوەڕۆژە ناكا، ئەڵێ با ئێوارە زۆر بخۆم! ئێوارە پاش نوێژی شێوان ئاو دێنن و دەست ئەشۆوا، ئەویش سمێڵی خۆی لێ داوەتە لاوە ئێستە پلێو ئەخوا، كە نان دائەنرێ سەیر ئەكا هەر گەنمە كوتاوە! بەجارێ ئەچێتە تاسەوە و نایخوا، سكیشی لە برسانا هەر قوڕەی دێ!. كابرای خانەخۆی پێی ئەڵێ: حاجی ماناخۆی؟ ئەڵێ ناخۆم، ئەڵێ: ئاخر كە دەستت شووشت ماناخۆی؟ ئەڵێ: كوڕە كە دەستم شۆشت، دەستم لێی شۆشت!

* كابرایەكی سیان لەسەر رووبارەكەی بەیانلو دەستنوێژی ئەشووشت. كە لێ بۆوە تاكێ لە پێڵاوەكانی لەدەستیكەوت و كەوتە ناو رووبارەكە و ئاوەكە بردی. خێرا ترێكی كەندو وتی: ئەوە دەستنوێژەكەت، بێنە تاكە پێڵاوەكەم بدەرەوە! لای وابوو رووبارەكە لەباتی هەقی دەستنوێژەكە پێڵاوەكەی بردووە!

* مەهدی عەزیز خۆشناو گێڕایەوە وتی:

لە گوندێكی ئەو خۆشناوەتییە كوڕێك دڵی ئەچێ بە كچێك بەم بەیتانەی خوارەوە ستایشی ئەكا و ئەڵێ:

ئەو حەزیێ من دەیرێم
ئەو دۆستەكەم كەدەیرێم
كە شەدەی لەسەر نایە
كە لێی دەدا (قورابە)
چەند دەروێشی دێنە جێ
دەروا (كشكۆری) نابە
چەند (مەرا)ی سەر دەرسان
حەرفەكیان وەبیر نەمان
چەند حاكمی سەر تەختان
هەموو ژنیان تەراق دان
سورتان رەشاد دەیهەنارد
لۆیان بەخەرات دەنارد

كوڕەش پاش ماوەیەك ئەنێرێ بۆ خوازبێنی كچە و كچە شووی پێ ناكات! ئەمجا لێی پاشگەز ئەبێتەوە و بەم جۆرەی خوارەوە باسی ئەكا:

كەپوت (هێرانە) قورتێ
تازە بنیشتی تێدایە
گێت مراكی سەپانان
هێستر لەقەی لێدایە
برژانگت كركی كەرێ
تاق و جووت راوستایە
ددانت خاكەناسە
لۆ قۆرتێ چا كرایە
پەرچەم پەركی كفرتییە
بزنان دەوری لێ دایە
كەزێت پەركی كارتییە
دەریخێ وەردایە
رووەمەت پەركی شفتییە
مریشكان دندوك لێ دایە
بەژنت چەندە برندە
هورگ پاری وێ دایە
سوندەكی مەحكەم دەخۆم
سەد (گوجیر)ی تێدایە
قونت تۆقەرەی ئاش
نۆ (حەربە) زەرەر دایە

* هەر مەهدی گێڕایەوە وتی:

پیاوێك هەبوو لەو وڵاتە "لەشكری"ی ناو بوو. ژنەكەی بڕیاری لەگەڵدا كە ئەو شەوە بكەن بەجەژن، بەوە پێنج هەرامان بكەن. پیاوەش وتی: ئەمری خواو ڕەزای هەقە، كابرا

خوا یاریدەی نەدا لەباتی پێنجان هەرامە ئەگا بەشەش! ژنە ئەمەی پێ خۆش ئەبێ و ئەڵێ:

لەشکری خۆش لەشکری
قەولمان پێنج بوو ئەو شەش کری
تفاقا ماڵا مە خۆش کری!

* لەو خۆشناوەتییە، جارێک مریشکێک ئەچێتە دیوەخانی میرەوە، میر هەر کشەی لێ ئەکا و ناڕوا، یەکێک لە خولامەکانی میر لەوێ ئەبێ و هەر هەڵئەسێ شەقێک لە مریشک هەڵئەدا و ئەڵێ: داییی ماخۆت بگێم، میر بە زمانا خۆی سێ جاران فەرمووی کشە، چما ناڕۆی! بەخوادای ئەگەر من بام هەر دەتولێمەوە!

* ئۆف دڵداری، ئاخ دڵداری، یادت بەخێر دڵداری!

لەو خۆشناوەتییە ئەیانەوێ ئێستر دروست بکەن، ئەمەش ئەبێ نێرەکەر ببێ بە زاوا و ماین بە بووک، تا تاقانەیەک ببێ و ناوی بنێن ئێستری نێرەموک!!

باجی ماین هەر چەند خۆی لە نێرەکەری لۆتی هەڵبسوێ شاپلیتەی لە شوێنی خۆی نابزوێ، ناچار ماکەرێکی تازە لە بەهاری ماکەریدا ئەخەنە پێش، نێرەکەر السەلتەنە چاوی بەدۆستی دێرینە و هاوسەری گیانی بکەوێ بەملادا لووشکەیەک و بەولادا لووشکەیەک، حەیتە وەکو گورزی رۆستەم ئەکەوێتە جوڵان، کە ئیتر ئامادەی کەوان کرا، خێرا ماکەر لابراو ماین لە شوێنی دانرا، حەیتە لە کارایە، گورزی درزی دۆزییەوە، دەستە گوڵی بردەوە، ئاوی ژیان چووە زێی ماینی خۆشناوان، ماکەری بەسەزمان لەولاوە گوێی بوو بە قەنجگە لاشکی گوێ سەربان، چونکە لەو رەق کراو لە یەکێکی تر خرا، تاقانەی باوک و دایک پەیدا بوو، ناونرا ئێستری بەچکە کەری لەماین بوو! خوا یەکە و نەبووە بەدوو، ئەمەیە حاڵی کەر و یابوو. ئەمجا زەماوەند و زوڕناو دەهۆڵ لە خۆشناوان لەدەشت و دۆڵ، ما خۆ چما گوێ رەپ ئەکا؟ لە ئاش و زورگ خۆ دەردەکا! رەدەکێشێ و ئەسپینداری، ئاخۆ دەیبا لۆ ناو شارێ؟ کە لێی پرسی بابەت کێیە؟ دەرێ دایکم ماینی شێیە!

ئۆف دڵداری، ئاخ دڵداری، یادت بەخێر دڵداری!

* کوڕەکەی کەمال بۆی گێڕمەوە وتی:

شاگردی وەستا بووم لەکۆیە، وەستا پێی وتم: ئا کوڕم! بچۆرەوە بۆ ماڵەوە بزانە چیان ئەوێ بۆیان بکڕەو بۆیان بەرەوە، منیش چووم بە وەستا ژنم وت، ئەویش وتی: کوڕم ئەمەوێ بۆ ئەم نیوەڕۆیە یاپراخ بکەم، بچۆ هەندێ کەرەستەی یاپراخمان بۆ بێنەوە، منیش بە فڕکانێ هاتمەوە و بەوەستام وت، وەستاشم وتی: کوڕم بچۆ بۆیان بکڕەو بۆیان بەرەوە، چووم خێرا کڕیم و بردمەوە، وەستا ژنم خەریکی قاپ و قاچاغ شتن بوو، دامێ و گەڕامەوە، پێی وتم: کوڕم تۆیش بۆ قاوەڵتی وەرەوە لەگەڵ منداڵەکان نان بخۆ. هاتمەوە بۆ دوکان بۆلای وەستام.

نیوەڕۆ بەسەعاتی پێش وادە، چوومەوە سەیرم کرد وەستا ژن مەنجەڵە یاپراخی خستۆتە سەر ئاگر و چەند بەردێکی خستۆتە سەری بۆ ئەوەی تێک نەچێ، لەو لاشەوە دەوری و فەخفوورییەکانی هەموو شتووە و لەناو سینییەکا دایناون و ناو ماڵەکەش گەسک دراوە و هەموو شت لەشوێنی خۆیایە. لەم کاتەدا حسامی کوڕی هاتەوە و وتی: دایە! برسیمە نانم بۆ تێکە. دایکیشی وتی: گیانی دایکێ تۆزێ راوەستە هێشتا یاپراخەکە نەکولێوە، با بکوڵێ بۆت تێئەکەم، ئەویش وتی: برسیمە راناوەستم، هەر ئێستە بۆم تێکە، دایکی وتی: کوڕم پەلە مەکە با بکوڵێ بۆت تێ ئەکەم! لەسەر ئەمە ئەم هەر ئەڵێ و دایکیشی ئەڵێ نەکولێوە، تۆزێ راوەستە، بوو بە دەمەقاڵییان، دایکی وتی: دە بڕۆ ملت بشکێ ئێستا نەکوڵاوە. هەر کە دایکی ئەمەی وت، حیسام نەیکردە نامەردی سینییە فەخفوری هەڵگرت و دای بە عەرزا، هەمووی ورد و هەراش کرد بەسەر یەکا.

لەم کاتەدا کاک سابیری برای حیسام هاتەوە، کە سەیری کرد ماڵەکە شڵەژاوە و لەدایکی پرسی ئەمە چییە و چوو بەلای رادیۆنەکەوە، دایکیشی کارەساتەکەی بۆ گێڕایەوە، ئەمیش لەمە تووڕەتر بوو، هەر هەڵیگرتەوە رادیۆنی دای بە زەویدا و شکانی، وتی: دیارە ئەم هەتیوەی برام شێتە! پاش ماوەیەک وەستام هاتەوە بە سەرا، ئەمیش پرسی ئەم هەرایە چییە؟ وەستا ژنم کارەساتەکەی بۆ گێڕایەوە. ئەویش سەعاتەکەی لەگیرفانی دەرهێناو دایە بەر رۆژەکە و سەیری کرد وتی: خۆ هێشتا نیو سەعاتی ئەوێ بۆ نیوەڕۆ،

دەستیانکرد بە جنێودان بە منالەکان و ئەمیش لە رقانا سەعاتەکەی هەڵگرت و دای بە دیوارەکەدا سەعات هەراش بوو!

وەستا ژنیش کە ئەمەی دی سەرسام بوو و لەبەر خۆیەوە وتی: بۆم دەرکەوت کە ئێوە هەمووتان شێتن، نەیکردە نامەردی مەنجەڵە یاپراخی هەڵگرت و قلْپی کردەوە ناو حەوزەکە! هەر من مامەوە، منیش لەداخی ئەمانە و لەداخی برسێتی دەستم کرد بە سوڕدان و چەقەنە لێدان و هاتمە دەرەوە!

* شێخ عەزیز بۆی گێڕامەوە وتی:

ساڵێک مافەتەیەک لەعێراق کەوتبووەوە باو باوی "بژی بژی" ی چەپڵە" بوو، خەڵک ئەیاندا لە چەپڵە و ئەیانووت: "بژی گەل، رۆڵەی گەل، عەبدولکەریم قاسم" بەم هۆیەوە کاروباری عێراق بە تەواوی تێکچوو بوو. دوو پیاوی پەرپووتی هەژار هەبوون لە هەولێر یەکێکیان ناوی "پیرداود" ئەویکەیان "مارفە شەل"یان پێ ئەوت. ئەمانە لەولاتی هەولێر ببوون بە پێشڕەوی عالەمەکە! رۆژ ببوو بە رۆژی ئەوان. دەستەیەکی تر کە ئەو رۆژانە جەوری لێکردبوون، ئەمەیان بۆ پیرداود و مارفەشەل هەڵبەستبوو، ئەیانوت:

بژی گەل و رۆڵەی گەل، پیرداود و مارفەشەل!

* کابرایەکی خۆشناو رێی ئەکەوێتە ئەو ولاتی خواردوە دار خورما ئەبینێ کە هێشووی خورمای پیا شۆڕبۆتەوە، ئەمیش زۆر دڵی بەو خورمایەوە دەستیشی نایگاتێ، هەر لە بنکەیا رائەوەستێ و سەری بۆ بەرز ئەکاتەوە و دەمی بۆ ئەتەقێنێ و ئەڵێ: (دەک لەبەرت مرم خورمێ!).

* کوێخا قادر هەبوو خەڵکی "گراو"ی خۆشناوی و پیاوێکی زۆر زۆر ئیختیار بوو، ئەیووت: ئەگەر یەکێ بیەوێ لە کاروبارێکی دنیاییدا سەرکەوێ ئەبێ دوو شتی تێدا هەبێ: یەکەم ئەبێ چاکەی کەسی لەبەر چاو نەبێ، دووەم: ئەبێ تەمەنێکی زۆر درێژی هەبێ!

* مەلا ساڵحی کۆزەپانکە ئەچێتە گوندی دیبەگە. دوو برا لەوێ هەبوون یەکێکیان خەتەنە ئەکرا، کەچی ئەویتریان ئەگریا! مەلا ساڵح پێی ئەڵێ: مردیت مرێ تۆ لۆ ئەگری؟ ئەویش ئەڵێ: ئاخر ماموستا نۆرەی منیش دێ.

* مەلا ساڵحی کۆزەپانکە ستایشی موحسین ئاغای دزەیی ئەکا ئەڵێ: پیاوێکی سیاسی وایە پێشکە بگێت نایەڵێ ئاگای لەخۆی بێت!

* پیاوێک لەو دەشتی هەولێرە هەبوو "عەزیزۆک"ی ناو بوو، ژنێکی هەبوو "ئایشۆک"ی ناو بوو، رۆژێ میوانیان دێت، عەزیزۆک بە ئایشۆک ئەڵێ: ئەوا میوانمان هاتووە بچۆ مریشکێکیان بۆ بکوژەوە، ئایشۆکیش ئەچێتە ژوورەکەی تر، دەرپێکەی دائەکەنێ و هەر دەرناچێ. عەزیزۆکیش سەیر ئەکا ئایشۆکێ هیچ دیار نییە و میوانیش دانیشتووە، ئەچێتە ژوورەکە بۆلای ئایشۆکێ کە چاوی پێ ئەکەوێ، ئەڵێ: پیاوەکە تۆ وەخت و ناوەخت نازانی ئێستا کەی وەختی ئەوەیە؟ عەزیزۆکیش ئەڵێ: خوا بتگرێ من وتم: بچۆ مریشک بکوژەوە یا دەرپێ داکەنە؟

* لەو دەشتی دزەییە فەقێیەک هەبوو "مەلا برایمی مەشهور"یان پێ ئەوت، ئەم مەلا برایە هەم سەر و فەساڵی و هەم کردەوە و قسەی لەوانە بوو هەموو کەسێکی ئەهێنایە پێکەنین. ئەمەش هەر خۆی لەخۆیا وابوو، وەنەبێ بە ئەنقەست وای بکردایە. مەلا برایم ئاوەڵ موستەعدێکی ئەبێ. سوختەکە رۆژێک مەلا برایم تووڕە ئەکا. مەلا برایمیش پێی ئەڵێ: کێرت بە قنگی مەلا یەحیای مامۆستات. ئەگەر مامۆستاکەت پیاو بووایە، تۆیش پیاو ئەبوویت. سوختە ئەچێ ئەمە بۆ مەلا یەحیای مامۆستای ئەگێڕێتەوە. مەلا یەحیا لەم قسەیە زۆر تووڕە ئەبێ و وەکو فیشەکە شێتە ئەچێ بە ئاسمانا!

کوتەکێکی ئەبێ هەڵیئەگرێ و ئەچێ بۆ مەلا برایم! کە ئەگاتە بەردەمی مەلا برایم کوتەکی لێ هەڵئەسوڕێنێ و رووی تێ ئەکا ئەڵێ: مەلا برایم! ئەڵێیت بەحیزی هاتۆتە سەرم، ئەو کوتەکەت چاو لێیە؟ تۆیش هەڵسە بکەرەوە خۆت، یا من سەر و گوێلاکی تۆ ئەنێمە یەک یا تۆ. ئەبێت ئیمڕۆ یەکێکمان بەدەست یەکێکمان بیخۆین، قسەیەکی وات ئەکردووە شوێنەکەی سارێژبێتەوە! مەلا برایمیش ئەڵێ: ئەوجا شەڕ کەی وا ئەبێ؟ شەڕ ئەوەیە، کە ئەبێ تۆ بچی لەولاوە دابنیشی دەست بکەی بە قسەکردن، منیش دەست بەم بە قسە لە هەوەڵەوە بە نزمی، لەپاشا بە توندی ئەمجا هەردووکمان لەیەک زیت بینەوە، تۆ دەست بکەی

بەجنێودانم. من بڵێم گو بخۆ، تۆ بڵێیت ئەوە كێ گو بخوا؟ من بڵێم! باوە حیز بەتۆ ئەڵێم! ئەمجا تۆ راست بیتەوە، منیش هەستمە سەرپێ، تۆ هەنگاوێک بێیتە پێشەوە. من قۆڵم هەڵكەم، تۆ تووڕەتر بیت هەنگاوێكی تر بێیتە پێشەوە ئەمجا منیش بێم باوەش بكەین بە یەكا لەمن زیل و لەتۆیەم! دەست لەدەست و قەودت لەخوا. تا یەكێكمان ئەكەوینە تونی بابە عەمرەوە! برا شەڕ ئاوا ئەبێ. كەی بەو جۆرە ئەبێ كە تۆ بۆی هاتوویت؟! كە مەلا برایم ئەمانە ئەڵێت: مەلا یەحیا جوان و پوخت خاو ئەبێتەوە و دەست ئەكا بە پێكەنین و ئەگەڕێتەوە دواوە.

* بابەشێخی شێخ عومەری بالیسان بۆی گێڕامەوە وتی: لەسەردەمی حەمە پاشای ڕەواندزدا ئاغایەک لە دەوروبەری "وەڵاش" هەبوو، تۆزێ سەری لە گەورەیی ئەخورا. لەگەڵ دەوەشا هەر لەژێر قەڵەمڕەوی پاشای كۆرەدا بوو. پاشا پیاوێكی ناردە سەری بۆ دەیەک و زەكات، ئاغاكە دەماری گەورەیی دەستی كرد بە جووڵە جووڵ لە لەشیاو پیاوەكەی دەركرد و هیچی نەدایە، ئەم ئاغایە گردێک لە تەنیشت قەڵاتەكەی بوو، پاشای كۆرەش جۆگە ئاوێک لەبەر قەڵاتەكەیا بوو، كابرا چۆوە و كارەساتەكەی بۆ میر گێڕایەوە، میر تێكچوو ئەمجا كابرا وتی:

ئەگەر میر خورتە تخوب گردە
ئەگەر میر زراوە تخوب ئاوە!

* جەمیل ئاغای بەحركە و مەجید ئاغای "دێرێ" هەردووكیان برا بوون و لە عەشیرەتی گەردی بوون، گوندێكی زۆریان هەبوو، جەمیل ئاغا دەستی بەسەر هەموویانا گرتبوو، سەرباری ئەمە بەتەما بوو "دێرێ"ش داگیر بكا، لەو گوندانەش كە هەیبوو یەكێكیان "هەرشەم" بوو، ئەم قسەیەش بڵاوبۆوە و كە ئەیەوێ دێرێش داگیر بكا. چونكە هەموو جار ئەیوت:

ئەگەر خودا بدا دەمێ، دێرێش دەخەمە سەر هەرشەمێ

مەجید ئاغاش ئەیوت:

ئەگەر خوداش ئەدا دەمێ، سەد كێر بەدێرێ و دوو سەد بە هەرشەمێ.

* مەلا عەلی قووچە بلباسی گێڕایەوە وتی:

پیاوێكی خەڵكی ئەو سەرە هاتە لای نوێژ بكا. پیاوەكە منداڵێكی لەگەڵا بوو، نوێژمان كرد و پاشان منداڵەكە رووی لە باوكی كرد و دەستی بۆ من كێشاو وتی: باوە ئەوە كێیە نوێژی كرد؟ باوكیشی وتی: ئەوە مەلا گیانە، منداڵەكەی لێی پرسییەوە وتی: ئەی ئەوە بۆ كێ نوێژی كرد؟ وتی: بۆ ئەڵڵا گیان.

* حسێنی مەلا، لە هەولێر قسەكانی بەدانسقە ئەشیان، لەم ئاخرەدا چوو بوو بۆ حەج، لەپاش بەجێهێنانی هەموو كار و فرمانێكی حەج، سەربەرز ئەكاتەوە و ئەڵێ: خوایە ئەگەر چ خزمەتێكی دیكەت هەنە بفەرموو تا بیكەین!

* لەو وڵاتی خۆشناوەتییە لە گوندی "هەناروێ" مەلا وەیس ناوێک هەندێ پەنیریان بۆ بردبوو، فەقێكان پەنیرەكەیان خواردبوو. لەهەر كامیانی ئەپرسی، ئەیوت: من نەمخواردووە. پەنیر سەری تیاچوو! ئەمجا بە مەلایان وت: وا پەنیرەكە نەماوە و كەسیش نازانێ كێ خواردوویە؟ مەلاش وتی: ئاو ئەزانێ پەنیری مەلا كێ خواردوویە!

* میرانی كوڕی دكتۆر سەلاح میرانی، تەمەنی لەشەش ساڵانا بوو. لە هەولێر بە دوو ترومبێل ئەچووین بۆ هەوارگەی پیرمام. من هانی ژنەكانم داو خستمنە ترومبێلەكەی دكتۆر سەلاحەوە و ئەو لێی خوڕی، من و هەندێ كەسیش لە ترومبێلەكەی لای منا بووین، میران لەگەڵ من بوو، هەر كەهاتم سوار بووم ئەوەندە تووڕە بووم لەژنەكان، وتم: هەركەس لەگەڵ ژنا بێ لە جەهەننەمدایە! ئەوەندەم زانی میران بەبێ وەستان وتی: كەواتە باوكم ئێستە لە جەهەننەمدایە!

* "تامۆراغا" هەبوو پیاوێكی دەوڵەمەندی بەدەسەڵات و خاوەنی مەڕ و شوانكارە بوو، لە هەولێر دائەنیشت، تووشی نەخۆشییەكی گران ببوو، گەلێ وڵاتان گەڕابوو. دكتۆرەكان هەر ئەوەیان بۆ دەركەوتبوو كە ئەمە ریخۆڵەی پێچی خواردووە. لەبەر ئەوەش كە عومری سەركەوتووە تاقەتی ئەوەی نەماوە كە عەمەلیات بكرێ. دوكتۆری مووسڵ و بەغدا و شام هەر لەسەر ئەمە بوون، بەڵكو هی لەندەنیش. لەبەر ئەمە تامۆراغا رۆژ بەرۆژ هەر لەكورتی ئەدا و هەر بەرەو پیری مردن ئەچوو، ئیتر دەستیان لێ شت و چاوەڕێی ئەوەیان ئەكرد ها ئێستە، ها سەعاتێكی تر بمرێ.

ئەم لەم حاڵەتەدا بوو، شوانكارەی

هەبوو، رۆژێک یەکێ لەو شوانکارانە (کە ناوی مستۆ بوو) هاتبوو رۆنی هێنابوو. سەیری کرد ماڵی تامووراغا لەشین و شەپۆردان. ئەپرسێ ئەمە چییە؟ ئەڵێن: تامووراغا لەحاڵی خۆیایەتی و هەموو دوکتۆرەکان وتوویانە ریخۆڵەی پێچی خواردووە و لەبەر عومر گەورەییشی ناتوانن دەستی لێ دەن. دەڵێ: ئا بمبەن حەز ئەکەم منیش چاوم پێ بکەوێ. ئەیبەن ئەویش سەیری ئەکا لەپاش ئەوە دەست ئەنێ بەسکی تامووراغادا. ئەڵێ: بەڵێ راستە ریخۆڵەی پێچی خواردووە، بەڵام من ئێستە چاکی ئەکەمەوە، بەمەرجێک هەر شتێک ئەڵێم: بۆم بێنن و قسەش نەکەن ئەڵێن: باشە. دەڵێ سێ هەڵماتی شووشە و قوتویەک رۆنی زدیتم بۆ بێنن و هەر ئێستەش گونکێکی هەویر لەسەر ساج بکەن بە کولێرەیەکی گەرم و بۆم حازرکەن. هەڵماتەکان و قوتووە رۆن زەیتەکەی بۆ دێنن. تامووراغاش هیچ هێزی تیا نەماوە و تەنانەت قسەشی نەماوە.

کابرا دەمی تامووراغا ئەکاتەوە، یەکە یەکە هەڵماتەکان دەخاتە گەرووی، بە پەنجە دەیخاتە خوارەوە. رۆن زەیتەکەی ئەکا بە شوێنا. کەس و کاری تامووراغا ئەیانەوێ دەستی بگرن، ئەڵێن ئەو لەو حاڵەدایە تۆ بە تەواوی خنکاندت! ئەڵێ: من ئەموت نابێ قسە بکەن! هەندێکی تر لەکەس و کارەکەی ئەڵێن: خۆ ئەو مردووە، واز لەم پیاوە شوانە بێنن ئەگەر چاک بۆوە ئەوا چاک بۆتەوە ئەگینا خۆ هەر مردووە.

کابرای شوانە هەر کە هەڵمات و رۆن زەیتەکە ئاوا لێ ئەکا، ئەڵێ: خێرا کولێرە گەرمەکەشم بۆ بێنن. کولێرەی لەسەر ساج بۆ لائەبەن و بۆی دێنن. کولێرەی گەرمی سوور ئەنێتە سەر سکی تامووراغا و بەسەر سکا ئەیگێرێ. ئەوەندەی ئەگێرێ تا کولێرە وردە وردە سارد ئەبێتەوە. ئەویش هەر بەدەست، دەستی پیا دێنێ، سەیر ئەکەن تامورئاغا چاو ئەکاتەوە. زۆری پێ ناچێ کەمە کەمە زمانی گۆ ئەکا و ئەڵێ: بمبەنە سەر ئاودەست. شوانەکەش لەگەڵی ئەچێ، تامووراغا دائەنیشێ و پاش هەڵسانی، شوانەکە لەناو پیساییەکەیا هەڵماتەکان هەڵئەگرێتەوە، وا خزمەکانیشی هەموو چاویان لێیە! تامورئاغا ئەمجا بەپێی خۆی ئەگەڕێتەوە بۆ سەر جێگای خۆی. لەپاش تۆزێک داوای نان ئەکا و ئەڵێ: برسیمە، شوانە ئەڵێ: شۆربایەکی تەڕی بۆ بکەن. شۆربای ئەدەنێ ئەیخوا، دیسان داوا ئەکاتەوە، شوانە ئەڵێ هەر شۆربای بدەنێ. لەو ماوەیەدا جارێکی کەش ئەچێتە سەر ئاودەست، شوانە دوو رۆژ لەوێ ئەمێنێتەوە، تا تامووراغا بە تەواوی ئەکەوێتە خواردن و ئەڵێ: هەموو شتێکی ئیتر بدەنێ.

لەراستیدا تامووراغا بە تەواوی ساغ ئەبێتەوە و هیچ عەلەمی تیا نامێنێ. ئەمجا لەکابرای شوانە ئەپرسن ئەمە چییە و تۆ چۆنی تێ ئەگەی؟ ئەڵێ: من وای ئەزانم ئەمە ریخۆڵەی پێچ خواردووە، ئەبێ شتێکی سافی قورس هەبێ بەو شوێنەداو بەناو ریخۆڵەکەدا برواو بۆ ئەوە پاڵ بە شوێنە پێچ خواردووەکە بنێ، ئەو شتەش بەعەقڵی من هەر ئەبێ هەڵماتی شووشە بێ، چونکە هەر ئەوە سافە و قورسە. رۆن زەیتەکەش بۆ ئەوەیە لەگەڵ هەڵماتەکمدا برواو ناو ریخۆڵەکە لوستر بکا و رێگا بکاتەوە بۆ رۆیشتنی هەڵماتەکە، کولێرە گەرمەکەشی بۆ ئەوەیە کە گەرمایی بگا بەرۆن زەیتەکە ئەوەستێ، چونکە رۆن زەیت بە گەرمایی زیاتر ئەکەوێتە جووڵە، ئەمانە هەریەکە ئیشی خۆیان کرد. هەتا لەولاوە ئەوە بوو هەڵماتەکان دەرچوونەوە پێچی ریخۆڵە راست بۆوە هاتە سەر دۆخی خۆی.

تامووراغا ئەوا چاک بووەوە. ئەمجا رووی کردە مستۆی شوانکارە وتی: هەرچی خێر و بێری ئەمساڵی ئەو مێگەلە مەڕەی من هەیە، سا هەزار سەرە یان کەمترە هەمووی بۆ تۆ. جگە لەمە دیسان خەڵاتێکی تریان کرد و گەڕایەوە بۆ لای مەڕ و مێگەلی خۆی...

* مەلا عوسمانی کوڕی مەلا ساڵحی کۆزەپانکە رۆژێک لە ژووری دەرسا (پۆلی شەشەمی سانەوی) قوتابییەک لێی ئەپرسێ: مامۆستا مارە بەجاش چۆن ئەکرێ؟ ئەویش بەبێ وەستان ئەڵێ: بچۆ لە دایکت بپرسە!

* حاجی حەمەدەمینی سیساوە گێڕایەوە وتی:

مەلا مەجید هەبوو لە سیساوە، پیرێژنێکیش لەوێ بوو، باجی مەیرەمی ناو بوو، رۆژێک باجی مەیرەم سەری رێ بەمەلا مەجید ئەگرێ، پێی ئەڵێ: مامۆستا! ئەو قوڕە کە خوا ئادەمی لێ دروست کرد

"کا"ی تێدا هەبوو یان نا؟ مەلا مەجیدیش تۆزێ ئەقڵەکەی تەواو نەبوو، هەر دەست بۆ ناولنگی باجی مەیرەم درێژ ئەکا و ئەڵێ: پیرێژن! ئەگەر "کا"ی تێدا بووایە ئەو قڵشە چی ئەکرد لەوێدا؟!

* مەلا عومەری چۆمە زەردەڵە گێڕایەوە وتی:

مام وەسمانی سبیلەک بۆی گێڕامەوە وتی: گرانییەکەی پێشووە، ئەوی پێی بڵێن: زادی خودای دەست ناکەوێ بە تەواوی دنیای قات و قڕە. وراتی دزەیی هیچی لێ نییە. هەندێ قرۆش و مەتالیکمان هەیە لە ماڵەوە بە وەزن گران و قەبە، بەڵام بەقیمەت سووکە، بەدایکی مندارانم گۆت لۆم بینە، ئەچم بزانم لەو وراتی کۆیەیە دەستی ئێکێکی پێ نابڕم، بەرکو شتێکی لێ بستێنم ئەم زستانی پێوە بەرینە سەر. لۆی هێنام پڕ بە دەستەسڕێک ئەبوو زۆر قورس بوو، بەرام نرخەکەی هیچ نەبوو.

پاردم خستە باخەرم و چووم لۆ وراتی کۆیە: "چێر و گۆلک"ێکم پێ کڕی و هەندێکیشم مایەوە خستمە باخەرم. چێر و گۆلکم وەپێش خۆمدا و گەڕامەوە تا کەوتمە ناو دزەییان، گەیشتمە نزیکی گوندی "قازی خانە" شەوم بەسەردا هات و دنیاش زستانە، باران وەکو کوندەی سەر بەرەو ژێر دێتە خوارەوە، هێندەش ساردە تف هەردەی بە ئاسماندا ئەیبەستێ، هیشکایی بێ و لە لەشما نەمایە، دەشتی دزەییش میوان داناکەن، خۆ قازی خانە لە هەموو خراپتر.

چارم نەما رووم کردە گوندێ، ئەچم لۆ هەر ماڕێ، بەخۆم و بەچێر و گۆلکەکەوە دەرم دەکەن، هەم خۆم هەم چێر و گۆلکەکە وەختە بمرین لە سەرمانا. لە گوندەکەدا مار نەما نەچم، ماری "مەلا" نەبێ. کەس داینەکردم. ئەمجا بە ناچاری بەخۆم و بەچێرەوە رووم کردە ماری مەلا. هێندەم زانی مەلاژن دەرپەڕی و دەستێکی گرت بەمڵای دەرگاکە و دەستێکی بەولاوە. وتی: کابرا بگەڕێوە جێمان نییە. منیش ئیتر دەرەتانم نەمایە، چێر و گۆلکم بەدار گرت و دامە پێش و گێم بە ژنە نەدا و دەستم کرد بە جنێودان و هەر ئەڕێم گو بەگۆڕی، ئەوا هەر رووەو پێشیشەوە ئەڕۆم، وەکو ئەوەی کە ژنە لەگەر منی نەبێ!

وتی کابرا ئەوە جنێو بەکێ ئەدەی؟ وتم بەو گۆڕ بەگۆڕە کە منی تووشی ئەم حەزیەتە کرد. لای وابوو مەلا لە دنیادا قاتە، تەنها مەلای قازی خانە نەبێ، ژنە تۆزێ شل بۆوە وتی: لۆچ بووە؟ وتم: ئەو کابرا لەوراتی کۆیە مردییە ئەم چێر و گۆلکەی کردییە بە ئیسقات لۆ مەلای قازی خانە، لای وەهایە مەلا لەدنیا بڕایە بەم باران و قیامەتە منی تووشی ئەم حەزیەتە کردییە! ژنەکە گوێی لەم قسە بوو وتی دە بابم تۆ لۆ دەنگ ناکەی؟ بەر دەرکەکەی بەرداو وتی: فەرموو، ئاخر تۆ بەزەییت بەخۆتا نایەتەوە ئەم بەستە زمانانەت لۆچ وا تووشی ئەم باران و سەرمایە کردییە؟ خێرا چێر و گۆلکی دایە پێش و کردنییە تەویلەوە، مافورێکیشی لۆمن راخست، ئاگری کردەوە. چوو کەوێ و سەڵتەیەکی تری مەلا هەبوو لەگەڵ کراس و دەرپێ، وتی جلەکانت بگۆڕە با ئەوانەی خۆت هیشک کەمەوە. لەولاشەوە کاو دەسکاوی هەویر و جۆ ئەبا لۆ چێر و گۆلکەکە، چونکە بەهی خۆیانی ئەزانێ مەلاش لەمار نییە هێشتا لە مزگەوت نەهاتۆتەوە، مەنجەریشی خستە سەر ئاگر لۆ شیوێ.

پاش ئەمانە زۆری پێ نەچوو مەلاش هاتەوە، مەلاژن مەلای تێگەیاند، کە ئەو خوالێخۆشبووەکەی کۆیە چێر و گۆلکێکی بە ئیسقات ناردییە لۆمان، مەلا بەم قسەیە بڕوای نەکرد بەرام پیاوێکی ئەرباب و خۆش بوو، وتم مەلا پیاوەتیت بێ خۆم دامەزراندییە لێم تێک مەدە! مەلا دەستی کرد بە پێکەنین و وتی: جا بەیانی کو رزگاری ئەکەی؟ وتم عسابی بەیانی لەسەر خۆم. بەرام مەلاش لە مەلا ژن ئەترسا! مەلا ژن لەبەر ئەوە کە چێر و گۆلکم بەهی خۆیان ئەزانێ ئەوا هەر ئەچێ بۆ لایان و ئاو و ئالیکیان لۆ دەبات.

ئەو شەوەمان رۆژ کردەوە و بەیانی مەلاژن دیسان شیوی لێ نایەوە و شیومان خوارد پاش ئەمە رووم کردە مەلاژن وتم: مەلاژن ئەتۆ ئەرکت زۆرە با مامۆستا ژنێکی تر بێنێ هەم خزمەتی تۆ ئەکا و هەم خزمەتی مارەکەشی ئەکا! هەر ئەمەم وت مەلاژن وتی: ئەوە چ دەڕێی؟ مەلاش لەولاوە گوتی: بابم وازبێنە من پاردم کوا؟ هەر خێرا دەستم کرد بە باخەرما ئەو قرۆش و مەتالیکەکان کە مابوونەوە و لەبەرئەوە لەناو دەستەسڕەکەدا بوون بەچاو زۆری

ئەنواند بەرام هەموویت بخستایەتە سەر یەک بایی سی مەجیدی نەدەبوون. دەرمهێنا و فڕێمدایە بەردەستی مەلا وتم: ئەوە پارە!

مەلاژن کە ئەمەی دی بە تەواوی شێت بوو، پەلاماری دامێ دەستەسڕە پارەکەی هەڵگرت و خستییەوە باخەڵمەوە، خێرا چوو چێر و گۆلکەکەی دەرکرد و کردنییە دەرەوە، هات وتی: هەستە سەگی سەگباب گوو بەگۆڕی خۆت و ئەو گۆڕەش کە ئەم چێر و گۆلکەی ناردییە لۆ ئێمە، هەستە ئەوە خۆت و ئەوە چێر و گۆلکت، بەو شێخ کەمارە یەک سەحاتی تر لەم مارە دانانیشیت! ئیتر منیش هەستام خوا حافیزیم لە مامۆستا کرد و چێر و گۆلکی خۆمم دایە پێش و هاتمەوە. مەلاش بە دزییەوە پێدەکەنی.

* کابرایەک لەو دەشتی دزەییە، لە کابرایەکی دوورە دەست ئەپرسێ ئەڵێ: برا یارانتان؟ ئەویش ئەڵێ: پەڵەی ئێمەی دایە و خەڵکی بە گونان!

* کابرایەکی خۆشناو کەرێکی هەبوو لێی ون بوو بوو، گەلێ بە شوێنیا گەڕا نەیدۆزییەوە. ئەمجا لەپاڵ بەردێکا دەستی کرد بە هەڵپەڕین و بەدەمیشییەوە گۆرانی وتن. یەک دوو کەس لەوانە کە ئەو لێی پرسیبوون بۆ کەرەکەی، هاتن بە سەریاو لێیان پرسی ئەمە چییە؟ یەکی کەری لێ ون بێ وا ئەکا! وتی: خارینە! ئەنگۆ نایزانن. من ئاوا دەکەم لۆ ئەوەی کەرەکێکم لەبنە تاشێکا بەچاوە خۆ ببینێ کە من چ بەتەنگییەوە نیمە، ئەمجا لۆ خۆی بێتەوە لۆ مارێ!

* کابرایەکی خۆشناو ئەچێ بۆ حەج و ئەگەڕێتەوە، لێی ئەپرسن حەج و ماڵی خوا کوو بوو؟ ئەڵێ: خودا لەمارێ نەبوو، پێغەمبەریش حەمری دابوو بەنگۆ، منیش لۆ خۆم هەر وا گەڕامەوە، چ دەستێم ماچ مەکەن!

* قادر حەمەومین لە شەقڵاوە ناردوویە ئەڵێ:

جارێک دوو کابرا لە شەقڵاوە لەسەر تخوب ئەبێ بە شەڕیان، لە ئەنجاما ئەچنە لای میر بۆ ئەوەی ناوبژیوانییان بکا، یەکێکیان روو ئەکاتە میر و ئەڵێ: میران ئەو کابرایە گەڕی تێ ئاراندیە، ئەتۆ بەو ئەقڵەی خۆت شەرعمان بکە تخوبەکەمان تۆ دیاری کە میران! ئەتۆ چێرە بی، بنە کرۆسکیش دە تودا بێ، چ گو بخۆی و چ کروسکات بخۆی هەر یەکە! من دەرێم هی منە و ئەو دەرێ هی منە، دە ئەتۆ دارێکمان دەناودا بنێ، با لەم شەکر خواردنە بکەوین!

* لە سیساوە پیاوێک هەبوو "وەسمان" و ژنێکی هەبوو "گوستان"ی ناو بوو، شەوێ دانیشتبوون گوستان وتی: پیاوەکە ماشەڵلا لە شەرع، قسەی لە هەموو شتێکەوە کردییە! نیمڕۆکە چووم لۆ ئاوێ و هاتمەوە، گێم لێ بوو مەلا وەحزی دەدا، دەیفەرموو هەر کەس بەشەوی هەینییان "عەیب نەبێ" بکاتن، قەسرێک لە بەحەشتێ دروست دەکاتن، بەخودای پیاوەکە ئەو شەو هەینییە دەبێ قەسرێکم لۆ دروست بکەی. وەسمان خێرا قەسرێکی لۆ دروست کرد! گوستان وتی: دەلۆ خۆیشت دەبێ قەسرێک دروست بکەی. وەسمان قەسرێکی بۆ خۆشی دروست کرد، پاش تۆزێک ژنە وتی: بەخودای پیاوەکە، دەبێ لۆ دایکیشت قەسرێک دروست بکەی، هەقی بەسەر منەوە زۆرە، ئەگەر ئەو نەبا، من تۆم کو دەست دەکەوت. وەسمان وتی: ژنەکە! ئەوە خۆت و ئەوە وەستای قەسران، چی لێ دەکەی بیکە، ئیتر بە گێی من ناکا، ئەگەر ئەتۆش درت بەداکم دەسووتێ، بەخێری بابت واز لە کوڕەکەی بێنە!

* مەلا عەلی قوچە بلباسی گێڕایەوە وتی:

کوڕێکی خارۆزام هەبوو دایکێکی پیری هەبوو، چووبنە ئەوێ، هەر بانگی داکەکەی ئەکرد. ئەویش نەدەهات، کوڕە توڕە بوو وتی: دە وەرە پیرەژنە قۆڵترە! ئەمجا پیرێژن هات و بەکوڕەکەی وت: کوڕم پێتم برێ قۆرترە، بەڵام مەرێ پیرێژن!

* لەو بناری لای خۆشناوە کابرایەکی زۆر تەبۆز، کچێکی ماڵکاری مارە کردبوو، بۆ شەوێ کە دەچێتە لای کچە، کچە ئازارێکی زۆری ئەگاتێ و خۆی راناگرێ هاوار ئەکا: وەی مامە! کابرا ئەڵێ: کەسی مامی! کچە ئەڵێ: زۆر دەیەشێ! کابرا ئەڵێ: دەری بێنم؟ ئەڵێ: نا. ئەڵێ ئەدی زیاتر بیبەم؟ ئەڵێ: نا. کابرا ئەڵێ: دەسا کیژم نە دەرێکێشم و نە راپێشی کەم، ئەدی خۆ لەکیری خۆم خۆش نابم!

* بابە شێخ گێڕایەوە وتی:

لەو وڵاتی هەولێرە باوە، لەکاتی حەجا یەکێک حاجییان کۆ ئەکاتەوە ئەیانبا بۆ حەج و هەر کەسە و شتێکیان لێ ئەسەنێ بەرانبەر بەو

ئیشکردنە کە بۆیان ئەکا. حاجی بەکر هەبوو کە ئەویش خەریکی ئەو ئیشە بوو، رۆژی یەکێ لە دەلاڵەکانی تر دێت بۆلای و پێی ئەڵێ: حاجی بەکر تۆ هەموو حاجییەکانت راکێشاوە بۆ لای خۆت و نانی ئێمەت بڕیوە. حاجی بەکریش تا ئەو وەختە هەر پانزە حاجی بۆ کۆکرا بۆوە ئەوانیش لای دانیشتبوون، هەڵئەداتێ: ئەڵێ نانی ئێوەم چی بڕیوە؟ من هەمە و نیمە پانزە حاجی حیز، ئیتر لەکوێ هەمووم کۆکردۆتەوە.

حاجییەکان کە ئەمە ئەبیستن، دەست ئەکەن بەجنێودان و قسەوتن پێی و لێی ئەڕدونەوە. هەرچەندە حاجی بەکر هاوار ئەکا کە مەبەستی هیچ نەبوود، کەڵکی ناگرێ. ئەم قسەیە خۆی، بوو بە بەڵا بەسەر خۆیەوە، لە ئەنجامدا وای لێهات کەس رووی تێنەئەکرد و هەولێری بەجێهێشت.

هەر ئەو گێڕایەوە وتی:

* ساڵێک چووم بۆ دەرەوە بۆ دەرویش گرتن، لە گوندێکا لەو بناری نزیکی "هەرکی"یە تووشی کوڕێکی گەنج بووم، وتم تەوبە بکە و ببە بە دەرویش. وتی: قوربان من هێشتا ژنم نەهێناوە و تەوبەم پێ راناگیرێ. وتم: برا، تۆ تەوبە بکە من بڕیارت ئەدەمێ تا ساڵێکی کە ئەم وەختە ژنیش دێنێت، وتی بەهەر جۆر بوو رازیم کرد، تەوبەم داداو بوو بە دەرویش، لە بەهارا کە هێشتا ساڵی بەسەرا نەسووڕابۆوە، چوومەوە بۆ ئەوێ، سەیرم کرد کوڕەکە جەزبە گرتوویەتی و بەزیکرکردن و هەیاهو، هات بۆ لام، پێم وت: ها هێشتا ژنت نەهێناوە؟ وتی: یا شێخ بەقوربانت بم تۆم بۆ خۆش بێت، ژنم بۆ چییە.

* دوو کابرای هەرکی دوژمنی یەک بوون، بەخوێنی سەری یەک تینوو بوون، لە دیوەخانی فەتاحاغای هەرکیدا بە تەنیشت یەکەوە دانیشتبوون. ئەمانە هەردووکیان قەنەکێش بوون، بەڵام یەکێکیان لەو وەختەدا قەقەکەی پێ نەبوو، بەری کرد بەولاوە دەستی بۆ لای کابرای دوژمنی راکێشاو وتی: کیسکێ خۆ بدە بەمن بلا قەنەیێکی چێ کەم، ئێ لەدڵی منیشا بلا هەر لەدڵی من بی!

* مامۆستا مەلا ساڵحی کۆزەپانکە لە هەولێر فەقێیەکی لابوو ئەیویست ئیجازە وەربگرێ، ئەویش نەیئەدایە، فەقێکە چوو بۆ لای مەلا ئەبوبەکر، کە ئەو بە مەلای مامۆستا بڵێ ئیجازەی بداتێ، ئەویش چوو پێی وت، مەلا ساڵح وتی ئیجازەی نادەمێ. ئەمە زۆر کەرە! وتی کەرێتییەکەی چییە؟ وتی: کوڕە ئەوە رۆژێک نێرەکەرێکی بردووە ئاوی بدا پێی ئەڵێ: یا اختي اكلي الماء.

* کابرایەکی خۆشناو ئەچێت بۆ ئەو گەرمیانە بۆ هەنار فرۆشتن، لە گوندەکە ئەچێتە بەر ماڵی ماڵێک، بارەکەی دائەگرێت و لە هەیوانەکە بارەکە دائەنێت، گوێدرێژەکەش هەر لەوێ ئەبەستێتەوە، ئەمجا لەولاوە دەست ئەکا بە بانگەواز کردن: هەی هەنار سەر بەسەر بەگەنم، وەرن دەنا دەڕۆم. ژنی ماڵەکە چەند دانەیەک هەنار ئەدزێت. کابرا چاوی لێ ئەبێت، بەڵام دەنگ ناکات ئەگەڕێتەوە بۆ لای هەنارەکان، لەو کاتەدا کەرەکەی دەست ئەکا بە لوشکە، کابرا ئەڵێ چەندم پێ گوتی: ئەگەر چووینە ماڵی خەڵک، دەنگ مەکە و مەیەرە قسە، قەیدی چییە هەناری بردووە، بردوییە ئیتر ئەم چەنەبازییە چییە؟ ژنەی خانەخوێ ئەمەی بەلاوە زۆر سەیر ئەبێ!

کابرای هەنار فرۆش ئەچێتەوە بەولاوە دەست ئەکاتەوە بە بانگەواز کردن، چاوی لێ ئەبێ ژنە هەنارەکان ئەهێنێتەوە لەجێگای خۆی دایان ئەنێتەوە. دیسان کابرا دێتەوە بەلای هەنارەکانەوە کەرەی بەستەزمان لەبرسانا دەست ئەکاتەوە بە لوشکە لوشک کردن. کە چاوی بە خاوەنەکەی ئەکەوێتەوە، کابراش ئەڵێ: وەڵڵا سەگباب خێو ئاخری تۆ حەیام ئەبەی! دە هێنایەوە و هێنایەوەئیتر با ببڕێتەوە. ژنە هەر زۆر زۆر بەلایەوە سەیر ئەبێت! ئێوارە مێردەکەی لەئیش ئەگەڕێتەوە هەموو کارەساتەکەی بۆ ئەگێڕێتەوە، کە ئەو کەرە شتی وایکردووە و خاوەنەکەشی شتی وای وتووە!

ئەمجا مێردی دێت بەلای کابرای هەنار فرۆشەوە، پێی ئەڵێ ئەرێ برام ئەوە ئەو کەرەت چۆن فێری ئەو گفت و لفتە بووە کەوا شتت بۆ بگێڕێتەوە؟ کابراش ئەڵێ: برا ئەوە لە راستیدا کەر نییە، ئەوە ژنمە، کە ئەچم بۆ کاروان دوعایەک هەیە ئەیخوێنم بەسەریا ئەبێ بەکەر، بار و شتی لێ بارئەنێم، کە گەڕامەوە بۆ ماڵەوە ئەبێتەوە بەژن!

کابرای خانخوێ ئەڵێ: دەسا بە قوربانت بم، من پیاوێکی هەژارم، هیچ باربەر و شتم نییە دوعایەکی

واش بەسەر ژنەکەی منا بخوێنە، بەڵکو ئەویش وای لێ بێت کە چووم بۆ ئیش و بارو شتی لێ بنێم و تۆزێ ئەرکم سووک بێ، کابراش ئەڵێ: باشە، لەبەر ئەوە خزمەتتان زۆر کردووم ئەو ئیشەتان لەگەڵ ئەکەم، بچۆ بیهێنە من چیت پێ ئەڵێم وابکە، ئەڵێ بیهێنە بیچەمێنەرەوە، سەری بگرە و چاو بنوقێنە ئیتر کارت نەبێ.

کابرا ژنە دێنێت ئەیچەمێنێتەوە سەری ئەگرێ و خۆیشی چاو ئەنوقێنێ، کابرای هەنارفرۆش لەدواوە دەرپێ دائەکەنێ و تێی بەرئەبێ! لەو کاتەدا کابرا تۆزێ چاو بەرز ئەکاتەوە سەیر ئەکا ئەم کابرایە بەربووەتە ژنەکەی، هاواری لێ بەرز ئەبێتەوە، ئەڵێ سەگباب ئەوە چی ئەکەی؟ کابرا کە ئەزانێ ئیشەکەی شڕە لەترسانا بەنیوە و نیوە چلی دەری ئەهێنێتەوە! ژنە هەر بەو جۆرە ڕووئەکاتە مێردەکەی و ئەڵێ: چیت کرد؟ زۆری ئەما بوو گوێم درێژ بێ، گوێم قووت بوو بوو، سمم خڕ بوو بوو، هەر ئەوەندەی مابوو بانگم بکەی بڵێی کوڕو، کوڕو، چوش، چوش، بەبەی بۆ ئاشی، هەی پیاوی ئاشی وشو، وشو، چوشو، چوشو!

* لەو خۆشناوەتییە لەگوندی "هەرتەل" کابرایەک باوکی مردبوو، بوو بوو بە شیوەن و شین و شەپۆر، نێرەکەرێکیان هەبوو، لەو کاتەدا ئەویش ئێرەقی کردبوو و وەکو سنگی لێ هاتبوو و بەرزی ئەکردەوە شلَپ و ئەیدا بەسەر سینەی خۆیا و بەری ئەدایەوە، کابرای خاوەنی (باوک مردوو) هەر ڕاست بۆوە بە خەنجەرێکەوە پەلاماری داو خەنجەری کرد بەورگی نێرەکەردا جەرگ و هەناوی خستە ئەو ناوە! وتی: دایەما خۆ بگێم، باوە مردییە بەوەدیەوە، وام بۆ دەرێی؟! وتیان: ئەوە بۆچ ئەو کەرەت کوشت؟ وتی: ما خۆ دەرێ بابی تۆ مردییە یا نەمردییە بە کیرمەوە، منیش دایەلێی دەگێم وای لێ دەکەم، چما وا دەرێ و بابی من چما لەکیری وی کەمترە؟ ئەو دایە حیزە وادەرێ!

* لە گوندی "باشتەپە" لە نزیکی "پردێ" عەبدولکەریم زێدبەکی گێڕایەوە وتی:

دوو کابرا بوو بە شەڕیان، یەکێکیان بەوی کەیانی وت: دایکت بگێم. ئەودی کە ئەم جنێوەی دا دایکی خۆی وەستابوو، لەناو شەڕەکەدا بوو، ئەوی کەیان، واتە جنێو پێ دراوەکە وتی: دەسا وەڵڵا من بێزم نایە دایکی تۆ بگێم. ئەمجا دایکەکە پەلاماری بەردێکی داو شالاوی برد بۆ کابرا وتی: سەگی سەگباب! تۆکو بێزت نایە دایکی ئەو بگێیت؟

* مەسعود محەمەد گێڕایەوە وتی:

مەلا ئەوڕەحمانێکی بانگبێژ هەبوو لە "کۆیە" دوو ژنی هەبوو، عاشقی ژنە گەورەکەی بوو، وای لێهات کە خۆی بکوژێ، "مچە سووکە" هەبوو هەر لە کۆیە، زۆر تووڕە و کەللەشەق بوو، مەلا ئەوڕەحمان وتی: چاکوایە بچمە لای ئەو بمکوژێ! چوو بۆ لای و دەستی کرد بەجنێودان پێی. مچە سووکە بۆی ڕاست بۆوە و بەخەنجەرەوە پەلاماریدا. مەلا ئەوڕەحمان هەر کە چاوی بە خەنجەر کەوت هەڵهات و هاواری کرد: خەڵکینە بۆ خاتری خوا بیگرن، پەشیمان بوومەوە، گوم خوارد!

* حاجی حەمەدەمینی سیساوە گێڕایەوە وتی:

حەمەداغای "سەرچیا" تۆزێ بزێو بوو. ڕۆژێک ئەچێتە لای قائمقامی ڕواندز، ئەویش دەمێکە لەراوی ئەوەدایە کە بیگرێ، ئەوا بە ئاسانی کەوتۆتە بەر دستی! کە دائەنیشێ قائیمقامەکە بەتورکی ئەڵێ: تووتن وێزنە. حەمەداغا هەر ڕاست ئەبێتەوە، خەنجەر هەڵئەکێشێ و یەخەی قائیمقام توند ئەگرێ! قائیقام ئەڵێ ئەوە تۆ شێت بوویت؟! حەمەداغا ئەڵێ: گەلێجار بەو تووتنە گیرایە. قائیمقام ناچار وازی لێ دێنێ.

* کابرایەکی نەمەڵی ئەکەوێتە ناوچەی "کۆیە" و دەچێتە ناوشار شمەک بکڕێ لە هەندێ لە شێوە قسەکردنی کۆیە سەری سر ئەمێنێ هەر لەبەر خۆیەوە دەڵێ:

کەوتوومەتە ناو کۆیە بەفرو فێر
مانگایان لێ کردووم بەچێر
خاکەنازیان لێکردووم بە بێر،
ساجیان لێ کردووم بەسێر.
ئەمە شار بوو من کەوتمە ناوی
وەکو کوێر.

* قادر حەمین لە شەقلاوا ناردی وتی:

پیاوێکی چیرۆک بێژ هەبوو لە شەقلاوە ناوی "عەول" و خەڵکی سلێمانی بوو، کە چیرۆکی ئەگێڕایەوە

و حەقایەتی ئەخوێندەوە، ئەگەر باس باسی دڵداری و عەشق بوایە ئەمەی خوارەوەی ئەکرد بە سەرەتای حەقایەتەکەی و ئەیووت:

یادی بە یادی — تەختی مرادی
خواردنی کاردی — بەناوی ساردی
خەوی لبادی — ئاوی لەدێمکی
سێبەری بن کەپکی — ماچ کردن لەکچی خەڵکی
بە مەلا گەرمیانێ — فەقێ کوێستانێ
کێری جووێ — بەقوونی دیانێ
ئەو پار لە ئەستێ — ئەو مامۆستایەی کەمن لێم زانی

ئەمجا ئاغەم بگەڕابای، هەڵکشاوێ، شۆخ و شەنگێ، نەرم و نۆڵێ، خڕ و خۆڵی، بەلوتفی شیرین، بەزمانی شیرین، بەزمانی شەکرین دایم قەندی لە لێو دەبارێ!

ئینجا ئاغەم مەپرسە! چ ناسک سەنەمێک بوو؟ شۆخ بەدەمێک بوو؟ هەنار مەژێک بوو؟ چاوی دەتووت پیاڵەیە، کەپووی دەتووت قەڵەمە، ددانی دەتووت: سەدەفە، چەناگەی دەتووت گۆیە، گەردنی دەتووت بلووری سێ نمرەیە، دەیسێ، سینەی دەتووت قاقەزی سەمەرقەندییە، دوو لیمۆی لێ نەسب کرایە، یەکیان تامی شەکری لێ دێ، یەکیان تامی هەنگوینێ!

ئەوجا ئاغەم دەستەکی بەسنگی دەنا، لاقی پێ کردە دەستی دوعاکەری بەیانی، هەر چەندە هەر گێڕی کرد و وەرگێڕی کرد کونەکەی نەدۆزییەوە، ئینجا دەستی دە چەکمەجەیەکی راکرد، دووربینێکی هەشت تەرخانی هێنا دەرێ، دایە پێش چاوی، دووری نزیکی، نزیکی نۆڕی، چۆن دەرەزێکی لە شووشەی دابێ، بەو میسالە دەرەزی، ئینجا دوڕی لە یاقوتی گیرکرد، یاقووتی لێ بە کەرت کرد، رووباری ماوەرانێ و گۆمەتەنگی کرد دوو بەودی، یەکێ بەودەکەی خۆی!

خۆ ئەگەر حەقایەت داستانی پاڵەوانی و شەڕ و شۆڕ بووایە، ئەمەی خواردەوەی ئەکرد بە سەرەتا:

ئەو رۆستەمی داستانە، ئەو پاڵەوانی زەمانە، گورزی هەڵسوڕاندو دایهێنا لەگەڵ ئەستێرانی جووت ئەکرد، پرژی ئاگری لێ دەباری، کە لێی داخستی، جووتە چۆکێکی ئەوتۆی لەدەفەی سنگیدا، یەکێ ئەوتۆی لێ بەردا گاسنی تەوریزی پێ سوور بکرێتەوە!

* مامۆستا مەلا سالحی کۆزەپانکە لە هەولێر و شێخ بابە عەلی تەکیەیی لە سلێمانی لە مەلایەتی و لەقسە خۆشی و لە تەمەندرێژیدا شانیان ئەدا لە شانی یەک. لە سەردەمی مەلا ئەفەندی هەولێردا بۆ ئەو فەقێیانە، کە لە خزمەتی ئەودا لە مزگەوتەکەی ئەو ئەیانخوێند هەر یەکە مانگێ لەدوانزە رۆپییەی لەکیسەی خۆی بۆ بڕیبوونەوە، سامانی مەلا ئەفەندیش وەکو مەلایەتییەکەی هەر بەناوبانگ بوو.

جارێک مەلا حەمەمین ناوێکی خۆشناوی لە گوندی "هەرتەل"ەوە دێ بۆ هەولێر، بۆ ئەوەی لەخزمەتی مەلا ئەفەندیدا بخوێنێ و مانگی دوانزە رووپییەش وەربگرێ. دامەزران لەلای مەلا ئەفەندی زۆر بەگران ئەکەوت، چونکە تا شوێنی یەکێک خاڵی نەبووایە یەکێکی تر لەجێگای دانەئەمەزرا، ئەم مەلا حەمەمینەش ماوەیەکی زۆر بەمە خەریک بوو شوێنەکەی دەست نەدەکەوت. رۆژێک لەلای مەلا سالحی کۆزەپانکە دەردەدڵ ئەکا، کە لەمێژە ئەیەوێ لای مەلا ئەفەندی دامەزرێ، کەچی هەر دانەمەزراوە، مەلا سالحیش ئەڵێ: ئەرێ بابە تۆ لە هەرتەل لۆ دەبزوێیت؟ دەرزەکەت لەوێ هەیە، هیچ نەبێ مانگی بایی دوانزە رووپییەش هەر کەران دەگێیت، ئیتر جگە لە نانەکەت.

* کابرایەک ئەچێتە لای مەلا سالحی کۆزەپانکە ئەڵێ: قوربان بەدەستنوێژێک چەند نوێژ دەکرێ؟ ئەڵێ: زۆر ئەڵێ، نوێژی سوننەتانیشی پێ دەکرێ؟ ئەڵێ: بەڵێ، هی قەزایانیش؟ ئەڵێ: کابرا هەر زۆری لەسەر ئەڕوا، مەلا سالح لە ئاخرا ئەڵێ: دەبڕۆ مردیت مرێ، بەدەستنوێژێک سەد کەرانی پێ بگێ.

* کابرایەکی خۆشناو گوێدرێژێک بار ئەکا لەترێ و ئەیباتە مەخموور بۆ فرۆشتن، ترێ ئەگۆڕێتەوە بەگەنم و بار دائەگری بۆ گەڕانەوە، گەنمەکە گران و قورس ئەبێ کەرەکە نایتوانێ، لەبەر ئەوە کەر لە شوێنی خۆی ناجووڵێ، کابرا کە بە باردوە دائەگرێ بەلێدان، خەڵکەکەش لەوێ دانیشتوون سەیر ئەکەن ئەم کابرایە زۆری دا، لەم کەرە بەستەزمانە. ئەوانیش دێن تێر و پڕ ئەدەن لە کابرا، هەندێ لەباری کەردکە کەم ئەکەنەوە و ئەیدەن بە کوڵی کابرا خۆیا ئەڵێن: دە ئێستە بۆ خۆت بڕۆ ملت بشکێنە، کەر کە بارەکەی تۆزێ

سووک ئەبێتەوە ئیتر ئەڕوا، جا کابرا، کە لە گوندەکە دەرچوو سەری نابووە بناگوێی کەرەکە و پێی ئەوت: هەنووکە چ دەرێیت؟ والێرەش خزمت و هەنە؟!

* لەو دەشتی دزەییە کابرایەک پەلە قەرسیلێکی هەبوو، چوار پێنج کار پێی فێر بووبوون. ئەچوون ئەیانخوارد، کابرا هەر دەری ئەکردن و ئەوان هەر ئەهاتنەوە. یەکێ لە کارەکان کارەپەلێک بوو سەری سپی بوو، کابرا گەیشتە تینی راوی نان و کارە پەلەکەی گرت بەدار هاتە وێزەی وتی:

هەی سەگی سەگبابی لەسەی بوو، ئەوە ئەوان سەریان رەشە و لەهیچ تێناگەن خۆ تۆ سەرت سپییە، ئاخر نابێ تۆزێ شەرم لەو مووە سپییەی سەرت بکەی؟ ئەوا چەند جارە من دەرتان دەکەم، لەباتی ئەوە تۆ پێیان بڕێت دە حەیبە ئیتر با نەچینەوە، کەچی خۆت پێشیان دەکەوی و دەیانهێنیتەوە. دە برۆ بیخۆ لۆ خۆت.

* جارێک لە هەولێر ئاغاکان کابرایەکی کرمانج (کە سمایلی ناو بوو) ئەبەن عەرەقی ئەدەنێ شەوێک و سەرخۆش ئەبێ، ئەمجا ئەچنەوە لە قەلاتێ ئەو شەوە ئەنوون. بەیانی کابرا کە هەلئەستێ تینووی ئەبێ، سەیر ئەکا شەربەیەک لەسەر بانەکە دانراوە. دانیشتووەکانی قەلات هەر لە ئێوارەوە شەربە ئاو لەسەر ئەو بانە بەرزانە دائەنێن تا بەیانی ئەبێ بە تەرزە سمایل شەربە ئاوەکە ئەنێ بە سەرەوە، تەماشا ئەکا تا ئەو وەختە ئاوی ساردو بەلەزەتی وای نەخواردۆتەوە، ئەلێ: ئای لە قوونیان بەم هەولێرییان، هەنووکە زانیم کە لۆچی حەرەقان دەخۆنەوە.

* مەلا سالحی کۆزەپانکە و مەلا سمایلی دیبەگە و چەند کەسێکی تر (کە یەکێک لەوانە مام عەزیز بوو) رۆژێک لە دیبەگە بەناو کۆلانێکا ئەرۆن. بەلای دیوارێکا تێئەپەڕن، دیوارەکە زۆر بەرز نابێ بەحاڵ سەریان لەو دیوی دیوارەکەوە دیار ئەبێ، دیوارەکەش دیواری حەوشەیەک ئەبێ، منالێک لەودیو دیوارەکەوە هەر ئەگری و دایکەکەی بۆی ژێر ناکرێتەوە، مام عەزیز سەر بەسەر دیوارەکەدا شۆڕ ئەکاتەوە و بەدایکی منالەکە ئەلێ: دایکم ئەو منالەت بۆیە ئەوەندە ئەگری هەلبەت "بسم الله"ی لێ نەکراوە!.. ژنەش چاوی لە مەلا سالح و ئەوان ئەبوو وتی: برام بسم اللەی چی لێ نەکراوە؟. منداڵەکانی مامۆستا مەلا سمایل اعوذ بالله شیان لێکراوە، کەچی هەر دەست بە دەمی سەیدا ئەکەن!

* کابرایەک لەو ولاتی دزەییایەتییە ژنێکی هەبوو، هەر لەگەل هەر شتێک ئەبوو، کابرا بەژنەکەی ئەوت: بیلێتم؟! ژنەش لەبەر بیلێتم بیلێتمی مێردەکەی زۆر ئەسلەمییەوە و لەوانە بوو پاشەلیشی وادیار بوو پیس بوو! ئەیوت: ببێ و نەبێ، ئەبێ بە شتێکی زانیبێ، بۆیە وا هەمموو جار وا ئەلێ. ئاخری وای لێهات کوناوە جەرگ بوو، رۆژێک لە وزەیا ئەما وتی: دە بیلێ بزانم ئەمە چییە، هەر ئەلێیت بیلێتم؟ کابرا ئەمجا وتی: دەسا وەلا ئەیلێتم: ئەمەت بمرم! ئەمجا ژنە وتی: دەک بەزیاد نەبێ ئەمە بوو تۆ ئەمە چەند سالە منت پێوە کوشتووە!. ئەمری نامری جارو جەحەنەم!

* لە گوندی "گردەسۆر" لە ولاتی هەولێر باو وابوو کە میوان روویان ئەکردە ئەوێ یەکێ لە خەلکی گوندەکە بەسەرە نانی بۆ ئەو میوانە دروست ئەکرد. رۆژێک دەستەیەک لە گوندێکی ترەوە لەگەل کوێخادا بەمیوانی چوونە گردەسۆر. ئەو رۆژە مەلای گوند وتی: ئیمرۆ نۆبەی منە و ئەبێ من نانییان بۆ دروست کەم. چووە مالەوە رایسپارد، ئەهلی گردەسۆریش وا پشت ئەستوور بوون کە مەلا نان دروست ئەکا.

ئێوارە نوێژی شێوان کرا لەمزگەوت میوان هەموو بەمەلا فەتاحەوە چوونەو بۆ مالەوە. مەلا، کە ئەچێتە ژوورەوە سەیر ئەکا ژن هیچی نەکردەوە مەلا فەتاح دێتە دەرەوە، لاقێکی ئەخاتە ئەم لای چاپێکەوە لاقێکی ئەخاتە ئەولای ئەلێ: کوێخا چارێکی خۆتان بکەن، مەلاژن هیچی نەکردووە.

* لەو ولاتی بالەکایەتییە لەگوندی "بێتواتە" مام تەها هەبوو هەر خەریکی ئیش و کاری لادێ بوو، وەکو رەز و باخ و جووت و گا، ژنێکی هەبوو ئەویش خەریکی تووتن و مەڕ دۆشین و نان و هەویر بوو، هەموو عومریان بەمجۆرە پێکەوە رابوارد بوو. رۆژێک مام تەها سەیری کرد وا ژنەکەی بارێکی بار کردووە و بەهەچە هەچە کەوتۆتە شوێنی، لێی پرسی: ئافرەت ئەوە بۆ کوێ ئەچی؟ وتی: وەللا پیاوەکە ئەچم بۆ سەر ئەو قسنە و ئەم باوەشەی بەدیاری بۆ ئەبەم، بەلکو دوعام بۆ بکا لەلای خوا کە خوا بمکا بە پیاو، من ئەم عەزیەتەی بەسەر شانمەوەیە بۆم هەلناگیرێ. مام تەها تۆزێ راما و

وتی: ئافرەت! واز بێنە، لەم کەلی شەیتانە وەرە خوارەوە، ژن بی و پیاو بی، من تازە پێت فێربووم هەر ئەتگێم!

* گەلێ ناوداران و شاسواران و خاوەنی دیواخان لەو ولاتی کوردەوارییە هەڵکەوتوون، بەلام ناویان لەگەڵ لەشیانا چووەتە گۆڕەوە! "معن ابن زائدە" لە نەتەوەکی تردەوە گەلێ قەڵەمی بۆ ئانبدەیی کەوتۆتە کار، بەلام لە کورددا کەسێک نەبووە کە کەسێک زیندوو بکاتەوە!

حەمەی باجی هامینە هەبوو، ئەم حەمەیە لە سەردەمی تورکەکانا زەفتییە، پاشان دەرچوو بوو پیاوی ماڵی خۆی بوو، تەمەنێکی باشی رابوارد بوو، تا ئەم دەورەی دوایەش هەر مابوو وتی:

گەلێ پش گرانی گەورە، رێم کەوتە "کۆیە" حەمە ئاغای کۆیە بوو بووە پیاو، وردە وردە ناوی دەرئەکرد، دیوەخانی راکێشابوو، هەموو رۆژێ نیوەڕۆ و ئێوارە چەند سینی ئەهاتە دیوەخان، هەر بەدوو زەلام لەسەر سینەیەک دائەنیشتن، پلاو و چێشتی شلە لەسەر سینییەکان بوو، ئەم جۆرە شتانە لە هەموو دیوەخانێک هەبوو، بەلام لەدیوەخانی حەمەغادا ناسراو و نەناسراو و جیا نەئەکرایەوە، ئەو میوانە ناسراو بووایە یا نەناسراو، خزم بوایە یا بێگانە، ئاغا بووایە یا سەپان، سوار بووایە یا پیادە، لە دیوەخانا بەیەک چاو سەیر ئەکران ئالیکیش بۆ ولاخ یەک ئالیک بوو، لێپرسینەوە بۆ هیچ شتێک نەبوو، وتی:

لەرێگایەکی دوورەوە چووم بۆ کۆیە، بووم بە میوانی دیوەخانی حەمەئاغا بەبێ ئەوەی بمناسن، ماینێکم لەژێرا بوو، لەپاش چەند رۆژێک ماینەکەم تۆپی، لە دەوڵەتی دنیاش لەو ماینە بەولاوە هیچی تر شک نابەم، زۆر بۆی کەوتمە پەرۆشەوە، تا ماینەکەم مابوو هەموو رۆژێ ئەچووم تۆڕەکەم ئەبرد کا و جۆکە وەربگرم، هەموو رۆژێ بەیانی ئەمجا هێنام فرۆشتم، بەو پارەیە ماینێکی ترم کری. لەم ماوە دوور و درێژەدا یەکێ نەبوو لێم بپرسی بلێ ئەرێ برا تۆ چیت؟ چ کەسیت، لە کوێوە هاتووی! کە بوومەوە بەسوار نیتر هاتمە سەر ئەوە برۆم، چووم بۆلای حەماغا دەستم ماچ کرد، وتی: هەرامە تۆ کێیت؟ حاڵەکەی خۆمم بە تەواوی بۆ گێڕایەوە، وتم: خوا ئەم دیودخان و وەجاخە تێک نەدا، وتی: هەرامە بۆ ئەڕۆی؟ دانیشە لەلای من، وتم: قوربان ئەبێ بچمەوە بۆ ولاتی خۆم و بۆناو ماڵ و منالم، وتی: هەرامە ناوت چییە؟

وتم قوربان حەمەی باجی هامینەم پێ ئەڵێن: وتی رۆڵە ئەم بەینە بە نەناسراوی دانیشتووی ئیمشەویش بە ناسراوی دانیشە، و تۆش بەڵێ.

بەیانی دەمە و چێشتەنگاوێک بوو، بانگی کردم هەرامەکەی سلێمانی، هەستام چوومە بەردەمی و وتم بەڵێ قوربان، وتی: رۆڵە تۆ ئەو ماینەت وای لێهات بۆ لە هەودڵجارەوە دەنگت نەکرد وا ئەم بەینە خۆتت بەماڵ و منال دوور خستەوە! دەستت بێنە. مستی هێنا شتێکی کردە دەستم و وتی: ئەوەش بەرە بۆ ماڵ و منالەکەت، هەر جارەش هامشۆمان بکە. دەستم ماچ کرد و هاتمە دەرەوە، کە شتەکەی مستیم بژارد سەیرم کرد پەنجا لیرەیە. وتی:

هەر جارەش هاتوچۆم ئەکرد. لەساڵی گرانییە گەورەکەدا کە ئەو قات و قڕە بوو کە هەبوو، حەمەغا چەند مەنجەڵی زنجیری لەمل ریز ئەکرد، هەموو ئێوارەیەک هەرچی هەژار و بێدەسەلاتی کۆیە هەبوو (تەنانەت هی لادێ نزیکەکانیش) ئەهاتن بۆ قەرەوانە شۆربایان ئەبرد و هەریەکە نوێردووە نانێکیان ئەدانێ، ئەمە حاڵی حەمەغای کۆیە بوو تاگرانییەکە بەسەر چوو.

* حاجی مەلا سالحێکی هەولێری هەبوو پیاوێکی دەوڵەمەند و بەدەسەلات بوو. رۆژێک لە کۆلانێکا رووپییەکی لێ ون ئەبێ، زۆر بۆی ئەگەڕێ نایدۆزێتەوە. حەوت هەشت منال کۆ ئەکاتەوە، پێیان ئەڵێ: بگەڕێن بۆ ئەو روپییە، هەرکەس دیەوە دوو رووپییەی ئەدەمێ! مندالان ئەگەڕێن، یەکێکیان ئەیبینێتەوە ئەیداتەود بەحاجی مەلا سالح، ئەویش لێی وەرئەگرێ و ئەیخاتەوە باخەڵی، دەست ئەبا دوو رووپییە ئەدا بە مندالەکە و لێک جیا ئەبنەود، لێیان پرسی حاجی مەلا تۆ ئەمە چی بوو کردت، دوو رووپیەت دا بە رووپیەیەک؟! وتی: من مەبەستم رووپیەک نەبوو، بەلام تا من ماوم هەر جار بگەیشتمایە ئەو شوێنە بەدڵما ئەهات کەمن رووپییەکم لەم شوێنەدا ون کردووە، چاوێکم بۆ ئەگێڕا! ئێستە خۆمم لەوە رزگار کرد.

* لەو خۆشناوەتییە پیاوێک هەبوو "هەمزۆکە"یان پێ دەوت، ئەم هەمزۆکەیە چوو بوو بۆ کاروانی بۆ

ئەو دەشتی دزەییە بۆ تریّ فرۆشتن تریّکەی نە ئەفرۆشرا. لە گەڕانەوە زۆر دواکەوتبوو، رۆژێک ژنەکەی بەکاروانچی ترا خەبەری بۆ ئەنێریّ کە بگەڕێتەوە، تریّ ئەفرۆشریّ نافرۆشریّ قیروسیا ماڵ بیّ خاوەنە با لەمە زیاتر دوا نەکەویّ. هەمزۆکە ئاگری جگەر و ئاگری گێزەر هەڵی ئەگری، تریّ بەجیّ دێڵیّ و سواری نێرەکەرەکەی ئەبیّ و ئەگەڕێتەوە، بە تاو ئەڕوا لە ڕێگا هەر جارە بەهەردوو پیّ ئەماڵیّ بەژێر سکی نێرەکەرەدا بۆ ئەوە خێرا بڕوا. جار جاریّ پێی ئەکەویّ لە شتێکی رەپی رەقی درێژ بەلایەوە سەیر ئەبیّ، لای وا ئەبیّ سەری قەیاسەکەیە شۆڕ بووەتەوە، دەست ئەبا هەڵیگرێتەوە و بیبەستێتەوە کەچی کێری رەپی نێرەکەری دیّ بە دەستەوە! ئەمەش ئەوا لەنێزیکی ئاوایی و لای ماڵەوە روو ئەدا.

هەمزۆکە تووڕە ئەبیّ و دائەبەزیّ و دێتە وێزەی کەری بەستەزمان ئەڵیّ: دایکت دەگێم ما بەشوێن تۆیانا ناردییە یا من؟ وا بەم جۆرە ئیردقت کردییە! چما تۆ هەمزۆکەیت و لۆ لای "سەمەنیّ" دەچییەوە! من هەمزۆکەم تۆ چ رایەت دەکەویّ دەست لۆ سەمەنی درێژکەی؟ چما داکو ناگێم ئوی من گۆتم تۆ بیرێیت!

سەمەن ژنی هەمزۆکە بوو.

* جەمیل ئاغای حەوێزی لەکۆیە پیاوێکی بەنان و خوان و دیوەخانگێڕ بوو هێشتا ئەم پاکەت و ماکەتە دانەهاتبوو، باو هەر باوی جگەرەی قامیش بوو، جەمیل ئاغاش دوو جۆرە جگەرەی لە باخەڵیّ بوو، جۆرێکی تووتنی پێشەمە بوو، ئەوە هەر بۆ خۆی بوو، جۆرەکەی تری تووتنی کۆیە بوو.

کە میوانێک ئەهات دەستی ئەبرد لە تووتنەکەی کۆیە جگەرەکی ئەدایە و لە پێشەمەکەش جگەرەیەکی بۆ خۆی دەرئەهێنا، خەڵکیش وایان ئەزانی هەردوو تووتنەکە هەریەکە، بەڵام لە ئاخرا هەستیان پیّ کردبوو کە ئەمە وانییە! رۆژێک لە دیوەخان دائەنیشن و لەسەر عادەتی جاران جگەرە دەردێنیّ بۆ میوان وجگەرەیەکیش لە پێشەمەکە بۆ خۆی دەردێنیّ، قوتووە جگەرەکەی خۆی کەوتبووە سەرگۆی مەمکی، لەو کاتەدا کە ئەینێتەوە بە یەکا، بەر مەمکی ئەکەویّ زۆر عەزیەتی ئەدا، لە تاوانا ناوچاو دێنێتەوە یەک! هەمزەی خۆمان لەوێ ئەبیّ هەستی پێی ئەکا کە چ باسە ئەڵیّ:

ئاغا! جگەرەیەکمان بدەریّ و خۆت بەو دەردە مەبە، جگەرەیەک ئەوەی ناویّ کە پیاو خەریکی ئەو فرت و فێڵە بێت بۆی و مەمکی خۆی بۆی بریندار بکا! جەمیل ئاغاش ئەڵیّ: هەمزە مردووت مریّ جاریّ وەختی ئەو قسانە نییە. هەمزەش ئەڵیّ: ئاخر ناڵێم!

* مەلا پیرۆت لەدێی بێتواتە بوو، شەویّ لەگەڵ مەلاژنا ئەکەونە گەمە و گاڵتە. کە خۆت ئەزانی داخوازی ژنیش هەر دوایی نایە، شتێکی بۆ جێبەجیّ ئەکەی دوو شتی تری دێنێتە سەر، لەو وەختەدا مەلاژن هەر داوای کراس و کەواو چارۆکەی ئەکرد، مەلا پیرۆت هیچی بۆ نەمایەوە ئەوە نەبیّ دەستی برد مێزەرەکەی لە تەنیشتی مەلا ژنەوە داناو وتی: مەلاژن بیکە بەخاتری ئەم مێزەرە وازم لیّ بێنە و لەمە زیاتر سەرم لیّ تێک مەدە!

* مەلا عەلی قوچە بلباسی کتێبێکی لەبەر دەستا بوو، وتم: ئەوە چییە؟ وتی "قصص الانبیاء"وتم: کتێبێکی باشە بۆ وەعزکردن وتی: بەڵیّ کتێبێکی چاکە، بەڵام خەڵکەکە زۆر سەگ بوون بڕوای پیّ ناکەن!

* کابرایەک هەبوو ناوی "برایمۆکە" و خەڵکی کونەفلوسەی خۆشناو بوو. رۆژێک چوار بار تریّ دێنیّ بۆ هەولێر، تریّکە ئەفرۆشیّ و ئەگەڕێتەوە، سواری یەکیّ لە گوێدرێژەکان ئەبیّ و سیّ کەری تری ئەداتە پێش خۆی، لەو سەرەو ژوورکەیەی لای پیرمامدا سەیر ئەا وا سیّ کەری لەپێشە، ئەڵیّ من کە هاتم بۆ هەولێر چوار بوون، ئێستا مابوون بەسیّ؟! دائەبەزیّ ئەیانژمێرێتەوە سەیر ئەکا چوارن، سوار ئەبێتەوە ئەبنەوە بەسیّ! ئەڵیّ: دەسا هەولێرییان کەرێکیان لیّ دزیە.

دائەبەزێتەوە ئەیانژمێرێتەوە چوارن، سوار ئەبێتەوە سێن. ئەڵیّ یارەبی بە گوناحانم لیّ ئەگری، هەولێرییان ئەیاندزییە، ئەمە ئیشی ئەم پیرە مامەیە، پیر بووە ناتوانیّ بڕوا لۆ عەجان، کەر لەمن دەدزیّ، ئەمە لای خۆی شێخی دوو گردانە کەچی دزیش دەکا! لەو سواربوون و دابەزینە کابرایەکی ماوەرانی چاوی لیّ ئەبیّ ئەچیّ بەلایەوە پێی ئەڵیّ: ئەوە لۆ وادەکەی؟ ئەڵیّ: چوزانم، کە زانیم بردییە لۆ هەولێر، چوار بوون، کەچی هەنووکە دەمیّ چوارن و دەمیّ سێن! ئەڵیّ ئەی ئەوەی خۆت حیساب ناکەی کە سواری بووی؟! ئەڵیّ: دەک مارت بەقوڕ ئەگیریّ، ئەوە کو زانیت؟ دەسا دەبیّ پێم برێی من

کەینێ دەمرم، دیارە تۆ هەموو شتان دەزانی؟ کابرای ماوەرانی بەلایەوە زۆر سەیر ئەبێ، ئەڵێ: ئەو کەرەی سواری بوویت هەر وەخت سێ تڕو نیوی کەند لەم هەورازەدا، تۆ دەمریت! لێک جیا ئەبنەوە.

براێمۆک زۆر ناروا پیرە نێرەکەر تڕێک ئەکەنێ! کابرا ئەڵێ ئەوا هەندێکی چوو، تڕێکی تر و تڕێکی تر، ئەڵێ مایەوە سەر نیوەکەی! زۆر ناڕوات کەرەکە تسێک دەکەنێ، کابرا ئەڵێ ئەوا تەواو من مردم. لەکەر دائەبەزێ و لەو ناوەدا لێی ڕائەکشێ و کەر بەو ناوەدا بڵاو ئەبنەوە. لەلای ئێوارەدا کابرایەک بەوێدا تێ ئەپەڕێ، سەیر ئەکا وا زەلامێک لەوێدا کەوتووە، ئەچێتە سەری نووکە پێیەکی تێوە ئەژەنێ، ئەڵێ کابرا بۆ لێرە کەوتووی! ئەڵێ لێم گەڕێ من مردیە! ئەڵێ چۆن! ئەڵێ: خەدری زیندە پێی وتم: هەروەخت کەرەکەت سێ تڕو نیوی کەند تۆ ئەمری، هەنووکە ئەو کەندی و من مردم! پێی ئەڵێ: هەستە هەی کەر، هەستە هێشتا ماوتە بمری. هەڵی ئەستێنێ، کەرەکانی بۆ کۆ ئەکاتەوە و ئەڵێ: برۆ لەماڵەوە بمرە!

* دوو کابرای "سیان" ئەبن بەهاوڕێ و ئەچن بۆ هەولێر، لەرێگادا هەروا دەست ئەکەن بە قسەکردن بۆ ئەوە رێگاکە بەقسەکردن ببرن، یەکێکیان ئەڵێ: ئیستە لەم ڕێگایەدا کوێەڵەیەک لێرە ئەدۆزینەوە. بەشی ئەکەین لەبەینی خۆمانا، من بەشەکەی خۆم ئەچم ڕانەمەڕێکی پێ ئەکرم، پێوە بەتەواوی ئەحەسێمەوە. ئەوەی کەشیان ئەڵێ: دەسا من بە بەشەکەی خۆم چەند گورگێکی پێ پەیدا ئەکەم بکەونە ناو مێگەلەکەت بیانخۆن، تو لە باب کو مەڕ ڕائەگری؟! لەسەر ئەمە ئەبێ بە شەڕیان و سەر و گوێلاکی یەک ئەنێنە یەک! لەو کاتەدا سەیر ئەکەن پیاوێکی ڕیشسپی لەرێگای خۆشناوا سواری کەرێک بووە و جەوەنەیەکی لەبەر دەمایە و هات وتیان: با ئەو پیاوە شەرعمان بکا، بزانین کامان لەسەر حەقین! کەر سواریان ڕاگرت و کێشەکەی خۆیانیان بۆ گێڕایەوە. ئەویش تووڕە بوو، هەر دەستی برد پشکی جەوەنەکەی کردەوە دۆشاوی تێدابوو، دۆشاوی بەو ناوەدا هەڵرشت و وتی: خودا خوێنم وەکی وی دۆشاوەی لەسەر وی عەردی برێژێ، برام چ هەقرتان نینە و شێتن!

* مەلا ساڵحی کوزەپانکە لەبارەی حەجەوە وەعزی دائەدا، کە هەرکەسە جارێک بروا بۆ ماڵی خوا، خوا لە هەموو گوناهی خۆش ئەبێ، حسەینی مەلا لە کۆڕی وەعزەکەدا بوو وتی: مامۆستا ئەگەر یەکێک ئەیبووبێ چی بکا؟ مەلا ساڵحیش وتی کە ئەیبوو هیچ با هەر لۆ خۆی گوناهان بکا! وتی: ئەگەر خانوویەکی هەبوو، خانووەکەی بفرۆشێ و پێوە بچێ بۆ حەج، یا هەر گوناهان بکا؟! وتی: حسەینی مەلا خۆمن کفرم نەکرد ئەو قسەیەم کرد، دەبا بیفرۆشێ و بچێ حەجی خۆی بکا! ئەمجارە وتی: توخوا مەلا ساڵح! من بەتۆ ئەرێم، ئەوا کابرایەک خانیەکەی فرۆشت و چوو لۆ حەجێ، ئەوا حەجی کرد یا دیتەوە، یا نەیەتەوە. ئەگەر هاتەوە لەکوێ دانیشێ؟! ئەگەر نەهاتەوە ئەبێ لە عەجێ لەماری خودادا ئەبێ، ئەو وەختە خودا لێی ناپرسێ: ئەرێ هەی کەر! تۆ چوویت خانی خۆت فرۆشتییە هاتوویت لێرە لەبن پاری منا دانیشتیت و منەتی من هەردەگری، دە هەستە هەرو لۆ کوێ دەچی بچۆ! کە هاتەوە لێرەش خانی نەمایە، دەست لە گونانی بەرەو ژێرترا! ئەمە ڕێگایە تۆ لۆ ئەو غەریبەی دائەنێی؟! مەلا ساڵحیش وتی:

حسەینی مەلا! چووزانم تۆ بوویتە محامی ئەو کابرایە، دەبا نەچێت و ملی هورد ببێ، هەر لۆ خۆی گوناهانی بکا تا چاوی دەردێت، وەدەزانێ حەج لۆمن دەکا؟!

* حسەینی مەلا جارێک ئەچێ بۆ حەج و هەموو شتێکی حەجەکە بەجێ دێنێت، پاشان سەر بەرز ئەکاتەوە ئەڵێ: خودایە چ خزمەتی دیکە ماینە تا بیکەین! ئەگەر نەماینە ئەوا خواحافیز!

* لەگوندی "عاڵلا" مام پیرداود ئەچوو بۆ شار، ژنان دەوریان لێدا، هەریەکە چەند دراوێکیان دایە بۆیان بدات بەشت، ژنێک لەناو ژنەکانا ئەویش چوو بەلای مام پیرداود و وتی: مام پیرداود بە سەدەقەی سەرت بم، وی مەجیدییەم لۆ بەرە بۆم بدە بەدوو گەز جانگ لۆ ئاوەرکراس چم نینە!

مام پیرداود دوو گەزە جانگی لۆ هێنا، پلکە هامێن ئاوەر کراسێکی زۆر تەسک و ترووسکی لێکرد و هەندێکیشی مایەوە، دای بەسەریا و چوو لەناو ژنەکانا دەستی کرد بە شایی و ئەیوت: هاوەر کراسم بە هاوەر کراستان، چەقەڵانەشم بە بەرتان!

* مەلا محەمەد دەرگەلەیی هەبوو، مەلا بوو لە گەلاڵە، رۆژی جومعان کە سەلامی جومعەی ئەدایەوە، هەڵئەسا رووی ئەکردە خەڵکەکە و ئەیوت: سەگبابینە چاوان زەق مەکەن، کیر و رەق مەکەن و لە قوزی ژنی خەڵکی رۆمەکەن!

* کوێخا حەوێزی شاخەپیسکە دایکی ئەمرێ، پوورە مەیرەم هەبوو ئەچێ ئەیشواو هەمووجار بەکوێخا حەوێزی ئەوت: کوێخا دایکی رەحمەتیت ژنێکی بەهەشتی بوو. لەو وەختەدا کە ئەمشۆرد هەر پێئەکەنێ! چەند جارێک ئەمەی وت، هەرجارەش کوێخا حەوێزی لەبەر خاتری قەبرەکەی دایکی شتێکی ئەدایە، لەئاخرا پوورە مریەم لەتامی دەرکرد! ئاخرجار ئیتر وتی: پوورە مریەم! وازبێنە، ئەوە بەقوزی تۆ و ئەقڵی من پێئەکەنی. ئەگینا کەی ئەو شوێنە شوێنی پێکەنینە؟!

* کابرایەکی کۆیی "عەزیز"ی ناو بوو، جارێک ئەچێتە شاخەپیسکە لەماڵی ناسراوەکیان نان و ماست ئەخوا، دەم و لێوی پاک ناکاتەوە، ماستەکە هەروا بە لێوییەوە ئەبێ، بەو جۆرە ئەچێتە لای کوێخا حەوێز، کوێخا حەوێز لێی ئەپرسێ: عەزە ئەوە چیت خواردووە؟ ئەڵێ: کوێخا وەڵلا کە گەیشتمە جێ لەماڵی خانەخوێکەما مریشکێکیان بۆ کوشتبوومەوە، بەبێ تۆ ناخۆش مریشکم خوارد. کوێخا حەوێزیش ئەڵێ: وەڵلا راست ئەکەی، ئەوەتە ریقنەکەی بەبەر کولانەکەوەیە!

* مەلا محەمەدی دەرگەلەیی لە گەلاڵە رۆژی جومعان خوتبەی ئەخوێند، کە ئەچووە سەر مینبەرەکە دارێکی ئەگرت بەدەستەوە لەکاتی خوتبە خوێندنەوەکەدا رایئەوەشاند. پێیان ئەوت: مامۆستا! خەتیب کە دەچێتە سەر مینبەر شیر ئەگرێ بە دەستەوە، تۆ لەباتی شیر دارێک ئەگری بەدەستەوە ئەوە بۆچی؟ ئەویش ئەیوت:

ئەم تولەبابانە پێویست ناکا من شیریان بۆ بگرم بەدەستەوە ئەگەر بەگوێیان نەکردم بەم دارە سەر و بەچکیان ئەنێمە یەک و ئەیانترێنم بەگۆڕی بابیانا.

* لە گوندی "وەرتێ" لەو خۆشناوەتییە خەڵکەکە کۆبوونەوە وتیان: بچین بۆلای میر بۆ دیدەنی و ئەبێ دیاریشی بۆ بەرین. هاتنە سەر ئەوەی کە "نێری"یەکی بۆ بەرن، بەلام "حەچە" بەبێ دەستنوێژ بچێتە خزمەتی میر نابێ! هێنایان خستیانە حەوزێکەوە لە ئاوەکەیان هەڵئەکێشا، هەر کە دەریان ئەهێنایەوە "نێری" خۆی رائەوەشاند و بۆ ئەوەی ئاوەکە لەخۆی بتەکێنێ و تڕیی ئەکەند! ئەیانووت: پەککو دەستنوێژی شکا!

بەهەر جۆر بوو دەستنوێژیان پێگرت و ترکەندن دوایی هات. بردیان بۆ میر و میریش سەرو جووت کەوشی سووری بەخەلات دانێ و گەڕانەوە، لە گەڕانەوەدا هەموو لەسەر تاشە بەردێک دانیشتن و قاچیان شۆڕ کردەوە سەیری کەوشەکانیان ئەکرد. پاشان سەریان لێ تێکچوو و نەیانزانی کامە قاچی کامیانە تا هەڵیکێشنەوە، هەروا رەپ لەوێ مانەوە و رۆژ درەنگ بوو و لە ئاوایی چاوەڕیان ئەکردن، لە ئەنجاما هاتن بەدەنگیانەوە سەیریان کرد هەموو لەوێ وشک دانیشتوون و قاچیان راکێشاوە. ئەوانیش سەریان لێتێکچوو و نەیانزانی چۆنیان هەڵسێنن!

ئەمجا "مامۆتک" هات دارێکی هەڵگرت یەکە یەکە ئەیدا بە قاچیانا، دیارە ئێشی پێ ئەگا، قاچی ئەجوولێنەوە، مامۆتک ئەیگرت و بەخاوەن قاچی ئەوت: ئەوە قاچی تۆ! ئەویش هەڵی ئەکێشایەوە و ئەڕۆیشت، کە هەموو رۆیشتن، وتیان: ئەگەر مامۆتک نەبووایە ئێمە لێرە هەموو ورچ و دەعبا ئەیخواردین!

* هەر لەگوندی "وەرتێ" دوو کەس هەڵئەستن ئەچن بۆ راوە مێش (مەگەز). گەلێک ئەسوورێنەوە هیچیان دەست ناکەوێ، لە ئاخرا لەسەر کانییەک دائەنیشن، کت وپڕ مێشێک ئەنیشێ بە ناوچەوانی یەکێکیانەوە. ئەوەی کە مێشەکەی بە ناوچاوەوە نیشتۆتەوە بەبێ ئەوەی قسە بکا "فیتۆیەک" بۆ کابرای هاوڕێی دائەهێڵێ و بە پەنجە ئیشارە ئەکا بۆ ناوچەوانی خۆی و ئەڵێ ئەوە مێشێکە بیکوژە! کابرای هاوڕێی فیشەک ئەخاتە بەر تفەنگ و تەق گوللەیەک ئەنێ بە ناوچەوانی کابراوە و ئەیکوژێ! دیارە لەو وەختەدا دەم و لێوی لێک ئەبێتەوە و ددانی ددرئەکەوێ. ئەمجا ئەویتر پێی ئەڵێ: ما گرەکەی ئەکەی؟ مالێم ئەدایە! یانی بۆچ پێئەکەنێ؟ بۆچی لێم ئەداوە؟!

* لە "وەرتێ" ئەڵێن هەموو شت ئەچێنرێ چما خوێ ناچێنرێ؟ چەند کەسێک ئەچن خوێ ئەبەن ئەیپرژێنن بۆ ئەوە بڕوێ! پاش ماوەیەک ئەچنەوە بزانن شین نەبووە!. دیارە هیچ دیار نییە، یەکێکیان بەردێک لەناو

وەردەکە هەڵئەگرێ بۆ ئەوە بزانێ کە خوێکە چەکەرەی کردووە یان نا؟ بەرێکەوت دووپشکێک لەژێر بەردەکەدا ئەبێ بە چەکەری ئەزانێ! هەڵی ئەگرێ و ئەیبا بۆ دەمی بۆ ئەوە بیچێژێ! دووپشک ئەدا بەسەری زمانییەوە! ئەڵێ: پەکوو! ماشەڵڵا چەند سوێر و تیژە، چ بڕان ناخورێ!

* بەگە میران هەبوو ڕۆژێک لە هەولێر لەگەڵ "معلم"ێکدا ئەبێ بە شەڕیان و شەڕەکە زل ئەبێ. پاشان بە "معلم"ەکە ئەڵێ: سەگباب تۆ کو لەگەڵ من شەڕ ئەکەی؟ من ژنەکەم "معلم"ە هەموو شەوێ جارێک سواری ئەبم!

* رووپیە لەعێراق باوی هەبوو، دینار هات بەسەریا، کابرایەکی برنپێچ هەبوو لە هەولێر، پیاوێکی بەدیمەن و کەڵەگەت بوو، هەموو سەرشان و بەرۆکی خۆیشی پڕ کردبوو لە نیشان و جوققە. لەهەر شوێنێک دائەنیشت، جا ئەو شوێنە چاخانە یا چێشتخانە بووایە، پارەی دانیشتووەکان هەمووی ئەو ئەیدا، لەم رووەوە حەماغایەک بوو بۆخۆی.

جا لێیان ئەپرسی کاکی خۆم، تۆ ئەم پیاوەتی و بەخشندەییە ئەکەی، مانگانەکەت چەندە وا بەم جۆرەی لێ ئەکەی؟ ئەویش خۆی نەئەشکاند ئەیوت: من و رەئیسی سحە پەنجاو پێنج دینار مانگانەکەمانە! بە مەرجێ مانگانەکەی رەئیسی سحە پەنجا دینار بوو، هی ئەو پێنج دینار بوو، بەڵام وای بەلاوە گەورەیی بوو کە خۆی بخاتە پاڵ ئەو!

* لە گوندی "گزمەشێن" لەو خۆشناوەتییە مام ئەولێ کچێکی هەشت ساڵانی هەبوو، ناوی "خەجە" بوو، کوڕێکی برازاشی هەبوو داوای خەجەی ئەکرد کە مامی بیداتێ، خەجەش راوەستابوو، مام عەوڵاش ئەیوت: کوڕم! زۆر مناڵە چۆن ئەبێ؟ خەجە لەو ناوەدا هەڵیدایە وتی: بەخودای بابە، هیچ پەک لەمن ناکەوێ! مام عەوڵڵای هەژار دەمی بوو بەتەڵەی تەقیوەوە، ناچار دایە و راستیش بوو خەجە چ پەکی پێ نەکەوت!

* عەزە شوکێ هەبوو، جارێک رێی ئەکەوێتە ئەو ناو دزەیایەتییە، ئەچێتە ماڵی حاجی سەلیم، ماڵی حاجی ساوەریان ئەبێت، حاجی و عەزە پێکەوە دائەنیشن، حاجی ژن ساوەری لێنابوو، چووبوو بۆ کانی ژنان بۆ ئاو، عەزەش بەپەلە بوو ئەیەویست بڕوا، حاجی کوڕێکی لەماڵ بوو، وتی: رۆڵە هەستە لۆی تێکەو لۆی چەورکە.

عەزەم عەزە بوو هەر هەستا لووس و باریک رۆیشت. حاجی سەلیم وتی: بۆ کوێ؟ عەزەش وتی: نە ئەم نانە ئەخۆم نە بشمگێن، لۆی چەورکە مەعنای چی؟!

* کابرایەکی دەوری شاخەپیسکە ژنێکی خۆشناوی هێنابوو، ژنەکە ئەوەڵ شەو (بلامانێ) یەکێکی پیاهێنا! زۆر تەریق بۆوە، مێردەکەی دڵی دایەوە وتی: قەیدی نییە شتی وانیشانەی ئەوەیە کە ساڵەکەی خۆش ئەبێت! ژنە تۆزێ کرایەوە و شەرمی شکا وتی: پیاوەکە کەواتە با یەکێکی تریش بکەنم! پیاوە وتی: ئافرەت نا، مەکە عەمارەکە جێی هیچی تری تێدا نابێتەوە!

* کابرایەکی سیان ژنێکی هێنابوو، شەوێ کە ئەچێتە لای ژن، تەماشا ئەکا ژنە بەری خۆی پاک نەکردۆتەوە! پێی ئەڵێ: ئافرەت! ئەوا من مێرد و مەحرەمتم قەیناکا، بەڵام ئەگەر بەم حاڵە چوویتە لای یەکێکی نامەحرەم و بێگانە هیچ خەجاڵەتی ناکێشی و ناڵێیت عەیبە!

* شێخ محەمەدی بالیسانی وتی: مەلا مەجیدی شەقلاوە گێڕایەوە وتی:

مەلا مەحمودی مەزناوا لەوەختی خۆیا لەگەڵ چەند کەسێکا بەکاروان ئەچن بۆ شوێنێک، رێگاکە نازانن، دەروێشێک هەبوو لەگەڵ خۆیانی ئەبەن بۆ شارەزایی، دەروێش هیچی نەخواردووە و ناخوا، وای لێدێ لە برسانا پەکی ئەکەوێ، هەرچەندە لەگەڵی خەریک ئەبن هیچ ناخوا، ئەڵێن: بۆچ ناخۆی؟ ئەڵێ: شێخ فەرموویەتی لەکسی دەستی خۆت نەبێ، نابێ شت بخۆی. ئەوانیش سەیر ئەکەن وا کابرا بەلادادێ و ئەمانیش لەو رێگا چۆڵەدا پەکیان ئەکەوێ.

مەلا مەحموود ئەڵێ: باوکم وەرە مادام وایە بەکرێت ئەگرین بەدوو نان، بچۆ ئەو کەرە بگێ. کابرا رازی ئەبێ، بەڵام لەبەر برسێتی ناتوانێ بچێ بەلای کەرەکەوە، هەڵی ئەگرن و ئەیبەن بەلای کەرەکەوە، وانێکەکەی ئەخەنە دوا بڕاوی کەرەکەوە، ئەویش هیچ هۆشی لای خۆی نییە. لەپاش بەینێک کە گەرمایی ئەگاتێ و تۆزێ هەستی پیا دێتەوە ئەڵێ: وازبێنن خێرتان بنووسێ، ئیتر خۆم خەریک ئەبم!

* کابرایەک لەو دەوروبەرەی دزەییە ژنێکی هەبوو "گوستە"ی ناو بوو، تۆزێ پیویان هەڵواسیبوو، هەر

وەخت کە گوستە شیوێکی لێ بنایە، پیوەکەی ئەهێنا لەباتی تامە چێشت جارێک ئەیکرد بە مەنجەڵە شێوەکەدا و خێرا دەری ئەهێنایەوە!

رۆژێک میوانیان هاتبوو، گوستە ساواری لێنابوو و هێنای داینا. پیاوەکە وتی: ژنەکە شیوەکە هیچ چەور نییە. ژنە ساوارەکەی کردەوە مەنجەڵەکە و چوو جارێکی کە پیوەکەی تێ هەڵسوڕاند و وتی: تۆ بەزەییت بە خۆتا نایەتەوە، ئەوە برامە لۆچ نەخۆش بکەوێ؟! دە با سکتان بچێ! پاشان ئەرێی گوستە سووچی تۆ بوو!

* کابرایەکی خۆشناو جووتێ پێلاوی تازەی هەبوو، چوو بۆ کاروان بۆ ئەو دەشتی "بێتوین"ە تووشی چڕو دڕک و داڵێک بوو و پێلاوەکانی داکەند و بەپێی پێ خاوس نایەمل دڕک و داڵەکە. کتوپڕ چقڵێک ئەچەقێ بەژێر پێیدا لەسەر پێیەوە دەرئەچێ! لەو کاتەدا کە چقڵەکەیان لەپێ دەرهێنا ئەیوت: یارەبی شوکر هەر باش بوو پێڵاوەکانم لەپێدا نەبوو ئەگینا کوونی تێ ئەبوو!

* لەو دەشتی دزەیی و گەردییە لە گوندی "گێژی" رۆژێک دەنگ بڵاوبۆوە کە لە گوندی "گراوێ" بزنێک دەستی خستۆتە بناگوێ و حەیرانان ئەڵێ! ئەم دەنگە گوندەکەی شڵەژاند. سەید عەزیز هەبوو وتی: تا ولاغم بۆ بێنن بچم بۆ گراوێ بزانم وایە؟! وتی: سوار بووم لەکاتی عەسرا گەیشتمە ئەوێ، پێش هەموو شتێ پەلەی نوێژەکەم بوو، چووم بۆ مزگەفتێ، ئەوەندەم زانی خەرکی پێشیان لێگرتم وتیان: ئەرێ سەید عەزیز! راستە دەرێن لەگێژی بزنێک دەستی خستۆتە بناگوێ و حەیرانان دەرێ! وتی: کە ئەمەم زانی، خێرا نوێژەکەم کرد و گەڕامەوە بۆ گێژی.

* قەزا و قەدەر هەیە، ئەمە شتێکە راستە و بینراوە:

لەو نزیکی خۆشناوەتییە پیاوێک کوڕێکی سێ چوار ساڵانی خۆی لەگەڵ ئەبێ ئەچێتە دەرەوە بۆ سەر رەز و باخ. ئەگاتە سەر رەزەکە لەپاش هەندێک، کوڕەکەی خەوی لێ ئەکەوێ، هەڵی ئەگرێ لەبن دارێکا دایئەنێ، جامەدانەکەی خۆی ئەدا بە سەریا و خۆی ئەچێتەوە بەلای بێڵکارییەکەی خۆیەوە. خەریکی بێڵکاری ئەبێ، کتوپڕ بەدەم بێڵێکەیەوە دووپشکێکی گەورە دەرئەپەڕێ و رووئەکاتە منداڵەکە کە نووستووە.

کابرا بە بێڵەکەیەوە هەڕا ئەکا بە شوێنیا هەرچەندە ئەکا نایگاتێ! کابرا ئەیووت: ئەوا تەکان ئەدەم لەخۆم کە بیگەمێ کەچی وەکو یەکێ لەدواوە پێی گرتبم هەر چەندم ئەکرد نەئەڕۆیشتم! وتی: دووپشک لەدەست دەرچوو و راست رووی کردە کوڕەکە و چووە ژێر جامەدانەکە و پاش تۆزێک هاتەوە دەرەوە و ملی رێی گرت و بە شوێنەکەی خۆیا گەڕایەوە! وتی: من لەتاو کوڕە ئاگام لە دووپشک بڕا. چوومە سەر کوڕە و جامەدانەکەم لادا، سەیرم کرد مارێک قەفی خواردووە بەدەوری کوڕەکەداو سەری نزیکی بن ملی کوڕەکە کردۆتەوە. لەو کاتەدا دووپشکەکە گەیشتووە، چووە داویە بە تەپڵی سەری مارەکە، مار هەر لەجێی خۆی رەق بووە و ئیتر راست گەڕاوەتەوە.

وتی: کە ئەوەم دی چاوم بەدوو پشکەکەش کەوت لە گەڕانەوەکەیا، منیش ئیتر گورج بوومەوە ئەمتوانی بیگەمێ، بەڵام کە ئەو کارەساتەم دی، نەچووم بە شوێنیا وازم لێ هێنا تا چۆوە کونەکەی خۆی.

* لە هەولێر خدر بەگی ئەحمەد پاشا پرسەی هەبوو. لەگەڵ شێخ بەشیر ئەترووشی و شێخ ئەحمەدی نەقشبەندی لەرۆژی ١٢/١٢/١٩٧٦ چووین بۆ ئەو پرسەیە، قسەی مردن هاتە ناوەوە، خدر بەگ گێڕایەوە وتی:

ساڵێک لەگوندی "قازی خانە" لەدیوەخانی حسێنی مەلادا دانیشتبووین، زۆر بووین، باسی مردنی مەڕ هاتە گۆڕێ کە ئەو ساڵە مەڕ قڕانی کردووە، یەکێ وتی: من بیست سەرم مردوو، یەکێ وتی: من سی سەر، یەکێ وتی: من پەنجا سەر، هەریەکە شتێکی وت: یەکێ وتی: ئەوە مەڕ چۆن ئەمرێ بەو جۆرە؟ کابرایەک هەبوو مستەفا بۆری ناو بوو، ساغ و سەلیم لەئێمە ساغتر، هەر هەڵسا لە ناوەڕاستی دیوەخانەکەدا لەبەر چاوی ئێمەوە راکشاو وتی: ئاوا ئەمرێ. دەستیکرد بەدەست و قاچ وەشاندن و لرخە لرخ کردن، ئیتر هەڵنەستایەوە، کەلێی کۆبووینەوە سەیر ئەکەین ئەویش مردووە!

رشتەی مرواری، عەلائەدین سەجادی، بەرگی یەکەم و بەرگی دووەم، ٢٠٠٥، سلێمانی، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم.

یاریی فۆلکلۆری دەشتی هەولێر

بێستون سەعید

منداڵی کورد لە یاری کردن و کات بەسەربردن زۆر زیرەک و لێزان بووە، توانیویەتی بۆ هەرکات و ساتێک خۆی بگونجێنێ و جۆرە یاری و گەمەیەکی تێدا ئەنجام بدات، یاری لەوەرزەکان جیاواز بووە، یارییەکانی زستانە بۆ کوڕان جیاوازی هەبووە لەگەڵ هەمان ودرز بۆ کچان، هەروەها لەکوردەواریدا بۆ هەر تەمەنێک جۆرە گەمەو یارییەک دەکران، بەزۆری یارییە فۆلکلۆرییەکان بەچەند بەشێک ددکران.

ئەو یاری و گەمانەی کە منداڵی تەمەن ٩- ١٢ساڵی ئەنجامیان ددداجیاوازبوو لەگەڵ ئەو یاری و بەزم و رەزمانەی کە لەوان بەتەمەنتر دەیانکرد. بە زۆریش یارییەکانی گەنجان و مێرد منداڵان بریتی بوون لە (قاوقاوانێ، جگ جگانێ، کەلەمستانێ، تەندورە سوورە، کەری کەرناژۆ، قاشوانێ، کێلە بەردانێ، گەنم گوڵ جۆ بەناو، چاوشارکانێ، تەپە تەپە، کەللایانێ، زۆرە مڵانێ). رەنگە لەهەندێ یاری گەورەو گچکە پێکەوە بەشدارییان تێدا کردبێ، بەڵام زۆرجاری وا هەبووە، کە جیاوازی دەکرا، هەروەها سەبارەت بەکچان و کچی بەتەمەنتر یاخود کچی عازەب، ئەو یارییانە ئەنجام دەدران، کە لەگەڵ تواناو هێزو کاتی ئەوان بگونجابووایە.

هەروەها ئەو یاری و گەمەو گەرەلاوژانەی ئەنجام دەدران گەمەی شەوو رۆژیش جیاوازی هەبووە، بۆ نموونە کەم وا دەبوو چاوشارکێ بەرۆژ بکرابووایە، چونکە یارییەکی شەوانە بوو، یاری کەران دەبووایە خۆیان حەشاردەن و کەس نەیانبینێ. هەروەها یاری کێلە بەردانێ دەبووایە لە جێگەیەکی چۆڵ و بەرۆژ ئەنجامدرێ.. بەکوردی و بە کورتی هەر جۆرە یاری و گەمەیەک شوێن و کاتی دیاری کراوی هەبوو. شتێک هەیە پێویستە هەڵوەستەیەکی بۆ بکرێت، زۆربەی زۆری ئەو یاری و گەمانەی کە لەفۆلکلۆری کوردیمان ئەنجام دراون، ئێستا لەجیهان یاری گەورانن و بگرە زۆربەشیان لەسەر ئاستی وڵاتان پێشبڕکێی زۆریان لەسەر دەکرێ، بۆ نموونە (قاشوانێ) کەجۆرە یارییەکی فۆلکلۆری کوردییە و هەزاران ساڵە کورد گەمەی پێکردووە، ئێستا لەجیهان بە یاری (گۆلف) دەناسرێ. هەروەها زۆرانێ کە لەجیهاندا بە (مصارعە) دەناسرێ، هەزاران ساڵە لەکوردەواری ئێمە زۆرانێ دەکرێ و پیاوی خۆی هەبوود، لە ئەفسانەکان بەزۆری هەستی پێدەکرێ.

کێلە بەردانێ..

ئەو یارییە کوڕگەل و پیاو ئەنجامی دەدەن، یاریکەران دەبنە دوو دەستە، هەر دەستەیەک لەچەند یاریزانێک پێکدێ لەگەڵ سەردەستەیەک، هەروەها هەر دەستەیەک بۆ خۆی چوار بەردی گەورە، کە پێی دەگوترێ (کێل) دەچەقێنێ یەکێکیان لەپێشەوە کەپێی ددگوترێ (مەلا) و ئەوانی دیکەش لەدواوەی (مەلا) دەچەقێندرێن، ئەو بەردەکێلەی راستەوخۆ لەپشت کێلە مەلایە، پێی ددگوترێ پاش مەلا. دوو بەردەکەی دیکەش دەستەڕاست و دەستەچەپن.

پاش ئەنجامدانی تیروپشک یاخود زۆرجار پێی دەگوترێ (تەڕو وشکانێ) کێ بردییەوە ئەو یەکەمجار دەست بەیاری کردن دەکات. هەرکەسێک لەیاریزانەکان بۆی هەیە بەردێک کە پڕ گۆلی بێ رابیوەشێنێتە بەردەکێلی مەلا.. هەتاکو بەردی مەلا نەکەوێت نابێ ئەوانی دیکە بخرێت، هەر یاریزانێک کێلێکی بەردایەوە بەردێکی دیکە دەهاوێت و لەیاری دادێش بۆی هەیە دوو بەرد بهاوێت، ئەگەر تیپی (١) هەرچوار کێلی تیپی (ب) بەردایەوە، ئەوا بەحەجێک دەنووسرێت، بۆ زانین سەرەتا لەسەر (ئەوەندە) حەجە رێکدەکەون، بۆ نموونە ئەگەر گرەویان لەسەر (٥) حەج بوو، ئەوا هەر تیپێک ئەو ژمارەیەی شکاند ئەوا براوەیەو تیپەکەی دیکەش دۆڕاوە.. ئەم جۆرە یاری و گەمانە تەنیا بۆ کات رابواردنە و بەزۆریش بەهاران لەدەشت و دەر دەبێت.

کەلەمستانێ

(کەرەمستانێ، کلاوێن)ی پێدەگوترێ، ئەو جۆرە یارییە هی خەلکی بە تەمەن و گەوران بوو، مندالا و تەنانەت گەنجیش بەشداریان نەدەکرد، کات و وەرزی دیاریکراو نەبوو، بەزۆری لەکاتی گەڕەلاوژەی ژنهێنان و بووک گواستنەوە بۆ خۆشی ئەنجامەددرا... یاریزانان لەو یارییەدا دەبوونە دوو دەستە، هەر دەستەیەک سەردار و سەرۆکی خۆی هەبوو، سەرۆک دەبووایە زۆر زیرەک و لێزان بووایە، لە هەموو قسە و کردارێک پرسی پێدەکرا، ژمارەی یاریزانان دیار نەبوو، لەم یارییەدا هەندێ جار (٧) یاخود (٩) کلاو دادەندرا، هەر تیپێک تیروپشکی بردبووایەوە بۆ یەکەمجار ئەو دەبووایە ئەنگوستیلەکەی لەژێر کلاوەکان شاردبایەوە، (سەرداری تیپ) یان هەر یاریزانێک بۆی هەبوو ئەنگوستیلە شاردنەوەکە ئەنجامبدات... لەکاتی ئەنگوستیلە شاردنەوە، تیپی دووەم بۆیان هەبوو (٢) کلاو هەلبژێرن. ئەگەر لەو دوو کلاوەدا نەبووایە، ئەو چەند کلاوەی مابووایەوە بۆ تیپی یەکەم دەژمێردرا. تاکو دەگەیشتنە چەند خالێک کە لەسەرەتای یاریکردندا لەسەر خالەکان رێککەوتبوون، بە زۆریش (١٠٠) خال دەبوو، هەچ تیپێک ئەو سەد خالەی تەواو کردبا، دەگەیشتە قۆناغی دووەم، کە ئەویش دەستە گولی پێدەلێن، لەکاتی دەستە گولدا، لە نۆ کلاو شەش کلاو دەمایەوە و یاری پێدەکرا... هەر تیپێک دەستە گولی دۆڕاندبا چەند خالێک دەگەڕایەوە دواوە، بە پێچەوانەوە هەر تیپێک دەستە گولی بردبایەوە کەواتە یارییەکی دەبردەوە، ئەو یارییە جگە لە بردنەوە و دۆڕاندنی یارییەکە، ئەو تیپەی بدۆڕابووایە، دەبووایە گوێز یان مێوژ یان هەر شتێک بکڕێ و زەردەمەندبێ، زۆرجاری وا هەبووە کەلەمستانێ لە ئێوارەوە دەست پێدەکرا، لەگەل مەلابانگدانی بەیانیان کۆتایی دەهات. من لە دیوەخانی گوندەکەمان چەندینجار ئەو جۆرە یارییەم دیتوە و لەدیار یارییەکە خەوم لێکەوتووە، هەروەها زۆرجار گوێم لە گەورەکان بووە، کە چەندین گوندیان بڕیوە بۆ ئەم یارییە خۆشە.

هەلیکانێ (پەلیکانێ)...

ئەو یارییە بە زۆری هی مندالانە تا دەگاتە تەمەنی (١٥) سالی، لەم یارییەدا مندالان دەبنە دوو دەستە، هەر دەستەیەک سەردار و سەرتیپی خۆی هەیە، ژمارەی ئەندامانی تیپ گرنگ نییە، دەکرێ هەر تیپێک لە چەندین مندال پێکدێ، لە دوو دار پێکدێ بۆ یاری پێکردن، دارێکیان درێژییەکەی دەگاتە نیومەتر و پێی دەگوترێ (هەلیک)، دارێکی کورت درێژییەکەی یەک بست دەبێت پێی دەگوترێ (پەلیک)، ئەو شوێنەی یەکەمجار یاخود شوێنی یاریکردن پێی دەگوترێ (قزگە)، (بۆ زانین ئەو ناوانە هی دەشتی هەولێرن)، رەنگە لە دەڤەرێکی دیکە ناوی تریان هەبێ، وەکو هەر یارییەکی دیکەی فۆلکلۆری پاش ئەنجامدانی تیروپشک دەستەی براوە یاری دەکات... مەرجەکانی ئەم یارییە ئەو تیپەی یاری دەکات لە شوێنی (قزگە) دەمێننەوە، تیپەکەی دیکە دەچنە ئەو شوێنەی، کە پەلیکی بۆ دێ یان لێدەکەوێتەوە. هەر یاریزانێک بۆی هەیە سێجار بە هەموو توانای هەلیک لە پەلیک بدات و لە قزگە دووری بخاتەوە، بۆ ئەوەی نێوان قزگە و پەلیک زۆربێ.

گەنم گول جۆ بەراو...

ئەم یارییە چەند مندالێک ئەنجامی دەدەن، دەکرێ کوڕ و کچ تێیدا بەشداربن، ئەم ئامێرەی لەم

یارییە بەکاردەهات بریتیی بوو لە گورزێکی پەڕۆ، یەکێک لە یاریزانان پێی دەڵێن (میر)، ئەوە مەتەڵەکانی دەڵێ، ئەوی گورزی لە دەستە، پێی دەڵێن وەزیر، میر چەند پرسیارێک لە وەزیر دەکات، ئەگەر مەتەڵ یان پرسیارەکانی زانی، ئەوا بۆی هەیە بەو گورزی دەستی لە یاریزانەکانی دیکە بدات... ئەگەر پرسیارەکانی نەزانی یان لە سێ پرسیار هیچی نەزانی، یەکێکی دیکە لە یاریزانان دێت دەبێتە وەزیر... بۆ نموونە میر پرسیار لە وەزیر دەکات و دەڵێ: شتێک هەیە دەبریسکێتەوە، ئەویش دەڵێ: چرایە یان ئاگرە یان ئەستێرەیە، هەر وەڵامێک لەو وەڵامانە راست بوو، میر دەڵێ (لێدە بە نیازی فلان شت). هەر کاتێک میر بیگوتبایە (گەنم گوڵ جۆ بەراو)، ئەوا دەبووایە کەسی گورز بەدەست یەکسەر هەمان مەیل یان مەتەڵ یان رەنگ دووبارە بکاتەوە، ئەگەر نا یان بەهەڵە مەیلەکەی دووبارە بکردبایەوە ئەوا یاریزانەکان هەموویان بۆی دەهاتن و گورزەکەیان لێ وەردەگرت و لێیاندەدا.

قاوقاوانێ...

ئەو یارییە لە نێوان دوو دەستە یان تیپ ئەنجامدەدرا، هەڵبژاردنی ئەندامانی تیپەکان لەلایەن دوو سەردار یان دوو لێزان هەڵدەبژێردران، سەردارەکان هەر یەک دەیگوتە ئەوی دیکە... بلێ قیر، سەرداری یەکەم دەیگوت قیری دنیایێم لێ سپی بی ناڵێم قیر، دووەم دەیگوت قیر... یەکەم دەیگوت (خۆم لا پیر).

بەمجۆرە هەر کەسە و چەند یاریزانێکی بۆ تیپەکەی هەڵدەبژارد... ئەوجا نۆرەی تیروپشک دەهات بۆ ئەوەی کامە تیپ یەکەمجار دەست بە یاریکردن دەکات، زۆرجار وادەبوو ئەو تیپەی یەکەم جار دەیگوت قیر ئەو دەبووایە دەست بە یاریکردن بکات، شوێنی یاریکردن جغزێکی گەورە لەسەر شێوەی بازنەیەکی گەورە دروست دەکرا، لەلایەکی دیکە بە دووری سەد مەترێک جێگایەک دەستنیشان دەکرا و دەبووە (شار).. یارییەکەش بەمجۆرە بوو.. تیپی یەکەم لەناو بازنە دادەنیشتن، تیپی دووەم بەدەوری جغزەکەدا دەسوڕانەوە هەر کاتێک یەکێک لە تیپێ دووەم هەلی بۆ برەخسابایە، دەستی لەسەر یەکێک لە یاریزانەکانی تیپی یەکەم بدابایە، دەبووایە بلێ (قاو) بۆ لای شار غاری بدابووایە، ئەگەر لە راکردنەکەدا بگیرابووایە، ئەوا تیپەکەی دەدۆڕا، ئەگەرنا، کە دەگەیشتە سەر شارەکە خاڵێکی بۆ دەژمێردرا، بەمجۆرە هەتاکو کۆی خاڵەکانی هەر تیپێک بگەیشتبایە، ئەوەندە خاڵەی کە لەسەری رێککەوتوون... ئەوا براوە بوو، تیپی خاڵ کەمیشی دەدۆڕا، ئەو یارییە هی مێرد منداڵان بوو.

کەللایانێ... ماتانێ

ئەم یارییە، لە هەموو کوردستان وەکو یەکە، زۆرجاریش دەکەوێتە خانەی قومارەوە، چونکە براوە و دۆڕاوی تێدابوو، کەللایانێ یارییەکی گەورانە پێش گچکان، دوو جۆر کەللا هەبوو، هەندێک کەللایان لە بەرد دروست دەکرد یاخود کەللا هەبوو لە شووشە دروست کرابوو، کەللایانێ دوو لای هەبوو، شار + قزگە یان زۆرجار تکە و منەشیان پێدەگوت.. یەکەم کەس کەللای بە دەست بۆ لای شار هەڵدابووایە، نزیکترین کەس دەبووە (مەلا)، ئەوی دیکە دەبووە پاش مەلا، ئەوجا یەک دنکە و دوو دنکە و ئەو یاریزانەی لەدوای هەمووان بهاتبایە پێی دەگوترا (قاڕە)، کەللای یاری پێکردن پێی دەگوترا (تیر). تیر دوو جۆری هەبوو: یەکەمیان بە شێوەی غڕۆلکە بوو، ئەویدیکەیان پێی دەگوترا هەڵگرتە. لە کاتی تیر کردندا ئەگەر کەللا بە کەسێک بکەوتایە، دەیانگوت (حاپول). خاوەن کەللا بۆی هەبوو یەک هەنگاو کەللایەکەی خۆی دوور بخستایەوە، کەللا هەبوو زۆر جوان و رێک بوو یان لە بەردێکی چاک دروست دەکرا، پێیان دەگوت (دەستکەللا) بە زۆریش کەللای رەنگدار دەکرایە دەستکەللا...

تێبینی:

ئەو یاریبیانەی بۆمان هەڵبژاردوون بە زۆری لە دەشتی هەولێر ئەنجام دەدرێن، هەمان یاری لە ناوچەکانی دیکەی کوردستان هەن، بەڵام رەنگە یان ناویان یا جۆری کردنیان جیاوازی هەبێ.

* ئەم بابەتە لە گۆڤاری (ئاسۆی فۆلکلۆر) ژمارە (١٦)ی ساڵی ٢٠٠٦ وەرگیراوە.

یارییەکانی دەشتی هەولێر

محەمەد کەریم شەریف

١- یارییەکانی کوڕانە

* ئەستێرە پەنگەستێرە

لە بەینی (٤-١٠) منداڵدا دەکرێت، لەتەمەنی (٨-١٢) ساڵیدا، هەموو بازنەیی بەرانبەر یەک دادەنیشن و پێیەکانیان بۆ پێشەوە درێژ دەکەن، یەکێکیان لەبەینی هەموویاندا بەپێوە دەوەستێ، لەجێگەی خۆیەوە دەخولێتەوە و دەڵێت:

ئەستێرە پەنگەستێرە
ئاگرەکی باوێ تێرە

لەپڕ خۆی دەخاتە خوارەوە بۆسەر منداڵەکان، ئەوانیش بە پێلەقە لێی دەدەن و هەر یەکەیان لەخۆی دوور دەخاتەوە، لەدواییدا کەوتە سەر کامیان و پێی دەرنەکرێت لەسەر پێیەکانی ئەویان تێدەکەوێت و لەجێگەی منداڵەکەی پێشوودا لەناوەراستا دەوەستێ و ئەسوڕێت وەکوو منداڵەکەی پێشوو هەتا یەکێکی دیکە تێدەکەوێت و خۆی رزگار دەکات و منداڵە تێکەوتووەکە جێگەی دەگرێتەوە... ئیدیکە هەروەها.

* پشیلە سوور

لەبەینی (٥-١٢) منداڵ دەکرێت، یەکێکیان تێدەکەوێت و دەبێ بەپشیلە سوورە، ئەوانەی دیکەیش هەموو بەپێوە بازنەیی دەوەستن و دەستی یەک دەگرن. پشیلە سوورە دەکەوێتە ناوەڕاستیان، هەوڵدەدات لەناو لنگی یەکێکیان دەرچێت، ئەوانیش گشتیان بەرگریی دەکەن و رێگای نادەن لەناویاندا دەرچێت و دەلەرێنەوە و دەڵێن:

پشیلە سوورە کوێرا چوو
عەرزی دری پێیدا چوو

پشیلە لەناوەڕاستیاندا بەم لاو بەو لادا دەگەرێت، هەتاکوو جارێک بۆی هەڵ دەکەوێت لەناو لنگی یەکێکیاندا دەردەچێت و خۆی رزگار دەکات و جێگەی تێکەوتووەکەی تازە دەگرێتەوە، کە بەناو لنگیدا تێپەڕیوە. ئەویش دەبێت بە پشیلە سوورەو دەچێتە ناوەڕاستدا.....

ئەویش لەناو لنگی کام منداڵ دەرچێت جێگەی دەگرێتەوە.

* پیسکە

لە بەینی سێ منداڵ دەکرێ، یەکێک دەبێ بە پیسکە، دووەکەی دیکەیش کڵاوەکەی پیسکە دەبن و لەیەک دوور دەبنەوە پیسکە لەناوەڕاستی هەردووکیاندا دەوەستێ و هەوڵدەدا کڵاوەکەی بکەوێتە دەستی خۆی. هێرش بۆ هەر یەکێکیان دەبات کە کڵاوەکەی لایە منداڵەکە رادەکات و کڵاوەکەی ناداتەوە کە زۆریش لێی نزیک بوەوە ئەمەیان کڵاوە کە هەڵدەدات بۆ منداڵەکەی دیکە و دەڵێت: ئەوەی بیدات دایکی بدات!.. ئەوەی دیکەیش بە پەلە کڵاوەکە دەگرێتەوە و کە پیسکە لەویش نزیک دەبێتەوە وەکوو منداڵەکەی پێشووی لێدەکات. بەم جۆرە هەتا جارێک پیسکە لەلای یەکێک لە منداڵەکاندا کڵاوەکەی چنگ دەکەوێتەوە.

ئەم منداڵەی کە پیسکە کڵاوەکەی لێی ساندووەتەوە دەبێت بە پیسکە، پیسکەی پێشووش جێگەی دەگرێتەوە و گاڵتە بەپیسکەی تازە دەکەن و ئازاری دەدەن لەم سەر بۆ ئەو سەر تا ئەویش لای یەکێکیان کڵاوەکەی چنگ دەکەوێتەوەو تێکەوتووەکە جێگەی دەگرێتەوە.

* تاژتولە

لە هاویندا کە دەغل و دان

دەدرویتەوە، منداڵ لە گۆڕەپانی جۆخینان قەنگەڵاشک و بنە سۆرناتکی گەورە گەورە (زل) دەگرنەوەو هەر یەکەیان داوەبەنێکی لە قونکی گرێ دەدا و دەیکات بە تاژتولەی خۆی.

هەر جارەی چەند منداڵێک هەموو لەگەڵ یەکدا رستەکەی دەستەیان بەر دەدەن و تاژتولەکانیان با دەیانبات منداڵەکانیش بە دووایانەوە رادەکەن تا ماوەیەکی زۆر، جا کامیان پێشکەوت لە تاژتولەکان خاوەنەکەی شانازی پێوەدەکات و هەر یەکە تاژتولەی خۆی دەگرێتەوەو رستەکەی بەدەستەییەوە دەگرێ، کە نەختێ هەسانەوە هەمیشە رستەکانیان بەر دەدەنەوە و بەدوایاندا رادەکەنەوە.

یان چەند منداڵێک دەچن بۆ جێگایەکی بەرداوی وەکوو کەند و زوورگەکان، بەردی پان و خڕ بە دەستەیانەوە دەگرن و بۆ پێشەوەی خۆیان هەڵی دەدەن بزانن کامیان بازوویان بەهێزترە. جا تاژتولەی کامیان زۆر بڕوات ئەو سەردەکەوێت.

یا لەسەر زوورگ و گردەکاندا بەردی خڕی وەکوو تۆپ گلۆڵ دەکەنەوە بەدامانی زورگەکاندا بۆ خوارەوە، بەردی کامیان بگاتە دامانی خوارێی گردەکە یا زورگەکە ئەو سەر دەکەوێت.

* تەقڵە لێدان

منداڵ کە بۆناو دارستانەکان دەچن، خۆیان بەلقی دارە گەورەکاندا هەڵدەواسن بەهۆی ئەم پەلانەوە، کە لەزەوی نزیکن، هەر دوو دەستەکانیان بستێک لەیەک دوور دەخەنەوەو خۆیانی پێدا هەڵدەواسن و پێکانیان لەزەویدا بەرز دەکەنەوەو لە بۆشاییەکەی بەینی هەردوو دەستەیاندا ئاوای دەکەن و بەسەریانەوە دەستوڕێنەوە و تەقڵەیێک لێدەدەن، ئەمجار دەستەکانیان لەدارەکە بەر دەدەن و خۆیان هەڵ دەدەنەوە سەر زەوی، هەمیشە بەم جۆرە خۆیانی پێدا هەڵدەواسنەوەو تەقڵەیێکی دیکە لێ دەدەنەوە، جا کام منداڵ لەهەموویان تەقڵەی لێدا ئەو سەر دەکەوێت.

لەناو ئاواییش خۆیان بەم شەقلانەوە هەڵدەواسن، کە لەخانییە جزیرییەکاندا درێژ بوینەوە بۆ ژێر سواندەکان، یا سەرێ دوولق بێت، ئەوا لەژێر سواندەکانەوە خۆیان بە شەقڵەکەوە هەڵدەواسن و تەقڵەی بەسەردا دەخۆنەود، یا هەردووگێی دارە دوو لقەکە دەگرن ئینجا تەقڵە لێدەدەن.

* تیرو کەوان

تیر: کەڵە (لیلک) کە درێژاییەکەی دوو بست دەبێ و لە پەنجەی بچووک باریکترە، پارچە تەنەکەیێک بەسەریدا دەپاچێندرێتەوە بۆ ئەوەی زۆر بڕوات و لەکاتی هاویشتنیدا گرانایییەکەی بکەوێتە پێشەوە.

کەوان: دارێکی نەرمی تەڕە کە لەگەڵ چەماندنەوەدا نەشکێت لابالێک درێژەو بەقەدەر پەنجەی بچووک ئەستوورە. دارەکە دەچەمێننەوە و دەیکەن بە کەوانەیی و داوەبەنێک بەتوندی لەهەردوو سەریدا دەبەستن.

ئەو منداڵانەی کە تیر و کەوانیان هەبێ یاری دەکەن لە سەر ئەوەی بزانن تیرەکەی کامیان زۆرتر ئەڕوا، ئەگەر باش بێت زۆرتر لە (١٠٠)م ئەڕوات، یا نیشانەی پێ دەگرن تاکوو بزانن کامیان زۆرتر لە نیشانەکە دەدەن.

(*) لیلک: (قەردمە) کە وەکوو قەمیشە، بەڵام لووس و بێ گرێیە ناوەکەشی بۆش نییە.

* جگانێ

جگ: گرێیەکە هێسک (ئێسقان) یکە لە قاچەکانی پاشەوەی ئاژەڵ لە چۆکیدا هەیە. جگ دوو رووی هەیە لایێکی ناوڕاستەکەی قۆڵایێکی تێدایە پێی دەڵێن (میر)، لایەکەی دیکەی لووس و راستە پێی دەڵێن (کەر).

کە دوو منداڵ دادەنیشن لەگەڵ یەکدا جگانێ دەکەن هەر جارەی یەکێکیان جگەک بەدەستە هەڵ دەدەنە پێش خۆیان، جگی کامیان میر بێت جگێک لە منداڵەکەی دیکە وەردەگرێت تا یەکێکیان هەموو جگەکانی منداڵەکەی دیکە بۆ خۆی دەباتەوە، یا لە یاری بێزار دەبن ئەمجا وازدێنن.

جۆرێکی دیکە جگانێ هەیە وەکوو کەڵلایانی دەکرێت، هەر منداڵێک جگێک، یا چەند جگێک دەکات بەتاکە، جا چەند منداڵ هەبن، هەر یەکەیان جگێکی گەورە بەدەستەیانەوە دەگرن، کەپێی دەوترێ (حۆڵە) لە قرگەکەود دەیانهاوێن بۆتاکەکان.

جۆرێکی دیکەی جگانێ هەیە کە بەجغز دەکرێ، جغزێک لەسەر زەوی دادەنێن و هەر یەکە جگێکی دەخەنە ناو، بەریزە لەدەرەوەی جەغزەکە هەر جارەی یەکێکیان بە حۆلەکانی دەستەیان لەجگەکانی ناو جغزەکە دەدەن و لەناو جغزەکە دەری دەکەن جا هەر یەکە چەند جگێکی لەگەڵ لێدانا لە ناو جغزەکە دەرکرد بۆ خۆیەتی، هەر یەکێکیش کە هاویشتی و لەهیچ جگێکی نەدا لەیاری کردندا دەکەوێت و یەکێکی دیکە دەست بەیاری دەکات هەتاکوو جگەکانی ناو جغزەکە هەموو دەردەکرێن، ئەمجا لەسەرییەوە دەست بەیارییەکە دەکەنەوەو هەر یەکە جگێکی دیکە دەخەنەوە ناو جغزەکە.

*** چەق چەقوکەی بن گونان**

(٦-٢٠) منداڵ بازنەیی شان بەشانی یەک دادەنیشن، رانیان بەیەکەوە دەنووسێنن، یەکێک لەدانیشتووەکان دەبێت بە سەردار، دوو بەرد لەژێر رانی خۆی بەهەردوو دەستەکانییەوە دەگرێت و لەیەکیان دەدا، یەکێک لە بەردەکان دەدا بە یەکێک لە دانیشتووەکانی تەنیشتیا بەبێ ئەوەی تێکەوتووەکەی ناوەڕاست هەستی پێبکات یا بیبینێت، هەریەکە لەدانیشتووەکانیش کە بەردەکەی لەوەی ئەم تەنیشتەی وەرگرت دەیدات بە دانیشتووانەکەی ئەو تەنیشتی دیکەی و لەژێر رانیاندا ئەڕوات لە یەکێکەوە بۆ یەکێکی دیکە هەتا دەسوڕێتەوە و ئەگاتەوە دەستە سەردارەکە هەر دوو بەردەکە چەند جارێ لەیەک دەدات و هەمیشە دەیداتەوە دەستە یەکێک لە دانیشتووەکانی تەنیشتی.

منداڵە تێکەوتووەکە کە لە ناوەڕاست وەستاوە، چاوەڕوانی ئەوەیە کە بەردەکە لەدەستە وەستا دەربچێت و لە لای یەکێک لە دانیشتووانەکانی دیکە بیدۆزێتەوە. چونکە بەردەکە کە گەیشتە لای وەستاو هەردووی لەیەک دا ناتوانێ داوای بکات، تا لەدەستی وەستاکە دەرنەچێتەوە، جا لای هەر منداڵێک بیدۆزێتەوە لەکاتی سوڕانیدا ئەوا خۆی رزگار دەکات لەجێگەی ئەو منداڵە دادەنیشێت، کە بەردەکەی لەلای دۆزیوەتەوە، منداڵەکەش تێدەکەوێت و دەچێ لەناوەڕاست بەپێوە دەوەستێ و یارییەکە دەستە پێدەکەنەوە تا ئەویش بەردەکە لەلای یەکێک لە دانیشتووەکاندا دەدۆزێتەوە (جگە لە وەستایەکە).

*** حەلالیشک**

حەلالیشک: دارێکە بەئەستوورایی پەنجەی نێوان و نەختێ لەپەنجە درێژترە، سەرێکی دەقەڵێشن و دوو پەڕی گەورەی باڵی مریشک دێنن قونکەکانیان ئەخەنە ناو قەڵیشەکە، سەری دیکەی دارەکەش تیژ دەکەن.

منداڵ کە یاری پێدەکەن پەڕێکیان دەگرێت و دەڵێت:

حەلالیشک
پەرە مریشک

یا دەڵێت:

حەلا حەلا لیشکێ
پەرم پەرێ مریشکێ

ئەمجار بەهێزی خۆی حەلالیشکەکە بۆ ئاسمان هەڵدەدات و پەڕەکان لەئاسماندا وەکو فرفرۆکە بەدەوری یەکدا دەسوڕێنەوە لەژێر دارەکەو نووکە تیژەکەشی بۆ ئاسمان دەڕوات، کە بۆ خوارەوەش دەگەڕێتەوە سەرە تیژەکەی بۆ خوارەوە دێت، پەڕەکانیش لەسەروە بەدەوری یەکدا دەسوڕێن. حەلالیشکەکە کە دەکەوێتە خوارەوە سەرە تیژەکەی لەزەوی ئەچەقێ، منداڵەکە هەڵی دەکێشێتەوەو دووبارە هەڵیدەداتەوە بۆ ئاسمان.

*** حەمبەلە تفقانێ**

لەبەینی (٢-٨) منداڵ دەکرێ.
لە تەمەنی (٨-١٢) ساڵیدا.

دیوارێک دەکەن بە قزگەو ماوەیەک لێی دووردەبنەوە هەموو بەریز لەتەنیشت یەکدا دەوەستن، هەموو بەجارێ بە چوززەکە بۆ دیوارەکە دەچن، دەستی لێدەدەن و دەگەڕێنەوە بۆ دێتەوەکەی خۆیان هەر بە چوززەکەو بەپەلەش دەڕۆن، لەگەڵ چوون و هاتنەوەکەشدا دەڵێن: (حەمبەڵە تفقفق......) جا کامیان توانی لەسەر یەک هەناسە بگاتە دیوارەکەو بگەڕێتەوە جێگەی خۆی بەبێ ئەوەی (هەناسە وەر بگرێ یا لەدەنگ بکەوێ) ئەویان زۆر ئازایە.

*** خێتی ژنان خێتی مێردان؟**

کە دوو منداڵ لەسەر شتێک قرەیان دەبێت و بەگژ یەکدا دەچن، یەکێک لەو منداڵانەی کە بۆ سەیر کردنیان وەستاون، بەبێ خەتێک لەبەینی هەر دوو منداڵە ئاکۆکەکاندا

لەسەر زەویا ئەکێشی و دەڵێ: -
ئەمــە خــەتی ژنان و خــەتی مێردان؟....

یەکێک لەدوو منداڵەکە خەتەکە بەپێی دەسڕێتــەوە و بزری دەکــات و دەبێت بە مێردی منداڵەکەی دیکە، ئەوەی دیکەیش کە نەویرابوو خەتەکە بسڕێتەوە دەبێت بەژن. لەبەر ئەمە مێردەکە بەوەی دیکە دەڵێت:

ژنم پڕ بە گونم
مێردی هەڵێت هەر ئەمنم

منداڵە تر سنۆکەکەش لەتاو ئەم جنێوە هێرشی بۆ دەباو لێی دەدا، دەبێت بە شەڕیان بۆ ئەوەی خۆی دەربخا کەمژنی ئەو نییە شەڕێکی باش دەکەن، منداڵەکانی دیکەش کە بۆ سەیر کردنیان وەستاون هەر تانەیان لێدەدەن و لەسەر شەڕەکە ڕشتیان دەکەن و گاڵتەیان پێدەکەن. ئەم دوو منداڵەش هەتا شل و کول دەبن هەر لەسەر و گوڵاکی یەک دەدەن.

زۆر جار دوژمنایەتی ئەم دوو منداڵە درێژە دەداو دەبێتە هۆی بەشەڕ هاتنی هەردوو خێزانەکانیان یا خێزانی ئەو منداڵەی کەخەتی بۆیان کێشاوە لەگەڵ خێزانی یەکێک لە منداڵەکان.

*** داک داکانێ**

لە بەینی (٣- ١٢) منداڵ دەگرێ، هەر یەکە قاشۆێک بەدەستەییەوە دەگرێ، قزگەیێک (قوڵتێکی بچووکە) دیار دەکەن، گۆیێکی دار نەختی دوور لە قزگەکە هەڵدەدەن. هەر یەکە لەمنداڵەکان قاشۆێکی لەسەر قزگەکەوە بو گۆیەکە هەڵدەدات، هەتا هەموو قاشۆیەکانیان لە گۆیەکە دەدەن تەنیا یەکێکیان نەبێ کە هیچ جارێ، لێی نادات، گۆیەکە دەبێت بە دایکی ئەو.

لەسەر منداڵەکە پێویستە دایکی خۆی (کە گۆیەکەیە) بخاتە ناو قوڵتەکە تا دایکی خۆی ڕزگار بکات، بەڵام منداڵەکانی دیکە بەرگری دەکەن و بە قاشۆیەکانیان لەگولەکە دەدەن و لە قوڵتەکەی دوور ئەخەنەوە، منداڵەکەش هەر بە قاشۆیەکەی لە گۆیەکە دەدات و بو قوڵتەکەی دەبات، بەڵام ئەگەر منداڵەکە قاشۆیەکەی خۆی بەلەشی هەر منداڵێک بخا دەڵێ داک، ئەوا گۆیەکە دەبێت بە دایکی ئەو منداڵەی کە قاشۆیەکەی بەلەشی کەوتووە، ئەوەی دیکەیش بەم جۆرە دایکی خۆی ڕزگار دەکات بەبێ ئەوەی بیخاتە ناو قوڵتەکەوە. منداڵەکەی دیکەیش هەوڵدەدا کە گۆیەکە بخاتە ناو قوڵتەکەو دایکی خۆی ڕزگار بکات، بەڵام منداڵەکانی دیکە بەرگری دەکەن کە بۆیان هەڵکەوت لەپڕ دارێک لە گۆیەکە دەدەن و لە قوڵتەکەی دوور ئەخەنەوە، منداڵەکەش هێرشیان بۆ دەباو قاشۆیەکەی بۆیان درێژ دەکات هەتا گۆیەکە ببێت بە دایکی ئەو کەسەی کە قاشۆیەکەی بەلەشی دەکەوێت، بەڵام منداڵەکان لە دەستی ڕادەکەن و لێی دوور دەبنەوە... هەروەها تا جارێک قاشۆیەکەی لە لەشی یەکێکیان دەدات و دەڵێت: (داک) واتە بوو بەدایکی ئەو منداڵەی کە قاشۆیەکەی بە لەشی کەوتوودو دایکی خۆی ڕزگار دەکات... بەم جۆرە هەتا یەکێک لە منداڵەکان دایکی خۆی ڕزگار دەکاو دەیخاتە ناو قوڵتەکە لەسەریەوە دەست بەیارییەکە دەکەنەوە.

بەڵام ئەگەر یەکێکیان بەهیچ جۆرێ دایکی خۆی پێ ڕزگار نەکرێ، ئەوا هەموو منداڵەکانی دیکە یەکە یەکە (هەنەڕکی، نەڕکی) بە گۆیەکە (کە دایکی منداڵەکەیە) دەکەن کە هەر یەکە لەمنداڵەکان قاشۆیەکەی خۆی بە هەردوو دەستەکانییەوە دەگرێ و سەری قاشۆیەکە بەژێر زگیدا دەگرێ و سەرەکەی دیکەیشی بۆ پێش خۆیەوە درێژ دەکاو گۆیەکە لەسەر ی گۆمک قاشۆیە کە دادەنێ و دەڵێ:

هە نەڕکی نەڕکی نەڕکی
دەتبەمە پشت ئەستێرەکی
دوو قلە قەسپی ئەدەمێ
مشتی گونانی دەبەمێ

بەمجۆرە جنێوی بێزەوەر بەگۆیەکە دەدا، کە دایکی منداڵە تێ کەوتوودکەیە، هەتا گۆیەکە لەسەر قاشۆیەکە دەکەوێتە خوارەوە، ئەمجا یەکێکی دیکە بەم جۆرە یەکە یەکە ئەم کارەساتە بەگۆیەکە دەکەن. جاری وا دەبێت منداڵەکە خۆی پێ ناگیرێ، کە ئەم کارە بە دایکی دەکەن بە گریان دەچێتەوە بۆ ماڵەوە و لەشەرما لە منداڵەکانی دیکە دوور دەکەوێتەوە.

*** دزیی بێستان و ڕەزو نیسک و نۆک**

لەبەهار و هاویندا کە نیسک و نۆک دان دەگرێ، ڕەزو بیستانەکان بەردەگرن، منداڵ هەر ئارەزووی خواردنی ئەم شتانە بەجۆرێکی وا

دەکەن کە مەترسی لەگەڵدا هەبێ. بە تایبەتی ئەو منداڵانەی نیسک و نۆکیان نەچاندبێ، یا رەزو بیستانیان نەبێت.

بەرۆژ بەناو کەند و چۆمەکاندا بەرەو بیستانەکان دەچن کە بزانن خاوەنەکانیان ئاگادار نینە، بۆ خواردنی گندۆرە و تەرۆزی و کالیار و شەمامە، هەتا دڵیان لەسەربێ دەیانخۆن.

*** سەری بەبن کڵاو کەوتیە**

جاری وا دەبێ منداڵێک کە بە دوای باوکیدا دەگەڕێ و نایدۆزیتەوە. دەچێتە ناو گوندی یا لە ماڵەکانی گەڕەکدا بە دوای باوکیدا دەگەڕێ چونکە بەزۆری هات وچویان دەکا، یا دەچێتە مزگەوت یا دیوەخانی گوندی. لە پیاوەکان دەپرسێ، باوکم لەکوێیە؟ ئەوانیش گاڵتەی پێدەکەن و دەڵێن:

کوڕە نازانی باوکت سەری بە بن کڵاو کەوتووە؟!

منداڵەکەش دەڵێ: ناوەڵڵاهی بەقەستی وا دەڵێن. گەورەکان سوێندی بۆ دەخۆن، کە باوکیان دیوە سەری بەبن کڵاو کەوتبوو.

منداڵەکە ناچار باوەڕ دەکا و بەگریانەوە دەگەڕێتەوە بۆ ماڵەوە، کە دایکی بەگریانەوەی دەبینێ دەڵێ:

کێ لێیی داوی؟ منداڵەکە دەڵێ: کەس لێمی نەداوە.

دایکی دەڵێ: ئەی بۆچ دەگرییت؟!

دەڵێ: باوکم سەری بەبن کڵاو کەوتییە؟!

دایکی دەکەژێتەوە و دەڵێ: کێ وای پێ گوتی؟

منداڵەکە ناوی کابرای پێدەڵێ کە وای وتبوو، ئەمجا دایکی دڵی دەداتەوە و دەڵێ کوڕم ئەی باوکت کڵاوی هەر لەسەر نییە؟.سەری هەر لە ژێر کڵاوەکەیەتی، بۆچی هەندە نەزان و ناتێگەیشتی؟. ئەمجا منداڵەکە دێتەوە سەر خۆی و لەگریان دەکەوێ.

*** سی ریزکانێ**

دوو منداڵ بەرانبەر یەک دادەنیشن و چوار گۆشەیێکی بە درێژایی ئەم پەڕاوە لەسەر زەوی دروست دەکەن، دوو دێر بە ناوەڕاستی ئەم چوار گۆشەیەدا ئەکێشن، دەبێ بە چوار گۆشەیی.

*** شەپلە قونانی**

ئەم یارییە لە بەینی شەش منداڵ دەکرێ لە تەمەنی (٦-١٢)ساڵیدا. دوو منداڵ لەسەر زەوی لەسەر گازی پشت درێژ دەبن، چوار منداڵەکەی دیکەیش هەر بەدووان یەکێک لە منداڵە درێژ بووەکان هەڵدەگرن، هەر یەکێکیان بە هەر دوو دەستەکانی پێیەک و دەستێکی درێژ بووەکە دەگرێ و لە زەوی بەرزیان دەکەنەوەو وەکوو جۆڵڵانە بۆ پاش و پێش دەیانهەژێننەوە وەکوو مەشکەی دۆ، لەپڕ قوونی هەردووکیان لە یەک دەدەن و هاوار هاواریان پێ دەخەن بەم چەشنە چەند جارێک لە ئاسمانەوە قوونی هەردووکیان لەیەک دەدەن لەگەڵ هەژاندنەوەکەدا. چەندی ئەم دوو منداڵە هەوڵدەدەن لەدەستی چوار منداڵەکەی دیکە رزگار نابن، هەتا هەردووکیان دەست بە گریان دەکەن یا یەکیان دەگرییت لەبەر ئازاری لەشیان، کە بەم جۆرە لە یەکیان دەدەن ئەمجا بەریاندەدەن و لەچنگیان رزگار دەبن.

*** شەڕە بەرد**

کە دوو منداڵ، یا دوو تیپە منداڵ، یا منداڵەکانی دوو گەڕەک، یا منداڵەکانی دوو گوندی دراوسێ لەسەر شتێک ناخۆشیان دەکەوێتە بەینی، لەیەک گیر دەبن بەجنێوو شەڕ. لە یەک دوور دەکەونەوەو دەستدەکەن بە شەڕە پەلار و بەرد هاویشتن بۆ یەک.

ئەگەر شەڕەکەش گەورەبێ، منداڵەکانی دوو گەڕەک یا دوو گوند بن، ئەوا دار لاستیق و بەردەقانی دەکەوێتە کار، هەر منداڵێک یەکێک لەم چەکانە یا هەر دووی لەگەڵ خۆیا هەڵدەگرێ لەکاتی شەڕ کردنیدا. بەردە قانییەکە لەپشتی ئەبەستی و دار لاستیقەکەش دەخاتە ملی. پێویستی بەکامیانەوە هەبێ ئەویان ئامادە دەکا و بەدەستەوە دەگرێ لەکاتی شەڕدا.

کە لەیەک نزیک بن بەدار لاستیق شەڕ دەکەن، لەیەکێش دووربن بەردەقانی دەکەوێتە کار. تا بەشێکیان بەشەکەی دیکە دەشکێنی و رایاندەپێچن و تەنگەیان پێهەڵدەکەن و راویان دەنێن بۆ گەڕەک، یا گوندی بەشە شکاوەکە. جا چەند بریندار و سەر شکای لەهەردوو بەشدا دەبێ، دەستەکەوتی هەردوو لاشیان ئەوەیە کە هەر بەشێک منداڵێکی بەشەکەی دیکە

بگرن، چ دار لاستیق، چ بەردەقانی لابێت لێی دەستێنن و لەگەڵ لێدانیشدا مارکوژی دەکەن، ئەمجا بەرەڵلای دەکەن.

تا بەم دواییەش شەڕە گەڕەک لەناو شاری هەولێردا هەر مابوو بەتایبەتی لەبەینی قەلات و تەیراوە. کە هەرجارەی تێک دەگیران چەند حەفتەیەک درێژەی ئەکێشا، هەردوو لایان شکەست و برینداریکی زۆریان ئەبوو، چەند جارێکیش ئۆتۆمبیلی پۆلیسی چەکدار دەهاتنە بەینیان بۆ پەرت کردنیان، بەلام بێ سوود بوو لە شەڕەکە نەنەکەوتن، بەڵکو بۆ رۆژی دوایی بەردەوام دەبوونەوە لەسەر شەڕەکە.

زۆر لە گەنجەکانیش بەشداریان دەکرد لەشەڕی قەلات و تەیراوە.

کە یەکێ لەسەر قەلات دەکەوتە خوارەوە تەیراوەییەکان دەیانگرت هەر شتێکی بەکەڵکی لابوایە لییان زەفت دەکرد و زۆریشیان لێی دەدا، ئەمجا رەوانیان دەکردەوە

لەزستاندا کە بەفر زۆر دەباری، (٢- ١٢) منداڵ دەبن بە دوو بەش، هەر یەکەیان چەند تۆپەڵە بەفرێ بەهەر دوو دەستەکانیان دروست دەکەن و بۆ بەشەکەی دیکەی ئەهاوێن تا هەموو لەشی یەک سپی دەکەن لەگەڵ بەفر و بەشێکیان دەشکێن و رادەکەن، بەشەکەی دیکەیش بەدوایانەوە. یا هەردوو بەش بەرگری دەکەن و هەندە لە یەکتر نزیک دەبنەوە پێراناگەن تۆپەڵە بەفر دروست بکەن، هەر یەکەیان بەهەردوو دەستەکانی بەفری ورد وەکو ئارد هەڵدەدا بۆ بەشەکەی دیکە تاکوو ماندوو دەبن و لەشیان سپی دەبێ لەگەڵ وردە بەفر.

گەورەکانیش زۆر جار لە کاتی بێکاریدا ئەم یارییە دەکەن بۆ رابواردن و خۆ گەرم کردنەوە بەهۆی جوولانەوە و راکردنیان، کە زۆر خۆشترە لە تۆپ تۆپێن و گورز گورزانێ.

*** شەوتا**

ئەگەر یەکێ چەند شەوێ لە سەر یەک تایێکی گەرمی بێ و بەرۆژ وازی لێبێنێ و بەریبدا. ئەو کابرایەی شەوتای گرتووە، خاوەنەکەی شەوێ چەند منداڵێ کۆ دەکاتەوەو پێیان دەڵێ: برۆن شەوتا بانگ بکەن بۆ نەخۆشەکەمان.

منداڵەکانیش بە راکردن دەچنە بەر دەرگای ماڵی پیاوێکی خاوەنی دوو ژن (ئافرەت)، هەموو بە جارێ لە بەر دەرگاکەوە بە دەنگێکی بەرز هاواردەکەن:

شەوتا
بە شەو ئەگرێ تا بە رۆژ بەر دەدا
خودانی چوار چاو چ دەرمان دەدا

چەند جارێ دووبارەی دەکەنەوە تا خاوەن ماڵەکە خواردنێک بۆ نەخۆشەکە دیار دەکا، دەڵێت: گۆشت مریشک، یا دەڵێت: گۆشتی ئاژەڵ. کە خاوەنی چوار چاو ناوی خواردنەکە دەڵێ، منداڵەکان هەموو بەهەیهاوو هاوار هاوار بۆ دەرەوەی ئاوایی رادەکەن، نەخۆشەکە (شەوتا) هەڵەتە دەکەن و لەنەخۆشەکەی دوور دەخەنەوە. ئەمجا دەگەڕینەوە بۆ ماڵی نەخۆشەکە و لەدوورەوە بەدەنگێکی بەرز دەڵێن: گۆشت مریشک، یا دەڵێن: گۆشت کاور، یا هەر گۆشتێکی کە خاوەن دوو ژنەکە دیاری کردووە کە بەزۆری گۆشت مریشکە لەبەر ئەوەی بە ئاسانی لە گوندەکاندا هەموو کەسێ چنگی دەکەوێ.

جا کە وەلامەکەیان بۆ دەبنەوە، خاوەنی نەخۆشکە ئەم گۆشتەی کە خاوەنی چوار چاو دیاری کردووە ئەکەن بە شیو و دەرخواردی نەخۆشەکەی دەدەن تا بۆی ببێ بە شیفا.

*** شەوی شەوبەراتێ**

هەموو ساڵێ لەشەوانی شەوبەراتدا، پۆڵ پۆڵ منداڵ کۆدەبوونەوە و هەر پۆلەی رووی لەگەرەکێک دەکرد، بەکولانەکاندا ئەگەڕان و ماڵ بەماڵ لەبەر دەرگاکان ئەوەستان و دەیانوت:

شەوە شەوی شەو بەراتێ
خوا دوو کوڕ و کچێکتان بداتێ
خاتوونی سەر زلێرێ
دەستە لە کەندوان بگێڕێ
بەشی منداڵان بنێرێ

کابانی هەر ماڵێکیش چنگە قەسپێک، یا چنگە مێوژێک، یا هەر خواردنێکی دیکە دەدا بە منداڵەکان. جاری وا دەبێ کچێک شتەکە دەدا بە منداڵەکان، چەند منداڵێکی ئالچاغ کە لەو پۆلەدا دەبن پێی دەڵێن:

خوا مێردێکی جوانت بداتێ
لەجوانیدا کەس نەیگاتێ

کچەکەش شەرم دەیگرێت و بەتوورەیی جنێو بە منداڵەکان دەدا. بەم جۆرە هەر تاخمەی خواردنێکی زۆریان کۆدەکردەوە و لەگەڵ یەکدا دەیانخوارد.

*** قورت قورتانێ (چالێن)**

لەبەینی (٢-٨) منداڵ دەکرێ کە قوڵتێکی بە قەدەر دوو گۆڵم لە زەوی دا دەکولن، یەکێ لەمنداڵەکان دەبێ بەسەرکار و لەنزیک قوڵتەکەدا دەوەستێ، یا دادەنیشێ. منداڵەکانی دیکەیش دوو هەنگاو دوور لە قوڵتەکە، قزگەییک دەکەن. لەسەر هەر شتێک یاری بکەن چەند دانەیەک لەو شتە لە قزگەکەوە بە دەستە بەجارێ هەڵدەدەن بەم جۆرە بەریزە یەک لەدوای یەک. جا بەروو یا کەڵلا یا گوێز یا هەر شتێکی دیکە بێ.

لەگەڵ هەڵدانەکەدا چەند دانە لە شتەکە بکەوێتە ناو قوڵتەکە ئەی ژمێرن. ئەگەر جووت بێ ئەوەی هاوبشتوویەتی هەند جووتە لە منداڵەکەی سەر قوڵتەکە وەردەگرێ جگە لەوانەی هەڵیداون کە بۆ خۆی کۆیان دەکاتەوە، بەڵام تاک بێ ئەوا چەندی کەوتبێتە ناو قوڵتەکە هەمووی بۆ منداڵەکەی سەر قوڵتەکەیە.

ئەگەر سەرکارەکەش هەموو شتەکانی خۆی دۆڕاند، کە یاری لەسەر دەکەن و هیچی لانەما ئەوا لەیارییەکە دەردەچێ و یەکی دیکە لەیاریکەرەکان جێگەی ئەگرێتەوە.

*** قومەت قومەتانێ**

ئەم یارییە لە بەینی (٦-٢٠) منداڵ دەکرێ لە تەمەنی (١٠-٢٠) ساڵیدا. منداڵەکان ئەبن بەدوو بەشی وەکوو یەک، ئەم دوو بەشە (هۆپ هۆپ قەرەتۆپ) دەکەن ئەوەی تێبکەوێ لەدێتەوەکەی خۆیا ئەمینێتەوە، بەشەکەی دیکەیش دەچن لەناو گەڕەکەکاندا دەسووڕێنەوەو هەر جێگەییکی خۆڵ یا کای زۆربێ بە پەلە چەندەها قومەتی لێ دەکەن کە هەر یەکە هەندەی لەپێک دەبێ، بەم چەشنە لەکاولێک دەچنە کاولێکی دیکە یا لەسەر ڕێگاکاندا، کە خۆڵی زۆربێ، بەپەلە تا بتوانن زۆر لەو گومبەتە بچووکانە دروست دەکەن. ئەمجا دەگەڕێتەوە بۆ لای بەشەکەی دیکە و لەگەڵیاندا دەگەڕێن بەم شوێنانەی کە قومەتیان لێی کردووە بەبێ ئەوەی پێشانیان بدەن، بەڵکو دەست خەلەتیشیان دەدەن. بەشەکەی دیکەیش هەر جێگەیەک کە هەستی پێبکەن قومەتی لێکراوە بە پێی قومەتەکانی تێکدەدەن و بزریان دەکەن. تا بتوانن دەگەڕێن، کە وازیان لەگەڕان هێنا بەشەکەی دیکە ئەم قومەتانەیان پێشان دەدەن، کە دروست کراون و نەدۆزراینەوە. یەکە یەکە دەیانژمێرن و بەژمارەی قومەتان ژمارەیان بۆ دادەنرێت و لەسەریەوە دەست بەیارییەکە دەکەنەوە و بەشەکەی دیکە دەچنە ناو ئاوایی بۆ قومەت کردن بەشی یەکەمیش لەسەر قرگەکە دەمێنێتەوە، بەڵام چەند قومەتیان لەسەر بەشەکەی دیکە هەبێ هەر بۆیان دەژمێردرێ.

کە بەشەکەی دیکە لەقومەت دەگەڕێتەوە ئەم بەشەش دەچن بەدوای قومەتەکانی ئەواندا دەگەڕێن وەکوو جاری پێشوو بەم جۆرە هەر جارەی بەشی دادەنیشێ و بەشەکەی دیکە دەچنە قومەت کردن... تا لەیاری تێر دەبن.

کام بەش ژمارەی ئەم قومەتانەیان زۆردیکەبێ کە بەشەکەی دیکە نەیاندۆزیوەتەوە، ئەم بەشە سەر دەکەوێ و بەشەکەی دیکەیش تێدەکەوێ.

*** کەری باقاڵان (دیوەرە)**

دیوەرە: ئەم بەقساڵە بوو کە ولاخێک، یا کەرێکی بار دەکرد لەجۆرەها پێویستی دێهاتیەکان، لەپێویستی ناوماڵ، شیرنایی و خواردەمەنی خۆش، کەرەستەی دەستەی یاری منداڵان، وردە جل و جور، بازن و ئەنگوستیلە و موری و زەنگیانە.... هتد.

*** کێشمانە کێش ؟**

گەورەکان ئەم یارییە لەگەڵ منالەکاندا دەکەن، گەورەکە بەهەردوو دەستەکانی هەر دوو گوێی منداڵەکە دەگرێ، بەپەنجەی گەورە و دۆشاومژەی، بەمنداڵەکە دەڵێ: کێشمانە کێش؟ ئەگەر منداڵەکە وتی: گێی فەقیران رامەکێش، ئەوا رزگار دەبێ و گەورەکە گوێیەکانی بەردەدا، بەڵام ئەگەر منداڵەکە وەلامەکەی نەزانی گەورەکە بەم پرسیارانە ئازاری دەدا. پێی دەڵێ: دەچییە سەردارێ یا دێیەخوارێ ؟. کە منداڵەکە بڵێت دەچمە سەردارێ گەورەکە بەتووندی هەردوو گوێیەکانی منداڵەکە بۆ سەرەوە بەرز دەکاتەوە و منداڵەکەش لەبەر ئازاری گوێیەکانی دەستە بەهاوار و گریان دەکا، کە منداڵەکە ئەم جارە لە ترسان بڵێ دێمە خوارێ، گەورەکە هەردوو گوێ منداڵەکە بۆ خوارەوە رادەکێشێ. کە بۆ سێهەمین جار پرسیارەکەی

لێدەکاتەوە، منداڵەکە چاوترساو دەبێ و هیچ وەڵامی ناداتەوە لەگریان زیاتر. ئەمجا گەورەکە پرسیارەکەی یەکەم جاری بۆ دووبارە دەکاتەوەو دەڵێ: کێشمانە کێش؟. ئەگەر وەڵامی دایەوە ئەوا رزگار دەبێ، ئەگینا ئەوا هەر بە پرسیارەکەی دیکە ئازاری دەدا تاکو یەکێ لە دانیشتووەکان وەڵامی پرسیارەکەی یەکەم بە منداڵەکە دەڵێ، منداڵەکە ئەمجا وەڵامی گەورەکە دەداتەوەو لە چنگی رزگار دەبێ.

*** گلۆلە موو**

دوو منداڵ، یا دوو گەنج، یەکێکیان لەسەر زەوی دادەنیشێ ئەوەی دیکەیش لەپشتییەوە خۆی بەسەریدا خوار دەکاتەوە تا سەری دەگاتە نزیک ناوکی دانیشتووەکە، ئەویش لە ژێرەوە وەکوو ئەو دەکاو پژدێنی دەدرێ و خۆی گلۆڵ دەکاتەوە، سا هەر یەکێکیان کە دەکەوێتە سەر زەو تەکان دەداتە خۆی و تاوەکو گلۆلە ماوەییێکی دوور لەسەر زەویدا دەرۆن و غل دەبنەوە بەسەر یەکدا.

*** مێش گرە**

لەهاویندا کە زەردەواڵە زۆر ئەبوو بەجوولە ئەکەوتن، جۆگەلە ئاوەکانی هەر بیرێک چەند منداڵێکی بە دەوریدا کۆدەبوونەوە. هەر یەکەیان چەند داوە موویکی لە کلکی ولاخێکدا هەڵئەکێشا و چەند قەسەڵێکی بە درێژایی پەنجەی نێوانیشی بەدەستەییەوە دەگرت، هەر داوە موییکیان بەدوو قەدی دەخستە ناو کەلە قەسەڵێکەوە، هەردوو سەری مووەکە لەسەرەکەی دیکەی قەسەڵەکەوە دەردەچوو، سەرەکەی دیکەیشی دەبوو بە کەوانە، بەدەستێک ناوەراستی قەسەڵەکەی دەگرت و بەدەستەکەی دیکەیشی هەردوو سەری داوە مووەکەی دەگرت، لەسەرخۆو بەزانایی کەوانەی مووەکەی بۆ ژێر سکی زەردەواڵەیەک راپێش دەکرد و لەپڕ هەردوو سەری مووەکەی رادەکێشا، زەردەواڵەکە دەکەوتە بەینی داوەکەو سەری قەسەڵەکە، منداڵەکە هەردوو سەری مووەکەی گرێ دەداو کەلە پووشێ، یا کەلە قەسەڵێکی بچووکی دەخستە بەینی قەسەڵەکەو گرێی داوەکە، بەم جۆرە زەردەواڵەکە لەکەوانەکەدا بەند دەبوو، توانای دەرچوونی نەدەبوو.

بەم چەشنە منداڵەکە زەردەواڵەکەی هەڵدەدا بۆ ئاسمان و داوە قەسەڵەکەشی هەر بەدوایەوە، لەبەر ئەمە بەفڕین لەچنگی رزگار نەدەبوو و کە نەختێ لێی دوور دەبووە بەدوایا رایدەکرد و دەیگرتەوە.

*** ویلی ویلی**

ئەم یارییە لەبەینی دوو منداڵ دەکرێ لەتەمەنی (٧-١٢) ساڵیدا. بەردێکی خڕ دەکەن بەگۆ، هەرجارەی یەکێکیان دەستە بەیاری دەکەن و بە بەردێکی پان لە بەردە خڕەکە دەدا بۆ جێگەییێکی دیار کراوە لەوێشەوە بەم جۆرە دەیگێڕێتەوە بۆ دێتەوەکەی پێشووی، هەمیشە دەیباتەوە و ئەیگێڕێتەوە چەند جارێ تاکو جارێک کە بەردەپانەکە بۆ گۆیەکە نەهاوێ و پێی ناکەوێ ئەمجا لەیاری دەکەوێ و منداڵەکەی دیکە دەستە بە یاری دەکا هەروەکوو ئەوەی پێشوو.

*** هۆپ هۆپ قەرە توپ**

ئەم یارییە پەیوەندی بەزۆر لەیارییەکانی دیکەوە هەیە، وەک (پەلیکانێ، چاوشارکێ، قۆمەت قۆمەتانێ، کەری پشت درێژ، کێلەبەردانێ.....)، کە سەرداری هەردوو بەشەکان، یا ئەگەر تەنیا دووکەس بن ئەم یارییە دەکەن بۆ ئەوەی بزانن کام بەش تێدەکەوێ.

هەردوو منداڵەکە لەیەک دوور دەبنەوەو بەرانبەر یەکدا رادەوەستن، کامیان زوو دیکە لەدێتەوەکەی خۆیدا راوەستا بە منداڵەکەی دیکە دەڵێ: هۆپ هۆپ قەرە توپ، منداڵەکەی دیکەیش لەجێگەکەی خۆیدا رادەوەستێ تا ئەمەیان سێ پێ بۆی دەچێتە پێشەوە هەتا سەری پەنجەی پێیەکی لەگەڵ قوونپانی پێیەکی دیکە بە درێژی بەدوای یەکدا ریز دەکا، بەم جورە پێیەکەی پاشەوەش ئەگوازێتەوە و ئەیخاتە پێشەوەی ئەم پێیەی، تا بەم جۆرە سێ پێ بۆی دەچێتە پێشەوە، لەگەڵ گواستنەوەی هەر پێیەکێشی دێڕێک لەم هەڵبەستە دەڵێ:

ئەمن لەم بەری زێ
ئەتوو لەوبەری زێ
لەملت دەکەم زریزێ
دەتگێم هەتا پایزێ

کە سێ پێ بۆی چووە پێشەوە لەجێگەی خۆیدا دەوەستێ و منداڵەکەی دیکەیش وەکو سێ پێ بۆی دێتە پێشەوەو لەگەڵ هەر پێ هاویشتنێکدا دێڕێک لەم هەڵبەستە

دەڵێ کە وەڵامی منداڵەکەی دیکە دەداتەوە:

هەڵتەدەگرم داتدەنێم
لەناو جۆرکی کات دەنێم
هەتا دەمری تێتدەنێم

کە ئەو منداڵەش سێ پێ دێتە پێشەوەو لەدێتەوەکەیدا ئەوەستێ، ئەوەی دیکە سێ پێی دیکەیش دێتە پێشەوەو جۆرەهەڵبەستێکی دیکەی لەگەڵدا دەڵێ. ئەمجا ئەوەی دیکەیش سی پی بوی دێتە پێشەوەو بە هەڵبەست وەڵامی دەداتەوە. بەم جۆرە تا هەردوو منداڵەکە پێیەکانیان ئەگاتەوە پێی یەک و لەیەک دەخشێن و جا لەکاتی رۆیشتنی کامیان بێ ئەو سەرئەکەوێ و وەستاوەکە تێدەکەوێ.

٢- یاری یەکانی کچانە

* بووکوکە

کچێک یا چەند کچی لە تەمەنی (٦-١٢)ساڵێدا کە بیانەوێ بووکوکەیەک دروست بکەن دارێکی بەدرێژایی بستێک، دارێکی بەدرێژایی دوو گرێی لەسەری ئەپێچن راست و چەپ کە وەکو سەلیبی لێدی، چەند پارچە پەڕۆکێکی لەدەوریدا دەئاڵێن و دەبێ بەسەرکی بووکوکە، بەدرێژایی پەنجەیێ لە خوارەوەی ئەم سەرکە دارێکی بەدرێژایی پەنجەی نێوان هەمیشە راست و چەپ لەگەڵ دارە درێژەکەدا ئەپێچن و تێلمە پەڕۆی پێوە دەئاڵێنن و دەیکەن بەهەردوو دەستی بووکوکەکە، لەپاشان پەڕۆ لەهەموو لاشەی بووکەکە دەپێچن و ئەستووری دەکەن.

ئەمجا جلی بووکێنیی لەبەردەکەن، سەر کڵاو و دەستڕۆک و هیزاری لەسەری دەپێچن، تۆڕ یا سەرکەلەی لەپشتی دەپێچن، دوو تیلمە پەڕۆش دەکەن بە ئەنگوچکی کراسەکەی و لەهەردوو دەستەکانی دەپێچن و ئەنگوچکەکانی شۆڕ دەبێتەوە، دەستماڵێکیش ئەخەنە سەر سەری و دەبێ بە بووکێکی رازاوە. ئەمجارە گۆرانی بۆ دەڵێن:

بووکانە بووکانە بووکێ
بووکمان گەلەک جوانە بووکێ
بەمۆری و مەرجانە بووکێ

بەمجۆرە هەر چینێ بەسەر بووکۆکەکەی خۆیاندا دەڵێن و سووقی ئەو کچانەی پێوە دەکەنەوە کە بووکۆکەیان نییە.

* بەنتک

کە لە هەر ماڵێ پرتەقاڵ یا لیمۆ بخورابوایە، کچە بچکۆلەکان پەلکەکانیان کۆدەکردەوە هەموویان دەکرد بە پارچەی بچووک بچووک، هەر پارچەی بەقەدەر قۆپچەیێکی بچووک، چەند داوە دەزوویێکیان ئەهێنا هەر یەکەی بەدرێژایی پەنجەیێک ئەم پارچانەیان وەکوو دەنکە تەسبیح بەداوەکانەوە ئەخست و دەیانکردن بە بەنتک، سەری چوار پێنج بەنتکیان بەیەکەوە گرێ دەداو بەزێی (یاخە)ی خۆیانەوەیان دەخست بەهەردوو لایەخەی کورتەکیانەوە ئەدووری. هەروەها سۆتکە و قەنەفلیان لە دایکیان ئەستاند و دەیانکرد بە بەنتک، هەموویان بەریزە ئەدووری بەهەر دوو لا یاخەی کورتەکیدا، کە بۆنێکی خۆشی سۆتکە و قەنەفل و پرتەقاڵ و لیمۆی لێئەهات، کچەکە زۆر شانازیی پێیانەوە دەکرد. جاری وا دەبوو یەک دوو جووتیشی لەم بەنتکانە بەدیاری پێشکەش بەدەستە خووشکێکی زۆر خۆشەویستی دەکرد کە زۆر بەم دیارییە شادمان و خۆشحاڵ دەبوو.

* پێنجوکانێ

ئەم یارییە لە بەینی (٢-٥) کچ دەکرێ لە تەمەنی (٨-٢٠) ساڵیدا. پێنج بەردی بەقەدەر هێلکە کێشکە کۆدەکەنەوە، تەڕ و هیشکانێ دەکەن لەسەر ئەوەی کامیان لەپێشا دەست بەیاری بکا، سەرکەوتووەکە دەست بە یاری دەکا و یەکێک لەبەردەکان بەدەستەییەوە دەگرێ و بەردەکانی دیکەیش هەڵدەداتە سەر زەوی، بەردەکەی دەستی بۆ ئاسمان هەڵدەدات و بەردێک لەسەر زەوی هەڵدەگرێتەوە و بەردەکەی ئاسمانیش دەگرێتەوە پێش ئەوەی بکەوێتە سەر زەوی بەم چەشنە هەر چوار بەردەکەی سەر زەوی بەدەستێک یەکە یەکە هەڵدەگرێتەوەو لەناو دەستەیدا دەیانگرێ، هەر چوار بەردەکە هەڵدەداتەوە سەر زەوی و هەر جارەی بەردەکەی دەستی بۆ ئاسمان هەڵدەدا و دوو بەرد بەجارێ لەسەر زەویدا هەڵدەگرێتەوەو بەردەکەی ئاسمانیش دەگرێتەوە پێش ئەوەی بکەوێتە سەر زەوی. تا بەدووجار هەر چوار بەردەکەی سەر زەوی هەڵدەگرێتەوە هەمیشە هەر چوار بەردەکە هەڵدەداتەوە سەر زەوی، بەردەکەی دەستی بۆ ئاسمان هەڵدەدا و سێ بەرد لە زەویدا هەڵدەگرێتەوە و

بەردەكەی ئاسمانیش دەگرێتەوە، بەردەكەی دیكەیش بەم جۆرە لەسەر زەویدا هەڵدەگرێتەوە. لە پاشان هەر چوار بەرد بۆ زەوی هەڵدەدا و هەر چواریان بەجارێ هەڵدەگرێتەوە. دیسان هەڵیان دەداتەوە كە یەكە یەكە بەردەكان هەڵدەگرێتەوە بەچەشنی یەكەم جار دەست بە بەشی دووەمی ئەم یارییە دەكا.

هەر چوار بەردەكەی دەستی هەڵدەداتەوە سەر زەوی و تەنیا بەردێک لەدەستەیدا دەمێنێتەوە، پەنجەی گەورە و دۆشاو مژەی دەستێكی وەكو كەوان لێدەكات و لەسەر زەویدا دیانچەقێنێ لەپێش چوار بەردەكە، كچەكانی دیكەیش بەردێک لە چوار بەردەكە لەپێش چەقاوەكەیدا دەكەن بە (مەلا).

پێویستە كچە یاری كەرەكە هەر جارەی كە بەردەكەی دەستی بۆ ئاسمان هەڵدەدا بەردێک لەسێ بەردەكانی سەر زەوی (جگە لەمەلا) لەژێر دوو پەنجە كەوانەكەیدا دەربكا بەبێ ئەوەی بەردەكە بە مەلا بكەوێ، بەردەكەی ئاسمانیش دەگرێتەوە پێش ئەوەی بكەوێتە سەر زەوی، بەم جۆرە هەر سێ بەردەكە لەژێر دەستێدا دەردەكا لەپاشان بەم جۆر مەلاش دەردەكات بەژێر كەوانەكەدا. لەدوایيدا هەر پێنج بەرد لەناو دەستەكانی دەگرێ و بەخێرایی هەڵیان دەدات بۆ ئاسمان بەپشتی هەردوو دەستەكانی كە (بەیەكەوە پانیان دەكاتەوە) بەردەكان دەگرێتەوە، جا چەند بەردی بەم جۆرە گرتەوە هەر یەكێكیان بەئارەزووی خۆی دەكا بە شتێ كە ئازاری كچەكانی دیكەی پێوەبدا. یەكیان دەكا بەمار، یەكێ بە لیفە، یەكێكی دیكە بەشانە.... هتد.

منداڵەكانی دیكەیش هەریەكە دەستی خۆی لەسەر زەویدا پان دەكاتەوە پشتی دەستی دەكەوێتە سەرەوە، هەر جارەی یەكێكیان بەهەموو بەردەكان ئازار دەداو هەر جارەی یەكێک لەم بەردانە بۆ ئاسمان هەڵدەدا و نینۆكی هەر چوار پەنجەی دەستی بەهێز بەپشتی دەستی كچەكەی دیكەدا دەخشێنێ و دەڵێ (شانە) و بەردەكە لە ئاسمانەوە دەگرێتەوە پێش ئەوەی بكەوێتە سەر زەوی. بەمجۆرە تا جارێ بەردەكە دەكەوێتە سەر زەوی پێش ئەوەی بیگرێتەوە، ئەمجا بەردێكی دیكە هەڵدەدا و قونجیلكەییكی بەهێز لەپشتی دەستی كچەكە دەدا و دەڵێ (مار) و بەردەكە لە ئاسماندا دەگرێتەوە بەم جۆرە تا ئەم بەردەش دەكەوێتە سەر زەوی. بەردەكانی دیكەیش بەم جۆرە هەر یەكە بەناوی خۆی ئازاری كچەكەی پێوە دەدا تا هەموو بەردەكان كۆتاییان دێ. ئەمجا كچەكانی دیكەیش یەكە یەكە وەكو كچەكەی پێشوو بە هەموو بەردەكان دەدرێن.

بەڵام ئەگەر سەركەوتووەكە كچێكی خۆشەویستی تێكەوتبێ، ئەوا هەموو بەردەكان دەكا بەشتی بێ ئازار وەكو (سابوون) واتە، كە بەردەكە بۆ ئاسمان هەڵدەدا و ناو لەپی خۆی بە نەرمی بە دەستی كچەكەدا دەخشێنێ و دەڵێ (سابوونە) و بەردەكە دەگرێتەوە بەم چەشنە تا جارێ بەردەكە دەكەوێ، هەروەها بەردەكانی دیكەیش دەكا بەشتی بێ ئازار.

ئەمجا لەسەرەوەیەوە دەست بە یارییەكە دەكەنەوە. ئەگەر لەبەشی یەكەم و دووەمی ئەم یارییەدا هەر جارێ كچەكە بەردەكەی ئاسمان نەگرێتەوە پێش ئەوەی بكەوێتە سەر زەوی، یا بەردێكی لێجێ بمێنێ لەكاتی هەڵگرتندا، یا لەدەستیدا بكەوێتە خوارەوە كچەكە لەیاری دەكەوێ و كچێكی دیكە لەسەرییەوە دەست بەیارییەكە دەكاتەوە.

*** تیتلی سماق**

دوو كچ پشتیان بەیەكەوە دەكەن و لەتەنیشت یەكدا دەوەستن، واتە هەر یەكەیان روویان لەلایەكە، هەر یەكێكیان دەستێكی دەخاتە ژێر هەنگڵی كچەكەی دیكە و لەسەر ملی كچەكەدا دەیسوڕێنێتەوە، دەستەكەی دیكەشیان بۆ تەنیشتە بەرملەلاكەیاندا درێژ دەكەن، لەسەر ئاوازێكی تایبەتی هەڵدەپەڕن و بەدەوری یەكدا دەسوڕێنەوە یەكیان دەڵێ: تیتلی سماق؟.

ئەوەی دیكە دەڵێ: نانی گەنم.

ئەوەی یەكەم دەڵێ: تیتلی سماق؟.

ئەوەی دیكە دەڵێ: نانی جۆ.

لەهەر گۆڕەپانێكدا چەند قۆیەنە كچێک بەم جۆرە دوو دوو بەتوندی بەسەریەكدا دەسوڕێنەوە بەم جۆرە پرسیار و وەڵام دانەوەیە، كە دەستەیان لەسەر ملی یەک داناوە، دەنگ و ئاوازەكانیان تێكەڵدەبێ وەكوو دەنگی بولبول كە لە دارستانەكاندا دەخوێنن و دیمەنێكی

زۆر جوان ئەبەخشێ بۆ ئەو کەسەی، کە سەیریان دەکا لەکاتی یارییدا.

*** چۆل چۆلیانێ**

ئەم یارییە لەبەینی (٢-٥) کچ دەکرێ لە تەمەنی (٨-١٢) ساڵیدا. لەسەر زەوی حەوت خانە دروست دەکەن لەتەنیشت یەک، کە درێژایی هەر خانەیەک بەژنە منداڵێک بێ بە بەژنی خۆیان، بەرینایییەکەشی دوو پێ بێ، لە دوای خانەی حەوتەمیش چۆڵیە کە چوارگۆشەیەکی بەدرێژایی بەژنێکە.

بەردێکی پان، یا تاسولقەیێک، بەقەدەر ناولەپێک یا بچووکتر دەکەن بەساپ، یەکێکیان دەست بەیاری دەکا، ساپەکە بەدەستە بۆ خانەی یەکەم هەڵدەداو بە چوززەکە لەسەریەک پێ ئەڕوا و بەردەکە بەپێیەکەی خانە بەخانە ئەباو ئەیگێریتەوە لەخانەی یەکەم دەری دەکا، جاری دووەم ساپەکە بۆ خانەی دووەم هەڵدەدا و وەک جاری پێشوو ئەیباتە چۆلی و ئەی گێرێتەوە لەخانەی یەکەم دەری دەکا، ئەمجا بۆ خانەی سێیە و چوارە و پێنجە و شەشە و حەوتە و چۆلی بەم جۆرە هەڵیان دەدا و بە چوززەکە ئەی ئەیگەیەنێتە بەمەرجێ بەردەکە بۆ هەر خانەیێک هەڵبدات بکەوێتە ناویەوە و، ئەو پێیەی بەرزی دەکاتەوە ئەیخاتە سەر زەوی تا ساپەکە دەباتە چۆلی و ئەیگێریتەوە، پێیەکەی دیکەیشی نەکەوێتە سەر خەتی خانەکان و چۆل هەروەها بەردەکەش نەکەوێتە سەر خەتەکان، خۆشی لەکاتی هەڵدانی ساپەکە بۆ خانەکان شەقاوێ لەدووری خانەی یەکەم بوەستێ ئەگەر یەکێ لەم مەرجانەی تەواو نەبێ لەیاری دەکەوێ و کچەکەی دوای ئەو دەست بەیاری دەکات لەسەریەوە ئەویش هەر بەم مەرجانە، بەڵام ئەگەر یاریکەرەکەی پێشوو هیچ کەم و کوڕی نەبێ و هەموو مەرجەکانی تەواوبێ ئەوا هەر لەیاری بەردەوامە و لەکاتی هاویشتنی بەردەکە بۆ چۆلی لەسەر ئاوازێکی تایەتی دەڵێ:

ئەی چیلکە بەرپالیکە
ماڵم دوورەو نزیکی کە

ئەگەر ساپەکە کەوتە ناو چۆلی، ئەوا بە چوززەکە دەچێ و بەردەکە خانە بەخانە دەگێڕێتەوە تا لەخانەی یەکە دەریدەکا ئەم کچە چۆل تەواو دەکا و خانەی دواوە دەبێ بە پشوو بۆ ئەوە لەکاتی یاریدا هەر جارێ گەیشتە ئەم خانەیە هەر دوو پێیەکانی دەخاتە سەر زەوی و لەناو ئەم خانەیەدا (بێن) دەدا بە ئارەزووی خۆی. ئەمجا پێیەکەی بەرز دەکاتەوە لێی دەردەچێ. جا چەند جارێ چۆلی تەواو بکا هەندە لەخانە جووتەکان دەبێ بە ئیسرەحاتی کە (٢.٤.٦) هەمووی دەبێ بەپشووی ئەو سێ جاریش زیاتر چۆل تەواو بکا ئەوا لەناو چولی دا چەند جێگەیێک بۆ پشووی خۆی دیار دەکا بەقەدەر زیادەکەی. تا جارێ لەیاری دەکەوێ، بەڵام پشوو هەردەمێنێ بۆ جاریکی دیکە کە ریزدی ئەگاتەوە سەر. ئەمجا کچەکەی دوای ئەو لەسەرییەوە دەست بەیاری دەکا بە مەرجێ لەکاتی یاری کردنیدا لەسەر هەموو پشووەکانی کچەکەی پێشوو بازبداو پێی نەکەوێتە ناویانەوە و هەروەها ساپەکەشی، تا ئەویش چەند جارێ چۆل تەواو دەکا و هەندێ پشووی دەبێ لە خانەی (٢.٤.٦، چۆلی). هەروەها کچەکانی دیکەش بەمجۆرە یەکە یەکە یاری دەکەن تا لەیاری تێردەبن. جا کامیان پشوویان لەهەموویان زۆرتر بێ ئەو سەردەکەوێ.

*** حووحایی**

(٢-١٠) کچ لەتەمەنی (٨-١٢) ساڵیدا بەرانبەر یەک لەسەر زەویدا بە چینچکان دادەنیشن کە هەموو گرانایی لەشیان دەکەوێتە سەر هەردوو پێیەکانیان و هەموو لەگەڵ یەکدا بەپەلە و بەبێ وەستان خۆیان بۆ ئاسمان هەڵدەدەن و لە سەر چنچکان دادەنیشنەود لەگەڵ خۆهەڵدانەکەشیاندا دەسوورێن و یەکێکیان لەسەر ئاوازەیەکی تایبەتی ئەم هەڵبەستە دەڵێ و ئەوانەی دیکەیش دێر بەدێر بەدوایدا ئەیگێڕنەوە:

حووحایی
خۆ نەمرم دەت بەزێنم
دۆخینت دەپسێنم
بو برای خومت دێنم
یا دەڵێ:
حووحایی
نانی دایکی خۆمە
یەک بە بەژنی خۆمە
بەژنی خۆم چنارە
ئەختی خۆم هەزارە
لەسەر بەردە بۆری
کەزیم بوونە گۆری
ناکەم پەستەک سۆری

لەسەر بەردە سپیمە
ترێ تایفیمە
بەگولەی قایل نیمە
خوشکی تفەنگ چیمە
بەگولەی رازی نیمە
لەسەر بەردە رەشی
کەزیم گەییە لەشی
ناکەم پەستەک رەشی

جـا هەر یەکێ مـاندووبێ و بوەستێ، یا بکەوێتە سەر زەوی لەکاتی یارییدا، لە یارییەکە دەردەچێ تا یەکێکیان دەمێنێتەوەو بەسەر هەموویاندا سەردەکەوێ و دەیانبەزێنێ.

*** حەمەشکێ**

دوو منداڵ بەرانبەر یەک دەوەستن و بەهۆی پەنجەکانیان هەر دوو دەستەیان وەکوو چەنگاڵ لەیەک گیردەکەن، لەسەر ئاوازێکی تایبەتی ئەم یارییە دەڵێن:

حەمەشکێ
دۆدانەی سەر بەرشکێ
کابانی دەو بەکەشکێ

واتە هەر جارەی یەکیان ئەوەی دیکە بۆ لای خۆی رادەکێشێ و دەڵێ: حەمەشکێ، ئەوی دیکەیش خۆی بۆ شل دەکا و دەڵێت: دۆدانەی سەر بەرشکێ. ئەمجا کچەکەی دیکە خۆی راست دەکاتەوە بەپێچەوانەوە کچەکەی یەکەم بۆ خۆی رادەکێشێ خۆی بەلای پشتێدا خوار دەکاتەوە و دەڵی: حەمەشکێ. کچەکەی یەکەمیش خۆی بەسەریدا خوار دەکاتەوە و دەڵێت: کابانی دەو بەکەشکێ.

بەمجورە بەلای یەکدا خوار دەبنەوەو هەر جارەی یەکێکیان ئەودی دیکە بۆ خۆی رادەکێشێ، هەندە بەتوندی بە لای یەکدا خوار دەبنەوە لەگەڵ ئەم یارییەدا کە پەرچەمەکانیان وەکوو دەرویشان ئەلەرێتەوە.

*** حێللانێ**

(٣-١٠) کچ لەتەمەنی (٨-١٢) ساڵیدا دەستی یەک دەگرن و بازنەیی لەتەنیشت یەکدا دەوەستن، هەموو بازنەیی دەسوورێن بەتوندی بێ راوەستان، لەسەر ئاوازی ئەم هەڵبەستە، کە یەکێکیان دەیڵێ کە هەر دێرێک دەڵێت: لە هەڵبەستەکە کچەکانی دیکە هەموو بەجارێک دەڵێن: حێللانێ. ئەمەش هەڵبەستەکەیەتی:

هە چەرمە چەرمە چەرمە حێللانێ
حەز لەبووکێ خۆ شەرمە حێللانێ
بووکم بوو حەللارم بوو حێللانێ
لەگەڵ وسوە لارم بوو حێللانێ
وسوەلاری دوو گردی حێللانێ
دەم هێناو و دەم بردی حێللانێ
لەبرام مارە دەکردی حێللانێ
مارە مارە هەڵبەزی حێللانێ
بەسنجاق و بەدەرزی حێللانێ
سنجاقی تۆم زێرینە حێللانێ
لەخالانم کێرینە حێللانێ
خالانی تۆم خەندەکە حێللانی
ماینۆکێ گێ بەڵەکە حێللانێ
ماینۆکە ماخۆت مری حێللانێ
لەدەو کەروان بری حێللانێ
گەرووی لە قوم قومۆکی حێللانێ
دوو چاو لە نێرگزۆکێ حێللانێ
نێرگزۆکە ماهیە حێللانێ
دوو گێیی لەپشت کەزییە حێللانێ
ئەو کەزیانە چ لێ کەی حێللانێ
ماڵ و مێردی پێ دەکەی حێللانێ
ماڵ و مێردت خرابی حێللانێ
دەرکۆلی پێوە درابی حێللانێ
دەرکۆڵەی بەزنجیرە حێللانێ
تێدایە شێخ و میرە حێللانێ
شێخ و میر و ئەحمەد بەگ حێللانێ
جووتە سوارەکی چەلەنگ حێللانێ
لە بڵباسی بووە دەنگ حێللانێ
بڵباس هاتییە بەقنجی حێللانێ
شەرە لەسەر برنجی حێللانێ
سمایلاغەی هاوار کرد حێللانێ
تفەنگا قوتەی سوار کرد حێللانێ
بیست و شەشی مردار کرد حێللانێ

تا هەموو کچەکان شل دەبن ئەمجا دەستی یەک بەر دەدەن و بین دەدەن. چل پەنجا ساڵی لە پێش ئێستا کچە عازەبەکانیش تا تەمەنی شانزە ساڵی ئەم یارییەیان دەکرد، بەڵام ئێستا بووە بە یارییەکی تایبەتی کچان.

*** سابوونە رەقە**

دوو منداڵ لەتەمەنی (٦-١٢) ساڵیدا بەپێوە دەوەستن و پشتیان بەیەکەوە دەنووسێنن، یەکێ لە کچەکان هەر دوو دەستی لەسەر هەردوو شانی کچەکەی دیکە ئاوا دەکاو لە ژێر قۆڵییەوە دەریدەکا، کچەکەی دیکەیش هەر دوو دەستی دەخاتە ژێر قۆڵێ کچەکەو هەر دوو باسکی دەستەکانی بە دەستەکانی خۆی دەگرێ.

هەر جارە و یەکێکیان ئەوەی دیکە بەرز دەکاتەوەو سینگی خۆی بۆ پێشەوە خوار دەکاتەوە و دەڵێ: (سابوونە رەقە). ئەوەی دیکەیش دەڵێ: بەتەقە تەقە. ئەمجا

بەپێچەوانەوە ئەوەی دیکە ئەمەیان بەرز دەکاتەوەو دەڵێ: کیسە و کەمەر. ئەویش دەڵێت: یا پێغەمبەر.
بەمجۆرە هەڵبەستانە هەر یەکەیان دێڕێک دەڵێن و پێدا دەچنە خوارەوە، ئەمەش هەڵبەستەکەیەتی:

سابوونە رەقە
بەتەقە تەقە
کیسە و کەمەر
یا پێغەمبەر
چەقەڵی جۆمی
مەسینەی گۆمی
ئاگر گەشە
پلاو خۆشە

*** سووتام، برژام**

ئەم یارییە لە بەینی (٦-١٢) کچ دەکرێ لەتەمەنی (٧-١٠) ساڵیدا. دوو کچ دەبن بەسەردار و نەختێ لە منداڵەکانی دیکە دوور دەبنەوە، دوو تاسولقە لەپێش خۆیان کە هەڵبەستەکە دوایی هات دەستی لەسەر کام قومەت بێ ئەویان ئەبژێرێ و ئەی پشکنێتەوە، ئەگەر دەنکە مورییەکەی تێدابێ ئەوا بۆ خۆیەتی ئەگینا کچەکەی دیکە لەناو قومەتەکەی دیکەدا بۆ خۆی دەیدۆزێتەوە.
کچەکەی دیکەیش بەم چەشنە قومەتێکی پێش ئەم کچە بۆ خۆی دەبژێرێ و لەناویدا دەگەڕێ ئەگەر تێیدابێ بۆ خۆیەتی ئەگینا کچەکە بۆ خۆی لە قومەتەکەی دیکەدا دەریدێنێ.

*** مەگری، مەگری مەگری**

(٤-١٥) کچ لە تەمەنی (٧-١٢) ساڵیدا دەستی یەک دەگرن و بازنەیی بە پێوە دەوەستن، بەجارێ دەسووڕێن و خۆیان دەلەرێننەوە لەسەر ئاوازەی ئەم گۆرانییە کە یەکێ لەکچەکان دەیڵێ:

مەگری، مەگری مەگری
پێکرا بچینە قەبرێ
قەبری تەنگ و تارە
پڕ لە مشک و مارە
مشک و مار حەزیایە
خۆی لە رمبی دایە
رمبی هووکە هووکە
بردیان جووتە بووکە
بووکی مارێ میری
بردیان بۆ یەخسیری
یەخسیری ئەلاتێ
ئەحمەد بەگی کاتێ
دوو دەسترۆکی داتێ
دەسترۆکی هەورییە
لەبرینی پێچییە
برینی کامێشێ
بەردان دەقەلێشێ
بەردی ئەو لەماڵێ
پێدادەن دەستماڵێ
دەستماڵی پیرۆزە
لەماینەکی بۆزە

لەسەر ئاوازی ئەم گۆرانییە دەسووڕێن و کچەکە چەند جارێ لە سەرییەوە دووبارەی دەکاتەوە تا هەموو شل دەبن.

*** هەڵوور بەلوور (زایی مایی)**

ئەم یارییە لە بەینی (٣-٦) کچ دەکرێ لە تەمەنی (٦-١٠) ساڵی دا. هەموو لەتەنیشت یەک دادەنیشن و پێیەکانیان بۆ پێشەوە درێژ دەکەن و تا چۆکیان رووت دەکەن و یەکێکیش دەبێ بەسەردار لە بەرانبەریان دادەنیشێ، پەنجەی شادە (دۆشاو مژە)ی دەستی راستی دەخاتە ناو دەمییەوەو تەڕی دەکاو یەکە یەکە ئەیخاتە سەر لاقی منداڵەکان و هەر وشەیەک لەم هەڵبەستە دەڵێ و پەنجەکەی لەسەر لاقێکەوە دەخاتە سەر لاقێکی دیکە بەریزە، ئەمەش هەڵبەستەکەیەتی:

زایی مایی
دوو زوڕنایی
زوڕنا چەککە
پێ بە لەککە
عەیشێ ماوان
لە خۆشناوان
دەگری چاوان
چاوێ بەگوو
پیم تێوە چوو
هەڵگر ئەتوو

یا دەڵێ:

هەڵوور بەلوور تەکامە
زەرد و سوور و شەمامە
ئاوە بەرە
دەنکە زەرە
مێخم کوتا مێخ هەڵبەزی
تیکەی راستم ئەمەی گەزی

دوا وشە لەهەڵبەستەکە لەسەر کام لاق کۆتایی بێ قونجیلکەیەکی لێدەدا، منداڵەکەش ئەو لاقەی دەکێشێتەوە ژێر لەشی خۆی و دایدەپۆشێ بەکراسی خۆی، هەر کاتێ جێگەیێکی گۆشتی ئەم لاقە دیاربێ سەردارەکە قونجیلکەیەکی وای لێدەدا سووری دەکاتەوە. ئەمجا لەسەرییەوە دەست بە هەڵبەستەکە دەکاتەوە، بەم جۆرە یەکە یەکە تا هەموو منداڵەکان لاقەکانیان ئەکێشنەوە بۆ ژێر خۆیان و

دایەپۆشن.

ئەمجا بەشی دووەم لەم یارییە دەست پێدەکا کە هەر جارەی کچێک بانگ دەکا و ئەم پرسیار و وەڵامانەی لەگەڵ دەڵێ:

سەردارەکە دەڵێ: کچەکەش دەڵێ:

١- چیت لە بنە؟ ١- مافورە.
٢- چیت لەسەرە؟ ٢- تەندوورە.
٣- چی پێوە دای ؟ ٣- زەنگە زوورە.
٤- چیت تێراچوو؟ ٤- درزیلە.
٥- نەختێ ئاوم بدێ؟. ٥- ها (لەگەڵ دەستە درێژ کردنێکدا).

سەردارەکەش دەستی بۆ دەمی دەباو دەمی لێکدەدا و زۆر بە تامەزرۆ (وەکوو یەکێ شتێکی خۆش بخوا)، دەڵێت: تاڵە، جارێکی دیکە دەمی لێکدەدا و دەڵێ: شیرنە، جاری دوایەی دەڵێ: زەقنە بووتە.بەکچەکە دەڵێ: هەڵسە کەرەکە ئاوبدە ؟ کچەکەش هەردوو دەستی دەخاتە سەر چۆکەکانی خۆی و بەپەلە هەڵدەستێتەوە، ئەگەر چۆکی قرچەی لێوەهات دەبێ بەزێڕ، ئەگەر هیچ چرقەیەکیشی لێوە نەهات ئەوا دەبێ بەگوو.

کچەکانی دیکەش بەم چەشنە بانگ دەکاو ئەم پرسیارو وەڵام و فەرمانەیان لە سەر دەکا، ئەوەی زێڕی دەچێتە جێگایەک دادەنیشێ، گووە کانیش لە لایەکی دیکە دادەنیشن.

ئەمجا بەشی سێیەمی ئەم یارییە دەست پێدەکەن، زێڕەکان هەر یەکە نەختێ لە کراسی خۆیان بە هەر دوو دەستە لەپێشە خۆیەوە دەگرن وبە دەورەی گووەکاندا دەسووڕێنەوە دەڵێن: پیسکە هەندەم بۆ بشۆ نیسکە، ئەوانیش هێرش بۆ زێڕەکان دەبن بۆ ئەوەی دەستە لە سەریان بدەن پێش ئەوەی دانیشن.

*** هەڵپسکۆ**

دوومنداڵ بەرانبەر یەک دەوەستن و لەسەر ئاوازێکی تایبەتی ئەم یارییە خۆیان بۆ ئاسمان هەڵدەدەن و پێیەکانیان لەیەک دوور دەخەنەوەو دەستەکانیشیان بۆئاسمان بەرز دەکەنەوە و لەسەر سەریان هەر جارەی چەپڵەیەک لێدەدەن و دەستەکانیان بەخوارەوە شۆڕ دەکەنەوەو شەپێک لەرانەکانیان دەدەن و پێکانیان جووت دەکەنەوە. هەریەکەیان لەسەر ئاوازەی هەڵپەرینە کە جنێو بە کچەکەی بەرانبەری‌دەدا بەم هەڵبەستانە، هەر کچێک بە ناوی کچەکەی بەرانبەری. کە یەکیان ناوی ئایش بێ ئەوەی دەڵێ:

هەڵیکسۆ ئەمن و ئایش
هەڵیسکۆ دەرپێ قایش

ئەگەر ئەمەش ناوی زارا بێ، ئەوا ئایش بەم هەڵبەستە وەڵامی دەدانەوە:

هەڵیکسۆ ئەمن و زارە
هەڵیکسۆ لەسەر دارە
هەڵپسکۆ وەرە خوارە
هەڵپسکۆ بێ بن و بارە

جاکامیان ماندوو بێ و لە یارییەکە رابوەستێ تێیئەکەوێ.

*** هەی مشک، مشک مشک ؟**

(٣-١٢) کچ دەستی یەک دەگرن و بە پێوەک بازنەیی دەوەستن بەرانبەر یەک، یەکێک لە کچەکان ئەم هەڵبەستە لەسەر ئاوازەیەکی تایبەتی ئەم یارییە دەڵێ، کچەکانیش هەموو لەسەر ئاوازی گۆرانیبێژەکە ئەم هەڵبەستە هەموو بە جارێ دەڵێن: هێ هێ، ئەمەش هەڵبەستەکەیە:

*** هەی مشک، مشک مشک؟**
مشک هاتە کولێنی
دەستی کرد بە فنە فنی
خواردی ماستی هەمێنی
هاجەر حەمرت نەمێنی
دەچمە گەرێن گۆرانی
دەکوژم نەڕی و بەرانی
سەرو پێچک لۆ کابانی
ریخەڵوک لۆ شوانی
جەرگ و ناو لۆ میوانی

٣- یارییەکانی هاوبەشی کور و کچ

*** بابی بابی**

ئەم یارییە لە بەینی (٢-١٠) منداڵ ئەکرێ لە تەمەنی (٤-٧) ساڵیدا. گەورەیەک دەبێ بە سەرداریان، منداڵەکان هەموو لە بەرانبەریدا دادەنیشن، گەورەکە ئەم شتانە لە دەستە خۆیدا ئەگرێ کە هەر یەکە ناوێکی تایبەتیان هەیە لەم یارییەدا:

١- پارچە پەڕۆکێک (قاوە).
٢- نەختێک پەمۆ (پەنیرە).
٣- هەر مردییەک (گۆزە).
٤- پشولە پووشێکی بچووک (داسووکە).
٥- لە قشپلێک (گایێ رەش).

هەر جارەی یەکێ لەم شتانە لە ناو دەستی خۆیدا ئەگرێ و بۆ پێش منداڵەکان یەکە یەکە لێیان ئەپرسێ: قاوە، پەنیر، گۆزە، داسووکە، گایێ رەش؟

منداڵەکەش ناوی یەکێک لەم شتانە دەڵێ، ئەگەر ئەو شتە لە دەستە گەورەکە بێ ئەوا منداڵەکە سەر دەکەوێ و لە یارییەکە دەردەچێ، گەورەکەش دەستی خۆی دەکێشێتەوە و شتێکی دیکە دەخاتە ناو دەستەییەوە بۆ منداڵێکی دیکەی درێژ دەکا و ناوی هەموو شتەکان بۆ ئەو منداڵیش دەژمێرێ، منداڵەکەش ناوی یەکێ لەم شتانە دەڵێ. ئەگەر ئەو شتە لەناو دەستی گەورە کەبێ ئەویش لەیاری دەردەچێ و سەردەکەوێ. هەویش نەبێ ئەوا دەستەکەی بۆ پێش منداڵێکی دیکە درێژ ددکا، ئەگەر ئەویش نەیزانێ یەکی دیکە.

بەمجۆرە تاهەموو منداڵەکان یەکە یەکە دەردەچن، تەنیا یەکێکیان ئەمێنێتەوە لە دوای هەموویاندا کەهیچ جارێ ناوی شتەکەی ناودەستی گەورەکە نازانێ لەو کاتەی کە لە پێشیدا رایدەگرت، ئەومنداڵە تێدەکەوێ.

سەردارەکە سەری تێکەوتووەکە دەخاتە سەر رانی و لە ژێرەوە بەدەستەکانی هەر دوو چاوی دەگرێ و دەڵێ: تەپە رەپە، تەپە رەپە.... هتد.

منداڵەکانی دیکەیش هەموو رادەکەن و هەر یەکە خۆی لە جێگایەکدا دەشارێتەوە. ئەمجا سەردارەکە چاوی تێکەوتووەکە دەکاتەوە و دایدەنیشێنێ، کە سەیری هەر چوار دەوری خۆی دەکا هیچ منداڵێک نابینێ، سەردارکە ناوی یەکێ لە منداڵەکان دەڵێ کە دەڵێت: (فیسار) لەکام لا بێتەوە، منداڵەکەش دەستی بۆ لایەک درێژ دەکا و دەڵێ: لەم لایە، گەورەکە بانگی منداڵەکە دەکا و دەڵێ: فیسار (ناوی منداڵەکە) زەڕ، منداڵەکش لەو جێگەیەی کە خۆی شاردووەتەوە دەرنەپەڕێ و دەڵێ: عۆزۆ ئەگەر لەو جێگەیە دەرچوو کە تێکەوتووە پەنجەی بۆ درێژ کردبوو ئەوا گەورەکە پێی دەڵێ: وەی ماکەر، بەڵام لە لایەکی دیکە دێتەوە ئەوا سەردارەکە پێی دەڵێ: وەی نێرەکەر. هەموو منداڵەکان یەکە یەکە بەم جۆرە کۆدەکەنەوە، ئەوەی ماکەر بێ تێدەکەوێ، نێرەکەرەکانیش سەر دەکەون.

لەپێشانا منداڵە چاو.گیراوەکەی پێشوو لە سەر چینچکان دادەنیشێ سەری دەخاتە سەر کۆشی سەردارەکە، یەکێ لە نێرەکەرەکان سواری پشتی دەبێ، سەرداردکە هەر جارەی چەند پەنجەیەکی دەستێکی دەخاتە سەر پشتی ملی داچەقاوەکەو دەڵێ:

بابی بابی
حەمەدەی رابی
تەقڵەی لەچەندان دابی

منداڵەکەش ژمارەیەک دەڵێ کە لە ژمارەی پەنجەکانی دەستێک زیادتر نەبێ، ئەگەر ئەم ژمارەی کە دەڵێ لەگەڵ ژمارەی ئەم پەنجانە یەک بێ، کە لەسەر پشتی ملیەتی، ئەوا منداڵەکەی سەر پشتی دێتە خوارەوەو نێرەکەرێکی دیکە سواری پشتی دەبێ. بەم جۆرە یەکە یەکە نێردکەرەکان سواری پشتی دەبن، کە ژمارەی پەنجەکانی لەپشتی ملیدا زانی دێنە خوارەوە. ئەمیش بەم جۆرە یەکە یەکە سواری پشتی هەموو ماکەرەکان دەبێ.

*** بچین بچین**

ئەم یارییە لە بەینی (٢-٥) منداڵ دەکرێ لە تەمەنی (٤-٧)ساڵیدا. هەموو بازنەیی بەرانبەر یەک دادەنیشن، یەکێکیان هەردوو دەستەکانی لەپێش خۆیەوە دەگرێ بەدەستێکی پەنجەکانی دەستەکەی دیکەی یەکە یەکە دەچەمێنێتەوە لە پەنجەی بچووکەوە دەست پێدەکا و دەڵێ: بچین بچین؟، کێوە بچین؟ بچینە دزی!. خودا و پێغەمبەر قەبوڵ ناکا؟، بەملی من!.

ئەم یارییە چیرۆک و بەسەرهاتی ئەم پەنجانە دەگێرنەوە پەنجەی بچووک بە پەنجەکانی دیکە دەڵێ: بچین بچین؟ تاکو بیر لەکارێک بکەنەوە بیکەن، پەنجەی دووەم (برای تووتە) سەری سوڕدەمێنێ و دەڵێ: کێوە بچین؟! پەنجەی نێوان (هەڵمەقۆ) دەڵێ: بچینە دزی!!، پەنجەی شادە (دۆشاو مژە) بەرگری دەکا و دەڵێ: خودا و پێغەمبەر قەبوڵ ناکا؟. چونکە دزی شتێکی ناپاکە، گوناهبار دەبین، پەنجەی گەورە دەڵێ: بەملی من!! واتە گوناهی هەموو پەنجەکان دەخاتە ئەستۆی خۆی و رشتیان دەکا لەسەر دزی کردن. بەمجۆرە منداڵەکان بەریزە یەکە یەکە پەنجەکان دەژمێرن و لاسایان دەکەنەوە.

*** بووکە بە بارانە**

دوو مانگ لەپایز بچێ دەغڵ و دان پێویستی بە باران هەیە، کە بگاتە سەری زستان و مانگێ لە

زستـــان بچێ و پەڵە نەکەوێ، خەڵکەکە بۆ باران تەنگاو دەبن، پاش باران پەڵەش تا جوزەردان حەفتە حەفتە دەخڵ و دانە چاندراوەکان پێویستیان بە باران هەر هەیە، ئەگەر جارێ ماوەی دە پانزە رۆژ باران نەبارێ ئەوا هەمیشە تەنگاوی دەکەوێتە ناو خەڵکداو چاوەڕێی باران دەکەن.

جا کە باران یا باران پەڵە لەکاتی خۆی تێپەڕیێ، منداڵیش هەست بەپەستی و دڵ تەنگی خەڵکەکە دەکەن لەبەر بێ بارانی، بووکۆکەیەکی گەورە دروست دەکەن و دوو منداڵ هەر یەکە لە لایەکەوە بن پیلی دەگرن و منداڵەکانی دیکەیش بە دووایانەوە دەڕۆن، بەماڵەکانی گوندی، یا گەڕەکەکاندا دەسوڕێنەوەو لەبەر دەرگای هەر ماڵێ دەوەستن و دەڵێن:

هەیارانە بووک بارانە
گەنم رزی لە چاڵانە
گەنمی حەسەن و حوسەینیانە
هەموو قڕبوون لە تونیانە
هەروەها دەڵێن:
هەیاران و مەیاران
یاخوا بنێری باران
لۆ فەقیر و هەژاران
ئەم ساڵ بباری باران

کابانی ماڵەکەش کوتکە ئاوێ، یا جامە ئاوێ دەپرژێنێ بەسەر بووکۆکەکەو دەرزیەکی لێدەدا، لەگەڵ دەستی خۆشیدا چەنگە گەنمێ، یا چەنگە جۆیەک دەدا بەمنداڵەکان.

منداڵەکان ئەم گەنم و جۆیەی کە کۆی دەکەنەوە گشتی بەقەسپ، یا مێوژ، یا هەر جۆرە خواردنێکی دیکە دەدەن و لەگەڵ یەکدا بەخۆشی ئەیخۆن.

*** پڕنا پووش**

(٢-٧) منداڵ بەرانبەر یەک دادەنیشن، یەکێکیان شتێک لەم شتانەی، کە یاری لەسەر دەکەن لە دەستی خۆیدا دەگرێ و هەردوو دەستەکانی دەخاتە کۆشی بەبێ ئەوەی منداڵەکان هەست بکەن، دەستەکەی شتێکی تێدا هەیە یا نییە بۆ پێش یەکێ لە منداڵەکانی درێژ دەکا بە قوچاوەیی و دەڵێ: پڕنا پووش؟.

منداڵەکەش بە ئارەزووی خۆی دەڵێت: پڕ، یا دەڵێ: پووش، ئەگەر دەستەکە شتی تێدا هەبێ ئەوا پڕە، هیچیشی تێدا نەبێ پوشە، کە دەستی خۆی دەکاتەوە، ئەگەر چۆنی منداڵەکەی دیکە وتی وابوو، ئەوا ئەوەی دەستی بۆی درێژ کردووە شتێک دەدات بەدەست بۆ درێژ کردووەکە، ئەگەر بەپێچەوانەش بێ ئەوا ئەوەی دایگرتووە شتێک لەوەی دیکە وەردەگرێ. بەم جۆرە یەکە یەکە دەستی بۆ هەموو منداڵەکان درێژ دەکا هەر جارەی بۆ پێش یەکێکیان جا سەرکەوێ یا ژێر بکەوێ. ئەمجا منداڵەکەی دەستی راستی ریزەی دێتەسەر واتە ئەویش هەر وەکوو ئەوەی پێشوو دەستی خۆی بۆ هەموویان یەکە یەکە رادەگرێ ئەمجا ئەوەی دەستە راستی ریزەی ئەگاتێ...

*** تاقمانە جووت**

ئەم یارییەش وەکوو (پڕنا پوش) دەکرێ، بەڵام هەر منداڵێک کە شتەکە لەناو دەستەیدا دەگرێ پێویستە ئەو دەستەی بۆ پێش هەر منداڵێک درێژ دەکا شتێک یا چەند شتێکی تێدابێ، کە یاری لەسەر دەکەن، ئەمجا بەمنداڵەکە دەڵێت: تاقمانە جووت؟. منداڵەکەش کە دەستی بۆ درێژ کراوە دەڵێ: تاق، یا دەڵێ: جووت بە هەردووکیان شتەکانی ناو دەستەکە دەژمێرن ئەگەر چۆنی دەست بۆ درێژ کراوەکە گوتی: وابوو ئەوا ئەو شتانەی ناو دەستەکە هەمووی بۆ خۆیەتی، بەڵام بە پێچەوانەی، ئەوا منداڵەکە چەندی لەم شتە لەناو دەستی خۆیدا گرتبێ هەندە لەم شتە لەمنداڵەکانی دیکە وەردەگرێ، کە دەستی بۆی درێژ کردبوو. جا چ تاق بێ، یا جووت.

*** تەڕ و هشکانێ**

لە یارییەکی وا کە دوو منداڵ بیکەن، یا دوو بەش بن سەرۆکەکانیان تەڕ و هیشکانێ دەکەن بۆ ئەوەی کامیان لەپێشا دەست بە یاری بکا، یا کە دوو منداڵ لەسەر شتێ ناکۆکیان دەبێ تەڕ و هیشکانێ دەکەن بۆ ئەوەی بزانن قسەی کامیانە.

تەڕ و هیشکانێ دوو جۆرە:

١- یەک لە منداڵەکان پارچە بەردێکی پان، یا تاسولقەیەک بە دەستەییەوە دەگرێ و روویەکی بەتف تەڕ دەکا و بەمنداڵەکەی دیکە دەڵێ: تەڕت ئەوێ یا هیشک (وشک)؟. منداڵەکەش دەڵێ: تەڕ، یا دەڵێ هیشک (وشک). ئەمجا پارچەکەی ناو دەستی بۆ ئاسمان هەڵدەدا، کە کەوتە سەر زەوی ئەگەر ئەو رووەی

بکەوێتە سەرەوە کە منداڵەکە داوای کردووە ئەوا داواکەرەکە سەر دەکەوێ، ئەگینا تێدەکەوێ.

ب- یەکێ لەم دوو منداڵە هەر دوو دەستەکانی بەدەمییەوە دەگرێ بەبێ ئەوەی منداڵەکەی دیکە بزانێ ناولەپی دەستێکی بە زمان تەڕ دەکا و پشتی دەستەکانی دەخاتە لای منداڵەکەی دیکە و بۆ پێشیدا درێژیان دەکا و پێی دەڵێ: کام دەستت ئەوێ؟ واتە کامیان تەڕە. منداڵەکەش لەگەڵ ئاوازی ئەم هەڵبەستە هەر جارەی پەنجەی بۆ یەکێ لەدەستەکانی درێژ دەکا و دەڵێ:

هۆ زیوانە زەگەتتانە
لەپشت بیرێ مزگەوتانە
(خودا دەڵی): لەوە نییە ئەوەتانە

واتە کە پەنجەی بۆ دەستێک درێژ دەکا دەڵێت: (هۆ زیوانە)، بۆ دەستەکەی دیکەی دەبا دەڵێت: (زەگەتتانە) بۆ دەستەکەی پێشووی درێژ دەکاتەوە دەڵێ: (لە پشت بیری) بۆ دەستی دیکە دەڵێ: (مزگەوتانە) ئەمجا دەڵێ: (خودا دەڵێ لەوە نییە)، دەستەکەی دیکە دەگرێ و دەڵێت: (ئەوەتانە). جا ئەو دەستەی کە گرتوویەتی تەڕ بێ ئەوا سەر دەکەوێ، ئەگەر وشک بێ و دەستەکەی دیکە تەڕبێ، ئەوا منداڵەکەی کە دەستی خۆی تەڕ کردووە سەر دەکەوێ.

*** حندر حۆپ**

ئەم یارییە لە بەینی (٢-٦) منداڵ دەکرێ لە تەمەنی (٥-٨) ساڵیدا، ناوەڕاستی کاریتەیەک یا شەقلەیەک ئەخەنە سەر دارێکی ئەستوور، منداڵەکان دەبن بە دوو بەشی وەکو یەک، هەر بەشەی لەسەرێکی دارەکەدا دادەنیشن، بەشێکیان بەپێ خۆیان بەرز دەکەنەوە، بەشەکەی دیکەیش خۆیان گران دەکەن تا سەری دارەکە دەگاتە سەر زەوی ئینجا ئەوانەی دیکە خۆیان گران دەکەن و ئەوانەش خۆیان بەرز دەکەنەوە واتە هەر جارەی بەشێکیان بەرز دەبنەوەو بەشەکەی دیکە نزم دەبنەوە.

ئەو بەشەی بەرز دەبێتەوە دەڵێن: حندر حوپ، بەبەشەکەی دیکە کە بەرز دەبنەوە دەڵێن: بارت چییە؟ بەشەکەی یەکەمیش کە دووبارە بەرز دەبنەوە دەڵێن: نیسک و نۆک، واتە هەر بەشێکیان کە بەرز دەبنەوە لە رێگا ئەم قسانە دەکەن و بە پەلە هەر جارەی بەشێکیان بەرز دەبنەوەو ئەم پرسیار و وەڵامە لەگەڵ یەکدا دەکەن و چەند جارێ دووبارەی دەکەنەوە تا لە یاری تێر دەبن.

*** حەکایەتی مێشە**

ئەم یارییە لە بەینی دوو منداڵ دەکرێ لە تەمەنی (٦-١٠) ساڵیدا. یەکێکیان بەوەی دیکە دەڵێت: حەکایەتی مێشت بۆ بگێڕمەوە؟ منداڵەکەی دیکەیش دەڵێ: باشە بۆمی بگێڕەوە، منداڵەکە دەڵێ: بۆچ دەڵێی باشە بۆمی بگێڕەوە؟! منداڵەکەی دیکە دەڵێ: ئەی بڵێم چی؟!. منداڵەکە پێی دەڵێت: بۆچ دەڵێ ئەی بڵێم چی؟ ئەوەی دیکە دەڵێ: ئەمە چییە؟! منداڵەکە پێی دەڵێ: بۆچ دەڵێ ئەمە چییە؟.

جا ئەگەر منداڵەکەی دووەم شارەزای ئەم یارییەبێ دەڵێت: خودا گەورەیە، منداڵەکەی یەکەم قسەی دەبڕێ و ناتوانێ بەرگری بکات. ئەگینا هەرچی منداڵەکەی دووەم لە دەمیدا دەرچێ، منداڵەکەی یەکەم دەڵێ: بۆچ دەڵێت.. وتەکەی منداڵی دووەم، دووبارە دەکاتەوە. تا منداڵەکەی دووەم کە چاوەڕوانی حەکایەتەکەیە بێزار دەبێ و خوا خوایەتی، کە منداڵەکەی یەکەم وازی لێ بێنێ و لاسای نەکاتەوە، تا ئەگەر پێبکەنێ، یا هەر جێگەیەکی بجوڵێنێتەوە، منداڵەکەی یەکەم پێی دەڵێ: بۆچ پێدەکەنی، یا بۆچ ئەم جێگایەت ئەجوڵێنێتەوە.

*** دەچییە بەر مەڕی؟**

دوو منداڵ لە تەمەنی (٥-٧) ساڵیدا، بۆ ئەوەی بزانن کامیان ترسنۆکە، یەکێکیان بە ئەوەی دیکە دەڵێ: دەچییە بەر مەڕی؟ ئەوەی دیکە دەڵێت: ئا دەچم. یەکەمیان دەڵێ: نان بۆ شوانی دەبەی؟ دووەم دەڵێت: ئا ئەبەم، یەکەمیان دەڵێ: لە گورگی ناترسی؟ ئەوەی دیکە دەڵێ: نا ناترسم.

کە ئەم پرسیارانەی هەموو لێکرد لەپڕ منداڵەکەی یەکەم دوو پەنجەی شادە و نێوانی دەستێکی بو هەردوو چاوی منداڵەکەی دیکە درێژ دەکا و دەڵێ: وشت. ئەگەر چاوی نوقاند بەترسنۆک دەردەچێ، بەڵام ئەگەر چاوی هەر زەق بێ و ئەی قوچێنی، ئەوا بەئازاو دلێر دەردەچێ.

ئەوەی دیکەیش ئەم کارە بەمەیان

دەکـا. ئەمـجـا بۆیان دەردەکـەوێ کـامـیان ترسنۆکە. جا هەر کامـیـان ئازاتربێ گاڵتە بە ترسنۆکەکە دەکا.

*** سوێندە گورگانە**

گـەورەکـان ئەم یارییـە لەگـەڵ بچـووکـەکـاندا دەکـەن، گـەورەکـە دەسـتەسرێ، یا ئەنگوچکی کـراسی، یا هەر شـتـێکی پەڕۆیینی خـاوێن دەخـاتە سـەر ناولەپی دەسـتـێکی و خـواردنێکی خۆشی دەخـاتە ناویەوە، لە قـوژبـنـی بەینی سێ پەنجـەی (گـەورەو نێـوان و دوشـاومـژە)، بە منداڵەکـە دەڵێ: ئایا دەتوانی ئەم خـواردنە لەناو دەسـتـەمـدا بەزمـان هەڵبگرییەوە بیـخۆی؟ منداڵەکەش لەخۆشیـان زمانی بۆ خواردنەکە درێژ دەکا بۆ ئەوەی بیخوا. گەورەکە لەپڕ بەهەرسێ پەنجـەکـانی ناوبراو زمـانی منداڵەکـە بەتوندی دەگـرێ و هاوار هاوار بە منداڵەکە دەخا، پاش ئەوەی هەمـوو منداڵ و گـەورەکـانی دیکە زۆری پێی پێـدەکـەنن و گـاڵتـەی پێـدەکەن، ئەمـجا گـەورەکە زمـانی منداڵەکـە بەر دەدا و رزگـار دەبێ و دەبێ بە پەند بۆ هەموو منداڵەکان بۆ ئەوەی تا بیر لەشتێ نەکەنەوە خۆیان بە هەمـوو شـتێ راپێش نەکـەن و بەدوای ئەوس نەکەون بۆ هەر شتێک بچێ تا بەتەواوی لەئەنجامی نەگەن و بیری لێنەکەنەوە.

*** فروی فروی قەل فروی**

ئەم یارییـە لە بەینی (٥-١٢) منداڵ دەکـرێ لە تەمـەنی (٥-١٠) سـاڵیـدا. یەکێ دەبێ بە سـەردار، ئـەوانەی دیـکـەیش هـەمـوو لەبەرانبـەریدا دادەنیـشن، سـەردارەکـە هەر جارەی کـەناوی باڵندەیەک دەڵێ هەموویان دەستـەیان بەرز دەکەنەوە بۆ ئاسـمـان، لەناوەڕاسـتـی ئەم ناوانە سـەردارەکـە جار جار ناوی شـتـێکی دیکە دەڵێ کـە باڵندە نەبێ، هەر منداڵی دەسـتـی بەرز بکاتەوە لە چوارەمـدا (دۆشـاو مژە) دەڵێ: شادە نیـژ لە (قـامکی گـەورە)شـدا دەڵێ: ئەسـپێ کـوژ. جـا کـە منداڵەکـانی دەرخست، کە ناوی هەموو پەنجەکانی ئەزانێ، منـداڵی دیـکـە دەست بە ژمـاردنی پەنجـەکانی خۆی دەکـا. بەم جۆرە هەموویان یەکە یەکە بەرێزە هەر جـارەی یەکـێکیـان ناوی هەمـوو پەنجـەکـانی خـۆی دەڵێ، هەر یەکێکیش نەیزانی هەموو گاڵتەی پێ دەکەن.

*** کەرەکم بار کردییە**

کە منداڵـێک حوشدی کەلووکی، یا شـێـرە کلۆیەک، یا زەردەواڵـەیەک (زەنـگـە زۆرە) دەگـــرێ چـوزە ژەهریـــەکـەی زەردەواڵەکـە بەدەست هەڵدەکێـشی و دەچێـتـە ناو قـۆیەنە داڵێک ئەو شـتـەی، کـە گـرتوویەتی بەدزی دەیخاتە سـەر لەشی یەکێک و دەڵێت:

کـەرەکم بار کـردییـە
ئاگـای لەخـۆی نییـە

منداڵەکانیش هەر یەکە دەستی بەسەر شان و سەری خۆیدا دەگێڕێ بۆ ئەوەی بزانن کـامـیـان بارکـراون، بارکراوەکە دەستی بەشتەکە دەکەوێ و ئەیگرێ، کە فـڕێی بدا، کـە چاوی بە زەردەواڵەکـە (یا ئەو شـتـەی کـە لێی بارکراوە) ئەیهاوێ.

*** هەڕی زمزمی**

ئەم یارییـە لە بەینی (٨-٢٠) منداڵ دەکـرێ، لەتەمـەنی (٦-١٠) سـاڵیـدا، هەمـوو بەریزە لەتەنیـشت یەکـدا رادەوەستن و دەسـتی یەک دەگـرن، یەکـێکیـان دەبێ بە مـەلا دەڵێ: قاز و قـورینگ گوریسی ماڵی مـیـری درێژکـەنەوە؟ منداڵەکـان هەر یەکە بە درێژایی باڵێک لەیەک دوور دەبنەوە بەبێ ئەوەی دەسـتی یەک بەربدەن، مـەلا دەڵێ: تاژیان جل کـەن؟ ئەوانیش هەمـوو بەجـارێ لەشیان ئەلەرێننەوە دەڵێن: جل ل ل. مـەلا دەڵێ: مـاینان جل کـەن؟. ئەوانیـش خـۆیان دەلەرێنـنەوە دەڵێن: جل ل ل. مـەلایەکـەیان دەڵێ: مـەلا دەڵێت: نوێژێکی پشـتـاو پشت بکەن؟ منداڵەکان هەموو لەسـەر گازی پشـت درێژ دەبن بەبێ ئەوەی دەسـتی یەک بەربدەن. بەم جـۆرە هەرچی مەلا بیـەوێ بە منـداڵەکـانی دەکـا، کـە لەم پرسـیـار و وەڵامـانەوە دەبنەوە منداڵەکەی دوایی بەمـەلا دەڵێت کە لە پێشـەوە وەستاوە: بەدۆڵ بێین یا بە زوڕنا؟ ئەگەر مەلا وتی: بەزوڕنا ئەوا منداڵەکـان دەستی یەکیان گـرتووە و بەدوای منداڵەکەی پێشەوە دەکەون و لەو سـەرەوە بۆ لای مـەلا دەچن و دەڵـێن: تیـو ریو ریو ریو... تـا گشـتیـان لەژێر دەستی دوو منداڵەکەی پێشـەوە دەردەچن (کـە بەیەکـەوەیان گرتووە و بەرزیان کردوونەتەوە) تەنیا منداڵەکەی دەسـتە سـەردارەکـە نەبێ دەرناچێ و پشـتی دەکـەوێتـە مـەلا و رووی دەکەوێتە منداڵەکەی دیکە، کە دەسـتی دیکەی گرتبوو. منداڵەکانی دیکەیش چۆن هاتبـوون بەم چەشنە

بەتەنیشتەکەی دیکەدا دەگەڕێنەوە جێگەی خۆیان. ئەمجا مەلا دەڵێ: مەڕی (فیسار*) زا کاوڕێکی نێری هێنا (ئەگەر کوڕبێ) یا کاوڕێکی مێی هێنا (ئەگەر کچ بێ).

ئەوەی دوایی دیسان بەمەلا دەڵێ: بەدۆڵ بێین یا بەزوڕنا؟ ئەگەر مەلا گوتی: "

(*) ناوی باوکی ئەو منداڵە دەڵێ کە پشتی کەوتۆتە مەلا."

بەزوڕنا ئەوا وەکو جاری پێشوو بۆیان دەچن، ئەگەر گوتیشی: بەدۆڵ ئەوا وەکوو جاری پێشوو بۆیان دەچن، بەڵام لەکاتی ڕۆیشتندا هەتا دەڕۆن هەر دەڵێن تەپ، تەپ، تەپ.... وەکو دۆڵ کوتان تا هەموویان لەژێر دەستە بەرزکراوەکانی دوو منداڵەکەی پێش مەلا دەردەچن تەنیا یەکێک دەگەڕێتەوە پشتی دەکەوێتە کاوڕەکەو سەرکارەکەی پێشوو، دیسان مەلا دەڵێ: مەڕی فیسار زا کاوڕێکی... هێنا جا کچ بێ یا کوڕ. بەم جۆرە یەکە یەکە مەڕی باوکیان دەزێ و هەموو منداڵەکانیان دەکەوێتە یەک و وەک شەمەندەفەر بەدوای یەکدا ڕیز دەبن و پشتی یەک دەگرن.

ئەمجا مەلا و منداڵەکەی دوایی هەر یەکەیان لەسەرێکەوە منداڵەکان بۆ خۆی ڕادەکێشێ تا ڕیزەکە دەپسێتەوە، جا کامیان زۆرتر منداڵی بەدوای خۆیدا ڕاکێشابێ، ئەو سەردەکەوێ.

*** ئەزە لەزە (ئەشکە لەشکە)**

چەند کەسێ لە جێگایەکی وا کە بیانەوێ لە خۆیان زیاتر هیچ کەسێ تێنەگا، یا بەیەکێکی ئەشارەزای ئەم جۆرە قسەکردنە بێتە لایان گاڵتەی پێدەکەن بەبێ ئەوەی لە قسەکانیان بگات.

قسەکردنەکەشیان ئەمەیە: کە هەر پیتێک دەڵێن لەکاتی قسەکردندا ئەم وشەی بۆ زیاد دەکەن (ئەشکە، یا ئەزە) بۆ ئەوەی لەخۆیان زیادتر کەسێکی دیکە تێنەگا. بۆ وێنە کە بڵێن سیروان، دەڵێن: سەشکە، یەشکە، ڕەشکە، وەشکە، ئاه شکە ئەشکە، یا دەڵێن: کەزە، یەزە ڕەزە، ئاهزە ئەزە. ئەوانەی کە زۆر لەگەڵ یەکدا بەم جۆرە دوابن زۆر بەئاسانی و بێگرێ وەڵامی یەک دەدەنەوەو وەکوو بولبول پێدا دەچن، بەبێ ئەوەی هیچ کەسێکی دیکە تێ بگا.

*** بارە خێیانی**

ئەم یارییە لەبەینی سێ کەس دەکرێ، یەکێکیان لەسەر چنگ دادەنیشێ و هەردوو چوکی دەخاتە سەر زەوی، دووەکەی دیکەیش هەر یەکەیان هەر دوو پێیەکانی دەخاتە سەر پشتی داچەماوەکەو لەسەر قوون دادەنیشێ، هەر یەکەیان لە تەنیشتێکیەوە. هەردوو پێی بەرانبەرەکەی خۆی بەدەست دەگرێ لەسەر پشتی داچەماوەکەوە.

داچەماوەکە هەوڵدەدا کە هەر دوو کەسەکەی سەر پشتی هەڵگرێ و لەزەوی بەرزیان بکاتەوە، جا ئەگەر هەڵیان بگرێ ئەوا بەهێزە. دووەکەی دیکەیش بەم چەشنە هەرجارەی یەکێکیان دادەچەقێنەوە دوو منداڵەکەی دیکە بەرزدەکاتەوە، جاری وا دەبێ یەکێکیان دووەکەی دیکە بەرز دەکاتەوەو لە ئاسمانەوە هەڵیان دەداتە سەر زەوی، یا دووەکەی سەر پشتی یەکێکیان پێیەکانی ئەوەی دیکەی لەدەست بەردەبێ و هەر دووکیان هەریەکە بە لایەکدا وەرئەگەڕین و ئازاریکی باش ئەخۆن.

*** بەللووری و وەیارۆک**

کچە عازەبەکان کە دەچوونە سەر زەوی و دەشت و زوورگ کێلگەکان بۆ چۆغانان، یا کەنگر و تۆلکە و کاردی و قەلوغانە... هتد لە ڕێگادا کە بە نزیک شوانێ یا کاروانێ، یا ڕاوچی، یا جوتیارێکدا تێ ئەپەڕین، بە هەڵبەستێ بەلووری و وەیارۆک جنێویان پێ دەدا، یا کچەکان ئەختێ لەیەک دوور دەبوونەوەو خۆبەخۆیی جنێویان بۆ یەکتر ڕەوان دەکرد، ئەم هەڵبەستانەیان بەدەنگ و ئاوازەیەکی زۆر خۆش ئەوت بەدەنگێکی بەرز کە لەناو گوندیەوە گوێیان بۆی شل دەکرد و لە دەنگەکان کچەکانیان دەناسیەوە.

لە بەلووری کچەکە پەنجەی گەورەی زوو زوو لە گەردەنی خۆی دەدا لەسەر ئاوازەی گۆرانییەکە وەکوو لێدانی پیانۆ، بەڵام لە وەیارۆک پەنجەی شادە (دۆشاو مژە) لە گەردنی دەچەقێنێ و لەسەرەوە بۆ خوارەوە پێدا دەسوێ و هەڵیناگرێ و زوو زوو لێی دەدا.

زۆربەی هەڵبەستەکانی بەلووری وەیارۆک بۆ نووسین ناشێن لەبەر جنێوە بێزەوەرەکانیان، تەنیا ئەم چەند دێرە نەبێ کە لەچاو ئەوانەی دیکە بە حەوت ئاو شۆراینەوە.

(١) بەلووری، بەلووری

مەرێ عەولاّ شوانێ هەلکاتە تەلانێ
دەخوا دار شیلاتێ
خۆزێ دار شیلان بام
لەزێێ کیژۆلان بام
لەریزێ دوگمان بام
لەسەر مەمکولان بام

(٢) بەلللوری، بەلووری
بەلللورێ بادینێ کیژ چوو ئاوێ بینێ
کور چوو لێی بستینێ

(٣) بەلووری، بەلووری
وەرە خوارێ لەگردێ
دەرپێیەکەت ئاو بردێ

یەکەمیان دەمە تەقییە لەبەینی شوانێک و کچێک، دووەمیان دەمەتەقییە لە بەینی کچەکانی سۆرانی و بادینی، کە لەسەر (زێی بادینان*) ئەوەستان بەرانبەر یەکدا، بەلاّم بەداخەوە وەلاّمی کچە بادینییەکانم چنگ نەکەوت، کە بەکچە سۆرانییەکانی دەلێن. سێیەمیش کچێک بە کچێکی دیکە دەلێ.

لەوەیارۆکێشدا هەر ئەم هەلبەستانە بەکاردێن تەنیا لەجێگەی بەلللورێ دەلێن: هۆ هۆ وەیارۆک ئەمجا هەلبەستەکە دەلێن، و هەر وشەیەکی بەلللوری لەناو هەلبەستەکەدا هەبێ دەیکەن بە وەیارۆک.

(*) زێی بادینان: لەسەر کەلەکی یاسین ئاغاوە دەبێتە سنووری شێوەی سۆرانی و بادینی.

تەرکی بن بەری: لە ئاهەنگی بووک گواستنەوەو شەوانی درێژی زستاندا لەحوجرەی فەقییان و دیوەخانەکاندا دەکرا، کە چەند گەنجێک کۆدەبونەوە یەکێکیان دەخستە ژێر بەڕە، یا لبادێک، گشت لەشیان دادەپۆشێ و هەر یەکەیان لنگە کلاشێکیان بەدەستەیانەوە دەگرت و هەر جارەی یەکێکیان کلاشەکەی بەهێز لە لەشی داپۆشراوەکە دەداو ئەویش ناوی یەکێ لەدانیشتووەکانی دەگوت: ئەگەر ناوی ئەو کەسە بوایە، کە لێی داوە، ئەوا ئەوەی ژێر بەڕەکە رزگار دەبوو ئەوەی لێی داوە تێدەکەوت و دەچێتە جێگەی لێدراوەکە. ئەگەر ناوی ئەویش نەبێ ئەوا یەکێکی دیکە لینگە کلاشێکی لێدەدات، بەم جۆرە هەر جارەی یەکێک لێی دەدا و ئەویش ناوێک دەلێ، تا جارێ لەکاتی لێدانا ناوی ئەو کەسە دەلێت کە لێی دەدا، ئەمجا رزگار دەبێ و ئەوەی لێیداوە جێگەی دەگرێتەوە... ئەویش هەروەها، بەلاّم ئەوەی کە جاری یەکەم خۆی بەخت بکا و بچێتە ژێر بەڕەکە، پاش رزگار بوونی لەژێر بەڕەکەدا لەهەریەکێ بدا و ناویشی بلێن: دەیبوورن. لەبەر ئەوەی کە جاری یەکەم سەربەخۆ خۆی بەخت کردووە و چۆتە ژێر بەڕەکەوە.

*** تەلە و ڕێویانێ**

ئەم یارییە لە بەینی دوو کەس دەکرێ، یەکێکیان دەبێ بەتەلە، هەر دوو دەستەکانی بەیەکەوە دەبەستن، هەر دوو پێیەکانیشی بەیەکەوە دەبەستن و لەسەر دەستە و پێیەکانی ئەوەستێ. منداڵەکەی دیکەیش دەبێ بە ڕێوی و لنگێکی دەخاتە مەیدانی هەردوو دەستی تەلەکە و لنگەکەی دیکەیشی دەخاتە بەینی هەردوو پێیەکانی تەلە، سەرپشتی دەخاتە ژێر سگی تەلەکە.

ئەوانەی کە بۆ سەیرکردنیان وەستاون پاڵێ بەتەلەکەوە دەنێن و دەیخەنە سەر زەوی، ڕێویەکە بەتەلەوە دەبێ. تەلە بەهێزی خۆی دەست و پێیەکانی لەیەک دوور دەخاتەوە، ڕێویش دەستدەکا بەهاوار هاوار لەبەر ئازاری قاچەکانی، کە هەر یەکە بە لایێکدا دەکشێن، بەلاّم ئەگەر ڕێوی لەتەلەکە بەتینتربێ سەری دەخاتە سەرسکی تەلە و پاڵەپەستۆی لەسەر دەکا و هێزی لێدەبڕێ، تەلە ناچار خۆی بۆ ڕێویەکە شل دەکا و ڕێوییەکە بەبێ ئازار رزگار دەبێ، بەلکو هێشتا تەلە لەبەر ئازاری سکی هاوار دەکا، بەلاّم هەر یەکێ شارەزای ئەم یارییە نەبێ، نابێ بەڕێوی چونکە زۆر ئازار دەخوا، ئەگەر هێزی تەلە و ڕێوییەکە وەکوو یەک بێ.

*** تەندوورە سورکە**

(٨-١٤) گەنج دەبن بەدوو بەشی وەکوو یەک، هەر بەشەی سەردارێکیان هەیە، هەردوو سەردارەکە (هۆپ هۆپ قەرەتۆپ) دەکەن، کامیان تێ بکەوێ هاوبەشەکانی دادەچەقێنەوە*) و سەردارەکەشیان بەدەورەیاندا دەسووڕێ و پارێزگاریان دەکا بەشەکەی دیکەیش هەموو بە دەورەیاندا دەسووڕێن، هەر یەکێکیان بۆی هەلکەوێ خۆی بۆ سەر تەندوورەکە هەلدەدا بەبێ ئەوەی

سەردارەکە بتوانێ لەقەی لێبدا، چونکە سەرداری داچەقاوەکان لەقە لەهەر یەکێکیان بدا، ئەوا بەپێچەوانە بەشەکەی دیکە تێ دەکەون و ئەم بەشە داچەقاوەی پێشووش لەدەورەیاندا دەسوورێن و خۆیان بۆ سەر سەریان هەڵدەدەن، بەڵام ئەگەر یەکە یەکە خۆیان هەڵدایە سەر تەندوورەکە بەبێ ئەوەی سەردارەکە بتوانێ لەقە لە هیچێکیان بدا، ئەوا سەردارەکە لەدیاریاندا دەوەستێ، چونکە هەریەکێ کە خۆی هەڵدایە سەر تەندوورەکە و پێیەکانی لەزەویدا بەرز بووەوە سەردارەکە ناتوانێ لەقەیان لێبدا. تەنیا لەوانەی سەر زەوی نەبێ و بەمەرجێ دەستیشی لە هاوبەشەکانی خۆی بەرنەدا لەکاتی لەقە هاویشتندا.

کە هەموو خۆیان هەڵدایە سەر تەندوورەکەدا چەماوەکان ملیان شل دەبێ لەبەر گرانی و سەنگی ئەوانەی کە سواری سەریان بووینە، ناچار تەندوورەکە کور دەکەنەوە، یا دەرووخێن و دەکەونە خوارەوە. ئەمجا لەسەرییەوە دەست بە یارییەکە دەکەنەوەو هەر داچەقاوەکانی پێشوو دادەچەمێنەوە، بەشەکەی دیکەیش بە دەورەیاندا دەسوورێن و خۆیان بۆ سەر سەریان هەڵدەدەن، تا جارێ سەرداری داچەقاوەکان لەقە لە یەکێ دەدا لەبەشەکەی دیکە لەوکاتەی پێی لەسەر زەویدایە بەبێ ئەوەی دەست لە داچەقاوەکانی هاوبەشی بەربدات. ئەمجا هاوبەشەکانی رزگار دەبن و بەشەکەی دیکە تێدەکەون و ئەوانەش خۆیان بەسەر سەریان هەڵ دەدەن لەکاتی هەڵکەوتا، سەرداری داچەماوەکانیش پارێزگاری هاوبەشەکانی دەکا.

(*) هەموو بازنەیی لەتەنیشت یەکدا دەوەستن و روویان لەیەک دەکەن و سەریان بوژووردوە خوار دەکەنەوە.

*** جغزێ**

(٦-١٢) گەنج دەبن بە دوو بەشی وەکو یەک، بەشێک تێدەکەون و دەچنە ناو جغزێک (دیرێکی بازنەیی کە لەسەر زەویدا دەکێشرێ)، بەشەکەی دیکەیش لە دەورەی جغزەکە دەسوورێن و بە توپێکی پەرۆینی رەق لەبەشەکەی ناو جغزەکە دەدەن و لەجغزەکە دوور دەبنەوە، ئەوانەی ناو جغزەکەش تۆپەکە دەگرنەوەو بەپەلە بۆ ئەوانەی دەرەوەی دەهاوێن بەمەرجێک لەناو جغزەکە دەرنەچن، ئەگەر تۆپەکەیان لەهەر یەکێدا ئەوا ئەوەی لێی داوە لەناو جغزەکە رزگار دەبێ و لێدراوەکە لەجێگەی ئەودا دەچێتە ناو جغزەکە. ئەگەر لەهیچ کەسێکیشیان نەدا ئەوا ئەوانەی دەرەوە تۆپەکە دەگرنەوەو یەکێکیان دەهاوی بۆ یەکێکی دیکە تا یەکێکیان بۆی هەڵدەکەوێ و تۆپەکە بەتوندی لەیەکێکی ناو جغزەکە دەدا ئەگەر لەهیچ کەسێکیشی نەدا تێدەکەوێ و دەچێتە ناو جغزەکە، هەر یەکێکیش لەوانەی ناوەوە لە یەکێکی دەرەوە بدا رزگار دەبێ و لەجغزەکە دێتە دەرێ لێدراوەکەش تێ دەکەوێ و دەچێتە ناو جغزەکە.

*** خەجە روو (خواجە روو)**

(٨-١٦) گەنج دەبن بە دوو بەشی وەکو یەک، هەر بەشی سەردارێکیان هەیە، ئەم دوو سەردارە (هۆپ هۆپ قەرەتوپ) دەکەن. کامیان تێبکەوێ هاوبەشەکانی بازنەیی لە تەنیشت یەک دادەنیشن و پشتیان لەیەک دەکەن، هەر دوو سەردارەکەش لەنزیکیانەوە دەوەستن، سەرکەوتووەکە چاوی تێکەوتووەکە دەگرێ بەهەردوو دەستی، هاوبەشەکانی هەموو لەگەڵ یەکدا رادەکەن و خۆیان دەشارنەوە تا سەردارەکەیان دەڵێ:

قەرە، قەرە، قەرە یەک
قەرە، قەرە، قەرە دوو
قەرە، قەرە، قەرە سێ
خۆتان بکەنە داوو دەرزی

سەردارەکە تا بتوانێ ئەم وشانە یەکە یەکە درێژ دەکاتەوە بۆ ئەوەی هاوبەشەکانی بەتەواوی دوور بنەوەو خۆیان بشارنەوە کە هەموو قسەکانی تەواو کرد چاوی سەردارەکەی دیکە بەردەدا. ئەمجا هەر دوو سەردارەکە بەدوای ئەوانەدا دەگەرێن، کە خۆیان شاردووەتەوە. سەرداری تێکەوتووەکان روو لەهەر لایێ دەکا دەڵێ. تاوە (واتە لەم لایە خۆیان شاردووەتەوە). سەردارەکەی دیکەیش دەڵێ: تاونییە (واتە لەم لایە نینە). بەم چەشنە بۆ هەر لایێ دەچن یەکەمیان دەڵێ تاوە؟. ئەوەی دیکەیش دەڵێ: تاونییە، ١- تاوە؟ ٢- تاونییە..... ١- تاوە؟ ٢- تاو نییە؟ ١- تاوە؟ ٢- تاونییە.....

ئەگەر ئەو بەشەیان دیتەوە (دۆزییەوە)، کە خۆیان شاردووەتەوە، ئەوا بەپێچەوانەوە ئەوان دادەنیشن و بەشەکەی دیکە خۆیان دەشارنەوەو

لەسەریەوە دەست بە یارییەکە دەکەنەوە، بەڵام ئەگەر نەدۆزرانەوە ئەوا لەپڕ هێرش دەبنە سەر دانیشتووەکان و دەڵێن: (پێدادە، پێدادە...)، بەهەردوو دەستەکانیان چەپەڵۆک لەسەرو گێلاکی دانیشتووەکان دەدەن، دانیشتووەکانیش دەست بە هاوار هاوار دەکەن و دەڵێن: هەی داد هەی داد هەی داد ئەمجا دەڵێن: خەجە رو پینە و پەرۆ، خەجە رۆ پینە و پەرۆ، خەجە رۆ پینە و پەرۆ....

سەردارەکەیان کە گوێی لەهاوار هاواری هاوبەشەکانی دەبێ بەراکردن دەگەڕێتەوە بۆلایان، لەدەوردیان ئەسووڕێ و پارێزگارییان دەکا، ئەگەر لەقەی لەیەکێکی بەشەکەی دیکەدا بەبێ ئەوەی دەست لەهاوبەشەکانی خۆی بەربدا، ئەوا بەپێچەوانەوە دەست بەیارییەکە دەکەنەوە، بەڵام ئەگەر سەردارەکە نەیتوانی لەقە لەهیچێکیان بدا بەشەکەی دیکە هەر بە دەورەیاندا دەسووڕین و هەر یەکێکیان بۆی هەڵکەوێ لەپڕ چەپەڵۆکی لەسەر و گولاکی یەکی لەدانیشتووەکان دەداو بەپەلە دوور دەبێتەوە پێش ئەوەی سەرداری دانیشتووەکان بیگاتێ و لەقەی لێبدا.

بەم چەشنە لەسەر و گوێلاکی دانیشتووەکان دەدەن تاکو جارێ سەرداری دانیشتودکان لەقە لەیەکێ لە بەشەکەی دیکە دەداو لێدراوەکە و هاوبەشەکانی تێدەکەون و دادەنیشن، ئەوانەی دیکەیش خۆیان دەشارنەوە و لەسەرییەوە دەست بە یارییەکە دەکەنەوە.

*** دار کێشکانێ**

کە دوو گەنج دەبێ بە رکابەرییان، هەریەکەیان خۆی لەوەی دیکە بەهێزتر بزانێ، گوێیاڵێ، یا دارێکی وەک گۆپاڵ ئەستوور دێنن، هەردوو گەنجەکە لەبەرانبەر یەکدا دادەنیشن و پێیەکانیان بۆ پێش خۆیان درێژ دەکەن و لەگەڵ پێییەکدا ئەیکەنە رکە، هەر یەکەیان بەهەردوو دەستەکانی ناوەڕاستی دارەکە دەگرێ لەناوەڕاستی خۆیان گرتوویانە، هەر یەکە لەگەنجەکان دارەکە بەهەموو هێزی خۆی بۆلای خۆیدا رادەکێشێ، جا کامیان ئەوەی دیکەی بۆ خۆی راکێشێ ئەویان سەردەکەوێ و بەهێزترە.

*** درۆینەی بەکرەیی**

هەموومان دەزانین کە درۆینە چ ماندوو بوون و ئازارێکی بو سەپان و کرێ پاڵەکان هەیە، بەڵام بێ چاری بوو دەبوایە هەر بیکەن. لەبەر ئەوە رێگایەکی وایان دۆزییەوە کە بەرگری ئەم ئازار و ماندووبوونەی پێوە بکەن و بیکەن بە سەیرانێ کە ئەویش بەکرەیی بوو، واتە بەگۆرانی گوتن درۆینەیان دەکرد. زۆربەی سەپانەکان درۆینەی بەکرەییان دەکرد و باشترین شایەر لەناویاندا هەڵبەستەکانی بەکرەیی لەسەر ئاوازەیەکی تایبەتی درۆینە بە گۆرانی دەوت، ئەوانەی دیکەیش دێڕ بە دێڕ بە دوایەوەدا هەموو بەجارێ دەیانگێڕایەوە، درۆینەکان وا گەرم دەکرد کە هەستیان بەماندوو بوونەکە نەدەکرد، کێشەکەرەکەش لەدوایاندا رشتتر دەبوو لەسەر کۆکردنەوەی سواڵەکان.

ئەگەر بێ و هەڵبەستەکانی بەکرەیی هەموو بنووسرێتەوە ئەم پەراوە بەشی ناکا. ئەمەش چەند وێنەیەک لە هەڵبەستەکانی بەکرەیین:

-(تاخمەی کیژان ئەوا هات)-

تاخمەی کیژان ئەوا هات
یاری من لەگەڵ نییە
لەولا زوڵفی گەورزنەی
زوڵەیخای خدرییە
مەمکی دوو سێوی لاسوور
بەجووتە هەڵیان داوە
ئەوا سەری دوو ساڵە
بۆ تۆ پاوان کراوە
وەک پاوانی ئاغاکەت
کەس دەستی لێ نەداوە
دەچمە شاری هەولێرێ
بەقەیسەری و دوکانە
ئەگەر باوەڕم پێ ناکەی
چاوکاڵی زۆر تێدانە
سەردارمان محەممەدە
خۆشەویستی خودایە
سەری لەعەرشی فەلەک
بنی لەئەرزی دایە
لەگوارەکەی سێ گۆڵی
بەهیەی حەسەنییە
گۆتم بەدایکی بڵێم
دایکی لەماڵێ نییە
بابی وا لەهەولێرە
کاکی وا لەجۆتییە
دەستەم هاوێشتە ملی
دایکی بەسەر هاتییە
کوڵکەکی لەزگی بێ
ئەستووری بچێتە رانی
کرمی کەوێتە گیانی
وەک سەی بن کوندەڵانی
خواردنی دڕک و دارێ

لەهاتی ئاوو نانی
* * *
تاخمەی کیژان ئەوا هات
یاری من لەگەڵدایە
ئەگەر باوەڕم پێ ناکەی
تۆزێ کورتە باڵایە
ئەویش بەعەیب ناشێ
چونکە، نەخشەی خودایە
قۆندەرەکی لەپێ دا
دەگرێ پەنجە و پاش پانی
چاوی وەستای کۆرەیی
لەگەڵ دەرزی و دوورمانی
شلکۆکەی ناوقەد باریک
لەنواران پاڵی داوە
دڵم نەهات چی بڵێمێ
دەمم لەدەمی ناوە
-(ئەزە)-
دەک نەمێنم ها ئەزە
سینگت بیستان و رەزە
بەدڵی خۆم لێکرد حەزە
حەزم کردبوو لەچاوی
لەسی بەندەی کلاوی
ناوێرم بینم ناوی
لەبەر تەرمسە باوی

*** دزینی هەش**

کە یەکێکی شارستانی چەند ڕۆژێ لە گوندێکدا بمێنێتەوە و دانیشتووانی دێیەکە بێزاری لێبکەن لەبەر ئێسک گرانی، ئەم یارییەی پێدەکەن.

چەند گەنجێک دۆستایەتی لەگەڵ دەکەن بەجۆرێکی وا کە باوەڕیان پێبکا، ئەمجا پێی دەڵێن: جوولەکەیەک لە گوندەکەمان هەیە یەک فەردە هەشمان لێ دزیوە، کە زۆر لەزێڕ بەنرخترە، وا لەناو کاولێک شاردوومەتەوە، تۆ هەر ئێستا هەشەکە ببەو بۆ شار تا جوولەکەکە هەستی پێنەکردووە، کە لێی دزراوە، بیفرۆشە و بەشی ئێمەش لەپارەکە بێنەوە ئەم دێیە، هەموومان وەکو یەک تێدا هاوبەش دەبێن.

بەهەر جۆرێ بێ تەماح دەدەنە کابراو رازی دەکەن و دەیبەنە ئەو جێگایەی کە هەشەکەیان لێێ شاردۆتەوە، ئەو فەردەی، کە لە پێشتردا چەند پارچە خشتێکیان خستۆتە ناوییەوەو زاریان توند گرێداوە، دەیدەن بەکابرا و دەڵێن: فەرموو بیبە، بەڵام کەس هەست نەکا کە تۆ بردووتە، چونکە ئێستا پۆلیسێک هاتۆتە دیوەخان نەوەک بگیرێین.

کە کابرا هەشەکە دەبا و نەختێ لێیان دوور دەبێتەوە. ئەوانیش بەپەنا دزە دوورو نزیک هەر بەدوایەوە دەڕۆن. کە نەختێ لە گوندەکە دوور دەبنەوە یەکێکیان لاسای جوولەکە دەکاتەوە دەستدەکا بەجنێوو بەدوای شارستانەکەدا رادەکاو دەڵێ: (ئەی هاوار هەشەکەمیان برد، کوڕە بسۆزمان بمگەنی ماڵم کاول بوو)، بەم شەوە چەند کەسێکی دیکەیش کە ئاگادارن لەم کارەساتە کۆ دەبنەوەو بەدوا شارستانەکەدا رادەکەن، ئەویش کە گوێی لەدەنگی جوولەکە و ئەم کۆمەڵە خەڵکە دەبێ تا تینی تێدا هەیە رادەکا، جوولەکە دەڵێ: (کوڕە پۆلیس بەقوربانت بم). یەکێکی دیکە لاسای پۆلیس دەکاتەودو دەڵێ: کوڕە ئەم سەگ باوکەم بۆ بگرن تا بیدەم بەقانوون.

شارستانەکە کەهەست دەکا ئیش هەندە گەورەبوو، فەردەکە بەهەشەوە فڕێ دەدا و تا توانای هەبێ رادەکا و لەگوندەکە دوور دەبێتەوە، بێرای بێر ناوێرێ جارێکی دیکە تخوونی ئەم گوندە بکەوێ، هەر جاردی ناوی ئەم گوندەش بەر گوێی بکەوێتە موچڕکەی پێدا دێتەوە، گەنجەکانیش گەلێکی پێی پێدەکەنن و لەدەستی رزگار دەبن.

سی، چل ساڵی پێش ئێستا یەکێ لەشاری کەرکووک هات لە گوندی (خرابە دراو*) میوان دەبێ، ئەم کابرایە زۆر را لەخۆبووە بەتایبەتی لە راست کچان خۆهەڵکێش و ئاڵچاغ بووە، کابرای خانەخوێ چەند هاوڕێیەکی خۆی کۆدەکاتەوە پێیان دەڵێ: ئێوە چۆن ئەم میوانەم لەکۆڵ دەکەنەوە و لەچنگی رزگارم دەکەن؟ یەکێ پێی دەڵێ: بۆ منی لێ گەڕێ! هەڵسا ئەم پلانەی بۆ دانایەوەو وای لێکرد جاریکی دیکە نەگەڕیتەوە بۆم ئەم دێیە. پاش ئەودی بەدزی گێڕایانەوە گوندەکە و بەچەند جۆرێکیش ئازاریان دا، لەجۆخینان لەسەر گۆشتی رووتی وردە کوتیان لەپشتی دەسوی و دەیانوت: پشتت بۆنی هەشەکەی فەردەکەی هەڵگرتووە، ئەویش هەر هاوار هاواری بوو لەبەر ئازاری پشتی، لەسەر ئەو حاڵەش هەر دەیووت: دەی چاوەکەم بۆنەکەی بچوێنن تا ئاشکرا نەبێ کە من هەشەکەم دزیوە. بەم شەوە رەوانی هەولێریان کردەود، ترسیشی هەر مابوو دزییەکەی لێ ئاشکرابێ تا خۆی گەیاندوە کەرکووک. کابرای خانەخۆی زۆر سوپاسی کابرای خاوەن

پیلانەکەی کرد، کە لەدەست ئەو میوانە رزگاری کرد.

* خرابەدراو: دەکەوێتە سەرووی رۆژئاوای هەولێر نزیکی بیست کیلۆمەتر دوور دەبێ.

* دەستار

هەر ماڵێک کە ساواریان لێ بکردایە، شەوێک چەند کچێکی عازەبیان کۆ دەکردەوە و بۆ ئەوەی ساوارەکەیان بەدەستار بۆ لێ بکەن، بەتایبەتی ئەو کچانەی، کە هەڵبەستی دەستاڕیان زۆر دەزانی، دەبوو بەئاهەنگێکی زۆر خۆش لەم ماڵەدا کچەکانی گەڕەک و گوند سەربەخۆ روویان لەم ماڵە دەکرد، جاری وا ئەبوو لە ئێوارەوە تاکو بەیانی بەددەم هەڵبەستەوە دەستاڕیان لێدەکرد بێ ئەوەی بێزار بن، بەڵام کە بیانزانیبوایە کچێکی وایان تێدا نییە هەڵبەستیان بۆ بڵێ، هیچێکیان نەدەچوون بۆ ئەم ماڵە، ئەگەر چەند کچێکیشیان کۆ بکردایەوە ئەوانیش زوو پەرتەیان لێدەکرد.

کە دەستاڕ لێ کردنەکە گەرم بوایە، هەر جارەی سێ کچ بەرانبەر یەک لەدەورەی دەستاڕەکە دادەنیشتن (لەبادینان دوو کچ و کوڕێک دادەنیشتن)، هەریەکە دەستێکیان بە باسکی دەستاڕەکەوە دەگرت و لەگەڵ یەکدا دەیانسوڕاند، یەکێکیان بەدەستەکەی دیکەی (بەجۆری پێویست) هەر جارەی چەنگێ ساواری دەکردە ناو دەستاڕەکە. کە ئەم سێیە ماندوو دەبوون سێی دیکە جێگەیان دەگرتنەوە.

لەگەڵ دەستاڕ سوڕاندنەکەشدا یەکێکیان هەڵبەستی تایبەتی دەستاڕ لێ کردنی دەگوت: لەسەر ئاوازەی تایبەتی خۆی، ئەوانەی دیکەیش دێر بەدێر بەدوایدا دەیانگێڕایەوە. بۆ وێنە:

بادە بادە دایکی
تو دەدمە میرەکی
میری من کێ لەوانە
میرێ تور عەلۆ جوانە
عەلۆ جوانە من ناوێ
عەلۆی بەینە سەر ئاوێ
لێی برشێنێ گولاوێ

* راوە بەراز

سی، چل ساڵ لەمەوپێش ئەم ئاوو رووبارانە وەکو ئێستا دەشتێکی پان نەبوو، کە کرانەوە بە سەوزەو شینایی و بەهۆی مەکینە دەکێلدرێن و ئاو ئەدرێن، بەڵکو هەموویەک تەختە دار و باری خۆرسک دایپۆشیبوو هەموو لایەک پاڵیان دابووە یەک و تێک ئاڵابوون بەتووترک و بیسیر و کرتی و گەزو قەمیش و قەڕەم، کە پڕ بوو لەبەرازو رێوی و چەقەڵ و گورگ. ببوون بەهۆی مەترسییەکی گەورە بۆ ئەو کەسانەی کە رێگایان کەوتە ئەم چەم و دارستانانە وەکو خاوەن چوار بێستان و سەیناغەکان و ئەو کەسانەی دەچوون بۆ هەڵاتن بۆ گرتنی سەری خانووی تازە دروستکراو.

لەبەر ئەوە هەر کژەی چەند جارێ، بەتایبەتی لەکاتی هەڵسانی ئاوی رووبارەکان، گەنج و پیاوەکانی گوندەکان خۆیان ئامادە دەکرد و چەند سەگێکی دڕیان لەگەڵ خۆیاندا دەبرد، هەر یەکێکیش تفەنگێکی حوسکە، یا حەشکەی هەبوایە لەگەڵ خۆیدا دەیبرد، هەموو بۆ رابواردن و سەیران روویان دەکردە چەم و دارستانەکانی بەگۆرانی و بەستەو حەیران دەڕۆیشتن بۆ راوە بەراز.

کە دەگەیشتە ناو ئەم دارستانە تێکئاڵاوانە، دەیانکرد بەهەیهاو و هەرا و بەردی گەورە گەورەیان هەڵدەدا بۆ ناو ئەو دارە تێکئاڵاوانەدا کە بەخشەخش بەناو دارەکاندا دەڕۆیشتن، سەگەکان هەموو بەدوای بەردەکان دەکەوتن و هێرشیان بۆناو قویەنە دارەکان دەبرد کە مرۆڤ بەهیچ جۆرێ توانای نەبوو بەناویدا بڕوا لەبەر بۆڕی و قەبەیی ئەم دارانە، کە هیچ رێگای لێ نەبوو.

لەژێر ئەم قۆیەنە تۆترکانە دەبوو بە مرە مری بەرازو وەڕینی سەگەکان کە بەگژ یەکدا دەچوون، چەند بەرازو دەعبای لەژێر ئەم توترکانە هەبوایە هەموو دەردەپەڕین خەڵکەکە بەسەر دار تووەکان دەکەوتن و بەتفەنگ و قەمیشی تیژکراو لەبەرازەکانیان دەدا کە سەگەکانیان بەدووایەوە بوون جا چەند بەرازێ سەگەکان دەیانخنکاندن، چەندیکێش راوچییەکان دەیانکوشتن، بەرازەکانیش چەند سەگێکیان دەتۆپاند و بریندارییان دەکردن، بەرازەکانی دیکەیش ناچار روویان لەرووبارەکە دەکرد و بەمەلە لێی دەپەڕینەوەو ئەم ناوچەیان بەجێدەهێشت و روویان لەناوچەیەکی دیکە دەکرد و لانەیان لێدەکرد.

راوچییەکان هەتا ئێوارە بەم چەشنە رایاندەبوارد لە جێگایەکەوە بۆ جێگایەکی دیکە دەچوون تا دەمەو رۆژ ئاوا ئەمجا بەرەو ئاوایی

دەگەڕانەوە، تا چەند رۆژی لەناو گوندی باس هەر باسی راوە بەرازەکەبوو، فیسار بەرازێکی کوشت، هەندە نەمابوو بەرازێ لەفیکە بدا، سەگەکەی فلان بەراز لێی دا، سەگی فلان کەس بەرازێکی خنکاند... هتد.

بەڵام ئێستا بەدەگمەن بەرازێ نابینرێ لەناو ئەم چەم و دارستانانەدا، کە هەر رۆژێ هەزارەها کەس هات و چوی پێدا دەکەن بەبێ مەترسی لەدڕندە، لەبەر نەمانی ئەو دار و بارە خۆڕسکانەی، کە دەبوون بەجێنشینی ئەم دڕندانە و لانەیان لەژێریدا دەکرد.

*** راوە ژیشک**

چەند گەنجێکی گاڵتەچی کۆدەبنەوەو پیلانێک بۆ یەکێکی نەشارەزای ئەم یارییە دادەنێنەوە بەتایبەتی لەگەڵ ئەو شارستانیانەی، کە بەمیوانی دەچنە گوندەکەیان کە شەوێ راوە ژیشکی پێبکەن.

گەنجەکان دۆستایەتی لەگەڵ شارستانییەکەدا دەکەن و بەدەوریدا دەگەڕێن، لەبەینی خۆیاندا دەڵێن: دەبا ئیمشەو راوە ژیشکێک بکەین!. کابرای نەشارەزاش کە گوێ لە قسەکەیان دەبێ و شتی وای نەدیوە دەڵێ: منیش لەگەڵ ئێوە دێم بۆ راوە ژیشک. گەنجەکانیش ئەم داوەیان هەر بۆ ئەوەو دەڵێن: باشە. بەم شەوە خۆیان رێکدەخەن و تەنەکەیەک لەگەڵ خۆیان دەبەن و روو لەدەشت دەکەن، کە لەئاوایی دوور دەبنەوە بەشارستانییەکە دەڵێن: تو لەگرتنی ژیشک شارەزانیت، لێرە دانیشە بە بەردێ هەر لەم تەنەکە بدە، تا ژیشکەکان لە گەل تەقە تەقی تەنەکەکە جێ لەق بن و رابکەن و لەژێر پرچکەکاندا دەرچن، بەڵام تۆ لەتەنەکە کوتانی خۆت نەکەوێ ئێمەش دەچین ئەو ژیشکانەی رادەکەن کۆیان دەکەینەوە.

کابرا دەست دەکا بەتەنەکە کوتانی خۆی، گەنجەکانیش دەست دەکەن بەهەیهـا هو بو راپەراندنی ژیشکەکان و هەر یەکەیان بەلایەکدا دەڕۆن و پەرتەی لێدەکەن بەهاوار هەیهاو تا لەشارستانەکە دوور دەبنەوەو هەموو ئەگەڕێنەوە گوندی و دەچنە دیوەخان، تا درەنگ دادەنیشن ئەمجا پەرتەی لێدەکەن و هەر یەکە لەماڵی خۆی لێ رادەکشێ و دەنوێ تا بەیانی.

کابرای بەستەزمانیش لەم چۆڵییە هەر تەنەکە کوتانییەتی و چاوەڕوانی گەڕانەوەی هاورێکانی دەکا، ئەگەر زوو هەست بە پیلانەکە بکا ئەوا دەگەڕێتەوە بۆ ئاوایی ئەگینا هەر لەسەر تەنەکە کوتانی خۆیدا بەردەوامە تاخەوی لێ دەکەوێ لەسەر تەنەکە کوتانەکەدا، یا هەر تەنەکە کووتانییەتی تا بەری بەیان.

جارێکیان یەکێکی شاری هەولێر هاتە دێی گالینج، ئەم کارەیان پێکرد، تا چەند سەعاتی هەر تەنەکەیان پێ دەکوتا، گەنجەکانیش گەڕانەوە و لەدیوەخان دانیشتن، لەپاشان بانگیان کردەوە و گوتیان: ئیمشەو مانگە شەوە هیچ ژیشکێک نەهاتووەتە دەرەوە با بگەڕێینەوە ئاوایی.

*** ساوار کوتان (حەڵڵاو)**

لەدێهاتەکاندا کۆی ساوار کوتان خۆشترین کۆڕە بۆ گەنجەکان، هەر ماڵێ لەگوندێکدا ساواریان بکوتابوایە گەنجەکانی گوندی هەموو روویان تێدەکرد بۆ ساوار کوتان لەپاش بانگی شێوانەوە.

ساوارەکەیان دەکردە ناو قۆڵتێکی بازنەیی و هەرجارەی چوار گەنج یەکە کوتکێکیان بەدەستەیانەوە دەگرت و بازنەیی بەدەورەی قۆڵتەکەدا دەوەستان و دەستیان دەکرد بە ساوار کوتان، کە ئەم چینە ماندووەدەبوون چواری دیکە جێگەیان دەگرتنەوە.

لەگەڵ ساوار کوتانەکەشدا وردە وردە دەسوڕان بە دەورەی قۆڵتەکەداو یەکێ هەڵبەستی ساوارکوتانی لەسەر ئاوازێکی تایبەتی دەڵێ، کەهەر نیوە دێڕێک لە هەڵبەستەکە دەڵێ ئەوانەی دیکە هەموو بەدوایەوە دەیگێڕنەوە، کچێکیش ئەو دەنکە گەنمانەی بەدەستە دەخستەوە ناو قۆڵتەکە، کە لەگەڵ کوتکەکاندا دەپەڕێن، کچەکانی گوندیش هەموو بۆ سەیرکردنیان روو لەم ماڵە دەکەن.

خاوەن ساوارەکە سەبەتەیەک یا دوو سەبەتە دیکەی، یا هەنجیر، یا هەر میوەیەکی دیکەی دەکڕی پاش کۆتایی هاتنی ساوارکوتانەکە گەنجەکان دادەنیشن و بەدڵێکی شاد دەیانخوارد و شەویان بەم جۆرە رائەشکاند و تا بۆ نووستن پەرتەیان لێ دەکرد، جا هەر شەوێ ساواری ماڵێکیان دەکوتییەوە. ئەمەش چەند وێنەیەکە لەهەڵبەستەکانی ساوارکوتان:

هەڵبەستەکانی پێشەکی ساوارکوتان: -

حەلالاو حەلالاو
دەلێدە دەبکوتە
بیکە کا، بیدە با
کیژ لێنێ، کوڕ بیخوا
دەن لەناوی دەرێنێ چاوی
لەبۆ خادیکەی، زێ بەدراوی
دەن لەرۆخی، دەرێنێ پۆخی
لەبۆخادیکەی، مەمک خۆخی
سوفی و مەلاحەی حەی دەکەن
چاو لەکوفتەی هەر زەق دەکەن
جار و نۆیان ئاوا دەکەن!
بەقاڵ هاتن هەشت و نۆ
نە نانیان هێشت نەفرە دۆ
ئێمە چ بخوین بابەڕۆ!
لەگەڵ تۆمە تۆ بگێرەوە
چاوی حیزت مەشێرەوە
ئەوەی لەکنت بنێرەوە
بەکلدان و ئاوێنەوە
لەگەڵ تۆمە لەگەڵێتە
گەردن مامزی بەقەرێتە
ئاقل دار بووم لۆت بووم شێتە

بەمجۆرە پێدا دەچنە خوارەوە بە (لە گەڵ تۆمە) تا زیاتر لە (١٠) دێر دەڵێ: ئەمجا بەهەوەسی خۆی هەرچی هاتە بەر دەمی نایگێڕێتەوە کە زۆربەیان هەڵبەستی دڵدارین.

٢- هەڵبەستەکانی دڵداری کە زۆربەی هەڵبەستەکانن، هەر چەندی بنووسرێتەوە تەواو نابێ:

- (دەمە تەقێ لەبەینی دایک و کچێک)-

مالّی تەنکەی لەقەد گردی
جەرەی پڕ بوو داینا عەردی
دایکی گوتی ماچیان کردی
کچ:
بەپێش ماڵیاندا رابردم
جەرەم خوار بوو لۆی راست کردم
سەیان دریوو لێی پاس کردم
دەستی راستی لەمل کردم
بەدەستی چەپ مەمکی گرتم
بەزۆرداری ماچی کردم
دایک:
ئەرێ کیژم چەند عەییاری
شەقت نەکەی وەک خەییاری
کیژ ماچ ناکرێ بە زۆرداری
کچ:
ئەرێ دایە مەمکە لۆمە
ئەو هەتیمە جەرگی خۆمە
دایک:
ئەرێ کیژم ناتکەم لۆمە
سەرم سپییە و پشتم کۆمە
ئەو فێلانە لەمەر خۆمە
لەگەڵ بابت جارو یار بووم
لو جاحێلان تەبەرا بووم
کچ:
ئەتۆ شیشی من کەبابم
ئەمن لەتو چێتر نابم

*** سەر لێشێواندن و زمان تەتلە پێکردن**

گەورەو بچووک بەژن پیاوو کوڕ و کچ ئەم یارییە دەکەن، کە چەند کەسێ لەکن یەک دادەنیشن، یەکێکیان رستەیەک دەڵێ و داوا لەدانیشتووانی دیکە دەکا و دەڵێ: کە هەر یەکێکیان لەسەر یەک و زوو زوو دووبارەی بکەنەوە، ئەمەش چەند وێنەیەکە:

١- قوری کوڕێ کەر تێ قرپێ.
٢- سەد دەرزی، دوو سەد دەرزی بەکونە دەرزی دایکم دابەزی.
٣- شلە ساوار سێ شلە ساوار و ئەی بابە لەو سێ شلە ساوارەی.
٤- پیرەژنە گوو زەردە، گوو زەردەم بەدەمت، دەمت بەگوو زەردەم.
٥- شەکی سەر رەشی پاشای سوارە شەکی سەر رەشی دایکم بوو.
٦- سێ سنگم دەستە دایێ، دووم کوتا کایێ، یەکم دا دایێ.
٧- چل چرگی چلەمن، ها چل چرگی چلەمن، مل ئەقی مل رووتی مل رنیاو.

*** قسەی ئەستەق**

کە چەند کەسێ کۆدەبنەوە کاتێکی خۆش بەم قسانە دەبنە سەر، بەتایبەتی لەشەوانی زستاندا، کە بەریزە هەر یەک قسەیەک دەگێڕنەوەو چەند جارێ ئۆرەیان دێتەوە سەر، هەموو شل دەبن لەبەر پێکەنین.

ئەمەش چەند وێنەیەکێتی:

١- یەکێکی گێل و گوار دەبێ بە سەرباز، فێری عەرەبی نەدەزانی، لەبەر ئەوە عەریفەکەی فێری چەند پرسیار و وەلامێکی دەکا، یەکێ لەم فێرکردنەی ئەمە بوو: ئەگەر پرسیان (کم عمرك)؟ بلێ (١٧سنة). کە وتی (کم صار لك بالخدمة)؟ بلێ (سنة واحدة). کە وتی (تطوعت من اجل الوطن لو للراتب)؟ بلێ (الاثنين معا). سەربازەکە لەدڵی خۆیدا دەڵێ: جاری یەکەم دەڵێم (١٩) سنة). جاری دووەم دەڵێ:

(سنة واحدة). جاری سێیەم دەڵێم (الاثنين معا).

بەخت و نێوچاوانی ئەم هێر و هورە ڕۆژی پێنج شەممە لەکاتی پشکنینی جل و بەرگدا، ئەفسەرەکە بەشپرزەی دەیبینێ و پێی دەڵێ: (ولك هاي كم صار لك بالخدمة؟) ئەویش وەڵامەکەی پێشووی لەدڵی خۆیدا بەریزە گرتووە و دەڵێ: (١٩ سنة سيدي). ئەفسەرەکی لێی مڕ دەبێتەوەو خۆی گڤ دەکاتەوەو دەڵێ: (انا حمار لو بقر گدامك؟). ئەویش دەڵێ (الاثنين معا سيدي).

٢- سەپانێک لەگەڵ ئاغاکەی لە جۆخینان ڕەوسەیان بڕ دەکرد، ئاغا بە سەپانەکەی گوت: بڕۆ لەماڵەوە شوژنێ بێنە دەرکی خەرارەکەی پێ بدوورین؟. سەپانەکەش کە دەچێ تەنیا کچێکی ئاغاکەی لەماڵەوە دەبێ، بە کچەکە دەڵێ: ماچێکم بدێ؟ کچەکەش دەڵێ: کوڕە بڕۆ هەی سەگی سەگباب. سەپانەکە دەڵێ: دیارە باوەڕم پێ ناکەی وەرە تا بەباوکت بڵێم، کچەکە لەگەڵ خۆی دەباتە بەر دەرگای حەوشەو لە دوورەوە ئاغاکەی دیارە لەجۆخینان، هاوار دەکاتە ئاغاکەی و دەڵێ: مامە وا نامداتێ؟ ئاغاکەش دەڵێ کچێ بیدێ هەی.. کچەکە ناچار ماچێکی دەداتێ، ئەمجا شوژنەکە بۆ ئاغاکەی دەبا.

٣- کابرایەکی ترسنۆک خەنجەرێک و دەمانچەیەکی لا دەبێ، بە ڕێگایەکی چۆڵدا دەڕوا لە پڕ کابرایەکی سەڵتی تووش دەبێ هیچ جۆرە چەکێکی لانابێ، بەکابرای چەکدار دەڵێ: کوڕە رووت بە ؟. ئەویش خەنجەرەکە بەدەستی دەگرێ و دەمانچەکەش بەدەستەکەی دیکەی بەبێ ئەوەی بیانوەشێنێ، کابرای سەڵت دەست دەداتە گاشە بەردێک و بوی دەچێ و دەڵێ: سەگباب پێت دەڵێم رووت بە ؟. چەکدارەکە لە ترسان هەموو چەکەکانی بۆ دادەنێ و کابرا دەیانبا و دەڕوا.

رووت کراوەکە کە دەگەڕێتەوە ناو دۆست و برادەرەکانی پێی دەڵێن کوا چەکەکانت ؟. دەڵێ: ڕێگرێ لێی ساندم. دەڵێن: کوڕە تۆ. چۆن بۆی رووت بووی ؟. دەڵێ: باوکم دەستێکم خەنجەر بوو، دەستێکیش دەمانچە، خۆ کەڵەباب نەبووم بە دەندووک شەڕیکەم.

* کڵاو درکانێ

ئەم یارییە تایبەتی بە شوانەکان، کە لە دەشتێکدا کۆدەبنەوە. یەکێکیان گۆپاڵەکەی خۆی بە پەلار دوور هەڵدەدا، لە کوێ کەوتەوە دەچێ لەو جێگەیە ئەی چەقێنێ، شوانەکانی دیکەیش لە جێگەی خۆیانەوە گۆپالەکەی خۆیان بۆ چەقاوەکە هەڵ دەدەن، هەریەکێ لێی بدا خۆی رزگار دەکاو جارێکی دیکە نایهاوێ، ئەوانەی دیکەیش بە نۆبە هەر یەکە چەند جارێ

گۆپاڵەکانیان بو گۆپاڵە چەقاوەکە هەڵ دەدەن و هەر یەکێ لێیبدا رزگار دەبێ، تا لە دوابیدا تەنیا یەکێ ئەمێنێتەوە کەهیچ جارێ لە گۆپاڵە چەقاوەکە نادا، ئەوانیش بەهەموویان کڵاوەکەی لی ئەسێنن و بە گۆپاڵان هەر جارەی بۆ لایەکی هەڵ دەدەن، خاوەنەکەشی بەم لاو بەو لادا ڕادەکا بە دوویدا، بەڵام هەر یەکێکیان کە بو ئەوەی دیکە هەڵی دەدا دەڵێ: ئەوەی بدا دایکی بدا. لەبەر ئەوە هەر یەکەیان پێش ئەوەی خاوەنەکەی بیگاتێ بۆ یەکێکی دیکەی هەڵ دەداو جوونەکە لە خۆی دوور دەخاتەوە، بەم لەم یارییەدا بەشداربێ دەبێ ببێ بە ئاش، کە هەر یەکە لە گەنجەکان دەڵێن: من دەبم بەئاش سەردارەکەیان دەڵێ: نە، تۆ ببە بە ماکەر، تۆش ببە بە ئاشەوان، تۆش ببە بە خاوەنی باراش، خۆشم دەبم بە ئاشوەستا، تاوا لە ئەشارەزایەکی دەکەن خۆی داوای ئەوە دەکا ببێ بە ئاش، لای وایە بێ ئازارترە، چونکە هەموویان داوایان دەکرد، ببن بە ئاش.

کراسێکی ژنانەی درێژی بە باخەڵ دەکەنە بەر ئاشەوان و بالیفێکی لەژێر کراسەکەوە لە سگی دەبەستن و دەبێ بە کابرایەکی تەنگەستوور، دووانیش دەبن بە کەر، کە یەکێکیان بە پێوە دەوەستێ و ئەوەی دیکەیش لە پشتی دەچەمێتەوەو سەری بە پشتی ئەوی پێشەوە دەکا، پارچە پەڕۆکێکی گەورە یا جاجمێکیان بە سەردا دەدەن و دایاندەپۆشن. بۆرییەکێش دەدەنە دەست ئاشەکەو پێی دەڵێن: تۆدەمت بخە ناو ئەم بۆرییەو هەر بڵێ (پپ، پپ، پپ،...).

ئاشەوان بە ناو (دانیشتووەکان) دا دەگەڕێ هەر جارەی لە پڕ لەقەیەک لە رانی یا لە

پێی یەکێکیان دەداو دەڵێ: هەها ئەوە کونە جرجە شەپلتەیەکی لێدە؟.. یەکی بە دوایەوەیە دوو سێ لەقە لە دانیشتووەکە دەدا، لە یەکێکی دیکە دەداو دەڵێ: ئەی سندانت لێدا ئەوەش کونە مشکە شەپلەیەکی لێدە؟. بەم چەشنە تا دەرۆن هەر بە لەقە لە دانیشتووەکان دەدەن، لەپڕ کوڕی ئاشەوانەکە لە بەر دەرگاوە بانگ دەکا و دەڵێ: باوکە باراش هات! باوکی دەڵێ: باراشەکە چییە؟. کوڕەکە دەڵێ: گەنمە. باوکی دەڵێ: کەرەکەی چییە؟. کوڕەکە دەڵێ: نێرەکەرە. باوکی دەڵێ: بۆی درشت لێکە.

پاش نەختێ کوڕەکە دووبارە دەڵێ: باوکە باراش هات. باوکی دەڵێ: باراشەکە چی یە؟. کوڕەکە دەڵێ: ساوارە. باوکی دەڵێ: کەرەکەی چییە؟. کوڕەکە دەڵێ: ماکەرە. باوکی دەڵێ: بۆی بکە بەئارد. ئاشەوان لەخۆشیان گەش دەبێتەوەو لەتاوا بەم لاو بەولادا دەگەڕێ و لەبەر خۆیدا وردە گۆرانی دەڵێ، کە خاوەنی باراشەکە لە کەرەکەی دوور دەبێتەوە ئاشەوان کەوچکێکی گەورەی بۆ (ئەسکو) بەهەردوو دەستەکانی لەبەینی هەردوو رانی خۆیدا دەگرێ و سەرەکەشی بۆ پێشەوە درێژ دەکا و یاغر یاغر بۆلای کەرەکە دەچێ و ئەسکوویەکە لەپاشەوەی کەرەکە دەسوێ، هەموو دانیشتووەکان دەستدەکەن بە پێکەنین، ئاشەکەش لەبەر پێکەنین نەختێ لە (پپ پپەکەی) دەکەوێ، (ئاش وەستا) خۆی تەنگاو دەکا و دەڵێ ئەها ئاشەکە تێکچوو، دەنگی چاک نابێ، دەچێتە لای ئاشەکەو (ئاش وەستاکە لە پێشا لەناو لەپی هەردوو دەستەکانی بەتنی ساج رەش کردووە) دەستی بەرووی ئاشەکەدا دەسووێ و رووی رەش دەکا، هەموو خەڵکەکە پێدەکەنن، ئاشەکەش هەر سەیری کەر و ئاشەوان دەکا لە پێکەنینی خۆی ناکەوێ، ئاش وەستا بەم جورە هەر خەریکە رووی ئاشەکە رەش دەکا، کەپووی دەگرێ و رەشی دەکا و دەڵێ: ئەوە بۆ ئیش ناکا؟!. هەروەها گوێیەکانی و چەناگە و کولمی، یا هەموو رووی رەش دەکا.

خاوەن باراش بەسەر ئاشەوانەکەدا دەچێ، کە بە کەرەکەیەوە خەریک دەبێ، دەبێ بەهات و هاواری ئاشەوان و خاوەنی کەرەکە، هەر چەندی ئاشەکە لەسەر روورەشی خۆی بە کەرو ئاشەوانەکە پێدەکەنی، دانیشتوودکان هەندەی دیکە لەبەر پێکەنین بەحاڵی ئاشەکە لەسەر پشت دەکەون، کەهەموو رووی رەش کراوەو هەر دەڵێ (پپ، پپ پپ). ئەمجا دانیشتووەکان دەڵێن: کوڕینە ئەم ئاشە چەند دووکەڵی گرتووە؟ ئاشەکەش کە دەستی بەرووی خۆیدا دەسوێ هەموو دەستی رەش دەبێ، ئاش وەستا رادەکا و ئاش بەدوای دەکەوێ بە جنێودان، تا بەهەر جۆرێ هەموو دانیشتووەکان دڵی ئاشەکە دەدەنەوەو چاوی دەشۆن، بەڵام بێ کەلکە، تا پاش چەند رۆژێکی دیکەیش هەر جارێ ئاشەکە ئاش وەستا دەبینێ جنێوی پێدەدا و لەدڵی دەرناچێ، چونکە لەپێش هەندە خەلکە ئابڕووی بردووەو کردوویە بەگاڵتە.

*** کەری کەر هاژوو**

(٦-١٤) گەنج دەبن بەدووبەشی وەکوو یەک، هەریەشەی سەرۆکێکی هەیە. هەردوو سەردارەکە (هۆپ هۆپ قەرەتۆپ) دەکەن، کامیان تێبکەوێ هاوبەشەکانی نەختێ لێیان دوور دەبنەوە و پشتیان دەخەنە بەشە سەرکەوتوودکە و بەپێوە دەوەستێ بێ ئەوەی ئاوڕ بۆ پاشەوە بدەنەوە.

هەرجارەی یەکێ لەبەشە سەرکەوتووەکە ئەچێ سەری بەپشتی یەکێ لە تێکەوتووەکان دەکا، سەرۆکەکان بەتێکەوتووەکە دەڵێن: کێت داژوانی؟. ئەویش ناوی یەکێ لە سەرکەوتووەکان دەڵێ، ئەگەر ناوی ئەو کەسە بێ کەسەری بەپشتیەوە ناوە ئەوا ئەوەی پشتی بەکۆڵ هەڵی دەگرێ تا جێگایەکی دیارکراو دەیگێڕێتەوە. بەڵام ئەگەر ناوی ئەو نەبێ ئەوا تێکەوتووەکە ئەوەی پشتی بەکۆڵ هەڵدەگرێ تا جێگە دیار کراوەکە و ئەیگێڕێتەوە ئەمجا یەکێکی دیکە لەسەرکەوتووەکان سەری بەپشتی یەکێ لە تێکەوتووەکان دەکا.

بەم چەشنە تاهەموو سەرکەوتووەکان، یەکە یەکە سەریان بەپشتی تێکەوتووەکان دەکەن جا لەپشت دەکرێن یا لەپشتیان ددکەن.

ئەمجا بەپێچەوانەوە بەشەکەی دیکە دەچنە پێشەوەو بەشە تیکەوتووەکەی پێشوو یەکە یەکە سەر بە پشتی تیکەوتووەکانی تازە

دەکەن. بەم چەشنە هەر جارەی بەشێکیان تێدەکەون تا لەیاری تێر دەبن.

* کەڵەک داپڕین

(٦-١٤) گەنج دەبن بەدوو بەشی وەکوو یەک، قومەتە خوڵێکی گەورە دەکەن و بەردێکی هەندەی ناولەپێکی دەخەنە ناوییەوە، بەشێکیان تێدەکەوێ و پارێزگاری قومەتە خۆڵەکە دەکەن و هەوڵدەدەن لەقە لە بەشەکەی دیکە بدەن کە نزیکیان دەبنەوە بۆ ئەوەی تێبکەوێ، بەشەکەی دیکەیش هەوڵدەدەن بەردەکەی ناو قومەتەکە دەربخەن، هەریەکێ، پارێزگارەکان لەقومەتەکە دوور بێتەوەو یەکێ لەهێرشبەرەکان بە بەینی قومەتەکەو دوور کەوتووەکەدا بڕوا (بەبێ ئەوەی لەقەی لێ بدرێ) دەڵێ: بڕ. ئەوا بڕ کراوەکەی پارێزگا لەیارییەکە دەردەچێ. هەر یەکێش لەبەشە پارێزگارەکە لەیەکێ بدا، لەبەشەکەی دیکە لەقە لێ دراوەکە لەیارییەکە دەردەچێ. بەمجورە یەکە یەکە لەیارییەکە دەردەچن تا تەنیا یەکێ لەهێرشبەرەکان ئەمێنێتەوە لەقەی لێ نەدرابێ ئەویش ئەوەیە (چیلە بەکەڵ) و هەموو ئەو پارێزگارانەی کە ماونەتەوە بەدوایدا رادەکەن، ئەگەر توانیان لەقەی لێبدەن ئەوا پارێزگارەکان گاسنێکیان لەهێرش بەرەکاندا دەبێ، ئەگەر نەشیانتوانی لەقەی لێدەن تا ئەگاتە قومەتە خۆڵەکە و بەلەقە بەردەکەی لەناویدا دەردەخا (کەڵەک دەڕوخێنێ) و بەشە هێرشبەرەکان گاسنێکیان لەبەشەکەی دیکە دەبێ. ئەمجا بەپێچەوانەوە بەشەکەی دیکە هێرش دەبەن.

* گوریسی بن سنگی

(٥-١٠) گەنج هەریەکە گورزێکیان بەدەستەوەیە سنگی لەزەوی دەکوتن و سەری گوریسێکی دووباڵ درێژی پێوە دەبەستن، یەکێک تێدەکەوێ هەموو گورزەکان لە یاری کەرەکان ئەسێنێ و لەتەنیشت سنگەکە دەیانخاتە سەر زەوی و سەرەکەی دیکەی گوریسەکە بەدەستەییەوە دەگرێ و دەڵێ: (تۆز بەری ئاسمانی گرت) واتە یارییەکە دەستی پێکرا. هەموو بەپەلە لەسنگەکە دوور دەکەنەوە تێکەوتووەکەش سەری گوریسەکە دەگرێ و بەدەورەی سنگەکەدا دەسوڕێ و پارێزگاری گورزەکان دەکا و ناهێڵێ ئەوانەی دیکە بیانبەن، ئەوانەی دیکەیش بەدەورەیدا دەسووڕێن و هەوڵدەدەن گورزەکان ببەن. ئەگەر گوریس بەدەستەکە لەقەی لەهەر یەکێکدا بەبێ ئەوەی دەست لە گوریسەکە بەردا ئەوا لەقە لێدراوەکە تێدەکەوێ و سەری گوریسەکە دەگرێ و ئەوەی دیکە رزگار دەبێ. بەم چەشنە هەریەکێ لەقەی لێبدرێ تێشەکەوێ و ئەوەی پێشوو رزگار دەبێ تا یەکێ بۆی هەڵ دەکەوێ و هەموو گورزەکان دێنێ. بەبێ ئەوەی لەقەی لێدرێ. گورزەکان بەسەر خاوەنەکانیان دابەش دەکا، ئەمجا بەهەموویان لەتێکەوتووەکە دەدەن بۆ گورزەکانیان هەتا جارێ لەقەیەک لەیەکێکیان دەدا و خۆی رزگار دەکا، لەقە لێدراوەکەش تێدەدەکەوێ و سەری گوریسەکەی دەگرێ و هەموو بەگورزان لێی دەدەن تا ئەویش لەقە لەیەکێکی دیکە دەدا و خۆی رزگار دەکا....

* گەنم گەنانێ

ئەم یارییە لەبەینی (٣-١٢) گەنج دەکرێ، هەموو بازنەیی بەرانبەر یەک دادەنیشن، هەر یەکەیان لەجێگەی ناوەکەیدا ژمارەیەکی بۆ دادەنێن یەکێ دەبێ بە (٩) یەکێکی دیکە (١٨) یەکی (٣)، یەکێکی دیکە..... هتد.

یەکێکیان دەست بەیارییەکە دەکا و دەڵێ: گەنم گەنم (ژمارەیەک دەڵێ کە بۆ یەکێ دانرابێ، بو وێنە دەڵێ لە نۆیانە). نۆ دەڵێ: لەنۆیان نییە. کابرا دەڵێ: ئەی لە چەندانە؟ نۆ ژمارەیەکی دیکە دەڵێ کە لەیەکێ لە دانیشتووەکان دابێ بۆ وێنە دەڵێ: لەسێ یانە. سێ دەڵێ: لەسێ یان نییە!... نۆ دەڵێ: ئەی لەچەندانە؟ سێش بەم چەشنە ژمارەیەکی دیکە دەڵێ، واتە هەر یەکەیان ژمارەکە لەسەر خۆی لادەدا و دەیخاتە سەر یەکێکی دیکە. هەریەکێکیان ژمارەیەک بڵێ کە لەم یارییەدا نەبێ یا زمانی ببەستێ و قسەی بۆ نەکرێ، (چونکە پێویستە ئەم پرسیار و وەڵامانە بەپەلە بکرێن و وەڵام بدرێنەوە) لەیارییەکە دەردەچێ و لەسەرییەوە دەست پێدەکەنەوە. بەمجۆرە یەکە یەکە لەیارییەکە دەردەچن تا لەدواییدا یەکێ

دەمێنێتەوە کە هیچ هەڵەیەک ناکات و بەسەر هەموویاندا زاڵ دەبێ.
ئەم یارییە بەزۆری فەقێیەکان دەیکەن لەپاش راتبە کۆکردنەوەدا، کە تەنیا شێوێکی خۆشیان لەگەڵ راتبەکەدا کۆکردێتەوە، هەر یەکێ لەم یارییەدا سەرکەوێ ئەوەیان شێوە خۆشەکە دەخوا، یا هەر خواردنێکی دیکە بێ کە لە خواردنەکانی دیکە خۆشتر بێ و تەنیا بەشی یەکێ بکا، ئەوانەی دیکەش خواردنەکانی دیکە دەخۆن.

*** مەتەڵ**

گەورەو بچووک، کوڕ و کچ، ژن و پیاو ئەم یارییە دەکەن، هەر تەمەنی جۆری مەتەڵی خۆی هەیە، کە چەند کەسێ بۆ رابواردن لەگەڵ یەک دادەنیشن، بۆ تاقیکردنەوەی وشیاری و زیرەکی ئەم یارییە دەکەن، هەر جارەی یەکێکیان مەتەڵێ دەڵێ و ئەوانەی دیکە هەموو بەجارێ بیری لێدەکەنەوە تا یەکێکیان هەڵی دێنێتەوەو ئەیزانێ. ئەمانەش چەند وێنەیەکن لەم مەتەڵانە:

١- سێ هێلکە بەسەر حەفسەت و دووکەس دابەش بکە بەمەرجێ هەر یەکەیان هێلکەیەکی بەرکەوێ؟
(مەبەست لەم مەتەڵە حەفسەتە (حفصە) کە ناوی کچێک یا ژنێکە، نەک حەفسەدی ژمارە).
٢- هەتا پل (پەنجە)ی لەقووتێ رانەکەی کاوێژ ناکا؟ (مەقەست).
٣- هەتا لێیبدەی هەر دەرێژێ (بێژنگ).
٤- هەر جێگایەک گای سووری لێ بنوێ گیای لێ شین نابێ؟ (ئاگر).
٥- سەری بەتۆ بنی بەدایکت؟ (مەمک).

بەڵام مەتەڵ بەشێوەی هۆنراوە زیاتر بەکاردێ، وەک:

١- بنوێ گایە هەڵسێ چییایە؟ (رەشماڵ).
٢- چوار برا هەنە لەچۆمەکی تیران داوێنە گۆمەکی؟
(گوانی چێڵ لەکاتی دۆشیندا).
٣- هەورۆکە هەورۆکە لێی دەبارێ بەفرۆکە (هێلەگ).
٤- مامێکم هەیە لەدەشتێ کەچە شێرێکی لەپشتێ. (دووپشک).
٥- بەعیساکەم بەمووساکەم هەردوو لنگی لەحەواکەم زیر و هۆری پێ پەیاکەم. (شەغرە لەکاتی بارکردندا).
٦- دوو بەندو بەندەکە، دوو دەف و دارەکە. (تەرازوو).
٧- ئەم لای دارە ئەولای دارە تێیدا دوو گوجیلەی هارە (خەنجەر).
٨- بەپێیە شەپلتەی تێوە. (کەندوو).
٩- چواری مامە فەقێ، هەشتی حەتەلحوتی
حەتەلحوتی رەوکوتی مامە فەقێ شەوکونی (جووت کردن).
١٠- تەپ لەسەر تەپی دەستەت لەرەپێ. (دەستاڕ).
١١- لەسەری یەکە لەبنی دوو بەقوونی باب و باپیرتدا چوو؟ (شەروال).
١٢- نەبایە نە بارانە چک چکە لەدارانە. (کوندەڵان).
١٣- نۆ نوردی نۆ نان نۆ نان هەر نانی نۆ کفتە لەسەر هەر کفتەی نۆ پشیلە لەسەر پشیلەی نۆ فەرخە لەبەر. ((٥٩٠٤٩) فەرخە پشیلە).
١٤- هەر لێرە هەتا مەککە هەموو مەری سوور بەلەکە بە ئەستەویری گوانان دەکا؟ (کچ).
١٥- خۆی هەندوکە بەدەندۆکە لەپێش حاکمان دەڵێی بووکە. (چرا).
١٦- مامێکم هەیە لەدەشتێ حەفسەت کوتنی لەپشتێ (ژیشک).
١٧- خانەیەکم هەیە تاریک پڕ حوشتر مل باریک (شارە مێرووستان).
١٨- دەرخۆنە لەسەر قوونە چەند خۆشە بەروونە (دوونگی مەڕ).
١٩- هرک کردە مەڕەکی سەد مەڕ هات لە رەنگەکی (زەردەواڵە).

*** میری گزیرانێ**

ئەم یارییە لەشەوانی درێژی زستاندا لەدیوەخانەکاندا دەکرا، کە زۆربەی دانیشتووەکان تێیدا بەشدار دەبوون. پەنجەی نێوان میرە، پەنجە شادە (دۆشاو مژە) گزیرە، پەنجەی (برای تووتە) مەلایە، پەنجەی بچووک مەلا ژنە. ئەنگوستیلەیەک دێنن بەریزە هەرجارەی یەکێ لەبەشدارەکان ئەنگوستیلەکە بۆ ئاسمان هەڵدەدا و لەکاتی هاتنە خوارەوەی لەئاسمانەوە پەنجەکانی

دەخاتە بەرێ، هەر یەکەیان هەوڵدەدا ئەنگوستیلەکە بکەوێتە پەنجەی نێوانی تاکو ببێ بە گزیر کە یەکێ لەیاریکەرەکان بوو بەمیر، ئەوا بەئارەزووی خۆی فەرمان دەردەکا، بەمجۆرە یەکێکیش دەبێ بەگزیر، گزیر گوورزێ بەدەستەییەوە دەگرێ بۆ بەجێهێنانی فەرمانەکانی میر. کە یەکێ دەبێ بەمەلا، میر دەڵێ: مەندیلێک و کەوتو سەلتە بۆ مەلا بکە؟ گزیر گوورزێ لەسەری مەلا دەدا و دوو گوورزیشی لەپشتی دەدا و دەڵێ: میرۆم بۆیم کرد. میر دەڵێ: دوانزە قران مانگانە بۆمەلا ببڕەوە؟ گزیر دووانزە گورز لەدەستی مەلا دەدا و دەڵێ: میرم بۆیم بڕییەوە. بەم چەشنە هەر شتێکی پێویستی مەلابێ میر فەرمان دەکاتە سەر گزیر کە بۆی بکا، گزیریش بەگوورز لێدان بۆی دەکا. کە یەکێکیش دەبێ بە مەلاژن. میر بەگزیر دەڵێ: چارۆگە و کڵاو دەسترۆک بۆ مەلاژن بکە، گزیریش چەند جارێ گورزەکە لەسەرو گۆلاکی مەلاژن دەدا و دەڵێ: میرم هەمووم بۆی کرد، میر دەڵێ: دەقرانیش مانگانەی بۆ ببڕەوە لەبەر خاتری مەلا بابێ مانگانە نەبێ، گزیریش دە گورز لەدەستی مەلاژن دەدا.

ئەوانەی دیکەش کە ئەنگوستیلەکە هەڵدەدەن دەیانەوێ ببن بەمیر وبە مرازەش ناگەن. میر دەڵێت: گزیر ئەم مرۆڤانە زۆر حەز لەگەورەیی و زەنگینی دەکەن، هەر یەکە مانگانەیەکی زۆریان بۆ دەبڕیتەوە و دەڵێ: ئەمەیان (٢٠) قرانی بدێ، ئەوەشیان سی قرانی بدێ... هتد.

گزیریش هەریەکە چەندیان بۆ براپێتەوە هەندە گوورزەیان لەدەستی دەدا. ئەگەر یەکێکیش ئەنگوستیلەی هەڵداو بوو بەمیر ئەوا دەبێ بەفەرمانڕەوا، فەرمان دەکاتە سەر گزیر و دەڵێ: چل، پەنجا قران بدە بەمیری پێشوو، چونکە پیاوێکی گەورەبوو دەست و پێ سپییە لێ کەوتییە، کاسبی پێ ناکرێ گزیریش هەندە گوورزە لەدەستی میرەکەی پێشوو دەدا و دەڵێ: قوربان قرانەکانم دایێ، میر دەڵێ: کورتەک و شەرواڵێکی باشی بۆ بکە، گزیریش دوو گوورزی چاک لەپشتی کۆنە میر دەدا، میر دەڵێ پڕدێن و پێڵاو و مشکیەکی چاکیشی بۆ بکە. گزیریش دوو گورز لەپێیەکانی کۆنەمیر دەدا و دوو لەسەری و یەکێشی لەناوقەدی دەدا و دەڵێ: قوربان هەمووم بۆی کرد.

ئەگەر یەکێکی دیکەیش ببێ بە میر ئەوا دەبێ بەفەرمانڕەواو فەرمان دەکاتە سەر گزیر بۆ لێدانی میرەکەی پێش خۆی بەجل و بەرگ و پوول بڕینەوە.

*** نان نانانێ**

سێ کەس لەم یارییە بەشدار دەبن، یەکێ دەبێ بە نانەوا، یەکێکیش دەبێ بەتەندوور، یەکێکی دیکەیش هاوار بۆ نانەوا دەبا.

نانەوا خەریکی نان پێوەدان دەبێ، دەستی خۆی پان دەکاتەوە لەیەکی دەدات و دەستێکی بەتێن لەپشتی تەندوورەکە دەدا. لەم کاتە یەکێ بەتەنگاوی دێ و بەنانەوا دەڵێ: برۆ ماڵەوە دایکت مردووە!... نانەوا هیچ خۆی تێک نادا. کابرا دەڵێ: کوڕە باوکت مردووە؟! نانەوا دەڵێ: من دەست لەکاری خۆم هەڵناگرم. کابرا هەر دەڵێ: یەکێکت مردووە تا هەموو خێزانەکەی نانەوا دەژمێرێ و لەخوشک و براو دایک و باوکی، نانەوا هیچ گوێ ناداتێ و کاری خۆی ناوەستێنێ.

*** هەڵگرتنی شاهی ئەجندان**

ئەم یارییە لەبەینی پێنج گەنج دەکرێ، یەکێکیان لەسەر پشت درێژ دەبێ و هەردوو گوێەکانی دەگرێ بەهۆی پەنجەی دۆشاو مژەی، هەردوو دەستەکانی تاگوێ لەقسەی هیچ کەسێ نەبێ خۆی دەکا بەمردوو، چوارەکەی دیکەیش دوویان لەبەرانبەر یەکدا لەدیار سەری مردووەکە دادەنیشن دووەکەی دیکەیش لەبەرانبەر یەک لەسەر چینچکان دادەنیشن لەنزیک رانەکانی مردووەکە.

ئەوەی لای سەری کە لە تەنیشتی راستی دانیشتووە دەبێ بەسەردار، هەر چوار سەریان لەیەک نزیک دەکەنەوە. سەردارەکە بەدەنگێکی نزم دەڵێتە دانیشتووەکەی دەستە راستی خۆی: ئەمە چییە؟ ئەویش لەگەڵ بەرانبەرەکەی دا ئەم قسەیە دووبارە دەکاتەوە، بەم جۆرە هەر یەکێکیان ئەم پرسیارە لە دانیشتووەکەی دەستە راستی خۆی دەکا تا ئەسوڕێتەوە لای سەردارەکە، ئەمجا سەردارەکە دەڵێ:

ئەمە شاهی ئەجندانە مردووە، هەر چواریان لەگەڵ یەکدا ئەم وتەیەش دووبارە دەکەنەوە تا ئەگاتەوە سەردارەکە. سەردارەکە دەڵێ: چی لێدەکەن؟. دیسان هەموو دووبارەی دەکەنەوە وەکوو جارانی پێشوو. ئەمجارە سەردارەکە دەڵێ: ئەیبەین بۆ قەبران. کە ئەم قسەیەش لەناو هەر چواریاندا گەڕا، سەردارەکە دەڵێ: چوار لەئێمە هەزاران لەوان. کە هەموویان ئەم قسەیەش دووبارە دەکەنەوە، هەریەکەیان دووپەنجەی شادەی لەڕاستی خۆیدا دەخاتە ژێر لەشی مردووەکەو سەردارەکە فیتەیەکی دوورو درێژ دەکا، لەگەڵ فیتەکە هەموویان بەزانایی دەستەکانیان لەسەرخۆ بەرز دەکەنەوە بۆ ئاسمان کە مردووەکەی لەسەرەو بەهێزێکی کەم لەگەڵ دەستەیاندا بەرز دەبێتەوە لە زەویدا، کە هەر پاڵی داوەتەوەو لەسەر گازی پشت درێژ بووە، جاری وادەبێ تاڕاستی سەریان بەرزی دەکەنەوە ئەمجا دەیخەنەوە سەر زەوی، بەڵام لەکاتی بەرزکردنەوەیدا، یا لەکاتی هێنانە خوارەوەی یەکێ بڵێ (بسم اللە) مردووەکە لەسەرڕا دەکەوێتە خوارەوەو ئازارێکی زۆر دەبینێ.

*** هەیاران (کۆسە بەبا)**

لەساڵانی کەم باراندا دیارە مەترسی دەبێ لەسەوز بوونی دەخڵ و دانە چاندراوەکان. لەبەر ئەمە چەند گەنجێ کۆ دەبنەوەو یەکێ دەکەن بە (کۆسە بەبا)، هەموو رووی رەش دەکەن بەتەنی سێل (ساج)، زەنگوڵێکێشی دەخەنە ملی، جلێکی کۆن و شڕیشی دەکەنە بەر، تۆبزێکی ئەستووریش بەدەستەییەوە دەگرێ. گەنجێکی جوانیش دەکەن بەبووک، جلی بووکێنێ بەتەواوی لەبەر دەکەن، وای ئەڕازێننەوە کە لەگەڵ بووک جیانەکرێتەوە بۆ ئەو کەسەی سەیری دەکا. بەم چەشنە بەناو گەڕەک و کۆڵانەکاندا ماڵ بەماڵ دەگەڕێن یا لەگوندێکەوە دەچن بۆ گوندێکی دیکە. لەپێش هەرماڵی کوسە دووسێ تۆبز بەهێز لەدەرگای ماڵەکە دەدا هاوڕێکانیشی دەڵێن:

هەیاران و مەیاران
یاخوا بنێری باران
لۆ فەقیر و هەژاران
ئەو ساڵ بیارێ باران
گەنم برزی لەچاڵان
گەنمی حەسەن و حوسێنان
هەموو قڕبوون لەتێنان

جا هەر ماڵی ئەختێ دانەوێڵەیان بۆ دێنن و مەنجەڵە ئاوێک، یا چەند جامە ئاویش ئەڕشێنن بەسەر کۆسەکەدا. جاری وا دەبێ چەند گەنجێک بووکەکە لەکۆسە دەشارنەوە، کۆسەش کە بووکەکە بزر دەکا چەند جەڕەو گۆسکەی دەکەوێتە بەرچاوی هەمووی بەتۆبزان ورد و خاش دەکا، لەبەر ئەوە گەنجەکان ناچار دەبن بووکەکەی بۆ دێننەوە، ئەمجا کۆسە بووکەکە ماچ دەکا و بەدەورەیدا دەگەڕێ ماڵ بەماڵ دەستوڕێنەوە تا ئێوارە دەمەو رۆژئاوا، چەند منداڵی ئەم گوندەش هەیە هەموو بەدوایان دەکەون و گاڵتەیان پێدەکەن:

کۆسە مەمە سترمە
نانی دەخوا بەخورمە

بەڵام کە کۆسە هێرشیان بۆ ئەباو تۆبزەکەی هەڵدەشەقێنی هەموو منداڵەکان بەجارێ رادەکەن لەترسان لەبەر دیمەنە ترسێنەرەکەی، کە ترسیان شکا هەمیشە بەدوایدا رادەکەنەوە.

ئەمجا ئێوارە ئەم گەنم و جۆیەی کە کۆیان کردوەتەوە هەمووی بە خواردنێکی خۆش دەدەن و لەگەڵ یەکدا ئەیخۆن جا مێوژ بێ، یا هەنار، یا هەر شتێکی دیکە.

*** هەی کەر هەی کەر**

کە چەند گەنجێ هەست دەکەن یەکێکی لاساریان لە گەڵدایە کە لەم یارییە نەشارەزایە، هەموو گەنجەکان لەناو خۆیاندا رێکدەکەون و پیلانی بۆ دادەنێنەوە، لەناو خۆیاندا دەڵێن: با یاری (هەی کەر هەی کەر) بکەین، نەشارەزاکەش لە گەڵیاندا بەشدار دەبێ، هەر یەکە چاوی بەدەستەسرێ یا پارچە پەڕۆکێکی خاوێن دەبەستێ، کە نەشارەزاکە چاوی خۆی دەبەستێ، ئەوانەی دیکە هەر یەکە پەڕۆکەکە لەچاوی خۆیان دەکەنەوەو ئەیخەنە باخەڵیان، تەنیا لاسارەکە بەچاو بەستراویی دەمێنێتەوە.

جل و بەرگی دزەییاتی

هوشیار عەبدوڵڵا

جلوبەرگی جارانی پیاوانی ئەو دەڤەرە بریتی بووە لە"کورتەک و شەرواڵ"، "رانکو چۆغەڵ".

کورتەک و شەرواڵ کۆنترین جلوبەرگی پیاوانە لەدەڤەرەکەماندا، بەرگی کوردی پیاوان لە "٢" بەشی سەرەکی پێک هاتووە کە پێی دەگوترێت"کورتەک و شەرواڵ" یان "شەرواڵ و مرادخانی" یان "ستارخانی" یا"رانکو چۆغە". لەدەشتی هەولێرێ بەبەشی سەرەوە دەرێن: "کورتەک"، جاران کورتەکی دوولای بە لۆکەیان لەبەردەکرد، قۆپچەو دوگمەی پێوە نەبوو، بەرکی لەبەری ژوورەوە بوو، لای چۆپەیان دێخستە لای راستە، کورتەکەکە هەندێک ئەستوور و قەبەو گەورە بوو، ناوی بە لۆکە بوو، ئەم جۆرە کورتەکانە جودایی لەگەڵ کورتەکی "مراد خانی" و "ستار خانی"هەبوو، یێقەو مێقەی نەبوو، بە پشدێن توند دەکرا، ئەوجۆرە کورتەکە "مامەش" یان پێدەگوت، لەوانەیە کاتی خۆی لەناو "عەشیرەتی مامەش"ی کوردەوە باو بووبێت و لە "دەشتی لاجان"ەوە، لە رۆژهەڵاتی کوردستانەوە کەوتبێتە ئەو دەڤەرەو بۆیە ئەو ناوەی لێندرابێت و وەرگرتبێت، ئەوجۆرە کورتەکانە لەناو عەشیرەتی فەیزوڵڵا بەگی لەدەڤەری موکریاندا لەکۆنەوە هەر هەبووە. ئەوجۆرەکورتەکە"سەلیم بەگی"شیان پێ گوتووە، لەپاشان کورتەکی بە قۆپچە و دوگمە پەیدابوو، ئەویش "٢" دوو جۆر بوو "١- مرادخانی. ٢- ستار خانی" بوو، وابزانم ستارخانی لە رۆژهەڵاتی کوردستانەوە کەوتۆتە شاری سلێمانی ئینجا لەوێوە بە شارو شارۆچکەکانی دیکەی کوردستاندا بڵاوبۆتەوە، کورتەکی ستار خانی "٢" دوو رێز قۆپچەی پێوەبوو، لەوەرزی زستانان قۆپچەکان دادەخران، لە هاوینانیش

دەیانکردنەوە، هەرچی مراد خانی بوو یاخەی دەکرایەوە، لە چەشنی یەخەی چۆغەی بوو، سوخمەیان لەبن لەبەر دەکرد، کراسی بە ئەنگوچک"لەوەند"یان لەگەڵ لەبەردەکرد، کراسەکەش لە جانگی سپی و خام و شەعادە و قوماشی چاپان، واتا ژاپۆن دروست دەکرا، "٢" دوو کەلانگوچکی درێژو پانی پێوەبوو.

پشدێن یان پشتێن یا پژدێن ئەویش بریتی بوو لە پارچە قوماشێکی ژنانەی زۆر جوان، چەند گەزێک"مەتر"ێک درێژ بوو، هەندێ جار وەبوو لە"١٠"دەگەز زیاتریان کردۆتە پشدێن، هەمیشە پشدێنی ئەو دەڤەرە گەورەو پان بووە، پشدێنی ئەو دەشتە قەف قەف نەبووە وەکو خەڵکی لای سەرێ، ئەو پشدێنەیان لەسەر کورتەک و شەرواڵەکەیان لەناوقەدی خۆیان دەئالآند و توندیان دەبەستا، ئەوجا خەنجەرێکی جۆری "دەبان" یان "سالح بەگی" یان لەبەر رادەکرد و تەسبیحێکی قل گەورەشیان لەدەسکی خەنجەرەکەی دەئالآند بۆ جوانی.

مشکی "شەدە"و هەوری، لەپێش پەیدابوونی جەمەدانی خەڵکی ئەو دەشتە شەدەی رەشیان لەسەری دەنا، بەزۆریش گەنجە تازە پێگەیشتووەکان هەوری مۆریان لەسەر دەکردو ئەوجا لەگەڵ هاتنی ئینگلیزەکان لەساڵی ١٩١٨ز بەدواوە "جەمەدانی" پەیدابوو خەڵک لەسەری دەکرد، بەستنەوەی سەرپێچ و جەمەدانی هەر ناوچەو دەڤەرێک شێوەیەکی تایبەتی خۆی هەبوو، "٤٠" چل ساڵێک لەمەوبەر ئەگەر پیاوێکی دنیا دیتە لەناو شاری هەولێر تەماشای هەر یەکێکی بکردابوایەو دیقەتی بدابایە چ ژن چ پیاو یەکسەر بە جلوبەرگەکەی و سەروجەمەدانی بەستنەکەی دەیزانی ئەوا ئەوکەسە خەڵکی چ ناوچەو دەڤەرێکی کوردستانە! چونکە هەر ناوچەو تایبەتمەندییەکی خۆی لە جل پۆشیندا هەبووە، هەرنا بە کلاوەکەی سەری یاخود جەمەدانی بەستنەکەی دیاربوو. کلاو "کراو" لەو دەڤەرەدا کلاوی خامەکی مۆریان لەسەری دەکرد و دەنەخشێنراو خۆ کردبوو.

پەستەک و کەرک هەندێک کەس پەستەک و کەرکیان لەسەر کورتەک لەبەر دەکرد، پەستەک لە لوا دروست دەکرا، بەڵام جلوبەرگی ئیختیار و سەرۆک هۆز و کێخواو پیاو ماقوولآن و ریش سپی ئەو دەڤەرد بریتی بوو لە کەواو سەڵتەکەوێ و سەڵتە"لەپاشان بووە"کەوێ و چاکەت"عەباشیان لەبەر دەکرد، لە زستانان عەبایەکی رەشی ئەستووریان کە نەخشێنرابوو بەشانی خۆیان دادەدا، لە وەرزی هاوینانیش عەبایەکی تەنک، هەندێک لە ئیختیارەکان خۆرە کلاوێکی خورییان لەسەری دەنا کە لە لواو مەرەز دروست دەکرا تاک و توک هەتا سالآنی چلەکان هەر مابوو، ئەوجۆرە کلاوانە هەنووکەش لەناوچەی لیجە"لجێ" و"فارقین" لەویلایەتی دیاربەکر لە باکووری کوردستاندا پیاوە بەسالآچووەکان لەسەری دەنێن. کاتی خۆی "چیت"یش، لەو دەڤەرە لەسەری نراوە وەکو کوردەکانی رۆژهەلاتی کوردستان پاشان نەماو خەڵک بەکاری ناهێنن و لەسەری نانێن. هەنووکەش خەڵک هەیە لەو دەڤەرەدا پەستەک لەگەڵ کورتەک و شەرواڵ یان رانکو چۆغەر لەبەر دەکات، پەستەک جۆرە پۆشاکێکی تایبەتییە لەناو کۆمەڵگەی کوردەواریدا لەهەموو بەشەکانی کوردستانی گەورەدا باوەو لەبەر دەکرێت، کارگەچییەکان "هەلاج" لە لواو مەرەز دروستیان دەکرد، وەستای کارامەی خۆی هەبوو، بەڵام کەرک بەزۆری شوانەکان لەبەریان دەکرد بۆ خۆپاراستن لە بەفرو سەرماو سۆڵی زستان.

رانک و چۆغەر "چۆغە" ئەم جۆرە جلوبەرگە زۆر کۆنە، بەتایبەتی لەناوچەی هەورامانەوە سەریهەڵداوە و کەوتۆتە ناوچەو دەڤەرەکانی دیکەی کوردستان، لەزۆربەی ناوچە شاخاوییەکانی کوردستان دروست دەکرا لە مووی بزنە مەڕ، وەستای تایبەتی و کارامەی دەوێ هەموو کەسێک نازانێ دروستی بکات بەشێوەی جولەیی دروست دەکرا، کە پێیان دەگوت: "کر- بزوو- بووزی" ئەم کرانەش زۆر جۆرو چەشنی هەبوو لەوانە گورگەیی، شەقلاوە، زاخۆ، بێتواتە، مەرگە، لەباکووری کوردستاندا دەکرا بە"شاڵ و شەپک" یان "شەل و شاپک"واتا رانک و چۆغەر، ئەم وێنەیەی خوارەوەش وێنەی پیاوێکی دەڤەری دزەییاتی دەشتی هەولێرە بەناوی"عەزیز کارەش"وێنەکە دەگەرێتەوە سالآنی چلەکان، شەدەی رەشی بە گورینگی لەسەریناوە.

قاپووت... لە سەودا و فرۆشتن

ناشتی عەدۆ

لە سەرەتای بازاڕی شێخەڵلا، لەبەردەم گازینۆی باخی شار كۆمەڵێك پیاوی بە تەمەنی جەمەدانی بەسەری قاپووت لەبەر راوەستاون و سەودا و مامەڵەی قاپووتی كۆنە دەكەن. كۆمەڵ كۆمەڵ راوەستاون و گاڵتە و فشە و قسەی خۆش لەگەڵ یەكتر دەكەن و سەرقاڵی قاپووت فرۆشتنن.

پیاوێك دەبینی سێ قاپووتی لەبەردایە، پیاوێكی دیكە دەبینی پێنج قاپووتی بە دەستەوەیە، پیاوێك دەبینی سێ قاپووتی لەسەر شانە، لەو بازاڕە سەیرەدا، كە زیاتر پیر و گەنجە بێ ئیشەكان، خەریكی پەیدا كردنی پارەیەكی كەمی رۆژانەن.

من لەو بڕوایەم هەندێ لەو پیرانە تاكو زستان تەواو دەبێت، هەر دوو ئێوارە جارێك بە قاپووتێكی جیاواز لە مۆدیل و لە رەنگ خۆیان دەكەن بە حەوشەی ماڵەوەیاندا و سەرنجی منداڵەكانیان رادەكێشن.

دەتوانی قاپووتی بەری خۆت لەو بازاڕەدا ئاڵوگۆڕ بكەیت، بەڵام دەبێت وەك خۆیان وتیان دەبێ هەمــوو دەم پارەی لەسەر بدەی ئەگەر نا، ناتوانی ئەو سەودایە بكەی.

بێگومان ئەوانیش بە حوكمی ئەوەی، كە رۆژانە یەكتر دەبینن،

بوون بە برادەری مامەڵە.
کاتێک ڕێبوارێک دەیەوێ قاپووتێک بکڕێ، لە کاتی مامەڵەکەدا، برادەرانی کابرای قاپووت فرۆش بۆ ڕازیکردنی کابرای کڕیار یارمەتی دەدەن، و هەزار سوێندی بۆ دەخۆن: قسە لەسەر ڕەنگ و باشی و هەرزانی قاپووتەکەش دەکەن، وەڵڵا هەرزانە بە بیست هەزار، کوڕە برام ئەوە بەشی بیست ساڵت دەکات، ئەو قوماشە خەنجەری لێدەی نایبڕێ، برام ئەتوو تەماشای ڕەنگەکەت کردووە، ئەو ڕەنگەکەی پیاوانەیە.

جا ئەگەر کابرای کڕیار قاپووتەکەی بۆ خۆی نەبێت، دەگەڕێ بزانێ ئەو کەسەی قاپووتەکەی بۆ دەکڕێ لە قەڵەوی و لاوازیدا لە کابرایانی برادەرانی مامەڵەچییەکە دەچێت، ئەوانیش بێ سێ و دوو قاپووتەکەی لەبەر دەکەن و لەپێش کابرای کڕیار دەسووڕێنەوە و قۆپچەکانی دادەخەن و خۆیان بادەدەن، زۆربەی ئەو قاپووت فرۆشانەش پۆشتە و قۆز و جەمەدانییەکی قیتی کڵا و سیمداریان لەسەردایە، چونکە ئەو جۆرە کەسانە و ئەو جۆرە بازاڕانە هەر

هەبووە و هەر ئەوەهاش دەمێنێتەوە. بازاڕی مامەڵەچی مانای درۆ و فرت و فێڵ و فرۆشتن و شتێک بە دە دینار دەکڕن، بە سەد دینار دەیفرۆشنەوە. ئەو بازاڕانە لە سەردەمی بازاڕی عەکازەوە تاکو ئەوەی لای خۆمان بازاڕی شێخەڵڵا هەر ئاوا بووە، بێگومان ئەو پیرانە زۆربەیان خانەنشینن و مووچە وەردەگرن، بەڵام لەوانەیە لە دڵ تەڕی و کات بەسەربردنی خۆیان بێت، کە کەیفیان بەو بازاڕ و مامەڵەیە بێت، کە ڕۆژانە چەند کاتژمێرێک لەو بازاڕەدا بەسەر دەبەن، بەڵام ئەو پیرانە هێشتا باشترن لەو پیرانەی، کە هەموو ڕۆژێک لە سێبەری مزگەوتێکدا خەریکی دامەن. بێگومان لە

وڵاتی خۆشمان هێشتا بواری سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئابووریمان نەگەیشتووەتە ئەو ئاستەی، کە بیر لەو پیرانە بکرێتەوە و جێگا و شوێنی خۆیان هەبێت تاکو چەند کاتژمێرێک لەگەڵ یەکتردا لە شوێنێکی شیاودا ڕۆژەکانیان بەسەربەرن لە بەینی یادگاری و یاری و نەخۆشی و قسەکردندا. بێگومان بازاڕی شێخەڵڵا هەر ئەو کۆمەڵە پیرە قاپووت فرۆشانەی تێدانییە، بەڵکو زۆر جۆری دیکەی مامەڵەچی تێدایە، بەڵام ئەوەی لەو بازاڕەدا زیاتر منی نیگەران کرد، ئەو گەنجە مل ئەستوورە ڕەشتاڵانە بوون کە لە تەمبەڵی خۆیان یەک قەمسەلەیان بە دەستەوەیە و لە هەڵسوکەوت و جل و بەرگیاندا دیارە کە ناتوانن بەردێک لەسەر بەردێک دابنێن بۆ ئەم کۆمەڵگایە، ئەگەرنا گەنجێکی مل ئەستووری بەشان و باهووی بیست وپێنج ساڵە، دەبێ ئەوە ئیشی بێت؟!.

* ئەم بابەتە لە گۆڤاری مێرگ ژمارە (٢١)ی شوباتی ٢٠٠٧ بڵاوکراوەتەوە.

ئاسنگەری و کوورە ئاسنەکانی هەولێر

ئا: ئەحمەد حەمەدەمین قادر حەیران

بێگومان گۆڕان و پێشکەوتنی قۆناغەکانی کۆمەڵگای مرۆڤایەتی بەهەر پێودانگێک سەیری بکەی، ئەوا ڕەنگدانەوەی بارو کات و ساتی خۆیەتی. کێشانی شەقڵی سەردەم و مۆرکی دەوروبەرەکەیەتی. هەر قۆناغەش بیگرە ئەوا جوانکارییەکی تێدا کراوە، چونکە نەیتوانیوە لەبەردەم گۆڕانی کرۆکی ژیان دان بەخۆیدا بگرێ و بە شێوەیەک خۆی نووتەک بدا کە ڕیزپەڕبێ لەگەڵ چوار دەورەکەی، بۆیە ئەمیش ئەگەر بەگوێرەی پێش خۆی پێشکەوتووتر بێ، ئەوا نەیتوانیوە دەست لە دواوەی خۆی هەڵبڕێ، چونکە ئەمیش بە گوێرەی دوای خۆی کەم و کووڕییەکی هەبووە. ئیتر بەم شێوەیە ژیان بە ڕوخسار و ناوەڕۆکەوە لە گۆڕانێکی دیالیکتیکی بەردەوامدا بووە. هەر سەردەم و ڕۆژگارێکیش شتێک داوا دەکا و جۆرە دیاردەیەک بەسەرماندا دەسەپێنێ، کە نابێ لەبەرامبەری بە چۆکدا بێین، بەڵکو دەبێ بە بارتەقای ئەو دەستی بۆ ڕاست کەینەوە. لێرەوە چیتر پێ لێ هەڵناکێشین، بەڵام ئەوە هەیە لە کوێوە بچینە ناو بابەتەکە؟ لە خاڵێکی نەناسراوەوە دەست پێبکەین یان بە پێچەوانەوە. ئایا هیچ بەڵگەی ڕاستیمان بەدەستەوەیە لە بوونی ئەم جۆرە بابەتە لەناو کۆمەڵەکەمان یان نا؟ ئایا بگەڕێینەوە سەر ئەم چەند دێڕە هۆنراوە فۆلکلۆرییانە و پەند و قسە نەستەقانە؟ یان ئەمانە بگەڕێنینەوە بۆ ئەو سەردەمە؟.

ئایا هەر ئەم جۆرە قاپ و قاچاخ و کەرەستە کەلەپوورییانە بەسە بۆ چەسپاندنی ڕاستی قسەکانمان یان نا؟. ئەمانە و چەندان پرسیاری تر لە خولگەیەک سووڕ دەخۆنەوە، کە پێویست بەمە دەکا گرێکەی بکرێتەوە و بخرێتە بەردەم تەقەڵی واژووکردنەوە... بەڵام ئەگەر بە

شێوەیەکی بابەتی و زیرێژانە سەر بەم لایەنە داگرین، پێویستە دەستنیشانێک بۆ ئەم زەمینەیە بکەین، کە رێخۆشکەر بووە بۆ پەیدابوونی ئەم جۆرە دیاردەیە لە کۆمەڵەکەمان... ئەمیش ئەوەیە ئایا شارستانیەت چەندان سەدە بەر لە ئێستا لە کوردستان هەبووە؟ دیارە ئەمە وەلامەکەی بەڵێیە، چونکە بەڵگە دەستکەوتووەکانی ئەشکەوتی شانەدەر هەموو نموونەی راستی و نەمرین بۆ ئەم جۆرە لایەنە. کەواتە ئەم هەورازەی تووشی بووین بووە پانتایی. مادام شارستانیەت هەبووبێ و ئادەمیزاد چەندان هەزار ساڵ لەم ناوچەیە ژیابێ دەبێ شتێکی واشی کردبێ بەری خۆی پێ لە ناو بردبێتە دەرەوە. بەڵام ئەگەر لەبەینی سەردەمێک بۆ سەردەمێکی دیکە تووشی پووکانەوە و لەناوچوون بووبێ، ئەوا شتێکی دیکەیە... جگە لەمانەش لە رۆژگاری قەڵای دمدم لە بازاڕی ئەم قەڵایەدا چەند کارگەیەک هەبووە، کە لە ئاسن کەلوپەلی جەنگییان دروست کردووە، وەک شیر و تیرو رم و مەتاڵ، لەمەش گەورەتری تیابوو ئەمیش دروستکردنی تۆپ بوو، کە خانۆی لەپ زێڕین وەستایەکی فەلەی لە بازاڕی وان هێنابوو بە ناوی وەستا (خاچۆ) تۆپی لە ئەشکەوتێکدا دروست دەکرد، ئەم وەستایە (١٠) تۆپی دروست کرد و ئەم پارچە ئاسنانەی بۆ دروستکردنی تۆپەکان کەلکی لێ وەردەگیرا هەمووی لە بازاڕی (وان) دەهات، هەروەها لەسەردەمی پاشای گەورە (میر محەمەد مستەفا بەگی سۆران) (١٨٢٠ - ١٨٣٦) لە رەواندز لە گەرەکی کاولۆکان چەند کارخانەیەکی دانا یەکێ لەم کارخانانە کاری دارشتنی تۆپ و گولله تۆپ بوو، کە وەستا (رەجەب) سەرپەرشتی دەکرد و دایدەرشتن، پاش ئەوەی کار بە تەواوی لەم کارخانەیە مەیسەر بوو وەستا رەجەب (٢٢٢) دانە لوولە تۆپی دروست کرد، کە لە سەردەمی (تەها ئەفەندی) لە ساڵی (١٩٢٦) قایمقامی رەواندز بوو هەندێ نموونەی لەم تۆپانە لە چۆمی رەواندز لە ژێر پردێک دۆزییەوە، کە ئێستاش ماون جگە لەمەش هەندێ لەم تۆپانە نموونەیان لەلای والی موسڵ هەبووە، کە لە ناوەڕاستی چەرخی نۆزدە (٨٠) تۆپی لە ژێر دەستدا بووە زۆربەیان لە رەواندز دروست کرابوون، ئێستاش هەندێک لەم تۆپانە نموونەیان لە مۆزەخانەی سەربازی لە بەغدادا هەیە، کە درێژی هەندێکیان لە سێ مەتر زیاترە، بەرینی دەمەکەشیان (٤٥) سانتیمەتر. دەبێ هەروەها لە ساڵی (١٩٠٢) مارک سایکس بە سلێمانیدا رەت بووە دیویەتی، کە نزیکەی (١٥٠) کەسێک بە دروستکردن و چاککردنەوەی چەک خەریک بوون، ئەم کارە زۆر سەرنجی ئەم پیاوەی راکێشاوە. لەسەردەمی خۆی کە (ئەدمۆنس)یش دانی بەمە داناوە.

بێگومان ئەمانە چەند نموونەیەکی بەرچاو بوون بۆ راستی و هەبوونی ئەم جۆرە کارە لەناو کۆمەڵەکەمان، کە مێژووەکەی دەگەڕێتەوە بۆ چەند سەدەیەک لەمەوبەر، بۆیە بە شتێکی سەمەرە دانانرێ، ئەگەر لە رۆژگاری ئەمڕۆش هەندێ لەم جۆرە کارانە مابن و درێژە پێدەری رۆژگاری پێش خۆیان بن. لەگەڵ ئەوەشدا کە ئەم جۆرە کارانە و هەموو کارەکانی تریش رەنگدانەوەی پێویستی ژیانی رۆژگار و سەردەم و کات و ساتی خۆیانن، بۆیە پێبەپێ هەندێکیان تواونەتەوە و لەناوچوون، چونکە گۆڕان و پێشکەوتن کە هەر چوار ئیقلیمی دنیای گرتۆتەوە کوردستانیش لێی بێبەری نەبووە، ئینجا بەهەر شێوەیەک بێ و لەژێر پەردەی هەر جۆرە گۆڕانێک بێ ئەم کار و پیشانە بەرەو نەمان رۆیشت و تەنانەت هەندێکیان خەریکە بە تەواوی لە رەگەوە دەربێ، بۆ نموونە ئەم باسەی کە ئێستا ئێمە لەسەری دەنووسین لە هەولێر تەنیا یەک دوکان ماوە ئەم جۆرە کارەی تیادا ئەنجام بدرێ. ئەویش رۆژ تا ئێوارە دۆژەی خەو دەباتەوە بەرانبەر بە بێکاری. بۆیە ئەگەر دەستە پاچە بەرانبەر ئەم جۆرە لایەنە بوەستین ئەوا رووێکی گەش نادەینە کەلەپووری نەتەوایەتیمان بۆ بەرز روانینی لەلایەن گەلانی جیهانەوە. هەر لەبەر ئەمەش ئێمە ئەم جۆرە کارە بە دەستپێشخەرێک دەزانین بۆ داکۆکی کردن لە کەلەپوورەکەمان و رزگار کردنی لە فەوتان، هەرچەندە ئەم بە دەنگەوە هاتنە لە کاتێکی زۆر درەنگ دەکرێ بەرانبەر ئەم جۆرە بابەتانە، بەڵام کورد وتەنی "زەرەر لە نیوەی بگەڕێتەوە هەر قازانجە". ئەوەی لێرەش دەمانەوێ بیدرکێنین چۆنیەتی پێکهاتن و جۆشدانی کوورەی ئاسنە

بۆ توانەوە و نەرمکردنەوەی ئاسن تاکو پێویستییەکانی کۆمەڵگا دابین بکا، ئەوەی بە شێوەیەکی تایبەتیش دەستی بۆ درێژ دەکرێ ئەم کەلوپەلانەیە کە لە ژیانی ڕۆژانە و وەرزی جووتیار و عەمەل مەندەکانی کوردستان کەلکیان لێ وەردەگیرێ، ئەگینا بابەتەکە فراوانە و زۆر لایەنی دیکە دەگرێتە خۆی، کە لە کاری تاکە کەسدا نییە و پێویستی بە لیژنەی تایبەتی هەیە. بۆیە خستنە ڕووی ئەم جۆرە دیاردەیە لەلایەن ئێمەوە تەنیا لە هەڵوێستی هەست بە لێپرسراوی کردن بەرانبەر بە ئەمانی ئەم جۆرە لایەنە و داتەکاندنی تەپ و تۆزی سەرشان و باڵی دەیان بازوو پۆڵاینی کوورە تەنیمۆکاوییەکانە و لە ڕێسمە بردن و شەقار شەقار کردنی تەونی جاڵجاڵۆکەی سەدان ساڵەی سەر دیواری کوورە ئاسنینەکانی ئەم وڵاتەیە و پەرەم بە پەرەم کردنی هەموو ئەو دەستە ئەگریسانەیە بۆ شێواندنی روخساری گەشی کەلەپووری نەتەوەی کورد، بۆیە ئێمەش وا لێرەدا بە شێوەیەک دەچینە ناو بابەتەکە، کە جێگای ڕەزامەندی هەموو دڵسۆزانی دەرک پێکەری ئەم هەوار و بوارەن.

شێوەی پێکهاتنی:

پێکهاتنی کوورەی ئاسن نەرمکردنەوە شێوەیەکی تایبەتی خۆی هەیە، کە پێویستییەتی ئەم جۆرە لایەنە وای سەپاندووە، لە کوورەیەکی ئاسایی پێکدێت و شێوەی دروستکردنی تا رادەیەک وەک فڕنی نان وایە، بەڵام تەنوورەکەی وانییە. بەڵکو لە قوڕتێکی نیمچە خڕ پێکدێت، بۆ ئەوەی پارچە ئاسنی بخەنە ناوی لە کاتی سوورکردنەوەدا.

هەروەها جگە لە کوورە چەند شتێکی تریش هەیە. وەکو (دەزگا) یاخود (سندان)، کە پێکهاتووە لە ئاسنێکی خڕی پان لەسەر نیمچە سەکۆیەکی خڕ دادەنرێ لە تەنیشت کوورەکە، ئەمەش بۆ ئەوەیە لە کاتی ئاسنی سوورکراوە لە کوورەکە دێتە دەرەوە. دەیخەنە سەری و بە چەکوش لێی دەدەن تاوەکو ئەم شێوەیە وەردەگرێ کە دەیانەوێ، ئەمە جگە لەمانەش چەند چەکوشێکی قەوارە جیاوازی سەلک گەورە هەیە بۆ لێدان بەکاردێ. هەروەها (گاز)یش هەیە بۆ گرتنی پارچە ئاسنەکانە لە کاتی سوورکردنەوە. لەگەڵ چەند (قەڵەم)ێک بۆ بڕینی سومبە و کونکردنی ئاسن کەلکی لێ وەردەگیرێ، بە شێوەیەکی گشتی لە کوورەدا ئەمانە هەیە، ئەگەر یەکێک خاوەن کوورە بایە دەبوایە ئەمانەی هەبێ بۆ دابینکردنی پێویستییەکانی تاوەکو کارەکەی بە تەواوی مەیسەر بیا و بێ گرێ بڕۆیشتبا.

چۆنییەتی کارکردن

کارکردن لەم جۆرە لایەنە بە گوێرەی ڕۆژگار گۆڕاوە و شێوەی جۆراوجۆری وەرگرتووە، لە سەرەتاوە کوورەی ئاسن توانەوە یان نەرمکردنەوە بە هەوای پێستە گەرم کراوە یان سوور کراوەتەوە، کە بەم جۆرە بووە:. چەند تەختە دارێکیان هێناوە سەری دارەکانیان خۆش کردووە بۆ ئەوەی بچنە ناو یەک، بەم کارە تەختەدارەکان شێوەیەکی گەورە و پانیان وەرگرتووە. بۆ ئەوەی بە تەواوی دڵنیابن، کە ئەم دارە هەوا نادا، ئەوا بە جۆرە مادەیەک کە پێی دەڵێن (ئەسرێلک) وەکو سمغ وایە لێی دراوە و پارچە پێستێکی لەسەر رایەخراوە. بەم جۆرە چوار تەختەداری گەورەیان ئامادە دەکرد ئینجا بەجووت

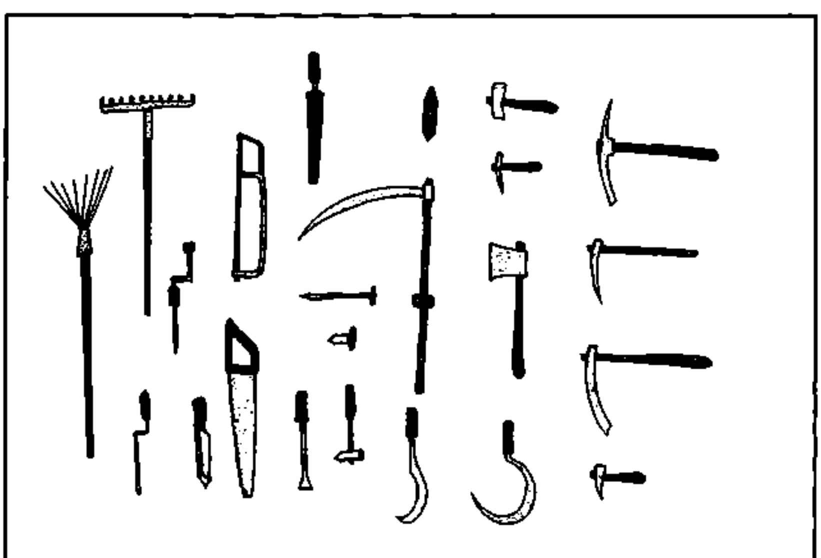

سەری دارەکانیان دەگەیاندەوە یەکتری. لەم شوێنە سەری تەختەکان پێک دەگەیشتن دارێکی باریکی درێژ لە نێوانیان توند دەکرا و سەری نەختێ لە تەختەکان بلندتر دەبوو، بەم دارەیان دەگوت (ملە) لەلاکەی تریش دارێکی تریان بە هەمان ناو و جۆر دادەنا، ئینجا چەند دارگەزێکی باریکیان دەهێنا لە بەینی ئەم دوو ملەیان بە شێوەی کەوان توند دەکرد، ئینجا پێستێکی گەورەیان بەسەردا دەدا. سەری پێستەکە لەم سەر و لەوسەری هەردوو تەختەدارەکە بزماررێژ دەکرا. بەم شێوەیە لایەک تەواو دەبوو لایەکی تریش بە هەمان شێوە دەکرا. ئینجا هەردوولا بە شێوەی تایبەتی خۆیان چەسپ دەکران و شوێنی زەلامێک لە نێوانیان دەمایە، د ۆ کارکردن، کە ئەویش بەم جۆرە بووە. شاگردەکە دەچووە بەینی هەردوولا دارەکان، کە شوێنی دەستیشی بۆ کراوە بۆ گرتن. ئینجا لایەکی پاڵ دەدا و لایەکی بۆ خۆی رادەکێشا، بەم جۆرە هەوا دەکرایە کوورەکە و گەرم دادەهات، ئەم هەوایەش بە بۆڕی لە تەختەدارەکانەوە بۆ ناو کووردکە دەچوو. ئەوەی شایانی وتنیشە کونێکی بچووک لەم تەختەیەی، کە شاگردەکە دەیهێنا و دەیبرد هەبووە، بۆ ئەوەی هەوا بچێتە ژوورەوە لە ژوورەوەش پارچە دارێک بە رێزەی لەسەری کونەکە دەدرا بۆ ئەوەی هەواکە نێتە دەرەوە لە کاتی هێنان و بردن. پێویستە ئەمەش بگوترێ ئەم بۆرییانەی لەملاو لەولای دارەکانەوە دەهاتنە دەرەوە هەردووکیان تێکیان دەکردەوە دەبوونە یەک بۆڕی و بۆ ناو کوورەکە دەچوون. ئەوەی شایانی گوتنیشە لە رۆژگاری کوورە بەم شێوەیە کاری کردووە رەژوو بەکارهاتووە بۆ سوورکردنەوە و گەرمکردنی ئاسن. بەڵام پاشان بەپێی گۆڕان و پێشکەوتنی رۆژگار گۆڕاوە و شێوەی جیاوازی بە خۆوە گرتووە. پاش ئەمە نەوت دۆزراوەتەوە رەژوو لابراوە و نەوت بۆ سوورکردنەوەی کوورەکە کەلکی لێ وەرگیراوە، پاش ئەمەی کارەبا دۆزراوەتەوە و گەیشتۆتە ئەم وڵاتە شێوەی هەوا کردنە کوورە بەم جۆرەی باسمان کرد ئەویش گۆڕاوە و ماتۆڕی کارەباییان بەکارهێناوە بۆ هەوا کردنە سەر نەوتەکە و سوورکردنەوەی کوورەکە. ئەمە بەردەوام بووە تا گەیشتۆتە رۆژگاری ئەمڕۆ، بەڵام ئێستا کاری ئەم جۆرە لایەنە کەم بووە و بە تەواوی شیرازەی لێک پچڕاوە بەردو خاشە بڕی دەچێ، لە شارێکی وەکو هەولێر تەنیا یەک کوورە ماوە.

شێوەی کارکردن

شێوەی کارکردن لە کوورەی ئاسن، لە کۆنەوە تا وەکو ئێستا بە رۆژانە بووە. بە گوێرەی رۆژگار و سەردەم ئەم رۆژانەیەش گۆڕاوە... لەهەر کوورەیەکیش چەند شاگردێک هەبووە، بە زۆریش لە دەوری (چوار هەتا پێنج) کەس بوونە، لەوانە یەک دووانیان منداڵ بوونە ئەوانی تریش گەورە، گەورەکان عادەتەن بۆ لێدانی ئاسن لەسەر دەزگا کاریان کردووە، منداڵەکانیش بۆ هەوا کردنە کوورە و وردەکاری دیکە.

شێوەی کاتی کارکردنیش دیار نەبووە، بەڵکو (ئەو تاریک و ئەو تاریک) بووە، واتە لە بەیانی پێش ئەوەی رۆژ دەربێ کار کراوە تاوەکو رۆژئاوا بووە و دنیا تاریک داهاتووە. واتە لە تاریکایی بۆ تاریکایی، هەندێک لە شاگردەکان دەڵێن ئەم کات کار ئەوەندە کەم بوو خەڵک منداڵی دەنارده کارکردن زۆر جار دایک و باوک بە خاوەن کوورەکەیان دەوت ها ئەوە منداڵەکەمان ئێشی پێبکە (گۆشتەکە بۆ تۆ ئێسک بۆ مە). هەروەها دەڵێن کارکردن ئەوەندە بە زەبروزەنگ بووە زۆر جار خاوەنی کوورە یان کارگە ئەگەر ئیشێکی هەبایە یاخود شاگردێکی بۆ شوێنێ رەوانە بکردابایە (تفێکی لەسەر زەوی رۆدەکرد. دەیگوت هەتا دێیتەوە نابێ ئەم تفە وشک بێتەوە). هەروەها دەڵێن کاری ئەم جۆرە لایەنە ئەوەندە ناخۆش بووە (شمەکی شاگردەکان ناوی لێ دەهات لەبەر ئارەقەکردن لە حاڵەتێک ئەگەر بتگوشیبا) بۆیە دەیان کەس تووشی نەخۆشی دەبوون و دەمردن، بەرگەی ئەم جۆرە ئیشانەیان نەدەگرت....

بەڵام دەربارەی کرێی دەستی بازووی شاگردەکان، ئەوا شێوەیەکی چەسپاوی نەبووە، بەڵکو ئەمیش لە گۆڕانێکی بەردەوامدا بووە، بۆ نموونە ئێمە هەندێک تیشک دەخەینە سەر ئەم لایەنە بەگوێرەی تەمەنی ئەو کەسەی قسەی لەسەر زار وەرگیراوە دەردەخرێ.

لە ساڵی (١٩٤٧) شاگردی منداڵ لە کوورەکانی ئاسن بە (٣) عانە واتە (١٢) فلس کاری کردووە.

بەڵام گەورەکان واتە ئەوانەی چەکوشیان وەشاندووە، بە (٦) درهەم کاریان کردووە، ئەمە وابووە تا شۆڕشی ١٩٥٨ی تەمموز لە پاشان بووەتە (٨) درهەم، پاش یەک دوو ساڵ تێپەڕبوون بەسەر شۆڕشەکە بووەتە (١٢) درهەم، هی منداڵیش هەروا بووەتە ٢ - ٣ درهەم، یەکێ لە شاگردەکان دەڵێ: لە ساڵی ١٩٥٨ کە داخلی سەندیکا (جقات) بووین وەستایەکان، واتە خاوەن پیشەکان لە خۆیانەوە کرێیان بۆ کردینە (٨) درهەم، ئەمە وابووە تا ساڵانی کۆتایی شەستەکان بەدواوە لەوێ کرێ زیادی کردووە و بووەتە (١) دینار، هەروەها ئەم شاگردە دەڵێ: لە ١٩٥٨ هەموو شاگرد و خاوەن پیشەکانی هەولێر هەر لە سەفارچی و چەخماخساز و ئاسنگەر و کوورەچی و لبادکەر، ئەمانە هەمووی بوونە یەک و سەر بە سەندیکاوە بوون، هەروەها دەڵێ سەرۆکی بەشی ئێمە واتە ئاسنگەری (وەستا عیزەت بەدرەدین) لەگەڵ (مەلا تاهیری تەنەکەچی) بوون، سێ چوار مانگ مانەوە لە دوایی سەندیکا نەما و تێکچوو، لەبەر ئەوەی خەڵکەکە زۆر بە باشی رێکخراو نەبوو، ژمارەشمان واتە هی شاگردەکان بە هەموو بەشەکانەوە (١٠٠) کەس دەبووین.

کەلوپەلە دروستکراوەکان

بێگومان چەند کەلوپەلێک لە کوورەی ئاسن دروست دەکرێ، کە هەریەکەش بە گوێرەی رۆڵی خۆی پێویستییەک لە پێویستییەکانی کۆمەڵ پڕ دەکاتەوە، گرنگترین ئەم کەلوپەلانەش ئەمانەن: گاسن، داس، باڵتە، پێمەڕە، کورینگ، قەرانگ، قەڵەمی لێدانی بیر، پیشەقان، بیور، سەلکە تەوشوو، تەورداس، دوودەم.

گرنگترین خاوەن کوورەکان

بە گوێرەی رۆژگار و سەردەم گەلێ خاوەن کوورە هەڵکەوتوون لە مانەش پێ بەپێ هەندێکیان لەگەڵ گێژەلووکەی سەردەم پووکاونەتەوە و لەناوچوون، هەندێکی تریشیان مردوون و نەماون، هەندێکیش پیشەکەی گۆڕیوە، بەڵام پێویستە ئەوە بگوترێ، کە کوورەی ئاسن هەر لە شاردا نەبووە، بەڵکو لە گوندەکانیش هەبووە لەمانەش:

وەستا محەممەد شێخۆ، حاجی تۆفیق عەبدولواحد، وەستا نامیق رەفیق محەممەد، حاجی یونس حاجی ئیدۆش، حاجی عەباس ئیدۆش، وەستا ئەمینی شێت، وەستا عەبۆ چاوەش، حاجی شێخ ونسە شەل، وەستا سابیر فەتحوڵڵا، حاجی خدر ئیدۆش.

ئەمانە زۆربەیان لە سەردەمی زوو لەم سەدەیە خاوەن کوورە بوونە لە هەولێر ئێستا هیچیان نەماون، بەڵام چەند کەسێک ماون و ئێستا لەبەر بێکاری وازیان هێناوە، کە تەمەنیان لەنێوان ٦٥ هەتا ٧٠ ساڵ دەبێ، لە مانەش: سەید جەلال کەریم، سەید سەعید کەریم، وەستا تەها عەبدوڵڵا، بەڵام ئەمانەی لە گوندەکان خاوەن کوورە بوون ئەمانەن: حاجی قادر لە گوندی سۆریەش، حاجی سەعید لە گوندی زەمزەمۆک حاجی مستەفا لە گوێر، حاجی ئەحمەد لە دیبەگە، حاجی حەمدی لە گوندی عاڵڵا.

هەروەها لە چەند گوندێکی تریش هەبووە، بەڵام ئێمە پێمان نەزانیوە، پێویستە ئەوەش بگوترێ کە ئەم جۆرە پیشەیە هەر لەم ناوچەیە باوی نەبووە، بەڵکو بە گوێرەی سروشت و پێویستییەتی ناوچەکان رێژەی خۆی وەرگرتووە، بۆیە ئێمەش ناونیشانێکی گشتی و فراوانمان داوەتە بابەتەکە، هەرچەندە خۆشی زیاتر باری ناوچەیی پێوە دیارە.

سەرچاوە و پەراوێزەکان
١- حسێن حزنی موکریان مێژووی میرانی سۆران: ، چاپخانەی کوردستان، هەولێر ١٩٦٢، ل٤٩.
٢- هەمان سەرچاوە، ل٥٤.
٣- عەرەب شەمۆ، دمدم، شوکور مستەفا کردوویە بە کرمانجی خواروو، چاپی دووەم، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، ساڵی ١٩٨٤، ل٢٧.
٤- هەمان سەرچاوە، ل١٩٨.
٥- الدكتور كمال مظهر احمد، الطبقة العاملة العراقية - التكوين وبدايات التحرك، دار الرشيد للنشر، بغداد ١٩٨١، ص. ٦٨.
٦- دوو سەردان بۆ کوورەی سەید جەلال کەریم لە رۆژانی ١٩٨٦/٧/٣و ١١/١٥/ ١٩٨٦/ چاوپێکەوتن لەگەڵ وەستا محیەدین محەممەد محیەدین، کە لە دایکبووی ساڵی ١٩٣٣یە.

رەوسەی کوردەواری (دروونە لە ناوچەی کەندێناوە)

شوان

هەر لە کۆنەوە تاکو ئەمڕۆ بنچینەی ژیانی ئێمەی کورد کشتوکاڵ و دەغڵودان چاندن بووە، بێگومان کلتوورێکی دەوڵەمەندی تایبەت بە راپەڕاندنی ئەوتۆشمان هەیە، کە لە باوک و باپیرانمان لە کاتی کێلان و دروونەکردندا بۆمان ماوەتەوە، وەک: (هەوجاڕ، داس و داسوولکە، قەرانگ، هەسان، کەرەدان، کوندەی ئاو و دۆدانە و مەڵەغان و .... تاد) و کەپرۆکەیان هەڵدەدا لە کاتی ئیش و کارکردندا و ئەم کەرەستە کەلەپوورییەیان بەکار دەهێنا، وێڕای دابینکردنی ئەم کەرەستانەش هەوڵیاندەدا پەرەشیان پێدەن تا زیاتر کارەکانیان پێ راپەڕێنن.

بەدوای پەڵەکەوتن، دەغڵودان شین دەبێ و خاوەنەکەی هەوڵدەدا سەپان و تیلەکێشی پەیدابکا و سەر لە دەغڵودانەکەی نابڕێ و لە گیاوگۆڵ و زیوان و کەنگر و کاردی پاکی دەکاتەوە کاتی دروونەش کەلوپەلەکانی هەڵدەگرت و سەپان و تێلەکێشی بەگەڵ خۆ دەدا و زەوییەکەی بۆ دەستنیشان دەکردن، ئینجا بۆ بەیانی سەپان پێش مەلابانگدانێ یەک دوو تەبارەیان دەدوورییەوە...

دوای لێبوونەوە لە دروونە، دەغڵەکەیان بە شەغرە دەکێشاوە و پاشان جەنجەڕ کوتیان دەکرد، ئەوجا شەنەبا... هەرکاتێ رەوسە سوور هەڵگەڕا و کووزر و کا و کۆتی تێدا نەما، ئەوا یەکێک دەبێتە سەرڕباڵەی بڕکردن و ئیدی بەو جۆرە بەردەوام دەبوون هەتا رەوسە کۆتایی دەهات و دەستگرەکانیان دەدایەوە و پەیوەندییان لەگەڵ یەکتر دەبڕایەوە و کۆتایی دەهات.

دروونە لە ناوچەی کەندێناوە و ناوچەی مرکییە زووتر دێ، مانگی

چوار و پێنج لەوانەیە بگەڕێ. دروونە کاتی خۆی زۆر بە زەحمەت دەکرا لەبەر ئەوەی ئەم پێداویستییانەی ئەمڕۆ لە ئارادایە کاتی خۆی نەبوو، بە مەبەستی پتر ئاشنا بوون و تیشک خستنە سەر ئەم کارە زەحمەتە بە پێویستمان زانی بەڕێز (سمایل عەلی سمایل)، کە لە ساڵی (١٩٢٩) لە قازیخانە لە دایک بووە و لە تیکالۆ - قەبری عەلی ژیانی بەسەر بردووە و ئێستاش لە هەولێر دادەنیشێ، بەسەر بکەینەوە و سەبارەت بە دروونە بە گشتی و چۆنیەتی خۆ ئامادەکرنیان و تا قۆناغی کۆتایی گوتی:

- من کاتی خۆی دوو سەپانم دەگرت، دوو سەپان نزیکەی چوار پێنج عەربە مزاشی پێ دەدوورێتەوە. تێلەکێشێکیشم دەگرت، ئەوجا ئەو تێلەکێشە چی لەسەر جووتیارە، بەرامپیلێکم بۆ دەکڕی لەگەڵ کراسێکیش، ئەو ڕۆژەی سەپان چووە دروونەی، سبەینەکەی دەهات و مەشکەی دەژاند بۆ سەپانەکان دۆی ئامادە دەکرد، ئەوە تێلەکێشە و گرتیتم ئای بە دوو عەربە مزاش یان بە سێ عەربە مزاش، ئەوە گرانی و هەرزانیی دەغڵی خراپ و باش دەزانێ، لە پاشان کە مەشکەی هەژاند و نانیش دەکڕێ و دۆی لە دۆدانێ دەکات و ڕاست بۆ لای سەپانان دەچێت و نانی چێشتانان دەبات، سەپانیش هەتا تێلەکێش دێت دروونەی دەکات، هەرکە تێلەکێش هات، دادەنیشێ و تێلەکێش نان و دۆیان لەپێش دادەنێ و دەست دەکات بە گیشە دانانێ، سەپانیش کە نان و دۆیان خوارد و کەڵە شاخ هەیە چەوری تێ دەکەن، هەسان هەیە داسی پێ دەسوون، پێی دەڵێن: "بینە داسەکەمان بسووین لۆ خاتری بیرین ماندی نەبێن". کاتێ نانیان خوارد و داسیان سوو، دەگەڕێنەوە و دووبارە دەست دەکەنەوە بە دروونەکردن، بەدەم دروونەوە دەڵێن:-

هەدروونە دروونە دروونە
دەسکێ داسێم بە روونە
هەدروونە دروونە دروونە
تێلەکێش...
بابم چوێتە هەولێرێ
کاکم لەبەر مەرییە
ئەوان لە ماڵێ نەبن
داکیشم پێ قەیدییە
دەوم لە گەردنی نا
دوو ماچم لێ کردییە
چاوی ئەستێرەی ڕۆژێ
غەزال دەوری گرتییە

تێلەکێش ئاویان بۆ دێنێ و ئاوی دەخۆنەوە، جگەرەی خۆیان پێدەکەن و هەڵدەستنەوە دوو بەری دی دەدوورنەوە، عادەت وایە دووبەر وچانە، ئەوا بەو جۆرەی دەست پێدەکەن، وەکە لە دروونەی جۆی بوونەوە تێلەکێش هەقی نامێنێ و دەچێتەوە ماڵی خۆی، لە پاشان ماوەیەکی پێدەچێ دەچینە شاری قادە و زەنگوڵە و ئەو پێویستییانە دەکڕین ئەوجا خوری دەکڕین و ژن دەیهۆننەوە بۆ جێی جۆخین خۆشکردنێ، سبەینێ شەغرەکێش وڵاخی خۆی تەواودەکات و شەغرەکان داوێتە پێش و پشتە خۆی و قەراسە و وڵاخی لە دەستە و بۆ سەر گیشەی دەچێ، بە قەرات ئەم دیو و ئەو دیوی دەکات، تێکی دەپەڕێنێ بۆ خاتری ئەوەی گوریس بکەوێتە ناوەندی و ڕایدەکێشێ بۆ ئەوەی شەغرە نەزێ، ئەوەندەی دەستی گەیشتێ و ئەوەندەی وڵاغ دەیبا توندی دەکا، شەغرەکێش لەسەر جۆخینێ ڕۆدەکات و سەپانیش هاوکاری دەکات، چونکە دروونەی جۆی سەر بە سەپان دەبێ، ئەوانەی

سەپانی جووتیارێکن، یەکیان شەغرەی لێ دەنێ و ئەوەی دیکەشیان دەیکێشێتەوە.

هەروەها خالە حاجی سمایل لەبابەت دروونەی گەنمی گوتی: "دروونەی گەنمی شەغرەکێش هەیە و تیلەکێش، سبەینان مەشکەی خۆی دەژێنێ و دۆی لە دۆدانی دەکا و دەچێتە کن سەپانان و دۆیان لۆ تێدەکا، و دیسان وەکی جاران دەست پێدەکەنەوە و تیلەکێش گەلاوێژان دەکات، جارەک سوارە لەولایە و جارەک لەولایە، بۆ خاتری ناوەندی دەبنە کۆڵ دێتە سەرشانی. شەغرە لە دروونەی گەنمی ژن بیکات، دەبێ شەغرەش لێنێ، مەلۆیەکەش هەڵدەگرتەوە. (مەلۆ: ئەوەی دووراوە، خڕی دەکەنەوە.) هەتا لێدەبنەوە، وەکی لێبوونەوە و هاتنە سەر جۆخینان، جەنجەڕی دادەبەستن و قرشەی داوێنێ و دوو گوشان لێک دەدەن و کەپرۆکۆکەی هەڵدەدەن لۆ وچانێ... یەکێک سواری جەنجەڕ دەبی چاوە و رۆخەکەی لۆ دەداتەوە، بە نۆبەت سواری جەنجەڕی دەبن و قرشە شکێن هەڵدەدەنەوە، لەلایەکی دی وەکی لە قرشە شکێنی بوونەوە، ناوەندی جۆخینی چۆڵ دەبی، سنگەکی تێ کوترایە و ئەوجا دەسوورێ و وڵاغە و جەنجەڕە، ئەوەل پێ برەک ناخۆشە، چونکە دەبی ئاگات لێبێ هەرکە پێیەکت هەڵداوە ئەوە (هووردە کوتی پێدەڵێن) لایەکی هووردە کوتە و لایەکی قرشە شکێنە، ئەوجا جەنجەڕی داژۆی هەتا هوورد دەبی ئیدی هەڵدەدەینەوە. ئەو پێیە هوورد بوو، هەڵدەدەینەوە قرشە شکێنی داوێینە بەرێ دیسان ئەویش هوورد دەبێتەوە هەتا ئاخیر پێ خلاس دەبێ، لێرە ئەوە ناوەندی جۆخینێ پڕ بۆوە وەکی لە قرشەی بووینەوە ئەوجا دەبێ بە بای کەین، پێی دەگوترێ (تارمە).. تارمە، لەولایە قووچەکەک دەکەین، هەریدەدڕین، لەولایەش قووچەکەک. ئەو ناوەندەی هەڵدەدەینەوە و تارمەی هەڵدەبەستین، کە تارمە هەڵبەسترا، پێی دەگوترێ (شەنەبای شەماڵێ) دێ و لە کاتی شەنەبادا، کە سەپان هووردەکە بە شەنەبا بۆ ئاسمان بڵند دەکاتەوە، لای دانەکەی لێ دەکا، برەکی لۆ خوار دەکاتەوە (با)ش ئەوەی دی دەبات، بەردەکی لەلایەک دادەنێین، ئەو (کا)یە لێی دێتە ئەولایە ئەوجا دەڵێ (کا)ی دەبڕین و لایەکی لێدەکەینەوە، وەکی زۆر دێ ئەوجا (کا) سەربەخۆ دێتە خوارێ.

کە شەنەبامان کرد و دەرچوو دەبێتە رەوسە. ئەوجا سبەینێ دەچووین بێژینگمان خڕ دەکردەوە (١٠) (٢٠) کەس ملمان پێوەدەنا و دەمانکردە کۆمەڵ کۆمەڵ، گەنم (٦) کۆمەڵە و جۆ (٥) کۆمەڵە و ئەوەی دەیپێوا و دەیگوت:

یەکە و دوو نییە
هیچ شەریکی لەبۆ نییە
بە غەیری تۆ قەت کەس نییە و یەک...
دوو... بەرەکەت بێ لەکنە توو
لە شەیتانی رەش بی روو دوو..
سێ... بەرەکەت بکەویتە رەوسێ
مار لە قودس سێ...
چار... بەهەشتی هەر چار یاران
بەرەکەت بێ لە هەرچار کەناران
چار...
شەش... قاپی بەهەشت
نوور بە ئیلاهی گەیشت شەش..
نۆ... نۆی نەبی بەزیاد بی
قەت کەم نەبی نۆ...
نۆ
نۆ نۆی نەبی بە (زێدە) بی
بەرەکەت بی قەت کەم نەبی
نۆ، نۆ
ئەوە دە:
دە هەزار سەڵەوات لەسەر محەمەدەلمستەفا
دنیا و قیامەت لەسەر شەرافەتی وی داندرایە
دە، دە

ئەوجا لە کۆتاییدا خالە سمایل... گوتی: "لەو شەش کۆمەڵەی من و تۆ سەپانین، کۆمەڵەک هی ئێمەیە ئەویدیش هی ئاغایە. کەر و جوار (جەواڵ)مان دەهێنا و دەمانکێشاوە و لە عەمبارمان دەکرد، جێی جۆخین دەماوە هەتا کە دی ئەوجا وەکی لە گێرەی دەبووینەوە و شۆمان دەبڕی و بواران وەردمان دەداوە و ئەوجا دەبوومە رەنجبەری پیاوەکی وەکی توو، هەشت نۆ مانگان جۆتم دەکرد، رۆژێ دوو سێ ریەم دەبرد و تۆم دەدا و بە هەوجاڕ دەهاتم و دەچووم و سێ چار عەربە مزاشم لۆ ئاغای دەچاند، کە بەوەش دەگوترێ پایزە جۆت، ئەوەش بە جۆتە وڵاغەکی دەکرا."

* ئەم بابەتە لە گۆڤاری (ئاسۆی فۆلکلۆر) ژمارە (١) ی ساڵی ٢٠٠٠ وەرگیراوە.

کارگە و کارگەچییەکانی هەولێر

ئەحمەد حەمەدەمین قادر حەیران

شتێکی بەڵگە نەویستە، کە میللەتی کورد وەک هەموو خەڵکی سەر گۆی زەمین خاوەنی چەند پیشەیەکی دەستییە. ڕەنگە زۆریش لەو پیشانە بە هەمان جۆر و شێوە لای میللەتانی تر هەبن، جا چ دوور چ دراوسێ، هۆی ئەمەش هەر لە شەڕ و شۆڕەوە دەگەڕێتەوە تا دەگاتە هاوبیری مرۆڤایەتی. لەگەڵ ئەمەشدا هەندێ کار و پیشە هەن بەرگێکی خۆماڵییان پێوە نووساوە، ئەمەش یا ئەوەتە پەیوەندی بە بار و سروشتی ناوچەکەوە هەیە، یان شێوە و جۆری ژیانی خەڵکەکە ئەمەی داسەپاندووە. بۆیە تاوەکو ئێستا زۆر لەم پیشە دەستییانە ماون و بە شێوەیەکی بەردەوام ئەنجام دەدرێن، جا لە شار بێ یاخود لە دێ. هۆی مانەوە و بەردەوام بوونەکەشی دەگەڕێتەوە سەر گۆڕانە کۆمەڵایەتییەکان و پەیوەندییە بەرهەمهێنەکان. هەر وەک دیارە کۆمەڵی کورد لە ڕێڕەوی ژیانیدا ڕێچکەی قۆناغەکانی گۆڕانی کۆمەڵگای مرۆڤایەتی گرتووە: بەڵام مەرجیش نییە لە سەدا سەد ئەم ڕێچکەیەی بەرنەدابێ، چونکە تا ئێستا زۆر بیروڕای دژیەک هەیە دەربارەی قۆناغی کۆیلایەتی و زۆر لە زانایان دەڵێن، کۆمەڵی کورد بەم قۆناغە تێنەپەڕیوە و بوونیشی نییە،

لەگەڵ ئەوەشدا لە هەندێ کۆیلەی حەیران و بەندی فۆلکلۆری پەیڤی (کۆلە) بەکار هاتووە، کە بە مانای کۆیلە دێ. بە هەر شێوەیەک بێ ئەم گۆڕان و پێشکەوتنانە زۆر بە سستی ڕووی داوە، تەنانەت لە زۆر باردا گۆڕانەکە لە شێوەی سروشتی خۆی داکەلاوە و لایەنی پچڕ پچڕی گرتووە و بە شێوەی باری ئاسایی خۆی تێنەپەڕیوە، بۆیە لەپەیوەندییەکانی بەرهەمداری دەرەبەگایەتی و خێڵدا تا سالانی نیوەی ئەم سەدەیەش هەر مابوو، لەبەر ئەمە بەرهەمهێنانی وەرزێری لە کشتوکاڵ و ئاژەڵداری لایەنێکی زۆری لە ژیانی کۆمەڵی کوردەواری رووپۆش کردبوو، دیارە ئەگەر کار بەم جۆرە بێ، دەبێ لە پیشە و کارە دەستییەکانی کۆمەڵەکەش رەنگ بداتەوە.

کۆمەڵێک ئەگەر ئاژەڵداریی تیادا بەهێز بێ، دەبێ هەندێک لە بەرهەمە چەنگ کەوتووەکانی لە پیشە میللییە ناوخۆکان بەکار بێ، هەروەک ئەم بابەتەی ئێمە، کە لە دروست کردنیدا بە تەواوی پشت بە بەرهەمداری ئاژەڵ دەبەستێ، بەلام ئێستا و چەندان ساڵێکی بەر لە ئێستا بەهۆی ئەو گۆڕانانەی بەسەر باری گوزەرانی کوردەواریدا هاتووە، ئەم پیشەیە و زۆر لە پیشەکانی تریش بەرەو کزی رۆیشتوون، تەنانەت زۆربەیان لە بن و بۆتکەوە خاشەبڕ بوون و نەماون، دیارە ئەمانەش هۆیەکەی لە گەشەکردنی بازاڕی ناوخۆ و چەکەرە کردنی پەیوەندییەکانی بۆرژوای نیشتمانی خۆی دەنوێنێ، ئەمە سەرباری ئەوەی دەبێ باوەڕمان بە بارە گشتییەکان هەبێ، کە نوێ جێگای کۆن دەگرێتەوە، کۆنیش دەبێ جێگای بۆ نوێ چۆڵ بکا. ئەمە کرۆک و ناوەڕۆکی ژیانە و هەر دەبێ وابێ، چونکە سروشت وەک هۆیەکی ماددیی بەرهەمهێنان، هزریش وەک هێزێکی بەرهەمهێنان، ئەوا لە دژایەتیدان، هەموو دژایەتییەکی راست و دروستیش دیارە ئەنجامەکەی پێشکەوتن و گۆڕانە، ئێمەش ئەو پێشەکییەمان هەر بۆ رێخۆشکەرێک هێنایەوە بۆ سانایی چوونە ناو بابەتەکە. ئەگینا مەبەستی سەرەکیمان چۆنیەتی دروستکردنی (لباد و رایەخە).

بێگومان لباد و رایەخ هەروەک دەزانین یەکێکە لە پێویستییە هەرە گرنگەکانی ناو ماڵ بۆ لەسەر نووستن و دانیشتن، هەروەها دیاردەیەکی ئاشکرای ناو ماڵ و دیوەخانی کوردەوارین، بەتایبەتی رایەخ کە تەنیا بۆ دیوەخان بەکاردێ، لبادیش لە ماڵەوە بۆ نووستن، لەبەر ئەمە بە پێویستی دەزانین پێشەکی ئەم ماددەیە بخەینەڕوو، کە ئەم دوو کەرەسەیەی لێ دروست دەکرێ.

لباد و رایەخ هەردووکیان لە (لوا) دروست دەکرێن، لواش بە خوری بەرخ دەوترێ، کە بۆ یەکەمین جار دەبڕدرێتەوە، بەلام ئەگەر ئەم بەرخە خوری هاتەوە و بۆ جاری دووەم بڕدرایەوە ئەوا ئەم کاتە بەم خورییە دەڵێن (روونگ)، کە هەم دیسان بۆ دروستکردنی ئەم دوو کەرەسەیە کەڵکی لێ وەردەگیرێ، بەلام لباد و رایەخێکی باشی لێ دەرناچێ، بۆیە بە رادەیەکی زۆر کەم خەڵک روونگ بەکار دێنێ، دەتوانین بڵێین کەس بەکاری ناهێنێ، تەنیا (لوا) نەبێ رادەی بەکارهێنانی ئەم لوایەش لە یەکێکەوە بۆ یەکێکی تر جیاوازە، ئەوی شوانکارە و خاوەن مەڕ بێ ئەوا دەتوانی لوایەکی زۆر دانێ و تەرخان بکات بۆ دروستکردنی لبادی گەورە و رایەخی درێژ، ئەوی نەشیبێ یان یەک دوو سەر مەڕی هەبێ، ئەوا بە دوو سێ ساڵ یاڵلا دەتوانێ لوای رایەخێک یان لبادێک دانێ، زۆر جاری واش هەبوو بۆی تەواو نەکراوە، کەڕیوەتی، رادەی بەکارهێنانی ئەم لوایەش دەوەستێتە سەر توانای خاوەن لوا، لەبەر ئەمە کورت و درێژی و پانی دەگەڕێتەوە بۆ خۆی، کە بە حیسابی (هۆقە) دروست دەکرێ، بە زۆریش (٣) تا وەکو (٥) هۆقە دادەنرێ، زۆر جاریش لەم رادەیە تێپەڕ دەکا و دەگاتە (٨) هۆقە، کە هەر هۆقەیەکیش دوو کیلۆیە.

چۆنیەتی دروستکردنی لباد و رایەخ

پاش ئەوەی بەرخ دەبڕدرێتەوە و لواکەی لێ دەکرێتەوە هەر بە شێوەی خۆی دەپێچرێ، واتە بێ شۆردنەوە رەوانەی کارگە دەکرێ بۆ لای وەستا، لەوێش بە تەرازوو دەکێشرێ، ئینجا جیا دەکرێتەوە، واتە رەش لەگەڵ رەش، سپی لەگەڵ سپی، سوور لەگەڵ سوور، لە پاشا بە جۆرە ئامێرێکی تایبەتی پەڕە دەکرێ، کە بۆ ئەم جۆرە کارە دانراوە، کە پەڕە کرا وەستا دەیخاتە سەر (چیغ)، ئەم چیغەش لە

(گوش) دروست دەکرێ، درێژی بە قەدەر (١٠)م دەبێ، پانییەکەشی بە قەدەرایی (٣)م، بە قەدەر درێژی و پانی ئەم چیغە لواکەی لەسەر درێژ دەکرێ، ئینجا نەخشەکەی سەری دادەنرێ، ئەمەش دەگەڕێتەوە سەر وەستاکە، زۆر هەیە پێش ئەوەی لواکە درێژ بکات نەخشەکە پێشتر لەسەر چیغەکە دادەنێ، بۆ ئەوەی بە توندی لەگەڵیدا تێکەڵ بێ و یەکتری بگرن، نەخشیش هەر بە لواکە دەکرێ، ئەگەر لباد یان رایەخ سپی بێ، ئەوا نەخشەکە بە لوای رەش دەکرێ، ئەگەر رەشیش بێ ئەوا نەخشەکە بە لوای سپی دەکرێ، جگە لەم رەنگانەی رەنگی تریش بەکار دێ، وەک: (زەرد، سوور، مۆر، پەمبە)، بەڵام بە زۆری (زەرد و سوور) بەکار دێ، کە ئەمەش بەهۆی دەرمانی تایبەتی دەبێ، لە دوای ئەمانە کە لواکە لەسەر چیغەکە درێژ کرا، ئینجا ئاوی بە دەست پێدا دەپرژێنرێ و هەر بە چیغەوە لوول دەدرێ و بە توندی بە پەتێکەوە دەپێچرێ، ئەوسا دوو کەس بە پێلەقان بۆ ماوەی (٤٠) خولەک لێی دەدەن لە پاشان دەکرێتەوە، ئەمەش بۆ ئەوەیە تا وەکو (وەسڵ) بکرێ، وەسڵیش بریتییە لە نوشتاندنەوەی رۆخەکانی، تاکو لێوەکانی لباد و رایەخەکە بە جوانی دەرچێ. ئینجا بۆ دووبارە ئاوی لێ دەدرێتەوە، دەپێچرێ بە هەمان شێوەی پێشوو دەدرێتە بەر پێلەقان، بە چەند خولەکێک زیاتر لە جاری یەکەم، لە پاشان دەکرێتەوە، لێرەدا هێشتا هەر خاوە.

بەم جۆرە قۆناغێکی تر دەست پێ دەکات، ئەمیش ئەوەیە دەکەوێتە بەردەست یەکێکی تر پێی دەڵێن (بگێر)، ئەمە کە دەیکاتەوە دەبینێ شێوەیەکی لاکێشەیی وەرگرتووە، ئینجا ئاوی پێدا دەپرووشێنێ کە لە رشاندنەکە تەواو بوو، (قەد)ی دەکات، قەدیش بەم شێوەیە سەرێکی (نیو مەتر) قەد دەکا سەرەکەی تریش چەند ماوە قەدی دەکا و دەیگەیەنێتە سەرەکەی تر، دووبارە ئاوی پێدا دەپرووشێنێ، ئینجا قەدەکان داوێتە سەر یەکتری و لوولی دەدا، ئەوسا لەسەر ئەژنۆ بە باسکی رووت وەریدەگەڕێنێ و دەست بە لێدان دەکات.

هەر سەرێکی (٥) خولەک لێی دەدات، ئەم کردارە چوار جار دەکات، واتە بۆ هەر سەرێک دوو جار، کە هەمووی بە یەکەوە دەکاتە (٢٠) خولەک لێدان. لە پاشان وەری دەگێرێ بۆ دیوەکەی تر، کە پێی دەڵێن (تەخت)، دووبارە ئاوی لێدەدا و لوولی دەکاتەوە بە باسکی دەست بە لێدانی دەکات، بە هەمان شێوەی پێشوو هەر لای دوو جار بۆ ماوەی (٥) خولەک کە هەمووی بە سەر یەک دەکاتە (٢٠) خولەک. بەم جۆرە قەدێک تەواو دەبێ، واتە هەر قەدێک (٤٠) خولەک دەخایەنێ بۆ هەردوو دیو، کە ئەم قەدی یەکەمە تەواو بوو دووبارە دەکرێتەوە، قەدە

گچكەكە، واتە نیو مەترییەكە جێگەی گەورەكە دەگرێتەوە، گەورەكەش جێگەی بچووكەكە دەگرێتەوە، واتە پێچەوانەی جاری یەكەم. بەم شێوەیە دیسان ئاوی لێ دەدرێ، هەر دوو قەدەكە دەهاوێشترێتە سەر یەكتری و لوول دەدرێ و دەست بە لێدان دەكرێت، بە هەمان كات و جۆری پێشوو تاوەكو چوار قەد تەواو دەبێ، كە هەر قەدی (٤٠) خولەک دەخایەنێ، واتە چوار (٤٠) خولەک.

كارگەكانی لباد و رایەخ لە هەولێر

بێگومان سەرەتا و پەیدابوونی ئەم كارگانە بە تەواوی نەزانراوە لە كەیەوە سەری هەڵداوە، بۆ ئەمەش پەیوەندیمان بە هەر یەكێ دەكرد، دەیوت لەوەتی من بە بیرم دێ ئەمە هەر هەبووە. بەڵام بە گوێرەی بۆچوونی بابەتیی دیارە شتەكە لە دوای نیشتەجێ بوونی كۆمەڵ و پەیدا بوونی گوند و شار و خەریكبوونی مرۆڤ بە ئاژەڵدارییەوە سەری هەڵداوە، نزیكترین بەڵگەش بۆ ئەم مەبەستە ناوی ئەم كەسانەیە كە لە دوا سەردەمی عوسمانییەكان كارگەیان هەبووە لە هەولێر، واتە سەرەتای ئەم سەدەیە كە بە سالاچووەكان دەڵێن (زەمانی گرانی). بۆ ئەوەی بابەتەكەش زیاتر لە راستی نزیک بێتەوە و دوور بێ لە گرێ كوێره، ئێمەش خاوەن كارگەكانمان بەسەر سێ قۆناغ دابەش كرد. قۆناغی یەكەم، ئەمانەی لە كۆتایی دەسەڵاتداری عوسمانی و سەرەتای هاتنی ئینگلیز كارگەیان هەبووە. قۆناغی دووەم، پاش هاتنی ئینگلیزەكان. قۆناغی سێیەم، ئەوانەی ئێستا كارگەیان هەیە.

١- كارگەكانی سەرەتای ئەم سەدەیە:

هەروەک وتمان ئەمانە دەگەڕێنەوە بۆ كۆتایی دەسەڵاتی عوسمانی و سەرەتای دەسەڵاتی ئینگلیز، بێگومان ئەم كارگانەش هەریەكە بە ناوی خاوەنەكەیەوە ناونراوە، چونكە هی خۆی بووە، نەک هی دەوڵەت، شاگرد و بگێڕ لەگەڵ پەڕەچی كاریان لا كردوون، گرنگترینیشیان ئەمانەن كە ئێستا هیچێكیان لە ژیاندا نەماون و مردوون:

١- كارگەی وەستا عەباس.
٢- كارگەی سەید رەمەزان عەولا پەروەر.
٣- كارگەی وەستا هەمزە.
٤- كارگەی سەید كەریم عەولا پەروەر.

جگە لەمانە لەوانەیە هی تریش هەبووبن بەڵام ئێمە هەر ئەوەندەمان دەست كەوت، دەشبێ ئەمانە لە هی پێش خۆیان فێر بووبن و لە دواییدا كارگەیان بۆ خۆ دانابێ، چونكە تاقمی دوایی ئەمانە زۆریان لەسەر دەستی ئەمانەی ناومان بردن فێر بوونە، و كاریان لا كردوون، لە دواییدا بۆ خۆیان بوونەتە وەستا و كارگەیان دامەزراندووە.

بەڵام دەربارەی كرێی دەستی ئەم شاگرد و پەڕەچی و بگێڕانەی لای ئەم وەستایانەی ناومان بردوون، بەم جۆرە بووە:

بگێڕ بە (رووپیەیەكی) كاری كردووە، كە دەكاتە (٧٥) فلس، پەڕەچیش هەر بەم نرخە، ئەمە لە كاتێكدا ئەمانە بە حیسابی (باتمان) كاریان كردووە، واتە رۆژانەیان

وەستاوەتە سەر باتمان، ئەگەر ڕۆژێ دوو باتمان لوایان پەرە بکردایە یان بیانگێڕابا ئەوا دوو ڕوپیەیان وەردەگرت، ئێستاش بگێڕ هەر بە هەمان حیسابی باتمان کاردەکات.

٥- کارگەکانی سەردەمی ئینگلیز و بەرەودواتر:

لێرەدا ناوی ئەو کەسانە دەخەینە ڕوو، کە لە کاتی ئینگلیز و پاشتریش کارگەیان هەبووە، بەڵام ئێستا هیچ کامیان لە ژیاندا نەماون، تەنیا دووان نەبێ:

١- حاجی حەمە ڕەزا.
٢- شێخ یونس.
٣- شێخ تەها.
٤- عەزیز چاوڕەش.
٥- خەلیفە وەلی.
٦- حاجی خالە.
٧- وەستا قادر.
٨- محەمەد حەمە ڕەحیم.
٩- پیرداود حەمە ڕەحیم.
١٠- وەستا وەهاب.
١١- ڕەحمان مامزە شەل.
١٢- شێخ محەمەد سەید کەریم.
١٣- خەلیفە شێخۆ.
١٤- شەهاب محەمەد نەبی.
١٥- دەروێش یەحیا، ماوە تەمەنی (٨٠) ساڵ دەبێ.
١٦- محەمەد قادر داود بلباس، ماوە تەمەنی (٨٠) ساڵ دەبێ.

ئەمانە تاوەکو ساڵانی چل کارگەیان هەبووە، لە دوای ئەمانەش ئەم ناوانەی خوارەوە وەستا و کارگەچی بوون لە هەولێر:

١- حاجی سەعید گوڵچین، نەماوە.
٢- حاجی ڕەحمان، مردووە.
٣- ئەنوەر ڕەشید، مردووە.
٤- حاجی سلێمان، ماوە.
٥- ئەحمەد عەبدولقادر، ماوە.
٦- کەریم عەبدوڵلا، ماوە.
٧- محەمەد عەبدولوەهاب، ماوە.

بێگومان لەم ماوەیەدا بە گوێرەی گۆڕانی ڕۆژگار و پێشکەوتنی ژیان کرێی دەستی بگێڕ و پەرەچییەکان زیادی کردووە، بۆ نموونە دوای ئەوەی ڕووپیە نەماوە، دینار و درهەم پەیدا بووە، بگێڕ لە سەرەتا (١٠٠) فلسی هەبووە، دوایی بەرە بەرە زیادی کردووە بۆ (١٥٠)، پاشان (٢٥٠) فلس. بەم جۆرە ڕۆییوە تاوەکو هەندێک دەڵێن لە ساڵانی پەنجا بگێڕ یەک باتمانی بە (٥٠٠) فلسی دەپەستاوە، ئەمە لە کاتێکدایە کە لباد یان ڕایەخ نرخی (٣ - ٤) دینار بووە. ئێستر بەم شێوەیە لە شەستەکانیش تۆزێ زیادی کردووە بۆ (٧٥٠) فلس و بەرەو ژوورتر.

٦- کارگەکانی ئێستای لباد و ڕایەخ:

لێرەدا ناوی ئەوانە دەنووسین کە تاوەکو کاتی ئامادەکردنی ئەم بابەتە کارگەیان هەیە و ماون و لە تەمەنی (٥٠ - ٥٥) ساڵ دان.

١- ئەحمەد حەمەد مەولود.
٢- محەمەد گرد گراوی.
٣- مشیر مامە.
٤- تەلعەت حاجی یونس.
٥- جەمیل قادر.
٦- هەیاس حاجی محەمەد.
٧- جەوهەر ئەنوەر.
٨- قاسم عوسمان.
٩- بەکر محەمەد قادر.
١٠- کەریم فەتاحە سوور.

ئەوەی شایەنی گوتنیشە ئێستا بگێڕ باتمانی بە (٧) دینار دەپەستێتەوە، واتە دەگێڕێ و نرخی لواش بە کیلۆ یان بە هۆقەیە، بەڵام بە زۆری هۆقە بەکار دەهێنن بۆ کرێی لوا، هەر هۆقە لوایەکیش بە (١٢-١٣) پەنجاییە، بەڵام نرخی ڕایەخ یان لباد، ئەوا بە گوێرەی ئەو لوایەی تێی دەچێ دەفرۆشرێتەوە، بۆ نموونە ئەگەر ڕایەخێک (٨) هۆقە لوای تێ بچێ، ئەوا هەتا (٤٠) دینار نرخی دەڕوا، ئەمە لە کاتێکدا ئەگەر وەستاکە خۆی لوا بکڕێ، بەڵام ئەو کەسەی ڕایەخ یان لباد بە کردن دەدات، لواکەی هی خۆی بێت، وەستا لە هەر هۆقەیەک (چوار) دینار بۆ خۆی دەگێڕێتەوە. پێویستە ئەوەش بگوترێ کرێی دەرمانی نەخش و پەرە کردن لەگەڵ کرێی ئەو دوکانەی کاری تێدا دەکەن، ئەوانە هەمووی لەسەر وەستا خۆی بووە، هەروەها وەستا خۆشی وەک بگێڕ و شاگردەکان کاری کردووە بۆ ڕاخستنی لواکە لەسەر چیغ و پەستانەوەی.

ئامێرەکان:

ئەو ئامێرانەی بۆ دروستکردنی ئەم جۆرە ڕایەخە کەڵکیان لێ وەردەگیرێ، زۆر نین و لە دوو ئامێر تێپەڕ ناکەن، کە شەنە و کوتک وکەوانە، واتە ئامێری پەرەکردن.

١- شەنە: لە چەند پەلە دارێکی باریک پێک دێت، کە دەمەکانیان

وەکو شەنە پەڕپەڕ دەکرێت لە قونکەوەشڕا سەرەکانیان دەگەیەنرێتەوە یەکتری و بە شتێک دەیپێچن، هەر لە سەلکە شەنەش دەچێ، بۆیە ئەم ناوەیان لێ ناوە و بۆ راخستنی لوا لەسەر چیغ بەکاردێ.

۲- کوتک و کەوان: ئەمەیان ئامێری پەڕەکردن دەگرێتەوە، کە لە دار و چەرم پێک دێت، چەرمەکەش بە زۆری ریخەڵۆکی وەردەگیرێ، بەڵام دارەکان کە لە داری تایبەتی و ئاسایی پێک دێت، هەر یەکی ناوێکی هەیە، وەک (دەفە، کەوان، کوتک، دارەسما)، ئەم ئامێرە دوای ئەوەی بەڕێ و شوێنی خۆی دانرا، ئینجا پەڕەچییەکە لە لایەکەوە ژێیەکە دەخاتە ناو لوا پەڕە کراوەکە بۆ لایەک دەڕوا ئیتر بەرە بەرە و بەم پێیە تا وەکو هەمووی پەڕە دەکرێ، بەڵام پێویستە ئەوە بڵێین، کە ئەم ئامێرە هەر تەنیا بۆ پەڕەکردنی لوا بەکار نایەت، بەڵکو بۆ لۆکە و پەمۆش بەکار دێ.

چیرۆکێک دەربارەی رایەخ و لباد:

دەگێڕنەوە دەڵێن: لە یەکێ لە شارەکانی ئەم دەوروبەرە پاشایەکی زۆر بە زەبر و زەنگ هەڵدەکەوێت، کچێکی زۆر جوانیشی دەبێت. رۆژگار دێت و دەڕوا، کوڕە هەژارێک حەز لەم کچە دەکات. ئیتر رۆژ بە رۆژ خۆشەویستییەکەی زیاتر کڵپە دەستێنێ، تاوەکو رۆژێک دێ دەنێرێتە خوازبێنی کچەی پاشای، پاشا کە بەمە دەزانێ سەری سوڕ دەمێنێ: چونکە خۆی و ئەم کابرا هەژارە زۆر بە لێک دوور دەزانێ، بۆیە پێی دەڵێ: باشە من کچی خۆم دەدەم بە تۆ، بەڵام داوایەکم هەیە دەبێت یان بمریت یان جێبەجێی بکەیت، کابراش پێی دەڵێ: فەرموو داواکەت بڵێ، پاشا دەڵێ: مادام تۆ داوای کچی منت کردووە دەبێ بەیانی فەرشێکم لە خوری یاخود لوا بۆ دروست بکەی، ئەگەرنا لە سەرت دەدەم، واتە هەڵتدەواسم.

کە وای پێ دەڵێ، کابرا سەرێک دێنێ و سەرێک دەبا، چی بکات تازە تووش بووە، یان دەبێ دروستی بکات یان دەبێ لەسەری بدرێ، بۆیە بە پەلە دەگەڕێتەوە ماڵەوە، هەندێ خوری و خار و لوا کۆ دەکاتەوە، لە ژوورێکەوە لەسەر زەوی درێژ دەکات، ئینجا دەست دەکات بە هاتوچوو لەسەری، بەم شێوەیە پێوەی خەریک دەبێ تاوەکو بەترەکی شەو، چەندی دەکات و دەکات یەکتری ناگرێ و نابێتە فەرش، هیچ چاریشی نییە بۆ بەیانی دەبێ دروستی بکات، ئەگەرنا بۆ هەر

لایەک رابکات هەر دەکەوێتە دەست پاشا. بۆیە ئەو شەوە ناخەوێ هەر خەریکی لوایەکە دەبێت، تا وای لێ دێت زۆر هیلاک دەبێ و ئارەقەیەکی زۆر لە قەلبی دەچۆڕێتەوە، لە شوێنی خۆی لەسەر لواکە دادەنیشێت پاشان هەڵدەستێ دەبینێ شوێنەکەی لەسەری دانیشتووە توند بووە. مەزانە ئەو ئارەقەی لە لەشی هاتبووە دەرێ، وای لێ کردبوو، ئەویش مەزەندەیەکی لێ دەکا و دەڵێ: بە خودای ئەمە کاری ئارەقەکەیە ئەم شوێنە وا رەق بووە.

بۆیە هەڵدەستێ چەند جامێ ئاو دێنێ و بەسەر هەموو لواکەیدا دەپرژێنێ، ئینجا دەست بە هاتوچوو دەکات لەسەری، ماوەیەک وا دەکات دەبینێ لواکە تەواو یەکتری گرتووە، ئیتر بەرە بەرە بەم جۆرە تاوەکو بەیانی بە تەواوی رەق دەبێ و دەبێتە فەرش و بۆ لای پاشای دەبات، پاشا کە وای دەبینێ، ناچار کچەکەی خۆی لێ مارە دەکات و دەیداتێ، لە شوێنی خۆشی دەیکاتە پاشا، کە ئەو گۆڕانە روودەدات جڵەوی فەرمانڕەوایی دەکەوێتە دەست کوڕە هەژارەکە، ئیتر بە تەواوی هێمنی و ئاسایش دەست بەسەر ناوچەکە دادەگرێ، بۆیە کابرا جەماوەرێکی زۆر بە دوای دەکەوێ و خەڵکەکە بە تەواوی لایەنگیری دەکەن، چونکە گوزەرانیان خۆش دەبێ و باری ئابوورییان بە هۆی ئەم فەرشە دۆزراوەیە دەگۆڕێ و کارگە پەیدا دەبێ، واتە گۆڕانێکی تەواو لە رووی خۆشیی گوزەران لە قۆناغی فەرمانڕەوایی ئەم کابرایە روو دەدات،

دەڵێن ئەو کابرایە واتە کوڕە هەژار ناوی (مەنسوور) بووە.

خەڵکەکە بە (مەنسوور هەلاج) ناویان بردووە، هەلاجیش لە زمانی کوردیدا واتە (شی کەرەوە) یان (پەڕەچی)، هەتا وەکو دەڵێن: پاش نەمانی ئەو کابرایە باری گوزەرانی خەڵکەکە تێک چووەتەوە و پشێوی و ناکۆکی باری بەسەردا کێشاون، بۆیە دیسان چاوەڕێ بوونە، کە ئەو کابرایە (مەنسوور هەلاجە) بگەڕێتەوە، دنیایان بۆ شی بکاتەوە و پەڕە بە پەڕەی بکات، تاوەکو ئاسایش سەر بە ولاتدا بگرێ، تەنانەت دەڵێن: پێشیان وتووە مەنسوور هەلاجی پێغەمبەر!!!

فەرهەنگۆک

بگێڕ: ئەو کەسەیە لەسەر ئەژنۆ بە باسکی رووت رایەخ یا لباد دەپەستێتەوە دوای ئەوەی لای وەستا لە چیغ دەدرێ و دەردەچێ.

هۆقە: جۆرە کێشێکە بەرانبەر بە (دوو) کیلۆ دەوەستێ.

باتمان: جۆرێکە لە کێش بەرانبەر بە (شەش) هۆقە دەوەستێ، واتە دەکاتە (١٢) کیلۆ.

رووپیە: جۆرێکە لە پارە بەرانبەر بە (٧٥) فلس دەوەستێ، دەڵێن پارەیەکی هیندییە لەگەڵ هاتنی ئینگلیزەکان کەوتۆتە کوردستان.

چیغ: لێرەدا مەبەست ئەم چیغە نییە، کە لە دەوری رەشماڵی دەئاڵێنن، بەڵام لە زوویێکەوە هەمان چیغ بەکار هاتووە بۆ لوولدانی لباد یان رایەخ، بۆیە ئێستاش بە هەمان ناوەوە ناو نراوە، ئەگینا ئێستا بۆ ئەم مەبەستە گوش بەکار دەهێنن.

بەتر: نیوە، درەنگ، بەترەکی شەو، واتە درەنگی شەو، نیوەی شەو.

دوو وردە تێبینی:

١- لە زووەوە بگێڕەکان لە کاتی زستاناندا لە حەمام ئیشیان کردووە، واتە خۆیان رێک کەوتوون حەمامێکیان گرتووە، زستانان کاریان تیادا کردووە، بۆیە زۆربەی زۆریان یەکتریان ناسیوە: چونکە لەم شوێنە یەکدیگیر بوون، هەروەها هەندێ جاریش وەستا لەگەڵ شاگردەکان بۆ کارکردن.بە گوند و ناوچەکاندا گەڕاون

٢- مام محەمەد قادر داود دەڵێ: لەدایکبووی ساڵی (١٩٠٠) نیم، بەڵکو بە (٥ - ٦) ساڵ بچووک ترم، بەڵام لە نفووسم وا نوسراوە.

سەرچاوەکان

١- سەردانێک بۆ کارگەی (ئەحمەد حەمەد مەولوود) رۆژی ١٢/ ٣/ ١٩٨٦، گفتوگۆ کردن لەگەڵ خۆی و بگێڕەکەی، کە ناوی (عەبدولواحید شێخ محەمەد)ە، هەر ئەویش واتە کاک عەبدولواحید چۆنیەتی پەستانەوە و گێڕانی لباد و رایەخی بۆ دەرخستین و روونیکردەوە، تەنانەت خۆشی بۆی نووسین.

٢- سەردانێک بۆ کارگەی (قاسم عوسمان) رۆژی ١٩/ ٣/ ١٩٨٦، گفتوگۆ کردن لەگەڵیدا، لە هەمان کاتیشدا باوکی لەوێ بوو، کە ناوی (مام عوسمانە) و لەدایکبووی ساڵی (١٩٠٧)ە، ئەم گوتی لە پەنجاکاندا بگێڕ باتمانی بە (٥٠٠) فلس دەپەستاوە، کە خۆم یەکێ بوومە لەو بگێڕانە.

٣- سەردانێک بۆ کارگەی (بەکر محەمەد قادر) رۆژی ١٩٨٦/٣/٢٢، گفتوگۆ کردن لەگەڵ مام (محەمەد قادر بلباسی) باوکی کە لەدایکبووی ساڵی (١٩٠٠)ە، ئەم ناوی خاوەن کارگەکانی سەردەمی گرانی، واتە سەردەمی عوسمانی و سەرەتای دەسەڵاتی ئینگلیز و دواتری پێ گوتین، هەروەها وتی: ((خۆم بگێڕ بوومە لای (وەستا عەباس) بە رووپیەیەکی، پەڕەچیش هەر ئەوەندەی هەبوو))، هەروەها گوتی: ((وەستا پاش ئەوەی کرێی من و پەڕەچی شاگردی دەدا، هەر ئەوەندەش بۆ خۆی دەمایەوە، رووپیەک یان دووان، لەبەر ئەوەی لباد و رایەخ نرخی زۆر نەبوو))، هەروەها ئەمەشی گوت: ((دوای ئەوەی دینار و درهەم پەیدا بوو، بگێڕ بە (١٠٠) فلس لباد یان رایەخی دەپەستایەوە، واتە باتمانی بە (١٠٠) فلسی دەگێڕا)).

بەڵام دەربارەی سەندیکا، نەقابە وتی: ((لە ساڵی (١٩٥٨) داوایان لە ئێمە کرد داخلی نەقابە بین کە ئەو کات ژمارەمان بە وەستا و شاگردەوە لە دەوری (١٠٠) کەس دەبوون سەرۆکی بەشەکەشمان، واتە کارگەچییەکان ئەمانە بوون: (ئیبۆ دلبەر، محەمەد حاجی وەهاب، خەلیل عەزیز گوڵناز) کە ئێستاش ماون و لە هەولێر دادەنیشن)).

٤- دانیشتنێک لەگەڵ کاک (ئازاد ئەحمەد) دەربارەی ئەم چیرۆکە ئەفسانەییەی لەسەر چۆنیەتی دروستکردنی رایەخ ولباد گوتراوە، کە ئەویش لە باپیری گوێی لێ بووە، کە ناوی (محەمەد حەمە رەحیم)ە، ئێستا نەماوە و کارگەشی هەبووە، شایەنی باسیشە دانیشتنەکە لە رۆژی ١٩٨٦/٤/٥ بوو لە ژووری کارگەی (بەکر محەمەد قادر).

پیشەی نانەوایی لە هەولێر

محەمەد کەریم نانەوا

لە گۆڤاری یادی (١٠٠) ساڵەی دامەزراندنی شارەوانی لە هەولێر، بە پێنووسی (م. مەولوود مەم)، سەبارەت بە پیشەی نانەوایی دەڵێ:

(وەک بۆم ساغ بووەوە، حەوت خێزانی عەرەبی حەویجە و موسڵاوی هاتوون لە گەڕەکی (عەرەب) نیشتەجێ بوون، خەریکی نانەوایی بوون و..) بەڵام نەینووسیوە لە چ ساڵێک ئەو خێزانە عارەبانە هاتوون بۆ هەولێر.

واتا لە سەرەتادا پیشەی نانەوایی لە ناو ماڵ بووە، ئافرەت ئەم کارەیان کردووە، پیاوەکان لەسەر سەبەتە لەناو بازاڕ فرۆشتوویانە، دوای بەدواداچوون، پێکەوتم کە کۆمەڵێک خانەوادەی بەڕێز لە سەرەتا خەریکی پیشەی نانەوایی بوون لە شاری هەولێر، وەکو: خانەوادەی حوسێن کەسرە، مام وادی، ئیبراهیمە سۆر، مام ئەیووب، مام نەبی، نامق، ئەکرەم، سەید ئەحمەد، حاجی جبرائیل، کە لە ژیاندا ماوەو لەناو بازاڕی (نەجاڕان) لەسەر پیشەکەی بەردەوامە، هەروەها خانەوادەی سەید خەنجەر، ئەم خانەوادەیە قۆنتەراتی نانی بەندیخانەی گرتبوو.

- دواتر بۆ یەکەم جار لەسەرەتای پەنجاکان لە شارەکانی ئێراق بە گشتی و لە شاری هەولێریش بە هۆی گرانی و نەبوونی دەغڵ و دان لە گەڕەکی میللی و هەژارنشینەکان ژمارەیەک نانەواخانەی بە پاڵپشتی (میری) بە ناوی (إعاشە) دامەزران، ئەوانەی وەبیرم بێ مۆڵەتی کارکردنیان پێ درابوو: هەردوو خودا لێخۆشبوو (سەید گوڵ و سەلیم شێرە) بوون.

لە کاتی خۆی سەنگی یەک نان دوو سەد گرام بوو، نرخی یەک نان (چوار) فلووس بوو.

دواتر هەر لە سەرەتای پەنجاکان، پیشەی نانەوایی لە دەستی ئافرەتان وەرگیرا، کەوتە ژێر دەستی پیاوان و ناو بازاڕ، دوای پرسین بۆم ساغ بووەوە، کە (دەروێش ئەحمەد نانەوا)، لە کەرکووکەوە هاتبوو بۆ هەولێر، بۆ یەکەم جار نانەواخانەیەکی (تیجاری) لە کۆڵانی قشڵەی کۆن دامەزراندووە.

هەروەها خانەوادەی (عەباس عەولا سۆر) بە (عەباس حەرەسە) ناسرابوو، ئەویش لە شاری

کەرکووکەوە هاتبوو، لە گەراجی (تەنەکە) نانەواخانەیەکی بازرگانی دامەزراندووە، ئیتر بە پێی گەشەسەندن و فراوانبوونی شار پیشەی نانەوایی پەرەی سەند، ئێستاکە، پتر لە (٢٠٠) نانەواخانەو نزیکەی (٢٥٠) سەموونخانەی تێدایە.

لە هەر نانەواخانەیەک چوار کرێکار کاری تێدا دەکەن.

١- شاتر - نانپێژ: ئەو کەسەی نان پێوەدەدات.

٢- عجان: هەویر شێل

٣- شەلاع: ئەو کرێکارەی نان لە تەندوور دەردەکات،

٤- پاداو: شاگرد، یان بەردەست.

ڕۆژانەی هەریەک لەو کرێکارانە لە رابردوو و ئێستا بەم شێوەیەی خوارەوەیە:

* (نانپێژ) پێشان لە بەرامبەر هەزار نان یەک دیناری سویسری وەردەگرت، ئێستا چواردە هەزار دیناری بریمەر وەردەگرێت.

* هەویر شێل و ئەنگوتک بڕ، لە بەرامبەر هەزار نان شانزە (درهەم)ی وەردەگرت، ئێستا دوازدە هەزار دیناری بریمەر وەردەگرێ.

* ئەو کەسەی نانیش لە تەندوور دەردێنێت: پێشان لە بەرامبەر هەزار نان هەشت درهەمی وەردەگرت، ئێستا دە هەزار دیناری بریمەر وەردەگرێت.

کەرستەی نانەواخانە، لەمانەی خوارەوە پێکهاتووە:

تەندوور، ماشە، مادە یان (مایە) ئەرفێدەشی پێ دەڵێن. پوش یان

ئیسفەنج لەسەر ئەرفێدە دەبەسترێ شاڵ یان بووزی، ئەمەیان بە زۆری لە شاری مووسڵ و بەغدا دەیچنن، هەروەها تەندوور ماڵ، بۆ خاوێنکردنەوەی تەندوور بەهۆی (خێواوک)، تانکی نەوت بەهۆی (بۆڕی) ڕایەڵ دەکرێ بۆ ناو تەندوور لەگەڵ (عەگال) بۆڕییەکی لوولدراو لەگەڵ (دەرزی) یان (مەمە) قایم دەکرێت، لەگەڵ پارچە بۆڕییەکی ئەستوور بۆ ناو عەگال، دەچێتە ناو کوورە، هەروەها (کەرپووچی ئاگرین: ئەستبێز) بۆ کوورەی ناو تەندوور، هەروەها: ئارد، ئاو خوێ، سۆدە، بۆ دروستکردنی نان.

* دروستکردنی تەندوور، لە شاری کەرکووک، لە گەڕەکی (پیریادی) ئافرەتی پیریادی دەستێکی ڕەنگینیان هەیە لە دروستکردنی تەندوور، لە سەرتاسەری ئێراق، ئەویش بە هۆی (گڵ)ەکەی خاکی کەرکووک، چاکترین گڵە بۆ دروستکردنی تەندوور، پێویستە ئەوەش بڵێین: یەکەم کەس تەندووری هێنا بۆ فرۆشتنەوە لە شاری هەولێر (حاجی ئیحسان) بوو یادی بەخێر، دەستێکی باڵای لە دامەزراندن و سوورکردنەوەی تەندوور هەبووە،

دواتر: ئەنوەر عومەر نانەوا، تەندوور و کەرستەی نانەوایی هێنا بۆ هەولێر، ئێستاشی لەگەڵ دابێت، لەناو بازاڕی نەجاران لە شاری هەولێر، بەردەوامە لەسەر فرۆشتنی کەرەستەی پێویست بۆ پیشەی نانەوایی.

* ئەم بابەتە لە گۆڤاری مێرگ ژمارە (٢٣)ی نیسانی ٢٠٠٧ لا ١١٦ - ١١٩ وەرگیراوە.

رەوەند و بواری گەشتیاری

سەلمان برادۆستی

زۆربەی گوندەکانی ناوچە شاخاوییەکان لە شوێنی لێژ دروست کراون و شێوەی پلیکانێکیان وەرگرتووە، کە لە دوورەوە سەیر دەکەی دەڵێی نهۆمی باڵەخانەیە بەسەریەکەوە بەستراون، لە دامێنی گوندەکان هەمووی رەز و باخات و سەوزاییە، دیمەنی ئەوەندە جوانە کە چاو لێی تێر نابێت.

دانیشتووانی گوندەکان ژیانێکی سادە و ساکار بەسەر دەبەن، هەندێکیان خەریکی دانانی رەز و باخات و کشتوکاڵ و ئاودێرین و هەندێکی تریان خەریکی دروستکردنی کار و پیشە میللییەکانن، هەروەها هەندێکیان خەریکی بەخێوکردنی مەڕ و ماڵاتن.

لە سەرەتای مانگی نیسانەوە رەوەندەکانی کورد بۆ کۆچ و کۆچباری خۆیان ئامادە دەکەن و روو دەکەنە کوێستانەکان و هەڵدەکشێن بەرەو بناری چیا بەرزەکان لە پێناو گەڕان بەدوای باشترین لەوەڕگا بۆ ئاژەڵەکانیان لەسەر مێرگ و چیمەن و نزیک کانیاوە سازگارەکان و ئەو کەوییە بەفرانەی، کە تاکو درەنگی ساڵ لە کوێستانەکاندا دەمێنن رەشماڵ و هۆبە هەڵدەدەن.

رانە مەڕەکانیان بە بناری کێو و مێرگ و چیمەنەکان پەرش و بڵاو دەکەنەوە، لەگەڵ دەنگی هاژەی تاڤگەکان و کەو و پەلەوەر و دەنگی شمشاڵی شوان و بۆن و بەرامی

هەزاران گوڵ و گیای بۆن خۆشی وەك: نێرگز و سووسن و بەیبوون و شلێر و گوڵە روون و هەلالە و ... چەندان بۆنی دیکە.

لەو شوێنە و لەناو ئەو بۆن و بەرامەدا رەوەندەكان لە بەروبوومی ئاژەڵەكانیان چەندان جۆری پیشەسازی دەستكرد بەرهەم دێنن، لە موو و خوری ئاژەڵان چنین و رستن دەكەن، وەك مافوور و بەڕە و رەشماڵ و چەندین جۆری نەخش و نیگاری رەسەنی كوردەواری تێدا بەكاردەهێنن. هەروەها لە بەروبوومی شیر، چەندین جۆری خواردەمەنی لێ دروست دەكەن، وەك: ماست پەنیر، ژاژی، لۆر، كەشك، كەرە. لە كارەكانیان تا كۆتایی مانگی ئەیلول بەردەوام دەبن، ئینجا بەرەو گوند و شوێنەكانیان دەگەڕێنەوە و بەرهەمی پیشەسازییەكانیان دەبەنە بازاڕی شارەكانیان.

لەم شوێنانەدا گەشتیاران دەتوانن لە نزیكەوە ئاشنایەتی و شارەزاییان لەگەڵ پیشەسازی دەستكرد و كار و پیشەی رۆژانەی ئەو ناوچانەدا هەبێت.

ژیان و داب و نەریتی ئەم رەوەندانە بەشێكی هەرە گرنگە لە كلتووری میللەتەكەمان، هەر بۆخۆی گەشتیاران حەز و ئارەزوویان لە دیتن و تێكەڵاوی داب و نەریت و كەلتووری گەلانە، جا بۆیە لەسەر ئەم بنەمایە كوێستانەكانمان باشترین جێگان بۆ تێكەڵاوی گەشتیاری بە كەلتووری میللەتەكەمان، ئەوكاتەی گەشتیار روو لە ناوچە گوندنشینەكان دەكات و تێكەڵ بە كەلتوور و داب و نەریتی ئەوان دەبێت. لەو كاتەیدا گەشتیار هەست بە گەورەترین خۆشی و شادی دەكات، چونكە لە نزیكەوە ئاشنایەتی لەگەڵ كەلتوور و شارستانیەت و ئەو پیشەسازییە دەستكردانە دەكات. كە چۆن گوندنشینەكان ژیان و گوزەرانیان دەبەنە سەر و خەریكی كاری رۆژانەی خۆیانن: گوندنشینەكان سوود و قازانجێكی باشیان دەست دەكەوێت، لەو گەشتیارانەی روو لە ناوچەكانیان دەكەن. ئەویش بە فرۆشتنی كالا و بەروبوومەكانیان. هەروەها زۆرجاریش بە بارگیرەكانیان دەتوانن گەشتیاران لە شوێنێك بۆ شوێنێك بگوازنەوە. ئەمەش تام و چێژێكی تایبەتی خۆی هەیە لەلای گەشتیار، هەر بۆخۆشی هەنگاوێكە بۆ تێركردنی حەز و ئارەزووەكانی گەشتیار.

ئەو داب و نەریت و كەلتوورەی كوردەواری ئەمرۆ لە شارەكان بە دەگمەن بەبەرچاو دەكەوێت و ورده ورده بەرەو نەمان دەچێت.

كەچی لە زۆربەی گوندە دوورە دەستەكاندا تاكو ئێستاش پەیڕەوی ئەو دابونەریتەیان دەكەن، ئەمەش جێگای خۆشحاڵییە، دەبێت بەردەوام هەوڵی بۆ بدرێت و لە فەوتان رزگار بكرێت.

بە بوونی ئەم هۆكارە گەشت و گوزارییە، رێژەیەكی یەكجار زۆر گەشتیاری ناوەوە و دەرەوەی وڵات زیاد دەكات و چەندین سوود و بەرژەوەندی تریش بە هەرێمەكە دەبەخشێت وەك:

١- بە هۆی ئەم دیاردەیەوە رێژەی دانیشتووانی شارەكان كەم دەكاتەوە، لەبەر ئەوەی گوندنشینی شارەكان روو دەكەنە گوندەكانیان و ئاوەدانیان دەكەنەوە و زیاتریش بایەخ بە بەروبوومی كشتوكاڵ و ئاژەڵداری و كالاكانیان دەدەن، چونكە دەبێتە بەشێك لە داخوازی گەشتیارانی ناوچەكە.

٢- قەیرانی نیشتەجێبوون لە شارەكان نامێنێت و گرانی بازاڕەكانیش كەم دەكاتەوە و خەڵكانێكیش لە بێ كاری رزگار دەكات.

٣- سروشتی جوانی كوردستان و داب و نەریت و ژیانی ساكاری میللەتەكەمان بە گەشتیارانی جیهان دەناسێنێ و باری رۆشنبیری وڵاتیش روو لە پێشكەوتن دەكات. هەروەها بواریش بۆ بەرەو پێشچوونی كەرتی گەشتوگوزار لە هەرێمدا دەڕەخسێنێ.

کۆچەر و ڕەوەندایەتی لە ناوچەکانی هەولێر دا

ئا: سەید مەولود سەید قادر بێخاڵی

گەلی کورد وەکو گشت گەلانی دەوروبەری بەشێکی ڕەوەندی کۆچەرە، زۆربەی زۆری ئەو کۆچەرانەی لە ناوچەی پارێزگای هەولێردا دەژین، لە سەرەتای وەرزی بەهار تا کۆتایی مانگی جۆزەردان لە کوێستانەکانی سەر سنووری عێراق و ئێران و تورکیادا هاوسەنگ دەبوون، لەبەر فێنکی ناوچەکە و بە بڕشتی پاوانی لەوەڕگاکانی چەند زیاتر هەڵکشابانە سەر کێوە بەرزەکان، دوور کەوتبانەوە لە رووی دەریا ژیانی هاوینان خۆشتر دەبوو، بە پێچەوانەی وەرزی زستان، لەبەر داماڵین و ڕووتبوونەوەی زەوی و سارد و سڕی کەژ و گەوەکی ناوچەکە و بێ کەڵکی لەوەڕگەکانی بۆ بەخێوکردنی مەڕ و ماڵات و چاندنی ڕووەک و دەغڵ و دان، بەڵام لەو گوندانەی دەکەوتنە پاڵ بەرز و نزمی ئەو کێوە بەرزانە، دەکرا گەنمی تێدا بچێنن بە ماوەی (١٣) سێزدە مانگ پێ دەگەیشت، بە مانای لە مانگی پووشپەڕ دەیانچاند و لە مانگی گەلاوێژی ساڵی دوایی دەیاندوورییەوە، جا لەبەر ئەو ئاستەنگانە و ناخۆشی ڕێگاوبانیان بە دەگمەن گەنمیان تێدا دەچاند، بەیار دەمانەوە و دەبووە لەوەڕگای ئاژەڵداران، لەوەڕیش دوو جۆرە: لەوەڕی نزیک بە گوند، لەوەڕی داوێنی پاڵ شاخە بەرزەکان.

أ- لەوەڕی نزیک بە گوند: ئەو لەوەڕگایانەن، کە دەکەونە ناو ئەو بەرزی و نزمییانەی کە بە دەگمەن بەفریان لێ دەبارێت، بشبارێت بە ماوەیەکی کورت دەتوێتەوە.

ب- لەوەڕگای دووەمیش... ئەو لەوەڕگایانەن کە دەکەونە نێوان دەوەن و داری کێوە بەرزەکان. لەوەڕی ئەو لەوەڕگایانە چڕ و بەژن کورتن، جۆرەها گوڵی سروشتییان لەگەڵدا دەڕوێت، بەروبوومی ئەو ئاژەڵانەی لەو لەوەڕگایەدا دەلەوەڕێن، بەتام و چێژن.

کۆچەرایەتی

مەبەست لە وشەی کۆچەرایەتی - بزاوتنی مەڕ و ماڵاتە لە وەرزی خۆیدا بەرەو کوێستان بردن و بەرەو گەرمیان کردنەوەیان، بۆ سوودوەرگرتن لە لەوەڕگا بە گیا و گوڵە بە پیێزەکان. کۆچەرەکانیش دوو بەشن - کۆچەری تەواو، کۆچەری بنەجێ:

أ- کۆچەری تەواو: ئەو کۆچەرانەن زستان و هاوین هەوارگەیەکی هەمیشەییان نییە و خەریکی کشتوکاڵیش نین.

ب- کۆچەری بنەجێ: ئەو کۆچەرانەن هەوارگەی گیرسانەوەی تایبەت بە خۆیان هەیە، زستانان لە ناو خانووواندا دەژین و لە هاوینە هەوارانیشیاندا لەژێر خێوەتدا دەژین، سەرەڕای ئاژەڵداری خەریکی کشتوکاڵیش دەبن.

ج- کۆچەری تەواو: لە کوێستانانی ئێمەدا زۆر کەمە، تەنها خێڵی هەرکییەکانی پارێزگای هەولێر لە کۆچەری تەواو نزیکن، زستانان لە دەوروبەری هەولێر لە ژێر رەشماڵاندا دەژیان، لە هاوینە هەوارەکانیشیاندا لە نزیک سنووری ئێران و تورکیا لە ناوچە فێنکەکانیاندا لەژێر رەشماڵاندا دەژیان، چەند ماڵێکیان نەبێت چەند ساڵێکە لە گوندی - میراخورو - دەربەندی سەیدو - رەشوانی ئەسعەد ئاغا - لە خانووواندا دەژین. لەبەر چەند ئاستەنگێکی لەوەڕی مەڕ و ماڵات زستان و هاوین هەوار گۆڕییان دەکرد، بە خێڵێکی کۆچەری گەورەی ناوچەی هەولێر دەژمێردران، هەتا رووخانی رژێمی پادشایش لە

سەردتای وەرزی بەهار لە مانگی بانەمەڕ - ئایار - بە مەڕ و ماڵاتەوە بە دەشتە دیانێدا بە گەردەن حیشتر و سەری بەردی و مێرگەمیر و رووباری لۆلان خۆیان دەگەیاندە گادەر - لە هەرێمی گەلاڵ لە قوژبنی باشووری رۆژهەڵاتی تورکیا و دامێنەکانی چیای - چارچەلی هەرکییان، هەوارگەیان لە بەردە سپیان و چەلێ دارا دادەکوتا. بنەجێیەکانیشیان لە مەڵبەندی - مزووری باڵا - شێروان مەزن - باکووری قەزای زێبار لە باکووری گوندی - ئەرگۆش - لە گوندی بیداو، دری، ستونێ و هەرکیدا دەژین. بیداو دوو کەرتە، کەرتێکی لە نێو عێراقە و کەرتەکەی دیکەشی لەناو تورکیادایە. ئەو هەوارگە کوێستانییانەی خوارەوەش هاوینەهەواری ئەو خێڵە ساتە رەوەندانەی بەرامبەریان و چەند شوانکارەیەکی مەڕدارانی ناو شاری هەولێر و گوندانی دەوروبەری بوون:

١- کوێستانەواری بەردەسۆر و مێرگەسەکۆ، هاوینەهەواری

مـالّینە عـەلی ئاغـای رایەتێ و مەحمود رەوشەنی بوو.

٢- کـوێستـانەواری سـەرتێی ژێر، هاوینەهەواری مـالّینە ئەحـمـەد شابازی بوو.

٣- کـوێستـانەواری کـێلەشێن و خواکورک، هاوینەهەواری مالّینە شێخ حەسەنی سورچی بوو.

٤- کـوێستـانەواری سـپی رێزی خـەیلانییـان، هاوینەهەواری مـالّینە سـەلیمی حاجی ئاغای بوو.

٥- کوێستانەواری هۆرنی باڵەکییان و هاوینەهەواری بەربزن و کـانێ سەر بە نەستێرە، مـالّینە مـەلا وسواغای سورچی مام سالّان بوو.

٦- کـوێستـانەواری هەوارە جـۆ، هاوینەهەواری مـالّینە حـاجی ئەحمەدی باڵەکی بوو.

٧- کـوێستـانەواری هەڵگورد بەردەسۆر و گوندی ژووری و کانێ خوارستنی و شـاخی مـەکۆک و سـەرسـول و مـێرگـە درێژان، هاوینەهەواری بۆلێ و بابۆلی و مەنتکان بوو.

٨- کوێستانەواری کانێ خورمارۆیێ و دەولەترشێن و دالانپـەرو ناوچەی شەهیدان، هاوینەهەواری سـورچییـان و ئەسـعـەد سـورچی بوو.

٩- کـوێستـانەواری مـێرگـەر، هاوینەهەواری مالّینە برادۆستان بوو.

١٠- کـوێستـانەواری قـەندیل و مـامـەرووت و سـەری سـاوەی، هاوینەهەواری مـالّینە مـەنگوڕ و مامەشان بوو.

١١- کـوێستـانەواری بنی بەدری

شینمان و مێرگە کاروان و هەوار سامی و سەکران و بەردە بووک و هەوارە بلّندۆک و قـەنتـەرە، هاوینەهەواری هەرکی سـەیدان و خـەیلانییـان و گـشت رەوەندە کـۆچەرەکـان و شـوانکارەی مەڕدارانی دیکە بوو.

هەتا دوا سالانی شەستەکانیش مەڕومالات و خانەوادەی ئەو رەوەندە کـۆچەرانەی سـەرەوە کـە بەرەو کوێستانان و گەرمیان دەبوونەوە رێگا سـەرەکییـەکان - گـەلی عـەلی بەگ - بوو، جـا بۆ ئەو دوو هاتوچۆیەی سـەرەوە ئەو رێگایە لە کـاتی خـۆیدا رۆژانە پاش نوێژی عـیـشـایێ هەتا رۆژهەلاتی بەلای کـەمـەوە پازدە رۆژ هاتوچۆی ئۆتۆمبێلی بۆ رەواندز و دەشتەدیانان تێدا قەدەغە دەکرا. بنکە و لەوەڕگـا گـەرمیـانەکـانیـشیـان لە دەشـتی بەرانەتی و زرارایەتی و کـەندێناوە و قـەراج و ناو دەشت و بیتوێن و کۆیێ بوو. بەرهەمە هەرە بە پێز و ناودارەکـانیـشیـان - مـاست و پەنیـر و ژاژی و روون بوو، ئەو بەرهەمـانەش بەم شـێوەی خـوارەوە بەنێو دێندران لە شـیـر دروست دەکران.

١- شـیـر دەکـولێندرا و هەوێن دەکرا و دەبوو بە ماست.

٢- مـاسـتـەکـەش لە مـەشکە دەژێندرا و دەبووە دۆ و کەرە.

٣- کـەرەکـەشـیـان دەپالاوت و دەبووە رۆن.

٤- دۆیەکەشیان دەکردە کەشک و داندۆک.

٥- پەنیـر و لۆر و ژاژیش هەر لە شیر بەرهەم دێن.

سەرچاوەکان

١- زۆربەی زۆری ئەو بابەتانەم لە مـاوەی فـەرمـانبـەری خـۆم لە ناوچەکاندا پاشەکەوت کردووە.

٢. چەند خالێکی گرنگیشم لە بابەتی ترانس هیـوانسی گـۆڤـاری کـۆڕی زانیـاری سـالی (١٩٧١ ز) هەلێنجاوە.

*** ئەم بابەتە لە گـۆڤـاری ئاسـۆی فـۆلکلۆر، ژمـارە ١٩، سـالی ٢٠٠٦ بلاوبۆتەوە.**

شوانکارە و مەڕدارانی دەڤەری دزەییاتی دەشتی هەولێر

هوشیار عەبدوڵلا

دەڤەری دزەییاتی دەشتی هەولێر، دەڤەرێکی گەورە و پان و فراوانە، دەشتی راستان و زنجیرە زوورگ و دۆڵ و بان و کەندو لەندی زۆرە، زنجیرە "چیای قەرەچووغ"یش کە درێژییەکەی لە رۆژهەڵاتەوە بۆ رۆژئاوا "٢٢" کیلۆمەتر دەبێت، ئەم چیایە گەلی زۆرە، گیاو گوڵێکی باش و لەباری هەیە، بناری چیای قەرەچووغ و دەشتی قەراج زستانەهەوار و بەهارەهەواری مەڕدارانی عێلانی دەڤەرەکەی بووە، بۆیە ناوچەیەکی جوگرافی لەباری هەیە بۆ بەخێوکردنی مەڕ و ماڵات بە تایبەتی مەڕ، پەنجا شێست ساڵێک لەمەوبەر هەر گوندێکی دەڤەرەکە شەش تا حەوت مێگەلە مەڕی هەبووە، مێگەلەکانیش ژمارەیان لە ٤٠٠، ٥٠٠، ١٠٠٠، ١٥٠٠، ٢٠٠٠ بگرە ژمارەیان زیاتریش بووە، بە درێژایی چیای قەرەچووغدا لە چەندین جێگە و لە گەلی و بناری شاخەکەدا بەدیوی دەشتی قەراج و دەشتی کەندێناوەدا غەر "غەرەبەرد" دەبینرێت، کە کاتی خۆی لە سەردەمێکی زووەوە شوانکارە و مەڕدارانی دەڤەرەکە بۆ مێگەلەکانیان کردووە.

لێرەدا با بزانین شوانکارە و مەڕدار چییە؟

شوانکارە بەو کەسە دەگوترێت کە ئیش و کاری شوانی و بەخێوکردنی مەڕ و ماڵات بێت، لەوانەیە ئەو کەسە مەڕوماڵاتەکە هی خۆی بێت، یا ئەوەتە شوانکارەی خەڵک بێت، واتە مەڕ و ماڵاتەکە هی خۆی نەبێت، بەو رێکەوتن و گرێبەستەی کە لە نێوانیاندایە واتە لەنێوان خاوەن مەڕ و شوانکارەکەدا هەیە بۆی بەخێو دەکات، بەڵام مەڕدار ئەوە خۆی خاوەن مێگەلەکەیەو هی خۆیەتی خۆی بەخێوی دەکات.

غەر یان "غەرەبەرد" شوانکارەکان و خاوەن مەڕ و ماڵاتەکان لە زستانە هەوارياندا لە بناری شاخەکاندا دیواریان بە بەرد هیشکە کەلەک دەکرد، بەڵام سەریان نەدەگرت، وەکو شوورەی دەورەی خانیان وابوو، بەخڕنووک و بەتانۆک ناودوەی غەرەکانیان دادەپۆشی، شەوان مەڕەکانیان خڕ دەکردەوە لەو غەرانەیان دەکرد، یەکەم لە

ترسی دەعبا بوو وەک گورگ، دووەم لەبەر ساردی و تەڕو تووشی بوو، جاری واش هەبوو ڕەشماڵیان لەسەر هەڵدەدا، بەم شووره بەردانە دەگوترا "غەر"، ئەم جۆرە غەرانە لە بناری چیای قەرەچووغیدا بەمدیو و بەمدیودا زۆرن وەکو "غەری حەمەدی شوانی، غەری تەهای جەوەی" لە ئاقاری گوندی خۆشاوێ، "غەری شاسواری" کە لە نێوان ئاقاری گوندەکانی "قەراتە سۆرانی مەرزان" و "ئازیکەند"ی هەڵکەوتووە، ئەو غەرە زۆر بەناوبانگە تێکەڵ بە بەیت و باڵۆرە و ئەدەب و فۆلکلۆری دەڤەرەکە بووە، تەنانەت زۆربەی حەیرانبێژەکانی دەڤەرەکە ناوی "غەری شاسواری" دێنن، ئەو پیاوە "شاسوار" کاتی خۆی لە سەردەمێکی زووەوە خاوەن مەڕ و ماڵاتێکی یەکجار زۆر بووە لە دەڤەرەکەدا، لە بناری چیای قەرەچووغی بەدیوی دەشتی قەراجێ لە ئاقاری گوندی "ئازیکەند"ی لە ١٠-١٢ شوێنان "غەر" هەیە، کە پێی دەڵێن "غەران" کۆی وشەی "غەر"ە، کە کاتی خۆی هەوارنشینەکان هەواریان لەو شوێنانە دادەنا لە ئاقاری گوندی "قەراتە سۆرانی مەرزان"، کە گوندێکە دەکەوێتە دەشتی قەراجێ، لەوێ کوورگەک هەیە ناوی "خڕە بەردان"ە، بەرامبەر گوندەکەیە، "دوو مەران" و کەنگر و کاردی و پووشە سۆردی یەکجار زۆرە، لەو شوێنەدا لە دەشتی قەراجێ بەهار لەپێش هەموو شوێنەکانی دیکەدا دێت، ئەو شوێنە هەردەم هەواری شوانکارەو مەڕدارانی دەڤەرەکە بووە، غەرەبەردی زۆر بووە، زستانان شوانکارەو مەڕدارەکان لەناو غەرێ لەوێ دەمانەوە "زستانەهەوار"یان بووە. تەنانەت هەندێک لەو هەوارانە پاشان کە "قەراج" ئاوەدان بۆوە بوونە گوند وەکو "هەوار غەر، دوازدە هەوار"، لە "گەلی ئازیکەند"ی ٤-٥ غەر هەیە، ئەو گەلییە لە چیای قەرەچووغییە لەناو ئاقاری گوندی ئازیکەندی هەڵکەوتووە، کاتی خۆی شوانکارەو مەڕدارەکانی دەڤەرەکە لە بەهاراندا کە دەچوونە بناری چیایەکە ڕەوەیان تێدا بەرەڵلا دەکرد، گورگ نەدەهاتە ئەو گەلییەی، لەبەرئەوەی گورگ لە شوێنی عاسێدا زۆر حیزانەیە، ئەو گەلیە "غەردارە"ی یەکجار زۆرە، غەردارەی ئێرە زۆر گەورە دەبێت، بە تایبەتی لە "تساری یێک مەڕێ" هەر لەو چیایەدا دۆڵێک هەیە پێی دەڵێن "درێ گورگان"، ئەو دۆڵە هەمیشە گورگی تێدایە، بازگەی گورگانە، ئەم دۆڵەش کەوتۆتە خوار "ئاشی بای".

ناوی هەندێک لە شوانکارە و مەڕدارانی دەشتی ملکیەی:

"حوسێنی ئەحمەداغا": ناسراو بە "ئاغای پاشا"ی، هەشت مێگەلە مەڕی هەبوو بە شوانکارەی دابوو، هەر مێگەلەی لە ٦٠٠-٧٠٠ سەر مەڕ پتر دەبوو، پاوانەکانیشی لە "زوورگەزراو"ی بوو، شوانکارەکانیشی ئەمانە بوون:

١- حاجی مەولودی برایم خەلیل، خەڵکی گوندی قورشاغلوی بوو لەدایکبووی ساڵی ١٨٩٤ز بوو، هەتا ئەو دوو ساڵانەی دواییش لە ژیاندا بوو لە گەڕەکی مەنتکاوەی هەولێر نیشتەجێ بوو تەمەنی لە "١٠٠" ساڵی بە سەرەوە بوو، چاوەکانی کز ببوو، گوێشی گران ببوو، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا توانای هاتوچۆکردن و هاتنە دەرەوەی هەبوو. لەم بارەیەوە "مام حاجی عەزیزی حەمەد قورشاغلویی لەدایکبووی ساڵی ١٩٢١ز بۆی گێڕامەوە و گوتی: تەمەنم ١٤-١٥ ساڵان دەبوو، شوانی حاجی مەولوودی بووم، دەچووینە "دەشتی بیتوێن"ی لە ئاقاری "چوارقوڕنە و سەرخمە"ی ڕەشماڵمان لێ هەڵدەدا و بنگەمان لێ دێخست، ئەمەش لە ئاخر و ئۆخری هاوینێ و سەری پاییزێ لە دەشتی هەولێرێ بارمان بار دەکرد بەرەو دەشتی بیتوینێ بە قۆناغ دەڕۆیشتین لە ئاوی "مێرخوزار و قەتەوی" مەڕمان ئاودەدا، بەڕێی کەسنەزان- هەورازە نەفتە- دەربەندی گۆمەسپان- دۆڵی سماقولی- لە "ئاوەگرد"ی ئاوا دەبووین بەرەو هێزوپ و دەشتی بیتوێن، نزیکەی ٣ مانگ لەوێ دەماینەوە لە کۆتایی پاییزێ و سەرەتای زستانێ بەڕێگای خۆمان دەگەڕاینەوە بەرەو دەشتی هەولێرێ، بۆ ماوەی ٣ ساڵان مام حاجی شوانکاردیی کرد پاشان وازی هێنا.

٢- سلێمان شوانکارە: ئەم مرۆیەش یەکێک بوو لە شوانکارەکانی ئاغەی پاشای، بەڕەسەن سورچی بوو، هەر لە سەرەتاوە کاری شوانکارەیی بووە، لەم بارەیەوە بەڕێز "حاجی عوسمان فەقێ" لەدایکبووی ساڵی ١٩٣٢ بۆی گێڕامەوە گوتی: بەبیرم دێ لە ساڵی ١٩٤٤ز من "پاش شوان"یان بووم چووینە دەشتی

بەرانەتی، ئەوکاتی دەشتی بەرانەتی زۆربەی پاوان بوو گژوگیا و پووش و پەراش و کەنگری یەکجار زۆر بوو، چووینە گوندی "گردەچاڵ"ی، ئەو دەمی ئەو گوندە ١٠-١٢ ماڵێک دەبوون.

٣- برایم ئەحمەد حەسەن ناسراو بە "برایم شوانکارە".

٤- مەولودی قادری دەروێش مەولود: ئەو پیاوە لە بنچینەدا خەڵکی گوندی "پێمەرە بڕ"ی دەشتی شەمامکێ بوو، لە هۆزی مەموند بوو، سەردەمانێک شوانکارەی ئاغەی پاشای بووە.

٥- حەمەد موراد: مورادی باوکی لە دەشتی بیتوێنەوە کەوتبووە گوندی قورشاغلوی دەشتی مرکیە، لە "تیرەی رەمک"ی بلباسان بوو، ئەوە و ئەوەزاکانی هەر لەو گوندەی مانەوە نەگەڕانەوە دەشتی بیتوێن.

٦- مەجید عەیشێ.

مێگەلەمەڕی خدری پاشای

خدری پاشای "....- ١٩٨٦" لە دەشتی مرکییەدا ٨-٩ مێگەلە مەڕی هەبوو، هەر مێگەلی ٤٠٠، ٥٠٠، ٧٥٠ سەر مەڕ دەبوو، بەزۆری زستانە هەواریان لە "زوورگی شێخانان و مەخشووشە و دەو چەولکی پردێ و شێراوەی بوو، مەڕی دەچووە وێ، نەیان دەهێشت مەڕی کەس بچیتەوێ، پاوانیان بوو، لەوەڕی باش بوو، شوانکارەکانی خدری پاشای ئەمانە بوون:

١- برایم شوانکارە: یەکێک بوو لە شوانکارەکانی خدری پاشای، بواران پاوانی لە کێخوا عەلی کوڕی کێخوا جەردیس دەکڕی دەهاتە بن چیاو بناری قەرەچووغی لە ئاقاری گوندی "قەراتە سۆران" لە دەشتی قەراجێ دەمایەوە هاوینانیش دەهاتەوە گوندی "سۆربەش" بۆ پەرێز خواردنێ.

٢- قادر عەزیز و حەمەد عەزیز برا بوون.

٣- ئەحمەد جەراح و ئەسعەد جەراح برابوون خەڵکی گوندی "باشتەپە"ی بوون، "سارمەمی" بوون، گەلەک جاران بە مێگەلەوە داهاتنەوە گوندی "سۆربەش" لە سەرەوەی "بیرە ئیرتوازییەکە" لە دووری گوندی رەشماڵی هەڵدەدا.

٤- قورشیدی ئەحمەد رەزای

٥- سلێمان شوانکارە

٦- مەجید عەیشێ

٧- تایەر ناوێک

٨- شینەی فەللاح پاشان چووە گوندی "دۆڵە بەکرە"ی بووە شوانکارەی حەمەدی پاشای.

٩- حاجی سمایل حەسەن ناسراو بە "سمە حەسەن" خەڵکی گوندی "دۆڵە بەکرە"ی بوو، شوانکارەی "حەمەدی پاشا"ی بوو، مێگەلەکەی ٤٠٠-٥٠٠ سەر دەبوو، هاوینان دەچووە گوندی "ئیلینجاغ"ی پەرێزی دەکری، زستانان لە "دۆڵە بەکرە"ی دەمایەوە.

مەڕ و ماڵات و مێگەلی حوسێنی مەلای حەویزی: ئەو پیاوە یەکێک بووە لە بنەماڵەی بایزی برای مامەندی مەلای، لە گوندی "قازیخانە"ی دەشتی ملکییەی دادەنیشت، ٣ مێگەلە مەڕی هەبوو بە شوانکارەی دابوو، هەر مێگەلی ٦٠٠، ٧٠٠، ١٠٠٠ سەر مەڕ دەبوو. شوانکارەکانیش ئەمانە بوون:

حەمەدی شوانی: ئەو پیاوە بەرەسەن سوورچی بوو کاتی خۆی باوکی لە ناوچەی سورچییایەتی کەوتبووە دەشتی هەولێرێ لە گوندی "باقرتە و کەسنەزان"ی دەشتی ملکیەی دادەنیشت، بیوونە شوانکارەی حوسێنی مەلای، زستانان لە بناری کێوی قەرەچووغی لە گوندی "خۆشاو"ێ لە زستانە هەوارەکانیان دەمانەوە، چونکە گوندی "خۆشاو و سێقوچان" هی حوسێنی مەلای بوو، خۆشاو گوندێکە کەوتۆتە بن چیای قەرەچووغی، لەوەڕ و پووش و پاوانی زۆر بوو، کانیاوێکی سارد و سازگاری هەبوو ناوی "بیرە مشکە" بوو لەبن شاخەکە دەردەبوو، ئاوێکی ساردی هەبوو لەبەری دەڕۆیی، تەنیا ئەو کانیە لەو گوندەدا هەبوو، ئەو گوندە لە ساڵی "١٩٣٩- ١٩٤٠" ٢٠-٢٥ ماڵێک دەبوو، بەڵام پاش ئەوەی کەش و هەوا گۆڕاو بەفر و باران کەم بوو ئاوی ئەو کانییەش کەمی کرد بەشی دێیەکە و مەڕ و ماڵاتی نەدەکردن، هەستان چەند بیرێکیان لێدا بۆ مەڕ و ماڵاتەکەیان. ناوی هەندێ لە گەلییەکانی چیای قەرەچووغی کە کەوتۆتە ئاقاری خۆشاوێ لەوانە: گەلی حاجی مەلای، گەلی کونەبای ئەو گەلییە هەوایەکی ساردی هەبوو، لە بناری چیاکەدا لە ئاقاری ئەو گوندەدا چەند غەرەبەردێک هەیە، کە زستانەهەواری شوانکارەو

مەڕدارەکان بووە، لەوانە: "غەری حەمەدی شوانی، غەری تەهای جەوەی" لە شوانکارەکانی دیکەی "حوسێنی مەلای": (حاجی رەحمان و تەهای جەوەی) بوون لە سالانی سییەکاندا لە زستان و بەهاراندا لە ئاقاری گوندەکانی "خۆشاو و سێقوچان"ی بناری چیای قەرەچووغی بەدیوی دەشتی کەندێناوەدا دەمانەوە، هاوینانیش بەرەو دەشتی مرکییەی دەبوونەوە، دەهاتنەوە گوندی "قازیخانە"ی ناو پەرێزەکانیان، گەلێ جاریش هاوینان شوانکارەکانی حوسێنی مەلای دەچوونە ئاقاری گوندی "کۆڕێ" لە ئاقاری گونددکانی "هەرماوان- ئارماوان، زڕگویز، ئاشگە، پاوانیان دەگرت، چونکە ئەو ناوە پووش و پەراشی زۆر بوو یان لە زەمانی "میرانی قادر بەگ"دا دەچوونە ئاقاری شەقلاوەی پاوانیان دەکرد.

مێگەلە مەڕی "حاجی جوکل"ی: ئەو پیاوە ٢ مالی هەبوو، مالێکیان لە گوندی "قۆڕیتان"ی دەشتی مرکییەی بوو، مالێکیشی لە گوندی "خدرجە"ی دەشتی کەندێناوەی بوو، کە گوندێکە دەکەوێتە بناری چیای قەرەچووغی. "مەولود ئەحمەد" شوانکارەی بوو، زستانان مەڕ و مالاتەکەی لە ئاقاری گوندی "خدرجە"ی دەمایەوە، لەپشت حەسارەکەی لە سەرەوەی گوندی رەشمالیان هەلدەدا، بواران هەلدەکشان بۆ سەرەوەی گوندی لەناو دۆل و گەلییەکانی چیا رەشمالیان هەلدەدا، ئەو ناوە گیاو گۆل و لەوەڕێکی چڕوپڕی هەبوو، لەوێ مەڕ و مالاتەکەیان دەلەوەڕاند، لە گەلییەکانی "حەمشینی، حام رەشی، پووتەی، حەوێزی، گەلی عارەب کوژرا"ی ئەم گەلیانە لە ئاقاری گوندەکانی "خدرجە و لاوەر"ی بوو، گەلەک جاران خەلکی ئەو ناوە لەسەر پاوانەکان بەشەڕ دەهاتن.

مێگەلە مەڕی کێخوا سێوێ: ئەو ئافرەتە کچی حاجی عەبدولقادر بوو خەلکی گوندی "سەلماس"ی دەشتی قەراجێ بوو، هیچ برای نەبوو، هەنووکەش لە ژیاندا ماوە و مێردی نەکردووە، مێگەلە مەڕێکی هەبوو نزیکەی ٤٠٠- ٥٠٠ سەر دەبوو، پاوان و پەرێزی لە ئاقاری "قەراتە سۆران" لە کێخوا عەلی دەکڕی لەبن چیای قەرەچوغی، بنەگەی لێدێخست و رەشمالی لێ هەلدەدا، ئەو ئافرەتە لە "عەشیرەتی سنجاوی" بوو، گەلەک جاران رەخت و فیشەکدانی دەبەست و شەوانە تفەنگی هەلدەگرت لە ترسی گورگ و پیاو خراپان نۆبەتی دەگرت، ئەگەر شاش نەبم وابزانم کاک "عەزیزی مەلای رەش"ی ئەدیب و نووسەر رۆمانەکەی کە بەناوی "کێخوا سێوێ"یە بەناوی ئەو ئافرەتەی کردووە.

مێگەلە مەڕی مالی حاجی حەمەدی گەزۆکی: ئەو پیاوە خەلکی گوندی "گەزۆک"ی دەشتی قەراجێ بوو، مێگەلە مەڕێکی گەورەی هەبوو ٧٠٠-٨٠٠ سەرە مەڕ دەبوو، گەلەک سالان لەگەل بنەمالەی سەفری ئەوانیش مەڕیان هەبوو لە وشکەسالیدا دچوونە ناوچەی خۆشناوەتی لە گوندەکانی "توقمێ و خەتێ و دۆلی بالیسان"ێ پاوانیان دەکڕی. سالێکیان لەوێ واتە لە ناوچەی خۆشناوەتیدا کچێکی جاحێلیان نەخۆش دەکەوێ، لەوێ دەمری، لەوێوە مەیتەکەیان لەسەر جواری کایێ دانا بە هێستری هێنایانەوە دەشتی قەراجێ لە گوندەکەی خۆیان ناشتیان.

مێگەلە مەڕی حەمەد چاوشینی باوکی رۆلەی هەلکەوتووی دەشتی هەولێر "مام وسو حەمەد دزەیی ١٩١٧- ١٩٨٩" ئەو پیاوە خاوەن مەڕ و مالاتێکی یەکجار زۆر بووە زیاتر لە ٧٠٠-٨٠٠ سەر مەڕیان هەبوو لەگەل ولاغی سواری و هێستر و مایین و بەزۆری زستانەهەواریان لەچیای قەرەچووغی بوو، هاوینانیش دەچۆوە گوندی "برایم باول"ی دەشتی قەراجێ، پاشان چووە گوندی "نەبیاوا"ی ناوچەی سالەیی، کاتی خۆی دەو "چەولکی پردێ" و ئاقاری هەنووکەی گوندی "شێراوە"ی بن پردێ کە "١" کیلۆمەتر لە "پردێ"وە دوورە چۆل بوو ئاوەدان نەبوو، گیاو گۆل و پاوانێکی یەکجار باش و زۆری هەبوو، دوا سنووری دەڤەری دزەییایەتی بوو، تەنیا بواران شوێن و هەواری مەڕدار و شوانکارەکانی بوو، هۆبە و رەشمالیان لەو ناوە هەلدەدا، مەڕ و مالاتیان لێ دەلەوەڕاند "خدری پاشای" ویستی ئەو ناوە ئاوەدان بکاتەوە هەستا لە سالی ١٩٣٥- ١٩٣٦ کابرایەکی بەناوی "سلێمان پۆڕێ بە مەڕداری بە تاقە مالە ناردە وێ پاشان حەمەد چاوشین بە مەڕەوە چووە وێ، ئەو پیاوە لە شارۆچکەی "پردێ" کۆچی دوایی کردووە و لەوێ نێژراوە.

مێگەلە مەڕی بنەمالەی شێخ جامی و شێخ شێروان "شەروان"، ئەو بنەمالەیەش مەڕێکی زۆریان هەبوو بە

تایبەتی شێخ عەلی باوکی شێخ جەلالی، خەڵکی گوندی "عەلیاوەی شێخان" بوو، نزیکەی ٧٠٠-٨٠٠ سەر مەڕی هەبوو، باپیرم بۆ ماوەی "٥" ساڵان شوانکارەیان بووە، مەڕی خۆشمانی لەگەڵدا بوو، لەم بارەیەوە دایکم "عازەب کەریم عەبدوڵلا" لەدایکبووی ساڵی ١٩١٧ز هەنووکەش لەژیاندایە و تەمەنی لە "٩٢" ساڵ بە سەردەوەیە بۆی گێڕامەوە گوتی: باپیرت شوانکارەی ماڵی شێعەلی عەلیاوەیی بوو، بواران بە مەڕەوە دەچووینە گوندی "ساقیە"ی دەشتی شەمامکێ، ئەو گوندەش بە موڵک هی ماڵی شێخ جامی بوو، کە پەرێزە جۆ دەبوو، دەگەڕاینەوە گوندی "عەلیاوە"ی.

مێگەلە مەڕی کێخوا خدری باوکی کێخوا عەدۆی ئازیکەندی: ئەویش مێگەلە مەڕێکی گەورەی هەبووە لە گوندی "دێمەکار"ی دەشتی کەندێنانەوەی دادەنیشت زستانان و بەهاران دەچووە چیای قەرەچووغی بە دیوی دەشتی قەراجێ هەواریان لە ئازیکەندی بوو، لەو ناوە دەمانەوە هەتاکو لەوەڕ و گیاو گژ نەدەما ئەوجا دەگەڕانەوە گوندی "دێمەکار"ی پاشان هەر لەوێ مانەوە گوندێکیان ئاوەدان کردەوە و ناونرا "ئازیکەند".

مێگەلە مەڕی "قادر وەقان"ی: ئەو پیاوە باپیرە گەورەی "مەجید عەیشێ"یە، مەڕ و ماڵاتێکی زۆری هەبووە لەگەڵ بنەماڵەی "حاجی عەلی"دا، بنەگەو هەواریان لە چیای قەرەچووغ بووە. لە "هۆزی بندیان" بوون.

مێگەل و مەڕو ماڵاتی بنەماڵەی "عەلی خاسانی قورشاغلو"ی: ئەو بنەماڵەیە لە دێر زەمانەوە مەڕ و ماڵاتێکی زۆریان هەبووە "مەولودی حاجی ئۆمەر"ی کوڕی نزیکەی "١٠٠٠" سەر مەڕی هەبووە، شوانکارەی تایبەتی خۆیان بووە زستانە هەواریان لە گوندی "دینگاوە"ی دەشتی قەراجێ بووە، ئەوکاتی "دەشتی قەراج" چۆڵ بووە تەنیا "مەخموور" هەبووە وەکو گوندێکی بچووک، ئەگینا گوند لەو دەشتەی قەراجێدا نەبووە زستانە هەوار و بەهارەهەواری عێلانی دەشتی هەولێر بووە، زستانان مەڕ و ماڵاتەکەی ئەو بنەماڵەیە دەهاتەوە گوندەکانیان "سۆربەش، قورشاغلو، میراوە" ئەو گوندانەش بە موڵک هی خۆیان بووە، پاشان ئەو بنەماڵەیە وازیان لە شوانکارەیی هێنا و گوندەکانیشیان لەدەست دا، ئەوجا "سیان"ەکانی گوندی "دۆڵەزە"ی چوونە هەوارەکانی وان، گوندی "دینگاوە"یان لەوێ ئاوەدان کردەوە.

مێگەلە مەڕی "حاجی سمایل حەسەن"ی ناسراو بە "سمەڕووت": ئەو پیاوە دوو برا بوون "سمایل و مەولود" خەڵکی گوندی سۆربەشی دەشتی ملکییەی قوشتەپەی بوون، کاتی خۆی نۆبەتدار و پیاوی "خدری پاشا"ی بوو، لە شەڕی یەکەمی جیهانیدا ١٩١٤- ١٩١٨ کاتێ کە لەشکری روسیای قەیسەری بەرەو باشووری کوردستان هات و شارەکانی "پێنجوێن و خانەقین، رەواندزی" داگیر کرد، حکومەتی عوسمانی داوای لە هۆزەکانی کورد کرد، کە بە ناوی غەزاوە بەشداری شەڕ بکەن. ئەوەبوو ژمارەیەکی زۆر لە پیاو ماقوڵان و سەرۆک هۆزەکان بەشدارییان کرد، لە دەڤەرەکەی مە "مام سمەڕووت" لەگەڵ "خدری پاشا و عەدۆی سەلیمی" ناسراو بە "عەوڵلاغای سێبیران و مام عەلی" ناسراو بە "عەلە قاوەچی" لەگەڵ کۆمەڵێک چەکدار بەشداری ئەو شەڕەیان کردبوو، پاشان "سمەڕووت" رووی کردبووە مەڕ و ماڵات بەخێوکردن، ئەوەبوو بووە خاوەن مێگەلە مەڕێکی گەورە لە دەڤەرەکەدا، گەلەک ساڵان کە پەرێز و پاوان کەم دەبوو لە کۆتایی هاوین و سەرەتای پایزان "مام سمەڕووت" بە مێگەلەوە بەرەو ناوچەی خۆشناوەتی هەڵدەکشا بۆ گوندەکانی "کۆلکەڕەش و کاموسەک"ی دۆڵی هیرانێ، ئەوێ دەو رووبار بوو، پووش و پەراش و پاوانی زۆر بوو، خەڵکێکی باشیشی هەبوو، لەگەڵیان یەک ماڵ بوون، خۆشناوەکانیش کە دەهاتنە خوارێ بەرەو دەشتی دزەییان قۆناغیان ئەو ماڵانە بوو. "مام حاجی سمەڕووت" لە ساڵی ١٩٦٤ کۆچی دوایی کردووە، هەنووکەش نەوە و نەوەزاکانی بە مەڕدارییەوە خەریکن.

مێگەلە مەڕی حاجی سادقی خەزنەی: ئەو پیاوە ناوی حاجی سادق کوڕی مستەفای کوڕی هەمزەی وسو ئامان"ییە، پیاوێکی هۆشمەند و ماقووڵ و لێوەشاوە و خێرخواز و دەوڵەمەند و دیار بووە لە دەڤەرەکەدا، بە "حاجی سادقی خەزنەی" ناسراوە و ناوبانگی دەرکردووە لە گوندی خەزنەی دەشتی شەمامکێ دادەنیشت کە هی خۆیان بووە و خۆیان ئاوەدانیان کردۆتەوە، ئەو پیاوە بە کشتوکاڵ و مەڕدارییەوە خەریک بووە، مەڕ و ماڵاتێکی یەکجار

زۆری هەبوو، مێگەلە مەڕی حاجی سادقی ٥٠٠- ٧٥٠- ١٠٠٠- ١٥٠٠- ٢٠٠٠ سەر مەڕی دەدا، ڕەسەنایەتی مەڕی حاجی سادقی خەزنەی لە دەشتی هەولێر و باشووری کوردستاندا بەناوبانگ و دیار بووە، هەنووکەش لە دەشتی هەولێر و دەڤەرەکەدا مەڕێکی باش ببینن دەڵێن:

"دەڕێی لە ڕەسەنی مەڕی حاجی سادقی خەزنەیە"

یان "بوویتە مەڕی حاجی سادقی خەزنەی؟!"

یان " خۆ لە ڕەسەنی مەڕی حاجی سادقی خەزنەی نییە؟!"

یان "دەمنی لە ڕەسەنی مەڕی حاجی سادقی خەزنەیە"

بنەماڵە هەولێرییەکانی ناو شاریش ئەوانیش هەندێ لە بنەماڵەکانیان مەڕ و ماڵاتیان هەبوو بە شوانکارەیان دەدا، لەوانە "بنەماڵەی شێخی چۆلی ١٨١٧- ١٨٩١" شێخی چۆلی مەڕیان زۆر بووە مەڕەکانیان بە شوانکارە دابوو لە گوندەکانی "ئاغولان، گاینج" لە دەشتی بەڕانەتی بوو، هەروەها لە گوندی "کۆزەپانکە"ی دەشتی کەندێناوە بووە، تەنانەت بیستوومە "ڕەوە حوشتر"ێکیشیان لە "دەشتی قەراج"دا هەبووە.

بنەماڵەی خوالێخۆشبوو "حاجی ڕەشیداغای وەیساغا" ئەوانیش مەڕیان زۆر بووە، مێگەلەکانیان لە گوندەکانی "بنەسڵاوە و بن بێرز و تەرجان"ی بووە، ئەو گوندانە موڵکی خۆیان بووە، بنەماڵەی چەلەبییەکانی هەولێری بە تایبەتی ماڵی "ئەحمەدی چەلەبی و هاشم چەلەبی و شەهاب چەلەبی" مێگەلە مەڕێکی زۆریان هەبووە، بە شوانکارەیان دابوو، لەوانە ماڵی "هاشم چەلەبی" سێ مێگەلە مەڕی هەبوو، هەر مێگەلەی لە "١٠٠٠" سەری کەمتر نەبوو، شوانکارەی تایبەتی خۆیان هەبووە، شوانکارەکانیشیان بەزۆری "مەنتک"یان کرمانجەتی خەڵکی دزەییاتی دەشتی هەولێرێ بوون، مەڕیان زستانان و بواران لە ئاقار و هەڵەت و زوورگی "باغەمرە ڕدقە"ی بوو، کە "باغەمرە شەهاب"یشی پێ دەڵێن، ئەو گوندە موڵکی خۆیان بووە، هاوینانیش مەڕیان دەهاتەوە گوندی "مورتکەی گچکە" هی ماڵی "شەهاب چەلەبییە" کاتی خۆی ئەو بەشەیان کڕییە، ئەو گوندە کاتی خۆی لە "پووکە سەرییەکان" کڕایە، "حاجی وەسمانی کامەلا"ی کڕیوەتی پاشان ئەو بەشەی فرۆشتووەتەوە چەلەبییەکان، لە شوانکارەکانیان "ئەحمەد ئۆمەر" بوو، گوندی مورتکەی گچکە ئەو تیرەو هۆزانەی تێدابوو "برایم ئاغایی، نانەکەلی، بندیان" کە کاتی خۆی لە گوندی "دیمەکار"ی ناوچەی کەندێناوەدا کەوتوونەتە ئێرەو بوونەتە سەرکاری ماڵی "شەهاب چەلەبی، داڵداغان"یشیان کڕیوە هەنووکە موڵکی خۆیانە، کاتی خۆی ڕەزو باغێکی لەوێ چاندبوو بە تایبەتی ترێ، ترێی داڵداغان زۆر بەناوبانگ بووە، هاوینان ترێی داڵداغان لە بازاڕی هەولێر دەفرۆشرا.

شوانکارەی هەولێرییان دەگێڕنەوە جارەکیان کابرایەکی هەولێری ٥ سەر بزنی بۆ کابرایەکی کرمانجەتی ئەو دەشتەی کڕیبوو تاکو بۆی بەخێوبکا و ماست و دۆیەکەی بۆ خۆی بێ، سەرەکەش بۆ کابرای هەولێری بێ، ماوەیەکی بەسەردا دەچێ، کابرای هەولێری سەردانی شوانکارەکەی دەکا، کە دەچێ تەماشا دەکا هیچ نەماوە، پرسیاری دەربارەی بزنەکانی لێ دەکا، کابراش هەموو بزنەکانی خواردییە، هیچ نەمایە، بۆ ئەوەی قەناعەت بە کابرای هەولێری بێنێ پێیدەڵێ:

یەک مرد، یەک مردار بوو
یەک لە قوڕێ گرفتار بوو
کابرای هەولێریش دەرێ:
ئەدی بزنی گوردی پۆش؟!
کابرا دەرێ:
ئەمن و ئەتو خۆش
کابرای هەولێری دەرێ:
ئەدی بزنی گوردی کار؟!
کابرا دەرێ:
ڕۆیی بەرەو خوار

پاشان کابرای کرمانج دەرێ: "دەها ئەو جامە ماستەش مایە لۆ خۆتی بە" کابرای هەولێریش ناکاتە نامەردی، دەست دەداتە جامە ماستەکەی و لەسەر سەری کابرای رووەدکا، کابراش ماستی بە دەم و بەرۆکی دادێتە خوارێ، دەست بە ڕدێنی دادەێنی و دەرێ:

"ئەلحەمدولیللا بەڕووسپیاتی دەستمان لێک بەربوو".

یەکێکی دیکە لە بنەماڵەی هەولێرییەکان کە مەڕ و

مالآتی هەبوو "نادرەفەندی" بوو، مێگەلە مەڕێکی هەبوو خۆی لە ٣٠٠-٤٠٠ سەر دەدا، لە سییەکاندا باوکم خوالێخۆشبوو "حاجی تەیراو عەبدوڵلا ١٨٩٢- ١٩٧٣" ببووە شوانکارەی، نزیکەی ٥-٦ سالآن شوانکارەی ئەو پیاوەی بووە، لەم بارەیەوە "مام حاجی عەزیز حەمەد" لەدایکبووی گوندی قورشاغلوی سالی ١٩٢١ز گێڕایەوە گوتی: "دێتەوە یادم لە زەمانی مەلیک فەیسەڵی یەکەم بوو، تەمەنم ١٢-١٣ سالآن دەبوو شوانی مالی باوکت بووم، شوانکارەی "نادرەفەندی" بوو، مالمان لە گوندی قورشاغلوی دەشتی مرکییەی بوو، چووینە "پایزە بنەگەی" کە کۆتایی هاوین و سەرەتای پایزییە، لە دەشتی زرارەتی پاوانمان لە گوندی "چرە"ی کری بوو، بە دەشتی بەرانەتیدا رۆیشتین لە "بەستۆرە"ی پەڕینەوە ئەوبەری دەشتی زرارەتی بوو، چووینە "چرە"ی، رەشماڵمان لێ هەڵدا ئەوکاتی ئەو گوندە گوندەکی بچووکی ١٠-١٢ مالێک دەبوون لەسەر "زێی بادینان- زێی گەورە" هەلکەوتووە، زۆر لێی دوور نییە ئەو گوندە مەڕ و مالآتیان زۆر کەم بوو، تەنیا چێڵ و بزنیان هەبوو، ئەو دەمی دەشتی هەولێرێ لەچاو ناوچەی بەرانەتی و دەشتی زرارەتی زۆر بە دەرامەتتر و دەوڵەمەندتر و پێشکەوتووتر بوو، لەوێ ماینەوە هەتا ئاخر و ئۆخری پایزێ، "سەرپەر" بوو بنەگەمان بەجێهێشت، بارو بارخانەمان تێکناو بە مەڕەوە گەڕاینەوە "زستانەهەوار"ی کە لە بناری چیای قەرەچووغی بەدیوی دەشتی قەراجێ بوو، لە ئاقاری گوندی "قەراتە سۆرانی مەرزان" بوو، بەو دەشتەی هەولێرێ بە کۆچ و کۆچباری بەمەڕ لەوەڕاندن دەڕۆیشتینە خوارێ قۆناغ بە قۆناغ، لە "زوورگەزراو"ی ئاوای دەشتی کەندیناوە بووینەوە، لە "بیری مەحمودی سەنان" کە دەکەوێتە نزیکی دەرکی بازارگەی لەو ناوە مەڕمان ئاوەدا، بە "گەروو بازارگە- دەرکی بازارگە"یدا دەچووین بەرەو دەشتی قەراجێ، بە رۆژهەلآتی شارۆچکەی مەخمووری بن چیاو بن چیا دەڕۆیشتین، جارێکیان لە کەرخی گوندی "ئازیکەند"ی بندیانان رۆژمان لێ ئاوا بوو، "ئەمن و مام حاجی تەیراو" بووین، گوتی: با ئەوشۆ نەڕۆین لادەینە مالی "کێخوا عەدۆ"ی ئازیکەندی، ئەو کاتی "ئازیکەند" دوو مال بوو، مالی "کێخوا عەدۆ"ی و مالی "حەبیب"ی ئامۆزای لەوێ بوو، لاماندا مام کێخوا زۆر زۆر بەخێرهاتنی کردین، وا دیار بوو مام کێخوا برادەرایەتی و دۆستایەتییەکی بەتینی هەبوو لەگەڵ بنەماڵەی مام حاجیدا، شەو لەلای ماینەوە خزمەتێکی زۆری کردین، کاک حەبیب هاتە لامان، ئەمە وابزانم لە سالآنی "١٩٣١- ١٩٣٢"دا بوو، بەداخەوە ئەو "حەبیب" ناوە پاشان گۆتیان لەسەر گوندی "دێمەکار"ی کوژرا، هەزار رەحمەتی لێ بێت، بۆ بەیانی چووینەوە هەوارەکانمان لە ئاقاری گوندی قەراتە سۆران.

ناوی هەندێک لە شوانکارە و مەڕدارانی دەشتی پشترێ:

مەڕدارانی دەشتی پشترێ دەشتی هەولێر بەزۆری دەچوونە "زوورگی زەرگەتەن و زوورگی بیستان و هەرەجە و دێدەوان"ی، ئەو زوورگانە لەوەڕ و پاوانی خۆش بوو بۆ وان نزیکتر بوو لە چیای قەرەچووغ و دەشتی قەراجێ. ئەمەش ناوی مەڕدارەکانە:

١- ئۆمەر کاشێخ: خەڵکی گوندی "باغەمرە نەرمە"ی دەشتی پشترێی بوو، مەڕێکی زۆری هەبوو.

٢- حاجی حەمەشەریف: مێگەلە مەڕێکی هەبوو ٦٠٠ مەڕ دەبوو، ٥ شوانی هەبوو.

٣- حاجی قادری کامەلای گوندی دارەتووی، ئەویش مێگەلەمەڕی هەبوو.

٤- عەلی فاتم و هادی فاتم برا بوون، خەڵکی گوندی "کونە گورگ" بوون، مێگەلە مەڕێکی گەورەیان هەبوو، شوانەکەیان ناوی "قادر ئاودەل" بوو.

٥- مەدە کەڕ هەبوو خەڵکی گوندی "پارانیان" بوو، مێگەلە مەڕێکی گەورەی هەبوو، بواران دەچووە "زوورگی زەرگەتەن"ی، هەنووکەش هەوارێک هەیە لەو زوورگەی بەناوی "هەواری مەدە کەڕ"ی.

٦- حەمەد گۆران هەبوو خەڵکی گوندی "هەمزەکۆر"ی بوو، ٥٠٠ سەر مەڕی هەبوو.

٧- کێخوا عەلی قادر، خەڵکی گوندی "گەرەشێخان"ی بوو، مێگەلە مەڕێکی هەبوو خۆی ٥٠٠-٦٠٠ سەری دەدا.

٨- ئۆمەر پەرچەم خەڵکی گوندی "هەمزەکۆر" بوو، مێگەلە

مەڕی هەبوو.

٩- حاجی قادری پارانی مێگەلە مەڕێکی گەورەی هەبوو ٧٥٠-٨٠٠ سەر دەبوو.

١٠- عەزیز خوجێ مێگەلە مەڕێکی گەورەی هەبوو، بواران دەچووە زوورگی بیستانەی.

لە دەشتی هەولێر پەندێک هەیە دەڵێن:

(ئەگەر ناچیە "کێلێ و کیستانان"، هەروە "هەرەجە و بیستانان)

مەبەست لێرەدا ئەوەیە دەڵێن: مەڕدار و شوانکارەکانی دەشتی هەولێرێ ئێوە ئەگەر ناچنە "کێلەشێن" و کوێستانەکان و زۆزانانی کوردستان، ئەوا بڕۆنە زوورگەکانی "هەرەجە" و هۆردوو "بیستانان"، چونکە دوو گوند بەناوی بیستانەی هەیە: "بیستانەی گەورە، بیستانەی گچکە"، ئاقاریان لەسەر یەکە، زوورگی بیستانە و هەرەجەی، زوورگێکی خۆشە، پاوانێکی باشی هەیە، زۆر لە بارە بۆ مەڕداری. بڵندترین لووتکەی زوورگەکە "سەری گیرەی رەش"ە.

وەختی خۆی شوانکارە و مەڕدارانی "دەشتی مرکییە و دەشتی شەمامک و دەشتی کەندێناوە"ی لە سەرەتای بوارانداا بە مەڕ و ماڵاتەوە کۆچ و کۆچباریان لێدەنا بەرەو "دەشتی قەراج"ێ دەکەوتنە رێ، ئەوجا دوو رێ هەبوو بۆ دەشتی قەراجێ:

رێگای یەکەم رێی بازارگەی بوو لە رۆژاوادا بە بەینی هەردوو گوندان "کەندار و گاوەرە"ی بە "بیری مەحمودی سەنان" تێدەپەڕین و لە چیای قەرەچووغی لە "دەرکی بازارگە"ی ئاوای ئەودیو دەبوون بە "کەرخی حوسێنی غازی" و بن چیاو بن چیا لەسەر جۆگەی مەخمووری "ئاوی بن بەردی" مێگەلەکانیان ئاودەدا ئەوجا بەرەو دەشتە رەنگینەکەی پیرە قەراجێ دەڕۆیشتن، لەو دەشتەدا هەواریان دەگرت و رەشماڵیان لێ هەڵدەدا هەتا "یێکاوێ" دەڕۆیشتن، کە کۆتایی دەشتی قەراجییە، لەو دەشتەشدا هەتا درەنگی ساڵێ گۆماو هەر دەمینێ، چونکە دەشتی قەراجێ گۆماوی زۆرە.

رێگای دووەم: رێی دارە بزماران بوو لە رۆژهەڵاتدا، کلکەی چیای قەرەچووغی لە رووی رۆژهەڵاتییەوە کە کۆتایی دێت بەرە بەرە نزم دەبێتەوە، لەوێ پێی دەڵێن "کلکەی چیای برباسان" یان کلکەی "دارە بزماران" هەر لەوێ ئاودیو بێ دەشتە رەنگینەکەی پیرە قەراجە، لەوێوە ئەگەر تەماشا بکەین هەتا چاو حوکم دەکات ئەو دەشتە دیارە، تەنانەت دوا سنووری کوردستان کە زنجیرە چیاکانی "حەمرین" و "مەکحوول"ن بەدیار دەکەون و لە دوورەوە دیارن، لەو بنار و زوورگ و گرد و تەپۆڵکانە شوانکارە و هەوار نشینەکان هەواریان دەگرت و لەو شوێنەدا ماوەیەک دەمانەوە، جێگایەکی دڵگیر و خۆشە، بۆیە حەیرانبێژانی دەڤەرەکە و شاعیرانی میللی و تەنانەت شاعیرانی دیکەش وەسفی "دارە بزمارە" و دەشتە رەنگینەکەی پیرە قەراجی دەکەن، کە خەناوکەی ئەڵماسی ملی کچە شۆخ و شەنگەکانی دەڤەری دزەییاتین، ئا ئەوەتە شاعیری نیشتمانپەروەری کورد خوالێخۆشبوو "شێخ لەتیفی شێخ سادق ١٩٣٧-٢٠٠٠" پێشمەرگەی ماندوونەناس و دێوانەی ئەو چیایە دەڵێ:

دارە بزمارە

پرسیم لە شوانێ دارە بزمارە
هەر رێگەی کۆچە و بۆ خێڵ هەوارە
رەشماڵ نشینەکان هۆبەی شوانکارە
بەهاران دێنە دەوری ئەم دارە؟!

شوانکارە و مەڕدارانی دەشتی هەولێر کوێستان و گەرمێنیان نەدەکرد، لە دەڤەرەکەی خۆیان دەمانەوە، چونکە دەڤەرەکە فراوانە و کەند و لەند و دۆڵ و نشێو و بان و زوورگ و هەڵەت و هەڵدێر و دەشتی راستانی زۆرە، تاقە چیایەکیشی هەیە ئەویش قەرەچووغە، گیاو گۆڵی زۆرە پاوانی لەباری هەیە بۆ مەڕو ماڵات، بۆیە خەڵکەکە لە ناوچەکەی خۆیان دەمانەوە، بەڵام لەکاتی وشکە ساڵی و بێ بارانیدا شوانکارە و مەڕدارەکان مێگەلەکانیان بەرەو باکووری هەولێر دەبرد، بە تایبەتی بۆ دەشتی بەڕانەتی و دەشتی زرارەتی و هەندێ جاریش بەرەو دەشتی کۆیە و دۆڵی سماقولی بەرێگای "کەسنەزان، هەورازە نەفتە، بەردەباز، دەربەندی گۆمەسپان، سووسێ" لە دۆڵی سماقولی لەوناوە پاوانیان دەکرد لە "سێنان و ئاوەگرد"ی، یان دەچوونە دۆڵی بالیسان و توێمێ و خەتێ، یا ئەوەتە بۆ

دۆڵی هیرانیَ لە گوندەکانی "کامووسەک و کۆلکەڕەش و فریز"ی دەمانەوە، گەلەک جاریش بەرەو دەشتی بیتوێنێ بەرێدەکەوتن.

ئەوکاتی دەشتی بیتوێن دەشتێکی گەورە و فراوان بوو کانی و کانیاو و رووباری زۆر بوو، لەوەڕ و پاوانی زۆر بوو، ئەو پرۆژەیەش نەکرابوو هەر باسیشی لە ئارادا نەبوو، ئەویش "بەنداوی دوکان"ە، کە ژمارەیەکی یەکجار زۆری لە گوندەکانی دەشتەکەی فەوتان و کەوتنە ژێر ئاوەوە بە "ناحیەی میرزا رۆستەم"ەوە، لەو بەیتە فۆلکلۆرییەدا وا هاتووە:

ئەوا هاتەخوار ئاو لە بیتوێنیَ
دەشتەکی خۆشە دزەیی دێنیَ

بەزۆری ئەو جۆرە مەڕانە لە دەشتی هەولێریَ بەخێو دەکران:

١- قوولە، رەنگی سەروچاو و گوێی سوور بوو، "قولەمس"یش هەبوو.
٢- رەسەر.
٣- کەویسار: سەروچاو و گوێی سپی بوو.
٤- تە، تەی، تەو، رەنگی سەروچاویان شین بوو.
٥- سەرڕەش
٦- مەڕی گەرعەی چاوسوور، وەکی مەڕی عەرەبی بوو، بەلام لەوان گەورەتر و بەشیرتر و تووکنتر بوو، پەندێک لەو دەشتەدا هەیە ئەگەر یەکێک جوان بێت، دەڕێن: "دەڕێی مەڕی گەرعەیە"، یان "دەمنی مەڕی گەرعەیە".
٧- مەڕە کەڕە، گوێچکەی گچکە بوو، هەر ئەوە گوێی هەبوو.
٨- سەر بە بۆرت "چاو بەگاز".
٩- مەڕی حەمدانی ئەو جۆرە مەڕانە گوێیان گەورەو پان و درێژ بوو، کە دەلەوەڕین گوێیان لە عەردی دەخشا، بە زۆری لە ناوچەی "حەمدانیە"ی پارێزگای موسڵ بەخێو دەکرا، بۆیە ئەو ناوەیان لێنابوو، وشەی "حەمدانی" لە "حەمدانیە"وە هاتووە.
١٠- عارەبی.
١١- کۆلانی.

ئەو جۆرە بزنانەی کە لە دەشتی هەولێریکەدا بەخێودەکران ئەمانە بوون:

١- کۆریس: بەو جۆرە بزنانە دەگوترا کە بێ قۆچ واتە بێ شاخ بوون.
٢- قەش: ئەو جۆرەیان نێوچەوانیان سپی بوو، بوویتە پەند لە دەڤەرەکەماندا دەڵێن: "دەرێی بزنی قەشە!" یان "دەمنی بزنی قەشە".
٣- پۆش یان "بەلەپۆش"، دێتەوە یادم کە منداڵ بووم مەڕدار بووین، دەیانگۆت بزنە پۆشەکە ئەدۆشرایە بیهێن بیدۆشن.
٤- مس، ئەو جۆرە بزنانە سەروچاویان سوور بوو.
٥- بەلە "بەلەڕەش".
٦- دوڕە.
٧- غەڕ
٨- گوردی کار.
٩- قوولە رەنگیان سور یا سۆری تاریک بوو.
١٠- گوردی پۆش.
١١- بەلە کار: ئەوجۆرە بزنانە گوێیان "پێچ" بوو، واتە گوێیان پان ەبوو، شیریان زۆر بوو، بۆیە لە فۆلکلۆری دەشتی هەولێردا هاتووە و دەڵێن:

بزنیَ بەلەکار "بەعیرە"
تێیدایە نۆ مەنجەر شیرە
چار ماستە و پێنجی پەنیرە

١٢- عارەبی: ئەو جۆرە بزنانە گوێیان گەورە و درێژ بوو، لە کاتی لەوەڕاندنیان گوێیان لە عەردی دەخشا، یا لەکاتی ئاو خواردنەوەدا نیوەی گوێیان دەکەوتە ناو کۆلی ئاویَ.

جگە لە عێلاتی دزەییاتی دەشتی هەولێر ژمارەیەکی دیکە لە هۆز و عەشیرەتەکانی دیکەی کوردستان لە دەڤەرەکانی دیکە دەهاتنە ئەو دەڤەرە بە کۆچەری و مەڕ لەوەڕاندن، چونکە ئەو دەڤەرە دەڤەرێکی گەورە و بەرفراوان بوو، پاوان و گژوگیای زۆر بوو، لەو هۆز و عەشیرەتانەش وەکو "بلباس، مەنتک، هەرکی، سورچی، خەیلانی،

گەردی، ئێزیدی" بەداخەوە گەلەک جاران لەسەر پاوان و ئاو و هەوار گرتن دەبووە شەڕیان و زەلامیان لێکدی دەکوشت و کارەساتی گەورە رووی دەدا، هەروەکو ئەو شەڕەی لەنێوان "بلباس و عێلاتی دزەییاتی" رووی دا، ئا ئەوەتە لەنێوان "گەردی و برباسان" رووی دا، لەنێوان "گەردی و عێلاتی دزەییاتی"، ئەو شەڕەی لەنێوان برا یەزیدییەکان و کانەبی فەقێ وەیس برباس رووی دا، پاشان شەڕی نێوان "مەنتک و فەقێ مەرکی"یەکان و کوشتنی "سمایلاغای مەنتک" و پاشان شەڕەکە گەورەبوو "سیان و مامەسێنی"یشی گرتەوە، فەقێ مەرکییەکان ناچاربوون گوندەکانی "شەحەل، سێقوچان، خۆشاو، قەپران" لە دەشتی کەندێناوە و گوندی "قازیخانە"ی دەشتی مرکیە بەجێ بێلن و ئەو ناوە چۆڵ بکەن بەرەو دەشتی شەمامکێ رەو بکەن لە لێواری زێی گەورەدا بگیرسێنەوە، لەوێ لە گوندەکانی "کوشاف، گوێڕ، گامێش تەپە" ئاکنجی بن، مەنتکەکانیش پاش ئەو رووداوە جارێکی دیکە نەهاتنەوە ئەو دەڤەرە، بەداخەوە خەڵکێکی زۆر کوژراو تێچوو، زۆریش زەرەرمەند بوون، "حاجی مستەفا"ی گەورە و ریش سپی فەقێ مەرکییەکانیش کوژرا. ئەو گوندانەشیان بە پارەیەکی کەم فرۆشتە بنەماڵەی بایزی، "مامەندی مەلای، قازیخانە"ی کێخوا رەزای برای حاجی مستەفای کڕی و لە "چەمەدوبز"ی هاتە وێ مامەندی مەلای لە ساڵی ١٩٢٥ کۆچی دوایی کردووە، لە پاشانیش حوسێنی مەلای لەوێ دادەنیشت، قورشیدی بایزیش چووە "قەپران"ی سێقوچان و خۆشاویش بووە هی ماڵی حوسێنی مەلای.

مێگەلە مەڕ و مەڕوماڵاتی "مەحمودی سەنان" ئەو پیاوە بەڕەسەن خەڵکی گوندی "هەرەشێ"ی دەشتی هەریرێ بووە، لە بنەماڵەیەکی سورچییە لە تیرەی "ماراباس" یان هەندێ جار "مەلا عەباس"یان پێدەڵێن، کە یەکێکە لە چوار تیرە سەرەکی و بەناوبانگەکەی هۆزی سورچی تیرەکانی سورچی بەری سۆران، واتە ناوچەی سۆران ئەمانە:

١- ماراباس "مەلا عەباس"
٢- یوسف کاسکی "وسوو کاسکی"
٣- مام سار "مام ساڵ"
٤- مام سام

ئەم مرۆیە پیاوێکی ئازاو چاونەترس بووە، کۆچەری بوو، مەڕ و ماڵاتێکی یەکجار زۆری هەبووە، لەگەڵ بنەماڵەکەیدا بە مەڕوماڵاتەوە کوێستان و گەرمێنیان دەکرد، لە کۆتایی بەهارێ بەرەو کوێستانەکانی کوردستان هەڵدەکشان، لە کۆتایی پاییزیشدا بەرەو گەرمێن دەبوونەوە، بە مەڕداری و کۆچەری کەوتۆتە دەڤەری دزەییاتی دەشتی هەولێرێ، زستانە هەواریان لە دەشتی کەندێناوەی بناری چیای قەرەچووغی بووە، "مەحموودی سەنان" کە لەو ناوە بووە هەستاوە بیرێکی لێداوە، ئەو بیرە دەکەوێتە نێوان گوندی "گاوەرە و کەندار"ی، لە بناری چیای قەرەچووغە، بەدیوی دەشتی کەندێناوەی دایە، لە دەرکی بازاڕگەی نێزیکە، بیرێکی کۆنە، نزیکەی بەژنێک قووڵە، مێژوودکەی دیار نییە، ئێمە نازانین لە چ ساڵێک ئەو بیرە لێدراوە، بەڵام ئەوەندە هەیە مێژووەکەی دەگەڕێتەوە بۆ چەند سەد ساڵێک، لە زەمانی خۆی کابرایەکی مەڕدار و کۆچەر بەناوی "مەحمودی سەنان" ئەو بیرەی لێداوە بۆیە بەناوی ئەو کراوە و ناسراوە، لە حەفتاکاندا کاتێ کە شەقامەڕێی هەولێر- مەخموور دەست پێکرا، ئەو بیرە کەوتە بەر رێگاکەوە، ناچار مان پردێکی لەسەر دروست بکەن، هەنووکە ئەو بیرە کەوتۆتە بن پردەکەوە، ئاوی هەر هەیە، ئاوێکی شیرین و سازگارە. پیرە بەساڵاچووەکانی دەڤەرەکە دەڵێن ئەو پیاوە لە چیای قەرەچووغیدا گورگ خواردوویەتی، خزمەکانی هێسک و پروسکەکەی دەبیننەوە و دەیهێننەوە لە گردی پیرداودی دەینێژن، چونکە ئەو دەمی هەندێ لە خزمەکانی لە گوندی "پیرداود و مزەحمەد" دادەنیشتن، هەنووکەشی لەگەڵدابێت خزم و کەس و نەوە و نەوەزاکانی ئەو پیاوە ماون و لە گوندی "مزەحمەد"ی سەر بە ناحیەی قوشتەپەی پارێزگای هەولێر نیشتەجێنە، هەنووکە ئەو شوێنەوارانە بوونەتە کەلەپوورێکی بەنرخ و بە بەهاو تێکەڵ بە فۆلکلۆر و کەلەپووری نەتەوەکەمان بوونە و بوویتە مێژوو، لە بەیت و بەند و حەیراندا رەنگی داوەتەوە، لە فۆلکلۆری دەشتی هەولێردا واهاتووە:

بیرێ مەحمودی سەنان، لەسەر رێی کۆچانە
کیرێ سەر گەران هاتن، بەعام کوریان لێدانە

لانک

کازم عومەردەباغ

هیچ کەسێک نییە لەکۆمەڵگای ئێمەی کوردەواریدا ماوەیەک لەناو"لانک"واتا"بێشکە رانەژێنرابێت و پەروەردە نەبووبێت. لانک بووە بە شوێنی حەوانەوەو حەسانەوەی هەموو منداڵێک.

کۆرپەی کورد چەند رۆژێک دوای لەدایکبوونی دەبێت لانکی بۆ ئامادە بکرێت. ئەوجا ئەم منداڵە کۆرپە ساوایەی لەناو درێژ دەکەن و بە دەسترازە خورییە رەنگاو ڕەنگەکەش توند دەست و قاچەکانی دەبەستنەوە بۆئەوەی لەناو لانکەکە نەکەوێتە خواردوە. لەسەر سەری منداڵەکەش ملوانکەیەک مۆری رەنگاو ڕەنگ و مازییەشین و زەنگورەک بە لانکەکەوە شۆڕ دەکەنەوە.

ئەوەی لێرەدا جێگەی باسکردنە ئەو لانکەیە کە تەمەنی شەست و یەک ساڵەو تائێستا سێ بەرە دایک و منداڵی براو خوشکەکانم و منداڵی کچە خوشکەکانیشم لەم بێشکەیەدا راژێنراون. ئەم لانکە ئەندامی مەکتەبی سیاسی و پرۆفیسۆرو دکتۆرو مامۆستای تێدا پەروەردەکراوەو هەروەک خۆیەتی و ئەم ملوانکە مۆری و مازییە شین و زەنگورەیەی کە جوولەکەکانی کۆیە پێویان کردووە هەروەک خۆیەتی. لانک شتێکی فۆلکلۆری زۆر بەنرخە لەڕووی تەندروستییەوە زۆر گونجاوە بۆ پەروەردەکردنی منداڵ. ئەم لانکە مێژوویەکی بێدەنگە ئاگاداری هەموو خۆشی و ناخۆشییەکی ژیانمە، تاکە کەلوپەلی منداڵیم کە لەلام خۆشەویست بێت ئەم لانکەیە. کە بوەتە جێی ئۆقرەییم.

بەڵام بەداخەوە ئەمڕۆ کارەکان بەپێچەوانەی ئارەزووەکانمان هەنگاو دەنێن. چاوم کزبووەو عەینەک لەچاوم و لەشم لەرزۆکە، توانای رێکردنم نەماوە، کە هەڵدەستم خۆم بەدیوار دەگرم، ددانەکانیشم یەک لەدوای یەک دەکەون و گوێگرانم. سەرو سمێڵم مووی رەشی تێدا نەماوە ماش و برنجە. لۆچ پڕی سەر ڕووم بووە. کاتێ سەیری ئاوێنە دەکەم زۆر دڵگرانم کە سەروسیمای خۆم بەم شێوەیە دەبینم. بۆیە ناچار هەناسەی سارد هەڵدەکێشم. دەڵێم لەدەست چوو بەخوا قەت نایەتەوە. هەربۆیە کۆتایی باسەکەم بەم دێرە هۆنراوەی مامۆستا هەردی دێنم کە بۆتە ویردی سەر زمانم:

بە سەرسامی لەسەر لوتکەی بڵندی گەنجی وەستاوم
شریتی عومری رابردوو وەکو خەو دێتە بەرچاوم

ژنە دەستگێڕەکانی هەولێر

شوان غەمبار

ئەگەر پیاوان ئەرکێکیان لە سەر شان بووبێ ئەوا (ژنان)دەیان ئەرکی زۆر گرانتریان لەسەر شان بووە، ئافرەت هەمیشە بووە بە(قوربانی) ڕەنجی زیاتری داوەو ژیانی خۆی وەک مۆم تاواندۆتەوە...لە پێناوی دوا ڕۆژی منداڵەکانی و مێردەکەی خۆی بەخت کردووە ئەگەر شۆڕش و خەباتیش بووبێ ئەوا لە پێشەوەی پێشەوە بووە لە پیاوان زیاتر عارەقی ڕشتووە ڕەنجی داوە ماندووبوونی کێشاوە خۆ ئەگەر بێوەژن کەوتبێ مێردەکەی قەزاو قەدەر یان بە هەر هۆیەک مردبێ ئەوا جێگای مێردەکەی گرتۆتەوە گەنجی و جوانی خۆی لە ژێر پێی خۆی ناوەو لێ نەگەڕاوە بێ ناز بکەون و بێ باوکییان پێوە دیار بێت بە دیاریانەوە دانیشتووە بە سەد هەژاری و دەردەسەری و کوێرەوەری و نان پێوەری و خزمەتچییەتی توانیویەتی سەربەرزانە منداڵەکانی پێبگەیەنێ ڕەنگە ئەگەر پێدابچین بە کتێبێک و دوو دەیان تەواو نەبێ.

جا لێرەدا باسی هەندێ لەو ئافرەتە کۆڵنەدەرانە دەکەین کە (ژنانە) قۆڵی مەردایەتییان لێ هەڵماڵیوە بە سەبەتە و بەرانپیل و شتومەکیان بەکۆڵی خۆیان داداوە کۆڵان بەکۆڵان دێهات بە دێهات گەڕاون سەربەرزانەو ڕوو سوورانە ژیاون متمانەیان کردۆتە سەر تواناو هەبوونی خۆیان پارێزگارییان لە ناو و ئابڕووی خۆیان کردووە بە جۆرێکی وا پەنجەیان بۆ ڕاکێشراوە ئافەرینیان لێ کراوە، ڕێزیان لێ گیراوە.

هەمین چاو ڕەش

ئافرەتێکی شۆخی سوورو سپی بوو سەرو تاسی خۆشناوەتی لەسەر دەکرد جلی کوردی کودەری دەپۆشی...هەمیشە بسکی لە خەنە دەنا لوولی دەدا ، گوارەی سێگۆی لە گوێ دەکرد... بسکۆکەو کرمۆکەی بە خۆوە دەکرد هەمیشە بازنی لە دەستی دابوو هەمیشە چاوەکانی پڕ کل بوو

(ژنێکی) چاو کــراوەو زیرەک بوو گران و سەنگینی ڕوو خۆش و مامەڵە خــۆش. بەیانیـــــان زوو دەچووە (گومرگ) میوەی دەهێنا کۆڵان کۆڵان دەگــەڕا بە زەخـیــرەی زسـتــانێی دەگۆڕییەوە برووش ، نیسک، گەنم کوتا، ساوار سەرێک بە دووسەر دوو دەس دانەویڵــەی دەکــێــشــا. ئەو جارێک مێوە زەخیرەی یەک ساڵی دابین دەکرد جا وەنەبێ بێوەژن بێ یان دەست کورت و هەژاربێ، خاوەن مێرد بوو وەزعیشیان خراپ نەبوو، بەڵام هەر حەزی لە کارکردن بوو.

پلکە زولێ

پلکە زولێ ژنی (سەیدە لارەی) بوو ئەویش مـــیــوەی بە زەخــیـــرە دەگۆڕییەوە هەمیشە بەرامپیلی پڕبوو زۆر قـــــورس بـوو تـەرازووی داری پێبوو.

(پلکە خەجیج)

پلکە خـەجـیـج (پایزان) گـێـوژو مێوژی دەفرۆشت خاوەن ماڵ و مێرد بوو بە کۆڵاناندا دەگەڕا هاواری دەکرد (های گـێـوژ های گـێـوژ) کڕیارێکی یەگجار زۆری هەبوو چونکە مامەڵەی لەگەڵ خەڵکی خۆش بوو (ژنێکی) بە ڕێزی مـەردانە بوو دڵ پڕ بەزەیی بوو زۆر دیـنـدار بـوو جـــــاروبـار دڵـی منداڵانی خۆش دەکرد بانگی دەکردن مسـتـە مـێـوژ و گـێـوژی بە خـۆڕایی دەدانێ یارمەتی هەژارانی دەدا.

پلکە ماسێ

خـێـزانی مـام فـەتاحـە کـە دەکـاتە داپیری (مـەلا نـەوزاد) ئافـرەتێکی بەناوبانگی هەولێرە. ڕەمەزانان لەپاڵ مـێـردەکـەی بە کـرێ بۆ حکومـەت (تـۆپـیــان) دەتەقـانـد تۆپی (پلکە مــاسێ) چۆتە ناو پەندو ئـیـدیۆمی کـوردییـەوە. ئەم ئافـرەتە ڕووسـوورە هەمـیـشـە یارمەتی مێردەکەی دەدا. هاوینان ماستاوی ساردی دەفرۆشت. زســـتــانـیـش ڕەژووداری دەفــرۆشت، ئافرەتێکی پیاوانەی شۆخ و شـەنگ بوو...بەڵام تۆزێـک دەم و چاوی بـە خــوریکە بوو. چاپووک و چوست و ئازا بوو هەمـیـشـە کـەلانگوچکی لە ســەر شــانی دابوو قــۆڵ و باسکی هەڵـمـالـیـبوو کاری قورسی پیاوانەی دەکرد.

ڕەمەزانانیش لەگـەڵ مـێـردەکـەی هەر خــۆی (تۆپی) ئاگــردەدا دەی هاویشت خەڵکی هەولێر متمانەیان بە تۆپەکـەی دەکـرد بە تۆپی ئەو بە ڕۆژی دەبوون و ڕۆژییان دەشکاند ئەم (ژنە) بە جەرگە ناوی خۆی (مەیاس) بوو هەندە بەناوبانـگ بـوو. تەنانەت مێردەکەشی بە ناوی ئەو دەناسرا پێی دەگوترا (فەتاحی پلکەماسێ)

پلکە سوڵتان

وەک خـــەون بە بیــــرم دێ لە حەفتاکان لە بەستە پیازە ژنێکی ڕوح ســوکی قـسـە خۆشی سوحبەتچی... ئێـواران تۆلەیەکی سپی بە پشــتی خـۆی دادەدا (سـەمـونی ئـیـعـاشـەی) دەفــرۆشت. گـاڵـتـەی لەگـەڵ گـەورەو بچووک دەکـرد مـێـردەکـەی (عـومـەر خەمۆکـیـان) پێ دەگۆت جا لە ترسی ئەوەی ئەوەکو سەمـوونەکە بێنێتـەوە کەس ئەیکڕی ناچار ئێواران خۆی ئەو کــارەی دەکــرد. هاواری دەکـرد یەڵڵا سـەمـوون ئەوی ئەکـڕی داکی مـەیمون خەڵکی لە بەر قــسـە خـۆشـەکـانی سەموونیان لێ دەکڕی...

دوالسە

داخی گرانم تا ئێـسـتا ئەم باسانە بە تاریکی مـــاونەتەوە شــتـێـکی ئەوتۆیان لە سەر نەنووسراوە شایانی باسکردن بێت، من شاری هەولێرم بە نموونە هێنایەوە. ڕەنگە لە شـــارو شــارۆچکەکـانی کـوردســتــان سـەدان ئافرەت و ژنی لەم جۆرەیان هەبووبێ بە داخـــــەوە چوونە خــــانەی لەبیـرچوونەوە. کە دەبوایە تا ئێـسـتا دەیان کــتــێـب و نامــیـلکەیان لە بارەیەوە بنووسرێ.

سڵاو لە ئافرەتانی کورد. لەو ژنە مەردانەی بوونە قوربانی ئەم خاک و نەتەوەیە. سـڵاو لـە وانەی بە کـردەوە سـەلماندیان کـە هـیـچـیـان لە پـیـاوان کەمتر نییە ئەگەر زیاتر نەبێ.

سەرچاوەکان:

١- بیـــرەوەرییـــەکــانی خــۆم (دەستنووس)
٢- دایکی بەڕێزم حاجی عەیشێ حەمەد خۆرانی
٣- پووری خـوالێ خـۆشـبـووم حاجی فاتم حەمەد
٤- خاڵی بەڕێزم اسعد حـەمـەد خۆرانی
٥- باوکی خوالێ خۆشبووم: خدر قادر گراوی

* لە هەفـتــەنامــەی بەدرخــان بڵاوکراوەتەوە

گوێنی و بەرهەمەکانی لە کوێستانەکانی هەولێر

نادر روستی

کوردستان دەیان جۆر بەرهەمی سروشتی لەسەر خاکەکەیدا هەیە (کانزاکان، درەختەکان، گژو گیاکان)، کە دەکرێ لە رێگای نامێر و کەرستە و تەکنەلۆژیای نوێ لە رێگای بە پیشەسازی کردن، ماددەکان بگۆردرێن و چەندان جۆر سوودیان بۆ مرۆڤ و مرۆڤایەتی لێ وەربگیرێ. کورد توانیویەتی بە بێ بە پیشەسازی کردن سوود لە زۆرێک لەو ماددە خاوانەی سەر ولاتەکەی وەربگرێ و لە رێگای بیری میللی بە شێوەیەکی سادە، کانزاکان، درەختەکان و گژو گیا، بۆ سوودی خۆی بەکار بێنێ، بۆ نموونە: هەریەک لە کانیە کانزاییەکان بۆ جۆرێک لە نەخۆشی بەکارهاتوون. درەختەکان جگە لەوەی بۆ خواردن بەکار هاتوون، سوودی لەبەری زۆرێکیان بۆ دەرمانی میللی یاخود کارێک، یان بەشێوازێک بۆ خواردنی زستان وەرگیراوە، گژو گیا کوێستانییەکانیش بە هەمان جۆر.

دەکرێ لێرەدا بپرسین ئایا تا چەند لە رۆژگاری زانست و تەکنەلۆژیادا پسپۆر و شارەزاکانی خۆمان و بگرە لە رێگای پەیوەندی بە پسپۆرانی بیانیش دەتوانین سوود لە خاک و بەرهەمی خاکی کوردستان وەربگرین و چیتر ئەم خەزێنە سروشتییە بە هەدەر نەدرێ؟ ئایا دوای سەربەخۆیی کوردستان و ئیدارەی کوردستان بە دەستی کورد خۆی و پەیوەندی کورد بە هەموو جیهان و والا بوونی دەرگا داخراوەکانی سەر کوردستان و بوونی دەیان بیانی و کۆمپانیای جیهان لە کوردستان، کاتی ئەوە نەهاتووە بە رێگای زانستی سوود لەو ماددە خاوانەی سەر خاکی کوردستان وەربگرین؟

لێرەدا بۆ زیاتر روونکردنەوە و پشتراستکردنی ئەو چەند دێرەی سەرەوە، تەنیا یەک درەختی بچووک کە ناسراوە بە (گوێنی = جوینی) و لە کوێستانەکاندا هەیە باس دەکەین.

شێوە و شوێنی گوێنی

گوێنی درەختێکی بچووکە ١٠ تا ٦٠سم بەرز دەبێتەوە، پانی و درێژی لە نێوان ٢٠ تا ١٠٠سم دەبێ، قەبارە و بەرزی جۆراوجۆری هەیە، لە شێوەی ڕەشماڵ و کوارگ بەرز دەبێتەوە و هەڵدەکەوێت. بن و قەد و لقەکانی لە شێوەی دارێکی ئەسفەنجاوی و نیمچە ڕەقدایە، گەڵاکانی ورد و بچووکن لەنا و گەڵاکانی گوڵی بچووک و شیلاوی دەردەچن، لەگەڵ ئەمەشدا دڕکی تیژ لە شێوەی دەرزی و دەمبووز بە دەوری گەڵاکانی دەردەچن. بە شێوەی گشتی گوێن شێوەی دەوەن یاخود تەڕاشی بچووک وەردەگرێ.

گوێنی لە کوێستان و ناوچە سارد و بەرزەکان دەڕوێت. لەگەڵ هاتنی بەهار لەسەر بنجی خۆی یاخود لە شوێنی نوێ دەردەکەوێتەوە.

سوودەکانی دەوەنی گوێنی

١- **جەوی:** جەوی ماددەیەکی سپی ئاویی ڕەقە، لە شێوەی سروشتی. لە مانگەکانی ٧ و ٨ لە قەدی دەردەچێ، خەڵکی لادێ بە مەبەستی فرۆشتن دەچوون بۆ کۆکردنەوە، چونکە بۆ بازاڕەکان دەبردرا و سوودی لێ وەردەگیرا (ئەمە زیاتر پێویستی بە لێکۆڵینەوە هەیە، چونکە نەمزانی لە بازاڕ و کارگەکان چ جۆرە سوودێکیان لێ وەردەگرت).

٢- **جەوی بۆ سپیکاری:** دانیشتووانی گوندی ڕوست، توانیویانە جەوی لەگەڵ خۆڵی سپی تێکەڵا بکەن سپیکاری خانووی پێ بکەن، ئەمەش بۆ ئەوە بوو سپیکاری خانوو تۆز و ڕەنگ نەداتەوە بۆ جل و بەرگەکان، لە هەمان کات بە هێز بوونی سپیکارییەکەش بێت.

٣- **گەزگولە:** خواردنێکی شیرینە، لە گوڵی گوێنی بەرهەم دێت، دوای پێگەیشتنی گوڵە بچووکەکەی دەچووین لەبن دەوەنی گوێنی پارچێک قوماش یاخود لایلۆن (نایلۆن)مان ڕادەخست، ئینجا بە دارێک لە دەوەنی گوێنمان دەدا، بەم شێوە گوڵەکانی گوێنی دەکەوتنە خوارەوە و کۆمان دەکردنەوە، ئەنجا بە بێژینگ پەلک و شینەکەمان لە یەک جیا دەکردەوە و ئامادەمان دەکرد بۆ خواردن، تامێکی شیرین و خۆشی هەیە.

٤- **کەتیرە:** لە مانگی ٦ و ٧ خەڵک بۆ کەتیرە کردن دەچێت، لە ژێرەوەی هەر بنجە (دەوەنێ) گوێنییەک قورتانێک (چاڵێک) بە قەوارەی قاپێک دروست دەکەن و پاکی دەکەنەوە، ئەنجا لە ژێرەوەی گەڵاکان واتە لە قەدی گوێنی، بە هۆی پاچێکی دەم تیژی دەسکدار، کە تایبەتە بۆ ئەم کارە. قەدی گوێنی لە چەند شوێنێک بریندار دەکرێ. ئەنجا بۆ ماوەی هەفتەیەک وازی لێ دێنن. دواتر دێنەوە سەری و دەبینن، کە لە شوێنە برینداراکانەوە کەتیرەکە هاتۆتە دەر و چۆتە ناو ئەو چاڵەی دروست کرابوو، کەتیرەکە شێوەی سپییەکی ئاوی نیمچە ڕەقی دروست کردووە، بەم جۆرە کۆی دەکەنەوە، بۆ بازاڕ و فرۆشتن دەینێرن. شیاوی گوتنە بۆ ماوەی ٦ تا ٧ هەفتە ئەم کەتیرە بەردەوام دێتە دەرەوە، بەڵام لە هەفتەکانی دوایی ڕەنگی کەتیرەکە بەرەو قاوەیی و سوور دەچێتەوە، لە ڕووی نرخەوە کەتیرەی هەفتەکانی یەکەم باشترە. ڕەنگە کەتیرە و جەوی زۆر جیاوازییان نەبێ، بەڵام جەوی شێوەی سروشتی هەیە و کەتیرە بە هۆی دەستکردن دەردەهێنرێ. کەتیرە کردن لە ناوچەی پشدەر زۆر باو بووە و گرنگی پێ دراوە. لە کاتی کەتیرە کردن ئەگەر وشیار نەبی دڕکەکانی دەوەنی گوێنی ئازارت پێ دەگەیەنن.

٥- **گوێنی وەک ئالیکی ئاژەڵ:** لە وەرزی پایز، خەڵکی خاوەن ماڵات لە گوندی دەچوون دەوەنی گوێنییان بە هۆی داسی دار لە بنەوە دەبڕیەوە و بە هۆی گوێدرێژ بۆ گوندیان دەگواستەوە، ئنجا بەهۆی ئاگر دڕکە تیژەکانیان دەسووتاند و پاشماوەکەی بە هۆی داسی دار لەسەر پارچەیەک داری ئەستوور ورد ورد دەوەنی گوێنییەکە دەکوترا، ئەمەش لە زستان لەگەڵ کا و ئالیک دەدرایەوە ئاژەڵەکان، بەتایبەت مانگا و گاجووت و کەر و ئێستر.

سەرچاوە:

١- گەشتێکی مەیدانی بۆ کوێستانەکانی گوندی ڕوست.

٢- چاوپێکەوتن لەگەڵ ژمارەیەک لە دانیشتووانی گوندی ڕوست.

٣- ڕێبوار جەمال، چەپکێ لە کەلەپووری گوندی ئێستێوە لە هەرێمی کوردستانی عێراق، بەرگی یەکەم، ٢٠٠٣.

*** ئەم بابەتە لە گۆڤاری مێرگ ژمارە (٩) وەرگیراوە.**

جۆرەکانی تووتنی کوردستان و بازرگانیی تووتن لە هەولێر

ئا: عەباس هورمزیار

سەرچاوە جیهانییەکان ئاماژە بە هەبوونی تووتن لە کیشوەری ئەمریکا دەکەن و گوایە سەرەتا (ئەمریکۆی گەڕیدە) هێناویەتییە ئەوروپا و تەنیا پاشاکان پێیان دەکرا، پاشان بە هەموو جیهاندا بڵاو بووەوە، ناوی تووتنیش وشەیەکی هیندییە سوورەکانە، بەڵام دوای لێکۆڵینەوە دەرکەوت، کە تووتن لە ئەمریکاوە نەهاتۆتە کوردستان، بەڵکو لە زۆر کۆنەوە تووتن لە کوردستان چاندراوە و جۆری تووتنی کوردستانیش جیایە لەگەڵ جۆرەکانی تووتنی جیهان و لە کۆنەوەش وڵاتانی دەوروبەری کوردستان، لە کوردستانەوە تووتنیان بۆ دابین کراوە.

یەک لەم جۆرە تووتنە جیهانییانە جۆری (ساسۆن)ە، کە دوای ڕاپەڕین زیاتر لە دەوروبەری شاری هەولێر دەچێنرێت و تووتنێکی خراپە و پەسند نییە، جا بە هۆی ئەوەی جگەرە کۆڕی کۆچک و دیوانی خۆش کردووە و بووەتە خەمڕەوێنی خەمباران و کات بەسەربردنی بێ کاران، هەمیشە ڕەواجی هەبووە و خەڵکانێکی زۆر خەریکی چاندنی تووتن بوون و خەڵکانێکی فرەش بازرگانییان پێوە کردووە. ژمارەیەک لە پۆلیسیش ڕەشە ڕاویان بە دوای کاروانچییانی تووتن کردووە، جا بازرگانان بە شەو لە ناوچە شاخاوییەکان تووتنیان بار دەکرد و بۆ بەیانی دەگەیشتنە دەشت و پێدەشتەکان و بە ڕۆژ تووتنەکەیان لە گوندێک لە گوندەکان دەشاردەوە و ئێواران باریان دەکردەوە و بۆ بەیانی تووتنیان دەگەیاندە جێگای مەبەست یان بۆ نێو عارەب و تورکان، تووتن فرۆشەکان دەڵێن هەر لە کۆنەوە بازرگانیکردن بە تووتن قاچاغ بووە، لەبەرئەوەی حکومەت بە نرخێکی کەم وەری دەگرت و لە بازاڕیش زیاتری دەکرد، خەڵکەکەش نەیاندەفرۆشتە حکومەت، بەڵکو خۆیان دەیانفرۆشت و بازاڕی تووتنیش هەمیشە زۆر گەرم بوو.

لە باشووری کوردستان، بازرگان تووتنی دەگەیاندە گەیارە، شەرگات، عانە، راوە، سامەڕا. جاری وا بووە دەیانگەیاندە شاری بەغداش، جا دانیشتووانی ناوچە شاخاوییەکان ئەم کارەیان دەکرد یا لە دەشتەکان دەچوونە ناوچە شاخاوییەکان و تووتنیان بە حیسابی شیشە دەکڕی، جا لە (٤ – ٥) بار دەگەیشتە (٤٠-٥٠) بار تووتن. بازرگان هەمیشە چەکی هەبوو بۆ ئەوەی خۆی بپارێزێت لە ڕێگر و پۆلیسی گومرگ، لە دەوروبەری سالآنی سییەکان کەروبار بە (٤) درهەم بە کرێ دەگیرا، ئەگەر خاوەن وڵاخ چەکی هەبووایە ئەوا (٥) درهەمی وەردەگرت، ئینجا بازرگان ئەگەر بە راسپاردن تووتن بۆ عارەبێک بهێنێت، ئەوا سەرەتا پارەکەی لێ وەردەگرێت و تووتنەکەی بۆ دەبردە سەر رووباری دیجلە و لەوبەریش تووتن کڕیان ئاگادار دەکردەوە، ئینجا بە قایغ تووتنیان دەرباز دەکرد و هەر بەو شەوە تووتن لە حوشتران بار دەکرا بۆ سنووری سوریا و عانە و راوە دەبردرا.

زۆرجار کاروانچییەکان تووشی مەفرەزەی گومرگ دەبوون و تووتنەکەیان لێ دەگیرا، ئەگەر کاروانچی چەکی هەبووایە، ئەوا بە ئاسانی نەیاندەتوانی تووتنیان لێ بستێنن، بۆ نموونە حاجی عەبدوڵلای تووتن فرۆش دەڵێ: جارێک هەشت بار تووتنمان لە گوندی بلەی ژێری دۆڵی مەلەکان بار کرد بۆ ئەوەی بۆ گۆبجەلیلی ببەین، چونکە ئەوێ خانەخوێی ئێمە بوو، کاتی نیوەڕۆ گەیشتینە گوندی (ترپەسپیان)ی ناوچەی بەردەڕەش و لەناو هەندێ دار و بار پشتێنەکانمان کردەوە و کڵاو و جامانەکانمان لەسەر کردەوە و بەسەر لقی دارەکانمان دادا و چوار وڵاخمان زۆر ماندوو ببوون، بارەکانمان لێ داگرتن و بەرەڵامان کردن بۆ ئەوەی بە تەواوی پشوو بدەن و چوار وڵاخە بە بارەکەشمان بەستنەوە، خۆشمان لە ژێر درەختەکان لێی خەوتین، هەر ئەوەندەمان زانی پیکابێک گەیشتە سەرمان و رەشاشێکی لەسەر بوو، یەکسەر ئێمەی رشاند و جلەکانمان بەر دەستڕێژەکە کەوت و سووتاندیان، ئێمەش رامان کرد و چووینە سەر گردێک و وڵاخە بێ بارەکانیش رەوینەوە و هەرەتەی گوندی گۆمە زەردێ بوون. ئێمەش چوار کەس بووین و سێ چەکمان پێ بوو، یەک لە ئێمە گوللەی لە معاونەکە دا بەریداوە، باشچاوەش رای کرد هەڵی بگرێتەوە، گوللەکمان لە تەنگەی باش چاوەشی دا، یەکسەر هەڵاتن و رەشاشەکەش لە سەیارەکە کەوت و بەجێما، ئینجا یەکێکی ترپەسپیان هات ویستی لەسەریان بکاتەوە، ئێمەش ئاگادارمان کردەوە ئەگەر یەک گوللەمان بۆ بهاوێی دەکوژرێی، بۆیە لە ترسان چووە ناو گوندی ئینجا باری چوار وڵاخەکەی دیکەشمان لە چوارەکەی دیکە بار کرد و چووینە گوندی گۆمە زەردی، جەمیل ئاغا، ئاغای گوندی گۆمە زەردێ، هەرچوار هێسترەکەی بۆ گرتبووینەوە و تووتنەکانیشی بۆ شاردینەوە. ئێمەش گەڕاینەوە بلەی ژێری، دوای بیست رۆژ گەڕاینەوە، هاتینەوە گوندی گۆمە زەردی دووبارە وڵاخەکانمان بار کردەوە و گەیاندمانە ماڵی حاجی مەجید شەبەکی خانەخوێمان لە گۆبجەلیل بوو. دوای فرۆشتنی گەڕاینەوە گوندی بلەی ژێری، ئەمە نموونەیەک بوو لەو تێکهەڵچوونانەی بازرگانانی تووتن لەگەڵ مەفرەزەی گومرگ دووچاری دەبوونەوە. ئیدی بازرگانیکردن بە تووتن هەر بە قاچاغ بوو تا ساڵی ١٩٥٨ لە عێراق و پاشان بە هۆی زۆربوونی پاکەت و هەرزان بوونی، بازرگانی تووتن رێبەندی و قاچاغی لەسەر هەڵگیرا.

جۆرەکانی تووتنی کوردستان

تووتنی کوردستان دوو جۆر بوو، بێشەمە (بۆندار)، تووتنێکی باش بوو، جۆرەکەی دیکەش پێیان دەگوت رەشۆکی، تووتنێکی خراپ بوو، هەر جۆرێک لەم دوو جۆرەش چەند ناوێکی هەیە: تووتنی بێشەمە تووتنێکی نەرمە، ئەگەر مێش بچێتە سەری لەبەر بۆنەکەی دەمرێ، رووەکەکەی تەنها (٢-٣) بست بەرز دەبێتەوە، بە جۆری خاکەکەی و خزمەتکردنی و وشککردنەوەی گۆڕانی بەسەردا دێت، بۆ نموونە خاکی (زێوە و هەرتەل) باشترین خاکە بۆ تووتن، جا بۆ ئەوەی تووتن باش دەربچێت، واتە تام و بۆنی خۆش بێت ئەم مەرجانەی خوارەوەی پێویستە:

١- پێویستە تۆوێکی باش لە خاکێکی باش لەبەر سێبەر بچێنرێ و بە ئاوێکی سارد ئاو بدرێت.

٢- ئەو خاکەی کە تووتنی لێدەچێنرێت، پێویستە تەواو بە میزی مەڕ و ماڵات تێر کرابێت، بۆ نموونە ئەو زەوییەی کە دەیانەوێت تووتنی تێدا بچێنن سەرەتا بیکەن بە چەند بەشێکەوە، هەر بەشێکیش شەوێک مەڕی لەسەر رابگرن.

٣- دوای ئەوەی ماوەی پێگەیشتنی تەواو بوو، کە سێ مانگ و دە رۆژە، گەڵاکانی تووتنەکە دوای لێکردنەوەیان بە دار یان بە شیشیان وەدەکەن و لە ژوورێک هەڵیدەواسن، بە مەرجێک لای بنی لە خوارەوە بێت، بۆ ئەوەی بە باشی وشک ببێتەوە، جا ئەو کەسەی سەرپەرشتی تووتنەکە دەکات کاتی وشکبوونی تووتنەکە و زەردبوونی دەزانێ، هەروەها دەزانێت تووتنەکە پێویستی بە هەوایە یان نا، بۆیە لە کاتی پێویست پەنجەرەکانی دەکاتەوە و دایاندەخات.

تووتنیش دوای ئەوەی گوڵ دەکات و گوڵەکەی، کە گوڵێکی سپییە دەقرتێنرێت، هەندێ جاریش بەم گوڵە دەوترێت جووتە یا جووتکە، پاشانیش دوو جار کارتە دەکرێت، واتە چەقێرەکەی یان شین بووەکەی دەبڕدرێت، ئینجا گەڵای تووتنەکە ئەستوور دەبێت، تووتنی خراپیش کە رەشۆکی پێدەڵێن بۆنی نییە و توندیشە، هەشیانە شیرنن، دوای ئەوەی دووبارە تووتن شین دەبێتەوە، کە پێی دەڵێن (کارتە) ئەمەیان جۆرە تووتنێکی خراپە، جۆرێکی دیکە هەیە بە (گوێ کەرە) ناودارە لەبەر ئەوەی گەڵایەکەی گەورەیە وەکو گوێی کەر وایە و (زڕە تووتن)یش زۆر بە بڕشتە و زۆر بڵند دەبێت، جۆرێکی دیکەی تووتنی خراپ (سۆرەبل)ە، ئەم تووتنەش یا خڵتوخاری تووتنە یان بنی گەڵای تووتنەکەیە و وشک دەکرێتەوە. (تووتنی داوێ)ش جۆرێکی خراپە لە جیاتی ئەوەی بە دار هەڵیبواسن بە داو هەڵیدەواسن. جۆرە تووتنێکی دیکەی خراپ لە بالیسان هەیە پێی دەڵێن (فەقێ حەوێز) تووتنی بێشەمە گەڵاکەی خڕە لە شێوەی گەڵای رێواسە.

جاران دوای ئەوەی تووتنیان تەتەڵە دەکرد واتا دارکەکەی و تۆزەکەی دەڕێشت، ئینجا نمە ئاوێکیان لێدەدا و دوای کزبوونەوەی هەندێک گیای دۆنگزی وردکراویان پێدا دەکرد، ئینجا لە هەمبانەیەکیان دەکرد و دەیانپەستا وەکو گروانی لێدەهات، ئینجا هەمبانەکەیان توند دەبەست، پاش ماوەیەک هەمبانەیان دەکردەوە و وردە وردە لە تووتنەکەیان دەکردەوە، ئەم جۆرە تووتنە گرانبەهاترین تووتن بوو، بۆن و تامی خۆش بوو.

چۆنیەتی ئامادەکردنی تووتن بۆ کێشان

دوای ئەوەی گەڵای تووتنەکان پێدەگات، واتە تەواو زەرد دەبێت، ئەگەر لە ژوور وشک نەکرێتەوە لە قوژبنێکدا ژێرەکەی بە مووړتک دادەپۆشرێت، کە پێی دەوترێت (تەرد) ئینجا گەڵا تووتنەکانی لەسەر ریز دەکرێت بە مەرجێک بنەکەی بکەوێتە لای خوارەوەی، ئینجا بە چینێکی دیکەی مووړتک دادەپۆشرێت تا بە تەواوی گەڵا تووتنەکان وشک دەکرێنەوە و زەرد دەبن، جاری واش هەیە تووتن لەبەر سێبەر یا لەبەر رۆژ وشک دەکرێتەوە و بۆ بۆن خۆشی تووتنەکە پوونگی بەسەردا دەدەن.

پەراوێزەکان:

* هەر تووتنێک دارکی تێدا مابێت نرخەکەی دێتە خوارەوە، چونکە دارکی تووتن تاڵە و پەڕی جگەرەش دەدڕێنێ و جگەرەکەش ئاگر باش ناگرێت.
* تووتن وەک میوە وایە تا تەواو پێنەگات پەلکی زەرد نابێت و تامی خۆش نابێت.
* ئەمریکۆی گەریدەی ئیتالی ئەم کیشوەرەی دۆزییەوە.
* تووتن بە کیمیا بێ تام دەبێت، بەڵام بە زبر کردن بەتام دەبێت.

پیشەی مامانی لە هەولێر (شێوەی باو- مۆڵەت پێدراو- کارامە)

ئا: فاتح یاسین مودەڕیس

دەستپێک:

بنچینەی هۆشیار بوونەوەی تەندروستی خێزان و کۆمەڵگا نزیکە لەچەمکی نۆژداری خەڵکەوە.. پلەو پایەو، پیرۆزترین کردەوەی مرۆڤایەتیش پیشەی (مامانی)یە. بەوەی کە ئەم پیشەیە هیچ جیاوازییەکی نییە لەگەڵ پیشەکانی تردا، وەک پیشەی (زانستی و یاسایی و ئەندازەیی و پزیشکی و نەخۆشیاری...تد)، بۆیە ئەم پیشەیە بەچەشنی زانستی پیرۆز، مرۆڤ هەر لە کۆنەوە بەکاری هێناوە. ئەویش لەئەنجامی هۆشیاری و زانینی پێویستییەکانی خۆی بووە، کە بەم چەشنە ئەم پیشەی هەڵبژاردووە تا خۆی بپارێزێ و بەرگری لە جەستەی خۆی بکات.

مامانی چەشنە خزمەتگوزارییەکە لەگەڵ کۆمەڵ تێکەڵ دەبێ و هۆشیاریان دەکاتەوەو ئامۆژگاری جیا جیایان بەچەشنی زانستییانە ئاراستە دەکات. بەپێی بنەمایەکی زانستییانەی سروشتی و کۆمەڵایەتی و نۆژدارانە مامان دەبێتە راوێژکارو رێنیشاندەری نەخۆش و خێزان.

مامان وەکو پیشە ریشەی مێژوویی قووڵی خۆی هەیە، کە دەگەڕێتەوە بۆ هەردوو سەردەمی مەسیحی و ئیسلامی. دیارە بۆ ئەوانەی ئەم پیشەیان ئەنجامداوە و چاودێری نەخۆشیان کردووە، پاڵنەر و هاندەرێکی مرۆڤایەتی بووە.

زانستی مامانی، لە هەموو زانستەکانی تر زیاتر شیاوی سروشتی ئافرەتە، چونکە پێویستی بە ئارامگرتن و بەزەیی هاتنەوەو بەخشندەیی هەیە.

بێگومان فێربوونی ئەو پیشەیە لە سەرەتادا بەبیستن و لاسایی کردنەوە بوو، بە دەرس خوێندن و نەخشەکێشان نەبووە، جا لێرەدا بۆمان ئاشکرا دەبێت، کە ئەم پیشەیە لەکۆندا لەلایەن نەخوێندەوارانیشەوە بەکاردەهێنرا، واتە زانستییانە نەبووە. لە کوردەواریدا ئەم پیشەیە لەلایەن ئافرەتانی بەساڵاچوو پەیڕەو دەکرا.

هەرچەندە تارادەیەک بەدرێژایی ژیانیان رۆڵی بەرچاویان بینیوە، بەڵام لەگەڵ ئەوەش بەکەوتنە مەترسی ژیانی ئافرەتی دوو گیان و کۆرپەی تازە لەدایکبوو کارەسات و رووداوی دڵتەزێنی زۆر لێ کەوتۆتەوە. هەر بۆیە فەرمانگەی تەندروستی هەولێر، بەشی چاودێری و دایکایەتی منداڵ لە سەرتاسەری پارێزگای هەولێر، چەندین خولی پێشکەوتووی مانگانەی بۆ ئەو مامانە کردۆتەوە بۆ ئەوەی لە رووی تەندروستی ئاگاداریان بکاتەوەو، پێویستی دروست بۆ ئەو بارەی ئافرەتانی دوو گیان و کۆرپەی تازە لەدایکبوو بەکاربهێنن لەبری ئەوەی مووسی ژەنگاوی یاخود چەقۆی کۆر بەکاربهێنن. شایانی ئاماژە پێکردنە ئەو مامانانەی کە لەو خولانە بەشدارییان کردووە، مۆڵەتی (مامانی رێگەپێدراو)ی پێدراوە. هەڵبەتە ئەو خولانە بۆ ئەو مامانانە زۆر سوودمەند بوون و تارادەیەک شارەزاییان لە پیشەکەیان پەیدا

کردووە، چونکە لەسەر دەستی شارەزاو پسپۆڕانی خولەکان کراونەتەوەو راهێنراون. لە سەدەی رابردوو و دەستپێکی سەدەی بیست و یەکدا، ماماان زۆر لەسەر بنەمایەکی زانستییانە راهاتووە و فێرکراوە. بۆیە لە نەخۆشخانەو بنکە تەندروستییەکان بە لەخۆ بردووانە لەپێناوی بەرز کردنەوەی ئاستی تەندروستی بۆ کۆمەڵگاکەمان کار دەکەن، شان بەشانی پزیشکەکان هاریکارن بۆ خزمەتکردنی نەخۆش. شیاوی گوتنە لە سەدەی بیستدا ئاستی مرۆڤایەتی بەرفراوان بوو شارستانیەت بەرەو پێش چوو. چونکە توانای زانین بۆ پێویستییەکانی زیاتر بوو، هەر لەبەر ئەوەشە پێناسەی مامانی دوێنێ لەگەڵ ئەمڕۆ جیاوازی هەیە. چەمکەکەی بەو پێشکەوتنە زانستییانە گۆڕا، کە لەم بوارەدا بەکار دەهێندرێت. هۆی ئەم پێشکەوتنەش دۆزینەوەی هۆکاری نەخۆشییەکان و داهێنانی دەرمان و بەرزکردنەوەی ئاستی گوزەران و دەرکەوتنی شۆڕشی پیشەسازی بووە. جگە لەمەش زۆر کتێب و گۆڤارو رۆژنامە بەهەموو زمانەکان لەلایەنی جیا جیای ژیانی ئافرەت دەکۆڵنەوە. ئەمەش لەلایەک ئاستی پێویستیی بە ژنان لەم بوارە بردووەتە سەرێ و لە لایەکی دیکەش بۆتە هۆی ئەوەی زیاتر خۆی بناسێ و یارمەتیدەریش بێ بۆ مامان تا زیاتر لەم لایەنانە بگات، کە پەیوەندیدارن بەکاروباری ئافرەتان. ئافرەتی ئەم سەردەمە، بەتایبەتی ئافردتی کورد بایەخێکی یەکجار زۆر بەخۆی دەدات، ئەمەش وایکردووە زیاتر لەبارەی خۆی بزانێت و لەگەڵ ئەم گۆڕانکارییانەی، بە بەردەوامی و لە گشت قۆناغەکانی تەمەنیدا لە جەستەیدا روو دەدەن. ئەمەش هەمووی بۆ ئەوەیە، بایەخ بەپاراستنی تەندروستی خۆی و منداڵەکەی بدات.

بێگومان شاری هەولێریش لەم پیشەیە بە دەر نەبووەو ئافرەتان لەبواری ئەم پیشەیە هاتوونەتە پێش و خزمەتیان بە کەسوکارو هاوشاریانیان کردووە.

شایانی ئاماژە پێکردنە مامان و نەخۆشیارێک بەناوی "ئەنجێلا"، کە خەڵکی شاری کەرکوک بووە، لە ساڵی ١٩٥٤و ماوەی زیاتر لە (٢٠) ساڵ لە نەخۆشخانەی هەولێر خزمەتی کردووە، ئەوسا ئەو کاری مامانی لە هەولێر ئەنجام دەدا، کە شارەزایی و توانایەکی باشی لەم پیشەیەدا هەبووە و خەڵک متمانەی زۆریان پێکردووە[*].

لە هەشتاکانی سەدەی رابردوو "ئامادەیی مامانی" لەهەر سێ پارێزگای هەولێر، سلێمانی و دهۆک کرایەوە. لە پارێزگای دهۆک لەبەر ئەوەی پێشوازییەکی ئەوتۆی لێ نەکرا، تەنیا قوتابیانی ساڵی یەکەم وەرگیران و دواتر داخرا. واتە تەنیا وەجبەی یەکەم کە لەساڵی کردنەوەیدا وەرگیرابوون دەرچوون. لە شاری سلێمانی سەرەتاو بۆ ماوەی چەند ساڵێک پێشوازی لێ کرا، بەڵام دواتر ئەویش داخرا. کەچی لەشاری هەولێر لە ساڵی ١٩٨٧ بۆ یەکەم جار ئامادەیی مامانی هەولێر بۆ قوتابیانی کچ دەرگای واڵا کردو پێشوازی لەقوتابیان کرد.

کردنەوەی ئەو فێرگەیە لەو سەردەمەدا بۆ قوتابیانی کچ و ئافرەتی کورد زۆر پێویست بوو. لە لایەک تاوەکو لەشێوازە کۆنەکەی خۆی دەرچێ و لەلایەکی دیکە، ئێمەی کوردیش وەک گەلانی دیکەی جیهان لەم بوارەدا دوا نەکەوین و شانبەشانی ئەوان بەرەوپێش بچین و بتوانین ئەرکی نیشتمانی و نەتەوەیی بۆ کۆمەڵگاکەمان بەهێنانە کایەی کۆمەڵگایەکی لەش ساغ بەجێ بگەیەنین.

هەر چەندە ئەم فێرگەیە ئارەزوومەندانەیە، بەڵام لە سەرەتادا لە رێگەی بەڕێوەبەرایەتی گشتی پەروەردەی هەولێر بەڕێگەی ئینیابییەوە (٢٠ تا ٢٥) قوتابی کچی بۆ دەنارد.

مەرجەکانی وەرگرتنی قوتابی

ساڵانە بەپێی ئەم مەرجانەی خوارەوە قوتابیانی کچ لە(ئامادەیی مامانی) وەردەگیرێن:

١- دەرچووی پۆلی سێیەمی ناوەندی بێت.

٢- تەمەنی لە (٣٥) ساڵ پتر نەبێت.

٣- ئەو قوتابیانەش وەردەگیرێن کە نەیانتوانیوە درێژە بەقۆناغەکانی خوێندنی (ئامادەیی و پیشەیی و

پەیمانگاو کۆلێژەکان) بدەن. کە ئەمەش خۆی لەخۆیدا دەبێتە دەرفەتێک بۆ ئەو قوتابیانە تابتوانن درێژە بە رەوتی خوێندنی خۆیان بدەن.

ئیمتیازاتی ئەو ئامادەییە

١- بری دەرمالە (٢٥٠٠٠) دینار بەقوتابیانی ناو شار دەدرێت.

٢- بری (٣٠٠٠٠) دینار بەقوتابیانی دەرەوەی شار دەدرێت.

٣- دوای تەواوکردنی راستەوخۆ مۆلەتی ئەنجامدانی ئەم کارەی بەناوی (مامانی کارامە) پێدەدرێت.

٤- لە سەندیکای خاوەن پیشە تەندروستییەکان پلەی ئەندامێتی وەردەگرێت و تەواوی ئیمتیازاتەکانی ئەو سەندیکایە دەیگرێتەوە.

٥- بەشی ناوخۆی خۆراک بەهەموو شێوەیەک بۆ قوتابیانی دەرەکی دابین کراوە.

٦- ئۆتۆمبێلی تایبەت بەپێی ژمارەی قوتابییەکان بۆیان دەگیرێت و گواستنەوەیان بۆ شوێنی کرداری و تیۆری دەکرێت.

٧- لە نزیکترین بنکەی تەندروستی کە لێی نیشتەجێیە لە بەشی چاودێری دایکایەتی و منداڵ بەشە پێویستییەکانی مامانی (بەخۆرایی) وەردەگرێت.

٨- بەڵگەنامەکەی بەرامبەر بەڵگەنامەی ئامادەییەکانی دیکەیە بۆ مامەڵە کردن و دامەزراندنیان.

٩- بۆ یەکەم جار لەسالی ٢٠٠٤-٢٠٠٥ بەپێی بڕیارێکی خوێندنی باڵا لەپەیمانگای سۆران بەشی مامانی ٥٠٪ وەرگیران. دواتر رێژەی وەرگیران لەو بەشەی پەیمانگا بوو بە ١٠٠٪.

١٠- لە سالی خوێندنی ٢٠٠٥-٢٠٠٦ بۆ یەکەم جار دەرچووی یەکەمی ئامادەیی مامانی هەولێر لەکۆلێژی پەرستیاری زانکۆی سەلاحەددین وەرگیرا. کە ئەمەش زیاتر دەرگای والاکرد بۆ قوتابیانی ئەو ئامادەییە، تابتوانن درێژە بەخوێندنیان بدەن، گەر ئارەزووی تەواوکردنیان هەبێت.

١١- سالانە لەگەڵ قوتابخانەکانی دیکەی سەر بە پەروەردە لەپێشانگا بەشداری دەکەن.

١٢- یەکەم و دووەم و سێیەمی دەرچووانی پۆلی شەشەم هاوشان لەگەڵ یەکەم و دووەم و سێیەمی دەرچووانی قوتابیانی ئامادەیی و پیشەییان لەلایەن وەزارەتی پەروەردەی حکومەتی هەرێمی کوردستان خەلات دەکرێن.

١٣- گەر ئارەزووی دامەزراندنیان هەبێت، ئەوا راستەوخۆ لەنەخۆشخانەی لەدایکبوون و منداڵان یاخود لە بەشی چاودێری دایکایەتی و منداڵی بنکە تەندروستییەکان دادەمەزرێندرێن.

١٤- سالانە لەلایەن هۆبەی نەخشە کێشان و فێرکردنی تەندروستی لە فەرمانگەی تەندروستی هەولێر پێویستییەکانی قوتابخانەیان بۆ دابین دەکرێت.

ئامادەیی مامانی لە رووی هونەرییەوە

ئەو ئامادەییە لەرووی میلاکەوە سەر بەفەرمانگەی تەندروستی هەولێرە، بەلام لە رووی هونەرییەوە بەهەموو شێوازەکان سەر بە بەڕێوەبەرایەتی گشتی پەروەردەی هەولێرە. سالانە بەپێی رێنمایی تازە، بەمەبەستی بەرەو پێشچوونی رەوتی خوێندن لەو ئامادەییە، پەیڕەو و پڕۆگرام لە بەڕێوەبەرایەتی ناوبراو دەگاتە ئامادەیی مامانی هەولێر، ئەزموونە گشتییەکان سالانە لەلایەن بەڕێوەبەرایەتی ناوبراو هۆبەی ئەزموونەکان ناوی قوتابیانی پۆلی شەش و ژمارەی ئەزموونیان دەدرێتێ و پرسیارو هەڵەچن کردن لە بەشی کۆنترۆلی ناوەوەی سەر بەپەروەردە بەڕێوە دەچێ.

ڕێکخراوی تەندروستی جیهانی WHO و ئامادەیی مامانی هەولێر

ئامادەیی مامانی هەولێر هەر لە سەرەتای دامەزراندنییەوە لەلایەن فەرمانگەی تەندروستی هەولێر، هۆبەی نەخشەکێشان و فێرکردنی تەندروستی بۆ دەستەبەر کراوە. بەڵام لەگەڵ ئەوەش هێشتا نەتوانرابوو تەکنەلۆژیای نوێ بۆ ئەو ئامادەییە دەستەبەر بکرێ. هۆیەکەش لەلایەک بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە تەیارکردنەکە لەلایەن حکومەتی ناوەندی بووە و لەلایەکی دیکە بۆ جەنگی کەنداو و داسەپاندنی ئابلۆقەی نێودەوڵەتی بەسەر عێراق دەگەڕێتەوە. بەڵام دوا بەدوای پەسندکردنی بەرنامەی نەوت بەرامبەر بەخۆراک (٩٨٦)ی نەتەوە یەکگرتووەکان و تەرخانکردنی بڕێ پارە لەو گوژمەیەی بۆ وەزارەتی تەندروستی ئامادە کرابوو، تایبەت کرا بەفێرکردنی تەندروستی، کە ئامادەیی مامانی هەولێریش خۆی دەگرێتەوە، گەلێ پێویستی هەمە چەشنەی تەکنەلۆژیای تازە کە چەندین ئامێر لەخۆ دەگرێت بۆی دابین کرا، لەوانە:

١- قەرەوێڵەی منداڵبوون (سرير الولادة)
٢- داینگەی منداڵ (حضانة الطفل)
٣- دومیە
٤- نۆڤن
٥- نۆڤەر هێد
٦- پۆستەراتی جۆراو جۆر
٧- ئامێری تەوژمی خوێن (جهاز الضغط)
٨- (گەرمی پێو - محرار) (کۆم- دەم)
٩- کانولە
١٠- کانیتەر
١١- سلاید (گەورەو بچووک)
١٢- سەدرییە

وێڕای ئەوانە کورسی بۆ قوتابییەکان و تەختەڕەش بۆ پۆلەکان و مێزی گەورە بۆ تاقیگە و پێویستییەکانی تاقیگە دابین کردا. شایانی ئاماژە پێکردنە ئەو ئامادەییە دوو تاقیگەی هەیە: (تاقیگەی بنەماکانی نەخۆشیاری) و (تاقیگەی نەخۆشیاری ئافرەتان) بۆ ڕاهێنانی قوتابیانی هەر سێ قۆناغەکە چونکە قوتابیانی ئەو ئامادەییە لەسەر تەواوی کاری نەخۆشیاریش ڕادەهێندرێن لەپاڵ پیشەی مامانیدا بەشێوەیەکی پراکتیکی و تیۆرییەوە، جگە لەمانەش هەر هەموو ڕاپەراندنی کاری ئەو ئامادەییە لەلایەن هۆبەی نەخشەکێشان و فێرکردنی تەندروستیی وەزارەتی تەندروستی حکومەتی هەرێمی کوردستان ڕادەپەڕێندراو ڕادەپەڕێندرێت.

وانە تیۆرییەکانی ئامادەییەکە

١- پۆلی چوار

زمانی کوردی- زمانی عەرەبی- ئایین- ماف و دیموکراسی- توێکاری- بنەماکانی نەخۆشیاری- ڕەوشتی پیشەیی- زمانی ئینگلیزی- نەخۆشیاری ئافرەتان- وێنە- وەرزش- زانستی زیندەوەرانی- کۆمپیوتەر.

٢- پۆلی پێنج

زمانی کوردی- زمانی عەرەبی- زمانی ئینگلیزی- ئایین- تەندروستی کۆمەڵ- نەخۆشیاری ئافرەتان- دەرمانسازی- کۆمپیوتەر- وێنە- وەرزش- پزیشکی نەخۆشیاری منداڵان.

٣- پۆلی شەش

زمانی کوردی- زمانی عەرەبی- زمانی ئینگلیزی- ئایین- نەخۆشیاری ئافرەتان- نەخۆشییەکانی ئافرەتان- ئاماری تەندروستی.

وانەی پراکتیکی

شێوەی دەوامکردن لەو ئامادەییە ٣ ڕۆژ تیۆرییە و وانەکان لەپۆلدا لەسەر دەستی پسپۆران بەشێوەیەکی ئەکادیمیانە دەخوێنن... بەڵام سێ ڕۆژەکەی تر دەوامکردنەکە ڕاستەوخۆ دەبێت بەپراکتیکی و لە یەکەکانی نەخۆشخانەی لەدایکبوون لەسەر دەستی مەشقکاران بەسەرپەرشتی پسپۆڕانی دەرچووی کۆلێژی نەخۆشیاری بەهەماهەنگی لەگەڵ بەڕێوەبەرو کارمەندانی نەخۆشخانەی لەدایکبوونی هەولێر ڕادەهێندرێن. ئەو ڕۆژانەی کە پراکتیکیان هەیە، پۆلی چوار تا نیوە ساڵ لەتاقیگەی ناو قوتابخانە بەشێوەیەکی پراکتیکی ئەو وانانەی بەشێوەی تیۆری لەبنەماکانی نەخۆشیاری خوێندوویانە لە تاقیگە بەپراکتیکی وەک سەرەتایەک بۆ ئاشنابوونیان بەر لەوەی ڕوو لە یەکەکانی

تەندروستی بکەن لەسەر دەستی مەشقکار رادەهێندرێن. جاران پۆلی چوار لە دوای پشووی نیوە ساڵ کە دەگەڕێنەوە هەر لەناو نەخۆشخانەی لەدایکبوون بەسەر بەشەکان دابەش دەکران. بەڵام دوای ئەوەی یەکەکانی نەخۆشخانەی ناوبراو بەرفراوان کران، ئەو ئامادەییە لە نەخۆشخانە هاتە دەرەوە. بۆیە پۆلی چوار شێوازی پراکتیکی گواستەوە بۆ بنکەی تەندروستی و نەخۆشخانەکانی دیکە. سەرەتا لەبەشەکانی بەشی راوێژکاری ناو نەخۆشخانەی فێرکردنی هەولێری ئەنجامیان دا. دواتر گوێزرانەوە بۆ بنکەی تەندروستی نازدار بامەرنی. پاشان بۆ نەخۆشخانەی منداڵان.

بەڵام سەبارەت بەقوتابیانی هەردوو پۆلی پێنج و شەش، پراکتیکییەکەیان لە یەکەکانی نەخۆشخانەی لەدایکبوون ئەنجام دەدەن، وەک ئەو یەکانەی تایبەتن بەمنداڵ، لەوانە (ناکام).

جگە لەوەش کە کاری سەرەکییان ئافرەتانە، تەواوی ئافرەتان دەبینن و بەسەر ئەو یەکانەو بەشەکانی تر دابەش دەکرێن. وەک کورتاج و ساڵەی نەشتەرگەری و هۆبەی نەشتەرگەری- راوێژکاری ئافرەتان. دەرمانخانە- تاقیگەکان. بروانە خشتەی ژمارە (١).

ریزی ناوی ئەو مامانە تەقلیدی و مۆڵەت پێدراوانەی کە خزمەتیان بەخەڵکی هەولێر کردووە

١- سەید ئایش- تەیراوە
٢- حەسیبە مەحمود- تەیراوە
٣- هەدیە- تەیراوە
٤- مامز حەوێز- بەستەپیازە
٥- پلکە خاتوون- باداوە
٦- پلکە سورمێ- باداوە
٧- زەکیە- کوران
٨- ئوم سەعد
٩- سستەر فەخریە- زانایان
١٠- سستەر کافیە
١١- سۆفیە
١٢- ئیخلاس
١٣- بەفرین
١٤- نیشتمان جوبرایل
١٥- نیشتمان شەقلاوەیی
١٦- سستەر جانێت
١٧- سستەر رێزان
١٨- مریەم
١٩- حەسیبە- نەورۆز
٢٠- حاجی ئامینە
٢١- حاجی حەلیمە
٢٢- سستەر زاهیدە
٢٣- پلکە ناهیدە
٢٤- سیوێ
٢٥- پلە ستی- تەعجیل
٢٦- سستەر نەجیبە- ئازادی
٢٧- سستەر لایەقە- ئازادی
٢٨- سستەر سوعاد- تەعجیل
٢٩- سستەر سێدی- عەنکاوەو هەولێر
٣٠- ئوم عەلا- راپەرین
٣١- حاجی سەعدیە- سایلۆ
٣٢- فاتان- سایلۆ
٣٣- هەمین عارەب
٣٤- بەسێ
٣٥- سەید خەتومە
٣٦- حاجی مەلیح
٣٧- حاجی زارا
٣٨- حاجی مریەم
٣٩- سەنجان
٤٠- ساریە
٤١- ئامینە
٤٢- جوان
٤٣- پەخشان
٤٤- حاجی عەیشێ
٤٥- عەتییە
٤٦- مەحبوبە- برایەتی
٤٧- ئامینە- گوندی دەربەند/ شەقلاوە
٤٨- ئەسمەر- گوندی دەربەند/ شەقلاوە
٤٩- سستەر مریەم- کۆیە
٥٠- سستەر لیمۆ- کۆیە
٥١- ست مەهیە- بنەسلاوە
٥٢- گەلاوێژ سابیر- بنەسلاوە
٥٣- مەهیە ئەحمەد سابیر- بنەسلاوە
٥٤- حەسیبە سەلیم ئۆمەر- بنەسلاوە
٥٥- فەوزیە مستەفا- بنەسلاوە
٥٦- زەریفە مستەفا- بنەسلاوە
٥٧- بەدریە عومەر وەهاب- بنەسلاوە
٥٨- شانا محەمەد ئیسماعیل- بنەسلاوە
٥٩- هاجەر عەبدوڵلا عەلی- بنەسلاوە
٦٠- سیەبا عەلی مەحمود- بنەسلاوە

خشتەی ژمارە (١)

ڕیزی ناوی بەڕێوەبەرو مامۆستایانی ئامادەیی مامانی هەولێر

ناو	پیشە	بڕوانامە
نەرمین محەمەد عومەر	بەڕێوەبەر	بەکالۆریۆسی نەخۆشیاری
سۆزان ئەنوەر حوسێن	بەڕێوەبەر	بەکالۆریۆسی نەخۆشیاری
نەورۆز عەبدولواحید	ی/ بەڕێوەبەر	بەکالۆریۆسی نەخۆشیاری
فاتح یاسین قادر	ی/ بەڕێوەبەر	بەکالۆریۆسی عەرەبی
خەبات ئەبو بەکر محەمەد	ی/ بەڕێوەبەر	بەکالۆریۆسی نەخۆشیاری
جولیت گورگیس سلیمان	نەخۆشیاری زانکۆ	بەکالۆریۆسی نەخۆشیاری
ئاواز سەعید	مامۆستا	ماستەر نەخۆشیاری
ئاوات عەبدولحەمید	مامۆستا	بەکالۆریۆسی نەخۆشیاری
شیرین حەمەسور ڕەسول	نەخۆشیاری زانکۆ	بەکالۆریۆسی نەخۆشیاری
یونس محەمەد یونس	مامۆستا	قوتابی دکتۆرا
نیگار جەمال عەبدولوەهاب	مامۆستا	قوتابی زانکۆ
ئالان محەمەد حەبیب	مامۆستا	بەکالۆریۆسی زانست بایۆلۆجی
سۆلاف مستەفا	مامۆستا	بەکالۆریۆسی زانست بایۆلۆجی
ڤیان جەمال	مامۆستا	بەکالۆریۆسی زانست بایۆلۆجی
تارا مستەفا	مامۆستا	بەکالۆریۆسی زانست بایۆلۆجی
ئەحلام جەمیل سڤریك	مامۆستا	بەکالۆریۆسی نەخۆشیاری
ڕەوا سامی ئیستیفو	مامۆستا	ماستەرنەخۆشیاری
قاسم ڕەحمان ئیسماعیل	مامۆستا	دیبلۆم ئینگلیزی
بەختیار خدر ئەحمەد	مامۆستا	بەکالۆریۆسی عەرەبی
یادگار عەدنان عەبدولقادر	مامۆستا	بەکالۆریۆسی عەرەبی
ئەغادیر شاکر حەمەد	مامۆستا	بەکالۆریۆسی ئینگلیزی
کامەران شەهاب محەمەد تاهیر	مامۆستا	بەکالۆریۆسی کوردی
شیرین حامید مەجید	مامۆستا	بەکالۆریۆسی کوردی
بەلقیسە موراد	مەشقکار	پەیمانگای پزیشکی
نادیە شەریف	مەشقکار	پەیمانگای پزیشکی
سوهام نوری عیزەدین	مەشقکار	پەیمانگای پزیشکی
چۆڤین کەمال جوبرایل	مەشقکار	پەیمانگای پزیشکی
ڤیان سابیر ئیسماعیل	مەشقکار	پەیمانگای پزیشکی
مەی محەمەد عەلی	مەشقکار	پەیمانگای پزیشکی
بێخاڵ مەجید	مەشقکار	ئامادەیی نەخۆشیاری کۆیە

یاری منداڵان
جگ و جگانێ لە دەشتی هەولێر

عەزیزی مەلای رەش

* جگ چوار لای سەرەکی هەیە: لایە بەرزەکانی لووسە کە پێیدەگوترێت «کەر» ئەوی دی «میر».

لایە پانەکانی لووس و بەرزەکەی «پشت» ئەوی دی «قۆیزان».

* جگ بە گشتی دوو جۆرە: جگی «راستە» و جگی «چەپە».

جگی راستە لەجگانێدا پشتەکەی دەکەوێتە کەرخی ناو لەپ. چەپەش بە پێچەوانەوە.

* جگە بەران و نێری لە بەر گەورەیی پێیان دەگوترا: جگە «حۆلە». جگە گۆلک گەورەتر بوو و یاری پێنەدەکرا. ئەو ناوەی بە سەردا نەسەپا.

* جگ، کە رەنگ دەکرا بۆ گەمە کردن نەبوو. بەڵکو کون دەکراو وەک شەقشەقە بەلانک، لە ئاست سەری منداڵ هەڵدەواسرا.

* جگە کرووز: جگێکە لە بەر کۆنی کونی لێ پەیدا دەبوو.

* جگە پووزە جگی گچکە و سووک.

* جگە کەنووش، ئەو جگەیە کەهێندێکی لێ شکابێت.

* جگە جاقی، بە هۆی لەخەنەنان و چەورکردنی و هەڵسووینی لە گیا و گۆڵدا لووس و پتەو دەبوو.

* دەسکەڵلا، ئەو جگەیە کە یاری پێدەکرا.

جگانێ

لە دەشتی هەولێر سێ گەمەی سەرەکی جگانێ هەبوو:

١- جغزانێ.
٢- کەللایانێ لە سەر جگ.
٣- هەرستی = «هەڵستی».

* یەکەمیان: جغزانێکی خڕ لێدەدراو لە ناویدا بە جگ لە جگ دەدرا تاکو لە جغزەکەی وەدەر دەنا، ئەوسا مانای وا بوو بردییەوە.

* دووەم: کەللایانێ لە سەر جگ دەکرا، ئەمڕۆ چۆن دینار دەکرێتە «منە، تکە» ی گەمەکە، ئەوسا پارە نەبوو لە جیاتی جگ دادەنرا.

* سێیەم: تایبەتە بە گەوران، لە سەر پارە بوو. دوو کەس هەریەکەیان جگێکی تایبەتی خۆی هەبوو. یەکەم جگەکەی خۆی لە سەر باری میر سەر زەوی دادەنا و ئەوی دی بە جگەکەی خۆی لێیدەدا و دەیگوت: « هەستە». ئەوە ئەگەر میقداری پارەکەی لە سەری دەکرا دیار بوایە. ئەگەرنا دەیگوت: «یەک عانە»، یان «دە فلووس»....

جا ئەگەر جگەکان هەردوکیان لە سەر باری «پشت» یان «میر» یان «قۆیزان» یان «کەر» بکەوتبووانایە بە هیچ حسێب نەدەکراو کابرای وەستا دەبوایە هەنتۆب جگەکەی لێ بدابووایەوە.

ئەگەر یەک لە جگەکان میر بچەقی بووایە مانای وابوو کابرای جگ لە دەست بردییەوە و بۆ دووەم جاریش جگەکەی لێدەداوە.

خۆ ئەگەر یەکیان کەر بچەقی بووایە، مانای وابوو دۆڕاندی.

پارەکەی دەدا و لێدانەکەشی لە دەست نەدەما.

* گۆڤاری ئاسۆی فۆلکلۆر / ژمارە (٥) / ئەمووزی ساڵی (٢٠٠١) وەرگیراوە.

سوارچاكی لە هەولێر

عومەر شێخ لەتیف بەرزنجی

لە كۆنەوە خەڵكی كوردستان بایەخی تەواویان بە وڵاخی بەرزە داوە، هۆیەكەشی بۆ باری جوگرافیای ناوچەكەیان دەگەڕێتەوە. بە دەیان شێوە و لە دەیان بواردا بەكاریان هێناوە، هەندێجار كەسانێك هەبوون بەم جۆرە گیانلەبەرانەوە شانازیی كردووە. ئەسپ و ماین و هێستر و رەشەوڵاخ و مەڕ و ماڵات مایەی بەختەوەری بوونە. ئەوەی كە لەم بابەتەدا بە نیازین بیوروژێنین سوودەكانی وڵاخی بەرزەیە لە كۆمەڵگەی ئەو سەردەمەی كوردەواری، بە تایبەت (سوارچاكی).

سوارچاكی لە دەشتی هەولێر

هەولێر بە یەكێ لە شارە دێرینەكانی كوردستانی گەورە لە قەڵەم دەدرێ، خاوەن مێژوویەكی هەزار ساڵییە، لە هەموو لایەنێكەوە رەوشی لێهاتوویی هەبووە، كەسانی خاوەن توانا و ناوداری زۆر بوو، بۆ زیاتر شارەزا بوون لەم بارەیەوە وا ڕاستەوخۆ هەندێ كەسایەتی شارەزا و خاوەن ئەزموون دەدوێنین و راو بۆچوونەكانیان لەمەڕ ئەم تەوەرە بۆ ئێوەی زێدە خۆشەویست دەنووسینەوە.

سوارچاكی چۆنە؟

هەر كەسێك كە خاوەن ئەسپ و ماین بووبێ و بە شارەزایانە بە كاری هێنا بێ، بە سوارچاك دانراوە و ناوبانگی دەركردووە.

ئەسپ و ماینی چاك لای كێ هەبووە...؟

بە شێوەیەكی گشتی لە كوردستان و بە تایبەت لە دەشتی شاری هەولێر، چەندین چین و توێژ هەبوون، كە بێ ئەسپ نەدەبوون، لەوانە:

١. شێخەكان و خاوەن هۆزەكان.
٢. هەندێ لە زانا ئاینییەكان.
٣. ئاغا و بەگ و خاوەن قۆناغ و دیوەخان.
٤. گەنج و لاوی دەوڵەمەند و بەتوانا.
٥. پیاوماقووڵ و كوێخوا و ردێن سپی.

بە زۆری ئەسپ و ماین بۆچی بەكار دەهێنرا؟

وەكو لە سەرەتاوە ئاماژەمان بۆ كرد، خەڵكی ئەم دەڤەرە بایەخی زۆری بەم جۆرە گیانلەبەرە داوە، هەرچەندە رێژەی بوونی لە رێژەی جۆرەكانی دی كەمتر بووە، بەڵام گوندێك نەبووە دەیان ئەسپ و ماینی رەسەنی تیا نەبووبێ، ئەمە بەڵگەیەكی دیكەی دەوڵەمەندی شارستانییەتی ئەم دەڤەرە دەگەیەنێ. تارادەیەك لە شێوەی جۆرەكانی بەكارهێنانی ئۆتۆمبێلی ئەمڕۆ دەچوو، كاتی خۆی ئەسپیش

وابوو لەو بوارانەی کە تیایدا بەکار دەهێنران، ئەمانە بوون:

١. گەڕان و گەشت و گوزار
٢. لە ئاهەنگ و هەموو جۆرە بۆنەیەک بەشداربووە.
٣. لە جەنگ و هێرش و بەرگریی بەشداربووە.
٤. لە خۆ رزگارکردن و هەڵاتن بەشداربووە.
٥. لە تەرم ناشتن و بۆنە ماتەمینیەکان بەشداربووە.
٦. لە گەمە (یاری) وجۆرەکانی وەرزش بەشداربووە.
٧. لە قۆشمە و راووشکار و پێشبڕکێ بەشداربووە.

ئەسپ و ماین لەو چینە گیانلەبەرانەن، کە بە دۆستی ئادەمیزاد دەژمێرێن، لەهەمان کات ئەگەری کەوی بوونەوەیان لێدەکرێ، زیان بە کۆمەڵگەی مرۆڤایەتی ناگەیەنن. لەگەڵ ئەوەی بەشی زۆریان ماڵیین، هاوکات هەیە (کێوویی)یە، دووره لە کۆمەڵگەی ئادەمیزاد، بەڵام دەکرێ ئەوانیش کەوی (دەستەمۆ) بکرێنەوە و ببنە هاوڕێی مرۆڤ.

جۆرەکانی ئەسپ و ماین لە کوردستان

هەزارەها ساڵە ئەوەی ئەم گیانلەبەرە لە کوردستاندا بڵاو بۆتەوە و لە دەیان بواردا خزمەت بە مرۆڤایەتی دەگەیەنێ، بۆ ناسینەوەی ئەم ئەوەیە رەسەنێتی ئەسپ و ماین، شارەزایان چەند خاڵیان دانابوو، لە سەرووی هەموویانەوە، گوایە ئەم جۆرە کاتی خۆی بەشداری لە غەزاکانی ئیسلامدا کردووە، بە ئەمەکن، سوارەکانیان لە گۆڕەپانی جەنگ بەجێ ناهێڵن، چ بە برینداریەتی، یان شەهید بوون، وەکو ئامارەشمان بۆ کرد، جۆریان زۆرە، بەڵام ئەوەی کە لە کوردستان هەبوو ئەمانە بوون:

١. ئەسپ و ماینی رەسەن.
٢. کەحێلە.
٣. حەمدانی.
٤. عوبەیە.
٥. شێ.
٦. بەحراوی.
٧. کەوێتی.
٨. سەرگیش.
٩. ناوچەوان قەش.
١٠. چوار پەل سپی.
١١. حدود. ١٢. پۆلیس.

کەوابوو سەرەڕای ئەم جۆرانەش، لە هەندێ وڵات جۆری دیکەی هەبوو کە ئەوەیان نەگەیشتۆتە کوردستان، بەڵام لە سەرووی هەموویانەوە جۆری (رەسەن) بوو.

خاڵە جیاوازەکانیان

١. ئەمجۆرە خاوەن سەرجەڵەی رەسەنایەتین لە لایەن کەسانی شارەزاوە مۆر کراون.
٢. ناوەڕاست پشتیان بە بارستایی پەنجەیەک قووڵە.
٣. کونە لووتیان (کەپوویان) گەورەیە.
٤. لێوی لای خوارەوەیان (لچیان) ئەستوور و شۆڕە.
٥. بەر سینەیان پان و بەرینە.
٦. لە رۆیشتن سەربەرز و رەقن.
٧. گوێیان خاوە.
٨. کەم ئەسپ لە راکردن پێشیان دەکەوێ.

چۆنیەتی پەروەردە و بەخێوکردنیان

تا رادەیەک، شێوەی بەخێوکردنی ئەم گیانلەبەرانە لەگەڵ جۆرەکانی دی لە کوردستان جیاوازە، خەڵکی بەزۆری ماین دەکرێ، هۆی ئەمەش زاوزێکردن و نەوە خستنەوە بوو، خاوەن جوانیی ماین کاتێکی زۆری بۆ بەخێوکردن و پەروەردەی تەرخان دەکرد، زۆرجار خۆی سەرپەرشتی لەوەڕاندنی دەکرد، خۆراکی شیاو بۆ جوانییەکە دابین دەکرا. بەمشێوەیە بەئەوپەڕی سنوور بایەخیان پێدەدا، تاوەکو کاتی راهێنان و سوار بوونی پشتی دەهات.

چۆنیەتی راهێنانیان

لە هەموو دەڤەرێک کەسانێک هەبوون لەم بوارە شارەزا و پسپۆر بوون. بەم کەسانە دەوترا

(مـەیتـەر). زۆر خـاوەن جـوانیی ناچار دەبوو هانای دەبردە بەریان و دەیان رۆژ مـــاینەکــــەی یـان ئەسـپـەکـەی بۆ راهێنان لای ئەو (مەیتەرانە) بەجێ دەهێشت تاکو کەوی دەبوو.

ناوی هەندێ لەو شارەزایانە

ئەمـــەش ناوی هەندێ لەو کەسانەیە کە لەم بوارە شارەزابوون و خەڵکی رووی تێدەکردن:

١. مـەلا عـەبدولرەحـمـان - گـوندی گـردە شـینە. ٢. حـاجی کانەبی حەویز. ٣. مام عـەزیز - باوکی کاک محەمەد بەربەیار. ٤. مام سمایل فەقێ ئۆمەر - گوندی لهێـبـان. ٥. مام کـەریم گـوندی سێقوچان - کەریمە گۆج.

چۆنیەتی راهێنان و قۆناغەکانی

وەکو لە سەرەتاوە ئاماژەمان بۆ کرد، ئەم زاتانە مامۆستای راهێنان و پەروەردەی جوانی ماین بوون، لە سەرەتاوە ناوبەناو سواری سەر پشتی ولاخەکە دەبوون، تاکو بە تەواوی کەوی دەبوو، پاش ئەوە هەنگاوەکانی یەک لە دوای یەک دەستی پێدەکرد، لەوانە:

١. قۆناغی نەرمە رۆیشتن.
٢. قۆناغی لۆقە کردن.
٣. قۆناغی تەراتێن.
٤. قۆناغی قۆشمە.
٥. قۆناغی پرتاو.
٦. دوا قۆناغی غاردانی.

جۆرەکانی سوارچاکی

لە هەمـــوو سەردەمێک کەسانێک خولیای مەشقکردن و خۆراهێنان بوون لە چەند بوارێک. بواری ئەسپ سواریش بەم شێوەیە، لاوانی سەرگەرم و کەسانی بەتوانا، بە دەیان جۆر پاڵەوانەتیان لەم بوارەدا نواندووە و بە دەیان کردەوەی سەیریان لە سەر پشتی ئەسپ ئەنجام داوە، لەوانە:

١. خۆ شۆڕکردنەوە بۆ بن سکی ئەسپ لە کاتی راکردن.
٢. تەقە کردن و نیشان شکاندن لەسەر پشتی ئەسپ بەدەم راکردنەوە.
٣. بەشداریی لە قۆشمە و پێشبڕکێ کردن.
٤. هەستانە سەرپێ لەسەر پشتی ئەسپ بە دەم راکردنەوە.
٥. هەڵگرتنەوەی (گوریس و کڵاو و جەمەدانی) لەسەر زەوی لەسەر پشتی ئەسپ بەدەم راکردنەوە.
٦. راو وشکار و دوای نێچیرکەوتن.
٧. لە ئاودان و پەڕینەوەی رووباری گەورە.

ئەمانە و دەیان بواری دی لەم جۆرە لەسەر پشتی ئەسپ و لاوی کورد و سوارچاکەکان رۆژانە دەیاننواند. سوارچاکی هەر دەڤەرێک بەم کردەوانە ناوی دەدایەوە، هەر کەسێک ئەم توانایەی هەبووایە، سوارچاک بوو، لەوانە:

١. خدری پاشا - گوندی قورشاغلو.
٢. مەلا عەبدولرەحمان.
٣. کوێخا خدری - گرد قۆشەنی.
٤. مام عەزیز - باوکی کاک محەمەد بەربەیار.
٥. حسێن عەلی ئاغا - گوندی قەپران.
٦. حەبیب برایم ئاغا - گوندی سیاو.
٧. حاجی حامد - سوارچاکی مامەسێنی سەرگەڕان.
٨. عەولا ئاغای بنادی.
٩. خورشید ئاغای گوندی لهێبان.
١٠. حاجی حەویز حاجی جوکل راوچی.
١١. مام ئاغای کاک خدری.
١٢. کاک شێخ محەمەد کاک خدری.

کورتەیەک دەربارەی چەند سوارچاکێک

یەکەم: خوالێخۆشبوو خدری پاشا، دەگێڕنەوە دەڵێن: ئەم زاتە ئەوەندە سوارچاک بوو، دەست و تفەنگ رەنگین بووە، دەیان جار لەسەر پشتی ئەسپەوە تەقەی لە گۆزەی سەرشانی کچانی رێگای ئاوکێشان کردووە و گۆزەکەی شکاندووە، بێ ئەوەی ئافرەتەکە

بریندار بێ.

دووەم: خوالێخۆشبوو (حاجی حامدی سەرگەڕان) دەگێڕنەوە دەڵێن: ئەم زاتە تاکە کەس بوو لە ڕاوە گورگ. هەر بە سواری ئەسپ لای ڕاستی لە ڕەوە گورگەکە دەگرت و یەک لە دوای یەک دەیکوشتن.

سێیەم: خورشید ئاغای گوندی لهێبان، دەگێڕنەوە دەڵێن: ئەم زاتە و دەیان سوار لەگەڵ خوالێخۆشبوو خدری پاشا و چەند کەسانی دی، بەرامبەریان لە سوپای (روسیا) گرت و شکاندیانن، ئەمانە و سەدان کەسایەتی لەم شێوەیە، لەم کوردستانە سوارچاکی خۆیان نواندووە و بەرگریان لەدەڤەر و ناوچەکانی خۆیان کردووە، لە سەرووی هەموویانەوە (دوانزە سوارەی مەریوان)ە تاکو ڕۆژگار دەمێنی، مێژووی کورد شانازیی بەم جۆرە کەسانەوە دەکات.

کەرستەو پێویستی سوارچاکی

یەکێ لە ئاواتی خاوەن ئەسپەکان ڕازاندنەوەی ئەسپ و ماینەکان بوو، جوانترین و باشترین کەرستە و هۆکاریان بۆ دابین دەکرد، لەوانە:

١. سەرج: ئەو بەشە بوو کە بە هۆی چەند پشتێنێکەوە لەسەر پشتی ئەسپەکە شەتەک دەدرا و سوارەکەی لەسەر دادەنیشت.

٢. هاوزین.

٣. ڕکێب.

٤. لغاو - جڵەو.

٥. قووش قون.

٦. تەنکێش و هەگبە.

٧. سەرکەلە و گولەنگ.

چاکترین سەرجی ئەو سەردەمەش ئەو سەرجانە بوو کە (حسێن سەراج) لە شاری کەرکووک دروستی دەکرد.

بایەخدان بە جۆری بەخێوکردنی ئەم گیانلەبەرانە

خاوەن ئەسپ و ماین زیاد لە پێویست و لە سنوور بەدەر بایەخی بە ئەسپەکەی دەدا، هەر ماوەی جارێک سەرتاپای بە سابوون دەشووشت، ئەگەر سابوون نەبوایە ئەوا (گڵە سوور، یان گڵە سەر)ی بەکار دەهێنا.

هەر ماوەی جارێک ناڵبەندی شارەزا، ناڵی دەکرد. خۆراک و ئاو و خوێ و قەشاویش ڕەچاو دەکرا، زۆر بە پەلە بە دەنگی کزی و نەخۆشی و لاوازییەوە دەچوون و هانایان بۆ بەیتەرەکانی ئەو سەردەمە دەبرد و پێویستی تایبەتیان بۆ دابین دەکرد.

هەندێ لەو نەخۆشییانەی کە دووچاری ئەسپ و ماین دێ

ئەم گیانلەبەرانەش، وەکو سەرجەم گیانلەبەرەکانی دی دووچاری نەخۆشی دەبوون، لەوانە:

١. بێ ناڵی.

٢. نەخۆشی (تانەی ناوچاو).

٣. نەخۆشی بالووکە.

٤. نەخۆشی کەسمە.

٥. نەخۆشی میز.

٦. نەخۆشی گەنە لێدان.

ئەمانەو چەند جۆرە نەخۆشییەکی دی ڕووبەڕووی ئەم گیانلەبەرانە دەبۆوە، بەڵام تەقەلای چارەسەری دەدرا.

باشترین ناڵبەندی دەشتی هەولێر، لە پەنجاکان خوالێخۆشبوو (یابە عەلی) ناڵبەند بوو.

بەم کۆپلە حەیرانە کۆتایی بەم بابەتە دەهێنین، هیوادارین جێگای ڕەزامەندی هەموو لایەک بێ:

لە زینان لە زینە تیری
کۆمەڵێکی ناسکە سواری
تاژییان ڕست دەکرد
میوان دەبوونەوە لە شێخ
نەجمەدینی ماڵ لەسەر بیری

* سەرچاوەکانی ئەم بابەتە

سەردان و دیدەنی ئەم بەڕێزانە:

١. حاجی حەویز جوکل ئاغای ڕاوچی.

٢. حەسەن ئەفەندی ڕواندزی.

٣. مام جەوهەر یابەی ناڵبەند.

٤. هەندێ زانیاری تایبەتی خۆم.

* ئەم بابەتە لە گۆڤاری ئاسۆی فۆلکلۆر، ژمارە ١٢، ٢٠٠٥ بڵاوکراوەتەوە.

شەوانی زستانی هەولێر لە چلەکاندا

نەزاد عەبدوڵڵا عەزیز

ئەوا لەم رۆژانە کە زستان دەست پێدەکات، سەرما و باران دەبارێت، لە پێش سۆبەی غاز و نەوت دادەنیشین تەماشای تەلەفزیۆن و سەتەلایت دەکەین و گوێ لەرادیۆ دەگرین، دەبا بزانین شەوانی زستانی هەولێر لە چلەکاندا چۆن بوو؟

ئەوکاتە لەپایزدا دەستیان دەکرد بەکۆکردنەوەی دار، کە دوو شێوە بوو، داری تەڕ و داری وشک، لەپێش ماڵان دارشکێن هەبوو، پێیان دەوت (ئۆدون قران) دارەکەی وردورد دەکرد بۆ ئەوەی بەکەڵکی سۆبەی دار بێت، چونکە زۆربەی ماڵان سۆبەی داریان بەکاردەهێنا، لەهەمان کاتدا لەماڵان یەک دوو گونیە (فەردە) خەڵوز (رەژوو) دادەنرا بۆ ناو شتێک لەتەنەکە دروست دەکرا پێیان دەوت (مقلی یا مەقەلە)، ئەو رەژووە لەدەرەوە دادەگیرسێندرا، پاش ئەوەی دەبووە پشکۆی ئاگر دەیانهێنا ژوورەوە، چونکە ئەگەر لەژوورەوە داگیرسابایە (غازی کاربۆن)ی لێ پەیدا دەبوو و دەبووە هۆی گێژبوون یان زۆر جار لەخۆچوون و مردنیش. لەپاڵ ئەم کەرستانەش فەردەی گوێز و مێوژ بۆ شەوچەرەی زستانان دادەنرا، لەپێش بارانیشدا لەبەر دەرگای ماڵ قوڕیان دەکرد، (بەخۆڵی سووروکا)، بۆ ئەوەی سەربانی پێ سواخ بدەن.

ئینجا زستان دەهات و باران دەباری و سەرما دەستی پێدەکرد، نە کارەبا هەبوو نە تەلەفزیۆن و رادیۆ و شتی دیکە، باشە ئەمانە چۆن شەویان بەسەر دەبرد؟

باوەڕم پێبکەن لەئێستا زۆر زۆر خۆشتر بوو.

شەوان چەند ماڵە دراوسێیەک و چەند خزمێک هەر شەوێ بەژن و منداڵ و پیاو دەچوونە ماڵێک، ژنەکان بە تەنیا یان بەتێکەڵاوی، منداڵەکانیش لە عالەمی خۆیاندا، پیاوان پێکەوە دادەنیشتن، باس و خواس و حکایەت گێڕانەوە و رووداوی رۆژانە و رابردوو، باسی ژیانی عەسکەری عوسمانی خۆیان دەکرد، شەوانی هەینی باسی دین و شەریعەت و ئەگەر مەلایان لەگەڵ بایە ئەوا

مەولودنامەی بۆ دەخوێندنەوە، لەبەینی قسەش بێجگە لەجگەرە کێشان، کە چاوچاوی نەدەدی لەبەر دووکەڵ، شەوچەرەی خواردنیان لەمێوژ و گوێز دەهێنا، چا خواردنەوەش هەر بەردەوامە، ئینجا یەکێک دەیگوت: خزمینە شەوە سەعات سێیە (سێی عەرەبی یەعنی نزیکەی ٩- ١٠ سەعات) ئینجا منداڵێک فانۆسی دادەگیرساند و پێش دەکەوت، لەو کۆڵانە تەسکانە هەر کەسێک بەرەو ماڵی خۆی دەڕۆیشت.

ئەمە شەوانی خەڵکی هەولێر بوو، بەڵام لەماڵە ئاغاکانی هەولێرێ وەکو: (ئەحمەد ئاغا و داود ئاغا و مەلا ئەفەندی و عەلی ئاغا و عەتەوڵاغا و موسا ئاغا.. هتد) شەوان پیاو ماقوڵان دادەنیشتن باسی شەڕوشۆڕی ئینگلیز و ئەڵمان دەکرا، چینێک دژی ئەو بوو چینێکی دیکەش ئەوی دیکە، هەتا درەنگ، ئینجا خزمەتکاری ئاغا بە فانۆسەوە هەر کەسی دەگەیاندە ماڵی خۆی.

لەساڵی ١٩٤١ موتەسەریف (ساڵح زەکی بەگ) بوو، کە کەسایەتییەکی رۆشنبیر و بەناوبانگ بوو، وەختی خۆی (سەرکردەی هێزەکانی) شێخ مەحموودی نەمر بوو، ئەو ساڵەی ئەو لێرە بوو زۆربەی رۆشنبیرانی کورد و بەتایبەتی لەسولەیمانی هاتبوونە هەولێر چ بەوەزیفە یان بەدامەزراندن لە هەندێ فەرمانی گونجاو.

لەم رۆشنبیر و شاعیرانە کە لەهەولێر بوون: (رەمزی مارفی شاعیر و نووری شێخ ساڵحی شاعیر و عەبدوڵلا بەگی گۆرانی شاعیر، ئەحمەدی عەزیز ئاغای رۆشنبیر و شێخ سەلامی شاعیر و فایەق بێکەسی شاعیر و مەلا زیوەر ئەفەندی شاعیر و زۆرانی دیکە. ئەمانە شەوان لەماڵی موتەسەریف یان لەماڵی ئێمە (خزمایەتییەک هەبوو مابەینی ئێمە و ساڵح زەکی بەگدا، چونکە داود بەگی برای مێردی پورم بوو).

شەوان دادەنیشتین، بە شیعر خوێندنەوە و ئەدەب و رەخنە هەتا درەنگی شەو، زۆر جاریش گاڵتەو گەپیان هەبوو وەکو ئەم رووداوە بچووکەتان بۆ دەگێڕمەوە:

رۆژێک موتەسەریف جارێ نەهاتبووە ماڵمان، هەموویان لەو رۆشنبیرە بەرزانە لەوێ دانیشتبوون، پاش ماوەیەک (ساڵح زەکی بەگ) هات، هەموو لە بەری هەستان، بەڵام فایەق بێکەس هەڵنەستا، هەموو دانیشتووان زۆریان پێ ناخۆش بوو، چونکە زۆر رێزی یەکیان دەگرت، لەپاش ماوەیەک شێخ سەلامی رەحمەتی هەستا و بەفایەق بێکەسی گوت، نابێ حورمەتت هەبێ! بۆچی، کە ساڵح زەکی بەگ هات هەڵنەستای؟ ئەوجا- بەرەحمەت بێ- فایەق بێکەس هەستا گوتی دەتەوێ بەم حاڵە هەڵسم...

چونکە بەنتەڵۆنەکەی تەقیبوو، پێی شەرم بوو بەم حاڵە هەڵسێتە سەرپێ، ئینجا بووە پێکەنین و بەزم و رەزم، ناردیانە ماڵی موتەسەریف قاتێک جل بۆ فایەق بێکەس بێت، قاتی جلی موتەسەریف هات، موتەسەریف خۆی کورتە باڵا بوو، لەفایەق بێکەس کورتر بوو، کە بەنتەڵۆنەکەی لەبەرکرد وەکو جلی پۆلیسی جاران لەچۆکی بەرەو خوارتر بوو، بووە قاقای پێکەنین.

* ئەم بابەتە لە رۆژنامەی برایەتی، ژمارە ٢٢٥٤ لە ١٤/ ١/ ١٩٩٧ وەرگیراوە.

کوردەواری رەنگ و نیگار

مەحموود زامدار

* کورد و رەنگ دوو جمکانەن و لە یەکتر ناترازێن. کانیاوی بە تافی سرووشان و بەهرە و توانای مرۆڤی کورد لە رەنگ و دەنگ و خاکە رەنگینەکەیەوە هەڵدەهێنجێ. سەرچاوەی سۆز و چێژ پەروەرانەی خۆی لە رەنگی بەرەبەیان و زەردەپەڕ و لەپەلکە رەنگینە و بەنددنی شاخ و رەنگی بەفر و زریان و وەشەن و تۆف و رەشەبا و باهۆز وەردەگرێ. گوڵاڵەی هەزار چەشن و مێرگی لیزگدار و ترۆپکی ئاستەنگ و نواڵەی نزار و تاڤگەی بەهاڕژن و بلووردی هەنگ و پەپوولە و خاڵبەڵەکی بەفران و خۆرنەوەزان و زەنگوڵ زەنگوڵی نێو شکەفتان و لەوەڕگەی شین و لالەزار و گوڵشەنی پڕ لە گوڵاڵە سوورە، وردە بەهرەکانی نێو دڵە خەمناک و قامکی ناسکۆڵەی دەجووڵێنن... لە لای کورددا خەزان هەزار رەنگ، زستان هەزار رەنگ، هاوین هەزار رەنگ، بەهاریش بە هەزاران رەنگ خۆی لە رۆنیاس دەدا... ناشزانم گەر هەتاوێ لە هەتاوەکانی دنیا هەبێ لە هەتاوی ئاسمانی کوردستان جوانتربێ! یا هەیڤێ لە هەیڤەکانی دنیا لە هەیڤی دەرە تەنگی نێو کێوان جادووبەندتر بێ..!

* هەموو شتێ لەم خاکە خاسە رەنگەدا رەنگ دەدا و رەنگ وەردەگرێ و رەنگ دەڕێژێ، بۆیە فۆلکلۆرەکەی نوقمەساری نێو زەریای رەنگە و لە نێو رەنگدا شاغەلە و پێمەلە دەکا... بۆیە رەنگەکانی شەبەنگە بە رۆژ خۆی ئاخنیوەتە نێو هەموو کون و کاژێرک و دڵ و دالانی ژیانی ئەم کوردەوارییە رەنگپەرستە..!

* هەر بۆ نموونە و بەس: نەخش و نیگار و رەنگە جۆراوجۆرەکانی نێو فۆلکلۆر بێنە بەرچاو، بە قووڵی دەرک بەو راستییە دەکەی کە نەتەوەی (جوانیخوازی) ئێمەش وەک گەلانی تر لە بەردەم جیهانی بەر هەرای رەنگدا دۆشدامێنێ و شانازی پێوە بکا...! دەی دە تەماشایەکی هونەرمەندانە و کوردانەی ئەمانە بکە: (نیگاری بێشک - بەرگە رادیۆ - بەرگە تەلەفزیۆن - کولە بالا - کەل و پەلی کۆرپە و ساوا - کلاو - شالا و شەپک - رانک و چۆغە - مراد خانی - کەوا و سەلتە - سوخمەی ژنانە - چنینی فەقیانەی ژنانە - کراسی سەر قۆڵ و سەر سینە و سەر دامان - دامێنی کەوای ژنان - گولینگی جامانە و هەوری و شەدە - سەر گۆرەوی - سەر پۆپەشمین - سەر پەردە - سەر سەلتە - کۆلوانە - لەچەک - چارۆگە - شلیف - چارشێو - تارای بووکێنی - کوللەی چارپایە - دۆشەک و بالیف - پژدێنی ژنە دێهاتی - دۆخین - سوخمەی قۆڵدار - فەرمانە - مێزەری هەجیجی...! تاد).

سەیرێکی بە داو و دلا بدە، دەبینی هەریەک بە رەنگێ یا بە چەند رەنگ و جۆر یا بە گرێ و زنجیرە یا بە سادە یا بە کۆکلێ و قەنەویچە و چنین و هۆنینەوە ئارایش دراوە... دە هەر وردە سەرنجەک لە: ئالای کورد - بەرگە تاق - هەوسار - تیرۆک - بەردەقانی - فاق - گاسن - داسوولکە - هەوجاڕ - سەرکەڵەی ولاغ - لغاو - کورتان - سەر زین - ئاوزینگ - نەقیزە - زین کەوش و کەلاش و پانی بەرز - نەخشی سەر دەرگا و شوێنی قاپ و ئاسنجاو - باوەشێن - حەسیر - جۆرک - چیغ - مەسینە - پەقرەج - لباد - کەلا کوتک - جاجم - کەوچکی ماستاو - دار جغارە - سەر سەماوەر - سەر سینی - شەکردان - پلاو پالێو - سەبەت - خەرار - هەگبە - شەکر شکێن - پیالەدان - زەمبیل - قەرتاڵە - تەوەرزین - گومگومە - گلێنە - کەندو - گۆزە - کرمەک - پەروانە - دوگمە و دۆلاب - لووتەوانە - بازبەند - لاگیرە - لوولە و زنجیرە - گێل گێلە - تاسکلاو - کلاوزەڕ - هەیاسە - کەمەرە - کلچووک و کلتوور - ناو برێشک - تەختە بەند - دەسکی چەقۆ - تەشی - بلوێری مێز - مەقاشە - قەڵفە هەزار پیشە - کاسەی ماستاو - شەن - پلووسک - تووتەک - باڵەبەن - شمشاڵ - کەرەنا - تەپڵ - دووزەلە - نیگاری دەسک و سەر خەنجەر... تاد، کە هەر یەکەیان بە نەقشێک، بە نیگارێک، بە رووخسارێک، بە رووکارێک رەنگی داوەتەوە..

* هەر لێرەدا بێ دوو دڵی دەڵێم: جگە لەم هونەرە جوانانە، کە دەبێ بکرێنە سەر مەشقی هونەرمەندان و مایەی سەرخستنی پەیامی هونەر و جوانی، ئەوا هەزاران شتی دیکەشمان هەیە، کە رەنگی هەرە بەنگینی نەتەوەی رەنگخوازی کورد دەڕەنگێنێ و لە رەنگ دەردان ناکەوێ..!

* ئەم بابەتە لە گۆڤاری مێرگ ژمارە(٢٤)ی ئایار ٢٠٠٧ لا٩٤-٩٧ وەرگیراوە.

چەند خواردنێکی دۆڵی خۆشناوەتی

ئا: ئاشتی خۆشناو

هەر میللەتێک یاخود نەتەوەیەکی ئەم دنیایە بە خۆراکی خۆی ناسراوە، ئێمەی کوردیش وەکو ئەوانی دیکە بە خواردنی بە تام و لەزەت خۆمان دەناسین و هەر دەڤەرێک یاخود ناوچەیەکی ئەم زەمینە بە جۆرە خۆراکی خۆی بەناوبانگە. لەم بابەتەدا باس لە چەند خواردنێکی دەڤەری خۆشناوەتی دەکەم. هەروەکو دیارە ئەم ناوچەیە هەر لە کۆنەوە بە مێوەجات و تەرە و مرەبا و شتی دیکە ناوی دەرکردووە.

١. **دۆین:** پێکهاتووە لە گەنمە کوتاو ماست، سەرەتا گەنمەکە دەکوڵێنن پاشان ماستی تێدەکرێ تاوەکو جوان تێکەڵاو دەبێ جا بە ئارەزووی خۆت هەندێ پیاز یاخود پەرپینەی تێبکە و بە شلی دادەنرێ و دەخورێ.

٢. **ماش و گەنم:** بریتییە لە ماشی وشککراوە لەگەڵ گەنمە کوتاو پێکەوە دەشورێنەوە و لەسەر ئاگر دادەنرێ تاوەکو جوان دەکوڵێن و تێکەڵاو دەبن، ئینجا هەندێ روون و پیازی تێدەکرێ و بە شلی دەخورێ.

٣. **داندۆک:** بەوە ناسراوە کە بریتییە لە ماست و ساواری وشککراوە، سەرەتا رۆژێک پێشتر داندۆکەکە لە ئاو دەکرێت، ئینجا بۆ رۆژی دواتر لەسەر ئاگر دادەنرێ، تاکو جوان دەکوڵێ، لە دوایی روون و پیازی تێدەکرێ و بە شلی دەخورێ.

٤. **جڵ بڕ:** یەکەم جار ترشاوی سماق حازر دەکەین ئینجا هێلکە و روون ئامادە دەکەین لە دوای برژانی هێلکەکە ترشاوەکەی تێدەکەین پاشان هەندێ پیازی تێدەکرێ و پاش کوڵانی بە شلی دەخورێ.

٥. **برنج بە شیر:** یەکەم جار برنجەکە بە ئاو دەکوڵێنن ئینجا هەندێ شیری حەیوان دێنن و لەناو برنجەکەی دەکەن جوان تێکی دەدەن تاوەکو تێکەڵاو دەبێ پاشان بە شلی دەخورێ.

٦. **نیسک بە پەرپینە:** پەرپینە جۆرە گیایەکە لە ناوچەی خۆشناوەتی لە نێو باخچەکاندا بۆ خۆی شین دەبێ، هەندێکی لێدێنین جوان هوردی دەکەین، ئینجا دەیکوڵێنین لە پاشان هەندێ نیسکی تێدەکەین لە دوایی کەمێک پەسیرە دەکوشین و ئاوەکەی لەناو دەکرێ تاوەکو دەکوڵێ، بە شلی پێشکەش دەکرێ.

٧. **گەنم بە پونگ:** یەکەم جار هەندێ گەنمە کوتاو دێنین و دەیکوڵێنین پاشان پوونگی تێدەکەین تاوەکو جوان تێکەڵاو دەکرێ ئینجا ترشاوی سماق حازر دەکەین ئەویشی تێدەکرێت تاوەکو پێکەوە دەکوڵێن و لە دوایی بۆ خواردن ئامادە دەبێت.

٨. **گیای برژانێ:** جۆرە گیایەکی بەهارییە پاش چاک کردنی لەسەر ئاوی گەرم دەکرێ و دەبێ زۆر بکوڵێ تاوەکو نەرم دەبێ، ئینجا دەیپارزنین و جوان دەیکوشین دوایی لەسەر روون و پیازی دەکەین.

٩. **سمرکە:** ئەمیش جۆرە گیایەکە پاش کوڵاندنی دەیپارزنین و دەیکوشین لە دوایی لەسەر هێلکە و رۆنی دەکەین.

١٠. **گوزمزە:** جۆرە گیایەکی بەهارییە پاش کوڵاندنی کە دەبێ کەم بیکوڵێنین دەیپارزنین و دەیکوشین پاشان لەسەر هێلکە و روونی دەکەین.

١١. **کاردی:** بەوە ناسراوە کە گیایەکی بەهارییە و هارە، یەکەم جار ترشاوی سماق حازر دەکەین و دەیکوڵێنین تاوەکو کەفی لێهەڵدەستێ و فڕێی دەدەین پاشان کاردی لە ناو سماقاوەکە دەکەین لێی دەگەڕێین تاوەکو بە کوڵ دێ، پاشان دەیپارزنین و لەسەر روونی قرچاوی دەکەین.

١٢. **کوارگ:** لە دەڤەری خۆشناوەتی چەندین جۆری هەیە لەوانە کوارگی بن عەردی - کوارگی گێ بەرخە - کوارگی حەسیر - کوارگی چیایی - هەر هەموویان بەم شێوەیە حازر دەکرێن، سەرەتا دەیشۆینەوە و هوردی دەکەین ئینجا دەیکوڵێنین، پاشان دەیپارزنین و لەسەر هێلکە و روونی دەکەین.

١٣. **ساوار بە کوڕادە:** کوڕادە جۆرە گیایەکە یەکەم جار ئەو هورد دەکەرێ دوایی بە ئاوەوە لەسەر ئاگر دادەنرێ لە پاشان هەندێ ساواری تێدەکرێ، پاش ئەوەی بە یەکەوە جوان کوڵان دەیانپارزنین و هەندێک روون دەقرچێنین و بەسەریان دادەکەین ئینجا دایدەنێین دێم بێنێ. جگە لەم خواردنانەی کە لە سەرەوە باسمان کرد هەندێ خواردنی دیکە هەن کە تایبەتە بەم ناوچەیە، زۆربەیان لە تەرە و مێوەجات دروست دەکرێن، وەکو ترش و شیرین، کە بریتییە لە ترێی ترش، هەروەها سرکەی هەنار و سێو و جۆرەها مرەبا وەکو هەنجیر و هەرمێ و گەراز و ترێ و هەرچووکە و باینجان هەروا ئانەقەیسی و ئانە گەراز و ئەستوورکە هەنجیر و مێوژ.

*** ئەم بابەتە لە گۆڤاری ئاسۆی فۆلکلۆر، ژمارە ١٤، ٢٠٠٥ بڵاوبۆتەوە.**

گۆرانیبێژەکانی کۆیە

تاهیر ئەحمەد حەوێزی

ئەو گـۆرانیـبـێـژانەی کە ناویان دنووسین، هیـچیـان لە سـالآنی پێش (١٨٥٠) تێنـاپەڕن، بێگومـان هی رابردووش هێـجگار زۆر بوون، بە خـۆیان و دەنگە خـۆشـەکـەیانەوە، لە ئێـمـە ون بوون. دەبێ تەنهـا ئاهی سـاردیان بۆ هەڵبکێـشین و دەسـتی حەسرەتیان بۆ لەدەستی بدەین.

ئەوەندەش کـە دەیان نووسـین، زۆرتریش هەبوون، بەڵام جـارێ هەر هێندەم دەست کەوتووە:

شـتی سـەیر لە هەندێ لەم گۆرانیبێژانە دەگێڕنەوە، پیاوی وەک: (قـادر ئۆمـەری قـالە)ی، لەناو ڕەزان لەکـاتی بەهاردا، کـە گـوڵەباغ پشکوتووە، گۆرانی گـوتوود، لەکـاتی گـوڵچنیندا، بولبـول لەسـەر سـەری نیشتووە!.

گـۆرانیـبـێـژی وا هەبووە، لەناو ڕەزەکـان دەنگی بڵند کـردووە لە (قشڵە) گوێیان لە دەنگی بووە.

عـەوڵای قـادرۆکی، ئۆمـەری حەمـدی خاڵی، عەبدوڵڵای حەمدی خالی، ئەحـمـەد لەیلە، مـسـتـەفـای ئۆمـەری قـالەی کـەمـەندی، قـادری ئۆمـەری قـالەی کـەمـەندی، دەروێش حەمدی قالەی، حەمەدئەمینی قادری مـام تەها، تەهای خەلیلی، حەمدی گارڕفێنی، ئەشئەتی ڕەشید ئاغا، قادر حەمەد، قادر حەمەد عەبدوڵلا، حەمە عەربەی گـەڕەکی هەوا و ئەو سێـیانە بەستەی کۆنیـان دەگوت. مەلا ئەسعەد و مـەلا سـەعـیـد کـوڕانی مـەلا قـادر (چارگـا و سـێگا)یان دەگـوت، (کـەمـال) خـاڵی سـەعـیـد فـەهیم، ئەحـمـەدی مـەلا شـەمـسی غـەفـووری، مەلا ڕەسـووڵ بێتـووشی (غەزەل)یان دەخوێنددوە.

حـەنیلە خڕە، سـێوە، سـەعـیـدی فـەقێ ڕەسـووڵ، ئەمـیـنی فـەقێ ڕەسووڵی، واحیدی موختـار بەسـتەی (ئەمین ئاغـا)یان دەگـوت، تۆفـیـقە درێژ، سمایلە خڕە.

تۆفـیـق خـالیـدی[1]، عـەلی عـەبدوڵلا خـاڵی سـەعـیـدی فـەقێ ڕەسـوولی، سـەید ئەحـمـەد شـێخ نەجـمـەدین کـوڕانی شـێخ عەبدولکەریم، شێخ نەجمەدین لەگەڵ تاقمە سوارێک دەچنە (بێتـواتە)ی کە ژنی بۆ (شـێخ مـحـێـدین)ی کـاکی بێنن، کـە دەگـەنە ئاقـاری (بێـتـواتە) شێخ نەجـمـەدین هەڵدەکـاتە سـوارۆ، خەڵکەکە لەبەر دەنگە خۆشـەکـەی، هەموو حەیران دەبن، لە (کەبار) کردن و بانگدانیشدا دەنگی خۆش بووە.

عـەوڵای مـوسـا، شـەریفی شازەمانێ، سلێـمان شێخ محەمەد، قـادر حـەمـەد گـەڕەکی بایزاغـا، حوسـێن-کـە بە حـوسـەی حـەبەتۆز دەناسـرا، ڕەشـیـدی حەمە خالیـدی، باپیـرە کـەڕ، حـەمـەدئەمـینی مـەلا ڕەسـوولی بەفـریقـەندی مـشکی مـۆر هەر لەوی دەوەشـاوە، عـەبدولڕەزاق حەمە مەلا.

لە پیـاوانی ئاییـنی دەنگخـۆش: حـاجی مـەلا عـەبدوڵلا، حـاجـیـە فـەندی، مـەلا عـەبدوڵلای مـەلا یاسین، شـێخ عـزئەڵلا تاڵەبانی، حاجی مەلا مەعسوم ئەفەندی.

(ڕەفـیق)ی چارچاوی: کـوڕێکی قۆز و لاوچاک و کاتب و دەنگخۆش و شـاعـیـر بوو مـاڵی باوکی لە جێ خانی (ئەسعەد)ی (کاکەڵلا)ی بوو، لە نزیک حـەمـامی ناوەندی باوکی ناوی (ئەسـلان ئاغـا و خـەلقی سـلانیـک بوو، لە کـۆیە هەر باوکی عـەینەکی لەچاو بوو، بۆیە پێـیـان دەگـوت (چارچاوە)، باوکی یوزباشی چەغماغچی عەسکەری بوو کوڕەکانی شەوقی، شـەوکەت، تۆفـیق، ڕەفـیق، ئەمەیان تەوەلودی کۆیە بوو، لەقەبی شـیـعری خادیم بوو، قـورئانی خـۆش دەخوێند، ئەم جووتە شیعرە هی ئەوە:

ئەگـەر یارم بکا نیـمـی نگاهی

خادما شەرت بی

بکەم تەرکی سەرو مالم وەکو مەجنون لەبۆ لەیلا

رەفیق (٣) دەنگی هەبوو، دەنگێکیان هەر مەجلیس گوێی لێدەبوو، دەنگی دووەم، کیلۆمەترێک دوور گوێیان لێدەبوو، دەنگی سێیەم (٣) کیلۆمەتر دوور گوێیان لێدەبوو، تورکی بگوتبا دەتگوت (ئەستەنبۆلییە) ئاوازی عەرەبی بگوتبا دەتگوت (بەغدادیە) فارسی هەروەها، زۆر چەشنە هەوای کوردستانیشی دەزانی.

شەوێک لە مالی مەلا ئەحمەد ئاغای مام سلێمانی مەولوودێک کرا، شێخ محێدین مەولوودەکەی دەخوێندەوە، سەید ئەحمەد و شێخ نەجمەدینی برایانیشی (تەنزیل)ەیان دەخوێندەوە.

بەو ناوەی رەفیق ناوی دەرکردووە و چی وا نازانی، شێخ محێدین دەڵێ: "رەفیق دە (لەبەر نازی چاوبازانێک) بڵێ"، کە ئەو وەختی لە مەولوودان بەستە و غەزەل یەعنی شتی غەرامی نەدەگوتران، کە مەولوود دەخوێندرایەوە، کەس نەدەبووایە جغارەش بکێشی، رەفیقیش راستێک دەڵێ، کە پێکهاتبوو، لە ١٢ مەقام و ٢٤ پارچە و ٤٨ شوعبە. ئای ئایەکیشی بۆ گوت، ئەو عالەمە هەموو سەرسام بوون، حەمە ئاغای غەفووریش، کە لە مەولودییەکە دەبێ دەڵێ: "هەرامە ئەوە کوڕی کێیە؟" ئیدی هەرچەند جاری رەفیق شتێکی بگوتبا، حەمە ئاغا سەری خۆی لەبۆ رادەژاند، بە شێخ محێدینی دەگوت: "هەرامە، جاری ئەتو کتێبەکەی پێوەبدە!".

رەفیق زۆر حەزی کردبوو لە دەنگی (عەلییە) خەڕی پوورزای حاجی قادری پەڕەکەر. لەناو رەزی لەبن هەنجیران، بە منداڵی گۆرانی دەگوت، رەفیق خۆی لە پەنای مات دەکرد، دوایی خۆی لێ ئاشکرا دەکرد و پێیدەگوت: "وەرە لامان دەنگت زۆر خۆشە، فێری وەستاییت دەکەین" بەڵام نەدەچووە لایان.

باوکی حاجی قادر رەفیقی لە (مێردین)ی دەبینێتەوە، سەری سپی ببوو، زۆر گۆڕابوو، پێیدەڵێ: «ئەوە بۆ وات لێهاتییە؟» دەڵێ: «مام حوسێن بڵێم چی؟ ئەوە وامان لێهاتووە!».

لەپاش سەفەربەرلگ وەختێکی لە تورکیا بووبووە قائیمقام، لە جەزیرەی ئەمری خوای کردبوو، دەڵێن: «بولبول لەناو رەزان بە دەنگی رەفیقی بەربوویتەوە!».

لە دیانەکانیش دەنگخۆش زۆربووە:

پووتە، کە مامی سێوەی بووە، ئەمین ئاغا لێی عێجز دەبێ، دەنێری گۆرانیبێژێک لە سلێمانییەوە دەهێنێ، لەناو رەزان دادەنیشن، کابرا گۆرانی دەڵێ، پووتەش لە پەنا دارێک خۆی مات دەکا، تێهەڵدەکاتە گۆرانییەک لەگەڵ چریکەی گۆرانی، کابرای تر مات دەبێ، ئەوجا ئەمین ئاغا لەدوای دەنێرێتەوە و لەگەڵی چاک دەبێتەوە.

پووتە برایەکی دەمرێ، زۆری خۆش دەویست، نزیکەی (٢٠٠) موسڵمانیش لە کۆیەوە، لەگەڵ جەنازەکەی دەچنە هەرموتە. پووتە دەڵێ: «گوێ بگرن، لەدوای برایەکەم، ئەوە ئاخر جارە، کە گۆرانی بڵێم» گۆرانییەک دەڵێ، ئەو عالەمە کەس خۆی پێ ناگیرێ و لە قوڵپەی گریانی دەدەن، ئیدی لەپاش برایەکەی چیتر گۆرانی ناڵێ.

حەنیل کوڕی مەتی وجاغکوێر بوو، مەرییێن وجاغکوێر و خەڵقی سلێمانی بوو لە کۆیە مردووە، دەشێ ئەویش هەر دیانی لای کۆیە بووبێ، چونکە دیانەکانی سلێمانی-کە لەوێ گاوریان پێدەڵێن-دیانی هەرمۆتەی بوون چوونە سلێمانی.

سێوە: زۆر کەس بە دەنگی سێوەی خەوی لێکەوتووە، سێوە هەتا جاحێڵ بوو دەنگی لە کەلەی دەهاتەدەر، وەکو پۆڵا زرینگەی لێوە دەهات و دەلەربیەوە، زۆر وەستا بوو[٢].

وەختی خۆی (جەنیل)ە خڕە، کە لە ساڵی ١٩٣٧ ئەمری خوای کردووە و دەنگی زۆر دەرۆیشت، بە سێوەی گۆتووە «ئەوە چییە گووت لە مەقامەکان کردووە؟» سێوەش دەیگوت: «حەنیل لە هەر کەلیمەی دە شەقی تێهەڵداوم هەتا فێربووم، ئێستاش هەرچی راست دەبێتەوە دەم تێدەدا و دەڵێ: گۆرانیبێژم!».

سێوە دەنگی بە زەمزەمە بوو، خرار و تووڕەگەی دروستدەکرد، مجێوڕ و خوێندەواری کەنیسەی بوو، ئەو مەقامانەی لە ئێستگەی بەغدا بەشی کوردی تەسجیل کردووە: ئایشە گوڵ، محمر، کراسی شەنگ مێرەم، شەنگێ، ماوەیەکی مەلا حەوێز ئاغا یارمەتیدەدا، شەوان لە دیوەخانەکەیدا شتی دەگوت.

(گۆمی چەلی) یا (گوڕیەی

چەلی) گوتووە، (پێش بارە، پێش بارە)ی گورج و خاویشی گوتووە، (شلە و خانان) و (زاڵم) و (نیوە شەوی) لەگەڵ مەلا ئەسعەد زۆر گوتوود، وەختێکی سێوە بووە کاتبی حەمە زیاد ئاغا و وەکیلی عەنباری گەنم و جۆی.

لە ئاهەنگی ئیجازەی فەقێ و مەلایان، لە مزگەوتان بەشداری کردووە، لە شەوارەی ماڵە دۆستان بانگ کراوە.

سەعدی ئاغا، قالە کەچەڵ، مەلا ئەسعەد، کەلی سەرگرمە و لە کەپرانە و شەماڵیان زۆر دەگوت.

سمایلە خڕە و حەمەدئەمینە گۆجە باغچەمزەیی ئەمین ئاغایان دەگوت، عەولای قادرۆکی گەڕەکی قەڵاتێ، کە لەسەر رەزی حاجی فەتاح ئاغای غەفووری بوو، نیوە شەوی دەگوت. (مەڕێن)ی قەشەی زۆر دەنگخۆش بوو.

باپیرە کەڕ برای عەلی دووپێی گەڕەکی قەڵاتێ، رەنجبەری دەکرد و وجاغکوێر بوو، ژنێکی جاحێڵی هەبوو، پێسوەی دانەدەنیشت، ماوەیەک لە ماڵی (موفتی)ش رەنجبەر بوو لەپاش بۆمبەردومانی، لە تەمەنێکی (٦٠) ساڵی ئەمری خوای کرد، ئەم بەندانە و ئیتریشی دەزانی: ناسر و ماڵ ماڵ، کاکە مەم و خاتوو زین، ساڵح و کەژێ، (قەر) کە کوڕی ئەحمەد پاشای قاجار بوو، (مەمێ زەرد)....

ئەسعەدی فەقێ مستەفای بەفریقەندی، فەقێ عەلی باوکی کێخوا عومەر، کە بە عەلییە گۆج دەناسرا. مەلا کەریمی پۆلیس، کە گەڕاوە سابلاغ، سۆفی عەبدوڵلا و مەحموود و مستەفا کوڕانی حەمشینی گەڕەکی هەواو لە سەڵاوات و بانگداندا، و فەقێ رەسوول مونەزینی مزگەوتی گەورە، یەکێکی کورتیلەی خڕپلەی دەنگ قەبە و خۆش بوو، لە گرانییەکە لەلای میر سەیدی لە برسان مرد، مەلا حەبیبی سورقاوشانی، رەشید و قادر کوڕانی مام حوسێنی لبادچی، عەبدولرەحمان مەلا شەمسی، وەستا حەسەنی لبادچی، تەها کوڕی وسوو- چەرچیەتی دەکرد، حەمەدی کوڕی جانبازیەتی دەکرد، کەر و وڵاغی لەگەڵ تەهای خەلیلی دەکڕی و بۆ فرۆشتن دەیانبردە هەولێرێ، لە سەفەربەرلگی نەهاتەوە، تەهای باوکی لە تاوان وەزگیدا.

حەمەد خۆشناو: قاوەچی ماڵی سادق ئاغای غەفووری بوو، لاوک و حەیرانەی باشی دەزانی، سەعیدی قادری مەلا وەیسی: کە لە سەفەربەرلگی بە سەعید قانوون دەناسرا، قەسابی گەڕەکی قەڵاتێ بوو، کەوتە شەقڵاوەی، دۆستی کاویس ئاغا بوو، دەنگی خۆش بوو، لە قەوانێکدا یەکێک دەڵێ: «نافەرین کاویس»، (لە چاوی عەلی فلەیح» ئەمە قسەی (سەعید قانوون)ە، وەستا قادر و وەستا مەجیدی برای کە سۆلدروو بوون،

(حەمەد عەنیف)ە، لەپێشان پیاوی حاجی جەلیل ئاغا بوو، دوایی کەوتە گومرگ، لاوکی خۆشی دەگوت، کوڕێکی هەبوو مرد، بابەکەی لە تاوان تۆقی کرد، ژنەکەی ناوی عیسمەت لە گەڕەکی (هەواو) بوو، زۆر کاسب بوو، هەرچی لە (ئیدارە)ی پەیای دەکرد، لە کوڕەکەی خەرج دەکرد، کوڕەکەی ببووە سێی ئیبتدائی، ژنەکەی زۆر پیربوو، منداڵی تری نەبوو.

سابیری عەدوولی ئەحمەشینی: لە سەفەربەرلگی لەلای ئاشی حەمامۆکی کوشتیان، لاوکی دەگوت، مێرەمی دایکی هەر ئەو تاقە کوڕەی هەبوو سەیدەوانەی[٣] باش دەگوت.

(قالە گچکەلی ئەمین چاوشینی): غەزەلی دەخوێندەوە، عەلی وەسمانی شێخانی، عەبدولواحیدی موختار و حەمیدی برای، ئەحمەدی برازای حەمە خێلی فەقێ ئۆمەری لە حەیرانان، وەستا غەفووری خەیات تەنزیلەی دەگوت.

حوسێن حەمەد: کە بە حوسەی حەبەتۆز دەناسرا، گەڕەکی قەڵات، دەنگی خۆش بوو، لە شایی و ئاهەنگ و بووک هێنانان، لەگەڵ مەلا ئەسعەد و هیتر بانگدەکرا، لەپێشان قاوەچی بوو، لە سەفەربەرلگی ئینگلیز بە دیلی دەگیرێ و دەینێرنە هندستان، کە هاتەوە لە چایخانەی حەکیمی گۆرانی دەگوت، وەختێکی زۆر کورت بوو، لە پردێ لە ساڵی ١٩٤٣ ئەمری خوای کرد، ژنێکی هەبوو ناوی (عەیشێ) شێتۆکە بوو، ئەم چەند قەوانەی دەریناوە:

(لێدەن دەردی حەلۆکی)، (هە کاروانە کاروانە)، (لەیلێ هەی وایە)، (ناچمە دیانان، گوندی فەلانە)، (چوومە ماڵی حاجی عەلی، تێرم نەخوارد نان و قەلی، خاتوونێ لۆلکێ).

(حەبە) ناوی داکی بوو، وەختێکی پیاوی حاجی عەوڵلا بەگ بوو: (ئەینۆک دانا سەر چۆکی،

لێدەن بەزمی حەلۆکی) (مەمدەن بە تایەر خۆم دەخنکێنم، بمدەن بە عەولا بەگ قەندەک دەشکێنم) قەدەرێکیش لەکن مەلا رەئوفی دەبی، لە (پردا) لەبن دار عەمودەکی راوەستا بوو، رادەقەنێ و ئەمری خوای دەکا، لەوێش دەنێژرێ، خوشکێکی هەبوو ناو (غوربەت) لە گرانییەکە مێردی بە شیلانەییان کردبوو.

باپیرە کەر بەیتی (سالح و کەژاڵێ)ی باش دەزانی، (وسوو) باوکی (عەزیز)ی عەمباڵ بەیتی (مێر و وەفای) باش دەزانی، (مێر) ناوی (مێرەم) و (وەفای) عاشقەکەی بووە.

(مەلای حاجی مینی) کە ئێستا ماڵی لە قەڵادزێیە، سلێمان کوڕی ئاورەحمانی ئەحمە سەلکی، شێخ ئەنوەر، شێخ جەلال، شێخ جەمال کوڕانی سەید ئەحمەدی بەرزنجی، حەمەدئەمین عەباس، باقی ساڵح، باکووری، خالید دلێر، رەشید حەیران، رەسوول ئەفەندی خدر.

تاقمێک لەپاش عەسران دەچوونە دەم رووبارەکان، لەناو هەندێ رەزان تا درەنگ بە گۆرانی و مەقام و بەستەگوتن رایان دەبوارد، (شلە و خانان) و لە باغان ئاه و ناڵینیان دەگوت، زۆر غەزەلی: ئەمین ئاغا و سافی و تاهیر بەگ و وەفایی و مەیلی و عەونی و ئیتریان دەگوت، هەروەها کۆڕێکیان پێکەوەنابوو، وەک: سێوە، مەلا ئەسعەد، ئەحمەدی حەمە مەلای، عومەری مام عەولای، تاهیر تۆفیق، مەلا ئەحمەد، ئەحمەدی مەعروفی کرۆسکی خەخانەچی، حەمە رەشیدی کوری ئەمینی رەمۆکان-کە بە حەمە رەشیدی شێرزادی دەناسرا زۆر زەوقانی و دەنگخۆش بوو.

زۆر ئافرەتی دەنگخۆشیش هەبوون، کە لە مەولوودان، تەنزیلە و غەزەلیان خوێندۆتەوە، وەک: (ئامەی فاتمی)، گوڵێ کچی وسووی کەمەندی، جەمیلەی حاجی رەسوولی، ئامینەی ژنی خەلەف چاوەشی....

بەهۆی ئەشیدەکانی مەکتەب، زۆر قوتابی دەنگخۆش پەیدابوون، ئێستاش بەهۆی تیپە هونەرییەکان، گەلێ مۆسیقاژەن و دەنگخۆش لە کچ و کوڕ پەیدابوون، بە تایبەتی تیپی باواجی....

حاجی قادری پەزەکەر و عەلی سەمەنی ئامۆزای و رەشیدی برای ئاوازەکانی ئەمین ئاغایان لە ئیجازەی فەقێیان دەخوێندەوە، مەلای گەورە دەیفەرموو: «مێزیان لەبۆ دانێن، با جێیان بڵند بێ، کە ئەو ئاوازانەیان دەگوت، مەلای گەورە لە خۆشییان دەڕۆیشت!».

رۆژێکی مەلا ئەسعەد دەچێتە دوکانی حاجی قادر و پێیدەڵێ: «فلانکەس ئەتوو چابوو خۆت نەجاتدا» دەڵێ: «راستە ئەمن کاسبییەکی دەزانم حاڵم خۆشە، بەڵام ئەتوو ناچاری، چونکە چ ئیشت پێناکرێ» دەڵێ: «مردەنییە، ئەمن لای خۆم ئەوە لەبۆ توو مقامێکی لەبۆی هەستاوم، یەکێک لەناو مەجلیسەکە، دەنگ بڵند دەکا و دەڵێ: «ئەوەی ببڕدوە، کراس زەردێیەکی بڵێ!».

یا جارێکی ئەوە خۆم کوشتووە، مقامێک دەڵێم، گەیشتمە نیوەی تف لە دەما وشک بووە، ئاگری لە قورگی بەرداوم، کەچی کچێک لە پەنجەرەیەکا سەری دەرێنا و دەڵێ: «وس، وس، ئەوەی بڵێ: خوام بە قوربانی ئەو حەوز و ئاوە، کە تۆ لێی دەشۆی ئەو دەم و چاوە»، گوتم: «کچم بە خوای ئەمن خۆم بە قوربانی ئەو چڵکاوەی ناکەم، کە لە دەم و چاوی تۆ دەرژێتە خوارێ!».

حاجی قادر گوتی: «زەوقی ئێستا لەگەڵ جاران زۆر گۆڕاوە، تەلەفزیۆنی بەشی کوردی و ئێستگەی بێتەلی کوردیش، لەبەر دووبارە و سێبارە کردنەوە، بەو کابرایەی دەچێ، کە شایی بۆ ژنان دەگێرا و چی پێنەبوو، هەر دەیگوت: «لەوەی دەنێم، لەوەی نانێم!».

فەقێ ئەحمەد: ناوی (ئەحمەد حەسەن ئەحمەد)ە، دایکی ناوی زولەیخا بووە، لە ساڵی ١٩١٤ لە گوندی سماقە لە دایک بووە، بە منداڵی هەتا نۆ مانگیش چاوەکانی ساغ بووە، کە شتیان داوەتێ یا لێیان ستاندووە، شتی بە چاوەکانی دیوە، لەبەر زریکە و گریانی چاوەکانی نەماوە، کاتێکی کە بەسەر پێیان دەکەوێ، تەماشادەکەن دەکەوتە ئاگردانی، یا سەر لە دەرکەی دەدا بەوەی دەزانن، کە چاوەکانی کوێر بووە.

چاوی راستەی وەک هی چەپەی کەمەک دەکراوە، بەڵام دختۆران لێیان سەقەت کردووە، زۆرجار چاوەکانی ئاوی کردووە و دەرمانی تێکردووە، دختۆرە ئینگلیزەکەی کە هاتوچۆی سلێمانی و هەولێری دەکرد، لەپاش فەحسێکی دوورودرێژ، پێی دەڵێ: «چاوەکانت بیناییان نەماوە!».

زۆری ژیانی لە گوندی ئیلنجاغی

گەورە رابواردووە، هەندێكی خوێندووە، بەڵام لێدانی زۆر پێكەوتووە، خێرومەندێك لە گوندی پێیدەڵێ: «بچییە شاری بۆ تۆ باشە، بۆ خۆت لەوێ دەژی و خەڵك خێرت پێدەكەن».

دێتە كۆیە و دەچێتە تەكیەی تاڵەبانیان وماڵی (شێخ ئەدیب)ی، ئەوساڵی كە مەلیك فەیسەڵی یەكەم ئەمری خوای كردووە، تەمەنی (٢٠) ساڵان بووە، گوتی: «مەلا ئەورەحمانی موئەزینی مزگەوتی گەورە هەندێ قورئانی پێگوتم، كە بۆ من زۆر كاریگەر بوو لە ژیانم، و لەگەڵ خۆی دەیبردمە مەولوودییان، زۆرجار لەگەڵ مەلا محەمەدی حەتكی دەچوومە رەزی شاخی مشكە بۆ لای سۆفی سەدیقی باغەوان، باوەشێك گوڵەباغی لەبەردەمی دادەنایین».

(مەلا ئەحمەد)یشی پێدەڵێن، تا ئێستا (٣) ژنی هێناوە، لە (فاتم)ی تاقە كچێكی هەیە بە مێردی داوە، خۆی دەڵێ: «ئەمن ئەو هەموو قاشۆیانە، بۆ گۆیان دەوەشێنم، جارێ چ فایدەی نییە!».

حەیرانەی زۆر خۆش دەزانی، (مەولوود)ی حاجی مەلا عەبدوڵلای جەلی لەبەرە، جاری وا هەبوود، شەو و رۆژ دوو مەولوودی خوێندۆتەوە، دەنگی بە سۆز و خۆشە زۆر غەزەل و بەستەی لەبەرە، دەنگی زۆر تەسجیل كراوە، بە دەفەكەی تەواو گەرمی دادەینێ، دڵی كەس ناشكێنێ، هەتا لەو ساڵانە، ماندیبوونی نەدەزانی، زۆر شارەزای شارەكەیە، زۆر كەسان بە دەنگ و هەندێكیش بە دەست لە دەست خشاندن دەناسێتەوە، ئێستا قورئان خوێنە لە (مەحفەل)ی مزگەوتی گەورە.

گوتی: «جارێكی لەگەڵ مەلا ئەسعەد بە بەردەركەی ماڵی حاجییە گەورەی تێپەڕین، مەلا ئەسعەد لە تەندروستی پرسی و هەندێ لامان دا، مەلا ئەسعەد شتێكی گوت[4]، هەتا لێبۆوە، حاجییە گەورە هەر دەیگوت: «ئەوە وانابی، وادەبی» ئەمنیش عەشەرە قورئانێكم خوێند، دەستی بە گریانی كرد و هەر لە رانی خۆی دەدا، گوتم: «بریا هەر ئەم خوندبا»، گوتی: «قورئانم چەند چاك لەبەر بوو، ئێستا چاوم كۆرە بووە و چم لەبیر نەمایە».

دەنگخۆشی فەقێیان

دەیانگوت: «فەقێ بۆیە دەنگیان خۆشە، چونكە سیسركەی دەخۆن» ئەو سیسركەی كە لە بەهاران و هاوینان لەناو ماڵی قەدیمە، بە تایبەتی كە دنیا تاریك دادێ و شەو رادەكشێ، لە كون و كەلێنان دەیانخوێند، كە نەدەدیتران و نیشانەی چۆڵ و هۆڵی و بێدەنگی بووە».

(ئەگەر بیانویستبا دەنگی دەنگخۆشێك بخەن، بە فێڵێك كلیان داوەتێ).

(مەلا عەزیز)ی شاخە پیسكە، لە (هیران)ی دەیخوێند، لە دەوركردنەوەی (سیوطی) و (كافی) لە سەعات چواری عەرەبی شەو، لە ترسی ژنان، دەوری دەكردەوە، لە سەربانی مزگەوت و حوجرەكە، كە خەڵك دەنووستن، دەستی پێدەكرد، خەڵك كە گوێیان لە دەنگی دەبوو، دەستی لە ئیشێ رەق دەبوو.

دە ژن بە لانكەوە، تا منداڵیان نەگریێ، لەگەڵ خۆیان دەبردە باخچەی (واحید بەگی هیرانێ) تا نەگرین، ئەوە بێجگە لەو ژنانەی منداڵیان نەبوو، بۆ ئەوەی گوێ لە دەنگی (مەلا عەزیز) رابگرن، لە بۆ بەدینیش یەكەم بوو، هەتا دوو سەعاتی شەو دەما، ئەوە بەو دەنگە خۆشەی دەوری دەكردەوە.

هەندێ دەنگخۆشی گوندەكان

مەحموود حەمەد ئێلنجاغی گەورە، (عەبدوڵلا مارفی) پێبازۆكی لە (بەندان)، (مەلا رەزای سادق)ی لە بانگدانا.

(فەتاح مستەفا)ی شیوەجانی لە مەقامی بەكرەیی دروونەی یەكەم بوو، لاوك و حەیرانەی چاك دەزانی و زێدە سەبانی چاك بوو، خوشكی تێلەكێشی بوو، سوارە (مەلۆ)ی كەغی قەندەهاری تێلەكێش زیاتری پێهەڵنەگیراوە.

فەتاح بە تێلەكێشی گوتووە: «من كە دووریەوە، ئەتۆ بیكە بە (گەلاوێژ)، بزانم دەرەقەتم دێی «هەتا بەری بردە سەرێ، ئەو ژنە لە دووی گەلاوێژی كرد، ٢٠-٢٥ ساڵە ماوە، كە فەتاح بەرەی گەیاندۆتە سەرێ.

لەو ساڵانەی دوایی مەلا حەوێز ئاغا و حەمە زیاد ئاغا وەكو ئەمین ئاغای ئەختەر، شەوان لە دیوەخانەكەیاندا، گۆیندەیان دادەنا و گۆرانی خۆش خۆشیان دەگوت و مێزیان بۆ دەڕازاندنەوە، (سێوە، مەلا ئەسعەد، ئەحمەدی حەمە مەلای) و هی دی بەشدارییان دەكرد، باروبووی (سێوە و مەلا ئەحمەد)یان دەكرد، بەڵام ئەمە زۆر دەوامی نەكرد،

جەنگی دووەمی جیهانی بەسەرداهات، ئەو بەزم و رەزمە نەما، ئەحمەدی حەمە مەلای دوكاندار و حاڵ خۆش بوو، هەرچەند لە زۆر ئاهەنگەكان بەشداری دەكرد، بەڵام ئەگەر خۆی هەوەسی نەبا، كەس نەیدەتوانی بە زۆر پێی بڵێ.

(سێوە و مەلا ئەسعەد و تاهیر تۆفیق) پێی ناوێ من چیان لەسەر بنووسم، چونكە زۆر ناسراون و زۆریشیان لە سەر نووسراوە.

(كاك ئەحمەد)یش، جێگای چۆڵ نییە، وا (وریا ئەفەندی) كوڕی، لە مۆسیقا و وتن و ئاوازدانان و لێكۆڵینەوە، دەستێكی باڵای هەیە و بێ وێنەیە.

دەنگخۆشە زیندووەكان:

سەلاح محەمەد، حەمەدئەمین عەباس، باقی ساڵح، باكووری، خالید دلێر، مەجید سمایلە خڕە، عەلی سەمەنی، پەلەی سێوەی، ئامە شەل، عەبدوڵڵا.

محەمەد عەبدوڵڵای چاپچی لە دەنگ تەسجیل كردنی گۆرانیبێژەكان دەستێكی باڵای هەبوو، زۆر شەوان لە ماڵی خۆی كۆی دەكردنەوە و شتی خۆشی دەرخوارد دەدان و دڵگوشادی دەكردن، بە شریت و دەنگەخۆشەكان گازینۆیەكەی كردبووە جێگای لاوان، خۆی هەوەسی زۆر لە دەنگی (ئوم كەلسوم) بوو، نزیكی هەموو گۆرانییەكانی هەبوو، بەپێی وەقت لێی دەدان.

قسەخۆش و سوحبەتچییەكان

حەمەدئەمینی سۆفی سمایلی، پلكە سوراحی كچی حاجی بەكر ئاغا، خومەیسی، عەبزی عەمبەرێ، مەلا سەعدە كەرە، تەهای مەعروفی گولانی، كە عەمباڵی حاجی ئەسعەد ئاغا بوو، دەللی فاتە، ئامینەی قالەی، عەیشێ زەلام كچی حەمە ئاغای، ئەحمە رەشی وەسمانی، حەمەد حەبیبی رحانێ، حەمەدئەمین حەمە چاوەش، سالحی ئۆمەر شەمامی، حەمەدی وەستا تەهای، ئەسعەدی مەلا مستەفای، مەلا سمایلی حاجی مەلا مینی، مام ئەورەحمان مل درێژ، مستەفا ئاغای محەمەد ئاغا، وەستا حەمەدئەمین.

خەتاتەكانی كۆیێ تا ساڵی ۱۹۷۰

حاجی مەلا ئەمین، دكتور عەبدولرەحمان نورجان، محەمەد عەبدولواحید، عومەر جەلال حەوێزی، عەزیز جەلال حەوێزی، سەدیق نورجان، مەسعود محەمەد، تاهیر سەعید، عیزەت تاهیر، فاروق مەلا محەمەد، كەریم مستەفا ئاغا، جەلال ئەجیب بێتووشی، جەلال حەوێز حەوێزی، زەكی ئەحمەد، دلشاد ئەجیب، نوری عەلی، سەلاح حوسێن، عەبدوڵڵا حاجی مستەفا، موسڵح حەمەدئەمین، ئازاد بیلال، فەرهاد بیلال، دلاوەر تاهیر حەوێزی، جەوهەر حەوێز.

وێنەكێش

دلشاد ئەجیب، كەیفی باپیر، كەمال ئیسماعیل، حەمە عەلی عومەر كەریم (مومیاچی)، محەمەد سۆفی مەولود، كەمال سادق، حەمەدئەمین مەعرووف، كەریم حەمەد.

پەراوێزەكان:

۱- لە غەزەلی فارسی.

۲- جارێكی كاوێس ئاغا و سێوە لە چایخانەی سەعدی ئاغا گوتنی دەڵێن، كابرایەكی دەروێش بە دەفەوە پەیادەبێ و شیعری ئایینی دەڵێ، تا خەڵك خێری پێبكەن، سێوەش بە گۆرانی و بەبێ دەفە جوابی دەداتەوە، لە ئاخری دەروێش دەرەقەتی نەهات و ڕۆیشت.

۳-(سەیدەوانەم رۆ، مەلكەوانم رۆ، نێچیری بازان نەوشێروانم رۆ...) باب و كوڕێ بوون دەچنە راوێ، كوڕەكەی بزنە كێوییەكی گەورە راودەكا و پێستەكەی لەبەر خۆی دەكا و لەبۆ بابی دێ، لە بابی وابی حەیوانە، تەقەی لێدەكا، كوڕەكەی دەكوژێ، مەیتەكەی حەوت سالان لە كوڵێ دەكا و دەگەرێ و ئەو بەیتەی پێهەڵدەڵێ....

٤- جارێكی كاك مستەفا هیرانی لە دیوەخانی (مەلا حەوێز ئاغا) دانیشتبوو، مەلا ئەسعەد دەشتییەكی دەگوت، كاك گۆچانەكەی دابووە بەر سەری و سەری خۆی داخستبوو، بە تەواوی گوێی دابوویە، لە شوێنێكدا مەلا ئەسعەد غەڵەتێك دەكا، كاك دەڵێ: «ئەسعەد بگەرێوە» ئەویش دەگەرێتەوە و راستییەكەی دەڵێ.

* ئەم بابەتە لە كتێبی (مێژووی كۆیە)ی تاهیر ئەحمەد حەوێزی، بەرگی دووەم، چاپی یەكەم ۱۹۸٤ وەرگیراوە.

ڕۆژانی ڕەمەزان لەکۆیە

کازم عومەر دەباغ

کــێکە لەمــانگە
ەتمەندی خۆی هەیە
ن. بەمانگی خەلەو
ــشین دەناســرێت.
کــۆیە بەتایبــەتی
شەستەکاندا زۆر
ازیيــان لەم مـانگە

شــەوانە کــاتی پارشــیــو زوڕنا
لەناو کــۆڵانەکــانی شـار لێـدەدرا،
ئەوانەی کە بەم کارەش هەڵدەستان
دووپیــاو بوون بەناوی مــام حــەمــە
عــــەبۆو مــــام عــــەزیز زەینەل.
ئێــوارانیش بە ســـەدەها کـــەس
لەگــەورەو بچــووک لەبەردەرگــای
مـزگـەوت رادەوەســتــان خــەریکی

کــەلوپەل و شیــرینی کڕین بوون بۆ
بەربانگ، ئەم شــوێنە پێــیــان
دەگـوت: "ئیــســتیــلاک" کـابرایەک
هەبوو ناوی "ســابیــر حــەلوا" ئەم
پیــاوە سێ چوار مــێــزی گــەورەی
دادەنا لەتەنیــشت یەک، هەمــوو
جــۆرە شــیــرنەمــەنی و لقــوم و
پاقـــلاوەو بادام و چوکـــلات و

شەربەتێكی لەسەر دادەناو بە گلۆپ دەیڕازاندەوە بەشێوەیەک هەركەسێک چاوی پێ بكەوتبایە حەزی دەچووە شیرنەمەنییەكانی. جگە لەمە منداڵانیش لەسەر قادرمەكانی بەردەرگای یانەی فەرمانبەرانی كاتی خۆی دادەنیشتن، ئەم شوێنە دەكەوتە تەنیشت سەرای كۆنی جاران ئێستا بووە بە دوكان لەلای فلكەی حاجی قادر. ئەم شوێنە بەرانبەر گردی قشڵەبوو. كاتێ بانگ نزیک دەبووەوە مەلا عەبدولڕەحمان كە بە مەلا فندق ناسرابوو، بەخۆی و مەندیلە سپییەكەی سەری دەهات بەسەر قاڵدرمەكان دەكەوت و لەناو منداڵەكان رادەوەستا، مەندیلەكەی لەسەری دەهێنایە خوارەوە چەند جارێک ئەم مەندیلەی بەرەو گردی كەكۆن رادەوەشاند. تۆپی رەمەزان لەم گردە دەتەقێنرا. ئەم تۆپە بەتۆپی وەستا رەجەب بەناوبانگ بوو، رۆژانە ئەم تۆپە پڕ دەكرا لە كۆنە پەڕۆ، جوان دەپەسترا بەدارێكی ئەستوور لەلایەن پیاوێک بەناوی "حەمە عەبۆوی دەهۆڵچی" ئەم تۆپە كە دەتەقێنرا لەهەموو لایەک دەنگی (الله اكبر) بەرز دەبووەوە، لەمزگەوتەكان خەڵكی رۆژووی دەشكاندو فتاری دەكردەوە. شەوانەش تا پارشێو دووكانی بەرگدروو و چایخانەكان هەبوون. شەو وەک رۆژ بوو دنیا ئارام بوو هەموو كەس لەسەرومالی خۆی ئەمین بوو. ئەوەی سەیربوو پارشێوان لەهەمووماڵێک تەشتۆكەک هەویر دەشێلدراو هەویری ترشی تێدەكراو بەلێف و بەتانی دادەپۆشرا پێش بانگی عەسر ئەم هەویرە دەكرا بە ئەستووكە بەڕوون و لەسەر تریانان دادەنرا. ئێمەش ئەم تریانە ئەستووكانەمان دەبرد بۆ فڕنی بازاڕ لای مەلا تەهاو وەستا مستەفا بۆ سووركردنەوەیان، جاری واش هەبوو دەمانبردە ماڵی حەمە گران و ماڵی مام عەوێز لەگەڕەكی هەواوان.

بەڕاستی ئەم جۆرە ئەستووكانە زۆر بەتام بوون، پارشێوان لەگەڵ ماست دەمانخوارد.

جگە لەمە لەشاری كۆیە جۆرە خواردنێكی دیكەش لە رەمەزانان دروست دەكرا پێیان دەگوت: "شلكێنە" ئەم جۆرە خواردنە لەجۆرە هەویرێكی شلی وەک "كاستەر دروست دەكرا" بەسەر "سێر"یان دادەكرد پاش ئەوەی سێرەكەیان چەور دەكرد. پاش هەندێک برژان نانەكەیان لەسێرەكە دەكردەوەو لەناو تەشتێک دایاندەنا، شیلەی شەكریان بەسەردادەكردو دەیانخوارد. پیاوانیش لەدوای نیوەڕۆ بەولاوە لەسەر تاتی دەورویشتی حەوزی دادەنیشتن كە شوێنێكی فێنک بوو بۆ رۆژوەوان.. دوای نوێژی عەسر گەورەو بچووک لەمزگەوتی گەورەی كۆیە كۆدەبوونەوە گوێیان لەوەعزی مامۆستا مەلا مەعسوم دەگرت، جاری واهەبوو لەژووری مزگەوت جێگا نەدەما خەڵكی لەسەریان بەرێز دادەنیشتن، بەڵام ئەوەی سەیرە لێرەدا پێمخۆشە شتێک بگێڕمەوە كە راستییەكی حاشا هەڵنەگرەو هەموو خەڵكی ئەم سەردەمەش كە لەكۆیە ژیاون گەواهی بۆ راستی ئەم مەسەلەیە دەدەن: جاران قازی لەرێگای رادیۆ داوای لەخەڵكی دەكرد هەركەسێک مانگی دیت با ئاگاداری نزیكترین داگا بكاتەوە بۆ شاهێدی دان، چەند كابرایەكی مەشروب خۆر هەبوون لەكۆیە لە "كانیلە" بە چەپڵە رێزانەوە بەدوو یەكتری دەكەوتن و دەچوونە دادگای كۆیە دەیانگوت: مانگمان دیتووە. لێپرسراوانیش بێ هیچ دوودڵی بروسكەیان بۆ هەولێركرد بەم شێوەیە دەبوو بەجەژن و كۆتایی بە رەمەزان دەهات، ئەوانەی بەم كارە هەڵدەستان خورشیدی مام رەفعەت و عومەری حاجی كاكەمین و جەلالی مام قادر و غەفوری بایەزیدبوون.

شەوانی زستان و میوانداریی لەشاری کۆیە بەر لەسالانی پەنجاکان

محەمەد دارياس

هاتنی کارەبا بۆشاری کۆیە بۆ سالی ١٩٥٢ دەگەڕێتەوە، هەربۆیە بەر لەم مێژووە شارەوانی ئەم شارە بەمەبەستی ڕووناککردنەوەی هەندێ شوێنی گشتی وەکو ناو بازاڕو ڕێگا سەرەکییەکان شەوانە فانۆسی داگیرساندووە، ئەم کارەش لە ئەستۆی مووچە خۆرێکی شارەوانی بووە کە لەئێواران فانۆسەکانی یەک یەک سڕیوەتەوەو پڕی لە نەوت کردووەو دایگیرساندووە، بۆ بەیانی کە دنیا ڕووناک بۆتەوە دیسانەوە گەڕاوەو فانۆسەکانی کوژاندۆتەوە، ئەم مێژووە دەگەڕێتەوە بۆ "٦٠" سال بەرلەئێستا، کە ئەوکات هیچ جۆرە کلۆجێک نەبوو، وەکو تەلەڤزیۆن یا ڕادیۆ کە زۆر دەگمەن بوو، بۆ خۆ خافلاندن یا بەسەربردنی کات وەک ئێستاکە، بەتایبەتی شەوانی دووورودرێژی زستان بۆیە دیاردەی میوانداری لەکوردستان بەگشتی و لەکۆیە بەتایبەتی باو بووە لەنێوان خزم و هاوڕێ و دراوسێدا کە بەخێزانەوە شەوانە ڕوویان لەمالی یەکتر دەکردو بەدەم قسەی خۆش و گێڕانەوەی سەربوردەو چیرۆکی خۆش و خوێندنەوەی شیعرو گوتنی گۆرانی خۆش لەلایەن کەسانی لێزان بە مەقام و حەیران و لاوکەوە، هەروەها بەخواردنی شەوچەرەی وەکو کاکلە گوێز و بادەم و مێوژ و قەنەسپ و هەناری موشتاغ کاتێکی خۆش و بەتام و بەسوودییان دەبردە سەر کە ئەم هاتوچۆکردنەی یەکتریش دەبووە مایەی زیاتر خۆشەویستی و پتەوبوونی پەیوەندی و هەست و سۆز لەنێوان ئەندامانی ئەم دوو خێزانەو زیاتر لێک نزیکبوونەوەو هۆگربوونی یەکتری و شارەزا پەیداکردن لە ناسینی دڵ و دەروونی یەکتری و گەلێ شتی دیکە.

کاتێ گەڕانەوە بەتایبەتی تاریکە شەوان یا مالی میوانەکە گەر هاتباو دووربا ئەوە خاوەن مالەکە خێرا شەپلتەیەکی بۆ ئامادە دەکردن کە بریتی بوو لە دارێکی درێژ پەڕۆی بەسەری دارەکە دەبەست و هەندێ نەوتی پێدادەکردو ئینجا ئاگری لێدەداو یەکێکک بەتایبەتی کوڕی گەنج لە ئەندامانی میوانەکە شەپلتەکەی دەخستە سەر شانی و لەپێش خێزانەکە ڕێی دەکردو ئیتر پێش چاوی خۆیان جوان دەبینی و ئەم ناوەی زۆر بەجوانی ڕووناک دەکردەوەو کەس نەدەکەوت بەهۆی تاریکی و نەبینینەوە کە ئەمەش نیشانەی خۆشەویستی و ڕێزلێنان بوو لە یەکتری. شایەنی وتنە کە ناوە ناوە یەکێک بە شەپلتە هەلگرەکەی دەوت: ئاگات لە سواندان بێ. واتا هۆشیاربە سواندەی مالان کە داری تیا بووە ئاگر نەگرێ و نەسووتێ، کە نەخوازەللا ببێتە هۆی ئاگر تێبەربوونی مالی خەلکی، ئیتر بەم شێوە گەر هاتباو بارانیش با ئاگری شەپلتەکە نەدەکوژایەوە تادەگەیشتنە مالەوە، جا لەوێ ئاگرەکە خامۆش دەکرا.

ئەمەبوو شێوازی کات بەسەربردن لەزۆربەی شەوانی درێژی زستان لەنێوان خێزانانی ناسیاو و دۆست و خزم و کەس و هاوڕێیان، کە منیش دەلێم سەد خۆزگە بەرۆژگاری ئەوکات بۆ ئەم سادەیی و ساکاری و بێفیزی و تێکەلاوبوونە، بۆ ئەم پەیوەندییە کۆمەلایەتییەو پێکەنینانەی کە لە قوولایی دلەوە دەردەچوون و کاتیان پێ بەسەر دەبرد، نەک وەک ئەم ڕۆژگارەی ئێستا کەهیچ کەس شادو بەختیار نییە لەبەر کێبڕکێی پارەو خۆ سەرقالکردن بەمالی دنیاوە.

هەولێر و کۆنە شێتەکانی

عیزەدین خەلیل سەعید

ئەم جارە پێمان خۆش بوو، دەرگای مێژوویی شاری هەولێر بخەینە سەر پشت و پەنجا ساڵێک بگەڕێینە دواوە، با بزانین لەو شارە دێرینەدا کە چەند هەزار ساڵێک دەبێت دروست کراوە و خەڵکی لەسەر ژیاوە، لەو سەردەمەدا گەڕەکە سەرەکییەکانی ئەو شارە پێک هاتبوون لە قەڵات و خانەقا و تەعجیلی ئیسلام و جوولەکە و گەڕەکی عارەبان، دواتر گەڕەکی تەیراوە دروست کراوە. زۆربەی خەڵکی ئەو شارە یەکتریان دەناسی و خزم و دۆستی یەکتر بوون، لەخۆشی و ناخۆشیدا بەشدار و هاوکاری یەکتریان دەکرد. بەکاسبییەوە خەریک بوون. کارە سەرەکییەکان وەستایی و ئاسنگەری و دارتاشی و بەقاڵی و عەتار و نانەواچی و خمچی و چایچی و چێشتخانە و خانچی بوون. میوانخانەیەکیش هەبوو بەناوی (ئوتێلی فەرح)، لەم شارە دێرینەدا چەند کەسانێکی بەرچاو هەبوون، کە بە (کەم عەقڵ) ناسرابوون، وەکو، حەمەشێت، بەرخۆکەو ،کسۆک و هەیاس و مەمەد مەمەد و مستەفا علک، دەروێش عەلی و

هەیاسە شێت

مەمەد شێت

بەرخۆکە شێت

سالّح ئاغا و چەند کەسانی دیکە. لەم باسەماندا، تیشکێک دەخەینە سەر ژیاننامەی یەکێک لەوانە، کە ئەویش دەروێش عەلییە... ئەو دەروێش عەلییە، کە من بەچاوی خۆم بینیومە و بە وردی چاودێری ژیان و هەڵسوکەوتی ئەو مرۆیەم دەکرد، چونکە ژیانێکی سەیری هەبوو، لە دنیاییێکی دیکەدا دەژیا.

دەروێش عەلی پیاوێکی کورتە باڵای رەنگ سوور و سپی چاوشین بوو. تەنکە ردێنێکی سپی و سمێڵێکی گەورە، کە بەسەر ردێنی هاتبووە خوارێ، جلوبەرگی شڕە قاپووتێکی مشەمەعی قاوەیی کە بەهاوین و زستانێ فرێی نەدەدا، لەگەڵ کڵاشێکی قاوەیی بەبێ گۆرییە و مشکییەکی رەشی لەسەری خۆی دەنا. ساڵ دوانزەی مانگێ لەخانێ دەنووست، هیچ شوێنێکی تری نەبووە ئەم مرۆیە خووڕەوشتێکی سەیری هەبوو: بە بەردەوامی لەبازاڕدا دەسووڕایەوە، بەتایبەتی سەردانی دوکانی قەسابەکانی هەولێری دەکرد و لەبەردەم دوکانەکاندا رادەوەستا، قەسابەکانیش دەیانزانی بۆ وەستاوە، ئەوانیش یەکسەر بەشە ئازوقەی رۆژانەی خۆیان پێ دەدا، کە پێک هاتبوو لە فاتەڕەش و سیپەلاک و ریخەڵۆک و گورک نەخۆرە و ئەو گۆشتانەی کە بەکەڵک خواردن نەدەهاتن، ئەویش لەباغەڵ و گیرفانەکانی خۆی هەڵی دەگرت، ئەگەر زیادیش بوایە لەناو جۆرکەکی دادەنا و بەیانیان ئەو گۆشت و خواردەمەنییەی بەسەر پشیلە و سەگی گۆڕستانەکانی هەولێر بەیەکسانی دابەش دەکرد، لە گۆڕستانی ئیمام محەمەد، لەگۆڕستانی گەورە، گۆڕستانی چراغ، خۆشییەکەشی لەوەدابوو، هەر سەگ و پشیلەیەک ناوەکی تایبەتی هەبوو، ئەم گیانلەبەرانە، بەرێزەوە بەرامبەری وەردەکەوتن، تاوەکو هەریەکەو بەشە ئازوقەی خۆی وەردەگرت، زۆرجار وارێک دەکەوت، پشیلەیەک کە بەشە ئازووقەی خۆی وەرگرتبوو، دووبارە دەهاتە بەرامبەری لەلای خۆیەوە هەستی پێ دەکرد.

شەوانی هەینیش دووبارە بەشی دەکرد خواردنی خۆشی کە لە چێشتخانەکاندا بوو، پێکهاتبوو لە خواردەمەنی شلە و نیسک، زۆریش حەزی لە هیشکەنان دەکرد، تا ساڵانی شەستەکان ئەو پیاوەم دەبینی، بەڵام دواتر شوون بزر بوو، کەس نەیزانی چی بەسەر هات..!.

کسۆک شێت

جومعە شێت

حەمەشێت شای شێتان

هۆشیار عەبدوڵڵا

خوالێخۆشبوو (حەمە شێت) یەکێک بووە لە شێتە هەرە ناسراو و بەناوبانگەکانی شاری هەولێر، زۆربەی دانیشتووانی شار حەمەیان دەناسی، کەس نەبوو، حەمەی نەناسی، پیاو، ژن، منداڵ، پیر، گەورە، گچکە ڕێزیان لێدەگرت، کەس دڵی عاجز نەدەکرد، حەمەیان بە مرۆڤێکی خواناس و خاوەن کەرامەت لە قەڵەم دەدا.

کاک (سەید مەولوود بێخاڵی) لەبەرگی سێیەمی کتێبەکەیدا (هەولێرم وادیوە و بیستووە) لەلاپەڕەی ٣٥٠ دەربارەی حەمەشێت دەڵێت: ((گوایا بەنەژاد لە شێخەکانی ناوچەی رانیەیە)). ئەوەی ڕاستی بێت حەمە نە شێخە و نەخەڵکی ناوچەی ڕانیەیە، بەڵکو بە ڕەسەن خەڵکی (قەشقە)ی سەر بەناحیەی قوشتەپەی قەزای مەڵبەندی هەولێر بووە، لە(عەشیرەتی لەک)ە، ئەو گوندەش دەکەوێتە دەشتی پشتڕێی، ئاقارەکەی لەگەڵ ئاقاری گوندەکانی گردەسوّر، ئازیانە، چاڵەگردەرە، پەرکانە، خوڕ خوڕ لە سەریەکە، لایەکیشی زێی بچووکە، گوندێکی کۆنە، مێژووی ئاوەدانکردنەوەی دەگەڕێتەوە بۆ زیاتر لە (٢٠٠) دووسەت ساڵ لەمەوبەر. عەشیرەتی لەک بۆ یەکەم جار کە کەوتوونەتە دەشتی هەولێری لێرە دامەزراون و ئاوەدانیان کردۆتەوە، زێدی باو و باپیرانیشیان (لەکستان)ە کە دەکەوێتە باکووری ڕۆژهەڵاتی

لوڕستان لە کوردستانی ڕۆژهەڵاتە، حەمە ناوی تەواوی (محەمەد کوڕی ئەحمەد کوڕی حاجی مستەفا)یە، لە گوندی (قەشقە)ی سەر بەناحیەی قوشتەپە لەدایک بووە، هەروەکو (مام حوسێن مەولود قادر حاجی مستەفا) خەڵکی گوندی قەشقەیە و لەشاری هەولێر لە گەڕەکی ئازادی نیشتەجێیە بۆی گێڕامەوە گوتی: حەمە ئامۆزای باوکم بووە سەرەتا شێت نەبووە، سەردەمێک شوانی لەناوچەکانی ناو شوان و شێخ بزێنیدا کردووە. پلکە (فاتم محەمەد ئەمین عەولا) بەئەسڵ خەڵکی گوندی قەشقەیە و هەنووکە لەگەڕەکی ئازادی شاری هەولێر نیشتەجێیە، گوتی: حەمە ئامۆزای باوکمە، برایەکی هەبووە ناوی محەمەد سەعید بووە، خوشکێکی هەبووە بەناوی (ئایشە) پاشی گرانی ١٩١٧ کەوتۆتە دەشتی دزەیی، لەوێ لەناو (لەک)ەکان گیرساوەتەوە و شووی کردووە، وا بزانم لە گوندی (جدیدەی لەکان) بووە، لەوێ بە ئایشە لەکە ناسراوە، حەمە کاتی خۆی کە گەنج بووە لە گوندی (قولەسووتاو) لەناوچەی شوانی شاری کەرکووکدا جوتیار بووە، لەوێ لاقێکی شکاوە و گەڕاوەتەوە ناو خزمەکانی لە گوندی قەشقەی، لەوێ ڕەبەن بووەو ژنی نەهێناوە، لەناو خزمەکان نەحەواوە و هاتە شاری هەولێر و لە مزگەوت و خانەقای شێخ ئەبوبەکری هەرشەمی نەقشبەندی گیرساوەتەوە، پاشان تێک چووە و چووەتە مزگەوتی شێخی چۆلی و تا مردووە هەر لەوێ ژیاوە، لەساڵی ١٩٧٩ کۆچی دوایی کردووە و خەڵکی بەشەرەف و بە ئەمەکی شاری هەولێر تەرمەکەیان بەڕێزەوە بردووەتە قەبرستان و بەخاکیان سپاردووە.

دێتەوە یادم جارێکیان باسی ئەو حەمەشێتەیان دەکرد، منداڵ بووم باوکم گێڕایەوە گوتی: چەند ساڵێک لەپاش گرانی ساڵی ١٩١٧ ئەو حەمەشێتەم دیت لە ئاقاری گوندی قەشقەی جۆتی دەکرد، کوڕێکی گەنجی سوورەی موو زەردی لاواز بوو، بەڵام ئەودەم شێت نەبوو، کوڕێکی زۆر لەسەرەخۆ و هێمن بوو، ئەوکاتی ئێمە مەرداربووین لە ئاقار هەڵەت و زوورگەکانی قەشقەی ڕەشماڵمان هەڵدابوو. (نووسەر).

خوالێخۆشبوو (سمایل نادر) ناسراو بە (سمەناقە) خەڵکی گوندی قەشقەی بوو گێڕایتییەوە گوتبووی: ((لەسالانی شەستەکاندا هاتمە هەولێری بۆ کرێکاری و کاسبی، لەسەر جادەکە چاوم بە (حەمە)ی کەوت لێی نزیک بوومەوە، پێمگوت: نامناسی؟! گوتی: کوو.... ناتناسم (سمەناقەی). لەساڵی ١٩٦٨ کارەبای هەولێر بۆماوەی چەند ڕۆژێک پچڕا بوو، هۆیەکەشی ئەوەبوو هێزی پێشمەرگە چەند عەموودێکیان لەدژی حکومەت تێکدابوو، ئاو نەبوو، خەڵکەکە زۆر پەرێشان بوون، دەچوون لە دەوروبەری شار لەناعوورەکان ئاویان دەهێنا، ئەو دەمی لە دەرەوەی شارچەند ناعوورێک هەبوو سەوزە و شینایی لەبەر دەکرا.

خوالێخۆشبوو (حەمەشێت) لە مزگەوتی (شێخی چۆلی بوو لەوێ لۆلای بەلووعە (حەنەفییە) کان چوو، گوتیان: حەمە ئاونییە! (حەمە)ش لەناو حەوشەی مزگەوتێ هاتوچۆی دەکرد و دەهاتو دەچوو و هاواری دەکرد دەیگۆت: ((لۆ ئاونییە، لۆ ئاو نییە، سێ چارێکی دونیایێ ئاوە، دەرێن حەمە ئاونییە!))).

دەرێ یەکەم جار کە هاتۆتە هەولێر لە مزگەوتی شێخ ئەبووبەکری هەرشەمی نەقشبەندی بووە، پاشان ئەحوالی تێک چووەو گۆڕاوە و لەناو بازاڕ دەسووڕایەوە. (حەمە) شتی زۆر سەیر و سەمەرەی هەبووە کەبەناو شاردا دەسووڕایەوە هەردەم کەل و پەلەکەی کە بریتی بوو لە ئاسن و پاسنی بێ کەڵک و بێ سەروبەر بەکۆڵی دادەداو بارێکی قورس و گران بوو، هەندێکیشی بەدەستەوە

دەگرت، هەردەم چەکووچ، مشار، جاری واش هەبوو دیومە مەنجەڵی سفری بچووکی پێدەبوو، گەلەک جار لەتەنیشت رەسیف- پێرۆی جادەکەدا یا ئەوەتە لەهەر شوێنێک عەقڵی بگرتایە ئەوە مەنجەڵەکەی دادەنا و کەرپووچ بایە یان سێکوچکەی هەبوو، مەنجەڵەکەی لەسەردادەنا و ئاگری دەکردەوە، روون و ناو و سەلکە پیاز بە ساغی، بیبەر، کەوەر، کەرەوز، مستەک لەیمدووزی، سماق، نیو کیسەخوێی تێدەکرد، جارێکیان بەخۆم (نووسەر) لەدیاری بووم شیوی لێدەنا، دەبێ شیو لێنانی حەمەی کووبێ؟! سەلکێک پەنیری گەورەی لە توورەگەکەی پشتی دەرێناو لە چێشتەکەی کرد، پاشان هەندێ بووز- بەفری هێنا ئەویشی تێکرد، خەڵکەکەی لە دەوروبەری بوون حەڵقەیان بەستابوو، گوتیان: حەمە نابێ! بەفری تێمەکە، نابێ! ئەویش لەسەرەخۆ ناگرەکەی خۆش دەکرد و پفی لێدەکرد و دەگرژییەوە و دەیگوت: ((کوونابێ، کوو نابێ، باوکم ئەبێ، ئەبێ؟!)).

هەنووکەش لەناوشاری هەولێر وا باوەو بووێتە پەند دەڵێن:

١- دەڕێی شیوی حەمە شێتییە!
٢- دەمنی شیوی حەمەیە!
٣- بوویتە شیوی حەمە شێتی!
٤- خۆ نەبوویتە شیوی حەمەشێتی!

گەلەک جاران دەمدیت لەجادەی دادەنیشت هۆرەهۆڕ دەگریا و فرمێسکی لەچاوان دەباراند و گوڕ گوڕ ئەو فرمێسکەی دەهاتە خوارێ زۆر بەکوڵ دەگریا و دەیگوت: ((سەگباب ئەگەر شوانیت پێناکرێ بۆ شوانی ئەکەی؟!)) گەلەک جار ئەگەر میزاجی تەواو نەبایە، ئەگەر یەکێک پارەی بدابایە ئەوە هاواری دەکرد و دەیگوت: ((من ئەمەم بۆ چییە؟! من ئەمەم بۆ چییە؟!، ئەی هاوار، ئەمەم ناوێ!)) حەمە پیاوێکی سوور وسپی، ریشێکی سپی درێژی هەبوو، چاوێکی کوێر بوو، جل و بەرگێکی چڵکنی لەبەر دەکرد، کەم خۆی دەشووشت، جار بەجار خێرۆمەندێک جلکێکی نوێی بۆ دەکڕی و لەبەریان دەکرد ئەویش بەماوەیەکی کەم چڵکن دەبوو، پیاوێکی هەولێری گێڕایەوە گوتی: لەسالانی پەنجاکان حەمەم دیت لە (ئاوی میری) لەخوار ئەقابەی کرێکارانی ئێستا کە گۆمێکی گەورە هەبوو حەمە شێت مەلەوانی دەکرد و خۆی تێدا دەشووشت.

حاجی فەتاحی فیتەر دەگێڕێتەوە و دەڵێت: گەنج بووم لەکۆتایی ساڵی پەنجاکان پێش مەلا بانگدانێ زوو لەماڵ دەردەچووم دەچووم بازێڕێ بەیانیان نانم لەوێ دەخوارد، بەیانییەکی زوو دەرچووم لەپەنا دیواری مزگەفتی شێخەڵای دیتم (حەمەشێت) وا خەریکی نوێژ کردنە! بەهێمنی سەبر سەبرە لێی نزیک بوومەوە گوێم لێبوو سوورەتی فاتیحەی تەواو دەکرد و دەستی دەکردە سوورەتێکی درێژ، هەرکەگوێی لەخشپەی پێم بوو دەستی بەرداو دەستی کردە قسەی هەلەق و بەلەق دەیگوت (٢) دوو هەسپ ئەوها هات، هێسترەکە ئەوها ڕۆیی، دەستی بەو قسانە کرد، منیش رۆیشتم چووم لەپەنا دیوارەکەی خۆم لێگرتەوە، دووبارە دەستی کردەوە بە نوێژ کردنێ.

حەمە لەساڵی ١٩٧٩ لە مزگەوتی شێخی چۆلی لەشاری هەولێر کۆچی دوایی کردووە هەر لە قەبرستانی شێخی چۆلی بەخاک سپێردراوە.

سەرچاوەکان:

بۆ نووسینی ئەم بابەتە سوودم لەو تەمەندارانە وەرگرتووە:

١- حاجی مولود عەولا گوستان لەدایک بووی ساڵی ١٨٩٢ لەژیاندا نەماوە.
٢- فاتیمە محەمەد ئەمین عەبدوڵلا لەدایک بووی ساڵی ١٩٣٠.
٣- حوسێن مەولود قادر حاجی مستەفا لەدایک بووی ساڵی ١٩٥٠ خەڵکی گوندی قەشقەیە و باوکی ئامۆزای حەمەیە. (حەمە شێت).

لە هەفتەنامەی بەدرخان بڵاوکراوەتەوە

شێتەکانی کۆیە

کازم عومەر دەباغ

شتێکی روون و ئاشکرایە لەهەموو شارێک چەند کەسێک هەیە لەژن و لە پیاو عەقڵیان لەدەستداوەو وەک مرۆڤێکی ئاسایی هەڵسوکەوت ناکەن، لەشاری کۆیە چەند کەسێک هەبوون لەوجۆرە مرۆڤانە کە ببوونە جێگای رابواردن و گاڵتەو گەمەی منداڵانی کۆیەی ساڵانی سەرەتای ۱۹٦۰ز بەدواوە.

لەبیرمە کە منداڵ بووم لەشاری کۆیەدا چەند "شێتێک"ی ژن و پیاو هەبوون، ببوونە جێگای رۆژ بەرێکردن. چونکە ئەوکات منداڵانی کۆیە هیچ هۆیەک نەبوو کە خۆی پێوە خەریک بکات بۆئەوەی کاتەکانی ژیانی لەشەو و رۆژدا پێ بەرێ بکەن، تەلەڤزیۆن و سەتەلایت و ئینتەرنێت و کۆمپیوتەر و ئەتاری و مۆبایل و سیدی هیچی نەبوون. لەبیرمە لەساڵانی ناوەراستی شەستەکان بوو بۆ یەکەم جار سینەما هاتە کۆیە لە گەراجی شارەوانیان دانا بەرانبەر بەنزیخانەی ناوشاری کۆیە دواتر گوازرایەوە بۆ بەرامبەر سەرای نوێ. رادیۆ بۆ یەکەم جار لەساڵی ۱۹۳٥ز باوکم هێناویەتییە کۆیە، چونکە باوکم کاری بازرگانی گەورەی دەکرد هی دەباغی هاتوچۆی بەردەوامی هەبوو بۆ شاری بەغدا و موسڵ و پەیوەندی بازرگانی ناردنە دەرەوەی خوری هەبوو بۆ حەلەب. بۆیە ئەو زیاتر هەستی بە هێنانی دووشت

کردووە بۆ شاری کۆیە. یەکێکیان هێنانی رادیۆیەکی "فلیپس"کە رەنگی رەشە و پێشەکەی خڕە، تائێستاش کار دەکات و ماومانە، دووەم شت، بۆ یەکەم جار باوکم دار پرتەقاڵ و نارنج و کەباتێکی هێناوەو لەناو ئەم خانووە کە تازە دروستی کردبوو لە گەرەکی بایز ئاغا نزیک مزگەوتی بایز ئاغا چاندوویەتی، ئەم دار پرتەقاڵە تائێستا ماوەو پرتەقاڵ دەگرێت هەموو خەڵکی کۆیەش شاهێدی ئەم راستییەن. دوای باوکم خوالێخۆشبوو، کاکە زیاد کە چاوی پێکەوتووە دارێکی جوانەو پرتەقاڵ دەگرێت، ئەویش چەند دار پرتەقاڵێک لە قەسرەکەی لە رێگای حەمامۆک دەروێنێت. بۆیە لێرەدا باسی ئەم شتانەم، کرد چونکە بابەتەکە وایکرد رامکێشێتە ناو باسکردنی هەندێک شت کە لەکۆیە نەبوون تا خەڵکی بتوانن کاتی خۆی پێ بەسەربەرێت. لەوانە وەک باسمان

کرد سادەترینیان "رادیۆ"بووە. باوکم دەیگوت رادیۆکە دەنگی لێدەهات ئەوانەی بەرامبەری دانیشتبوون دەیانگوت: ئەی بۆ وێنەکەی بەدیار ناکەوێت وا ئێستا خەونی ئەم خەڵکەی ئەویێ رۆژێ هاتەدی، دەنگ و رەنگ پێکەوە دەردەکەون لە تەلەفزیۆن.

جگە لەمە، لەم شارە هەندێک گەمەو یاری باو هەبووە کە منداڵان خۆیان پێوە خەریک کردووە. وەک یاری قەڵا قەڵایانەو چاوشێرکانە. کڵاو کڵاوانێ، کورسی کورسییانێ، تۆپانێ و کێڵ و بەردانێ و کەوشەکانێ و کەللایانێ و مووشانێ و پەلیک پەلیکانێ و کوللارە هەڵدان و مەزرەحانێ و قۆچەقانێ هاوێشتن. ئەمانە هەندێک لەم یارییانە بوون کە منداڵان خۆیان پێوە خەریک دەکرد. بەڵام لەمانە خۆشتر گەمەکردن و رابواردن بوو بەم شێتانەی کە لەم شارەدا هەبوون.

یەکێک لەو شێتانەی کە زۆر قسە خۆش بوو، قسەکانی لە وەلی زەمانە دەچێت" عەبدولرەزاقە شێتە بوو" ئەم پیاوە، سەرگوزشتەی ئەوەندە خۆشی هەیە ئەگەر بیگێڕنەوە لەوانەیە هەبێت بڵێت ئەم قسانە قسەی پیاوێکی هێژا و زیرەک و عاقڵە، عەبدولرەزاق لەماڵێک دەژیا بە تەنها کە نزیک کۆڵانەی تەنگەبەر، کەرێکی هەبوو زۆر خۆشی دەویست، هەربۆیە زۆر بەسەرهات و سەرگوزشتەی سەیروسەمەرەی هەیە لەگەڵ ئەم "کەرە"، عەبدولرەزاق جلۆکەی رەنگاورەنگی لەسەر پشتی کەرەکەی دادەناو گورینگەی رەنگاو رەنگی پێوە دەکرد، شەوانیش "فانۆس"ی، بۆ دادەگیرساند و لەملی دەکردو دەیگوت:زیندە روحە با بەرچاوی خۆی ببینێت، جگە لەمە عەینەکەکی لە نایلۆنی کەسک بۆ

دروست کردبوو لەچاوی دەکرد. لە هاویناندا پووشی دەخستە بەردەمی و دەیگوت: با بەگیای تێبگات. کەرەکە پووشەکەی بۆن دەکردو نەیدەخوارد. عەبدولرەزاق دەیگوت باشە کە فیڵت لێنەکرێت بۆ ناویان ناوی کەر!!.

جگە لەوە عەبدولرەزاق هەفتەی جارێک کەرەکەی دەبرد بۆ چیای فەقێیان لەپشت کۆیە هەندێک دارو چیلکەی لە کەرەکە بار دەکردو بە کەرەکەی دەگوت بەکێندەردا هاتی بەهەمان رێگا بگەڕێوە نەکەی بەم لاو بەولا لادەی تێگەیشتی؟ لەدوای چەند کاتژمێرێک خۆی دەگەڕایەوە. منداڵان کەرەکەی عەبدولرەزاقیان دەناسی کەس هەقی بەسەریەوە نەبوو کەرەکە بەخۆی و دارەوە دەهاتەوە بەردەگای ماڵەوە!!!.

سەرگوزشتەیەکی دیکەی عەبدولرەزاق کە زۆر سەیرە ئەویش

ئەودیە، عەبدولڕەزاق چای دەفرۆشت لەسەر تەنەکەیەکی هەڵپچراوی دادەنا چاپەست و کتلییە ڕەشەکەی و ڕەژووشی گەش دەکردەوە.بەبازاڕی دەگێڕا دەیگوت: چا، چای باش، خەڵکی عەبدولڕەزاقیان زۆر خۆش دەویست چایان لێدەکڕی، ئەوکات چا نرخەکەی یەک عانە بوو کە دەیکردە "چوار فلس"عەبدولڕەزاق بە"چای ڕەش" و"قوون ڕەش"زۆر تووڕە دەبوو، ئیمانی نەدەما، کە منداڵ وایان پێدەگوت دەیگوت:"هی بابت ڕەش"عەبدولڕەزاق دەنگی نەدەکرد، خۆی مات دەکرد ئەگەر یەکێک بیگوتبایە "چای ڕەش"هەتا پارەکەی لێ وەردەگرت، ئەوجا دەیگوت: هی بابت ڕەش. دەیگوت: خوا فەرموویەتی چیان پێگوتی ئەوەیان پێ بڵێوە.

سەرگوزشتەیەکی دیکەی ڕۆژێک لە ساڵانی سەرەتای ١٩٦٠ز دا بوو، بەناو بازاڕی کۆیەدا هاتە خوارەوە، نزیک قەیسەری گەورە ڕاوەستاو هاواری کرد"مەلا مەجیدی موفتی"زۆر عەیبە بۆتۆ ناوی پێغەمبەرت بەدرۆ لە کوڕەکەت ناوە"مەلا مەجید". لەوەڵامدا گوتی: کاک عەبدولڕەزاق دەبێت"محەممەدی کوڕم بەقوربانی تۆ بکەم "پێدەچوو"محەممەد" کە کوڕی مەلا مەجید موفتی بوو گەمەی پێکردبوو و بێزاری کردبوو!! شتێکی دیکە، عەبدولڕەزاق ڕۆژێک لەسەر کۆسپەکەی بەردەگای خانی مەحمود ئاغا لەناو بازاڕی کۆیە لەسەر چیچکان هەڵ توتلکابوو بەدیار چاپەست و کتلییە ڕەشەکەی، دوو مامۆستاش بەم ناوانە لەلای دانیشتبوون چایان دەخواردەوە، منیش بەرامبەریان ڕاوەستام و مامۆستاکانیش مامە ئەفەندی مەلا فەتاح و واحیدی کەبابچی بوون. دەیانگوت: کاک ڕەزاق بەڕاستی چایەکی ڕەش و بەتامە، بەڵام زۆر حەیفە ئەم چاپەستە بڕژێت. عەبدولڕەزاق دەیگوت بۆ دەڕژێت، مامۆستا مامە ئەفەندی دەیگوت: چما نازانی زەوی دەسووڕێت بەبەردەوامی. کە سووڕا چاپەستەکە دەلەقی و ئەم چایە ڕەشە دەڕژێ، عەبدولڕەزاق دەیگوت: باشە بەڕاستتانە کە زەوی دەسووڕێت، مامۆستاکانیش دەیانگوت: قابیلە گەمە بکەین، عەبدولڕەزاق دەیگوت: باشە گەروایە بۆ ئێوە ناکەونە سەر کۆشم..!! بەڕاستی ئەم وەڵامدانەوەی هی پیاوێکی زیرەک و عاقڵە.

ئەو دوو مامۆستایە دەیانکردە پێکەنین و دەڕۆیشتن، گەر یەکێک بیگوتبایە کاک عەبدولڕەزاق. چایەکەت بۆ زەردە، لەوەڵامدا دەیگوت: لەکنەخۆی وابێت چای سەیفەینە!!

عەبدولڕەزاق ڕۆژێک لەسەر کۆسپەکەی پێش خانی مەحمود ئاغا لەناو بازاڕ لەسەر چیچکان هەڵ توتلکابوو، پیاوێک مامەڵەی بارە دارێکی لەگەڵ خۆشناوێک دەکرد. وادیاربوو خۆشناوەکە بەم پیاوەی دەگوت: بارە دارەکەم نرخی سێ درهەمە. کابراش دەیگوت نا بە ڕوپییەک واتا درهەم و نیوێک، کابرای خۆشناو تووڕەبوو گوتی: شەیتان بەنەعلەت بێت ئەم بارەدارە چۆن بە ڕوپییەک دەبێت. عەبدولڕەزاق هاتە پێشەوە خۆی کرد بە ناوبژیوان. عەبدولڕەزاق بەکابرای خۆشناوی گوت: تووڕە مەبە برا سەلکی ئەو پیاوە هەندی سەلکی کەرەکەتە! کابرای خۆشناو پێکەنی و گوتی: ڕاست دەکا. لەدوای ڕۆیشتنی خۆشناوەکە عەبدولڕەزاق بەکابرای گوت: باش ڕزگارم کردی لەکەرێ کەرتر!!

جگە لەمە گەلێک جار خەڵک بە عەبدولڕەزاقیان دەگوت: عەبدولڕەزاق ئەوانە ئارەق دەخۆنەوەو قومار دەکەن و نوێژ ناکەن، نەسیحەتیان بکە بابگەڕێنەوە. عەبدولڕەزاق دەیگوت:" لەم کەسە شێتتر نییە کە خۆی لەسەر خودا خراپ دەکات"دەمانگوت بۆ عەبدولڕەزاق، لەوەڵامدا دەیگوت: خودا لە قورئان نەیفەرمووە "فأن الله لغني حميد" واتا خودا دەوڵەمەندە منەتی بەکەس نییە!!

لەبەرئەوەی دوکانمان هەبوو لەناو بازاڕ و ماڵمان نزیک بازاڕ بوو، هەمیشە ئاگاداری هەموو هەڵسوکەوتەکانی عەبدولڕەزاق بووم،

مامۆستا سەیفەدین سەعدی ئاغا بەسەرهاتێکی زۆر خۆشی عەبدولڕەزاقی بۆ گێڕامەوەو گوتی: جارێک من لەگەڵ مامۆستا "ف.ا"بووم، بە عەبدولڕەزاقی گوت:"قون رەش". عەبدولڕەزاق راوی نا لەم کۆڵان بۆ ئەو کۆڵان. مامۆستا"ف.ا"خۆی کوتایە ماڵی"کەریمی ئەوقاف"چووە ژوورەوەو بەسەربانی کەوت، عەبدولڕەزاقیش بەدوایدا چووە ژوورەوەو چووە سەربان. مامۆستا "ف.ا" لەبانی بڵند خۆی هەڵدا و بازی دا بۆ بانێکی هاوسێیان لەکاتی خۆهەڵدان کەوتە ناو تەشتەکی گەورەی پڕ لە مەعجون تەماتە"ئاوی تەماتە" بەم جۆرە مامۆستای قوڕبەسەر رزگاری بوو لەدەست عەبدولڕەزاق!!!

پێمخۆشە سەرگوزشتەی هەندێک لە شێتەکانی دیکەی شاری کۆیە بگێڕمەوە. یەکێک هەبوو ناوی"عەبدولکەریم"بوو، خەڵکی تیمارۆک بوو، ئەم پیاوە، بەژن درێژی بەتەمەن بوو، هەمیشە ساقۆیەکی لەبەر بوو. ئەم پیاوە بە"هێلکەی کەرێ" تووڕە دەبوو. ئێمەی منداڵ هاوارمان دەکرد" عەبدولکەریم هێلکەی کەرێ"هەموو کۆڵانەکانی کۆیەی پێدەکردین!!.

پیاوەکی سەقەتی دیکە هەبوو بەدوو شەقەی دار کە لەژێرپیلی دابوو دەڕۆیشت. ئەم پیاوە بە"پشیلە یا بەمیاو"ی، تووڕە دەبوو، شەقەی بەم لاو بەولادا دەوەشاند، ژنێک هەبوو پێیاندەگوت:"قەپلاغدار"هەزار جنێوی دەدا بە دایکمان. پیاو ماقوڵانی بازاڕ ئامۆژگاریان دەکردین کە وای پێ نەڵێین، بەیانی کە ئەم ژنە دەهات یەک منداڵ قسەی نەدەکرد.ئەوجارە قەپلاغدار دەیگوت: کا ئەم منداڵە قەحپە دایکانە لەکێندەرن!!.

ئەوجا پیاوەکان دەیانگوت: خەتای خۆتە منداڵان بەخەبەر دەهێنی!!! جا ئەم قسەیە لەکۆیە بووە بە"پەند" ئەگەر یەکێک بیەوێت یەکێک بەقسە بێنێت دەڵێن: جێی قەپلاغداری گرتۆتەوە دەبێت بەدەنگت بێنێت!!.

شێتێکی دیکە هەبوو ناوی"ئەحمەد گیانە"بوو، ئەم پیاوە هەمیشە سەری خۆی سفر دەکرد، لەناو ئاودەستی مزگەوتی گەورە کە بەبازاڕ دادەهات پێ خاوس بوو، منداڵ لەم بەرو ئەوبەر پەلکە شوتی و گندۆرەیان لەسەری دەگرت، ئەویش هەڵدەهات و جنێوی دەدا، جاری وا هەبوو رادەوەستا دەیگوت: گیانە برسیمانە، گیانە چۆنن، هەموو قسەی کە دەیکرد بەشێوەی کۆ بوو، ئەم شێتە زۆر خۆشەویست بوو لای خەڵکی کۆیە، دەنگێکی زۆر خۆش و سازگاری هەبوو.

چەند شێتێکی دیکە هەبوون کە خەڵک کەمتر گەمەی پێدەکردن، شێتێک هەبوو ناوی" حەمە رەفیقی نادری قەساب"بوو، ئەم شێتە زۆر ناڕازی بوو، کفری زۆر دەکرد. دەیگوت: باوکی خەڵکی دەمرێ سەروەت و سامانی بۆ بەجێ دەهێڵێت، بەڵام باوکی من جووتە پێڵاوێکی تاکەو تاکی بۆ بەجێهێشتووم، ئەم شێتە هەمیشە دەچووە سەر گۆڕستانی دەروێش خدر. شێتێکی دیکە هەبوو ناوی"خارە ستار"بوو، ئەم شێتە بە"کارخانە"تووڕە دەبوو، شێتێکی دیکە هەبوو ناوی"سەید ئەحمەد"بوو، ئەویش زۆر شێت بوو، زۆر خۆمان تێنەدەگەیاند.

ئەم شێتە وەک "حەمە شێت"دەیگوت: باوکم گەر دەرەقەت نەدەهاتی بۆ دارت لە کۆڵانکەی زەردەواڵە وەردەدا. مەبەستی لەم دەستەواژەیە سیاسی بوو، چەند شێتێکی دیکەش هەبوون. وەک: نورییە شێت و قالە پیرەو دارا شێت و جگە لەمانە چەند ژنە شێتێکیش لەم شارە هەبوون. وەک: مریەم قەدیشەو پلکە سەفیەو، هەر یەکێک لەمانەش بەقسەیەک تووڕە دەبوون.

ئەم شێتانە هیچیان لەژیاندا نەماون، بەڵام سەرگوزشتەو قسە خۆشەکانیان تا ئەمڕۆ بۆتە وێردی سەرزمانی خەڵکی ئەم شارە.

جێژنان لە کۆیە

تاهیر ئەحمەد حەوێزی

(حەوێزی)ییەکان هەتا (رەشید ئاغا) مابوو، لەدوای نوێژی جێژن، کە لە مزگەوتی گەورە دەهاتنە دەر، هەرکەس دەچووە ماڵێ، نانی جێژنیان دەخوارد، ئەوجا هەموو دەچوونە ماڵی (رەشید ئاغای حاجی بەکر ئاغا) و لەگەڵ ئەم دەچوونە سەرایە، بۆلای قائیمقام، ئەوجا دەچوونە قشڵەی بۆلای (بینباشی)، لەوێوەش لەگەڵ (بینباشی) دەهاتنەخوارەوە، لە سەرا قاوە دەخورایەوە.

(غەفووری)یەکانیش هەموو لەدوای (حەمە ئاغا)ی دەرۆیشتن، ئەمان نوێژی جێژنیان لە مزگەوتی (مەحموود ئاغا) دەکرد، ئەوجا دەچوونە سەرایە و دەچوونەوە دیوەخانی (عەولا ئاغا) و (جەمیل ئاغا) و دەچوونە مزگەوت و تەکیە و خانەقاکان. پاش عەسرێ (حەوێزی)ییەکان دەچوونەوە دیوەخانی (حەمە ئاغا)، ئەوجا دەچوونە دیوەخانی (مەلا ئەحمەد ئاغای مام سلێمانی). لەدوای وەفاتی (رەشید ئاغا)، (جەمیل ئاغا) دەهاتە ماڵی (عەولا ئاغا) و پێکەوە رەسمیاتەکەیان بەرێدەکرد، لە ئاخری زیارەتی یەکەم رۆژ (عەولا ئاغا) دەچووە ماڵی (جەمیل ئاغا) و سەرو قاوە و چایەیان دەخواردەوە و بڵاوەیان لێدەکرد. (حەوێزی)ییەکان لەدوای ماڵی (مەلای گەورە) دەچوونە ماڵی (سمایل)ی (مەلا خالید)ی، ئەوجا مزگەوتی بایزئاغا، تەکیەی شێخ کەریم، تەکیەی شێخ رەسول، مزگەوتی موفتی، خانەقای شێخ نەبی، مزگەوتی قامیش، مزگەوتی رەشە. رۆژی دووەم ئاغاکان دادەنیشتن، رۆژی سێیەم ئەسناف و هەندێ بازرگان دادەنیشتن. رۆژی یەکەم دەچوونە لای ئەو خاوەن مردووانەی، کە لەپێش یەکەم جێژن مردوویان لێ مردووە و دڵیان دەدانەوە. کە ئینگلیز هاتە کۆیە، یەکەم جەژن لە مزگەوتی گەورە کرا، (حەمە ئاغا) بەو ناوەی کراوە بە قایمقام، ئەمیش لە مزگەوتی گەورە نوێژی کرد، کە ئەو هەموو قەڵەباڵغییەی دیت و دەنگی (الله أكبر) لەناو گومبەتی مزگەوت دەنگیدەداوە و لە هاتنەدەر ئەو هەموو عالەمە، دەستی یەکیان ماچ دەکرد و جێژنە پیرۆزانەیان لێکتر دەکرد، رووی لە مەلای گەورە دەکا و دەڵێ: (هەرامە ئەمزانی نوێژی جێژن ئەوەندە خۆشە!).

لە زەمانی (جەمیل ئاغا) کە بووە قایمقام، لەدوای نوێژی جێژن، خەڵقەکە هەموو دەچوونە سەرایە، ئەوجا بڵاوەیان لێدەکرد و بۆ نان خواردن دەچوونەوە ماڵێ. (حەوێزی) لە رۆژی یەکەمی جێژنی (رەمەزان) و یەکەم رۆژی جێژنی (قوربان) هیچ لێنانێن، نەدەبووایە ئاگریش بکەنەوە، لە ماڵی غەفوورییەکان و دۆست و ئاشنا و خەزوورە رەعییەکانیان چێشتیان بۆ دەهاتەوە، (غەفوری)ییەکانیش لە یەکەم رۆژی هەردوو جێژنان سەر لە سبەینان پلاو ساواریان لێدەنا. ئەهالییەکەی دیکە، مانگێک زووتر خەریکی تەرتیباتی پلاولێنانی جێژنە بوون و کیژۆڵان، بەڵکو کوڕی بچووکیش دەستیان لە خەنەدەگرت و دەیانەقشاند، سبەینێ پلاوەکەیان بە دەستی دەخوارد، بە روون و چەورییەکەی، خەنەکەی بەری لەپیان هێندەی دی دەبریقایەوە.

لە جێژنان و دانیشتنی سوڵتانەکان لە دۆخی شوورەی قشڵەی بە رووکاری شار و لە بانی بەلەدیە و سەرایە، قەپوچکەی خۆڵەمێشی حەمامەکانیان، لە ریز یەک دادەنا، کە بە نەوت دەیانشێلا، یا هەریەکێ هەندێ نەفتیان پێدادەکرد و سەر لە ئێواری بەریز ئاگریان پێوەدەنان و بە هی سوڵتانەکانیان دەگوت (جلوس).

(حاجی قەڵایی) کە لە رۆژهەڵاتی کۆیە هەڵکەوتووە و شوێنی بڵندیان هەیە، بنەماڵەیەکیان لە حکومەت معاشیان بۆ بڕابوو، کە مانگی رەمەزان و جێژنەکانیان دەدیت، لەسەر چیای ئاگرێکیان دەکردەوە و لە کۆیە ئاگرەکەیان دەدیت.

لە شەوی (١٤)ی مانگی (ئەیلوول)ی رۆژئاوایی - کە دەکاتە یەکی مانگی (ئەیلوول)ی رۆژهەڵاتی - لە فەلەستین، وەختی خۆی دیانەکان خاچ (صليب)یان دیتیتەوە، لەسەر گردان ئاگریان کردۆتەوە، گرد بە گرد هەتا خەبەر گەیشتیتە (ئەستەنبول) و کردیانە جەژن، لەسەر ئەمە ئێستاش دیانەکان لەسەر دەستووری کەنیسەی رۆژهەڵاتی، لە عەینی شەو ئاگرێ دەکەنەوە، هەندێ ساڵ کە ترسیان نەبێ و دڵیان خۆش بێ، دەیکەنە ئاگربازی، لە کۆیەش دەڵێن (ئاگری دیانان) لە سەرەتای پایزی سێ مانگ سێ مانگیە، پێشی دەڵێن (ئاگری پایزی) کراوە، لەبۆ سبەینێ هەوا بە تەواوی دەگۆڕێ.

*** ئەم بابەتە لە کتێبی (مێژووی کۆیە)ی تاهیر ئەحمەد حەوێزی بەرگی دووەم، چاپی یەکەم ١٩٨٤ وەرگیراوە.**

هەندێک داب و نەریتی شاری کۆیە

کازم عومەر دەباغ

خەڵکی کۆیە زۆر خولیاو شەیدای خوێندن بوون. لەساڵی ١٩٢٣ز یەکەم قوتابخانەی کچان لەم شارە کرایەوە، بەڵام لەکوردستان یەکەم قوتابخانەی کچان لە شاری هەڵەبجە لە٢١/٤/١٩٢٦ کرایەوە. وەک دەگێڕنەوە لەکۆیە چەند قوتابخانەیەک دوا بەدوای ئەم قوتابخانەیە بۆ کوڕان کرایەوە لەوانە قوتابخانەی ئەوەلی لەشوێنی کۆنە کتێبخانەی کۆنی کۆیە وەک دەڵێن ماموستا" جەلال حەویز" بەڕێوەبەری ئەم قوتابخانەیە بووە، لەدواییدا ئەم قوتابخانەیە لەساڵی ١٩٦٠ز گوازرایەوە باڵەخانەی ئێستای قوتابخانەی ئەوەلی. لەگەڕەکی دیانان، قوتابخانەیەکی دیکەی کوڕن هەبوو لەماڵی" حەمشین" لەنزیک مزگەوتی منارە بەڕێوەبەری ئەم قوتابخانەیە وەک دەگێڕنەوە ناوی" هاشم ئەفەندی" بووە، دواتر گوازرایەوە خانووەکانی" عەبدولڕەحمانی حاجی ئەسعەد" لەنزیک کۆنە ئینحساری تووتن، پێیان دەگوت قوتابخانەی" سانیە" لەپاشان گوزارایەوە بۆ شوێنی ئێستای قوتابخانەی" زانست ". خانوودکەی" عەبدولڕەحمانی ئەسعەد" بوو بەقوتابخانەی ئامینەی کچان، ست خانە بەڕێوەبەری ئەم قوتابخانەیە بوو، من ئەو قوتابخانەیەم باش لەبیرە. جگە لەمە لەناو شاری کۆیە دوو قوتابخانەی دیکە هەبوون، بۆ کوڕان یەکێکیان ناوی" قوتابخانەی قادرییە "بوو، لەماڵی حاجی جەلال بوو، نزیک مزگەوتی مەلا ئەسعەد. لەبەرئەوەی قوتابی زۆربوو پاشکۆیەکیان بۆ زیادکرد. خانووی ماڵی "حاجی مەجید "یان بەکرێ گرت، بوو بە "پاشکۆی قوتابخانەی قادرییە" بەڕێوەبەری ئەم قوتابخانەیە ماموستا" مەجید شێخ نووری" بوو. جگە لەمە قوتابخانەی" باواجی" هەبوو، لەساڵانی کۆتایی پەنجاکان ناوی" قوتابخانەی باواجی" ماموستا" زەکی هەناری" بەڕێوەبەری بوو، دوایی هەر لەساڵی کۆتایی پەنجاکان قوتابخانەیەکی دیکە هەبوو بەناوی زانست، ماموستا غەریب بەڕێوەبەری بوو، لەشاری کۆیە تا کۆتایی ساڵی شەست یەک قوتابخانەی ئامادەیی کچان هەبوو جگە لەمە لەسەرەتای ساڵی شەست ٢ قوتابخانەی دیکەی کچان هەبوو، یەکێکیان قوتابخانەی کۆیسنجقی کچان لە دەباخانان کە" ست ئەزیرە" بەڕێوەبەری بوو." قوتابخانەی شیرین" هەبوو" لەماڵی سەمەدی حاجی تەها" بوو. بەڕێوەبەری ئەم قوتابخانەیە" ست کافیەی حاجی سەعید بوو" جاران قوتابی دوو شەفت دەوامی دەکرد. شەفتی بەیانیان لەهەشت تا دوانزە بوو، چوار وانەبوو، شەفتی دووەم لەکاتژمێر دووی دوای نیوەڕۆ تا چواری عەسر، دوو وانە بوو تەنها ڕۆژانی پێنج شەممە شەفتی ئێواران نەبوو.

جاران ئەگەر قوتابییەک لاساری یا کارێکی نارێکی بکردبایە بەفەرمانی بەڕێوەبەر ئەم قوتابییە

لەسەر پشت درێژدەکرا لەلایەن فەراشی ئەم قوتابخانەیە، ئێمە لەقوتابخانەی قادرییە دوو فەراشمان هەبوو چوار شانەبوون یەکێکیان ناوی" عومەری ئەحمەد شوان" بوو، ئەوەی دیکەشیان ناوی" دەروێش قادر" بوو، بەم کارە هەڵدەستان، کاتێ قوتابیەکەیان لەعاردی دەدا هەردوو لاقیان بەرزدەکردەوەو پێڵاوو گۆرییەکانیان لەپێ دەکردەوە، بەڕێوەبەریش کە ماموٚستا" مەجید شێخ نووری" بوو، بەخۆی و شوورە هەناردکان بەئارەزووی خۆی دە پانزە داری لەبن پێی دەداو ئەوجا وازی لێدەهێنا. جاری واهەبوو خوێن لەژێر پێی دەچۆڕایەوە، بەڵام ئەوەی لێرەدا گرنگە ئەوەیە کە هیچ باوکێک نەدەهات بە بەڕێوەبەر بڵێت: جەناب بۆ وات لەکوڕەکەم کردووە، بەپێچەوانەوە، باوک هەمیشە کە دەهات بۆ قوتابخانە بە ماموٚستای دەگوت: ئێسک بۆمن گۆشتیش بۆ ئێوە!!.

ئەوەی لێرەدا گرنگە باسی بکەین ئەوەیە لەساڵانی پەنجا لەقوتابخانەکانی کۆیە خواردن دەدرا بەقوتابی یان کاتژمێر دەی بەیانی خواردنەکەشی بریتی بوو لە حەبی روونی ماسی کە ڤیتامین" ٨" بوو حەبێکی وردی قاوەیی شەفاف بوو. پرتەقاڵ و سەموون و شیر و تەڕەپیاز و هێلکە. هەر منداڵە دەبوو کە دێتە قوتابخانە قۆتیلەیەکی فافۆنی پێبوایە. جار جاریش لەلایەن ڕێکخراوی مرۆیی جلوبەرگ یا قوماش دابەش دەکرا بەسەر قوتابیانی هەژارو کەم دەرامەت.

ئەمە پەروەردەبوو، ئەوەی لێرەدا پێویستە باسی بکەین ئەوەیە جاران قوتابی دەرامەتی کەم بوو وەک ئێستا نەبوو بتوانرێت هەموو شتێک بۆ قوتابی دابین بکرێت، چونکە باری گوزەرانی خەڵکی زۆر خراپ بوو، بۆیە لەپشووی هاویندا قوتابی دەبوو بە کرێکار، یا لەگەڵ تیپی قەلاچۆکردنی زیندەوەران دەچوونە گوندان لەبری وەرگرتنی مووچەیەکی کەم ئەم تیپانە" دەرمانی،"دی، تی" یان بە پەمپ دەرشاند لە لادێیەکان، جاران قوتابی کتێبی بە تەواوی نەبوو، لەبەر چرای کوڵان دەیخوێند، لەگەڵ هەموو ئەم مەینەتیانەش ئەوجا زیرەک بوو لەئێستا بەهێزتربوو پرۆسەی پەروەردەو فێرکردن، لەبیرمە جاران نەوت کەم بوو خەڵکی بەشووشە دەیانکڕی یا بەتەنەکە. لە لادێیەکان دەهاتن بۆ کۆیە شووشە نەوتێکیان دەکڕی و دەنکە قەسپێکیان دەخستە سەر شووشەکە لەجیاتی تەپەدۆر، بۆئەوەی نەڕژێت داوێکیان لەملی شووشەکە دەکرد و بەپشت قوونی کەرەکە یا هێسترەکەیانەوە دەکرد و دەیانبردەوە گوندی. تەنها بۆ داگیرساندنی قەندیلە بەکاریان دەهێنا، کە کارەکەیان تەواو بووایە فووەکیان لێدەکردو دەیانکوژاندەوە. خەڵکی چێشتی بۆ ئێواران لێدەنا، خواردنی برنج زۆر کەم بوو جەژنەو جەژن بوو، خواردنی سەرەکی ساوارو نیسک و ماش و تەماتاوو داندۆک و گەنمەکوتابوو، پانکەش نەبوو لەجیاتی ئەم ئامێرە باوەشێن هەبوو کە پیرەژنەکان چواردەوریان بەپەڕۆ دەدووری بۆئەوەی پووشەکەی دەرنەیەت. کۆیە هەندێک تایبەتمەندی خۆی هەیە کە لەشارەکانی دیکەدا نییە. وەک دروست کردنی کولێرەو شلکێنەو شێلم بەترشی، جگە لەمە لەم شارەدا کە بەیانی دادەهات ژنە لادێییەکانی دەوروپشتی کۆیە مەشکەو دۆیان دەهێنا بۆ کۆیە ماڵ بەماڵ دەگەڕان جامی دۆیان بە عانەیەک دەفرۆشت، ئەوکات عانە چوار فلس بوو.

ناوی دوو ژنە کافرۆشم تائێستا لەبیرماوە یەکێکیان ناوی" یا خەزار" بوو ئەوی دیکەشیان ناوی" پلکە ئاڵتون" بوو.

لەشاری کۆیە سێ گۆڕستانی گەورە هەیە، دەروێش خدرو گۆڕستانی شەهیدان و گۆڕستانی کەکۆن. هەر گۆڕستانێک لەم گۆڕستانانە تایبەتە بە گەڕەکێک. دەروێش خدر تایبەتە بە مردووەکانی گەڕەکی بایز ئاغاو هەواوان، کەکۆن تایبەتە بە قەڵات و بەشێک لە گەڕەکی بەفری قەندی، گۆڕستانی شەهیدن تایبەتە بە مردووەکانی بەشێک لە گەڕەکی بەفری قەندی و گەڕەکی جوولەکان.

لەشاری کۆیە ئەم چوار گەڕەکەی

کە باسمان کردن کاتی خۆی هەبوو، بەڵام لەکۆتایی پەنجاکان گەڕەکی سەرباغ کە بە گردی جوولەکەکان ناسراوە دروست کرا، کە ئەم گردە لەلایەن قائیمقام هادی چاوشلی دابەش کرا. یەکەم خانوو خانووی مام مستەفای دۆندرمە فرۆش بوو، دووەم خانووی مەلا حەمید عەزیز بوو، سێیەم خانوو ماڵی کاک مەهدی بوو، چوارەم خانوو ماڵی حەمەدەسی تەکەوری بوو کە دۆستێکی نزیکی باوکم بوو.

جاران لەکۆیە چەند نانەوایەک هەبوون کولێرەیان دروست دەکرد، لەوانە: مەلا تەها، وەستا مستەفای نانەوا، ماڵی حەمەگرانی بوو.

رۆژێکی مێژوویی هەیە لەکۆیە پێیدەڵێن رۆژی لافاوی" عەدەبەرەک" لەم رۆژەدا کە ١٩٥٧/٦/٥ بارانێکی بەتوند باری بووە هۆی ئەوەی کە ئەم پیاوە لەسەر ولاغەکەی بوو رووباری شیوی رەزان بیباو تەرمەکەیان دوای نیوەڕۆ لە کەونە پرد نزیک کانیلە گرتەوە. ئەم رۆژە بوو بەمێژوو، چونکە لەم وەختە ئەم باران بارینە چاوەڕێ نەدەکرا.

جاران لەکۆیە ئۆتۆمبێل زۆر کەم بوو، چەند کەسێک سەیارەیان هەبوو وەک جەلال حەویز، مستەفا مەروان، محەممەد مەروان، سمکۆی مام برایم، مام زرارو مام حەمید، جۆری سەیارەکان" تەنتە، مۆریس، پاسی دار" بوو لەکۆتایی پەنجاکان سەیارەی" جیب" ی، ئەمریکی بەچادر پەیدابوون کە بە" هندر" ئیشیان دەکرد، لەجیاتی" سلف ".

خەڵکی کە سەفەریان دەکرد بۆ هەولێر یا کەرکووک زۆرمەینەتی و نا رەحەتیان دەدیت لەرێگا، لەبەر خراپی رێگا، خەڵکی هەردەبوو بێنەخوار پاڵ بە سەیارەکەوە بنێت، جاری واهەبوو شەوانە لەرێگا دەمانەوە کە دەگەیشتینە هەولێر یا کەرکووک دەبوو خەبەرمان رەوانەی کۆیە بکردبایە کە گەیشتین، کۆیە پێش ژیانی ئەوکات. دەگێڕنەوە رێگا کەرکووک - کۆیە پێش رێگای هەولێر هەبووە. جاران دەبوو زنجیر بەکاربێنن بۆ تایەی سەیارە لەترسی چەقین.

لەبیرمە کە منداڵ بووم لەگەڵ ماڵەوەمان چووین بۆ رانیە، ئەوکات رێگای ئۆتۆمبێل نەبوو تا گوندی سەرخە لە نزیک هیزۆپ بە ولاغ دەچووین، ئەوکات چەند کاروانچییەک لەکۆیە هەبوون لەوانە: حەمە غەریبی کاروانچی، مام قادر، قولە، سمایل حەمە خان، حاجی رەزاو حاجی برایم، کە گەیشتینە" سەرخە" لەوێ بە سەیارە چووین بۆ رانیە، چونکە سەیارە لەرانیە هەبوو لەسلێمانی دەهات بۆ دۆکان و بە کەلەک" میرزا رۆستەم" دەپەڕاندراوە لە دەربەندی رانیەوە لەوێشەوە دەهات بۆ رانیە. ئەم زانیارییەم لەخزمێکی خۆم وەرگرت دەربارەی هاتنی سەیارە لەسلێمانییەوە بۆ رانیە، لەساڵانی ١٩٥٦ز رانیە زۆر بچووک بوو، لە فلکەی ناو بازاڕ و قولە تێنەدەپەڕی، ناوی ساردی کوێرەکانی بەجۆگە بەناو بازاڕدا دەڕۆیشتن، ئێوارەی ساڵانی پەنجا تا ساڵانی شەستی شاری کۆیە زۆر خۆش بوو چەند چایخانەیەک هەبوون کە ئێواران دادەنران لەسەر باخچەکانی شیوی رەزان و دەوروپشتی شار. لەمانە چایخانەی حەمە سەعید لە تەم تەما، چایخانەی سەر قەبرۆکان لەدەرگای خۆشناوەتی کە زاهیری مام رەشید کاروباری بەرێوەدەبرد. چایخانەی کانی لەسەر رێگای دەروێش خدر، کاک فائیق ئاغا مستەفا کاروباری بەرێوەدەبرد. چایخانەیەکیش هەبوو لەبن پردی ئازادی مام تەها بەرێوەی دەبرد. ئەم چایخانانە هەتا درەنگی شەو هەبوون.

کاتی خۆی کەئێمە منداڵ بووین هەندێک گەمەو یاری فۆلکلۆری لەم شارەدا هەبوون. وەک، قەلا قەلایانێ، چاو شیلکانێ، مەزراعانێ، پەلیکانێ، قۆچەقانی، جیخزە، کەوشەکانێ، کێل و بەردانێ، مووشانێ، هی کچانیش شیشانێ و پێنج بەردانێ و پەیانێ بوو.

جگە لەمە لەکۆیە بۆنەیەکی زۆر خۆشمان هەبوو ئەویش ساڵێ یەک دوو شەوبوو" شەوبەرات" بوو، لەکۆڵانان دەگەڕاین، لەدەرگای ماڵانمان دەداو دەمانگوت:" شەوی شەوبەراتێ، خودا دوو کوڕو کچتان

داتێ، کابانێ دەست لەماڵێ بگێرێ بەشی منداڵە ورتکان بنێرێ" خاوەن ماڵ قەسپ و نوقڵ و پارەیان دەداینێ. جاری واهەبوو ئاویان پێدادەکردین، یەکەم جار لەشەوی شەوبەرات رووت کرام لەبن تاقی ماڵی حەمە ئاغا کابرایەک سەرو دەمامکی کردبوو هاواری کرد گوتی: هەرچی پێتانە داینێن. کابرا لێمان نزیک بۆوە کیسە پڕەکەی لەدەست ستاندین و بردی من و براکەم بەدەست بەتاڵی گەڕاینەوە. لەماڵەوە کە چاویان بەئێمە کەوت غەمبارین، گوتیان: چی بووە؟ ئێمەش رووداوەکەمان بۆ گێرانەوەو باوکم پارەی داینێ و قەرەبووی کردینەوە لەجیاتی دزە.

لەشاری کۆیە چەند پیرەژنە دیانێک هەبوون وەک" هەنیسە، وارێ" ئارەقیان دروست دەکرد بە جام دەیانفرۆشتە منداڵە موسڵمان. کە ئارەقەکەیان بۆ لە شووشە دەکردن بە منداڵە موسڵمانەکانیان دەگوت:" بخۆنەوە قوزەرقورتان بێ ".

لەنزیک ئەم شارە هەندێک هاوینە هەواری خۆشی هەیە وەک چنارۆک و ئۆمەر خوچان و کانی ئۆمەر ئاغاو جەلی و نازەنین و حەمامۆک. جگە لەمە لەنزیک ئەم شارە" ئاوی مەعدەنی" هەیە، کە بۆ نەخۆشی پێست بەکاردێت، وەک ئاوی" گەراوان" لەدۆڵی ئەسحابان و ئاوی گەراوانی ناو رووباری جەلی. جگە لەمە لەو شارە گەچ و نەوت هەیە. نەوت لەسالآنی حەفتا بەئاشکرا بینرایەوە لەناوچەی شیواشۆک. وەک لەمێژوودا باس کراوە.

هەر لەکۆنەوە کۆیە مەیدانی ململانێی بیرورای سیاسی بووە، لەسالآنی دوای ۱۹۱۸ز خەلکی کۆیە تەقەیان لەجێگری حاکمی ئیداری ئینگلیز" برادشۆ" کرد. داوای دابەشکردنی گەنجینەی دەوڵەتیان دەکرد. ئەمە خۆی لەخۆیدا ئەوە دەگەیەنێت کە بیری بەلشەڤی واتا شیوعییەت گەیشتبووە ئەم شارە و باخە بەربوون.

دوای شۆڕشی ١٤ی گەلاوێژی ۱۹٥۸ز لەشاری کۆیە لەبیرمە هەندێک رێکخراوی شیوعییەکان هەبوو یەکێک لەمانە" بارەگای مافی ئافرەتان" بوو کە لەپشت کۆنە کتێبخانەی کۆبوو، بەرێز" خەجیج خان" لێپرسراوی ئەم شوێنەبوو. ئەم ژنە قارەمانە شۆڕشگێڕە زۆر هێژاو لێهاتوو بوو کە بە زیرەکی خۆی تا رادەیەکی زۆر توانی کار بکاتە سەر هوشیارکردنەوەی ژیانی شاری کۆیە. لەم شارەدا لەبیرمە لەساڵی ۱۹٥۸" المقاومە الشعبی - واتا بەرگری میللی" هەبوو مەشقیان دەکرد لەسەرای کۆن. بەرگی خاکیان لەبەربوو پانتۆڕەکانیان کورت بوو، جگەلەمە لەبیرمە دووکەس لەکۆیە رۆژنامەیان دەفرۆشت یەکێکیان ناوی حەمە بگرەز بوو کە رۆژنامەی "خەبات"ی دەفرۆشت، ئەوی دیکەیان" بەشیرەکۆر" بوو کە دیان بوو رۆژنامەی" ئازادی" دەفرۆشت، بەیانیان ئەم دوو رۆژنامەفرۆشە لەناو بازاڕی گەورە لەکاتی هاوار هاوارو دەنگ بەرزکردنەوە بەسەر یەکتریدا لێیان دەبوو بەشەڕ.

حەمە بگرەز هاواری دەکردو دەیگوت:" خەبات، خەبات ".

بەشیرە کۆریش دەیگوت" داری ئازادی بەخوێن ئاو نەدرێ قەت بەرناگرێ، سەربەخۆیی بێ فیداکاری ئەبەد سەرناگرێ ".

لەم رۆژگارەوە ململانێی سیاسی هەبوو لەم شارە، هەر زوو زوو خۆپێشاندان دەکرا، لەکاتی خۆپێشاندان کرێکار خاکەناسی لەسەر شان نابوو و جوتیار داسی بەدەستەوەبوو، بەرگدروو مەقەس و نیوگەزی بەدەستەوەبوو، لەپێشیان مامۆستایەک بەناوی" بلال" درویش دەیگوت:

لەسەریاندە کەریم لەسەریاندە
مەیان هێڵە
گەل و سوپای مەزن بە خائینان
مەپارێزە

ئەمەی خستمەڕوو هەندێک زانیاری بوو دەربارەی شوێنەوارەکانی کۆیە، هەر کەسێک زانیاری دیکەی هەیە با هیمەت بکاو مشتێکی دیکە بخاتە سەر خەرمانی زانیارییەکان بۆنەوەی بابەتەکە بە پێزتر و دەوڵەمەندتر بێت.

خواردنە میللییەکانی خەڵکی هەولێر

د.هیمداد حوسێن

پێشەکی:

رەنگە ئەم ناونیشانە سەیر بێتە بەرچاو، خواردن چییە؟! بەڵام خۆی لە راستیدا هەر میللەتەو تایبەتمەندی خۆی هەیە، لە هەموو بوارەکانی ژیاندا، ئادەمیزاد رەنگە بەرگەی هەموو کەش و هەوایەک نەگرێت و بەناوچەی هەرێمی خۆی راهاتبێ، خۆ رووەک و گیاو گوڵیش هەر بە هەمان شێوە زەمینەی خۆیان هەیە و لەناوچەی خۆیان دەرسکێن، بەهاران خەڵکی روو لەو خواردنانە دەکەن، کە بەگیاو گژلی کوردستان و رووەکی خۆرسک دەروێن، لەگەڵ چەند کابانێک دانیشتبووم، هەندە بەتام باسی ئەو خواردنانەو دروست کردنەکەیان دەکرد، تەماحیت دەچووێ، بیرم لەوە کردەوە، بینووسمەوە.

گیروگرفتی ئەم جۆرە نووسینانە ئەوەیە لەهەر ناوچەیەک و خواردنەکان ناوەکانیان دەگۆڕێ و رووەکەکانیش کەم و زۆر جوایەزییەکیان هەیە، ئەو خواردنانە لە دەشتی هەولێرێ دەخورێ رەنگە لە جێی دیش هەروەبن.

بۆ کاری ئاسان کردن و جیاوازکردنەوە، بەشێوەی خواردنە شل و خەستەکان و ئەو خواردنانەی لە هەولێر دروست دەکرێن، جیاکراونەتەوە.

بە ئومێدم رێنوێنییەک بێ بۆ ئامادەکردنی ئەم جۆرە خواردنە میللییانەی میللەتەکەمان و لە نووسینەوەی کەلتوورو کەلەپووری دێرین و دەوڵەمەندمان هەنگاوێک بێت.

*** خواردنە خەستە میللییەکان.**

*** کاردی بەگەنم:-** کەرەستەکان (کاردی، گەنمەکوتاو، خوێ، ئاو، رۆن)

کاردییەکە زەرد دەکرێ و بەترشی سماق لەبەردەخرێ، دوایی گەنمەکوتاوی بۆ زەرد دەکرێ تێکەڵ دەکرێ لەگەڵ کاردییەکە، بەڵام کاردییەکە پاش زەرد کردنی دەپاڵێورێ، ئینجا تێکەڵ بە گەنمەکە دەکرێ ئینجا جوان دەکوڵێنرێ تاکو خەست دەکرێتەوە، پاشان رۆنی قرچاوی پێدادەکرێ یاخود هەندێ جار لە جیاتی گەنمەکوتاو، برنجی تێدەکرێ پێی دەڵێن (کاردی بە برنجی)

*** گەنمەکوتای بەسلق:-** کەرەستەکان " گەنمەکوتای، سلق، رۆن، ئاو، خوێ، ترشی، سماق)

گەمەکوتاوەکە زەرد دەکرێ تا جوان دەکوڵێ سلقەکەش لەناو رۆن زەرد دەکرێ و ئینجا ئاوی سماقی تێدەکەین لەگەڵ گەنمەکوتاوەکە تاکو خەست دەبێتەوە ئینجا بە گەرمی پێشکەش دەکرێ.

*** ساوەر بەتۆڵەکە:-** کەرستەکانی (تۆڵەکە، ساوەر، رۆن، ئاو خوێ)

تۆڵەکەکە زەرد دەکرێ دەپاڵێورێ ئینجا رۆن دەقرچێنرێ تۆڵەکەکەی تێدەکرێ تاکو سووردەبێتەوە ئینجا ئاوی تێدەکرێ بەپێی ساوەرەکە دوایی ساوەرەکەی تێدەکرێ دوای تەواو کوڵانی خەست دەبێتەوەو لەیەکتر دەئاڵێن.

*** پلاو گامێش:-** کەرستەکان (گەنمەکوتاو، رۆن، ئاو، خوێ، کشمیش)

گەنمەکوتاوەکە وەکو برنج زەرد دەکرێ و دەپاڵێورێ پاشان وەکو پلاوی برنج نانی لەژێر دادەنرێ و رۆنی داغ بووی بەسەردا دەکرێ دەمی پێدەکێشرێ دوایی لەگەڵ ماستاو یان شلە لەگەڵ سەوزە دەخورێ.

*** قەرە خەرمان:-** کەرستەکانی (قـەرە خـەرمـان، رۆن، خـوێ، کشمیش).

قەرە خەرمان خواردنێکی میللیی کوردییە لە شێوەی ساوەرە هاوینان خەڵک لە گەنم دروستی دەکەن پێش ئەوەی گەنمەکە بە تەواوەتی پێبگات، کە بە شێوەیەکی قبوولی لێدەنرێ، ئەویش رۆنی بۆ داغ دەکرێ دوایی ئاوی تێدەکرێ بەپێی قەرە خەرمانەکە ئینجا قەرە خەرمانەکەی تێدەکرێ تاکو خەست دەبێتەوە، لەگەڵ شلە یان زەڵاتە دەخورێ.

*** پیرخەنی (پیرخەنیلە):-** کەرستەکانی (وردە ساوەر، رۆن، ئاو، پیاز، خوێ)

پیازو رۆنەکە سووردەکەینەوە ئینجا ئاوی تێدەکرێ بەپێی وردە ساوەرەکە، کە ئاوەکە کوڵا وردە ساوەرەکەی تێدەکەین تاکو خەست دەبێتەوە.

*** پەردە پلاو:-** کەرستەکانی (برنج، کشمیش، قیمە، پەتاتە، هەرشتە، رۆن، دۆشاو، خوێ)

برنجەکە دەکرێتە ئاوەوە، واتە دەشۆردرێتەوە، زەرد دەکرێ و دەپاڵێورێ، دوایی چەند شتێکی بۆ سوور دەکرێتەوە وەکو قیمە، پەتاتە، کشمیش، هەرشتە، ئەم شتانە لەگەڵ رۆن و دۆشاوی تەماتە سووردەکرێنەوە دوایێ لەژێر مەنجەڵەکە نان دادەنرێ چین چین برنج و قیمە و هەرشتەکە دادەنرێت و ئینجا دەخرێتە سەر ئاگرێکی کزو رۆنی قرچاوی بەسەردا دەکرێت و وازی لێدەهێنرێ تاکو جوان دەم دەکێشێ و ئامادە دەکرێ بۆ خواردن، کە خواردنێکی فۆلکلۆری کوردییەو لە هەولێریش دروست دەکرێ.

*** گەشکەک:-** کەرستەکان (گەنمەکوتاو، گۆشت، رۆن، ئاو، خوێ)

گۆشتەکە جوان دەکوڵێنرێ ئینجا ئاوی دیکەی تێدەکەین تاکو دەکوڵێ ئینجا ئەگەر گۆشتەکە زۆر چەور بێ، ئەوا رۆنی کەمتر تێدەکرێ ئینجا گەنمەکەی تێدەکرێ تاکو خەست دەبێتەوە ئامادە دەکرێ بۆ خواردن.

*** یاپراخ (دۆڵمە):-** کەرستەکانی (برنج، قیمە، کودی، باینجان، تەماتە، سلق، گەڵامێو، سماق، شبیت، پیاز، رۆن، ئاو، خوێ، بەهارات و زەردەچەوە).

برنجەکە دەشۆردرێتەوە دوایی ئاوی کودییەکە و باینجان و تەماتە و پیاز لەگەڵ قیمەو دۆشاو سوور دەکرێتەوە دەخرێتە ناو برنجەکە ئینجا برنجەکە دەخرێتە ناو ئەو کەرستانەو دەپێچرێنەوە چین بە چین دوایی بە گوێرەی برنجەکە ئاوی گەرمی تێدەکرێ لەگەڵ هەندێ ئاوی سماق تاکو دەکوڵێ.

*** قبولی بە مریشک:** (برنج، گۆشتی، مریشک، رۆن، ئاو، خوێ).

گۆشتەکە دەکوڵێنرێ تاکو گۆشتاوەکە پەیدا دەبێ، ئاوی تێدەکرێ بەپێی برنجەکە ئەوجا برنجەکەی تێدەکەی لەگەڵ خوێ تاکو خەست دەبێتەوەو لێک دەئاڵێن قبولی، بەمریشکی لێدەردەچێ.

*** خواردنە شلە میللییەکان**

*** ماشێنە:** (ماش، ئاو، خوێ، رۆن، گەنمەکوتاو، پیاز).

خواردنێکی زستانەیە بەتایبەتی بە رۆژانی باران و سارد، بەم شێوەیە لێدەنرێ: گەنمەکوتاو لەگەڵ ماشی رەش دەخرێتە سەر ئاگر تاکو جوان لێک دەئاڵێن و دەپشکوێ ئینجا رۆن و پیازی بۆ دەقرچێندرێ و تێدەکرێ، لەگەڵ بیبەری تیژ تاکو پێدەگات.

*** نیسک بەترش:** (نیسک، دۆشاوی تەماتە(ئاوەتەماتە)، کەرەوز، رۆن، پیاز، برنج، سلق).

نیسکەکە دەخرێتە سەر ئاگر تا وەکو دەکوڵێ لەگەڵ هەندێ برنج، بێگومان لەسەرەتادا رۆن و پیازی تێدەکرێ ئینجا هەندێ ئاو ئینجا نیسک و برنجەکە دوای کوڵانی هەندێ دۆشاوی تەماتەو خوێی تێدەکرێ لەگەڵ کەرەوز سلقیش تاکو کوڵانی بۆ ئەوەی تام بگرێ ئینجا بەشێوەی شۆربا دەخورێ.

*** نیسکێنە:** (نیسک، برنج، پیاز، رۆن، خوێ، زەردەچەوە و بەهارات، کەرەوز)

پیازەکە لەگەڵ رۆنەکە دەقرچێندرێ دوایی ئاوی تێدەکرێ لەگەڵ بەهارات و زەردەچەوەکە دوایی نیسک و برنجەکەی تێدەکرێ کەرەوزی هوردکرای تاکو پێدەگات بەشێوەی شۆربا دەخورێ.

*** شۆربا بە ساوار:** (رۆن، ساوەر، ئاو، خوێ)

رۆنەکە دەقرچێنرێ ئینجا ئاوی و پاشان ساوەرەکەی تێدەکرێ.

*** شیربرنج:** (برنج، شیر، رۆن، ئاو، خوێ)

رۆنەکە دەقرچێنرێ و تۆزێک ئاوی تێدەکرێ لەگەڵ شیر تاکو

دەکولێ، ئینجا برنجەکەی تێدەکرێ لەگەڵ خوێ تاکو برنجەکە لێک دەئاڵێ بەشێوەی شۆربا دەردەچێ.

* **دۆکولیو:** (ماست، ئاو، گەنمەکوتاو، جاترە)

لە پێشدا ماستەکە دەکەین بە ماستاو و گەنمەکە زەرد دەکرێ ئەوجا ماستاوەکەی تێدەکەین و جاترەکەشی تێدەکەین تێکی دەدەین، بە بەردەوامی بۆ ئەوەی هەڵنەگەرێ بەشێوەی شۆربا دەردەچێ.

* **قەواوی:** (گۆشتی قەڵەو، ماست، جاترە، ئاو، خوێ، رۆن)

رۆنەکە دەقرچێندرێ ئەگەر گۆشتەکە قەڵەو نەبێ و ئەگەر قەڵەوبێ پێویست ناکات. گۆشتەکەی تێدەکرێ ئینجا تا ماوەیەک ماستەکە لە مەکینە دەدرێ بۆ ئەوەی لووس بێ دەکرێ بە ماستاو لە گۆشتەکە دەکرێ کاتێ گۆشتەکە کوڵابێ ئەوجا جاترەی تێدەکرێ تێکی دەدەین بەبەردەوامی بۆ ئەوەی هەڵنەگەرێ.

* **گیپە:** (سەرو پێی مەر، ورگ و ریخەڵۆکەکانی، برنج، کشمیش، بەهارات و زەردەچەوە، ئاو، خوێ).

سەرو پێیەکان لەگەڵ ریخەڵۆکەکان لەسەر ئاگرێک دادەنرێ بۆ ئەوەی بکولێت، ورگەکەش پاش پاک کردنەوەی پارچە پارچە دەکرێ بەشێوەی گەورەو بەشێوەی تورەکە دەدورێت ئینجا کشمیش و بەهارات و زەردەچەوە دەخرێتە ناو برنجەکە، برنجەکەش دەخرێتە ناو تورەکەکانی (ورگە مەر) ئینجا بە دەزووی سپی دەدورێتەوە ئینجا دوو سێ کون لە گیپەکان دەکەن تا هەڵنەوەشێن پاشان دەکولێ و پێشکەش دەکرێ.

* **زۆرچکار:** (پیاز، پەنیر، خوێ، ئاو، رۆن).

پیاز و رۆنەکە سووردەکرێتەوە پەنیری هوردکراوی تێدەکرێ تاکو سوور دەبێتەوە، ئینجا ئاوی تێدەکرێ تاکو دەکولێت نانی تێدەگوشرێ.

* **هێلکاو:** (پونگ، برنج، دوو تاسێ هێلکە، دۆشاوی تەماتە، رۆن، پیاز، برنج)

یەکەمجار هێلکەکە دەکرێ بە هێلکەو رۆن، پاشان رۆن و پیاز دەکرێ و دۆشاوی تەماتەی تێدەکرێ، ئینجا ئاوی تێدەکرێ تاکو دەکولێ ،پاشان پونگ و برنج دەکرێتە ناوی بەشێوەی شۆرباو ئینجا پاش کەمێک هێلکەکە ورد ورد دەکرێ و دەکرێتە ناوی و بەگەرمی پێشکەش دەکرێ.

* **دۆینە:** (شیرێژ، بروێش(برووش)، رۆن، خوێ، ئاو)

شیرێژ خاو دەکرێتەوە لەگەڵ بروێش لە ئاوی دەکەن هەندێ خوێ تێدەکرێ و دەکرێتە سەر ئاگر لە سەرەتادا کەمێک رۆنی تێدەکەن ئینجا بەشێوەی شۆربا دەردەچێ و دەخورێت،کە خواردنێکی فۆلکلۆری کوردییە لە کوردستان و بەتایبەتیش هەولێر زۆر باوە.

* **شلە میللییەکان (مەرەگە)**

* **کەنگر بەترش:** (کەنگر، دۆشاوی تەماتە، پیاز، رۆن، ئاو، خوێ).

کەنگرەکە زەرد دەکرێ دەپاڵێورێ ئینجا رۆن و پیاز سووردەکرێتەوەو کەنگرەکەی تێدەکرێ و ئاو و خوێی تێدەکرێ تاکو دەکولێ، ئینجا دۆشاوەکەی تێدەکرێ تاکو دەکولێ و لەگەڵ برنج دەخورێ.

* **پیازاو:** (پیاز، دۆشاوی تەماتە، رۆن، خوێ، ئاو، لەتکەنۆک، گۆشتی مەر).

گۆشتەکە چاک دەکولێنرێ پاشان رۆن و پیازو دۆشاوەکە لەسەر ئاگر دادەنرێ تا ماوەیەک ئینجا گۆشتاو و گۆشتەکەی تێدەکرێ لەگەڵ برنج یان بەتەنیا دەخورێ.

* **شلەی ماشەسپی:** (ماشە سپی، پیاز، رۆن، ئاو، خوێ)

ماشەکە دەکولێندرێ و ئینجا دەپاڵێورێ دوایی رۆن و پیاز سووردەکرێتەوە و ئاوی تێدەکرێ لەگەڵ خوێ تاکو دەکولێ، ئینجا دۆشاو و ماشە سپییەکەی تێدەکرێ.

* **شلەی بامیەو باینجان:** (بامیەو باینجان، دۆشاوی تەماتە، پیاز، رۆن، ئاو،خوێ)

پیازو رۆنەکە سووردەکرێتەوە لەگەڵ باینجانەکە ئاوی تێدەکەین تاکو دەکولێ، پاشان دۆشاوەکەی تێدەکەین و لەگەڵ بامیەکان تاکو دەکولێت.

* **شلەی تەماتە:** (تەماتە، رۆن، ئاو، خوێ، پیاز)

پیازو رۆنەکەی سووردەکرێتەوە ئینجا تەماتەکەی تێدەکرێ تاکو دەکولێ ئەوجا بەپێی ئارەزوو ئاو و خوێی تێدەکرێ.

* **شلەی فاسۆلیا:** (فاسۆلیا، ئاو، خوێ، رۆن، دۆشاوی تەماتە)

رۆنەکە دەقرچێندرێ دۆشاوی تەماتەو ئاو و خوێیەکەی تێدەکرێ کە فاسۆلیاکە پێشتر زەردکراوە تاکو دەکولێ و نابێ پیازی تێبکەی، چونکە فاسۆلیاکە دەبات.

* **شلەی پەڵپینە:** (دۆشاوی تەماتە، پەڵپینە " پرپرە"، ئاو، خوێ، رۆن)

ئاو و خوێ و رۆن و دۆشاوی تەماتەکە باش دەکوڵێنرێ ئینجا پرپرەکەی تێدەکرێ و هەندێ جار لەگەڵ کفتەی برویش پێشکەش دەکرێ و ئەم جۆرە شلە لەناوچەی کۆیە زۆر دەخورێ.

* **خواردنە رووەکییە میللییەکان.**

* **قەیسی و رۆن** (قەیسی، رۆن، ئاو، خوێ، شەکر)

قەیسییەکە دەکوڵێندرێ بە کەوچک پاندەکرێتەوە بۆ ئەوەی جوان لێک بئاڵێ ئینجا شەکری تێدەکرێ لەگەڵ هەندێ خوێ، ئینجا رۆنی قرچاوی بەسەردا دەکرێ.

* **هەرمێ و رون:** (هەرمێ، رۆن، خوێ، ئاو، شەکر)

هەرمێیەکە ورد دەکرێ و دەکوڵێنرێ و پاشان شەکری تێدەکرێ لەگەڵ خوێ، ئینجا رۆنی قرچاوی بەسەردا دەکرێ و پێشکەش دەکرێ.

* **دۆشاو و رۆن: (حاسیلکە):** (رۆن، دۆشاوی خورما)

رۆنەکە بە گوێرەی پێویست دەقرچێندرێ و دۆشاوەکەی تێدەکرێ و نانی تێدەگوشرێ و دەخورێ، کە یەکێکە لە خواردنە قورسەکان.

* **تەماتەو رۆن:** (تەماتە، رۆن، پیاز، خوێ)

پیازو رۆنەکە سووردەکرێتەوەو تەماتەکە قاش قاش دەکرێ و دەکرێتە ناوی تاوەکو سوور دەبێتەوە، ئامادە دەکرێ بۆ خواردن.

* **حەلوا و رۆن:** (ئارد، رۆن، شەکر، ئاو، کەمێک خوێ)

رۆنەکە باش دەقرچێنرێ پاشان ئاردەکەی تێدەکرێ سوور دەکرێتەوە هەتاوەکو رەنگی قاوەیی دەبێ، ئینجا شەکر لەگەڵ ئاوەکە وەکو شەکراو دەکرێتە ناوی پاشان خەست دەبێتەوەو پێشکەش دەکرێ.

* **پەلوی کودی:** (کودی، رۆن، ئاو، خوێ).

کودییەکە هورد دەکرێ و زەرد دەکرێ و دەیپاڵێوین و ئینجا رۆن دەقرچێنرێ، کودییەکەی تێدەکەین لەگەڵ خوێ تا جوان سووردەبێتەوە رەنگێکی پرتەقاڵی دەردەچێ.

* **سلقی سوورکراوە:** (سلق، خوێ، رۆن، ئاو)

سلقەکە ورد دەکرێ لەگەڵ خوێ زەرد دەکرێ پاشان رۆن و پیازو هێلکەی لەگەڵ تێکەڵاو دەکرێ و سووردەکرێتەوە.

* **خواردنە گیاییە سروشتییەکان.**

* **تۆڵەکە(تۆرکە):** (رۆن، پیاز، هێلکە، تۆڵەکە)

تۆڵەکە گیایەکی بەهارییە بەشێوەیەکی سرووشتی لە دەشت و دەر سەوز دەبێ، کە بەم شێوەیە ئامادە دەکرێ: تۆڵەکە، زەرد دەکرێ دوای پاڵاوتنی لەناو رۆن و پیاز و هێلکەدا سووردەکرێتەوە ئینجا پێشکەش دەکرێ.

* **کەنگر:** (رۆن، خوێ، هێلکە، ئاو)

خواردنێکی بەهارییە، کە لە شاخەکاندا دەروێ بەمجۆرە ئامادە دەکرێ: کەنگرەکە دوای ورد کردنی زەرد دەکرێ دوایی دەپاڵێورێ ئینجا لەناو رۆن و پیازو هێلکە سوورْ دەکرێتەوەو پێشکەش دەکرێ.

* **کەنگر کەباب:** (کەنگر ماسی): (ئارد، رۆن، کەنگر، خوێ، ئاو)

کەنگرەکە زەرد دەکرێ ئارد و هێلکەی تێکەڵ دەکرێ بەیەکەوە ئینجا کەنگرەکان لەناو هێلکەو ئاردەکە هەڵدەکێشین و دەیخەینە ناو رۆنی قرچاو دانە دانە تاکو جوان سوور دەبنەوەو پێشکەش دەکرێ.

* **کاردی:** (کاردی(کاردوو)، سماق، رۆن، پیاز)

کاردییەکە جوان زەرد دەکرێ و بە سماق لە بر دەخرێ، بۆ ئەوەی زمان نەبرێ دوایی لەناو رۆن و پیازدا سووردەکرێتەوە ئینجا پێشکەش دەکرێ.

* **کارگ (قارچک):**

بەمشێوەیە ئامادە دەکرێ: کارگەکە بە هێشکی دەبرژێنرێ و وەکو گۆشت دەخورێ،یاخود زەرد دەکرێ دوایی لەناو رۆن و پیاز وەکو کەنگر سووردەکرێتەوە.

* **پونگ:**

گیایەکی بەهارییە لە دەشت و دەر دەروێ بۆ زۆربەی چێشتە فۆلکلۆرییەکان بەکار دەهێنرێ و تێی دەکرێ.

* **خواردنی بەرهەمی ئاژەڵی**

* **کەرە:** ئەو خواردنە کاتێک پەیدا دەبێ، کە بەهاران ماست زۆر دەبێ. ماست دەژێنن بەمەشکە هەتا رۆن لە ماستەکە جیا دەبێتەوە، کە بەشێوەی تۆپەڵی خڕ لە مەشکەکە دێتە دەرێ و دۆیەکەش وەک ماستاو

دەخۆنەوە.

* **پەنیر:** ئەمەش لە کاتی بەهاران دروستدەکرێ لە ماستی مەڕ، کە شیرەکە زۆر دەکوڵێ تا خەست دەبێتەوە، دوای هەوێن دەخەنە ناو شیرەکە تاکو ببێ بە پەنیر، ئینجا ئەو پەنیرە دەخەنە ناو پێست بۆ ئەوەی خراپ نەبێ لە وەرزی زستان بیخۆن.

* **شیرێژ:** لەوە دروست دەبێ کە دۆی ناو مەشکە زۆر دەکوڵێنن تاکو خەست دەبێتەوە ئینجا دەیپاڵێون دەیخەنە ناو راوکەوە بۆ ئەوەی تیزاوکەکەی لێ جیا ببێتەوە ئەوەی لێی دەمێنێتەوە پێی دەڵێن شیرێژ.

* **کەشک:** " گەنم، کەشک، رۆن، خوێ، ئاو"

ئەم کەشکە بەهۆی ماستی مەڕەوە دروستدەکرێ، کە بەم شێوەیە ئامادە دەکرێ کەشکەکە لە ئاوی گەرم دەکرێ بۆ ئەوەی کەشکەکان بخوسێن،دوایێ گەنمەکە زەرد دەکرێ تا جوان دەکوڵێ ئینجا ئاوی کەشکەکان دەخەینە ناو گەنمەکوتاوەکە، ئینجا رۆنی قرچاوی بەسەردا دەکرێ و دەخورێ.

* **دۆفرۆ:** ئەوەیە کە لە شێوەی ماستدایە،کە بەهاران مەڕ بۆ یەکەمجار دەدۆشرێ، شیرەکەی دەبێ بەفرۆ لەبەرئەوەی تازە زاوە لەبەرئەوەش تامێکی شیرینی لێدێ.

* **قەیماغ:** خواردنێکی شیرەمەنییە کە شیرەکە دەکوڵێ، کە سارد دەبێتەوە قەیماغەکەی لێدەگرن دەیخەنە ناو شوێنێکی سارد بۆ ئەوەی رەق ببێ ئینجا دەخورێ بەتایبەتی بەیانیان.

* **هەنگوین و رۆن:** هەنگوین بەهۆی مێشی خۆماڵی دەستمان دەکەوێ، کە لەگەڵ رۆن واتە کەرە دەخورێ.

خواردنی هەویری.

* **نانی تیری:** نانێکی میللییە هەتاوەکو ئێستاش بەکاردەهێنرێ، نانەکە گەورەو تەنک یان ئەستوورە.

* **کولێرە پەنجەکێش:** کە هەویرەکە دەشێلدرێ دوایی بە ئاو و رۆن بە پەنجە نانەکەیان دەکەنەوە، کە ئەو نانەش بە پەنجە پاندەکرێتەوە.

* **ئاوساجی:** هەویرەکە بە خومرە ئامادە دەکرێ و دەبێ هەندێ شلتر لە هەویری نان ئامادەبکرێ ئینجا دوای ماوەیەک هەویرەکە هەڵدێ، دوایی لەسەر قاپێک پان دەکرێتەوە بە پەنجە پاشان لە رۆنی قرچاودا سوور دەکرێتەوە و (ئاوسیری)پێ دەڵێن..

* **شلکێنە:** هەویرەکە بە هێلکەو ئاو و خوێ تۆزێ بەشلی ئامادە دەکرێ پاشان بە کەوچکی گەورە بە ساجیدا دەکەی پاشان هەڵیدەگێریتەوە دوایی چەوری دەکەی و دەیخۆی.

* **کەلانە:** هەویرێکی وەک هەویری نانکردن ئامادە دەکەی پاشان پیازی تەڕ (شین) وڕد دەکەی لەگەڵ شەکر دەکرێتە ناو هەویرەکە،کە بەشێوەی نانی بچووک دروست دەکرێ و پاشان بەسەر سێڵیدا دەدەێ تا دەبرژێ و رۆنی لێدەدرێ و بە گەرمی دەخورێ.

* **لالەنگی:** ئاردی سفر لەگەڵ هێلکەو خومرە تێکەڵ دەکرێ دەیشێلەقێنین تاکو یەکدەگرن ئینجا بە کەوچکی خڕ دەیخەینە ناو رۆنەکە بۆ ئەوەی سوور ببنەوە دوایی شیلەی بۆ دەکەین دەیخەینە ناو شیلەکە، ئینجا دەخورێ.

* **دۆغەوا:** هەندێ خواردنی میللی هەیە، کە تایبەتە بە ناوچەیەک، وەک خواردنی (دۆغەوا) کە خواردنێکی میللیی کوردییە،کە تایبەتە بە ناوچەی هەولێر زیاتر، بەمشێوەیە دروست دەکرێ، ئەو کەرستانەی کە بۆی بەکاردەهێنرێ: برۆێش، هێلکە، ناسکی پیاز، بەم شێوەیە ئامادە دەکرێ، یەکەمجار رۆنەکە دەقرچێنرێ، ئینجا ماستەکە لوس دەکەین و تێیدەکەین و ئینجا کەرستەکان سووردەکەینەوەو دەخرێتە ناو کفتەکان، کە پێشتر برۆێشەکە خوسێنراوە ئەوجا کفتەکان دەخەینە ناو ماستاوەکە کە بە بەردەوامی تێکی دەدەین بۆ ئەوەی هەڵنەگەڕێ.

* **تیچمە:** ئەمەش خواردنێکی میللیی کوردییە، زیاتر لە هەولێر دروست دەکرێ، بەم شێوەیە: ناوی کولەکە یاخود باینجان دەکوڵێنرێ، قیمەی سوورکراوە دەخرێتە ناویان، ئینجا دەخرێتە ناو شلەکە وا پێشتر بۆی ئامادەکراوە،کە شلەکەش هەر لەو کەرستانە دروست دەکرێ.

* **کفتەی عەجەمی:** خواردنێکی میللیی کوردییە، بەم شێوەیە ئامادە دەکرێ، کە تایبەتە بە هەولێریان، زیاتر یەکەمجار برنجەکە زەرد دەکرێ دوای زەرد کردنی قیمە سوور دەکرێتەوە، برنجەکە لەگەڵ قیمەکە لێک دەدرێ، ئینجا بەشێوەی کفتە دەخرێتە ناو شلەکە، شلەکە رەنگێکی سپی هەیە، کە بە لەتەنۆک(لەپە) ئامادەکراوە ئینجا تاکو دەکوڵێ.

شایی و سەمای هەولێرییانی

پیرداود مەخموری

بەپێی لێتوژینەوە ئارکۆلۆژیی و ئەتنۆگرافییەکان، سەلمێندراوە کە شایی و سەما کۆنترین شێوەی چالاکی هونەری مرۆڤی سەر رووی زەمینە، هەر لەسەرەتای پەیدابوون و گەشەسەندنی کۆمەڵگەی مرۆڤایەتی....

ئەگەر چاوێک بەرابردوو و مێژووی گەلانی سەر زەمیندا بخشێنین، تەنانەت ئەگەر میتۆلۆژیای ئەو میللەتانە بخوێنینەوە و لێیان بکۆڵینەوە، ئەو راستییەمان بۆ ئاشکرا دەبێ کە دەڵێ: (هونەری شایی و سەما لە شارستانییەتی هەموو میللەتاندا هەیە، قەوارەکەی هەر چەند بێت، شایی و سەما لە هەموو لایەن و بوارەکانی ژیانی کۆمەڵگای مرۆڤایەتی وەک، لە دایکبوون، ژن هێنان، مردن و شەڕوشۆڕ و چەندین بواری دیکە). ١ شایی و سەما حالەتێکی داهێنان نییە، چونکە گواستنەوەیە لە نەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی دواتر، تەنانەت لە میللەتێکەوە بۆ میللەتێکی دیکە، لە گەڵ پاراستنی سادەترین بەشە هونەرییەکانی بۆ ئەوەی لە ناوەڕۆکی بابەتەکەمان دوور نەکەوینەوە، کە شایی و سەمای ناوچەی هەولێرە، کە رەنگە هەمان ئەو جۆرە شایی و سەمایەی لە ناوچە جیاجیاکانی هەولێر ئەنجام دەدرێن، هەمان جۆر لە ناوچەکانی دیکەی کوردستاندا هەبن، گۆرانی و شایی و سەمای فۆلکلۆری و میللی، هۆکارێکی سەرەکییە لە زیندوو مانەوەو کەمکردنەوەی ئەرک و ماندووبوونی کورد.

بە حوکمی ئەوەی کە هەولێر کۆنترین شارە لە سەر رووی زەمین و بە بەردەوام ژیانی تێدایە و پارێزگاری لە کیان و بەردەوامی خۆی کردووە، کەواتە لە هەموو ناوچەکانی دیکە پتر فۆلکلۆری شایی و سەمای هەیە. شایی و سەما لە هەولێر پەیوەندی بە ژیانی هەولێریانەوە هەیە و بە پێی ئاهەنگ و وەرزو بۆنە تایبەتییەکانی دەگۆڕێن، لە بەهارو کاتی دروێنە و کاروان و کاروانچیایەتی و.....هتد.

هەر جۆرە شایی و سەمایەک جل و بەرگی تایبەتی خۆی هەیە، بە شێوەیەکی گشتی شایی و سەما لە کوردەواری بە تایبەتی لە هەولێر بۆ چەند جۆرێک پۆلێن دەکرێت.

* **بە پێی شێوەی شاییەکە:** کە چەندین کەس لە ئافرەت و پیاو بەشداری تێدا دەکەن، کە شاییکاران دەستدەگرن و بە شێوەی بازنەیی، یان نیوە بازنە یا خود راستۆکی.
* **بەپێی جۆری شایی:** ئافرەت و پیاو بەشداردەبن.
* **شوێنی شایی:** هەر جۆرە شاییەک شوێنی دیاریکراوی خۆی هەیە.

بایەخدان بە لایەنی ئارکۆلۆژیای ژیانی کوردەواری و لێکۆڵینەوە لە هەندێ داب و نەریتی باپیران هەموو لایەک لێی بەرپرسن و هەر کەسێکیش مافی خۆیەتی چۆن مامەڵەی لەگەڵدا دەکات، بە مەرجێک کە رەسەنایەتی و مۆرکی کوردی لەدەست نەدات. بە قەناعەتی من ئەگەر ئەو بوارەی کەلتووری میللەتەکەمان فەرامۆش کرا، ئەوا دەستمان لە کونی هەمبانەی دێتە دەرێ، هیوا دارم کەس بە بەرەواژی لە مەسەلەکە نەگات، کەسیش پارووەیەکی چەوری پێوە نەخوات و کەسیش بە سەلەفیمان لە قەڵەم نەدات. لێرەدا پێشنیازی ئەوە دەکەم کە ئەدەب و هونەری میللی کوردەواریمان، ئەگەر وەک بابەتێکی پرۆگرامی خوێندن لە هەموو قۆناغەکانی خوێندن هەبێت، ئەوا پێویستە و زەروورەتێکە کە لە پەیمانگای هونەرە جوانەکان لە پاڵ

هونەرەکانی مۆسیقا و شانۆ، هونەری شایی و سەمای کوردەواری وەک بابەتێکی مەنهەجی بخوێندرێت.

ئەگەر ئاورێک لە رابردووی نزیک بدەینەوە و بزانین لەم بارەوە چی کراوە، سەرێک لە یەکێتی مامۆستایانی کوردستان بدەین و بڕیارەکانی کۆنگرەی شەقلاوەی ساڵی ١٩٦١ بخوێنینەوە، کە لە یەکێک لە بڕگەکانی بڕیارەکان هاتووە (گرنگی بە ئەدەب و هونەری فۆلکلۆری بدرێ و لە هەموو قوتابخانەکان بخوێندرێ) ٢ کە باس لە هونەری شایی و سەمای کوردەواریمان دەکەین، دەبێ هەر لە شایی و سەمای منداڵانەوە دەست پێبکەین، کە منداڵی کۆرپەڵەی سەر لانک چۆن هەڵدەپەڕێندرێ و چ جۆرە شایی و سەمایەکی پێدەکرێ و ئەو گۆرانییانەش چین کە لە گەڵ جۆری شاییەکاندا دەگوترێن، پاشان ئەو جۆرە شایی و هەڵپەڕین و سەمایانەی کە وەک یاری منداڵان و مێردمنداڵان لەسەر جۆخینان و گۆڕەپانەکانی لادێ دەگوتران و ئەنجام دەدران. هەندێ لەو یاریانەی منداڵان خۆیان لە قالبی شایی و سەمای کوردی دەنوێنن، بە تایبەتی:

* ئەو گەمە و یاریانەی کە تایبەتە بە کچان، دەستی یەکدی دەگرن و دەسوڕێنەوە و گۆرانی تایبەتی بۆ دەڵێن، (هەلەکسە، هەلەکسەما فاتەکە مەگری مەگری، هەی ریوی ریوی، چەندین جۆرە یاری دیکە).

* ئەو جۆرە شایی و سەمایەی کە لە کاتی بووک گواستنەوەدا دەکرێن، بەتایبەتی لە کاتی بووک هێنانە دەر لە ماڵی باوکی، کچان و کوڕانی شاییکەر بەتایبەتی لە داوەتکراوانی خزمی زاوا، جۆرە شایی و سەمایەکی تایبەت هەیە لە بووک بەڕێکردن، کە جۆرە چەپڵە لێدان و سەماو گۆرانییەکی بۆ دەگوترێ ئەو جۆرەیان لە دەشتی هەولێر زۆر باوی هەیە و گۆرانی (بووکانە بووکانە بووکێ)ی بۆ دەڵێن، هەمان دەستوور لە ناوچەکانی سیدەکان و میرگەسۆرو ناوچەکانی دیکە پێی دەگوترێ (نارین)، ئەویش جۆرە شایی و سەمایەکی لە گەڵدا دەکرێ.

* ئەو جۆرە شایی و سەمایانەی کە لە کاتی گەرەلاوژەی نەورۆز و بۆنە نەتەوەیی و ئایینییەکان ئەنجام دەدرێن.

شایی لە داب و نەریتی کۆن

شایی و سەما بەپێی میتۆلۆژیا جۆری زۆرە بەتایبەتی لە لادێکانی کوردستان هەروەک (شایی ئەجندان ئەوەی هەتاکو ئێستاش هیچی بۆ نەکراوە ئەوەیە پەیوەندی شایی و بەزم و سەمای کوردی بە پەندی کوردییەوە هەیە، رەنگە زۆر جار گوێ بیستی ئیدیۆمی (فشەی بنەسلاوەیی) بووبن، ئەوەیان لەوەوە هاتووە، کە لەم کۆرە گوندەی دەشتی هەولێر بە بۆنەو بێ بۆنەی تایبەت گەنجانی ئەو گوندە هەموو دانی ئێوارەیەک شایی و سەمایان دادەبەستا، بەڵام بێ ئەوەی بە شایی بچێ، ئێستاشی لە گەڵدابێ لە گەڕی شاییدا ئەگەر شاییەکە تێکچوو دەڵێن (بووە فشەی بنەسراوەیی) هەروەها پەندی کوردی ئەوەشی فەرامۆش نەکردووە کە دەڵێ: (شین و شایی دەستەوایی)، خۆ ئەگەر کەسێک نەویستبا کارێک ئەنجام بدات، پاشان رازی دەبوو ئەوجا خۆی وازی لێنەدەهێنا، دەیانگوت: (بە حەفتان نەدەچووە شایێی بە دوازدان نایەتە دەرێ).

* دیارە بەزۆری شاییکردن لە بۆنە خۆشەکاندا دەبێت، بۆیە کورد دەڵێ: (کەر تۆپیە و شایی سەیە)، هەروەها (پشیلە لە ماڵێ نییە، مشکان ترنی ترنیانە) ئەم دوو وشەی (ترنی ترنی) لە جیاتی شایی و سەما بەکارهاتووە.

* هەندێ جار شایی و سەما بۆ تەماعکارو خۆویستی بەکاردێ، کورد دەڵێ: (سەرچۆپی بدە سەی لۆلای تەشتی نانی رایدەکێشی).

* هەندێ جاریش بۆ نارێکی کارکردن بەکارهاتووە، کورد دەڵێ: (کوڕە نەیدەزانی شایی بکا دەیگوت عارد خوارە).

* لە کاتی شاییکردن و لە گەڕیێی شاییدا چەند کەسێک یان تاکە کەسێک هاوار دەکا و دەڵێ: (هەیدۆ هەیدۆ)، ئەو کوڕەی لە شایی رەشبەڵەک کچی لە دەستی نەبوایە، بەمجۆرە بانگی دەکرد، لێرەدا (دۆ) بەواتای ئافرەت دێ.

هەروەها کورد دەڵێ: (شایی لۆ دوانە گڕ لە هەموانە)، ئەم وشەی (گڕە) بە واتای ئاگر دێت.

شایی و حەیران

هونەری حەیران تایبەتمەندییەتی خۆی هەیە لە کاتی

شایی گێڕاندا، هەموو حەیرانبێژێک توانای ئەوەی نەبووە لە گەڕی شاییدا حەیران بچڕێ، بەزۆری حەیرانبێژ لە سەرچۆپی یاخود لە دوای سەرچۆپیکێش دەهات لە کاتی حەیران گوتندا نزمی شایی هێور دەکرایەوە تاکو حەیرانبێژ لە حەیرانەکەی تەواو دەبوو، زۆربەی ئەو حەیرانانەش سەربردەبوون یان بەسەرو پەرچەمێ نازدار حەیرانێی هەڵدەدا.

زۆربەمان سەربردەی ئەو حەیرانە دەزانین، کە کاتی خۆی ئافرەتێک بەبێ ڕەزامەندی خۆی دەدەنە کابرایەک، بۆیە لە کاتی جلەو کێشانی ئەو ولاغەی کە بووک لەسەر پشتییەتی، کابرا هاناو هاوار دەباتە بەر (سەید حەسەنی) ڕەشوانی، دەبا لێرەدا گوێ بۆ حەیرانبێژ شل بکەین و بزانین چۆن وەسفی دڵبەرەکەی دەکات و دەڵێ:

(حەیران لە گردی گۆمێ، بەژنی برندە بەیداخی ڕۆمێ، ئەمن دەمگۆتە نازدار حەیرانەکەی خۆم، ئەوەندەی زێڕ بەخۆوە مەکە، بەژنۆکەت گەلە ناسکە نەوەک لەگەڕێی شایێ بەژنت بچۆمێ).

جاران لەبەر ئەوەی زوڕنابێژ زۆر نەبوونەو بۆ هەموو شایی و داوەتێک نەدەچوون، بۆیە بەتایبەتی لە هەندێ گوندی بچووک شاییکردن بە گۆرانی و بەستەی تایبەت دەگەڕا. زۆربەی حەیرانبێژەکان بەستەی شایی و هەڵپەڕکێیان دەگوت، لەپێش هەموو ئەو حەیرانبێژانە (خدر حەیران) ی ئازیکەندی بوو، ئەو حەیرانبێژە ئەگەرچی خەڵکی ئازیکەند نییە، بەڵام چونکە زۆربەی ژیانی لەوێ بەسەر بردووە بۆیە ئەو نازناوەی بەسەردابڕاوە، ئەو حەیرانبێژە ڕۆژێک دەچێتە گوندی (خدر جیجە) کە شایی و بووک گواستنەوە دەبێ، ئەویش دەستدەکات بە مەقام گوتن، ئەگەرچی لێرەدا وشەی مەقام بەکارهاتووە کە بە واتای بەستەو گۆرانی دێت، نەوەک مەقامی ڕەسەنی کوردی، خدر حەیران دەڵێ:

هێی برام سەرێ من دێشی   دەردێ لەدرم وەی وەیە
سبەینەکێ سەحەری   فکرم چەغمیرەیە
خۆم لە چیای شۆڕ بوومەوە   گەیە خدرجیجەیە
شاییەک ئەوا دەگەڕێ   هەر لەمڕابی گەمەیە
فیقە فیقی شمشاران   تورتورەی دێوەرەیە
برادەر دەهاتنە پێشم   ئەوە خدر شایێرە

کاکە فەرموو دابەزە   دەمەکێ لادە ئێرە
چەند ڕۆژە شایی دەکەین   چەند یەکەین نابێ تێرە
ئەنگۆ بەبێ من هاتن   ئەمن و کردیە مەغدورە
هێ برا سەرێ من دێشێ   دەدرێ لەدرم بەژانە
تەسبێحەکەم وەردەگرت   دەستم کرد بە بەندانە
ئەمن وا بەندی دەرێم   شایەر وا ڕاوەستانە
شایەر خدر مەجیدە   ئەویان لە کێ زۆرزانە
ئەو شاییە لۆێ خۆشە   خزمی سێ چار گوندانە
دیە کارو خدرجە   ئازیکەند لە گەردانە
شاییەکم دادەبەستا   سۆر دەکرا لە کیژانە
پیرەژن هاتنە دەرێ   یەک یەکە لەمارانە
خوشکینە با بکەینێ   لەو داوەت و دیلانە
ئەو شایەرە غەریبە   لە کێ هات بەو نیوڕانە

سەما

سەما کردن لە شایی کوردی بە بەشێکی سەرەکی و گرنگ دەژمێردرێت، سەما جیاوازی لە گەڵ شاییکردن هەیە، شایی جۆرە هەژان و هەڵپەڕین و خۆ گونجاندنێکە بە کۆمەڵ ئەنجام دەدرێت، هەرچی سەمایە کارێکی تاکە کەسییە، ئەگەر چەند کەسێکیش بەشداری لێبکەن، ئەوا هەر کەسەو بە تەنیا سەما دەکات و بەزمەکە پتر جۆش دەدات و ئاهەنگەکە پتر دەڕازێنێتەوە، ئەمە لە لایەک، لە لایەکی دیکەشەوە شایی بۆنەو کاتی تایبەتی خۆی هەیە، لە هەموو ئاهەنگ و گەڕە لاوژەیەک ئەنجام نادرێت، هەرچی سەمایە جگە لەوەی کە لەگەڵ شایی کردنیشدا سەما دەکرێت، بەڵام لە بۆنەی بچووک و گەورەی هەمە جۆر ئەنجام دەدرێت. هەڵپەڕاندن و سەماپێکردنی منداڵ، کە تەمەنی لە شەشی مانگدا بێ، لە گەڵ سەماکردنەکەشی دایک جۆرە گۆرانییەکی بۆ دەڵێ و منداڵەکەشی لە گەڵ گۆرانییەکە بەجۆرە سەمایەک ڕادێ، پاشان ئەو جۆرە سەمایە دێت، کە منداڵی تەمەن (١٠ - ١٢) ساڵ ئەنجامیان دەدات، ئەخاسمە لە کاتی یاری و گەڕەلاوژەی منداڵان.

دەستگرتن و سەما کردن

سەرەتای دەستپێکردنی هەموو جۆرە شایی و سەمایەک

لەسەرەخۆ و هێدی دەبێت، تا شایی و شاییکەران گەرم دەبن، ئەو کاتەی هەڵپەڕکێ دەگاتە ئەوپەڕی گڕگرتن و خۆشی، لەو کاتەدا یەکێک لە شاییکەران لە ریزی شایی دەردەچێت و خۆی دەخزێنێتە ناوەڕاستی شاییەکە، دەستدەکات بە ئەنجامدانی جۆرە سەمایەک، کە جیاوازی هەیە لە گەڵ شاییەکە. هەموو جۆرەکانی شایی و سەمای کوردەواری بە هێڵێکی راست یاخود بە بازنەیی دەست دەگیرێت، ئەگەرچی جۆرە وێکچوونێک هەیە لە نێوان شایی و سەمای ناوچەکانی دیکەی کوردستان، وەلێ هەندێ جار جیاوازییەک بەدی دەکرێ لە نێوان ناوچەکان، تەنانەت گەلێ جار لە یەک جۆر شایی جیاوازی لە نێوان گوندێک و گوندێکی دیکەدا هەیە. رەنگە جیاوازییەکەشی ئەوەندە نەبێ، بەلام لە ناوچەکانی هەولێر ئەو جیاوازییە بەدی دەکرێ نەخاسمە لە دەستگرتن و سوڕانەوە و خۆ هەژاندنی شاییکەران و پێ کوتان و دەست قوتانی جەماوەری دەوری شایی.

جۆرەکانی شایی و سەما

شایی و سەمای کوردەواری بەزۆری دەکرێتە دوو بەشی سەرەکییەوە، کە ئەمانەن:

* شایی و سەمای ئاسان و لە سەرەخۆ، ئەم جۆرە شاییە بەزۆری ئافرەتان بەشداری لێ دەکەن، چونکە ئافرەت وەک پیاوان توانای هەڵبەزین و دابەزینی بە حێل و توندی پێناکرێ، جاری واش هەیە رەشبەڵەکیش دەکرێت، کە کوڕو کچ پێکەوە دەست دەگرن.

* شایی و هەڵپەڕکێی پیاوان، ئەو جۆرە هەڵپەڕکێیە بە زۆری کوڕانی گەنج ئەنجامی دەدەن، ئەو جۆرە شاییانە لەبەر ئەوەی بەزۆری و زۆر بە خێرایی و سووک و جوولەی شان و هەژانی سینگ و ناوقەدو پێ کوتان، بەگەرمی دەبێت، بۆیە ئافرەت زۆر بەشداری ناکەن، بەتایبەتی لە شایی (سووسکەیی).

جۆرەکانی دەستگرتن

لە شایی و هەڵپەڕکێی بەچەندین جۆر دەست دەگیرێت:

* گرتن و تێکپەڕاندنی پەنجەی بچووک (قلینچک)ی سەماکەر لە گەڵ پەنجەی بچووکی هەردوو شاییکەری (دەستەراست و دەستە چەپی)، دەست و باسکیش لە هەنیشکەوە بۆ پێشەوە دەبێت.

* جۆرێکی دیکەی دەستگرتنی شاییکەران پەنجەکان هەموویان تێکدەپڕن و قۆڵەکانیش تێکهەڵدەکێشرێت، ناو لەپیشی لێکدەدرێت و باسک و قۆڵ بۆ خوارەوە شۆڕدەکرێنەوە، هەردوو لاشانی شاییکەران لێکدەخشێ، دەستی چەپی سەرچۆپیکێش دەکەوێتە پێش دەستی راستی شاییکەری دوای خۆی، بەم شێوەیە تاکو دەگاتە گاوانی.

* دەست و باسک بۆ هەردوو لا درێژ دەکرێت، شاییکەران لەسەر شان یەکدی دەگرن، ئافرەت زۆر لەم جۆرە شاییەدا بەشداری ناکەن.

* گەلێ جار، لە هەندێ جۆرە شایی دەست ناگیرێت، شاییکەران بە شێوەیەکی بازنەیی دەسوڕێنەوە، بێ دەستگرتن، ئەم جۆرە شاییە دەکەوێتە قالبی سەما کردن هەرچەندە تاکەکەس ئەنجامی نادات، بەلکو بە کۆمەڵە، ئەو شایی گۆرانی (ئایشۆکێ وەیشی وەیشی) ی بۆ دەگوترێت.

جۆرەکانی شایی: (چۆپی)

رەنگە بە سەهوو نەچووبم ئەگەر بڵێم: ئەم جۆرە شاییە موڵکی میللەتی کوردە و مافی هیچ کەسێکی دیکە یاخود نەتەوەیەکی دی پێوە نییە، چونکە چۆپی لە وشەی (چەپەوە) هاتووە، کە شاییکەران لە کاتی رۆیشتن و شایی کردندا بۆ لای چەپ دەچن و دەسووڕێنەوە، بە حوکمی تێکەلاوی کورد لە گەڵ میللەتانی دراوسێی کورد، دیارە ئەم جۆرە شایی و سەمایە پەڕیوەتە لای ئەوانیش، لە زۆربەی شارو گوندەکانی عەرەبنشین شایی و سەمای چۆپی دەکرێت و هەمان ناویشی هەڵگرتووە بۆ ئەوەی پتر رایەکەمان بە بەڵگەی بەرجەستەکراو بسەلمێنین، راوبۆچوونی دوو زانای عارەب وەردەگرین.

* زانای خوالێخۆشبوو دکتۆر (مستەفا جەواد) لەو باوەڕەدایە، کە وشەی چۆپی بۆ خێڵێ (چۆبی) شۆپی دەگەڕێتەوە.

* زاناو زمانزان (جەلال حەنەفی) لە گەڵ رایەکەی (د. مستەفا جەواد) دا کۆکەو دەڵێ: وشەیەکی کوردییە و

شایی و سەمایێکی کوردەکانە.

لەو جۆرە شایی و سەمایەدا هەردوو توخمی نێرومێ بەشداری تێدا دەکەن و پێی دەگوترێت (رەشبەڵەک)، سەرچۆپی کێش دەستەسرێک یان هەر پارچە قوماشێکی جوان بە دەستەوە دەگرێت، هەڵی دەشەقێنێت و شاییەکە پتر جۆشدەدا، یەکێک لە شاییکەران لە گەری شاییکردن دێتە دەرەوە و بەتەنیا جۆرە سەمایەک ئەنجام دەدات، ئەو جۆرە سەماکردنە بەزۆری لە نزمی شاییەکەدا دەبێت، لەم جۆرە شاییەدا دەستی چەپی شاییکەری یەکەم دەکەوێتە پێشی دەستی راستی شاییکەری دوای خۆی، بەم شێوەیە تا کۆتایی.

*** فەقێیانە:**

رەنگە ئەو جۆرە شاییە جۆرە تایبەتمەندییەکی تێدا هەبێت، چونکە جاران لە حوجرەی مزگەوتەکان تەنیا فەقێکان ئەنجامیان دەدا، زۆر باویش نەبووە، تەنیا لە بۆنە ئایینی و دەرچوونی دەستەی مەلایان ئەنجامدراون، جۆرە وێکچوونێک هەیە لە نێوان شایی فەقێیانەو شایی (سووسکەیی)، جۆرە شاییەکی خێرایە، دەست و باسک تێکدەگیرێت و شۆڕدەکرێتەوە، لە کاتی هاتنەپێش دەستەکان بۆ پێشەوە بەرزدەکرێنەوە، پێی چەپ بڵند دەکرێت و تۆزێک بۆ لای راست دەچەمێندرێتەوە پێی راست بڵند دەبێت، لە گەڵ شۆڕ کردنەوە و چەماندنەوەی نیوەی سەرەوەی قەدی شاییکەران و راست دەبنەوە.

*** بابلەکان:**

ئەم جۆرە شاییە بەزۆری لە ناوچەکانی شێروان مازن و مێرگەسۆر ئەنجامدەدرێت، شاییکەران زۆری حەزی لێناکەن، لەبەر ئەوەی ماندووبوونێکی زۆری تێدایە، هەموو جوولە و کردارەکانیش خێران، پەنجەی بچووک دەگیرێت، لە هەنیشکەوە دەست و باسک بۆ پێشەوەیە، پێی چەپ هەنگاوێک بۆ پێشەوەو ناگەرێتەوە، لە دواییدا پێی چەپ هەنگاو دەنێت بێ گەڕانەوە، ئەم کردارە سێ جار دووبارە دەبێتەوە، پاشان شاییکاران، هەنگاوێک بۆ لای راست دەڕۆن و دەست شۆڕ دەکەنەوە، کچ و کوڕ بەشدارن، شاییکەران، پەنجەکانیان تێکدەپڕن لە کاتی شاییکردندا، چوونە ناو ئەڵقەی شاییکاران هاتنە دەر و چوونە ناو شایی دەبێ یاسای تایبەتی هەبێ، پیاو کە دەچێتە ناوشایی لە لای پێشەوەڕا دەچێت، ئافرەت بەپێچەوانەوە لەدواوەڕا دەچێتە شاییکردن، لە گەڵ دەست بەشاییکردن پێش هەموو شتێک چوار جار شان هەڵدەتەکێ، ئینجا پێی چەپ هەنگاوێک بۆ پێشەوە و پاشان دەگەڕێتەوە جێگای خۆی، ئینجا پێی راست دەچێتە پێشی و دەگەڕێتەوە، دوو جار پێی چەپ لەزەوی دەکوترێ، ئەم کردارە چەند جار دووبارە دەبێتەوە.

*** گوڵشێنی:**

ئەم جۆرە شاییە گەنجانەیە، کچ و کوڕ بەشداری تێدا دەکەن (رەشبەڵەک)، پەنجەی بچووک دەگیرێت، پێی چەپ هەنگاوێک بۆ پێشەوەو گەڕانەوەی بۆ شوێنی خۆی، پێی راست هەنگاوێک بۆ پێشەوەو گەڕاندنەوەی، دوو هەنگاو بۆ لای چەپ رۆیشتن، ئەم کردارە دووبارە دەبێتەوە، ئەم گۆرانییەشی لە گەڵدا دەگوترێت.

گــوڵ شــێنی شــێنی شــێنی
گــوڵ شــێن یا من مــاڵا من
گــوڵ شــێنی شــێنی شــێنی
ســەرێ مــەمکا عــەمــرا من

گۆرانیبێژێک بە تەنیا گۆرانی دەڵێ و شاییکەرانیش وەک کۆرس بۆی دەگێڕنەوە، گۆرانیەکەشی جۆرە حیوارێکە.

بابلیەکان کۆزێ فاتێ تو چیتکی ل بن کراتێ
جلیتکم بۆ میراتێ

*** سنجانێ:**

وشەی سنجانێ لە ناوی گوندێکی کوردستانی تورکیا هاتووە، رەنگە شاییەکەش هەر هی ئەو دەڤەرە بێ، بەلام پەڕیوەتەوە ناوچەکانی هەولێر، جۆرە شاییەکی یەکجار خێرایە، پەنجەی بچووک دەگیرێت، هەنگاوێک بەپێی چەپ بۆ پێشەوە، هەنگاوێک بە پێی راست بۆ پێشەوە، پاشان سێ هەنگاو بە پێی چەپ و سێشی بە پێی راست بۆ پێشەوەو دەست شۆڕ دەکرێتەوە.

*** ملاتێ:**

ئەم جۆرە شاییە تایبەتە بە ئافرەتانەوە، لەسەرەخۆو

سانایە، پەنجەکان تێکدەپەڕێندرێت، دەست و باسک بۆ خوارەوە شۆڕ دەکرێتەوە، تەنها شان هەڵدەتەکێ، لە گەڵ هەر سێ جار شان هەڵتەکاندندا جارێک سینگ دەهەژێت، دوای سینگ هەژاندن نیو هەنگاو پێی چەپ بۆ لای چەپ و لە گەڵیدا ئەژنۆ سووکە چەماندنەوەیەک دەکات.

*** سێ پێیی (سێ گاف)!**

ئەم شاییە لە هەموو دەڤەردکانی هەولێر هەیە لە دەشت و ناوچە شاخاوییەکان، سێ هەنگاو بۆ پێشەوە دەڕۆن بە پێی چەپ، پاشان هەنگاوێک بۆ دواوە بە پێی راست، هەنگاوێک بە پێی چەپ بۆ پێشەوەو گەڕانەوە بۆ دواوە، لە گەڵ جوولەیەکی لەسەرەخۆ بۆ لای راست، ئەم گۆرانییەشی لەگەڵدا دەگوترێت.

باعەدرێ خۆشی باعەدرێ
باعەدرێ گوندێ مەیە — باعەدرێ گوندێ فەللەیە

بەڵام لە هەولێر و دەشتەکانی بەزۆری گۆرانی نازدار و نازداری بۆ دەڵێن:

نازدارو نازدار نازدارێ بابی
خۆ من دەمزانی تو بۆ من نابی
رەشە رەیحانە خۆمی پێ رەشکەم
لە دوای بالاکەت دڵ بە کێ خۆشکەم

لە شایی سێ پێیی ئەوەی کە لە دەشتی هەولێر جیاوازی هەیە لە گەڵ ناوچەکانی دیکە، ئەوەیە خەڵکی دەشت بۆ لای راست دەڕۆن، بەڵام ئەوانی دیکە بۆ لای چەپ دەڕۆن لە شاییکردندا.

*** باگیێ:**

ئەو جۆرە پتر تایبەتمەندی (دیان) و فەلەکانی عەنکاوە و شەقلاوەی پێوە دیارە، هەر لەوانیش هەموو هەولێرییەکان ئەم شاییە فێر بوونە، پەنجەی بچووک دەگیرێت، دەستەکان بۆ پێشەوە دەبن، نیو هەنگاو بەپێی چەپ بۆ پێشەوە دەڕوات و دەگەڕێتەوە، نیو هەنگاو بە پێی راست بۆ پێشەوە و گەڕانەوە بۆ شوێنی خۆی، شاییکەران پێکرا بۆ لای راست وەردەگەڕێن و دوو هەنگاو بەپێی چەپ بۆ پێشەوە دەڕۆن، پاشان بە نیوەی خۆ چەماندنێکەوە بۆ پێشەوە وەردەگەڕێنەوە.

باگیێ هۆی باگیێ — وەرە لۆ لۆی باگیێ
باگیێ هۆی باگیێ — رەوشێ لەوەندییێ

*** مەم عەباسی:**

شایی و سەمای مەم عەباسی بەناوی (عەباسی) ناوێکەوە کراوە، گۆرانییەکەشی بەهەمان ناو دەگوترێت، پەنجەی بچووک دەگیرێت، دەست بۆ پێشەوە دەبێت و شۆڕدەکرێتەوە، تەنیا پێ کوتانی، تێدایە جارێک بە پێی راست و جارێک بە پێی چەپ لە گەڵ شان و سینگ هەژانێک و هەنگاوێک بۆ لای چەپ دەڕۆن، رەنگە ئەو شایی و گۆرانییە لە هەموو ناوچەکانی دیکەش هەبێت، بەڵام لە هەولێر بە تایبەتی لە مێرگەسوورو دەوروبەری زۆرە.

ئەم گۆرانیەشی بۆ دەڵێن:

هۆی هۆی مەمۆ عەباسی خۆش عەباسی
هۆی هۆی مەمۆ کورتەکی ل سەر کراسی
ژارا مەمۆ دایکا کوڕێ نە نیاسی

*** شێخانی:**

ئەگەرچی ئەو جۆرە شاییە تایبەتمەندی دەڤەرەکانی ئاکرێ و شێخانی پێوەیە، بەڵام لە هەولێریش زۆری شایی پێدەکەن، پەنجەی بچووک دەگیرێت، دەست بۆ پێشەوە دەبێت، هەنگاوێک بە پێی راست بۆ پێشەوە و گەڕانەوە، پاشان وەرگەڕان بۆ لای راست و دوو هەنگاوی لەسەر یەک بۆ پێشەوە، ئەم گۆرانییەشی بۆ دەگوترێ.

هە تەمە تەمە تەمە — سوسنێ مارومێ تەمە
حەمایلۆکا پڕ مۆری — بازنێ دەستێ تەمە

ئەو سەرچاوانەی کە سوودیان لێ وەرگیراوە

* گۆڤاری (التراث الشعبي) ژمارە ١١ ساڵی ١٩٧٦.
* گۆڤاری (کۆنگرەی مامۆستایانی کوردستان) ژمارە (٩١) شەقلاوە.
* هەندێ چاوپێکەوتنی مەیدانی.

* ئەم بابەتە لە گۆڤاری هەولێر / ژمارە ١٥ ی هاوینی ساڵی ٢٠٠٢ وەرگیراوە.

جلوبەرگی ژنانی دەشتی هەولێر

ئامادەكردنی: عەزیز مەلای رەش

(دەشتی هەولێر) لە ناوچەی قەراج و كەندیناوە و شەمامك و سەنیە و مركییە و پشتری و بەرری و بەرانەتی دەگرێتەوە.

شمەكی ئافرەتانی ئەو ناوچانە یەك تەرزە و جیاوازییەكی ئەوتۆی نییە باس بكرێت. ئەویش بەم چەشنەیە.

١- كراس: یەكجار گەورە بوو (١٤) تا (١٦) گەز قوماشی دەویست، "گەز ئامێرێكی پێوانەییە و لە مەتر گچكەترە".

كراسەكە نزیكەی مەتر و نیوێك لە بالای ئافرەتەكە درێژتر بوو. لەلای درێژییەوە، لە قەدی دوو (تیرێژ) ی سێگۆشەیی هەڵدەبرا و پانییەكەی لەلای سینگی دەكرایەوە و لەگەڵ دامێنی دەیەخرا، لای سنگ تەسك دەبووەوە و دامێنیشی زۆر بەرین.

ئافرەت بۆ ئەوەی پێی هەڵبگیرێت پشتێنێكی باریك (سەركەلە) یان پارچە قوماشێكی باریكی لە پشت دەبەست و كراسەكەی ئەوەندە لەژێر پشتێنەكەی هەڵدەكێشا تا دامێنەكە لەگەڵ پێی رێكدەكەوت، دوو قەدە كراسەكەش دەبێ لە ئەژنۆ رەت بێت كە پێی دەگوترا: (باخەڵ): (ئەم ئافرەتە باخەڵ و دامێنی یەكە) واتە باخەڵ شۆرە، كە ئەو سەردەم زۆر پەسند بوو. كلكە ئەنگوچك زۆر درێژ بوو و سەرەكانیان بەیەكەوە گرێ دەدرا و لە پشتەوە بەسەر چارۆگەكەی مل شۆر دەبووەوە.

ئەمەی باسمان كرد كراسی ئافرەتانی گەورە بوو. بۆ كیژی پارچەڵە بێ باخەڵ بوو، هەڵبڕینی كراسی دووەم یەك تیرێژی بوو، كە پێی دەگوترا (شەیتان بڕ).

لە شەستەکان بەسەرەوە ئافرەتە گەنجەکانیش کراسی بە باخەڵیان فرێدا، ئەمڕۆ تاک و لۆک لای ئەو ژنە بەتەمەنانەی کە خۆیان بە بنەماڵە لە قەڵەم دەدەن ماوە، لەبەر ئەوەی کراسەکە قوماشی زۆری دەویست، هەندێ ئافرەتیش لەبەر نەبوونی بۆی نەدەلوا چوارده، پازدە گەز قوماش بکڕێت: پشت و قۆڵی کراسەکە کە دەکەونە ژێر کورتەکەوە قوماشێکی کۆنی تێدەبردەوە.

ئەو قوماشەی کە دەکرایە کراس بە زۆری قوماشی (جورجێت، کودەری، چیت)ی تەنک بوون، ئەگەر ئەستوور بوایە هەڵگرتنی قورس دەبوو.

٢- بن کراس: کە لە بریتی فانیلەی ئەمڕۆ، قوماشێکی تەنک و سپی دەکرایە بن کراس، هەندێ جار ڕەنگاوڕەنگیش دەکرا.

٣- کەوێ: ئەوەندە شۆڕ بوو داوێنی دەگەیشتە پاشپانی ئەمەیان دوو جۆر بوو:

أ. کەوای سێ پارچەیی: قوماشەکە دەکرایە سێ پارچە، هەر پارچەیەک دەکرایە ئاتەگێک.

ب. کەوای نۆ پارچەیی: (٦) پارچە دەکرایە هەردوو ئاتەگی پێشەوە و (٣) سێش ئاتەگی دواوە.

٤- بن کەوێ: (کورتەک) لەبەر ئەوە لەژێر کەوا لەبەر دەکرا بە زۆری پێی دەگوترا، بنکەوێ. قوماشی بەر و پشتی کورتەک یەک بابەت بووە و لۆکەی تێدەکرا و بە تەقەڵی شاش دەدوورا، هەردوو ئاتەگی پێشەوە، کە لە لەبەرکردندا بە دەرەوە بوون، لەگەڵ سەر قۆڵەکانی قوماشی جوان و ڕەنگاوڕەنگ و نایابی لێدەدرا و لێوارەکەشی بە قەیتانی سیم و ئارموش دەنەخشێندرا.

٥- سەرکەوێ: لە کورتەک درێژترە و لە کەوا کورت تربوو و دامێنی دەنەخشێندرا، ئەمەش بە زۆری ژنە ناودارەکان لەسەر کەوێ لە بەریان دەکرد.

٦- دەسرۆک: بریتی بوو لە هێزار (هێزار قوماشێکی تایبەت بۆ دەسترۆک دروست کرابوو، چوار قەد لەکڵاوی سەر دەپێچرا).

هێندەجار هەوری سرکەییش دەکرایە دەسرۆک، کڵاوەکە لێوار ڕەق و توند و سەر پان بوون. هەندێ جار سەری کڵاوەکە دراوی زێڕ، یان زیوی تێدەیەخرا، ئەگەرنا پارچە خامەکی بەسەردا هەڵدەکێشرا.

کلکە ئەنگوچکی هێزار بە ئارمووش و سیم چەشنی کەژی بە عەردی دروست دەکرا و پێی دەگوترا (لفکە) سەرەکانیشی گوڵنگیان پێوە شۆڕ دەکراوە، گولینگی هەوری پێی دەگوترا (سوارە و پیادە) هێندە جار بۆ جوانی لە بریتی سوارە و پیادە (قۆیتاس)ی پێوە دەکرا، قۆیتاس خشڵێکی زیو بوو.

٧- چارۆگ: لەسەر شەمەکان لەبەردەکرا و جلوبەرگەکانی دیکەی لە پشتەوە دادەپۆشت.

٨- دەرپێ: لەبەر باری ئەدەبی (ئاوەڵکراس)ی لەجیاتی بەکاردەهات، ئەمەش سێ جۆر بوو:

أ. ئاوەڵکراسەکە سەرتاپا لە یەک قوماشی ڕەنگاوڕەنگ دروست دەکرا.

ب. دەلینگەکانی تا ئەژنۆ قوماشێکی جوان و ڕەنگاوڕەنگ، ئەوی دی قوماشێکی سادە و ئاسایی بوو.

ج. سەرتاپا چاویان بوو، یان قوماشێکی سادەی لە خم دراو.

هەندێ ئافرەت بە تایبەتی ڕەوەندەکان، مەترێک زیاتر لە بەژنی خۆیان دروست دەکرد، دەلینگەکانیان هەڵدەوێژنی و خڕدەکردەوە، تا لە سەرەوەی گوزینگ وەک خرخاڵ ڕادەوەستا.

٩- چەفیە و چەفتە: چەفیە پارچە قوماشێکی سێگۆشەیی بوو ئافرەت لەسەری دەبەستا.

چەفتە لەم دواییە پەیدا بووە، درێژ و گولینگدارە و لە بریتی چەفیە لەسەر دەکرێت.

١٠- سوخمە و هێلەک: هەردووک شێوەیان یەک بوو. لەسەر کراس لەبەر دەکرا. تەنیا سوخمە پێشەوەی قوماشێکی باش و جوان بوو ئەوەی دیکەی ئایر، کەچی هێلەک یەک قوماش بوو.

*** ئەم بابەتە لە گۆڤاری (ئاسۆی فۆلکلۆر) ژمارە (١) ی ساڵی ٢٠٠٠ وەرگیراوە.**

تەزبێح

ئەحمەد حەیران

تەزبیح ئامرازێکی دەستگیری کۆمەڵایەتی میللی و بەرچاوە، بازاڕی هەمیشە لە برەودایە، دەم و ساتی نییە، تەنیا درەنگی شەوان پشوو دەدات، ئەگینا ڕۆژ تا ئێوارە لە دەستی گەنج و پیران لە گەڕاندایە، هاوڕێیەکی بێگیان و زیانە تا نەیگێڕی دەنگی نایە.

بۆ ئاشنابوون بە جیهانی ئەو ئامرازە کۆمەڵایەتییە بەربڵاوە، لە جێگەی تەزبێح فرۆشان تەنیشت باخی شار چاومان بەیەک دوو تەزبێح فرۆش کەوت بەم شێوەیە بۆمان هاتنە ئاخاوتن..

*** سەید خالید ئەحمەد، کاک سەید خەڵکی کوێی؟**

- خەڵکی هەولێرم باب و باپیرم لە هەولێر بووە، گەڕەکی عارەبان بەناوی باپیری من داندرایە، لە پشت کەرکووکێ گوندەکانی کەتاحیەو ئەبو سەبیح و حەسار و حەویجە، سەید و شێخ بوونە لەوێ هاتوونەتە هەولێر، گەڕەکی عارەبان نەبووە، لەوێ ساکن بوونە، ئاوەدانوا بوونە، ئیتر بوویتە گەڕەکی عارەبان.

*** لە مێژە کاری تەزبێح فرۆشی**

دەکەی؟

- لە ساڵی (١٩٧٤)ەوە، پێش هەینی، تەزبێح فرۆش نەبووم لە مەرەقی تەزبێح بوومە تەزبێح فرۆش، زەوق و ئارەزوویەکە، کو پیاو هەیە مەرەقی کەوە یا کۆترە یا شتی ئەسەرییە یا سەیارە و جلکی جوانە، تەزبێحیش وایە، ئێمە ئیشەکەمان بەوانە هەیە کە مەرەقن، تەزبێحی جوان جوانم دەکڕی وەختی کە عادز دەبووم دەمفرۆشتەوە، فێرە ئەو کڕین و فرۆشتنە بووم.

*** ناوی تەزبیح لەچی هاتووە؟**

- تەزبێح تورکییە، بە کوردی هەر تەزبێحە، عارەب پێی دەڵێن (سبحە)، ئێرانیش هەر دەڵێن تەسبیح.

*** بنەچەی لە کێ هاتووە؟**

- هەر نەوعەکی لە جێیەکی هەیە، کارەب لە ئەڵمانیاو پۆڵۆنیا، ئەو کارەبایە دارە، ماددەیەکی لیچقاو دەردەدا دێتە خوارێ دەکەوێتە ناو دەریا، کلس دەکا دەبێتە ئەو کارەبایە لە هەموویان گرانترە.

*** تەزبێح زیاتر بۆچی بەکاردێ؟**

- لە کنە مە لەزوەیە لە دەستی بگێرن، هەیە زەوقی پێدێ، شێخ و مەلاکان تەزبێحاتی پێدەکەن بۆ پارانەوە لە خودای گەورە و سەڵاوات لەسەر رۆحی پێغەمبەر (د.خ)، هەیە ئەو فاتیحا و دوعایەی دەیخێنێ، پێی حیساب دەکات. هەیە بۆ مەشغول بوون و خەم بەرێکردن.

*** ئەو پیاوە ناودارانەی تەزبێحیان زۆر دەکڕی و بەکاریان دەهێنا کێ بوون؟**

- زۆربوون، کابرایەک مەتعەمی هەبوو ناوی حاجی مەجید بوو، ئەوە زۆر مەرەقی بوو، حاجی فازڵ بەقاڵ ئەمری خودای کردییە، براکانی حەیدەر موسا ئاغای وەکی رەشۆو زۆرانی دیکە، پارەیان بە تەزبێحی باش دەدا، نەک ئەوانەی ئێستا لە بازاڕ هەیە.

*** جۆرەکانی تەزبێح چەندە؟**

- بیست تا سی جۆری هەیە،، سەندەلووس، سەندەلووس فایەر، یوسرە، ئێرجیل، کرمان، کارەب، عاج، شاخ، پیرۆزە، پلاستیک... هتد.

*** لە کوردەواری ئەوەی لە وڵاتی خۆمان هەیەو بەرهەم دێت چییە؟**

- کارەبا و کرمان و سەندەلووس بووە دەیانکردە بازنی دەستی ژنان، یان ملوانکە لەگەڵ زیو یاخود (تاسی) سەری قەدیم، ئەوانەی ئێستا لە دەرێش هەیە لە ئەورووپا، زۆری هەیە لێرە چووێتە ئەوێ.

*** لە کوردستان چ ماددەیەک لۆ تەزبێح بەکار دێت؟**

- قەزوان. هی چیای خۆمانە ئەوە کرایتە تەزبێحەکی چاک، بەدەمچە، باوی، چەقەلە، ناوکی خۆخ، دەکرێنە تەزبێح و دەفرۆشرێن.

*** هەیە لەوڵاتی دیکەوە بۆ ئێرە بێت؟**

- بەڵێ، ئەرجیلە، یوسرە، مینا کارییە مینای لەناو کرایە، ئەوانە ئیشی دەستن، هەیە لە ئەفغانستان و پاکستان دێ، تەسبێح هەیە لە ددانی فیل یاخود شاخ دروست دەکرێ، ئەوانە زەخرەفەشی لێدەکەن ئەوجا دەیهێننە ئێرە.

*** ئافرەت تەزبێحی تایبەت بەخۆی هەیە؟**

- ئافرەت تەزبێحی پیاوان و هی خۆی هەر لە ملی دەکات وەک ملوانکە، ئەگەر باش باشەکە بێت، ئەوە هەر لەملی دەکەن. جۆری کارەباکە ئەوەی لەدەرێ مەرغووبە بە دەفتەر دۆلار دەکڕدرێ، ئافرەت لێرە لە ملیان یان لە دەستیان دەکەن، لۆ تەزبیحات بەکاری نایەنێ، ئیللا ئەگەر ژنەکانی خۆمان نەبێ بە تەمەنەکان، هی دار هەیە لە ملی دەکەن و تەهلیلەی پێدەکەن.

*** ئەو جۆرانەی لێرە دەچنە دەرەوە چنە؟**

- کارەبایە، کرمانە، یوسرە، ئێرجیلە، ئەوانە هەموو لێرانە دەڕوانە دەرێ.

*** ئەو تەزبێحانەی لێرانە هەنە نرخیان تا چەند دەڕوا؟**

- تەزبێح هەیە بە وەزنە، وەزنی دەوێ بە دۆلار دەکڕن بە دۆلار دەفرۆشن، لەوانە: کارەبا، کرمان، ئێستا کرمان بەو ئاخیرەی غرامی گەیشتە (٨) دۆلار.

*** گرانترین تەزبێح کامەیە و نرخی چەندە؟**

- کارەبا گرانترین تەزبێحە.

غرامی بە (١٥- ١٠- ٨) دۆلارە لە (٥) دۆلار کەمتر نییە.

*** هەرزانترین تەزبێح کامەیە؟**

- ئەم پلاستیکانە هەرزانن.

*** کامەیان زۆر باوی هەیە، خەلک دەیکڕێ؟**

- ئەوەی تەزبێح ناس بێ تەزبیحی باش دەکرێ، گوێ ناداتە پارەکەی، بەعام مامناوەندییەکەی دەکرن، چونکە لە خراپەکەی باشترە، باشەکەشی پێناکرێ.

*** جوانکردن و رازاندنەوەی تەزبێح چۆنە؟**

- لێرە وەستا هەیە ماددەی دەکەنە تەسبێح، وەستا سابیرە، وەستا مەجیدە، وەستا ئازادە، ئەوانە ئێستا تەزبێح لە هەولێری دروست دەکەن، تەزبێحێکی ناشیرین بێ، چەرخی دەکەن تا جوان دەبێ، ئێستا ئەوە سەدەفە دەنکی گەورەیە، دەیکەنە تەزبێحێکی (١٠١) دەنکی وردی جوان، دوو گولێنگی لۆ دەرازێننەوە، هۆنانەوەی لۆ دەکەن، (مام عومەر) هەیە ئەوەتە لەناو تەزبێح فرۆشان هۆنانەوەی لۆ دەکا باشترین شێوە دەردەچێ.

*** تەزبێحە باشەکان سیفەتیان چییە، چەند کۆن بێت زیاتر دەبریقێتەوە یان رەنگیان ناڕوا، چییە؟**

- شەرت نییە، تەزبێحی باش هەیە رەنگی تەحەجور دەبێ، وەکی بەردی لێدێت هەر ناینا سییەوە، بەشێوەی چەرخ کردن رەنگی جوان دەبێ دوایی دەگۆڕێ بە رەنگی دی ناینا سییەوە، نازانی ئەوە تەزبێحە.

*** ئەو تەزبێحانەی زوو رەنگیان دەڕوات کامەیە؟**

- پلاستیکن، بۆیاغ دەکرێن، بۆیاغەکەش زوو بەردەدا، هەرشتەک ئەگەر ئەساسی خۆی نەبێ، رەنگی خۆی نەبێ دەڕوا، بەس ئەوەی مەواد کیمیاوی ناڕوا.

*** تەزبێح هەیە رەنگەکەی پیرۆزە بێت وەکو چۆن موری شین لەسەر ئەنگوستیلە دایە؟**

- بەلێ، ئێستا ئەو تەزبێحە شینە ئەوە پیرۆزە، رەنگی خۆیتی رەنگەکی مویاردکە، ئەوانە بە ئەحجار کەریە دەخوێندرێنەوە، دەلێن: سیفاتی وەی ئەوەیە ئەگەر لەناو ئەنگوستیلە بێت، یاخود وەکو تەزبێح لە دەستت بێت، ئەوا برووسک لێت نادات.

*** ئەدی لە بۆ چاووزاری هەیە؟**

- لۆ چاووزاری ئەنگوستیلەی هەیە پێی دەلێن:

(أم العين/ سليمان أم العين)، تەزبێح هەیە بەدەستی چاویان لۆ دروستکردییە، ئەوە ئەساسی نییە، بەلام تەزبێحی جوان هەیە دەلێن مویارەکە، ئەو (نێرجیلە) دەلێن: هەموو پێغەمبەرەکان هەریەک و عەسایەکیان هەبووە نێرجیل، دەرێن لانکەکەی حەزرەتی عیسا، نێرجیل بووە، واتە ئەو دارە مویارەکە، لە دەرێ باوی هەیە.

*** ئەو رەنگانەی زۆر باون، بەزۆری چ رەنگێک دەڕوا؟**

- تەسبێح ناس تەماشای رەنگی ناکات، بەس ماددەکەی دەوێ، ئەگەر جسن بێت باش بێت دەیکرێ، عیلاقەی بە رەنگی نییە، تەزبێحێکی باش بێ، زەرد بێ، سوور بێ، تێکەل بێت، کەسک بێت، موور بێ لەکنەوی فەرقی نییە، بەس گرنگ شتەکە چاک بێ ئەو دەیکڕی.

هەر لەناو تەزبێح فرۆشان چاومان کەوت بە کاک (رومێل هورمز لاوەندە) گوتی: (٢٠) سال دەبێ خەریکی تەزبێح فرۆشیم، کاک رومێل خەلکی هەریر و باتاسە، لە دایک بووی (١٩٧٤)ە، ئێستا لە هەولێرە.

*** تەزبێح فرۆشە کەونەکان کێ بوون؟**

- قەدیەکان ئەمانە بوون: (مام عوسمان، مام وەلی، سەید خالید، مام وەهاب، مام غەریب، یونس، مام کانەبی، کاک هیدایەت) لەوانە هەندێکیان ماون، هەندێکیشیان ئەمری خوایان کردییە.

*** ژمارەی دەنکەکانی تەزبێح چەند جۆریان هەیە؟**

- لە یۆنان (١٧) دەنک هەیە، لە تورکیا (٣٣) دەنک هەیە لای خۆمان (١٧، ٣٣، ٥١، ٦١، ١٠١) هەیە، تەمەندارەکان (١٠١) دەنک دەکرن، گەنجەکان (٣٣) دەنک.

ئەم بابەتە لە گۆڤاری مێرگ ژمارە (٤)، سالی یەکەم ٢٠٠٥ وەرگیراوە.

هەولێر و دامە

ئا: شیرزاد رەسوڵ فەقێ

بە چاودێری و ئامادەبوونی بەڕێز فەلەکەدین کاکەیی وەزیری رۆشنبیری و بە ئامادەبوونی بەڕێوەبەرە گشتییەکانی دیوانی وەزارەتی رۆشنبیری، بەڕێوەبەرایەتی گشتی وەرزش و لاوان بە مەبەستی زیندووکردنەوەی یارییە فۆلکلۆرییەکان، لە هۆڵی زەرد پاڵەوانیەتی خولی دامەی بۆ دامەزانانی سەرووی تەمەنی چل ساڵی سازکرد، سەرەتای رێوڕەسمەکە وەزیری رۆشنبیری لە پەیڤێکدا گوتی: دامە یەکێکە لە یارییە فۆلکلۆرییەکانی نەتەوەکەمان، کە پەیوەستە بە زەین و هۆشی مرۆڤ و زیرەکی و توانای مرۆڤی پێ تاقی دەکرێتەوە لە بواری پلاندانانندا، ئەم یارییە جگە لە هەولێر لە کەرکووک و گەرمیانیش بڵاوە، هیوادارم لە داهاتوودا لەسەر ئاستی کوردستان ئەم پاڵەوانەتییە ئەنجام بدرێت، دواتر رێورەسمەکە بە بەشداری (٢٧) دامەزان و هۆگری ئەم یارییە دەسکرا بە پاڵەوانەتییەکە، سەرتیپ تاریق شارەزا لە وەزارەتی رۆشنبیری لەبارەی ئەم پاڵەوانەتییە گوتی: دامە یارییەکی فۆلکلۆرییە، لە بنەڕەتدا یارییەکی کوردییە یان فارسییە و لەلایەن ئەم دوو نەتەوە داهێنراوە، ئەم پاڵەوانەتییە بە نیازبووین لە ساڵیادی شۆڕشی مەزنی ئەیلوول ئەنجامی بدەین، بەڵام لەم یادە نەمانتوانی خۆمانی بۆ ئامادە بکەین، بۆ ئەم پاڵەوانەتییە بەشداربووانمان لە هۆگرانی ئەم یارییە لە گشت لایەک کۆکردۆتەوە، مەبەستمان لە ئەنجامدانی ئەم یارییە بۆ زیندووکردنەوەیەتی و تا بتوانین لەم رێگایە بایەخێک بە بەساڵاچووەکانمان بدەین، کە بەشێکی زۆریان ئارەزووی ئەم یارییە دەکەن، ئیبراهیم عومەر سەرپەرشتیاری خولەکە گوتی: بیرۆکەی دامەزراندنی خولی یاری دامە لەبەڕێوەبەرایەتی وەرزش و لاوانی

هەولێر سەربەهەڵدا، ئەمەش بۆ زیندووکردنەوەی یارییەکە بوو بە تایبەت یارییەکی فۆلکلۆرییە، هەرچەندە سەردەمی بڵاوبوونەوەی کۆمپیوتەر و یارییە ئەتارییەکانە، بەڵام لەگەڵ ئەمەش ئەم یارییە مەترسی لەناوچوونی نییە، هیوادارم بۆ ئەوەی ئەو یارییە هەر بە زیندوویی بمێنێتەوە بەردەوام ساڵانە خولی لەم شێوەیە بکرێتەوە، مام ساڵح تەها حوسێن ٧٠ ساڵی بەشدار بوو گوتی: من کوڕی ئەم هەولێرەم، بە بیرم دێ لە ساڵانی پەنجاکاندا لە چایخانەکانی کەوکەو حاجی مستیل و حاجی مەچکۆ چەند کەسانێک هەبوون لەم یارییە زۆر شارەزا بوون، ئەوانیش خوالێخۆشبووان سادق بەزاز و عەبدوڵڵا شورتە و بابە غەوسی هیرانی و مام حاجۆ بوون، لە دامەزانەکانی شاری هەولێر بوون، ئەمڕۆ گەنجی دامەزانی باش هەیە یارییان لەگەڵدا دەکەم، لێم دەبەنەوە و لێیان دەبەمەوە، بەڵام تەمەنم بەسەرچووە، زەین و هۆشی جارانم نەماوە، لە یاری دامە ئۆین و پشت بە پلانی وەختە دەبەسەترێ، هەروەها ئەو کەسە دامەزانە، کە ئاغای زیاتر بە دەست بێنێ و بەردی زیاتری کەسی بەرامبەر بخوا، نەک بەرد بە بەرد بێت، درێژی و کەمی یارییەکە بۆ زانایی و شارەزایی دامەزانەکە دەگەڕێتەوە، چونکە یارییەکە چەندە درێژ بخایەنێت، واتە ئەوانە دامەزانن، هەندێک جار (٣٢) ئۆین دەکرێت، مام ساڵح ڕوونی کردەوە و گوتی: کە دەڵێن (ئاغا) واتە خێرایە و دەتوانێ بەردی زیاتر بخوات، ئۆینیش بە مانای بردنەوە دێت و بەدەست هێنانی بەرد خواردنە، ئەم یارییە لە کۆنەوە لە شارەکانی هەولێر و کۆیە و کەرکووک و موسڵ بڵاوبووە، مەلا سابیر ساڵح مامۆستای ئایینی و بەشدار گوتی: دامە وەرزشێکی فکرییە و لە کۆنەوە باوە، دیارە فکریش بەشێکە لە ئینسان، پێویستی بە فراوان بوون هەیە، وانەی بیرکاری کە لە قوتابخانەکاندا دەخوێندرێت فکرییە، ئەگەر بە مێژووی مرۆڤایەتیدا بگەڕێینەوە، کاتێک مرۆڤی کۆن تازە هۆشی دەبووەوە، کە هەستیکرد پێویستی بە ژماردن و بەراوردکردنی شت هەیە، سەیری دەوروپشتی خۆی دەکرد، گەلێ شتی سەیر و سەمەرەی سەرسوڕهێنەری دەکەوتە بەرچاو تاکو وای لێهات ئەمڕۆ و دوێنێ لێک جیابکاتەوە و خۆشی و ناخۆشی و زیان و قازانجیان پێک بگرێ و بەراوردیان بکات، تاوای لێهات گەیشتە قۆناغی بەراوردکردن، دوای ئەوە مرۆڤ بیری زیاتر بۆوە و ئەمجارە دەستی کرد بە ئاڵوگۆڕکردنی شت، ئەم یارییە هەرچەندە لە کوردەواری کەس بایەخی پێنەداوە، بەڵام نەفەوتاوە. یوسف هەولێری توێژەری کۆمەڵایەتی و نووسەر و بەشدار لەم یارییە گوتی: یاری دامە یارییەکی فۆلکلۆری کوردەوارییە، کورد تاکو کاتێک هەستی بە ماندووبوونی جەستەیی کردووە، بیری لە داهێنانی یارییەکی هزری کردەوە... کە مێشکی بەکاربێنێت، بۆیە دامەی داهێنا، کە بێگومان ناوەکانی وەک دار و بیخۆ، ئەوانە وشەی کوردین، کە بەڵگەن بۆ ئەوەی ئەم یارییە کوردییە، بەناوبانگترین دامەزان لە ڕۆشنبیران، شاعیری گەورە جەمیل سدقی زەهاوی بووە، کە یەکێک بووە لە ناودارترین دامەزانەکان و دەڵێن کتێبێکی داناوە لەم بوارە، بەڵام تا ئێستا بەرچاونەکەوتووە، بۆیە بە پێویستی دەزانم ئەو یارییانە و یاری دیکە وەک شیروچکە نۆرچکە زیندوو رابگیرێت و ساڵانە خولی بۆ ئەنجام بدرێت، وابڕیارە هەر پێنج سەرکەوتووەکانی ئەم خولە لە یارییەکی سەرتاسەری بۆ شارەکانی دیکەی کوردستان کە ئەم یارییەیان تێدا باوە بەشداری بکەن، چونکە ئەم یارییە چەندین ساڵە لە شاری کەرکووک ساڵانە خولی لەو شێوەیە بەڕێوەدەچێ، بەڵام لە شاری هەولێر یەکەم جارە خولێکی لەم شێوەیە بۆ ئەو یارییە ئەنجام بدرێت، خۆزگە ئەم یارییە وەکو یاری شەترەنج دەخرایە سەر کۆمپیوتەر و دەکرا تاکو نەوەی نوێ لەسەر ئەم ئامێرە ئەم یارییە بکەن.

لە کۆتاییدا خەڵات بەسەر (١٠) دامەزانی سەرکەوتوو دابەشکرا بەم شێوەیە:

* سەرکەوتووی یەکەم: لەتیف محەمەد عەلی
* سەرکەوتووی دووەم: شەمسەدین موشیر
* سەرکەوتووی سێیەم: عەزیز محەمەد
* سەرکەوتووی چوارەم: ساڵح تەها حوسێن
* سەرکەوتووی پێنجەم: تۆفیق شەوکەت
* سەرکەوتووی شەشەم: عەلی جەرجیس
* سەرکەوتووی حەفتەم: محەمەد مەحموود
* سەرکەوتووی هەشتەم: تەلعەت ڕەزا
* سەرکەوتووی نۆیەم: عەبدولخالیق جەمیل
* سەرکەوتووی دەیەم: قاسم عەبدوڵڵا

* ئەم بابەتە لە گۆڤاری ئاسۆی فۆلکلۆر، ژمارە (٢٤)ی ساڵی ٢٠٠٧ بڵاوبۆتەوە.

سوار و سوارچاکی

ئەحمەد حەمەدەمین

لە کوردەواری وشەی "سوار" یاخود دەستەواژەی "سوار و سوارچاکێ" باوە، وشەیەکە یەکسەر خەیاڵی مرۆڤ بۆ لای ئازایەتی و داستان و قارەمانییەتی دەبات، گەلێ جار قسەی (سوار تا نەگلێ نابێ بە سوار) و (تاقە سوارێ تۆزی ناکات)، یا لە یاری دامە دەگوترێ (ریزم سوارە) یان تفەنگچی دەلێ: (تفەنگم سوارە)، یان دەگوترێ (سواری خەلکی هەر پیادەیە)، دەیان وێنە و نموونەی دیکە لەم چەشنە لە نێو گۆتە و زمانی کوردی بەدی دەکرێ.

سوار بە مانای ئامادە، ساز، کۆک، دێت، بۆیە سوار و سوارسوارانێ کۆمەڵێک تەدارەک و ئامراز و کەل و پەلی تایبەت بەخۆی هەیە، هەروەها سواری ناو سواران، ئەویش چەندین خاڵ و مەرج و سیفەت و خاسیەتی تێدایە، لە کۆنەوە ئافرەتی کوردەواری کاتی منداڵی ساوای لاواندۆتەوە و گۆرانی بەسەردا هەڵداوە، هیوا و ئاواتیان خواستووە کوڕەکەیان ببێ بە سوار و لە گۆڕەپانی پێشبرکێ و رمبازێدا ببێ بە پێشەنگی تاقمی سواران، بۆیە گوتوویانە:

سوارە لەپێش قۆشەنێ
خارو مامی دەگەنێ
یەک و کەڕی دەدەنێ

قۆشەن واتە لەشکر، ئافرەت ئامەزرۆی ئەوە بووە رۆڵەکەی پێبگات، لە پێش لەشکر سوارێکی چاپووک و قۆشمەبازی لێدەرچێ، گۆرانی بەسەرهات و رووداو، کە گیانی ئازایەتی و قارەمانی دەوروژێنێ، تەژی و پڕە لەمجۆرە نموونانە، نەک هەر لە سترانی شادی و بەختەوەری، بەڵکو لە گۆرانی ئێشوکار و بۆنەی دڵتەنگ و کارەسات و رووداوی ناخۆش، لە شیوەن و پرسەدا، ئافرەتان بە رۆڵەی سوار چاک و مەرد و چاونەترسیان هەڵداوە، گەلێ جار بۆ مرۆڤی مێرخاس و بەتوانا و خاوەن قۆناغ و بنەمای کۆمەڵایەتی، یاخود کەسانی ئاسایی سوار چاک و ئازا کۆتەڵیان سازداوە، بۆیان مەینەتبار و نیگەران بوون، شیوەن و چەمارۆیان بۆ کردوون.

ئەو ناربەندەم کوڕە کوردە
ناران لێدەن هوردە هوردە
سوار هاتن لەشکر گردە
کەسم نما هەولێر گردە
کەسم نما ئەسپی غووردە
کەسم نما نسکۆی بردە
کەسم نما سواری مەردە

سواری ئازا لە بۆنەو بەسەرهات و رووداوەکان، بەهرە و توانایان دەرکەوتووە، لە کاتی راوکردن و بووک گواستنەوەدا یان لە شەڕ و بەسەرهاتدا، لێوەشاوەیی و شارەزایی سوار چاکەکان ئاشکرا بووە، جاران لەبۆنەی بووک گواستنەوەدا کۆمەڵێک سواری چاپووک و لێوەشاوە، لەپێش وڵاغی بووکێ تەقڵە و جلیتنی و غارغاراێنیان کردووە، گۆرانییان گوتووە و پێشبڕکێ و رکەو سوارچاکییان سازداوە، خەڵک هەیە دیویەتی سوار لەبای غارێ، چەکی فڕێداوەتە ئاسمان، تەقڵەی بە تفەنگەکە لێداوە و گرتوویەتییەوە، سوار هەبووە زۆر بە خێرایی بەتاو هاتووە و کڵاوی لە زەوی هەڵگرتۆتەوە.

لە داستان و بەسەرهاتەکانی قارەمانییەتی و ئەڤینی، سوار چاکی عەگید و مێرخاس دەرکەوتوون، گەلێک قارەمان و سوارچاک هەن، ئێستاش وەک نموونە ناویان ئاماژەی پێدەکرێ، سوار چاکی بە تەنیا لێهاتوویی بۆ مرۆڤ ناگەڕێتەوە، لە سوارچاکی ئەسپ و ماینی رەسەن و پەسند رۆڵی خۆیان دەگێڕن، دیارە وڵاخی جسن تایبەتمەندی و مەرج و بنەڕتی خۆی هەیە.

مەرجەکانی وڵاخی رەسەن

* **هەستیار و چاپووک:** لە دوورەوە تا مەودای (٣٠٠) مەتر هەست بە بوونی رێگر و ناحەز و گیانەوەری دڕندە دەکات، دەپرمێنێ و

گوێی قولاغ دەکا و گۆڕان لە جووڵە و لەشی ڕوودەدات، بۆیە هەڵدەستێتەوە سەر پاشوو دەحیلێنێ، هەردوو قاچی پێشەوەی بەرز دەکاتەوە و چەپۆک دەوەشێنێ.

* **چاونەترسی و سڵ نەکردن:** لە کاتی ڕمبازێ و غاردان تفەنگی پێوە بنێی سڵ ناکاو لە گووره ناچێ و ناشێوێ.

* **وەفاتی ئەک خوانی:** کە سوار گلا یاخود بریندار بوو، دەگەڕێتەوە سەری و دۆش دادەمێنێ، تەنانەت پاڵدەکەوێ تا خاوەنەکەی بچێتەوە سەرپشتی.

* **سوارناس و هێمن:** سوار چاک دەناسێ، پشتی چاڵ دەکا و هێمن دەوەستێ، ئەگەر سوار خراپ بێ تووکی لێدێ و شووم و سەرشێت دەبێ.

* **شوێنناس و شارەزا:** خاوەنی هەڵە بکاو شوێن بزر بێ، ڕێگا و ماڵ و شوێن دەناسێتەوە، لە شەڕ دەتوانێ بریندار بێنێتەوە.

* **سەبوور و خۆراگر:** هەر چەندە برسی بێت دان بەخۆدا دەگرێ وپاشاخوڕ ناخوات.

* **دەرکەبەر و توانادار:** هێز و توانای خۆی دەزانێ، لە خۆی ڕانەبینێ باز نادا و خۆی و خاوەنی بە فەتارەت نابات، لە مێشکی خۆی شوێنی بازدانەکە دەپێوێ.

جیاوازی ماین و ئەسپ

لە سوارسوارانێ ماین و ئەسپ بەکار دێت، کە دوو بەرزە وڵاخی دیار و بەرچاون، هەریەک لەمانە خاسیەت و ئاکاری تایبەتمەندی هەیە..

* ماین لە ئەسپ پشوو درێژتر و هێمنترە

* ئەسپ فیلاوییە لە کاتی تووڕەبوون هەڵدەستێتە سەر پاشوو و چەپۆکان دەکا، ماین ئەم خاسیەتەی نییە، ماین دووربین و هەستیارە، ئەسپ لە خۆباییە بۆیە کەم ئاگایە.

جۆرەکانی وڵاخی بەرزە

وڵاخی ڕەسەن و جسن چەند ڕەنگ و جۆری هەیە، ئەمانە لەناو وڵاخان بە توخمی نایاب و دەگمەن دەژمێردرێن، لە میانی گوێگرتن لە لاوک و گۆرانی و داستان و بەسەرهاتەکانی ئەڤینی و قارەمانییەتی ناوی وڵاخ و توخم و جۆریان دیار دەکەوێ لەوانە:

* کەوێت یاکوێت. * بۆرد. * شێ. * سەگلاو. * قەڵە باڵداری بەحری (وڵاخی حەسەنی والیکێ لە لاوکی گەنج خەلیل). * تێلی عەیشان (وڵاخی چەتۆ لە لاوکی چەتۆو فەرحۆ). * دامرقەلی (وڵاخی گەنج خەلیل). * بێزوت. * جان جان. * شێ غەزال (لە لاوکی لاس و خەزال).

تایبەتییەکانی سوارچاک

سوارچاک چەند پێویستی و خاسیەتی تایبەتی هەن لەوانە:

ئازایەتی و بە جەرگی، خوێن گەرم و ڕاستگۆیی و بە وەفایی، نەرم و مەند و لەسەرخۆ، چوست و چالاک و لێوەشاوە، دڵفراوان و چاوکراوە و داوێن پاک، بەزدیی و بەتەنگ لێقەوماوانەوە بێت، جەستەی توند و تۆڵ و تێکچەقیو بێ، سوار دەبێ شایانی هەڵگری نازناوی سوارچاک و شۆڕە سوار و بووکا سواران بێت، هەروەها پێویستی بە وڵاخێکی خۆشبەز و ڕەوهان هەیە، کە زین و بەرو لغاو کرابێ، ڕکێب و تەدارەکی تەواو بێت، تەنگەوبەری توند و شەتەک بێ. سوار زۆر جار بەوڵاخەکەی دەناسرێ، نەک بەسەرو سیمای خۆی، سوارچاک وڵاخی خۆی خۆشدەوێ و لەسەیرکردنی تێرنابێ، لەخۆی زیاتر ئارەزوو ناکات کەسی تر بچێتە سەرپشتی. سوار پێدەخاتە ئاوزەنگ و دەست بە قەڵبۆزی زینەوە دەگرێ و سواری وڵاخەکەی دەبێ. سواری شارەزا وڵاخ تەنگاو ناکات، سەرەتا جڵەوی بۆ شۆڕدەکات تا دەکەوێتە پێهەڵگرتن و نەرمەغار، کاتێ گەرم داهات و ئامادەی غار بوو، جڵەو توند دەکات و ڕکێب لێدەدات، خۆی توند دەگرێ، دەنگی دەدا و جارجارە سەرە قامچی بەرەو دوواوە ڕەوان دەکات، سوار چاک ئەوەیە جینگزترین وڵاخ نەرم بکات و سواری پشتی بێت، ئەگینا بە (کەرسوار) یان (سواری تازیان) ناو دەبردرێت. سوارچاک لەپڕ بۆ نەیار و ناحەزی ناچێت، بەڵکو ئاگاداری دەکاتەوە. جاران ئەوەی لە مەیدانی جەنگ بکوژرایە هەیاسەی پشتی بۆ ئەو کەسە بوو کە لێیداوە، سواری جەنگ و سواری پێش بووک و ڕاو و شکاری جیاوازن لە یەکتری، هەریەکە تایبەتمەندی خۆیان هەیە.

سەرچاوە:

* سوارچاکی لە لاوکی کوردەواریدا، محەمەد کەریم شەریف، دەزگای ڕۆشنبیری و بلاوکردنەوەی کوردی، بەغدا، چاپخانەی ئەسعەد، ١٩٧٨
* مێرگ- فۆلکلۆری کورد و سرووشت، حەسیب عەبدولقادر قازی، چاپخانەی حوادث، بەغدا، ١٩٩٠.

* ئەم بابەتە لە گۆڤاری (مێرگ) ژمارە (٤)ی ساڵی ٢٠٠٠ وەرگیراوە.

راو و راوچییەکانی هەولێر

ئەحمەد حەیران

بێگومان یەکێ لە دیاردە هەرە بەرچاو و دیاردەکانی راو و راوشکار ئەوەیە کە جگە لەمەی وەک بابەتێکی رووکەش یان پیشەیەکی سەرەڕۆیانە سەیر بکرێ، مێژوویەکی دورو درێژی هەیە، بەدان پیدانانی زۆر کەس لەزانا، کۆمەڵناس و خاوەن تیۆرەکان. راوشکار لەسەرەتای بوونی مرۆڤەوە هەبووە بەڵکو دەڵێن: مرۆڤ لە قۆناغەکانی سەرەتای ژیان واتە کۆمۆنەی سەرەتایی کە ئەوکات کۆمەڵ هێشتا دابەشی چین و توێژ نەبوو بوو ئادەمیزاد تەنیا مشووری خۆراکی هەبوو بۆ خۆ ژیاندن.

ئەم خۆ ژیاندنەشی لەرێگای راوشکارەوە ئەنجام داوە لەبەرد کەرەسەی داتاشیوە و لەگەڵ نێچیر کەوتۆتە ململانێ تاکو بەسەریا زاڵ بووە. هەروەها جگە لەمەش زۆر لە شارەزایانی شانۆ سەرەتای بزوتنەوەی درامی یان نواندن دەگەڕێننەوە بۆ سەر ئەم شێوە راوکردنەی مرۆڤ کە بۆ نێچیر لە چەرخەکانی سەرەتای ژیان کردوویەتی لە پێناوی مانەوەی خۆی. بێگومان ئەمانە نموونە و بەڵگەی بەهێز بوون بۆ بوونی ئەم جۆرە پیشەیە لە کۆنەوە تاوەکو ئێستا. ئەگەرچی پاش ئەم قۆناغە کۆمەڵ گۆڕاو دەستەوتاقم پەیدا بوون و هەندێک دەست رۆیشتووتر بوون لە هەندێکی دیکە تەنانەت زۆر لەدەست رۆیشتووەکان لەبەر راووشکار و رابواردن. ئاگایان لە کێشە و گیروگرفتی کۆمەڵ و دەوروبەریان بڕا. تەنانەت وایان لێهاتبوو دنیایان تەنیا هەر بۆ زەوق و رابواردنی خۆیان دەویست. بێگومان ئەمە وابوو. ئینجا ئەگەر ئێستاش ئەوە درێژە پێدانی ئەوکات و سەردەم و رۆژگارانە بێ، ئەوە گرنگ ئەوەیە شتەکە هەرواماوەو شێوەیەکی گشتی وەرگرتووەو هەموو کەسێ بۆ داتەکاندنی زەوقی هونەری خۆی ئەگەر ئەم جۆرە خولیایەی هەبێ ئەوا دەیکا. بۆیە لێرەوە چی دیکە بە پێویستی نازانین درێژە دادری بکەین.

بەڵکو بەرەو کاکڵەی بابەتەکە دەڕۆین و لایەنە گرنگەکانیش بەڕیز دەخەینە بەر دەست. لە بەرایی هەموو ئەمانەش دەبێ ئەوە بزانین کە راووشکار زەوقێکی مرۆڤانەیە خولق و خوویەکی دڵ فێنککەرە کە زۆر کەس متوی دەبێ تەنانەت کەسانی واهەیە دەیکاتە خاسیەتێکی تایبەتی ژیانی، هەروەها جگە لەمەش راووشکاری یەک جۆر نییە و تایبەت بە لایەنێکەوە نەبووە بەڵکو ئەمیش پۆلێن دەکرێ هەرکەسە لە جۆرە راوێک زەوق دەبینێ. بۆ نموونە راوەکەو جیاوازە لەراوی کەروێشک و مامز یان سیخور یان بەراز، سەرباری ئەمەش لەوانەیە زۆر جۆرە راو بەگوێرەی سروشت و خاسیەتی تایبەتی ناوچە و وڵاتێک بگۆڕێ. لەوانەیە جۆرە راوێک لە هەرێمێک یان وڵاتێک هەبێ، بەڵام لە شوێن و ناوچەی دیکە نەبێ. بۆیە لێرەوە ئێمەش بە گوێرەی توانا لایەنە گرنگەکانی سەر بەم خوو زەوقە مرۆڤایەتیە دەخەینە روو، بەگوێرەی هەل و مەرجی بابەتی خۆی پۆلێنی دەکەین و بەڕیز دیاردەکانیان دەخەینە روو، بەڵام ئەوەی مەبەستی سەرەکی ئێمەیە لێرەدا راوە مامز و کەروێشکە.

١- راوچی (راوکەر)

هەروەک لەناوەکەیەوە دەردەکەوێ راوچی بەکەسێ دەگوترێ کە پیشەی راو بکاتە لایەنێکی تایبەتی لە ژیانی و پسپۆری لە ئیشەکەی پەیدا بکا، بەپێی ئەم جۆرەی هەڵی دەبژێرێ لەلایەن خۆیەوە، چونکە راویش جۆری هەیە. هەر کەسە بەگوێرەی زەوق و لێهاتوویی و توانای خۆی

لایەنێک هەڵدەبژێرێ. بۆ نموونە راوچی تفەنگ جیاوازە لەراوچی تاژی. یان راوچی تۆڕ. چونکە ئەمیان پشت بەهێز و توانای خۆی دەبەستێ، بەر لە هەموو شتێ دەبێ نیشانشکێنێکی زۆر بە توانا و لێهاتوو بێ، جگە لەچەند خاسیەتێکی دیکە. ئەمانی دیکەش هەروا.

وێڕای ئەمانەش دەبێ ئەم کەسە خولق و خویەکی راوچیانەی هەبێ و لە چوست و چالاکی گیانی و لەشی سەر پشک بێ. دڵ تەڕ و دڵ فراوان بێت. گیانی تەبابوونیشی هەبێ لەگەڵ هاوڕێکانی.

٢- وەرزی راوکردن:

راوچییەکان دەڵێن هەر لە کۆنەوە، لەوەتەی ئێمە بە بیرمان دێت راو لە پایزان کراوە تاوەکوو مانگی رەشەمێ، بۆیەش لەم وەرزە راووشکاری بەزۆر دەکرێ، چونکە ئەم نێچیرانەی راویان دەکەین لەم سات و وەرزە ئاوس نین و وەختی زاوزێیان نییە. لەبەر ئەوەی نێچیری ئاوس بە لای ئێمە راوکردنی کفرەو لەگەڵ رەوتی ویژدان و مرۆڤایەتی ناگونجێ، چونکە راو بۆ بەزم و رەزم و رابواردن و کردنەوەی گرێ کوێرەی رۆژانی ژیانە. بێگومان دەبێ ئێمە ئاگامان لەوەبێ کە ئەم جۆرە راوە، ئەو جۆرە گیاندارانە دەگرێتەوە کە لەم وەرزەدا ئاوسن، چونکە جۆرەکانی راو جیاوازە و شەرت نییە هەموو جۆرە راوێک لەم وەرزەدا قەدەغە بێ.

٣- کەرستەکانی راوکردن

هەروەک دیارە لەژیانی رۆژانەی هەموو لایەکمان سرووشتی هەر کارێک چەند پێویستیەک دەسەپێنێ بۆ خۆ گەلاڵە کردن بە ئەنجام گەیاندنی ئامانجەکانی. دیارە راووشکاریش لەم جۆرە لایەنە بەدەرنییە و ئەمیش دیاردە و شتی بابەتی سەربەخۆی پێویستە بۆ خۆگەیاندنە مێرابی مەبەست، لەمانەش:

أ - **ولاغ:** سرووشتی: راوچییەتی وای سەپاندووە پێویستە ئەم کەسە ولاغێکی خۆش بەزی توند و رەسەنی هەبێ. واتە ئەسپێکی کەوێتی قاپ رەشی رەسەن. سەر و کلکی یەک بێت. بەمانای تەواو دەبێ ئەسپەکە کلکی بەرز بێ بەئاستی سەری، جگە لەمەی پێویستە ئەم ئەسپە سەری لەگەڵ سنگی راوچی لەیەک ئاستابێ لەکاتی سواربوونی لەسەر زین. سەرباری ئەمانەش هەمووی دەبێ زۆر میهرەبان بێت، چونکە لەکاتی کوشتنی نێچیر کە سوارەکە دادەبەزێ نابێ جێی بهێڵێ و لێی دوور کەوێتەوە، بەڵکو دەبێ لەسەری راوەستێ. بەکورتی نابێ لەسواری خۆی دوورکەوێتەوە.

ب - **تاژی:** شتێکی ئاشکرایە هەر راوچییەک چەند تاژیەکی هەیە، ئەمانەش دەبێ خاسیەت و تایبەتمەندی خۆیان هەبێ تاوەکوو راوچی رایانگرێ. چونکە تاژیش جۆری هەیە و هەریەکە لەرەنگ و رووی جیاوازی خۆی دەردەکەوێ کە بەلای راوچییەکانەوە جێگەی پەسندە.

تاژییەکانیش چەند جۆرێکن وەک:

١- تورمە رەنگی زەردە.

٢- هەڵۆ رەنگی سپییە.

٣- سەقر رەنگی سوورە.

زۆر جاریش هەیە راوچی لە خۆشەویستی تاژییەکان چوار پەل و قاچیان لەخەنە دەگرێ بۆ جوانی و ناسکی.

بەڵام پێویستە ئەمەش بڵێین کە تاژی چۆن پێدەگا و لەچەند سالی و مانگی نێچیر دەکوژێ - راوچییەکان دەڵێن: گوجیلەی تاژی پاش دوانزە مانگ دەبێ بکوژێ، ئەمە لە کاتێکدا ئەگەر گوڵ بێ واتە نێر بێ، بەڵام ئەگەر دێڵ بێ واتە مێ ئەوا بەشەش مانگ پێویستە نێچیر بۆ لای سوار بگێڕێتەوە، واتە بۆ لای راوچی نەیەڵێ لە دەورو بەری دەرچێ، بەڵام کە گەیشتە ٨ مانگ ئەوا پێویستە بکوژێ، هەروەها دەشڵێن گوڵ و دێڵی یەک کوڵێت بە ١٠ مانگ دەکوژێ، بەڵام دەربارەی پەروەردە کردنی تاژی. راوچییەکان دەڵێن دەبێ خواردنی چاکی بدرێتێ وەکو مرۆڤ هەرسێ ژەم، هەروەها شوێن و جێگەی خەوتنی باش بێ، زوو پاک بکرێتەوە ئەم خواردنانەی کە پێویستە بیدرێتێ نیسکێنەیە، چونکە پێی لووس و باریک دەبێ و لەکاتی تێبەردان سووک هەڵدەستێ، جگە لە گۆشت و شتی دیکە، هەروەها دەشڵێن ئێسکی قاچی مریشکیش باشە بیدرێتێ.

٤- تەدارەکی راوکردن:

لە راوکردندا چەند تەدارەک و کەل و پەلێ هەیە تایبەتن بە راوچی کە پێویست لێیان بەدەر نەبێ تا وەکوو بتوانێ کارەکەی بەپێی مەبەست بگەیەنێتە ئەنجام. لەم تەدارەکانەش:

١- زین: زۆربەی زۆری کەسان لە کوردەواری خۆمان زینی دیوە، بۆیە بەپێویستی نازانین چۆنیەتی و شێوەی دروستکردنی بخەینە روو.
٢- لغاو: بۆ راگرتنی پارسەنگی رۆینی ولاخە.
٣- رێشمە: لە زیوو مەعدەنی تایبەتی دروست دەکرێ بۆ دەرخستنی جوانیەتی شێوەی ولاغەکەیەو بەلای سەرومليدا دێتە خوارەوە و سەرەکەشی بەدەست سوارەکەوە دەبێت.
٤- تەرلک: بۆ بن زین بەکاردێ نەوەکو زینەکە پشتی ولاغەکە بریندار بکات.
٥- بەرەی بەرسنک: بەرسنگی ولاخ شتێکی پێوە دەکرێ پێی دەلێن (بەرسنگ) کە لە شتی تایبەتی دروست دەکرێ (بەرەکەش) بۆ ئەمەیە تاوەکو پارسەنگی بەرسنگەکە رابگرێ و نەیەلێ و شۆڕبێتەوە.
٦- دۆشەکی سەر زین: بۆ ئەمەیە سوارەکە جێگەی نەرم و خۆش بێ تاوکو بێ تاقەت نەبێ.
٧- ئاوزەنگ: واتە رکێب بۆ قاچ خستنە ناوەوەیە.
٨- قوشقون: دەخرێتە بن کلکی ولاغەکە بۆ ئەوەی هاوسەنگی زینەکە راگرێ.
٩- قەرێتە: بۆ خستنە ملی تاژییە تاوەکو پێی رست بکرێ.

ئەوەی شایانی باسە زۆربەی زۆری ئەم تەدارەکانە لە قایش و لباد دروست دەکرێ، تەنیا هەندێکیان نەبێت.

٥- چۆنیەتی تێبەردان

راوچییەکان لەنێوان خۆیاندا تەگبیر لەسەر ئەوە دەکەن کە رۆژێک دیاری بکەن و بچن بۆ راو. بێگومان بۆ ئەم مەبەستەش پێخۆری تایبەتی دەگەڵ خۆیان دەبەن. ئەم پێخۆردش بە زۆری نان و هێلکە و مریشکی سورەوە کراو هەندێ شتی سووک دەگرێتەوە کە لەکاتی برسیەتیدا دەیخۆن. هەرکە گەیشتنە شوێنی دیاریکراو راوی خۆیان دەخەنە ئەم شوێنەی مەبەستیانە. دابەش دەبن بەرێز، بەلام ریزدکە، دەبێ بەپانایی بێت. نێوانی هەر یەکێکیشیان دەبێ لاتێک بێ و رووی هەمووشیان لەیەک رێڕەو دابێ. ئەمەش بۆ ئەوەیە کە نێچیر هەلسا ببینرێ، چونکە لە کەرخی هەر یەکێکیان ئەگەر نێچیر هەبوو نەدیترا ئەوا ئەم کەسە سەرکۆنە دەکرێ، لەلای راوچییەکان. بەلام ئەگەر نێچیر دیتراو دەنگی لێکرا ئەوا ئەم کەسەی زیاتر لێی نزیکە بە دەنگێکی بەرز دەلێ و هاوار دەکا (دیاردە قوربانی سەری راوچیانم هەهای) کە ئەمەی گوت: تاژییەکان وشت دەبن، راوچیش رستیان بەردەداو دەنگیان دەدات دەلێت (دەی دایکم. دەی باوکم) تاژییەکانیش لە چ رەنگێک بن بە ناوی ئەم رەنگە تانیان لێ دەدەن وەک دەی زەردێ. دەی سۆرێ... هتد.

ئینجا تاژی وەکو فیشەکە شێتە دەردەپەرێ و سەر لە دوو نێچیر دەنێ تا لە خرتۆرتێی وەردەدا. ئەگەر نێچیرەکە کەرویشک بوو ئەوا دەیخاتە ژێر چەپۆکی خۆی خۆ ئەگەر مامز یان رێوی بوو ئەوا گازی لێ دەگرێ جاری واش هەیە دەیکوژێ، بەلام زۆرکەم. خۆ ئەگەر نێچیرەکە توانی دەرباز بێ یاخود خۆی ون بکات ئەوا تاژییەکە بەخرایی دەگەرێتەوە بەردەمی راوچی و دەست بە نووسکە نووسک دەکات، راوچیش هیچی لێناکا بەس پێی دەلێ (ها حیزە خرایت) واتە فەشەل بوویت.

بەلام زۆر جاری واهەیە نێچیرەکە دەچێتە ناو کونەوە. ئەوا ئەم کاتە بە تولە دەریدەهێنن، چونکە بەدوایا دەچێتە ناو کونەوە لەبەر ئەوەی باریکە.

ئینجا پاش ئەمە کە راوچی نێچیری گرت ئەوا بە کەیف خۆشی بەگۆرانی و بەزم و رەزم بەرەو ئاوایی دەگەرێنەوە، نێچیرەکەش لەپشتە خۆی بەقەپۆزی زینێ وەدەکا، زۆر جاریش واهەیە لەکاتی گەرانەوەی دەداتەوە پێش ئاوایی تاوەکو خەلک ببینێ، کۆفیشی دینێتە سەری، ئەمە لەکاتێکا ئەگەر راوی بەتاڵ نەبێ، بەلام ئەگەر بەتاڵ بوو ئەوا پانەپانە و بێ زەوق دەگەرێتەوە. لەکاتی گەرانەوەش پێویستە ئەو تاژیانە جل بکرێن ئەگەر تێبەردرابن، چونکە ئارەقەی دەکەن و قەلبیان لێکدەکشێ. ئەگەر گەرم دانەپۆشرێن ئەوا رەق دەبن. هەروەها راوچییەکان دەلێن: لەمانگی گولانەوە هەتاوەکو مانگی گەلاوێژ واتە رەزبەر جایز نییە تاژی لە نێچیر بەردرێ. لەبەر ئەوەی زەوی درە بۆ تێبەردان دەسنادات.

رەنگدانەوەی راو لە گۆرانیدا:

هیچ دەستبەرداری ئەوەنین ئەگەر بلێین: گۆرانی کوردی دەنگدانەوەی چینە سادە و ساکارەکانی کۆمەلی

کوردەواریانە، لەهەمان کاتیش رەنگدانەوەی باری گوزەرانی چین و توێژەکانی ئەم کۆمەڵەی پێوەدیارە. گۆرانی فۆلکلۆری کوردی ئەم جۆرە گۆرانییەیە کە بەر لەوەی تووشی دەستە دەستە کردنی ئەم چین و ئەم تاقم بووبێ، ئەوا سەداو هەوایەکی ئاسوودەیی مرۆڤایەتی بووە لەدڵ و دەروونێکی سادە و ساکارەوە هەڵقوڵاوە زادەی بیر و هۆشێکی بێ قین و بوغوز بووە. جا بۆیە هیچ زۆرمان نەگوتووە ئەگەر بڵێین گۆرانی کۆنی رەسەنی کوردی هەر بۆ خێر و خۆشی و دڵ فێنک کردن و توڕدانی غەم و پەژارەی دەروون هاتۆتە ئەنجام. لەهەمان کاتیش لەکێشانی وێنەی ئەم بارە سەخت و ناهەموارەی کە چینە کۆمەڵایەتیەکانی ئەم میللەتە لە قۆناغ و سەردەمە جیاجیاکان کەپێیدا تێپەڕ بووە بەدەر نییە، راووشکار دیاردەیەکی کاری رۆژانەی کوردەواریانە، باری سەردەم سەپاندوویەتی و لەناو خەڵکی ئەم گەلە بە رادەیەکی زۆر ئەنجام دراوە. گۆرانی کوردیش ئەگەر بۆبەشی جیا جیا پۆلێن کرابێ ئەوا لقێکیش بەر راووشکاری کەوتووە و بووە بەگۆرانی راو، کە ئەمیش نزم و ئاوازی تایبەتی و هۆنراوەی سەربەخۆی هەیە کە لەناوخۆیان رەنگدانەوەی کاروباری راووشکاری تیایا دەردەکەوێ هەر وەک لەم نموونانەدا دیارە.

دریغـە بۆ قـەراج و کـەندی ناوێ
چ خـۆش بوو بەزم و سـەیرانی گـراوێ
هەتا چۆکـان کـەتینە ناو قـوڕاوێ
بە بیـرت دێ کـە رۆژێ چووینە راوێ
هەزار کـەومـان لەسـەر یەک گـرت بەداوێ

*** * ***

وەرن سـەیرانە بەزمی راوەکـاری
کـەتـانجی بەردەین وەرزی بەهاری
بسـوڕێن بە هەل هەل چەند سـواری
لەبستی داو لەکـەندێ بچـتە خـواری
لەعـەردی دەن لەناو جـەرگـەی نەقـاری

*** * ***

گـەزەنگی رۆژ کـەنیـوەی سـەر دەرینا
چریکەی دارکـەر و بازو شـەهێنە
لە بـۆ جـێگەی ژوانـان دڵ تەزێنە
بەحـەیران بە لاوک کـوڕ بەزێنە
دەگـەینە یەک کـوڕو کچ لەو بەڵێنە

*** * ***

بەتـیـری یا بە تـاپـر بـە تـۆڕێ
بە تـانجی یا بە تـولە یا لـەگـۆڕێ
بەکـۆمـەڵ با بچـینە راوە پۆڕێ
لەگـەڵ دنیـا رەوشـتـە بانەگـۆڕێ
بەزانـاو گـەداوە دەچنە کـۆڕێ
تفـەنگی سـاچمـەیە قـۆنداغ لەزیوی
کـەچەر هات و بەدالفـە قـوڕ دەپیـوی
پـەری شـانم لـەداخی راوی ریـوی
دەمێکە ئارەزوومـە گـۆشتی کـێوی
لەهەولێـر کـەوتوومـە هەر وەک هەتیـوی
بەسـەر چوو بەزم و رەزمی چونـە راوێ

جگە لەمە گۆرانی راو هەر بەتەنیا بەشێوەی بەستە ناگوترێ، بەڵکو بەشێوەی مەقامیش دەردەبردرێ کە حەیرانیش بەشێکە لێی، هەر وەک لەم نموونانە دەردەکەوێ...

سەرم دێشی براینە نازانم دەرم لۆ توند و تارە. دەچمە کلکەی دارە بزماران. پرسیار دەکەم لە دایە راوکەران.

مەعدەنێ کاران و کار غەزالان لەکێو شیرن دی.

دەیانگۆ برۆ پانیێ تاشی شەریفی گەلەک بە بزن و کارە.

چەتیم حەیران. ئەمن راوکەرێی تۆو بووم.
ئەوسار سەرێی چەند سارانە.
لۆچ راوێژگەت لێکردم بەتارە.

****

حەیران لەبرندان لەبرندی شۆڕێ.
حەیران مامزە دەلەوەڕێ لەساکە گۆڕێ.
ئەمن سوندەکەم خواردییە لۆ بەژنی باریک، دەست هەرناگرم لەنازدار حەیرانێ.
هەتا تەسمیلەم نەکەم.
بەخاک و خۆڕێ.

راوچییە بەناوبانگەکان:

بێگومان ئەگەرچی مەبەستی ئێمە نەک لەم کارەو لە هەموو کارێکی سەر بابەتە تایبەتیەکانی خۆمان ناوناتۆرە ریزکردن و بەشان و باڵ پیاهەڵدانی کەس نەبووە، ئەوا

لێرەدا وەک بەڵگەیەکی بابەتی و راستییەکی مێژوویی ناوی چەند راوچییەکی بەناوبانگ دەخەینە روو تاوەکو مافی کەس نەخرێتە ژێر قاچەوە ئەگەرچی ئەمانە شایانی زۆر لەمە زیاتریشن.

١- حەوێز جوکل ئاغا لەگوندی خدرجیجە.
٢- قادر مولود فەتاح لەهەولێر.
٣- رەحمان حەسەن لەگوندی شعەل.
٤- سدیق حاجی عەبدوڵلا بەگ لە هەولێر.
٥- حەسۆی حەمەدی سلێمان لەگوندی خەرابە.
٦- شێخ یوسف ئیسماعیل بەرزنجی لە هەولێر.
٧- شێخ سیراج فەتاح لە هەولێر.
٨- کاک نوری عبدالکریم لە هەولێر.
٩- رەحمان تەماتە لە گوندی عاڵلا.
١٠- مامەند شکور مەحمود.
١١- قادر عومەر ئاشەوان لە دیبەگە.

ئەمانە ئێستا هەموو لەژیاندا ماون و هەریەکە بە گوێرەی ژیانی خۆی لەجێگەیەک دەژی. هەروەها بەگوێرەی کارەکە پێ دەچێ زۆری تر هەبن، بەڵام ئێمە هەر ئەوەندەمان دەستکەوت، بۆیە ئەگەر ناویان نەخرابێتە روو ئەوا سەرکۆنە بۆ ئێمە ناگەرێتەوە.

*** فەرهەنگۆک**

مێراب: لێوار. رۆخ.
کەرخ: لا. کن. لە کەرخی لەلای. لەکنی.
لات: ئەم بەشە زەوییە کە جوتیار لەکاتی تۆدان دای دەبڕێ و دەکەوێتە پێش تۆدەر.
سەرکۆنە: لۆمە.
وشت: وشیار.
گاز: گەزە، قەپاڵ.
تاپڕ: تفەنگی ساچمە.
خرا - خران: فەشل. خرایت واتە فەشەل بوویت.
خرتۆر: لەعاردی دان.
بستی: بەرزاییەکی تۆزێ لە گرد نزم تر.
گوجیلە: بێچوو. تووتک.
پەردە و بلاو: پەرش و بلاو.
گراو: گوندێکە لە دەشتی هەولێر.

کلکەی دارە بزمارەی: کۆتایی چیای قەرەچوغ دەگرێتەوە بەلای رۆژهەلات.
پانیێ تاشی شەریفی: تیشە شاخێکی پانە رووی لە دەشتی قەراجە لەنزیک کلکەی دارە بزمارەی بەنێچیر بەناوبانگە وادیارە بەناو شەریفێ ناونراوە.

تێبینی:

ئەم کەسانەی بۆ ئەم بابەتە سوودیان لێ وەرگیراوە و قسەیان لەسەر زار کۆکراوەتەوە ئەمانەن:

١- حاجی قادر مەولود فتاح. لەرۆژی ١٩٨٦/٦/٢٧ بەدوو قۆلی لەگەڵ کاکی شاعیر کاک (ئیسماعیل بەرزنجی) چووینە ماڵەوەیان لەگەرەکی سەیداوە. کۆرێکمان دەربارەی ئەم بابەتە لەگەڵیا سازکرد، بە ئامادەبوونی دوو راوچی دیکەش بەم ناوانە، رەحمان حەسەن ناوبانگ بە کەچەر. لەگەڵ رەحمان مەولود فەتاح کە ئەمانە تەمەنی خۆیان لەراووشکاری بردۆتە سەر. بە لوتف و کەرەمێکی زۆر شیرین دەستی یارمەتیان بۆ درێژ کردین. سوپاسیان دەکەین هیوامان تەمەن درێژیانە.

٢- حەوێز جوکل ئاغا.. یەکێکە لەراوچییە بەناو بانگەکانی دەشتی هەولێر، توانایەکی زۆری هەیە لەبەستە و حەیران دەربارەی راو و لایەنەکانی تر. کتێبێکی ئامادەیە بۆ چاپ کە (٥٠٠) لاپەرە دەبێ، هەموو جۆرەکانی راوی تێیدا روون کردۆتەوە بەوێنەوە. هیواداریین دەزگا رۆشنبیرییە کوردییەکانیش گرنگی بەم لایەنانە بدەن و ئەم کتێبەش بەماوەیەکی کەم بکەوێتە بەردەستی خوێنەران. پێویستە ئەمەش بگوترێ کە بەیتەکانی ئەم بەستەی خراوەتە روو هی ئەمە و لەوی وەرگیراوە لەرۆژی ١٩٨٦/٦/٢٩ لە چایەخانەی راوچیان.

٣- رەحمان حەسەن، ناوبانگ بە کەچەڵ، یەکێکە لە راوچییە کۆنەکانی ناوچەی کەندیناوە هاورێی حەوێز جوکلە لەساڵی (١٩١٠) لەگوندی شعەل لەدایکبووە، حەیرانەکانیش لەوی وەرگیراوە، لە رۆژی ١٩٨٦/٦/٢٩ لە چایخانەی راوچیان. لە کۆتاییدا زۆر سوپاسی کاک شێروان نامیق دەکەم. خاوەنی ستۆدیۆی (سپۆرت فەنی) کە وێنەکانی بەکاتێکی خێراو دیارکراو بۆ شۆردینەوە..

جەژنی کەران - هەولێر ١٩٦٣

دکتۆر وریا عومەر ئەمین

ڕەشبگیریی (کەرگیرانی) ساڵی٦٣، یێکێکە لەو ڕووداوە هەرە سەیرانەی کە مایەی ئەوپەڕی سەرسوڕمان و پێکەنین و گاڵتەجارییە. ڕووداوی وا هەرگیزا و هەرگیز لە مێژووی هیچ میللەتێکا ڕووی نەداوە و هەرگیز روو ناداتەوە و دەبێ بچێتە کتێبی گنیسەوە.. گومانم لەوەدا نییە کە هەموو هەولێرییە تەمەندارەکان ئەمەیان لەبیرە. هیوادارم هەچ بیردەورییەکیان لەم بارەیەوە لایە تۆماری کەن تا جیهان و نەوەکانی دوا ڕۆژ بزانن ئیمەی کورد چیمان دیوە و چیمان بەسەرا هاتووە.

لەو ڕۆژەدا هەرچی کەری ناو شاری هەولێر و گوند و لادێی دەور و بەریەتی هەموو گیران و خرانە ناو حەوشە گەورەکەی بەندیخانەکەی هەولێر کە کەوتبووە پشت بەڕێوەبەرایەتیی گشتیی پۆلیسی ئەوسا (بەرامبەر پارێزگای ئیستا)، بەو توومەتەی کە بەهۆیانەوە ئازووقە بۆ پێشمەرگەکان دەبرێ و کاروباری شۆڕشیان پێ ئەنجام دەدرێ.

لە شاری هەولێر ژیان وەستا.. توور و سلّق و کەرەوز

و تەڕەپیاز و ماست و پەنیر کە بە پشتی کەر لە باغچە و لادییەکانەوە بۆ شار دەهێنران لە بازاڕا نەمان...ئاشەکان کە باراشیان بە پشتی کەر بۆ دەچوو هەمووو وەستان...دەنگی نەوتفرۆش و دار فرۆش لەگەرەکەکانا نەما. نالبەند و کورتاندروو و کافرۆش و کۆلهەلگرەکان بازاڕیان مرد. مەیدانی کەر داخرا و کەرفرۆشەکان خۆیان شاردەوە.

نزیکەی هەزار کەر بەندکران. خاوەنەکانیان رۆژ تا ئێوارە لەبەر دەرگای بەندیخانەکە بە هەندێ کا و جۆوە لە ریزدا دەوەستان نۆرەیان بێ بچن مواجەهەی کەرەکانیان بکەن و ئاو و خواردنیان بۆ بەرن...کاوجۆفرۆش، وەک میوە فرۆشەکانی بەردەم نەخۆشخانەکان، بە فەردە کاوجۆیان هێنابووە نزیک بەندیخانەکە. ماڵەکانی نزیک بەندیخانەکە سۆندەی ئاو و پەقرەجیان لەبەر دەرگا دانابوو..

کەرەکان ئەم گرتنەیان یەکجار پێ خۆش بوو...رزگاریان بووبوو لە بار هەڵگرتن و عارەبانە راکێشان و نەقیزە و دارکاری و بێ بەزەیی

منالان...لەهەمووو ژیان و مێژوویانا هەرگیز خۆشی و شادیی وایان بە خۆوە نەدیبوو و ئەوەندە نەحەسابوونەوە.. بازدانیان بەسەر یەکا و لووشکە و قەپگرتن و زەڕەزەڕ عەڕەعەڕ و زەرینیان لە ناو حەوشەی بەندیخانەکەدا شانۆیێک و سیمفۆنیاییێک بوو بۆخۆی، زۆر شتیان دەردەبڕی و دەگێڕایەوە.

ئەوسا ئێمە دەستەیێک هاوڕێ بووین لە قۆناغی ناوەندیدا، دوای دەرچوونمان لە قوتابخانە دەچووینە بەردەم سەرا لەناو خاوەن کەرەکانا دەخولاینەوە گوێمان دەدایە قسەکانیان و خەمەکانیان. بیرمە مەحموود زامدار کە تازە موچرکی کەریزم بە دەمارەکانیا دەگەڕا دڵی گەلێ لە کەرەکان خۆشتربوو. لەوانەشە هەر ئەو رۆژە و ئەو رووداوە بوو عیشقی کەری لەدڵا چەسپاند.

ئەم رووداوە بوو بە بابەتی سەرەکیی قسە و باس و خواس و خەم و پێکەنین و پێخەنی خەڵکەکە. گەلێ شتی سەیر روویدا و باس کرا.

رۆژێ دوو قوتابی لە پۆلەکەمانا نەهاتبوون.. کە مامۆستا ناویانی خوێندەوە یەکێ لە هاوڕێکانی وتی (مامۆستا ئەوانە دراوسێمانن...کەریان گیراوە چوونەتە مواجەهە).

کابراییێک کەرەکەی خۆی لە ژوورێکی ماڵەکەیا دەشارێتەوە...شەو دەزەڕێ و لێی ئاشکرا دەبێ...خۆی و کەرەکەی راپێچی بەندیخانە دەکەن. پاشان کەرەکەیان بەردا و خۆی تا ئێستا شوونبزرە.

عەزیز ناوێک کەرەکەی خۆی دەرباز دەکا و لە ناو زووڕگەکانی دەورو بەری هەولێردا دەیشارێتەوە...دوای ئەمە بە (عەزە کەرفیرار) ناوی دەرکرد.

دوای حەفتەییێک جاڕدرا کە هەر کەرگیراوێ عەرزوحاڵێ بنووسێ تیایا بەڵێن بدا کە کەرەکەی بۆ کاری نایاسایی بەکار ناهێنێ، کەرەکەی ئازاد دەکرێ. خوا دەرگاییێکی والای

لەسەر گازی پشت بۆ عەرزوحاڵچییەکان کردەوە. وێنە گرەکان کەوتنە گازاندە و دەیانوت حەقی وایە وێنەی کەرەکانیش بە عەریزەکانەوە بلکێنرێ.

بە دەیان کەرگیراو دەوری عەرزوحاڵچییەکان دابوو و وەک زەردەواڵە بەسەریانا نیشتبوون. کەرگیراوێ نەختێ پیر و بێ تاقەت دەبێ چەند دەکا ناتوانێ خۆی بگەیێنێتە عەرزوحاڵچی... داوا لە یەکێ دەکا یارمەتیی بدات و عەریزەکەی بۆ بنووسێ.. ئەویش دیارە کابرایێکی فشەکەر بووە، ئەمەی بۆ دەنووسێ: (بەرێز موتەسەریفی هەولێر...ئەوە شەش رۆژە کەرەکەم گیراوە. من لە جیاتی ئەو سوێندتان بۆ دەخۆم و شایەتیی بۆ دەدەم کە ئەم کەرەی من هیچ پەیوەندییەکی بە هیچ لایێکەوە نییە و بێ خەتایە و هیچ کارێکی نایاسایی نەکردووە.. تا بڵێی هیمن و ئیشکەر و لەسەرەخۆیە.. هەرگیز لووشکەی لە کەس نەداوە و قەپی لەکەس نەگرتووە. هەرگیز بە دەنگی بەرز نەزەریوە... سەرچاوەی رزقی منالەکانمە...داوا لە بەرێزتان ئەکەم رەحمێکی پێ بکەن و ئازادی کەن) یەکسەر کابرا دەگیرێ و کەرەکەی بیر دەچێتەوە.

رۆژی دوایی بوو و دوای ئەوەی زۆربەی کەرگیراوەکان بەڵێننامەی خۆیان پێشکەش کرد، بریاری لێبووردنی گشتی درا. کات دوای نیوەڕۆ بوو، دەروازەی بەندیخانەکەیان کردەوە و کەرەکانیان بەڕەڵلا کرد. ئەو سەدەها کەرە پێکەوە بەڕاکردن و خزینە پاڵ یەک و لووشکە لێدان و هەڵبەزین و دابەزینەوە بەبەردەم چاپخانەکەی مامۆستا گیو و دوکانەکەی مەجید پەقڵاوەچییەوە بەرەو ناوبازار کەوتنە رێ. سەروسیمایان خۆشی و سەرکەتن و سەربەرزی و شانازییان لێ دەباری. خاوەنەکانیان بەناویانا بەربوون،

هەریەکە لەمبەر بۆ ئەوبەر رایدەکرد لە کەرەکەی خۆی دەگەڕا و هەر کە دەیدۆزییەوە دەستی لە ملی دەکرد و هیوا هەبوو ماچیشی دەکرد و فرمێسکی بۆ هەڵدەڕشت و دەیچرپاند بە گوێیدا کەفارەتییە ئینشاڵلا.

دوکاندار و خەڵکەکە لەمبەر و ئەوبەری شەقامەکە وەستابوون سەیری ئەو کۆڕڕووەیان دەکرد، بە پێکەنین و گاڵتە لە گەڵ یەکترا دەدوان. هەندێ گەنج لەبەردەم دوکانۆکەکەی مام حەیدەری پینەدۆز وەستابوون بەو پەڕی ریزەوە دەستی خۆیان بەرز، بە سڵاو و ریزەوە دەشەکاندەوە، پێشوازیی قارەمانانیان لێ دەکردن.

کەرەکانیش...ئەوەی خاوەنەکەی دۆزییەوە، ئەوە لێی خوڕی و بردییەوە.. ئەوانی تر لەناو سووچ و کۆڵانەکانی ناو بازاڕدا بڵاو بوونەوە و لەناو خەڵکەکە توانەوە.

با ئەو رۆژە بکرێ بە ساڵیاد و جەژن و رۆژی کەران کەرنەڤاڵی ساڵانەی بۆ سازبدرێ سێ رۆژ پشوویان بدرێتێ نەختێ بحەسێنەوە.

پیشەی ناڵبەندی لە کوردستاندا

عومەر لەتیف بەرزنجی

لە کوردەواری خۆماندا کار و پیشەی جۆراوجۆر هەبوود، خەڵکەکە هەم ژیان و گوزەرانی خۆی پێ بەڕێوە بردووە و هەمیش بەهۆی ئەم پیشانەوە کاتەکانی خۆی بەسەربردووە، بۆیە خەڵکەکە لەم پیشانەدا شارەزاییان پەیدا کردووە و هەندێک لەم پیشانەش بە چەندان جۆر و شێوە بەکارهاتوون، ئەم پیشانە پێویستییەکی ئەو کاتەی کۆمەڵگای کوردەواری بوون و چەندان کەسی پسپۆڕ و کارامەیان تێدا هەڵکەوتووە، کە بەهۆی بنەماڵەکانیانەوە ئەم کار و پیشە کوردەواریانەیان بۆ بەجێماوە و ئەوە دوای ئەوە بۆیان ماوەتەوە تا کۆمەڵگای کوردەواری پێویستی بە هەندێک لەم پیشانە نەماوە، بەڵام هەندێک کەسی کارامە تا ئێستاش هەر بە ناوی ئەم پیشانەوە بانگ دەکرێن و دەناسرێنەوە. یەکێک لەم پیشانەی کوردەواری خۆمان تا ئێستاش لە هەندێک لادێ و شوێنی دووری کوردستان ماوە، پیشەی (ناڵبەند)ییە، کە مامەڵەکردنە لەگەڵ وڵاغی بەرزە وەک ئەسپ و ماین و هێستر و گوێدرێژ.... بەگشتی ناڵکردنی وڵاغی یەک سم کە پێویستییەکی ژیانی کوردەواری بوود، بەتایبەتیش لادێنشینەکان کە بێگومان ئەم وڵاغانەش بەهۆی ئیش پێکردن و بارهەڵگرتنەوە پێویستییان بە ناڵکردن هەبووە، بۆیەش ئەم پیشەیە پەیدابووە و لە چەندان شوێن و ناوچەی جیاجیا هەبووە و کەسانی شارەزا و لێزانی بۆ دروست بووە... خاوەن وڵاغ بۆ کار و پێویستی ژیانی خۆی یا بۆ کاری بازرگانی وڵاغەکەی خۆی توند و بەند کردووە هەر لە پێویستی زین و لغاو و ڕەشمە و گوریس و کورتان و توورەگە و هەگبەوە بگرە تا هەموو پێداویستییەکانی وڵاغ و، ساڵانەش وڵاغەکانیان ناڵ دەکرد، بۆ ئەوەی لە ڕۆیشتن پەکی نەکەوێ و کارەکەی مەیسەر بێت، بەم شێوەیە کاروباری کوردەواری، بەتایبەتیش لە لادێدا بەڕێوەچووە، بێگومان ئەوەی کاری باش بەڕێوە چووبا دەبوایە وڵاغی باش و بەهێز و تەواوی هەبێت وڵاغی بە توانا و لێهاتووش، ئەو وڵاغەبوو تەدارەکی تەواوی هەبێ... ئێمە بۆ لێدوان لەم پیشەیە، مام (جەوهەر یابە عەلی) دەدوێنین، کە بە مام جەوهەر ناڵبەند بەناویانگە، ناوبراو لەدایکبووی (١٩٣٤)ە و خەڵکی گوندی (لهێبان)ی خورشید ئاغایە لە کەندێناوە، بۆیە سەرەتا لە پیشەکەیەوە پرسیارمان لێی کرد:

*** چۆن فێری ناڵبەندی بووی؟**

– من ئەم پیشەیە لە باوکمەوە فێر بووم، ڕەحمەتی باوکیشم لە باوکییەوە فێر ببوو، چەند پشتێک ئێمە ئەم پیشەیەمان کردبووە سەرچاوەی داهاتی بژێوی خۆمان.

*** ئەم پیشەیە چییە و چۆنە؟**

– ئەم پیشەیە، یەکێکە لە پیشە کوردەوارییەکان، لە لادێ کەم کەس هەیە لە جووتیارەکان وڵاغی بەرزەی نەبێ و بۆ ناڵکردنیان ساڵی جارێک یان دوو جار پێویستی بە ناڵبەند نەبێ، لە هەندێ ناوچە بە تایبەت لە کوێستانەکان، ساڵ (١٢)ی مانگ وڵاغ بەبێ ناڵ ئیدارە ناکات.

*** هەقدەستی ناڵکردن لەو سەردەمە چەند بووە؟**

– بە شێوەیەکی گشتی لەو سەردەمەدا پارە کەم بوو، زۆرینەی خەڵک ژیانێکی سادە و مامناوەندیيان دەگوزەراند، لەو کاتەدا ناڵکردنی وڵاغی بەرزە (٤) درهەم بوو، بۆ گوێدرێژیش (٢) درهەم، لەگەڵ ئەوەش کەسانێک هەبوون توانای دانی کرێیەکەیان ڕاستەوخۆ یان دەموودەست نەبوو، ناچار ناویانمان لە دەفتەرێک دەنووسی بۆ کاتی بەروبووم کۆکردنەوە.

*** چەند جۆرە ناڵ لە کوردستان بەکاردەهێنرا؟**

– ناڵ دوو جۆری هەبوو، جۆرێک (تەختە)یان پێدەوت و جۆری دووەم ئەڵقە (چەکوش کاری). جۆری یەکەم بن پێی وڵاغەکەی

هەموو دەگرتەوە و بزمارڕێژ دەکرا، جۆری دووەم ئەڵقاوئەڵق بوو، لای دواوەی بەتاڵ و نەگەیشتبۆوە یەک، سەرچاوەی ئەم دوو جۆرە شاری کەرکووک و موسڵ بوو، خەڵکی ناوچە نەرمانییەکان بە زۆری تەختەکەیان بەکار دەهێنا و ناوچە شاخاوییەکانیش ئەڵقە.

*** چۆن وڵاغ ناڵ دەکرا...؟**

- لە سەرەتاوە دەکەوتنە تاشینی سمی وڵاغەکە تاکو ناڵەکە بە ڕێکوپێکی لەسەری دانیشی، ئەوسا ناڵەکەمان بە سمی وڵاغەکە دەگرت و بەراوردمان دەکردەوە، پاشان هەر لای (٣ - ٤) کونی بۆ بزمار ڕێژی هەبوو، بەهۆی بزمارەوە ناڵەکە بە سمەکەوە دەلکا، ئەوسا لێوارە زیادەکەیان دەتاشی و ڕێکدەخرا.

کەرەستە و ئامێرە پێویستەکانی نێلبەندی:

پیشە نییە بێ کەرەستە و ئامێری تایبەتی بێ، بۆ ئەم پیشەیەش هەندێ کەرەستە هەبوون، کە لەمانە پێکدەهات:

١- لەواشە: ئامێرێکی لە دار دروست کراو بوو، وەکو فاق، یان تەڵە لە لێوی وڵاغەکە دەدرا و دەیتاساند تاکو ناڵکردنەکە تەواو دەبوو.

٢- گاز: ئامێرێک بوو لە ئاسن دروست دەکرا و لە شێوەی گازی پینەدۆز، بە زۆری بۆ قرتاندنی سەرە بزمارە زیاد دەرچووەکان بەکار دەهێنرا.

٣- سم تراش: ئامێرێکی لە ئاسن دروستکراو بوو، شێوەیەکی لاکێشی هەبوو، قەبارەی لە قەبارەی ناو لەپ دەچوو، دەسکی ئاسنی هەبوو، بۆ تاشینی سمەکان بەکار دەهێنرا.

٤- سم بڕ: ئامێرێک بوو لە سم تاش دەچوو، لە ئاسن دروست کرابوو، لە سەرێکەوە دەسکی ئاسنی هەبوو، لە سەرێکەوە دەسکی دار، بۆ ڕێکخستنی لێواری سمەکان بەکاردەهێنرا.

٥- بزمار: بزماری ناڵ، لە بزماری دی نەدەچوو، جیاواز بوو دەستکردی کووردەچییەکانی کەرکووک بوو، هەندێ ئاسنگەری کوورەچی هەبوون پیشەیان هەر دروستکردنی ئەو بزمارانە بوو.

٦- سندان - دەزگا: ئامێرێکی چوارگۆشەی لە ئاسن داڕژاو بوو، بەرزی بستێک دەبوو، زۆربەی کارەکان بەهۆی ئەوەوە دەکرا، لەلای سەرەوە کونێک هەبوو، بزمارەکانیان یەک لەدوای یەک تێ دەکرد و یەکی چەکوشێکیان پێدا دەدا تاکو سەرەکەی پان بێتەوە و بۆ بەکارهێنان بلوێ.

٧- هەگبە: زیاتر لە توورەگە دەچوو، تەواوی کەرەستەکانی ناڵبەندی لەخۆ دەگرت، یان دەدرایە شان، یان دەخرایە سەر وڵاغ.

ناڵکردن:

لەسەر داواکاری براگەورەی دەڤەرێک، هەواڵ بۆ ناڵبەند ڕەوانە دەکرا، ئەویش بە خۆی و بە کەرەستەوە دەهاتە ئەو گوندە و لەبەر دیوەخان بارگەی رادەگرت و تەواوی وڵاغی ئەو گوندەیان بۆ دەهێنا و بە یەک دوو ڕۆژ هەموویانی ناڵ دەکرد، خواردنی چاک، پێخەفی چاک، بەخێرهاتنی گەرم لە ناڵبەند دەکرا.

هەندێ لە ردێن سپی گوندەکان لەوانەی مام جەوهەر هاتوچۆیانی دەکرد و لە داواکارییان دەرنەدەچوو:

١- خوالێخۆشبوو حاجی عەزیز خدر بسکان، لە گوندی دارە خورما.
٢- خوالێخۆشبوو ئیبراهیم ئەحمەد مامەسێنی، لە گوندی سەرگەڕان.
٣- خوالێخۆشبوو کوێخا سادق گابەڵەکە.
٤- هادی ئەحمەد ئاغای سەربەشاخ.
٥- خوالێخۆشبوو عەزیز پاشای عالالایی.
٦- خوالێخۆشبوو کانەبی حەوێز، لە گوندی چەغەمیرە.

هۆکارەکانی کەمبوونەوە و لەدواداني ئەم پیشەیە:

وەکو مام جەوهەر ئاماژەی بۆ کرد، پەیدابوونی ئۆتۆمبیل و تەراکتۆر و دەراسە و ... بوونە هۆی کەمبوونەوەی وڵاغی بەرزە، بەتایبەت لە ناوچە نەرمانییەکان، بۆیە بۆ (٤٠) ساڵ دەچێ مام جەوهەر وازی لەم پیشەیە هێناوە لەوانەیە هەر لە بیریشی نەمابێ.

هەندێ لە ناڵبەندە ناودارەکان:

هەر بوارێک سوارچاکی خۆی هەیە، دەست و پەنجەی ڕەنگینی هەیە، لە ناڵبەندە لێهاتووەکان.

١- وەستا حەمە شەریف ئەڵلاوێردی ناڵبەند لە هەولێر.
٢- وەستا ڕەئوف وەستا کەریم ناڵبەند.

لەگەڵ کەمبوونەوەی وڵاغی بەرزە و بەرەو لەناوچوونیان، بەڵام لە ناوچە کوێستانییەکان هەرماون و پیشەی ناڵبەندیش هەر بەردەوامە، بەڵام کەمتر لە جاران.

پێشبڕكێی كۆتر لە كوێتەوە هەتا هەولێر

هێمن حەمید

كۆتر ئەو باڵندە جوان و دڵڕفێنەیە، كە مرۆڤ بە دیتنی سەرسام دەبێت، باڵندەیەكە هەرچەند بڵێی روحسووكە و مرۆڤ گەلێک جار تا ئەو رادەیەی عاشقی دەبێ، بۆیە بەخێوكردنی ئەم باڵندەیە لە هەموو كوردستان و بەتایبەت لە شاری هەولێر دیاردەیەكی بەرچاوە و خەڵكانێكیش هەن زۆر خولیای كۆتر بەخێوكردنن و كۆتر بۆتە بەشێک لە ژیانیان، بۆ ئەم مەبەستە سەردانی چەند كۆتربازێكمان كرد و چەند پرسیارێكمان لێكردن.

*** ئەم خولیایە چییە وای لێكردوون كە كۆتر بەخێو بكەن؟**

ئیدریس حوسێن (تەمەنی ٣٨ ساڵە) دەڵێ: ئەم خولیایە هەر لە منداڵییەوە لام دروست بووە و تێكەڵ بە خوێنم بووە، كۆتر بابەتێكە، ئارەزووییەكە و مەرەقە، جۆری كۆتریش بە كەسان دەگۆڕێ هەر كەسە و حەز لە جۆرە كۆترێک دەكات، هی وا هەیە حەزی لە كۆتری تەقڵەبازە، هی واش هەیە حەزی لە كۆتری ئەو جۆرانەیە كە زۆر دەفڕن، بەڵام بە گشتی من حەزم لە كۆترە، نەک هەر من هەموو ئەو كەسانەی كە كۆتر بەخێودەكەن لایان دەبێتە مەرەق و ناتوانن بە ئاسانی وازی لێبهێنن، سەرەڕای ئەمەش كۆتر بەخێوكردن ئێستا بژێوی ژیانیشم بۆ دابین دەكات،

چونکە من لە دوکانێکدا کۆتر دەفرۆشم، هەرچەندە پێم ناخۆشە، کە بازرگانی بە کۆتر بکەم، زۆرجار هەست دەکەم ئەوانەی، کە کۆتر دەکڕن ئازاری ئەو باڵندەیە دەدەن، چونکە نرخ و بەهای نازانن، بۆیە ئەگەر ئیشێکی باشتر هەبوایە، ئەم کارەم نەدەکرد، تەنها لە ماڵەوە بەدڵی خۆم چەند کۆترێکم رادەگرت.

*** سەبارەت بە جۆری کۆترەکان و کامەیان گرانبەهایە؟**

جەمال رەزا روونی کردەوە: کۆتر جۆری زۆرە، بەڵام ئەوەی داخوازی لەسەرە کۆتری عەردییە، وەک عەمبەری و زازل و نەجەف، کە ئەمانە زۆر بە قیمەتن و خەڵکانێک هەن لە ماڵەوە رایاندەگرن، زیاتریش بۆ پێشبرکێ رایاندەگرن، کە ساڵانە ئەم پێشبرکێیانە دەکرێت. خەڵکی دیکەش هەن کۆتری جۆراوجۆر رادەگرن، کە لە رووی نرخەوە زۆر هەرزانن، بەڵام ئێمە زیاتر ئەو کۆترانە رادەگرین، کەوا نرخیان گرانە.

کۆتربازە بەناوبانگەکانی هەولێری، کە زۆر کۆنن لەوانە: مام ئەسکەندەر کوورەچی، حاجی خورشیدیش کۆتری زۆر بوو و عەبدولخالیق چەلەبی و مام حەسەن هیدۆش کۆتری زۆر نایابی هەبوو، لە ئاغاکان: مام داوود ئاغا بەخێوی دەکرد، بەراستی پیاوی گەورە وەک وەزیرەکان و پاشاکان و بەگ و ئاغا و ئەم جۆرە پیاوانە، کۆتریان بەخێو دەکرد، بەڵام ئەمرۆ کۆتربازی بۆتە گاڵتەی منداڵان.

*** سەبارەت بە پێشبرکێی کۆتر کە ساڵانە دەکرێ؟**

کاک ئەمجەد محەمەد دەڵێ: من ٤٠ ساڵە کۆتری بەخێو دەکەم و ئێمە کۆتری نایاب رادەگرین، لەگەڵ چەند برادەرێکیش ئەم ئارەزووەمان هەیە، خۆمان پێ خەریک کردووە، سەبارەت بە گرانبەهایی کە کۆتری وا هەیە هەزار دۆلار تا ٢ هەزار دۆلاری پێدراوە و پێشبرکێیەکە لەسەر سنووری کوێت ئەنجام دەدرێت، کە سێ ساڵ لەمەوبەر کۆتری "کاک زرار" یەکەم بوو، ساڵی دوایی کۆتری "کاک غانم حەداد" یەکەم بوو، ساڵی پاریش کۆتری "کاک کەریم فەتحی" یەکەم بوو، کە ئەمانە لەسەر سنووری کوێتەوە گەڕانەوە هەولێر، ئەم جۆرە کۆترانە زیاتر بە کۆتری (زازڵ) بە ناوبانگن بۆ ئەم پێشبرکێیە.

هەرچی پێشبرکێی دووەمە ئەوەیان بۆ مانەوە و (کاتە) واتە چ کۆترێک زۆرترین کات لە ئاسمان دەمێنێتەوە، ئەم ساڵ کۆتری "کاک فاخیر" یەکەم بوو، کە بەیانی زوو هەڵماندا و ئێوارەی درەنگ پاش مەغریب نیشتەوە.

دیارە هەر لە دێرزەمانەوە ئەم جۆرە پێشبرکێیانە هەبووە، کە پاشا و میرە گەورەکانیش بەشدارییان تێدا کردووە، جگە لەوەش کۆتر وەک نامەبەر بەکارهاتووە کە چەندین مەملەکەتیان بڕیوە تا نامەیان گەیاندۆتە شوێنی مەبەست، هەر لە کۆنەوە کۆتر هاوڕێیەکی نزیکی مرۆڤ بووە و لەتەک مرۆڤ ژیاوە، بۆیە پێویستە ئێمەش ئەمرۆ، قەدری ئەم گیانەوەرە هەستیارە بزانین و بە شێوەیەکی جوان و ناسک رەفتاری لەگەڵدا بکەین.

راوەكەو لە چیای قەرەچووغ

جەلال سنجاوی

بەرایی:

بەهۆی جوانی سرووشتی كوردستان و دڵرفێنی كەش و هەوایەكەی و ئەو برە زۆرەی باران و بەفر كە ساڵانە لێی دەبارێ، بۆیە لە ناوچە جیاجیاكانی كوردستان ژمارەیەكی زۆر لە مامز و بزنە كێوی و كەروێشك و سمۆرە و گەلێك ئاژەڵی كێوی دیكە و هەزاران كەوی گەردن بەخاڵ و سوێسكە و پۆڕ و قولینگ و باز و شەهێن و هەڵۆی بەرزەفڕ، دیمەنێكی هەرە جوانیان بە كوردستان - وڵاتی كوردان - بەخشیوە و وەك سامانێكی گرانبەهای نەتەوەیی وڵاتی ئێمەیان دەوڵەمەند كردووە و ناكرێ دەستبەرداریان ببین و ناحەزانە مامەڵەیان لەگەڵدا بكەین، بەڵكو میوانی ئازیزی ئێمەن و پاراستنیان لە ئەستۆی هەموومانە، بەڵام بەداخەوە تا ئێستاش راوكردنی باڵندە و ئاژەڵی كێوی لە كوردستان بەردەوامە و راوچییەكانیش لە كاتی راودا زۆر رێگا و چەكی كوشندە بەكار دێنن، كە پێویستە بە پێی یاسا سنوورێك بۆ راوكردن و كوشتنی ئەو ئاژەڵە دەگمەنانە دابنرێ، كە هەندێكیان ژمارەیان ئەوەندە كەم بۆتەوە،.خەریكە بەرەو قات و قڕی و نەمان دەچن.

بەهەرحاڵ وەك ئاماژەمان پێدا، راوكردن لە شوێنە جیاجیاكانی كوردستان درێژەی هەیە، هەر وەك لە چیای قەرەچووغی باشووری دەشتی هەولێر دەبینرێ، بەتایبەتی راوی (كەو) لە قەرەچووغ بۆتە جێگای مشتومڕو كێبركێی راوچیان: چونكە ئاشكرایە كەوی قەرەچووغ رەنگی سپییە و بە قەبارە گەورەیە و لە شەڕە كەویش لە كەوەكانی دیكە ئازاتر و بوێرترە و قازانج و داهاتێكی باش بۆ خاوەنەكەی مسۆگەر دەكات لە كاتی شەڕەكەودا، هەروەك لە چایخانەی (كەوبازان) لە هەولێری پایتەختدا دەبینرێ.

راوەكەو لە قەرەچووغ

چیای قەرەچووغ، دەشتی كەندێناوە و قەراج لە یەكتر جیا دەكاتەوە و لە رۆژهەڵاتی بە كلكەی دارە بزماران (قەرەبێتك و قەرەبۆتكان) دەست پێدەكات و لە رۆژئاواش لە دەربەندی بازارگە كۆتایی پێدێت، ئینجا بەرزاییەكانی مەلەك ئاغا دەست پێدەكات تا دەگاتە كلكەی میجانی درێژ دەبێتەوە.

بەگشتی قەرەچووغ چیایەكی كەم ئاو و وشكە، بەڵام لە بەهاراندا وەك بەهەشتی رازاوە بەگوڵ و گوڵزار و باڵندە و پەپوولەی رەنگین خۆی دەنوێنێ، بۆیە لە دەشتی شەمامك و سەنیە و مولكیە و كەندێناوە و قەراج، مەرداران رووی تێدەكەن و راوچییەكانیش لە هەموو لایەكەوە میوانی بەردەوامی ئەشكەوتەكانی ئەم چیایەن و بەزۆری لەم ئەشكەوتانە كاتیان بەسەر دەبەن:

١- ئەشكەوتی جارەڵڵا. ٢- ئەشكەوتی دووكون. ٣- ئەشكەوتی بێ بن. ٤- ئەشكەوتی دڵۆیە.

كەو باڵندەیەكی دەگمەن و

خنجیلانە و جوان و دەنگ خۆشە، بەژن و باڵای بچووک و نزمە و بە راوەستان نزیکەی (١٥)سم دەبێ و درێژییەکەی لەسەری تا کۆتایی کلکی لە نێوان (٢٥ - ٢٨)سم دەبێ.

کەوەکانی گەرمەسێر بەتایبەتی لە چیای قەرەچووغ و ژەنگار و قەرەداغ و سەگرمە لە (١٣)ی مانگی ئاداردا دەست بە هێلکە کردن دەکەن، کەو زۆر هێلکە دەکات، پاش کورک بوون و هەڵهێنان جوجەڵەکانی بە دوای خۆیدا دەگێڕێ و فێرە خواردنیان دەکات تا (٢٠) رۆژەی تەمەنیان، لە پاشان سەربەست دەبن و (گەنم و جۆ و ماش و هەرزن) و دانەوێڵەکانی دیکە دەخۆن و بەرەبەرە لە دایکیان جیا دەبنەوە و دادەبڕێن.

کەو زۆر جۆری هەیە، دیارترینیان ئەمانەن:

١- بارەکەو: واتە کەوی تەمەن یەک ساڵ.
٢- شابار: کەوی تەمەن دوو ساڵ.
٣- خرتەکەو: کەوی تەمەن سێ ساڵ.
٤- سەرەکەو: کەوی تەمەن چوار تا پێنج ساڵ.
٥- پیرەکەو: کەوی گەورەتر لە پێنج ساڵان.

چۆنیەتی راوەکەو لە قەرەچووغ

لەم چیایە راوەکەو لە ناوەراستی وەرزی (پایز)دا دەست پێدەکات، بەتایبەتی کە یەکەم باران دەبارێ و گیا لە چیا و دۆڵەکانی شین دەبێ، ئینجا کەوەکان بەدوای خۆراک دەگەڕێن و تێر گیای پایزە دەخۆن، لە پاش هەفتەیەک راوچییەکان خۆیان ئامادە دەکەن و هەموو پێداویستییەکانی نووستن و جلوبەرگ و خواردن و کەلوپەلی راو لەگەڵ خۆیان هەڵدەگرن و بەرەو ئەشکەوتەکانی چیای قەرەچووغ دەکەونە رێ و چەندەها شەو لەم ئەشکەوت و کێوانە بە راوکردن کات بەسەر دەبەن.

جاری وا هەیە راوچی لە موسڵ و دەوروبەری و لە چیای ژەنگاریش بۆ راوەکەو هاتوونەتە چیای قەرەچووغ، چونکە کەوی ئەم چیایە خەسڵەت و تایبەتمەندی خۆی هەیە و هەندێ نەدگاری لە کەوەکانی دیکە جیایە.

ئەو راوچیانەی بەردەوام ساڵانە راویان لە چیای قەرەچووغدا دەکرد ئەمانە بوون:

(مام حەوێزی جوکل ئاغای دزەیی، ئەحمەد مەولودی قەراتە سۆری مەرزان، حوسێنی عەلی خورشید ئاغای قەپلانی، مام جەباری کەریم سێ تیری دەرمانەوەیی، مام وسوی دەرمانەوەیی، دەرویش عەولای خەزارێ، عەلی شەریف مام حوسێن، عومەری مەولود عەدێی عالالیی، مام سمایلی مامەسێنی سەرگەران، عەلی کوڕ، فەیسەڵی عەلی رەش و رەحمانی حەسەنی، شەعەلی و... هتد).

راوچییەکان بەم رێگایانە راوەکەویان دەکرد:

١- راوەکەو بە (کەوی رەبات):

راوچییەکان ئەو کەوەی کە مەشقیان داوە و فێرە راویان کردووە پێی دەڵێن (کەوی رەبات)، جا ئەم کەوە لە شوێنی مەبەست لە دارێک یان بەردێک دەبەستنەوە، پاشان دەوروبەری بە کۆمەڵە داوێک رێکدەخەن، کە هەموویان زیاتر لە (١٥٠) هەڵقەیان هەیە، ئینجا راوچییەکە دوور دەکەوێتەوە و لە پەنا درەختێک یان رەوەزە بەردێک خۆی دەشارێتەوە و کەوی رەباتیش دەستدەکات بە خوێندن (قاسپە قاسپ)، ئینجا کەوەکان گوێیان لە دەنگی دەبێ و دەورەی دەگرن و دەیکەن بە شەڕە دەنووک لەگەڵ کەوی رەبات، پاشان هەندێکیان بەداوەوە دەبن و ئەوانی دیکەش دەفڕن و کاکی راوچیش دێ کەوەکانی بەداووەبووی لێدەکاتەوە و لەناو قەفەسیان دادەنێ.

٢- راوەکەو بە دوو کەو (رەبات و سەردار):

کەوی رەبات بە دارێک دەبەسترێتەوە و دەوروپشتی بە زیاتر لە (٢٠٠) قەف و هەڵقە دەتەنرێتەوە، ئینجا کەوی دووەم (سەردار) کە لەناو قەفەس دایە لە جێگایەکی بەرز دادەنرێت و

دەوروبەریشی بە بەردی پان دەگیرێت تا کەوی (رەبات)ی لێ دیار نەبێت، کە تەنها سێ مەتر لێی دوورە. راوچییەکەش خۆی دەشارێتەوە، ئینجا کەوی سەردار دەست بە قاسپە قاسپ دەکا و کەوی رەباتیش وەڵامی دەداتەوە بە جۆرێک دەنگیان ئەو ناوە پڕ دەکات، لەم کاتەدا کەوەکان دەورە لە کەوی رەبات دەدەن و دەبێتە شەڕە دەنووک، بەڵام کەوی سەردار هەر دەخوێنێ، لەم کەین و بەینەدا (٤ - ٥) کەو بە جەلەداوەکەوە دەبن و راوچییەکەش بە ئاسانی راویان دەکات.

٣- راوەکەو بە تەپکە:

لە زستاندا بەهۆی بەفر و باران زەوی دادەپۆشرێت و دانەوێڵەی باڵندەکان نامێنێ، بۆیە کەوەکان روو دەکەنە پەنا شاخ و رەوەزە بەرد و ناو ئەشکەوتەکان بەدوای جێگای گەرم و دانەوێڵە پەیدا کردن.

راوچییەکان لەم جێگایانە تەپکە دادەنێن و هەندێ کا و دانەوێڵەی لەبن روو دەکەن و کەوەکان دەکەونە بن تەپکە بەردەکان و راوچییەکان دەیانگرن.

٤- راوەکەو بە چرێش (سمغ):

سمغ لە رووەکی تاڵە بنێشت دەردەهێنرێ و لەم شوێنانە دادەنرێ، کە راوکەر بە مەزەندەی خۆی بە شوێنی حەوانەوەی کەو و سوێسکەی دەزانێ، ئەم چرێشە ئەوەندە چیر و بەهێزە قاچی هەر باڵندەیەک بگرێ بەری نادات، ئینجا رۆژی دوایی راوچییەکە دێت و هەرچی باڵندەی گیرتبێ بە ئاسانی لێی دەکاتەوە و دەیبات.

٥- راوەکەو بە دیوجامە:

بریتییە لە قوماشێکی رەنگ زەردی خاکی و بە رەنگی کەسک و سوور و شین وێنەی باڵندە و گیان لەبەری بچووکی لەسەر نەخش کراوە، راوچییەکە ئەم قوماشە وێنەدارە دەداتە پێش خۆی وەک سینگ پۆش ئینجا بەرەو رووی دێن و راوچییەکەش لە کونێکی بچووک تەقەیان لێدەکات و کەو و سوێسکە و ئاژەڵی دیکە دەکوژێ و راویان دەکات.

کورد و کەو

کورد ئەشقی هەموو باڵندە جوان و دەنگ خۆشەکانە، لە ریزی هەرە پێشەوەیان بولبول و کۆتر و کەو، دیارە کەو لە نێوانیاندا بە پلەی یەکەم دێت، چونکە باڵندەیەکی جوان و هێمن و دەنگ خۆشە و لە هەموو ناوچەیەکیش دەست ناکەوێ، پیاوی وا هەیە بە درێژایی تەمەنی هەر کەوی بەخێو کردووە و بە نرخێکی زۆریش کەوی کڕیوە، لەم شارە دێرینەی پیرە (هەولێر) هەن کەو بەخێو دەکەن و پێیان دەڵێن کەوبازەکان، تەنانەت لە گەڕەکی تەیراوە چایخانەیەکی تایبەت بە خۆیان هەیە، کە چایخانەی وەستا عەبدولوەهابە و شوێنێکی تایبەتی هەیە بۆ شەڕە کەو.

کەو لە فۆلکلۆری کوردیشدا شوێنێکی تایبەت و پیرۆزی هەیە و لە حەکایەتە خورافییەکان و پەندی پێشینان و قسەی نەستەق و حەیران و هۆنراوە فۆلکلۆرییەکاندا باس کراوە و بە هەند هەڵگیراوە.

فۆلکلۆر دەڵێ:

دوو کەو لە قەفەس گفتوگۆیانە
باسی دڵداریی من و تۆیانە

* * *

دوو کەو دەخیەن لە باسکە باسکان
دەبا تێکەر کەین سمێر و بسکان

* * *

کەوێ لە چیای دەربەندی
گوور بووی لە باغم چاندی
لەبەرچاوم زۆر رەندی

* * *

وەک کەوی قەفەس داد بێداد دەکەم
گشتی بۆ تۆیە وا فریاد دەکەم

* * *

حەسەن زیرەکیش لە گۆرانییەکیدا دەڵێ:

قاسپە قاسپی کەو دێ
کەو لە بناری کوردێ
کەو و کەوبار دەخوێنێ
لەنێو ئیزاعەی کوردێ

* ئەم بابەتە لە گۆڤاری ئاسۆی فۆلکلۆر، ژمارە ٧، سالی ٢٠٠٥ بڵاوبۆتەوە.

کەو و کەوبازانی هەولێر

مەولود خدر مەولود

کەو مێژوویێکی کۆنی هەیە لە کوردستان، کە کۆنییەکەی لەگەڵ کۆنی هەبوونی مرۆڤە، شاخەکانی ئەم کوردستانە هەر لە زووەوە باوەشی بۆ مرۆڤ و گیانلەبەر و باڵدار و زیندەوەر کردووتەوە، کەویش یەکێکە لەو باڵندە دەنگ خۆش و جوانانەی کە لەگەڵ مرۆڤ پێکەوە شاخەکانیان ئاوەدان کردووتەوە و سەروکاریان لەگەڵ یەکدا هەبووە و ژیان و جوانییان بەم ناوچەیە بەخشیوە. کەو یەکێکە لە جوانترین ئەو شاکارانەی کە یەزدانی مەزن بەناوچە شاخاوییەکانی کوردستانی بەخشیوە. (کەو) دەنگی هەتابڵێی خۆش و دڵفرێنە، خاوەنی لەش و لارێکی زۆر جوان و سەرنج راکێشە.... حەز بەجێگای فێنک و ئاشقی بناری چیا سەرکەشەکانی کوردستانە و لە بنارانیش دەژی.

کەو مەخلوقێکی جوان و گەردەن بەخاڵە و دەنووک و قاچەکانیشی سوورن، لە رۆیشتنیشدا لەنجەو لارێکی دڵگیری هەیە و سەرنجی مرۆڤ بۆ لای خۆی رادەکێشێت، لە چەند دێرێکی شیعری فۆلکلۆریشدا هاتووە:-

دوو کەو دەخوێنن لە باسکە باسکان
دەبا تێکەر کەین سمێر و بسکان
دوو کەو لە قەفەز گفت و گۆیانە
باسی عەشقەکەی من و تۆیانە

هونەرمەند حەسەن زیرەک لە یەکێک لە گۆرانییەکانی دەڵێ:

قاسپە قاسپی کەو دێ لەبناری گردی
کەو و کەوبار دەخوێنن لە نێو ئەزاعەی کوردی

هەروەها ئیبراهیم بارزان کۆیی دەڵێ:

یا کەو لە نێو کێوا شادی
ئەمڕۆ لە چۆڵی ئازادی
بەیانی کە هەستام لەخەو
دەنگی تۆم دەبیست لە شاخی
**
یا کەو لە کێوی شێخ زەردە
لە رازی بەرزی هەر بەردە
دێ دەنگی (دوو بانگی) خۆشت
عەجەب لەم قورگە بێ گەردە
**
یا کەو لە کێوی سامرەندی
یا لە قەندیل سەر قەندی
یا وێڵی بەندی شامەندی
یا بەندی دیوان سەهەندی
**
یا کەو لە کێوی کوردانی
یا زیرەکی لە بۆکانی
کە هەڵئەدەی دەنگ و سەدا
کوردان ئەهێنیتە گۆرانی

پێناسەیەکی کەو:

کەو باڵندەیەکی جوان و پەڕ نەخشینە و بەخەت و خاڵە، دەنووک سوورە، لە بناری چیا و ناوچە شاخاوییەکاندا دەژی.. ئەگەر خاوەنەکەی لێزان بێت ئەوا زوو دەستەمۆ دەبێت.

راوەکەو

راوەکەو و کەوبازی: جاران لە کوردستان باو بوو،

بەتایبەتی راوە کەو، کە خەڵکێکی زۆری سەرقاڵ کردبوو، بەڵام بەداخەوە لە ئەنجامی زیاتر باویوونی ئەم دیاردەیە و رەفتاری هەندێک کەسی گێرەشێوێن کەوێکی زۆر لە کوردستاندا بەتایبەتیش لە بناری چیایەکان و لە ناوچە شاخاوییەکاندا دووچاری کوشتن و قڕکردن و ئاسمیلە و راوکردن و کوشتن و بڕین بوونەوە و بە ساچمەی پەرت هاوێژ ئەم گیانلەبەرە بەستەزمانە دوای زامدار بوونی خۆی دەنایە پاڵ بەردێک و بە زامداری، دوور لە دیدەی خاوەنەکەی یاخود راوچییەکەی لەپاڵ بەردەکە سەری دەنایەوە. ئەم جۆرە کردارە نارەوایانە، بوونە هۆی لەناوبردنی ئەم گەنجینە و سامانە بەنرخەی وڵاتەکەمان.

راوەکەو چۆن دەکرێ

لە ناوەراستی مانگی شوبات کەو جووت دەبن، هەر جووتێک شوێنێکی دیاری کراو بۆ خۆی هەڵدەبژێرێ بۆ ئەوەی زاوزێی لێبکات، ئەو شوێنە بە خاک و نیشتیمانی خۆی دەزانێ، راوچییەکان وەک پیشەی هەمیشەیی، کەوە ماڵەییەکانی خۆیان دەبەن لە ناوچەیەکی شاخاوی یان لێواری کانییەکان یەک لەو شوێنەی، کە خۆیان مەبەستیانە راوی تێدابکەن دایدەنێن... کاتێک ئەو کەوە (ماڵییە) چاوی بەو دەشت و چیا و شاخانە دەکەوێ هەستی دەبزوێ بۆ ئازادی و سەربەستی دەخوێنی، بە گڕ و تینێکی زۆرەوە، کاتێک ئەم کەوانەی لەم ناوچەیە دەژین گوێبیستی ئەم دەنگە بیانییە (واتە کەوە ماڵییەکە) دەبن بە پەلە بە پیری ئەم دەنگەوە دەچن، بۆ ئەوەی لە سنووری خاکی خۆیان دەری بکەن و ئەم ناوەی لێ پاک بکەنەوە. راوچی، (فێلباز)یش چوار دەوری ئەم کەوەیان کردووە بە داو... یەکسەر بەداوەکەوە دەبن و راوچییەکانیش بەپەلە بۆیان دەچن و لە داوەکەیان دەکەنەوە و دەیانخەنە ناو (توورەگە)ی تایبەتەوە، دەیانهێننە شار یان ئەوەیە دەیانفرۆشن یان بۆ خۆیان رایدەگرن و بەخێوی دەکەن.

روونکردنەوەیەک لە هەڵوێستی کەو بۆ مێژوو

زۆر جار گوێمان لێ دەبێ یان بە بەر چاومان دەکەوێ لە گۆڤار و نامیلکەکان.. گوایە کەو ئەو باڵندە جوان و نیشتمان و خاکپەروەرە، (خۆ خۆرە) واتە خائینە، خیانەت لەگەڵ رەگەزی خۆی دەکات، بەڵام من بەدڵنیاییەوە بۆ ئاشقان و هەوادارانی کەو دەڵێم: کەو هێما و نیشانەی میللەتی کوردی نەبەردە، کورد لەهەر شوێنێک بێت ئەو شوێنە کەوی لێ دەژی.. کەو لە نیوەی مانگی شوبات جووت دەبن و هەر جووتێک شوێنێکی سنووری دیارکراو بۆ خۆی تەرخاندەکات بۆ ئەوەی هێلانە و هێلکەی تێدا بکات، ئەو شوێنەش بە نیشتمانی خۆی دادەنێ.. ئێمەی راوچیش کەو لە ماڵەوە دەبەینە ناوچە شاخاوییەکان لەو شوێنەی کە مەبەستمانە دای دەنێینەوە.. (داوی راو) لە دەوروبەری دادەنێین هەرکاتێک ئەو کەوە (ماڵی)یە چاوی بەکێو و شاخ و درەخت کەوت هەست بە خۆشی و ئازادی دەکات، دەست بە خوێندن دەکات بۆ ئازادی.. بۆ سەربەستی.. بۆ خۆشی..، کەوە کێوییەکانی شاخ هەر کە گوێیان لەو دەنگە بیانییە، واتە (غەریبە) بوو. بەپەلە بۆی ئەچن بۆ ئەوەی ئەو کەوە بیانییە لە سنووری خاکیان دەربکەن، ئێمەی راوچی فێڵبازیش داومان لەدەوروبەری کەوە (ماڵی)یەکە چەقاندووە، کەوی شاخ کە چاوی بە کەوە بیانییەکە کەوت پەلاماری دەدات بۆ ئەوەی دەریبکات لەسەر خاکەکەی.. یەکسەر بەداوەکەوە دەبێت.

جا لێرەدا بۆ ئاشقان و هەوادارانی کەو و کەوبازی روونی دەکەمەوە کە خوێندنی کەوی یەکەم واتە کەوە (ماڵی)یەکە، بۆ ئازادی و سەربەستی بوو.. خوێندن و پەلاماردانی کەوی دووەم واتە (کەوی شاخی) بەرگرییە لە شوێن و نیشتمانی خۆی.

هەروەک میللەتی کوردی قارەمان چۆن دەیان ساڵ خەباتیان کرد و سەدان شەهیدیان دا بۆ بەدەستهێنانی ئەو ئازادی و سەربەستییەی کە ئێستا تێیدا دەژین.. هەر کاتێکیش دیتی دوژمنان دەستدرێژی بۆ خاک و نیشتمانی دەکەن یاخود مافی چارەنووسی کورد پێشێل دەکەن.. ئەوا کورد بە تێکڕایی.. بەیەکریزی بە خۆبەخت کردن لە پێناو ئەو خۆشی و سەربەستی و ئازادییەی، کە ئێستاکە بەخۆوەی دەبینێن دوژمنان لەناو دەبەن، کەویش هەروەها وەک میللەتی کورد

هەركاتێک دیتی (خاكەكەی) لە مەترسی بێگانە دایە پەلاماری ئەدا و بەهیوای ئەوەی لە شوێنەكەی خۆی دەریبكات.

ئەوە هەڵوێستە خیانەت و ناپاكی نییە بەرامبەر بەرەگەزی خۆی، بەڵكو هەوڵە.. كۆششە.. خەبات و بەرگرییە..، لە شوێن و نیشتمانەكەی.

جۆرەكانی كەو

بە شێوەیەكی گشتی كەو دوو جۆری هەیە:-

١- كەوی رەش.

٢- كەوی سپی

كەویش دڵداری دەكەن

بەڵێ.. كەویش دڵداری دەكەن، زۆر جاریش نێرەكەو لەسەر ماكەو بەشەڕدێن، چونكە كاتێک ماكەوەكانیان لە سەر هێلكە كورک دەبن و چەند ماكەوێكی كەم دەمێنن، لەسەر ئەم ماكەوانە بەشەڕدێن زۆر جاریش نێرەكەوێک حەزی بچێتە سەر ماكەوێک لە سەرەتادا بۆی دەخوێنی و پاشان لەسەری دەسوورێ و بەردەوام دەبێت لەسەر سورانەكەی هەتا ماكەوەكە سەری دەداتێ و وەڵامی دەداتەوە و لە گەڵی جووت دەبێ. كەو بە شێوەیەكی گشتی لە سەرەتای مانگی ئادارەوە دەست پێدەكەن بە هێلكە كردن و ئەگەر خاوەنەكەیان جێگا و شوێنی تایبەتیان بۆ دانێتەوە ئەوە لە ماوەی (٢١) رۆژ هێلكەكان هەڵدەهێنێ. زۆر جاریش ماكەو بەدزی نێرەكەو هێلكە دەكات و دەیشارێتەوە، چونكە نێرەكەو بەم كارەیان بەو دانانی هێلكەیە بزانێ شوێنەكە و هێلانەكە تێكدەدا. هێلكەكانیش دەشكێنێ، لەبەرئەوەی نێرەكەوەكان حەزناكەن ماكەوەكانیان بەم كارە سەرقاڵبن و لێیان دوور بكەونەوە، بەڵام زۆر جاریش بەپێچەوانەوە هەندێكیان یارمەتی ماكەوەكانیان دەدەن، بەنۆرە دەكەونە سەر هێلكەكان و كورک دەبن..

كەو بە هیچ شێوەیەک كوێستان و گەرمیان ناكات، چونكە هەر جووتە كەوێک یان هەر رەوەیەک مەوتەن (شوێنی تایبەت بە خۆیان) و سنووریان هەیە و مەسافەیەكیان داگیركردووە. هەندێک جاریش وادەبێ ئەم سنووورە دەبەزێنن، بەڵام بەشێوەیەكی كەم، ئەگەر بێت و باسی كاتی خوێندنی كەویش بكەین، ئەوا كەو لە چەند كاتێک دەخوێنێ، لەوانە:- لە كاتی شەڕدا ئەگەر بیەوێت لەگەڵ كەوێكی دیكە بەشەڕبێ. ئەگەر ماكەوەكەی لێ داببڕێت و لێ ون بێت، هەروەها بۆ رەوەكەی خۆی دەخوێنێ ئەگەر لێیان دابڕێت، زۆر جاریش لە بێزاری و بێ عدووری و ناگزووری خۆی دەخوێنێت و غەمباری و بێ تاقەتی خۆی نیشاندەدات.

خواردنی كەو

ئەگەرچی خواردنی سەرەكی كەو (گەنم)ە، بەڵام زۆر لە كەوبازان هەن (هەرزن و ماش)یان دەدەنێ بۆ ئەوەی قەڵەو بن، هەروەها كەوبازەكان بەنیازی زیاتر (خورت) بوون و زووتر هەڵسانی نێرەكەوەكان گیای (تاڵیشک) دەدەن بەكەوەكانیان.

بەشێوەیەكی گشتیش كەو هاوینان كەم ئاو دەخواتەوە، ئەویش لەبەرئەوەی هاوینان جۆرە گیایەک دەخوات پێی دەڵێن (گلێخە) و گیایێكی زۆر تەڕو بە ئاوە، تینووی كەو دەشكێنی و ئاو كەمدەخواتەوە..

كەوی دەستباز

كەوی دەستباز واتە (كلۆ دەشتە)... لە بێچوواتی بەخێو كراوە، ئەو كاتە هەڵدەستێت دەبێتە دەستباز و بە دەنووک و باڵەكانی لە خەڵک و خاوەنەكەی دەدات، ئەگەر یەكێک دەستی بۆ ببات بەدەنووک لە دەستی دەدات و برینداری دەكات.. ئەگەر یەكێک غار بدات كەوی دەستباز بەدوای دەكەوێت و وازی لێ ناهێنێت، بۆ خوێندنیش هەموو كاتێک ئامادەیە، هەر كاتێک چاوی بە یەكێک بكەوێت دەست بە خوێندن دەكات.. كەو هەیە تەنیا ئولفەتی بە خاوەنەكەی گرتووە و دەستبازی لەگەڵ خاوەنەكەی دەكات، بەڵام هەندێكیان دەستبازی لەگەڵ منداڵان و هەندێكیشیان تەنیا لەگەڵ ئافرەتان دەستبازی دەكەن.

كەو لە ماڵەوە زاوزێ دەكات

بۆ ئەو كەوانەی كە لە ماڵەوە زاوزێ دەكەن پێویستیان بەرێ و شوێنی فراوان هەیە وەک باخچە و

حەوشەی گەورە.. جووتە کەوێکی نێر و مێی (ماڵی) لە ناو باخچە و حەوشە بەرەڵلا دەکەین و نێرە کەوەکە لە بەهاردا هەڵدەستێ و چەند جارێک دەچێتە سەر پشتی ماکەوەکە، دوای ماوەیەک ماکەوەکە جێگایەک بۆ خۆی ئامادە دەکات و هێلکەی لێدەکات هەتا هیچ هێلکەی پێ نامێنیت.. ئینجا هەتا ماوەی (۲۱) رۆژ لەسەر هێلکەکان کورک دەبێت و لەو حاڵەتەشدا کەوەکان پێویستیان بە رێ و شوێنی تایبەتی هەیە وەک لە پێشتریشدا باسمان کرد، وەک: دانەوێڵەی تایبەت و کولله و پەپوولە و شارە زەرگەتە و شتی دیکە.

کەو رقی لە قەفەزە

بەڵێ، کەو ماوەیەک هەست بەبەندی دەکات و رقی لە قەفەز دەبێتەوە، بەڵام دوای ماوەی چەند مانگێک خۆی لەگەڵ قەفەز دەگونجێنێت، وای لێدێت بەبێ قەفەز هەڵناکات..

راوچییەکان و کەوبازەکان
دەنگی نێر و مێ لێک جیادەکەنەوە

هەندێ کەوباز و راوچی و خاوەن ئەزموون هەن دەنگی نێر و مێ لە یەکتری جیا دەکەنەوە، دەنگی نێرە کەو یان قاسپەی نێرە کەو لەگەڵ قاسپەی ماکەو جودایە و دەنگی ماکەو باریک و تیژترە.

دارە

دارە، جێگەیەک تایبەتە بەشەرە کەو.. پاش ئەوەی کەوبازەکان ئەو شوێنە لەبارەیان بۆ شەرە کەو تەرخان کرد.. دەبێ ئەو شوێنە گۆرەپانێکی بەرفراوان بێت.. رێکی دەخەن.. ئینجا سەر لە بەیانی هەموو رۆژێکی هەینی پێش خۆرهەڵات کەوبازەکان کەوەکانی خۆیان بۆ ئەو شوێنە دەبەن.. بەمەرجێک کەوەکە هەڵسا بێت و گەرم بووبێت، واتە ئامادە بێت بۆ شەر کردن. بەم شوێنە دەگوترێت (دارە) ئێستا شوێنێکی تایبەت هەیە لە پشت باخچەی خێزانیی خانزاد، کە خاوەنەکەی (وەستا عەبدولوەهاب)ە شوێنێکی زۆر لەبار و شیاوە بۆ شەرە کەو.. کەوبازەکانیش هەموو ئێوارەیەک لەم چایخانەیە دادەنیشن و هەر باسی کەو و کەوبازی و راوەکەو دەکەن، هەر هەواڵێک دەربارەی کەو هەبێت هەر لەو شوێنە پێیان دەگات.

دیمەنی شەرەکەو

شەرەکەو دیمەنێکی یەکجار دڵگیر و سەرنجراکێش و سەیر، بەتایبەتیش لەلای کەوبازەکان دروست دەکات، بۆیە سەر لە بەیانی زۆربەی رۆژانی هەینی کەوبازەکانی شارو شارۆچکەکانی کوردستان لە (دارە) ئامادە دەبن بۆ بینینی دیمەنی شەرەکەو لە شاری هەولێر، چونکە دارەی هەولێر لە هەموو دارەکانی شارانی دیکە گەورەتر و بەرفراوانترە.

چەند مەرجێک هەیە بۆ هەستانی کەو، ئەگەر ئەم مەرجانە لەم نێرەکەوانە بەدی بێت ئینجا نێرەکەو بۆ شەر بەردەدرێت.

مەرجەکانیش ئەمانەن:-

١- سووران
٢- چوونە سەر پشتی ماکەو
٣- فیکە کردن

کەوی رەش و سپی لە شەردا

کەوبازەکان کەوی سپی لەگەڵ کەوی سپی و کەوی رەش لەگەڵ کەوی رەش بۆ شەر بەردەدەن، چونکە هاوکوفی یەکترین و هیچ یەکێکیان مافی پێشێل ناکرێت و مەغدوور نابێت، بەڵام ئەگەر کەوی سپی لەگەڵ کەوی رەش بە شەر بدرێ، ئەوا کەوە سپییەکە مافی پێشێل دەکرێ و دەبەزێ لە بەرئەوەی کەوی رەش بەتواناتر و قەبەترە... بۆیە دەڵێن کەوی سپی باش ناتوانێ کەوی رەشی ببەزێنێ، بەڵام بەپێچەوانەوە کەوی سپی باش دەتوانێ کەوی رەشی خراپ ببەزێنێت. لە کوردستان، چیای (قەرەچووغ) کە بە چیای بلباسان ناسراوە بەوە بەناوبانگە کە کەوی سپی و دری هەیە.

درێژترین ماوەی شەرەکەو

درێژترین ماوەی شەرەکەو لە شەرەکەو بۆ

شەڕەکەوێکی دیکە دەگۆڕێ... جاری وا هەبووە پتر لەسەعاتێک شەڕی کردووە، کەویش هەیە ماوەی کەمتر لە دەقیقەیەک شەڕ ناکات، هەندێکی دیکەش هەیە ماوەی (١٥) خولەک هەتا نیو سەعات شەڕ دەکات و لە بەر ئازایی کەوی بەرامبەری هەیە هیچیان نابەزن.... دیارە ئەم مەسەلەیە پەیوەندی بەتوانا و لێهاتوویی کەو هەیە.. کەو لە کاتێکدا توانای شەڕکردنی نامێنێت دارە بەجێ دێڵێ و دەکەوێتە سەر لێواری بەزین.

کەوبازەکان بە سەرکەوتنی کەوەکانیان ئاسوودە دەبن

کاتێک کەوباز کەوەکەی لە شەڕ سەردەکەوێت هەست بە ئاسوودەییەکی زۆر خۆش دەکات، لای وایە مولکی دنیا هەمووی هی ئەوە، بەڵام ئەگەر کەوەکانیان شکەست بێنن ئەوەندە نیگەران و بێزار دەبێت رەنگە لە خەفەتان نانی نیوەڕۆی پێنەخورێ.... بۆ نموونە (دەروێش ئەحمەد) کەوبازێکی دیار و بەناوبانگ بوو.. لە شەستەکاندا کەوەکەی لە شەڕێکدا بەزی... ئەوەندە نیگەرانی بوو بەشێوەیەک دووچاری ئیلفیج هات بە عەربانە بردیانەوە ماڵێ.. کاتێک خێزانەکەی بەوشێوەیەی بینی لە خۆیدا گوتی: چیت بەسەر هاتووە هەی لەبەرت مرم دەروێش، هەر لەسەر عارەبانەوە وەڵامی دایەوە گوتی: نازانی کەوەکەم بەزییە کەو....!
هەر کەوێک لەشەڕ ببەزێت هەتا رادەیەکی زۆر نرخ و بەهای دادەبەزێت، خاوەنەکەی بەپارەیەکی زۆر کەم لە کۆڵ خۆی دەکاتەوە، جا کەوبازەکە پێش ئەوەی شەڕە کەوەکە دەستپێبکات کە ئایا کەوەکان بۆ ماوەیەکی دیاری کراو بۆ شەڕ بەردەن و پاشان بیانگرنەوە یان بەریان بدەن تا یەکێکیان ئەوی دیکەیان ببەزێنێ، کەوی قەرەچووغ و شەنگار باشن، خورت و ئازاو بەناوبانگن، بەڵام هەندێک کەوی رەش هەن لە وانیش خورتتر و ئازاترن.

بریندار بوونی کەو لە کاتی شەڕدا

کاتێک لە ئەنجامی شەڕەکەودا کەوێک بریندار دەبێت یان کوێر دەبێت، خاوەنەکەی بەزەیی پێدا دێتەوە دەیگرێتەوە، زۆر جاریش دەیکاتە بیانوو دەڵێن، ئەگەر کەوەکەی من وای بەسەر نەهاتبایە نەدەبەزی و بەڵکو سەردەکەوت و کەوەکەی بەرامبەری دەبەزاند.
مەرج نییە ئەو کەوانەی بەشەڕدێن لەگەڵ یەکتر لە رووی تەمەن و قەبارە هاوکوفی یەکتر بن، بەڵام باشترە هاوکۆفی یەکتر بن، ئەگینا یەکێکیان زەرەرمەند و مەغدوور دەبێت.

نرخی کەو

نرخی کەو هەر ساڵەو شێوەیەک لە گرانی و هەرزانی بەخۆیەوە دەبینێ، بۆ نموونە چەند ساڵێک لەمەوبەر کەوێک بە (١٨٥٠٠) دیناری سویسری فرۆشرا، کابرایەک بردییە تورکیا کەوەکەیان بۆ شەڕەکەو برد، بەڵام کەوەکە شەڕی نەکرد... خاوەنەکەی ئەوەندە تووڕە بوو بەیەکسەر سەری بڕی. لە هەشتاکان من کەوێکم هەبوو بەناوی کەوە (نازەنین) ماوەی چوار ساڵ بوو خۆی پاڵەوانی گۆڕەپان بوو، بە شێوەیەک لە هەر شوێنێکی کوردستان کەویان بۆ هەولێر دەهێنا، لە شەڕدا دەیبەزاندن، پاشان بە (١٠٢٥) هەزار و بیست و پێنج دینار فرۆشتم، کە ئەو کات میسقاڵی زێر کەمتر لە (٢) دینار بوو. بە شێوەیەکی سرووشتیش ئەو کەوەی لە شەڕدا دەدۆڕێنێ و شکست دێنێ نرخی و بە های ئەو کەوە دادەبەزێت.

چایخانەی کەوبازان

چایخانەیەک هەیە لە هەولێر تایبەت بە کەوبازان، بەڵام کەوبازەکان و خەڵکی دیکەش کەم و زۆر هاموشۆی ئەم چایخانەیە دەکەن، چایخانە شوێنێکی گشتییە ناکرێ رێگا بە خەڵکی دیکە نەدرێت، کە هاموشۆی نەکەن.. ئەویش چایخانەی وەستا (عەبدولوەهاب)ە.

کەوبازە بەناوبانگەکانی شاری هەولێریش ئەوانەی وەفاتیان کردووە ئەمانە بوون:-

١- عەزیز محێدین قەساب. ٢- محەمەد حەقۆی چایەچی. ٣- یاسین مەقسود. ٤- مام مەقسودی

پەنیر فرۆش. ٥- حوسێن شکاک. ٦- بەشیری حاجی نوری. ٧- برایم دەوخوار. ٨- شەمسۆکی رەحمەتی. ٩- جەلال بۆرێ. ١٠- سەلاح عیزەت. ١١- رەسول نەقار. ١٢- عەباس شورتە. ١٣- واحیدی حەمەد مەحموودی چایچی. ١٤- حەمید قەساب. ١٥- قاسم ئاغا. ١٦- قالەی مەسیفی. ١٧- ئەسعەد بەقال. ١٨- وەهاب ئاغای قەساب. ١٩- مام عەبدوڵلا شورتە. ٢٠- مستەفا زراری. ٢١- رەشید کەبابچی. ٢٢- سەلیم لاواز قەلادزێ. ٢٣- حەبیب ئاسوری لە کەرکووک. ٢٤- حاجی بیلال موختار.

کەوبازە بەناوبانگەکانی شاری هەولێر ئەمانەن:-

١- مامۆستا ئیبراهیم مەلا رەسول. ٢- مامۆستا نەجات پیرباڵ. ٣- وریای قالەی مەسیفی رەحمەتی. ٤- وەستا عەبدولوەهاب چایەچی. ٥- حاجی سوارەی قەساب نامیق. ٦- حاجی مەجید. ٧- مەغدید خۆرانی. ٨- دیداری برایم کاکۆی رەحمەتی. ٩- عەبدولخالیق کەکۆ. ١٠- عەزیز شورتە. ١١- رەشاد سورچی. ١٢- مامۆستا ئیبراهیم و باپیر کونە فلوسەیی. ١٣- عەلی سۆر. ١٤- دکتۆر جەرجیس. ١٥- سلێمان سوسەیی. ١٦- سەلمان خەیات. ١٧- خالید فیتەر. ١٨- عەبدولوەهاب شەمسەدین. ١٩- رەشۆی لەفە فرۆش. ٢٠- عەلی خۆرانی. ٢١- شامل عەساف. ٢٢- خالید مەحمەد حەقۆ. ٢٣- سالح رەشاد سورچی. ٢٤- دارا بەگ. ٢٥- مامۆستا سۆران نەجات. ٢٦- شێخ ونس کۆری. ٢٧- وەستا ئیسماعیل بێ جەرگ. ٢٨- هیمداد نازەنینی. ٢٩- غازی مام سمایل. ٣٠- هێرش شەقلاوەیی. ٣٠- مامۆستا جەمال هیرانی. ٣١- سادق نەجار. ٣٢- وەستا سەلیم. ٣٣- براتان مامۆستا مەولود خدر مەولود.

کەوبازەکانی شارۆچکەی کۆیە:-

١- کەریم کەوباز. ٢- تۆفیق تەنەکەچی. ٣- محەمەد جەلی. ٤-ئیبراهیم جەلی. ٥- عەزیز تاهیر چایەچی. ٦- شێروان حەوێزی. ٧- کەیفی مام حەوێز. ٨- حەربی عەزیز. ٩- ئەحمد سەمەد. ١٠- عەبدوڵلا لبادچی.

کەوبازە بەناوبانگەکانی شارۆچکەی رانیە:-

١- عەلی زێرینگر. ٢- محەمەد عەزیز. ٣- ئەنوەری خاڵە حەمەدی. ٤- سەید عەلی. ٥- سەید عومەر. ٦- کاک کامل. ٧- کەمالی حاجی قادری. ٨- جەوهەر بچکۆل.

لەبەر ئەوەی کەوبازەکانی کوردستان پەیوەندیەکی توندیان لەگەڵ یەکدا هەیە واچاکە ناوی کەوبازەکانی شاری سلێمانیش بنووسین:-

١- کاک حەسەنی مام عەبە. ٢- وەستا بەکر. ٣- کەمال کەرکووکی. ٤- عەلی خەلیفە. ٥- شێخە کەوباز. ٦- محەمەدی هەیبەتێ. ٧- بورهانە سوور. ٨- کاک سەدیق.

کەوبازەکانی شارۆچکەی هەریر:-

١- شێخ شەهاب. ٢- شێخ تەلعەت. ٣- کاک عەدۆ. ٤- گەنجۆ ئەحمەد خان. ٥- کوردۆ. ٦- خەلیل کاشیچی. ٧- عەباس قەساب. ٨- خەسرۆ بارزانی.

کەوبازە بەناوبانگەکانی شارۆچکەی شەقلاوە:-

١- وەستا شێرزاد. ٢- خەسرۆ حەریق. ٣- کاکۆ چایەچی. ٤- مەجیدی رەشید چایەچی.

راوچییە بەناوبانگەکانی شاری هەولێری دێرین:-

١- غەفور نازەنینی. ٢- محەمەد نازەنینی. ٣- هیمداد نازەنینی. ٤- جەوهەری مام مەولودی. ٥- تاهیر و زاهیر و خەلیل و جەلیل لە گوندی قیرژە. ٦- کاک مزەفەر حوسێن. ٧- مامە سۆرێ مام عوسمان. ٨- کاکۆ. ٩- وەستا ئەحمد نەقار. ١٠- کاک مەجید چاورەش. ١١- عەبدولرەحمان بەرید. ١٢- مەهدی سەلاح. ١٣- نەجات و خەسرۆ گراوی. ١٤- کاک بەهجەت. ١٥- هیمدادی کاکە سوار. ١٦- حاجی خدر. ١٧- کاک بەهادین نوری. ١٨- شێخ عوسمان ئاوارە و فەتاح ئاوارە. ١٩- فارس و دەرویش قادر و کاک فاخر خۆرانی. ٢٠- مامۆستا سابیر سورچی.

٢١- حەسەن سورچی و تەها سورچی. ٢٢- نەزیر قیرژەیی. ٢٣- وەستا عەبدوڵڵا محەمەد حەسەن کاشیچی. ٢٤- کاک مەحموود بیریژی و خدر بەگ. ٢٥- سالار. ٢٦- بورهان و کاک بەهرام. ٢٧- سەردار ئەسپیندارەیی. ٢٨- نەسرددین. ٢٩- زەشید نازەنینی. ٣٠- ئەکرەم مەعروف ئۆخسری.

ئەو کەوبازانەی کەوا وازیان هێناوە لە کەوبازی:-

١- کاک محەمەد ئاقوبانی. ٢- کاک سەدرە. ٣- شاکر قەساب. ٤- کەریم حەریق. ٥- کەریم پاقلاوەچی. ٦- خەلیل کاوانی. ٧- وەستا عەلی سۆر سێوەکەیی. ٨- حاجی سلێمان قیرژەیی. ٩- وەستا رەئوف. ١٠- وەستا عارف. ١١- وەستا شەفیق. ١٢- خەلیل محەمەد حەقۆ. ١٣- جەردیس باشچاوەش. ١٤- سەدیق شیری قوتی. ١٥- بەکرە سۆر. ١٦- باوەکر سماقولی. ١٧- یوسف مەنگور. ١٨- مامۆستا فازڵ شەهاب. ١٩- مامۆستا نەجات شەهاب. ٢٠- دینۆ بەگزادە لە شاوێس.

ئەوانەی کەو دەکڕن و دەفرۆشن:-

١- مەلا فوئاد کۆیی. ٢- بارزان حەمید قەساب. ٣- موحسین سماقولی. ٤- هیمداد نازەنینی.

ئەوانەی قەفەزی کەو دروست دەکەن:

١- کاکە شەلی کۆیی. ٢- وەستا غەفور کۆیی. ٣- سەلاحی عەلاوەدینی. ٤- دلشادی مام سابیری. ٥- وەستا ئیدریس لە چوارقورنە. ٦- وەستا عومەر حاجیاوەیی. ٧- حەکیم و عەدنان لە چوار قورنە. ٨- وەستا حەسەنی قەڵادزەیی- ٩. وەستا قادری قەڵادزەیی- ١٠. وەستا نەجات نەجار- ١١. وەستا زراری مامە رەش- ١٢. کاک عەزیز فەقێیانی- ١٣- مامۆستا عەبدولرەحمان کۆیی.

هەندێک زاراوە سەبارەت بە کەو

ئەم جۆرە زاراوانە لە ناو کەوبازان باو بوو کە بەکورتی لێکیاندەدەینەوە: -کەوی فسۆس، کەوی کۆلچی، رەسەنە کەو، کەوی شلتاغ...

کەوی فسۆس: کاتێک ماکەوەکانی چیا کورک دەبن.. نێرە کەوەکانیان بێ ماکەو دەمێننەوە لەناو خۆیان نێرە کەوێک هەڵدەبژێرن و بە هەموویان دەچنە سەر پشتی و لەسەری بەشەڕ دێن. بەو کەوە دەگوترێت فسۆس.

کەوی کۆلچی: هەندێ کەو هەن لە شەڕدا بەرامبەر کەوەکەی دی راناوەستن، بەڵکو هەر غاردەدەن و ناشبەزێ.. کەوەکەی دی بەدوای غار دەدات بەم جۆرە کەوە دەڵێن کەوی کۆلچی.

کەوی رەسەن: کەو بە رەسەنە و بە شوێنە، شوێن هەیە کەوی باشی لێ هەڵدەکەوێت، وەک: چیاکانی نازەنین، گراو، هەنارە، دەو بەستۆرە، چیای سەفین، ژەنگار، کولک، قەرەچووغ، بەنی هەریر.. هتد، شوێنیش هەیە باش و رەسەنی لێ هەڵناکەوێ، وەک ناوچەکانی کوێستان و قیرژە.

گێلەکەو: گێلەکەو لە شوێنێک دەبەزێ و لە شوێنێکی تر شەڕ دەکات چ ماکەوی لێ بمرێ و چ لێی بگۆڕێ کاری تێناکات و زووش دەکەوێتە داوی راوچیان.

کەوی شلتاغی: کەوێکی من بوو لەبەر گەورەیی و زەبەلاحی ئەم ناوەم لێنابوو، هەتا ئەو رۆژەی مرد لەشەڕە کەودا نەبەزی.

راوەکەو

شێوەکانی راوەکەو

بەم شێوازانەی خوارەوە کەو راو دەکرێن:

١- راوی سەر نێرەکەو لە بەهاراندا.

٢- راوی سەر ماکەو لە سەرەتای وەرزی هاویندا.

٣- راوی سەر کانی لە کۆتایی وەرزی هاویندا.

٤- راوی بەتفەنگ و بە دێوجامە لە وەرزی پایزدا کاتێک کەوەکان دەبنە رەوە.

راوکردنیش بە دێوجامە گوناهێک و تاوانێکی زۆر گەورەیە دەرهەق بەو باڵندە جوان و بێ ئازار و دەنگخۆشە ئەنجام دەدرێت.

کۆتربازەکانی هەولێر

شوان سەرابی

پایتەختی هەرێمی کوردستان وەکو هەموو پایتەختەکانی ولاتانی دنیا مرۆڤی وەهای تێدایە، کە حەز لە بەخێوکردنی تەیر و توالْ و ئاژەڵی کێوی دەکات و هەندێک کەسیشی تێدا هەیە کە وەک پیشەیەک ئەم حەز و ئارەزووەیان پەیڕەو کردووە و بژێوی ژیانی خۆیان و ماڵ و منداڵیان پێ دەستەبەردەکەن.

چایخانەی ئارەزوومەندەکانی کۆتر

چایخانەی ئارەزوومەندەکانی کۆتر- ناوەڕاستی بازاڕی قەیسەری لە شاری هەولێر لە تەنیشت بازاری زێڕینگرانە و خاوەنەکەی - بەڕێز (عەلی پۆلیس)ە و ئەو کەسانەی، کە کۆتری عەردی بەخێو دەکەن لەو چایخانە دادەنیشن و هەر جارێ لەسەر کۆترێک مجادەلەی دەکەن و کۆتری وەرزی (موسم) دەستنیشان دەکرێت.

بازاڕی ئارەزوومەندانی کۆتر لە هەولێردا

جگە لە چایخانەی ئارەزوومەندانی کۆتر، بازاڕێکی گەورەی کڕین و فرۆشتنی کۆتر و بولبول و ئاژەڵی کێوی و..تاد هەیە لە شاری هەولێر، کە سەرەتا ئەم بازاڕە لە تەنیشت چایخانەی ناوبراو بوو، دواتر بەهۆی گەورەبوونی شاری هەولێری لە ساڵی (١٩٨٧) بۆ مەیدانی مریشکان گوازرایەوە لە گەڕەکی خانەقا، بەو دواییەش واتە لە ساڵی (٢٠٠٠)یش ئەم بازاڕە واتە مەیدانی مریشکان و کۆتربازی بۆ شوێنی گومرگی کۆن - کە دەکەوێتە نێوان گەڕەکی سەیداوە و سێتاقان - گوازرایەوە.

کێن ئەوانەی کۆتری عەردی بەخێو دەکەن؟

بەڕێز (عەلی پۆلیس) خاوەن چایخانە سەبارەت بە کۆتر بازی و ئارەزوومەندانی شاری هەولێر گوتی: چەلەبییەکان، ئاغاکان، پیاوماقوولانی شاری هەولێر زۆربەیان ئەم ئارەزووەیان هەبوو، لەوانە: (حاجی خورشید ئەمین، عەزیز محێدین قەساب، فەرید عەبدولخالیق چەلەبی، داود ئاغا، حاجی فایق بەزاز، نورەدین سوار ئاغا، عوسمان کارگەچی، وەستا رەفعەت، رەئوف بەنا، حاجی رەفعەت کورەچی، مام عەبۆ کورەچی..تاد)

کۆتربازی

ئایا کۆتر بازی و ئارەزوومەندانی کێیە؟

(کەریم فەتحی)، کە لە ساڵی (١٩٥٦)، لە گەڕەکی تەعجیل لە هەولێر لە دایک بووە و نزیکەی (٣٥) ساڵە کۆتری ئاسمانی بەخێو دەکات گوتی: کۆترباز واتە کۆتر ناس، و بەو کەسانە دەگوترێت کۆترباز، کە کۆتری باش و خراپ دەناسن و بەخێوی دەکەن، کۆتر بازیش نێرەیی و چکۆیسییە، چونکە هەرکەس دەیەوێ بۆ خۆی کۆتری باشی هەبێ، ئەمەش تەنیا بۆ تێرکردنی هەوەس و ئارەزووە..!

جۆرەکانی کۆتر

(عادل خەلیل) کە لە ساڵی (١٩٤٣) لە دایک بووە، لەبارەی جۆرەکانی کۆتر گوتی: کۆتر دوو جۆری هەیە (عەردی و ئاسمانی)، کە کۆتری عەردی بۆ جوانییە و هی ئاسمانیش بۆ فڕینە و مەرجی لەسەر دەکرێ.

هەروەها گوتی: کۆتری عەردی بریتییە لە (کۆتری قەرغاوی، کۆتری رەشی سەرسپی، کۆتری شینی سەرسپی، سپی سادەی

نەجەفی..تاد) کۆتری عەردی نرخیان گرانە و هی وا هەیە نرخی دەگاتە (٥٠٠٠) دینار، ئەو کەسەی بیەوێ کۆتری عەردی بەخێو بکا، دەبێ ژوورێکی بۆ تەرخان بکات و رۆژێ (٣) جار ئاوی بەردەمیان بگۆرێت، هەفتەی جارێکیش ژێریان پاک بکاتەوە. کۆتری عەردی هیچ ئاژاوەیەکی بەدواوە نییە، ئەوە نەبێ کۆتربازی، جار جارە لە چایخانە لەکاتی مجادەلە لەسەر کۆترێک رووبەرووی دەمەقالێ دەبێتەوە. بۆ ئەم مەبەستەش حەکەمێکمان هەیە، واتە هەر جارێک لەناو خۆمان حەکەمێک دەستنیشان دەکەین، ئەو چ بریارێک بدا، لە کۆتاییدا مجادەلەکەی پێ یەکلادەکەینەوە.

سیفەتەکانی کۆتری عەردی

کۆتری باش هەر رەنگێک بێت لە (رەنگ و دەنووک، کورتی و درێژی، قەپلاخ و نیوچەوان، چەحچول، قەتحی بن سینگ،..تاد)دا بەرجەستە دەبێت.

کۆتری ئاسمانی

جۆرەکانی کۆتری ئاسمانیش زۆرن: عەمبەری، سیاو، تار، ئیرانی، فاو، ورفە، زاجل، حەلەب، شام، هنداوی، یاهو..تاد) ئەمانە و چەندانی دیکەیە کە جۆرەکانی کۆتری ئاسمانی دەگەرێتەوە و (زاجل) جاران نامەی دێنا و دەبرد. یاسا و رێسای کۆتری ئاسمانی باش دەبێ کۆتر نیو کاتژمێر بە ئاسمانەوە بێ و جوان بفرێ، کە لە باکوور رۆیشت دەبێ لە باشوور بێتەوە و باڵ نەکوتێ.

کۆتر چۆن کەوی دەکرێ؟

کۆتر ئەو کاتە هەوڵ دەدرێ کەوی بکرێ، کە توانی بفرێ لە ماڵەوە کەمێک دووری دەخەینەوە و بەرەڵڵای دەکەین، ئینجا بۆ خۆی دێتەوە و هەمدیس جارێکی دیکە کەمێک دوورتر بەرەڵا دەکرێ و دێتەوە، هەروەها هەتا ئەو شوێنەی بۆ خۆمان مەبەستمانە دووری دەکەینەوە و رۆژ نا رۆژێ ئەمە پراکتیک دەکەین هەتا فێردەبێت. ئەمە سەرەرای ماندووبوونێکی زۆر دەرامەتێکی باشیشی گەرەکە و تەنیا بۆخۆ هەڵکێشانە بۆ ئەوەی بڵێی کۆترێکم هەیە لە فلانە شوێن بەرەڵڵای بکەی دێتەوە و کەوی بووە.

بازرگانی کۆتر..!

بازرگانی کۆتریش هەیە، بەڵام لە بازرگانی کردنی کۆتردا کریار و فرۆشیار بەدەگمەن قازانج دەکەن، چونکە کۆترەکان زۆربەیان کەوی دەبن، کە دەفرۆشرێن یەکەمین شت ئەوەیە، کە بەرەڵا دەبن، بۆ ماڵی خاوەنەکەی دەگەرێنەوە لە هەر کوێیەک بێت، تەنانەت لە نێوان دوو شاری گەورەشدا بێت، لە لایەکی دیکە. (سعود) کە لە ساڵی (١٩٥٢) لە هەولێر لە دایک بووە و خۆی بە کۆنترین کۆترباز دادەنێ، دەڵێ: بازرگانی و کرین و فرۆشتنی کۆتر بۆ زەوق و هەوەسە. کە کۆترێکی دەکری زۆر جوانە ئەگەر کەویش نەبێ و نەرواتەوەش، دواتر دەبینێ هێلکە ناکا یان نەزۆکە یا تەمەنی گەورە بووە و بەسەرچووە، کە بە سەر کۆتردا دەفسێ هێلکەکە بەتاڵ دەبێت، لەو حاڵەتەشدا کریار دڵی سارد دەبێ و بە زەرەر دەیفرۆشێتەوە و هەوڵدەدا کۆترێکی دیکە بکرێت.

قازانج و زیانی کۆتر

بۆچوونێک دەڵێت: کۆتر بەخێو کردن مرۆڤ خەریک دەکاو ناهێڵێت بەبێ کاری بسورێتەوە و بیر و خەیاڵی بۆ شوێنی پڕوپوچ بڕوا و لە ماڵەوە بۆخۆی چەند کاتژمێرێک خەریک دەبێت، بەڵام بۆچوونێکی دیکە لەگەڵ ئەم رایەدا هەیە و دەڵێت: وا باشە منداڵ لەو سەردەمەدا فێرە کۆتر بەخێوکردن نەبێت، چونکە کاری تێدەکات و وای لێدەکات پارە بە هەدەربدات و جاری وا هەیە ئەم مەراقە وای لێدەکات لە رێگای نایاسایی و ناشەرعیەوە پارە پەیدابکات و بچێ کۆتری پێ بکرێ و دەرو دراوسێیان هەراسان و بێزار بکات.

کۆتر بەدیومە یان نا؟

نازانێ تا چ رادەیەکیش ئەم گوتەیەی لە سەرەوە ئاماژەی بۆ کراوە راستە یان نا، ئەدی ئەگەر چەوتە بۆ گوتراوە و زۆربەی کۆتربازەکان لە وەڵامی ئەم پرسیارە سەرسام دەبن و پێیان راست نییە. ماوە بڵێین دوو جۆرە کۆتر هەیە: عەردی و ئاسمانی، یەکەم لە هی دووەم باشترە، چونکە خەڵک بێزار ناکات و کۆترەکەش هەست بە ئازار ناکات و حەزو ئارەزووش تێر دەکات.

کۆتر و بولبول

محەمەد سەعید کوردە

هەر مرۆڤێک لە ژیان جۆرە ئارەزوویەکی هەیە، جا یەکێک لەوانە چۆنیەتی پەروەردەکردن و ماڵیکردنی تەیر و تواڵ و پەلەوەرە، ئەو حەز و ئارەزووەش لە زۆرینەی خەڵکیدا هەیە، ئەوانە لە هەموو تەمەنێکدا هەوەسیان بە پەروەردەکردن و ماڵیکردنی ئەو پەلەوەرانە دێت، لەوانەش کۆتر و بولبول، کە دوو باڵندەی جوان و بەرچاون و هۆگران و هەوادارانێکی بێ ئەندازەیان هەیە، ئەو دوو باڵندەیەش جگە لە جوانییە بەرچاوەکەیان سەودا و کڕین و فرۆشتنێکی زۆریان پێدەکرێ.

جۆرەکانی کۆتر

حوسامەدین نەسرەدین، کە بۆماوەی (٢٥) ساڵە کۆتر بەخێودەکات و خۆشەویستیی ئەو باڵندەیە لەگەڵ خوێنی تێکەڵ بووە، لەبارەی جۆرەکانی گوتی: 'کۆتر بەشێوەیەکی گشتی دوو جۆری هەیە، یەکێکیان پێی دەگوترێ کۆتری عەردی، واتا ئەو جۆرەیان توانای فڕینی کەمە و تەنها بۆ جوانییە، ئەوی دیکەش کۆتری فڕینە، جا ئەوەی من لە دووەمیانە کە کۆتری فڕینە، ئەوانیش چەند جۆرێکیان هەیە، وەک زاجل و تار و ئێرانی و مسەجەم و ولفە و شامعی و سیا و نەجەفی و دەمکاش و... هتد.

کۆتری زاجل

کۆتری زاجل سیفەتێکی زۆر سەیر و تایبەتی هەیە و لەگەڵ جۆرەکانی دیکەی کۆتر تەواو جیاوازە، چونکە ئەوەیان پێشبڕکێی پێدەکەن لەنێوان شارەکاندا، هەر بۆیە نرخەکەشی لە نێوان (٣ تا ٤) هەزار دیناری سویسرییە، کەچی نرخی کۆترەکانی دیکە تەواو جیاوازە، کۆتری زاجل بە کۆتری نامەبەریش ناسراوە و دەتوانێ نامە لە شارێک بۆ شارێکی دیکە ببات، هەر بۆیەشە ئەو جۆرەیان داواکاری زۆری لەسەرە.

کۆتری قەللاج

کۆتری قەللاج خراپترین جۆری کۆترە و خەڵکان بۆ سەربڕین دەیکڕن و نرخەکەشی لە نێوان (١٥ - ٢٠) دینارە، بە پێچەوانەی کۆتری چلی و شامعی و سیا کە جووتی بە (١٠٠٠) دیناری سویسرییە و هەمیشە لەلایەن کۆتر بازەکانەوە داواکاری زۆری لەسەرە.

هێلکەکردن و خواردنی کۆتر

کۆتر بە گشتی هێلکە دەکات و بە (١٨ تا ٢١) ڕۆژ دەیکاتە فەرخە، بەڵام زۆرجاریش هێلکەکە پیس دەکات، بە تایبەتی ئەگەر دەستکاری هێلکەکە بکەی یان لە شوێنێک بۆ شوێنێکی دیکە بیگوازیەوە، سەبارەت بە خواردنی کۆتریش ئەوە دەڵێن کۆتر بە گشتی گەنم و جۆ و دانەوێڵە دەخوات و هەندێک جاریش نانەرەقی بۆ دەخەنە نێو ئاوەوە تا نەرم بێت، ئینجا دەرخواردی دەدەن.

کۆتر گرفت و کێشەی زۆرە

ئەوانەی بە بەردەوامی کۆتر بەخێودەکەن هەمیشە گرفت و کێشەیان هەیە، چونکە کاتێک کۆترەکەت دەفڕێ و لە شوێنێکی دیکە دەنیشێتەوە، جا هی وا هەیە دەستی بەسەردا دەگرێ و نایداتەوە، بۆیە کۆتر بازەکان دەڵێن: ئێمە چەند جارێک کۆتری خۆمان بە پارە کڕیوەتەوە.

کۆتری عەردی

جۆری دووەمی کۆتر وەک لە سەرەوە ڕۆشناییمان خستەسەر، کۆتر عاردییە. وەک "سەیفەدین هەولێری" دەڵێ: ئەو جۆرەیان تەنها بۆ جوانییە و نافڕێ، ئەو جۆرەشیان بە زۆری ڕەنگیان شین و ڕەش و زەرد و سوورە، ئەوانەی لە ساڵانی حەفتا و هەشتاکان سەودا و مامەڵەی ئەو جۆرە کۆترەیان دەکرد و بە بەردەوامی بەخێویان دەکرد، ژمارەیەکی دیاریکراو بوون، وەک عەلی پۆلیس و خالید محەمەد حەقۆ و مەغدیدی برای و حاجی خورشید و پیربال مەلا نادر و خدر و ڕەسول و سلێمان باخچەچی و زولفەقار شاکر و گەلێکی دیکە، ئەوانە چایخانەی تایبەتیان هەبوو کە لێی دادەنیشتن.

کۆترو لە هێلکە چوونەوە

زۆرجار دەبینین کۆتر لە هێلکە دەچێتەوە، واتا هێلکە ناکات، ئەویش هەندێک جار هێلکەدانی بەز دەگرێت و هەندێ جاری دیکەش کۆتر بازەکان بە مەبەستی زەرەر گەیاندن بە خاوەن کۆترەکە کرکراگەی قوونی کۆترەکە تووشی شکست دەکەن، ئیدی کۆتر بازەکان بە (زیوان) چارەسەری ئەو حاڵەتە دەکەن کە دانەوێڵەیەکی یەکجار بچووکی ڕەنگی شین باوە، هەر بۆ زانیاری زیاتریش هەموو کۆترێک (٢ تا ٣) هێلکە دەکات و تەمەنی کۆتریش پتر لە (١٠) ساڵە، من خۆم کۆترێکم هەبوو (١٣) ساڵ ژیا.

بولبول و جۆرەکانی

بولبولیش وەک کۆتر، هەواداری زۆری هەیە و دەتوانین بڵێین ئەمڕۆ زۆر ماڵ بۆ جوانی بولبول بەخێو دەکەن، چونکە بە ڕاستی جوانییەکی ئەفسووناوی بە دیمەنی ماڵ دەبەخشێت، لەم بارەیەوەش کازم جەبار خەیات، کە یەکێکە لەوانەی ساڵانێکی زۆرە بولبول بەخێو دەکات، بۆیە زانیارییەکی زۆری لە بارەی ئەو باڵندەیە هەیە، ئیدی لە بارەی جۆرەکانی بولبول گوتی: تیورلحوب و فنجس و خورمایی و کەناری و غندور جۆرەکانی بولبولن، جگە لەوەی تیورلحوبیش چەند جۆرێکی هەیە، وەک هۆڵەندی و سویدی و ئوردنی.

بولبول چی دەخوات

بولبولیش وەک زۆربەی باڵندەکانی دیکە هەندێک جۆری دانەوێڵە دەخوات، وەک هەرزن و هەندێک جاریش کەرەوز و ناوکە سەموون، دوای ئەوەی لەنێو ئاودا وەک پەمۆ دەتوێتەوە.

بولبول چەند هێلکە دەکات

بولبول هەتا (٩) هێلکە دەکات و بە ماوەی (٢١) ڕۆژ هێلکەکە دەکاتە فەرخە، پاشان قاچی فەرخەکان لێک دەئاڵێنێ، دیارە ئەوەشیان بۆ ئەوەیە لە مەترسی کەوتنە خوارەوە و لێک جیابوونەوە بیانپارێزێت، بولبولیش وەک هەندێک لە باڵندەکانی دیکە دەست لە هێلکەکەی بدەی پیسی دەکات و هەڵی ناهێنێ.

نرخی بولبول چەندە؟

نرخی بولبول بە پێی جۆری بولبولەکە دەگۆڕێت، بۆ نموونە بولبولی وا هەیە نرخەکەی لە نێوان (٣٠٠ - ٤٠٠) دینار دایە، هی واش هەیە کەمترە، بۆیە ئەوەی هەواداری بولبولە لە کڕینی ئەو باڵندە قەشەنگەدا پارە و دراوی نایەتە بەرچاو، هەر بۆ زانیاری زیاتریش زۆرکەس ئەو باڵندەیان بۆ دیاری و خەڵات بەکار هێناوە.

* ئەم بابەتە لە گۆڤاری ئاسۆی فۆلکلۆر، ژمارە (١٥)ی، ٢٠٠٥ بڵاوبۆتەوە.

بیبلۆگرافیای كتێبی فۆلكلۆریی ناوچەی هەولێر ١٩٥٥-٢٠٠٥

بوار نورەدین

*** تەوەری یەكەم: ئەدەبی زارەكی**
* پەندو ئیدیۆم
* مەتەڵ
* پەخشان

پەندو قسەی نەستەق (ئیدیۆم)

١- پەندی كوردی
بەرگی یەكەم
كۆكردنەوەو لێكۆڵینەوە: عومەر شێخەڵلا دەشتەكی (چەتۆ)
چاپ: یەكەم، چ: كوردستان، ش: هەولێر، ژس: ٢٦٩، س: ١٩٧٢، لا: ١٠٠، ق: (١٧×٢٤)سم
ناوەڕۆك: پەندی كوردی، نزیكەی (٩٩٠) پەندو ئیدیۆمی كۆكردۆتەوەو بەپێی ریزبەندی ئەلفبێ رێكخراوە.

٢- پەندی پێشینان لەشیعری كوردیدا
ئامادەكردنی: كەریم شارەزا
لەچاپكراوەكانی كۆڕی زانیاری كورد
چاپ: یكەم، چ: كۆڕ، ش: بەغدا: ٩٨١، س: ١٩٧٦، لا: ١٧٥، ق: (١٧×٢٤)سم.
ناوەڕۆك: وشەیەك، پەندی پێشینان، فەرهەنگی پەندی پێشینان لەشیعری كوردیدا: بەپێی ریزبەندی وشەی سەرەتای پەندەكان كۆمەڵێك پەندی لەشیعری شاعیراندا دیاریكردووە، پێرستی شاعیران، سەرچاوەكان.

٣- پەندی كوردی بەرگی دووەم
كۆكردنەوەو ئامادەكردنی: عومەر شێخەڵلا عەلی
لەبلاوكراوەكانی دەزگای رۆشنبیری و بلاوكردنەوەی كوردی ژمارە (٩)
چاپ: یەكەم، چ: دار الحرية، ش: بەغدا، ژس: ١٤٠٩، لا: ١٧٦، ق (١٤×٢١)سم.
ناوەڕۆك: فۆلكلۆری كوردی، پەندی كوردی، (١٠) پەند بەگێڕانەوەی سەرگوزشتەكەیان، نزیكەی (١٠٣٧) پەندو ئیدیۆمی كۆكردۆتەوەو بەپێی ئەلف و بێ ریزبەندكراون.

٤- پەندی بەراوردكاری لەنێوان ئینگلیزی و عەرەبی و كوردی
ئامادەكردن و لێكۆڵینەوەی: كەریم شارەزا
بەیارمەتی ئەمینداریتی رۆشنبیری لاوان چاپكراوە
چاپ: یەكەم، چ: سەمیر وئەمیس، ش: بەغدا، ژس: ٦٢٦، س: ١٩٨٣، لا: ٥٠٤: ق:(١٧×٢٤)سم
ناوەڕۆك: وشەیەك، پەندی پێشینان و خاسیەتەكانی، قسەی نەستەق و پەندی پێشینان، پەندی پێشینان لەروانگەی دوو زانستەوە، پەندی

بەراوردکاری، پەندی بەراوردکاری لەنێوان ئینگلیزی و عەرەبی و کوردیدا، فەرهەنگی پەندی بەراوردکاری لەنێوان ئینگلیزی و عەرەبی و کوردیدا، دوا وتە.

٥- پەندی کوردی بەرگی سێیەم

کۆکردنەوە و لێوردبوونەوەو ئامادەکردنی: عومەر شێخەڵلا دەشتەکی

لەبلاوکراوەکانی دەزگای رۆشنبیری و بلاوکردنەوەی کوردی ژمارە (٢١)

چاپ: یەکەم، چ: دار الرسالة، ش: بەغدا، ژس: ١٥٩٢، س: ١٩٨٥، لا: ٨٥، ق: (١٧×٢٤)سم

ناوەڕۆک: پەندی کوردی، نزیکەی (٣١٠) پەندو ئیدیۆمی کۆکردنەوەو بەپێی ئەلفبێ ڕێزبەند کراون، فەرهەنگ.

٦- پەندی کوردی بەرگی چوارەم

کۆکردنەوەو **ئامادەکردن و نووسینی:** عومەر شێخەڵلا دەشتەکی

چاپ: یەکەم، چ: پاک، ش: هەولێر، ژس: ٣٤٧، س: ٢٠٠١، لا: ١٧٣، ق: (١٥×٢٠)سم

ناوەڕۆک: پەند، سەرهەڵدانی پەند، نزیکەی (١٤٠٠) پەندو قسەی نەستەقی پێشینان کە بەشێوەی ڕیزبەندی پیتەکان ڕیزکراون، چیرۆکی هەندێک لەپەندەکانی گێڕاوەتەوە.

٧- دەستەواژەکانی مرۆڤ

ئامادەکردن و ڕیزبەندی: دیدەوان یەعقوب

لەبلاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری بەڕێوەبەرێتی گشتیی چاپ و بلاوکردنەوە زنجیرە (٩٥)

چاپ: یەکەم، چ: و. رۆشنبیری، ش: سلێمانی، ژ س: ٢٩٠، س: ٢٠٠١، لا: ١٥٥، ق:(٢١×٢٨)سم

ناوەڕۆک: کتێبێکی جوان لەنووسینی: خالید جووتیار، بۆچی ئەم کتێبەو ئەم کتێبە بۆچی؟ بەکارهێنانی هەموو بەش و پێکهاتەکانی لەشی مرۆڤ لە (سەر، کەللە، مێشک، دەماغ، ناوچەوان و...هتد) لەئیدیۆم و پەندی هەموو شێوازەکانی زمانی کوردیدا و بەپێی دەستەواژەکان دەقەکانی جیاکردۆتەوە، کەنزیکەی (٣٠٠٠) دانەیە، ڕێبەری و ڕوونکردنەوە.

٨- گوڵمێک لەگوڵستانی کوردستان-پەندی پێشینان

کۆکردنەوەو ئامادەکردنی: حەمید گەردی

چاپ: یەکەم، چ: رۆشنبیری، ش: هەولێر، ژس: ٥٠٢، س: ٢٠٠٢، لا: ١٤٩، ق: (١٦×٢٢)سم

ناوەڕۆک: پێشەکی، کۆکردنەوەو ڕیزکردنی کۆمەڵێک پەندی کوردی بەپێی پیتەکان، ڕەگەز و هەندێ لەژیاننامەی نووسەر لە سەدەکانی نۆزدە تاکو کۆتایی سەدەی بیستەم.

٩- مەسەلەکانی کوردەواری

ئامادەکردنی: محەمەد کەریم شەریف

ڕێکخستن و پێشەکیی و چاپکردنی: عەبدوڵلا خدر مەولوود

چاپ: یەکەم، چ: منارە، ش: هەولێر، ژس: ٦٠٦، س: ٢٠٠٥، لا: ٢٤٠، ق: (١٥×٢٠)سم

ناوەڕۆک: پێشەکی، مەسەلەکانی کوردەواری، کۆکردنەوەی کۆمەڵێک پەندو مەسەلەو ڕێکخستنیان بەپێی ڕیزبەندی پیتەکان،پاشکۆ، سەرچاوەکان، کورتەیەک لەژیاننامەی مامۆستا محەمەد کەریم شەریف.

١٠- فەرهەنگیی ئیدیۆم لە زمانی کوردیدا

ئامادەکردنی: عەبدولوەهاب کانەبی شەریف

لە بلاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری

چاپ: یەکەم، چ: ڕوون، ش: سلێمانی، ژس: ٦١٥، س: ٢٠٠٥، لا: ٢٧٠، ق: (١٦×٢٢)سم

ناوەڕۆک: پێشەکی، کۆکردنەوەی کۆمەڵێک ئیدیۆمی زمانی کوردی و ڕیزبەندکردنیان بەپێی پیتەکان.

سەرچاوەکان.

١١- گەنجینە و کەلتووری کوردی

پەندی کوردی

کۆکردنەوە و ئامادەکردنی: حەمید گەردی

چاپ: یەکەم، چ: رۆشنبیری، ش: هەولێر، ژس: ٦٦٧، س: ٢٠٠٥، لا: ١٨١، ق: (١٧×٢٣)سم
ناوەرۆک: پێشەکی، کۆکردنەوەو ریزکردنی کۆمەڵێک پەندی کوردی بەپێی پیتەکان.
رەگەزو هەندێ لەژیاننامەی نووسەر لەسەدەکانی نۆزدە تاکو کۆتایی سەدەی بیستەم
تێبینی: ئەم کتێبە هەر کتێبی (گوڵمێک لەگوڵستانی کوردستان)ە کە لە (٢٠٠٢)دا بلاویکردۆتەوەو ئاماژەی بەچاپی دووەم نەکردووە.

*** مەتەڵ**

١٢- فۆلکلۆر

بەشی دووەم
کۆمەڵە بەرهەمێکی فۆلکلۆرییە
بەشداران: عومەر ئیبراهیم عەزیز، ئاواز سنجاوی، رۆستەم باجەلان، عەباس عەبدوللا یوسف، محەمەد کەریم شریف، سەدرەدین خۆشناو، خالد جووتیار
چاپ: یەکەم، چ: الحوادث، ش: بەغدا، ژس: ١٢٦٤، س: ١٩٨٥، لا: ٢٤٠، ق: (١٥×٢١)سم
ناوەرۆک: مەتەڵ و مەیل مەیلانێی کوردەواری، (٦٧) مەتەڵ، هەبوو نەبوو، مەتەڵ لەفۆلکلۆری کوردیدا، (١٩) مەتەڵ، بەشێکی تر لەپردێ باسان، فاتەکە، گۆرانی فۆلکلۆری لەناوچەی برادۆستدا، فەرهەنگۆک، دەرویشی زیکرو حەیرانیش.

١٣- مەتەڵ بۆ زاخاوی مێشک

ئامادەکردنی: شاخەوان عەلی محەممەد
لەبلاوکراوەکانی سەعدوللا شێخانی ژمارە (٢٤)
چاپ: یەکەم، چ: شەفیق، ش: بەغدا، ژس: ١٣٢٥، س: ١٩٩٠، لا: ٣٢، ق: (١٧×٢٤)سم
ناوەرۆک: پێشەکی، پێکهاتووە لە (٤٦) پرسیارو مەتەڵی جۆراوجۆر.

١٤- مەیل مەیلانێی کوردەواری

کۆکردنەوەو ئامادەکردنی: فەرهاد گۆمەشینی
چاپ: یەکەم، چ: !، ش: سلێمانی، ژس: ١٨٣، س: ٢٠٠٢، لا: ٤٤، ق: (١٥×٢١)سم
ناوەرۆک: دەسپێک، پێناسەیەک بۆ وشەی: مەیل، مەتەڵ، نزیکەی (٢٣١) مەتەڵ، پەراوێزو سەرچاوەکان.

١٥- ٧٧٧ مەتەڵی کوردەواری

بەرگی سێیەم
ئامادەکردن و کۆکردنەوە: هۆشیار نوری لەک
لەبلاوکراوەکانی (نواڵەی نوێ) زنجیرەی (٣)
چاپ: یەکەم، چ: !، ش: سلێمانی، ژس: ٣٢، س: ٢٠٠٤، لا: ٤٨، ق: (١١×١٧)سم
ناوەرۆک: مەتەڵ و سەردەم، بەر لەخوێندنەوە. (٧٧٧) مەتەڵی نووسیوەو بەپێی پیتی سەرەتای مەتەڵەکان ریزبەندی کردوون، سەرچاوەکان.

١٦-نۆسەدو پەنجاو پێنج مەتەڵی کوردەواری

بەرگی چوارەم، چاپی هەشتەم
ئامادەکردن و کۆکردنەوەی: هۆشیار نوری لەک
لەبلاوکراوەکانی (نواڵەی نوێ) زنجیرەی (١٥)
چاپ: یەکەم، چ: تیشک، ش: !، ژس: ٣٢، س: ٢٠٠٤، لا: ٤٤، ق: (١٥×٢١)سم
ناوەرۆک: مەتەڵ و سەردەم، بەر لەخوێندنەوە لەنووسینی: ئاری ئاغۆک، بەپێی ریزبەندی پیتەکان (٩٥٥) پەندی کۆکردۆتەوە.
تێبینی: ئەم نووسەرە لەئامادەکردن و رێکخستنی بەرگی کتێبەکانیدا، چەند هەڵەیەکی کردووە، چونکە هەر هەمان ژمارەی سپاردنی بەرگی یەکەم و دووەمی بۆ بەرگی سێیەم و چوارەم داناوە، هەروەها نۆبەتی چاپی هەموو بەرگەکانی بەسەریەکدا کۆکردۆتەوە.

١٧- بەرکووتێکی مەتەڵی فۆلکلۆری کوردی

لێکۆڵینەوەو رەخنە
کۆکردنەوەو ئامادەکردنی: سەدرەدین نورەدین ئەبوبەکر
لەبلاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری و ئینستیوتی کەلەپووری کوردستان- هەولێر
چاپ: یەکەم، چ: و. رۆشنبیری، ش: هەولێر، ژ

س: ١٨٤، س: ٢٠٠٥، لا: ٢٦٤، ق:(١٦×٢٣)سم

ناوەڕۆک: فۆلکلۆر چییەو بابەتەکانی چین و بایەخیان چییە؟، تائێستا چ هەوڵێک بۆ کۆکردنەوەی فۆلکلۆری کوردی دراوە، ئایا راستە کورد لەفۆلکلۆردا دەوڵەمەندە؟، بۆ کورد لەفۆلکلۆردا دەوڵەمەندە؟، فۆلکلۆر پەرستی و نوێخوازی لەئەدەبدا، چۆن بەیەکەوە دەگونجێن؟، چی بۆ فۆلکلۆر بکرێت باشە، بەرکوتێکی هەڵسەنگاندن و لێکۆڵینەوەی مەتەڵی فۆلکلۆری کوردی، مەتەڵی فۆلکلۆری چییە؟، بایەخ و سوودی مەتەڵی فۆلکلۆری چییە؟ بۆ مەتەڵی فۆلکلۆریم هەڵبژارد؟، هەڵسەنگاندن و لێکۆڵینەوەی لەمەتەڵی فۆلکلۆری کوردی، نموونەی دەقی کوردی، بەراوردکردنی چەند مەتەڵێک، چەند سەرنجێک دەربارەی هەندێ مەتەڵی کوردی چاپکراو، چەپکێک گوڵاڵەی رەنگاورەنگ لەباخچەی مەتەڵی کوردیدا، ئۆرخانی غالب، مەتەڵی فۆلکلۆری کوردی و پەیوەندی بەئەدەبی تەمومژاوی، رۆستەم باجەڵان کۆمەڵێک مەتەڵی کوردی (محەمەدی مەلا کەریم)، تێبینی و روونکردنەوە، پۆلێنکردن و دابەشکردنی دەقی مەتەڵەکان بەپێی بابەتەکانیان، مەتەڵی تایبەت بەئایین، چەند تێبینییەک، مەتەڵی تایبەت بەسرووشت، مەتەڵی تایبەت بەمرۆڤ و ئەندام و بەشەکانی لەشی مرۆڤ، مەتەڵی تایبەت بەجلوبەرگ و کەلوپەلی تایبەت بەمرۆڤ، کارکردن و کەرستەی کارکردن و کەلوپەلی دیکە، رووەک و بەروبووم و خواردەمەنی رووەکی، زیندەوەر و ئاژەڵ و بەروبوومی ئاژەڵی، بیرکاری و ژمارەیی، هەمەجۆر، وەڵامی لەخۆی، تەتەڵەی زمان (تێکەوتن، زمان خلیسکان)، چەند پرسیارێک سەرچاوەکان، سوپاس و پێزانین.

*** گۆرانی و هۆنراوە**

١٨- ناسرو مارمار

کۆکردنەوەی: محەممەد تۆفیق وردی

زنجیرەی پێشخستن و زیندوکردنەوەی ئەدەبی کوردی ژمارە (١)

چاپ: یەکەم، چ: مەعرفە، ش: بەغدا، ژس: !، س: ١٩٥٥، لا: ٢٢، ق: (١٤×٢١)سم

ناوەڕۆک: سەرەتا، چۆن ئەم کتێبەم چاپکرد!، بەندی ناسری کە لە (٦) بەش پێکهاتووە.

١٩- بژار

کۆکردنەوەی: رەسوڵ بێزار گەردی

چاپ: یەکەم، چ: دار المعرفة، ش: بەغدا، ژس: !، س: ١٩٥٧، لا: ١٠٦، ق: (١٤×٢٠)سم

ناوەڕۆک: سەرەتا لەنووسینی: محەممەد تۆفیق وردی، دەقی (٥٣) حەیران و (٣٦) گۆرانی تێدا نووسراوەتەوە، لەگەڵ هەندێک وێنە، سەرتاشی بەئاو.

٢٠- شیلان و شلێر

کۆکەرەوەی: رەسوڵ بێزار گەردی

چاپ: یەکەم، چ: دار التضامن، ش: بەغدا، ژس: !، س: ١٩٥٧، لا: ١٣٠، ق: (١٤×٢١)سم

ناوەڕۆک: پێشەکی لەنووسینی: عەبدوڵڵا عەباس، هۆنراوەی نزیکەی (١٢٠) گۆرانی.

٢١- گوڵە مێلاقە

کۆکەرەوەی: رەسوڵ بێزار گەردی

چاپ: یەکەم، چ: نەجاح، ش: بەغدا، ژس: !، س: ١٩٦٠، لا: ١٠٤، ق: (١٤×٢٠)سم

ناوەڕۆک: پێشەکی، هۆنراوەی کۆمەڵێک سروود و گۆرانی، (٤٠) دەقی حەیران و هەندێ گۆرانی و لاوک، لەگەڵ هەندێک وێنە.

٢٢- فۆلکلۆری کوردی

بەشی یەکەم، بەشی سۆرانی

مەبەستمان بووژاندنەوەی سامانی نەتەوایەتییە

کۆکردنەوەو ئامادەکردنی: محەممەد تۆفیق وردی

چاپ: یەکەم، چ: دار التضامن، ش: بەغدا، ژس:!، س: ١٩٦١، لا: ٦٤، ق: (١٤×٢١)سم

ناوەڕۆک: سەرەتا، بەیتی شەریف، کانەبی، هەر راوە راوە، سوارۆ، لەشکری، ئازیز، وەران، ئەسمەر خانی دەلالی، یاڵلا بێتە خوار، لاوژە، ئایشە گوڵ، بەیتی باپیراغای مەنگور.

٢٣- فۆلكلۆری كوردی
بەشی دووەم
بەیتی ئاورەحمان پاشای بەبە وتەی بوێژی بەرزی كورد عەلی بەردەشانی
كۆكردنەوەی: محەمەد تۆفیق وردی
چاپ: یەكەم، چ: التضامن، ش: بەغدا، ژس: !، س: ١٩٦١، لا: ٦٨، ق: (١٤×٢١)سم
ناوەڕۆك: عەلی بەردەشانی كێیە؟ بەكورتی سەرگوزەشتەی ئاورەحمان پاشای بەبە، بەیتی ئەورەحمان پاشای بەبە، لوور- دەلوور، بەشێوەی سۆرانی یان (حەسوو زەلم) لەفۆلكلۆری كوردەكانی سۆڤیەت وەرگیراوە.

٢٤- بحث ودراسة عن الفولكلور الكردي
دراسات ادبية
نووسەر: محەمەد تۆفیق وردی
چاپ: یەكەم، چ: الزعيم، ش: بەغدا، ژس: !، س: ١٩٦٣، لا: ٣٢، ق: (١٤×٢١)سم
ناوەڕۆك: لێكۆڵینەوە لەفۆلكلۆری جیهان لەنووسینی: حوسێن لەعل، هەندێ لەكۆیلە گۆرانییەكانی سۆزدار، فۆلكلۆری كوردی، كتێبی فۆلكلۆری مامۆستا حاجیی جندی، فۆلكلۆر باس لەچی دەكات؟، حەیران و لاوك.

٢٥- گەنجینەی فۆلكلۆری كورد
كۆمەڵێك لاوك و حەیران
كۆكردنەوەی: محەمەد مەلا كەریم
بەیارمەتی وەزارەتی كاروباری سەرەوە چاپكراوە
چاپ: یەكەم، چ: شەفیق، ش: بەغدا، ژس: !، س: ١٩٦٨، لا: ١١٢، ق: (١٧×٢٤)سم
ناوەڕۆك: پێشەكی، سەرەتایەكی كورت، دەقی (٢٥) لاوك و (٩٥) حەیرانی تێدا كۆكراوەتەوە.
تێبینی: لەپێشەكییەكەدا ئاماژە بەناوی ئەو كەسانە دەكات كەتێكستەكانی لێودرگرتوون، هەروەها دیارە كەتێكستەكان بەشێكن لەفۆلكلۆری دەشتی هەولێر.

٢٦- فۆلكلۆری كوردی
بەشی سێیەم و چوارەم
كۆكردنەوەی: محەمەد تۆفیق وردی
بەیارمەتی وەزارەتی كاروباری سەروو چاپكراوە
چاپ: یەكەم، چ: القضاء، ش: نەجەب، ژس: !، س: ١٩٧١، لا: ١٢٨، ق: (١٤×٢١)سم
ناوەڕۆك: سەرەتا، كۆمەڵێك گۆرانی فۆلكلۆری زۆربەی ناوچەكانی كوردستان وەك: بەیتی شەریف: سەربازی رەزا شا، بەشی فۆلكلۆری فەیلی: ئۆیەرێتی: دویت و لاو، هەندێك گۆرانی و هۆنراوەی ناوچەی خانەقین، هونەرمەندو بوێژی میللی كورد: كاك عوسمان هەمەوەندی، بەیتی كەریم و ستی، هەندێ چیرۆكی فۆلكلۆری.

٢٧- فۆلكلۆری هۆنراوەكانی كوردەواری
كۆكردنەوەی: محەمەد كەریم شەریف
بەیارمەتی وەزارەتی راگەیاندن، بەڕێوەبەرێتی گشتی رۆشنبیری كوردی چاپكراوە
چاپ: یەكەم، چ: الشمال، ش: كەركوك، ژس: ٤٠٢، س: ١٩٧٤، لا: ٢٦٨، ق: (١٧×٢٣)سم
ناوەڕۆك: سەرەتا، (٦٨) مەتەڵ، كۆمەڵێك هۆنراوەی گۆرانی فۆلكلۆری بۆ نەو كار و بالۆرە و...هتد، (٤٦) پەندی پێشینان، كۆمەڵێك بەستەو لاوك و حەیران، پەراوێزەكان، سوپاس، ناوەڕۆك.

٢٨- سوارچاكی لەلاوكی كوردەواریدا
نووسەر: محەمەد كەریم شەریف
بەیارمەتی دەزگای رۆشنبیری و بلاوكردنەوەی كوردی چاپكراوە
چاپ: یەكەم، چ: ئەسعەد، ش: بەغدا، ژس: ١٨٦، س: ١٩٧٨، لا: ١٩١، ق: (١٧×٢٣)سم
ناوەڕۆك: سەرەتا، لاوكی چەتۆ، میر مەحمودی كولەڤانی، نارنجی خاتون، لاوكی كولك و كەرۆ، لاوكی حەسەنێ والیكێ، فەرهەنگۆك.

٢٩- داستان و گۆرانی لەفۆلكلۆری كوردیدا
نووسەر: عومەر شێخەڵڵا دەشتەكی

بەیارمەتی ئەمینداریتی گشتی رۆشنبیری و لاوان چاپکراوە
چاپ: یەکەم، چ: سەلاحەددین، ش: هەولێر، ژس: ۷۷۰، س: ۱۹۷۸، لا: ۱۲۰، ق: (۱٦×۲۱)سم
ناوەرۆک: چیرۆک و رووداوی دمدم لەفۆلکلۆری کوردیدا، گێرانەوەی هەندێ لەداستانە فۆلکلۆرییەکان و کۆکردنەوەی دەقە فۆلکلۆرییەکان کە ئەمانەن: بەیتی خانی دمدم، بەسەرهاتی کەریم و ستی، عەلی بەردەشانی یەکەم، بەیتی یا شاهی شاهان، بەیت و لاوکی حەسەن و مریەم، بەیتی لەیل و مەجرووم، داستانی برایمی مەلا زێندینان، داستانی بەهرام و گوڵەندام، بەیتی بەهرام و گوڵەندام، شێخی عارەبی، کاوێسە مەلا، سەیدەوان، شێخ مەحموودی نەبەز، رۆژێ لەرۆژان، سیامەندو خەجێ، نزیکەی (۱٦) بەند و گۆرانی فۆلکلۆری دیکە، فەرهەنگۆک، سوپاس.

۳۰- ئاوازی بەجۆش
گۆرانی و فۆلکلۆری کوردی
کۆکەرەوەی: تاهیر تۆفیق
بەیارمەتی ئەمینداریتی گشتی رۆشنبیری و لاوان چاپکراوە
چاپ: ۱، چ: شارەوانی، ش: هەولێر، ژس: ٦٥٤، س: ۱۹۷۸، لا: ٦٤، ق: (۱۷×۲۲)سم
ناوەرۆک: پێشەکی، هۆنراوەی (٥٤) گۆرانی هەمەجۆر واتە فۆلکلۆر و هۆنراوەی شاعیرانی کورد.
تێبینی: هونەرمەند تایەر تۆفیق کتێبێکی دیکەی بلاوکردۆتەوە لەساڵی (۱۹٦۷)دا بەناوی (گۆرانی و هەڵپەرکێ) کە لەبەشی دووەم دانراوەو نزیکەی (۲٥) هۆنراوەی گۆرانی فۆلکلۆری تێدایەو هەندێکیان لەم کتێبەی تردا دووبارە نووسیوەتەوە.

۳۱- مەقامەکانی سێوەی هونەرمەندی کورد لەتەرازووی رەسەنایەتی دا
نووسەر: کەریم شارەزا
لەبلاوکراوەکانی ئەمینداریتی گشتی رۆشنبیری و لاوان
چاپ: یەکەم، چ: حسام، ش: بەغدا، ژس: ۱۳۳۳، س: ۱۹۸۲، لا: ۲٤۰، ق: (۱۷×۲٤)سم
ناوەرۆک: وشەیەک، ئاوازو گۆرانی کوردی، کۆیەو کاروانی ئاوازو گۆرانی کوردی، (مەربێن)ی مامۆستای بلیمەتی مەقامی کوردی، سێوەی مەقامبێژی هونەرمەند، چالاکییە هونەرییەکانی سێوە لەکڵێسای کۆیەدا، کۆمەڵێک هۆنراوەی گۆرانی و مەقامەکانی، لێکۆڵینەوەیەک لەدەقە ئەدەبییە فۆلکلۆرییەکانی، مەقامەکانی سێوەی هونەرمەند لەتەرازووی رەسەنایەتیدا، پاشکۆ (شیتەڵکردنی چەند مەقامێکی سێوە) لەنووسینی: ئەنوەر قەرەداغی، سەرچاوەکان، ئەو کەسانەی سوودیان لێوەرگیراوە بۆ ئەم کتێبە.

۳۲- کورە کەچەڵە و چەند پارچە شیعری فۆلکلۆری
کۆکردنەوە و نووسینی: تاریق سدیق حەمەئەمین
چاپ: یەکەم، چ: الحوادث، ش: بەغدا، ژس: ۹۱٥، س: ۱۹۸۳، لا: ۷۸، ق: (۱٥×۲۱)سم
ناوەرۆک: پێشەکی، چیرۆکی کورە کەچەڵە یاخود هەیاسی دورناس، چەند پارچە هۆنراوەیەکی فۆلکلۆری، بەیتی کورە کەچەڵە بەچەند گێرانەوەیەک، بەیتی گوڵخاتر، قەڵای دمدم، بەیتی بارام، فەرهەنگۆک.

۳۳- محەمەد و سێوێ و سورمێ خان و خورشیدێ چاو بەخار دوو تراژیدی فۆلکلۆری کوردی
ئامادەکردنی: تاریق جامباز
بەیارمەتی ئەمینداریتی رۆشنبیری و لاوان چاپکراوە
چاپ: یەکەم، چ: ئەسعەد، ش: بەغدا، ژس: ۷۳٤، س: ۱۹۸۳، لا: ۲٤۰، ق: (۱۷×۲۱)سم
ناوەرۆک: وشەیەکی پێویست، هەردوو لاوکەکەی لەسەر دەنگی هونەرمەند (حەسەن سیساوە) بەبێ دەستکاری نووسیوەتەوە، پەراوێز، فەرهەنگۆک.

۳٤- بەیتی ئایشە گوڵ
ئایشە گوڵ و لەشکری
کۆکردنەوەو ئامادەکردنی: ئەسعەد عەدۆ

لەچاپکراوەکانی ئەمینداریتی گشتیی رۆشنبیریی و لاوان ژمارە (٣)

چاپ: یەکەم، چ: دار الافاق عربیە، ش: بەغدا، ژ س: ١١٤٨، س: ١٩٨٣، لا: ٤٥، ق: (١٢×١٦)سم

ناوەرۆک: پێشەکی، بەیتی ئایشە گوڵ، بەیتی لەشکری، پەراوێزی شوێن و ناوەکان، فەرهەنگۆک.

٣٥- لیرەیەک لەگەنجینەی نەتەوەی کورد

ئامادەکردن و لێدوانی: ئەسعەد عەدۆ

بەیارمەتی ئەمینداریتی گشتی رۆشنبیری و لاوان چاپکراوە

چاپ: یەکەم، چ: عەلا، ش: بەغدا، ژس: ١٥٥١، س: ١٩٨٣، لا: ١٢٨، ق: (١٧×٢٤)سم

ناوەرۆک: پێشکەش، لەهەگبەی فۆلکلۆر پەروەرێک، حەیران، ئاوڕدانەوەیەک لەحەیران، بەیتی شۆڕ مەحموود، دەورکردنەوەیەکی سەرپێیی لەعلی خان، هەقایەتی ناسرو ماڵماڵ، هەقایەتی لاس و خەزاڵ، بورجی بەڵەک، مام دەرویش، فەرهەنگۆک، سەرچاوە: جگە لەوەی سوودی لەکۆمەڵێک خەڵک وەرگرتووە: سوودی لەدەنگی هەردوو هونەرمەند: محەممەد گۆران و عوسمان هەمەوەندیش وەرگرتووە، بۆ ئەم ناوە، تێبینی: بەشێوازی گێڕانەوەو لێکدانەوە لەگەڵ هێنانەوەی کۆیلە کۆیلەی دەقەکان نووسراوە.

٣٦- فۆلکلۆر

کۆمەڵە بەرهەمێکی فۆلکلۆرییە

بەشی یەکەم

بەشداران: خالد جووتیار، عەباس عەبدوڵلا یوسف، سەدرەدین خۆشناو

چاپ: یەکەم، چ: الحوادث، ش: بەغدا، ژس: ١٤٨١، س: ١٩٨٤، لا: ٦٢، ق: (١٥×٢١)سم

ناوەرۆک: سەرسەدەی داستانی کوردی، زاراوەی کوردەواری: خالد جوتیار، یاری من، جەلەبۆ، ئەمینم، مەتەڵ، فەرهەنگۆک: عەباس عەبدوڵلا یوسف، گۆرانی فۆلکلۆری لەناوچەی برادۆستدا: صدرالدین خۆشناو.

٣٧- سێ بەیتی فۆلکلۆری

کۆکردنەوەو ئامادەکردنی: جەلال مەلا حەسەن خۆشناو

چاپ: یەکەم، چ: سەرکەوتن، ش: سلێمانی، ژس: ١٢٨٥، س: ١٩٨٤، لا: ٤٢، ق: (١٧×٢٤)سم

ناوەرۆک: بەسەرهاتی خدرو زێڕین، بەیتی خدرو زێڕین، پەراوێزو فەرهەنگۆک، لاس و خەزار، ئەحمەد بەگی شارەزووری، بەیتی لاس و خەزار، پەراوێزو فەرهەنگۆک، بەسەرهات و بەیتی برایمی مەلا زێندینی، دەقی بەیتی برایمی مەلا زێندینی، پەراوێزو فەرهەنگۆک، سەرچاوەکان، سوپاس.

٣٨- گوڵبژێرێک لەفۆلکلۆری کوردیدا

ئامادەکردنی: سەعدوڵلا ئیسماعیل شێخانی

چاپ: یەکەم، چ: ئیرشاد، ش: بەغدا، ژس: ١١٨٢، س: ١٩٨٥، لا: ١١٢، ق: (١٧×٢٣)سم

ناوەرۆک: پێشەکی، نزیکەی (٣٦) هۆنراوەی گۆرانی فۆلکلۆری شایی و هەڵپەرکێ، تاکە دێرە فۆلکلۆری، هەندێ سێ خشتەکی، بەیتی (کتک)، مەتەڵ بەشێوەی هۆنراوە: (٨٠) مەتەڵی هۆنراوەیی، مەتەڵ بەشێوەی پەخشان: (٧٨) مەتەڵی پەخشانی، کۆمەڵێک مەتەڵ بەشێوەی سەرلێشێواندن، بالۆرە بۆ منداڵ، (١٦) جۆر یاری فۆلکلۆری، فەرهەنگۆک.

٣٩- فۆلکلۆری کوردی

کۆکردنەوەی: سەعدوڵلا ئیسماعیل شێخانی

زنجیرەی کەلەپووری نەتەوایەتیمان ژمارە (١)

بەیارمەتی ئەمینداریتی گشتی رۆشنبیری و لاوان چاپکراوە

چاپی یەکەم، چ: عەلا، ش: بەغدا، ژس: ٣٠١، س: ١٩٨٥، لا: ١١٩، ق: (١٧×٢٤)سم

ناوەرۆک: پێشەکی، سەرەتا، هۆنراوەی (٥٠) گۆرانی فۆلکلۆری کوردی، فەرهەنگی شوێنەکان، سەرچاوەکانی کۆکردنەوەی ئەم بەرهەمە.

٤٠- چەپکێ هۆنراوەی فۆلکلۆری دەشتی هەولێر

کۆکردنەوەی: هیمدادی حوسێن

بەیارمەتی ئەمینداریتی گشتیی رۆشنبیری و لاوانی ناوچەی کوردستان چاپکراوە

چاپ: یەکەم، چ: الحوادث، ش: بەغدا، ژس: ١٣٥٠، س: ١٩٨٦، لا: ١٤٤، ق: (١٥×٢٢)سم

ناوەڕۆک: پێشکەشکردن، پەسەند لەنووسینی: کامەران موکری، بەرایی، نزیکەی (٥٠) هۆنراوەی گۆرانی فۆلکلۆری، فەرهەنگۆک، ناوی کەسەکان، سوپاسنامە، دەربارەی نووسەر.

٤١- چیرۆک و بەیتی لاس و خەزاڵ و زەمبیل فرۆش

زنجیرەی کەلەپووری نەتەوایەتیمان (٣)

کۆکردنەوەو ئامادەکردنی: سەعدوڵلا شێخانی

بەیارمەتی ئەمینداریێتی ڕۆشنبیری و لاوان چاپکراوە

چاپ: یەکەم، چ: ئەسعەد، ش: بەغدا، ژس: ١٢٣٧، س: ١٩٨٦، لا: ١٠٦، ق: (١٧×٢٤)سم

ناوەڕۆک: پێشەکی، عوسمان هەمەوەند کێیە؟، چیرۆکی لاس و خەزاڵ، بەیتی لاس و خەزاڵ، چیرۆکی زەمبیل فرۆش، چیرۆکەکە، بەیتی زەمبیل فرۆش، فەرهەنگی وشە، فەرهەنگی شوێن و کەسەکان، سوپاس و پێزانین، ئەم بەرهەمە لەگەڵ ئەم کتێبانە بەراورد کراوە.

٤٢- فۆلکلۆری هۆنراوەکانی کوردەواری

کۆکردنەوەی: محەمەد کەریم شەریف

لەچاپدانەوەو خستنەسەری: سەعدوڵلا شێخانی

بەیارمەتی ئەمینداریێتی گشتی ڕۆشنبیری و لاوان چاپکراوە

چاپ: دووەم، چ: الحوادث، ش: بەغدا، ژس: ١٣٧٧، س: ١٩٨٦، لا: ١٨٣، ق: (١٧×٢٤)سم

ناوەڕۆک: سەرەتا، پێشەکی چاپی دووەم، هەمان بابەتەکانی چاپی یەکەم و خستنەسەری کەمێک دەقی نوێ.

٤٣- ئەفسانە لاوک... گۆرانی لەفۆلکلۆری کوردیدا

ئامادەکردنی: ئەسعەد عەدۆ

بەیارمەتی ئەمینداریێتی گشتی ڕۆشنبیری و لاوانی ناوچەی کوردستان لەچاپدراوە

چاپ: یەکەم، چ: ڕۆشنبیری، ش: هەولێر، ژس: ٢٣١، س: ١٩٨٧، لا: ١١٥، ق: (١٥×٢١)سم

ناوەڕۆک: هەقایەتی دوو برا، کچە گاوان، بوارو سمۆ، دەروێشی عەبدی، ئازیز، ئەسمەرێ، پاییز، نیوەشەو، وەدران، بەستە، توورگە، فەرهەنگۆک، پەراوێزەکان.

٤٤- سەربردەی کۆمەڵە حەیرانبێژێکی کورد

بەرگی یەکەم

کۆکردنەوەو ئامادەکردنی: سەعدوڵلا ئیسماعیل شێخانی

زنجیرەی کەلەپووری نەتەوایەتیمان ژمارە (٥)

چاپ: یەکەم، چ: ئەسعەد، ش: بەغدا، ژس: ١٩٤٥، س: ١٩٨٨، لا: ١٨٨، ق: (١٦×٢٤)سم

ناوەڕۆک: پێشکەشە، پێشەکی، شەوانی جاران، کورتەیەک لەژیان و غوونە لەحەیرانی (٣٨) حەیرانبێژی نووسیوە لەگەڵ هەندێ بابەت وەک: گازینۆی مەچکۆ، تۆمارگاکانی هەولێر، شمشاڵ و نایەو زوڕنا ژەنەکان، لێدوان لەبابەتی حەیران: لوقمان بەرزنجی، نۆتەی مۆسیقا لەلایەن لوقمان جەوهەر، فەرهەنگۆک، سەرچاوەکان، پەسەند، حەیرانبێژان و سەعدوڵلا شێخانی، فۆلکلۆر پەروەران، دوا وتە، بەرهەمە چاپکراوەکانی نووسەر، سوپاس و پێزانین.

٤٥- دیوانی حەیرانبێژان

بەرگی یەکەم

کۆکردنەوەو ئامادەکردنی: ئەحمەد حەیران

بەیارمەتی ئەمینداریێتی گشتی ڕۆشنبیری و لاوان چاپکراوە

چاپ: یەکەم، چ: ئەسعەد، ش: بەغدا، ژس: ٨٤٢، س: ١٩٨٨، لا: ١٤٤، ق: (١٧×٢٤)سم

ناوەڕۆک: پێشەکی، حەیران چییە؟، جۆرەکانی حەیران، گرنگی حەیران لەچیدایە؟ مستەفا کۆر خۆشناوی: کورتەیەک باسی ژیان و (٦٠) حەیرانی دەنگی ئەو هونەرمەندە، عوسمان حەیران سنجاوی: کورتەیەک باسی ژیان و (٣١) حەیران و کۆمەڵێک

بەستەو لاوک، خدر حەیران: کورتەیەک باسی ژیان و (١٧) حەیرانی ئەو هونەرمەندە، فەرهەنگۆک، سەرچاوەکان، تێبینی.

٤٦- سەرەتایەک بۆ حەیران و کورتەیەک لەژیانی حەمەد بەگی

ئامادەکردن و نووسینی: غەفوور مەخمووری

چاپ: یەکەم، چ: الحوادث، ش: بەغدا، ژس: !، س: ١٩٨٩، لا: ٣٢، ق: (١٧×٢٤)سم

ناوەڕۆک: پێشەکی، حەیران، حەیران و مێژوو، حەیران و جوگرافیا، حەیران و ئایین، حەیران و داشۆرین، فەرهەنگی حەیران، مەڵبەندی حەیران، حەمەد بەگی کێیە؟ ئەنجام، فەرهەنگۆک، پەراوێز.

٤٧- ئامێرەکانی مۆسیقای کوردی

نووسەر: وریا ئەحمەد

لە بلاوکراوەکانی ئەمینداریتی گشتیی رۆشنبیری و لاوان

چاپ: یەکەم، چ: رۆشنبیری، ش: هەولێر، ژس: ١٤٠٩، س: ١٩٨٩، لا: ٢٢٣، ق: (١٦×٢٣)سم

ناوەڕۆک: پێشەکی، سەرەتایەک بۆ بارودۆخی ئەمڕۆی مۆسیقاو مۆسیقاژەنی کورد، زانیارییەکانی ئەم کتێبەم لە چ سەرچاوەیەکەوە وەرگرتووە....؟، دابەشکردن یاخود بابەتکردنی ئامێرەکانی مۆسیقا، ئامێرەکانی رەزم و کوتان، ئامێرەکانی فوو، ئامێرەکانی ژێدار، کۆتایی و سوپاس، سەرچاوە کوردییەکان، سەرچاوە عەرەبییەکان، پاشکۆ (فایلەکان).

٤٨- بناری قەرەچووغ

کۆکردنەوەی: غەفوور مەخمووری

لەبلاوکراوەکانی سەعدوڵلا شێخانی ژمارە (٢٨)

چاپ: یەکەم، چ: الامە، ش: بەغدا، ژس: ١٤٥٢، س: ١٩٩٠، لا: ٤٣، ق: (١٧×٢٤)سم

ناوەڕۆک: چرپەیەک، هۆنراوەی (٢٤) گۆرانی فۆلکلۆری ناوچەی هەولێر، (١٢) حەیران.

٤٩- حەیران و مەرگی غەریبان

ئامادەکردنی: سەعدوڵلا شێخانی و خالید جووتیارو ئامیق هاوکار

لەبلاوکراوەکانی سەعدوڵلا شێخانی ژمارە (٢٩)

چاپ: یەکەم، چ: الحوادث، ش: بەغدا، ژس: !، س: ١٩٩٠، لا: ٦٤، ق: (١٨×٢٤)سم

ناوەڕۆک: لەچەند بابەتێک پێکهاتووە: دەروازەیەک بۆ حەیران، حەیران و شێوەکانی، جۆرەکانی حەیران، هەندێ حەیرانبێژی بەناوبانگ، دەف و دەرویش و حەیران، سۆزو حەیران، حەیران لەرووی مۆسیقاوە لەنووسینی: ئامانج غازی رەواندزی و نووسینەوەی هەندێ لە ئاوازەکان بە نۆتە.

٥٠- سێسەد هۆنراوەی فۆلکلۆری کوردی

بەرگی یەکەم

کۆکردنەوەو ئامادەکردنی: سەعدوڵلا شێخانی

پێداچوونەوەی: فازیل شەورۆ

زنجیرەی کەلەپووری نەتەوایەتیمان ژمارە (٦)

چاپ: یەکەم، چ: الحوادث، ش: بەغدا، ژس: ٣٥، س: ٢٠٠٠، لا: ٢٠٠، ق: (١٦×٢٤)سم

ناوەڕۆک: پێشەکی، سێسەد هۆنراوەی گۆرانی فۆلکلۆری، کەسانی سەرچاوەی هۆنراوەکان، فەرهەنگۆک، سوپاس و پێزانین.

٥١- لاوک

زنجیرەی کەلەپووری نەتەوایەتی

نووسەر: جەلال مەلا حسەن خۆشناو

چاپ: یەکەم، چ: ئەسعەد، ش: بەغدا، ژس: ٢٦٥، س: ١٩٩٠، لا: ٦٨، ق: (١٥×٢١)سم

ناوەڕۆک: پێشەکی، سترانبێژی بەهرەمەند: حەمە ئاغا مەندۆ (١٩٠٠-١٩٥٩) و نووسینەوەی چوار لاوک، هونەرمەندی کورد شەریفە ئاغای هەرکی: شەرۆ (١٨٩٥-١٩٥٧) نووسینەوەی (١٨) لەلاوکەکانی، فەرهەنگۆک، سەرچاوەکان.

٥٢- مەم و زین

لێکۆڵینەوەو هەڵسەنگاندن

نووسەر: عەلی فەتاح دزەیی

لەبلاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری بەڕێوەبەرێتی

گشتی رۆشنبیری و هونەر ژمارە (٢)
چاپ: یەکەم، چ: رۆشنبیری، ش: هەولێر، ژس: ٢١٨، س: ١٩٩٧، لا: ١٢٥، ق: (١٦×٢٢)سم
ناوەرۆک: پێشەکی، سەرەتایەکی مێژوویی، داستانی مەمی ئالان، مەم و زین و بەراوردکردنی لەگەڵ داستانی مەمی ئالاندا، لێکدانەوەی بیروباوەڕی خانی، بابەتی ناوەڕۆک و فۆرمی مەم و زین، هونەرەکانی بەلاغەت (رەوانبێژی) لەمەم و زیندا، کۆتایی، سەرچاوەکان، نووسەر لەچەند دێرێکدا.

٥٣- باڵەبان
نووسەر: وریا ئەحمەد
لەبلاوکراوەکانی بەڕێوەبەرایەتی گشتی رۆشنبیری و هونەر ژمارە (٥)
چاپ: یەکەم، چ: رۆشنبیری، ش: هەولێر، ژس: ٢١٩، س: ١٩٩٧، لا: ١٨٠، ق: (٢١×٣١)سم
ناوەرۆک: لە (٤) بەش پێکهاتووەو هەر بەشێک پێشەکیی لەگەڵدایە، نووسینەوەی هۆنراوەو ئاوازی (٦٨) گۆرانی فۆلکلۆری و کەلەپووری کورد، بۆ ئاگاداری، کۆتایی و ئەنجام، فایلەکان، سوپاس، پێرست.

٥٤- رێ و رەسمی شین و لاواندنەوەی کوردی
نووسینی: د.شوکریە رەسوڵ
چاپ: یەکەم، چ: کریستاڵ، ش: هەولێر، ژس: ٢٠٢، س: ١٩٩٧، لا: ١٤٩، ق: (١٦×٢٢)سم
ناوەرۆک: پێشەکی، هەندێ بابەت وەک: گرنگی ئەم بابەتە، رووخساری لاواندنەوەو شینی کوردی، دۆخەکانی مردن، دابونەریتی مردوو ناشتن، چۆنیەتی خواردن ئامادەکردن لەماڵی مردوو، لاوانەوە، جۆرەکانی شین و لاواندنەوە لەفۆلکلۆری کوردیدا، نەخشەی بەشەکانی فۆلکلۆری کوردی، هەندێ بابەتی دیکە، ئەنجام، سەرچاوەکان.

٥٥- داستان و گۆرانی لەفۆلکلۆری کوردیدا
نووسەر: عومەر شێخەڵلا دەشتەکی
لەچاپکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری حکومەتی هەرێمی کوردستان ژمارە (٢٧)
چاپ: یەکەم، چ: رۆشنبیری، ش: هەولێر، ژس: ٢١٠، س: ١٩٩٨، لا: ٢٤٨، ق: (١٦×٢٣)سم
ناوەرۆک: چیرۆک و رووداوی دمدم لەفۆلکلۆری کوردیدا، گێڕانەوەی هەندێ لەداستانە فۆلکلۆرییەکان و کۆکردنەوەی دەقە فۆلکلۆرییەکان کەئەمانەن: بەیتی خانی دمدم، بەسەرهاتی کەریم وستی، عەلی بەردەشانی یەکەم، بەیتی یا شاهی شاهان، بەیت و لاوکی حەسەن و مریەم، بەیتی لەیل و مەجروم، داستانی برایمی مەلا زێندینان، داستانی بەهرام و گوڵەندام، بەیتی بەهرام و گوڵەندام، شێخی عارەبی، کاوێسە مەلا، سەیدەوان، شێخ مەحموودی نەبەز، رۆژێ لەرۆژان، سیامەندو خەجێ، (٦٥) گۆرانی و هۆنراوە، باڵۆرە، مێژووی زاربێستی دەشتی هەولێر، دەقی (١١٥) حەیرانی دەشتی هەولێر، وشەو زاراوەی بەهەڵە نووسراو، ئەنجام، هەندێ بابەتی دیکە.
تێبینی: ئەم کتێبە هەر هەمان کتێبە کە لەساڵی (١٩٧٨) چاپیکردووە: بەڵام دووبارە چاپیکردۆتەوەو دەقی نوێی تێکردووە.

٥٦- رەزمەکانی مۆسیقای کوردی
نووسەر: جان تۆماس کۆیی
لەچاپکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری حکومەتی هەرێمی کوردستان ژمارە (٧٤)
چاپ: یەکەم، چ: رۆشنبیری، ش: هەولێر، ژس: ٢١٢، س: ١٩٩٨، لا: ٤٨، ق: (١٢×١٦)سم
ناوەرۆک: پێشەکی، رەزم و ئامێرەکانی لەمێژوودا، ئایین و مۆسیقا، کوردو مۆسیقا و رەزم، کێشی رەزمەکانی مۆسیقای زمانی کوردی، سەرچاوەکان، ژیاننامەی نووسەر.

٥٧- حەیران
دڵم دایەن لەهەولێرێ
نووسەر: خالید جووتیار
چاپ: یەکەم، چ: !، ش: کۆیە، ژس: !، س: ٢٠٠٠، لا: ٣٢، ق: (١٥×٢١)سم
ناوەرۆک: حەیران، یادێکی جوان، کۆمەڵێک

حەیران و بیرەوەری و پێشنیار بۆ فیستیڤاڵی حەیران و حەیرانی ژنانەو...هتد، کە بەکورتی باسیان دەکات.

٥٨- بەرنامەی لە کەلەپوورەوە

ئامادەکردن و پێشکەشکردنی: ئەسعەد عەدۆ

چاپ: یەکەم، چ: !، ش: هۆڵەندا، ژس: !، س: ٢٠٠٠، لا: ٢٠٤، ق: (١٥×٢١)سم

ناوەڕۆک: پوختەی بەرنامەی (لەکەلەپوورەوە)ی ئەسعەد عەدۆ کە بۆ ماوەی سێ ساڵ و حەوت مانگ و نۆزدە ڕۆژ، (٨٤) زنجیرەی لێ پێشکەش کراوە لە تەلەفزیۆنی کەرکوک لە ڕێکەوتی (١٩٨٧/٥/١٣) یەکەم بەرنامەی پێشکەشکراوە، هەندێ لەناوەڕۆکی کتێبەکە: هۆنراوەی میللی، حەیران، بەرنامە لەهۆنراوەی میللیی بینەراندا، هەمەجۆر، ناوی بەشداربووان و هاوڕێیانی بەرنامە، ناوی ئەو کەسانەی، کە دیاری فۆلکلۆرییان بۆ بەرنامە ناردووە.

٥٩- حەیران

چەمک، ناوەڕۆک، سەرهەڵدان

نووسەر: غەفوور مەخمووری

لەبڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس ژمارە (٥٧)

چاپ: یەکەم، چ: و.پەروەردە، ش: هەولێر، ژس: ٢٠٤، س: ٢٠٠١، لا: ٩٥، ق: (١٢×١٧)سم

ناوەڕۆک: پێشەکی، پێناسەی حەیران، لەهەگبەی حەیراندا، جۆرەکانی حەیران، حەیران لەرووی فۆرمەوە، حەیران لەرووی ناوەڕۆکەوە، سەردەمی سەرهەڵدانی حەیران، مەڵبەندی سەرهەڵدانی حەیران، ئەنجام، سەرچاوەکان، پاشکۆکان.

٦٠- لاس و خەزاڵ

کۆکردنەوەو لێکۆڵینەوە: پیرداود مەخموری

چاپ: یەکەم، چ: هەولێر، ش: بەغدا، ژس: ١٠٦، س: ٢٠٠٢، لا: ٩٦، ق: (١٥×٢٠)سم

ناوەڕۆک: پێشەکی، چەند سەرە قەڵەمێک، بەیتی لاس و خەزاڵ، کە نووسەر لەلاپەڕە (٨)دا دەڵێ: ئەم بەیتەم لەسەر دەنگی بەیتبێژ (قادر خۆخێ) وەرگرتووە.

٦١- جۆرەکانی گۆرانی کار لەدەشتی هەولێر

توێژینەوەیەکی شیکاری

دانانی: هەنگاو ئەنوەر شێخانی

بەسەرپەرشتی: ع.ج. سەگرمە

لەبڵاکراوەکانی ئینستیتوتی کەلەپووری کورد ژمارە (٣)

چاپ: یەکەم، چ: شڤان، ش: سلێمانی، ژس: ٢٩٠، س: ٢٠٠٣، لا: ١٨١، ق: (١٤×٢٠)سم

ناوەڕۆک: پێشەکی، دەروازەی بابەتەکە، شیکردنەوەی گۆرانییەکانی کار، ئەنجامی توێژینەوەکە، پێناسەی کتێبەکە بەزمانی عەرەبی و ئینگلیزی، لەسەر بەرگی پشتەوە نووسراوە: ئەم کتێبە توێژینەوەیەکی مەیدانی شیکارییە لە (گۆرانییەکانی کار)ی دەشتی هەولێر دەکۆڵێتەوەو (٣٩) گۆرانی کەلەپووری کوردی تێدا شیکراوەتەوەو جۆرەکانی دەنگەوازو چواریلە و میانەی گۆرانییەکان دیاریکراون.

٦٢- پیرە هەولێر

لێکۆڵینەوە

نووسەر: پیرداود مەخمووری

چاپ: یەکەم، چ: منارە، ش: هەولێر، ژس: ٣٣٧، س: ٢٠٠٤، لا: ١٦٠، ق: (١٦×٢٣)سم

ناوەڕۆک: چەند خۆزگەیەکی ئەتنۆگرافی، هەولێر... خان و حەسار، هەولێر هەولێرە سەری قەراتە بنی باژێرە، حەسحەس... پاسەوانی شەو...، شایی و سەمای هەولێریانی، دەقێکی بڵاونەکراوەی زەمبیل فرۆش، دەقێکی بڵاونەکراوەی بەیتی سەیدەوان، کەریم و ستی... بەیتێکی فۆلکلۆری، هەولێر لەکۆڕو مەجلیسی حەیرانبێژاندا، ڕۆمانی خاک و چەوسانەوە یان فەرهەنگی...، فەرهەنگی وشەو دەنگ و زاراوەی کوردی، مرۆڤ و دەوروبەر لەپەند کینایەی کوردیدا، شەرت نییە بچییە هەوێ، شەرتە لەهەوێ بێیەوە، کاریگەری گۆڤاری رووناکی.

٦٣- کێش و ریتمی شیعری فۆلکلۆری کوردی

نووسەر: د.محەممەد بەکر

لەبڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی

ئاراس ژمارە (٢٤٩)
چاپ: یەكەم، چ: و.پەروەردە، ش: هەولێر، ژس: ٩٩، س: ٢٠٠٤، لا: ٢١٣، ق: (١٥×٢٢)سم
ناوەڕۆك: پێشباس، هەوڵێك بۆ ساغكردنەوەی هەندێ لایەنی تیۆری، هەندێ سەرنجی گشتی لەبارەی كێش و ریتمەوە، سەرەتایەكی پراكتیكی بۆ پۆلێنكردنەوە، بنیاتی ریتم لەشیعری فۆلكلۆری كوردیدا، پاشباس، ئەنجامەكان، پاشكۆكان.

٦٤- لاوك و حەیران

لێكۆڵینەوە
نووسەر: ئەسعەد عەدۆ
ژمارەی لاپەڕە (٨٨)ی قەبارە (١٥×٢١)سم
ئەم كتێبە هیچ زانیارییەكی تێدا تۆمارنەكراوە، بەڵام پێشەكی كتێبەكە لەساڵی ١٩٨٧دا نووسراوە.
ناوەڕۆك: پێشەكی، ئافرەت و دڵداری لەدوو لاوكدا، سەربردەو لاوكی دەروێشی عەبدی، سەربردەو لاوكی بوارۆو سمۆ، ناوەڕۆكی لاوكەكان و چەند سەرنجێك، لاوك و حەیران لە فۆلكلۆردا، كاردساتی دۆڵی نیشاوێ لەنێوان فۆلكلۆرو مێژوودا، سەرچاوەكان.

٦٥- گوڵی سەربەستی

بەری رەنجی هونەریی چل و پێنج ساڵی گۆرانیبێژێكی كورد
ئامادەكردنی: تایەر تۆفیق
پێشەكی و پێداچوونەوە: كەریم شارەزا
چاپ: یەكەم، چ: !، ش: !، ژس: ٢٦٥، س: !، لا: ٢٢٨، ق: (١٧×٢٤)سم
ناوەڕۆك: پێشەكی، خۆمتان پێ بناسێنم، لەدیوانی شاعیرانەوە، هۆنراوەی نزیكەی (١١٥) گۆرانی و مەقام، لەگوڵزاری شیعری فۆلكلۆری كوردییەوە، نزیكەی هۆنراوەی (٤٠) گۆرانی، ناوی گۆرانییەكان.

*** پەخشان**

٦٦- شەوچەرە

بەرگی یەكەم
كۆكردنەوەو رێكخەرو نووسەری: تاهیر ئەحمەد حەوێزی
بەیارمەتی وەزارەتی كاروباری ژوورروو چاپكراوە
چاپ: یەكەم، چ: دار السلام، ش: بەغدا، ژس: ٢٦٩، س: ١٩٧٠، لا: ١١١، ق: (١٧×٢٤)سم
ناوەڕۆك: پێشەكی بە (٢٩) خاڵ و تێبینی، هونەری قسە (٣٩) دانە، هەرەمە (٣٢) دانە، وردە چیرۆك (٢٢) دانە، لیسی كوێری (٢٦) دانە، لەقۆناغان چ باسە! (٢٧) دانە، ناوی لەهەموو نوكتەو سەرگوزشتەكان ناوەو زۆربەی رووداوی راستەقینەیە و رێكەوتی بۆ نووسیوە.

٦٧- بۆ پێكەنین

بەرگی یەكەم
نووسەر: گیوی موكریانی
چاپ: دووەم، چ: كوردستان، ش: هەولێر، ژس: ١٣٣، س: ١٩٧٥، لا: ١١٦، ق: (١٥×٢١)سم
ناوەڕۆك: پێشدەستی، كۆمەڵێك نوكتەی كوردەواری كەزۆربەیان لەگۆڤارەكانی گەلاوێژ، بڵێسە، رزگاری، شەفەق و هەتاو وەرگیراون و هەندێكیشی لەچەند كەسێكی دیكە وەرگرتووە، پێرستی نوكتەكان.

٦٨- بیست چیرۆكی فۆلكلۆری كوردی

نووسەر: د.كوردستان موكریانی
چاپ: یەكەم، چ: رۆشنبیری، ش: هەولێر، ژس: ١٦٥٠، س: ١٩٨٤، لا: ٥٢، ق: (١٦×٢٢)سم
ناوەڕۆك: پێشەكی، دەقی بیست چیرۆكی فۆلكلۆری لەگەڵ دروستكردنی وێنە بۆ چیرۆكەكان لەلایەن: دلڤین حەسەن، ناوەڕۆك.:

٦٩- رێوی گەرمیان و كوێستان

چیرۆكی فۆلكلۆری كوردەواریی منداڵان
ئامادەكردنی: عومەر ئیبراهیم عەزیز
بەیارمەتی ئەمینداریێتی گشتی رۆشنبیری و لاوان چاپكراوە
چاپ: یەكەم، چ: الادیب، ش: بەغدا، ژس: ١٣٢٤، س: ١٩٨٤، لا: ٨٣، ق: (١٧×٢٤)سم

ناوەڕۆک: پێشەکی، دەقی هەشت چیرۆک.
هەروەها (د.عومەر ئەم دوو کتێبەی هەیە، کەبەداخەوە تائێستا دەستمان نەکەوتووە:
* تیتیلە و بیبیلە، چیرۆک
ئەمینداریتی گشتی، چ (عەلا)، بەغدا، ١٩٨٠، ٣٦ لاپەڕە.
* کراسم درا چم پێ نەبڕا
ئەمینداریتی گشتی، چ (حسام)، بەغدا، ١٩٨٦، ٣٤ لاپەڕە.

٧٠- حەقایەتی کوردەواری
ئامادەکردنی: محەممەد کەریم شەریف
بەیارمەتی ئەمینداریتی رۆشنبیری و لاوان چاپکراوە
چاپ: یەکەم، چ: دار الحافظ، ش: بەغدا، ژس: ١٤٩٤، س: ١٩٨٥، لا: ١٥٩، ق: (١٧×٢٣)سم
ناوەڕۆک: بابەت، سەرەتا، گێرانەوەی (١١) حەقایەتی فۆلکلۆری، ناوەڕۆک.

٧١- تێکستی هەشت چیرۆکی ئەفسانەی کوردی
ئامادەکردنی: تاریق جامباز
چاپ: یەکەم، چ: عەلا، ش: بەغدا، ژس: ٢٢٠، س: ١٩٨٦، لا: ١٠٣، ق: (١٤×٢٢)سم
ناوەڕۆک: پێشکەش، بەرایی، لەبەردەم دادگای فۆلکلۆرماندا بەرپرسیارین، (٨) ئەفسانەی کوردی، فەرهەنگۆک.

٧٢- تێکستی چەند حەقایەتێکی فۆلکلۆریی کوردی
زنجیرەی کەلەپووری نەتەوایەتیمان ژمارە (٤)
ئامادەکردنی: سەعدوڵڵا ئیسماعیل شێخانی
پێداچوونەوە و فەرهەنگۆک: هیمدادی حوسێن
چاپ: یەکەم، چ: الحوادث، ش: بەغدا، ژس: ٥٤٢، س: ١٩٨٧، لا: ١٠٢، ق: (١٧×٢٣)سم
ناوەڕۆک: پێشەکی، دەقی (١٢) چیرۆکی فۆلکلۆری، لیستی ئەو کەسانەی چیرۆکەکانیان لێوەرگیراوە، بەراوردکردنی دەقەکان لەگەڵ (١١) کتێبی حەقایەتی فۆلکلۆری، ناوەڕۆک و ناوی چیرۆکەکان.

٧٣- هەیاسی دوڕناس و سوڵتان مەحموودی غەزنەیی
نووسەر: غەفووری مەلا حەکیم
بەیارمەتی ئەمینداریتی گشتی رۆشنبیری و لاوان چاپکراوە
چاپ: یەکەم، چ: رۆشنبیری، ش: هەولێر، ژس: ١٣٨٤، س: ١٩٨٨، لا: ١٠٣، ق: (١٦×٢٢)سم
ناوەڕۆک: پێشەکی، کوڕە کەچەڵ، دەقی چیرۆکەکە، سەرچاوەکان، فەرهەنگۆک.

٧٤- بەهرەمی پاڵەوان
ئامادەکردنی: جەمال ئیسماعیل گردەسۆری
لەبلاوکراوەکانی سەعدوڵڵا شێخانی ژمارە (١٨)
چاپ: یەکەم، چ: الزمان، ش: بەغدا، ژس: ١٣٠٧، س: ١٩٩٠، لا: ٢٩، ق: (١٧×٢٤)سم
ناوەڕۆک: یەک چیرۆکی ئەفسانەی کوردی بەناوی بەهرەمی پاڵەوان.

٧٥- شەوانی جاران
کۆمەڵە چیرۆکێکی فۆلکلۆری کوردییە
کۆکردنەوەو ئامادەکردنی: بەهاددین جەلال مستەفا
لەبلاوکراوەکانی سەعدوڵڵا شێخانی ژمارە (١١)
چاپ: یەکەم، چ: الحوادث، ش: بەغدا، ژس: ١٢٠٣، س: ١٩٩٠، لا: ٥٥، ق: (١٤×٢١)سم
ناوەڕۆک: بەرایی، چرپەیەک، حەوت چیرۆک، سوپاس و پێزانین، ژیاننامەی نووسەر.

٧٦- چل کەزی
کۆمەڵە حەقایەتێکی کوردییە
ئامادەکردنی: تاریق جامباز
لەچاپکراوەکانی ئەمینداریتی گشتی رۆشنبیری و لاوانی ناوچەی کوردستان
چاپ: یەکەم، چ: رۆشنبیری، ش: هەولێر، ژس: ٤٠٧، س: ١٩٩٠، لا: ٢١٦، ق: (١٦×٢٣)سم

ناوەڕۆک: پێشکەشە، هەقایەت وەک خۆی بنووسرێتەوە، کۆکترە، مۆتیفەکانی هەقایەتی کوردی، دەقی (١٤) چیرۆک و ئەفسانەی فۆلکلۆری کوردی، فەرهەنگۆک، وێنەو کورتەی ژیانی هەقایەت خوانەکان.

٧٧- هاروون و بالوول لەچیرۆکی کوردیدا
بەرگی یەکەم
نووسەر: شاخەوان عەلی محەممەد
لەبلاوکراوەکانی سەعدوللا شێخانی ژمارە (٩)
چاپ: یەکەم، چ: ئەسعەد، ش: بەغدا، ژس: ٨٨٣، س: ١٩٩٠، لا: ٦٠، ق: (١٤×٢١)سم
ناوەڕۆک: گێڕانەوەی چیرۆکی فۆلکلۆری کوردی هاروون و بالوول لە (٧) بەشدا، سوپاس و پێزانین.

٧٨- شەش چیرۆکی فۆلکلۆری کوردی رەسەن
نووسەر: محەممەد روشدی دزەیی
لەبلاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری بەڕێوەبەرایەتی رۆشنبیری و هونەر ژمارە (٦)
چاپ: یەکەم، چ: رۆشنبیری، ش: هەولێر، ژس: ٢٢٠، س: ١٩٩٧، لا: ٩٦، ق: (١٤×٢١)سم
ناوەڕۆک: پێشەکی، شلێرو دلێر، هەژار و شاقولی پاشا، شێرزادەو خەونی جانجانی، گولناز و دیار، دەروێشی شالیارو رۆژ، باوەژن، زرداک، ئەنگوستیلەی سیحری.

٧٩- سام و جەمشیر
لەئەندێشەو خەیاڵی باپیرانی کورد
نووسەر: تاریق کاریزی
لەسەر ئەرکی نووسەر چاپکراوە
چاپ: یەکەم، چ: کۆمپیوتەری بەمۆ، ش: !، ژس: ١٧٠، س: ١٩٩٩، لا: ٦٢، ق: (١٥×٢١)سم
ناوەڕۆک: دەردی چاپ، دەربارەی ژیانی حەکایەتخوانەکان، سووکە سەرنجێکش لەجووت حەکایەتەکە، رەنگدانەوەی برێ دابی کۆمەلایەتی و ئاکار، دووەم گەشتی جەمشیر پالەوان، بەردی پالەوانان و بەردی گرەو، سەرنجێک لەسام و نەریمان، هەندێ داب و وردەکاری رووداوان، قارەمان و دنیای دێوان، بەکورتی، حەکایەتی جەمشیر، قارەمان و قەیتەران بەشی دووەم.

٨٠- قەدەغە شکێنی
نووسەر: مەولود ئیبراهیم حەسەن
لەبلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم ژمارە (٥٧)
چاپ: یەکەم، چ: سەردەم، ش: سلێمانی، ژس: ٣٣٣، س: ١٩٩٩، لا: ٣٨١، ق: (١٦×٢٢)سم
ناوەڕۆک: بەرکورت، گرنگی ئەفسانە، لەبارەی مۆتیڤ ژمێرییەوە، پێناسەی ئەفسانەی کوردی، مۆتیڤ ژمێری، باڵندە، خشۆک، ئامێرو کەرەستە ئەفسانەییەکان، کات، گوڵچینی، قەدەغە شکێنی، هەیەو نییە، ئافرەت، سێکس لەئەفسانەی کوردی، گۆڕان و بەرگری، مردن، چەند بەراوردێکی دی، لێرەو لەوێ، ژمارە، بەراوورد، ئەفراندن، پاشکۆی وێنەکان، سەرچاوەکان.

٨١- تارمایی ئەفسانەی کوردی
نووسینی: خالید جووتیار
چاپ: یەکەم، چ: ئەژین، ش: سلێمانی، ژس: ٩٨، س: ٢٠٠٠، لا: ٨٤، ق: (١٦×٢١)سم
ناوەڕۆک: سەمای ئەجندان، لێدوانێکی خێرا، ئەفسانە چییە؟، ئەفسانە، بۆچوون و لێکدانەوە، ئەفسانە، سەرەتاو گەران، دێو سەربردەی مرۆڤ، دێو و کێشەکانی ژیان، سەرچاوەکان.

٨٢- داستانی قەڵای دمدم
دەق و لێکۆڵینەوە
نووسەر: خالید جووتیار
چاپ: یەکەم، چ: بینایی، ش: سلێمانی، ژس: ٧٢، س: ٢٠٠٠، لا: ٥٨، ق: (١٥×٢٠)سم
ناوەڕۆک: بەرایی، ئەمیرخان یان خانی لەپ زێڕین، داگیرکردنی قەڵا، سەردەمی داستانی کوردی، داستان چییە؟، کێشە لەداستانی کوردیدا، دمدم و یادگارە تاڵەکان، وەسفی قەڵای دمدم، بەرایی، دمدم، کەوەی هونەری، کەسێتی خان، ئاوارەیی، رێکەوت،

بەرەنگاری ترس و ئامادەبوون، توخمی دژ، کارەسات و هزری میتولۆژی.

٨٣- سەمای ئەجندان
حەکایەت و لێکۆڵینەوە
نووسەر: خالید جووتیار
چاپ: یەکەم، چ: !، ش: کۆیە، ژس: ١٩٢، س: ٢٠٠١، لا: ٧٨، ق: (١٥×٢١)سم
ناوەڕۆک: ئەو کتێبە، بەرایی، حەکایەتەکانمان چۆن بنووسینەوە؟، زێڕۆ، فەلەکناسی، هەنگاوێک بەرەو دونیای حەکایەتی کوردی، بەرهەمەکانی نووسەر، سەرچاوەکان.

٨٤- بولبولی خۆش ئاواز
ئامادەکردنی: شاخەوان عەلی
چاپ: یەکەم، چ: رەشاد، ش: !، ژس: ٣٦٩، س: ٢٠٠١، لا: ١٨، ق: (١٥×٢١)سم
ناوەڕۆک: گێڕانەوەی ئەفسانەی بولبولی خۆش ئاواز، لەژمارە (٥)ی گۆڤاری ئاسۆی فۆلکلۆر بلاوکراوەتەوە.

٨٥- گەڕان بەدوای نەمریدا
لێکۆڵینەوەیەکی تیۆریی بەراوردکارییە لەنێوان ئەفسانەی (کوردی و فارسی)دا
نووسەر: مەولوود ئیبراهیم حەسەن
لە بلاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس ژمارە (١٣٥)
چاپ: یەکەم، چ: و.پەروەردە، ش: هەولێر، ژس: ٢٠٦، س: ٢٠٠٢، لا: ٢٦٣، ق: (١٦×٢٣)سم
ناوەڕۆک: پێشەکی، هەڵبژاردنی ناونیشان، گیروگرفتەکان، پلانی لێکۆڵینەوەکە، هەوڵەکانی پێشتر، ئەنجام، پەراوێزی پێشەکی، چەمک و پێناسەو پێکهاتەو مێژووی ئەفسانەی کوردی، نەخشەی هێلکاریی چاوگی ئەفسانەی کوردی، هێلکاری کۆچی درێژخایەنی ئەوانەی پێیان دەگوترێن (ئاری)، گەڕان بەدوای نەمریی لەئەفسانە جیهانییەکاندا، پەراوێزی بەشی دووەم، گەڕان بەدوای نەمریی لەئەفسانەی کوردی و فارسیدا، پەراوێزی بەشی سێیەم، ئەنجام، پاشکۆی وێنەکان.

٨٦- چاکە چاکەی دێتەوە جێ
چیرۆکی فۆلکلۆری و چیرۆک
زنجیرەی یەکەم، کتێبی سێیەم
ئامادەکردن و نووسینی: کامەران موحسین مەسیفی
لەسەر ئەرکی نووسەر چاپکراوە
چاپ: یەکەم، چ: !، ش: !، ژس: ١٩٢، س: ٢٠٠٢، لا: ٢٠، ق: (١٥×٢١)سم
ناوەڕۆک: پێشەکی، ئافرەتێکی زۆرزان، چاکە چاکەی دێتەوە جێ، بێ وەفایی پەشیمانی لەدوایە، ئەوەی نەزانێ بخوات هەژارە، پەتی درۆ کورتە، سێ چیرۆکی دیکە کەرەنگە لەنووسینی ئامادەکەر بێت.

٨٧- فێنکی دەروون
نووسەر: هونەر سەباح عەبدوڵلا خۆشناو
چاپ: یەکەم، چ: منارە، ش: هەولێر، ژس: ٦، س: ٢٠٠٤، لا: ١٦٤، ق: (١٦×٢٣)سم
ناوەڕۆک: کۆمەڵێک پرسیارو وەڵام لەزۆربەی بوارەکاندا، ئایا دەزانی لەزۆربەی بابەتەکان، (١٠٠) نوکتە بۆ پێکەنین، (١١) چیرۆک بەناونیشانی (ئامۆژگاری)، (٢٥٢) مەتەڵ، (١٠٠) قسەی نەستەق کەزۆربەیان بیانین، (١٥٠) پەندی پێشینان.
تێبینی: ئەم کتێبە ژمارە سپاردنی چاپی یەکەمی ساڵی (٢٠٠٢)ی لەسەرە.

٨٨- نوکتە بۆ پێکەنین
ئامادەکردنی: هونەر سالح
چاپ: یەکەم، چ: منارە، ش: هەولێر، ژس: ٤٣٢، س: ٢٠٠٤، لا: ١٢٠، ق: (١٦×٢٣)سم
ناوەڕۆک: پێشەکی، گێڕانەوەی (٥٨٦) نوکتەو قسەی خۆش.

٨٩- ئەنگوستیلەی پاشا
کۆکردنەوەو ئامادەکردنی: فەرهاد گۆمەشینی
چاپ: دووەم، چ: شەهاب، ش: هەولێر، ژس: ٣٣،

س: ٢٠٠٥، لا: ٥٢، ق: (١٥×٢١)سم

ناوەڕۆک: پێشەکی، ناوی چیرۆکەکان: پاشاو وەزیر، هارون رەشیدو نەیارانی، ئەنگوستیلەی پاشا، لوقمەی حەرام، نانی جۆو ئاوی کودیلەم خواردییە، مەڕ بەپێی خۆی بەدارێوە دەکرێ بزنیش بەپێی خۆی، ژیری و لێهاتوویی بەگەورەیی و بچووکیی نییە، سوڵتان مەحموود و حەسەن مەمەندی، ئەوەی هەق بڵێ کڵاوی لەوێ کەوتییە، هەتا نەت ناڵە تەبەق نەتگۆت ئەڵاهو سەدەق، کەوەکان بەشاهێد بن، کڵاو لەگەڵ تۆمە، سێ براو بلوێرێک، فەرهەنگۆک.

*** تەوەری دووەم**

لاسایی باو

* دابونەریت (جل و بەرگ، خواردن، خوو رەوشت، بیروباوەڕ)

* پیشەکان

* دەرمانسازی

* وەرزش و یاری

* دابونەریت

٩٠- سەرنجێک لەدەروازەی فۆلکلۆری کوردەوە

کۆکردنەوەی کۆمەڵێک لەمامۆستایانی کوردستان

لەبلاوکراوەکانی نەقابەی مامۆستایان لقی- هەولێر

چاپ: یەکەم، چ: ئیرشاد، ش: بەغدا، ژس: !، س: ١٩٦٠، لا: ١٢٨، ق: (١٧×٢٤)سم

ناوەڕۆک: پێشەکی، فۆلکلۆری وێژە، فۆلکلۆری نیگار، فۆلکلۆری یارییەکان، فۆلکلۆری سازو گۆرانی، فۆلکلۆری لەبەرکردن، فۆلکلۆری خۆراک، فۆلکلۆری ئامێری دروستکەر، فۆلکلۆری نەریتی کۆمەڵایەتی، فۆلکلۆری کاسەو کەلوپەل، تیمارکردن، فۆلکلۆری باوەڕی کۆن، فۆلکلۆری خانەسازی، فۆلکلۆری راو و چاک، فۆلکلۆری کەلوپەلی ئاژەڵ، فۆلکلۆری ئەستێرەوانی، ناوەڕۆک.

تێبینی: ساڵی چاپکردنی نەنووسراوە، بەڵام لە بیبلیۆگرافیاکەی مستەفا نەریماندا، ساڵی (١٩٦٢)ی بۆ نووسیوە.

٩١- الحياة الاجتماعية في كردستان

نووسەر: هادی رەشید چاوشلی

چاپ: یەکەم، چ: الجاحظ، ش: بەغدا، ژس: !، س: ١٩٧٠، لا: ١٦٠، ق: (١٥×٢١)سم

ناوەڕۆک: هەندێ بابەت وەک: کوردەکان لەدیدگای کۆمەڵناسی، پێکهاتە کۆمەڵایەتییەکان، خێزانی کورد و پێکهاتە کۆمەڵایەتییەکانی، پەروەردەکردنی منداڵی کورد، لاسایی باو و دابونەریتی کورد، چینایەتی لەکۆمەڵگای کوردەواریدا، کەلەپووری هونەری کوردی، دیاردەی رۆشنبیری و زانستی کۆن، پیشە سەرەکییە کۆنەکان.

٩٢- کۆچەری و ترانس هیومانس لەپارێزگای سولەیمانی و هەولێر

ئامادەکردنی: ناجی عەباس ئەحمەد

لەچاپکراوەکانی کۆڕی زانیاری کورد

چاپ: یەکەم، چ: کۆڕ، ش: بەغدا، ژس: ٧٤٩، س: ١٩٧٤، لا: ٤٩، ق: (١٧×٢٣)سم

ناوەڕۆک: هەندێ بابەت وەک: ترانس هیومانس و نیوە کۆچەری، کۆچەرەکانی پارێزگای سلێمانی، کۆچەرەکانی قەزای رانیە، کۆچەرەکانی پارێزگای هەولێر، کورتەی باسەکە بەزمانی عەرەبی.

تێبینی: لەبەشی یەکەمی بەرگی دووەمی گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد وەرگیراوە لەلاپەڕە (٣٦٣-٤١٢).

٩٣- عەلی شون هەڵگر

پسپۆڕێکی بەهرەوەر بوو

نووسەر: پارێزەر کاردۆ گەلاڵی

چاپ: یەکەم، چ: ئەسعەد، ش: بەغدا، ژس: ١٣٢٥، س: ١٩٧٨، لا: ٧١، ق: (١٥×٢٠)سم

ناوەڕۆک: پێشەکی، ئەو بەهرەوەرو لێهاتووانەی هەمیشە زیندوون، باسێکی مێژوویی لەمەڕ لێکۆڵینەوەی تاوانەکان، عەلی شون هەڵگر پسپۆڕێکی بەهرەوەر بوو، سەرچاوەی بیر و کردەوەی شون هەڵگر، کارەکانی شون هەڵگر، هەندێ

تاقیکردنەوەو وردەکاری تری شوێن هەڵگر، هەندێ تێبینی و بەڵگە ماددی و مەعنەوییەکانی شوێن هەڵگر، دوا وتە، سەرچاوەکان.

٩٤- ژیانی دێهاتی (حیاة الریف)
دانەر: محەممەد روشدی دزەیی (عەوێنەیی)
چاپ: یەکەم، چ: سەمیر ئەمیس، ش: بەغدا، ژ س: ٩٨٨، س: ١٩٨٣، لا: ١٤٤، ق:(١٧×١٣)سم
ناوەڕۆک: پێشەکی، سەرنج لێگرتن، بۆ زانین، کورتەی مێژووی ژیانی خۆم، یاریکردن لەدێهاتەکان، نزیکەی (٥٠) جۆر یاری و وەرزشی فۆلکلۆری کوردی ناو هێناوەو بەکورتە باسێک پێناسەی بۆ کردووە، گەورە گچکایەتی، سیحەتی دێهاتی (تەندروستی)، تیمارکردن لەدێهاتەکان، دەرماناتی سەربەخۆیی (سروشتی)، ئایین و خواپەرستی، قوتابیانی ئایین و زانستی لەدێهاتەکاندا، هەندێک هۆنراوەی گۆرانی فۆلکلۆری لادێ، (١٢٦) پەندو قسەی نەستەقی کوردی.

٩٥- فۆلکلۆری کوردی لەناوچەی دزەییاندا
کۆکردنەوەو ئامادەکردن و لەسەر نووسینی: ئاوازی ئەحمەدی حەمەدەمینی دزەیی
بەیارمەتی ئەمینداریتی گشتی رۆشنبیری و لاوان چاپکراوە
چاپ: یەکەم، چ: الادیب، ش: بەغدا، ژس: ١١٧١، س: ١٩٨٤، لا: ٩٨، ق: (١٧×٢٤)سم
ناوەڕۆک: پێشکەش کردن، پێشەکی، باخۆمتان پێ بناسێنم، عادەت و نەریتی کۆمەڵایەتی، فۆلکلۆری جل و بەرگ، فۆلکلۆری خۆراک، فۆلکلۆری یاریی منداڵان، هەندێ دابونەریتی ئابووریی کۆن، گۆرانیی فۆلکلۆری، کچە لادێیی، دوا وشە.

٩٦- هەولێر لەگەڵ کاروانەی فەلەک
نووسەر: هادی رەشید چاوشلی
چاپ: یەکەم، چ: الجاحظ، ش: بەغدا، ژس: ١٧، س: ١٩٨٧، لا: ١٠٦، ق: (١٧×٢٤)سم
ناوەڕۆک: هەولێر لەگەڵ کاروانەی فەلەک، دیمەنی کۆنی شاری هەولێر، ژیان و کۆمەڵایەتی، سەرگوزشتەی ئاوەدانی و ئابووری، کشتوکاڵ بەشێوەی کۆن، ئاهەنگ و رابواردن، چەند لاپەڕەیەک لەنووسینی چەند نووسەرێک دەربارەی هەولێر.

٩٧- کورتە باسێک دەربارەی شێخان و شێخان بەگی
نووسینی: خدرێ سلێمان و سەعدوڵلا شێخانی
چاپ: یەکەم، چ: فنون، ش: بەغدا، ژس: ٨٤٣، س: ١٩٨٨، لا: ٣٣٦، ق: (١٧×٢٣)سم
ناوەڕۆک: پێشەکی، هەندێ بابەتی وەک: ئێزدی ئێزدیان کێیە؟، کورتە باسێکی مێژووی باوەڕی ئێزدیان، ئێزدی لەپەراوێزی مێژوودا، فەرمانڕەوای ئێزدیان، میرگەی شێخان، داری بنەماڵەی میرەکانی میرگەی شێخان، بیروڕای چەند پیرەمێردێکی شێخانی و ئێزدی دەربارەی هۆزی شێخانی، هۆزی شێخانی لەسەرچاوەکاندا، گوندەکانی هۆزی شێخانی و داری بنەماڵەکانیان، هەندێ لەزاناو ناودارانی هۆزی شێخانی، مەلایەکان، هونەرمەندەکان، وەستاو حەکیمەکان، هەندێ تێکستی فۆلکلۆری ناوچەی شێخان، لاوکی ئێزدی میرزا، لاوکی کولاشێمەرزی، بەسەرهاتی دەروێشی عەڤدی، شایی شێخانی، هەندێ دابونەریتی هۆزی شێخانی، روونکردنەوەیەک دەربارەی هۆزی شێخانی بەرزنجی، سەرچاوەکان، ناوەڕۆک، لیستەی وێنەکان، لیستەی نەخشەکان، لیستەی داری بنەماڵەکان.

٩٨- رابووردەی ژیان لەناوچەکانی کوردستان
نووسەر: هادی رەشید چاوشلی
چاپ: یەکەم، چ: الجاحظ، ش: بەغدا، ژس: ٧٧٨، س: ١٩٨٨، لا: ٧٨، ق: (١٧×٢٤)سم
ناوەڕۆک: سەرەتا، زانست و کۆمەڵایەتی، بنکەی ئاوەدانی، کۆڵەکەی کۆمەڵایەتی، رەگەزو دامەزراندنی کۆمەڵایەتی، ئابووری و ژیان، ئاهەنگ و رابواردن، سەرچاوەکان.

٩٩- هەندێ داب و نەریتی باوی کوردەواری

کۆکردنەوەو ئامادەکردن و لێکدانەوەی: عومەر ئیبراهیم عەزیز

لە بلاوکراوەکانی دەزگای رۆشنبیری و بلاوکردنەوەی کوردی ژمارە (١٩٥)

چاپ: یەکەم، چ: دار الحریە، ش: بەغدا، ژس: ٥٩٣، س: ١٩٨٨، لا: ٢٣٩، ق: (١٧×٢٤)سم

ناوەڕۆک: پێشەکی، سەرەتا منداڵ بوون و چۆنیەتی پەروەردەکردنی تاکو هێنانە خوارەوەی لەلانکە (بێشکە)، ژن و ژنخوازی (ژن هێنان یان ژنخواستن یا بووک گواستنەوەو بەزم و گۆرانییەکانی)، شایی و هەڵپەرکێ و گۆرانی و جۆرەکانی لەکوردەواریدا، کاسە دراوسێتی یان کۆتکە جیرانە، نانکردن و گێرانی بەزمەکانی سەر تەنوور، ساوار کوڵاندن و پێویستییەکانی، ساوار کوتان و بەزم و گۆرانییەکانی، دەستار لێکردن و گۆرانییەکانی لەکاتی سازدانی ئەم کارە، ئاموشۆکردن و سەرلەیەکتریدان، لێقەوماوی و نەبوونی یا دەستکورتی و باو بووکردن، رێز لەمرۆڤ گرتن و بەزەیی هاتنەوە بەگچکە، نیشانکردنی کیژ هەر لەمنداڵییەوە بۆ کوڕ، باوی ژن و ژنخوازی لەناو هەندێ لەخێزان و هۆزو تیرەی کوردەواری، جل شوشتن یا کۆڵ و کانی، نۆماستانە یا فرۆی مانگا، گۆشت بەخشینەوە یان خێرکردن، ئاهەنگ و بەزم و گەرەلاوژەی دیوەخانانی کوردەواری، هەرەوەزی کشتوکاڵ و ئەنجامدانی کارەکانیان بەهاوبەشییەوە، جەژن و گەردەن ئازادی و جێبەجێکردنی دووبەرەکیی و ناکۆکی و رکەبەرایەتی، لەخوێن خۆشبوون و چارەسەرکردنی مەسەلەی پیاو کوشتن، مردن و چۆنییەتی بەرێکردنی پرسە.

١٠٠- فۆلکلۆر

بەشی سێیەم

کۆمەڵە بەرهەمێکی فۆلکلۆرییە

لەبلاوکراوەکانی سەعدوڵلا شێخانی ژمارە (٣٢)

بەشداران: ئەسعەد عەدۆ، سەعدوڵلا شێخانی، سەدرەدین خۆشناو، خالد جووتیار، عەباس عەبدوڵلا یوسف، فەیسەڵ دێهاتی، نەژاد عەزیز سورمێ

چاپ: یەکەم، چ: الزمان، ش: بەغدا، ژس: ٤، س: ١٩٩١، لا: ٧٢، ق: (١٧×٢٣)سم

ناوەڕۆک: بەشداران، سەرنج، بەرنامەی لەکەلەپوورەوە، چەند نموونەیەک لەبیروباوەڕی کوردەواری، چۆن پرۆژەی چاپکردنی کتێبی کوردیم کەوتە کەللەوە، دوور لەراستی، ئەنترۆپۆلۆژیای سەماو هەڵپەرکێی هەولێر، دەروازەیەک بۆ جیهانی فۆلکلۆر، چەند مەتەڵێکی دووبارە کردنەوە، رەسووڵی باڵەکی، روانین.

١٠١- هەولێرم وادیوە

نووسەر: مەولود قادر بێخاڵی

لەبلاوکراوەکانی دەزگای رۆشنبیری و بلاوکردنەوەی کوردی ژمارە (٢٧١)

چاپ: یەکەم، چ: الشؤون الثقافیة، ش: بەغدا، ژ: ٦٨٨، س: ١٩٩١، لا: ٢٢٧، ق:(١٦×٢٣)سم

ناوەڕۆک: وتەی نووسەر، هەندێ بابەتی هەمەجۆر وەک: بازاڕو بنکە کۆمەڵایەتییەکان لەهەولێر، گەراج و خاوەنەکانیان، تفاق و دانەوێڵەی زستان، توتن و جگەرە، چەخماخسازەکان، کارگەچی، لبادکەر، کوورەچی و خۆڵ فرۆشەکان، بووک و داوەت، شەوو شەوارەو کاتێک رابواردنی دوور لەگرفتی ژیان، نەرێت و یارییەکانی منداڵان، سوننەتکردن (خەتەنە)، کورتاندروو، بانگی رەمەزان شەوانی زستان، جەژن و رۆژانی شادی، دوا وتەی نووسەرو سەرچاوەکان.

١٠٢- لمحة عن عنكاوه ماضيها وحاضرها

نووسەر: حەنا عەبدولئەحەد رۆفۆ

لەسەر ئەرکی قەس (یوسف سلێمان پەری) چاپکراوە

چاپ: یەکەم، چ: رۆشنبیری، ش: هەولێر، ژس: ١٦٤، س: ١٩٩٦، لا: ١٢٥، ق: (١٧×٢٣)سم

ناوەڕۆک: پێشەکی، وتاری چەند کەسێکی ئایینی، هەندێ بابەت وەک: کورتەیەکی مێژوویی عەنکاوە، دانیشتووان و باری کۆمەڵایەتی، کشتوکاڵ و پەروەردەکردنی ئاژەڵ، ئیش و پیشە دەستییەکان، یاری میللی، دابونەریت و لاسایی باو، جەژنەکان، سەرچاوەکان.

١٠٣- هەولێرم وادیوەو... بیستووە

بەرگی دووەم

نووسەر: مەولود قادر بێخاڵی

لەبلاوکراوەکانی بەڕێوەبەرایەتی گشتی رۆشنبیری و هونەر ژمارە (٢٣)

چاپ: یەکەم، چ: و. رۆشنبیری، ش: هەولێر، ژس: ٣٣٠، س: ١٩٩٧، لا: ٣٣٦، ق: (١٧×٢٣)سم

ناوەڕۆک: پێشەکی لەنووسینی: مارف خەزنەدار، سەرەتای بەرگی دووەم، قەڵاکەی ئاوەدان کراوەتەوەو چەند شەڕی دیوە؟، ئەو گەڕۆکە بیانیانەی کە لەسەر هەولێریان نووسیوە، هەولێر لەسەردەمی پاشای گەورەی رواندوز، هەولێرو خۆشنووسە بەناوبانگەکانی، حەسارە هەرە بەناوبانگەکانی هەولێر، فێرگە زانستییە ئاینییە کۆنەکانی هەولێر، هەولێرو کەبابخانەکان، چەند ئافرەتێکی بێهۆش و چەند مرۆڤێکی نەکار، سەردولکەبێژەکانی هەولێر، چەند دابونەریتێکی کۆنی دانیشتووانی هەولێر، دابونەریتی قەڵا و خوارەوەی قەڵا، هەولێرو خانی سپی، لەگەڵ چەند وێنەو بەڵگەنامەیەک.

١٠٤- خواردەمەنی کوردەواری

نووسینی: ئاواز ئەحمەد حەمەدەمین دزەیی

لە بلاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری ژمارە (٨٤)

چاپ: یەکەم، چ: و.رۆشنبیری، ش: هەولێر، ژس: ٢٠٨، س: ١٩٩٩، لا: ٦٥، ق: (١٥×٢١)سم

ناوەڕۆک: خوێندەواری بەنرخ و خۆشەویست، ئەو خواردنانەی لەشیر دروست دەکرێ، ئەو چێشت و خواردنانەی لەگیاو گوڵی بەهاران دروست دەکرێن، ئەو خواردنانەی کە لەگۆشت دروست دەکرێن، ئەو خواردنانەی لەهەویر دروست دەکرێن، ئەو خواردنانەی لەتەرە و میوەی (هەنار، هەنجیر، توو، ترێ، گندۆرە، شووتی، کودی ئاوی) دروست دەکرێن، ئەو خواردنانەی لەهاوین وشک دەکرێنەوە، چێشتی زستانان، چێشتی هاوینان، چێشتی پایزان، چێشتی بەهاران، بۆ بەرچایی بەیانیان، باس لەزۆربەی خواردنی کوردەواری دەکات.

١٠٥- رەسمن

فۆلکلۆری و جل و بەرگ و خشڵ و بووک گواستنەوەی ناوچەکانی کوردستان

نووسەر: ژیان هاوار ئیبراهیم دزەیی

لەسەر ئەرکی وەزارەتی رۆشنبیری چاپکراوە

چاپ: یەکەم، چ: !، ش: سلێمانی، ژس: ٢٣٤، س: ٢٠٠١، لا: ٧٧، ق: (١٦×٢١)سم

ناوەڕۆک: پێشەکی، جلوبەرگی ئافرەتان لەکاتی شیوەن، حەیرانەکانی ناوچەی دزەییاتی، جلوبەرگی پیاوان و ژنان و بووک گواستنەوەی ناوچەکانی دزەییاتی و خۆشناوەتی و سلێمانی و کوردستانی ئێران و کۆیەو تورکمان و ئاشووری، سەرچاوەکان.

١٠٦- ژیانی فەقێیایەتی لەکوردستاندا لەسەدەی ١٣ و ١٤ی کۆچیدا

نووسینی: مەلا محەممەد عەلیاوەیی

پێشەکی: د.فوئاد مەعسوم

ئامادەکردن و رێکخستنی: د.عەبدوڵلا عەلیاوەیی

چاپ: یەکەم، چ: !، ش: سلێمانی، ژس: ٣٧٧، س: ٢٠٠٣، لا: ١٠٤، ق: (١٥×٢١)سم

ناوەڕۆک: پێشەکی، هەموو دابونەریتەکانی فەقێیەتی وەک: جۆرەکانی فەقێ، سەردانی فەقێ بۆ ماڵی باوکی، کێخوای فەقێیان، ئاگرو رووناکی فەقێ، لەچەرخی ١٣-١٤ کۆچیدا، هەندێ لەگەمەو سوحبەت و سەیرانەکانی فەقێیان، گەمەکانی ئیجازە، مارە بەجاش، ئافەرین بۆ میللەتی کورد.

١٠٧- مێژووی دەشتی هەولێر

بەرگی یەکەم

نووسەر: عەباس سلێمان سمایل

لەبلاوکراوەکانی سەعدوڵلا شێخانی ژمارە (٦٧)

چاپ: یەکەم، چ: کەوێل، ش: هەولێر، ژس: ٤٠٩، س: ٢٠٠٣، لا: ٢٣٩، ق: (١٦×٢٢)سم

ناوەڕۆک: هۆزەکانی دەشتی هەولێر، تۆژینەوە لەناوی جوگرافی، نهێنی مێژوو ئاشکرا دەکات، فەرهەنگی جوگرافی دەشتی هەولێر، بایەخدان بەکەلتوور ئەرکێکی نەتەوایەتییە، تۆژینەوەی مەیدانی بابەت بەهێز دەکات، کۆمەڵگای سێبیران و جیهانی

کەلتوور، کۆچەری و مەرداری لەدەشتی هەولێرو قەرەجەکانی، ریشەی جوولەکەکانی کوردستان، دابونەریتیان، رۆڵی دەشتی هەولێر لە بازرگانیدا، رۆڵی کەلەک و قایەغ لە بازرگانی و هاتووچۆدا، پەراوێزەکان، ئەنجام، پێرست، لەگەڵ چەند وێنەیەک.

١٠٨- دابونەریتی ژنهێنان لە کوردەواریدا

نووسەر: د.عومەر ئیبراهیم عەزیز (پەتی)

لەبڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری و هونەری ژمارە (١٧٢)

چاپ: یەکەم، چ: رۆشنبیری، ش: هەولێر، ژس: ٢٥٢، س: ٢٠٠٤، لا: ٧٢، ق: (١٦×٢٣)سم

ناوەڕۆک: پێشەکی، باسکردنی ژنهێنان لەکوردەواریدا بەهەموو قۆناغەکانی دەستپێکردنی لەداخوازی و نیشانکردن و داواکردن و مارەکردن و زەماوەندو...هتد، لەزۆربەی ناوچەکانی کوردستان، سەرچاوەو پەراوێزەکان.

١٠٩- خواردەمەنی کوردی

نووسەر: عەقیلە عەبدولقادر رواندزی

چاپ: یەکەم، چ: و.!، ش: هەولێر، ژس: !، س: ٢٠٠٤، لا: ١٨٥، ق: (٢١×٢٩)سم

ناوەڕۆک: پێشەکی، سەرنجێک، پێشکەش، بیرەوەرییەک لەژووری چێشت لێنان، کورتە باسێک بۆ پاک و خاوێنی، چەند تێبینییەک، پێکهاتووە لەشێوازی ئامادەکردن و پێویستییەکانی (١٠٠) خواردنی کوردەواری، سەرچاوەکان.

١١٠- چۆنیەتی ئامادەکردنی خواردنە کوردییە رەسەنەکان و هەندێک خواردنی تازە

دانانی: و.ناجیە ئیبراهیم سەعید

لەبڵاوکراوەکانی بەڕێوەبەرێتی گشتی چاپ و بڵاوکردنەوە

چاپ: یەکەم، چ: دیلان، ش: سلێمانی، ژس: ١٨٦، س: ٢٠٠٤، لا: ١٤١، ق: (٢٠×٢٩)سم

ناوەڕۆک: پێشەکی، خواردنە بنەڕەتییەکان، شلەکان، شۆرباکان، زەڵاتەکان، ئیشی هەویر، شیرینی و خواردنەکان، ترشیات و سرکە، سۆسەکان، سەرچاوەکان، لەگەڵ باسی خواردنەکان وێنەی فۆتۆگرافی رەش و سپی نیشانداوە.

١١١- هەولێرم وادیوەو بیستووە

بەرگی سێیەم

نووسەر: سەید مەولود قادر بێخاڵی

لەبڵاوکراوەکانی کتێبفرۆشی سۆران

چاپ: یەکەم، چ: و.پەروەردە، ش: هەولێر، ژس: ١٠٩، س: ٢٠٠٥، لا: ٣٧٤، ق: (١٧×٢٣)سم

ناوەڕۆک: هەولێر مەڵبەندی کوردایەتی لەنووسینی: د.ئیسماعیل شوکر، پێشەکی لەنووسینی: سەید نەژاد بەرزنجی، هەولێر خدری زندەی لیقەوماوانە لەنووسینی: تاریق جامباز، چەند پەیڤێکی وەفادارییم بۆ نووسەر، لەنووسینی: د.شوکریە رەسوڵ، چەند روونکردنەوەیەکی نووسەر، چەند تێبینییەکی پێویست، ئەم بەرگە، چەند زانیارییەکی جوگرافیی و کەشناسی، هەولێر هەر هەولێرە، هەولێر بیرەوەریی مرۆڤە بەتەمەندا چووەکان، چەرم و پێستە چۆن دەغاراندران؟، کورتە باسێکی دەربارەی ددانساز حاجی خەلیل لوتفی، کارگەی ئاملێت و سیفۆن لەهەولێر، خۆرگیرانی ساڵی (١٩٩٩) لەهەولێر، چەند خووڕەوشتێکی سەیری دەروێش عەلی، چەند خووڕەوشتێکی مامە حەمە (شێت)، جووەکانی هەولێر.

تێبینی: باسی کۆمەڵێک لەبنەماڵەو ناودارەکانی شاری هەولێر دەکات.

*** پیشەکان**

١١٢- بەرهەمی کوردەواری

بریتییە لەبەرهەم هێنانی پێنج بەرهەمی سرووشتی لەژیانی چەوساوەکانی کوردستان

نووسەر: مەولوود بێخاڵی

لەبڵاوکراوەکانی ئەمینداریتی گشتی رۆشنبیری و لاوان

چاپ: یەكەم، چ: رۆشنبیری، ش: هەولێر، ژس: ٩٨٢، س: ١٩٨٦، لا: ١٤١، ق: (١٦×٢٢)سم

ناوەرۆك: تووتن، چاراو یان چالاو چییە؟، لاپەرەیەك لەبارەی ترێ و بەرهەمەكانییەوە، كاری بەردەوام لەپێناو بەرهەمی چاكدا، گوێنی و كەتیرە، بەرچاو خستنی ژیانی كرێكارانی قورەكاری بەر لەشۆڕشی ١٤ی گەلاوێژی ١٩٥٨دا، كار، ژیانی جووتیاری لەناوچەی هەولێردا، بژار، هەندێ بابەتی دیكە، فەرهەنگۆك و پەراوێز بۆ بەشەكان.

١١٣- گۆلێك لە كەرەوسەی فۆلكلۆری كوردەواری

نووسەر: داوود محەممەد شرۆڵ

بەیارمەتی ئەمینداریتی گشتیی رۆشنبیری و لاوانی ناوچەی كوردستان چاپكراوە

چاپ: یەكەم، چ: الحوادث، ش: بەغدا، ژس: ٤٩٣، س: ١٩٨٧، لا: ١٥٩، ق: (١٦×٢٤)سم

ناوەرۆك: پێشەكی، رەنجبەرگرتن و جۆرەكانی، هەڵبەستێك لەسەر كەرەستەی جووت و درەو، كەرەستەكانی جووتكردن، شێ و پێناسكردنی چەند وشەیەك، كاتەكان و وەرزەكانی جووتكردن، تۆوكردن، جۆرو بابەتەكانی تۆوكردن، هەندێ لەنەخۆشییەكانی دەغڵ و دان، دروونەكردن و ئەندامانی و كەرەستەكانی، كەرەستەكانی دروونە، شیكردنەوەی چەند وشە، گیشەكەر (تێلەكێش) گرتن، دروونەكردن، چەند دابونەریتی سەپان و دروونەن شەغرە (شارا) و كێشانەوەی قرشە، پێكهێنەرەكانی شەغرە، جۆخین، خەرمان، كولۆش، جۆخین كوتین، جەنجەرو پێكهێنەرەكانی، پێناس و شیكردنەوەی چەند وشەیەك، شەنبا و رێكخستنی (سێلك) تارمە، رەوسەبركردن، فەرهەنگۆك، هونەرمەند: ئەسكەندەر عوسمان وێنەی هەندێ كەلوپەلەكانی كێشاوە، سوپاس.

١١٤- فەرهەنگی گەنجینەی كەلەپوور

بەرگی یەكەم

كۆكردنەوەو ئامادەكردنی: هۆشیار نوری لەك

لەسەر ئەركی نووسەر چاپكراوە

چاپ: یەكەم، چ: منارە، ش: هەولێر، ژس: ١، س: ٢٠٠٢، لا: ١١٨، ق: (١٥×٢١)سم

ناوەرۆك: پێشەكی، باسێكی پێویست، پێناسەكردن و لێكدانەوەی مانای زۆربەی ئەو شتە كۆنە كەلەپووریانەی كە وەك فۆلكلۆرێك بۆمان پێكهاتووە و ماوەتەوە، زاراوەكان (ناوی كەلوپەلەكان): زۆربەی زۆری شیكراونەتەوە كەكاتی خۆی لەگوندو دێهاتەكان پێی دواون و بەكاریان هێناوە، سەرچاوەكان، كورتەیەك لەژیانی نووسەر، وێنەكان دەدوێن: وێنەی زۆربەی زۆری جلوبەرگ و ئامێرو كەرستە كۆنەكانی لەخۆ گرتووە كەكاتی خۆی باب و باپیرانمان لەبەریان كردووە و بەكاریان هێناوە.

*** وەرزش و یاری**

١١٥- فۆلكلۆری یارییەكانی كوردەواری

نووسەر: محەممەد كەریم شەریف

چاپ: یەكەم، چ: شیمال، ش: كەركوك، ژس: ١، س: ١٩٧١، لا: ٢٠٠، ق: (١٥×٢١)سم

ناوەرۆك: پێشەكی لەنووسینی: مەجید ئاسنگەر، سەرەتا، بریتییە لە (١٢٠) یاری فۆلكلۆری كوردەواری: یاری كوڕانە (٤٦) دانە، یاری كچانە (١٧) دانە، منداڵان: هاوبەشی كوڕان و كچان (١٧) دانە، گەوران (٤٠) دانە، (١٩) مەتەڵ، ناوی یارییەكان.

١١٦- لە گەنجینەی كوردەواری

نووسینی: مەولود قادر بێخاڵی

لەچاپكراوەكانی ئەمینداریتی گشتی رۆشنبیری و لاوان

چاپ: یەكەم، چ: ئیشبیلیە، ش: بەغدا، ژس: ٥٠، س: ١٩٨٨، لا: ١٩١، ق: (١٥×٢٢)سم

ناوەرۆك: پێشەكی، سەرەتا، راو و جۆرەكانی، مرۆڤی كۆن، راو و ئەشكەوت و مرۆڤی ناوچە و ئاو و هەوا، شكاریان، جۆرەكانی راو، راو و شارەزاكانی، كەو و راوكردن، فسۆس چییە، سوێسكە، راوە پۆڕ، كەناچە، راوە كەروێشك راوە مامز (ئاسك)، راوە

ورچ، راوە بەراز، چاوەڕوانی بووک، وەرزی بەهار، شارستانییەت، هەندێ بابەتی دیکە.

١١٧- راو و شکار

لێدوان و ئامادەکردنی: حەویز حاجی جوکل ئاغای دزەیی

پێشەکی: لەتیف بەرزنجی

لەسەر ئەرکی نووسەر چاپکراوە

چاپ: یەکەم، چ: الحوادث، ش: بەغدا، ژس: ٣٥٦، س: ١٩٩٠، لا: ١٠٠، ق: (١٧×٢٤)سم

ناوەڕۆک: پێشەکی، مێژووی ژیانی نووسەر، سەرەتا، گیاندارە ئاژەڵییەکان (١٠) جۆر گیاندارو راوەکانی، جۆرەکانی راوی باڵدار، راوە کەو، شەڕەکەو، حەیران، پەراوێز.

*** چۆنیەتی ئامادەکردنی لیستی ناوی نووسەر**

بەپێی ئەم خاڵانەی خوارەوە ئامادە کراوە:

١- وشەی (دکتۆر، پرۆفیسۆر، مەلا، سەید، شێخ...هتد) لەپێش ناوەکان لابراوە و لەدوای ناوەکانەوە لەناو کەوانەدا دانراوە.

٢- ناوەکان بەرێنووسی زمانی کوردی باوی ئەمڕۆ نووسراوە.

٣- ناوی کتێبەکان لەژێر ناوی نووسەر بەپێی ساڵ دانراوە، بەڵکو بەپێی ریزبەندی کتێبەکان لەم بیلۆگرافیایەدا ڕێکخراوە.

٤- ژمارەی کتێبەکان لەتەنیشت ناوی نووسەر بەمشێوەیە دانراوە (ژمارەی کتێبەکە لەناو بیبلیۆگرافیاکەدا).

لیستی ناوی نووسەر

ئاوازی ئەحمەدی حەمەدەمینی دزەیی:

* فۆلکلۆری کوردی لەناوچەی دزەییاندا/ (٥٩)

* خواردەمەنی کوردەواری/ (١٠٤)

ئاواز سنجاوی:

* فۆلکلۆر، کۆمەڵە بەرهەمێکی فۆلکلۆرییە، بەشی دووەم/ (٢)

ئەحمەد حەیران:

* دیوانی حەیران بێژان، بەرگی یەکەم/ (٤٥)

ئەسعەد عەدۆ:

* بەیتی ئایشە گوڵ، ئایشە گوڵ و لەشکری/ (٣٤)

* لیرەیەک لەگەنجینەی نەتەوەی کورد/ (٤٥)

* ئەفسانە لاوک... گۆرانی لەفۆلکلۆری کوردیدا/ (٤٣)

* بەرنامەی لەکەلەپوورەوە/ (٥٨)

* لاوک و حەیران، لێکۆڵینەوە/ (٦٤)

* فۆلکلۆر، کۆمەڵە بەرهەمێکی فۆلکلۆرییە، بەشی سێیەم/ (١٠٠)

بەهادین جەلال مستەفا:

* شەوانی جاران، کۆمەڵە چیرۆکێکی فۆلکلۆری کوردییە/ (٧٥)

پیرداود مەخمووری:

* لاس و خەزاڵ/ (٦٠)

* پیرە هەولێر، لێکۆڵینەوە/ (٦٢)

تایەر تۆفیق:

* ئاوازی بەجۆش، گۆرانی و فۆلکلۆری کوردی/ (٣٠)

* گوڵی سەربەستی/ (٦٥)

تاهیر ئەحمەد حەویزی:

* شەوچەرە، بەرگی یەکەم/ (٦٦)

تاریق سدیق حەمە ئەمین (کاریزی):

* سام و جەمشیر، لەئەندێشەو خەیاڵی باپیرانی کورد/ (٧٩)

* كورە كەچەڵەو چەند پارچە شیعری فۆلكلۆری/ (٣٢)

تاریق جامباز:
* محەمەدو سێوێ و سورمێ خان و قورشیدێ چاو بەخار، دوو تراژیدی فۆلكلۆری كوردی/ (٣٣)
* تێكستی هەشت چیرۆكی ئەفسانەی كوردی/ (٧١)
* چل كەزی، كۆمەڵە هەقایەتێكی كوردییە/ (٧٦)

جان تۆماس كۆیی:
* رەزمەكانی مۆسیقای كوردی/ (٥٦)

جەلال مەلا حەسەن خۆشناو:
* سێ بەیتی فۆلكلۆری/ (٣٧)
* لاوك، زنجیرەی كەلەپووری نەتەوایەتی/ (٥١)

جەمال ئیسماعیل گردسێری:
* بەهرەمی پاڵەوان/ (٧٤)

حەمید گەردی:
* گوڵمێك لەگوڵستانی كوردستان/ پەندی پێشینان (٨)
* گەنجینە و كەلتووری كوردی، پەندی كوردی/ (١١)

حەویز حاجی جوكل ئاغای دزەیی:
* راو و شكار/ (١١٧)

حەنا عەبدولئەحەد رۆفۆ:
* لمحة عن عینكاوة، ماضیها وحاضرها/ (١٠٢)

خالید جووتیار:
* فۆلكلۆر، كۆمەڵە بەرهەمێكی فۆلكلۆرییە، بەشی دووەم/ (١٢)

* فۆلكلۆر، كۆمەڵە بەرهەمێكی فۆلكلۆرییە، بەشی یەكەم/ (٣٦)
* حەیران و مەرگی غەریبان/ (٤٩)
* حەیران، دڵم دایەن لەهەولێرێ/ ٥٧)
* تارمایی ئەفسانەی كوردی/ (٨١)
* داستانی قەڵای دمدم، دەق و لێكۆڵینەوە/ (٨٢)
* سەمای ئەجندان، حەكایەت و لێكۆڵینەوە/ (٨٣)
* فۆلكلۆر، كۆمەڵە بەرهەمێكی فۆلكلۆرییە، بەشی سێیەم/ (١٠٠)

خدرێ سلێمان:
* كورتە باسێك دەربارەی شێخان و شێخان بەگی/ (٩٧)

داوود محەممەد شرۆڵ:
* گوڵێك لەكەرەوسەی فۆلكلۆری كوردەواری/ (١١٣)

دیدەوان یەعقوب:
* دەستەواژەكانی مرۆ/ (٧)

رەسوڵ بێزار گەردی:
* بژار/ (١٩)
* شیلان و شلێر/ (٢٠)
* گوڵە مێلاقە/ (٢١)

رۆستەم باجەلان:
* فۆلكلۆر، كۆمەڵە بەرهەمێكی فۆلكلۆرییە، بەشی دووەم/ (١٢)

ژیان هاوار ئیبراهیم دزەیی:
* رەسەن، فۆلكلۆری جلوبەرگ و خشڵ و بووك گواستنەوەی ناوچەكانی كوردستان/ (١٠٥)

سەدرەدین نورەدین ئەبوبەكر:
* بەركوتێكی مەتەڵی فۆلكلۆری كوردی، لێكۆڵینەوەو رەخنە/ (١٧)

سەدرەدین خۆشناو:
* فۆلکلۆر، کۆمەڵە بەرهەمێکی فۆلکلۆرییە، بەشی دووەم/ (١٢)
* فۆلکلۆر، کۆمەڵە بەرهەمێکی فۆلکلۆرییە، بەشی یەکەم/ (٣٦)
* فۆلکلۆر، کۆمەڵە بەرهەمێکی فۆلکلۆرییە، بەشی سێیەم/ (١٠٠)

سەعدوڵڵا ئیسماعیل شێخانی:
* گوڵبژێرێک لەفۆلکلۆری کوردیدا/ (٣٨)
* فۆلکلۆری کوردی/ (٣٩)
* چیرۆک و بەیتی لاس و خەزاڵ و زەمبیل فرۆش/ (٤١)
* فـۆلکلۆری هۆنراوەکـانی کـوردەواری، چاپی دووەم/ (٤٢)
* سەربردەی کۆمەڵە حەیرانبێژێکی کورد، بەرگی یەکەم/ (٤٤)
* حەیران و مەرگی غەریبان/ (٤٩)
* سـێـسەد هۆنراوەی فـۆلکلۆری کـوردی، بەرگی یەکەم/ (٥٠)
* تێکستی چەند هەقایەتێکی فۆلکلۆری کوردی/ (٩٧)
* کورتە باسێک دەربارەی شـێـخـان و شـێـخـان بەگی/ (٩٧)
* فۆلکلۆر، کۆمەڵە بەرهەمێکی فۆلکلۆرییە، بەشی سێیەم/ (١٠٠)

شوکریە رەسوڵ (پرۆفیسۆر):
* رێ و رەسمی شین و لاواندنەوەی کوردی/ (٥٤)

شاخەوان عەلی حەمەد:
* مەتەڵ بۆ زاخاوی مێشک/ (١٣)
* هاروون و بالوول لەچیـرۆکی کـوردیدا، بەرگی یەکەم/ (٧٧)
* بولبولی خۆش ئاواز/ (٨٤)

عەبدولوەهاب گانەبی شەریف:
فەرهەنگیی ئیدیۆم لەزمانی کوردیدا/ (١٠)

عەبدوڵڵا عەلیاوەیی (دکتۆر):
* ژیانی فەقێیایەتی لەکوردستاندا لەسەدەی ١٣ و ١٤ی کۆچیدا/ (١٠٦)

عەباس عەبدوڵڵا یوسف:
* فۆلکلۆر، کۆمەڵە بەرهەمێکی فۆلکلۆرییە، بەشی دووەم/ (١٢)
* فۆلکلۆر، کۆمەڵە بەرهەمێکی فۆلکلۆرییە، بەشی یەکەم/ (٣٦)
* فۆلکلۆر، کۆمەڵە بەرهەمێکی فۆلکلۆرییە، بەشی سێیەم/ (١٠٠)

عەباس سلێمان سمایل:
* مێژووی دەشتی هەولێر، بەرگی یەکەم/ (١٠٧)

عەقیلە عەبدولقادر رواندزی:
* خواردەمەنی کوردی/ (١٠٩)

عەلی فەتاح دزەیی:
* مەم و زین، لێکۆڵینەوەو هەڵسەنگاندن/ (٥٢)

عومەر ئیبراهیم عەزیز (پەتی):
* فۆلکلۆر، کۆمەڵە بەرهەمێکی فۆلکلۆرییە، بەشی دووەم/ (١٢)
* رێوی گەرمیـان و کوێسـتـان، چیرۆکی فۆلکلۆری کوردەواریی منداڵان/ (٦٩)
* هەندێ داب و نەریتی باوی کوردەواری/ (٩٩)
* دابونەریتی ژنهێنان لەکوردەواریدا/ (١٠٨)

عومەر شێخەڵڵا دشتەکی (چەتۆ):
* پەندی کوردی، بەرگی یەکەم/ (١)
* پەندی کوردی، بەرگی دووەم/ (٣)
* پەندی کوردی، بەرگی سێیەم/ (٥)

* پەندی کوردی، بەرگی چوارەم/ (٦)
* داستان و گۆرانی لەفۆلکلۆری کوردیدا، چاپی یەکەم/ (٢٩)
* داستان و گۆرانی لەفۆلکلۆری کوردیدا، چاپی دووەم/ (٥٩)

غەفوور مەخمووری:

* سەردتایەک بۆ حەیران و کورتەیەک لەژیانی حەمەد بەگی/ (٤٦)
* بناری قەرەچووغ/ (٤٨)
* حەیران، چەمک، ناوەڕۆک، سەرهەڵدان/ (٥٩)

غەفووری مەلا حەکیم:

* هەیاسی دوڕناس و سولتان مەحموودی غەزنەیی: (٧٣)

فەرهاد گۆمەشینی:

* مەیل مەیلانێی کوردەواری/ (١٤)
* ئەنگوستیلەی پاشا/ (٨٩)

فەیسەڵ دیهاتی:

* فۆلکلۆر، کۆمەڵە بەرهەمێکی فۆلکلۆرییە، بەشی سێیەم/ (١٠٠)

کاردۆ گەلالی (پارێزەر):

* عەلی شوون هەڵگر، پسپۆڕێکی بەهرەوەر بوو/ (٩٣)

کامەران موحسین مەسیفی:

* چاکە چاکەی دێتەوە جێ، چیرۆکی فۆلکلۆری و چیرۆک، زنجیرەی یەکەم، کتێبی سێیەم/ (٨٦)

کوردستان موکریانی (دکتۆر):

* بیست چیرۆکی فۆلکلۆری کوردی/ (٦٨)

کەریم مستەفا شارەزا:

* پەندی پێشینان لەشیعری کوردیدا/ (٢)
* پەندی بەراوردکاری لەنێوان ئینگلیزی و عەرەبی و کوردی/ (٤)
* مەقامەکانی سێوەی هونەرمەندی کورد لەتەرازووی رەسانایەتیدا/ (٣١)
* ثلاث دراسات فكلورية كوردية/ ( )

گیوی موکریانی:

* بۆ پێکەنین، بەرگی یەکەم/ (٦٧)

محەمەد تۆفیق وردی:

* ناسرو مارمار/ (١٨)
* فۆلکلۆری کوردی، بەشی یەکەم، بەشی سۆرانی/ (٢٢)
* فۆلکلۆری کوردی، بەشی دووەم/ (٢٣)
* بحث ودراسة عن الفولكلور الكردي، دراسات ادبية/ (٢٤)
* فۆلکلۆری کوردی، بەشی سێیەم و چوارەم/ (٢٦)

محەمەد بەکر (دکتۆر):

* کێش و ریتمی شیعری فۆلکلۆری کوردی/ (٦٣)

محەمەد روشدی دزەیی:

* شەش چیرۆکی فۆلکلۆری کوردی رەسەن/ (٧٨)
* ژیانی دیهاتی (حياة الريف)/ (٩٤)

محەمەد کەریم شەریف:

* مەسەلەکانی کوردەواری/ (٩)
* فۆلکلۆرن کۆمەڵە بەرهەمێکی فۆلکلۆرییە، بەشی دووەم/ (١٢)
* فۆلکلۆری هۆنراوەکانی کوردەواری، چاپی یەکەم/ (٢٧)
* سوارچاکی لەلاوکی کوردەواریدا/ (٢٨)
* فۆلکلۆری هۆنراوەکانی کوردەواری، چاپی دووەم/ (٤٢)
* هەقایەتی کوردەواری/ (٧٠)
* فۆلکلۆری یارییەکانی کوردەواری (١١٥)

محەممەدی مەلا کەریم:
* گەنجینەی فۆلکلۆری کورد، کۆمەڵێک لاوک و حەیران/ (٢٥)

محەممەد عەلیاوەیی (مەلا):
* ژیانی فەقێیایەتی لەکوردستاندا لەسەدەی ١٣ و ١٤ی کۆچیدا/ (١٠٦)

مەولوود ئیبراهیم حەسەن:
* قەدەغە شکێنی/ (٨٠)
* گەڕان بەدوای نەمرییدا، لێکۆڵینەوەیەکی تیۆریی بەراوردکارییە/ (٨٥)

مەولوود قادر بێخاڵی:
* هەولێرم وادیوە/ (١٠١)
* هەولێرم وادیوەو... بیستووە، بەرگی دووەم/ (١٠٣)
* هەولێرم وادیوەو بیستووە، بەرگی سێیەم/ (١١١)
* ٨بەرهەمی کوردەواری، بریتییە لەبەرهەم هێنانی پێنج بەرهەمی سرووشتی لەژیانی چەوساوەکانی کوردستان/ (١١٢)
* لەگەنجینەی کوردەواری/ (١١٦)

م.ناجیە ئیبراهیم سەعید:
* چۆنیەتی ئامادەکردنی خواردنە کوردییە رەسەنەکان و هەندێک خواردنی تازە/ (١١٠)

نامیق هاوکار:
* حەیران و مەرگی غەریبان/ (٤٩)

ناجی عەباس ئەحمەد (دکتۆر):
* کۆچەری و ترانس هیومانس لەپارێزگای سولەیمانی و هەولێر/ (٩٢)

نەژاد عەزیز سورمێ:
* فۆلکلۆر، کۆمەڵە بەرهەمێکی فۆلکلۆرییە، بەشی سێیەم/ (١٠٠)

وریا ئەحمەد:
* ئامێرەکانی مۆسیقای کوردی/ (٤٧)
* باڵەبان/ (٥٣)

هادی رشید چاوشلی
* الحياة الاجتماعية في كردستان/ (٩١)
* هەولێر لەگەڵ کاروانەی فەلەک/ (٩٦)
* رابووردەی ژیان لەناوچەکانی کوردستان/ (٩٨)

هەنگاو ئەنوەر شێخانی:
* جۆرەکانی گۆرانی کار لەدەشتی هەولێر، توێژینەوەیەکی شیکاری/ (٦١)

.هیمدادی حوسێن:
* چەپکێ هۆنراوەی فۆلکلۆری دەشتی هەولێر/ (٤٠)

هونەر سەباح عەبدوڵلا خۆشناو:
* فێنکیی دەروون/ (٨٧)

هونەر سالح:
* نوکتە بۆ پێکەنین/ (٨٨)

هوشیار نوری لەک:
* ٧٧٧ مەتەڵی کوردەواری/ (١٥)
* ٩٥٥ نۆسەدو پەنجاو پێنج مەتەڵی کوردەواری/ (١٦)
* فەرهەنگی گەنجینەی کەلەپوور، بەرگی یەکەم/ (١١٤)
* ئەو کتێبانەی لەلایەن کۆمەڵێک نووسەر یان دەزگاکانەوە ئامادەکراوە
* سەرنجێک لەدەروازەی فۆلکلۆری کوردەوە، نەقابەی مامۆستایان لقی - هەولێر، کۆمەڵێک لەمامۆستایانی کوردستان/ (٩٠).

داره بزماره

عەبدولرەقیب یووسف

پێویسته نووسەر و رۆشنبیرانی کورد لەسەر هەموو جۆره داب و نەریتی کوردەواری بنووسن، بۆ ئەوەی لێکی بدەنەوه، راسته یان پڕوپووچه، چونکه عەقلییەت و بیروباوەڕی خەڵکی کورد تێیاندا دەردەکەوێ، کوردیش وەک هەموو میللەتان له قۆناغێکی ژیاندا بڕوای به زۆرشت هەبووه تا به هەندێ بەرد و درەختیش، تەنانەت کورد له هەندێ شوێندا چنار و زەیتوونی پەرستووه، بەڵام نەم زانیبوو داره بزمارەش هەیه، که له هەندێ شوێن کوردەکان بۆ چارەسەرکردنی هەندێ جۆری نەخۆشی پەنایان بردووەته بەر درەختێک و بزماریان لێداوه تا نەخۆشییان بڕوا و چاک ببنەوه،

تا ئەم شێوه نایابەشم دیت که دیاره زۆر کەمه له کوردستان، دەنا بێگومان دەبا من دیتبام له گەڕانه فراوانەکەمدا له پێناو شوێنەوار و کەلەپووری جۆراوجۆری کورد له شاری مەندەلییەوه بگره تا رۆژهەڵاتی دیار بەکر و موش و وان و ناوچەکانی ئورمیه و مەهاباد و سەقز و سنه، که تا ئێستا توانیومه بیست و دوو هەزار (۲۲۰۰۰) وێنەی فۆتۆگرافی جگه له وێنه به کامیرای ڤیدیۆ لەم بوارانەدا بگرم.

رۆژی ۲۰/٤/۲۰۰٥ که له هاوینه هەواری سەلاحەدین دەهاتم بۆ هەولێر، له رێگادا لەلای دەست پێکردنی زنجیرەی (چیای پیرمام) دەست پێکردنی باکووری رۆژئاواکەی. کاتێ گەیشتمه دێیەک لەسەر رێگای گشتی شوفێره که بەمنی وت ئەمه داره بزمارەیه. پرسیم داره بزماره چییه؟ وتی ئەوانەی نەخۆشبن دێن و هەریەکه بزمارێک لەم دار بەڕووه دەدات تا نەخۆشییەکەی بڕوات، منیش که له شتێکی وەها دەگەڕێم یەکسەر له ئۆتۆمبێلەکەم دابەزیم، دیتم به هەزاران بزمار تا پارچه ئاسن و ناله هەسپ و قەوانه فیشەک و سەره سیفۆن و شتی دیکەش له قەدی داربەڕووێک دراوه. دەوری قەدەکەش (۳.٤م)ه و گەورەترین درەخته لەنێو قەبرستانێکی مەیلەو بچووکدایه و (داره شەخس)ه. لەولاتری بەدوو مەتر قەبرێک هەیه لەنێو کەلەکه بەردێکدا له دوو ریز بەرد پێکهاتووه و دەبێژن گۆڕی صەحابەیه. کێلەکەی بەردێکی بچووکه ئەگەرچی باوەڕیشم بەو قسەیه نییه، بەڵام هەر وێنەیم گرت.

لایەک له قەدی داره بزمارەی وشک و کلۆر بووه، که لەسەرپەرشتیارەکەیم پرسی یان بێژین مجێوەرەکەی، که لاوێک بوو ناوی (زرار سیسه نیعمەت). وتی: دێیەکەمان له کاتی شۆڕشدا سێ جار هاتووەته سووتاندن لەلایەن عەسکەری سەدامەوه. ئاگریشیان بەردا داره بزمارەکەشی و ئەولایەی سووتا. کاک زرار وتی دارەکه زۆر کۆنه و هی کاتی باب و باپیرانمان نییه، خەڵکی لەم گوندانه و تا دیانه و موسڵیش بۆ نەخۆشی ژانه سەر و ژانه ددان و بالووکه دێن بۆ سەر ئەم داره و هەریەک دەبێ بزمارێک له قەدی بدات تا نەخۆشییەکەی چاک بێتەوه و چاکیش دەبن، ئەم بڕوا و عادەته له کۆنەوه هەیه تا دێیەکەشمان بەناوی ئەوەوه ناو نراوه و ناوی بووەته (گوندی داره بزماره). دێی ئێمەی کۆچەری هەرکییه، وەک دێیەکانی (دێره)، که به ۲کیلۆمەتر له باشووریەتی و دێی سەرۆکانی و هەردوو شێخان و دوو بەریبا و قەفەر و میران خوڕ و دردش و هەرشەم.

سندوقێکی بچووکیش به بزمار له قەد ئەم دار بەڕوویەوه قەیم کرابوو، که له زرارم پرسی ئەمه چییه؟ وتی ئەمه سندوقی خێراته خەڵک پاره دەخەنه ناوی و نیازمانه بەو پارەیه دەوروبەری داره بزماره تەلبەند بکەین، تا ئاژەڵ نەچنه ناوی، ئیتر منیش هەندێ پارەم خسته نێو سندوقی خێرات.

هەر لەوێ بووم، "محەمەد ئیسماعیل" خەڵکی رانیە و "محەمەد عەبدوڵلا"ی خەڵکی چوار قورنە، هاتن و یەکەو بزمارێکیان لەم درەختە بەدبەختە دا. کە لێمپرسی، وتی: ددانم ژان دەکات. وەها دارە بزمارە بووەتە گەنجینەیەک بۆ شێوەکانی بزمار لە ماوەی دەوری سێ سەد ساڵ یان پتر. هەر کەسێک بیەوێ لێکۆڵینەوەیەک بکا لە بارەی جۆری بزمار، کە رەنگە ئێستا هەندێ جۆریشی لە کوردستان نەمابێ، ئەوا بێتە دارە بزمارە. شایەنی باسە لەم دوو سێ هەفتەی رابوردوودا، کە باسی دارە بزمارەم کرد بۆ برای بەڕێز مامۆستا تەحسین شێروانی کە ئێستا لە بارەی عەشیرەتی شێروانییەوە کتێبێک دادەنێ و هەندێک لە کەلەپووری دەشتی هەولێر و مەخمووری کۆکردووەتەوە، وتی لەلای مەخموووریش دارە بزمارە هەیە و داوام لێکرد بچێ وێنەی بگرێ و وتارێک لە بارەیەوە بڵاوبکاتەوە.

هەرکییە کۆچەرەکانی دارە بزمارە کۆمەڵە زنجیکی زۆر جوان و سەرنجراکێشیان دروستکردووە بۆ ئاژەڵەکانیان، کە دێیەکەیان بیست ماڵە، هەروەها هەرکییەکانی دێهاتەکانی دیکەشیان کە لە گوندی دێرە، کە رژێمی سەدام قەڵا جوانەکەی وێران کردووە لە ٢٠٠٢/٥/٣دا وێنەی هەندێکیانم بە فۆتۆگراف و ڤیدیۆ گرتووە و زۆر بە وردی زانیاریم لە بارەی هونەری ئاوەدان کردنەوەیان نووسی، چونکە زنج کە هەرکی لە دروست کردنیاند باڵا دەستن، شێوەیەکی کۆنە لە شێوەکانی خانووبەرە لە کوردستان.

لە کۆتاییدا داواکارم:

١. خەڵک بزماری درێژ و پارچە ئاسن و ناڵی هەسپ و شتی وا گەورە لە دارە بزمارە نەدەن، تا باری زۆر قورس نەبێ و زەرەر لە توێکڵی قەدەکەی نەدات و وشک نەبێ.

٢. داوا لە بەڕێوەبەرایەتی فەرمانگەی شوێنەواری هەولێر دەکەم بە رەسمی دارە بزمارە بکات بە درەختێکی شوێنەواری وەک لە هەندێ وڵات ئەمە کراوە و سیفەتی گەشتوگوزاریشی هەیە.

٣. داوا لە بەڕێوەبەرایەتی کشتوکاڵی هەولێر دەکەم لیژنەیەک لە ئەندازیارەکانی بنێرێ بۆ لێکۆڵینەوەی وەزعی ژیانی دارە بزمارە و چی پێویستە بکرێت تا تەمەنی زۆر درێژ بێت و هەرکاتی خوا نەخواستە وشکیش بوو، ئەوا پێویستە قەدە پڕ بزمارەکەی بۆ مۆزەخانەی هەولێر بچێت و پێناسێ لەسەری بنووسرێ، کە دزانی شوێنەواریش زەفەری پێ نابەن.

٤. هەندێ درەختی دیکەش لە کوردستان هەیە، پێویستە بپارێزرێن لەلای دائیرەکانی شوێنەوار و کشتوکاڵەوە، وەک (گوێزی مار یوحەنا) لە گوندی (دفری) لە ناوچەی ئاکرێ، کە تەمەنی بەرەو هەزار و چوار سەد ساڵ دەچێ و (چنارە سوورە)ی شاری چوارتا، کە زۆر سوپاسم هەیە بۆ قایمقامیەت و شارەوانی چوارتا، کە دەورەکەی تەڵبەند کردووە و دەور مادەوری قەدەکەی پازدە مەترە و چنارم لەوە گەورەتر لە باشووری کوردستان نەدیوە.

سەربازانی رژێمی سەدام نەک هەر دێهاتەکانی کوردستانیان سووتاندووە و وێرانیان کردووە، بەڵکو زۆر شتی نایابیشیان لەنێو بردووە تا چنارە سوورەی چوارتاش نەوتیان پێداکرد و سووتاندیان، بەڵام چنارەکە هەر خۆی گرت و ئێستا وەک ئەشکەوتێکی بچووک بەو سووتاندنەوەی لە قەدەکەیدا دروست بووە وەک لە وتارەکەمدا (دوو چناری گەورە) باسم کردووە، کە لە رۆژنامەی (میدیا) ژمارە ٩٣ رێکەوتی ٢٠٠١/٥/١دا بڵاوبوونەتەوە.

هەردوو چنارە گەورە حەوشی دیوەخانەی میرانی قادر بەگ لە شەقڵاوە، کە قەدیان نزیک دە مەتر ئەستوورە، پێویستە بپارێزرێن، چونکە چنارەکانی دیوەخانەی هاوینانی میر سلێمانی برای خانزادی سۆران بوون لە سەدەی شازدەیەمدا، وەک لەو وتارەمدا باسم کردووە و وێنەشیانم هێناوە.

داری زەرد لە دێی جافەرانی قەرەداغ، کە ئێستاش بەرێگای قۆپی قەرەداغ - سەنگاو دەشڵێن (رێگای داری زەرد)، لە رێگای گەشتی کارواندا بووە دیاردەیەکی جوان، چونکە پەلکەکانی ئەو دار بەڕووە زەردە، کە لە ١٩٩٤/٩/٢٤ وێنەیم گرتووە، هەروەها داری زەرد سیفەتێکی مێژوویی و جوگرافی وەرگرتووە.

پێویستە هەر درەختێک خاوەن تایبەتمەندییەکی سروشتی یان مێژوویی یان جوگرافی یان دینی هەبێ لە کوردستان لە فەرمانگەکانی کشتوکاڵ و گەشتوگوزار و ژینگە و شوێنەوارەکاندا ناوی تۆمار بکرێت و بپارێزرێت.

* ئەم بابەتە لە گۆڤاری مێرگ ژمارە (٤) ساڵی یەکەم ٢٠٠٥ وەرگیراوە.

دارە بزمارەی دووەم

تەحسین شێروانی

چۆنیەتی دارەکە

دارەکە بریتییە لە دارێکی (جنەدار - جنەنار - جنە هەنار)ی دڕکاوی، کە زیاتر لە شوێنێک لقی لە زەوییەکە هاتۆتە دەر، بەرزترین لقی مەترێک ٤٠سانتی مەتر دەبێت، قەدەکەی بریتییە: لە کۆلکەیەک، کە چەند سانتیمەترێک لە زەوییەوە هاتۆتە دەر و لقەکانی بەسەر زەویەکەدا بلاوبوونەتەوە و بەرزبوونەوە ناگەن بە (٢) مەتر. ئەم ناوچەیەی کە ئەم دارە لێی رواوە بەردەڵان و خاکێکی مردەیە و ئاو هەڵگر نییە، گەشەی یەکجار کەمە و سەوزایی پەلکەکانی زۆر کەمە.

کورتە مێژووی دارە بزمارە:

بەگوێرەی پرسین و گەڕان بەدوای تەمەنی ئەم داردا، لە زۆر کەسانی بەتەمەن و خەڵکی ناوچەکە، لەوەتەی ئاوەدانی کەوتۆتە ناوچەی قەراج و کەندێناوە و بەهۆی ئەوەی شوێنگەی دارەکەش کەوتۆتە سەر رێگای کۆچ و کۆچباری دانیشتووانی قەراج و کەندێناوە و ناوچەکانی دیکەی دەشتی هەولێر، کە بەهاران دەچوون بۆ قەراج بۆ مەڕلەوەڕاندن و بەوێدا (دەپەڕینەوە) و شۆڕدەبوونەوە بۆ دەشتی (کاولە قەراج) و ئەو ناوەیان دەکردە جێ هۆبە و رەشماڵ.

واتە لەوەتەی باب و باپیرانی ئێمەش لەوێ بوونە ئەو داردیان بینیوە و هەر هەبووە، بەڵام بە قسەی یەکێک لە ریش سپیانی کەندێناوە، ساڵی ١٩٥٧ کاتێک دەروێشەکانی سەر بە ماڵی شێخ عەبدولکەریمی دارەخورما لە قەراج دەگەڕانەوە، ئەو کات ماڵی شێخ لە قەراج بووە) بۆ گونددکانی کەندێناوە، یەکێک لەو دەروێشانە ئەم دارە بەستەزمانە دەداتە بەر شمشێران و لە بنەوە دەیبڕێتەوە، بۆیە دارەکە ئێستا دوای نزیکەی (٥٠) ساڵ بەهۆی کەم ئاوی و جۆری خاکەکەی هەر ئەوەندە زیادی کردۆتەوە.

لە ناوچەی دەشتی هەولێر، بەتایبەتی و لە زۆر شوێنی دیکەی کوردستان کەم کەس هەیە دارەبزمارە و شوێنەکەی نەدیبێ یا هەر نەبێ لە حەیران و مەقام و گۆرانییەکانی دەشتی قەراج و کەندێناوە، ناوەکەی بەرگوێ کەوتووە. داردبزمارە بۆتە هەوێنی ئەویندارێ (کوڕەتیم حەیران و کچەتیم حەیرانێ).

شوێنەکەی:

دارەبزمارە کەوتۆتە کلکەی چیای قەرچووغ، لەبەری رۆژهەڵاتی، واتە لەلای زێی بچووک (زێی پردێ)وە، ئەو رێگایەی بەوێدا دەڕوا قیرتاوە، هەر لە رێگای سەردکی کەرکوک - موسڵا کە لادەدات بۆ ناحیەی (سەرگەڕان)و لەوێوە دەچێت بۆ دارەبزمارە.

دارەبزمارە تەنها (٥) کیلۆمەتر لە ناحیەی سەرگەڕان دوورە. ئەو رێگا قیرتاوەی لەوێوە تێدەپەڕێت، تا سەر لوتکەی (بێژینگ بەسەر)ی بەرزترین لوتکەی چیای قەرچووغ دەچێت، ئەو شوێنەی دارەکەی لێیە، پێی دەوترێ (کلکەی دارەبزمارد)، واتە کلکەی چیای قەرچووغ. هەر لە

شوێنی دارەکەوە بە چەند هەنگاوێک ڕۆیشتن دەشتی کاکی بە کاکی قەراج دیار دەکەوێ. لە نزیک دارەکە گۆڕستانێک هەیە ئەویش یەکجار کۆنە، من خۆم کە چوومە ئەوێ وێنەی گۆڕستانەکەشم گرت و بە ناویدا زۆر گەڕام، زۆر ڕۆیشتم بۆ زانینی مێژووی ئەم گۆڕستانە پرسیارم لە خەڵکی ناوچەکە و هی تریش کرد ، بەڵام بە بیری هیچ کەسێک نەهات، کە بزانێ سەرەتاکەی کەی بووە؟ بەڵام ئەوەندەم بیست، کە باپیران بۆیان گێڕاونەتەوە، ئەم گۆڕستانە تەمەنی بۆ زیاتر لە (٣٠٠) ساڵ دەگەڕێتەوە کە سەرەتای ئاوەدانی بووە لەم ناوچەیە، گۆڕستانەکەش هەر بەناوی دارەبزمارە ناوبراوە (گۆڕستانی دارەبزمارە).

بۆ ئەوەندە گرنگی بەم دارە دراوە؟

لەوانەیە گرنگی دارەبزمارە لەوە دابێت، کە لە نزیک گۆڕستانەکەوەیە، کە تەنها (٢٠٠)مەتر لێیەوە دوورە، گۆڕستانیش لە کۆنەوە، لەناو کورددواریدا پیرۆز بووە و ڕێزی تایبەتی هەبووە. بەتایبەتی ئەگەر ئەو گۆڕستانە گۆڕی پیاوچاکێک یا شەهیدێک یا پیاوێکی ئایینی لێ بێت، دارەکەش تاقە دارە لە ناوچەکەدا تا چاو بڕدەکات بە چەند کیلۆمەترێک هیچ داری دیکە بەدی ناکرێ و کەوتۆتە سەر ڕێگای هاتووچۆی خەڵکەکەش. بە پرسین و گەڕان بەدوای سیفەتی ئەم دارە، بۆیان گێڕامەوە کە: هەرکەسێ ددانی ئازاری هەبێ دەبێ بچێ بزمارێک لە قەدی ئەم دارە بدات یان پارچە قوماشێک لە لقی دارەکە بئاڵێنێ یان سێ بەردی چواردەوری دارەکە لەسەریەک دابنێ، ئینجا پشت لە دارەکە بکات و بڕوات، واتا (ئاوڕ لە دارەکە نەداتەوە). ئەوا ئازاری ددانەکەی نامێنێ، هەروەها بە مەبەستی (مراز) خواستنیش سەردانی ئەم دارە دەکرێت، واتە پیاوێک یا ئافرەتێک بە ئاواتی شتێکە دێتە ئێرە پارچە قوماشێک بە لقی دارەکەوە دەبەستێ و دەڕوا و ئاوڕناداتەوە، گوایە مراز و ئاواتەکەی دێتە دی.

ڕژێمی پێشوو بە مەبەستی گەڕان بە دوای (نەوت)، کە ناوچەکە نەوتی زۆری هەیە، چواردەوری دارەکەی کۆڵیوە. بەڵام دارەکەی نەبڕیوەتەوە. لە نزیک دارەکەشەوە کونێکی بچووک هەیە لەو هەڵکۆڵینە پەیدابووە بە بەردەوامی (هەوا)یەکی گەرمی لێ دێتە دەرەوە، واتا جۆرە (گاز)ێکە!!.

ئیسماعیل ڕەسول ئیسماعیل لە دایکبووی ١٩٢٧ خەڵکی گوندی (چاربەردە)ی قەراج بە وێدا تێدەپەڕی، منیش ڕامگرت و پرسیاری ئەم دار و گۆڕستانەم لێکرد، لە وەڵامدا گوتی: (٧٠) ساڵ لەمەوبەر من ئەو دارەم دیوە، پێش منیش باپیرانم دەڵێن هەر هەبووە، هەرچی ددانی ژانی بکردایە، دەهاتە سەری بزمارێکی لێ دەدا و نەدەبوایە ئاوڕیداتەوە، ئینجا دانی چاک دەبوو، یەکجار کۆنە بەبیری کەس نییە!!.

دارەبزمارە بۆتە هەوێنی لاوک و حەیران، ئەوەتا مستەفا خدر شێروانی دەچریکێنێ و دەڵێ:

دەوجە برایینە وەی برادەرینە چەندم گاز دەکرد دەرێم
حەیران لە عەوێنە و شێخ شەروانی
دەوجە سبەیانەکێ لەگەڵ برادەرەکی مارەکمان بارکرد سەر لە بەیانی
شۆڕدەبوونەوە لە دەسکانی جانەی
دەپەڕینەوە لە کەند و لەندی ناوێ
ئاوا دەبوون لە زینێ دارەبزماران
ڕەت دەبن لە بەرد و بێ بەردێ

بەڕێز عەباس سلێمان سمایل لە گۆڤاری هەولێر ژمارەی (٥)ی ساڵی (٢٠٠٠) لەبارەی (کلکەی دارەبزمارە) لە زمانی (ئەنوەر خەلیفە)ی دانیشتووی گوندی چەغەمیرەی کەندێناوە دەڵێ:

"کاتی خۆی سوپای خانزادی میری سۆران لە دوای لەشکری ئێزدی دەگەڕا، تا تۆڵەی سلێمان بەگی برای بکاتەوە، لە کلکەی چیای بلباسان (قەرچووغ) ئاڵبەندەکەیان بە ناوی (سەید ئەحمەد) ژان دەیگرێ و هەر لەوێ کۆچی دوایی دەکات و دەینێژن، جا لەبەر ئەوەی ناوچەکە دارستان بووە بۆ ئەوەی گۆڕی ئەم پیاوە ون

نەبێت، چەند بزمارێک لە درەختی سەرینگانی (لای سەری) گۆڕەکە دەکوتن و پشدێنە کەسکەکەی مام سەیدیش لەدرەختەکە دەئالێنن و پاشان گۆڕی سەید ئەحمەد دەبێتە چاک و خەڵک دەچنە سەری" بەڵام من گومانم لەو قسەیە هەیە، چونکە لەوەتەی تەمەنی باپیری چوارەمیشم ئەو ناوچەیە هەرگیز بە شێوە داروردەختی لێ نەبووە، ئەگەر بڵێم هەر لێی نەبووە و ئەو هێرشەی (لەشکری خانزاد)یش لەوانەیە هێرشەکەی (میر محەمەد)ی پاشای رەواندوز بێت، کاتێک لەگەڵ خەڵکی ناوچەکە بەشەر هاتووە و پەلاماری ئەو ناوچەیەی داوە، بەڵام لە ناوچەکە نەماوەتەوە، ئەگەر ئەمەش راستبایە، ئەوا دەبوا گۆڕەکە بمابایە نەک دارەکە، چونکە هەردەم گۆڕ پیرۆزتر بووە.

دارەبزمارەی چیای پیرمام

بە رێکەوت تووشی ئەو دارە بووم، بەهۆی چاککردنەوەی رێگای هەولێر - سەلاحەدین، رێگاکە گۆڕابوو بۆ لای ئەو گوندەی کە دارەکەی لێیە، منیش کە ئەو شتانە بەشێکن لە کار و خولیاکانم لە هاتنەوەم بە کامیرا وێنەی دارەکەم گرت. بەڵام لە جاری دووەم بە مەبەستی نووسین و بایەخدان بەم دارە لە رێکەوتی ٧/١٠/٢٠٠٥ چووم بۆ وێنەگرتنی.

دارەکە کەوتۆتە خوارەوەی گوند، کە بەو ناوەوە ناویراوە، گوندی (دارەبزمارە)، خەڵکەکەی لە عەشیرەتی (هەرکی) ن، نزیکەی (٢٠) ماڵ دەبن، گوندەکە کەوتۆتە سەر رێگای سەرەکی، کە بەو ناوەدا دەڕوا بۆ گوندەکانی دۆڵی زرارەتی و دەسوڕێتەوە بۆ سەلاحەدین و شەقڵاوە، کاتێ خەڵک لەم ناوە تێدەپەڕی ئەم دارە گرنگییەکی زیاتری پەیدا کرد، چونکە سەرەڕێی خەڵکەکە بوو، کە دەچوون بۆ هاوینە هەوارەکان یا بە هۆی رێ گۆڕین بەم ناوەدا تێدەپەڕین. دارەکەش هەر لەسەر رێگاکەیە، چەند دوکانێک لەتەک دارەکە کراونەتەوە برەو بە بزمار فرۆشتنیان دراوە، بە هۆی ئەوەی هەر کەسێ دێتە سەردانی ئەم دارە دەبێ بزمارێک لە جەستەی گیر بکات!!.

چۆنیەتی دارەکە:

ئەم دارە (دار بەڕوو)ە بە پێچەوانەی دارەکەی کلکەی قەرچووغ، دارێکە بەرزە ٣٠،٧ مەتر بڵندە، ئەستووری دارەکە لە بنکەکەی دەگاتە ٩٠،٢ مەتر، هەتا بەرزی ٥٠،٢ مەتر بزمار و سەرە شووشە و قوتی لێدراوە.

- دارەکە کلۆر بووە، کلۆرییەکەی تا بەرزی ٤٠،٣ مەتر لە ناخەوە رزیوە.

- دارەکە لەسەر پارچەیەکی قەدەکەی، کە لای رۆژهەڵاتیەتی راوەستاوە، بەو لاشدا لاربۆتەوە، نیوەی دارەکە وشکە، تەنها نیوەی نەبێ تەڕاتی تێدا نەماوە، زۆر پارچەی شکاوی قەدی دارەکەش لە چواردەورەکە کەوتبوو.

- لاری دارەکە و کێشەکەی مەترسین بۆ سەر مان و بوونی. بە بۆچوونی خۆم، گەر دارەکە (بەڕوو) نەبوا، ئێستا لە مێژبوو شکابوو و نەمابوو.

چواردەوری دارەکە گۆڕستانە، بەڵام پەرش و بڵاوە و پیسی زۆری لێیە، کە هەرگیز شایستەی شوێنی گۆڕستان و ناوبانگی ئەو دارە نییە.

- خەڵک دێنە سەردانی ئەو دارە بە مەبەستی شکانی ژانی ددان و مراز خواستن، هەریەکەی بزمارێک یا پارچە قوماشێک لە دارەکە قایم دەکەن، کە دارەکە جێدێڵن نابێ ناوڕی لێ بدەنەوە، واتە هەمان بیرۆکەی دارەکەی کلکەی چیای قەرچووغە.

گوندی دارەبزمارەش لە ٢٠ کیلۆمەتر لە بەستۆڕە دوورە، خەڵکەکەی بە ئاژەڵداری خەریکن، (٥) کیلۆمەتر لە خوار گوندەکە قەڵای (دێرێ) دەبینرێ کە دەستکاری محەممەد پاشای رەواندزییە، تەنها کەلاوەکەی ماوە لەسەر گردێکی بەرز.

* دیوانی حەیران بێژان - ئەحمەد حەیران.
* ئەم بابەتە لە گۆڤاری مێرگ ژمارە (٨) ساڵی یەکەم ٢٠٠٦ بڵاوکراوەتەوە.

داره شەکران

حاجی فاتیح دارەبەنی

ئەو تاقە بنەدارە کەوتووتە سەرێی زوورگەکانی مام خاڵان، لە ناوچەی زرارەتی، ئەو دارە جۆری بەڕووە، بەڕووەکەشی شیرینە، هەر لەبەر شیرینی بەرەکەیتی کە وەکو شەکرە، بوویتە (داره شەکران). خەڵکی دەڤەرەکە دەڵێن تەمەنی ئەو دارە لە (٣٠٠) ساڵ تێپەڕی کردووە، دارە شەکران لە مێژووی شوێنەواری و ئەدەبیاتی لاوک و حەیراندا لە شوێنە هەرە بەناوبانگ و ناسراوەکانی کوردستان هەرژمار دەکرێ. لاوکبێژ و حەیران بێژەکان زۆربەیان ناوی دارە شەکرانیان هێناوە، وەکو: کاوێس ئاغا، مام خدر خرابە دراوی، محەممەد گۆران، حەسەن حەیران، حەمەد بەگی (چەغەمیردیی)، حەسەن سیساوەیی و بە دەیانی تریش.

ئەم دارە بووەتە کەلەپوورێکی بە نرخ بۆ کورد و بە تایبەتیش بۆ دەڤەرەکە، لە بەهاری (٢٠٠٤)دا سەردانی دارە شەکرانم کرد، نەک وەکو پێشان! حەشامەتێکی یەکجار زۆری لێبوو، سوپاس بۆ خوا لە پاش رووخانی فیرعەونی عێراق گوزەرانی خەڵک زۆر باش بووە و هەر خێزانێک ئۆتۆمبێلی تایبەتی خۆی هەیە، هەتا ئاستێکی زۆریش ئاسایش بەرقەرارە بە تایبەتی لە هەرێمی کوردستان، خەڵکەکە بە گشتی بەو کەش و هەوایەی ئێستا تێداین دڵخۆشن. بەڵام سەد مخابن بۆ هەندێ کەس کە دیتم بۆ وێنەگرتن، بەسەر ئەو دارە دەکەوتن، چ ئازارێکی ئەو دارەیان دەدا، هەر لقێک چەند منداڵ و تواری لەسەر بوو، بە دەیان لقی بچووک و درشت شکابوون و کەوتبوونە بن دەست وپێیان، ئەو دارە لەبەر گەورەیی قەوارەکەی و تەمەنی زۆر درێژی، زۆربەی لقەکانی مۆرانە و خۆراکی لێداوە، ئەو تاقەتەی نەماوە وەک پێویست، هەموو چرکەیەک (١٠) کەسی پتر لەسەرە! من بەش بە حاڵی خۆم تکام لەو کەسانەیە، کە سەردانی ئەو دارە دەکەن و وێنەی لەگەڵ دەگرن، ئەوە هەر بەجارێک نییە ئازاری نەدەن بیپارێزن، تکاشم بۆ حکومەتی هەرێم هەیە چ لە رێگای وەزارەتی کشتوکاڵ و چ وەزارەتی رۆشنبیری ئاوڕی لێ بدرێتەوە پێش ئەوەی ئەو کەلەپوورە بە نرخە سیمای بگۆردرێ یان لەناو بچێ، پێویستە شوورەکی لەسەر شێوازی تازە بۆ دروست بکرێ و بیرێکی ئیرتیوازی بۆ لێبدرێ و پاسەوانی بۆ دابین بکرێ و دەوروەی جۆرەها دار و گوڵی لێبچێنرێ، سیمای شوێنی گەشتوگوزاری پێبدرێ.

ئەو کاتەی بەڕێز (فەرەنسۆ حەریری) کە پۆستی پارێزگاری هەولێری وەرگرت، شوورەیەکی بە تێلە دڕکاوییەکان بۆ کرد، دەرگایەکی تایبەتی بۆ چوونە ژوورەوەی بۆ دروست کرد، بەڵام ئەو شوورەیە هەر لەمەڕ و ماڵات دەیپارێزی، بەڵام بە ئاوڕدانەوەی یەکەم دەژمێردرێ و پێویستە درێژەی هەبێ. هەر دارە شەکران بە تەنها لە کوردستان کۆنەدار نییە، بە دەیان داری تریش هەن پێویستە ئەوانیش ئاوڕیان لێبدرێتەوە، وەکو: (دارە بزمارە) ئەو دارە کەوتۆتە سەر چیای قەرەچووغ لە ئاقاری سەرگەڕان، کە نزیکە لە شارۆچکەی مەخموور، ئەو دارەش گوایە (پیروچاکە) هەرچی مرازی هەبێ ئەگەر بزمارەکی تێبکوتی بە مراز دەگا.

ئەو لاوک بێژ و حەیران بێژانەی کە ناوی دارە شەکرانیان هێناوە، ئەوانەن:

یەکەم، (کاوێس ئاغا):

ئەمن دەرێم... سەردەمەکێ ئەمن راوچیبووم مار وێران دەگەرام لە راوێ...

لە بنەبنەیێ مام خالان چیبکەمێ رۆژەکێ دەچوومە بن دارە شەکرانێ مار وێران...

* * *

ئەمن دەرێم ئەمن دەچوومە دارە شەکرانێ...

دۆستێ خۆم دەدیت (مامزە)! لەسەر شارە مێرووستانی،

پارێزەکم دەبردێ، پارێزم لێدەستاند، دڵم نەدەهات

بەستینکەکا چەخماخسازی، حەیران گۆرانی (....)

لە پێش کاکێ توو دەرۆی مار وێران...

* * *

ئەمن چیبکەمێ شەو لەوەرێ خۆی داوێتە زوورگی مامەری،

سبەینان چێشتاوێ خۆی دەهێنا کاولە قەفەری،

ئەمن چیبکەم دەرۆیشت، دەستی بەژنێ باریکم دەگرت

بە بنەبنەیێ رەشوانێم دا دەبردەخوارێ، بە رۆژ دەمبردە ناو دەغڵ و دانێ نای ی ی... خاروانێ ێ...

* * *

(مام خدر خرابەدراوی) کە نزم و حەیرانەکانی (سەیدەکۆرە)ی رەحمەتی دەڵێتەوە، دەڵێ:

ئەدی مامەر دەرێ وەی حەسەن براڵە، ئەتوو تەماشاکە لە کار و ئەمرێ خودای خۆ (داری شەکرانێ) تەنیا دارە لەمن شێن بووە لەسەرێ گەروێ...

ئەورۆ خەبەرم درایتێ دەڵێن: خێڵی ئەحمەدی بارینان هاتە خوارێ لە کێڵی کیستانان، دەپەرێتەوە لەسەر کەورۆکێ مام ساران، دەچمەوە بەرایێ کۆچێ سەبارەت بە جەواهیرێ ئەحمەدی بارینان، دەبا ئەورۆ هێوارێ رابوەستم لە بەرایێ کۆچێ، گەلەکم پێخۆشە کۆتانێ ئەحمەدی بارینان دابمەزرێنم هەر لە پار بانیێ توو بێ...

دەوجە مامەر دەرێ: وەی حەسەن برام...

قەت لۆمەم مەکەن، لۆمەم لێنایێ،

درێ من گەلە ئاشقە لە جەواهیرێ ئەحمەدی بارینان،

دەبا هەردوو چاوێ جەواهیرێ لۆ من بمینێ،

بە جۆتە ئەستێرەکانی هەردێن سەرێ بواران و هاوینان.

ئەگەر عالەم پێبگری حیسابێ سارێ...

دەرێن ئەورۆ هەراتینە ئەوجۆتە مقابیلێ پێروێ ێ...

* * *

خوا لێی خۆشبی باوکم دەیگوت: سەیدە کۆرە هەر حەیرانی بگوتبا حەیرانێ مامەری دەهێناوە ناوێ، دەرێ: جارەکی حەیرانی دەگوت: یەکێک گۆتی: مام سەید ئەوە چییە؟ ئەتوو هەر حەیرانی مامەریمان زۆر لۆ دەڵێی؟ سەیدە کۆرەش گۆتی: وەڵڵا کورم هەتا ئەمن مابم هەر بە کلکێ ئەسمەرێدا هەر دەڵێم.

لۆ زیاتر زانیاری دەربارەی سەیدە کۆرە، ئەو پیاوە دانیشتووی گوندی دارەبەن بووە وساڵی لە دایک بوونی دەگەرێتەوە بۆ ساڵی ١٨٩٠ بە گوێرەی قسەی لێدەکەن و هەردوو چاوی لە زگماک کۆرە بووە، پیشەی زورناژەنی کردووە، بلوێر و شمشاڵیشی زۆر باش لێداوە، حەیران بێژێکی بەناوبانگ بووە. یەک کوریشی هەبووە کە ناوی (سەید کەریم زورنابێژ) بوو لە هەولێر ناسراوە، من بە چاوی خۆم تەنها جێگای ماڵەکەیان بە کەلاوەییم دیتووە، لە نزیک مزگەوتی دارەبەن بوو، دیوارەکانی زۆر پان بوو، هەموو جارێ دەیانگوت: تەماشای دیواری سەیدە کۆرەی بکەن چەند پانە هەر لبادی لەسەر رابێخە و لەسەری بنوو، چونکە دیوارەکان بە قورەپەستی کرابوون، سەیدە کۆرە بە خۆشی دیواری کردووە ئەوجا قورەپەستی و کۆرەش بکا!.

* * *

حەیرانبێژ (حەمەد بەگی چەغەمیرەیی)

لە حەیرانەکەی دەڵێ:

خزمینە چیبکەم بە ئەمرێ خوای بوو، گەوارەکی دامەزراند

گەلە کەسەر دارم ناتگەمێ گەردەن کێلی ی...

ئەمان تەری دەکرد سەریێ گەرعە و گەرعوتان، کلکەیێ مارۆکان،

خەندەکێ خەلیفەی، گۆمێ قورینگان، دەراوێ بازنان،

کلکەیێ قەرەبۆتکان، لۆیێ گەلە کەسەردارم مەرۆ خەزێم شۆر...

گەروێ حوسێنی غازی، کلکەیێ زورگێ نانێ، داریێ بەرگورێ، قۆدیلکەیێ مام خاران، زوورگێ کورد رەوەندان، بنەیێ (داردشەکرانێ)، قەراتێ پیرە

هەولێرێ ناتکەمێ کەردەن کێڵ...
سەیرێ زوورگەزراوێ خۆمان، بابە خزمینە لە کاکێ توو
تەڕ دەکا کاولە وراتی...

* * *

مەحمودی حەیرانبێژ، کە لە ساڵی ١٩٥٦ مەچکۆی چایەچی تۆماری کردییە دەڵێ:
حەیران: ئەورۆ بەویێ سبەینێ بە خۆم ڕاوچیمە، وەڵڵا
وەڵڵا، دەگەڕام لە ڕاوێ...
لە زورگی چاروک و چاروکان، لە کلکەیێ ئیفرازی، لەوبەرو
لەویەری بەستورەیێ گوزانان، لە بنەیێ (دارەشەکرانێ)...
لۆیێ گەلە بریندارم...
ئەمان ئەوەتانە هەموو دانی ئێواران لەسەر کانیەکەی بەحرکەی، وەیدادو بێ داد بەرامبەری
قەراتێ ئای ی ... دوینێ...

* * *

لاوک بێژ (محەممەد گۆران - گردەچاڵی)
لە لاوکی شەڕی شاخۆلان دەڵێ:
بەرێ وایلۆ، وایلۆ، وایلۆ... وایێ
بەرێ سەید فەتحی دگۆ: کوڕۆ خەلیلۆ منێ لەسێبارێ
شەوێ چەندی هەریقان داوێم لۆ عاسمانێ...
ئاخ چیبکەم هاوارێ کوردان لە (دارەشەکرانێ) لە بۆمە نایێ.

* * *

حەسەن حەیران لە حەیرانەکی دەڵێ:
دارێ شەکرانێ لەمن قەدیە دارە...
لەبنی یەک و لەسەری هەزارە...
"هەتا کۆتایی بەندە حەیرانەکە"

* * *

حەسەن ڕەسول سیساوەیی دەڵێ:
حەیران ئەمن لۆخۆ ڕاوچی بووم لە ڕاوێ...
ئەوەتانە لە (دارەشەکرانان)، لەبنێ خاروان و ڕەشوانان،
دەربەندی سەیدان، بنێ زەرواوێ، کاولێ قەفەری،
ئاوێ بن بەردی، سەرێ سوڵتان عەولای، کن حوسینێ
غازی، کلکەیێ قەرەبۆتکان، مەڕۆ ناتکەمێ
دەک و ماڵێ بابت وێرانبی....

* * *

حەیران بێژی بلیمەت (ڕەسول گەردی) دەڵێ:
دەوجا دەرێم براینە دیسان ئەورۆ سبەینێ بەستۆڕە لە من لە بەربیانێ...
دەرێم براینە برادەرینە بەستۆڕە لەمن لە بەربیانێ...
ئەگەر ئەورۆ زەینێ خۆم دەدایێ بەویێ سبیانێ
مامەراغەم دانیشتیە لەبن سێبەری ئای ی هەها، هەها، هەهەهای... (شەکرانێ)...

* * *

دەوجە دەرێم براینە ئەگەر مامەر دەیگۆ:
گەلی خزمینە ئەنگۆ ئەورۆ سبیانێ جوابەکی لەبۆ من ببەنە کن حەسەنی برا،
با چاوی خۆی باوێتە سەردارێ دووربینێ تەماشا بکاتەوە دەو بەستۆڕە و
بەستۆڕەی ڕەنگین، کانییەکەی مام خاران، ئەرێ گێیێ
ئەو ئەسمەرێ کابایزی گێیێ وانم گەلە
زەرد و تەنکە لەمن ڕاناگری قوریێ ئای ی... هەها، هەها، هەهەهای... گورای...

* * *

* وابزانم ئەو مەحمودە بە مەحمود بەسێ ناسراوە

سەرچاوە:

١. سەبارەت بە دارەشەکران لە ڕۆژی ١٨/ ٥/ ٢٠٠٣ لەبن سێبەری دارەشەکران دانیشتنەکمان کرد لەگەڵ بەڕێز کاک فارس ڕەشید ڕەشەوانی، دەربارەی ئەو دارە ئەوەی زانی درێخی نەکرد.
٢. بە نسبەت بەندە حەیرانەکان، لە کاسێتی حەیران بێژەکانم وەرگرتییە، کە ئێستا کاسێتەکانم هەیە.

* لە گۆڤاری ئاسۆی فۆلکلۆر، ژمارە ١١، ٢٠٠٥ بلاوبۆتەوە.

دار دێدەوان

هوشیار عەبدوڵڵا

(دێدەوان) ناوی زنجیرە شاخۆلکەیەکە لە خوارووی ڕۆژهەڵاتی شاری هەولێر هەڵکەوتووە، بە (چیای دێدەوان)ی بەناوبانگە، کەوتۆتە سەرەوەی گوندی (سۆفی برایم)، ئەو زنجیرە چیایە لە دەشتی کۆیەوە لە ئاقاری گوندی (شیوە بیران)ەوە دەستپێدەکات و درێژ دەبێتەوە و دەکشێ بەرەو ڕۆژئاوای شاقەڕی خۆی داوێتە ئاقاری گوندەکانی (چارە گردەرە) و (ئازیانە) و لەوێ کۆتایی دێت، ئەو زنجیرە چیایە، دەشتی هەولێر و دەشتی کۆیە جودا دەکاتەوە، ئەم شاخۆلکەیە زۆر بڵند نییە، هەڵەت و هەڵدێری زۆرە، لە هەندێ جێگادا شاخی هەیە بەڵام شاخەکەی تەمۆخە، زستانان بەفری لێ دەبارێت، دار و باری زۆرە بەتایبەتی، بە دیوی دەشتی کۆیێ (داربەڕوو) و (دارەبەن)ی هەیە، دار بەڕووەکانی گەورە و قەدیان ئەستوورە، (٣) سێ کانیاوی سارد و سازگاری لێیە، ناویان زۆر سازگار و ساف و ساردە، هەر دەڵێی ناوی کیستانانە:

١. کانی دێدەوان.
٢. کانی فارسی.
٣. کانی حەمەغای.

گیاندار و باڵندەکانی ئەو ناوەش بەزۆری کەروێشک، ڕێوی، گورگ، کەمتیار، سێخوڕ، شەوگەرد، مامز، بەرازە. کاتی خۆی بەرازی زۆر بووە، بەڵام لەگەڵ دەستپێکردنی شۆڕشی ئەیلولی ١٩٦١ی زایینی ئەو ناوچەیە ببووە پەناگەیەک و مەیدانێک بۆ پێشمەرگە دلێر و چاونەترسەکانی دەشتی هەولێر، هەردەم تەقە و پێکدادان و شەڕ و شۆڕی لەگەڵ حکومەتە یەک لە دوایەکەکانی عێراقی لێدەکرا، باڵندەکانیش ئەمانەن: کەو، کەوی دێدەوانی زۆر جوانە، سووسکە، خەرتەل. ئەو شاخۆلکەیە خەرتەلی یەکجار زۆرە لە کونە شاخەکاندا هێلانەیان کردووە، گەلێک جاران خەڵکی ناوچەکە ڕاوە خەرتەلیان دەکرد بۆ مەبەستی هێسکی لا باڵەکانی بۆ دروستکردنی (دووزەلە)، کە یەکێکە لە ئامێرە مۆسیقا فوداره هەرە کۆنەکانی ناوچەکە، ئەم جۆرە ئامێرە فۆلکلۆرییەش لە زۆربەی هەرە زۆری ناوچە و دەڤەرەکانی دیکەی کوردستانی گەورەدا باوە و لە شایی و گۆڤەند و ئاهەنگەکاندا بەکاردێت. (دار دێدەوان) تاقە دارێک بووە لە تەوقەسەری شاخۆلکەکەوەیە، بەرامبەر بە

گوندەکانی (بانەمورد) و (بەلەبان) لە ناوچەی مەنتکایەتی، مێژووی ئەو دارەش نازاندرێت، کە لە کەیەوە هەبووە و چێنراوە، بەڵام ئەوەندە هەیە پیرە بەساڵاچووەکانی ناوچەکە دەڵێن: ئەمە لە باب و باپیرانمانەوە گوێمان لێ بووە و بیستوومانە ئەو دارە هەر هەبووە و هەر بە (داری دێدەوان)یش ناسراوە. دارەکەش (دارەبەن)ە، واتا (دارقەزوان)، لە کوردەواریدا دەڵێن (دارەبەن) و ناڵێن (دارقەزوان). ئەم جۆرە دارانەش لە چیایەکانی کوردستان زۆرن، قەدی دارەکەش گەلێک ئەستوور و گەورە بووە، بەڵام لەو ساڵانەی دواییدا قەدەکەی هیشک و رزی بوو، ناوەکەی کلۆر ببوو، شوانەکان لە ناوی دادەنیشتن و چایان لەوێ لێدەنا، کە تەواو هیشک بوو خەڵکی ناوچەکە لەبن و بۆتکەوە هەڵیانکێشاو نەمامێکی نوێیان لە شوێنی دارە کۆنەکەدا چاند، کە ئەویش هەر (دارەبەن)ە و هەنووکە نەمامە دارەکە نەختێک بڵند بووە، ئەم شاخۆلکەیە (دار گێوژ) و (بەلاڵووک) و (پنجەگوێنی - کەتیرەی) زۆرە هەروەها (دارشەواشینک)، بەردکەی (بەدەمچە)ی پێدەڵێن، هەنجیرە کێوی و هەناری کێوی و پارچە رەزی ترێ هەیە، هەروەها گیا و گوڵی بەهارانیشی زۆرە لەوانە: کاردی، کەنگر، کە زۆرە بەڵام تاڵە، پیفۆک و بەهارانیش کەم کەمە (دومەران)ی هەیە، هەروەها لە نێوان دار بەڕووەکان و بن دارەکاندا (کوارگ)ی زۆرە، لەوەڕێکی باشی هەیە، بۆیە مەڕدارەکان و شوانکارەکان دەهاتنە ئەو ناوچەیە بۆ لەوەڕاندنی مەڕ و ماڵاتەکانیان، تەنانەت کاتی خۆی (تیرە مەنتک) کە تیرەیەکی سەرەکین لە هۆزی گەورەی سورچی لە ناوچەی سەرچیاوە بە مەڕداری کەوتوونەتە ئەو ناوچەیە و هەر لێرە نیشتەجێ بوون و نەگەڕاونەتەوە شوێنەی خۆیان، لەو هەرەتە چەند گوندێکیان ئاوەدان کردۆتەوە. هەروەها هۆزی (بڵباس)یش کاتی خۆی ماوەیەک لەو ناوچەیە بە مەڕ و ماڵاتەوە ئاکنجی بوون، بەڵگەشمان ئەوەیە، کە ناوی گوندی (شیوە بیران) کە کەوتۆتە دەشتی کۆیە بە ناوی تیرەی پیران کراوە، کە تیرەیەکی سەرەکییە لە هۆزی بڵباس، ئەو ناوە ئەشکەوتی گەورەی هەیە، مەڕدارەکان سوودێکی زۆری لێدەبینن، ئەو دارە تێکەڵ بە فۆلکلۆری ئەدەبی میللی نەتەوەکەمان بووە، زۆربەی هەرە زۆری حەیرانبێژەکانی دەشتی هەولێری لە حەیران گوتندا ناوی (داری دێدەوانی) دێنن، لە فۆلکلۆری دەشتی هەولێرەکەدا واهاتووە:

ئەورۆ سەرم زۆر دێشی   دەردێ لە درم بەژانە
دەچمە بن (دێدەوان)ی   ئەوبەر ئەوبەر پاوانە
بەگردی (قەرەبەگ)ی   ئەوبەر ئەوبەر بیستانە
دەراوی (گردەسۆر)ی   جێگای چاو بە کلانە
بستی (شاقازی)م خۆشە   وادیارە لە (بیستانە)
وەرە یارێ بابڕۆین   لۆ (ئازیانە)ی سەیدانە

لەو حەیرانەشدا واهاتووە:
حەیران مانگێ لە چاردەی دێ و دەسری.
رۆن دەکا سەری (رولکە) و (حەسەن متربیس)،
(داری دێدەوان)ی
بنەی کاولە (گردیش)ی، ئەوجا لە منی غەریب و
مار وێران، رۆن دەکا، رومەتی گور گوری.

سەرچاوە:
پیاوانی تەمەندار و دنیا دیتەی هۆزی مەنتک.

* ئەم بابەتە لە گۆڤاری ئاسۆی فۆلکلۆر، ژمارە (٢٤)ی ساڵی ٢٠٠٧ بڵاوبۆتەوە.